

อัตชีวประวัติของท่านพุทธกาล

เล่าไว้เมื่อร้อยสี่พรรษา

พระประชา ปสนนธมโม สัมภาษณ์

สารบาญ

คำปรารภ โดย พระประชา ปสนนธมโม

บทที่ ๑ กำเนิดและวัยต้นแห่งชีวิต

- บ้านเกิดและบรรพบุรุษ
- อธิพลฝ่ายมารดา
- อธิพลฝ่ายบิดา
- บรรยากาศในครอบครัวบางแง่บางมุม
- ชีวิตเด็กวัด
- เรียนหนังสือกับผจญภัยวัยหนุ่ม
- สิ่งแวดล้อมทางสังคม

บทที่ ๒ บวชเรียนและการก่อรูปแห่งอุดมคติ

- สู่เพศบรรพชิต
- พระผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดในระยะแรก
- ชีวิตและสิ่งแวดล้อมใหม่ในวัด
- ไม่สีกตามกำหนดและเรียนต่อ
- รสชาติใหม่ของครูสอนนักธรรม
- กรุงเทพฯ อีกครั้ง
- เที่ยวเล่นและงานอดิเรก
- เรียนบาลีและพินิจภูมิการศึกษาธรรมะ
- สภาพพระศาสนาในสมัยนั้นและการวิพากษ์
- ธรรมทาส ธรรมทานและพุทธศาสนาในต่างประเทศ

- อําลากรุงเทพฯ และตีความชีวิต

บทที่ ๓ ช่วงแห่งการบุกเบิก

- จุดเริ่มต้นของงานยาวไกล
- เข้าวัดให้พระอยู่และที่มาของชื่อ
- ชีวิตพระอีกแบบหนึ่ง
- ความกลัวและความหวัง
- ขยับขยายและบุคคลในท้องถิ่น
- เพื่อนสหธรรมิกและความพยายามที่ล้มเหลว
- กำลังหนุนจากโยมมารดาและน้องชาย
- เริ่มงานหนังสือพิมพ์และชีวิตนักเขียน
- หัวเลี้ยวหัวต่อของการเติบโต

บทที่ ๔ สร้างส่วนโมกข์ที่มองเห็นได้

- ก่อนจะมาเป็นส่วนโมกข์และธารน้ำไหล
- อีกช่วงหนึ่งของงานบุกเบิก
- โรงหนัง โรงปั้นและโพธิสัตว์
- โบสถ์ เทศน์ประจำปี และหินโค้ง
- เบื้องหลังสิ่งก่อสร้างหลากหลายของสวนโมกข์
- หลักการบางอย่างและฝันอย่างนักเลง

บทที่ ๕ ทำหน้าที่พุทธทาส ประกาศพุทธธรรม

- งานเขียนหนังสือ
- งานแปลหนังสือ
- งานพิมพ์หนังสือ
- งานพูดแล้วเป็นหนังสือ
- กับชาวบ้านและพิธีกรรมบางอย่างแบบสวนโมกข์
- หลายชีวิตที่ผ่านสวนโมกข์

- ราชการคณะสงฆ์และพระผู้ใหญ่ที่รู้จัก
- กองหนุนและบางบุคคลที่รู้จัก
- ของเล่นในชีวิตสมณะ

บทที่ ๖ การศึกษาด้านนอก

- เหตุผลของการศึกษา
- หนังสือที่เขาค้นคว้า
- วิธีศึกษาค้นคว้า
- พิเคราะห์พระไตรปิฎก
- จากครูบาอาจารย์ในอดีต
- มหាយานศึกษาและจีนวิทยา
- ภารตวิทยา
- แดนพุทธภูมิและโบราณคดี
- คริสต์ศาสนาและอิสลาม
- ตะวันตกและวิทยาศาสตร์
- สังคมไทยและคณะสงฆ์

บทที่ ๗ การศึกษาด้านใน

- ทฤษฎีกับการปฏิบัติ
- ปัญญาศึกษา
- สีสศึกษา
- หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสตรี
- ธุตังควัตถ
- จิตศึกษา
- ผลพวงแห่งความเพียร
- เบ็ดเตล็ดและสุขภาพ

ภาคผนวก

- ปฏิทินชีวิต ๔๐ ปี ของท่านพุทธทาส

คำปรารภ

โดย พระประชา ปสนุนธมฺโม

คำปรารภสำหรับเล่ม ๑ (บทที่ ๑-๒)

เมื่อข้าพเจ้าแรกไปอยู่ประจำที่สวนโมกข์เก่า-พุ่มเรียงนั้น อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้เตือนอยู่เสมอว่าให้ศึกษาชีวิตและการทำงานของท่านพุทธทาส เพื่อที่จะได้ข้อคิดทั้งสำหรับข้าพเจ้าเองและคนร่วมสมัยในวงกว้างออกไป เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในสมณเพศ และการทำงานเพื่อพระศาสนาและสังคม จากแบบอย่างอันเลิศของท่านที่ท่านได้ยกย่องในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

เมื่อมีโอกาสเหมาะ ข้าพเจ้าจึงมักไปเรียนถามเรื่องราวต่าง ๆ แต่หนหลังของท่านเสมอ ในระยะแรกท่านไม่สู้จะยอมเล่าอะไรมากนัก เพราะท่านเห็นว่าเป็นเรื่องส่วนตัว ไม่สู้จะเป็นประโยชน์ต่อใครนัก (ในทัศนะของท่าน) ข้าพเจ้าอ่อนวอนท่านอยู่หลายครั้ง ถูกท่านขนาบแรง ๆ หลายหน แต่ก็พยายามเล่าให้ท่านฟังว่า คนรุ่นข้าพเจ้าที่เข้ามาบวชประสบปัญหาอันอย่างไรบ้าง ถ้าได้มีโอกาสเรียนรู้ปฏิบัติของท่านบ้างก็จะมีประโยชน์เพียงไร ในที่สุดท่านจึงค่อย ๆ เล่าให้ฟัง

ข้าพเจ้าเห็นว่าสิ่งที่ตนได้รับฟังนั้น มีคุณค่าต่อคนวงกว้างออกไปอีกมาก โดยเฉพาะคนรุ่นข้าพเจ้า และคนรุ่นถัดไปซึ่งเติบโตมานอกวัฒนธรรมพุทธศาสนาอย่างแต่ก่อน ซึ่งยากที่จะเข้าใจได้ว่าการดำรงชีวิตในสมณเพศนั้นเป็นไปได้โดยมีอะไรเป็นเหตุปัจจัย นอกจากนั้นสภาพทางสังคมและวงการพระศาสนาในสมัยก่อน ๆ ที่ท่านได้ประสบพบเห็นก็เป็นสิ่งที่น่าบันทึกไว้อย่างยิ่ง จึงกราบเรียนขอให้ท่านเขียนอัตชีวประวัติ แต่ท่านปฏิเสธเพราะเห็นว่าเขียนเรื่องราวในชีวิตของตนเองนั้น ไม่ใช่สิ่งที่พึงกระทำตามคติวัฒนธรรมของเราเอง และยอมหลีกเลี่ยงไม่พินิจที่จะต้องโฆษณาตนเองไม่ในรูปแบบใดก็รูปแบบหนึ่ง จำได้ว่าเรียนเสนอท่านอยู่หลายครั้งหลายหน ท่านก็ไม่เห็นพ้องด้วย

ข้าพเจ้าจึงใช้วิธีจดบันทึกสิ่งที่ได้ฟังจากท่านเอาไว้ แต่เนื่องจากระบบโรงเรียนได้ทำลายฉันทะในการจำไปมากต่อมากแล้ว จึงทำให้เกิดสิ่งที่คุณเล่าไว้ได้น้อยเต็มที ในที่สุดขอท่านอภัยเสียไว้ โดยเรียนท่านว่าจะไม่นำออกเผยแพร่ในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ นี่ก็ต้องอ่อนวอนท่านอยู่หลายครั้งท่านจึงยอมอนุญาตให้

ต่อมาเมื่อปี ๒๕๒๕ เพื่อนฝูงในกลุ่มพุทธ-ไทยปริทัศน์และคณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา (ศ.พ.พ.) ได้ดำริจัดงานทางความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนา ร่วมฉลองในโอกาสที่สวนโมกข์อยู่ครบ ๕๐ ปี เรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของท่านที่อัดไว้ จึงได้นำมาถอดเทปเป็นตัวอักษร เพื่อศึกษากันในหมู่ผู้จัดงานและได้เรียนถามเพิ่มเติมด้วย แต่งานคราวนั้นมุ่งศึกษาความคิดของท่านมากกว่าชีวิตของท่านโดยตรง ดังปรากฏออกมาเป็น พุทธทาสกับคนรุ่นใหม่ : เมื่อคนหนุ่มสาวถามหารากของความเป็นไทย ซึ่งมูลนิธิโกมลคีมทอง ได้ตีพิมพ์ออกมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๒๖ นั้นแล้ว

ต่อมาปลายปี ๒๕๒๗ มิตรสหายบางคนได้ปรารภขึ้นอีกว่าน่าจะทำประวัติท่านอาจารย์อย่างสมบูรณ์ และควรจะตีพิมพ์เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ด้วย เมื่อไปเรียนให้ท่านทราบถึงความคิดอันนี้ ท่านก็ถามว่าทำไปเพื่ออะไรอยู่หลายครั้ง กว่าจะยอมอนุญาตให้พวกเราดำเนินการได้ ข้าพเจ้าได้นำสิ่งที่เคยสัมภาษณ์ท่านมาพิจารณาใหม่และพบว่ายังบกพร่องอีกมาก เพราะถามท่านไว้ไม่เป็นระบบเลย จึงตั้งโครงเรื่องใหม่ และขอสัมภาษณ์ท่านอีกเพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ที่สุด โดยตั้งใจไว้ว่าจะให้เสร็จสมบูรณ์ในปี ๒๕๒๘ นี้ เมื่อเริ่มลงมือทำก็ได้คิดกันหลายตลบว่าควรจะทำออกมาในรูปแบบใดจึงจะเหมาะ หลังจากปรึกษาหารือกันหลายครั้ง จึงขออนุญาตท่านทำออกมาในรูปคำถามคำตอบ โดยเรียบเรียงจากคำสัมภาษณ์ของท่าน แล้วนำไปอ่านให้ท่านฟังเพื่อแก้ไขข้อมูลให้ถูกต้องอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อทำไปได้ ๒ บท ก็ส่งมาให้มิตรสหายทางโกมลคีมทองซึ่งเป็นตัวตั้งตัวตีให้ข้าพเจ้าทำงานชิ้นนี้ อย่างจริงจังให้ดู และเห็นพ้องกันว่าน่าจะทยอยพิมพ์เป็นตอน ๆ ที่หนึ่งก่อน แล้วตอนแรกก็ปรากฏออกมาเป็นเล่มดังที่ท่านผู้อ่านเห็นอยู่นี้ โดยเริ่มเรื่องตั้งแต่ช่วงชีวิตในวัยเยาว์ของท่าน จนถึงช่วงที่ท่านเดินทางออกจากกรุงเทพฯ กลับไชยาเพื่อเริ่มก่อตั้งสวนโมกข์พลาราม ส่วนตอนสองซึ่งต่อจากเล่มนี้นั้น จะเป็นช่วงชีวิตของท่านในงานต่อสู้บุกเบิกสวนโมกข์พลารามระหว่าง ๒๐ ปีแรก และตอนสามอันเป็นตอนสุดท้ายนั้น จะเป็นช่วงชีวิตหลังจากนั้นจนกระทั่งปัจจุบัน อันรวมถึงข้อคิดและทัศนะของท่านฝากไว้สำหรับอนาคตด้วย และหากเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่คาดไว้ ๒ ตอนนี่คงจะเสร็จสิ้นให้ได้อ่านกันภายในปีนี้

สำหรับภาพที่นำมาลงประกอบเนื้อหานี้ ส่วนหนึ่งเราสืบหาและหยิบยืมมาจากบุคคลต่าง ๆ รวมทั้งวัดวาอีกหลายแห่ง เพื่อนำมาถ่ายอัดขยายใหม่ อีกส่วนหนึ่งมาจากการตระเวนถ่ายรูปตามสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของท่านตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน

หากท่านผู้อ่านได้อ่านหนังสือเล่มนี้แล้ว และเห็นว่ามีความน่าสนใจน่าจะเรียนถามท่านอีก ทั้งในช่วงชีวิตที่อยู่ในเล่มนี้และช่วงต่อ ๆ ไปหลังจากเล่มนี้ ขอให้เสนอแนะมาได้ เพื่อจะได้ช่วยกันนำเสนอสิ่งที่มีคุณค่าต่อส่วนรวมนี้ให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แม้การตั้งคำถามในเล่มนี้เอง ข้าพเจ้าก็มิได้ทำตามลำพัง หากแต่งงานชิ้นนี้สำเร็จได้ก็ด้วยความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่ายหลายท่านตั้งแต่แรกมาแล้ว ทั้งในแง่ร่วมกันคิดร่วมกันทำและคอยส่งเสริมกำลังใจกัน รวมทั้งชาวสวนโมกข์หลายท่านที่ให้ความสนับสนุนอย่างดี คุณโยมธรรมทาส พานิช (น้องของท่านอาจารย์) ได้กรุณาอ่านทวนต้นฉบับบางตอนเพื่อความแม่นยำด้านข้อมูล และได้ให้สัมภาษณ์เก่า ๆ มาถ่ายรูปใหม่เพื่อใช้ประกอบในหนังสือเล่มนี้ด้วย ฉะนั้นขอท่านผู้อ่านจงอนุโมทนาในส่วนกุศลของบุคคลต่าง ๆ ทั้งที่เอ่ยนามมาแล้วและไม่ได้เอ่ย โดยทั่วกันด้วย

พระประชา ปสฺนฺนธฺมฺโม

๑ พฤษภาคม ๒๕๒๘

คำปรารภสำหรับเล่ม ๒ (บทที่ ๓-๕)

ข้าพเจ้าได้ปรารภไว้ในเล่าไว้เมื่อวัยสนธยา เล่มแรกว่าจะมีตอนต่ออีก ๒ เล่ม ว่าด้วยช่วงชีวิตของท่านอาจารย์พุทธทาส ในการต่อสู้บุกเบิกสวนโมกขพลารามระหว่างช่วง ๒๐ ปีแรกเล่มหนึ่ง และอีกเล่มหนึ่ง จะเป็นช่วงชีวิตของท่าน หลังจากนั้นจนถึงปัจจุบัน และกล่าวไว้ว่าหากเป็นไปได้ตามเหตุปัจจัยที่คาดไว้สองตอนนี้จะเสร็จสิ้นให้ได้อ่านภายในปี ๒๕๒๘

แต่แล้ว พอทำเล่มแรกเสร็จ ก็มีเหตุให้ไม่สามารถทำตอนต่อไปได้ทันที ทั้งนี้เพราะท่านอาจารย์อาพาธ แม้จะไม่ได้หนักหนาสาหัสเท่าที่ลงในหนังสือพิมพ์มติชน แต่ก็เห็นสมควรว่าจะต้องไม่รบกวนท่านในระหว่างนั้น ข้าพเจ้าจึงวางมือการสัมภาษณ์ท่านลงชั่วคราวจนเมื่อท่านแข็งแรงพอ ข้าพเจ้าจึงได้เริ่มงานใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยใช้เวลาในช่วงพรรษา

(ส.ค.-ต.ค.๒๕๒๘) เรียนถามเรื่องราวในชีวิตและงานของท่านในส่วนที่ยังเหลืออยู่ทั้งหมด จนเสร็จสิ้นลงในคราวเดียวแล้วจึงเริ่มต้นเรียบเรียงอย่างจริงจัง

ด้วยเหตุนี้ ช่วงเวลาในการจัดพิมพ์จึงต้องเน้นช้าออกไปด้วย กว่าเล่ม ๒ นี้จะออกจากโรงพิมพ์ก็คงราวเดือนกุมภาพันธ์ และเล่ม ๓ ก็คงต้องตกปลายเดือนเมษายน โดยทางสำนักพิมพ์ได้ช่วยจัดลำดับ ให้ได้ออกทันวันล้ออายุครบ ๘๐ ปีบริบูรณ์ของท่าน ในเดือนพฤษภาคมปีนี้

ในการทำงานคราวนี้ ข้าพเจ้าได้เปลี่ยนโครงสร้างในการลำดับเรื่องราวในชีวิตของท่านใหม่ ต่างจากที่เคยตั้งใจไว้ กล่าวคือ เล่มที่ ๒ ที่ท่านถืออยู่นี้ เป็นเรื่องราวชีวิตของท่านอาจารย์ในด้านการงานตั้งแต่ว่างแรกเริ่มตั้งสวนโมกขจนถึงปัจจุบัน โดยรวมเอางานอดิเรก และการคบมิตรของท่านไว้ด้วย จึงได้ใช้ชื่อรองของเล่มนี้ว่า ชีวิตแห่งการทำงาน ส่วนเล่มที่ ๓ จะเป็นการเจาะลึกลงไปในการศึกษาค้นคว้าหาความรู้ และการฝึกฝนปฏิบัติส่วนตัวของท่าน จึงจะให้ชื่อรองว่า ชีวิตแห่งการศึกษา ลำดับเรื่องราวเช่นนี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่า จะสะดวกต่อการติดตาม และทำให้รู้จักท่านอาจารย์ลึกลงตามลำดับด้วย

ท่านผู้อ่านจะสังเกตได้ว่า ในส่วนที่เป็นเนื้อหาคำตอบของท่านอาจารย์นั้น มีวงเล็บแทรกอยู่บางแห่ง พึงทราบว่าเป็นส่วนที่ข้าพเจ้าเสริมเข้ามา เพื่อให้ได้ความชัดเจนขึ้น เช่น เพื่อบอกปีที่มีเหตุการณ์นั้นหรือบอกชื่อ-นามสกุลหรือฉายาเต็มของบุคคลที่ท่านอาจารย์เอ่ยถึง

ในการทำงานคราวนี้ ข้าพเจ้าได้รับความเชื่อเพื่อเกื้อกูลจากท่านที่เคารพนับถือและมิตรสหาย หลากหลายอีกเช่นเคย ทั้งญาติมิตรส่วนตัว เพื่อนชาวสวนโมกข์ ตลอดจนเพื่อนทางโกลนคิมทอง ข้าพเจ้า ขออนุโมทนาขอกราบขอพระคุณ ขอขอบคุณ ขอบใจ และขอท่านผู้อ่านพึงร่วมอนุโมทนาในส่วนกุศลของทุก ๆ ท่านที่มีส่วนให้งานชิ้นนี้สำเร็จลุล่วงลงได้

อนึ่ง ข้าพเจ้าได้ปรึกษากับผู้ใหญ่และมิตรสหายแล้ว ได้ตกลงจะทำหนังสือเกี่ยวกับท่านอาจารย์ พิเศษขึ้นอีกเล่มหนึ่ง คือ ชีวิตประวัติของท่านที่แสดงด้วยภาพ เนื่องจาก ระยะเวลาทำเล่ม ๒ และเล่ม ๓ นี้ ทำให้ได้มีโอกาสรู้จักกับนักเรียนลัทธิบางท่านที่มีภาพของท่านอาจารย์เก็บไว้มาก จนพอที่จะทำได้อย่างงาม และเชื่อว่าจะทำให้ผู้ศึกษาชีวิตของท่านได้รู้จักท่านอาจารย์ในแง่มุมที่แปลกออกไป จึงขอถือโอกาส ประชาสัมพันธ์ไว้ ณ ที่นี้ด้วย หากท่านผู้อ่านผู้ใดรู้จักท่านอาจารย์มาแต่แรกเริ่มและมีรูปเก่า ๆ หรือแปลก ๆ ของท่านหรือของสวนโมกข์ หากจะกรุณาให้ยืมหรืออัดรูปนั้น ๆ มาให้ก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการศึกษาของอนุชนในภายภาคหน้าต่อไป ในการจัดพิมพ์เล่มนี้ได้ขอให้โครงการหนังสือชุดพุทธศาสนา สำหรับคนหนุ่มสาวทาง ปาจารย์สาร ในสังกัดมูลนิธิเสฐียรโกเศศ - นาคะประทีปเป็นผู้จัดดำเนินการ ร่วมกับสำนักพิมพ์มูลนิธิโกลนคิมทอง ทั้งนี้เพื่อผ่อนภาระทางมูลนิธิโกลนคิมทองลง และเพื่อให้หนังสือออกทันวันงานฉลองอายุในปีนี้

พระประชา ปสนุนธมฺโม

๑ มกราคม ๒๕๒๙

คำปรารภสำหรับเล่ม ๓ (บทที่ ๖-๗)

หนังสือเล่มนี้ สำเร็จออกมาเป็นเล่ม ในวันงานล้ออายุ ๘๐ ปีของท่านอาจารย์พุทธทาสได้ ด้วยความเสียดสีและความเหน็ดเหนื่อยของบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งต่างก็เคารพรักท่านอาจารย์ และเห็นคุณค่าของหนังสือชุดนี้ แม้ข้าพเจ้าจะทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการ แต่ก็รู้สึกว่าคุณค่าของตัวเองเป็นเพียงฟันเฟืองเล็ก ๆ เท่านั้น เพราะหากปราศจากความร่วมมือร่วมใจจากมิตรสหายและกัลยาณมิตรแล้ว งานนี้จะไม่สามารถถูกลงเรือบร้อยในเวลาเช่นนี้ได้เลย

ข้าพเจ้าจะขอเอนามตามลำดับขั้นของการทำหนังสือ เพื่อจะเป็นบทบันทึกความเป็นมา และเพื่อท่านผู้อ่านจะได้ร่วมอนุโมทนาต่อท่านเหล่านี้ด้วย ประการแรกสุด เนื่องจากข้าพเจ้าส่งต้นฉบับให้แก่สำนักพิมพ์ล่ากว่ากำหนดถึงเดือนครึ่ง ทางเจ้าหน้าที่ของสำนักพิมพ์จึงต้องจัดเวลาและกำลังคนให้เป็นพิเศษ และคงสะท้อนงานประจำและเพิ่มภาระให้มากกว่าปกติมิใช่น้อย โดยเฉพาะสมถวิล วิริยะสุมน และสง่า ลือชาพัฒนพร ซึ่งช่วยวิ่งเต้นให้เต็มกำลังอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดแก่เหนื่อยในด้านการพิสูจน์อักษรนั้น เนื่องจากเล่มที่ผ่านมามีการสะกดการันต์ผิดมาก และลึกลับกันมาก เพราะข้าพเจ้าเองขาดความประณีตในเรื่องเช่นนี้ สำหรับเล่มนี้ ทางสำนักพิมพ์จึงได้อาราธนาพระคุณศรี เมธงกูโร ให้ช่วยกรุณาเป็นหลักในการพิสูจน์อักษรทุกชั้นตอน โดยมีพระพรชัย พุทธสาโร, แพทย์หญิงผ่องใสม อัดตะสัมปยุตตะและคุณสุนีย์ รามอินทรา ร่วมเป็นกำลังสำคัญในกองพิสูจน์อักษร

ในด้านการพิมพ์ดีดต้นฉบับนั้น อนุสรณ์ ชูธรรมวงศ์ และ ประกาศิต สุพรม ได้อุทิศเวลาแรงมือให้อย่างหามรุ่งหามค่ำ โดยมีศรีใส กิตติรักษนนท์ และ สุจิตรา จินดาดวงรัตน์ ช่วยแบ่งภาระไปบางส่วน สำหรับหลวงพี่พรชัย และคุณอนุสรณ์นั้นได้เป็นหลักช่วยงานชุดนี้มาตั้งแต่การถอดจากเทปออกมาเป็นตัวหนังสือ โดยเฉพาะ ๒ เล่มหลังนี้ และมีพระสุเทพ สุเทโว (วัดพระบรมธาตุ อ.ไชยา) เป็นผู้ช่วยแรงสำคัญยิ่งกว่านั้น หลวงพี่พรชัยยังกรุณาแบ่งเบาภาระในด้านการติดต่อเกือบจะทุกชั้นตอนของหนังสือ ๒ เล่มนี้ ทำให้ข้าพเจ้ามีเวลาและสมาธิในส่วนงานของตน โดยมีต้องวิตกกังวล

ในระหว่างที่ข้าพเจ้าปักหลักทำหนังสือชุดนี้ที่สวนโมกข์นั้น อาจารย์รัญจวน อินทรกำแหง ได้กรุณาให้คำแนะนำปรึกษาหารือ ให้กำลังใจ และการอนุเคราะห์เกือบจะทุกด้านอย่างสม่ำเสมอ นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ข้าพเจ้าทำงานชุดนี้ได้สำเร็จลุล่วง

ในขณะที่ข้าพเจ้าสัมภาษณ์และนำต้นฉบับที่เรียบเรียงเสร็จแล้วมาอ่านทวนให้ท่านอาจารย์ตรวจแก่นั้น

พระพรเทพ วิฑฺฒโน และ พระสิงห์ทอง เขมियो ซึ่งทำหน้าที่อุปฐากรู้กาท่านอาจารย์อยู่ ได้กรุณายอมให้ข้าพเจ้ารวบรวมจุกจิกจู้จี้เป็นอันมาก และให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลในด้านอาหารการขบฉัน ตลอดช่วงที่ทำหนังสือชุดนี้ ยิ่งกว่านั้นหลวงพี่พรเทพยังช่วยอ่านทวนต้นฉบับบทที่ ๖ ให้ท่านอาจารย์ตรวจแก้ทั้งบท และทยอยส่งต่อขึ้นมาให้ทางกรุงเทพฯ ด้วยความใส่ใจอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจากข้าพเจ้าต้องมาดูแลงานอยู่ทางกรุงเทพฯ ในช่วงหลัง

ในการทำงานชุดนี้ ข้าพเจ้าเกือบจะไม่มีเครื่องมือของตนเองเลย ของที่ยืมได้ก็ยืมจากญาติมิตร ที่ต้องจัดหา ทางมูลนิธิโกมลคีมทองก็เป็นผู้จุนเจือโดยตลอด เครื่องบันทึกเสียงนั้น นิภาพรรณ งามวิทยาพงศ์ ได้ให้ยืมเครื่องอย่างดีที่เหมาะสมกับงานสัมภาษณ์อย่างยิ่ง โดยให้ยืมใช้ข้ามปี และข้าพเจ้าก็ใช้จนต้องเข้าร้านซ่อม เมื่อคืนกลับมาถึงเจ้าของเดิมคงเกือบจำไม่ได้ นอกจากนั้นคุณหอม่องไสมยังให้ยืมอีกเครื่องหนึ่ง ในระหว่างตอนหลัง ๆ ที่เครื่องแรกต้องเข้าร้านซ่อม และในช่วงสุดท้ายคุณแทน สงคราม มิตรจากแดนไกล ได้หาเครื่องเล็กกะทัดรัดข้ามน้ำข้ามฟ้ามาฝาก เมื่อคราวกลับมาเยี่ยมบ้านเกิดเมืองนอน ทำให้ทำงานสะดวกขึ้นอีกในตอนท้าย

อีกท่านหนึ่งที่ยินดีให้ข้าพเจ้ารวบรวมเป็นประจำในระหว่างทำงานชุดนี้ก็คือคุณครูสมนึก เกษมภักธา คุณครูใหญ่แห่งโรงเรียนวัดธารน้ำไหลที่กรุณาอำนวยความสะดวกในด้านพาหนะ การใช้โทรศัพท์ทางไกลหลายครั้งและอื่น ๆ อีกหลายอย่าง

นอกจากที่เอ่ยนามมาแล้ว ยังมีผู้ใหญ่อีกหลายท่านที่กรุณาเล่าเรื่องแต่หนหลังของท่านอาจารย์ให้ข้าพเจ้าฟัง ทำให้ได้แง่มุมที่จะเรียนถามท่านได้มากขึ้น ทางกรุงเทพฯ นั้น นอกจากเพื่อนทางโกลีตีมทองแล้ว ทุกครั้งที่ข้าพเจ้าขึ้นมาติดต่อธุระการงาน มิตรสหายทางคณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา ได้อื้อเพื่อให้อ่านของสำนักงานเป็นที่ทำงานชั่วคราวพร้อมกับอำนวยความสะดวกต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยสำคัญที่สุด ที่ทำให้เกิดหนังสือชุดนี้ขึ้นได้ ย่อมได้แก่ความกรุณาของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์พุทธทาส ด้วยเห็นเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่ออนุชนในภายภาคหน้า ท่านจึงยอมเล่าเรื่องราวเหล่านี้ไว้ ทั้ง ๆ ที่ในระหว่างให้สัมภาษณ์สุขภาพของท่านยังไม่กลับเข้าสู่สภาพปกตินัก

ข้าพเจ้าถือว่าการได้ทำงานใกล้ชิดท่านอาจารย์แม้เพียงช่วงสั้น ๆ คราวนี้เป็นโอกาสอันมีค่ายิ่งของชีวิต เป็นประสบการณ์อันงดงามที่ประมาณค่ามิได้ แม้ข้าพเจ้าจะไม่เข้มแข็งพอที่จะดำเนินตามปฏิบัติอันประเสริฐของท่าน และไม่ได้เห็นด้วยกับท่านไปเสียหมดในทุกถ้อยกระทงแห่งความคิด แต่ข้าพเจ้าก็เคารพเทิดทูนวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของท่านว่าเป็นแบบอย่างของอุดมคติอันเอก ที่มนุษย์พึงถือเป็นประทีปส่องนำชีวิต เพื่อเข้าถึงให้ใกล้ที่สุดสู่พุทธวิธีเท่าที่จะเป็นไปได้ตามกำลังบารมีของตน ๆ อนึ่ง ความบางตอนในเล่ม ๓ นี้ แม้จะเป็นเรื่องที่เข้าใจกันได้ง่ายอยู่แล้ว ในแวดวงของชาววัด แต่ข้าพเจ้าก็ได้ทำเชิงอรรถเอาไว้ด้วย ทั้งนี้ เพื่อประโยชน์แก่ผู้อ่านที่เริ่มศึกษาศาสนาและห่างไกลวัดวาออกไป

ข้าพเจ้าหวังว่าที่กล่าวมานี้คงจะมีประโยชน์ในแง่ที่ทำให้ท่านผู้อ่านเข้าใจความเป็นมาของหนังสือชุดนี้ และต้นสายปลายเหตุที่ข้าพเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องกับดุษฎีประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ท่านจะได้ร่วมอนุโมทนากราบขอบพระคุณ ขอบพระคุณ ขอบคุณ และขอบใจทุก ๆ คนที่มีส่วนทำให้หนังสือชุดนี้ ทั้งที่เอ่ยนามมาแล้วและที่ไม่ได้เอ่ยนามไว้

พระประชา ปสนุนธมฺโม

๑๓ เมษายน ๒๕๒๙

บทที่ ๑ กำเนิดและวัยต้นแห่งชีวิต

บ้านเกิดและบรรพบุรุษ

บรรพบุรุษและญาติฝ่ายตายของท่านอาจารย์ ถ่ายที่อำเภอท่าฉาง คนที่ ๓ และ ๔ จากซ้าย คือยายใจและตาเส่ง (ขุนสิทธิสาร) ตามลำดับ ผู้หญิงวัยกลางคนอีกสองคนที่เหลือเป็นป้า ผู้ชายที่ยืนสองคนเป็นลุงเขย นอกนั้นเป็นลูกพี่ลูกน้องของท่านอาจารย์ ถ่ายเมื่อท่านอาจารย์อายุเท่า ๆ กับเด็กที่นั่งข้างล่าง

❓ อาจารย์ครับ ขอความกรุณาอาจารย์ช่วยเล่าประวัติความเป็นมาตั้งแต่แรกเกิด ชีวิตในครอบครัว ตลอดจนบรรพบุรุษด้วยครับ

(เฮี๊ ๊ หัวเราะดู ๆ) ผมเกิดที่พุมเรียง (ปัจจุบันเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอไชยา) ปี ๒๔๔๙ บ้านก็เป็นแบบชาวตลาดที่ค้าขายทั่ว ๆ ไปของสมัยนั้น เป็นเรือนไม้ หลังคามุงจาก สมัยนั้นสังกะสียังมีน้อย โยมหญิง (มารดา) ชื่อเคลื่อน โยมชาย (บิดา) ชื่อเซียง น้องชายของแก คืออาผม คนหนึ่งชื่อเสียง อีกคนชื่อ อั้น

บรรพบุรุษทางฝ่ายโยมชายมาจากเมืองจีน แต่กำเนิดเมืองจีนหรือเมืองไทย ผมไม่ได้ถาม อาจะเกิดที่นี่ ผมไม่เห็น เล็กเกินไป แต่เท่าที่ฟังเล่าน่าจะมาจากเมืองจีน เป็นศิลปิน ช่างเขียนภาพ เอกกระจกเฉย

ๆ มาเขียนด้วยสี เป็นรูปสำเร็จ เป็นเงินจากมณฑลฮกเกี้ยน แต่เดิมแซ่โฮวหรือซ้อ ออกเสียงแต่จิวเป็นแซ่ไค้ว ต่อมาเมื่อพระราชบัญญัตินามสกุลในรัชกาลที่ ๖ พวกข้าราชการเขาเปลี่ยนให้เป็นนามสกุล "พานิช" เพราะทำการค้าขาย ดูเหมือนนายอำเภอเขาจะมาตั้งให้ เพราะตอนนั้นบ้านที่ค้าขายมีแต่บ้านโยม

ส่วนทางโยมหญิงเป็นไทย เป็นชาวท่าฉาง แม่เกิดที่นั่น ยายหรือทวดก็เกิดที่นั่น เตี่ยเกิดพุมเรียง กัง และทวดก็มาอยู่พุมเรียงนานแล้ว เป็นชาวพุมเรียงไป

บ้านที่ท่านอาจารย์เกิด ต่อมาได้ขายไป เจ้าของใหม่ได้เปลี่ยนแปลงจนไม่เหลือเค้าเดิม
ภาพนี้ถ่ายเมื่อ ๒๕๒๙ เดิมนั้นเป็นบ้านพื้นดิน

ที่บ้านก็เป็นร้านค้าขาย ถ้าเรียกอย่างสมัยนี้ก็เรียกว่าขายของชำ ไม่ใหญ่โตนัก ผมมีพี่น้องด้วยกัน ๓ คน คนสุดท้ายเป็นผู้หญิง เดิมผมชื่อเงื่อม รองลงไปชื่อเอ็กเกย คือนายธรรมทาส น้องหญิงชื่อกิมซ้อย แต่งงานออกไปอยู่ทางบ้านดอน ใช้นามสกุลสามีว่าเหมกุล พี่น้องอายุห่างกันสามปีทั้งสองช่วง สุานะทางบ้านก็ไม่ไช่จะดีหรือจะร่ำรวย ไม่ไช่ว่าจะเห็นคนอื่นเขา พออยู่ได้ พวกเจ้าเมือง พวกคนจีนที่มีเงินทองมีอะไรมากกว่าเราก็มี

บ้านที่ท่านอาจารย์เติบโตขึ้นมา ซึ่งอยู่คนละฟากถนนกับบ้านที่เกิด เที่ยงไปทางขวามือ
 บิดามารดาท่านได้ปลูกบ้านหลังนี้ขึ้น และย้ายจากบ้านแรกมาอยู่หลังนี้ตั้งแต่เด็กชายเจ็ดขวบยังเล็กอยู่
 เป็นทั้งบ้านและร้านค้าไปในตัว ชื่อร้านไชยาพานิช ภาพนี้ถ่ายเมื่อ ๒๕๒๙
 แต่สภาพชั้นบนยังไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด เปลี่ยนไปเฉพาะชั้นล่างเท่านั้น

สังคมสมัยนั้นสังเกตดูก็ไม่ยกย่องคนรวยเท่าไร เขานับถือคนตระกูลผู้ดีเก่า มักจะเรียกคนพวกนี้โดย
 มีคำว่าพ่อหรือแม่ นำหน้าตลอดไป แม้จะจนลงมา เขาก็ยังเรียกพ่อนั้นแม่นี่ ลูกออกมาก็ยังพ่อนั้นแม่นี่ เป็น
 การเรียกให้เกียรติกัน มักจะเป็นพวกที่สืบสายมาจากเจ้าเมืองพวกขุนนาง เขาจะเรียกอย่างนั้นกันมาแม้จะ
 เป็นลูกหลานชั้นปลายแถวอย่างครอบครัวพระยาอรุณกรมนนุสติ บ้านตรงข้ามคนละฟากถนนกับบ้านของ
 ผม ก็เป็นผู้ดีเก่าสืบเชื้อสายมาจากเจ้าเมืองไชยา พระยาไชยา พระยาชุมพรโนน เหมือนเจ้าทางเชียงใหม่
 ขอให้พ่อเป็นเจ้า ลูกหลานออกมาก็เป็นเจ้าตามไปหมด พูมเรียงก็มีเชื้อสายเจ้าทางเชียงใหม่ มามี
 ครอบครัวที่นี้ แต่มั่นขาดตอนไป จึงไม่มีใครถือเป็นเจ้า ไม่มีใครเรียกแล้ว

อิทธิพลฝ่ายมารดา

นางเคล็อน พานิช โยมมารดา
เมื่อมีสวนโมกข์และคณะธรรมทานแล้ว
ได้เป็นกำลังหนุนทางด้านทุนทรัพย์
ในระยะแรก

“

ถ้าจะให้บอกว่ามีอะไรมาจากโยมหญิงบ้าง
เห็นจะเป็นเรื่องประหยัด เรื่องละเอียดลออในการใช้จ่าย

โยมชายนั้นไม่ค่อยได้อยู่บ้าน โยมหญิงอยู่ตลอดเวลา
ผมก็สนิทกับโยมหญิงมากกว่า

”

๑ อาจารย์ครับ ทางฝ่ายโยมมารดามีอิทธิพลต่ออาจารย์ทางด้านไหนบ้าง

ผมคิดว่าเรื่องประหยัด ถ้าจะให้บอกว่ามีอะไรมาจากโยมหญิงบ้าง เห็นจะเป็นเรื่องประหยัด เรื่องละเอียดลออในการใช้จ่าย เพราะว่าถูกสอนให้ประหยัดแม้แต่น้ำที่จะล้างเท้า ห้ามใช้มาก แม้แต่น้ำกินจะตักมากินนิดหนึ่งแล้วสาดทิ้งไม่ได้ แม้แต่ใช้ฟืนก็ต้องใช้พอดี ไม่ให้สิ้นเปลือง ถ้ายังติดไม่หมดต้องดับ เก็บเอาไว้ใช้อีก ทุกอย่างที่มีมันประหยัดได้ต้องประหยัด มันมากเหมือนกัน ประหยัดไปได้ทุกวิธี มันก็เลยติดนิสัย มันมองเห็นอยู่เสมอ ใต้ทางที่จะประหยัดเพื่อประโยชน์ มองเห็นอยู่ว่าต้องทำอะไร

โยมชายหรือเตี้ยซึ่งเป็นคนจีนกลับไม่ค่อยประหยัด เรื่อย ๆ ปล่อยไปตามธรรมดา โยมหญิงละก็ประหยัดจนถี่ไปหมด ประหยัดแม้กระทั่งเวลา ขึ้นชื่อว่าเวลาต้องใช้ให้เป็นประโยชน์ เมื่อจะพักผ่อนก็ไม่ต้องเสียไปเปล่า ๆ ต้องมีอะไรทำไปด้วย ตัวอย่างการประหยัด เช่น อย่างคันกะทินี่ ธรรมดาเขาคันกัน ๒ ครั้ง เราต้องทำถึง ๓ ครั้ง เพราะว่าต้องเอาไธ้ที่เสร็จจากครั้งที่ ๒ มาตำให้ละเอียดแล้วคันอีกที น้ำกะทิยังได้อีกแยะเหลือเกิน โดยมากคนเขาขี้เกียจ เขาทิ้งกัน คัน ๒ ครั้งจะทิ้ง เราเอามาตำ ๆ ๆ แล้วคันอีกที น้ำยังขาวจั๊วะ แล้วคันอีกทีเป็นครั้งที่ ๔ ประหยัดกันถึงขนาดนี้ ที่บ้านอื่นเขาไม่ประหยัดกันถึงขนาดนี้

ผมติดนิสัยประหยัดเพื่อให้มันใช้น้อย แต่มันก็มีนิสัยประหยัดเพื่ออดด้วย เพื่ออดการประหยัดก็มี คือแสดงว่ามีความรู้ในการที่จะประหยัด กลายเป็นเรื่องรู้ให้ดีที่สุด แม้ไม่จำเป็นต้องประหยัดก็จะประหยัด เพื่อให้เห็นว่าทำได้

แต่เดี๋ยวนี้นักซึ่ก็เจ็บประหยัด ตอนหลัง ๆ นี้เราไม่ค่อยระวังเรื่องประหยัด แต่ก่อนพอดีพอร้ายมักทำอะไรเอง ไม่อยากจ้าง ไม่อยากจ่ายเงิน ใช้สิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ก็ต้องประหยัด เสียก็ซ่อม ไม่ทิ้งทันที บางอย่างเขาทิ้งเราไม่ได้ทิ้ง อย่างตะปูเก่า ๆ เขามักทิ้งกัน เราเอามาตัดปรับปรุงไว้ใช้ได้อีก

โยมชายนั่นไม่ค่อยได้อยู่บ้าน โยมหญิงอยู่ตลอดเวลา ผมก็สนิทกับโยมหญิงมากกว่า ผมสนิทกับโยมหญิงมากกว่าเพราะต้องเข้าไปช่วยในครัวด้วย ผมจึงทำครัวเป็นทุกอย่างตามที่โยมหญิงทำเป็น และโยมชายก็ทำเป็นจนเรียกว่าเก่งกว่าผู้หญิงทั่ว ๆ ไป เพราะว่าอย่าทำเป็น เคยทำขาย ทำขนมขายหลาย ๆ อย่าง โยมผู้ชายเลยทำเป็นทุกอย่าง

เมื่อไปอยู่วัด ผมก็ยังไปเป็นผู้นำในการทำครัว เด็กวัดด้วยกันเขาไม่เชื่อว่าเราทำได้ พระเถรเขาก็ไม่เชื่อ เคยพนันกัน โยมผมทำห่อหมกเป็น เด็กวัดทั้งหลายไม่เชื่อว่าผมทำห่อหมกเป็น เลยพนันกัน ก็เลยแสดงฝีมือให้ดู ไม่มีอะไรที่ทำไม่เป็น ตั้งแต่ที่ง่าย ๆ จนถึงไ้ที่ยาก ๆ อย่างห่อหมก หรือแกงเนื้อควายอย่างที่เป็นมาตรฐานของแม่ครัวชั้นดี เขาทำกันอย่างไรเราก็ทำได้ ก็เลยเปิดสอนให้ทำกับข้าวกันเสียในวัด โดยมากเขาทำไม่ค่อยเป็นกัน

การทำอาหารให้อร่อยนั้น มันมีความหมายแห่งศิลปะ โยมชายผมทำเป็นเหมือนผู้หญิง เพราะถูกย่ำบังคับ ถูกสถานการณบังคับ ผมทำเป็นเพราะโยมหญิงให้ช่วยทำงานในครัวมาตั้งแต่เด็ก ให้ตำเครื่องแกงให้ชูดมะพร้าว แต่ใช้ชูดมะพร้าวนี้ โยมไม่ค่อยชอบที่ผมชูด ถ้านายธรรมทาสชูดละก็โยมชอบ เพราะของเขาปั้นนึ่งมีมือ น้ำกะทิออกมาก เราชูดมันจะหยาบ (หัวเราะในคอ) ไม่ค่อยได้น้ำกะทิ มันได้กากเสียมาก นายธรรมทาสเขาชูดเหมือนคนไม่มีแรง แล้วมันละเอียด น้ำกะทิก็กออกมาง่าย แทบไม่ต้องออกแรงบีบเลย

เวลาทำอะไร โยมมักจะตักเตือนให้ทำให้ดีที่สุด ถ้าทำอะไรหยาบ ๆ มักจะถูกทักท้วง อย่างเรื่องทำอาหารให้อร่อยที่ว่าเป็นศิลปะนี้ ต่อมาผมจับหลักได้ว่ามันจะต้องประกอบด้วย ๓ ส่วนเสมอ คือ ต้องมีเนื้อหรือผักซึ่งเป็นสิ่งถูกแกง แล้วก็ต้องมีเครื่องแกง ที่จะทำให้สิ่งที่ถูกแกงนั้นมีรสอร่อย แล้วก็ต้องมีน้ำมัน คือน้ำกะทิ ที่ทำหน้าที่ละลายเครื่องแกงออกมา แล้วผสมเข้าไปในเนื้อหรือผักที่ถูกแกงนั้น บ้านเรา ส่วนที่เป็นน้ำมันนั้นก็ใช้มะพร้าว ถ้าเป็นหมูชนที่เขาไม่รังเกียจเนื้อสัตว์ เขาก็ใช้น้ำมันสัตว์ ไปดูเอาเถอะ ไม่ว่าแกงอะไร จะประกอบด้วย ๓ ส่วนนี้เสมอ แม้แต่ทอดมันซึ่งเป็นของแห้ง มันก็ต้องประกอบด้วยเนื้อ เครื่องแกง แล้วก็น้ำมัน ซึ่งส่วนมากก็เป็นมะพร้าวที่รวมอยู่ในนั้น หรือน้ำมันที่ใช้ทอด ถ้าจะมาเป็นห่อหมก มันก็ยังประกอบด้วย ๓ อย่างนั่นแหละ คือ เนื้อปลา เครื่องแกง แล้วก็น้ำกะทิ เอามาคนกันเข้ากับสิ่งเหล่านั้นแล้วจึงมานึ่ง เป็นเนื้อละ ๆ น้ำกะทิจึงจะทำหน้าที่ให้เครื่องแกงกับสิ่งที่ถูกแกงสัมผัสกันที่สุด เครื่องแกงจะละลายอยู่ในน้ำกะทิ น้ำกะทิมันจะรวมอยู่กับเนื้อ ในบางกรณีที่ทำเป็นของแห้งเลย เช่นที่เขาเอามาพอกไม้

แล้วก็บั้งจนกลายเป็นของแห้ง บ้านนี้เขาเรียกจันลอน พอบั้งสุกดีแล้วก็ผ่าเลาะออกมา ถ้าจะให้อร่อยขึ้นไปอีก ก็เอาที่บั้งเสร็จแล้วไปหั่นคั่วกับน้ำกะทิขึ้น ๆ อีก

ไม่ว่าจะเป็นของเหลว เป็นของละเอียด ๆ หรือว่าเป็นของแห้ง มันไม่พ้นไปจากเรื่องของ "๓ ส่วน" นอกจากนี้ที่ไม่สมบูรณ์แบบอย่างแคงส้ม แต่บางครั้ง สำหรับบางคน ก็ยังนิยมใส่กะทิอยู่นั่นเอง สมัยต่อมาเมื่อผมบวชแล้ว บางทีก็ต้องสอนเณร สอนเด็กวัดให้ทำกิน เพราะทำกันไม่เป็น เวลาผมควบคุมให้ทำ บางครั้งโยมชาวบ้านเดินผ่านวัดได้กลิ่นแคง ทนไม่ไหวต้องเข้ามาขอชิมก็มี (หัวเราะลั่นคอ)

แม้แต่ของหวานมันก็ต้องเป็นเรื่องของ ๓ ส่วนเหมือนกัน คือ แป้ง น้ำตาล แล้วน้ำมัน แป้งคือสิ่งที่จะถูกกระทำ แล้วก็น้ำตาลปรุงรสให้หวาน แล้วก็น้ำมันคือน้ำกะทิ เป็นเครื่องช่วยให้มัน ขนมีส่วนใหญ่ก็ต้องประกอบด้วย ๓ ส่วนนี้ เช่นขนมเปียกอย่างเปียกปูน มันก็ไม่มีอะไรนอกจากแป้ง น้ำตาล และกะทิ เคล้ากันนี้เป็นหลักใหญ่ มาแต่เดิม แล้วจะเติมอะไรลงไปเป็นส่วนแต่งรสนั้นก็ได้อีกที่ ถ้าเป็นหมู่ประชาชนที่ไม่รังเกียจน้ำมันสัตว์ จะใช้น้ำมันหมูก็ได้ แทนน้ำกะทิ หรืออย่างอินเดียซึ่งเป็นต้นตำรับของเรา เขาก็ใช้นมวัว เดียวนี้เขาก็ยังมีอยู่ ใช้นมที่ประกอบด้วย ๓ อย่างเป็นหลักแม่บท คือไอ้ที่เราเรียกว่ากะละแม บ้านนี้เขาจะเรียกพญาขนม ผมเข้าใจว่านี่เราถ่ายถอดต้นฉบับมาจากอินเดีย ผมไปพบที่อินเดีย ถามเจ้าของร้านว่ามีมาแต่ครั้งไหน เขาก็ไม่รู้ แต่ว่ามันต้องดีก่าบรรพที่ที่สุด เขาไม่เรียกกะละแม เขาเรียกสุลละวา มีนม แป้ง น้ำตาล กวนเข้ากัน แล้วของเขามันเหนียวกว่าของเรา ใสกว่าด้วย จะตักจะอะไรยุ่งยาก แล้วก็แพงมากด้วย มันคล้ายกับเป็นเนื้อเข้มข้นของสิ่งทั้งปวง ใช้นมเคี้ยวจนข้นแทนกะทิของเรา คำหนึ่งหลายสตางค์ ถ้าคิดเป็นเงินไทย ผมคิดว่านี่เป็นต้นกำเนิดของขนมอาเซียเรา ถ้าเป็นยุโรป เป็นฝรั่ง จะเป็นอีกพวกหนึ่ง มันจะมีไข่เข้ามาเพิ่มในส่วนที่เป็นแป้ง เนยทำหน้าที่แทนน้ำมัน น้ำตาลก็เหมือนกันเขามีความรู้ที่จะทำไข่ให้เป็นเรื่องเป็นราว มันก็ไม่พ้นเรื่องของ "๓ ส่วน" นี้คุณดูเถิดว่าเลข ๓ มันมีความศักดิ์สิทธิ์อย่างไร สำหรับอาหารที่จะกินเข้าไป ทั้งของคาวของหวาน

ทีนี้เมื่อโปรตุเกสเข้ามาครั้งแรก เขาก็คงรู้จักแต่เค้ก ทีนี้คนไทยคงเอาส่วนผสมของขนมเค้กนี้ มาทำให้เป็นทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ฝรั่งมีบ้าง แต่มันไม่ถึงขั้นนี้ ไม่มากอย่างและไม่อร่อยวิจิตรอย่างนี้ อย่างทองหยิบทองหยอดนี่มันเลยครูอาจารย์ฝรั่งที่มาสอนให้ไปไกล

มาถึงตรงนี้ทำให้เรานึกขึ้นมาได้อีกเรื่องหนึ่ง คือเรารู้สึกว่าคนไทยแต่ก่อนนั้น เขาทำอะไรต้องเก่งกว่าครูเสมอ นี่เป็นเอกลักษณ์ของคนไทยที่คนไม่ค่อยรู้สึก อย่างเรื่องแต่งตัว เดิมเราก็รับมาจากอินเดีย ใ้ใจจกระเบนอะไรนี้ เขาก็มาทำจนสวยเลอเลิศเป็นแบบไทยเราเอง แคงนี้ก็เหมือนกัน เขาก็เอามาจากแขก แต่แคงของแขกนะเขาก็กินไม่ค่อยลงหรอก แต่เขาก็เอามาทำเสียเป็นแคงเขียนหวาน แคงอะไรต่ออะไร จนแขกก็

ต้องหลงไปแหละ (หัวเราะหึ ๆ) เรื่องอาหารของควาของหวานนี่เราต่างทำดีกว่าครูทั้งนั้น อย่างแกงเลียงอะไรนี่เรารับมาจากจีน เราก็ทำดีกว่าครู

เรื่องกาพย์กลอนนี่ก็ไม่มีชาติไหนจะเท่าเทียมไทยหรอก คือสัมผัสใน แต่เดิมเราคงรับมาจากอินเดีย ก็มีแต่สัมผัสนอก แล้วก็น้อยมาก หรือไม่มีเลย อย่างคาถาปฐยาวัตร สามัญคาถา หรือฉันทต่าง ๆ สัมผัสของเขามีน้อยมากหรือไม่มีเลย มีแต่การกำหนดจำนวนพยางค์ และเสียงหนักเสียงเบา พอมาถึงเมืองไทยเราปรุงกันเสียพิเศษ มีทั้งสัมผัสใน สัมผัสนอก โคลง ฉันท กาพย์ กลอนนี้เป็นเรื่องที่ยากที่สุด รับมาจากจีนก็ดี จากอินเดียก็ดี เราเคยทำดีกว่าครูเสมอ อย่างโคลงกลอนของฝรั่ง เมื่อเทียบกันแล้ว มันสู้กันไม่ได้

ดนตรีก็เหมือนกัน พอมาถึงมือคนไทยมันดีกว่าเก่าแน่ ๆ จะเข้ มันดีกว่าซิมเปอะแยะ (หัวเราะหึ ๆ) การร้องเพลงก็เหมือนกัน เพลงของไทยนี้ไม่มีชาติไหนจะกินได้ เรื่องนี้ต้องเคยศึกษาเรื่องเพลงถึงจะรู้ความจริงข้อนี้ ผมหลงใหลเรื่องเพลงมาแต่ไหนแต่ไร แต่ไม่มีโอกาสทางนี้ แต่ก็พอรู้เรื่องบ้าง อย่างความเป็นดนตรีของเพลงไทยนั้น มันขยายซับซ้อนเป็นเพลง ๒ ชั้น ๓ ชั้น ละเอียดอ่อนมาก ไม่มีของชาติไหนทำเหมือนหรอก

ที่นี้มาดูพวกรำ พวกละคร มันก็มาจากพวกต้นกลองยาวของอินเดีย ของแขก เรารับมาแล้วปรับปรุงเรื่อย ๆ ขึ้นมา จนแปรสภาพจากต้นกระโดดพรวดพราดแบบเดิม มาเป็นรำอย่างอ่อนช้อยแซมซ้ำอย่างมีลีลาของเราเองอย่างนิ่มนวล จนมาเป็นละครในละครนอก เป็นโขนเป็นอะไรมากมาย

ทุกอย่างเราไม่เคยทำอะไรไม่ดีเกินครู ดีเกินครูทุกอย่างแหละ นี่เป็นอัจฉริยภาพของบรรพชนของเรา พวกที่นิยมเอกลักษณ์ไทยควรจะนึกถึงข้อนี้ แต่พวกที่กรุงเทพฯ เขาอาจไม่ยอมรับก็ได้ เพราะเขาไม่รู้จักริธีที่จะมอง แต่ผมว่าเอกลักษณ์ไทยต้องใส่ลงไปด้วยว่าเราทำอะไรดีกว่าครูเสมอ

อิทธิพลฝ่ายบิดา

นายเชียง พานิช โยมบิดา

“

โยมชายก็มีหัวช่างไม้ ซึ่งผมก็ชอบ

ถ้าได้รับการอบรมคงจะดีมาก คือว่าชอบทำมาก

หลาย ๆ อย่างที่สวนโมกข์นี้เราทำกันเอง ทำด้วยมือเอง

ที่ติดมาอีกอย่างคือโยมชอบแต่งกลอน แต่งโคลง ชอบบทกวี มีวิญญาณกวี

ทำให้เราชอบ มีหัวทางนี้

❓ อาจารย์ครับ แล้วโยมบิดามีอิทธิพลหรือถ่ายทอดลักษณะนิสัยบุคลิกภาพด้านใดมาถึงอาจารย์บ้าง

มันพูดยาก โยมชายก็มีหัวช่างไม้ ซึ่งผมก็ชอบ ถ้าได้รับการอบรมคงจะดีมาก คือว่าชอบทำมาก หลาย ๆ อย่างที่สวนโมกข์นี้เราทำกันเอง ทำด้วยมือเอง โยมชายเป็นช่างไม้ เรียกได้ว่าเป็นอาชีพสมัครเล่น คือช่างไม้ต่อเรือ อาชีพหลักคือค้าขาย ซึ่งไม่ใหญ่โตอะไรนัก อาชีพสมัครเล่นคือช่างไม้ต่อเรือ ต่อเรือลำสุดท้ายผมยังจำได้ว่าไม่ได้ขาย ยังไม่เสร็จ ค้างเต็งอยู่บนคานที่ต่อ จนผู้ฟังไป ที่ติดมาอีกอย่างคือโยมชอบแต่งกลอน แต่งโคลง ชอบบทกวี มีวิญญาณกวี ทำให้เราชอบ มีหัวทางนี้ ผมเคยเห็นโยมเขียนแต่งไว้ที่ศาลาป่าช้าที่แกสร่าง ส้วมวัดที่แกสร่างถวาก็เขียนเป็นโคลงไว้ และชอบแต่งโคลงหยูกยา เราเห็นในสมุด เราเลยชอบโคลงเหมือนกัน แกแต่งได้ถูกต้องตามแบบฉบับ แต่ไม่ค่อยมีเวลาแต่งนัก เพราะอาชีพมันรัดตัว เรือลำสุดท้ายที่ไม่เสร็จก็เพราะเหตุนี้ ครั้งสุดท้ายนี่อยากจะมีส่วนมะพร้าว แล้วก็ทำสวนมะพร้าวไม่สำเร็จ ป่วยลงเสียก่อน แล้วป่วยกระเสาะกระแสะมาจนกระทั่งตาย อาทิเหมือนกัน ที่ชื่อเสียง มีหัวแต่งโคลงแต่งกาพย์ ชอบแต่งล้อไสยศาสตร์ คุณไปเปิดดูเถอะในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเล่มแรก ๆ มันมีนามปากกาว่า "ท่านางสังข์" แต่งล้อไสยศาสตร์ละก็คนนี่แหละ เป็นกาพย์ยานีเสียโดยมาก

แต่อาไม่ค่อยได้อยู่บ้าน ไปบวชอยู่กรุงเทพฯ บวชไม่นานนักได้เป็นใบฎีกาของเจ้าอาวาสวัดปทุมคงคา บวชไม่กี่ปีแล้วก็สึก มาเป็นผู้จัดการเดินเรือที่เขาเรียกหลงจู้ เป็นเรือกลไฟของพระยาวชิรวัตรยารักษ์ ต้นตระกูลศรียาภัย ท่านผู้นี้มีเรือกลไฟเดินระหว่างกรุงเทพฯ ถึงสิงคโปร์ อาเป็นผู้จัดการฝ่ายสินค้าฝ่ายระวางเรียกหลงจู้ ต่อมาเจ้าของบริษัทซึ่งเป็นผู้มีอิทธิพล เขาก็ขอลูกสาวคนที่มีความดี มีเกียรติ มีอะไรที่ชุมชนให้เป็นภรรยา เลยติดอยู่ชุมชนเลยมีญาติกลุ่มหนึ่งอยู่ที่ชุมชนพระเจดีย์ เป็นรุ่นลูกของอา มีลูกหลานหลายคน ลูกชายไม่ต่ำกว่า ๕ คน อีกกลุ่มยังคงอยู่ที่ชุมชนเรียงต่อมา

ส่วนอาอีกคนอยู่แถวพุมเรียงเหมือนกัน ไม่มีลูกชาย มีลูกหญิงคนเดียว อาคนนี้ตายตั้งแต่วัย
 ค่อนข้างหนุ่มมาก เดินเรือชื่อของที่กรุงเทพฯ มาขาย มีอยู่เที่ยวหนึ่งเป็นไทพอยด์ตาย แต่เขากลับว่าเป็น
 อหิวาต์ ตายระหว่างที่อยู่ในเรือแถวอำเภอสวี (ชุมพร) นายท้ายเรือเขาบอกว่าเขาขึ้นฝั่งไว้ตรงนั้น ที่นี้อาคน
 ที่อยู่ชุมพรไปชุดศพเผาที่นั่น แล้วเอากะดุกมาทำบุญที่นี้ แกอายุสั้น ยังไม่มีบทบาทอะไร แต่ตามที่เขาเล่า
 เขาว่าแกเป็นศิลปินเหมือนกัน ชอบร้องเพลง ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ไปอบรมศึกษา ก็ร้องเพลงไทยเดิมโบราณได้
 โดยง่าย ที่เขาเรียกกันว่าสวดพระมาลัยหน้าศพก็ร้องได้

๑ สมัยนั้นอาจารย์ใช้สรรพนามเรียกโยมว่าอย่างไร

เด็ก ๆ ก็เรียกพ่อว่าเตี้ย เรียกแม่ว่าแม่ เด็กที่มีเชื้อจีนอยู่บ้าง ล้วนถูกปลุกฝังให้เรียกพ่อว่าเตี้ยกัน
 ทั้งนั้น ชั้นลูกจีนก็เรียกพ่อว่าเตี้ย ชั้นหลานจีนก็ยังเรียกเตี้ย ชั้นเหลนจีนก็ยังเรียกเตี้ย บิดาของพระยาอรรณ
 ภิรมย์ บ้านตรงข้ามเราก็ถูกสอนให้เรียกว่าเตี้ย พระยาอรรณภิรมย์ เองก็เรียกบิดาว่าเตี้ย เพราะว่ามีเชื้อจีน
 สมัยนั้นเด็ก ๆ เขาไม่อายที่มีเชื้อจีน ไม่รู้สึกว่าเป็นปมด้อยอะไร

ที่บ้าน สมัยพ่อยังอยู่ เตี้ยยังอยู่ก็ทำพิธีตรุษจีน สารทจีน เมื่อเตี้ยไม่มีแล้ว โยมผู้หญิงแกก็เฉยเสีย แต่
 ก็ยังทำเป็นที่ระลึก พอถึงเทศกาลก็ยังทำขนมอย่างที่เคยทำตอนตรุษสารท ใส่บาตรบ้าง แจกเพื่อนบ้านบ้าง
 กินเองบ้าง โดยเฉพาะที่เรียกว่าขนมเทียนไส้หมู ผมรู้สึกที่ไม่มีใครทำดีกว่าโยม และผมรู้ด้วยว่าทำไมมันถึง
 ดีที่สุด เพราะโยมทำไม่เหมือนคนอื่น ต้องไปเอาใบที่เขาเรียกว่าต้นปาน ผมก็เคยถูกใช้ให้ไปขอเก็บจากข้าง
 บ้าน เอามาตำ ๆ ๆ แล้วคั้นเอาน้ำเชียว ๆ เอาไปเคี้ยวกับแป้งที่เขาเอามาทำขนมเทียนไส้หมู ฉะนั้นเมื่อนั้น
 สุกแล้ว กลิ่นก็แปลก รสก็แปลกเป็นพิเศษ เพราะมันมีกลิ่นรสของใบปานนั้น ไม่ค่อยพบว่าใครเคยทำ ใน
 หลาย ๆ สิบบ้านก็จะมีสักบ้านสองบ้าน โดยมากเขาทำแต่แป้งเฉย ๆ ถ้าใส่น้ำใบปานคั้น สีจะออกคล้ำ ๆ
 เชียว ๆ ดำ ๆ เราจึงจำได้ติดใจสนิทใจ ว่าไม่เคยกินไอ้ขนมแบบนี้ของใครอร่อยเท่าของโยม แกก็ทำตาม
 แบบฉบับที่คนรุ่นก่อน ๆ เขาทำกันต่อ ๆ กันมา แต่คนอื่นเขาคงซีเกียจ เพราะมันยุ่งยาก ไม่อยากทำกัน

๒ อาจารย์ครับ อย่างโยมชายพูดจีนใหม่ครับ เวลาอยู่บ้าน แล้วแกไปเรียนหนังสือที่ไหนจึงแต่งโคลงกลอน ได้

โยมชายพูดจีนได้น้อย บางคำเท่านั้น อาพูดได้มากกว่า เพราะมีเรื่องให้ต้องติดต่อกับจีน เดินเรือไป
 มาค้าขายกรุงเทพฯ สิงคโปร์ ส่วนภาษาไทยนั้นก็เรียนสมัยเป็นเด็กวัด เรียนที่วัด แต่งโคลงกลอนก็ดู
 ตัวอย่างเอา ไม่ได้เข้าโรงเรียน ไม่ได้เรียนในโรงเรียน บางที่อาจจะเป็นอา คือน้องชายของแกได้เล่าได้เรียน
 รู้เรื่องอย่างนี้บ้าง เลยแลกเปลี่ยนความรู้กัน พบปะกัน ติดต่อกันทางจดหมายก็เสมอ ๆ ถ้ามีอะไรที่แปลก
 ใหม่ทันสมัย อาที่อยู่กรุงเทพฯ ก็จะเขียนจดหมายมาเล่าให้โยมทางนี้รู้เรื่อง เป็นการศึกษาไปในตัว เรื่องนั้น
 เรื่องนี้ เรื่องโน้น เรื่องหนุกเรื่องยาด้วย

ที่นี้มีปู่คนหนึ่งเป็นพี่ชายของย่า บวชอยู่ที่วัดใหม่พุมเรียง เป็นสมภารจนตาย ปู่คนนี้เขาสนใจเรื่องหยูกเรื่องยาแผนโบราณ เลยถ่ายทอดมาให้โยมผู้ชาย โยมชอบทำยาแผนโบราณ ใครเขาพิมพ์หนังสือเป็นเล่ม ๆ ออกมาเกี่ยวกับยาแผนโบราณ แก่ก็สนใจซื้อมาศึกษาประกอบความรู้ที่มีอยู่สมัยเคยเป็นเด็กวัด จึงสามารถทำยาขายได้ ทำยาเม็ดแบบโบราณตามตำรา เป็นครั้งแรกที่มีการทำยาเป็นเม็ด ๆ ขาย ส่งพิมพ์กระดาษฉลากจากกรุงเทพฯ สมัยนั้นยามันถูกมาก ๓ สตางค์ ๕ สตางค์ ๑๐ สตางค์เท่านั้น ที่เป็นน้ำใส่ขวดไม่ค่อยมี มีน้อยมาก มีขนานหนึ่งที่มีชื่อเสียง ที่เด็กกินแล้วสบาย เรียกภาษาบ้านนี้ว่าตานขโมย เด็กผอมแห้ง พุงโรก้นปอด ยาขนานนี้ต้องละลายกับเหล้า เด็กกินเข้าไปแล้วก็รู้สึกมีแรง หูแดง ยานี้ปรากฏว่ามีผลแพร่หลาย คนรู้จักกันมากแถบนี้ ผมก็เคยกิน ถูกบังคับให้กิน แต่ไม่ชอบกินกลิ่นแบบนั้น

สูตรมันซับซ้อน ใช้ตัวยาหลาย ๑๐ อย่าง ใส่น้ำมันผสมพิเศษมันอยู่ที่พาดไฉน แรงเหมือนโล่ดิน หรืออาจจะเป็นอันเดียวกับโล่ดินก็ไม่ทราบ มันคล้ายกันมาก เป็นของร้อน ร้อนมาก ร้อนอย่างยิ่ง แต่ว่าไม่ได้กิน อันนั้นเข้าไปตรง ๆ มันผสมกับของอื่นมาก แล้วทำเป็นเม็ดละลายเหล้ากิน ใส่อากพาดไฉนมันมีพิษ เอามาตำ ๆ ๆ ๆ แชน้ำ เอน้ำราดในคลอง ปลาตายเป็นแถวเลย ประหลาดมาก ถ้าเป็นหนองยิ่งง่าย เอารากพาดไฉนนิดหน่อยเท่านั้นไปตำให้แหลก แชน้ำ เอน้ำนั้นสาดลงไป ปลาตายหมดทั้งหนองเลย คนรู้จักกันคนหนึ่งเขาคั้นน้ำเอาไปเปื้อปลา เล็บกับมือไม่ได้ล้าง ไปฉีกหอยฉีกปูให้เบ็ดกิน เบ็ดตายหมดเลย พาดไฉนเป็นเถาวัลย์ ใบเล็กมาก มีเยื่อหนา ๆ หุ้มรากมีแกนเล็ก ๆ อยู่ข้างใน ยาขนานนี้ชื่อว่ายาไฟอาวุธ ผมยังจำได้ว่ามีคนซื้อยาขนานนี้มากที่สุด แก้อะไรได้สารพัดอย่าง แต่ว่าที่ได้ผลมากนี้เป็นโรคเด็กพุงโรผอมแห้ง อาที่อยู่ที่ชุมพรก็มีความรู้เรื่องนี้บ้างเหมือนกัน เพราะว่าเคยอยู่วัดเดียวกับปู่ที่ทำยาตามแผนโบราณ

บรรยายกาศในครอบครัวบางแง่บางมุม

❓ อาจารย์ครับ บรรยายกาศในบ้านของอาจารย์มีเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์หรือเปล่าครับ เช่นเคล็ดเชื่อโชคลางเกี่ยวกับการค้าขาย

สังเกตเห็นได้ว่ามีบ้าง ไม่มากนัก ตามธรรมเนียมตามประเพณีมากกว่า แต่ไม่ค่อยเห็นทำจริง ๆ จัง ๆ เช่นวันสงกรานต์มีบูชาข้าวสงกรานต์ ตามธรรมเนียมที่เขาทำกันทุกบ้าน โดยจุดธูปเทียนขึ้นไว้บนหลังประตู แล้วโยมก็เรียกเด็ก ๆ มานั่งดูนั่งไหว้ ต้อนรับข้าวสงกรานต์ นี่มันเป็นเรื่องไม่มีเหตุผล เป็นเรื่องทำตามประเพณี โยมผู้หญิงก็เป็นคนที่ไม่อยากจะทำอะไรมาก ประเพณีที่ทำกันอยู่ก็ทำ แต่โดยจิตใจไม่ได้เชื่อมั่น คงจะคิดว่าทำดีกว่าไม่ทำ แม้ว่าโยมจะเชื่อว่านับถือพุทธศาสนา แต่วามันมีความเชื่ออย่างนี้ติดมาแต่ก่อน โยมพ่อไม่สนใจเรื่องอย่างนี้ คงจะไม่เชื่อด้วย เรื่องโชคลางเกี่ยวกับการค้าขาย เช่น นางกวัก กุมารทอง

อะไรนี้ไม่มีเลย ศาลพระภูมิก็ไม่มี เพราะไม่มีที่ตั้ง เมื่อกล้วยมันบังเอิญเจาะทะลุมาออกปลีกกลางต้น สีขาว เหมือนดอกบัว โยมก็ยังทำตามประเพณี เพื่อไม่ให้เป็นเรื่องโชคร้าย โดยเอาธูปเทียน ดอกไม้ไปวางไว้ที่ตรงนั้น แล้วจะว่าอย่างไร ผมก็ไม่ทราบ

๑ อาจารย์ครับ บรรยายการถือผีในสังคมสมัยนั้นเป็นอย่างไรครับ ชาวบ้านเขายังเชื่อกันอย่างนั้นหรือเปล่า

ก็ยังเชื่อกันอยู่ส่วนมาก ในหมู่บ้านผมเรื่องนี้มีคนเข้าทรง แต่ไม่ใช่ทรงเจ้าอย่างเดี๋ยวนี เป็นเรื่องทรงแม่ศรี ทรงร้องเพลง ร้องรำกััน สรุปความว่ามีความเชื่อในทางไสยศาสตร์อยู่ส่วนหนึ่ง ตามธรรมเนียมที่เขาเป็น ๆ กันโดยมาก

๒ อาจารย์ครับ ตอนเด็ก ๆ อาจารย์เชื่อไหมครับว่าวันตายายนี้ ผีปู่ย่าตายายจะมาเยี่ยมจริง ๆ

ไม่เคยคิด แต่ว่าต้องพูดไปตามเขา คนโดยมากเกือบทั้งหมดคงไม่ได้เชื่อ แต่ว่าทำไปตามประเพณี ผมว่าส่วนน้อยที่จะเชื่อจริง ๆ จัง ๆ แต่วามันเป็นความกลัวตามธรรมเนียมประเพณี ที่ว่าถ้าไม่ทำจะโชคร้าย ความเสียหายจะตามมา

๓ โยมทั้งสองไปวัดในวันพระและวันสำคัญทางศาสนาหรือเปล่าครับ

โยมผู้หญิงไปบ้าง โดยเฉพาะตอนเป็นผู้เฒ่าแล้วไปประจำ โยมผู้ชายไม่ได้ไปเลย วันสำคัญทางศาสนาตอนผมยังเล็ก ๆ ก็ยังไม่ค่อยอะไรมาก เป็นเรื่องสนุกของเด็ก ๆ ถ้ามี ก็งานแห่พระพุทธรูปตอนออกพรรษานั้นแหละ ใหญ่โตอีกทีก็กันมากหน่อย

๔ โยมผู้ชายของอาจารย์บวชนานเท่าไรครับ

ผมไม่ทราบ แต่ประมาณว่าราวพรรษาเดียว

๕ เวลาเด็ก ๆ อาจารย์เชื่อผีหรือเปล่า มีใครขู่ไหมครับว่าผีจะหลอก

เหมือนเด็ก ๆ ทั่วไป เชื่อกันตามประสาเด็ก ๆ ไม่มีผู้ใหญ่มาขู่ มีแต่เด็ก ๆ หลอกกันเอง ผมเป็นคนทะลึ่งไม่กลัวผี เราแสดงตัวเป็นผู้ไม่กลัวผี ไม่เชื่อผี ตั้งแต่เป็นเด็กวัยรุ่น แถบบ้านเมืองนี้ ทางสุราษฎร์ ไซยา นี้ เรื่องผีมีน้อยไม่เหมือนทางภาคอีสาน แถวนั้นคนเชื่อเรื่องผีน้อยมาก

๖ การต่อต้านไสยศาสตร์นี้ อาจารย์ได้อิทธิพลจากอาโดยตรงหรือเปล่า

ไม่ได้ต่อต้านอะไร เพียงแต่ล้อเล่นเท่านั้น อาเป็นคนนำ เป็นผู้นำ

❓ โยมผู้ชายตีเมียแล้วสูบบุหรี่ไหมครับ

ไม่มีเลย ตอนตรุษจีนก็มีการเลี้ยงเหล้าเพื่อนฝูง เลี้ยงเหล้าชาวบ้าน แต่โยมไม่เคย แม้แต่จับ เล่นการพนันก็ไม่มี มีแต่การเล่นหมากรุกบ้าง

❓ อาจารย์ครับ อย่างหน้าที่อบรมสั่งสอนเป็นเรื่องของพ่อหรือแม่ครับ

ไอ้ ถ้ามองอย่างนี้มันไม่ถูก มันเป็นเรื่องช่วยกัน แม่กวอดขันไปทาง พ่อกวอดขันไปทาง โยมผู้หญิงจะว่าไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีทั่ว ๆ ไป โยมผู้ชายไม่ค่อยพูด ไม่ค่อยเอ่ยปาก เรื่องรู้บุญคุณคน โยมผู้หญิงคอยเตือนอยู่บ่อย เป็นธรรมเนียมประเพณีที่ต้องดูแลเด็ก ๆ ให้เป็นอย่างนั้น ตามแบบที่เขาทำกันอยู่ นี่ก็ไม่ออกว่ามีคุณธรรมข้อไหนถูกเน้นเป็นพิเศษ

❓ การสั่งสอนนี้ โยมใช้เทศนาโวหารอธิบายหรือเปล่าครับ อย่างอาจารย์เคยถูกตีบ้างไหม

(หัวเราะ) ไอ้ย ถูกตีบ่อยตามธรรมเนียม โยมผู้หญิงตีมาก โยมผู้ชายเกือบจะไม่ได้ตีเลย ตีด้วยก้านมะยม ไม้เป็นลำเป็นหวายไม่เคยโดน ถ้าทะเลาะกับน้องตีทั้ง ๒ ฝ่าย ต้องรับผิชอบทั้ง ๒ ฝ่าย แม้จะถามทีหลังก็ไม่ค่อยสำคัญนัก

❓ ถึงขั้นร้องไห้ไหมครับ

มันก็ธรรมดา เพราะว่าถ้าไม่ร้องไห้เขาตีไม่หยุด (เฮี ๆ ๆ) ถ้าร้องไห้ก็ต้องหยุด โยมผู้หญิงก็ไม่ได้เป็นคนโทสจริต ไม่ได้ตีด้วยโทสะ เรื่องที่ถูกตีบ่อยที่สุดก็เรื่องเอะอะ ๆ ทะเลาะกันพี่ ๆ น้อง ๆ การลงโทษการตีรู้สึกเหมือนกับการทำตามธรรมเนียม ให้เป็นระเบียบ รักษาระเบียบ การสั่งสอนก็ไม่ได้เทศนาอธิบายอะไร บอกว่ามันผิด แล้วก็มาตี ๆ ๆ (ฮะ ฮะ) ไม่ได้สอนอย่างเทศน์ อย่างเหตุผลแบบพระเทศน์

❓ ตอนเด็ก ๆ อาจารย์แข็งแรงหรือว่าเป็นคนขี้โรคครับ

ค่อนข้างจะอ่อนแอไม่แข็งแรงนัก ไม่ได้แข็งแรง ไม่ได้ล่ำสัน แต่ก็ไม่ได้ผอมกึ่งงนะ ตอนบวชแล้วค่อยแข็งแรงขึ้น

❓ การอบรมสั่งสอนที่โรงเรียนมีอะไรมาประทับใจมากหรือไม่ครับ

นี่ก็ไม่ออก รู้แต่ว่าทำไปตามระเบียบ ทำไปตามธรรมเนียม

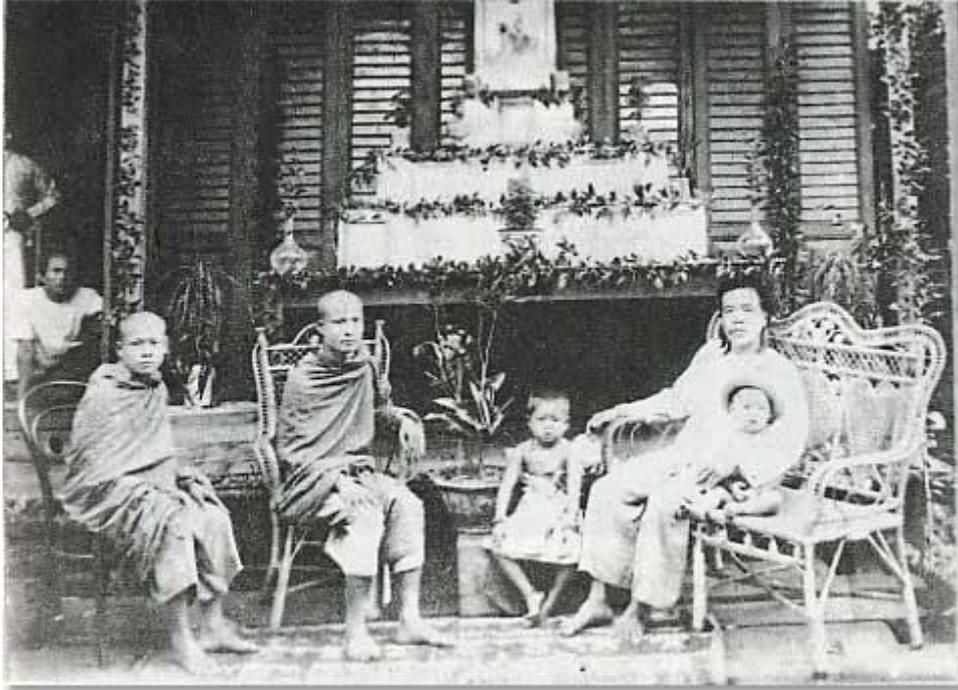
? อาจารย์ถูกตีบ่อย แสดงว่าเด็ก ๆ คงชนเหมือนกัน

มันก็ไม่เกี่ยวกับชนอะไร เพียงแต่ว่ามีเรื่องจุกจิกกันระหว่างพี่น้องดูจะมากกว่าอย่างอื่น เล่นกันแล้วก็กลายเป็นทะเลาะกัน ดูจะมากกว่าเรื่องอื่น มีคำว่าแหย่น้อง ๆ ๆ ถูกตีมากเรื่องนี้ เมื่อน้องไปฟ้องหรือร้อง ร้อง รวมความแล้วไม่มีอะไรเป็นขึ้นเป็นอันหรือเรื่องตอนเด็ก ๆ

? แต่สมัยใหม่เขาถือว่าวัยเด็กมีอิทธิพลมหาศาลต่อชีวิตตอนต่อมา

ก็อาจจะเป็นได้ แต่ผมไม่ได้สนใจ แล้วก็ลืมเสียมาก

ชีวิตเด็กวัด

ภาพนี้ถ่ายที่หน้าบ้านที่เด็กชายเงื่อมเติบโตขึ้นมา ที่เห็นจัดประดับโต๊ะบูชานั้น เป็นการรับเสด็จ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ราว ๆ ปี ๒๔๕๓-๔ เด็กชายเงื่อมคือคนที่อยู่กลาง ผู้ชายไว้ผมยาวคือนายเชียงผู้บิดา เด็กที่นั่งติดอยู่ข้างตัวคือเด็กชายเี่ยเกย ซึ่งต่อมาก็คือนายธรรมทาสนั่นเอง พระภิกษุซ้ายมือสุดของภาพชื่อกลิ่น ต่อมาได้เป็นพระมหากลั่น และพระครูชยาภิวัฒน์ ตามลำดับ และเป็นอาจารย์บาลีของท่านอาจารย์พุทธทาสด้วย องค์ถัดมา คือพระหนูน เมื่อเด็กชายเงื่อมไปอยู่เป็นเด็กวัด ที่วัดพุมเรียง ท่านรูปนี้เป็นเจ้าอาวาส ท่านอาจารย์จึงเรียกอาจารย์หนูน พระภิกษุทั้งสองรูปนี้เป็นญาติของท่านอาจารย์ด้วย

๑ ชีวิตเด็กวัดเป็นอย่างไรบ้างครับ

พูดได้ว่าเด็กวัดทุกคนมีความรู้เรื่องยา เช่นถ้าบอกว่ายากระทุ้งแล้วทุกคนรู้จัก เพราะถูกใช้ไปเก็บอยู่เสมอ วัดนั้นผมเป็นเด็กก็เคยอยู่ ผมจำได้ว่ายากระทุ้งที่อาจารย์สั่งใช้ให้ไปเก็บเพื่อต้มให้เขาไปมีอะไรบ้าง รากหมาก รากมะพร้าว รากมะปราง รากวัลย์ยอบ บางทีก็มีแปลกอะไรบ้าง เช่นรากสะเดา อาจารย์ผมที่สอน ก ข ก กา ให้ท่านทำยาอย่างนี้

เป็นพระใครมาขอก็ให้ ยาที่ทำไว้ก็มี จัดให้ใหม่ก็มี จดให้ไปก็มี อันดับแรกสุดนี้ ต้องกินยากระทุ้งแรก ๆ เป็นใช้กินยากระทุ้งเป็นยาเย็นคล้าย ๆ กระทุ้งให้ชุ่มมันถึงที่สุดเร็ว ๆ ที่นี้พวกเราเด็กวัดก็ช่วยกันทำ

ช่วยกันบด ช่วยกันขี้ อีกอย่างเรียกว่ายาเขียว ยาเขียวสารพัด ยาเขียวครอบจักรวาล นำหัว ถ้าเด็กคนไหน ทำผิด บางทีก็ถูกใช้ให้ไปเก็บใบไม้เขียว ๆ มา เอาเอาที่คัน เอาเอาที่มีพิษ นอกนั้นเก็บหมดแหละ ถ้าเป็น ใบไม้สีเขียว เอามาตากไว้เต็มนอกชาน พอแห้งมันกรอบ เราก็บดยัดใส่ขวด ใครเป็นใช้ก็กินเข้าไป มันก็ถูกหลัก เพราะยาเขียวมันมีความเย็นของสารสีเขียว มันก็ระงับความร้อน เดียวนี้ผมเชื่อ ใบไม้สีเขียวกินเข้าไป เถอะ มันระงับความร้อนได้ ระงับการเกิดแก๊สในกระเพาะ ถ้าจะให้ดีก็เอามาละลายน้ำและพ่นหรือทาตัว ด้วย จนตัวเขียวตัวเลอะ ยาเขียวนี้มีขมน้อย ๆ เพราะว่าใบไม้มันมีหลายชนิด บางชนิดก็ขมบ้าง เด็กเล็กกินได้ ละลายน้ำกินเข้าไป หรือละลายน้ำพ่นก็ได้

ส่วนยาที่มันยาก มันมีเทคนิคของมัน มันมีนั่นมีนี่เท่านั้นเท่านี้ ต้องซึ่งดวงเขาก็มี อย่างน้อยมีสี่ห้า ขนานที่ชาวบ้านมาขอ แล้วให้ไปได้ทันทีเมื่อมีคนไข้ไปหา อาจารย์สมภารวัดสามสี่วัดในพุมเรียง เขาต้องมีวิชาพวกนี้อยู่ ดึกคืนแค่นั้นก็ตาม ถ้ามีคนมาตามว่าคนนั้นคนนี้เป็นนั่นเป็นนี่ อาจารย์ก็ต้องไป แมื่อดึกคืน อาจารย์สมัยนั้นเป็นอย่างนั้น ดึก ๆ ก็ไปช่วยแก้ไขกันตามเรื่อง จนกว่าจะไว้ใจได้ ทุกเวลาแล้วจึงกลับมาวัด บางทีก็ว่าจะกลับมันก็สว่าง มันก็เพาะนิสัยเห็นแก่ผู้อื่น อดทนอดกลั้นได้ ไม่รังเกียจ ไม่เห็นแก่หลับแค้นนอน คนก็ผูกพันรักใคร่นับถือ ถ้าวัดมีธุระอะไรก็ช่วยกันเต็มวัด

อย่างยากระทิงนี้ เด็กวัดไปหามาให้อาจารย์ต้ม แล้วเอาไปให้ถึงบ้านทายก เด็ก ๆ ป่วย ได้เพียงยาหม้อแรกก็หาย ถ้ากินยานี้แล้ววันหนึ่งยังไม่หาย อาจารย์ถึงจะไปพิจารณา ต้มยาหม้ออื่นอย่างอื่นที่มีอะไรแปลกออกไป แล้วมันก็ค่อย ๆ หาย ไม่หายมันก็ตาย แบบโบราณมันก็อย่างนี้ มันไม่วิเศษนัก ถ้าผิดพลาด มันเกินกำลังของยามันก็ตาย แต่ส่วนมากมันหาย

หมออื่นนอกจากพระก็มีบ้าง เป็นหม้อจรรยา หม้อจีน หม้อญวน หม้อแขก พวกนี้ส่วนมากมารักษาโรคเรื้อรัง มาช่วยกันรักษาหายบ้างตายบ้าง ตามแบบโบราณ พี่ผมก็ตาย โยมบอกว่าเป็นผู้ชายตายแต่เล็ก น้องสุดทายเป็นก็ตาย คนนี้ผมยังได้ทันเห็น คงจะคลอดไม่ครบกำหนด แต่เป็นตัวคนแล้วออกมาไม่กี่ชั่วโมงก็ตาย เป็นการแพทย์ที่ดีที่สุดตามที่เขากำหนดตามธรรมเนียม เรื่องที่สะอาดไม่พอ และข้อผิดพลาดอื่น ๆ คงมีบ้างที่ทำให้เด็ก ๆ ต้องตายไป คนจึงไม่มาก ไม่ต้องคุมกำเนิด

ความรู้เรื่องสมุนไพร เรื่องยาโบราณนี้ ผมได้มาจากทั้งทางบ้านและทางวัด อย่างเด็กวัดทุกคนจะรู้ ถ้าไปถูกบั้งที่คลานอยู่ตามใบไม้ ขนยาวสีเหลือง พอถูกไม่ต้องถาม ควกี่ขี้มูกมาถู ๆ ๆ ๆ มันก็หาย ดีกว่ายาหม่องยาอะไรที่ใช้กันสมัยนี้ นี่มันทำให้เราคิด ใจ นี่พระเจ้าหรือธรรมชาติเขาให้มาคู่กัน แล้วเราไม่รู้เอง เขาให้มาครบ แต่เราไม่รู้ถึง ๑๐ เปอร์เซนต์ ไม่น่าเชื่อ ฟังดูแล้วตลก ควกี่ขี้มูกขี้หูก็คงได้ ควกี่ออกมาแล้ว ก็ดูไปตรงที่ถูบั้งร่าน มันนำหัว (หัวเราที่ ๆ) ถ้าคิดแบบฝรั่งเขาคงกลัว เขาคงจะต้องไปหาหมอหรือไปโรงพยาบาลก็

ไม่แน่ พวกฤษีนี่แต่ก่อนเขารู้เรื่องอย่างนี้มาก เขาก็บอก ๆ กันต่อมา มันต้องช่วยตัวเองเมื่ออยู่ป่า เดียวนี้
คนเราเลิกสนใจความรู้พวกนี้ ก็ทำอะไรไม่ถูก เพราะไม่รู้จักรัศมีชาติ

บางอย่างเด็ก ๆ ควรรู้ เช่น บุก คล้าย ๆ บอนที่คนแก่ชอบกิน ถ้าเด็กไม่เคยไปกินมันจะกัดปาก มัน
ยางมาก แล้วทำไง ผมยังจำได้ มันต้องกินน้ำตาลหม้อ (น้ำตาลปีบ) หายเป็นปลิดทิ้ง ผมก็เคยกินพวกบอน
หรืออะไรที่กินแล้วคัน ใช้น้ำตาลหม้อ มันหายทันควัน หรืออย่างต่อตอยนี้ มันคล้ายกับผึ้งต่อยแต่มันร้าย
กว่ามาก คล้าย ๆ กับถูกตีด้วยกระบองจนล้มคว่ำไป พอเอายางมะละกอป้าย มันก็หายเป็นปลิดทิ้ง มันมี
เหตุผล เพราะยางมะละกอมันมีโปรตีนชนิดหนึ่งที่จะแก้พิษได้ หรืออย่างพริมีตีฟที่สุด เขาเอาหยากไย่กับ
ควันไฟเหนือเตาไฟมาพันแผล มันก็หาย มันแอนตี้เซ็ปติก มันป้องกันเชื้อโรคได้ เดียวนี้ดีกว่านั้นอีก คือใช้
ยางมะม่วง (เสื่อหมอบ) บิดเอาน้ำจากยอดและใบใส่ไปในแผล ดีกว่ายาแดงเสียอีก หรือเป็นแผลน้ำร้อน
ลวก กรีดเอายางเหลืองออกมาจากต้นทะวา เอายางทาแผลน้ำร้อนลวก แผลไฟไหม้ก็หายได้ เด็กเป็นหอบ
หืด เขาใช้ตะขามาปิ้งจนกรอบเหลืองบดกับเหล้ากินก็หาย หายกันเป็นส่วนมาก เด็ก ๆ ผอมแห้งพุพอง
นัยน์ตาเป็นเกล็ดกระดี่ที่เขาเรียกตาต้อ เขาก็เอาเนื้อตะกวดทาขมิ้นใส่เกลืออย่างไฟให้หอม กินตะกวดตัว
หนึ่งก็หาย ผมก็เคยกิน นายธรรมทาสเขากินไม่ลง ต้องอาเจียนทุกที แต่ผมกินได้เรื่อย ๆ นำหัว (หี ๆ) เขา
มันเป็นอย่างไรก็ไม่รู้ เกลียดตะกวดกินไม่ได้ ทำให้คล้ายเนื้อไก่ เขาก็ยังรู้ กลิ่นมันบอก กระจุกปลากกระเบน
เขาก็กินไม่ได้ เขาบอกว่าอร่อย เขากินไม่ได้ ไม่รู้สีก็อร่อย ความจริงมันก็ไม่ถึงกับอร่อยแต่เรากินได้ แปลก ๆ
ประหยัด ทางบ้านเขาเกิดเรามา เขาก็ไม่มียาอย่างปัจจุบัน เขาก็รอดชีวิตเกิดเรามาได้ เหล่านี้เป็นความรู้ที่
ได้มาจากการอยู่บ้านอยู่วัดในสมัยนั้น วัดมันก็เป็นเหมือนมหาวิทยาลัยของชาวบ้านนั่นแหละ

วัดพุมเรียง ชาวบ้านเรียกวัดใหม่

คนในสกุลพานิชจะบวชที่วัดนี้

เพราะเป็นวัดที่บรรพบุรุษเคยบวชสืบต่อกันมา

มีญาติชั้นปู่หนึ่งซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกับย่า

บวชที่วัดนี้เป็นเจ้าอาวาสจนมรณภาพ ชื่อหลวงพ่อดู

เมื่อเด็กชายเจื่อม อายุได้ ๗-๘ ขวบ

บิดามารดาได้นำมาฝากตัวเป็นเด็กวัดที่วัดนี้

เพื่อจะได้รับการศึกษาขั้นต้นตามแบบโบราณ

เป็นเด็กวัดอยู่ถึง ๓ ปี เมื่อบวชแล้ว ๓ พรรษาแรก

ท่านก็จำพรรษาที่วัดนี้ ภาพนี้ถ่ายเมื่อ ๒๕๒๙

ผมออกจากบ้านไปอยู่วัดเมื่ออายุ ๘-๙-๑๐ เรียนหนังสือ ก ข ก กา กระทั่ง มูลบทบรรพกิจกันที่วัด อายุ ๑๑ ปีได้เวลาไปโรงเรียนแล้วถึงกลับมาอยู่บ้าน สมัยก่อนมันเป็นธรรมเนียมเด็กชายต้องอยู่วัดกัน ทั้งนี้ แต่ละวัดมีเด็กเป็นฝูง จะไปอยู่วัดก็มีดอกไม้ธูปเทียนไปฝากตัวเป็นศิษย์พระ ทางวัดเขาก็จะมอบหน้าที่ให้อาจารย์องค์หนึ่งหรือสององค์ให้คอยดูแลเรื่องอาหารการกิน คอยควบคุมให้เด็กมันได้กินกันเป็นระเบียบเรียบร้อย แล้วให้มันได้เรียนหนังสือ ได้รับการอบรมอะไรบ้าง ในเรื่องไหว้พระสวดมนต์ เรื่องอุปัฏฐากพระ เป็นเวรผลัดกันตักน้ำ ขาดไม่ได้ ทำสวนคร่ำวิมสระ ยกช่องปลูกมัน ทำกันทั้งนั้น

อาหารนั้นข้าวก็ได้จากบิณฑบาต ส่วนแกงนี้ทางบ้านเขาจะส่งเป็นหม้อเขียว ๆ ของบ้านใครเด็กคนนั้นก็ไปเอามา หม้อแกงจึงมีมาก ข้าวก็พอฉัน แกงก็พอ บ้านพุมเรียง ข้าวปลามันอุดมสมบูรณ์

พระสมัยนั้น นักธรรมก็ยังไม่มีเรียนกัน ส่วนใหญ่ก็นิยมเรียนสวดมนต์ สมาธิก็ได้จากตอนสวดมนต์นั้นแหละ ตอนอื่นไม่เคยเห็นทำ นอกนั้นก็ทำไม้กันมาก เป็นช่างไม้ สร้างกุฏิ กระต๊อบ กระพ่อม บ้านเล็ก บ้านน้อย ถ้าวัดไหนไม่มีโบสถ์ก็ช่วยกันสร้าง

โบสถ์และกุฏิรุ่นเก่าที่วัดโพธารามหรือวัดเหนือ เป็นวัดสำคัญอีกวัดหนึ่งในพุมเรียง ภาพทั้งสองนี้ถ่ายราวปี ๒๕๖๐-๗๐ เมื่อเด็กชายเงื่อม ออกจากวัดมาอยู่บ้าน ตอนราวอายุ ๑๑ ขวบ ก็เพื่อมาเรียนหนังสือชั้นประถมศึกษาที่วัดนี้ ซึ่งสมัยนั้นมี ๓ ชั้น

เด็กวัดมีพิเศษอย่างหนึ่งคือหัดมวย ผมก็ถูกจับตัวหัดทั้ง ๆ ที่ไม่ชอบ มันคล้ายกับว่าเป็นธรรมเนียม เพื่อนมันก็ยึดเยียดให้หัด บางทีอาจารย์เองก็อยากให้เราได้หัด แนววิธีให้ เด็ก ๆ ก็สอนกันเอง ผมเรื่องนี้มัน เมืองนักมวยโบราณ พอจะมีชื่อเสียงอยู่ มวยวัดก็เป็นมวยชั้นดีอยู่ในกติกา ไม่ทำร้ายกันถึงเลือดตกยางออก พอถึงฤดูแห่พระออกพรรษา ก็มีชกมวย ใครอยากชกมวยก็เข้าไปจับคู่ ให้กรรมการจัดให้ ตกลงแล้วก็ชกกัน ชกกันหลายคู่กว่าจะแห่เรือกลับวัด เขาจะหยุดเลี้ยงเพลกันที่ศาลา ๙ ห้อง ทางจากสวนโมกข์เก่าไปบ้าน ลำไยนั้นแหละ ตรงนั้นมีหนองยาว พอถึงบ่าย ๒ โมง ก็จะมาชกมวยกัน ก่อนนี้เจ้าเมืองเป็นประธาน ศาลา ๙ ห้องนั้นเจ้าเมืองไชยาเป็นคนสร้าง เราบวชตอนแรกศาลาก็ยังอยู่

การเทศน์ของพระสมัยนั้น ก็มีเทศน์มหาชาติเป็นหลัก แล้วก็เทศน์อานิสงส์ เรื่องสร้างอะไร ใ้บุญ ใ้บุญอย่างไร สร้างโบสถ์ สร้างระฆัง สร้างปราสาท สร้างศาลาอย่างนั้น ๆ ใ้บุญเท่านั้นเท่านั้น เทศน์สอนธรรมกัน อย่างเดี๋ยวนี้อันไม่มี เทศน์อีกทีก็เทศน์มหาชาติเลย ชอบกันมาก เพราะว่าได้เงินด้วย สนุกด้วย

เรื่องศีลเรื่องธรรมชาวบ้านเขาก็ถือกันพอใช้ แต่ดีกว่าสมัยนี้ พวกไม่ถือก็มี แต่ส่วนมากถ้าเป็นบ้าน เป็นเรือนเป็นหลักฐานถือกัน เพราะมันละอายแก่ใจ แต่ที่ไม่ถือก็มีมากเหมือนกัน โดยเฉพาะไส้สัตว์ที่เป็น อาหาร อย่างปูปลานี้ อย่างที่บ้านเรา โยมถือเด็ดขาดไม่ฆ่าปูปลาเป็น ๆ มันก็ตกเป็นหน้าที่ของเราต้องเอาปู ใส่หม้อต้ม ก็ถือเป็นเรื่องของเด็ก ๆ ไป สรุปแล้วความรู้สึกกลัวบาปมีมากกว่าเดี๋ยวนี้นี้มาก คนที่จะทำบาป หรือลักขโมย หรือกินเหล้ายา ไม่ค่อยมี ถึงมีเขาก็กินกันนิด ๆ กังของผมเป็นช่างต้มเหล้าของนายอากร ที่ผูก การต้มเหล้าสำหรับเมืองไชยา กังทำหน้าที่ควบคุมการต้มเรียกว่าไซหู

มันมีอีกธรรมเนียมหนึ่งที่มีกันทุกวัดทุกวา เป็นการฝึกเด็กวัดให้เป็นคนเฉลียวฉลาด หรือถ้าพูดอย่าง ภาษาทางนี้ จะเรียกว่าฝึกให้เป็นคนหัวหมอกก็ได้ เล่นกันในหมู่เด็กวัด รวมทั้งเณรด้วย โดยไม่ต้องให้มีใคร จัดให้ มันจัดกันเอง เฮ้อ ๆ ๆ (เบา ๆ) มันนำหัว คือพอมานั่งรวมกลุ่มกัน ใ้เด็กคนที่เป็นหัวใจหน่อย มันก็จะตั้งประเด็นขึ้น เช่น เอ้าวันนี้ เรามาพูดเรื่องหุงข้าว ใครจะเล่าก่อน ส่วนมากพวกที่อาสาก่อนมันก็จะ เป็นพวกที่ฉลาดน้อยกว่าคนอื่น มันก็ต้องเล่าวิธีที่หุงข้าวว่าทำอย่างไร เด็กทั้งหลายก็คอยฟัง ถ้าคนเริ่มต้นมัน เป็นคนโง่ ๆ หน่อย มันอาจจะเริ่มต้นว่า "กูก็เอาข้าวสารใส่หม้อ ตั้งบนไฟ" เด็กนอกนั้นมันก็จะชวนกันค้าน ว่า "มึงยังไม่ได้เข้าไปในครกสักที จะทำได้ยังไงล่ะ" อย่างนี้เป็นต้น หรืออาจจะม้อดว่า "มึงยังไม่ได้ก่อไฟสัก ที" ถ้ามีช่องให้ซักค้านได้มาก ๆ มันก็ต้องให้คนอื่นเป็นคนเล่า เวลาถูกค้านได้ทีก็จะเฮกันที มันอาจจะ ละเอียดถึงขั้นว่ายังไม่ได้เปิดประตูแล้วจะเข้าไปในครกได้อย่างไร หรือยังไม่ได้หยิบขันมันจะตักน้ำได้ ใ้ได้อย่างไร อย่างนี้เป็นต้น ในที่สุดมันจะต้องได้เล่าถึงขั้นตอนทุกขั้นตอน จนไม่มีอะไรบกพร่อง เหมือนกับการ บรรยายของนักประพันธ์ละเอียดถี่ถ้วนไปหมด เพราะคนค้านมันมีมาก มันก็ค้านได้มาก มันเป็นการฝึก

เรียนหนังสือกับผจญภัยวัยหนุ่ม

๑ อาจารย์ครับ อยากให้อาจารย์เล่าเกี่ยวกับชีวิตสมัยเป็นนักเรียนบ้าง

ตอนจะเข้าโรงเรียนก็ออกจากวัดมาอยู่บ้าน เรียนที่วัดเหนือ (โพธาราม) เป็นโรงเรียนแบบใหม่ ที่ปรับปรุงกันในสมัยรัชกาลที่ ๕ โรงเรียนประถมนี้มีกันถึงประถม ๕ ตอนแรกเรียนกันที่หลังกลางมีกุฏิล้อมรอบ เดี่ยวนี้ผู้พี่รื้อทิ้งไปแล้ว แล้วทางวัดเข้ามาสร้างใหม่ทางหัววัด หลังนี้ยังอยู่ ผมยังได้เรียนที่นั่นบ้าง (เดี๋ยวนี้เป็นที่ทำการสุขาภิบาลตำบล) แต่เรียนยังไม่จบ ป.๕ เขาเปลี่ยนเสียก่อน พอจบ ป.๓ ก็มาเรียน ม.๑ แต่ย้ายโรงเรียนมาเรียนที่ไชยา จนจบ ม.๓ ที่นี้ ชื่อโรงเรียนสารภีอุทิศ

อาคารเรียนชั้นมัธยมศึกษา ของวัดเหนือในสมัยก่อน ปัจจุบันใช้เป็นที่ทำการสุขาภิบาลตำบล เมื่อเด็กชายเจ๋อมจบชั้นประถมแล้ว ได้เข้าเรียนต่อชั้นมัธยมที่อาคารหลังนี้

คืออาจารย์ทับ สุวรรณ นักเรียนชั้นหนึ่งมี ๒๐-๓๐ คน อาจารย์ครูท่านนี้เป็นคนมีฝีมือ เป็นศิลปินในหลาย ๆ ทาง ทั้ง ๆ เป็นพระนะ ร้องเพลงก็ได้ เขียนภาพลายไทยก็ได้ ภาพรวมเกียรติ ไร้ตอนตัวที่เขียนยาก ๆ เช่น ทศกัณฐ์หรือพาลี แก๊กเอาจมาสอนให้นักเรียนเขียน ตัวอย่างเขียนเสียสวย ระบายด้วยสีชอล์กสีต่าง ๆ ผมยังมีภาพติดตาอยู่จนทุกวันนี้ ตอนหลังมาเห็นที่เขาว่าเขียนดีตามแบบฉบับนั้น ก็ไม่ดีไปกว่าสมัยที่เราเห็นของอาจารย์ครูทับ สุวรรณนัก ยังรู้สึกว่แกเขียนดีที่สุด ถูกต้องที่สุด สวยงามที่สุด ไม่แพ้ที่ไหน แต่นักเรียนไม่กี่คนหรอกที่เขียนได้ ต่อมานักเรียนที่ทำได้อย่างนั้นก็กลายมาเป็นช่างหมด ช่างเขียน ช่างแกะสลัก ช่างทำหน้าจั่วโบสถ์ ผมยังจำได้ชื่อนายแห่งคนหนึ่ง นายชมคนหนึ่ง เป็นช่างรับเหมาสร้างโบสถ์ ก็ไม่ได้เรียนมาจากไหน มันเรียนกันแบบนั้น ทำช่อฟ้า ใบระกา อะไรก็ได้ ตอนนีัพวกนี้ตายหมดแล้ว

สมัยนั้นเป็นยุคเริ่มต้น ที่เปลี่ยนจากเรียนหนังสือวัด มาเป็นโรงเรียน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ท่านรับอาสาจากในหลวงรัชกาลที่ ๕ ให้พระทั้งหลายทั่วประเทศจัดโรงเรียน โดยให้พระองค์หนึ่งถึงสององค์ไปเรียนครูที่วัดบวรนิเวศ กรุงเทพฯ แล้วออกมาเป็นครู ที่พุมเรียงมีคนหนึ่ง ไปอบรมที่กรุงเทพฯ ก็วันก็เดือนไม่ทราบ แล้วกลับมาเป็นครู ชื่อครูวัลย์ ขณะนี้ตายไปแล้ว อาจารย์สืบต่อมา

ครูปัติ ศรีสมัย

ครูคนแรกของเด็กชายเงื่อม เมื่อเข้าเรียนชั้นประถมศึกษา
ที่โรงเรียนโพธิพิทยากร ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว

ส่วนโรงเรียนสารภีอุทิศนี้เป็นโรงเรียนชั้นอำเภอ สูงกว่าชั้นเดิมที่พุ่มเรียง ตอนนั้นมีครู ป.ป. หรือ ป.ม. มาจากกรุงเทพฯ ด้วย เป็นครูใหญ่ และครู ป.เดียวอีกหลายคน มีพระองค์หนึ่งด้วย เครื่องแบบสมัยนั้นก็เสื้อขาวกางเกงดำ เรียกว่ากางเกงลูกเสือ ต้องมีกระเป๋าไม้ทับหน้า มีที่ร้อยเข็มขัด ส่วนเสื้อเป็นเสื้อขาวธรรมดา

การเรียนหนังสือนั้น ผมไม่รู้สึกรู้ว่าเรียนเก่ง แต่สอบได้ไม่เคยตก แต่เรียนไม่ค่อยสนุก แรก ๆ ไปคิดถึงบ้าน ยังไม่ทันหยุดตอนเที่ยงก็คิดถึงบ้าน เศร้า คิดถึงบ้านเหมือนอย่างกับเราไปเสียไกลจากพ่อแม่ เรียนมันไม่สนุก สอบซ่อมสอบไล่พอทำได้

อาคารหลังเก่าของโรงเรียนสารภีอุทิศ ในเขตตำบลตลาด (ปัจจุบันได้รื้อไปแล้ว)ซึ่งหนุ่มเงื่อมได้มาเรียนชั้นมัธยมต่อ เนื่องจากได้ย้ายตามบิดามาเปิดร้านค้าอีกแห่งหนึ่งที่ตำบลตลาด (๒๔๖๔) แต่เรียนยังไม่ทันจบชั้นมัธยมปีที่ ๓ บิดาก็ถึงแก่กรรม (๒๔๖๕) จึงออกจากโรงเรียน มาดำเนินการค้าขายกับมารดา ในฐานะบุตรชายคนโต ตอนนั้นหนุ่มเงื่อมอายุ ๑๖ ปี และนี่เองเป็นสาเหตุให้สามเณรเกียนน้อยชาย หรือนานธรรมทาสในเวลาต่อมา ได้มีโอกาสเรียนต่อ ขณะนั้นเรียนอยู่ที่โรงเรียนประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี ต่อมาลาสิกขาและเข้าเรียนต่อกรุงเทพฯ จนถึงชั้นมหาวิทยาลัย นอกจากนายเกียนแล้ว ท่านยังมีน้องสาวอีกเพียงคนเดียว รวมทั้งหมดเป็นสามพี่น้อง

ตอนเรียนที่โรงเรียนสารภีนี้พักกับเตี้ยที่ไชยา เพราะโยมผู้ชายมาเปิดร้านอีกแห่งหนึ่งที่ตลาดไชยา คือขายข้าวเปลือก โยมผู้หญิงอยู่ร้านทางพุมเรียง บางทีก็ต้องซื้ออะไรส่งไปขายทางพุมเรียง ขาย ๒ ร้าน ต้องมีเกวียน ผมต้องขับเกวียนบ้าง ต้องเลี้ยงวัวบ้าง แต่เขาก็มีผู้ใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่เลี้ยงวัวขับเกวียนนะ แต่บางทีผมแทรกแซง นี่สนุกไปเลี้ยงวัวแถบทางรถไฟนี่สนุก รื้อก่อนหินทางรถไฟ หากจิ้งหรือคยู่ไต้้นั้น มันขุมให้วัวกินหญ้าไปพลงอยู่ที่ทางรถไฟตรงที่เอียง ๆ ลงมา ความจริงเขาห้าม ผิดระเบียบ เราก็กทำไม่รู้ไม่ชี้ เพราะหญ้ามันมี วัวมันชอบกินหญ้าแถมนั้น บางทีมันก็ขึ้นไปกินข้างบน ๆ ต้องไล่ลง เจ้าหน้าที่เขาจะดุ ถ้าเลี้ยงลงมาช้า ๆ เขาไม่ดุ ถ้าผู้ใหญ่ที่เป็นคนเลี้ยงโดยตรงไม่ไป เราก็ดูให้จนเย็น หมดเวลาเขาจึงมารับเอากลับไป

ขับเกวียนสมัยนั้น บ้านผมใช้วัว ๒ ตัว ไปเอาแบบที่ประจวบมา คนอื่นเขาใช้วัวตัวเดียว ใช้ ๒ ตัวอย่างนี้วิ่งดี มันช่วยแรงกัน วิ่งจากไชยาไปถึงพุมเรียง เป็นวัวแบบไม่อุ้ยอ้าย เป็นวัวท้องเบรียว วัวท้องเหิน ไม่ใช่พุงยาน มันวิ่งเก่ง เอาไม่ไผ่เล็ก ๆ ตะแคง ที่จริงมันไม่ใช่หน้าที่ของผม แต่ชอบเพราะมันแปลกก็แปลก สนุกก็สนุก

ตอนอยู่โรงเรียนสารภีนี้ ไม่ได้กลับมากินข้าวกลางวันที่บ้าน หากินที่โรงเรียน แต่เด็กสมัยนั้นไม่ค่อยได้กินกลางวันกันหรอก บางวันเขาก็ไม่สนใจ ส่วนมากก็ลืม ๆ กันไป ส่วนมากไม่ค่อยได้กิน ของก็ไม่ค่อยมีขาย

พอผมจบ ม.๓ ก็ออก เพราะโยมผู้ชายตาย ก็ต้องช่วยรับภาระให้นายธรรมทาสไปเรียน ถ้าเรียนหมดก็ไม่มีใครช่วยโยมที่บ้าน เมื่อโยมผู้ชายตาย ก็เลิกร้านทางไชยา กลับมาอยู่กับโยมผู้หญิงที่พุมเรียง ผมก็รับหน้าที่เป็นเหมือนผู้จัดการดูแลกิจการทั้งหลาย เพราะโยมชราแล้วและป่วยด้วย ตั้งเกือบปีมั่ง เป็นโรคปวดเข่า แต่ต่อมาก็หาย กินยาดองส้มพื้นบ้านหาย

❓ อาจารย์ครับ ตอนโยมผู้ชายเสียนี้ อาจารย์เสียใจมากไหมครับ

ไม่รู้รู้สึก ยังไม่มีความรู้สึก มันยุ่งเรื่องงานศพอะไร ยุ่งไปหมด

❓ อาจารย์ครับ แสดงว่าไม่ได้ใกล้ชิดกันเท่าไรใช่ไหมครับ ถ้าใกล้ชิดกัน คงสะเทือนใจมาก

มันใกล้ชิดกันอยู่เหมือนกัน เพราะว่าอยู่ด้วยกัน ๒ พ่อลูกที่ตลาดไชยา ส่วนโยมผู้หญิงอยู่กับน้อง ๆ ที่พุมเรียง ผมอยู่กับโยมผู้ชาย ๒ คน มาสันนิษฐานทีหลังได้ว่าเส้นโลหิตแตกตาย เพราะมันปวดศีรษะพักเดียว ที่เขาเรียกกันว่าเป็นลม พอไปตามหมอนวดก็ไม่ทันเสียแล้ว ไม่กี่นาที คงเป็นโลหิตเส้นใหญ่แตกในสมอง โยมผู้ชายผมก็ไม่ใช้คนเครียด อยู่ตามสบาย แต่ก็มีความคิดจะขยับขยายงานให้ก้าวหน้าอยู่เรื่อย แต่ไม่ได้ทำอะไรอย่างเครียด

๑ อาจารย์ครับ อย่างในครอบครัวอาจารย์นี่ พ่อแม่รักใคร่มากกว่าใครหรือเปล่าครับ

๐๐ ไม่มี ไม่เคยมีความรู้สึก สำหรับผม เท่าที่เคยสังเกตไม่มีเลย ความน้อยเนื้อต่ำใจอะไรไม่มีเลย เด็ก ๆ ทุกคนต้องการทำให้พ่อแม่สุขใจ พ่อได้รับคำชมเชยสักครั้งหนึ่งก็ยินดีอย่างยิ่ง โยมผู้ชายเป็นคนออกปากชมเชย ถ้าทำอะไรถูกใจ แต่โยมผู้หญิงไม่มีเลย คล้าย ๆ กับว่าไม่มีอะไรที่ถูกต้อง

๒ อาจารย์ครับ อยากให้อาจารย์เล่าชีวิตในวัยหนุ่มให้ฟัง เมื่อก่อนที่จะบวช อาจารย์เคยเกเรบ้างไหม เคยเป็นนักเลงเจ้าชู้บ้างหรือเปล่า อาจารย์ใช้ชีวิตอย่างไรตอนวัยรุ่นหนุ่มนี่

เกเรอะไรกัน (เสียงดู) เกเรขนาดไหนดีล่ะ ไม่ค่อยมีที่จะไปลักขโมย ไปตีรันฟันแทง ไม่มี มันไม่รู้จะไปทำได้อย่างไร ไอ้ดอกกุหลาบข้างรั้วของเขา ไม่ทันสว่างไปขโมยเก็บละก็มีบ้าง (หัวเราะหึ ๆ) มันไม่ทันสว่าง เขาปลุกไว้ริมรั้วบ้าน ถึงเขาเห็นเขาจะไม่ว่าอะไร แต่เขาก็ไม่เต็มใจให้ มันก็ต้องเรียกว่าขโมยละ นี่เกเรอย่างนี้มีบ้าง

โดยมากผมก็อยู่กับโยมช่วยค้าขาย มีญาติของโยมผู้หญิงอยู่ทางอำเภอท่าฉาง นาน ๆ ก็ไปเยี่ยมกันที่หนึ่ง บางทีญาติทางนั้นก็มาเยี่ยมเรา ปีหนึ่งไปมากันสองสามหน ไปทางเรือกัน ผ่านทะเล อ่าวจากปากน้ำพุมเรียงไปถึงปากน้ำท่าฉาง ซึ่งเป็นอำเภออยู่ติดฝั่งทะเลใต้ลงไป นาน ๆ ลุงบ้านารวมถึงยายและยายซวด เจอกันที ก็เป็นที่พอใจกัน สนุกสนานเบิกบานกันที่เห็นเราเด็ก ๆ นี่เป็นทางหนึ่งที่เราได้ออกทะเลกัน

ออกไปจับปูจับปลานี่ นาน ๆ ทีก็มี เหมือนการออกไปผจญภัย เพราะในครอบครัวเขาไม่ให้ทำอย่างนั้น หลุดออกไปทีก็เหมือนหลุดออกไปอยู่คนละโลก ได้ศึกษาทุกอย่างที่เราไม่เคยเห็น

ตอนเด็ก ๆ ครูพาออกไปบ้าง ออกไปเที่ยวกันเองบ้าง ออกไปเพียงแค่ว่าแหลมที่เขาเรียกว่าพลับพลา ไม่ต้องข้ามฝั่งไป ก็ได้ปูได้ปลาจับปูม้า แมงดาทะเล ที่มันขึ้นมากินหญ้าผักเบี้ยตอนน้ำขึ้นอ่อน ๆ หอยก็มีเด็ก ๆ ทำแค่นั้น มันก็ได้ติดมือกลับมา แต่ออกไปหาโดยเจตนาไม่มี เพราะโยมห้ามเด็ดขาด ถ้ารู้ว่าไปเที่ยวแบบนี้กลับมาก็ถูกดู เมื่อโตขึ้นหน่อย ผมแสวงหาเรื่องไปเยี่ยมใครบ้างที่ตำบลตะกอบ ก็แอบไปจับปูแสมกัน สนุกมาก พอน้ำขึ้นอ่อน ๆ ปูแสมมันต้องขึ้นมาจากรู น้ำมันท่วมรู มันอยู่ตามปากรู เราไม่เคย เพื่อนที่เคย เขาก็จับกันได้ง่าย ๆ คือทำไม่รู้ไม่ชี้เอามือคว่ำบีบใส่ไหเลย ถ้ามัวไปทำซ้ำ ๆ มันก็กัดเอา เร็ว ๆ มันกัดไม่ทัน อย่างนี้รู้สึกสนุก เดี่ยวเดียวมันก็เต็มไห หัวไหม้อหนึ่ง คว้ามือหนึ่ง บางทีถูกกัดบ้างก็ไม่มีไร ไปอย่างนั้นแหละ สำหรับผมเหมือนกับไปศึกษา ศึกษาทุกอย่างที่เราไม่เคยเห็น จะดองปูอย่างไร จะล้างปูอย่างไร ไม่เคยเห็น เหมือนกับไปเข้าโรงเรียนศึกษาอาชีพ เขาจะใช้แข่งใบใหญ่ ๆ ปูก็ใหญ่ ๆ ก็เทลงไปในแข่ง แล้วเขย่าในคลอง พวกเราไปพักกันอยู่ที่โรงเป๊ะ ซึ่งเจ้าของเขาทำเป๊ะ คนที่เขาพาไปดูเขาเป็นเพื่อนกับเจ้าของ หลาย ๆ คน หลาย ๆ พวก เขาชวนกันไปดู ได้มากันหลายไห ไส้แข่งตั้งครึ่งแข่ง เขย่าปูทั้งเป็น ๆ แล้ว

เอากล้วยใส่ให้อีก แล้วเอาน้ำเกลือใส่ เอาไม้ขีดปากเป็นรูปแสมดอง ผมไม่ได้เอาในส่วนของผม ให้คนที่เขาพาไป ซึ่งเป็นญาติห่าง ๆ เขาเป็นคนจัดเรือให้ เราขอไปสนุก พอใจที่ได้เห็นคลองเล็ก ๆ จากพุ่มเรียงไปหมู่บ้านตะกรบไปหมู่บ้านกิว คลองเล็กพอจุเรือได้ ที่ชอบมากที่สุดก็ไ้ปากเขาชวา แถวนั้นถ้าขึ้นไปบนดอน ไปถ่ายหนักถ่ายเบา จะพบนกเขาชวาส่งเสียงขรมไปหมด ผมถามดูได้ความว่าเดี๋ยวนี้ไม่เหลือสักตัว สมัยนั้นเต็มไปหมด ปลากระดี่เหมือนกับกองทัพ ปลากระดี่ในคลองนะ พอน้ำมันลด น้ำมันก็น้อย ก็เอาไ้ที่เขาเรียกว่านาง คือปุงกีแบบละเอียด ซ้อนปลากระดี่ได้ทีหนึ่งก็กินไม่หมด เอาไม้เสียบเป็นตับ ตัดหัวออกก่อน เอาผึ้งแดดแล้วทอดน้ำมันให้กรอบ ทอดน้ำมันกินกับน้ำพริกมะขามเปียกและยอดสะเดา เท่านั้นแหละกินข้าวกัน ได้จนพุงกาง เพราะมันเหนียว มันหิว มันเย็น เพราะมันสนุก อย่างนี้นาน ๆ ไปที

บางเวลาขอยืมวอนที่โรงเป๊ะนั่นเอง เพื่อลากปลาตรงโรงเป๊ะ ลากขึ้นมาบนหาดทรายครั้งเดียวกินไม่ไหว มีครบ ปูม้าก็มี ปลาหมึกก็มี ปลาอะไรก็มี มีหลายอย่าง ปลาหมึกแบบกระดองแข็ง ที่เขาเอามาทำยาสีฟันผงหมึกก็มี ชนิดกระดองแข็งนะ เอามาต้มทั้งเป็น ๆ มันกรอบไม่น่าเชื่อเลย กรอบเกือบเท่าลูกสาส์กรอบ กรอบกรั้วมเลย กินโดยไม่ต้องมีน้ำจิ้มก็อร่อย กินปลาหมึกกับกาแพก็ยงได้ ต้มน้ำซงกาแพพร้อมทั้งที่ต้มปลาหมึก บางคนไม่เชื่อคิดว่ามันจะคาว กินเข้าไปได้อย่างไร กรอบอย่างไม่น่าเชื่อแล้วก็หวานที่สุดด้วย คนไม่เคยกิน จะไม่เชื่อ ถ้าปล่อยให้ตายแล้วนี่ผิดกันลิบลับ จะตรงกันข้ามเพราะเหนียวและเหม็นคาวด้วย ทุกคนประหลาดใจ ตีใจปลาหมึกกรอบเหมือนกัน เดียวนี้มันไม่มีโอกาสเหมือนเก่าอีก ใ้ต้มกินเป็น ๆ กับกาแพนะ ผมตอนไม่ได้บวชยังชอบกิน อีกอย่างคือรังผึ้ง ตัวผึ้งอ่อนในรังของมัน ก็ยังอยากกินอยู่จนกระทั่งบวชยังอยากกินอยู่ ก็ไม่มีโอกาสกิน ไม่มีทางออกไปให้เขาเอาผึ้งดิบ ๆ มาให้กิน มันผิดวินัยหลายอย่าง ก็มีคนเขารู้ เขาเอาที่มันคั่วแล้ว ใส่เกลือนิดหน่อย ท่านพระครูโสภณอีกองค์หนึ่ง ตอนอยู่วัดพระบรมธาตุฯ ชอบเหมือนกันแล้วก็ไม่มีโอกาสกิน แล้วลูกศิษย์คนหนึ่งมันรู้ใจอยู่บ้างก็อุตสาห์ทำมาให้ถ้ามีโอกาสพบ เขาเอารวงผึ้งที่วานี้ห่อใบตอง แล้วลงกระทะคล้าย ๆ อบสุกดีไม่สุกดี สุกบ้างไม่สุกบ้าง แต่มันตายหมดแล้วนะ ชอบ เป็นพระก็ยงติดนิสัยชอบกินของดิบ ผึ้งตัวยงเล็กยงดี ผมก็กินพิสดารตอนก่อนบวช ก็มันยังมีชีวิตอยู่ยงเป็น ๆ อยู่เป็นหนอนอยู่ในรู ของที่สดที่มีชีวิตแบบนี้ รสมันผิดกันอย่างตรงกันข้ามกับอย่างที่สุดแล้ว

อีกอย่างหนึ่งผมชอบเลี้ยงปลากัด เป็นนิสัยมาตั้งแต่ยงเล็ก ชอบเลี้ยง ชอบเล่นแต่ไม่ได้กัด เลี้ยงไว้ผสมพันธุ์มากกว่า ชอบจับปลามาใส่ขวดดู ดูแล้วรู้สึกแปลก รู้สึกประทับใจ ติดตามตีใจ เวลาไปส้วมที่ริมคลองต้องผ่านต้นโพธิ์ที่ทุกคนกลัวผี ผมก็หันตาเห็นปลากัด ไม่ต้องกลัวผีทั้งขาไปและขามา

เรามีอ่างดินใหญ่ ใส่ผักบุ้งรอบ ๆ ไว้ เว้นว่างที่ตรงกลาง แล้วเอาเหยื่อ เช่น กุ้งดิบ ผูกเชือกหย่อนลงไป ปลากัดมันวิ่งโอบจากรอบด้าน เป็นภาพที่สวยงามที่สุด หาดูยาก ไม่มีทางที่จะเอาไปกัด เพราะมันถูกห้ามไม่ให้ไปที่บ่อนกัด โยมห้าม ถ้าเลี้ยงเล่น เลี้ยงอยู่บ้านได้ ผมมีวิธีชนิดที่ทำให้ปลากัดเก่งไม่มีใครสู้ได้ ตัวไหนเลือกดูให้ดี ดูมันแข็งแรงอ้วนท้วนดี เอาใส่ลงในบ่อกลม ๆ แล้วเอาตัวเมียใส่ขวดแก้วผูกเชือกแล้วหย่อนลง

ไป พอใช้ตัวผู้เห็น มันวิ่งเลย วิ่งรอบบ่อ มันยิ่งกว่าออกกำลัง ทำไป ๓-๔ วันเท่านั้นตัวก็ล้า ตาเขียว ครีบนานา กัดมือเอาเลยถ้าไปจับ อย่างนี้ถ้าเอาไปกัดชนะแน่ มีนักเลงปลากัดมาลักเอาของเราไป ผมมาเห็นเอะปลาตัวนี้หายไป ตัวอื่นมาแทน ผมถามว่าใครมาที่นี้ โยมบอกชื่อว่าคุณนั้น ๆ ซึ่งเป็นนักกัดปลาอาชีพ เขามาขโมยเปลี่ยนของเราไป เอาไปกัดแล้วชนะจริง ๆ แต่มันทำได้ตัวเดียวเท่านั้นพอ หลอกให้วิ่งรอบบ่อ ผมทำอย่างนี้ชอบ สนุก ผสมพันธุ์บ้าง ผลสุดท้ายก็มีคนเอาไปบ้าง ให้เขาไปบ้าง โยมผู้ชายของผมก็ชอบเลี้ยงแบบนี้ เลี้ยงไว้ดูเล่นไม่เคยไปกัด วางไว้บนชั้นที่ชายของ บางโหลก็เป็นปลากัด ตอนเราเด็ก ๆ มีหน้าที่ตบยุงให้ปลากัด ชอบที่สุดเลย ปลากัดกับยุงนี่ ปลากัดเหล่านี้คือคิคะนอง ขนาดยื่นหน้าไปมองมันยังจะกัด

อีกอย่างที่ผมชอบเป็นชีวิตจิตใจ แต่ไม่มีโอกาสฝึกก็คือดนตรี มันชอบเอง นายธรรมทาสเขาไม่ชอบเลย รู้สึกจะเกลียดเสียด้วยซ้ำ แต่ผมนี่ชอบดนตรี ชอบเพลง อย่างเรียกว่าสุดเหวี่ยงเลย แต่โยมห้าม ไม่ให้เอาเครื่องดนตรีขึ้นไปบนเรือน ผมจึงไม่ค่อยได้หัด มีบ้านที่เขาหัด เราก็ลองไปดูไปหัด ผมชอบง่าย ๆ ชอบขลุ่ย ชอบออแกนที่โยกด้วยมือ มันง่าย มันเป็นนิ้วเป็นนิ้ว ถ้าเราร้องเพลงอะไรได้ เราก็ทำเสียงอย่างนั้นได้ แต่ฝึกไม่ได้ เพราะมันอยู่ที่โยม ต้องเอาไปคืนเจ้าของ

ผมเคยหัดร้องเพลง และสะสมเพลงไว้เยอะ ๆ สมัยเมื่อมีเทปแล้ว (บวชแล้ว) ก็เอามาศึกษาว่า เพลง ๑ ชั้น ๒ ชั้น ๓ ชั้นนั้น มันเป็นอย่างไร มันทำให้งอกข้างใน ยาวออกไป เท่าตัวบ้าง ๒ เท่าตัวบ้าง ๓ เท่าตัวบ้างอย่างไร สมัยก่อนบวชผมต้องหนีไปหัดที่บ้านที่เขามีการเล่นร้องเพลงกัน ที่บ้านเราทำไม่ได้ แต่ก่อนมันมีคนหนึ่งชื่อนายโพ มันบ้าเพลง หัดจนร้องได้ กลายเป็นนักร้องตัวเอก ไม่ว่าจะวงไหนก็ต้องเอาไปโพนี่ไปเป็นนักร้อง พวกวงดนตรีทั้งหลายต้องมาเอาตัวมันไป ในที่สุดมันก็เป็นโรคบุรุษ เป็นหนองในตาย ผมเรียงมีหลายคนที่มีความสามารถทางเพลงทางดนตรี อีกคนชื่อนุช เป็นคนที่ต่อเพลงมาเก่งที่สุด ดูเหมือนจะมาจากกรุงเทพฯ เป่าขลุ่ยเก่ง

โยมผมถือว่าดนตรีเป็นของไม่ดี เป็นของเสื่อม เป็นของทำให้เกิดความเสื่อมเสีย เหมือนไปกัดปลาชนไก่ ดนตรีก็อยู่ในพวกนั้น แม้แต่หมากรุกก็ไม่ได้ จะเอาขึ้นมาบนบ้านก็ไม่ได้ หมากรุกนี้ผมเห็นว่าควรจัดไว้ในหลักสูตร ให้เด็ก ๆ เล่นอยู่ในการศึกษา มันทำให้คิด เกิดไหวพริบ ที่คิดเก่ง หมากรุกไทยนะหมากรุกฝรั่งนี่ไม่รู้ เล่นหมากรุกนั้นทำให้ฉลาดและเฉลียวด้วย ฝึกสติสัมปชัญญะด้วย รอบคอบด้วย หัวเสนาธิการด้วย มีหลักว่าต้องไล่ไปจนมุมตรงนั้นแหละ ต้องทำให้ไปติดตรงนั้นแล้วจน เมื่อบวชแล้ว ผมเคยเล่นที่วัดปทุมคงคาสมัยนั้นมันเล่นกันเกือบทุกฤดูเลย (หัวเราะเบา ๆ)

ที่ผมเรียงสมัยผมรุ่นหนุ่มนั้นไม่มีมหรสพอะไรมาก มีภาพยนตร์ครั้งหนึ่งนานแล้ว เป็นหนังญี่ปุ่น แล้วก็ไม่มีอีก มีหนังตะลุง นาน ๆ มีมโนราห์ นาน ๆ มีลิเก มาเล่นที่วัด เป็นลิเกแถว ๆ นั้นแหละ ไม่ใช่ลิเกคลาสสิกอย่างกรุงเทพฯ

เรื่องเจ้าชู้ไม่รู้เรื่อง ไม่มีเวลาที่จะไปเจ้าชู้ มันมีงานทำอยู่ตลอดเวลา ไม่เคยจับผู้หญิง กลางคืนไม่เคยไปเที่ยว ไม่เคยติดต่อกับผู้หญิงที่ไหน นึกชอบเขามันก็มีบ้างเหมือนกัน แต่มันไม่มีโอกาส มันก็ได้แต่นึกอยู่ในใจ ไม่มีโอกาสติดต่อกับใคร หรือไปเที่ยวกับใคร แล้วมันกำลังสนุกกับอย่างอื่น ตอนที่ยังไม่ได้บวชมันก็สนุกเรื่องการทำงาน ช่วยโยมค้าขายแล้วก็เรื่องคุย เป็นนักเลงคุยธรรมะ

ผมไม่เพียงแต่ขายของ เป็นกรรมกรด้วย แยกของไปส่งตามบ้านเขา อย่างบ้านข้าราชการนี่เขาซื้อน้ำมันก๊าดปีหนึ่งนี่ เราก็ต้องแยกไปส่งให้ ไม่มีลูกจ้าง ไม่มีรถรา (หัวเราะหึ ๆ) มันก็ยุ่ง ทำงานหนักด้วย กระทั่งต้องผ่าฟันทั้งหมดที่ใช้ในบ้าน อย่างโยมเขาซื้อไม้โกงกางมาทั้งลำเรือ เราต้องเลื่อยให้มันเป็นพ่อน แล้วผ่าจนหมด จนเก็บไว้ได้ถุนบ้านเสร็จ ผ่าไม้โกงกางนี้ก็สนุก มันกรอบ เอาขวานแตะะมันกระเด็นออกไป หรือบางทีเอาขวานวางหงาย เอาไม้ซัดลงไปมันก็แตก มันก็สนุก

เรื่องคุยธรรมะนี้ ผมทำตัวเป็นอาจารย์ธรรมะกลายเป็น ๆ ตอนเช้าก็มีคนมาคุยธรรมะ เราต้องได้ต้องสู้ ข้าราชการคนหนึ่งเข้าอยู่ทางฝ่ายนี้ เขาก็ต้องเดินผ่านที่ร้าน เราไปทำงานยังที่ทำการ แล้วก็ยังมีคนอื่นอีกแถว ๆ นั้นที่เป็นญาติ ๆ กัน ถ้าเห็นตาคนนั้นมาเขาจะมาดักเข้าธรรมะกัน กว่าแกจะหลุดไปทำงานก็เป็นชั่วโมง แล้วก็มาที่บ้านเราด้วย ผมต้องซื้อหนังสือนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก อภิธรรมอะไรนี่มาอ่าน ตอนนั้นเรายังเป็นเด็กกว่าเขาเพื่อน ส่วนใหญ่เขาคนแก่ทั้งนั้น แต่เรามักพูดได้ถูกกว่า เพราะเรามีหนังสืออ่าน เขามันพูดตามข้อสันนิษฐาน มันก็สนุกกับการได้พูดให้คนอื่นฟัง ถ้าว่ากันถึงการเรียนธรรมะ นี่มันเรียนมาก่อนบวช เมื่อบวชก็เกือบจะไม่ต้องเรียนอีกแล้ว ขนาดนักธรรมตรี เกือบจะไม่ต้องเรียนเพราะเคยอ่านมาได้กันก่อน

ตอนนั้นเรียกว่าตื่น เขาเปิดนักธรรมขึ้นใหม่ ๆ เป็นยุคแรกของบ้านนั้น ใคร ๆ ก็ชอบพูด ข้าราชการคนนี้เขาไปคบค้ากับอาจารย์สอนนักธรรมที่วัด แล้วจะมาเล่นงานคนอื่น เขาก็ไม่มีอะไร พูดสนุกขัดเขา แกล้งขัดเขา แกล้งล้อ คนมีสติปัญญาบางคนถึงเขาไม่รู้อะไร เขาก็อาจเป็นผู้สนับสนุน บางคนก็ขี้โมโห คนแก่บางคนก็ถือหางข้างเรา (หัวเราะลั่นคอ) ตอนนั้นที่พุ่มเรียงสนุกอย่างนี้

คนหนุ่มสาวส่วนใหญ่เขาก็ใช้ชีวิตตามอัธยาศัยของชีวิตครอบครัวของเขา คนที่มีร้านค้าขายแบบนี้ซึ่งมีไม่กี่ร้าน ก็มักเป็นเพื่อนเล่นกัน เป็นเพื่อนเล่นรถจักรยาน เพื่อนหนุ่ม ๆ ร้านค้า คนละคัน สนุกเรื่อยไปตามประสาบ้านนอกสมัยนั้น ทุกคนไม่ได้เล่าเรียนอะไร ไร่ประเพณีแล้วสาวแบบทางเหนือ ทางนี้มันมีไม่ได้ มันขาดความรู้สึก คงจะไม่มีตลอดภาคได้แหละ มันฝืนความรู้สึก ส่วนใหญ่สมัยผมเป็นหนุ่ม คู่ครองพ่อแม่ผู้ใหญ่เป็นคนดูให้เลือกให้ และเขาก็ยอมตามพ่อแม่กัน ผู้ใหญ่ก็ถามความสมัครใจของเด็กด้วย ผู้ใหญ่ของผมเขาก็ดูกันไว้ให้เหมือนกัน เรียกว่าเป็นคู่หมายคงจะได้ ไม่ใช่คู่หมั้น สมัยนั้นหน้าตายังไม่เคยเห็นเลย ตอนแรกชื่อก็ยังไม่รู้จักด้วยซ้ำ เป็นคนอยู่ในจังหวัดนี้เหมือนกัน แต่ไม่ใช่คนอยู่ในพุ่มเรียง

๑ อาจารย์ครับ นอกจากหนังสือนักธรรมนี้ อาจารย์อ่านอะไรอีกบ้างหรือเปล่า ช่วงก่อนจะบวชนี้

ก็อ่านบ้าง เพราะที่บ้านเป็นร้านขายหนังสือด้วย ตามแบบสมัยนั้น ที่มีขายมากที่สุด ก็เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ แล้วก็เบ็ดเตล็ด ประเภทเล่มละสลึงฟังรู้ท่านผู้ซื้อ มีมากที่สุด แล้วหนังสืออ่านสมัยใหม่ที่เป็นเรื่อง แปลจากฝรั่งมันก็เริ่มมีแล้ว โรงพิมพ์ไท ที่กรุงเทพฯ เขาพิมพ์หนังสือสมัยใหม่ แล้วคงขายไม่ค่อยออก ส่งคน เทียวเดินตลาดขายตามต่างจังหวัดด้วย ร้านเรามันเหมือนถูกยัดเยียดให้รับไว้ ราคาถูก เล่มละสลึงต่างค้อย่าง นี้ เหมือนซื้อกระดาษก็มี คนมาซื้ออ่านมันมีน้อย บางทีซื้อจากกรุงเทพฯ ก็มี งานแปลสมัยนั้นที่มีมาถึงก็ อย่าง *ไซโรดา* แล้วก็ *พันหนึ่งทิวา* เข้าใจว่าเป็นหนังสือขายไม่ออก อ่านแล้วมันก็ไม่ติดใจอะไร มันแปลก ๆ เท่านั้นเอง

อย่างงานของเทียนวรรณ ของ ก.ศ.ร. กุหลาบก็อ่านสมัยนั้น ดูเหมือนโยมจะรับเป็นประจำปีละบาท โยมอาที่บวชอยู่ทางกรุงเทพฯ เขาเห็นมีอะไรแปลก ๆ ก็รับส่งมา เขายังเคยไปคุยกับนายเทียนวรรณ นาย กุหลาบด้วย นายกุหลาบนี้ใส่สร้อยเส้นโต ๆ ฟันไม่แปรง อาเขายังมาเล่า (เหอะ ๆ) เขาเป็นคนสนใจ เป็นนัก อ่านคนหนึ่ง อยากรู้มันรู้นี่มาบอกพี่น้องบ้านนอก ในเรื่องที่มีมันจะเป็นประโยชน์ นายกุหลาบนี้ฟังดูเหมือน หนังสือฝ่ายค่านของสมัยนั้น แต่ดูจะอวดมากกว่า จะอวดกับในหลวง จะได้ชื่อเสียงเร็ว ๆ ไม่มีหลักฐานก็ว่า มีหลักฐาน อาผมบวชอยู่ที่วัดปทุมคงคาแล้วก็สึก ต่อมาเลยเป็นเชื้อให้พระจากพุมเรียง จากไชยาไปเรียน กันที่นั่นเรื่อยมา อาเป็นคนคล่องแคล่วชวนขวย และมีโอกาสมากกว่าโยมพ่อ โยมผู้ชายผมไม่เคยไป กรุงเทพฯ เลย อาเขาอ่านไบลานได้คล่องเขียนไบลานก็ได้

สิ่งแวดล้อมทางสังคม

สภาพถนนและบ้านเรือนบริเวณที่ท่านอาจารย์เกิดและเติบโต
เรียกกันว่าหมู่บ้านกลาง ตำบลพุมเรียง
รูปนี้ถ่ายเมื่อ ๒๕๒๙ แต่สภาพยังไม่ต่างจากเดิมมากนัก

๑ อาจารย์ครับ อยากให้อาจารย์เล่าถึงสภาพทั่วไปทางสังคมวัฒนธรรมของหมู่บ้านที่อาจารย์อยู่ในสมัยนั้น

มันต้องเล็งกันถึงวัฒนธรรมทางจิตอย่างลึกซึ้ง เช่นคนเป็นอันตรายนะ มีแต่ช่วยกันให้หาย เป็นห่วงกันไปหมด ไม่ใช่อย่างเดี๋ยวนี้ เช่นเมื่อไม่นานมียรถมาคว่ำแถวนี้ มันมาปอกเสื่อ ปอกกางเกงไปหมด ลอกคราบเอาไปกระทั่งคนกำลังจะตาย สมัยนั้นมันเป็นไปไม่ได้ มีแต่คนจะมาล้อมช่วยกันประคบประหงมให้กินให้ใช้ ถ้าพลัดถิ่นมา แม้ไม่ใช่ญาติ ไม่ต้องกลัว ถ้าไปเป็นอันตรายที่ไหน จริงอยู่สมัยนั้นเราไม่มีรถใช้ แต่ถ้าจะต้อไปเป็นอย่างนั้นที่ตรงไหน ก็หวังได้ว่าจะมีเพื่อนมนุษย์ช่วยเหลือ ให้ชีวิตรอดปลอดภัย คนจรมานะเจ็บไข้ตายตามศาลาท่าน้ำ กลับมีคนช่วยเหลือมาก เพราะมันมีลัทธิว่าได้บุญมาก เดี่ยวนี้จะไม่มีการเอา มีแต่จะให้ปอเต็กตึ๊งกัน อันนี้อธิบายยาก อิทธิพลของธรรมะของศาสนา มันลึกซึ้ง สมัยผมเป็นเด็ก วัดมาก พระมาก พุมเรียงมี ๔-๕ วัดติด ๆ กัน แต่ละวัดมีพระอยู่ในอัตรา ๒๐-๓๐ รูป บวชกัน ๓-๔ พรรษาถึงสึก

ชาวบ้านส่วนใหญ่เขามีอาชีพประมงมาแต่โบราณ แต่เขาไม่ได้ทำอย่างเดี๋ยวนี้ เขาทำขายกินกันเอง ในหมู่บ้านนั้น และบ้านใกล้เคียงกัน ผู้หากก็พอกินพอใช้ มีกุ้ง มีหอย มีปู มีปลา เดี่ยวนี้ทำส่งขายไกล ๆ เลย

ไม่ค่อยพอ หายากกัน ราคาเดี๋ยวนี้น่าแพงกว่าแต่ก่อนร้อยเท่า ๒ ร้อยเท่า ปูม่า ๒ ตัว ๑ สตางค์ เดี๋ยวนี้นิ้วเดียวบาท

ฐานะของชาวบ้านทั่ว ๆ ไปก็ไม่ร่ำรวย พอดิ้นรน มีกินมีใช้ไปวัน ๆ เดือน ๆ มันไม่มีอะไรจะทำให้รวยแล้วคนรวยก็ไม่ค่อยมีอะไรมากนัก มีเงินพันบาทก็รวยแล้ว คนมีรายได้เดือนละ ๔-๕ ร้อยก็ถือว่าฐานะดีแล้ว คนรวยสมัยนั้นก็มักมีที่นาให้เขาเช่า พอถึงปีก็มีคนเอาค่านามาส่ง ใครได้ค่าเช่านามากกว่าเพื่อนก็เป็นคนรวย นาส้มัยก่อนเขาก็จับจองเอา จ้างคนขุดหรือมิฉะนั้นก็ซื้อเอาราคาถูก ๆ คนจำเป็นต้องขายก็ขายราคาถูก ๆ มีเงินก็ซื้อเอาไว้ ก็มีนามากให้เขาเช่า บ้านกันคนละครึ่งซึ่งได้เปรียบมาก เจ้าของได้ครึ่ง เท่ากับคนทำ บางครั้งก็แล้วแต่ตกลงกัน ไม่ถึงครึ่งต่อครึ่งก็มี เช่นแปลงนี้เอา ๓๐ ถึง ถ้าปีไหนทำนาไม่ได้ผล เขาก็ไม่เอาค่าเช่ากันก็มี พวกเจ้าเมือง พวกสกุลเจ้าเมืองนี่มีนามาก ไปข่มเหงเบียดเบียนเขามากมี

เนื่องจากพุมเรียงเป็นที่ตั้งของเมืองไชยา มีพวกข้าราชการมาตั้งบ้านเรือนอยู่กัน จึงมีการรับวัฒนธรรมจากกรุงเทพฯ เร็วกว่าอำเภอรอบ ๆ อย่างน้ำพริกพุมเรียงนี้ จะไม่เหมือนที่อื่นในแถบนี้ ถ้าไปกินน้ำพริกหมู่บ้านอื่นรสเดียวกัน แสดงว่าคนทำต้องมาจากพุมเรียงตามแล้วมักไม่ผิด

สภาพที่ว่าการอำเภอเมืองไชยา เมื่อยังตั้งอยู่ที่ตำบลพุมเรียง ถ่ายเมื่อปี๒๔๗๗

ความรู้สึกของประชาชนต่อเจ้านายสมัยนั้นก็กลัว เกรงกลัวมันมีอำนาจมาก คล้าย ๆ รัฐบาล พวกที่เป็นข้าราชการก็จะเป็นคนอีกชั้นหนึ่ง แต่ก็พึ่งพาอาศัยกัน ไม่ถึงกับเป็นปฏิปักษ์กัน ก็มีเหมือนกันที่มันไม่ยุติธรรม แล้วมันหนัก ๆ เข้า จนข้างในเขาส่งคนใหญ่โตมาสอบสวน พิเคราะห์จับทำโทษ เป็นอย่างนี้ก็เคยมีแต่น้อยเต็มที แต่จะให้ชาวบ้านคัดค้านเองนี่ไม่เคยมี เพราะเขากลัวกัน ไม่อุทธรณ์คัดค้าน มันก็ดีไปอย่างคือคนเขาไม่อยากทำผิด เขาระวังไม่อยากจะเกิดเรื่อง พวกชอบเป็นความเป็นคดีไม่ค่อยมี ไม่ค่อยสนุกนักเลงอันธพาลไม่ค่อยมี มันคงกลัวมันกลัวเจ้าเมือง ถ้าเป็นอันธพาลนักเลงโตมันจะยิ่งไม่มีพวก มันมีไม่ได้หัวเมืองบ้านนอกนี่มันไม่ใช้กรุงเทพฯ ถ้ามีมันต้องไปอยู่ในป่าบางถิ่น ในตลาดอย่างพุมเรียงมีไม่ได้

ชาวบ้านเขาจะเรียกพวกข้าราชการว่าเจ้าคุณก็มี คุณพระก็มี ตามบรรดาศักดิ์ ถ้าเจ้าเมืองไชยาก็จะเรียกเจ้าคุณไชยา พวกบ่าวไพร่จึงเรียกนาย หรือถ้าเราตระกูลต่ำมาก ตระกูลนั้นมันใหญ่โต คนในตระกูลต่ำก็เรียกคนในตระกูลสูงว่านาย พ่อนายแม่นาย เด็กเล็ก ๆ ก็ถูกเรียกว่าพ่อนาย แม่นายเหมือนกัน แล้วอยู่กันอย่างมีสูงมีต่ำโดยสมัครใจ ไม่เคียดริ้นไม่เป็นเหตุให้ต้อง (หัวเราะหึ ๆ) ปฏิวัติ มันช่วยเหลือกันไปตามเรื่อง

หนังสือนี้จะสอนให้ชาวบ้านพูดอย่างภาษากรุงเทพฯ คนพื้นบ้านเขาไม่เคยไปกรุงเทพฯ ก็ยากที่จะได้ยินคนกรุงเทพฯ พูด ตัวพระตัวนางในหนังสือจะพูดกรุงเทพฯ มันเป็นไปตามแบบฉบับเดิมแท้ที่มาจากอินเดีย แล้วมาขึ้นที่พัทลุงก่อน แล้วลงไปทางใต้ทางชาวพวกหนึ่ง ขึ้นมาทางบนทางนี้พวกหนึ่ง จึงเรียกหนังสือนี้ว่าหนังสือจากพัทลุง ในอินเดียเขาเรียกว่าฉานาฎีกา คือการเล่นละครด้วยเงา นี่เขามีมาก่อนเป็นของพื้นบ้านเป็นของทั่วไปอยู่แล้ว แล้วในอินเดียนี่เอง ถ้าเป็นการเล่นละครแบบนี้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดก็ตาม ตัวละครที่มีการศึกษาและเป็นผู้ชายจะต้องพูดภาษาสันสกฤต ถ้าหากเป็นชาวบ้านธรรมดาคนใช้หรือผู้หญิง จะต้องพูดภาษาปรากฏคือภาษาพื้นบ้านนั่นเอง ระเบียบนี้มันก็ติดเรื่อยจนถึงหนังสือของเรา ถ้าเป็นตัวพระ เป็นนักบวช เป็นตัวพระเอก เป็นตัวเจ้านาย จะต้องพูดภาษาสูงสุดคือภาษากรุงเทพฯ แต่ถ้าคุณละครเก่า ๆ ละครเงาของอินเดียแล้ว แม้ตัวนางเองก็พูดภาษาปรากฏ แสดงว่าลัทธิวรรณกรรมมันยังเข้มขึ้นอยู่มาก ส่วนหนังสือพูดอยู่ ๒ ภาษา ภาษากรุงเทพฯ กับภาษาพื้นบ้าน ชาวบ้านเขาก็เรียนพูดภาษากรุงเทพฯ จากหนังสือนี้ ก็พูดเหนือ ๆ ไปตามเรื่อง เขาเรียกกันว่า "พูดซ้ำหลวง" ถ้าพูดไม่ชัดเขาก็เรียกว่า "ซ้ำหลวงขี้น่า"

การแต่งเนื้อแต่งตัว ผู้ชายส่วนมากนุ่งกางเกงจีนกันมากแล้วที่นุ่งโจงกระเบนก็มีบ้าง ผู้หญิงนุ่งโจงกระเบนกันสมัยนั้น ใครนุ่งผ้าถุง เขาจะเห็นแปลก ถ้าอยู่บ้าน ผู้หญิงเขาก็ใส่เสื้อคอกระเช้ากัน ถ้าออกนอกบ้านหรือจะให้มีความเรียบร้อยเขาก็ใส่แขนยาวกัน ตามแบบเจ้านายที่มาจากกรุงเทพฯ แต่คนธรรมดาเขาไม่ใส่เสื้ออย่างนั้น มันเปลือง ผู้ชายไม่ต้องใส่เสื้อ เพราะเขาจะไปที่ว่า การที่เจ้านายโดยไม่ต้องใส่เสื้อก็ได้ เอาผ้าขาวม้าคาดพุงไปบ้าง คาดสไบเฉียงไปบ้าง ไปวัดก็ไม่ต้องใส่เสื้อ ผ้าขาวม้าพาดบ่า เห็นพระก็เออลงมาคาดพุงเสีย

การทำบุญสุนทรทานเขาก็ทำกันเข้มแข็งพอสมควร ถ้ามีอันจะกินก็ต้องใส่บาตรกันเป็นประจำทุกวัน ถ้าบ้านนี้ถูกเรียกพอนั้นแม่นี่ละก็ ต้องใส่บาตรละ ไม่ใส่อย่าเขาตาย มีม้าตักบาตรติดประจำอยู่หน้าบ้าน เป็นเสา ๒ เสา มีกระดานพาดข้างบนแล้วตีตะปู ที่แรกคงเป็นม้าที่เคลื่อนที่ได้ ทีนี้พอยกเข้ายกออกทุกวันเลยลงเสาดัดไว้ ใช้นั่งเล่นก็ได้ ทุกบ้านที่พอมันจะกิน จะต้องขี่ม้าตักบาตร แล้วค่อย ๆ หมัดไป เหลือบ้างก็น้อยเต็มทีที่พุ่มเรียง บ้านที่ไม่ตักบาตร เขาใส่เป็นครั้งคราว ก็เยะเหมือนกัน เป็นชั้นเล็ก ๆ ที่มีม้าตักบาตรมักเป็นชั้นใหญ่ เป็นผู้มีน้ำให้เขาเช่า บ้านศรียาภัยที่อยู่สุดถนนไปทางทะเล เดียวนี้มีอนุสาวรีย์อยู่ บ้านนั้น

เขาจะใส่ตลอดเวลาเข้าเลย และก็ซื่อใหญ่กว่าใคร เป็นซื่อที่หาซื้อในตลาดไม่ได้ ถ้าเป็นคนธรรมดาซื่อเดียวก็กินพอ เขาส่งลูกหลานให้ใส่ สมัยเราบวชคำสั่งนั้นยังอยู่ เราก็ไปรับบาตรเสมอ ต่อมาเมื่อผมไปอยู่กรุงเทพฯ แล้ว ลูกหลานชั้นหลังย้ายไปแล้ว เขายังขอรับรองคนที่มาอยู่ที่นั่นให้ใส่บาตรด้วย เดียวนี้ไม่มีแล้ว เพราะไม่มีคนรับช่วง สกุลศรียาภัยนี้เชื้อสายเดิมเขาก็เป็นคนถิ่นนั้นเอง เริ่มรับราชการจนตอนหลังได้เป็นเจ้าเมืองกันก็มี

ว่าโดยสรุปแล้ว บ้านเรือนสมัยนั้น เขาอยู่กันสงบสุขพอสมควร ทรัพยากรธรรมชาติก็อุดมสมบูรณ์ด้วย ข้าวปลาอาหารก็มีกินมีใช้กันไม่เดือดร้อน มีวิชาศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ

บทที่ ๒ บทเรียนและการก่อรูปแห่งอุดมคติ

สู่เพศบรรพชิต

พระเจี๊อม ฟานิช ภาพเมื่อแรกอุปสมบท
 อุปัชฌาย์ตั้งฉายาให้ว่า "อินฺทปญฺโญ"
 อันหมายถึง "ผู้มีปัญญาอันยิ่งใหญ่"

❓ ในตอนนี้ สิ่งแรกที่ยากให้อาจารย์เล่าก็คือว่า พออาจารย์ช่วยโยมถึงอายุครบบวชแล้ว เวลาโยมจะให้ อาจารย์บวชนี้ โยมจะพูดจากับอาจารย์อย่างไรครับ และชาวบ้านโดยทั่วไปสมัยนั้น พออายุครบ ๒๐ ปี เขาจะบวชกันเป็นส่วนมากหรือเปล่า

ว่าผมช่วยโยมก็ไม่ถูกนักคือ โยมมอบให้ผมเป็นผู้จัดการ เป็นผู้ทำทุกอย่าง จนโยมไม่ต้องทำ นอกจากเรื่องที่มีน้มน้ำหรือว่าว่าง หรือโยมพอจะทำได้ แต่เรื่องส่วนใหญ่ ในหน้าที่ผู้จัดการมันอยู่ที่เราจนอายุครบบวช เท่าที่นึกได้ เท่าที่จำได้นี่ เขาปรึกษากันบ่อย ๆ ในหมู่ผู้ใหญ่ อย่างว่าเวลาจะมาบวช ก็จะปรึกษากันเรื่องอยากให้บวช ป่า น้ำ ญาติพี่น้องก็ปรึกษากันอยากให้บวช แต่จำไม่ได้ว่ามีประโยชน์ที่โยมพูดว่าบวชเถอะ ๆ เรา (ฮืม ๆ ๆ ๆ) ตามใจเขา เราแล้วแต่เขา ความรู้สึกรักษาประเพณีมันทำให้เกิดเป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมา มันรู้สึกคล้าย ๆ กับว่าไม่ครบหรือไม่สมบูรณ์ถ้าไม่เคยบวช มันจึงยินดีที่จะบวช คำสั่งให้บวชหรือคำชี้แจงแนะนำอย่างโดยตรงก็ไม่เคยได้รับ แต่มันรวมพร้อมกัน จากการได้ยินบ่อย ๆ ได้รับความรู้สึก

บ่อย ๆ แปลกเหมือนกัน (หัวเราะเบา ๆ) ถ้าจะเอาความจริง ๆ ว่าใครเป็นคนสั่ง ใครเป็นคนรับ ใครเป็นคนแนะนำ มันไม่มี มันนึกไม่ออก ที่ถูกมันเห็นพ้องกันหมดว่าต้องบวช ควรบวช แต่ไม่รู้แน่ ๆ ก็คือความประสงค์อย่างยิ่งของโยม แต่คำสั่งนั้นไม่เคยได้รับ คำขอร้องก็ไม่เคยได้รับ ส่วนความคิดของตัวเองนั้น ผมคงเห็นว่าบวชก็ได้ ไม่บวชก็ได้ ตามพันธสัญญาที่จะบวชให้โยม ๑ พรรษา คือ ๓ เดือน คนหนุ่มสมัยนั้นเมื่ออายุครบบวชก็บวชกันเป็นส่วนมาก

❓ อาจารย์มีความรู้สึกอย่างไรต่อพระสงฆ์โดยทั่วไปในสมัยนั้น มีความเคารพนับถือหรือเลื่อมใสใครเป็นพิเศษหรือเปล่า ความคิดวิพากษ์วิจารณ์เกิดขึ้นแล้วหรือยัง

ผมก็ไม่ได้เลื่อมใสใครเป็นพิเศษ ส่วนใหญ่พระท่านก็มุ่งแสวงหาความนับหน้าถือตาจากสังคม ไม่ได้มุ่งที่ความดับทุกข์จริงจังอะไร ก่อนที่ผมบวช นักรวมก็ไม่ได้เรียนกัน เรียนแต่บทสวดมนต์กัน เพื่อจะได้ไปสวดตามงานต่าง ๆ ที่มีความรู้สึกนับถือผูกพันเป็นพิเศษ ก็คืออาจารย์หนูน เป็นอาจารย์ผมตอนผมเป็นเด็กวัด แต่แกเลิกเสียก่อนที่ผมจะบวช เป็นคนรุ่นอา ผมเรียกอาหลวง

ตอนนั้นความคิดวิพากษ์วิจารณ์ยังไม่เกิด เป็นเรื่องบวชตามประเพณี ให้มันได้บวชกับเขาเสียบ้างเท่านั้น ให้มันครบ ๆ ไม่เคยมีวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับคณะสงฆ์ จะมีบ้างก็เรื่องผิดถูกของธรรมะ ทัศนคติโดยรวมต่อพระสงฆ์สมัยนั้น นึกไม่ออก คงจะไม่มีด้วยซ้ำไป เชื่อว่าเขาต้องถูกต้องตามประเพณี ตามแบบฉบับที่เขาทำ ๆ กันอยู่ ไม่ถือว่าเขาทำ ๆ กันมาสืบ ๆ กันมานี้มันผิด

❓ ที่ว่าเรื่องผิดถูกของธรรมะนี่เรื่องอะไรบ้างครับ

เช่นการอธิบายตีความหมายธรรมะ ซึ่งคนทั่ว ๆ ไปเขาก็สนใจกันอยู่ เมื่อเราไม่เห็นด้วยเราก็ค้าน ก็แย้ง ก็ถาม เช่นเรื่องความหมายของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เรื่องทำทาน รักษาศีล ใจเรื่องที่มีนรกนงเงงก็เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ที่เขาเชื่อกันอยู่ก่อน ก็เอามาวิจารณ์กัน

❓ อะไรเป็นเหตุให้อาจารย์ตีความไม่เหมือนเขาครับ

คืออยากให้เห็นชัดเจนกว่านั้น ให้มันเป็นเรื่องชีวิตเดี๋ยวนี้

❓ ก่อนบวช อาจารย์มีทัศนคติแบบนี้แล้วหรือครับ

สงสัย ต้องพูดว่ามันเริ่มสงสัย หลาย ๆ คนเริ่มตั้งข้อสงสัย

❓ กระแสความคิดแบบนี้มันมาได้อย่างไรครับ เพราะแต่ก่อนเขาเชื่อกันแบบเดิม ๆ มานานแล้ว

มันก็เชื่อกันมาจนไม่รู้จะเชื่อกันอย่างไรแล้ว มันควรจะมีส่วนที่ได้รับโทษ หรือได้รับประโยชน์อย่าง
ทันตาเห็นกันบ้างว่า ที่จริงเราก็ไม่ได้รู้สึกกลัวเกรงเรื่องนรกสวรรค์อะไร เพราะเรามันเชื่อว่าตัวเองไม่ได้ทำ
สิ่งที่ต้องตกนรก ฉะนั้นสิ่งที่ทำผิดและให้โทษในปัจจุบัน มันน่าจะสนใจกว่าเรื่องนรกสวรรค์ที่ตายแล้ว

① มันเกิดจากที่อาจารย์ได้ศึกษาหนังสือธรรมะสำหรับนักธรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ หรือเปล่า
ครับ

มันมีส่วน หนังสือของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ สำหรับนักธรรมชั้นตรี-โท-เอก เราก็อ่านหมดก่อน
บวช

② อาจารย์ครับ แล้วหนังสือที่อาจารย์อ่านเหล่านี้ ทำให้อาจารย์เชื่อเรื่องโลกุตรความจริง ๆ จัง ๆ หรือยังครับ
เช่นเชื่อว่าพระอรหันต์เป็นไปได้อ

ไม่รู้รู้สึกเพียงว่าเป็นเรื่องน่าสนใจและคงจะเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ มันยังไม่มีเวลาพอที่จะทดลอง
ปฏิบัติ หรือไม่มีเวลาพอแม้แต่จะคิดให้มันเด็ดขาดลงไป เพียงแต่สันนิษฐานเชื่อว่าดี คงจะดี

③ อาจารย์อ่านหนังสือนักธรรมตรี-โท-เอกก่อนบวชนี้ไม่รู้สึกรู้ว่าพระท่านไม่ทำตามวินัยมุขหรือครับ

ไม่รู้สึกรู้ ไม่รู้สึกเลย อ่านเพียงเพื่อหาความรู้มาก ๆ ไม่เคยคิดที่จะเล่นงานพระสงฆ์ มันอยากจะศึกษา
อะไรให้มันมาก ๆ กว้าง ๆ เผื่อ ๆ ไว้ มันมีความคิดว่าจะต้องบวชแน่ เพราะฉะนั้นเป็นการเตรียมล่วงหน้าไว้
จะดีกว่า พอบวช ๒-๓ วันก็เข้ารูปไม่มีเรื่องยุ่งยากลำบากอะไร

④ พิธีบวชเป็นอย่างไรครับ

ก็เหมือนอย่างทั่ว ๆ ไป แต่ไม่มีแห่ช้างอะไรใหญ่โต เราไม่เอาที่เขาทำให้ใหญ่โต มีหน้ามีตาก็มี
เหมือนกัน แห่ช้างแห่ม้าอะไรกัน แต่โดยมากจะมาจากที่ไกลเช่นตำบลทุ่ง หรือตำบลป่าเว สมัยนั้นเขานิยม
ไปบวชกันที่พุมเรียงซึ่งเป็นศูนย์กลางของจังหวัด เพราะอุปัชฌาย์อยู่ที่นั่นและยังเป็นศูนย์กลางทาง
วัฒนธรรมกับทางการปกครองด้วย

พระผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดในระยะแรก

พระประธานภายในพระอุโบสถวัดอุบล (วัดนอก)
ซึ่งนายเงื่อมอุปสมบทในอุโบสถแห่งนี้ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๖๙

สภาพภายนอกของอุโบสถซึ่งปัจจุบันรกร้างและทรุดโทรมมาก

๒ อาจารย์ครับ อาจารย์บวชวัดไหน และใครเป็นอุปัชฌาย์อาจารย์บ้างครับ

ผมอุปสมบทที่โบสถ์วัดนอก (อุบล) แล้วมาประจำอยู่ที่วัดใหม่ (พุมเรียง) ท่านพระครูโสภณเจตสิกการาม (คง วิมล) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระปลัดท่อม อินฺทโชโต เจ้าอาวาสวัดนอก (อุบล) และ พระครูศักดิ์ ฐมฺมรฤชิต เจ้าอาวาสวัดหัวคู (วินัย) เป็นพระคู่สวด

ภาพซ้าย : พระครูโสภณเจตสิกการาม (คง วิมล)
เจ้าอาวาสวัดไพธาราม (วัดเหนือ) และรองเจ้าคณะเมือง
พระอุปัชฌาย์ของพระเงื่อม

ภาพล่าง : พระคู่สวดในพิธีอุปสมบท
รูปซ้ายคือ พระครูคณานุกูล (ศักดิ์ ฐมฺมรฤชิต)
เจ้าอาวาสวัดหัวคู (ศักดิ์คณาราม) หรือวัดวินัย
เป็นหมอยาแผนโบราณที่มีชื่อเสียงของชุมชน
รูปขวาคือ พระปลัดท่อม อินฺทโชโต เจ้าอาวาสวัดนอก (อุบล)
เป็นที่คุ้นเคยของคนในครอบครัวพานิช
เป็นอาจารย์กรรมฐานรุ่นสุดท้ายของพุมเรียงคู่กับอาจารย์
เหม็น ชาวบ้านเคารพนับถือในฐานะพระศักดิ์สิทธิ์

๑ อาจารย์ครับ ทำไมอาจารย์ถึงบวชวัดหนึ่ง แล้วมาอยู่วัดหนึ่ง อุบัติมาาก็นิมนต์มาจากวัดหนึ่ง พระคู่สวดก็มาจากคนละวัด

อ้อ อาจารย์ปลัดทุ่มแกร็กใคร่คุ้นเคยกับที่บ้านโยม เป็นอาจารย์สวดของโยมผู้ชายด้วย ทีนี้ผมอยู่วัดใหม่ตั้งแต่เล็ก พอตกลงบวชก็ว่ากันว่าต้องอยู่วัดใหม่ ๆ แต่แกถือว่าแกมีสิทธิของความเป็นกันเอง

"เข้า อยู่วัดใหม่ก็ได้ แต่ต้องมาบวชวัดกู" (หัวเราะเบา ๆ) แต่วัดรั้วมันอยู่ติดกัน พระวัดใหม่ก็ต้องมาลงอุโบสถวัดอุบล เพราะตอนนั้นพระวัดอุบลองค์หนึ่งสวดปาฏิโมกข์ได้ พระวัดใหม่ไม่มีใครสวดได้แล้วก็อาจารย์ปลัดทุ่มแกร็กสั่งได้

ผมไม่ได้บวชกับเจ้าคณะเมืองคือเจ้าคุณชายภักดีวัฒน์ สุภัทธสังฆปาโมกข์ เจ้าอาวาสวัดล่าง (สมุหนิมิต) แต่บวชกับพระครูโสภณเจตสิกการาม (คง วิมล) ซึ่งเป็นรองเจ้าคณะเมือง เพราะเป็นที่นิยมชมชอบของผู้ใหญ่โดยตรงและโดยอ้อมของเรา เราก็พลอยตามไปเพราะว่าเกรงใจ ก็เลยกล้าที่จะไม่นิมนต์เจ้าคณะเมือง แล้วก็บังเอิญโชคดีที่บังเอิญท่านดูเหมือนจะเดินทางไปบวชที่อื่นในตอนนั้น จึงจำได้ว่าไม่มีอะไรขัดหูขัดตาให้เสียหาย

ผมต้องอยู่วัดใหม่ (พุมเรียง) เพราะปู่ที่เป็นน้องของย่าเคยเป็นสมภารที่วัดนั้นจนมรณภาพ เพราะฉะนั้นชั้นลูก ชั้นหลาน ชั้นเหลน มันก็ต้องอยู่ที่วัดนั้น

ท่านพระครูศักดิ์นั้น ไม่ค่อยคุ้นเคย ท่านเป็นพระหมอยา แต่เป็นที่นับถือของโยมผมและของชาวบ้าน

ภาพหมู่พระผู้ใหญ่ของพุมเรียง สมัยที่ท่านอาจารย์บวชใหม่ ๆ บนสุดคือ พระชยาภิวัณนสุภทสังฆปาโมกข์ (หนู) เป็นเจ้าคณะเมือง (เจ้าคณะจังหวัดแบบเก่า) องค์สุดท้ายของไชยา ประจำอยู่วัดสมุหนิมิต (วัดล่าง) แถวกลางจากซ้ายมาขวาตามลำดับคือ พระครูคณานุกูล (ศักดิ์ ฐมฺมรทฺธิโต) พระอาจารย์เหม็น พระครูโสภณเจตสิกการาม (คง วิมล) และพระปลัดท่ม อินฺทโชโต ล่างสุดเป็นพระลูกวัดธรรมดา

❓ อาจารย์ครับ ท่านเจ้าคณะเมืองเป็นคนอย่างไรครับ และความสัมพันธ์กับอาจารย์เป็นอย่างไรครับในเวลาต่อมา

ท่านเป็นคนที่มีความรู้บาลีพอสมควร เพราะไปเรียนมาจากกรุงเทพฯ แต่จะพูดว่ารู้ดียังไม่ได้ ไปเรียนที่วัดโพธิ์ ตอนไปนั้นไปเรื่อยไป ไปอยู่วัดโพธิ์ บิณฑบาตแถววัดโพธิ์ บางวันแทบจะไม่พอฉัน บางวันฉันข้าวกับกล้วยลูกหนึ่ง แล้วก็เรียนหนังสือกันมาอย่างนั้น อุตส่าห์ทน ๓ ปี แต่ก็ไม่ได้มหาเปรียญกลับมา กรรมการเล่นท่าเสีย โกรธขึ้นมาเลยคืนข้อสอบ ถวายหนังสือคืน คือใบลานที่ใช้สอบนั้น มันของหลวง ไม่สอบเรียกว่าถวายคืน ท่านมีความรู้พอจะสอบได้ แต่กรรมการเกียจ ท่านเคยเล่าให้ฟัง คือบาลีว่า "ไสฐานโคปิกา" ท่านแปลว่า "หญิงผู้เฝ้าซึ่งป่าช้า" กรรมการว่าไม่เอาแปลใหม่ ท่านก็ว่า "หญิงผู้รักษาป่าช้า" กรรมการว่าไม่เอาอีก ท่านว่า "หญิงผู้คุ้มครองซึ่งป่าช้า" กรรมการไม่เอาอีก สมัยก่อนเขาสอบกันปากเปล่าแบบนี้ ๓ ครั้งยังไม่เอาก็ถวายหนังสือคืนเลย ไม่สอบแล้ว แล้วไปถามตอนหลังว่าจะเอาอย่างไร กรรมการจะเอาว่า "หญิงผู้ปกครองซึ่งป่าช้า" ต้องการคำสมัยใหม่เสียอีก

เมื่อท่านกลับมาท่านก็เปิดสอนบาลี ก็เรียนกันแบบโบราณ คนเรียนมาจากหลายจังหวัด แต่รวมแล้วไม่กี่คน แต่เรียนไม่ค่อยจะสำเร็จ เป็นบ้าไปเสียก็มี เพราะมันเรียนกันไม่มีใครรู้เรื่อง มันทรมานใจกัน เขาเรียกเรียนหนังสือใหญ่แบบมูลกัจจายน์ ๕ ปี ๑๐ ปี บางที่ยังเรียนไม่รู้เรื่อง

เนื่องจากวัดของท่านกับวัดที่ผมอยู่มันติดกัน บางที่ผมก็ไปเยี่ยมบ้างแล้วไปทำวัตรบ้าง แล้วท่านก็ต้องมาให้ผมสัมพันธ์ด้วย ก็คงเห็นผมพอจะทำอะไรให้เป็นประโยชน์ คล้าย ๆ จะเป็นผู้ใกล้ชิดในเรื่องต่าง ๆ เพราะเมื่ออาคมบวชก็รับใช้ใกล้ชิดท่าน

ตอนหลังโกรธกันในที่สุด คือท่านจะให้ผมลงเรือไปด้วยกับท่านไปเป็นผู้สวดฝังพัทธสีมา ทางปลายแม่น้ำบ้านดอน ผมไม่ไป ขอร้องก็ครั้งก็ไม่ไป (หัวเราะเบา ๆ) ท่านรู้สึกที่เราไม่เคารพไม่ไว้หน้า ท่านเลยโกรธ

❓ อาจารย์ครับท่านพระครูโสภณฯ ท่านมีปฏิปทาอย่างไรบ้าง และตอนหลัง ความสัมพันธ์กับอาจารย์เป็นอย่างไรบ้างครับ คู่กันเคยกันมากไหม

ท่านเป็นคนมักน้อยสันโดษ ไม่สะสม ไม่โมโหร้าย ท่านไม่คุ้นเคยกับที่บ้านโยมผมนัก แต่อุปัชฌาย์มีอยู่ ๒ องค์ เมื่อไม่เอาองค์หนึ่ง ก็จำเป็นต้องเอาองค์นี้ ต่อมาจึงค่อยคุ้นเคยกัน

❓ ในฐานะท่านเป็นอุปัชฌาย์ท่านเอาใจใส่อะไรอาจารย์เป็นพิเศษหรือเปล่า

ตามแบบโบราณนั้น มันต่างคนต่างวัด จะเอาใจใส่พิเศษอะไรไม่ได้ แต่ว่าเท่าที่แสดงออก ท่านให้เกียรติกับเราเต็มที่ ในฐานะอะไรก็บอกยาก คือพูดจายกย่องในที่ประชุมอะไรอย่างนี้ อยู่บ่อย ๆ ท่านอยู่ต่อมาจนมรณภาพไป เมื่อตอนผมไปเรียนบาลีอยู่ที่กรุงเทพฯ

❓ อาจารย์ครับแล้วเกี่ยวกับท่านพระครูศักดิ์ละครับ ปฏิปทาท่านเป็นอย่างไรบ้างครับ

ท่านเป็นพระที่เสียสละมาก โดยเฉพาะเกี่ยวกับการเจ็บไข้ได้ป่วยของประชาชน ไปตามได้ทุกเวลาไม่ว่าดีดึ้นเที่ยงคืนแค่ไหน แม้แต่พวกอิสลามมาตามท่านก็ไป

❓ อาจารย์ครับพระครูปลัดทุ่มท่านเป็นคนอย่างไรครับ ผมเห็นชาวบ้านเขานับถือท่านมากเหลือเกิน เวลาทำบุญประจำปีกระดุกท่านที คนไปกันทั้งพุมเรียง เกือบจะเรียกว่ามากกว่างานอื่นทั้งหมด

ท่านเป็นอาจารย์ผู้เฒ่า ผู้ศักดิ์สิทธิ์คู่กับอาจารย์เหม็นในทางวิปัสสนา นอกจากนั้น ท่านยังเป็นหมอดูชาวบ้านย่อมต้องการหมอดูเป็นเครื่องปลอบใจ ผมก็เหมือนกันถ้าไปเยี่ยมหาท่าน ท่านก็ต้องดูให้ทันที สำหรับผมท่านดูแบบเลข ๗ ตัวให้ แล้วที่ท่านย้ายอยู่เรื่อยทุกคราวที่ดู ว่ามันตกปัดนี้

"อย่าสีก อย่าสีก คนดวงนี้เมียจะมีคู่" ท่านย่าอยู่เรื่อย ตามตำราเลข ๗ ตัวของท่าน ไม่ใช่อย่างโหรโหรแท้ ๆ เขาจะไม่ใช้หรือก เป็นการเล่นแบบพื้นบ้าน ถ้าตัวเลขตกปัตนิไม่ควรจะมีเมีย เพราะว่าเมียจะต้องเป็นคู่ (เฮ้อ ๆ ๆ) เราก็เลยไม่รู้จักความจริงข้อนี้ ผมไม่เชื่อเรื่องหมอดูมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว จนเป็นนิสัย

ท่านคุ้นเคยกับที่บ้านเรามากเป็นพิเศษ ท่านมาเยี่ยมบ้านโยมเป็นประจำ มาสนทนาเป็นประจำ เมื่อเราเด็ก ๆ ไปวัดท่านก็เอ็นดูแบบเด็ก ๆ ให้ได้ดู ให้ได้เห็น ให้ได้กิน เมื่อท่านชอบพอก็ต้องชอบลูกเป็นธรรมดา นี่เป็นลักษณะทั่วไปของพระเจ้าอาวาสสมภารวัด ต้องโอภาปราศรัยกับเด็ก ๆ ที่มันไปจากสกุลที่มีหน้ามีตา ไม่ใช่ทั่วไปทุกคน ผมต้องเอาของไปถวายบ่อย ๆ เมื่อบวชแล้วอยู่วัดติดกัน เดินผ่านไปมาหาสู่ พอถึงวันพระท่านก็มารับสังฆทานที่วัดใหม่ (พุมเรียง) ที่ผมอยู่ เรียกว่าเห็นกันอยู่เสมอ

ตอนหลังมีคนเป็นโรคเรื้อนมาอยู่กับท่านด้วย เป็นพวกลูกหลานท่าน คอยต้มน้ำร้อนถวายท่านเป็นประจำ มีคนไปถามว่าไม่กลัวติดโรคหรือ ท่านว่าไม่กลัว ถ้าเชื้อโรคมีมันก็ตายหมดแล้ว ตอนถูกต้มจนเดือด

โยมผู้ชายของผม โยมอาของผม เป็นคนไม่เชื่อโหราศาสตร์ แต่โยมอาก็ยังเรียนโหราศาสตร์กับอาจารย์ปลัดพุ่ม ช่วยดูอะไรให้ใครต่อใครตามใจชาวบ้าน แต่ตอนหลังแกเล็ก กลับมาเขียนคัดค้าน เขียนล้อเลียนดังที่เคยเล่าแล้ว

มีเรื่องน่าหัว เพราะมีคนไปดูหมอกับอาจารย์ปลัดพุ่มมาก มีคนถวายของมาก ไบชาเป็นห่อ ๆ มาก ที่นี้ท่านถือคติว่ากินของเก่าก่อน ของมาทีหลัง เก็บไว้ก่อน ก็เลยกินไบชาสาบตลอดชีวิต จมูกของท่านไม่ค่อยดี ท่านไม่รู้ว่าเป็นสาบหรือไม่สาบ ใครไปใครมาก็ต้มให้กิน ผมก็กิน และรู้สึกว่าเป็นชาสาบจริงอย่างที่เขาวางกัน

ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์มาแต่ก่อน ความเป็นอยู่วิถีเรียบง่ายสันโดษ แต่ท่านไม่เคยสอนผมในเรื่องสมาธิกรรมฐานอะไร กับคนอื่นก็ดูเหมือนจะไม่เคย

ท่านเป็นคนที่ไม่ให้ความคิดให้เอากระดูกของโยมผู้ชายไปไว้ที่ภูเขาประสงค์ ที่บ้านหนองหวาย อำเภอท่าชนะ ท่านว่ามันดี ชื่อเขาสงค์ท่านก็ตีความว่าส่งให้ดี ให้เจริญ แล้วมันดีว่าเห็นแต่ที่ไกล เวลาไปเรือหรือไปรถไฟมันเห็นตลอดเวลา บางมุมจากสวนโมกข์นี่ก็ยังมีมองเห็นได้ ผมเคยไปนั่งดูบ่อย ๆ สมัยก่อน ภูเขาที่สูงที่สุดที่เห็นเป็นหน้าผาชันโตรกเวลานั่งรถไฟผ่านสถานีท่าชนะนั่นแหละ ด้านตะวันออกเฉียงเหนือมันลาด ท่านอุตส่าห์พาไป เพราะรู้จักคนทางนั้นมาก เราเป็นเด็ก ๆ แปลกหน้าไป ใครเขาจะช่วยเหลือ ท่านพาเข้าไปในถ้ำพระใหญ่ ท่านให้เอากระดูกห่อผ้าขาวใส่หม้อ แล้ววางเข้าไปตรงหลืบในถ้ำ แล้วเอาไม้ไผ่ต้นเข้าไปปักตั้งลำไม้ไผ่ เป็นที่เชื่อได้ว่าไม่มีใครเอาไปไหน

ต่อมา เมื่อโยมผู้หญิงเสียแล้ว ผมก็ยังเอากระดูกโยมผู้หญิงไปไว้ที่นั่นด้วย ตอนนี้อย่างไปเองไปทำเอง แล้วเมื่อไม่นานมานี้ลูกพี่ลูกน้องก็เอากระดูกของแม่ของเขาซึ่งเป็นป้าของผมไปไว้อีก ยังคิดอยู่ว่า (เฮ้อ ๆ ๆ)

จะถือที่นั่นเป็นที่รวม มันดีกว่าสร้างเจดีย์ สร้างสูงๆ อะไรให้ยุ่งยาก ถือเอาภูเขาทั้งคู่เป็นเจดีย์เสียเลย ไม่ต้องเสียเงินสักบาทมาสร้างเจดีย์

๑) ท่านอาจารย์ปลัดทุมอยู่มากจนถึงอาจารย์ตั้งสวนโมกข์หรือเปล่าครับ

ท่านดับตอนผมไปเรียนบาลีที่กรุงเทพฯ มีท่านครูศักดิ์ที่อยู่มากจนผมตั้งสวนโมกข์

๒) พระสายปฏิบัติกรรมฐานมีเหลืออยู่หรือไม่ครับ ในสมัยนั้น

ยัง ยังเหลืออยู่ ๒ องค์ อาจารย์เหม็นองค์หนึ่ง อาจารย์ปลัดทุมคู่สวดของผมที่เล่ามาแล้วองค์หนึ่ง อาจารย์เหม็นนี้เป็นคู่สวดของโยมผู้ชายผม สมัยก่อนบวช โยมให้เอาแกงไปส่งท่านเป็นประจำ พอไปถึง ท่านจะตั้งแพผักชีในสระของท่าน ให้เก็บเอากำมือใหญ่ ๆ กำมือหนึ่ง คือท่านทำแพปลูกผักชีลงบนนั้น ท่านองค์นี้เป็นผู้มีวาจาคม ๆ แหลม ๆ อยู่เสมอ เช่นคราวหนึ่งมีคนไปชักชวนท่านให้บวชแปลงเป็นธรรมยุต ท่านตอบเขาว่า

"เป็นธรรมยุตแล้วองคชาตไม่ลุกไม่แข็งหรือไง" แต่พูดเป็นภาษาชาวบ้านปากชิวได้นะ

ท่านเป็นพระกรรมฐานแบบโบราณ เรียนกันเป็นชั้น ๆ เรียกว่าบอน ซึ่งมาจากคำว่าบ่อน คนบ้านนี้ บ่อนไก่ บ่อนปลาเขาออกเสียงเป็นบอน ชั้นของการปฏิบัติเขาจะเรียกว่าได้บอน ๑ ได้บอน ๒ ได้บอน ๓ พอจบอาจารย์ก็จะบอกครบแล้ว พอ แกไปได้

แถว ๆ ซ้ำงโบสถ์วัดอุบล (ปัจจุบันเป็นวัดร้าง ท่านบวชที่พระอุโบสถวัดนี้) เขาเรียกว่าดอนวาส คือ ดอนอยู่ปวิวาสแล้วก็ทำกรรมฐานด้วย ปวิวาสสมัยนั้นเขาทำตามธรรมเนียม ไม่ต้องเป็นอาบัติสังฆาทิเสส อะไร ทุก ๆ คนทำตอนออกพรรษา

วิธีทำกรรมฐานสมัยนั้นจะว่างมง่ายก็ได้ แต่ถ้าทำอย่างนั้นมันก็เป็นสมาธิได้เหมือนกัน

เท่าที่เคยถามดู ท่านจะใช้วิธีกำหนดนิมิต เชิญพระปิติมากำหนดเป็นดวงเขียว ดวงแดง อีกอย่างก็ ฟังเทียนที่ตั้งอยู่ปากบาตรจนจิตแน่วแน่เห็นดวงเทียนเหมือนกับฟุ้งหลอดไฟ หรือดวงแก้ว เป็นกสิณแบบหนึ่ง จนหลับตาก็เห็นดวงไฟ แล้วมีลูกตะกั่วกลม ๆ ติดไว้ที่เทียนตามที่กระระยัไว้ ไฟไหม้ลงมาถึงลูกตะกั่ว ๆ ก็ะตกลงในบาตร ดังแก๊งก็เป็นอันว่าพอสำหรับยกนั้น

๓) อาจารย์ครับ อย่างอาจารย์เหม็นนี้ได้รับความเคารพนับถือมากเป็นพิเศษจากชาวบ้านหรือเปล่า

มากสิ มากเป็นพิเศษ เป็นพระศักดิ์สิทธิ์ ไม่พูดถึงอะไรอื่นหรอก ทุกคนกลัว ไม่อยากให้อาจารย์เหม็น แข่ง ไม่อยากทำอะไรขัดใจแก เขาเชื่อกันว่าถ้าแกแข่งละฉิบหายหมด แกฉันข้าวในกะลา เราเอาใส่ชามสวย ไปแกจะเทใส่กะลาที่ขูดไว้หลายใบ โดยมากแกชอบแกปลาไหลกับแกเนื้อควาย แกคุ้นเคยกับที่บ้านผม มาก เพราะไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ เคยเป็นคู่สวดของโยมผู้ชายผมด้วย พอโยมผู้หญิงมาอยู่ก็เลยคุ้นเคยกัน พออยากขึ้นมาแกก็จะบอก

"แกงควายที่เหวย" พูดกับโยมผู้หญิงผม มันก็ไม่บาปกรรมอะไร เพราะเขามีทำขายกันในตลาด แกมี ธรรมชาติไม่เห่อลาภยศกับใครเขา มีอยู่สมัยหนึ่งซึ่งสมภารดับ แกจำเป็นต้องรักษาหน้าที่เจ้าอาวาส ชั่วคราว ต้องดูแลวัดจนกว่าจะมีคนอื่นมาแทน ทำอยู่สักปีสองปีปรากฏว่าเรียบริ่อยที่สุด ชาวบ้านไม่มีใคร เข้าไปยุ่มย่าม เด็กเล็กไม่มีใครกล้าเข้าไปทวน แกถือไม้กระบอง ถ้าไม่วังหนีแกตีจริง ๆ ผมจำไม่ค่อยได้ แต่ คำพูดของแกหลายครั้งหลายคราวล้วนแต่เจ็บขาด

เจ้าคณะเมืองก็นับถือท่านว่าอาจารย์เหม็น แต่ก่อนนี้อาจารย์กรรมฐานคงมีหลาย ๆ อาจารย์ แล้ว มันค่อย ๆ หายไปหมดไปจนเหลือ ๒ อาจารย์นี่

๑) อาจารย์ครับ อาจารย์ยังจำเกร็ดเกี่ยวกับอาจารย์เหม็นที่ท่านพูดคม ๆ เอาไว้ได้อีกไหมครับ

มี แต่จำไม่ค่อยได้ อาจารย์เหม็นแกเป็นคนทีเคารพนับถือของอาจารย์ผมที่วัดใหม่ คืออาหลวง อาจารย์หนูน แกไปเที่ยวที่ปากหมากโมถ่ายมา แล้วแกไปเจออะ "ส้มหลอด" ชนิดไหนเข้าก็ไม่รู้ ธรรมดามัน เป็นของเปรี้ยว แต่แกมาบอกอาจารย์เหม็นว่าไปเจอส้มหลอดหวาน เจอจริงหรือไม่ผมไม่รู้ แต่แกมาบอก อาจารย์เหม็นอย่างนั้น อาจารย์ผมแกหัวเราะฮิฮิ ๆ และบอกตามแบบของอาจารย์เหม็นว่า

"ฉันไม่ว่าคุณโกหก แต่ฉันไม่เชื่อ" นี่สำนวนของอาจารย์เหม็น ทำนองนี้มีเป็นประจำ แกเป็นคนทะนง ตัวว่ามีฤทธิ์มีอะไร พอมีอะไรขึ้นมา ก็บอก เอาไม้พลองมา ๆ ๆ ไล่ตี คำว่าเอาไม้พลองมาหรือว่าเอาไม้ พลองให้มัน ได้ยินบ่อยที่สุด อาจารย์ประเภทนี้เขาถือว่ามีอิทธิฤทธิ์ ไม่กลัวใคร

๒) แล้วเรื่องแข่งคนละครับ

มันไม่ใช่เฉพาะองค์นี้หรอก คนแก ๆ อย่างนี้ ประชาชนเขาถือว่าพระอย่างนี้ทำให้โกรธไม่ได้ ชาวบ้าน ทั้งบ้านเขาจะถือว่าทำให้โกรธไม่ได้ เดี่ยวแข่งเอาสักคำ ตายเลย อาจารย์เหม็น อาจารย์ทุม ชาวบ้านเขาไม่ กล้าให้แข่ง เป็นพฤติกรรมทั่วไปทั้งหมดบ้าน ส่วนการทำวิปัสสนาแบบโบราณมันหมดไปก่อนผมเกิดอีก ลุง เทียงคนที่ช่วยตั้งสวนโมกข์ เขาเป็นคนเคยทำวิปัสสนามาหลาย ๆ ชั้น แกเล่าให้ฟัง ผมมักจะถามแก ให้แก เล่าให้ฟัง

❓ อาจารย์ครับ พระผู้ใหญ่เหล่านี้มีองค์ไหนบ้างที่มีอิทธิพลต่ออาจารย์ทางด้านไหนบ้างหรือเปล่าครับ คือเป็นแบบอย่างอะไรทำนองนั้น อยากให้อาจารย์ลองวิเคราะห์ตัวเองดู

(หยุดคิดระยะหนึ่ง) นึกไม่ออก (เว้นระยะ) คือว่าเราจะรับมาตรง ๆ ไม่ได้ เราปฏิบัติไม่ได้ เพราะยังเป็นเด็ก (หัวเราะหึ ๆ) ท่านเหล่านี้เป็นที่เคารพนับถือของผม แต่ไม่ได้รับถ่ายทอดตัวอย่างอะไรมาเลย เพราะรู้สึกว่าจะทำไม่ได้ ทุกองค์เราทำอย่างนั้นไม่ได้ เช่นเขามาตามอาจารย์ครูศักดิ์ ดี ๑ ดี ๒ ท่านก็ไป อย่างนั้นเราทำไม่ได้

❓ อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์เคยมองว่าแบบนี้ ๆ ไม่ดีเราจะไม่ทำตามอย่างนี้มีไหมครับ

ไม่มี เพราะเราไม่มองแง่อย่างนั้นเลย ท่านเหล่านี้จะเสียหายในทางวินัยก็ไม่มี จะเสียหายในทางสะสมก็ไม่มี ที่นี้มันเรื่องเกร็ด ครั้งหนึ่งมันมีหนังตะลุงที่มีชื่อเสียงมาจากถิ่นอื่น แล้วมีนักเลงที่ไหนไม่รู้ ไปหลอกคนเซ็ดหนังตะลุงให้ดำเนินเรื่องว่า อาจารย์เหม็นกับอาจารย์ทุ่มไปสวดศพด้วยกัน แล้วก็ทะเลาะกัน จนชกต่อยกันด้วยเรื่องเงินที่เขาถวาย เด็ก ๆ นี่ชอบดูมาก ใ้หนังตะลุงนี้มันเิ่งคิดว่าเป็นเรื่องแต่งขึ้นมา มันก็เล่นไปอย่างนั้น ปรากฏว่าเกิดเรื่องใหญ่ สั่นทั่วไปทั้งบ้านทั้งเมือง จนกระทั่งรู้ไปถึงอาจารย์เอง อาจารย์เหม็นบอกว่า "ช่างหัวแม่มัน" (เฮ้อ ๆ ๆ) แต่ท่านอาจารย์ปลัดทุมโกธร ไม่ยอม ใช้คนไปบอกนายหนังตะลุงว่าให้ท่านเอามือแตะแก้มหรือตบแก้มเบา ๆ ที่เดียวเป็นการลงโทษ เพราะท่านเชื่อว่าถ้าเอามือแตะแก้มเบา ๆ เท่านั้น ต่อไปมันจะเล่นหนังไม่ได้ จะกลายเป็นคนบ้าบอไปเลย ใ้ นายหนังนั้นมันไม่ยอม มันกลัวมันไม่เอา จนเรื่องถึงอำเภอจึงได้ยุติ

ชีวิตและสิ่งแวดล้อมใหม่ในวัด

❓ อาจารย์ครับ สมัยอาจารย์บวช ที่วัดมีพระเท่าไร วันพระมีโยมมาวัดมากไหม

ราว ๆ ๑๐ กว่ารูป พระเก่า ๔-๕ รูป แต่ก่อนเคยมีวัดละ ๒๐-๓๐ แล้วมันลดลงเรื่อย ๆ พระทั้งพุมเรียงก็มีราว ๕๐ กว่ารูปอย่าง มาก ทั้งหมดมันมี ๕ วัดด้วยกัน ที่วัดใหม่นั้นมีแม่ชีอยู่ แม่ชีประจำวัดนั้นมีหลายคนอยู่ ชาวบ้านเวลาเขามาทำบุญถวายทานเขาไปที่กุฏิแม่ชีกัน มันสะดวก มันใหญ่ แล้วค่อยจัดใส่สำหรับมาที่โรงฉัน แม่ชีคนหนึ่งเป็นแรงสำคัญอยู่ รับภาระในเรื่องกินเรื่องฉัน แล้วชีนั้นก็เป็นที่ที่มีชื่อเสียง ชื่อแม่ชีพัก เป็นชีที่เคยจุดธูปมา รุ่งราวคราวเดียวกับโยมผู้หญิงของผม และแกเป็นชีคนเดียวที่ออกบิณฑบาต ชาวบ้านต้อนรับด้วยกรใส่บาตรให้มากกว่าพระเสียอีก เป็นที่นับถือของชาวบ้าน ตอนผมบวชแกอายุ

มากแล้ว เลิกจุดธูปแล้ว แต่ก่อนแก่ตามหลังพระ พระอาจารย์ออกจุดธูปก็มีชีปะขาว มีแม่ชีตาม แกอยู่วัด บำรุงวัด รักษาดูแล เป็นที่รักของชาวบ้าน จะเอาอะไรชาวบ้านก็มักตามใจ

๒) ชีวิตเมื่อบวชแล้วของอาจารย์เป็นอย่างไรบ้างคะ ตั้งแต่ความรู้สึกต่อความสัมพันธ์กับทางบ้านเป็นต้นไป

พอผมบวชแล้วมันก็ไม่ค่อยมีเวลา ว่างอยู่กับการเทศน์บ้าง การเล่าเรียนบ้าง ไม่ค่อยได้นึกถึงบ้าน ไม่ค่อยได้มาเยี่ยมบ้าน บางทีเป็นปีเป็นเดือนไม่เคยมาบ้าน อย่างตอนไปอยู่กรุงเทพฯ ครั้งหลัง ๒ ปีเมื่อกลับมาจำน้องสาวไม่ได้ มันโตเป็นสาว มันอ้วนด้วยก็เลยไม่รู้ว่าเป็นใคร ต่อเมื่อมันพูดจึงรู้ว่าอ้อ

เรื่องทางบ้านไม่ได้สนใจกันเลย เหมือนกับไม่ได้มีอยู่ในโลก ตอนอยู่วัดใหม่พุ่มเรียงก็เรียนนักธรรมที่วัดเหนือ (โพธาราม) พอกลับมาถึงวัดก็ทำงานทุกอย่างที่จะทำได้ โดยมากก็ต้องดูหนังสือเทศน์ ต้องเตรียมไว้ตั้งแต่กลางคืน พอกลับมาจากเรียนนักธรรมก็ขึ้นเทศน์ ในพรรษาเทศน์ทุกวัน ผมบวชได้ไม่กี่วันก็ขึ้นเทศน์ ชาวบ้านเกิดชอบ อาจารย์ที่เป็นสมภารก็เลยหนุนให้เทศน์ทุกวันแทนสมภาร คนฟังก็มากขึ้นเรื่อย ๆ ผิดจากแต่ก่อน เพราะว่า การเทศน์มันไม่เหมือนเดิม มันครั้งสมัยใหม่ครั้งสมัยเก่า ถ้าสมภารเทศน์เองก็อ่านคัมภีร์ ไบลาน อ่านกันมาไม่รู้กี่เที่ยวแล้ว (ฮี้ ๆ ๆ) ผมเทศน์ก็เอาไบลานไปถืออ่านเหมือนกัน ก็อ่านในนั้นบ้าง แล้วเอาข้อความที่เรียนไปจากโรงเรียนนักธรรมทุกวันไปเทศน์ประจบขยายความ มันก็แปลก เพราะมันฟังรู้เรื่อง อ่านจากหนังสือพอเป็นเค้าเงื่อน แล้วเอาไปเล่านอกเวลาจนเขารู้เรื่องเหมือนกับหยิบไปตั้งให้เขาดู เขาฟังถูกทุกประโยค แล้วหาขาดที่เข้ากันได้ หรือเรื่องอะไรดี ๆ มาเล่าประจบ มันก็สนุก ฟังเข้ากันได้กับเรื่องธรรมะ ก็เอาจากขาดที่ห่อสมุดเขาพิมพ์ขึ้นจำหน่ายจ่ายแจกกันในสมัยนั้น บางวันพอกลับมาจากเรียนนักธรรมที่วัดเหนือก็ขึ้นธรรมาสน์เทศน์เลย

ตอนต่อมามันเปลี่ยนแปลงถึงกับคนฟังมาจากทุกวัด เพราะมันเล่าลือแตกตื่นกันออกไป จนต้องไปขยายขยาย สับหลักกันเสียใหม่ให้วัดสมุหนิมิตร (วัดล่าง) เทศน์เสียก่อน แล้วถึงเป็นวัดใหม่ วัดใหม่เสร็จแล้วจึงเป็นวัดโพธาราม (วัดเหนือ) ถ้าใครศรัทธาจะฟังจริง ๆ ก็ฟังได้ทั้ง ๓ วัด ที่วัดผมก็มีคนมาฟังราว ๆ ๓๐-๔๐ บางวันก็เต็มศาลา คนที่ไม่ใช่คนแก่ก็มาฟังเพิ่มขึ้น

สมัยนั้นเรามีเทศน์แบบไม่ใช้ไบลานกันบ้างแล้ว โดยเฉพาะฝ่ายธรรมยุตในกรุงเทพฯ แต่ผมยังใช้ไบลานอยู่ ถ้าเทศน์ทุกวันก็ยังใช้ ถือเป็นสัญลักษณ์ สมัยนั้นผมเทศน์**มิลินทปัญหา**ชนิดที่มีอยู่ในไบลาน แล้วก็เอาธรรมที่ขโมยมาจากการเรียนนักธรรมใส่เข้าไป พวกแม่ชีที่ฟังประจำบอกว่า

"เฮ้ ทำไมมันจึงแปลก ๆ จากปีก่อน ๆ" ผมเทศน์จนจบคัมภีร์**มิลินทปัญหา**ที่มีอยู่ การถือไบลานก็เพื่อรักษาธรรมเนียมไว้ พระธรรมยุตทางบ้านดอนเขาก็เริ่มกันแล้ว ผมก็มาเริ่มที่พุ่มเรียงเป็นการปฏิวัตินิดหน่อยไม่มากนัก

แม่ชีพักเป็นคนสำคัญคนหนึ่ง^๑ที่เชิดผมให้เป็นนักเทศน์ คอยบอกว่าเทศน์ดีทั้งต่อหน้าและด้านหลัง เป็นขาประจำฟังเทศน์ทุกวัน มาตั้งแต่สมภารองค์ก่อนโน้น

แต่ก่อนนั้นในวัดใหม่เขาก็มีพระเทศน์ ใช้พระองค์ใดองค์หนึ่งที่พอจะเทศน์ได้เทศน์อยู่แล้ว ๒-๓ องค์ อย่างน้อยที่ถูกใช้ให้เทศน์ล้วนแต่อดใจไม่ยอมเทศน์ด้วยกันทั้งนั้น โอกาสของเราจึงมี เพราะเราไม่ปฏิเสธนี่ มันก็เป็นเรื่องให้ลองดู ท่านสมภารให้ลองดู เมื่อมันต้องเทศน์

บวช ๒-๓ วันก็เข้าโรงเรียนนักเรียนแล้ว เขาคงสังเกตเห็นจากการพูดจา หรือเสียงเล่าลือจากคนบางคนว่าวัชรธรรมะ พูดได้ ท่านสมภารก็เทศน์เองจนเบื่อเต็มทีแล้ว ใช้พระองค์นั้น องค์นี้ก็ไม่มีแต่อด ๆ อด ๆ พอใช้เรา เราไม่อดอด มันก็กลายเป็นได้งานที่สนุกทำ ก็ทำเรื่อย ๆ มา แล้วสมาธิหรือนักฟัง แม่ชีประจำวัดบ้าง คนนอกวัดบ้าง เขาชอบฟัง บอกกล่าวกันเพิ่มขึ้น ๆ เรื่อย เป็นที่พอใจท่านสมภาร เพราะคนมันเพิ่ม ก่อนหน้านี้คนมันตายตัว ผู้ฟังมันตายตัว ท่านก็แสดงความประสงค์ให้เทศน์ต่อไปเรื่อย ๆ ทีนี้เราก็ทำงานที่แปลกหรือที่สนุก ความที่ไม่เคยทำ และมันเห็นเป็นเรื่องไม่ยาก

นอกพรรษาที่เทศน์เฉพาะวันพระ แล้วก็เทศน์พิเศษในวันทำบุญพิเศษ ในพรรษาที่ ๒ นั้น ครูที่สอนนักเรียนเป็นนักเทศน์ เลยเรียกนักเรียนทั้งหลายไปฝึกหัดการเทศน์ ที่วัดที่เรียนนักเรียนตอนหัวค่ำ แต่มันก็คือหัดแต่งกระทู้นักเรียนปากเปล่านั้นเอง ไม่ได้หัดทำสัมผัสเสียงหรือไม่ได้หัดให้สืล การเทศน์มันก็จริงจังขึ้น เข้มข้นขึ้น มีอยู่ ๖-๗ คนด้วยกันที่เป็นเพื่อนนักเรียนนักเรียนที่ไปหัดเทศน์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสกับครูนักเรียน ๒ องค์นี้เป็นผู้มีความคิด ว่าควรจะเรียกพระนักเรียนโทมาฝึกเทศน์พรรษานั้น นักเรียนเองยังไม่มี

๑ การเรียนนักเรียนสมัยนั้นเรียนกันอย่างไรครับ

ก็มีครูสอน ที่แรกที่สุด ขอร้องให้เลือกครูที่มีความสามารถ มาจากวัดราชาธิวาส เป็นธรรมยุต บ้านพ่อเค็งเป็นผู้อุปถัมภ์ มาอยู่วัดโพธาราม ก็สอนตามแบบที่เคยสอนกันที่วัดราชาธิวาส ความรู้ก็แม่นยำในขอบเขต วันอุโบสถก็บอกปาริสุทธิองค์เดียว เพราะเป็นคนละนิยามไม่ร่วมสังฆกรรมกัน นักเรียนก็เอาแบบเรียนคือนวโกวาทมา ครูก็อธิบาย พระทุกวัดก็มาเรียนที่นี่ ดูเหมือนครูผู้นี้ พระจุล จันทาโก จะเป็นผู้คิด ฉายา ตั้งฉายาให้ผมว่า อินทปญโญ เพราะว่าอาจารย์อุปัชฌาย์แท้ ๆ ไม่มีความรู้เรื่องบาลี ตอนบวชตามธรรมเนียมทุกคนจะชื่อนาคหมด อุปัชฌาย์ชื่อติสุโส พอบวชได้หลายวันแล้ว จึงไปขอให้ตั้งฉายาเฉพาะคน อุปัชฌาย์ก็ขอร้องอาจารย์จุลในฐานะที่มีความรู้ช่วยคิดให้ ผมจึงมีฉายาว่าอินทปญโญ ท่านเป็นคนกาญจนดิษฐ์ (อำเภอหนึ่งในสุราษฎร์ธานี) มาสอนอยู่ปีเดียว ปีต่อมาก็ได้ครุมนานิกายจากวัดมหาธาตุ ชื่อมหาวัน อยู่ปีเดียวอีก ต่อมาก็ได้พระครูชั้น วัดกลางเก่า บ้านดอน (อำเภอเมือง จ.สุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน) มาสอนนักเรียนเอก แต่ผมไม่ได้เรียนในโรงเรียน ผมขอเรียนเอง แกะจะไม่ให้สอบไล่ ทีนี้พวกเพื่อน ๆ ช่วยกันขอร้องว่าให้ผมสอบเถอะ เพราะว่าเรียนเก่งมา ๒ ปีแล้ว หลักสูตรนักเรียนนี้ถ้าเป็นคนอ่านหนังสือเรื่อง ก็

เรียนเองได้ อาจจะเรียนเป็นตัวอย่างสัก ๒ ปี พอปีที่ ๓ เรียนเองได้ เมื่อมีความรู้ภาษาไทยดีพอ ก็สะดวกมาก แม้แต่การเรียนบาลี ตอนเราเรียนภาษาไทยเราก็ชอบเรียนคำไทยที่แปลก ๆ มาจากบาลีสันสกฤต มันก็คุ้นเคยคำเหล่านี้มา เรียนบาลีก็ง่ายขึ้น

พรรษาแรก ๆ ที่บวชนี้ ผมนั่งทำงานจนเป็นโรคที่ชาวบ้านแถบนี้เขาเรียกว่ากระษัย สมัยปัจจุบัน ก็ต้องเรียกว่าโรคไต ตาเหลือง ร้อนสันหลัง ปัสสาวะแดง นี่เพราะเรามันบ้า นั่งเขียน นั่งอ่าน หนังสือก็มีไม่มาก แต่เรานั่งคัดลอก ซ้อมแต่งกระทู้ เข้าเย็นก็นั่งทำวัตรกันอีกยาว ๆ ราวหัวโหมงจึงเสร็จ ไปโรงเรียนก็นั่งอีกจนไตทำงานไม่ปกติ แต่มันก็แก้ไขได้โดยธรรมชาติ เช่นการเหยียบ นอนคว่ำให้เด็ก ๆ เหยียบหลังตรงสะเอว ตรงก้นกบ นี่มีผลมาก เอาสันเน้น ๆ ลงไปที่ตรงนั้น มันหลวมอ่อนไปก็ได้ผล ในที่สุดมักจะกินยา ก็ยาแผนโบราณ พวกขี้เหล็ก ลันเตา แสมसान ต้มกินสักหม้อสองหม้อ ปัสสาวะเหลือง พรรษาต่อ ๆ มามันเปลี่ยนไปเอง มันเข้ารูปเอง มันรักษาตัวเองได้

๑) อาจารย์ครับ สมัยนั้นใครเป็นสมภารครับ และท่านปกครองวัดอย่างไร

สมภารชื่อนาค ธมฺมณฺโฑ เนื่องจากท่านพรรษาไม่มาก การปกครองจึงเป็นไปในลักษณะเพื่อน การปกครองวัดของท่านก็ธรรมดา เพราะก็ทำไปตามธรรมเนียม ทำวัตรเช้าวัตรเย็น สวดเจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน จนภณยักษ์อะไรได้หมด นอกนั้น พระองค์บางองค์ก็อาจจะทำงานฝีมือไปตามเรื่อง ดำมมิด ดำมขวาน พายสำหรับพายเรือก็มี มิดจักตอกด้ามงอน ต้องหาไม้ดี ๆ ลายสวย ๆ มาทำ หรือทำหัวตะบันให้คุณยาย เอาหย่อมือเสื่อตรงข้างโคน สักตอกออกมาเป็นรูปกลมเหมือนกับไข่ ทำยากมาก พระที่สวด ๆ ฉั้น ๆ กิน ๆ นอน ๆ ก็มีเหมือนกัน นาน ๆ มีองค์หนึ่ง มันทนอยู่ไม่ค่อยได้ เมื่อเห็นเพื่อนเขาทำกัน เล่นหมากรุกก็มีบ้าง เป็นบางองค์แต่ไม่ได้เล่นตลอดไป บางทีก็มีงานของวัดที่ต้องช่วยกัน ในปีที่ผมบวชนั้นมีการก่อสร้าง ต้องไปหาไม้จากเขตป่า ทางโมถ่าย ปากหมาก ผมก็เคยไป ท่านสมภารพาไปเป็นเพื่อน ไปหาสมภารที่อยู่ทางโน้น ท่านเป็นผู้เผ่ามีลูกหลานมาก สามารถกะเกณฑ์คือขอแรงชาวบ้านตัดโค่นให้ แล้วก็ล่องมาตามคลองที่ผ่านวัดพระบรมธาตุฯ ออกทะเลเข้าคลองพุมเรียงมาถึงหน้าวัด พรรชานั้นก็ได้หัดเลื่อยไม้กัน

๒) อาจารย์ครับ นอกจากการเรียนนักธรรม การเทศน์แล้วของเล่นอย่างอื่นของอาจารย์มีอะไรอีกบ้างไหมครับ

(หยุดคิดระยะหนึ่ง แล้วหัวเราะเบา ๆ) มันมีอยู่อย่างหนึ่ง ผมออกหนังสือพิมพ์เดือนเป็นกระดาษพูลสเก็บ ๒ คู่ (ฮะ ๆ ๆ - เบา ๆ) มันเป็นเรื่องสนุกเท่านั้น เราเขียนก่อนสวดมนต์ตอนค่ำ พอพระสวดมนต์เสร็จ เราก็เอามาให้อ่านกัน เขาอ่านแล้วหัวเราะ วิพากษ์วิจารณ์กัน เรามีความอวดดี ที่จะทำให้อ่านคนอื่นหัวเราะได้ รู้สึกว่ามันทำให้เพื่อนสบายใจ จิตมันเป็นบุญเป็นกุศล ไม่ได้คำนึงถึงสาระอะไรในตอนแรก

ผมได้ความคิดมาจากคน ๆ หนึ่ง ชื่อนายเอื้อน เป็นเสมียนตราทำงานที่อำเภอ ดูเหมือนจะเป็นคนกรุงเทพฯ มาอยู่จนกลายเป็นคนหัวเมือง เป็นคนขี้เมา แก่อกหนังสือพิมพ์ลือ เป็นกระดาษฟูสแก่ป ใช้เขียนตัวเล็ก ๘ หน้า ๔ หน้า อ่านกันในหมู่ข้าราชการบนอำเภอ จากนั้นมีคนเอามาที่ตลาด ส่งเวียนกันอ่าน ชาวบ้านย่านตลาดก็ได้อ่านกัน มีแต่เรื่องหัวเราะทั้งนั้น ต้องนับว่าเขียนเก่งทีเดียว เขียนให้ระดับนักศึกษาอ่านได้แหละ มีภาพล้อด้วย มีคนเอามาที่บ้านเรา ผมก็ได้อ่าน เลยเอามาทำบ้างสมัยบวช เรื่องของเขา เช่นเขียนเรื่องอุทกภัยเขียนเหมือนกับบ้านแตกสาแหรกขาด อ่านแล้วรู้สึกเห็นจริงเห็นจังถึงความเดือดร้อน มีอารมณ์คล้อยตาม พอจบเรื่องกลายเป็นเรื่องของน้ำท่วมวังมดคัน จึงหัวเราะกัน

เราสู้สู้ว่านี่มันสนุกดี ๆ ๆ มีรส มีชาติ เราก็กินได้ เราก็อยากจะทำ มันไม่มีโอกาสอื่นที่จะทำได้นอกจากทำในวัด มีพระ ๑๐ กว่า ๒๐ องค์ในพรรษา ให้พระทั้งหลายได้อ่าน ได้หัวเราะกัน เป็นหนังสือชวนหัว ตอนที่เป็นสารคดีอะไรบ้างนั้น มันใส่เพื่อให้มันเต็มหน้า ๔ หน้า ที่เขียนโดยเจตนา นั้นไม่เต็ม ๔ หน้า พอให้พระสวดมนต์แล้วก็ส่งให้อ่านกันเลย ผมก็เข้าไปนอนฟังเขาหัวเราะ เขาวิพากษ์วิจารณ์กันในห้องห้องนอนผมกับหอสวดมนต์ มันอยู่ใกล้กัน เขาหัวเราะกันอย่างไร เขาอ่านผิดอ่านถูกกันอย่างไร เราก็กินสนุก

ต่อมาพอมันไม่มีเรื่องจะเขียนเข้า ก็เอาเรื่องสารคดีที่อ่านจากหนังสือพิมพ์มาเขียนใหม่ เช่นวิธีซักผ้าให้ได้ผลดีที่สุด จำได้จนกระทั่งวิธีทำลายทอง ทำลายรดน้ำ ออกรายตามสบายเกือบจะทุกวัน ทำอยู่ ๒-๓ ปี มีแบ่งเป็นคอลัมน์ มีการ์ตูน เขียนภาพล้ออะไรพวกนี้ ดูเหมือนจะทำอยู่ ๒ พรรษา พอปีที่ ๓ มีเรื่องยุ่ง ๆ เพราะงานมันมีมากขึ้น

ที่ทำได้เพราะท่านสมภารเอื้อเพื่อหรือเกรงใจ ไม่ค่อยต้องลงทำวัตร สมภารให้เกียรติ นึกถึงมันก็ละอาย เมื่อสมภารเกรงใจ ให้เกียรติแล้วเรามากก็เหลือหลาย ๆ อย่าง เช่น (เฮ้อ ๆ ๆ) ไปที่ทุ่งนา จับปลาถัดมาแล้วใส่ลงในหม้อแก้วนํ้ามนต์ที่ตั้งไว้หน้าที่บูชาพระเวลาทำวัตรนั่นเอง พอสมภารรู้เข้าก็รู้กันว่าไม่มีใครนอกจากผม แต่สมภารก็นิ่งเงียบ เราก็ก้อย ๆ ปรับตัว ค่อย ๆ รู้จักเกรงใจ

ท่านเองเกรงใจผมเพราะมันมีหลาย ๆ สาเหตุ เป็นเด็กวัดมาด้วยกัน แต่ท่านเป็นเด็กโข่งใหญ่ อายุไกลกว่ากัน ๕-๖ ปี ท่านจึงบวชก่อนเราและรักษาการเจ้าอาวาสมาหลายปี และอีกอย่างหนึ่งเราก็กินอาจารย์เดียวกัน อาจารย์นั้นก็ป็นญาติของผม มีอะไรก็ให้เกียรติจนเรานุกได้มาก บางทีเอาข้าวใส่หม้อไปฉนเพลกันนอกนา สนุกสนานกัน ๒-๓ องค์ เก็บผักเก็บหญ้าฉนกัน ไปนั่งที่ริมหนองสายบัว เอาน้ำพริกไปเด็ก ๆ ก็ไปถอนสายบัวขึ้นมา แล้วทางบ้านก็ตามใจ บ้านโยมของผมเอง แล้วก็บ้านตรงกันข้ามที่ว่าเป็นบ้านพระยาอรรณกรมฯ น้องพระยาอรรณกรมเป็นผู้หญิง ชื่อแม่เจียม ไม่ได้แต่งงาน นั่นก็อีกคนต้องการอะไรได้ทั้งนั้น ต้องการแกงก็ได้ ต้องการน้ำพริกก็ได้ อะไรก็ได้ทั้งนั้น บางทีนี่ก็อยากไปเที่ยวชายทะเลก็ทำให้ไป

เที่ยวในป่าก็ทำให้ ใส่หม้อหิ้วเขียว ๆ ชีวิตพระมันก็เลยสนุกจนลืมสึก แม่เจียมมันอายุแก่กว่า ๓-๔ ปี ผมเรียกแม่เจียม คูนเคยกันมาแต่แรกเริ่มเดิมที

อีกอย่างหนึ่ง สมัยผมอยู่วัดใหม่ มันมีแกงประเพณีของวัดนั้นที่ทำสืบ ๆ กันมา ไม่รู้แต่ครั้งไหน เรียกโดยทั่วไปว่าแกงร้าย สมัยที่ผมอยู่ผมเป็นผู้นำรักษาไว้อย่าให้มันสูญหายไป ทำอยู่ ๒ ปี ๓ ปี ตอนออกพรรษาแล้ว เรียกว่าเป็นฤดูหนาว ใช้ฟักทองลูกใหญ่มาก ๆ ลูกเดียวพอ เครื่องปรุงนี้ใช้พริกชี้หูแห้งชามใหญ่ ประมาณสักลิตรหนึ่งได้ แล้วยังมีพริกใหญ่ธรรมดาอีก ตะไคร้ก็เป็นชามใหญ่ ๆ ลิตรสองลิตรได้ แล้วยังใส่ข่า กับเครื่องแกงอื่น ๆ อีกอย่างน่าตกใจ (หัวเราะเบา ๆ) มะพร้าวก็ลูกจាំไม่ได้ สมัยผมสังการอยู่เดิม ไก่ลงไปตัวหนึ่งด้วย ก่อนนี้ไม่มี มีแต่ฟักทอง เราให้เด็กไปซื้อจากตลาด แล้วยังน้ำตาลอีกหม้อหรือสองหม้อ แกงเสร็จแล้วถึงเวลาฉัน พอตักใส่ปากจะหวาน รู้สึกว่าหวานดี พอกินเคี้ยวไปจะเผ็ดขึ้นเรื่อย ๆ เสร็จแล้วร้อนรุ่มเลย (หัวเราะลงคอ) น้ำมูกน้ำตาไหลซูดซาตหมด เด็ก ๆ กินได้สักปลายช้อนหนึ่ง กินข้าวไม่รู้เท่าไร ก็จานที่จวน เวลาทำนั้นจะเอาเคียวในกระทะจนละลายเข้ากันหมด สีดำ ๆ เพราะเคียวนาน สีและลักษณะเหมือนขี้ควาย ทำเป็นกระทะใหญ่ได้กลิ่นทั่วทั้งวัดเลยเพราะใส่เครื่องเทศด้วย พระทุกองค์อย่างมากมายได้คนละช้อนสองช้อน มีพิเศษอยู่องค์หนึ่งเป็นหลวงตา จะฉันได้ชามหนึ่ง ทุกคนน้ำตาไหลทั้งนั้น ทั้งเด็ก ๆ พระเณร หรือแม้หลวงตาองค์ที่ว่าเก่ง ๆ ซูดซาตกันหมด แต่มันอร่อย เดียวนี้ก็ยังนี่อร่อยอยู่ อาจจะเป็นแกงนี้ก็ได้ที่พอโยมเดินผ่านวัด ได้กลิ่นทั้งวัดต้องเข้ามาขอชิม เรียกว่าแกงร้ายตักใส่ปากจะหวานก่อน แล้วก็เผ็ด ทีนี้ก็จะร้อน คลุ้มคลั่งเลย น้ำตาไหล เหมือนกับฉันข้าวกับน้ำตา เรากลัวมันจะหายไปเสีย เลยทำขึ้นไว้และทำเต็มที่ แต่ก่อนเขาก็ไม่น้อยเหมือนกันแหละ ไข่พริก ไข่อะไร แต่ไข่ที่ผมเข้าไปบุญชามอยู่นั้น จะมากสักหน่อย จะเต็มที่สักหน่อย เพราะเรามันคนบ้า เอากันเต็มที่ มันก็มีผล คือสุดท้ายก็จะถ่ายร้อนเป็นไฟ มันเป็นเรื่องสนุกด้วย แต่ที่เขาพูด เขาว่าเป็นยา เป็นยาอายุวัฒนะ มันก็น่าจะมีส่วนเพราะมันเห็งอแตก ท่วมตัวเลย พอผมไม่อยู่แล้วดูเหมือนจะไม่มีใครทำต่อ มันไม่มีคนบ้าป็น

๑ อาจารย์ครับ ในพรรษาหนึ่งนี่ มีอะไรเปลี่ยนแปลงในชีวิตบ้าง อุดมคติของชีวิตมีหรือยัง และอาจารย์สนใจเรื่องสมาธิภาวนาหรือเปล่า

ความรู้สึก ไม่มีอะไรเปลี่ยน มันไม่รู้สึกรู้สึกเป็นพระ หรือเป็นฆราวาสชนิดที่ว่าตรงกันข้าม อุดมคติที่จะเป็นพระหรืออุทิศตัวเพื่อพระศาสนาอะไรยังไม่มี มันเกิดขึ้นทีหลังเมื่อเรียนอะไรมากขึ้น คตินี้ก็อะไรมากขึ้น ในภายหลัง เรื่องสมาธิอะไรยังไม่มี ไม่มีใครพูดถึงเลย ที่เรียนจากนักธรรมอะไรนี่ก็เป็นเรื่องธรรมดาเพียงแต่รับรู้ไว้อย่างเรื่องธรรมดา ไม่ได้ลึกซึ้งอะไรถึงกับคิดกู่พระศาสนา มันสนุกอย่างเด็กนักเรียน

ไม่เลิกตามกำหนดและเรียนต่อ

นายยีเกย (ธรรมทาส) พานิช ในชุดนักเรียนของโรงเรียนสวนกุหลาบ ก่อนที่จะเข้าเรียนต่อในคณะอักษรศาสตร์ และ
วิทยาศาสตร์ (แผนกเตรียมแพทยศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ปีเดียวกับที่พระเจี๊อมบวช
เมื่อโรงเรียนปิดเทอม ตอนสิ้นปีการศึกษา นายยีเกยได้กลับมาเยี่ยมบ้าน และไม่กลับไปเรียนอีก เพื่อจะได้ช่วยมารดาทำ
การค้าขาย เนื่องจากพระเจี๊อมไม่ได้ลาสิกขาตามกำหนด

❓ อาจารย์ช่วยวิเคราะห์เรื่องที่ไม่เลิกอีกหน่อยสิครับ

ตอนที่ตั้งใจจะบวช ๓ เดือน พอพ้นข้อผูกพันทางประเพณีให้แม่ ให้โยมแม่ แล้วมันยังสนุกอยู่
อย่างที่ว่ามาแล้ว แต่ก็สนุกในเรื่องของพระนะ มีแต่คนตามใจ คอยเอาอกเอาใจ ทำอะไรก็ได้ เล่นอะไรก็ได้
ยังสนุกอยู่ก็ยังไม่คิดสึก มันไม่ต้องห่วงทางบ้านด้วย เพราะราวเดือนมีนาคม (๒๔๗๐) นายธรรมทาสเขา
ปิดเทอม เขาก็มาอยู่บ้านแล้วไม่ไปเรียนต่อ ก็มีคนรับผิดชอบเรื่องที่บ้าน เรื่องโยมหญิง ผมไม่สึกก็ไม่เป็น
ปัญหาอะไร แล้วแผนการลึกลับ ๆ อะไรก็ยังมี

❓ อาจารย์ครับ จากการที่ผมพูดคุยกับโยมธรรมทาส สรุปได้ว่าการที่โยมธรรมทาสไม่ได้ไปเรียนต่อ
ส่วนหนึ่งเพราะไม่ชอบวิชาแพทย์ ไม่ได้รักที่จะเป็นหมอ นอกจากนั้นยังได้รับการขอร้องจากโยมผู้หญิงให้
ทำงานที่บ้านแทน เพื่ออาจารย์จะได้ไม่ต้องสึก และยังมีพระสมุห์แช่มอีกองค์หนึ่งที่สนับสนุนความคิดนี้
เต็มที่ เพราะเห็นอาจารย์เรียนหนังสือเก่ง เทศน์เก่ง อยากให้อยู่สืบพระศาสนา แต่ทั้งหมดนี้ โยมธรรมทาสก็
บอกว่า ยังไม่สำคัญเท่ากับอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้อาจารย์ไม่ยอมสึก คือมีคนมาจองตัวอาจารย์มาก อยาก

? อาจารย์พูดถึงพระกรุงเทพฯ ไม่เคร่งเรื่องเงินทอง แสดงว่าพระที่พุ่มเรียงยังดีกว่าหรือครับ

อื้อย มันเคร่งกว่ามาก ไม่ใช่เฉพาะที่พุ่มเรียงหรือ ตลอดปักชำได้แหละ เคร่งกว่าที่กรุงเทพฯ มาก เรื่องเกี่ยวกับการกินการฉันท์ก็สรวลเสเฮฮาเหมือนกับคนเมา ฮาฮาตลอดเวลาฉันท์ ลักษณะนั้นเราเรียนไป ตั้งแต่โรงเรียนนักธรรมว่ามันใช้ไม่ได้นี่ อย่างมาต้อยไข่สอดต้มไข่หวานหรือทอดประเคนกันเดี๋ยวนั้นเลย มันผิดวินัย แต่เขาทำกันเป็นธรรมดา เรียกว่ามันไม่มีอะไรที่น่าเลื่อมใสเลย ผิดกับวัดที่บ้านนอก เราก็ต้องเป็นพระที่จับสตางค์ ใช้สตางค์เหมือนเขาไปหมด ตามธรรมดาพระที่พุ่มเรียง สมัยผมบวชเขาไม่จับเงินจับทองกัน มีผู้ช่วยเก็บให้ แล้วมันค่อย ๆ เปลี่ยน ไม่จับแต่ต่อหน้าคน ในกรุงเทพฯ มันเป็นโรคภัยระบอบทั่วกรุงเทพฯ อยู่หัวเมืองมันยังมีอิทธิพลในทางเคร่งครัดแบบเก่าอยู่

พระตามบ้านนอกนี้ มันไม่ค่อยรู้วินัย เพราะฉะนั้นจะว่าเลวมันก็ไม่ถูก มักทำไปตามที่ไม่รู้ ที่กรุงเทพฯ ก็พอ ๆ กัน ไม่ค่อยรู้อะไร ก็ทำไปตามกิเลส อุบัติมาของผมนเองแกล่เคยเล่าให้ฟังว่า เมื่อแกล่แรกบวชอยู่ทางท่าชนะ บวชใหม่ ๆ นี่แกล่ไปถ่ายอุจจาระริมป่าละเมาะ แล้วมันมีนกที่ชอบวิ่งมาตามดิน ที่เรียกนกกระเต็นเข้ามาใกล้ ๆ แกล่เอาไม้ค้อนขว้างทีเดียวตาย ชักดินตาย (ฮี้ ๆ ๆ) แกล่ก็ร้อนใจเข้าไปถามอาจารย์ว่า ทำอย่างนั้นมันเป็นอาบัติอย่างไร อาจารย์บอกว่าเป็นอาบัติปาราชิก (ฮือ ๆ ๆ) ที่นี้แกล่ก็ถามว่า จะให้ทำอย่างไร อาจารย์บอกว่ามันก็อย่างนั้นเองแหละ ไม่ต้องทำอะไร นี่เรียกว่ามันไม่รู้

เมื่อไปกรุงเทพฯ และเห็นสิ่งที่เรารู้สึกว่าไม่ถูกต้อง และผมก็รู้สึกตัวเองว่าเราชักจะไปเป็นกับเขาด้วย มันก็เลยเกิดเบื่อขึ้นมา ก็อยากสึก ไปอยู่ได้ไม่กี่เดือน เป็นอันขอลกลับมาสึก ที่นี้พอมาถึงพุ่มเรียงมันจวนเข้าพรรษาเสียแล้ว มีคนท้วงว่าไม่ดีหรือ จะเข้าพรรษาอยู่รอมร่อแล้ว สึกทำไม จึงอยู่เข้าพรรษาที่วัดใหม่ พุ่มเรียงอีกปีหนึ่ง มันน่าเกลียดถ้าสึกตอนนั้น เพราะมันใกล้เข้าพรรษาเต็มทีแล้ว อีก ๔-๕ วันเท่านั้น พอออกพรรษาก่อนค่อยสึก พอออกพรรษาแล้วมันก็เฉยไป

มันก็น่าคิดที่ว่ามันหูดหวิด ถ้ามันสึก มันก็ไปทำการค้า คงขายออกไปจนไม่มีทางเกิดสวนโมกข์ มันหูดหวิดเกือบจะไม่มีสวนโมกข์ในโลก เพราะมันอาจจะสึกได้ ที่นี้มันมีอะไรมาชักจูงไปเสีย ถ้าไม่มีอย่างนี้ เราก็คงสึกเหมือนที่ตั้งใจไว้แต่ที่แรก

? ตอนที่อาจารย์กลับมาจะสึกนี้ โยมผู้หญิงรู้สึกอย่างไร ห้ามหรือเปล่า

ไม่มี โยมผมไม่คัดค้าน ไม่สนับสนุน เพราะมันพ้นข้อผูกพันแล้ว ได้ทั้งนั้นแหละ เราไม่รับผิดชอบตัวเองแล้ว ถ้าสึกตอนนั้นคงธรรมดา ชาวบ้านไม่รู้สึกแปลก

พูดถึงเรื่องนี้ ทำให้นึก (เฮ้อ ๆ ๆ) เติลิดไปถึงว่าเรานี้มันถึงขนาดที่ว่าจะตายได้โดยบังเอิญ ๒ ครั้ง

ตอนก่อนบวช ผมต้องไปมาระหว่างพุมเรียงกับไชยา โดยใช้รถจักรยาน ที่นี่ถนนสมัยนั้นมันขาดเป็น ห้วง ๆ ตรงไหนขาดก็มีน้ำเซียวกราก ที่อย่างนั้น เราต้องแบกจักรยาน เดินอ้อมลงไปทางราบ ๆ หน่อย เพื่อ จะไปขึ้นฝั่งโน้น ที่สำหรับเหยียบก็มีน้อย และความโง่ มันเอารถจักรยานแบกไว้ด้านในที่น้ำมาปะทะ พอถูก น้ำปะทะมาก น้ำมันแรงจนเซ แล้วก็จวนมีดคำ ถ้าล้มลงไปก็มีหวังตาย น้ำมันจะปะทะจักรยานทับลงบนตัว เรา กว่าคนจะรู้จักต้องรุ่งขึ้น แต่ตอนนั้นมันตั้งใจอดใจก้าวผ่านพ้นไปได้ ถ้ามันพลาดครั้งนั้น มันก็ตายอยู่ใน คู มานึกถึงแล้วแต่ละที มันก็สะอึกขึ้นมาว่าเราควรจะตายตอนนั้นมันก็ไม่ตาย

อีกคราวหนึ่ง บวชแล้ว ะหว่างเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ แล้วจะกลับบ้าน ไปกรุงเทพฯ ครั้งแรกหรือครั้งที่ ๒ จำไม่ได้ เดินทางมาบ้านโดยทางเรือรถไฟ เรือนคร ที่นี่คน ๆ หนึ่งเขาชวนลงที่กัว (หมู่บ้านริมทะเล เหนือพุมเรียงขึ้นไป) จะได้ไม่ต้องไปบ้านดอนแล้วย้อนมาไชยาอีก เรือถึงกัวตอนเที่ยงคืนได้ ถ้าจะเดินมา บ้านพักของเขา จากตรงที่ลงเรื่อนั้นมันต้องข้ามปากคลอง มันตึกแล้ว ไม่มีเรือ มีกันมา ๒ คนเท่านั้น ก็เดิน ข้ามปากน้ำมา น้ำแค่อก พอไปถึงบ้านที่พักคนเขาตกใจกันใหญ่ บอกว่าจะเข้มน้ำอยู่ที่พักน้ำนั้นตอน กลางวันนี่เอง ถ้าจะเข้กตึกคงตายไปแล้ว ก็คงไม่มีสวนโมกข์เหมือนกัน (เฮ้อ ๆ ๆ) แล้วมันก็ไม่ตาย

❓ ถ้าอาจารย์สักตอนนั้น อาจารย์คิดว่าจะทำอะไรบ้างอะ

ตอนนั้นความคิดแบบพระทั่วไปก็มีมาก ว่าออกไปเป็นฆราวาสจะสนุกสนาน เป็นอิสระ ความคิดมัน น่าสงสารมันคิดเหมือนเด็ก ๆ นี่ก็เคยคิด เคยคิดหลายอย่างแบบเด็ก ๆ รู้สึกอย่างคนธรรมดาสามัญ คิด เปะปะ เป็นเรื่องฟุ้งซ่าน เมื่อยังไม่ได้บวช มีคน ๆ หนึ่งเป็นตำรวจ เขาสามารถยิงปืนได้แม่น ยิ่งมะม่วงที่ขั้ว ให้ขั้วมันขาดลงมาทั้งพวง ๆ เราก็่นึกนิยาม ว่ามีค่า มีความหมายที่น่าอัศจรรย์ น้องชายของแกมาจับจอบ ที่ดิน ที่เขาเรียกกันว่าศาลพ่อตา (ในตำบลพุมเรียง) เราเป็นเด็กนักเรียน เคยไปหาสับปะรดตักค้างกินกัน ก็ เคยคิดว่าสักแล้วจะเป็นนักแม่นปืนแบบนั้นบ้าง

❓ อาจารย์ครับนอกจากวาดภาพพระอรหันต์เต็มไปหมดแล้ว อาจารย์วาดเกี่ยวกับสภาพสังคมกรุงเทพฯ ใ่ว่างไรบ้าง และรู้สึกอย่างไรเวลาไปพบจริง ๆ

ประสาคนอยู่บ้านนอก มันก็คิดว่ากรุงเทพฯ มันดี มันเจริญ มันก้าวหน้า ดีไปหมดทุกอย่าง พอไปถึง เข้าเป็น เวลานั้นพอสมควรได้คบหาสมาคมกัน ไปรู้เห็นอะไรมากเข้าจึงรู้ว่า มันไม่เป็นเช่นนั้น รู้สึกว่ามัน ตรงกันข้ามจากที่เราเคยคิด รู้สึกผิดหวัง (หัวเราะเบา ๆ)

❓ เมื่ออาจารย์กลับมาพุมเรียงและไม่สึกเลยได้เข้าพรรษาที่ ๓ (๒๔๗๑) แล้วทำไมอาจารย์ถึงไม่ยอมเข้า ไร่เรียนนักธรรม แต่เรียนเอาเองแทน

(หัวเราะเบา ๆ) มันง่ายนิดเดียว ก็มันเรียนมา ๒ ปีแล้ว ก็มองเห็นว่ามันเรียนเองได้ เพราะหนังสือ
หนังสือมันมีให้ดู แล้วเราก็เปิดโรงเรียน และไม่ค่อยจะเชื่อว่าผู้ที่มาสอนจะมีความรู้จริงจัง เรียนเอาเองสนุก
กว่า มีหวังมากกว่า ก็เคยเรียนมาแล้ว ๒ ปี ก็เดาได้ว่าคงจะมาวิธีเดียวกัน อย่างนี้เราสอนตัวเองได้ มันเป็น
ความรู้สึกส่วนตัวด้วย เป็๋อครู เป็๋อเดินไปเรียนเดินกลับมาทุกวันด้วย

❓ อาจารย์ครับ ชีวิตพระในพรรษา ๓ นี้มันมีอะไรต่างจาก ๒ พรรษาแรกไหมครับหรือว่าคล้าย ๆ กัน

อ่านหนังสือมากขึ้น สนทนารวมกับพระบางองค์ที่เรียนนักรวมเอกที่อยู่วัดอุปถัมภ์ด้วย คือพระชม
ตอนนี้ยังอยู่ที่บ้านท่าโพธิ์ พอเรียนสนุกไปมันก็สอบไล่ได้ แล้วก็เหตุนั้นแทรกเข้ามา เรื่องการสอนนักรวม
หลังจากออกพรรษาแล้ว เรื่องนี้ก็หายไป

❓ อ่านหนังสือมากขึ้นนี้หนังสืออะไรครับ ได้มาจากไหน

ทุกอย่างเลยที่จะคว้ามารับได้ ตั้งแต่หนังสือหลักสูตรและหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่มันพอจะหาได้ ไป
กรุงเทพฯ ก็ซื้อหนังสือกลับมาบ้าง หนังสือธรรมะพิเศษออกไปยังไม่มี อ่าน *ไทยเขษม* รายเดือนแหละมาก
ประเภทหนังสือโคลงกลอนของครูเทพฯ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) หนังสือหลวงวิจิตรวาทการ หนังสือ
น.ม.ส.

แล้วทางนายธรรมทาสเขาก็บอกรับหนังสือพุทธศาสนาภาษาอังกฤษอีก ๔-๕ ฉบับ แต่ผมอ่านไม่
ค่อยได้ ความรู้ทางภาษาไม่พอ นาน ๆ นายธรรมทาสก็เอามาให้ผมอ่านบ้าง ตอนนั้นที่เราจับกันก็มีมหา
โพธิ์ บริติชบุตดิสต์ อีกเล่มจากฮาวาย กับหนังสือประจำปีของชาวพุทธลังกา ผมอ่านไปไม่ค่อยรู้เรื่อง อ่าน
ข่าวเสียมากกว่า

รสชาติใหม่ของครูสอนนักรวม

❓ เมื่อออกพรรษาแล้ว ทำไมอาจารย์จึงไม่ได้สึกอีก

เมื่อผมสอนนักรวมเอกได้ พอตีญาติผู้ใหญ่คือคุณนายหังวน นามสกุลเศรษฐฐักดิ์ ซึ่งนับญาติก็เป็น
อา ผมเรียกแกว่าน้า แต่แกเรียกผมว่าน้อง แกเป็นสะใภ้ของพระยาปฏิกรณ์ที่ภูมิจังหวัด เจ้าสัวบ้านดอน สามี
ร่ำรวย น้าหังวนแกเกิดศรัทธาขึ้นมา บริจาคเงินสร้างโรงเรียนนักรวมวัดพระธาตุไชยา โดยท่านพระครู
เอียดซึ่งอยู่ที่วัดพระธาตุนั้นเป็นผู้ดำเนินงาน ตกลงกันว่าเท่าไรเท่ากัน สมัยนั้นมันสร้างได้ด้วยเงิน ๕ พัน
กว่าแหละ หลังที่ยังอยู่จนถึงทุกวันนี้ หลังคาทรงไทยที่ยังใช้สอนกันอยู่นั้นแหละ พอสร้างเสร็จก็ต้องช่วย

จนกระทั่งหาครูสอน ที่นี้พระครูเยี่ยมท่านรู้ว่าผมเป็นนักธรรมเอกแล้ว เขาก็ยืมให้นำห้วงวนขอร้องหรือบังคับผมนั่นแหละ (หัวเราะลงคอเบา ๆ) ให้มาสอน ทั้ง ๆ ที่อาเสี้ยงที่ชุมพรไม่เห็นด้วย อยากให้รีบไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ เสียเร็ว ๆ ที่นี้ผมก็เกรงใจ เพราะฝ่ายนี้ก็มีเยะ โยมผมก็หันมาทางนี้ ผมก็เลยมาช่วยสอนนักธรรมเสียปีหนึ่ง มันจึงฆ่าเวลาไปอีกปีหนึ่งไม่ได้สัก (๒๔๗๒ - พรรษาที่ ๔)

พระครูโสภณเจตสิกaram (เยี่ยม)

เจ้าคณะอำเภอไชยา เมื่อยังเป็นพระปลัดเยี่ยม และเป็นรองเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุไชยานั้น ได้ตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมขึ้น เพื่อเปิดสอนนักธรรม มีคุณนายกิมห้วงวน เศรษฐภักดี เป็นผู้อุปถัมภ์ และได้นิมนต์ท่านอาจารย์ เมื่อสอบได้นักธรรมเอกแล้ว มาเป็นครูสอน (พ.ศ. ๒๔๗๒) ปรากฏว่าสอนได้ผลดี คุณนายกิมห้วงวนซึ่งเป็นญาติของท่านด้วย จึงถวายพิมพ์ดีดให้หนึ่งเครื่องเป็นรางวัล

ของแก ที่ให้บริษัทในเมืองนอกทำขึ้นเป็นพิเศษเพื่อใช้ในวัดได้สะดวก คือให้มีจุดได้และนิคหิตด้วย ก่อนนี้ไม่มี ที่ผมซื้อเป็นพิมพ์ดีดกระเป่าหัวรุ่นแรกของเรมิงตัน ๑๕๐ บาท เห็นเขาใช้กันอยู่เป็นเครื่องตั้งโต๊ะ เราอยากมีไว้ใช้บ้าง แต่อยากได้อย่างกระเป่าหัว พอได้มา เวลาเขียนบทความเขียนหนังสืออะไรก็ใช้พิมพ์เลย ไม่ได้ร่างด้วยปากกาดินสอก่อน บางทีพิมพ์แล้วใช้ไม่ได้ก็ต้องพิมพ์ใหม่ เวลาพิมพ์ก็ไม่ได้ใช้สัมผัส ใช้ ๒ นิ้วซื้อมาแรก ๆ ก็พิมพ์เป็นการใหญ่ เรียนบาลีมันมีอะไรให้คัดลอกมาก

สอนนักธรรมนี้ก็สนุก สอนคนเดียว ๒ ชั้น มันคุยได้ว่าสอบได้หมด แต่ตามหลักฐานที่ปรากฏตกไปองค์หนึ่ง เพราะใบตอบหาย ก็กลายเป็นครูที่มีชื่อเสียงขึ้นมาทันที (หึ ๆ ๆ) มันสนุก เพราะเป็นของใหม่ และมันซึกจะอวด ๆ อยู่ว่าเราพอทำอะไรได้ หาวิธีถ่ายทอดสอนให้มันสนุก ไม่เหมือนกับที่เขาสอน ๆ กันอยู่ เช่นผมมีวิธีเล่า วิธีพูดให้ชวนติดตาม หรือให้ประกวดกันตอบปัญหา ทำนองชิงรางวัล นักเรียนก็เรียนกันสนุก ก็สอบได้กัน

เมื่อสอบได้อย่างนี้ นำห้วงวนก็จะให้รางวัล ในฐานะครูช่วยสอนนักธรรม ควรจะได้รางวัลบ้าง ที่แรกพูดกันว่าจะให้พระไตรปิฎกสัก ๑ ปิฎก สมัยนั้นทั้งไตรปิฎกเขาขายกัน ๔๕๐ บาท ๑ ปิฎกก็เท่ากับ ๑๕๐ บาท เลยบอกเขาว่าพระไตรปิฎกนั้นอย่าเพิ่งเอาเลย ถ้าอย่างไรก็เอาเงินซื้อพิมพ์ดีด นำห้วงวนเขาก็ตกลงให้เงินไปซื้อพิมพ์ดีด ตอนผมขึ้นไปเรียนบาลีต่อที่กรุงเทพฯ หลังจากที่สอนนักธรรมเสร็จในปีนั้น

เมื่อวันทีไปซื้อนั้น เจ้าของร้านจริง ๆ ของร้านสะอาดวิทยาคม ชื่อ นายแมคฟาแลน กำลังเข้ามาในร้าน แกละช่วยคนขายอธิบายอย่างนั้นอย่างนี้ อวดว่าเป็นความคิด

ก่อนที่ผมจะมาสอนที่วัดบรมธาตุฯ นั้น อาจารย์ครูโสภณฯ (คง) อุปัชฌาย์ของผมท่านเป็นเจ้าของคณะ
อำเภอ และจัดโรงเรียนนักธรรม ท่านอยากให้ผมสอนที่วัดโพธาราม (วัดเหนือ) แต่พอบอกว่าน้ำห้วง
ขอร่องไว้เสียแล้ว แกเจียบกริบเลย (หัวเราะลงคอ) เรียกว่ายอมแพ้ เพราะไม่อยากขัดใจผู้มีอิทธิพล ทางวัด
พระบรมธาตุฯ นั้น ท่านพระครูเอี่ยมท่านเป็นคนมีความคิด เป็นผู้ชักชวนให้ตั้งโรงเรียนนักธรรม ที่วัดพระ
บรมธาตุฯ ทำข้ามหน้าข้ามตาเจ้าอาวาสด้วย เพราะเจ้าอาวาสทำอะไรไม่เป็น จนในที่สุดท่านพระครูเอี่ยมก็
ได้เป็นเจ้าของคณะอำเภอ ทั้ง ๆ ไม่ได้เป็นเจ้าอาวาส และได้เป็นพระครูโสภณเจตสิกการาม ต่อจากอาจารย์ครู
โสภณเจตสิกการาม (คง วิมล) วัดโพธาราม

บน : อาคารโรงเรียนนักธรรมที่ท่านอาจารย์เคยสอน
คุณนายกิมห้วงเป็นผู้ลงทุนสร้างขึ้นให้วัดพระบรมธาตุไชยา

ขวา : พิมพ์ดีดเครื่องแรก
ที่ท่านอาจารย์ได้รับเป็นรางวัลในฐานะที่สอนนักธรรมได้ผลดี
เป็นพิมพ์ดีดกระเป่าหัวรุ่นแรกของเมืองต้น ก้านตัวอักษรยกขึ้นมามากกว่า
ปัจจุบัน
ทำให้พิมพ์ได้เร็วและเบาแรง ท่านอาจารย์ได้ใช้เครื่องนี้อยู่เป็นเวลาหลายสิบ
ปี
ภาพนี้ถ่ายเมื่อ ๒๕๒๙

❓ อาจารย์ครับ ท่านพระครูเอี่ยมที่อาจารย์ทำงานอยู่ด้วย ท่านมีปฏิปทาอย่างไรครับ

ท่านพระครูโสภณเจตติการาม (เอียด) ท่านเป็นคนฉลาด มีความคิดทันสมัย เคยไปเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ หลายปี แล้วก็เป็นผู้นำในการพัฒนา ก่อสร้าง นวัตกรรม ทำแบบตัวอย่างภูมิทัศน์สมัย หลังคาปั้นหย้าขึ้นมา ทำขึ้นเป็นหลังแรกจนมีผู้เอาอย่างทั่วไป เกือบทุกวัดก็ว่าได้ ท่านมีความคิดก้าวหน้ามาก ร่วมมือกับกรมศิลปากรเปิดสาขาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขึ้นที่วัดพระบรมธาตุฯ ท่านเป็นคนไม่ถึงกับรุ่นพ่อ แต่ก็แก่กว่ารุ่นพี่ มีน้ำใจต่อกันมาโดยตลอด

? สภาพทางวัดพระบรมธาตุฯ กับทางพุมเรียงต่างกันไหมครับ

มันก็ไม่ต่างกันมาก เหมือน ๆ กับทางพุมเรียง จะต่างกันก็ทางนี้ทำอาหารรสชาติสู้ทางพุมเรียงไม่ได้ ทางพุมเรียงสูงกว่า เพราะถ่ายทอดมาจากชาวกรุงเทพฯ พวกภรรยาข้าราชการที่มาทำงานที่พุมเรียง ขนาดว่าฝีมือชาวพุมเรียงทำได้ถึงที่สุดแหละ

กรุงเทพฯ อีกครั้ง

? พอสอนนักเรียนเสร็จแล้ว เป็นอย่างไรต่อครับ

ที่นี้พอสอนนักเรียนจนได้สอบกันเรียบร้อยแล้ว อาเสียงที่ชุมพรก็เร่งเร้าให้ไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ ให้ได้ อย่างที่แกเคยไปเรียนมา คนอื่น ๆ ก็สนับสนุนทั้งนั้น รวมทั้งท่านพระครูชยาภิวัตติ (กลั่น) ซึ่งอยู่ที่นั่นแล้ว แกก็สนับสนุนเต็มที่ อยากให้ไปอยู่ด้วย เพื่อสืบสายกันไว้ เมื่ออาหมยยังบวชอยู่ท่านก็ไปอยู่กับอาของผม พออาสึกท่านก็เป็นผู้สืบสายต่อมา แกก็อยากให้ผมเป็นผู้ไปสืบช่วงต่อไปอีก ในที่สุดผมจึงขึ้นกรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง (๒๔๗๓) แต่การขึ้นตอนนี้ความคิดมันเปลี่ยนไปแล้ว เรื่องสึกหายไปหมด ถูกคิดวกัณฑ์หลัง พระกรุงเทพฯ จะเป็นอย่างไร ไม่สนใจ ตั้งใจจะไปเอาความรู้ภาษาบาลีก่อน ยังไง ๆ ก็ต้องเรียนบาลีเสียทีก่อน เรื่องอื่นค่อยว่ากันทีหลัง เพราะมันไม่สึกแล้วนี่ มันก็ไม่ว่าจะทำอะไร ก็เหลือแต่จะเรียนบาลีเท่านั้นที่น่าสนใจกว่าอย่างอื่น ที่ไม่สึกก็เพราะมันยุ่งจนลืมไป เป็นครูสอนนักเรียน มันก็เปลี่ยนอารมณ์ไปได้มาก

อาเลียง น้องชายแท้ ๆ ของโยมบิดา
สมัยบวชได้เข้ามาเรียนหนังสือในกรุงเทพฯ ที่วัดปทุมคงคา
หลังลาสิกขาแล้วไปทำงานและมีครอบครัวอยู่ที่ จ.ชุมพร
สนใจความคิดความอ่านสมัยใหม่ ต่อด้านไสยศาสตร์
เคยรู้จักกับปัญญาชนฝ่ายค้านชั้นนำอย่าง เทียนวรรณ
และเคยส่งหนังสือของเทียนวรรณ เช่น ตูลยพากษ์พินิจ
และอักษรภิกขิจจารณ์ มายังบ้านเกิดที่พุมเรียง
ทำให้นายเงื่อมได้อ่านหนังสือเหล่านี้ตั้งแต่ยังไม่บวช
เป็นผู้มีบทบาทสำคัญส่งเสริมให้พระเงื่อมไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ

? สมัยนั้นอาจารย์ไปกรุงเทพฯ เดินทางอย่างไร

ถ้าไปเรือ ไปลงเรือไฟที่บ้านดอนเสีย ๖ บาท ถ้ารถไฟที่ไชยา รถไฟธรรมดารถเดียวถึง ๑๖ บาท เรือไฟต้องค้างคืนในทะเลคืนหนึ่ง ขาไปมักไปรถไฟ ถ้ากลับออกมามักมาเรือ

แล้วขึ้นกรุงเทพฯ คราวนี้เรียนกับเทียวเท่า ๆ กัน ผมไปโรงเรียนอยู่ไม่กี่วันหรอก ไม่ชอบ เลยขอเรียนกับท่านพระครูชยาภิวดี ขอให้ท่านช่วยสอนให้เวลากลางคืนที่กุฎิ

ไปเรียนกับเขามันไม่สนุก มันไม่ทันใจ สอนอืดอาด เพราะต้องรอเด็กที่โง่ซึ่งอยู่ชั้นเดียวกัน ที่นี่พอจะเข้าสอบได้ ท่านพระครูชยาภิวดีก็ใช้อิทธิพลของท่าน ผมเลยได้เข้าสอบได้ทั้งที่ไม่ได้ไปโรงเรียน เพราะแกมีอิทธิพลเหนือครูเหล่านั้นทุกคน ก็ครูเหล่านั้นเคยเป็นลูกศิษย์ของท่านนี่ (หัวเราะเบา ๆ) ท่านสอนผมเป็นพิเศษทุกคืน รวมกับพระณรอีก ๔-๕ รูป

? อาจารย์ครับ อาจารย์อยู่พุมเรียงไชยาเป็นที่ยอมรักกันมาก พอขึ้นไปกรุงเทพฯ นี่ไม่ตัวลีบลงหรือครับ

ถูกแล้ว พอไปอยู่กรุงเทพฯ ตัวเล็กลงไปเป็นกอง (ฮะ ๆ ๆ) ที่บ้านนอกนี่ตัวใหญ่ เราก็ยอมแหละ จึงไม่อึดอัดอะไร เพราะเรายอมเล็ก จึงไม่กระทบกับใคร

? อาจารย์เข้ากับพระอื่น ๆ ได้ไหมฮะ

ก็ได้ แต่พรรคพวก คนอื่นไม่ต้องไปเข้า เรื่องทะเลาะกันระหว่างพวกในวัดนั้นก็ไม่มีหรอก เราก็อยู่แต่ในคณะ กับสมภารก็อยู่คณะเดียวกัน ผมเป็นหลานของอาเลี้ยง ท่านก็ยินดีต้อนรับ มักจะให้สิทธิพิเศษตั้งหลายอย่าง (เฮ้อ ๆ ๆ) เช่นให้เปิดแผ่นเสียงได้ มันก็รู้กันอยู่ในที่ว่าเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้เกียรติกันอยู่

๑) อาจารย์ไปเรียนบาลีคราวนี้ไปเรียนเพื่ออะไร

ไม่รู้ (เสียงหัวเราะ) มันก็ได้ผสมมติดอยากจะได้จะเด่น เป็นมหาเปรียญด้วย

๒) สภาพเสนาสนะและความเป็นอยู่ของวัดในกรุงเทพฯ สมัยนั้นเป็นอย่างไรครับ

วัดอื่นไม่ทราบ แต่วัดที่ผมอยู่สะดวกสบายพอสมควร คณะที่ผมไปอยู่นั้นมันอยู่กันคนละห้อง ฎีกาเป็นเรื่องแบบโบราณ สร้างมาเป็นร้อย ๆ ปี มีหอสวดมนต์อยู่ตรงกลาง มีห้องมีฎีกาล้อมรอบ กว้างขวางพอสมควร มีบันไดขึ้นลง ๒ ชั้น เป็นแบบง่าย ๆ ไม่หรูหราเหมือนสมัยนี้ ได้ฎีกาที่ผมอยู่มีหมดเต็มไปหมด บางเวลาเหม็นมาก หนวกหูด้วย เวลาหมู่วิ่งกั๊กกัน

ที่แรกเขาเอามาปล่อย หรือมันหลุดเข้ามา แล้วมันออกลูกเร็ว ตอนนั้นจึงได้เข้าใจคำว่าดินพอกหางหมู มันลูกเท่าชาม กลมปุกพอกอยู่ที่หาง อย่างน้อย มันก็เท่ากำปั้น แกว่งไปมาคงจะเจ็บมากอยู่ มันคลุกกับดินกับฝุ่นอะไรมา แล้วแกว่งกระทบกับขา จนกลมเหมือนกับแกลังกลิ้ง แล้วมันไม่แตกไม่หลุด พอเกลือกเข้าอีกมันก็พอกเข้าอีก จนบางตัวเดินไม่ค่อยไหวก็มี ก่อนนั้นไม่เชื่อว่าจะเป็นไปได้ พอเห็นที่แรกตกใจ (หัวเราะหึ ๆ ๆ)

๓) สภาพความเป็นอยู่ด้านอื่น ๆ ของพระในกรุงเทพฯ เป็นอย่างไรครับ

พระชาวกองจริงไม่ค่อยมี ส่วนมากเป็นชาวต่างจังหวัด มาจากทั่วประเทศ พระ ๕๐๐ รูปนี่ พระกรุงเทพฯ ๔-๕ รูปเท่านั้น ไปเรียนบาลีเรียนนักธรรมกัน ส่วนมากก็ไปเรียนแบบโลก ๆ เป็นกันเกือบทุกวัด บางวัดเช่นวัดมหาธาตุฯ นี้คุมดีหน่อย นอกนั้นก็ดูจะปล่อยตามสบายใจ

พระเงื่อม ถ่ายที่หน้าฎีกาที่พักในคณะ ๑ วัดปทุมคงคา สมัยขึ้นมาเรียนที่กรุงเทพฯ

การบิณฑบาตนั้นเป็นถิ่น ๆ บางถิ่นไม่พอฉัน บางถิ่นเหลือฉัน อย่างตรงแถว ๆ ที่ผมอยู่เหลือฉัน ไปบิณฑบาตมาองค์หนึ่งก็ฉันไม่หมด ที่นี้พระ ๔-๕ องค์มารวมกันมันก็เหลือเพื่อ เด็กวัดปทุมคงคาที่ไปอาศัยเรียนทางโลกก็มีหลายคน รอบวัดปทุมคงคามีกินหนาแน่น และเป็นคนไทยถือพุทธถือศาสนาจัด ๆ ก็แะเป็นตระกูลใหญ่ ๆ ตระกูลโบราณ หลายตระกูล ตรุษจีนปีใหม่ เณรบางองค์ไปขนมาวันละ ๔-๕ บาตร คือพอเต็มกลับมาวัดแล้วไปขนมาอีก กว่าจะสิ้นเวลาบิณฑบาตมันได้ตั้ง ๔-๕ ครั้ง เพราะว่าออกบิณฑบาตตั้งแต่ตี ๔ ๕ วันนั้น ๆ พระไม่ต้องออกบิณฑบาตก็ได้

การบิณฑบาตที่ถึงกับแย่งกันนั้นผมไม่เคยพบ แถวนั้นคนใส่มากไม่ต้องถึงกับแย่งกัน พระเณรยังมีความคิดนี้กันอยู่ จะรอกันอย่างว่ามา ๒ ข้างของโยมจะดูว่าใครมาก่อนมาหลัง บางที่เราล้มไป จำไม่ได้แน่ เพื่อนอีกฝ่ายพยักหน้าให้เข้าไปก่อน ไม่ฉวยโอกาส

มีอยู่บ้านหนึ่ง เป็นบ้านของคุณนายอุ้น ถ้าถึงวันประจำปีอะไรวันหนึ่ง จะมีพระไปยื่นรอเต็มตรอก เพราะพระรู้ว่าวันนั้นเจ้าของบ้านจะใส่เงิน ๕ บาท พระเลยไปรอกัน บางองค์เอาหลายหน ข้ามมาจากฝั่งธน ๆ ก็มี ผมยอมสละ ผมรอไม่ได้ รอเป็นชั่วโมง ๆ รอไม่ได้ อีกอย่างข้าง ๆ ตลาดสดมีการขายข้าวและกับ พระก็ไปยื่นรอกัน พอมีโยมมากี่ชื่อใส่บาตร ผมไม่ได้รอ เพราะไม่จำเป็นต้องรอ ยังไง ๆ ก็มีข้าวกินแน่ แล้วมันน่ารำคาญ

๑. การเทศน์สมัยนั้นเป็นแบบไหนครับ

ที่วัดนั้นยังเทศน์โบราณ ผมก็ไปเทศน์กับเขาครั้งหนึ่ง จำได้ว่าเทศน์เรื่องมหาวงศ์ เป็นเรื่องพงศาวดารของลังกา ประวัติศาสตร์ศาสนา เขาให้กัณฑ์เทศน์ ๒๕ บาท ชาวบ้านไปฟังกันไม่กี่คน เขาทำเพื่อรักษาประเพณี และทำตามความประสงค์ของคุณนายอุ้น ไปชยจินดา พ่อแม่เขาเคยทำมาอย่างนั้น จัดให้พระเทศน์ ๗ วันองค์หนึ่ง เขาไม่อยากจะให้มันสูญไป มาขอร้องเจ้าอาวาสก็จัดไปตามนั้น พระองค์ไหนพออ่านหนังสือได้ก็ถูกจัดขึ้นเทศน์

๒. อาจารย์ครับ แสดงว่าความนิยมในพระศาสนาเริ่มเสื่อมลงแล้วสิครับ

มันก็ต้องเรียกว่าเสื่อม แต่ก่อนนี้เราไม่รู้ว่าจะมีคนเข้าวัดกี่คน แต่มันก็ยังเรียกว่ายังมีอยู่ละ ถ้าเป็นวันพระก็เต็มหมดที่ศาลา วันธรรมดาพระขึ้นธรรมาสน์ก็มีคนเฝ้าศาลา พอไม่ให้ขาด ผมให้ศีล "อิมานิ ปัญจะสิกขาปทานิ สมอาทิตย์ามิ" คนเฝ้าศาลาแกลไปฟ้องเจ้าคุณว่าผมว่าเป็นทะเลาะสิกขาแทน เจ้าคุณแกลก็คงไม่เชื่อ ยังเรียกผมไปล้อว่าทำไมว่าอย่างนั้น ผมบอกจะไปให้ทะเลาะทำไม ให้ศีลผมให้มานักหนาแล้ว ตาคณแก่นั้นแกลหูเชื่อนไปเอง

เที่ยวเล่นและงานอดิเรก

❓ ที่อาจารย์ว่าเที่ยวนี้เที่ยวอะไรบ้างครับ

เที่ยวดูสถานที่และเที่ยวถ่ายรูป ไปดูอะไรที่มันแปลก ๆ ที่ไม่รู้มาก่อนว่าจะไร ก็มีคู่มือบ้าง แล้วก็ อาจารย์พระครูชยาภิวดีเองเป็นผู้ช่วยสนับสนุน การไปในที่ไม่เคยไป บางที่อาจารย์ก็พาไป วัดนั้นวัดนี้ บางวันไปเข้าจนเย็น ท่านพระครูท่านไปอยู่นานแล้ว ท่านรู้วัดอะไรเป็นอะไร ทิศไหน ถนนไหนท่านรู้ ก็ช่วยพาไป ผังถนนฯ ทิวไปหมด วัดต่าง ๆ ข้างบนนี้เที่ยวขึ้นมาจนถึงวังจิตรลดา วัดเบญจมฯ วัดต่าง ๆ ที่น่าถ่ายรูป แล้วก็ เล่นพิมพ์ดีด เล่นงานเสียง เล่นวิทยุ ไล้เล่นพิมพ์ดีด เล่นงานเสียง มีเล่นกันไม่กี่คน แต่เล่นวิทยุนั่นเล่นกัน หมดเลย ผมยังเล่นกล่องอีกด้วย ตอนเที่ยวกรุงเทพฯ นั้นมันก็เที่ยว ๆ ไปอย่างนั้นแหละ ไม่ได้มีความคิดที่จะปฏิบัติอะไร มันยังไม่มี

❓ การเที่ยวในกรุงเทพฯ เดินทางอย่างไร

เดิน เดินทั้งวัน ไม่ค่อยได้ขึ้นรถหรือรถ เพราะอยากให้เห็น แล้วท่านอาจารย์ก็วางแผนดู เดินไปยังจุดที่มีประโยชน์เลย ไม่เดินเสียเปล่า เช่น วัดกัลยาฯ วัดประยูรวงศ์ เป็นต้น ตอนนั้นผมยังเป็นแฟนมหาน้อย อยู่ในกลุ่มมหาน้อย มหาน้อยเขามากได้รับนิมนต์เทศน์ไปปทุมฯ ไปนนทบุรี เราก็มักจะติดเรือไปด้วย เป็น เรือยนต์มีหลังคา ไม่ใช่เรือหางยาว ไปที่ใด ๒๐-๓๐ องค์ รถรางก็เคยนั่ง เสีย ๕ สตางค์ ๑๐ สตางค์ พระ โดยมากขึ้นรถเจ๊ก ถ้าไปรับส่งมหานที่บ้านไกล ๆ ขากลับกลับรถเจ๊ก หรือบางองค์ไปบิณฑบาตไกลเกินไป ขากลับกลับรถเจ๊กก็มี (หี ๆ) มันเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะต้องใช้สตางค์ ต้องจับเงินจับทองด้วย น้อยครั้งที่เจ้าของบ้านจะให้สตางค์เจ๊กมาเสร็จ ขึ้นรถรางก็ต้องใช้สตางค์เอง น้อยครั้งที่เจ้าของบ้านจะให้คนมาส่ง มา มอบหมาย สมัยนั้นพระนั่งรถรางดูเหมือนจะไม่เคยฟรี รถรางบางที่อันตราย วันนั้นฝนตก เปียกปอน พอผม เอามือจับเข้าที่แขนจับข้างบันได ไฟช็อตเป็นจุด ๆ ๆ ทะลุหนึ่งมือเลย แต่ไม่มีใครรู้ ไม่ถึงกับเลือดออก แต่ เป็นจุดออกดำ ๆ ๆ ไฟฟ้ามันรั่วลงมาถึงคันรถแล้ว ไร่เรามันยังเหยียบอยู่ที่พื้นดินข้างหนึ่ง ที่จับมันเป็นไม้ แต่เปียกดีที่ไม่ถึงกับตาย คนทั้งรถรางก็ไม่ว่าผมถูกอย่างนี้ ผมก็ขึ้นไปหาที่นั่งตามปกติ ตอนจับที่แรก เหมือนกับกำไฟ

❓ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์มาสนใจพวกวิทยุ กล่อง แผ่นเสียง นี่มันมาอย่างไรครับ

เราเป็นพระอุตรอยู่ไม่กี่องค์ นายมณี สีทัด ที่สึกออกไปเขาก็เล่นอันนี้มาอยู่ตั้งแต่เป็นพระ เหมือนกัน เป็นเพื่อนกันมา มันก็สนุกและมีประโยชน์แหละ เช่นเครื่องพิมพ์ดีดมันมีประโยชน์ เราไปซื้อที่มัน ขำรูดจากเจ้านครเขมมาแก้ไขกันใช้ พอซ่อมใช้ได้ ก็ขายซื้อใหม่อีกที ก็ได้เครื่องที่ดีกว่า จนกระทั่งตอนหลัง

ๆ พอจะซื้อของใหม่ กล้องถ่ายรูปก็เหมือนกัน กล้องแรกที่มีใช้ โกดัก เวสต์ต้า ๑๒ บาท ซื้อที่เวียงนครเขมร มันทาก็ถ่ายได้ดี แล้วก็มาหัดล้างหัดอัดเอง มันเป็นงานง่าย ๆ น้ำยามันสำเร็จรูป ผสมมาเป็นขวดมาเติมน้ำสึบเท่า ก็ล้างได้ กระดาษโปสการ์ดแผ่นละ ๑ สตางค์ ถ้าเป็นของญี่ปุ่น ๑๐๐ แผ่น ๗๕ สตางค์ อัดกันเป็นภูเขาเลากา เวลาเราไปถ่ายรูป เราก็อ้างอย่างไม่จู้จี้จ้าน อย่างเดี๋ยวนี้อันที่เราทำกันไม่มีเลย แล้วมันไม่ค่อยได้ถ่ายคนหรอก ถ่ายสถานที่ ถ่ายวัดอะไรเสียมากกว่า แผ่นเสียงก็เรียนภาษาบ้าง ดึงแก้วโพนอะไรพวกนั้น แผ่นเสียงเพลงไม่ได้ซื้อ แต่ก็ฟังที่เขาฝากซื้อ มีคนฝากซื้อเรื่อย มันมีเรื่องน่าหัว ตอนนั้นมันอยู่ภูฏิมุมุม ไม่ไกลจากภูฏิมุมุมเจ้าอาวาสที่ดูเป็นเสือเลย ผมลืม ไปเปิดแผ่นเสียงเสียดังลั่น ท่านเดินบั้ง ๆ มาเปิดประตูชะงักดู แล้วก็ยิ้มกลับไปเลย (หัวเราะลงคอ) ทุกคนคิดว่าคงจะเกิดเรื่องแล้ว แผ่นเสียงชุดนั้นดังมาก ตรากระต่าย คนร้องชื่อหม่อมเสนีย์ ดังเท่ากับขายเสียง ส่วนใหญ่เราใช้แผ่นเสียงเรียนภาษาอังกฤษ มันก็ไม่ค่อยได้ผลหรอก แต่มันไม่รู้จะทำอะไรดี

โชคมันคืออยู่หนอยที่มันไม่ไปสนใจเรื่องเพศ ถ้าไปสนใจเรื่องเพศคงเสร็จไปนานแล้ว คงไม่มีสวนโมกข์อย่างทุกวันนี้ พระอื่นเขาสนใจกัน และเราก็มักมีโอกาส แต่เพราะอะไรก็ไม่รู้ ไม่ได้ไปสนใจ เพื่อนบางคนชวนไปเที่ยวบ้านแพนเขา ไปฉันทเพลไปอะไรกันขลุกขลิก ๆ อยู่หลายชั่วโมง สังเกตได้อย่างว่ามีมาก คนที่มีลูกสาวก็ยินดีให้คูนเคยคลุกคลีกับพระ สังเกตดูเขาคงแน่ใจว่าถ้าเป็นพระละก็ไม่เลวแน่ อย่างนี้มากคือไม่รังเกียจ ปล่อยให้คุยกันตามประสาตามพอใจจนน่าเกลียด แต่ทำกันมากก็ไม่รู้สึกที่น่าเกลียด ความจริงมันน่าเกลียด ผมทั้ง ๆ ที่ไม่ใช่เป็นตัวหลักเป็นแต่พ่วงไป เขาก็ยังสนใจ มีบ้านนั้นแหละแม่เขาจะให้ลูกสาวมาเย็บจีวรให้ผมที่เขื่อนมณฑลอยู่หนอย ผมบอก "ไม่ได้ ๆ ๆ ๆ" (หัวเราะ) มันไม่รู้โอ้อึ้งโอ้อึ้งกันเสียมั่งเลย ทั้ง ๒ ฝ่ายมันไม่รู้บาปกรรม ควรไม่ควร มันไม่รู้ มันจึงเป็นไปได้ง่าย ที่พระจะสึกออกไป พระท่านส่วนมากก็มุ่งเรียนเอาดีกรี ไปหาเงินแต่งงาน เป็นถึงเจ้าคุณชั้นธรรม ท่านนั้นก็กับผู้หญิงจนเขาจับได้ ดีที่เขาไม่จับชนิดจับสึก ก็เลยสึกเองแล้วยังไปได้กัน ยังได้ทำราชการมีหน้ามีตา ขนบธรรมเนียมประเพณีมันให้ออกสมานัก ที่ชาวบ้านเขาถือกันอยู่มันไม่มีใครรู้จริง ไม่มีใครติเตียน มีโอกาสไปบ้านผู้หญิงได้ทั้งกลางค้ำกลางคืน

๑) อาจารย์มีแนวโน้มไปทางนั้นบ้างไหมครับ ที่อยากจะเรียนให้ได้ดีกรีแล้วออกไปหางานหาการทำกับเขา

ไม่ค่อยมีหรอก ความคิดอย่างนั้นมันไม่มี เพราะมันรู้ว่าเราเมื่องานทำแล้ว เราทำงานของเราได้ ทำราชการรู้สึกว่ามันไม่ถูกกัน

๒) อาจารย์ครับ เล่นกล้องนี่มันสนุกอย่างไรครับ

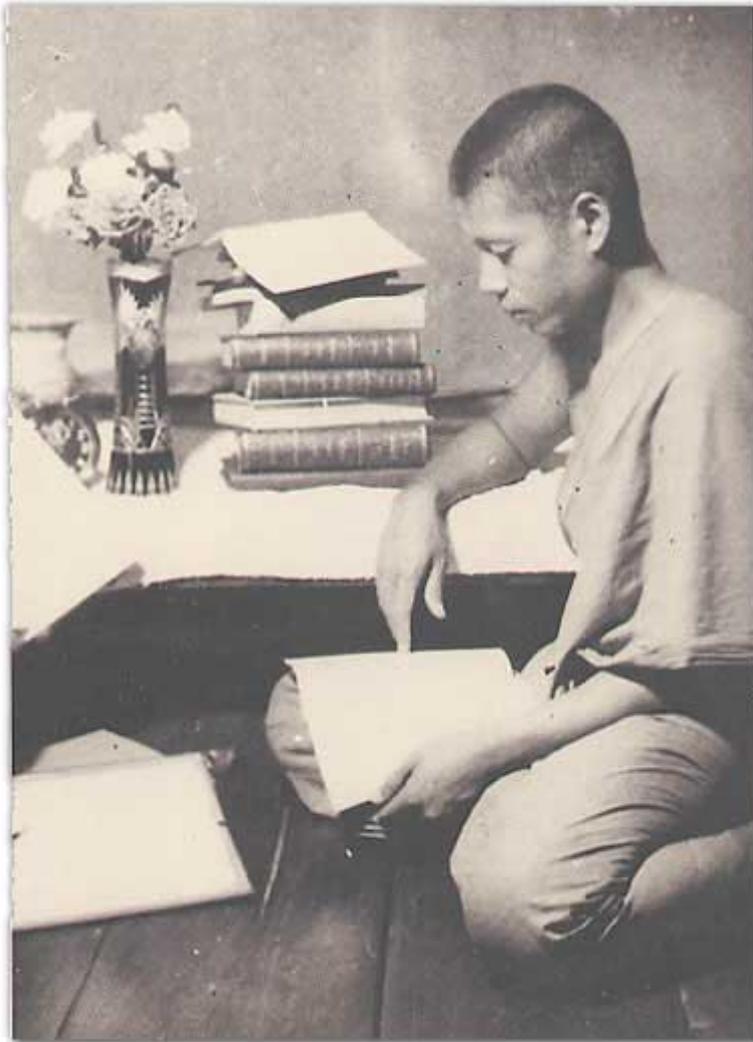
อื้อย มันสนุก ถ่ายรูปมาดีก็สนุก ถ้าไม่ดีก็อยากจะแก้ตัวใหม่ มันก็ให้เราเลือกได้ตามพอใจ ผมเคยถ่ายแต่เมฆอย่างเดียวตั้งพันภาพ เมฆสวยขึ้นมาเป็นรูปอะไร ๆ ก็ถ่ายไว้ อัดเองมันถูกมาก ถูกกว่ากันหลาย

เท่า ๕๐ เท่าได้ ถ้าไปจ้างเขาทำแพงกว่า ๕๐ เท่า โดยมากผมถ่ายวีว ไม่ได้ถ่ายคน แต่พอถึงที่สุดมันก็เบื่อ ไม่มีความสุข เดียวนี้มันก็ไม่มีความรู้สึกสนุก ใครจะเอากล้องอย่างวิเศษมาให้ก็ไม่เอา ไม่รับหรอก ไม่รู้จะเอาไปทำอะไร มาอยู่ที่นี้ก็ยังเล่นสนุกอยู่ เพิ่งจะหยุดเด็ดขาดไปสัก ๑๕ ปีเท่านั้น เราไม่ต้องมีห้องมืด ล้างตอกลางคืน อากาศก็เย็นสบาย ทำเฉพาะกลางคืน เข้าไปในห้องมันร้อน มันอับ มันอึดอัด ตอนหลังพระบุญชูช่วยทำแทน

? อาจารย์ครับ ถ้าวัดมีหลายแผนก ทำทุกอย่างในวัดได้คงสนุกนะครับ

สนุก แต่มันหาผู้ร่วมมือยาก ผมเคยเขียนแผนผัง เดียวนี้ไม่รู้อยู่ไหนแล้ว มีเจ้าอาวาส ๑ องค์ มีเจ้าอธิการประมาณ ๑๐-๑๒ อธิการ ที่รวมกันขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาส เช่นอธิการปริยัตินักธรรม บาลี อธิการด้านเจ็บไข้ได้ป่วย ด้านการเงิน ด้านหาของ ด้านก่อสร้าง ด้านรับแขก ด้านประดับประดาตกแต่ง รวมทั้งหมด ๑๒ อธิการรวมกันเป็น ๑ วัดที่ขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาส ซึ่งสามารถควบคุมได้ทุกอย่าง วัดนั้นคงวิเศษ เขียนไว้นานแล้ว แต่มองไม่เห็นทางหาคนที่จะร่วมงานได้ อยู่ด้วยกันได้พร้อม ๆ กันตั้งเท่านั้น ดูจะไม่หวัง เจ้ามันไม่ใช่เอตทัคคะในทางมีบริวารมาก แต่ก็เคยพูดให้คนอื่นฟังหลายคน เขาก็เห็นด้วยว่าถ้าทำได้มันวิเศษ คือมันเป็นรูปคณะกรรมการ ๑๒ คน ๑๓ ทั้งประธาน ที่ทำไม่ได้มันมีอยู่เหตุเดียวคือวัดนี้มันไม่มีเงินจ้าง ไม่มีเงินบังคับ ถ้ามันมีเงินบังคับแบบราชการมันก็พอที่จะรวบรวมคนได้ มันเป็นงานที่เบาแก่คนทุกคน เช่นต้อนรับแขกมีสักคน หาอาหารมาเลี้ยงกันในวัดมีสักคน กระทั่งมีโรงพิมพ์มีอะไร แต่เจ้าอาวาสต้องเก่งพอตัวจึงจะควบคุมทั้งหมดนี้ไว้ในเกลียวเดียวกันได้ ฝ่ายต้อนรับแขก หรือปฏิคมหายาก

เรียนบาลีและฟื้นฟูการศึกษาธรรมะ

ถ่ายในกุฏิที่พัก ที่วัดปทุมคงคา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓

? อาจารย์ครับ ก่อนที่อาจารย์จะกลับกรุงเทพฯ มาดำเนินกิจการสวนโมกข์ อาจารย์ได้มีจดหมายมาถึง โยมธรรมทาสว่า

"การมาบ้านของฉันยังบอกไม่ได้ในเวลานี้ให้แน่นอนนัก คือฉันได้เปลี่ยนความเห็นจากเดิมอย่างเด็ดขาด แน่ใจลงไปแล้ว เนื่องแต่เป็นโชคดีที่ฉันได้พบคัมภีร์ดี ๆ พอที่ฉันจะตัดสินใจได้อย่างเด็ดขาด ฉันจะออกจากกรุงเทพฯ ซึ่งฉันคิดว่าควรอยู่ เป็นการออกครั้งสุดท้าย และตั้งใจจะไปหาที่สงบปราศจากการรบกวนทั้งภายนอกและภายในสักแห่งหนึ่ง เพื่อสอบสวนค้นคว้าวิชาธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว จะได้เพิ่มเข้าใหม่ เมื่อเรียนเรียบร้อย เป็นการฟื้นฟูความจำและได้หลักธรรมพอที่จะเชื่อว่าการค้นคว้าของฉันไม่ผิดทางแล้ว ก็จะทิ้งตำราที่ฉันเคยรักและชอบหิวมาแล้วโดยไม่เหลือเลย มีชีวิตอย่างปลอด

ไปร้องเป็นอิสระที่สุดเพื่อค้นหาความบริสุทธิ์และความจริงต่อไป และไม่แน่ว่าจะอยู่ที่ไหน หากว่าค้นล้าพังเองไม่พบแม้แต่เบื้องต้นแล้ว จึงคิดว่าจะไปสมาคมกับพวกที่อาจเป็นเหตุผลแห่งการค้นคว้า เช่น พวกโยคีในอินเดีย ตามที่คิดไว้ บัดนี้ เรากำลังรออยู่ว่าจะได้ที่สังกัดที่ไหนอาศัยสักชั่วคราว เพื่อจัดการกับตำราสัก ๕-๖ เดือน...

"ฉันมีโชคดี, ซึ่งดีจนฉันรู้สึกว่ามีค่ามาก คือได้เพื่อนคนหนึ่งซึ่งมีความรู้สึก เกี่ยวด้วยชีวิตเหมือนกัน ตรงกันโดยมิได้แนะนำชี้แจงแก่กันและกันเลย เราต่างมีเข็มมุ่งหมายอย่างเดียวกันในกิจการข้างหน้า และเวลานี้มีฐานะทางกายใจเหมือนกันทุกอย่าง และถ้ายังโชคดีขึ้นไปอีกเราอาจจะได้ทำร่วมกันก็ได้"

"เราตกลงใจกันแน่นอนแล้วว่า กรุงเทพฯ มิใช่เป็นที่ที่จะพบความบริสุทธิ์ เราถ้าเข้าเรียนปริยัติธรรมทางเจ็ดด้วยยศศักดิ์ เป็นผลดีให้เรารู้สึกตัวว่าเป็นการก้าวผิดไปก้าวหนึ่ง หากรู้ไม่ทันก็จะต้องก้าวผิดไปอีกหลายก้าว และยากที่จะถอนออกได้เหมือนบางคน จากการรู้ตัวว่าก้าวผิดนั้นเองทำให้พบเงื่อนไขทำอย่างไรเราจะก้าวถูกต้องด้วย"

"เรายังพบอีกว่าการเป็นห่วงญาติพี่น้อง เพื่อนและศิษย์ เป็นการทำลายความสำเร็จแห่งการค้นหาค้นหาความสุขและความบริสุทธิ์ ซึ่งเราตั้งใจพยายามจะหามาให้แก่พ่อแม่พี่น้องที่เรากำลังเป็นห่วงอยู่นั่นเอง ขึ้นเป็นดังนี้ เราคงตายเสียก่อนเป็นแน่ เราจะทำตามอย่างพระพุทธเจ้า ตามคำบอกเล่าของพระองค์เองว่า พระองค์ออกค้นหาความบริสุทธิ์ ทั้งขณะที่พ่อแม่พี่น้องน้ำตาเต็มหน้า เพราะไม่อยากให้จากไป (ในบาลีแท้ยังไม่พบการหนีออกบวช) การที่เราปลงตกเช่นนี้ เป็นการทำให้เราฟิขึ้นอีกเปลาะหนึ่ง และหวังว่าพ่อแม่พี่น้องของเรา คงจะปลงตกเช่นเดียวกัน แม้บางทีเราจะต้องจากจนไม่อาจพบกันอีกเลยก็ได้..."

"เรื่องของฉัน บัดนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ลัทธิเกลียดลัชชีหรือเกลียดกรุงฯ ได้แผ่ออกไปได้มากกว่าหนึ่งคนกลายเป็นสองคนแล้วถึงสามคน และยังมีต่อไปอีกตามลำดับ ฉันแปลกใจที่สุดเพราะไม่เคยเชื่อเลยว่าจะมีคนเชื่อและยอมทำตาม... เขากลับความเห็นได้อย่างเด็ดขาด ยอมสละเป็นลำดับ เช่นครั้งแรกไม่กลัวอาจารย์จะโกรธครั้งที่สองไม่กลัวพ่อแม่เสียใจ ผลที่สุดไม่กลัวตาย ขอแต่ให้ได้ดำเนินการไปในทางที่บริสุทธิ์... รู้แต่เพียงว่าที่เป็นมาแล้วและกำลังเป็นอยู่ไม่เป็นทางที่จะพบพระพุทธเจ้าได้เท่านั้น..."

"...ฉันก็มีแต่แต่ด้าน ไม่รู้ว่าจะไปขออาศัยสถานที่ที่ไหนเพื่อการศึกษาของเราจึงจะเหมาะ นอกจากบ้านเราเอง และไม่มีที่ไหนนอกจากบ้านเราคือที่พุ่มเรียง ก่อนที่อื่น จึงจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือรอบกวนในบางอย่าง คือต้องมีผู้ช่วยให้ได้โอกาสเรียนมากที่สุด และใคร ๆ จงถือเสียว่าฉันไม่ได้กลับออกมาพักอยู่ที่พุ่มเรียงเลย การกินอยู่ชอรอบกวนให้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมสักเล็กน้อย คือถ้าไม่ยอมทำอย่างอื่น ข้าวที่ใส่บาตรจะคลุกน้ำปลาเสียสักนิดก็จะได้ ลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าจะไม่รอบกวนอย่างอื่นอีกเลย ฉันเป็นผู้พิสูจน์ให้เพื่อนกันเห็นว่า พระอรหันต์แทบทั้งหมดมีชีวิตอยู่ด้วยข้าวสุกที่หุงด้วยปลายข้าวสารหัก แลรดน้ำส้มหรือน้ำผักคองนิดหน่อยเท่านั้น เราลองกินข้าวสุกของข้าวสารที่เป็นตัวและน้ำปลาก็ยังดีกว่าน้ำส้ม และเราลองกินอยู่เดี๋ยวนี้อันนี้รู้สึกไม่มีการขัดข้องเลยที่จะกินต่อไป..." *

* ชิต ภิบาลแทน, **ชีวิตและงานของพุทธทาส,**

ศิลปาบรรณาคาร, กรุงเทพฯ, ๒๕๒๐. หน้า ๓๘-๔๒

(ต้นฉบับจดหมายเคยเก็บอยู่กับนายธรรมทาส พานิช ปัจจุบันสูญหายแล้ว)

จากใจความในจดหมายข้างบนนี้ แสดงให้เห็นว่าความรู้สึกรักนึกคิดของอาจารย์ในสมัยนั้น เป็นไปอย่างเข้มข้นตามแบบคนหนุ่ม ที่มีไฟอุดมคติในหัวใจค่อนข้างแรง และการตัดสินใจอะไรดีชั่วก็เป็นไปอย่างค่อนข้างจะเด็ดขาดจากกัน

ประเด็นที่จะขอเรียนถามจากอาจารย์ต่อไปนี้ มุ่งที่จะหาคำอธิบายว่า มีเหตุปัจจัยอะไรบ้างทั้งในส่วนตัวของอาจารย์เองและสิ่งแวดล้อมทางสังคมในสมัยนั้น ที่ผลักดันให้ความรู้สึกนึกคิดของอาจารย์ เปลี่ยนไปจากการเรียนบาลีเพื่อโลกธรรม ตามแบบที่เป็นกันอยู่โดยมาก กลายมาเป็นการมุ่งแสวงหาสัจจะตามอุดมคติของพระศาสนา

คุณต้องถามทีละข้อ

๑) ครั้น ตามที่อาจารย์ได้เล่าไว้ว่า ได้เที่ยวมากและมีของเล่นหลายอย่างแล้วทำไมยังสอบ ปธ.๓ ได้ครับ

อย่างนั้นมันไม่ใช่เครื่องวัดที่แน่นอน มันก็เที่ยวเล่นไม่มากเกินไป แล้ว ปธ.๓ มันง่าย ไม่เหมือน ปธ.๔ ปธ.๓ เรียนเรื่อง *ธรรมบท* มีทั้งธรรมะ มีทั้งนิทาน จำได้ว่าสมัยนั้นรู้สึกสนุกกับเรื่องที่เรียน

๒) ปีแรกอาจารย์เริ่มรู้สึกแล้วหรือยังครับ ว่าแปลไม่ค่อยเหมือนเขา

ยังไม่สอบไล่มันก็ยังไม่รู้ชัด แต่ก็เริ่มรู้บ้างแล้วว่าเราไม่ค่อยจะเห็นด้วยกับอย่างที่เขาสอนกันในโรงเรียน

(เฮ้อ ๆ ๆ เบา ๆ ๆ) มันเริ่มรู้สึกบ้าง เริ่ม ๆ เกียงครู แต่เรามันก็ยังไม่จริงหรอกนะ ก็เลยเถียงครู แต่มันก็ไม่ใช่เป็นเรื่องเถียงอะไรจริงจังนัก เป็นเรื่องแสดงความคิดเห็น พระครูชยาภิวดีท่านก็รับฟังไว้ ในโรงเรียนสิ เวลาเราไปสอบข้ออม เราไม่เห็นด้วยกับเขามากหน่อย มันก็เป็นธรรมดา เพราะเราไม่ได้เรียนกับเขามาตั้งแต่ต้น มันเลยมีความคิดอิสระ

๓) เหตุปัจจัยอะไรทำให้อาจารย์มีความคิดไม่เหมือนกับเขาครับ

ก็บอกไม่ถูกเหมือนกัน ที่เราสะสมมา ศึกษา มา ก็มีความคิดเห็นของเรา มีความคิดที่ไม่เหมือนเขา แล้วก็ไม่ได้หมายความว่าเราถูกไปหมดด้วย

๔) ผมเห็นเรื่องนี้สำคัญ เพราะวิถีแปลของอาจารย์มันเป็นเหตุให้เกิดอะไรหลายอย่างตามมา

นั่นมันมาในตอนหลัง เมื่อสอบไล่เสร็จแล้ว กลับมาพุ่มเรียงแล้ว มันมีความคิด ความรู้เด่นไปในทางใหม่ของเรา ครั้งเมื่อมาทำเป็นอิสระของเราเอง ไม่ใช่เพื่อสอบไล่นั้นแหละ จึงทำให้แปลได้อย่างอิสระ ไม่มีใครมาบังคับเรา

ปีแรกทีไปเรียนกับเขามันก็ไม่เท่าไร พอปีที่ ๒ ก็เริ่มเห็นว่าไปด้วยกันไม่ค่อยได้แล้ว แต่มันก็อาศัยว่าเรียนไปมากพอสมควรแล้วจึงจะเห็นอย่างนี้ ตอนแรกเราก็อพยายามให้เหมือนเขา แล้วที่ไม่เห็นด้วย เราก็อพูดขึ้น แล้วมันก็ไม่ไปไม่ได้ มันจะไปตามความชอบใจของตัวเองไม่ได้ เพียงแต่ได้เคยพูดได้เคยติงไว้เท่านั้น ตัวอย่างจำไม่ได้ ขึ้นพูดไปเดี๋ยวก็ผิด มันดูจะเป็นเรื่องเบ็ดเตล็ด

ที่นี้พอมมาถึงครึ่งปีหลังของการเรียน ปธ.๔ มันก็เริ่มไม่สนุก มันเรียนแบบซังกะตาย เรียนด้วยความประมาทแล้วมันเบื่อ รสนิยมมันเริ่มเปลี่ยน แต่มันนึกว่าปีนี้ต้องสอบไล่แน่ ก็ต้องเรียนแต่ไม่สนุกก็ต้องเรียกว่ามีความโลเลตามแบบของคนที่เป็นอิสระ ถ้าเป็นเณรเล็ก ๆ นี้ ทำไม่ได้หรอก อาจารย์ตีตายเลย มันเปลี่ยนด้วยเหตุปัจจัยหลายอย่าง เดียวนั้นเดี๋ยวนี้ เรียกว่าฟุ้งซ่านแหละ

❓ การศึกษาพระไตรปิฎกโดยตรงระยะแรก อาจารย์ศึกษาอย่างไรครับ

อ่านพระสูตรที่เขาแปลมาลงไว้ในหนังสือพิมพ์*ธรรมจักร*

❓ อาจารย์เริ่มอ่าน*ธรรมจักร*เมื่อไรครับ

*ธรรมจักร*รุ่นก่อนอ่านตั้งแต่แรกบวช เป็นยุคของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ โนน มีอยู่ในตู้หนังสือวัดใหม่พุ่มเรียงที่ผมอยู่ ในนั้นก็มีการแปลสำนวนต่าง ๆ กันของพระผู้ใหญ่สมัยนั้น และยังมีเทศน์มีการเขียนในลักษณะบรรยายธรรม เป็นหนังสือของนักคิดนักเขียนในแวดวงชาววัดของสมัยนั้น ไม่ได้ออกนอกวัด

❓ วิธีแปลของอาจารย์ ได้อิทธิพลการแปลจาก*ธรรมจักร* ด้วยหรือเปล่าครับ

ไอ้ะ ไม่เกี่ยวกันหรอก ถ้าจะได้อิทธิพลก็ได้อิทธิพลในแง่ที่แปลกันอย่างอิสระ ไม่ได้ในแง่การแปลตามใคร เห็นว่าแปลกันได้ตามแบบอิสระอย่างนั้น มันก็ดีเหมือนกัน เช่น ธรรมดาพระพุทธรเจ้าพูดกับพระมหากัสสป ก็แปลว่า "ดูก่อนกัสสป..." มีบางองค์แปลว่า "กัสสปะ..." มันถึงขนาดนี้ เขาก็ยังให้ลง เขาแปลให้อ่านรู้เรื่องและเป็นไทย บางทีก็เป็นไทยมากเกินไป คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ท่านเกณฑ์ให้เจ้าคุณต่าง ๆ คือพระเถระผู้ใหญ่แปลกันคนละสูตรสองสูตร แปลมาลง*ธรรมจักร*สมัยโน้นนะ แล้วพระเถระแต่ละองค์ท่านก็แปลตามพอใจสิ มันจึงต่างกันไป ทำนองคิดจะเปิดให้มีเสรีภาพ ถ้าแปลอย่างแต่ก่อนก็เหมือนกัน ดิกเลย ยุ่มยาม ๆ ไปตามแบบที่แปลกันในโรงเรียน

❓ เวลาเรียน ปธ.๓ ปธ.๔ เนื้อหาเกี่ยวกับอะไรครับ ยังไม่ได้เรียนพระสูตรในพระไตรปิฎกใช่ไหมครับ

อ้อ ปธ.๓ ก็เรียน **ธรรมบท** เเล้วเป็นนิทานขึ้นมา แล้วตอนท้ายนิทานก็เป็นคำตรัสของพระพุทธเจ้า ในคาถาธรรมบท แล้วก็คำอธิบายธรรมะแก่คาถาธรรมบทนั้นอีกทีหนึ่ง นิทานธรรมบททว่า ๓๐๐ เป็นแบบนี้ มี ๓ ตอนทุกเรื่อง ทั้งหมดนี้เป็นของพระพุทธโฆษาจารย์ทั้งนั้น

ปธ.๔ เขาเรียนเรื่องมงคลสูตร แต่ละข้อ ๆ เป็นเหตุให้ไปเปิดพระไตรปิฎก ถ้านักเรียนคนนั้นสามารถ และมีพระไตรปิฎกให้เปิด ผมก็เปิดบ้าง แต่โดยมากก็ไม่ต้องไปเปิด เพราะครูสอนให้เสียเลย เท่าที่มีอยู่ในตัวมั่งคลัดที่ปนี้ ซึ่งเป็นตัวหลักสูตร สำหรับเรียนกับสอนชั้นนี้ไม่มีนิทานแบบธรรมบทแล้ว เป็นอธิบายธรรมะไปที่ละข้อ ๆ แต่การอธิบายนั้น มีการอ้างชาดก อ้างนิทานบ้างเหมือนกัน แต่ตัวมงคลสูตรจริง ๆ เป็นพระสูตรสั้น ๆ เท่านั้นเอง มี ๓๕ หัวข้อ เขาเอามาแต่งเป็นหนังสือเล่มหนา

❓ อาจารย์ครับ ระหว่างที่เรียน ปธ.๓ ปธ.๔ หนังสือธรรมะที่อ่านนอกจากที่เรียนในหลักสูตร และใน **ธรรมจักร** แล้ว มีอะไรบ้างครับ

มี (ฮะ ฮะ ๆ ๆ) เบ็ดเตล็ดเยอะแยะ เท่าที่จะหามาอ่านได้ ชุดใหญ่ ๆ เช่น รวมเทศน์ของเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) หรือเทศน์ของวังอะไรจำไม่ได้ เอาเทศน์ของเจ้าคุณแต่ละองค์มารวมพิมพ์ พระนิยามอ่านโดยเฉพาะพระที่อยากจะเป็นนักเทศน์

❓ งานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ อาจารย์อ่านมากไหมครับ

เยอะ อ่านเท่าที่จะหามาอ่านได้ สมัยนั้นชุดรวมนิพนธ์ของท่านยังไม่มี มีแทรกอยู่ที่นั่นที่นี้ ต้องหาอ่านเอาเอง เท่าที่จะจำได้ ผมก็ชอบสำนวนแปลของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร วัดเทพศิรินทร์) ก็มีบ้างในตอนนั้น แต่ท่านยังเป็นเจ้าคุณเล็ก ๆ (หัวเราะเบา ๆ) ท่านก็อยู่ในหมู่ผู้แปลสูตรต่าง ๆ ลงใน **ธรรมจักร** ด้วยเหมือนกัน

❓ อาจารย์ครับ แล้วทางมหานิกายมีใครบ้างไหมครับที่เด่นทางด้านงานหนังสือ

ไม่มีดอก ตอนนั้นยังไม่มี ยิ่งล้าหลัง มันสู้กันไม่ได้ ทางนั้นเป็นเจ้า และพระเจ้าแผ่นดินอุปถัมภ์ ทางมหานิกายจะไปคิดทำอะไรได้

❓ อาจารย์ชอบของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ นี้ ชอบตรงไหนครับ

ชอบที่สำนวนท่านสั้นกะทัดรัด ชิงชังดี สำนวนไม่เป็นสำนวนเล่น ๆ เป็นสำนวนผู้หลักผู้ใหญ่ ชิงชัง มีหลักเกณฑ์เป็นนักปราชญ์ ถือได้ว่าท่านเป็นผู้บุกเบิกการตีความธรรมะให้ทันสมัย ตีข้อความปาฏิหาริย์ให้

เป็นที่เข้าใจได้ นอกจากนั้นที่ร่วมสมัยกันก็จะมีเทียนวรรณอีกคนหนึ่ง อาจจะทำมาก่อนสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ด้วยสติปัญญาของเทียนวรรณคงแพร่หลายเข้าไปในหมู่พระ เพราะได้พูดอะไรชนิดที่กระทบพระอยู่ในตัว พระก็ล่าหลัง ไม่ทันเขา เขาทันสมัยกว่า ทันสมัยอย่างสมัยนั้นนะ เขาอธิบายอะไรดีกว่าพระ เก่งกว่าพระ นายเทียนวรรณเข้าเรียนธรรมะเหมือนกัน

❓ ความคิดในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ของอาจารย์เกิดขึ้นได้อย่างไร การมองอะไรดีกลงไปกว่าที่เขามองกัน

มันมาจากการเรียนนักธรรม แล้วจะเอาไปแต่งกระทู้ หรืออธิบายให้เขาฟัง มันต้องมองให้มันดีกลงไปกว่าผู้อื่น ให้มันดีกว่าผู้อื่น

พระมหากัน ปิยทสุลี

อาจารย์สอนบาลีของท่านอาจารย์พุทธทาส ที่วัดปทุมคงคา

เป็นคนบ้านเดียวกัน และเป็นญาติกันด้วย

ภายหลังได้กลับมาเปิดสอนบาลีที่วัดใหม่ปทุมเรียง (หลังจากมีสวนโมกข์แล้ว)

ต่อมาเป็นพระครูชยาภิวังษ์

❓ อาจารย์ครับ มีอิทธิพลจากหนังสือของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ หรือเปล่าครับ อย่างที่ท่านเขียนไว้ในวินัยมุข ขวนให้คนอื่นวินิจฉัยกันต่อไป

ถ้าอย่างนั้นมันต้องว่าเป็นผลจากการอ่านหนังสือของหลาย ๆ คน ของ น.ม.ส. ของครูเทพและอีกหลายคน ที่เรารู้สึกว่านี่มันแปลก นี่มันคมคาย แล้วเราก็อยากจะทำอะไรให้มันแปลกไปกว่านั้นบ้าง ของ

เขียนวรรณคดีเริ่มหายากแล้ว เราชอบการวิพากษ์วิจารณ์สำนวน น.ม.ส. สำนวนครูเทพ และอีกบางคนก็มักจะลงใน *ไทยเชชม* รายเดือน มันเป็นเรื่องที่เขาเห็นลึกหรือแปลกออกไป แปลกดีหรือมีผลกับจิตใจดีกว่า ยุคนั้นเสฐียรโกเศศและนาคะประทีปก็เขียนลงเป็นประจำ กาญจนาคพันธ์ด้วย *กามนิทัศน์* ก็ลงพิมพ์เป็นตอน ๆ ใน *ไทยเชชม* ในสมัยนั้นเขายกย่องกัน นายธรรมทาสก็ยกย่อง สั่งซื้อมาให้คนอื่นอ่านด้วย

นอกจากนั้นเราก็อ่านทั้งหมดที่จะหาอ่านได้ในสมัยนั้น เพราะเราอยากทำตัวให้เป็นคนทันสมัย อย่าง *ดวงประทีป* ของหลวงวิจิตรฯ ก็อ่าน ของเขาออกมาแปลก ออกมาฟังดูมีเหตุผล ทันสมัยในการคิดนึกอะไรต่าง ๆ หนังสือ *ประวัติศาสตร์สากล* นั้นแหละ ทำให้คนนิยมหลวงวิจิตรฯ เวลาหลวงวิจิตรฯ อธิบายวิชาแปดประการ เราก็อยากรู้ว่าเหมือนกับที่เขาเรียนกันในโรงเรียนไหม มันก็ไม่ต่างอะไรมาจากที่เรียน ๆ กันอยู่ เขาได้ความรู้มาจากต่างประเทศ มาประกอบเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ทำให้น่าสนใจมากขึ้น งานของหลวงวิจิตรฯ มีอิทธิพลในหมู่พระเถรและชาวบ้านไม่น้อย จะว่ามีอิทธิพลในทางบวกหรือทางลบก็แล้วแต่เถอะ ผมเองก็ไม่ถึงกับขนาดติดตามงานของแกทุกชิ้นทุกอัน ตอนนั้นที่เด่นที่สุดก็มี ๔ คน มี น.ม.ส. มีพระองค์วรรณฯ และมีครูเทพ ทาง น.ม.ส. ไปอย่างหลักวิชา ทางหลวงวิจิตรฯ ไปอย่างปฎิญาณ พระองค์วรรณฯ ทำนคู่กับหลวงวิจิตรฯ คนจะคอยฟังคอยดู ถ้ามีการโต้แย้งกันระหว่างคนคู่นี้ คนจะแตกตื่น ผมและนายธรรมทาสชอบสำนวนครูเทพมากที่สุด ในระหว่าง ๔ คนนี้ มันชอบเหมือนชอบอาหารที่ถูกปาก แต่เราอ่านหนังสือของคนเหล่านี้ทุกคนทุกเล่มที่มี อันไหนที่ชอบก็คงมีอิทธิพลถึงเราด้วยเหมือนโรคติดต่อ แต่จำไม่ได้ว่าได้อะไรของใครมาบ้าง ตอนนั้นก็ไม่ได้คิดจะเก่งหรือจะเอาใครเป็นแบบ

๑ นายชิต ภิบาลแทน เขาเขียนไว้ถึงตอนที่อาจารย์จะมาตั้งสวนโมกข์ว่า

"เมื่อสรุปลงแล้ว ต้องเริ่มงานเป็น ๓ ระยะ คือหาที่สงัดเพื่อศึกษาค้นคว้าวิชาธรรมจากพระไตรปิฎก เพื่อให้ได้ความรู้ที่ถูกต้องตามพุทธโอวาทจริง ๆ เมื่อได้รับความรู้แน่นแล้วก็ช่วยกันเผยแพร่ออกไปในหมู่ผู้สนใจ ขณะเดียวกันก็ต้องทดลองปฏิบัติด้วยตนเองด้วย"

ผมอยากเรียนถามอาจารย์ว่าอาจารย์ตั้งใจจะมาค้นพระไตรปิฎกจริง ๆ หรือเปล่า

ไม่ได้ ๓ ระยะหรอก มัน ๓ อย่างออกมาก็ทำพร้อมกันไป การตั้งสวนโมกข์ทำ ๓ อย่างนี้ไปด้วยกัน การค้นคว้าพระไตรปิฎกก็เคยคิด เพราะมันเริ่มจับจวบมาแล้วตั้งแต่อยู่กรุงเทพฯ ไปเที่ยวซื้อไอ้เล่มปลีก ๆ บางทีซื้อได้เล่มละ ๕ บาทเท่านั้น เล่มปลีกสี่เหลือง ๆ มันไม่ได้อยู่ในชุด มีเล่มนั้นเล่มนี้เราไปเที่ยวดูตามร้านในเวียงนครเชชม เล่มไหนเรายังไม่มี ซื้อมา ๕ บาท ๑๐ บาท เกือบครึ่งชุดแหละที่ซื้อมา ตอนนั้นฉบับแปลไทยยังไม่มี มีแต่ของโรงพิมพ์ไท มีเฉพาะที่ขนิทาย กับมัชฌิมนิทาย ชุดละ ๓ เล่ม ที่แปลเป็นสูตร ๆ ลงในชุดธรรมสมบัติ ของหนังสือพิมพ์ *ธรรมจักร* มีหลายสูตรอยู่เหมือนกัน ๒๐-๓๐ สูตร พออ่านได้ แต่ที่ได้อ่านติดต่อกันก็ขนิทายกับมัชฌิมนิทาย นาคะประทีปเป็นผู้แปล โรงพิมพ์ไทพิมพ์จำหน่าย แต่มันขาย

ไม่ได้ ต้องล้มเลิก แล้วมีอีกเล่มหนึ่งคัมภีร์อุทานทั้งคัมภีร์มีอยู่เล่มเดียว สมเด็จพระสังฆราช (จวน) เมื่อยังเป็นเปรียญแปล โรงพิมพ์ไทพิมพ์เหมือนกัน โรงพิมพ์นี้เขาตั้งแผนการใหญ่โตที่จะพิมพ์แต่ไม่สำเร็จ นายแหกรัยวิเชียรเป็นเจ้าของ มหากิม หงส์ลดารมภ์ก็ช่วยแปลหลายเรื่อง **วิสุทธิมรรค**บ้าง **อะไร่บ้าง**

๑) อาจารย์เริ่มปล้ำกับวิสุทธิมรรคแล้วหรือครับคุณนั้น

ก็อ่านที่แปลไทย ชื่อเป็นชุด ๖ เล่ม ๑๐ กว่าบาท อ่านรู้เรื่องบ้างไม่รู้เรื่องบ้าง เพราะว่าเขาแปลตามแบบในโรงเรียน เรียกว่าแปลผิดๆ คือแปลกันตามตัว ตามหลักวิชาไวยากรณ์ ตามที่บัญญัติไว้ในไวยากรณ์ คนธรรมดาอ่านไม่ค่อยรู้เรื่อง แปลรักษาคำมากเกินไป รักษาสำนวนโวหารมากเกินไป จะเรียงเอาตามชอบใจไม่ได้ หนังสือที่รวบรวมเอามาลงสวนโมกข์ก็หนังสือเหล่านี้แหละ ไม่ได้สมบูรณ์อะไร

๒) อาจารย์ครับ ความรู้แค่ประโยค ๓ อาจารย์คิดว่าพอหรือครับในสมัยนั้น ที่จะมาค้นคว้าพระไตรปิฎกเอง

ไม่เคยนึกสงสัยเลย เพราะเรามันไม่ได้อาศัยแต่ความรู้บาลี มันอาศัยความคิดนึก การใช้เหตุผล วิธีการใช้เหตุผล หรือเหตุผลที่ยังไม่มีใครรู้สึกกัน ถึงเดี๋ยวนี้พระไตรปิฎกก็ถือเอาตามตัวนั้นไม่ได้ ยิ่งบัดนี้ยิ่งเห็นว่าไม่ได้มากขึ้นทุกที ถือเอาตามตัวไม่ได้ ต้องเก็บเอาใจความ บางอันน่าจะฉีกทิ้งด้วยซ้ำไป แต่ว่าไม่พูดมันจะเกิดยุ่ง พระไตรปิฎกควรจะฉีกไปสัก ๓๐ เปอร์เซนต์ เหลือแต่ที่มันไม่ตีกัน มันเข้ากันได้ นั้นมันลึกจริง ๆ

๓) อาจารย์ครับ มีตอนหนึ่งในจดหมาย อาจารย์เขียนไว้ว่า "เมื่อค้นคว้าหลักธรรมจนมั่นใจแล้ว ก็จะต้องทิ้งตำราที่เคยรักและเคยชอบหัวมาจนไม่เหลือเลย" แต่ตอนหลังนี้อาจารย์กลับมากลุ่มอยู่กับตำราจำนวนมากมายิ่งกว่าเก่าอีก นี่เพราะอะไรครับ

(เฮ้อ ๆ ๆ เบา ๆ) เพราะมาพบข้อเท็จจริงอันใหม่ว่า เท่าที่มีอยู่หรือใช้ ๆ กันอยู่นั้น ไม่ถูกใจเรา และเชื่อว่าคนอื่นก็รู้สึกเหมือนกัน มันอาศัยเป็นหลักโดยแท้จริงไม่ได้ จึงต้องยกเรื่องขึ้นมาใหม่ ในเรื่องการแปลข้อความในพระบาลี ความคิดจึงเกิดขึ้นมาใหม่ ถึงกับต้องแต่งหนังสือเรื่อง **ตามรอยพระอรหันต์** และเปิดแผนกพระไตรปิฎกแปลไทยขึ้นมาอย่างกว้างขวาง จนกระทั่งบัดนี้ พูดย่าง ๆ เท่าที่มีอยู่ มันไม่พอที่จะถือเป็นหลักปฏิบัติ ข้อนี้แหละทำให้ต้องมาติดตังอยู่กับหนังสือในยุคต่อมา จนกระทั่งวันนี้

๔) ทำไมอาจารย์ใช้คำว่าติดตังครับ

เพราะติดเหนียวผูกมัดมาก ทำเข้าไปแล้วมันยิ่งผูกมัดให้ทำ อย่างที่ทำหนังสือ "...จากพระโอษฐ์" ออกมา ๓-๔ เล่มมันก็เป็นเรื่องติดตังอยู่ มันขัดกับที่เคยตั้งใจไว้ว่าจะทิ้งหนังสือ กลายมาเป็นติดหนังสือมากกว่าเดิมเสียอีก

? ในกรณีของอาจารย์เป็นโทษหรือเป็นคุณครับ

ถ้าไม่มียุ่งกับเรื่องหนังสือมันคงจะดีกว่านี้ ในแง่ของการอยู่ป่าอยู่ดง (เฮ้อ ๆ ๆ) แต่คงไม่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม มันคานกันอยู่อย่างนั้น ก่อนนี้มันคิดถึงแต่แง่ของส่วนตัว ที่นี้พอมาทำเข้าเห็นว่ามันไม่พอ ที่สอน ๆ กันอยู่มันไม่พอสำหรับคนทั่วไป จึงตัดสินใจมาช่วยฟื้นฟูในด้านปริยัติกันอีกเรื่องหนึ่งด้วย

? แล้วการเรียนภาษาอังกฤษละครับ เห็นมีคนบอกว่าอาจารย์แอบหนีไปเรียนภาษาอังกฤษ ทำไมอาจารย์จึงต้องการเรียนภาษาอังกฤษครับ

อ้าว ก็เขาเรียนกันนี่ พระที่อยู่ด้วยเขาก็เรียน เข้าใจว่าหลวงวิจิตรฯ จะเป็นอิทธิพล เป็นแรงบันดาลใจให้พระอยากจะทำอย่างนั้น ก็ต้องเรียนภาษาต่างประเทศ ในวงการพระค้อย ๆ ตื่นตัวทีละนิด เป็นความรู้สึกธรรมดาเนี่ยแหละ ถ้ารู้ภาษาต่างประเทศก็มีทางไปมาก มีทางที่จะดีจะเด่นจะดังจะรวยอะไร ทำนองนี้ ทางนายธรรมทาสเขาส่งวารสารพุทธศาสนาสานภาษาอังกฤษให้ผมอ่าน ตั้งแต่อยู่พุ่มเรียงแล้ว แต่อ่านไม่ค่อยเข้าใจ มันก็มีส่วนทำให้อยากรู้อยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน แต่ผมไม่เคยแอบไปเรียนอย่างที่เขาเอาไปเล่ากัน มหาภิ (ธนิต อัญโญ) เขาเป็นเพื่อนเรียน เคยไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ เขาเรียนลิงกัวโฟนเยอรมัน เขาเรียนลิงกัวโฟนอังกฤษ ผมเรียนเองที่วัด ไม่เคยเข้าไปในที่เรียนของฆราวาส

แต่ที่จริงแล้วผมไม่เคยเรียนจริง ๆ จัง ๆ สักที ก็เรียนอย่างซีเกียจเอาเปรียบ คืออย่างชนิดไม่เปิดดิกชันนารี ก็ไปอ่านเรื่องที่รู้ ๆ อยู่แล้ว อ่านหนังสือพิมพ์ไทยแล้วก็มาอ่านหนังสือพิมพ์ฝรั่ง มันก็รู้อ่างไม่รู้บ้าง ถ้าเรียนอย่างจริงจังคงรู้มากกว่านี้ ตอนมาอยู่สวนโมกข์แล้ว มันก็ไม่ได้เรียนจริงจัง จนกระทั่งบัดนี้ มันจึงอ่านรู้เรื่องบ้างไม่รู้เรื่องบ้าง ที่แปลหนังสือได้นี้ (หึ ๆ ๆ) มันฟลุค ไปรู้ไ้ที่เขาไม่รู้ เดียวนี้เขียนไม่ได้แล้ว จะอ่านรู้เรื่องก็ต้องเปิดดิกชันนารี เรียนชนิดไม่ต้องเปิดดิกก็คืออ่านพุทธประวัติไป เรื่องพุทธประวัติ เรามันรู้อยู่แล้ว มันก็พอจะเดาถูก สมัยนั้นมีฉบับภาษาอังกฤษแล้ว ก่อนผมบวชก็มีแล้ว พระลังกาเต่ง หรือเรียนจากกระดาษหุ้มกระป๋องนม ปลากระป๋อง มันรู้มันเดาถูก ไม่ต้องเปิดดิกชันนารี หรือจากฉลากยาที่เราเอาได้ ตากวยกิวไม้แดง (คนช่วยตั้งสวนโมกข์คนหนึ่ง) แกดูจะอ่านมากกว่าผม ที่ผมเคยเล่าว่าแกหัดเรียนภาษาอังกฤษ จากฉลากกระป๋องต่าง ๆ มีดิกชันนารีเล่มหนึ่งของแมคฟาแลน ราคา ๕ บาทติดตัวอยู่ แกเปิดดิกเรื่อยจนอ่านรู้เรื่อง แต่ออกเสียงไม่ได้แม้แต่คำเดียว ในสันดานแกคงเป็นคนชอบเป็นนักปราชญ์ นิยมความเป็นปราชญ์ แกเป็นชาวบ้านธรรมดา เรียนหนังสือมากหน่อย เขียนหนังสือสวยหน่อย เคยรับตำแหน่งที่เขาเรียกกันว่านายหน้าหอเจ้าเมือง ใครมาก็ต้องติดต่อก่อน คล้าย ๆ กับเจ้าหรือยกกระบัตร แกได้ยินพวกเจ้านายพวกนี้เขาคุย ๆ กันถึงเมืองนอกเมืองนา แกก็สนใจ เลยชอบเรื่องเมืองนอก ชอบเรื่องฝรั่ง ชอบเรื่องกระทรวงการต่างประเทศ จนเลิกทำงานแล้วมาอยู่วัดก็ยังอ่านอยู่เรื่อย หนังสือประวัติศาสตร์ของ

รูปแกะอ่านจนดู อ่านรู้เรื่องแต่อ่านไม่ออก โดยสรุปภาษาอังกฤษผมศึกษาเหมือนกัน แต่ว่ามันศึกษาไม่จริงจัง ศึกษาลอก ๆ ขโมยศึกษาไว้ว่าได้ศึกษาแล้ว ไม่ได้แตกฉานอะไร

สภาพพระศาสนาในสมัยนั้นและการวิพากษ์

❓ สมัยที่อาจารย์ขึ้นไปอยู่กรุงเทพฯ นี้ การแบ่งแยกระหว่างคณะธรรมยุตกับมหานิกายรุนแรงไหมครับ

จะว่าไปมันก็ไม่ค่อยแรงอะไร มันแรงอยู่เฉพาะกับบางพวก บางแห่ง บางวงการ ก็พวกที่เป็นเจ้าหน้าที่เป็นผู้รับผิดชอบปกครองแต่ละนิกาย ที่ว่าแรงจนทะเลาะวิวาทกันนั้น เกือบจะไม่มีในกรุงเทพฯ มันมาแรงที่ต่างจังหวัด ที่ทะเลาะกันทำร้ายกัน นครศรีธรรมราชมากที่สุด มีการทะเลาะกันโดยเปิดเผย ระหว่างธรรมยุตกับมหานิกายกลายเป็นเรื่องส่วนตัว เหมือนกับการเสียประโยชน์ จะฆ่าจะแกงกัน สงขลาก็เหมือนกัน

ที่กรุงเทพฯ ที่เด่นชัดก็เรื่องที่วัดมหานิกายบางวัด ปรับปรุงตามธรรมยุต เช่นที่วัดมหาธาตุฯ ทำตั้งแต่สมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ยังอยู่ที่วัดปทุมคงคาที่ผมอยู่ไม่มีวิเวกของธรรมยุต เป็นมหานิกายแบบโบราณ ขึ้นอยู่กับวัดสุทัศน์ วัดสุทัศน์เป็นวัดแข็งข้อ รักษาแบบมหานิกายเดิม สมัยนั้นสมเด็จพระสังฆราช (แพ) ปกครองวัด แต่ตอนนั้นยังไม่เป็นสมเด็จพระสังฆราช ที่นั่นเป็นป้อมค่ายมั่นคงของมหานิกาย ถ้าห่มผ้าแบบธรรมยุต อยู่ไม่ได้ ไล่ออกเลย

❓ กระแสวิพากษ์วิจารณ์พุทธศาสนาสมัยนั้นมีอะไรบ้างครับ

มีนายนรินทร์ (กลิ้ง) เป็นตัวใจทักว่าจะปราบพระอลัชชี แล้วเขาก็จัดเป็นอลัชชีทั้งหมด ตั้งแต่พระสังฆราชลงมาเลย เขาก็พิมพ์หนังสือออกมาหลายเล่ม ลงรูปประจานด้วยคนแตกตื่นกันมาก ทั้งในหมู่พระสงฆ์และฆราวาส เขาแสดงบทบาทอยู่ ๓-๔ ปี ตั้งสวนโมกข์แล้ว เขายังแสดงอยู่ระหว่างที่พิมพ์เรียนอยู่ที่กรุงเทพฯ เขากำลังเข้มข้น พระเถระมหาเถระ เขาก็เห็นว่าไม่ควรทะเลาะกับคนบ้า เขาก็เฉยกันไป (หัวเราะเบา ๆ) ให้ทำไปข้างเดียว แล้วในที่สุดก็วินาศเอง เรียกว่าพายแพ้วตัวเอง

เขาออกเป็นหนังสือหลายเล่ม ลงรูปภาพดำด้วย นายนรินทร์เขาค้าย ๆ ครึ่งบ้าครึ่งเมา เขาไปหาผมตามคำแนะนำของนายธรรมทาส ว่าผมพักอยู่ที่วัดปทุมคงคา ลืมเสียแล้วว่าเขากล่าวว่าอย่างไร แต่เค้า ๆ ว่า "เดี๋ยวนี้เขาว่าท่านไม่ถูกอย่างนั้นอย่างนี้ ท่านจะว่าอย่างไร" ผมบอก "ไม่รู้ฉันทำอะไรอย่างนี้" เขาติดต่อกับนายธรรมทาสทางจดหมาย คณะนายธรรมทาสเขามีหลายคนที่นิยมความเห็นของนายนรินทร์ อยากจะให้พระเครื่อง กิ่งมงายอยู่อย่างนั้น เห็นนายนรินทร์เป็นเรื่องถูกไปหมด คอยกันไม่ได้หอรอกกับนายนรินทร์ มันครึ่งบ้าครึ่งเมา อยากจะดั่ง ตั้งคณะภิกษุณีให้ลูกสาวบวช อยากจะดั่งว่าร้อยพันพุทธศาสนาขึ้นมาให้ครบบริษัท ๔ ลูกสาวก็ดี ตามใจพ่อ (หัวเราะ) ให้พ่อเซ็ดอย่างไรก็ได้ ในที่สุดไม่รู้จะหาทางออกทางไหน ก็จัดแสดงละครตบตา หรือจะจริงอย่างไรก็ไม่ทราบ ให้คน ๆ หนึ่งดูภิกษุณีไปเสียเพื่อจะปิดฉาก ให้ชี้อ้อมมาดูไป มีคนเขาพูดว่าเป็นเรื่องเล่นกลของนายนรินทร์เอง แต่คนเขาถือกันว่าแกหลอกลวง คือแกทำยาขึ้นมาชื่อว่ายาอายุวัฒนะ ทำด้วยเหล้าดอง แล้วก็ปิดฉากว่าพระก็ฉันได้ เป็นยา พระก็ฉันกันเมากันใหญ่ แสดงว่าแกไม่ตรง ไม่ซื่อ คดโกง แกหาเงินโดยหลอกลวง จนคณะสงฆ์ต้องออกประกาศว่า ห้ามพระเถระฉันยาที่นอกเขาคู่ของนายนรินทร์ (กลิ้ง)

สามเณรี ธิดาของนายนรินทร์ การประกาศตนจะเป็นผู้ฟื้นฟูพุทธศาสนา ยุคกิ่งพุทธกาล โดยเฉพาะก็คือ การบวชลูกสาวของนายนรินทร์ครั้งนั้น ได้ก่อให้เกิดเสียงวิพากษ์วิจารณ์ อย่างเกรียวกราว ในวงพุทธบริษัท และย่อมกระทบความรู้สึกของพระมหาเถระ ให้ใคร่ครวญถึงความเป็นจริง ของพระศาสนาในสมัยนั้น และหนทางแก้ไขสำหรับอนาคต

ด้วย

๑ อาจารย์ครับ คนโดยทั่วไปสมัยนั้นเขารู้สึกว่าศาสนามันแย่งหรือเปล่าครับ

มันมีจำนวนหนึ่งที่เขาเห็นอย่างนั้น เหมือนอย่างนายรินทร์ แต่ส่วนใหญ่เขาไม่รู้สึกอะไร

๒ ประเด็นสำคัญที่นายรินทร์เขาโจมตีพระคืออะไรครับ

โดยมากก็เรื่องเงิน และเรื่องอยู่กินสบายเกินไป แกเอาเงินมาจากไหนก็ไม่รู้ พิมพ์หนังสือเล่มใหญ่ ๆ ลงรูปด้วยอย่างเต็มที่ ประจานพระมหาเถระทุกองค์ เป็นการปลุกปั่นประชาชนให้เกิดขัดแย้งพระโดยตรง แต่กฎหมายก็ไม่ยื่นมือเข้ามาขัดคอก แต่มันไม่มีผลอะไรหรอก เพราะประชาชนเขาเห็นเป็นธรรมดาไปแล้ว อย่างเรื่องมีเงินหรือจับตางค์ เป็นต้น

๓ สมัยที่อาจารย์ไปเรียนกรุงเทพฯ ตอนนั้น พระผู้ใหญ่ที่เด่น ๆ มีใครบ้าง

ตามความรู้สึกทั่วไปสมัยนั้น สมเด็จพระสังฆราช ทุกองค์แหละ (เหอะ ๆ ๆ) สมเด็จพระวันรัต (เฮง) จะนำหน้า ตามความรู้สึกของนักศึกษาปัญญาชน สมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงชินวราลงกรณ เขามองเห็นกันว่าเจียบเกินไป สมเด็จพระญาณสังวร ออกไปทางเรื่องขลังเรื่องศักดิ์สิทธิ์เสีย สมเด็จพระวัดเทพศิรินทร์ ดูจะเป็นคนก้าวหน้าที่สุด ถ้ามีเรื่องเกี่ยวกับฝรั่งมังค่าอะไร ต้องไปทางนั้น ตอนนั้นยังไม่ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราช เป็นพระสาสนโสภณ

๔ พระหนุ่ม ๆ เป็นดาวเด่น ๆ ขึ้นมา มีบ้างไหมครับยุคนั้น

มันไม่ค่อยมี คุณสุชีพหรือสุชีโวภิกขุ นั้นแหละเป็นคนแรก รุ่นอ่อนกว่าผมหน่อย เขามีผลงานตั้งแต่อายุยังน้อย ตอนนั้นเขาเป็นผู้นำคนหนุ่มยุวพุทธ ให้ทำอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน เป็นผู้ก่อหวอด ก่อราก มหาวิทยาลัยสงฆ์วัดบวรฯ เป็นคนแรกที่เทศน์เป็นภาษาอังกฤษในเมืองไทย เขาจัดให้เป็นพิเศษ มีฝรั่งมาฟังหลายคน ตอนหลังผมเคยไปฟังด้วย เจ้าคุณสดพลี (พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์) พาไป คุณชำนาญก็เคยพาไปเยี่ยมแกถึงกุฏิ

๕ อาจารย์ครับ ในหมู่พระสงฆ์สมัยนั้น เริ่มสำเหนียกกันแล้วใช่ไหมครับว่าพระสงฆ์เริ่มตามโลกไม่ทัน เป็นฝ่ายล่าสมัยไปเสียแล้ว

สำเหนียกกันแต่ในหมู่พระสงฆ์หนุ่ม ๆ คนแก่งยังไม่ยอมรับว่าล่าสมัย ก็เลยต้องเอาอย่างที่พระแก่เขาทำ ๆ กันอยู่ โดยไม่กล้าเปลี่ยนแปลง พระเถระผู้เฒ่าทั้งหลายทะนงหรือว่ายืนกรานว่าอย่างนี้ถูกแล้ว อย่าไปเปลี่ยนมันไปตามแบบของใหม่ แล้วมันก็ต่อมาจากกระทิงบัดนี้ ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง พระมหาเถระชั้นสมเด็จพระสังฆราช ไม่มีหัวที่จะปฏิวัติปฏิรูปอะไรหรอก ถือว่าต้องอย่างนี้ ๆ แล้วมันก็เลยอยู่อย่างนี้ ไม่กระดิกไปไหน ก็ท่านทำอะไรไม่ได้นี่ ใ้สิ่งทีก้าวหน้าท่านทำไม่เป็น ทำไม่ได้แล้วจะคุมความก้าวหน้าได้หรือ

ยุคสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ นี้ ก็นับว่าบุกเบิกมาระดับหนึ่งแล้ว ขยับเปลี่ยนแปลงขึ้นมาไม่น้อยแล้ว แต่มันไม่มีคนสานต่อ คนที่ฉลาดอย่างนั้น สามารถอย่างนั้นมันไม่มี มันไปยึดหลักตายตัวเท่าที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ได้วางเอาไว้ สักคำหนึ่งก็ไม่กล้าแตะต้องหรือแก้ไข ปัญหามันมีอยู่อย่างนี้แหละในวงการศาสนา มันมีอยู่อย่างนี้ คุณลองคิดดูเถอะ พวกหัวเก่าที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงอะไรเลยก็ยังมีอยู่มาก พวกหัวใหม่นั้นก็ยังไม่ถึงกับจะทำอะไรได้ดีจริงชัดเจนออกมาจนชนะน้ำใจพวกหัวเก่า โดยมากถ้าพูดกันตามตรงก็คือว่าท่านเหล่านั้นสบายแล้ว มีกินมีใช้สบาย ไม่ต้องไปยุ่งอะไร ท่านสบายเสียแล้ว ถึงเดี๋ยวนี้ก็เถอะ ท่านพอใจในความสบาย ไม่ต้องทำอะไรก็มีลาภสักการะมาเรื่อย ๆ เป็นแสนเป็นล้าน พระทั้งหลายสนใจเรื่องสังคมมากกว่า สังคมกับคนรวย ไม่ได้สนใจเรื่องธรรมะธัมโม เรื่องการศึกษา ความก้าวหน้า เว้นไว้แต่มันจะให้ผลเป็นลาภสักการะ เรียกว่าตกอยู่ในยุคมัวเมาลาภสักการะ พระมีหน้ามีตาหน่อยต้องมีห้องรับแขก เหมือนกับบ้านคนหบดีมีชุดบุณวมใหญ่ มันมีลาภสักการะเป็นเบื่องหน้า เป็นวัตถุประสงค์ ถึงแม้จะสนใจเรื่องการศึกษาเรื่องอะไรก็มุ่งลาภสักการะเป็นอันสงส์ และมันยากมากที่จะมีจิตใฝ่จิตสุจริตเพื่อพระศาสนาให้ถูกต้องถาวร ลาภสักการะเสียงสรรเสริญเยินยอมันง่ายและเห็นชัด และดึงดูดที่สุด พระบาลีมีคำอยู่ว่า **ลาภสักการะสิโลโก** มันเป็นเครื่องกระตุ้นให้ทำงาน ถึงเราก็เหมือนกันแหละ มันมีเกี่ยวข้องหรือมีอะไรกระตุ้นอยู่ส่วนหนึ่งด้วยเหมือนกัน แต่ว่าเราไม่ได้ตั้งต้นเพื่อลาภสักการะ แต่มันมาทีหลัง เมื่อเราได้ทำอะไรไปแล้ว ในสังยุตตนิกายมีหลายสิบเรื่องที่แสดงตัวอย่างของพระที่เมาลาภแล้วก็เสียหายมากมาย ย้ำทุกคำว่าย มันเป็นอันตรายแก่โยคิกเขมธรรม คือลาภสักการะและเสียงเยินยอเป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรม เป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ แต่ไม่มีใครฟัง มันดื้อมด้า มันหมายมั่นใน**ลาภสักการะสิโลโก** ที่จริงสักครึ่งหนึ่งก็ยังมีคนละครึ่ง ด้วยจิตบริสุทธิ์ครึ่งหนึ่ง ด้วย**ลาภสักการะสิโลโก**ครึ่งหนึ่งก็ยังมีดี สำหรับปุถุชน

๑ อาจารย์ครับ พระเถระรุ่นหนุ่มที่เป็นดาวเด่นฝ่ายมหานิกาย เช่น เจ้าคุณพิมลธรรมสมัยนั้นเป็นอย่างไรบ้างครับ

สมัยผมเรียนอยู่ท่านกำลังพิกตัว กำลังจะเริ่มแสดงบทบาท เป็นชุด ๓ เกลอป เจ้าคุณศรีสุธรรมคือพระพิมลธรรม เจ้าคุณศรีสุทัศน์ที่มรณภาพไปแล้ว และเจ้าคุณศรีสมโภช คือมหาเกษม บุญศรี มีลักษณะเดียวกัน แบบเดียวกัน เริ่มจัดการอะไรที่ใหม่ ทันสมัย สมเด็จพระท่านก็เริ่มส่งคนเหล่านี้ไปแสดงฝีมือ เจ้าคุณพิมลธรรมนี่ส่งไปรักษาการเจ้าคณะจังหวัดอยุธยา เป็นชุดที่หนุ่มมาก ให้ทำงานบริหารในวงแคบแล้วค่อย ๆ กว้างออกไป ต่อมาได้เป็นสังฆมนตรีกันทั้งนั้น ยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว มหาภิ (ธนิต อยุธยา) นี่เขาเรียนเพื่อจะออกมาเป็นฆราวาสโดยตรง เรียนภาษาเยอรมัน ในที่สุดก็ได้เป็นอธิบดีกรมศิลปากร

๒ อาจารย์ครับ แล้วหนังสือพิมพ์ทั่ว ๆ ไปละครับ มีลงเรื่องที่เรียกร้องให้พระทันสมัยขึ้นบ้างหรือเปล่า

ไม่มี มี ๒-๓ ฉบับเขียนรึนรินทร์เท่านั้น นอกนั้นเขาก็เห็นนรินทร์เป็นคนบ้าดีบ้าเด่นบ้าศาสนา

ธรรมทาส ธรรมทาน และพุทธศาสนาในต่างประเทศ

นายธรรมทาส พานิช หัวเรียวหัวแรงสำคัญที่สุดของคณะธรรมทาน
ที่สนองงานท่านอาจารย์พุทธทาสมาโดยตลอดตั้งแต่ต้น

❓ อาจารย์ครับ แล้วทางโยมธรรมทาสนี้ก่อรูปความคิดมาอย่างไร จึงได้ตั้งคณะธรรมทานขึ้นมาแล้วมาช่วยงานอาจารย์ในภายหลัง

นายธรรมทาสเขามีนิสัยอยากส่งเสริมพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ตั้งแต่ตอนที่เขาไปเรียนเตรียมแพทย์ที่จุฬาฯ (๒๔๖๙) เขาไปพบบทความเกี่ยวกับการเผยแผ่พุทธศาสนาทางสมาคมมหาโพธิ์ ของธรรมปาละ และหนังสือ*ยังอิสต์* ของญี่ปุ่น ได้ใจให้เขาเห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนา และหาหนังสือทางพุทธศาสนาจากหอสมุดนั้นมาอ่านเสมอ พอกลับมาบ้าน (๒๔๗๐) ก็มาตั้งหีบหนังสือให้คนอื่นอ่านกันในเวลาต่อมา (๒๔๗๒) รวบรวมหนังสือธรรมะที่หาได้ในสมัยนั้น รวมทั้ง *เทศนาเสือป่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ อะไร ไทยเขมร วิสาขะ* เป็นต้น ก็ก่อหวอดให้เกิดความสนใจในหมู่คนแถวนั้น ไม่กี่คนหรอก จับกลุ่ม

สนทนากันเรื่องจะทำพุทธศาสนาให้มันบริสุทธิ์ ให้มันถูกต้องอย่างไร ต่อมาคนเหล่านี้ก็เป็นกำลังตั้งสวนโมกข์และคณะธรรมทาน มีนายเที่ยง จันทเวช นายดาว ใจสะอาด นายฉั่ว วรรณกลัด นายเนิน วงศ์วานิช นายกวย กิวไม้แดง เป็นตัวตั้งตัวตี นายธรรมทาสเขาได้รู้จักกับชาวลังกาชื่อสิริเสนา ที่มาพักอยู่ที่บ้านท่าโพธิ์ จึงได้รู้เรื่องกิจการของสมาคมมหาโพธิ์ และอนาคตวิภะธรรมปาละ ซึ่งพยายามฟื้นฟูพุทธศาสนาในลังกาและอินเดีย นายธรรมทาสเขาก็มีเจตนาติดต่อรับหนังสือมหาโพธิ์ ต่อมาก็รับ *ปริติชบุตติสตี* ของสมาคมมหาโพธิ์ ลอนดอน *บุตติสตี อิน อิงแลนด์* และ *บุตติสตี แอนนวล ออฟซีลอน* ทำให้เขารู้ว่าชาวคราวความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับพุทธศาสนาในต่างประเทศ แล้วก็พยายามส่งต่อมาให้ผมอ่านบ้าง แต่ผมอ่านไม่ค่อยรู้เรื่อง ไม่ทนอ่านเพราะต้องเปิดดิกชันนารีมาก โดยมากอ่านแต่ข่าว (หัวเราะเบา ๆ) นายธรรมทาสเขาก็เอาเรื่องจากหนังสือเหล่านี้เขียนหรือแปลเป็นไทย ไปลงตามนิตยสารสมัยนั้น เช่น *ศรีกรุง เดลิเมต์ ไทย เขษม* เป็นต้น และเริ่มใช้นามปากกา*ธรรมทาส* ก่อนนั้นเขาชื่อเอ็กเกย เมื่อผมไปอยู่กรุงเทพฯ แล้ว หนังสือภาษาอังกฤษที่เขารับอยู่ ถ้าฉบับไหนมันพิเศษ เขาต้องการให้อ่าน เขาก็ส่งไปให้ มันก็เป็นเรื่องที่ทำให้ได้คุยกันหรือศึกษากันอยู่บ้างเกี่ยวกับการฟื้นฟูแบบธรรมปาละนี้แหละ พอตั้งสวนโมกข์ก็เลยร่วมมือกัน

ผมมันเป็นคนใจกระด้าง ไม่ค่อยจะเชื่อว่าใครมีอะไรดีได้ง่าย ๆ ถือหลักว่าต้องดูไปก่อน บางอย่างก็ดี บางอย่างมันก็บ้าบิ่น

๑ ขบวนการธรรมปาละนี้มันเป็นมาอย่างไรครับ

ธรรมปาละเขาเป็นชาวลังกา (๒๔๐๘-๒๔๗๖) เคยถือคริสต์มาก่อน ต่อมาเกิดหันมาถือพุทธ เพราะเสื่อมศรัทธา ไปเห็นบาทหลวงถือปืนยิงนก แล้วต่อมาก็ได้ตั้งสมาคมมหาโพธิ์ขึ้น เพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกาและอินเดีย และเผยแพร่ในวันตกด้วย ต้องถือว่าเขาเป็นคนบุกเบิกรุ่นแรก เป็นรุ่นจุดชนวนที่สำคัญที่สุด ไม่งั้นจะไม่มีอะไร แต่มาถึงเดี๋ยวนี้ สรุปความแล้วก็ยังมีผลน้อยมาก มีผลไม่เต็มที่อย่างที่หวัง พุทธศาสนาในอินเดียไม่เป็นปึกแผ่นอย่างที่ธรรมปาละเข้าใจ

๒ อาจารย์ดูว่าแกไปพลาดตรงไหนบ้างครับ

มันไม่เกี่ยวกับพลาด มันเกี่ยวกับทำไม่ได้ เพราะว่าวิชาความรู้ก็ยังไม่ถึงที่สุด แม้แต่เขียนหนังสือเป็นที่นิยมนับถือก็ยังไม่ถึงที่สุดของความรู้ในทางธรรมะ ยังไม่พูดถึงเรื่อง*อทิปปัจจยตา* *สุญญตา* มันเป็นเรื่องพุทธศาสนาตามธรรมเนียม แล้วในทางจิตใจก็ยังไม่สมบูรณ์ แกตีหัวฝรั่งแตกเพราะใส่รองเท้าเข้าไปในวิหาร เกิดเรื่องใหญ่ แสดงว่ายังมูทะลุ ยังยึดถืออะไรเกินควร แล้วคำปฏิญญาฟังดูแปลกมาก ขอเกิดอีก ๒๕ ชาติ เพื่อแผ่พุทธศาสนา มันเป็นเรื่องศาสนาข้างนอกไม่ใช่พุทธศาสนาข้างใน มันก็เชื่ออย่างคนธรรมดาเชื่อ คน ๆ เดียวกันตายแล้วมาเกิดอีก ๆ ๆ ซึ่งไม่ใช่เรื่องพุทธศาสนา มันเป็นเรื่องสังคมมากกว่าเรื่องทางศาสนา

แกตั้งใจจะฝึกพระขึ้นมา แต่ก็ทำไม่ได้ตามลำพัง จัดให้เรียนที่นั่นเรียนที่นี่ ที่ลังกา ที่อินเดีย อังกฤษ แล้วเดี๋ยวนี้มันก็เรียกว่าหมดแล้ว ทลายหมดแล้ว ๒ คนสุดท้ายที่ทำงานได้ผลบ้างก็ท่านราหุละ สังฆปริณายกนะ กับ อานันทะ เกาศัลยานะ ที่ยังอยู่เดี๋ยวนี้ กำลังร่วมมือกับพวกอัมเบตต้า เคยเขียนจดหมายมาขอความช่วยเหลือที่ผม เมื่ออัมเบตต้าตายแล้ว มันเปลี่ยนแปลงมาก ชาวพุทธ ๔-๕ ล้านคนกำลังจะกลับไปเป็นฮินดูอีก เพราะมันไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากการเป็นพุทธ มันไม่ได้ช่วยให้มีอาหารกินมากขึ้น ที่เคยอ่านมามี ๑๔ องค์ที่จัดส่งให้ทำอย่างนี้ แล้วมันก็ไปกันหมด ส่งไปอังกฤษ ไปสีกมีเมียกันเสียก็มี

๑) อาจารย์ครับ นอกจากที่กล่าวมาแล้ว การเคลื่อนไหวเพื่อปรับปรุงพระพุทธศาสนาสมัยนั้น ยังมีอะไรอีกครับ

นี่ไม่ค่อยออก ข้อ จากหนังสือพิมพ์มหาโพธิ ทำให้คนไทยตื่นเรื่องพระโลกนาถกันพักหนึ่ง นายธรรมทาสอ่านเรื่องของแกแล้วเอาไปเขียนลงหนังสือพิมพ์สมัยนั้น แกเป็นชาวอิตาเลียน บวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาที่ประเทศพม่า (พ.ศ.๒๔๖๘) พยายามที่จะเผยแพร่พุทธศาสนาไปในยุโรป ได้ประกาศชักชวนพระภิกษุในลังกา พม่า ไทย ให้เดินทางไปกับท่าน จะเดินด้วยเท้าจากพุทธคยาไปเยรูซาเล็ม จากเยรูซาเล็มไปกรุงโรม เพื่อประดิษฐานพุทธศาสนาในยุโรป ลงประกาศในหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษหลายฉบับเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๔ ต่อมาต้นปี ๒๔๗๕ ได้นำพระพม่าออกจากพระเจดีย์ชเวดากอง (สุวรรณเจดีย์) ไปอินเดีย ต่อมาเมื่อตั้งสวนโมกข์แล้วได้เดินทางเข้ามาประเทศไทย หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาของเรา เป็นที่ลงข่าวชักชวนให้ ท่านปัญญานันทะก็เคยร่วมไปกับคณะนี้ ไปแตกทัพกันที่พม่า หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาลงข่าวของแกต่อเนื่องกันโดยตลอด จนเจียบหายไปตามอนคมอยู่กรุงเทพฯ เขาลงประกาศข่าวในมหาโพธิ ให้ติดต่อที่บ้านพระอภัยวงศ์ ถนนสาทร นายธรรมทาสส่งที่อยู่ไปให้ผมไปติดต่อดู ผมก็ไป แต่เจอบ้านปิดเหมือนบ้านร้าง ถามคนแถวนั้นว่าไม่เห็นมีใครอยู่

พระโลกนาถ ภิกษุชาวอิตาลีเลียน ผู้โด่งดัง ได้เดินทางเข้ามาเมืองไทยเมื่อปี ๒๔๗๖ เพื่อชักชวนพระภิกษุสามเณรไทย ให้ร่วมเดินทางเผยแผ่ศาสนาไปทั่วโลก ก่อให้เกิดความตื่นเตนในหมู่พุทธบริษัทสมัยนั้นเป็นอันมาก มีพระเถรเดินทางตามพระโลกนาถจำนวนไม่น้อย ที่เด่น ๆ ได้แก่พระปัญญาชั้นตฤกษุ พระปลัดบุญชวน เขมาภิรัตน์ และอดีตสามเณรกรุณา กุศลลาสัย เป็นต้น

พระมหาเจี๋ยม พระหนุ่มเจ้าสำนักสวนโมกขพลารามก็ได้รับผลสะท้อนจากเหตุการณ์ครั้งนี้ น้องชายผู้ร่วมงานของท่าน เป็นผู้หนึ่งที่ติดตามและช่วยเสนอข่าวพระโลกนาถต่อสื่อมวลชนไทย ด้วยการถ่ายทอดเรื่องราวจากหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษที่ตนได้รับอยู่

พระมหาเจี๋ยมได้เขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย ฉบับวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๔๗๖ ในนามปากกา เปรียญเด็ก มีความตอนหนึ่งว่า

"พระโลกนาถได้เดินทางมาชักชวนพระภิกษุสยามที่มีความศรัทธา ยอมเสียสละออกเดินทางธุดงค์ ไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่กรุงโรมและยรูซาเล็ม และเที่ยวไปรอบโลก ข้าพเจ้าเป็นผู้มีความเสียสละทุกอย่างผู้หนึ่ง แต่ทำไมข้าพเจ้าจึงไม่ไปกับพระโลกนาถ หรือไปกับพระโลกนาถไม่ได้

...ข้าพเจ้าไม่เลื่อมใสในพระโลกนาถเฉพาะอย่างหนึ่ง คือการที่ท่านตั้งนามตัวเองว่า "โลกนาถ" ซึ่งเป็นนามที่หมายเอาพระพุทธเจ้าจำพวกเดียวกันนั้น ถ้าใจของข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านรูปนี้เป็นพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าจะไปกับท่านทันที แต่บัดนี้ข้าพเจ้ายังไม่เชื่อ ทำให้เกิดความรังเกียจเล็กน้อย....

ทั้งบางคราวยังสงสัยว่า เราควรรอดูการกระทำของผู้ที่อ้างตัวเป็นพระอรหันต์โดยอ้อมผู้นี้ ไปก่อนจะดีกว่ากระมัง"

❓ อาจารย์รู้สึกอย่างไรต่อขบวนการของโลกนาถและธรรมปาละละครับ

มันก็ไม่รู้สึกอย่างไร ชาวเขามาทางมหาโพธิ์ก่อนแล้ว เมื่อแกเข้ามาในกรุงเทพฯ เคยมาตั้งอยู่พักหนึ่ง คุณสัจญญา ธรรมศักดิ์นี่ก็เป็นผู้สนับสนุนมาก พระราชาธรรมนิเทศวิงสนับสนุนมาก หลงขนาดยอมจัดให้ทุกอย่าง ผมเคยพบกับโลกนาถคราวหนึ่งที่วัดบวรฯ แกพักที่วัดบวรฯ คุณสัจญญาพาผมไปเยี่ยม เขาคงจะพูดกันแล้วว่าถ้าได้ผมไปด้วยจะดีมาก พอพบกันแกก็พยายามจะให้ผมไปด้วยให้ได้ ผมไม่เอา ตอบสั้น ๆ ว่ายังมีงานในเมืองไทย อยากจะเผยแพร่ในเมืองไทย

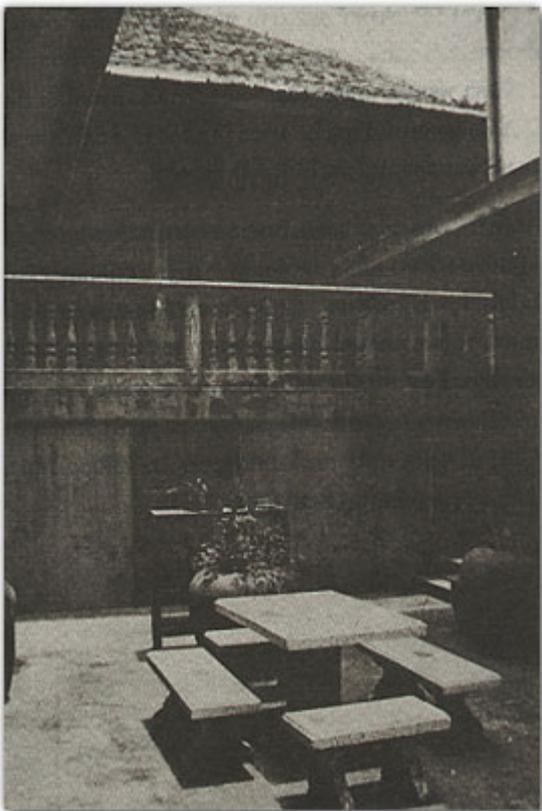
อัมลากรุงเทพฯ และตีความชีวิต

๑ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์เขียนไว้ว่าเกลียดกรุงเทพฯ นี้ มีผลมาจากสภาพแวดล้อมของกรุงเทพฯ ด้วยหรือเปล่าครับ

มี มันมีสิ่งที่เป็นข้าศึกอย่างรุนแรงต่อสุขภาพด้วย คือฝุ่น กลิ่นโคลง เสียงรถ และอากาศในฤดูร้อน สมัยนั้นเสียงรถมีแล้ว โดยเฉพาะเสียงรถราง ดังกลี๊ด ๆ โกลิ้งกล้างกลี๊ด ๆ ๆ นี่มันเป็นความรู้สึกตอนหลัง ๆ มาแล้ว ที่ผมทนกรุงเทพฯ ไม่ค่อยได้ ตอน (เฮ้อ ๆ ๆ) ส่งท้าย กลิ่นเหม็นทำให้เป็นริดสีดวงจุก

๒ กลิ่นอะไรครับ

กลิ่นอะไรก็ไม่รู้ กลิ่นกรุงเทพฯ นั้นแหละ แล้วมันก็หนวกหูทนไม่ค่อยได้ แล้วก็ฟันเลือดออก เข้าใจว่าเนื่องมาจากน้ำประปา พอกลับมาบ้านนอกก็หายเอง มันคงจำเจ เมื่อมันยังหนุ่มจืด ๆ มันไม่ค่อยรู้สึกหรือกรอกเรื่องอย่างนี้ พออายุมากเข้ามันก็เริ่มมี ตอนหลัง ๆ เมื่อมาอยู่สวนโมกข์แล้ว เข้าไปกรุงเทพฯ ที่ไร เบื่อทุกที ตอนจะอำลากรุงเทพฯ มันเริ่มรำคาญสิ่งเหล่านี้ ได้ฤกษ์ที่ผมอยู่ก็มีเสียงหมุดังอู้อื้อเยียว มันคงทุกคนไม่เฉพาะแต่ผม แต่เขาชินหรือเขาทน แต่เราไม่อยากทน ขยะมูลฝอยและน้ำเน่ามันมีอยู่ทั่วไป เกือบทุกคลองคลองก็เริ่มเหม็นแล้ว คลองปทุมคงคาน้ำใช้ไม่ได้ น้ำดำแล้ว เขาเริ่มถมเป็นบางตอนแล้ว นำขยะแขยงที่สุดเวลาน้ำขึ้น เขาก็ปล่อยให้น้ำดำ ๆ นั้นเข้ามาในบ่อที่ตักใช้กัน อาบน้ำก็มีกลิ่น

กฎที่ทำนอาจารย์พุทธทาสเคยอยู่เมื่อสมัยมาเรียนบาลี
ที่วัดปทุมคงคา กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓

ภาพนี้ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘

❓ มีใครร่วมคิดกับอาจารย์บ้างครับ ก่อนที่จะมาตั้งสวนโมกข์

ไม่มี ที่เป็นผู้ใหญ่ไม่มี การมาตั้งสวนโมกข์มันก็ไม่มีอะไรมากมายถึงขนาดนั้น เราเพียงแต่มองเห็นว่ามันควรจะปรับปรุง แล้วเราก็มองเห็นว่ามันไม่ต้องปรับปรุงอะไรมาก เพียงแต่กลับไปหาของเดิมเท่านั้นเอง เป็นอยู่ตามบาลีเหมือนเดิม บาลีเท่าที่อ่านจาก*ธรรมจักขุสมัย*นั้นมันก็พอรู้ว่าจะปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอย่างไร เราไม่ได้คิดมากมายว่าจะให้เป็นเรื่องของประเทศชาติ มันเป็นเรื่องส่วนตัวมากกว่า เพราะรู้สึกไม่ได้ทำอะไรมากไปกว่าเรื่องส่วนตัว แล้วที่มันเหลือออกไปนิดหน่อยจนถึงคนอื่นสนใจ ก็เป็นเรื่องที่ไม่มากมายอะไรนัก

❓ อาจารย์ครับ ในจดหมายที่อาจารย์เขียนถึงคุณธรรมทาส พูดถึงเพื่อนร่วมความคิดที่จะมาด้วยกันอย่างเหนียวแน่น อยากทราบว่าใครบ้างครับ ตอนนี้อยู่ไหนกันบ้างแล้ว

ในที่สุดมันล้มเหลวทั้งนั้น บางคนอาจารย์ยื่นคำขาดให้กลับ บางคนพ่อแม่มาอ้อนวอน บางคนเป็นวัณโรคตายเสียก่อน ยังไม่ทันลงมา

❓ อาจารย์ยังจำชื่อนามสกุลได้แม่นไหมครับ

จำไม่ได้ (เฮ้อ ๆ ๆ) เดียวนี้กำลังเป็นโรคลืมอะไรอย่างรุนแรง ลืมมากขึ้น ๆ สิ่งที่เคยจำได้แม่นยำรวดเร็ว เดียวนี้จำไม่ได้ ลืมอย่างน่ากลัว จนต้องหยุดพูดกลางคัน ถ้าพูดมันจะผิด ต้องหยุดพูด มันเสียหายหยุดพูดหยุดเทศน์ไปเลย ชื่อคัมภีร์ ชื่อสูตร ชื่ออะไร มันลืมหมด เข้าใจว่าไม่เท่าไรมันต้องหยุดเอง (นี่เกิดจากอาจารย์ใช้สมองมากเกินไปหรือเปล่าครับ) ก็ใช้เท่าที่ใช้มาแหละจนหมด กำลังมันหมด มันขอไม่ต้องพูด พูดแต่เรื่องเกี่ยวกับความคิดเห็น เรื่องที่ต้องมีหลักฐานอ้างอิง ขอไม่พูด มันคิดมาเท่าไร มันค้นมาเท่าไร ก็ดูเอาสิ แล้วมันทำมาเท่าไร ก็ดูเอาสิ มันอยู่เป็นหลักฐาน สมองมันถูกบีบ ถูกรีด แต่ตอนนั้นมันสนุก แต่เดี๋ยวนี้มันเริ่มไม่สนุกแล้ว แต่ผมพูดได้ว่าไม่เคยปวดหัว ไม่เคยคิดอะไรชนิดที่ปวดหัว มันสนุก

❓ อาจารย์เคยเขียนไว้ไม่ใช่หรือครับว่า อาจารย์ใช้หมอนไม้แล้วเลิกปวดหัว

อาจจะมีเคยเขียนไว้ เคยบรรยายไว้ เพื่อแนะนำให้ใช้วิธีหนุนหมอนไม้อย่างไรจึงจะไม่ปวดหัว หรือว่าเลือดไม่ขึ้นหัว

❓ ทำไมพระที่ร่วมคิดกันแต่แรกถึงไม่ได้ลงมาพร้อมกัน

ก็มันยังไม่มา ตกลงทำนองว่าจะตามมา แล้วกลับไปได้มหาจุล วัดเทพธิดามา (๒๕๗๖) เมื่อหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาออกมาแล้วอยู่กับผมปีกว่า องค์นี้มีเรื่องค่อนข้างพิลึกกึกกือ ไม่น่าเล่า ทำตัวเป็นผู้วิเศษ คือเขามาขอไปอยู่นครศรีธรรมราช ไปเปิดสวนโมกข์ที่นั่น เรียกว่าสวนบันตารามต่อมาอยู่ไม่ได้ ไปกลั่นตัน ฝรั่งเศสออกมาอีกจนไปอยู่ทางลพบุรี

❓ พระเถระในพุมเรียงรู้สึกอย่างไรครับ เมื่ออาจารย์กลับมาตั้งสวนโมกข์

ไม่มีหรอกที่ต่อต้าน เพราะว่าเขาเชื่อภูมิเรา อาจารย์ผู้เฒ่าทั้งหลายนี้เขาเชื่อภูมิเรา อาจารย์คุรุศักดิ์ก็เชื่อว่าผมคงจะทำถูก (หัวเราะลงคอ) แล้วมันจะมีใคร พระเถระผู้ใหญ่ก็มี ๒-๓ องค์ โยมผู้หญิงก็ไว้ใจเสียว่าคงจะต้องทำถูก มันมีอุบาสกคนหนึ่ง เป็นอุบาสกวัดโพธาราม เขาอยากจะได้จะตั้งอยู่เหมือนกันในทางผู้นำ พอเราแสดงบทบาทออกมาอย่างนี้ เขากลัวว่าจะทับถม ดูเหมือนจะเป็นคนแรกหรือเสียงแรกที่ว่า มีพระบ้ำที่สวนโมกข์ พระที่สวนโมกข์เป็นพระบ้ำ แล้วเด็ก ๆ มันก็พูดตาม แกเป็นหัวหน้าอุบาสกของวัดโพธารามและคล้าย ๆ ของพุมเรียง ทั้งพุมเรียงเขาให้เกียรติคน ๆ นี้ แกเป็นผู้เริ่มจุดชนวนว่าพระสวนโมกข์เป็นพระบ้ำ เข้าใจว่าเป็นธรรมดาที่สุด ธรรมชาติที่สุด ที่จะต้องเกิดความคิดเห็นอย่างนี้

❓ ตอนอาจารย์มาตั้งสวนโมกข์แล้วนี้ ท่านพระครูชยาภิวัฒน์ยังสนิทสนมกับอาจารย์ที่อยู่หรือครับ

อ้าว ก็ไม่มีเรื่องอะไรนี้ ท่านกลับมาที่หลังผมตั้งสวนโมกข์แล้ว ๒ ปี มาเปิดสอนบาลีที่วัดใหม่ กับผมไม่มีเรื่องหรอก แต่นายเนิน วงศ์วานิช ลูกศิษย์นายนรินทร์เคยรุกรานท่านว่าไม่เคร่งไม่ครัดตามแบบนายนรินทร์ เขาข้อหาของนายนรินทร์ไปยึดใส่ท่าน ตอนนั้นท่านโกรธ แต่ก่อนท่านเคยเป็นเพื่อนอยู่กรุงเทพฯ ด้วยกัน ไปอยู่กับอาผมด้วยกันทั้งคู่เมื่ออาผมยังบวชอยู่

❓ ตอนอาจารย์จะกลับมาตั้งสวนโมกข์นี้ อาจารย์บอกพระครูชยาภิวัฒน์ว่าอย่างไรครับ

ท่านไม่ได้สนใจ จะไม่เห็นด้วยด้วยซ้ำไป ก็เลยไม่ได้บอกอะไร ลามาเหมือนจะมาสักมาอะไร ท่านไม่สนใจเรื่องวิปัสสนา เพราะมีความคิดเหมือนคนทั้งหลายว่ามันสิ้นสมัยแล้ว

❓ แล้วอาจารย์ทำไมไม่เห็นว่ามันสิ้นสมัยเหมือนคนทั่วไป จากพระไตรปิฎกหรือเปล่าครับ

ไม่รู้สิ (หัวเราะเบา ๆ) มันก็มองเห็นอยู่เนี่ยว่ามันส่งเสริมให้กลับไปสู่สภาพเดิมได้ ที่นี้คนที่เขาเห็นว่าการกลับฟื้นฟูไม่ได้มันมาก โลกมันเปลี่ยน ฉะนั้นจึงเขียนหนังสือตามรอยพระอรหันต์แบบให้เห็นว่าชีวิตแบบนี้มันเป็นไปได้

❓ ตอนอยู่กรุงเทพฯ อาจารย์คิดจะกลับมาเขียนหนังสือหรือยัง

(หึ ๆ ๆ) มันยังไม่มี จะเขียนอะไรละ ก็คิดแต่จะออกไปอยู่ป่า ไม่ได้คิดจะออกหนังสือพิมพ์ ถ้าพูดในแง่ของปริยัติ ไม่เกี่ยวกับปฏิบัติ เราก็เห็นว่างานของสมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี ญาณสังวรญาณมุนี นั้นดีแล้ว มากพอแล้ว แม้เราจะคิดว่ายังไม่ถึงขีดสมบูรณ์ ควรจะทำต่อได้อีก มันรู้สึกอยู่ในสมัยนั้นว่าอย่างนี้

❓ อาจารย์ครับ อาจารย์ช่วยวิเคราะห์ตนเองหน่อยสิครับว่า อะไรทำให้คนหนุ่มคนหนึ่งที่เป็นคนธรรมดา ๆ เกิดอุดมคติ อยากอุทิศตัวเพื่อพระศาสนา

นั่นแหละมันไม่มี มันก็รื้อฟื้นและส่งเสริมพระพุทธศาสนากลับไปสู่สภาพเดิม มันฟลุค (เฮ้อ ๆ ๆ) มันฟลุคคนิดหน่อย มันก็ไม่ได้ทำอะไรมากมายนี้ แล้วคนเขามาให้ความสำคัญเอง เป็นเรื่องมากมายที่จริงก็ไม่ได้ตั้งใจอะไรนักหนา เพียงว่ารื้อฟื้นพระศาสนาสู่สภาพเดิมก็พอแล้ว ทำไปตามมีตามได้ ตามที่จะทำได้ เราก็มองเห็นอำนาจคณะสงฆ์ที่มันมีอะไรมากมายทำไม่ได้ แล้วเราจะทำได้อย่างไร ที่พยายามทำจริงจังอยู่ก็คือ การพยายามเข้าใจพระธรรมในพระบาลีให้ถูกต้องที่สุด เราไม่มีอำนาจอะไร เราก็ใช้สติปัญญาที่มีอยู่ ทำงานทางด้านคิดค้นและเขียนเท่านั้นแหละ

ถ่ายคู่กับพระมหาเทม (ซ้าย) รว พ.ศ. ๒๔๗๔
ตอนนั้นความคิดที่จะเข้าป่าปฏิบัติธรรม เริ่มสูงอม
พระมหาเทมเป็นเพื่อนคู่คิดที่สำคัญ แต่ไม่ทันได้ลงไป
ร่วมงานกัน
มาล้มป่วยและเสียชีวิตก่อนจะลงไปพุมเรียง เพื่อเริ่มงานและ
ชีวิตอย่างใหม่

❓ เห็นอาจารย์เขียนไว้ว่า "...หากว่าค้นคว้าลำพังเองไม่พบแม้แต่เบื้องต้นแล้ว จึงคิดว่าจะไปสมาคมกับพวกที่อาจเป็นเหตุผลแห่งการค้นคว้า เช่นพวกโยคีในอินเดีย"

(หึ ๆ ๆ) อาจจะมีสักแวบหนึ่ง (หึ ๆ ๆ) มันลืมหืมหมดแล้ว เดียวนี้ยิ่งไม่มีเลย เห็นเป็นเรื่องบ้าที่สุด ไปหาพระธรรมที่อินเดียเป็นเรื่องบ้า ต้องหาในตัวเรา ในจิตใจของเรา ยิ่งไปอินเดียก็ยังไม่พบ

❓ อาจารย์ครับ ในตอนสรุปนี้ ผมอยากขอให้อาจารย์ลองวิเคราะห์ ว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยให้อาจารย์เปลี่ยนความรู้สึกนึกคิดจากการเรียนหนังสือตามปกติของพระเถรสมัยนั้น มากลายเป็นคนหนุ่มมีอุดมคตินั้นแรงที่จะเดินตามทางของพระพุทธเจ้า

(เฮ้อ ๆ ๆ) ไม่มีอะไรจริงจั่งหрок เชื่อว่าเป็นความบังเอิญหลาย ๆ อย่าง ไม่ได้มีเจตนาปักใจอะไร
หрок มันถูกบีบบังคับให้อยู่ไม่ได้ที่กรุงเทพฯ มันไม่มีทางจะทำอะไรได้ ถ้าจะทำอะไร มันต้องออกมาบ้าน
นอก ไม่ใช่ใครบังคับ แต่อยู่กรุงเทพฯ มันจำกัด ทำอะไรไม่ได้ก็กลับเข้าป่า ว่าที่จริงมันก็ไม่มีเรื่องอะไร
นักหนา มันเป็นเรื่องคาดคะเนไปตายดาบหน้า ไปสู้กันข้างหน้า แต่มันมีวางเข็มว่าจะต้องทำอย่างนี้ คือ
ฟื้นฟูการปฏิบัติพุทธศาสนาที่มันสูญหายไปกลับมา ฉะนั้นหนังสือ**พุทธศาสนา**แรก ๆ จนกระทั่งเดี๋ยวนี้อะไร
พิมพ์ที่หน้าปกให้รู้ว่ามี ๓ ภาค ส่งเสริมปริยัติ ส่งเสริมปฏิบัติ และเผยแผ่ศาสนา เป็นเรื่องของการรื้อฟื้น
แก้ไขปรับปรุงด้วยสติปัญญาอันน้อยเท่าที่มีอยู่ เรื่องปฏิบัตินั้นเป็นเรื่องอยากลอง มันเหมือนกับอุบัติเหตุ
ร่วม ๆ กัน ไม่ได้มีเจตนากรรมของใครโดยเฉพาะ และเราก็ไม่รู้จริงจั่งอะไร (เฮ้อ ๆ ๆ) เป็นพวกที่คลำ ๆ
เอา เท่าที่คนหนุ่มจะรู้ได้ในระยะนั้น ไม่มีอะไรมาก เป็นเรื่องเหมา ๆ เอาว่าพุทธศาสนาต้องดีแน่ ควรจะ
ลงทุนแน่

❓ ส่วนใหญ่สมัยนั้นเขาไม่เชื่อกันว่าการเป็นพระอรหันต์มันเป็นได้ แต่ทำไมอาจารย์จึงเชื่อว่ามันเป็นไปได้
ละครับ

อ้าว ก็เรามันมีความคิดอิสระ ธรรมชาติสร้างมาให้มีความคิดอิสระ

❓ อาจารย์ครับ การที่อาจารย์ตีความธรรมะต่าง ๆ ออกไปนี่ เป็นการสืบสายมาจากสมเด็จพระมหาสมณ
เจ้าฯ และจากเทียนวรรณใช่ไหมครับ

ไม่ ไม่ใช่ มันเป็นคนชอบทำอะไรให้เด่น ให้แปลก ให้ดีกว่าที่เขาทำกันอยู่ก่อน ก่อนเราบวช เราก็ได้
ข่าวแล้ว เมื่อมีใครพูดอะไรดี ๆ ไม่ว่าจะเขียนวรรณ ก.ศ.ร. กุหลาบ หรือสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ มันมี
นิสัยคิดแบบว่าทำอะไรต้องให้ดีกว่าใคร (เฮ้อ ๆ ๆ) มันไม่ใช่เป็นการอวดดี แต่มันเป็นการอวดดีอยู่ในตัวเอง
มันไม่ยอมทำอะไรเสมอใครหรือต่ำกว่าใคร ในการจะทำอะไรก็ตาม มันอวดดี มันบ้าบิ่นว่า ไม่มีอะไรที่เรา
ทำไม่ได้ มันเป็นตัวกูของกูโดยตรง แต่จะไปทำโดยวัตถุทุนรอนมันไม่มี แต่มองเห็นอยู่ว่ากระทำโดยปัญญา
ความคิดมันอาจจะทำได้

❓ เพราะอันนี้หรือเปล่าครับ ที่ทำให้อาจารย์เข้าใจความทุกข์

ไม่ใช่โดยตรง แต่มันก็เนื่องมาจากอันนี้แหละ คือไม่ยอมหยุด มันมุ่งหมายจะไปให้ดีกว่าที่เขาเคยทำ
กันอยู่ มันไม่ได้มองเห็นผลโดยประจักษ์ว่าจะทำได้หрок แต่มันเป็นเรื่องว่าน่าลอง มันไม่มีอะไรที่ดีกว่านี้ ที่
จะคิดทำอะไรให้ใหม่ให้แปลกให้ดีกว่าเดิม

❓ อาจารย์ครับการบังคับตัวแบบนี้ มันทำให้เกิดความทุกข์ด้วยหรือเปล่าครับ

มันไม่ทำให้เกิดความทุกข์ มันทำให้เกิดความเพลิดเพลิน เราเลือกสิ่งที่เราพอจะทำได้ และก็ขยัน
ฝึกฝนตนเอง การพูดการแสดงความคิดเห็นนั้นไม่ต้องลงทุนอะไร

สรุปความสั้น ๆ แล้ว มันไม่ได้มีความเจ็ดยวฉลาดหรือแผนการเจ็ดยวฉลาดอะไร มันเหมือนกับคำ
ๆ มา อย่างนั้นแหละ แต่เมื่อมันเหลียวไปในทิศทางไหนแล้ว มันก็ต้องการจะไปให้ทะลุ เรามันเกิดในตระกูล
คนค้าขาย ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับทางนี้มากนัก แต่ถ้าเอาเรื่องเกิดอย่างไร ตระกูลไหนออกไปแล้ว มันก็จะ
เหลืออยู่แต่นิสัยนี้ที่อยากจะทำอะไรให้มันดีกว่าที่เขาทำ ๆ กัน เรียกว่าอวดดีโดยไม่เจตนา ฉะนั้นมันจึงขยัน
ขยันในการฝึกฝนตนเอง ซึ่งมันเป็นเรื่องนอกรีตของคนค้าขาย

บทที่ ๓ ช่วงแห่งการบุกเบิก

จุดเริ่มต้นของงานยาวไกล

“
 เราเดินตามโลก
 ตั้งแต่นาทีแรกที่เกิดมา
 จนถึงนาทีที่มีความรู้สึกนี้
 ต่อไปเราจะไม่เดินตามโลก
 และลาโลกไปค้นหาสิ่งที่บริสุทธิ์
 ตามรอยพระอรหันต์
 ที่ค้นแล้วจนพบ...”

”
 บางตอนจากจดหมายที่เขียนถึงนายอีเกย (ธรรมทาส) ผู้นองชาย
 เมื่อตัดสินใจแน่วแน่แล้วที่จะกลับบ้านเกิด

❓ อาจารย์ครับ ผมขอเรียนถามย้อนต้นสักหน่อย ก่อนที่จะถึงตอนเริ่มสร้างสวนโมกข์นะครับ ผมไปอ่านพบ
 มีคนเขียนไว้ว่า ก่อนบวชมีคนมาติดต่ออาจารย์ไปรับราชการหรือครับ ขอความกรุณาอาจารย์เล่า
 รายละเอียดตอนนี้อย่างน้อยครับ

อ้อ ไม่เป็นกิจจะลักษณะอะไร ไม่เรียกว่าติดต่อได้ เขาหมายถึงศึกษาธิการอำเภอ บ้านแกอยู่ใกล้
 ๆ กัน แกพูดทำนองประกาศปาว ๆ ว่า เขาประกาศรับสมัครครูประชาบาล ถ้าผมจะไปเป็นครูประชาบาล
 เขาจะให้ที่เดียวเงินเดือน ๆ ละ ๑๒ บาท เลื่อนจากเดิมที่ตั้งไว้ ๘ บาท เขาไม่ได้ติดต่อโดยตรง เขาพูดปาว ๆ
 เท่านั้น

ตอนนั้นคนจะเป็นครูไม่ต้องจบครูอะไร จบมัธยม ๓ ก็เป็นกันได้แล้ว ผมไม่ได้มีความคิดไปทางนั้น
 ทำงานที่บ้านมันได้ประโยชน์มากกว่าที่จะเป็นครูเดือนละ ๑๒ บาท แล้วเราก็ไม่มีหัวทางราชการ รู้สึกไม่
 ชอบด้วยซ้ำ

❓ ครับ ทีนี้ขอให้อาจารย์กรุณาเล่าตอนบุกเบิกเริ่มตั้งสวนโมกข์อย่างละเอียดด้วยครับ ตั้งแต่การหา
 สถานที่จนเข้าไปอยู่ เริ่มจัดสร้างสิ่งจำเป็นต่าง ๆ เป็นต้นไป

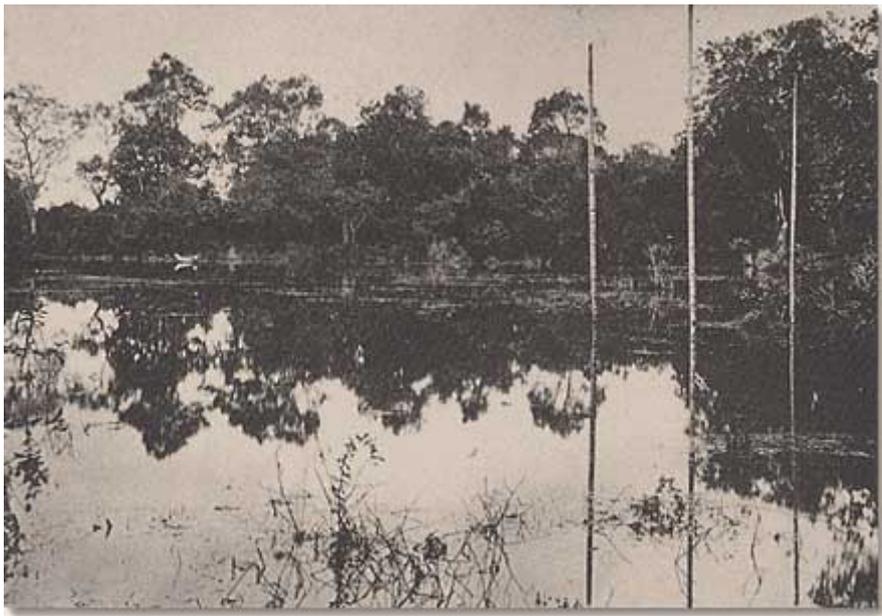
พอเราลงมาจากกรุงเทพฯ (ปลายปี ๒๔๗๔*) ก็มาพักอยู่ที่วัดใหม่ (พุมเรียง) ซึ่งเคยอยู่มาก่อนตั้งแต่
 ต้น โดยได้ติดต่อทางจดหมายกับนายธรรมทาสแล้วว่า มีวัตถุประสงค์อย่างไร มาถึงก็พักอยู่ที่โนโบสถ์วัด
 ใหม่ เพราะมันสะดวกหลายอย่างเจียบดีด้วย แล้วก็มีการตามมาด้วยองค์หนึ่งอยู่ด้วยกันสักเดือน พอบังคับ
 ให้กลับ ถูกจดหมายพ่อเรียกกลับก่อน ไม่ทันย้ายไปอยู่สวนโมกข์

เมื่อลงมาแล้วก็เริ่มหาที่ที่เหมาะสม โดยมีคณะอุบาสกธรรมทาน ๔-๕ คน เป็นคนออกไปสำรวจ ไม่นานนัก สักเดือนกว่า ๆ จึงตกลงกันว่าจะใช้วัดร้างชื่อวัดตระพังจิก เป็นวัดที่ผมไม่เคยรู้ด้วยซ้ำไป พวกนายเที่ยง นายกวย พวกนี้เขารู้มาอย่างไรก็ไม่ทราบ แล้วก็แฉกกันไปดู ไปดูครั้งเดียวเห็นว่าพอใช้ได้ก็เอาเลย ต่อจากนั้นเขาก็ไปทำที่ปักให้ง่าย ๆ หลังพระพุทธรูป

* การขึ้นปีใหม่นั้นกำหนดเอาวันที่ ๑ เมษายน มาเปลี่ยนเป็น ๑ มกราคม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔

? สภาวัดตระพังจิก (สวนโมกข์เก่า) ตอนนั้นเป็นอย่างไรครับ

มันก็ไม่มีเรื่องอะไรนัก เป็นวัดร้างมานาน เป็นป่ารก ครึ้มไปหมด เป็นที่ ๆ ชาวบ้านเขาชอบไปเหยียเหยียดเผา เขาใช้เหล็กอันเล็ก ๆ เหยียดดินเผาเหยียดเผา แถวนั้นมันมีมาก ผู้หญิงจะไปหาเหยียดเผา ผู้ชายจะไปหาเหยียดโคน พวกชอบกินหมูป่าก็จะไปล่าหมูป่าที่แถวนั้น และเป็นที่กลัวผีของเด็ก ๆ พวกผู้หญิงที่ไม่มีลูก ก็ไปบนบานขอลูกกับพระพุทธรูปในโบสถ์ร้างที่เขาถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ในทางนั้น ในสภะก็ว่ามีผีดู มีผีอยู่ในสภะ มีไม้หลักที่เรียกว่าเสาประโคนปักอยู่กลางสภะ สมัยเราไปอยู่ใหม่ ๆ ยังมีส่วนเท่าหาที่โผล่ขึ้นมาเหนือน้ำ แต่ที่อยู่ในโคลนนั้นขนาดใหญ่เท่าต้นมะพร้าวเห็นจะได้ ส่วนที่อยู่ใต้ดินนี้ พอล้างแล้วเหมือนกับไม้สด ๆ ที่เราตัดมาใหม่ ๆ ไม่น่า ไม่เป็นอะไรเลย เพราะถ้ามันลึกลงไปสักเมตรมันก็ไม่มีอากาศที่ทำให้กร่อน ไม่รู้ว่ามันมีความมุ่งหมายอย่างไรแน่ แต่ที่พูดกันมาต่าง ๆ เลื่อน ๆ แล้วก็คือ จะบังคับยักษ์บังคับผีอะไรพวกนี้ไม่ให้ขึ้นมาอาละวาด ไม่ให้คนตกน้ำตายในสภะนั้น มันคงเป็นธรรมเนียมชุดสภะแบบนี้เขาต้องมีพิธีทางไสยศาสตร์ ทางอะไรอยู่ แม้แต่สระเล็กที่อยู่ข้างโบสถ์ก็มีเหมือนกัน

สระตะพังจิก ที่ยังอยู่ในสภาพเดิม ภาพนี้ถ่ายไว้ก่อน พ.ศ. ๒๔๘๙

เมื่อท่านอาจารย์พุทธทาสยังอยู่ที่สวนโมกข์เก่า

ท่านเคยพายเรือรอบสระนี้ตอนเย็น ๆ เป็นประจำ

สระใหญ่ตอนนั้นก็ยังมีน้ำทั้งปี หน้าแล้งตอนลึก ๆ ก็ยังมีน้ำเหลืออยู่ มีต้นกระจูดขึ้นเต็มไปหมด พอถึงฤดูน้ำ น้ำก็ท่วมเกือบมิดกระจูด แต่คงไม่ลึกท่วมหัวเอาพายหยั่งดูมันก็ยังไม่สุดพาย มันมีนกเป็ดน้ำมาไขมาออกลูกที่นั่น พายเรือค่อย ๆ คุนบกเปิดน้ำ บางทีไปเจอรัง ที่ทำขึ้นด้วยฝอยหญ้าแห้งของไก่อกระจูดนั้นเป็นพวงใหญ่เลย แล้วแม่มันกกไข่อยู่ตรงนั้น กกไขในน้ำ น้ำตรงนั้นจะอุ่นเป็นพิเศษ ถ้าเราลองคลำ ๆ คุนน้ำอุ่นจนลูกออกมาได้ ออกได้กระทั่งในน้ำเหมือนอย่างกับสัตว์น้ำเลย ออกลูกมาไม่มีขน ขาวโพลน ถ้าตกใจเรา มันก็ลงไปคาบหญ้าลึก ๆ ใต้น้ำ มีฉะนั้นมันลอย คือตัวมันเป็นไขมันทั้งนั้น มันลอย ต้องลงไปคาบหญ้าเอาไว้ พอเราไปแล้วเหลือวดู เตียวสิมันค่อย ๆ โผล่ขึ้นมาว่ายกันยั่วเย้ย พอตกใจก็ลงไปคาบหญ้าเสียทีหนึ่ง จนกว่าจะค่อย ๆ งอกขน คงตั้งนานกว่าจะบินได้ อาจจะมีสัก ๒-๓ เดือน เมื่อผมอยู่ผมขอรับรองไม่ให้ใครแห่ไม่ให้ใครกวณ อยากรว่าแต่ยิงเลย เพียงแค่ไปซัดไปข้างเราก็ขอรับรอง มันเคยมามากเป็นพัน ๆ ตัวโดยประมาณ สัก ๒-๓ พันตัวก็มี เป็นบางวัน แล้วพอสว่างขึ้น จะบินหนีกันไป มีเหลือบ้าง คล้าย ๆ มันจะเป็นลูกอ่อนหรืออย่างไรก็ไม่ทราบ มันไม่ไปหมด พอค่ำลงก็ทยอยกันมา ตอนดึก ๆ ก็เจียวจิวกันหมด เป็นนกเป็ดน้ำ ดูจะเป็นพันธุ์เดียว พันธุ์ธรรมดา

๒ อาจารย์ครับ วัดนี้มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์อย่างไรครับ

วัดนี้เคยเป็นวัดเจ้าคณะเมือง เทียบเท่าเจ้าคณะจังหวัดในปัจจุบัน อย่างน้อยก็เคยอยู่กันมาองค์หรือ ๒ องค์ องค์สุดท้ายก็คือ ท่านกาแก้ว (พิน) หรือพระครูสมุห์พิน วัดตะพังจิก ในสมัยรัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาสมุหพระคลัง ซึ่งคุมหัวเมืองปากซี้ได้ ยกทัพกลับจากไปปราบหัวเมืองทางชายแดนปากซี้ได้ ผ่านพุมเรียงซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองไชยาสมัยนั้น ก่อนจะกลับไปกรุงเทพฯ ได้สร้างวัดสมุหนิมิตไว้ใหญ่โตมโหฬาร สร้างเสร็จก็ขอหรือจะบังคับให้พระครูสมุห์พิน ย้ายจากวัดตะพังจิกไปอยู่วัดที่สร้างใหม่นั้น ผมไม่แน่ใจว่าเมื่อตอนย้ายไปนั้น เป็นพระครูศรีสังฆราชาล้งกาแก้วแล้วหรือยัง แต่รู้แน่ว่าเป็นพระครูสมุห์พิน เพราะเห็นในใบสัญญาบัตรแต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะเมือง เป็นสัญญาบัตรแบบโบราณ กระดาษว่ายาวตั้งว่า กว้างศอกหนึ่ง เขียนเต็มหน้าหนึ่งเลย มีลักษณะเจ้าคณะหนได้เป็นคนแต่งตั้ง ไม่ใช่สมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้ง พอแต่งตั้งแล้วจึงทูลในหลวงหรือทูลสมเด็จพระสังฆราช ตั้งให้เป็นเจ้าคณะเมืองแล้วก็กำกับไว้ว่าให้พระสงฆ์ทั้งหลายเชื่อฟัง แล้วให้เจ้าคณะผู้ใหญ่ เช่น เจ้าคณะแขวง มาเซ็นรับทราบต่อทำในสัญญาบัตรนั้น แล้วประทับตราทั้ง ๒ ด้านของกระดาษ ตรงกันเลย ตราราชสีห์และตราคชสีห์ ด้านหนึ่งไม่ค่อยมีเขียนอะไร มีแต่ตรากับเขียน ๒-๓ คำ ว่ามาร่วมประชุมแต่งตั้งเจ้าคณะเมือง ส่วนอีกด้านนั้นพูดเสียยาว เช่นแม้ว่าจะยังหนุ่มอยู่ก็เป็นผู้มีความสามารถ ขอให้พระเจ้าผู้แก่ทั้งหลายจงเชื่อฟังพระครูสมุห์พิน ผมไม่

แน่ใจว่าได้สมณศักดิ์เต็มๆ เมื่ออยู่วัดไหน คือสมณศักดิ์เต็มๆ ของเมืองไชยานั้น คือพระครูรัตนมุนีศรีสังฆราชา ลังกาแก้ว หรือพระครูรัตนมุนีศรีโสมวังลังกาแก้วบ้าง ตอนแรกก็เป็นศรีสังฆราชา ก่อน ต่อมาก็เป็นศรีโสมวัง

พอท่านย้ายไปอยู่วัดสมุหนิมิต ก็เหลือแต่พระที่ไม่ต้องไปหรือไม่อยากไป แล้วก็ลดลง ๆ จนเหลือองค์เดียว เรียกกันว่าขรัวสี อยู่เป็นองค์สุดท้าย พอตายก็เลิกกัน ทรัพย์สินสมบัติชิ้นดี ๆ ของวัดก็ย้ายไปอยู่วัดสมุหนิมิตหมด โดยเฉพาะตู้ลายทองต่าง ๆ อิสลามแก่ ๆ คนหนึ่งเล่าให้ฟังว่าทันเห็น เคยมานั่งคุยกับขรัวสี (หัวเราะเบา ๆ) มีกุฏิอยู่ทางหลังโรงฉันปัจจุบันที่มีปากันอยู่ แล้วจะมีที่เตียนอีกแห่งหนึ่ง ตรงนั้นแหละจะเป็นที่ตั้งกุฏิขรัวสี ตอนผมไปอยู่ไม่มีซากอะไรเหลือเลย เพราะทำด้วยไม้ ราวประมาณ ๘๐ ปี คนคงเอาไปใช้กันหมด

สมัยก่อนที่ยังเป็นวัดเจ้าคณะเมืองคงเป็นวัดคามวาสี เป็นวัดบ้าน บ้านเรือนของเจ้าเมืองและข้าราชการ ก็ตั้งอยู่ใกล้กับวัดทางด้านตะวันออกที่เป็นหมู่บ้านอิสลามในปัจจุบัน ที่วัดก็มีการศึกษาปริยัติธรรมกัน เมืองไชยาเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงสำหรับผู้มีการศึกษา เป็นชั้นครูบาอาจารย์ คนจากถิ่นอื่นจะมาเรียนกันที่ไชยานี้ ทั้งชุมชน หลังสวน แม้สงขลาที่ยังเคยมาเรียนที่ไชยา จนมาตกค้างอยู่กระทั่งมรณภาพก็มี ได้ยินว่าชื่อพระครูวินัยธรมุตร เป็นตัวตลก ย้ายไปย้ายมาระหว่างวัดโพธารามกับวัดสมุหนิมิต

ต่อมาเคยมีเจ้าคณะเมืองไชยาชั้นพระครูรัตนมุนีอยู่วัดโพธารามติดต่อกันถึง ๒ องค์ ครั้งสุดท้ายไปอยู่วัดสมุหนิมิตอีก วัดสมุหนิมิตคล้าย ๆ วัดหลวง ต่อมามั่นทวดโทรมลงมาก ทางการศึกษาเหมือนจะเป็นเทศาฯ จึงขอร้องให้พระชยาภิวฒน์ (หนู) ซึ่งเคยอยู่วัดโพธาราม ให้ไปอยู่วัดสมุหนิมิตเป็นเจ้าคณะเมืององค์สุดท้ายจนกระทั่งมรณภาพ

แม้สมัยเจ้าคุณชยาภิวฒน์ (หนู) นี้ ก็ยังมีพระเถระจากต่างจังหวัดมาศึกษาเล่าเรียน มาเรียนบาลี ไวยากรณ์บ้าง มาหัดเทศน์มหาชาติบ้าง เป็นการศึกษาอย่างเดิม

๑ อาจารย์ครับ ผมได้ยินว่ามีพระเถระผู้ใหญ่อีกองค์ที่เป็นชาวพุมเรียง ได้เป็นถึงชั้นสมเด็จพระ

อ้อ ไม่ได้เป็นที่นี้ เป็นที่กรุงเทพฯ เป็นญาติกับพระครูโสภณฯ (เอียด) เคยอยู่กับพระชยาภิวฒน์ (หนู) แต่ไม่ลงกัน เป็นคนหัวแข็ง มีมานะทีฐิ ไม่ลงกัน เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ จนครั้งสุดท้าย ถูกเอาน้ำสาด เพราะนอนตื่นสาย โกรธเลยขึ้นไปกรุงเทพฯ ไปศึกษาเล่าเรียนเป็นมหาเปรียญอยู่วัดเสียบ (ราชบุรณะ) จนกระทั่งได้เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ ดูเหมือนได้เป็นตอนย้ายมาอยู่วัดสุทัศน์แล้ว ผมเคยไปพบครั้งหนึ่งที่กรุงเทพฯ ท่านก็แสดงความยินดี เกี่ยวกับการตั้งคณะธรรมทานขึ้นที่บ้านเกิดเมืองนอนของเรา ดูเหมือนจะได้พบกันอีกครั้งที่วัดโพธาราม เมื่อตอนท่านกลับมาเยี่ยมบ้านเกิด

๑ อาจารย์ครับ ที่นี้กลับมาที่การบุกเบิกสวนโมกข์นะครับ อาจารย์เริ่มอย่างไรครับ มีการประกาศให้ใครต่อใครรู้วัตถุประสงค์หรือเปล่าครับ

นอกจากชาวคณะธรรมทานของนายธรรมทาส ๔-๕ คนแล้ว ก็ไม่ได้บอกใคร เป็นเรื่องไม่เปิดเผย เป็นเรื่องส่วนตัว จนกว่าจะไปอยู่วัดตระพังจิกแล้ว จึงค่อย ๆ ทราบกันขึ้น บอกกันเอง

ตอนอยู่วัดใหม่ (พุมเรียง) เดือนกว่า ๆ ก็ดูจะไม่ได้ทำอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน เทียบคุยตามเพื่อนฝูง (หัวเราะฮะ ๆ) กับโยมผู้หญิงก็ยังไม่ได้คุย เรื่องการสร้างวัดป่าแบบกรรมฐานยังไม่เป็นที่รู้จักของคนแถบนี้

ที่นี่พอจะเข้าไปอยู่ก็ต้องสร้างที่พัก ก็คณะตากวย ลุงเที่ยงนี้แหละเขาช่วยกันทำ ลุงเที่ยงแกเป็นช่างไม้ธรรมดา พอทำได้ ทำแบบนี้มันง่าย ๆ แต่เดิมมันมีหลังคาสังกะสี มุงพระพุทธรูปไว้ดินหน่อยพอไม่ให้ถูกฝน ข้างหน้าพอนั่งไหว้พระได้ ที่พักของเราที่ทำเป็นเพิงต่อออกไปจากหลังพระพุทธรูป พาดจากซื่อแล้วต่อออกไป มุงด้วยจาก กั้นด้วยจาก นอนด้วยแคร่ แบบแคร่ไม้ไผ่ที่นั่นแหละ แต่ทำด้วยกระดาน มีเสาค้ำกว้างยาวพอนอนพอดี อยู่คนเดียวด้วย พื้นก็เป็นพื้นดิน แสงสว่างเพียงพอ เพราะผนังตอนใกล้ ๆ หลังคาปล่อยโล่งไว้ แล้วก็ทำตู้ใส่หนังสือโดยเฉพาะ ทำแบบชนิดที่แลดูแต่ไกลเหมือนกับโรงศพ (หัวเราะเบา ๆ) ข้างในเป็น ๒ ชั้น เปิดด้านข้างได้ เปิดข้างบนก็ได้ ตอนย้ายจากสวนโมกข์เก่ามาที่นี่ได้เอามาด้วย แต่ตอนนี้ไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหนแล้ว ตู้หนังสือแบบโล่งนี้ก็ตั้งบนเสา ขนานกับหลังพระพุทธรูป แคร่นอนก็อยู่ด้านเหนือ ตั้งฉากกับตู้นี้

ช่วยกันทำอยู่ ๒ วันก็เสร็จ จากก็ซื้อเอา เขาเย็บขายกันเยอะเยอะไป มันทำงานไม่มีอะไรมาก ปักไม้แล้วกันจาก ไม้ ๆ ก็เสร็จ เว้นช่องยาวเหมือนหน้าต่างไว้ด้านที่ใช้นอน แล้วห้อยไว้ด้วยสับง

๒ อาจารย์ครับ แล้วห้องน้ำห้องส้วมทำอย่างไรครับ

ห้องน้ำไม่ต้องทำ ห้องส้วมทำ น้ำอาบน้ำใช้ก็ซุดบ่อเล็ก ๆ อยู่เกือบสุดแดนตะวันออก ตรงที่มีคูเลี้ยงมูมคูมีตอมะพร้าวอยู่ ซุดโคนมะพร้าวลงไป ผมไม่ได้ซุดเองหรอก คณะอุบาสกนั่นแหละช่วยกันทำแบบหล่อนั้น เเขามีแบบหล่อนอยู่ที่บ้าน ดูเหมือนลึกสัก ๓ ปล้อง เวลาอาบน้ำก็อาบที่นี้ น้อยครั้งที่จะอาบในสระ เพราะมันมีปลิง

ระยะแรกสุดที่ท่านอาจารย์เริ่มต้นสวนโมกข์นั้น ท่านพักอยู่หลังพระพุทธรูปนี้ ซึ่งตั้งอยู่กลางวัดร้างตระพังจิก คณะอุบาสกธรรมทานช่วยสร้างเพิง มุงและกั้นด้วยจาก ต่อออกไปจากหลังพระพุทธรูปซึ่งมุงสังกะสีอยู่ก่อน เพียงพอกันแดดกันฝนเท่านั้น

ส่วนห้องส้วม ทำตรงที่พอลงมาจากเนินแล้วเลี้ยวไปทางขวา ใกล้เคียง ๆ ที่ทำบ่อโยกอยู่เดี๋ยวนี้ ทำแบบขุดหลุมลึกลงไป แล้วก็กั้นด้วยจากพอบังมิดเมื่อนั่ง มีหลังคานิดหน่อย และก็เก็บขี้เถ้าใส่ปี๊บไว้ เพราะไปไม่มันมาก ตากวยแก็กเป็นขี้เถ้า เก็บขี้เถ้าใส่ปี๊บ แล้วเอาไปวางไว้ในนั้น พอถ่ายเสร็จ ใช้รองไม่ให้ผ้าซีก ตกขี้เถ้ารด กลบพอบมิด ประหยัด ไม่ได้มีน้ำล้าง แล้วก็ได้รับความรู้ไ้เรื่องนกกกระเต็น หรือนกตระกูลนกกกระเต็น แต่ที่นั่นมันเป็นนกกกระเต็นที่หากินตามคลอง มันมาทำรังข้างผนังบ่อส้วม มันเจาะเข้าไปในดินเป็นรู แล้วออกลูกในรูนั้น เราเคยเข้าใจผิดว่ามันจะออกลูกตามที่ทำรังไว้บนกิ่งไม้ หรือออกลูกตามกลางดิน มันน่าจะสะดวกกว่า มันอุตสำหรับมาเจาะดินเป็นรู และปรากฏว่าไ้คนคล้าย ๆ กัน ตระกูลเดียวกัน ทำอย่างนี้ทั้งนั้น แม้กระทั่งไ้คนที่บ้านทางนี้เขาเรียกนกกกระจาบข้าง ตัวเกือบเท่านกพิราบแต่ยาวกว่า ก็ชอบออกลูกในรูที่มันขุดเข้าไปในดิน

นกกกระเต็นนี้เป็นนกกินปลา ต้องอยู่ในที่ที่มีปลา บินโฉบลงมาจับเลย มันบินโฉบลงมาเร็วมาก พอดีกับปลาเซ่อ ๆ ขึ้นมาพอดี (หัวเราะ) มันก็คาบไป คาบดึก ๆ ไปเลย และมันเคยมาคาบในบ่อที่เราเลี้ยงไว้ที่นี่ ตอนนั้นแถวแผนอยู่ แถวแผนเขาไม่ได้เจตนาจะยิงให้ตายหรอก มันยิงหนึ่งสติกก็ออกไป พอดีถูกปีก (หัวเราะเบา ๆ) แม่เหมือนปาฎิหาริย์ เฮ้อะ ๆ แถวแผนแกละลายหรือกลัวหน้าซีดเลย ที่ยิงนกกกระเต็นตาย มันเกาะอยู่บนกิ่งกระท้อน เราไม่ได้บอกให้คอยไล่หรอก แต่แถวเขารู้ว่าเราไม่ต้องการให้มันมาชนปลาไป

เข้าวัดให้พระอยู่และที่มาของชื่อ

๑ อาจารย์ครับ พอตกลงจะเข้าไปอยู่ที่วัดร้าง (ตระพังจิก) แล้ว ชั้นแรกสุดต้องบอกกล่าวใครอย่างไรหรือเปล่าครับ

เราต้องการจะมีกรรมสิทธิ์หวงห้าม ไม่ให้คนเข้าไปรบกวน ก็คิดกันไว้ตั้งแต่ก่อนเข้าไปอยู่แล้ว ว่าต้องมีแผนในแง่กฎหมาย โดยให้คณะกรรมการเข้าที่วัดร้างจากรัฐบาล แล้วเราก็ตั้งทนายความไว้คนหนึ่งเป็นทนายความที่มีชื่อเสียงอยู่ที่นั่น ชื่อนายคลิ่ง ศิวายพรหมณ์ เป็นผู้จัดทำสัญญาเช่าอะไรต่าง ๆ ให้เช่าในนามของแกด้วย ดูเหมือนจะมีรายละเอียดในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเล่มแรก ถ้าจำไม่ผิดพอเข้าไปอยู่แล้วจึงค่อยจัดการเรื่องเช่าที่ต้องทำอะไรให้มีอำนาจห้ามปราม เพราะมันเป็นที่เที่ยวเล่นของนักเลงต่อโกบ้าง เก็บเห็ดบ้าง เก็บผักบ้าง เรากลับเขาจะรบกวน

ดูเหมือนเนื้อที่ราว ๆ ๗๐ ไร่ เอาแต่ตอนบน ตอนล่างลงไปเป็นป่าจากนั้นไม่เอา พอเช่าเสร็จก็ค่อย ๆ ล้อมรั้วลวดหนาม มีประตูเข้าออกทางเดียว คือด้านหน้า ที่เป็นทางเข้าในปัจจุบัน ลวดหนามก็กันพอเป็น พิธี ดูเหมือนจะ ๒ เส้นเท่านั้น ใช้ไม้ปักแล้วเอาลวดหนามติด ด้านหน้ากับด้านตะวันออก และตอนหลังก็ตัดไม้ประตู เอากิ่งไม้ประตูนี้มาปักจนงอกขึ้นเป็นแนวรั้ว ตอนหลังตายเสียมาก เหลืออยู่ ๒-๓ ต้นที่อยู่ในวัด แล้วเราก็ขึ้นป้าย "ห้ามเยี่ยม" (หัวเราะเบา ๆ) แต่อย่างนั้น เข้มมันยังรอดเข้ามาทำนั่นนี่ ทั้ง ๆ ที่เราห้ามเข้าไป เก็บผักยิงนกตกปลาอะไรต่าง ๆ วันนั้นยังจำได้ หนูมุสลิมคนหนึ่ง เป็นลูกคนมือนั้นจะกิน เขาเข้าไปเยี่ยมผม แล้วไปนั่งคุยกันจนบ้าย ตรงหน้าโบสถ์ ตอนบ้าย ๆ บนต้นไม้ตรงนั้น ที่เรียกว่าต้นพลาล ซึ่งเป็นที่มาของชื่อสวนโมกข์ด้วยนั่นนะ มันมีลูกสุกพอดี แล้วนกจำพวกนกโพระดก ตัวสีเขียว มันมาเกาะเต็มไปหมด ยัวเยี้ยไปหมด มากินลูกพลากัน หนูมุสลิมคนนั้นเขาบอกว่า "ภาษาของท่าน ใ้ฉันกินได้อยู่ได้ ถ้าภาษาของผม ใ้ฉันกินไม่ได้ นกนี้ต้องไม่มี จับไปแกงหมด" ภาษาอิสลามจับไปแกง เฮ้อะ ๆ ๆ อิสลามอีกคนหนึ่งแกเก็บยอดผัก เก็บใส่ห่ออยู่ ผมไปอยู่ใหม่แรก ๆ ก็ถือเคร่งหนอย ไม่อยากให้ใครเข้ามาเยี่ยมยาม ก็เลยเข้าไปบอกว่าเก็บไม่ได้ ไม่ต้องการให้เก็บ แกบอกผมว่า "ผมมาเก็บให้มันเตียน ให้ท่านอยู่สบาย" (หัวเราะ) แกก็ตัวไปน้ำซุน ๆ ว่ามาเก็บให้เตียน มาช่วยทำความสะอาด เฮ้อ ๆ ๆ

เรื่องเช่าวัดนี้เคยเขียนลงในพุทธศาสนาด้วย จนยังไม่รู้ มหาทองสีบู้ คงอ่านพบ ไปเล่าให้สมเด็จพระธีรญาณนวงค์ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้าวัดบวรฯ) ฟัง ตอนได้พบท่านครั้งแรก ท่านทักขึ้นเป็นข้อแรก "มหาเงื่อม แกทำอะไรของแกวะ เช่าวัดให้พระอยู่ เช่าวัดให้พระอยู่" (หัวเราะเบา ๆ) ผมก็ได้อันนี้เป็นเครื่องคิดพอปีหลัง ๆ ก็เลยเลิกเช่า ไม่จ่ายค่าเช่า บอกเลิกเช่า ดูเหมือนจะเช่าอยู่เพียงไม่กี่ปีเท่านั้น

บริเวณโดยรอบสวนโมกข์จะมีต้นโมกและต้นพลา อันเป็นที่มาของนาม "สวนโมกขพลาราม"

อย่างนั้น มีความหลุดพ้นเป็นวัตถุประสงค์ จึงเกิดวัดชนิดที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดความหลุดพ้น เรียกว่า โมกขพลาราม

๑ อาจารย์คิดปั๊บ เอาชื่อเดียวเลย หรือว่ามีชื่อให้เลือกหลายชื่อครับ

เท่าที่นึกออก คิดทีเดียว ชื่อเดียว ทีเดียว

๒ นี่หลังจากมาอยู่แล้วใช่ไหมครับ

เมื่อมันมาอยู่แล้ว ไม่ได้คิดมาแต่กรุงเทพฯ (หัวเราะ) เมื่อมาเห็นต้นโมกกับต้นพลาแล้ว

๓ ในกลุ่มอุบาสกที่ช่วยงานกันอยู่ เขาว่าแปลกแต่ไม่ถึงกับค้านใช่ไหมครับ

๑ อาจารย์ครับ ชื่อสวนโมกข์นี้ได้มาอย่างไรครับ

(หัวเราะ) มันก็เป็นธรรมดาแหละ ที่จะต้องตั้งชื่อ แต่ว่าเรื่องชื่อสวนโมกข์นี้ นายธรรมทาส เขาไม่ได้เกี่ยวข้องกับ หรือไม่มีสิทธิ์ที่จะเกี่ยวข้องว่า จะตั้งชื่ออะไร เราว่าไปคนเดียว คิด คิด คิดไปตามไอ้หลักเกณฑ์ หรือตามถ้อยคำที่มีใช้อยู่ และเพื่อชบขันบ้าง เรามันมีนิสัยฮิวเมอริสท์อยู่บ้าง พลุกที่ว่ามันมีต้นโมกและต้นพลาที่สวนโมกข์แก่นั้น ต้นโมกนี้ยังอยู่ที่หน้าโบสถ์หลายต้น และต้นพลาที่มีอยู่ทั่ว ๆ ไป ต้นโมกกับต้นพลา เอาโมกกับพลา มาต่อกันเข้า (หัวเราะ) มันก็ได้ความเต็มว่ากำลังแห่งความหลุดพ้น พลังแห่งความหลุดพ้น ส่วนคำว่าอารามย่อมธรรมดา แปลว่าที่ร่มรื่น ที่ร่มรื่น เมื่อมันพลุกอย่างนี้มันก็ออกมาจริงจัง ตรงกับความหมายแท้จริงของธรรมะ วัตถุประสงค์ก็คือโมกข์ สถานที่อันเป็นพลังเพื่อโมกชะ ก็เหมาะแล้ว เมื่อแรกเสนอขึ้นมาเขาฟังขัดหูกันทั้งนั้นแหละ แปลก หรือว่าขัด ๆ หนูไม่รู้ อะไร โมกข-พลา ต้องอธิบายให้รู้ว่า ธรรมะคือ

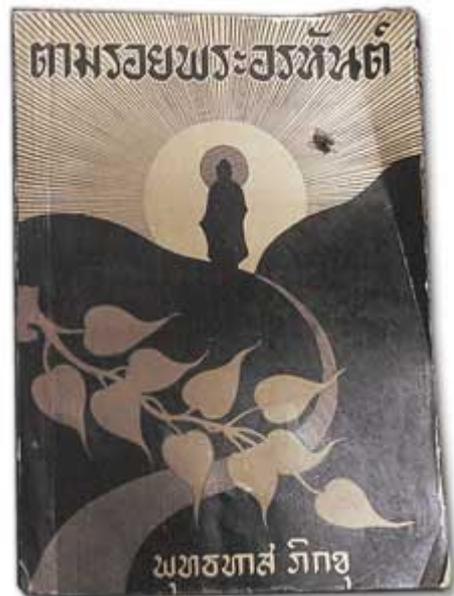
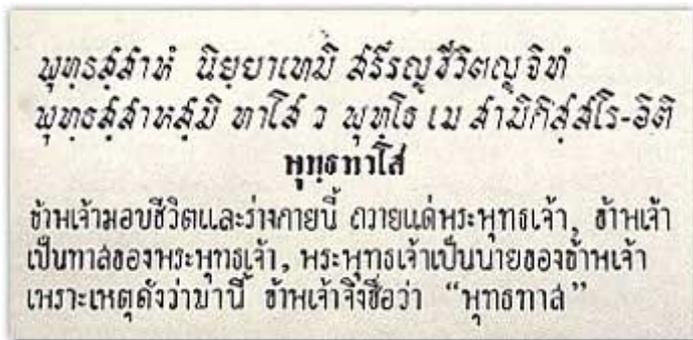
เขาไม่รู้จะค้านอย่างไร และเขาก็ฟังไม่ค่อยจะออกว่ามันหมายความว่าอย่างไร เขายังไม่เคยเรียนบาลี มันจึงแล้วแต่เราโดยประการทั้งปวง ถึงนายธรรมทาสก็ไม่มีความเห็นอย่างไรที่จะแย้งหรือวิจารณ์ (หัวเราะเบา ๆ) พอออกมาก็เอาเลย เป็นชื่อสำนักป่าที่จัดขึ้นมาเพื่อส่งเสริมวิปัสสนาธุระ ใช้คำตรง ๆ อย่างนี้เพื่อส่งเสริมวิปัสสนาธุระ

❓ อาจารย์ครับ ที่นี้มาถึงอีกชื่อหนึ่งครับ ชื่อพุทธทาส นี่ละครับ

อ้อ นี่มันก็เรื่องไหล ๆ มา นายธรรมทาสเขาตั้งชื่อของเขา ก่อน ธรรมทาส (หัวเราะ) ที่นี้เราเห็นว่ามันว่างอยู่ตำแหน่งหนึ่ง ก็เลยเห็นว่ามันน่าจะชื่อพุทธทาส แล้วเจ้าคุณวัดสามพระยามัยนั้น สมเด็จเจ้าคุณวัดสามพระยาตอนนี่แหละ ท่านเกิดชอบขึ้นมา ท่านก็เลยใช้ชื่อสังฆทาสอยู่พักหนึ่ง และท่านก็จัดการเรื่องของคณะสงฆ์เป็นการใหญ่ ปฏิรูป ปฏิวัติอะไรกัน ในเรื่องเกี่ยวกับคณะสงฆ์ ก็เลยใช้ชื่อตัวเองว่าสังฆทาสเลยได้ มีครบชุด (หัวเราะ) อยู่ที่ไชยา ๒ คน อยู่ที่กรุงเทพฯ คนหนึ่ง

❓ เคยรู้จักกันเป็นส่วนตัวไหมครับ

ไม่ ไม่รู้จัก ไม่รู้จักอะไรกันเลย แต่ท่านได้อ่านหนังสือของเรา

บุพภาคแห่งการตามรอยพระอรหันต์
ประณมพจน์

พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์, ยังอิงอาศัยกันตั้งอยู่เพื่อความสุขของมหาชน, ข้าพเจ้าขอมอบชีวิตพร้อมทั้งร่างกาย แต่พระรัตนตรัยนั้น เพื่อปราศจากอันตรายทั้งทางกายและทางใจ อันหากจะเกิดมีแก่ข้าพเจ้า ผู้ตั้งใจรวบรวมร้อยกรองข้อปฏิบัติ ที่พระผู้เป็นโลกนาถตรัสไว้เป็นรอยทางแห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย, จนกว่าจะสำเร็จเวียนร้อยลงด้วยดี. ขอให้ข้าพเจ้าได้กล่าวคำจริงทุกประการ โดยไม่มีอุปสรรค. ขอ กุศลจิต อันนี้จงมี วิบากสมดังมโนรดครบถ้วน นับแต่เวลาที่ข้าพเจ้าจะเริ่มร้อยกรองเนื้อความในปกรณ์นี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป เทอญ.

พุทธทาส ภิกขุ

๒๔ สิงหาคม ๒๔๗๕

ท่านอาจารย์เริ่มเข้ามาอยู่ที่วัดร้างตระพังจิกเมื่อวันวิสาขบูชาที่ ๑๒ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ พอถึงเดือนสิงหาคม ท่านก็เริ่มทยอยเขียนหนังสือ *ตามรอยพระอรหันต์* โดยเริ่มคำประณมพจน์ (ด้านขวา) และคำประกาศใช้นาม "พุทธทาส" (ภาพบนสุด) แต่ในปีแรกนั้นยังไม่ได้ตีพิมพ์ ปีต่อมาจึงเริ่มทยอยตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ *พุทธศาสนา* และหลายปีต่อมา (๒๔๗๕) คณะธรรมทานจึงรวมพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรก ภาพปกด้านบนนี้ เป็นฉบับที่ตีพิมพ์โดย สำนักพิมพ์สุวิธานนท์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๗

❓ ชื่อพุทธทาสนี้ตั้งเมื่อไรครับ

เรียกว่าตั้งหรืออะไรก็ไม่รู้ ครั้งแรกเขียนบทความไปลง *กรุงเทพเดลิเมิลล์* หนังสือพิมพ์ใหญ่สมัยนั้น เราเริ่มใช้ชื่อนี้ แต่เขาไม่ลง เขียนนิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับศาสนานี้แหละ

❓ ก่อนตั้งสวนโมกข์หรือครับ

ก่อน ก่อนสวนโมกข์ แต่นายธรรมทาสเขาใช้ชื่อธรรมทาสแล้ว ไล่ ๆ กัน ต่อมามีคนชอบคำว่าทาส เอาไปตั้งชื่ออริยทาสบ้าง อะไรทาสบ้าง หลาย ๆ ทาส (หัวเราะ) เมื่อไม่นานมานี้มีใครนะเขียนไปลงใน หนังสือพิมพ์มติชน ว่ามันต้องเลิกคำว่าทาส เพราะสมัยนี้ไม่มีทาสแล้ว เขียนทำนองกระทบ ๆ เปรียบเปรย แต่ผมไม่อยากจะเขียนไปตอบได้ เพราะมันคนละทาส ความหมายมันคนละอย่าง ใ้ทาสที่เลิกนะมันอย่างหนึ่ง ใ้ทาสอย่างชื่อเรานี้มันเลิกไม่ได้ และมันเป็นขึ้นโดยธรรมชาติโดยอัตโนมัติ มันเลิกไม่ได้ ฉบับเมื่อเร็ว ๆ นี้ ๒-๓ เดือนมานี้ ลองอ่านดูแล้ว เขาก็คงจะมุ่งหมายกระทบผม กระทบเป็นส่วนใหญ่ ที่เขียนบทความนี้

❓ ผมอ่านใน *เดอะ มิดเดิล เวสต์* เห็นมีฝรั่งเขาใช้ชื่อพุทธทาสเหมือนกันระยะนี้

ไอ้ นั่นเขาชื่ออยู่คนหนึ่งแล้ว อยู่ฟิอออเมริกา เป็นคนลังกา ใช้ชื่อพุทธทาสเป็นชวาวาส ดูเหมือนจะชื่อ พุทธทาส หิริวิชัยหรืออะไรนี่

❓ เป็นชื่อจริงของเขาหรือครับ

เป็นชื่อจริง ไม่ใช่นามแฝง มีคนเข้าใจสับสนกับผมบ่อย คนนั้นเขาเป็นชวาวาส เป็นพุทธบริษัทที่เด่น อยู่ในสังคมคนหนึ่ง

❓ รู้สึกเขาเป็นนักวิชาการไหมครับ

เขาเขียนทางวิชาการ ทางทฤษฎีอยู่บ่อย ๆ

❓ อาจารย์ครับ ผมเคยได้ยินว่า อาจารย์เคยไปขอจดทะเบียนเปลี่ยนชื่อแล้วเขาไม่ยอมให้จด

ยื่นจดทะเบียนเปลี่ยน เขาว่าเปลี่ยนไม่ได้ เพราะมีคำว่าพุทธ

❓ พร้อม ๆ กับโยมธรรมทาสหรือเปล่าครับ

นายธรรมทาสเขาจดได้ก่อนนานแล้ว ของผมนี่มาจดตอนมีสวนโมกข์แล้ว ถึงได้ยื่นคำร้อง เขาว่าไม่ได้ หลบหลู่พระพุทธเจ้า เอาคำว่าพระพุทธเจ้ามาใช้ นี่คุณดูความรู้ สติปัญญาของเจ้าพนักงานของ ประเทศไทย มันมีความรู้ อย่างนี้ ก็เลยชี้แจงไปทะเลาะกับคนชนิดนี้

❓ ใครครับอาจารย์ ศึกษาอำเภอหรือเปล่า

โน่น ที่กรุงเทพฯ โน่น การเปลี่ยนชื่อต้องขึ้นถึงกรุงเทพฯ เขาต้องไปพิจารณา แล้วอนุญาตลงมาจาก กระทรวงไหนก็ไม่รู้ จะเป็นกระทรวงมหาดไทยหรือกระทรวงวัฒนธรรมอะไรก็ไม่รู้ เขาตอบมาว่าอย่างนั้น

แล้วก็มีอีกคนหนึ่งชื่อ พุทธทัตตะ เป็นชาวลังกามีชื่อเสียงมาก เอ็นไซโคลปิเดีย บริตานิกา ลงเรื่องของ พุทธทัตตะนี้ มีหลายคนคิดว่าเป็นผม ที่กรุงเทพฯ นะเอาไปโฆษณา เอาไปป่าวข่าวกันใหญ่ รวมทั้งคุณ วิโรจน์ อะไรด้วยนี่

๑ สมัยที่ผมเป็นนักเรียน หนีโรงเรียนมาที่นี่ ท่านวิโรจน์ก็เคยบอกผมอย่างนั้น

อย่างนั้นหรือ (หัวเราะ) ก็มันมีหนังสือพิมพ์ลง หนังสือพิมพ์ในเมืองไทย หนังสืออะไรนะ ชื่ออะไร เอาไปลงว่ามีเกียรติ ผมก็จนกว่าเป็นไปไม่ได้ แต่ก็นั่งอยู่อย่างนั้น ต่อมาผมก็เห็นอาตาทิดที่ว่านั่นเองในเอ็นไซโคลปิเดียนั้น อ้าว มันพุทธทัตตะ นี่หว่า คนนี้ผมก็เคยพบที่อินเดีย ไปธุระอะไรที่มัทราส เราก้ไปถึงนั้น ก็เลยฉันทัวร์ร่วมกัน เห็นจะอายุพอ ๆ กัน

๒ อาจารย์เคยนึกไม่ชอบชื่อเดิมตัวเองไหมคะ

ไม่เคยนึก มันไม่เกี่ยวกับการเปลี่ยนชื่อ ผมชอบที่มันแปลไม่ได้ แต่ตอนนั้นก็ไม่ค่อยนึกอะไรมาก ไม่เคยสนใจเรื่องนี้ แต่ตอนหลัง ๆ มา เมื่อเรียนหนังสือหนังสืออะไรแล้วก็ชอบ ที่นายธรรมทาสใช้ว่าเจ้มนั้นไม่ถูกแน่ ผมเคยเห็นชื่อเจ้มนมาแต่แรก ทั้งในบัญชีโรงเรียนก็เจ้มน แล้วมันก็แปลไม่ได้ แต่ว่าคนโดยมาก ชาวบ้านโดยมากเขาเรียกเพี้ยนเป็นเนื่อมไปก็มี เนื่อมนี่มากที่สุด เจ้มนไม่มี ชื่อผมโดยแท้จริงชาวบ้านเขาจะออกเสียงว่าเจ้มน (เสียงอยู่ในหู) ความหมายไปตรงกับคำว่าเจ้มน แต่ออกเสียงเป็นเจ้มน ก็เลยทำให้คนเข้าใจว่ามาจากเจ้มน พอได้ยินคำว่าเจ้มน เขานึกถึงเจ้มนกันทั้งนั้น ดังนั้นสมเด็จพระวัดเทพศิรินทร์ท่านเรียกผมว่าเจ้มน เพราะไม่รู้ว่าจะเจ้มนมันหมายความว่าอะไร ก็สันนิษฐานว่าคงจะเจ้มนนั่นเอง

๓ เมื่อตอนอาจารย์ย้ายเข้าไปอยู่ระยะแรกสุด มีบริวารหรือสิ่งของอะไรติดตัวเข้าไปบ้างครับ

ก็ไม่มีสมบัติอะไร มีหนังสือ ๒-๓ เล่ม มีบาตรและมีตะเกียงน้ำมันมะพร้าวทำด้วยแก้วลอยใส จูดอยู่หน้าพระพุทธรูป ยังไม่คิดจะเขียนหนังสือระยะแรก ต่อเมื่อจะเขียนหนังสือจริงจัง จึงมีกุฎีและตะเกียงหลอดใช้ มันเป็นตะเกียงน้ำมันขนาดเล็ก มีหลอดแก้วยาว ผมใช้อยู่หลายปีหลอดไม่เคยแตกเลย จนมีคนอื่นมาทำของผมแตก

บริวารนอกนั้น ก็มีจีวร ตอนนั้นผมใช้จีวรค่อนข้างดำ ย้อมเอง ย้อมด้วยแก่นขนุน แซ่ทิ้งไว้นานหน่อย ยางขนุนพอได้แสงแดดก็ทำให้ผ้าดำ ในพุมเรียงก็มีพระห่มจีวรดำ ๆ อยู่แล้ว เช่นอาจารย์เหม็นนี่ก็จีวรดำ อาจารย์พุ่มก็จีวรค่อนข้างดำ แล้วก็มีท่านแหม่ม พระใบฎีกาแหม่ม จีวรดำปี เจ้าคุณชยาภิวัฒน์ก็จีวรค่อนข้างดำ สีพอมือเหมือนปีกนกเหยี่ยว ตอนหลังมันซีเกียจ มันก็ค่อย ๆ เปลี่ยนมาเอง แต่ผมก็ไม่เคยใช้จีวรเหลือง อ้อย ถ้าจีวรใหม่มักจะย้อมด้วยน้ำรักที่หนึ่งก่อนเสมอ เพื่อให้มันทน ให้อย่างไม่จับเส้นด้าย แล้วใช้ได้ทน และก็ซักได้เรื่อย ไม่ต้องย้อมบ่อยนัก ถ้าย้อมสีธรรมดา ต้องย้อมทุกครั้งที่ซัก เพราะสีมันหลุดหมด

ตอนอยู่สวนโมกข์เก่า นาน ๆ จะมีคนถวายจีวรสักที เมื่อผ้าขาด ผมก็ปะเองเย็บเอง จึงมีบางสมัยได้ใช้ผ้าปะตามแบบอย่างของพระอริยเจ้าแต่ก่อนด้วย รู้สึกว่าดี ได้รับความนึกคิดกว้างขวาง โดยไม่ต้องลงทุนอะไร ทั้งยังได้ผ้าใช้ไม่ขาดแคลนอีกด้วย

ตอนหลัง ๆ มานี้ก็เลิกเย็บตัดขาด เพราะมันนึกขึ้นมาได้ว่าทำให้มันดำ ทำให้มันแปลกเพี้ยน มันอยากจะดีกว่าเพื่อน มันก็เล่นละคร แกล้งยิ้มด่าอวดคน ก็เลยเลิก ไม่เอาเลย ปล่อยให้มันเป็นไปตามยถากรรม

? ผ้าห่ม มุ้ง หมอน อาจารย์ใช้ทำอย่างไรครับ

โดยมากก็ใช้จีวรห่ม มันก็พอแล้ว มีบางครั้งก็ซื้อสังฆาฏิห่มด้วย หมอนก็ใช้ไม้สองอันวางหัวท้าย แล้วใช้ไม้กระดานเล็ก ๆ ตอกขวางคล้ายม้ารองนั่ง แต่เตี้ย ๆ เท่ากับหมอน ใช้ผ้าสังฆาฏิพับ ๆ รองเสียด้านหนึ่ง หมอนอย่างนี้เป็นของธรรมดา ๆ ชาวบ้านก็ใช้กันอยู่ทั่วไป มุ้งไม่ได้ใช้ ถ้าไม่สบายจึงใช้มุ้ง ปกติไม่ได้ใช้ ยุ้งมีบ้างก็สูมไฟเอา คลุมโปงเอาบ้าง เวลาค่ำ ตากวยแก่ก็จะสูมไฟขึ้นมา ยุ้งก็ไม่ค่อยมี

? อาจารย์ถือธุดงค์วัตรอะไรบ้างครับ

ก็ถือเท่าที่จะถือได้ทันที เช่นฉันคนเดียว บิณฑบาตเป็นวัตร ใช้ผ้า ๓ ผืน

? ถือผ้า ๓ ผืน เวลาอาบน้ำทำอย่างไรครับ ใช้สบู่หรือเปล้าครับ

ก็ใช้ผ้าอาบน้ำ เราถือ ๓ ผืนแบบใช้ผ้าอาบน้ำด้วย แต่ก็มีบางที่เหมือนกันที่ซักสบง ก็ต้องนุ่งจีวรแทนจีวรถ้าเอามาพับกลางตามยาวก็เท่ากับสบง ๒ ชั้น นุ่งแทนสบงจนกว่าสบงจะแห้ง ถ้าถือ ๓ ผืนต้องถืออย่างนี้ สบู่ไม่ได้ใช้หรอก ใช้ผ้าถูเอา ไม่เปลือง ไม่ยุ่ง ตอนแรก ๆ รองเท้าก็ไม่สวม ร่มก็ไม่ใช้ บางครั้งเดินมาเทศน์ที่คณะธรรมทาน ซึ่งต่อมาย้ายมาริมทางรถไฟที่ไชยา เดินมาโดนฝนเปียกชุ่ม นั่งเทศน์กันจนมันแห้งไปเอง สุขภาพกลับแข็งแรง ไม่สวมรองเท้า ไม่ใช้ร่มกลับทนแดดทนฝน หวัดไม่เป็นเลย ออกกำลังกายอย่างอื่นก็ไม่ค่อยมี นอกจากกวาดใบไม้ กวาดชยะ แต่เราก็ขี่เกี๋ยจ ส่วนมากก็เดิน เดินไปเดินมาแบบเดินจงกลม นั่นแหละ แต่ว่าเดินเร็ว ๆ ออกกำลัง บางทีก็เดินคิดอะไรเล่น เพราะว่ามันเมื่อย แต่ส่วนมากเดินคิดอะไรออกดี ๆ มักจะเป็นเวลาเดินมาเทศน์ที่ไชยา ผ่านทุ่งนาผ่านอะไร คิดได้ก็จดใส่มือ มาถึงก็จดลงกระดาษ เพราะความคิดดี ๆ แบบนี้ บางทีมันเกิดขึ้นแล้วมันจะไม่กลับมาอีก

ชีวิตพระอีกแบบหนึ่ง

❓ อาจารย์ครับ ระยะเวลาที่อาจารย์อยู่คนเดียวนี้ มีกิจวัตรประจำวันอะไรบ้างครับ

ไหว้พระเช้าเย็น แล้วก็อ่านหนังสือบ้าง ไปเที่ยวตามป่าใกล้ ๆ นั้นบ้าง ไม่เรียกว่าเป็นกิจวัตรได้เท่าไร นัก ทำวัตรเช้าตอนหัวรุ่ง แล้วก็ออกบิณฑบาต ในตลาดพุมเรียงนั้นแหละ เราจะเวลาออกหลังจากพระอื่น เขากลับหมดแล้ว เพื่อจะได้ไม่ต้องเดินหลบ เดินหลีกกัน เวลาสวนทางกันจะได้รักษาความสงบเรียบร้อยได้ด้วย ออกจากวัดก็เดินเรื่อย ๆ ตรงไปบ้านโยม แล้วก็กลับ เพราะมีหอกับข้าวตุงนั่งเต็มบาตร ไปอีกไม่ได้ บ้านโยมกับบ้านแม่เจียมตรงกันข้ามจะใส่กับข้าวเป็นประจำ ทำภาระแล้วห่อใส่ใบตองกลัดไม้กลัดแบบห่อขนม บ้านอื่นส่วนมากก็ใส่ข้าวเปล่า มีบางบ้านที่ใส่กับข้าวบ้างแต่ไม่ประจำ ตอนหลังเมื่อมีพระเพิ่มขึ้น ก็มีบ้านน้ำเอี่ยม บ้านป่าเล็ก ใส่ประจำเพิ่มขึ้น บางที่บ้านป่าแหวกก็ใส่ด้วย

พอกลับมาถึงวัด ตากวยก็จะคอยถ่ายข้าวให้ ที่เหลือจากฉันแก็ก็นำไปกินเย็น บางวันถ้าเป็นวันที่ชาวบ้านทำบุญอะไรเป็นพิเศษ เช่น ถวายพระ ชาวบ้านที่ลงไปจากบ้านทุ่ง บ้านลำไย เขาจะเดินผ่านทางหน้าวัด พอเราออกบิณฑบาตแค่นี้ประตูวัด เขาก็จะใส่ข้าวต้มที่มัดด้วยเชือกบ้าง ข้าวหลามบ้าง เสียจนเต็มบาตร ก็ไปไม่ถึงบ้านโยม วันนั้นก็ได้อันข้าวกับข้าวหลาม หรือข้าวต้มไป (หัวเราะเบา ๆ)

ฉันเสร็จครั้งเดียวแล้วก็วางไปทั้งวัน อ่านหนังสือบ้าง คุยกับคนที่ไปเยี่ยมบ้าง อย่างตากวยนี่แกก็ไปทุกวันก็คุยกันเสมอ ตากวยแกเป็นคนแปลกอย่างที่เคยเล่าแล้ว เป็นชาวบ้านนอก ชาวป่า แถบปากหมาก (ตำบลหนึ่งในไชยา) มาสนใจเรื่องของนักปราชญ์ น้อยคนจะทำได้ ตอนแก่ ๆ แกมาอยู่วัด ภรรยาแก่ตายแล้ว แกอยู่คนเดียว ตอนหลังดูเหมือนไปอยู่วัดหัวคู ผมก็เคยช่วยเหลือแกบ้าง ต่างคนต่างพึ่งพากันอยู่ ที่แปลกพิเศษก็คือ แกชอบเป็นชีวิตจิตใจที่จะจำเรื่องเก่า ๆ ในอดีตต่าง ๆ เสียตายตอนนั้นไม่มีเครื่องบันทึกเสียง แกเล่าไว้มาก จดไม่ไหว มันมากเหลือเกิน กาแก้ว การาม กิ่งค์ ๆ อยู่วัดไหน แกจำได้หมด เรื่องเจ้านายต่าง ๆ เหตุการณ์พิเศษทางกรุงเทพฯ ใครไปใครมา เป็นความรู้ที่มีประโยชน์ และก็มากด้วย

ส่วนการทำสมาธินั้น ระยะเวลาผมก็ไม่ได้ทำจริงจัง ยังยึดถือใช้ความรู้จากการศึกษาค้นคว้า ตอนนั้นก็เริ่มค้นพระไตรปิฎก และเริ่มเขียนตามรอยพระอรหันต์ แต่ปีแรกยังไม่ได้ออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ก็มีเวลารว่างมาก ออกไปเที่ยวตามป่าใกล้ ๆ บ่อย ๆ มีตาลหวงมินเป็นเพื่อนเที่ยว นับเป็นช่วงที่ประหลาดที่สุดช่วงหนึ่งในชีวิต มีเวลานึกคิดอะไรมาก นึกอะไรออก (หัวเราะ) ก็บันทึกไว้จดไว้ จนใช้คำว่าวิปัสสนาคือวันคืนแห่งการคิด นั้นมันผิด ที่จริง มันควรจะพูดว่าวิปัสสนาคือวันคืนแห่งการดูธรรมชาติมากกว่า

❓ อาจารย์เดินจงกรมหรือเปล่าครับ

เดินเล่นมากกว่า เดินเล่นเมื่ออ่านหนังสือเหนื่อย ๆ ทางเข้าที่ลงจากเนินลงไปถึงโบสถ์เป็นทางตรง แต่ก่อนมีคู ๒ ข้าง เดี่ยวนี้ลบหมดแล้ว ตรงนั้นใช้เป็นที่เดินจงกรมได้ ต่อมาเมื่อสร้างกุฏิ ๔-๕ หลังแล้ว ระหว่างกุฏิก็ทำเป็นที่เดินจงกรม แล้วทางด้านหลังป่า พื้นที่ทางตะวันตกของวัดเป็นทราย ทำเป็นที่เดินจงกรมพิเศษยาวตั้งเส้นเห็นจะได้ ทำให้กว้างวาหนึ่ง เส้นนี้เดินกันจนลึกลง

๑ อาจารย์ครับ อาจารย์มีอะไรเป็นของเล่นบ้างครับ ในระยะแรก ๆ นี้

ว่าถึงของเล่นมันก็ไม่มีหรอก ใจของเล่นอย่างที่เป็นวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ วิทยุก็ยังมี อะไรก็ไม่มี แต่เล่นปลูกต้นไม้ ปลูกในกระถางเล็ก ๆ ปลูกต้นไม้สวยงาม และเราก็คำนึงเคยกับสัตว์ ไก่ป่าบ้าง ไก่บ้าน ไก่บ้านจะเรียกว่าไก่ที่สุดก็ว่าได้ (หัวเราะ) เอาไข่แขวงไม้อ่อน ๆ ที่มันมีใบอ่อนตรงปลายสักใบหนึ่ง หมุนคลึงกับดิน มันก็วิ่งเข้ามาหาจนถึงมือ จนเข้ามาในมือ จนจับมันได้ อย่างนี้ความเื่องของไข่

๒ ต้องเป็นใบอะไรที่มันชอบกินด้วยหรือเปล่าครับ

ใบอะไรก็ได้ เอามารูดเสียให้หมดเหลือแต่ใบเดียวหรือ ๒ ใบอย่างมากอยู่ที่ตรงปลายสุด แล้วก็หมุนกลิ้งเหมือนอย่างกะแมลง อีกอย่างหนึ่งที่มันชอบกินคือลูกของต้นกระดุกไก่ (มะลิป่า) พอมันสุกดำเราก็ปลดให้ไข่ มันพยายามปีนขึ้นไปเหมือนกัน แต่มันก็ไม่ถึง เราก็ปลดโยนให้ ปลดโยนให้ จนคุ้นเคย รอพลูกของมันสุกดำมากแล้ว เราก็ไปสักที่ โยนทางโน้น โยนทางนี้ มันก็มารอบทิศ มารอบตัว เข้ามากินไข่ลูกกระดุกไก่ดำ กระทั่งตอนหลังโยนข้างทำมันก็ขึ้นมากินบนเท้า นี่เป็นการเรียกไข่โดยไม่ต้องใช้คาถา ใช้ลูกกระดุกไก่ ตอนหลัง ๆ นี้เรียกได้ด้วยมือเปล่า ๆ ทำท่ายกมือ ทำท่าเหมือนจะขว้าง มันก็มาเหมือนกัน บางทีก็มากัดกันให้ดูด้วย สนุกกันใหญ่ ไข่ตัวผู้ที่มาจกทิศทางต่าง ๆ กัน บังเอิญมาเจอกันที่นี้ก็กัดกัน

๓ มาทีหนึ่งหลายตัวหรือครับ

นั่นแหละหลายตัว ไข่ตัวผู้หัวใจมันไม่ค่อยก็ตัว ๓ ตัว ๔ ตัว นอกนั้นเป็นตัวเมีย เป็นตัวที่ไม่มีฤทธิ์เดชอะไร ตัวผู้ที่ว่านี้สด สีสดสวย แล้วก็ทำท่ายกขาหน้าขึ้น ๒ ข้าง และกระโจนใส่กัน ท่าทางสวยเหมือนกับกางใบ ไข่ใครข้างคอ มันจะกางออกได้ ถ้ามันโกรธจัดหรือมันจะกัดกัน และสีสด นี่เป็นไข่ตัวผู้ ตัวเมียไม่มีสีเลย สมัยเด็ก ๆ เราเคยเรียกว่า เป็นไข่ ๒ ชนิด เรียกตัวผู้ว่าไข่กระดาน เรียกตัวเมียว่าไข่ข้าว ที่จริงมันเป็นตัวเมีย สีสด ไม่ค่อยกัด ไข่ตัวผู้นี่ พอเห็นกันเข้าละก็ จะต้องลองกำลังกันจนกว่าจะแพ้กันไปข้าง ไข่กัดกันนี้สวยมาก ถ้าถ้ายาววิดีโอไว้จะน่าดู

๔ ผูกหนึ่งมากไหมครับ สักกี่ตัว

มันไม่ได้อยู่เป็นฝูงหรือ มันอยู่ใกล้ ๆ กัน เราเรียกมาทีก็เป็นฝูงขึ้นมารอบด้านเลย พอมันเห็นมือมัน ก็มารอบด้าน มาทุกทิศ ตรงหน้าโบสถ์นั่นแหละ ตอนนั้นเราไม่เลี้ยงหมา ไม่เลี้ยงแมว ที่เป็นข้าศึกกับแย้ แย้เลยพร้อมที่จะเป็นมิตร สัตว์นะ ถ้าเราแสดงอาการเป็นมิตร มันก็เป็นมิตร ไข่ที่เสาะโบสถ์เก่าตอนนั้น มันมีโพรง แล้วไข่มันจะงอกมันเข้าไปอยู่ในรูนั้น เสาไม้ที่อยู่ตรงประตู เราต้องเดินเข้าออกประตู พอเข้าไปมันออกมาโผล่หัวเขียวละ พอเราเดินผ่านมันผลุบ พอเราผ่านไปแล้วมันก็โผล่มาอีก พอเดินมาอีกก็หลุบอีก ต่อมามันคงจะขี้เกียจ มันก็เลยไม่หลุบ ผมเอามือไปแตะหัวมันจึงหลุบ หลาย ๆ หนเข้า เอามือไปแตะมันก็ไม่หลุบ และมันหลับตาด้วย หลับเสียเลย หลุบหัวมันได้แสดงว่ามันพร้อมที่จะเป็นมิตร แต่มนุษย์ไม่แสดงอาการเป็นมิตรนี่ เจอตะกวดมันก็เอามาแกงกินเสีย

๑๒. ไก่ที่นั่นเป็นไก่ป่าทั้งหมดหรือครับ

อ้อ เดิมมันเป็นไก่ป่า ที่นี้เผอิญเขาไก่เล็กชอบมาปล่อยไว้ตัวหนึ่งก็เลยผสมกับไก่ป่า ได้ไก่ป่าพันธุ์หลาย ๆ อย่าง ผสมครั้งแรกลูกออกมาขาวผ่องก็มี เหมือนเดิมก็มี พออีกสักซุกรุ่นหลานนี้ แยกย้ายเป็นหลายสี หลายอย่าง ทำให้แปลกออกไปยิ่งขึ้น ในรุ่นต่อ ๆ มา ที่นี้พอไข่ตัวผู้ที่เป็นพ่อพันธุ์นั้นตายไปแล้ว มันก็ค่อย ๆ เปลี่ยนกลับไปหาธรรมชาติเดิมของมัน ตอนรุ่นที่ ๒ ที่ ๓ นี้มันแปลกมาก ลาย ๆ เหมือนกับไก่ป่า พลีมีก็มี ชาวเหมือนเล็กชอบก็มี

อีกอย่างเราก็เลี้ยงปลาเล่น แม้เราจะอยู่แบบนั้น ชาวบ้านเขายังเอาข้าวตอกไปให้ตอนหัวพรรษา เหมือนกับวัดอื่น ๆ เราอยู่องค์เดียว ๒ องค์ก็กินไม่หมด ผมก็เลยเอามาเลี้ยงปลาตุก ปลาตุกในสระนั่นแหละ ปลาตุกชอบ ปลาอื่น ๆ ก็ชอบเหมือนกันแต่ไม่เท่าปลาตุก ตอนเย็น ๆ ก็มักพายเรือเล่นในสระ ดูนกเปิดน้ำดูอะไรเหมือนที่เคยเล่าไว้แล้ว

๑๓. อาจารย์ได้เรือมาจากไหนครับ

ใครเอามาให้ล้มเสียแล้ว ล้มชื่อเสียแล้ว ดูเหมือนจะเป็นพระที่วัดโพธาราม พระลาย ท่านลาย ตาหลวงมินนะไปหามา ตาหลวงแก่ ๆ เป็นคนที่ช่วยเหลือในด้านท่องเที่ยวของเรา พาผมไปเที่ยวทุกหนทุกแห่ง ในป่าแถวนี้ ท่านลายเป็นเด็กของตาหลวงมิน ตาหลวงนี้เป็นคนไปบอก นิ่งเต็มที ๒ คนน้ำจะเข้าแล้ว นิ่งคนเดียวสบาย เย็น ๆ ไปพายรอบสระ ฤดูที่มีน้ำนะ รอบบ้าง ๒ รอบบ้าง (หัวเราะหึ ๆ) หัดพายเรือเป็นก็ตอนนี้ นิ่งออกแล้ว ท่านลายแก่เป็นคนทำเรือลำนี้ เป็นเรือลำบับที่เข้ากับเรือใหญ่ที่เป็นเรือเดินทะเล แก่เป็นช่างทำเรือทั้งที่เป็นพระ ทำเรือของเจ้าคุณชยาภิวัฒน์ (หนู) ด้วย

๑๔. ตาหลวงนี้มาเป็นเพื่อนกับอาจารย์ได้อย่างไรครับ

แกเป็นคนไม่ได้ทำอะไร เป็นคนว่าง ครั้งสุดท้ายอยู่วัดนอก (อุบล) ก่อนนี้อยู่วัดเหนือ แกเข้ามาขอรับใช้ช่วยเหลือเรา แกร้องเสียงได้ทุกอย่าง เสียงสัตว์ เสียงนก เสียงแมว เสียงอะไร ไม่รู้เป็นพรพิเศษอะไรของแก ร้องได้เหมือนจริง

❓ แกเป็นพรานมาก่อนหรือครับ

ไม่ใช่พราน เป็นชาวบ้าน แกร้องนกเขาได้ จนพี่ชายแกหลงนึกว่าเป็นนกเขาจริง ไปต้อนก ต่อไปต่อมา ไปต่อเอานกคน ได้ยินว่าตอนเป็นฆราวาส แกเคยไปประกวดร้องสัตว์กันในรัชกาลที่ ๕ และตาหลวงมินนี่แพ้ ไปแพ้ฝรั่ง ฝรั่งทำเสียงจวนตกแตกได้ แกทำไม่ได้ เสียงสัตว์อื่น ๆ นี่แกทำได้ เสียงแมวกัดกันนี่ร้องได้เหมือนแมวกัดกันเลย และแกมันคนพันอาบัติแล้ว ช่วยเราขุดดินตัดไม้สารพัดอย่างไร

ฉันเข้าแล้วก็มักมา บางทีฉันเพลแล้วมา อยู่จนค่ำ บางทีอยู่จนค่ำจนดึก ช่วยทำทุกอย่างที่เราต้องการ แต่แกเป็นคนที่ไม่ได้รับการศึกษา ไม่รู้ไฮ่เหลียม ไฮ่ตรง ไฮ่คด ไฮ่โค้ง พวกนี้แกไม่รู้ ให้ปลุกต้นไม้สองข้างถนนให้ตรง แกก็ปลุกโค้ง แกบอกว่ามันตรง มันตรงกันทุกต้น (หัวเราะ) แกว่ามันตรงกันทุกต้นตลอดโค้ง แกเป็นอย่างนี้ ไม่ใช่แกล้งทำ

❓ แกมาขอบอาจารย์ได้อย่างไรครับ

อันนี้ผมก็ไม่รู้

❓ อาจารย์ให้เวลาคุยกับแกบ้างไหมครับ

คุย คุยเล่นสนุก ให้แกเป็นฝ่ายคุย และเราก็ฟัง แล้วเราก็แสดงอาการพอใจ

❓ แกพาอาจารย์เที่ยวไหนบ้างฮะ

แถวเหนือนั่นแหละ ไปตามไร่พวกแขกอิสลาม เขาออกมาทำไร่สับปะรดกันบ้าง อะไรบ้าง ไร่ไร่ข้าวก็มี แกรู้จักไปเสียทุกอย่าง บางไร่มีหญิงสาวสวยคนเดียวเฝ้าอยู่ หญิงสาวจริง ๆ ผมประหลาดใจ เออเนี่ยมันยังไวกันหนอ ไม่มีผู้ชายมารังแก มากวน ศีลธรรมยังดีอยู่มาก แม้ในหมู่อิสลาม ต่อมาอีกไม่กี่ปีมันก็เปลี่ยนหมด เพราะมันมีการรังแกกัน ทีแรกมันไม่มี ทีหลังมันเปลี่ยนหมดจนไม่มีใครกล้าให้ลูกสาวอยู่เฝ้าไร่คนเดียว

❓ อาจารย์ครับ เวลาไปเที่ยวนี้เดินผ่านเฉย ๆ หรือครับ

เราก็เดินไปกับแกเฉย ๆ แกรู้จักนี่ แกก็คุยตามแบบของแก ผมไม่ต้อง บางทีก็เป็นไร่คนไทย บางทีก็เป็นไร่แขก บางที เดินไปก่อนเพลไปฉันทะพร้าวอ่อน ฉันทับปะรดบ้าง

❓ ตอนเที่ยวแบบนี้ อาจารย์ยังอยู่คนเดียวใช่ไหมครับ

อยู่คนเดียวโดยมาก พอหลายองค์เข้ามันก็ชักจะยุ่ง ไม่ค่อยมีเวลาไปเที่ยว งานมันมากขึ้น พอมีหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาออกมามันก็เพิ่มมากขึ้น ๆ ๆ ตอนแรก ๆ ไม่ได้นึกคิดจะทำอะไรจริงจัง ปล่อยไปตามอารมณ์ ตามความคิดนึกชั่วขณะ ว่าวันนี้จะทำอะไรดี วันนี้จะไปเที่ยวที่ไหนดี วันนี้จะพักผ่อนหย่อนใจอะไรกันดี เป็นเวลาที่ประหลาดยุคหนึ่ง มันพีรที่สุด

❓ อาจารย์ครับ การใช้ชีวิตแบบนี้ไม่ขัดกับที่อาจารย์ตั้งใจไว้หรือครับ เพราะก่อนจะลงมาอาจารย์ตั้งใจไว้แรงมากว่าจะมาค้นคว้าพระไตรปิฎก มาปฏิบัติธรรม

อ้อ มันไม่ได้บังคับตายตัว บางวัน บางเวลา บางยุค บางสมัย ไม่ได้ยึดถือ ไม่ได้ผูกมัด อยากจะฟรีสักก็วันก็ได้ ไม่มีใครบังคับ แล้วก็ไม่มีอะไรที่จะบังคับ แกวบ่อน้ำร้อนนี่ก็เป็นที่ที่เคยมาเที่ยวเล่น

❓ มาเที่ยวไกลเหมือนกันนะครับ เที่ยวแบบนี้ก็ต้องค้างสิครับ

ไม่ค้าง กลับมาก็ได้ อ้อมไปลงทางล่าง แล้วจะกลับไปวัดอีกทางเป็นวงกลม

❓ อาจารย์ครับ เที่ยวอย่างนี้สนุกอะไรหรือครับ

มันสนุกที่ว่ามันไม่เคย ไม่เคยทำ มันมีรสชาติแปลก ตาหลวงมึนนี่เขาพาไปได้ทุกแห่ง ไม่ว่าจะไปไหน รู้จักทางลัด รู้จักทางตรง ฉันทัวร์ทางรถไฟก็มี บินขบชาติที่ตลาดไชยา ชาวตลาดเขาช่วยใส่ข้าวและกับพอบได้แล้วก็เดินออกมา เดินไปตามทางรถไฟ มุ่งหน้าไปทางท่าฉาง (หัวเราะ) มันเป็นประสบการณ์อันหนึ่ง ฉันทัวร์ไม่มีน้ำ น้ำไม่มีที่จะลงไปเอา ที่ทุ่งนาหรือริมทางรถไฟก็ไม่เห็น ไม่มีทางจะเอาน้ำได้ ก็เลยใช้มือลูบไปตามใบหญ้ารังไก่อ ที่เขาใช้รองกันกระຈาดขนมจีน นั่นแหละ เป็นเพื่อนชนิดหนึ่ง เป็นหญ้าที่มีน้ำค้างเกาะมากที่สุด ทุก ๆ ใบของมันจะมีน้ำค้างหยดหนึ่ง เราเอามือลูบมาดูดกินได้ นิดหนึ่ง ๆ ๆ หลายหนก็พอเหมือนกัน ใช้ล้างมือพอเปียกก็ฉันทัวร์ แล้วก็ฉันทัวร์น้ำค้างจากใบไม้ ออกจากพุ่มเรียงเข้ามิด มาสว่างบดินขบชาติที่ตลาดไชยา แล้วเดินตามทางรถไฟทำท่าจะไปท่าฉาง แต่วกกลับเสียครึ่งทางตรงเขาน้ำผุด นี่เรายังรำลึกได้ว่าเคยกินน้ำค้างจากใบหญ้า (หัวเราะ) แต่หญ้าอื่นไม่ค่อยมี มันมีเฉพาะหญ้ารังไก่อ ไปดูสิ เวลาเช้าตรงไหนมีไก่อ หญ้ารังไก่อที่ขึ้นกำลังงาม ใบเขียวดกนะ ทุกปลายใบจะมีหยดน้ำ เป็นหยด ๆ และใบของมันก็อูมไปด้วยมันตระกูลผักกูด แต่ไม่ใช่ผักกูดนะ ใบมันก็แข็ง

? มาเที่ยวแบบนี้ ตาหลวงมินมาด้วยหรือเปล่าครับ

มากับตาหลวงมินสิ คนเดียวเดินไม่ถูก ตาหลวงมินเขาช่วยได้ทุกอย่าง ช่วยผมอยู่ ๓-๔ ปี ต่อมาก็ค่อย ๆ ห่างออกไป เมื่อไม่ค่อยมีอะไรจะทำด้วยกัน ต่อมาอีกหลายปีแกก็ถูกจับสึก เพราะดื่มน้ำเมา ได้ความว่าคนทำน้ำตาลเมาข้างวัด เป็นพรรคพวกแกมาก่อนตั้งแต่สมัยที่แกยังเป็นฆราวาส เาน้ำตาลเมามาให้แกฉัน ตอนแรกคงเอาใส่กาใส่อะไรมาก่อนโดยไม่ได้บอก และคงทำด้วยความรักความหวังดีต่อแก เพราะรู้ว่าแกเป็นคนชอบน้ำหวานเมามาก่อน น้ำกระแช่ น้ำตาลเมา พอมาดื่มเข้าอีกวิญญาณเก่าก็ทำให้บังคับตัวเองไม่ได้ ก็เลยแอบขโมยกินเรื่อยมา แล้วหนักเข้า ๆ กินมากเข้า ๆ จนเขาจับได้ ใ้กาน้ำชาตั้งรับแขกนั้นแหละ (หัวเราะ) แกรินฉันเรื่อยไป คนไม่รู้เรียกว่ากินน้ำชา บางทีมันเป็นน้ำตาลเมา เป็นกระแช่ จนเขารู้เข้าก็บุกขึ้นไปจับ ก็ต้องสารภาพอยู่ดี เพราะมันมีหลักฐานพยานขนาดนั้น ก็ต้องยอมสึก

ตอนคบอยู่กับผมไม่มีแววอะไรปรากฏว่าจะเป็นอย่างนี้ แกช่วยเหลือผมหลายอย่าง แนะนำให้รู้จักชื่อสัตว์และต้นไม้หลายชนิด นอกจากพาเที่ยวแล้วยังคอยช่วยระวังไฟไหม้หน้าคาในฤดูแล้ง เวลาคนเดินผ่านแล้วทิ้งเศษไฟเข้ามาในเขตวัดหรือในดงหญ้าคาใกล้ ๆ วัด

เมื่อสึกแล้วมาอยู่ทางบ้านวัดนบ (ตำบลเลม็ด) เมื่อผมย้ายมาอยู่สวนโมกข์นี้แล้ว แกก็ยังมาหา ตอนหลัง ๆ ก็ลำบาก ผมก็ช่วยเหลือแกให้ของ ให้หยูก ให้ยา ให้ไม้ขีดไฟ อะไรที่พอให้ได้ก็ให้แกไป แกตายไปหลายปีแล้ว ผมก็ไม่ได้ไปเผาแก

? อาจารย์ครับ เคยได้ยินว่าอาจารย์ยังเลี้ยงอีกาฝูงหนึ่งด้วย

มีอยู่คราวหนึ่ง สนุก แต่สุดท้ายทนไม่ไหว (มันไม่เชื่อหรือครับ) มันเชื่ออย่างชนิดอีกา ที่เขาพูดกันว่าเชื่ออย่างแมลงวันนั้นแหละ แมลงวันนี่เชื่อแต่จับมันไม่ได้ เชื่อนกกระจอก เชื่อนแมลงวัน เชืออีกา

? อาจารย์เลี้ยงมันอย่างไรครับ มันถึงมาอยู่ด้วยได้

อ้าว เราก็ให้กินอาหารที่เหลือ โยนอะไรให้มันกิน มาก ๆ เข้า จนทีหลัง มันมากินถึงในบาตร ขณะที่เราฉันอยู่ ตอนหลังอะไรน่าสงสัย มันคาบไปหมด เทียนไขนี้มันคาบไปทั้งของ ไปฉีก ๆ กัดกินที่ปลายยอดยาง แล้วหล่นลงมาเกลื่อนไปหมด ตอนสุดท้ายที่ทนไม่ได้คือมาซึ่รดถังน้ำ มาเกาะปากถังน้ำแล้วก็ชี้ ๆ ลงไป (ถังน้ำอะไรครับ) ถังน้ำแบบบ่อ หล่อด้วยพิมพ์แบบบ่อ เป็นถังไว้รองน้ำจากหลังคาโบสถ์ มันกว้าง เป็นทรงกระบอก หาฝาปิดก็ไม่สะดวก ก็เลยไม่ได้ปิด อีกามาซึ่รด น้ำก็กินไม่ได้ หนังสือหนังหากก็เหมือนกัน คาบไปฉีกเล่นบนยอดยาง และในที่สุดก็ไม่ให้กินเด็ดขาด และก็ขว้างเอาเลย หลายวันเข้า ก็ค่อยหายไป ๆ ๆ

? แถบนี้สมัยนั้นคงยังมีอีกาเยอะ

ผมเคยนับได้ ๔๙ ตัว อีกาที่มากินอาหาร วันหนึ่งนับได้ ๔๙ ตัว เริ่มจากนั่งฉัน โยนให้ ทีนี้พอมันคุ้นมากบางทีก็มาแย่งเอาจากในบาตร นอกจากนั้นมันยังขี้อัด โดนบ่อยเหมือนกัน มันมาคอยดักอยู่ที่ประตู พอเข้าประตูมามันก็บินคุ้มกันมาข้างบนเลย จนมาถึงที่อยู่ บางทีมันขี้อัดเลย เลอะเทอะหมด นี่มันสู้ไม่ไหว อย่างนี้ มันสู้ไม่ไหวจริง ๆ ชาวบ้านเขาจึงไม่คบ

❓ แต่มันตั้งใจหรือเปล่าครับที่จะแก้ง

ไม่ได้ตั้งใจหรอก เพราะมันมากด้วยกัน มันบินมารีบ แล้วมันบินตามเพื่อจะไปที่ฉัน บินไปคล้ายกับหลังคามุง ๒๐-๓๐ ตัว พอมันขี้อัด บางทีมันก็ถูกเรา ที่รวม ๆ กันหมดนี่แล้วก็สู้ไม่ไหว ก็เลยเลิก เดียวนี้ก็หายไหมด ไม่รู้ไปไหน

❓ ครับ หายหมด สมัยผมเด็ก ๆ ที่กรุงเทพฯ ยังมีมาก ผมอยู่ฝั่งธน ตอนนี้ไม่เห็นเอาเลย ที่ผมเรียงตอนนี้นาน ๆ จะได้ยินเสียงกาสักที่สองที

เมื่อแรกมาอยู่ที่นี้ก็ยังมีบ้าง ๔-๕ ตัว เด็กเขาดักคั้งเอง เอาสายเชือกทำบ่วงฝังไว้ได้ทราย แล้วก็ไปรอยข้าวแถวบ่วง แล้วแอบดูอยู่ พออีกาเข้าไปในบ่วงนั้นก็กระซอกติด จับได้ที่โรงฉันเก่านั้นแหละ ดูเหมือนจะไอนันท์ เด็กชื่อนันท์ ถอนขนหางออก ถอนขนปีกที่ยาว ๆ ออกหมด เหลือคล้ายกับนกคุ้ม ไม่มีใครรู้จักว่าอีกา ล่ามไว้ให้คนดู เด็ก ๆ มาดูไม่รู้ว่าจะทำอะไร จำไม่ได้ แล้วขนไม่ทันงอก ไม่ทันได้ปล่อยกลับ ตัวอะไรมากัดเสีย กลางคืน จะเป็นอึเห็นหรืออะไรก็ไม่รู้ อีกาที่เลี้ยงดูเล่นได้ แต่อย่าไปทำจริงกับมันจะลำบาก เราลำบากเอง

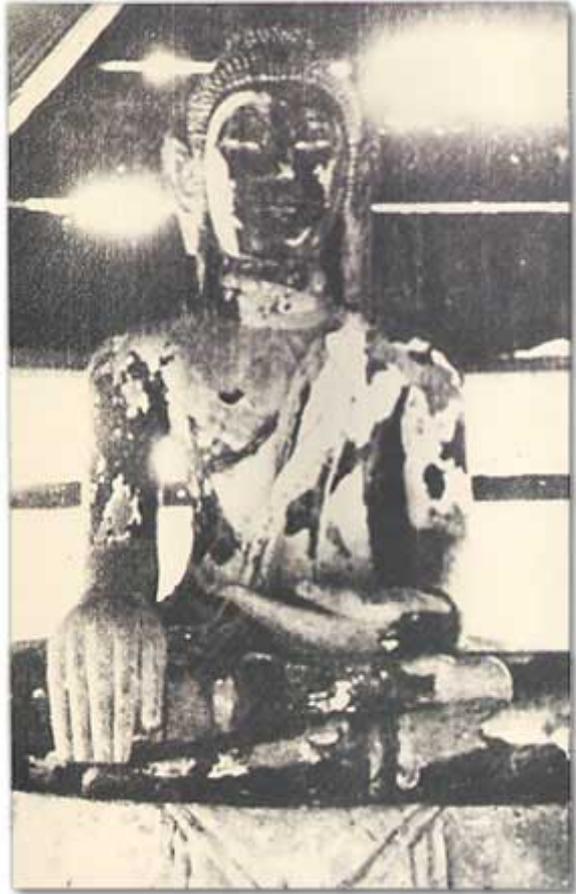
❓ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์เขียนไว้ว่ามีหมูป่าออกมาเป็นฝูงกลางคืน มันอาศัยอยู่ในวัดนั้นหรือครับ

มันอาศัยอยู่ในป่าแถวนั้นแหละ เพราะแถวนั้นมันเป็นป่าเล็ก ๆ รก ๆ เรื่อยขึ้นไปจนถึงเหนือน้ำ จนถึงลำไยก็มี ทั้งที่ชาวบ้านคอยไล่ยิงอยู่เสมอ มันก็ไม่หมด คินนั้นมันมากินลูกแตงโมที่เราปลูกไว้ ฉันแล้วก็มีชาวบ้านเพาะเม็ดเป็นหลุม ๆ พอเป็นที่เป็นที่ทางหน่อย พอมันออกลูกจวนจะสุก หมูป่ามันก็ออกมากิน เดือนหงาย ผมนอนมองดูจากหน้าต่าง ปลูกไว้ระหว่างสระเล็กกับโบสถ์ ตรงนั้นนิดเดียว มันแจ้งโล่ง ก็ไม่ก็กอไม้ที่หลุม ต่อมามันก็ถูกยิงหมด พวกล่าหมูนั้นมีหลายคน ค่อยยิงก็ค่อย ๆ หมดไป

ความกลัวและความหวัง

❓ อาจารย์ครับ เห็นอาจารย์เขียนไว้ว่า ระยะแรก ๆ อาจารย์ต้องปรับจิตใจมาก เพราะเพิ่งออกจากกรุงเทพฯ ไม่นานก็เข้าไปอยู่วัดร้างคนเดียว อาจารย์ช่วยเล่าประสบการณ์ตอนนั้นไว้หน่อยครับ ว่า อาจารย์ต้องปรับตัวอย่างไรบ้าง

ข้าพเจ้าก็ต้องเปลี่ยนลีลา อยู่คนเดียวซึ่งฉลาดนักก็ต้องปรับตัวเกี่ยวกับความซื่อสัตย์ มันไม่ใช่กลัวผีอย่างเด็ก ๆ กลัว มันมืด มันเงียบ มันอาจจะมีผีก็ได้ เพราะแถวนั้นมันเคยมีผี แม้มันจะเมื่อเราเข้าไปอยู่มันหายไป แต่มันก็ยังคิดว่าอาจจะมีอีกก็ได้ ความปองร้ายจากพวกมุสลิมก็ยังระวัง พวกที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางตะวันออกของวัด พวกนั้นเขาไม่ชอบเรานัก เขาอาจเล่นแกล้งอะไรก็ได้ เพราะเราห้ามพวกเขาไม่ให้เข้าไปเก็บผัก ยิ่งนกตามที่เขาเคยทำกันมา ถ้าไม่ห้ามมันก็มาพลุกล่านกันนัก แต่จริง ๆ ก็ไม่เคยมีเรื่องอะไรกัน

แต่มันก็กลัวอยู่ไม่กี่วันมันก็หาย ก็เหมือนกับจับเด็กในบ้านในเมืองมาอยู่ในป่าคนเดียว มันรู้สึกอย่างไร เราก็เหมือน ๆ อย่างนั้นแหละ

ทางแก้มันก็หาทางคิดหลาย ๆ ทาง เล็ก ๆ น้อย ๆ คิดแบบสามัญสำนึกทั้งนั้นแหละ เช่นคนอื่นอยู่ได้ เราก็ควรอยู่ได้ หรือใครรู้เข้าเราก็ตายโหงเลย หลายวันเข้า มันก็ค่อยชินขึ้น ผ่านไปคืนหนึ่งมันไม่มีอะไร มันก็ชะล่ำใจขึ้น ก็ค่อย ๆ ชินไปเอง

ตอนนั้นวิธีการของพระพุทธเจ้าก็ยังไม่ค่อยจะรู้อะไร ในบางพระสูตรพระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไว้เกี่ยวกับการแก้ความกลัว แต่ฟังดูแล้วตอนแรก ๆ พระพุทธเจ้าท่านก็แยเหมือนกัน ท่านว่าปานนี้เหมือนรีบเอาจิตใจไปหมดเลย ไม่มีจิตใจเหลือ ท่านก็ทรงแก้ด้วยวิธีง่าย ๆ คือเมื่อเกิดความกลัวขึ้นในอิริยาบถใด ก็

อยู่ในอิริยาบถนั้น ที่ตรงนั้น จนไม่กลัว เกิดความกลัวขึ้นตรงไหน ก็อยู่ตรงนั้นเรียกร้องให้ความกลัวมา สมมติให้มันเป็นบุคคล เรียกมันมา ในที่สุดมันก็ไม่มา โดยธรรมชาติมันไม่มี เพราะเรามันโง่ มันคิดให้กลัวไปเอง ความกลัวไม่มีตัวตน ไม่ใช่เป็นผีสาว ที่จะมาทำอะไรเรา โดยหลักแล้วก็คือ เปลี่ยนจิตใจไปคิดเรื่องอื่นเสีย ไม่ให้โอกาส ความกลัวก็ไม่เกิด ไม่ครอบงำเราได้ ผมเคยเล่าหรือเขียนไว้แล้วไม่ใช่หรือ เมื่อเด็ก ๆ จะไปล้วงมกกลัวผี เพราะต้องเดินผ่านต้นโพธิ์ ก็นึกถึงปลากัดที่เลี้ยงไว้ ซึ่งเราเห็นตอนกลางวัน นึกเห็นเป็นภาพอุกฤษิมิตติดตา ก็สามารถเดินผ่านที่น้ำกลัวตรงนั้นออกไปสูริมคลองได้ ตอนมีเงามืดก็หลับตานึกถึงปลากัดเป็นสรวง พังแล้วนำหัว (หัวเราะ) มันเปลี่ยนความคิดได้ง่ายเพราะปลากัดมันสีสดใส แจ่มแจ่มชัดเจน เป็นนิมิตได้ง่าย อีกทั้งที่เคยกลัวผีตอนเด็ก ๆ ก็ตอนเลี้ยงวัว เห็นวัวมันไม่กลัว มันกินหญ้า และมันอยากเข้าไปกินหญ้าตรงป่าช้าด้วย เพราะมันมีหญ้ามาก ก็เลยละอายวัวขึ้นมา และเคยรู้เรื่องหมามันไปขุดศพกินได้ เราจะมากลัวทำไม แล้วคนเรามักเอามาปนกัน เอาผีกับศพมาปนกัน ผีมันไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่ซากศพ ไข่ซากศพกับผีนั้นมันคนละเรื่อง แต่แล้วมันก็มักเอาซากศพ เอากระดูกสักชิ้น มาเป็นผีทุกที เมื่อสมัยผมเป็นเด็กนักเรียนอยู่วัดโพธาราม ที่กุฏิหลังหนึ่ง เป็นที่เก็บโกศใส่กระดูกของชาวบ้าน แมวมันทำหกบ้าง เลยเห็นกระดูกเกลื่อนอยู่ตามพื้น เด็กน้อยคนจะกล้าไปชะงักดู บางคนกล้าเมื่อเพื่อนกล้า เราก็ชวนกันเข้าไปดู ไม่เห็นมีอะไร มีคนหนึ่ง ไม่รู้มันไปได้ความรู้มาจากไหน มันว่าจะทำให้ผีลุก ปลุกผีขึ้นมา เอาน้ำมะนาวปิบใส่กระดูก มันก็เดือด เหมือนกับดินได้ กระดูกค่อนข้างใหม่มันเป็นแบบนี้ได้ ความไม่รู้ หรืออวิชาทำให้กลัว ว่าเป็นผี ผีเคมี (หัวเราะ)

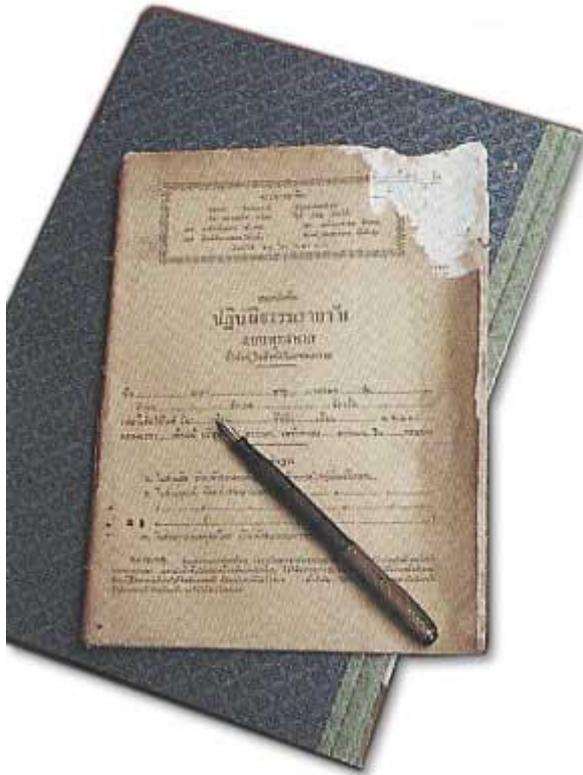
๑ อาจารย์ครับ เห็นอาจารย์เขียนไว้ว่า เมื่อชนะความกลัวได้ ก็เปลี่ยนไปเป็นคนละคน หมายความว่าอย่างไรครับ

อ้าว เมื่อมันไม่กลัว มันก็เปลี่ยนไป คนที่เคยกลัวไม่มีอยู่ต่อไป อย่างอื่นมันก็ต้องเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัย ซึ่งหลาย ๆ เรื่องรวมกัน เราก็ไม่ได้สนใจจะแยกแยะ แต่โดยสรุปความแล้วก็คือ มันสบายขึ้น มันคล่องตัว มันอิสระมาก ไม่ค่อยมีปัญหาอะไร ไปไหน มาไหน อยู่ที่ไหน จะทำอะไร มันก็ไม่ค่อยมีปัญหา บางทีคิดแปลก ๆ ว่า ดีเหมือนกัน ถ้าว่ามีผีมาจริง ๆ จะได้พูดจากันด้วย อะไรกันด้วย ก็ยิ่งดีสิ เราจะยิ่งเก่งกว่าใคร พูดกับผีได้ แล้วมันก็เหลวทุกทีแหละ ถ้าคิดไปในการทำงานนั้นแล้วก็เหลวทุกทีแหละ มันก็ไม่มา ถ้าเขาตามแบบโบราณจริง ๆ เขาก็ใช้แบบไสยศาสตร์ ก็ได้ผลเหมือนกัน เช่นว่าอย่างจะออกจุดงศ์อย่างนี้ อาจารย์ก็จะมอบหมายเครื่องรางของขลังให้ ตะกรุดบ้าง ของขลังบ้าง รวมทั้งคาถาอาคมต่าง ๆ ที่จะป้องกันผีหรือทำพิธีคุ้มกันให้เสร็จ สำหรับจะไปจุดงศ์ จะได้ไม่ต้องเผชิญกับผี กับเสือ กับสาว ทุกอย่างที่จะเป็นปัญหา ใจมันเชื่อ มันก็ช่วยได้มากเหมือนกัน มันเป็นไปได้เมื่อมันเชื่อ

๒ อาจารย์ครับ เมื่อไปอยู่ใหม่ ๆ นี้ อาจารย์ตั้งความหวังไว้อย่างไรบ้างครับ

ประโยชน์จากหนังสือ จากงานของเรา มันมีอยู่เห็นอยู่ มันก็มีกำลังใจ เขาคอยอ่าน คอยสนใจ อาเสี๋ยงที่ ชุมพรก็เป็นคนหนึ่ง อ่านที่เราเขียนแล้วก็แสดงความพอกพอกใจมา คนอื่นก็มีอีก ไม่อยากกระบุตัว (หัวเราะ)

? อาจารย์ครับ ระยะแรกสุด ดูเหมือนอาจารย์มุ่งการปฏิบัติเป็นหลัก แล้วมากลายเป็นมีวัตถุประสงค์ที่จะ ส่งเสริมปริยัติ ส่งเสริมปฏิบัติ และเผยแผ่พระศาสนาอย่างไรครับ เป็นการกำหนดร่วมกันกับคุณธรรมทาส หรือเปล่า

ระหว่างการศึกษาค้นคว้าและทดลองปฏิบัติ ตามรอยพระอรหันต์นั้น พระมหาเจี๋ยมได้จัดทำ "ปฏิทินธรรมรายวันแบบพุทธทาส" ไว้สำหรับบันทึกการศึกษาทดลองของตน ในระหว่างเข้าพรรษาด้วย

เขาไปต่อกับเล่มเล็ก ๆ นั้นไม่ได้ เลยพิมพ์แยกต่างหากเป็น "อานาปานสติฉบับสมบูรณ" (๒๕๐๒) ตอน หลังสุดนั้นก็เอามาพิมพ์รวมในชุดธรรมโฆษณแล้ว เรื่องตามรอยพระอรหันต์ก็เลยค้างเติ่งไว้อย่างนั้น มันเป็นการศึกษาค้นคว้าเพื่อดูว่าคนโบราณเขาทำกันอย่างไร เอามารวบรวมให้สมบูรณ

มันเป็นเรื่องทีหลัง เมื่อเราออกจากกรุงเทพฯ จะมาตายเอาดาบหน้า ก็มาสังเกตว่าอะไรบ้างที่จะ มีค่า ก็มาพบว่าการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรม วินัยมันแทบจะไม่มี โดยเฉพาะทางปักชำได้นี้ไม่มี สำนักกรรมฐาน แต่เขาพูดกันว่าทางอีสานมีอยู่บ้าง เมื่อผมออกมาเริ่มได้ยินชื่ออาจารย์มัน อาจารย์ เสาร์บ้าง แต่ทางภาคใต้ยังไม่มีเลย แต่เราก็ยังคิด ว่าจะมีอะไรให้มากกว่าที่เรามี จะค้นคว้าให้พบ ให้ ลึก ให้สมบูรณ มันจึงลงมือแต่งตามรอยพระ อรหันต์ ไปสังเกตดูเถอะ ในนั้นมันมีความสมบูรณ ของการปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะค้นคว้าสำหรับไว้ใช้เอง ด้วย เพื่อตามรอยเอง เพื่อใช้กับตัวเอง แล้วก็เห็น ว่าคนอื่นเขาก็ใช้ได้ ก็เลยให้พิมพ์ ให้โฆษณา ออกไป มันเป็นตอนต้น ๆ ก่อนสมาธิภาวนา ที่ เขียนไปอย่างละเอียด พอถึงตอนสมาธิภาวนา มัน ก็ซีเกียจเขียนเสียแล้ว จึงทิ้งระยะไว้ช่วงหนึ่ง ตอน หลังถึงมาค้นคว้า พบระบบสมาธิภาวนาอย่าง ละเอียด ครั้นจะเอาไปเขียนต่อชนกับตามรอยพระ อรหันต์ มันก็ไม่สนิทเสียแล้ว เพราะมันมากมายจน

เราทำไป นายธรรมทาสก็ทำไปตามที่เขาถนัด ตอนหลังพอจะมากออกหนังสือ ก็มาดูว่ากิจกรรมที่ทำไปมันมีอะไรบ้าง มันก็เห็นว่าอ้อ เราแบ่งได้เป็น ๓ แผนก ๓ แขนง คือส่งเสริมปริยัติ ส่งเสริมปฏิบัติ แล้วก็เผยแผ่ ก็ทำงานอุดมคตินี้เรื่อย ๆ มา มากขึ้นมากขึ้น จนบัดนี้

๑) อาจารย์ครับ ก่อนออกหนังสือพิมพ์ พุทธศาสนา นี้โยมธรรมทาสทำอะไรครับ

เขาก็อ่านหนังสือธรรมะธัมโม มีที่หนังสือธรรมะให้คนยืมอ่าน เขาก็อ่านหนังสือจากต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ ฟังข่าวคราวทางต่างประเทศ เงี่ยหูทางลังกาทางพม่า อย่างทางลังกาเขามีอาศรมศิกิริยะ ซึ่งบัดนี้ได้ข่าวว่าล้มเลิกไปแล้ว เป็นการฟื้นฟูการปฏิบัติ เขาก็เอามาบอกเสมอ ดูเหมือนอ่านพบเมื่อตั้งสวนโมกข์แล้ว มันก็หลักการเดียวกับสวนโมกข์ เรื่องราวของคนะธรรมทานทั้งหมดนี้ มันได้แรงดลใจจากธรรมปาละมาก ระยะเวลาเราก็ยังเคັงคว้างอยู่ ธรรมปาละก็จะไปฟื้นฟูพุทธศาสนาในอินเดีย แก่ก็มีแง่ปริยัติบ้าง ปฏิบัติบ้าง แต่แง่เผยแผ่นั้นทำมากที่สุด มันก็ไม่ใช่ง่ายเหมือนกัน เพราะการปฏิบัติมันกำลังเสื่อมกำลังละลายไปจากทุกประเทศ แม้ในลังกาเอง ในอินเดียยิ่งยากใหญ่ ฉะนั้นเราจึงไม่ได้อะไรจากเขามากนักในเรื่องงาน แต่การที่จะเผยแผ่ไปให้ทั่วโลกนั้นเขาทำมาก และทำจนปรากฏให้เห็นได้ เราจึงได้กำลังใจจากเขา เอามาลองทำดูบ้าง แต่ไม่ได้คิดจะทำทั่วโลก ทำแต่ในประเทศไทย

๒) อาจารย์ครับ อย่างในระยะแรก ๆ นี้อาจารย์มองบทบาทของงานที่ทำว่าจะมีผลต่อสังคมในลักษณะไหน และวัตถุประสงค์เคยเปลี่ยนแปลงบ้างหรือเปล่าครับ

เสนอกใหม่ของใหม่ ทำให้เขาได้รู้ของใหม่ ทำให้คนสนใจปริยัติแนวใหม่ สนใจปฏิบัติศีล ๑๐ ประการ ๑๐ ประการ อะไรกันขึ้น แต่ผมไม่ได้คิดอะไรมากมาย เราหวังเพียงจุดชนวน ให้เกิดความสนใจ ให้ช่วยกันพร้อม ๆ กันทั่วทั้งประเทศ เดียวนี้ก็เรียกได้ว่าได้ผลเกินความคาดหมาย หลายร้อยหลายพันเท่า เพราะเราต้องการเพียงให้เป็นชนวน เดียวนี้คนทำมากมายเกินกว่าที่เราหวังไว้

๓) อาจารย์เคยคิดที่จะเข้าไปบริหารงานคณะสงฆ์หรือเปล่า

ไม่เคย ไม่เคย เพราะเห็นว่ามันไปกันคนละทาง พูตกันไม่รู้เรื่อง เราเข้าไปคนเดียวเหมือนกับ (หัวเราะ) เหมือนกับนกเค้าตัวหนึ่งในฝูงกา จะทำกันได้ที่ไหนล่ะ เดียวนี้ยิ่งรู้สึกลึกซึ้ง ที่จะมีความคิดร่วมกันกับคณะสงฆ์ส่วนใหญ่

๔) อาจารย์ครับ เจตนาของสวนโมกข์เคยเปลี่ยนหรือไม่ครับ

ไม่เคยเปลี่ยน มันมีเรื่องอะไรก็เอาเป็นเรื่อง ๆ ไป ตอนหลังมานี้มีการเพิ่มปณิธาน ๓ ข้อเข้าไป ว่าให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจของศาสนาของตน ๆ ให้เกิดความเข้าใจกันระหว่างศาสนา และช่วยกันขึ้นโลกให้ออก

จากวัตถุนิยม มันแปลกออกไป เป็นการทำให้ก้าวหน้า หรือมีน้ำหนักมากขึ้น แต่มันก็เครียด ๆ เดียวกันนั้นแหละ ส่งเสริมปริยัติ ส่งเสริมปฏิบัติได้สำเร็จ คนก็เข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น ความเข้าใจศาสนาของเพื่อนก็จะดีขึ้น ถ้าศาสนามีอิทธิพลในหมู่คนมากขึ้น เขาก็จะพากันออกจากวัตถุนิยมของเขาเอง

แต่เจตนารมณ์ที่ตั้งไว้เดิม ๓ ข้อนั้น มันก็ค่อย ๆ หนักไปทางการเผยแผ่มากกว่าทางอื่น เพราะมันทำง่าย หากคนที่สนใจร่วมกันได้ง่ายกว่า เรื่องปริยัติก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรขึ้นพอสมควรเหมือนกัน การใช้วิธีพูดเสียใหม่ คำแปลใหม่ หรือเรื่องที่เขาไม่ค่อยอยากให้อามาสอน เช่น เรื่องกาลามสูตร มันเป็นเรื่องจำเป็นแก่สังคม เราก็อยากให้เรื่องอย่างนี้ออกมาตีแผ่ เพราะมันเป็นเรื่องชำระ ชูดเกล้าให้ถูกต้อง เรื่องอนัตตา สัจจตามา โดยเฉพาะ อิทัปปัจจยตา นี้แต่ก่อนไม่มีใครเคยพูดถึงเลย แม้สัจจตามาก็ฟังกันเป็นของนอกศาสนาไป เราเห็นออกมาสู่ความสนใจของประชาชน ในฐานะเป็นหัวใจของพุทธศาสนา มันก็เป็นปริยัติออกไปก่อนโดยผ่านการเผยแผ่ ยังไม่เป็นการปฏิบัติ จนกว่ามันจะค่อย ๆ เลื่อนขึ้นไปเป็นการปฏิบัติ หรือเป็นผลอันแท้จริง

ขยับขยายและบุคคลในท้องถิ่น

กุฎหลังแรกที่จัดสร้างขึ้นในสวนโมกข์ที่พุมเรียง เพื่อให้พระมหาเถรผู้มีสถานทีสะดวกแก่การเขียนหนังสือ ท่านพักอยู่ที่นี้ประมาณ ๑๐ ปี ผลงานเขียนชิ้นสำคัญ ๆ ทั้งตามรอยพระอรหันต์ และพุทธประวัติจากพระโอบุสสุ ก็เขียนขึ้นขณะพักที่กุฎหลังนี้

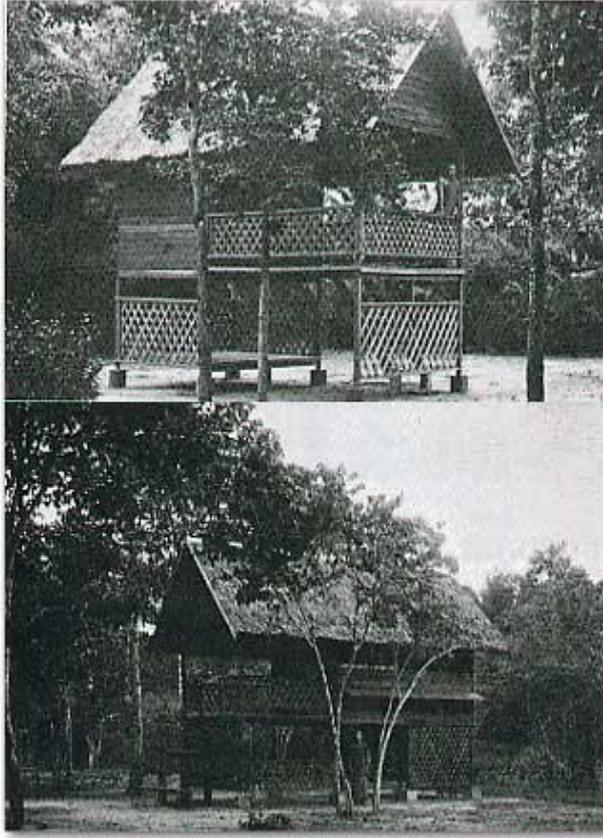
❓ อาจารย์ครับ แรกสุดอยู่หลังโบสถ์แล้วต่อมาขยับขยายอย่างไรครับ

ผมอยู่หลังโบสถ์ปีกว่าเห็นจะได้ ต่อมาเมื่อเริ่มทำหนังสืออะไรจริงจังขึ้น ก็ต้องการจะอยู่พ้นปลวกเสีย ที่ก็มาทำหลังที่ ๒ ตรงขอบสระเล็กออกไปทางทิศตะวันตก ใต้ต้นมอด ทำด้วยสังกะสีทั้งหลัง ดูเหมือนน้ำหนักจะเบากว่าคนออกค่าสังกะสีให้ ทั้งหลังก็ใช้สังกะสี ๒๕ บาทเท่านั้น กว้าง ๒ ศอก ยาววาหนึ่ง สูงก็จาวาหนึ่งด้วย ตั้งอยู่บนเสา ปักเสาแล้ววางบนเสา สูงเทียมมอด ต่อมาย้ายมาที่นี้ด้วย เอามาวางสูงจนคนรอดได้ ถุนได้ ดูเหมือนจะเอามาวางตรงลาน ตรงกับหินโค้งเดี๋ยวนี๊ ข้างทางที่จะขึ้นเขาพุทธทอง ตอนนี๊ผู้ฟังไปหมดแล้ว ที่สวนโมกข์เก่า ผมอยู่หลังนี้นานที่สุด เขียนหนังสืออยู่ที่นี้เกือบ ๑๐ ปี เตียนนอนเป็นโต๊ะเขียนหนังสือไปในตัว หลังอื่น ๆ ก็ทำแบบเดียวกันนี้ ฝาเปิดออกได้ทุกด้านจากระดับขอบเตียงพอดี ใช้ไม้ยันออกไป ต้นมอดดูเหมือนจะตายไปแล้ว นกขุนทองป่าชอบกินลูกของต้นนี้เข้าไปทั้งลูก ครูเดียวก็ถ่ายเม็ดออกมาลงบนหลังคา นกขุนทองมันจะมากินไปพลงยอไปพลงถ่ายไปพลง ถ้ามาหลายตัวเราต้องอดทนอย่างยิ่ง มันถ่ายลงบนหลังคาสังกะสีโพ้งพั้ง ๆ ๆ เราต้องทำใจเป็นพิเศษมันจึงจะเขียนหนังสือได้ เราไม่ไล่มันไปเพราะมันส่งเสียงร้องเพราะดี นกขุนทองนี้ถ้ามันมากันเป็นฝูง ๆ มันร้องเพราะเหมือนกัน ตัวหนึ่งร้องเสียงสูง ตัวหนึ่งร้องเสียงต่ำ มันร้องประสานกัน วิ้ง หว่อง หว่อง วิ้ง มาทีเดียว ๒๐ ตัวก็เคยมี

ต่อมาก็สร้างกุฏิตรงเนินสูงหลังหนึ่ง เป็นหลังสูง แล้วก็ที่ตรงยางสมเด็จอีกหลังหนึ่ง ท่านปัญญาอยู่ที่หลังยางสมเด็จนี้แหละ ท่านบุญชวน (พระราชรัตนกวี - ปัจจุบันเป็นเจ้าของคณะจังหวัดชุมพร) อยู่หลังสุดนั้น ใต้ถุนใช้เป็นที่นั่งประชุมบ้าง ที่นี้เขาก็ทำไม้ฉนวนอีก ๔ หลัง เพื่อเหลือเผื่อขาด เผื่อแขกมาพักบ้าง จำได้ว่าสวนโมกข์เก่านี้มีกุฏิมากที่สุดไม่เกิน ๑๐ หลัง

ตอนแรก ๆ ก็โยมอุบาสก ๔ คนนั่นแหละช่วยกันสร้าง ตอนหลังนี้ผมทำกันเองกับพระเถรที่อยู่ด้วยกันชุดหนึ่ง ก็กุฏิไม้ ๔ หลังนั่นแหละ ไม้ก็ไผ่บกกันเอง หลังคามุงจาก จากสมัยนั้นถูก ร้อยละบาท ๒ บาทเท่านั้น ถ้าชนิดที่ซื้อจากบ้านดอนก็ ๓ บาท ไม้ก็ซื้อจากบ้านดอน บางทีก็ฝากเรือซื้อ บางทีก็ลงไปซื้อเอง บรรทุกเรือเดินประจำ เรียกว่าเรือถุงเมล์ เพราะแต่ก่อนเคยเป็นเรือถุงเมล์ให้ระหว่างบ้านดอน ต่อมาเลิกเดินถุงเมล์แล้วก็ยังเรียกเรือถุงเมล์ตามเดิม เดินระหว่างพุมเรียง - บ้านดอนเวลามุงจากผมใช้ไม้เป็นกลอน แล้วตีตาปูเอาไม้ได้มัดด้วยตอกแบบชาวบ้านทั่วไป มันรุงรัง ไม่สวย

ภูมิอีกแบบหนึ่งในสวนโมกข์เก่า
 ทรงนี้มีทั้งหมด ๔ หลัง
 เพื่อไว้ให้แขกผู้ชายพักด้วย
 ภูมิตั้งที่ท่านอาจารย์
 และพระเถระช่วยกันสร้างเองทั้งหมด
 ภาพบน ภูมิที่ท่านอาจารย์ยืนอยู่นั้น
 ท่านเคยใช้เป็นที่พักผ่อนเป็นประจำอีกหลัง
 หนึ่ง
 ภาพชุดนี้ถ่ายไว้ตั้งแต่สมัยท่านอาจารย์ยังอยู่
 ที่นั่น

❓ โรงเรียนนอกจากนี้ยังมีอะไรอีกครับที่สวนโมกข์เก่า

มีอีก ๒ อย่างคือโรงฉันกับโรงเรียน (หัวเราะ) ตอนแรกทำโรงฉันโยกได้ เพราะตอกติดกับต้นยางเวลา
 ลมพัดยางโยกโรงฉันก็โยกด้วย ต่อมาก็ทำเป็นโรงฉันมุงจาก อยู่ปากบ่อ ตอนกลาง ใกล้เคียงมะม่วงใหญ่ ที่นั่ง
 ฉันทำด้วยแคร่ไม้ไผ่ ไม่มีโรงครัวอะไร เป็นที่นั่งฉันเท่านั้น อีกหลังหนึ่งอยู่ระหว่างโรงฉันกับสระเล็ก เป็น
 โรงเรียนมุงหลังคาจาก ทำกันเองเหมือนกัน ไปตัดไม้จากทะเลกัน เรียกไม้พวา เป็นไม้ป่าใกล้ชายเลน แข็งดี
 ไปตัดที่ชายทะเลฝั่งแหลมโพธิ์ไปทางแหลมชุย ขอแรงเขาช่วยแจวเรือไปและช่วยตัด เราพระเถระไปชนที่ละ
 ลำ วันละลำ ๒-๓ ทีก็เสร็จ เลือกลำเอาแต่ไม้พวา ที่ชาวบ้านเขาเรียกไม้พวา เราเชื่อว่าตัวหนังสือต้องพวา เพราะ
 มันมีคำพังเพย "ปะพวา ปาตะโก" พบลูกพวาก็ปาตะโกทิ้ง เพราะพวาอ่อยกว่า ตัดมาให้ได้ความยาว
 ตามที่ต้องการ ง่าย ๆ ไม่มีอะไรยาก

มาถึงก็เอามาทำโรงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ตีซี่โดยรอบ กั้นจากหน่อหนึ่ง มีกระดานดำ เราก็อธิบาย
 ธรรมด้วยกระดานนั้น เลยเรียกว่าโรงเรียน ไม้ทำซี่ก็ตัดเอาไม้เล็ก ๆ ในป่าละเมาะใกล้ ๆ วัดนั่นเอง

❓ ตอนนั้นสอนอะไรกันครับ

สอนธรรมะชั้นสูง และวิชาสามัญระดับมัธยม ๓ มีพระเณรอยู่ด้วยกัน ๕-๖ รูปแล้ว ตอนนั้นคิดจะปั้น เณรชุดพิเศษกัน พระเณรจากวัดอื่น วัดโพธาราม วัดหัวคูก็พลอยไปฟังด้วยก็มี ไม่ได้สอนให้ไปสอบ สอนให้ มีความรู้ และยังเปิดสอนบาลีสัมครเล่นนิดหน่อย ตอนอาจารย์สัญญาไปเยี่ยม ก็ยังเข้าไปนั่งเป็นนักเรียน ในโรงเรียนนี้ ฟังเรื่องปฏิจจสมุปบาท ขอให้ไปฟังในโรงเรียน เพราะมีกระดาน อธิบายสะดวกกว่าพูดกันแต่ ปากเฉย ๆ

ต่อมา เมื่อเรามีหนังสือหนังสือมากมาย ดูเหมือนจะอยู่ได้ประมาณ ๗-๘ ปีแล้ว ได้สร้างกุฏิหลังสูงขึ้น อีกหลังหนึ่ง ทางด้านตะวันออกของสระเล็ก อยู่ตรงขอบสระ เพื่อสะดวกแก่การเก็บหนังสือปลอดภัย เป็น ทำนองหอสมุดกลาง ๆ แล้วก็ใช้เป็นที่อยู่และทำงานด้วย ข้างล่างเป็นที่นั่งสนทนาธรรมกันได้ ได้ถูล่อง

❓ อาจารย์ครับ การก่อสร้างอะไรต่าง ๆ ในสวนโมกข์ที่พุมเรียง ชาวบ้านในท้องถิ่นมีส่วนร่วมอย่างไรหรือ เปล่าครับ

ไม่ต้อง มันไม่จำเป็น นอกจากอุบาสก ๔-๕ คนนั้นแล้ว เราก็ทำกันเองได้ เรื่องทุนเรื่องรอนก็ไม่ต้องใช้ มาก ทางคณะกรรมการเขารับผิดชอบอยู่แล้ว มีเงินมรดกของโยมหญิงไว้ให้ใช้เพื่อกิจการเหล่านี้ ตอนหลัง เจ้าคุณลัดพลีฯ ก็เข้ามาช่วยอีกแรง จะทำกุฏิเพิ่มสำหรับการฝึกพระเณรรุ่นพิเศษ เจ้าคุณลัดพลีฯ เหมามาหมด คนเดียว ๕ หลัง หลังละ ๔๕ บาทเท่านั้น กับชาวบ้านจึงไม่ต้องเกี่ยวข้องกันในเรื่องนี้ อ้อ มีอยู่อย่างหนึ่งการ ขุดลอกสระเล็ก นั้นได้ชาวบ้านทุ่งชาลาไปมาช่วย มาครั้งละ ๑๐ คนบ้าง ๒๐ คนบ้าง อย่างมากไม่เกิน ๓๐ คน พวกนี้ชำนาญมาก ใช้จอบเป็นเครื่องมือ ฟันแล้วเหวี่ยงขึ้นมาไกล ๆ ได้ตั้งหลายวา เขาประกวดกันว่า ใครจะขุดได้ไกลกว่ากัน ตัวเขาอยู่ในสระ สามารถเหวี่ยงขึ้นมาข้างบนให้ดินไปตกห่างขอบสระได้ไกลตั้ง ๓-๔ วา เขียวชาลามาก รูด้ามจอบเกือบตลอดทั้งด้าม

ความจริงผมก็ยังไม่ได้สนิทสนมกับชาวบ้านทุ่ง ชาลาไปมาช่วยนัก แต่มีหัวหน้าอุบาสกคนหนึ่ง ที่ ตอนหลังเขามาอยู่ในคณะกรรมการด้วย เขาไปติดต่อบอกกล่าวกันมา เขาชื่อ นายดาว ใจสะอาด คนนี้ แหะแหละที่ผมเคยเล่าว่าเป็นข้าราชการคนหนึ่งใช้เวลาเดินผ่านหน้าบ้านผม ก่อนที่ผมจะบวช จะแวะคุยธรรมะ กันจนไปทำงานสายบ่อย ๆ ออฟฟิศเขาอยู่บ้านล่าง ต้องเดินผ่านหน้าบ้านผม เขาเป็นนายไปรษณีย์ พอ เกษียณแล้วก็ชอบช่วยเหลือวัด มีความเป็นผู้นำนิดหน่อย เป็นคนพุมเรียง บ้านอยู่หลังวัดโพธาราม ผม ปรารภให้เขาฟังว่าอยากขุดสระ อยากให้สระเล็กมีน้ำ เขาเห็นด้วย ก็เลยไปบอกกล่าวกันมา

❓ อาจารย์ครับ สมัยนั้นอาจารย์วางความสัมพันธ์กับชาวบ้านในพุมเรียงอย่างไรครับ ทำไมอาจารย์จึงถูก บางคนมองเป็นพระบ้า อาจารย์มีเจตนาที่จะยกระดับชาวบ้านที่พุมเรียงในทางธรรมะหรือเปล่า ผมทราบ จากหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาว่ามีการเทศน์ที่บ้านธรรมทานทุกวันพระ ไม่ทราบว่าได้ผลแค่ไหน มีพระอื่นไป ช่วยเทศน์ด้วยหรือเปล่าครับ

เรื่องว่าพระที่สวนโมกข์เป็นพระบ้านนั้น มันเป็นเรื่องของอุบาสกคนหนึ่งดังที่เคยเล่าไว้แล้ว (เล่ม ๑ หน้า ๑๓๖) แล้วเด็ก ๆ มันก็เอาไปว่าตาม มันก็ไม่ได้มาว่าใส่หน้า เวลาเดินบิณฑบาต ได้ยินเด็กมันว่าตามหลัง "พระบ้านมา ๆ ๆ" แล้วชวนกันวิ่งออกข้าง ๆ ทาง กลัวจะถูกทำอันตรายเอา เด็ก ๆ มันก็มองเห็นแปลก เพราะเราอยู่ตามลำพัง คนเดียว บิณฑบาตคนเดียว ดูเหมือนจะมีอยู่คราวหนึ่ง สมัยหนึ่งด้วยที่ผมลืดอกฎุญแจที่ประตูทางเข้า เวลาคนมาหาต้องตะโกนให้มาเปิดประตู และดูเหมือนจะเคยเขียนไว้เล่น ๆ ว่า "ห้ามเยี่ยม เชิญกลับได้" อะไรทำนองนี้ จำไม่ค่อยได้เสียแล้ว แต่แรก ๆ นั้นประตูรั้ว หรือแม้แต่ที่พังกก็ได้ลืดอก ปีกี่เริ่มมีหนังสือมาก มีล้งหนังสือแล้ว จึงลืดอกแต่ล้งหนังสือ หมายถึงตอนอยู่หลังโบสถ์เมื่อมีกุฏิแล้ว ตอนหลังนี้ก็ลืดอกทั้งนั้น ลืดอกหมด

ส่วนความสัมพันธ์กับชาวบ้าน ผมไม่ได้วางอะไร การจะยกระดับอะไรยิ่งไม่ได้คิด เพราะลำพัง วัตถุประสงค์ ๓ ข้อ การเผยแผ่ความรู้ธรรมะชั้นลึก การค้นคว้าพระไตรปิฎก การตามรอยพระอรหันต์ ๓ แขนงนี้มันก็เหลือกำลังอยู่แล้ว ธรรมเนียมน่า ๆ ที่สมภารต้องไปเยี่ยมตามบ้านที่คุ้นเคยกันผมก็ไม่ได้ทำ วันพระก็ไม่ได้มีกิจกรรมทำบุญอะไรกันที่วัด เพราะไปจัดที่บ้านโยมซึ่งเปิดเป็นห้องธรรมทานอยู่แล้ว มีเทศน์กันทุกวันพระตอน ๑ ทุ่ม ก็มีมาฟังราว ๒๐-๓๐ คนเท่านั้น ที่มันจุได้ไม่มากกว่านั้นเท่าไร มันก็ไม่ได้ผลอะไร เพราะคนพุ่มเรียงจะมีสักกี่คนที่เป็นักเรียนาธรรมะจริงจัง ก็คงเพียงได้ยินอะไรที่แปลกบ้างเท่านั้น

งานที่ได้ผลบ้าง มันออกไปในทางหนังสือพิมพ์ ออกไปถึงคนในต่างจังหวัด คนที่ศึกษาธรรมแท้ ๆ สมัยนั้นนับว่าน้อยมาก ประชาชนในท้องถิ่นอยู่ในฐานะที่รับไม่ได้ ยิ่งพวกข้าราชการ ไม่มีเลย ไม่มีหวัง ไม่อาจจะฟัง ฟังไม่ไหว เป็นของที่ไม่เคยมี เคยมีแต่ที่วัดแบบโบราณ มาทำที่บ้านยิ่งแปลกกันไป เคยมีพระอื่นมาเทศน์บ้างสักครั้ง ๒ ครั้ง พระสมุห์แจ่มดูเหมือนจะเคยสักที อีกคนที่ชาวบ้านชอบคือสามเณรประมัย เทศน์หลายหน ชาวบ้านชอบมากกว่าผมอีก เขาพูดจาเฝงเฝงดี ชัดเจนต์ เรื่อง ๆ เดียวกันแต่เขาพูดน่าฟังกว่า เป็นเณรโต อายุมากแล้ว เขาจุดงค์มากับมหาโสม รู้เรื่องสวนโมกข์จากหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เขาจุดงค์กันมา ตอนแรกคิดจะสร้างวัดป่าแบบป่าช้าที่ประจวบฯ แต่ไม่สำเร็จ เลยเลยมาที่นี้ มหาโสมอยู่ราว ๒ เดือนก็กลับ เณรประมัยเขายังไม่ยอมกลับ เขาชอบ เขาอยู่ต่อเขาพักกันอยู่ที่กุฏิทำแบบประทุนเรือ ทำด้วยไม้ไผ่ เขาไผ่เป็นเลื้อยออกมา ทั้ง ๒ คน แล้วเขาก็คิดว่าผมนี่แหละใช้วิชาอาคม จะทำให้เขาตาย เขาคิดกันถึงขนาดนั้น (หัวเราะ) ต่อมาเขารู้ว่าเพราะโดนละของขี้มอดไม้ไผ่ เขาก็มาขอโทษ ผมไม่รู้เรื่อง เขามาบอกว่าเขาเคยคิดรุนแรงอย่างนั้น ว่าผมเล่นวิชาคาถาอาคมทำให้เขาต้องเลือดออก มหาโสมเขาทำสมาธิ สนใจเรื่องผี คุณกันที่ที่บ้านแกเติมไปด้วยผี ประชาชนนับถือผีไม่รู้กี่ชนิดต่อกี่ชนิด ยุ่งยากไปหมดเกี่ยวกับเรื่องผี มาชวนผมไปปราบผี ต่อมากลับไปอยู่วัดสระปทุม ได้เป็นเจ้าของอะไร ส่วนเณรประมัยเคยแต่งหนังสือเรื่องพุทธานูวัตร ตอนหลังกลับไปเป็นวัณโรคหรืออะไรตายเสีย

ตอนอยู่สวนโมกข์เท่านั้น การไปสวดมนต์บังสุกุลตามบ้านที่มีงานก็ไม่ได้ไป ชาวบ้านเขารู้กันโดยนัยว่าต้องการจะเก็บตัว แม้พระบางองค์ที่วัดอื่น ที่เขาเข้าใจ เขาก็ช่วยกันบอกต่อ ๆ กันไป พระบางองค์ที่คุ้นเคยหวังดีก็บอกกันต่อไปกับประชาชนว่า อย่ามากวน การไปเทศน์ตามวัดนั้นจะมีบ้างสักครั้ง ๒ ครั้ง

ตามธรรมดา ชาวบ้านทั่ว ๆ ไปก็ไม่ค่อยจะเข้ามาที่วัด ที่จะเข้ามามาก็ตอนมีการทำบุญในวันพิเศษ เช่นวันตายาย ที่เราไม่ได้ไปร่วมกับวัดอื่นเขา แต่ก็ไม่มากนัก เฉพาะคนที่คุ้นเคยเท่านั้น คนจะมามากที่สุดคราวหนึ่งก็ตอนมาต้อนรับสมเด็จพระ (พุทธโฆษาจารย์ - เจริญ วัดเทพศิรินทร์) ท่านมาเยี่ยมและค้างที่สวนโมกข์คืนหนึ่ง (๒๖ มิ.ย. ๒๔๘๐) คนมาเต็มวัด พระทุกวัดก็ไปพบไปกราบ พาชาวบ้านไปถวายอาหาร เจ้าคณะจังหวัดคนก่อน พระธรรมปริชาอุดม ยังไปร่วมด้วย ไปบัญชางานทั้งหลายในวัด ต้อนรับสมเด็จพระ เจ้าคณะอำเภอเป็นต้วตั้งต้วบอกชาวบ้านให้นำอาหารมาถวาย ก็เลี้ยงกันอย่างป่าที่สุด ปูเสื่อฉันทกลางดิน ตรงที่ผมเรียกว่าวงสมเด็จนั้นแหละ ผมไปรับที่สถานีรถไฟ เขาทำไม่ได้ยังอุตส่าห์เดินระยะทางตั้ง ๕-๖ กิโลเมตร

❓ อาจารย์ครับ แล้วความสัมพันธ์กับวัดอื่น ๆ เป็นอย่างไรครับ ยังไปมาหาสู่กันหรือเปล่า

ก็ไปมาหาสู่กับพระรุ่นราวคราวเดียวกัน ที่วัดหัวคู้ (ศักดิ์คุณาราม) มีพระประสพอยู่ เป็นเพื่อนกัน ก็เคยไปกิน ไปเล่น ไปฉันทเพล อาจารย์ทุ่มที่วัดนอก (อุบล) ก็ยังอยู่ แก่ไม่รู้เรื่อง ไม่เข้าใจเรื่องที่เราทำ เรื่องเมืองนอกเมืองนานี้แก่ไม่รู้ แต่เรามีความหวังดี มีความปรารถนาดีเต็มที่ แต่นาน ๆ ไปเยี่ยมเยียนกันที่แกต้องบังคับให้ดูโชคชะตาเสียที่ เอกกระดานมาแล้วถามวันเดือนปี แกจำไม่ได้ มันหลายคนนักที่มาดูกับแก แล้วทุกครั้ง แกต้องบอกเรื่องสักไม่ได้ เมียจะต้องมีชู้ โชคชะตาภรรยาจะต้องมีชู้ ดูทุกครั้ง บอกทุกครั้ง

นอกจากนั้น นาน ๆ ที่เราก็นิมนต์พระที่คุ้นเคยมาฉันอะไรแปลก ๆ ที่วัด เช่น ยำดอกพยอม ที่สวนโมกข์เก่าต้น

พยอมมีมาก แต่นี้ก็ไม่พิเศษนัก เพราะชาวบ้านเขาก็ยากันอยู่แล้ว เรายังมีแกงพิเศษอีกอย่างหนึ่งคือแกงดอกลิ้นทม ดอกลิ้นทมมีมากตลอด ๒ ข้างทาง ได้ดอกเป็นกะละมัง ต้มกะทิ ใช้ส้มมะขาม ใสหัวหอม

“ ดอกลิ้นทมมีมากตลอด ๒ ข้างทาง ได้ดอกเป็นกะละมัง ต้มกะทิ ใช้ส้มมะขาม ใสหัวหอม ไม่ได้ใสเนื้อใส่ปลาอะไร ผมมันกินง่ายอยู่แล้ว นิมนต์มาฉันเป็นของแปลกสำหรับคุณ แต่บางองค์ก็ฉันไม่ได้ จะอาเจียนก็มี ”

ไม่ได้ใส่เนื้อใส่ปลาอะไร ผมมันกินง่ายอยู่แล้ว นิมนต์มาฉันเป็นของแปลกสำหรับคุณ แต่บางองค์ก็ฉันไม่ได้ จะอาเจียนก็มี (เฮ้อะ ๆ ๆ)

❓ อาจารย์ครับ พระที่ไม่เข้าใจอาจารย์มีไหมครับ

พระครูโพธาภิรักษ์ เจ้าอาวาสวัดโพธารามองค์ต่อมาไม่เข้าใจ องค์นี้เลยเข้าใจผิด สรุปคล้าย ๆ กับว่าผมเป็นพระอันตราย พระอันตราย ให้ทุกคนระวังไว้ (เพราะอะไรครับ) ก็ไม่เหมือนที่แก้ว หรือแกพูด หรือแกทำอยู่ ยังเข้าใจผิดมากกว่านี้อีก คือแกคิดว่าผมนี้ต้องการเป็นใหญ่เป็นโต ข้ามหน้าข้ามตา ผมก็ไม่เคยคิด แต่นี่มันเป็นขึ้นมานี้ มันเรื่องฟลุค แกก็ประหลาดใจเหมือนกัน เขาก็ไม่เคยคิดว่าผมจะได้เป็นเจ้าคุณ เป็นอะไรกัน เป็นเข้า มันก็ประหลาดใจ

เพื่อนสหธรรมิกและความพยายามที่ล้มเหลว

❓ อาจารย์ครับ ตอนนี้อยู่ความกรุณาอาจารย์เล่าถึงพระเณรที่มาอยู่กับอาจารย์สมัยสวนโมกข์เก่า เริ่มตั้งแต่องค์แรกเลยครับ อาจารย์อยู่นานเท่าไร จึงมีพระมาอยู่ด้วย

ผมอยู่องค์เดียว ๒ พรรษา พอออกพรรษาที่ ๒ ไม่นาน มหาจุล พรหมสโร ก็มาอยู่ด้วย องค์ที่เคยเล่าว่าตอนหลังแกเลอะนั่นแหละ เขาอยู่ถึงแม่สอด รู้จักสวนโมกข์จากหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ติดต่อกันทางจดหมายก่อน เขาได้เปรียญ ๔ พอดีผมมีฐานะจะขึ้นไปกรุงเทพฯ ก็เลยนัดกันว่าจะไปรับลงมา เป็นทำนองไปรับลงมา แกมาอยู่ที่กุฎิ ๒-๓ แห่ง แกสร้างเอาเองด้วย แกมีหัวในทางนี้ ตอนอยู่ด้วยกันยังไม่มีการทำอะไรจะเลอะ จึงตกลงให้ไปอยู่สวนบันตารามที่นครศรีธรรมราช ที่พระดุลยปากษ์สุวัฒน์เป็นตัวยุติตัวตีจะเปิดกิจการแบบสวนโมกข์ขึ้นที่นั่น (๒๔๗๗) ผมยังได้ไปช่วยปาฐกถา ทำพิธีเปิดสำนักให้ แล้วต่อมาก็ไปทำเสียหายดังว่า ดูเหมือนอยู่กับผมยังไม่ทันได้เข้าพรรษาด้วยกัน แต่ก็อยู่นานหลายเดือน ได้คุยแลกเปลี่ยนสนทนาธรรมกันมากอยู่เหมือนกัน เป็นคนเชื้อเขมร จำบาลีไวยากรณีได้แม่นยำ ปฏิบัติเคร่งครัด ฉันทด้วย

เมื่อมหาจุลมาแล้วไม่นาน ท่านใหม่ก็มา พระใหม่ สาสนปุปโชโต องค์นี้ไม่ได้ติดต่อก่อนก่อน เดินธุดงค์มา ไม่ได้จบนักธรรมเอก แต่ผมรับไว้เป็นกรณีพิเศษ เป็นคนเงียบพูดน้อย ไม่ยิ้ม ไม่หัวเราะ ปอดไม่เคยได้ออกกำลังเพราะการหัวเราะ

สุขภาพก็ไม่ได้ เป็นคนขี้โรค ดูเหมือนจะอยู่ด้วยกัน ๒ พรรษา จดหมายในสวนโมกข์ ที่มีคนเอาไปพิมพ์ ก็เขียนแลกเปลี่ยนกับองค์นี้แหละ เป็นคนเอาจริงเอาจังในเรื่องการปฏิบัติ ตอนหลังไม่สบาย กลับ

บ้านที่ชัยภูมิ ผมไปส่งถึงกรุงเทพฯ ขึ้นไปคราวนั้นได้นัดพบกับท่านอานันท์ เกาศัลยานะ พระในคณะที่
ธรรมปาละฝึกขึ้นมา ท่านมาทำงานเผยแผ่ที่ปีนัง นัดพบกับท่านบรรณไพ ท่านมาจากทางใต้ นั่งคุยกันมา
มากในรถ ตลอดทางถึงกรุงเทพฯ ท่านสนใจหนังสือชินกาลมาลีมาก เพราะท่านผู้แต่งเขียนเกี่ยวกับลังกา
ไว้มาก ในตอนต้น ๆ ของหนังสือ ต่อมาไม่นานได้ข่าวว่าท่านใหม่มรณภาพ

ในรุ่นแรกนี้ อีกคนหนึ่งก็คือมหาสำเร็จ มาตั้งแต่ยังเป็นเณร ภูตงค์มาเหมือนกัน อยู่ด้วยกันนาน จนได้
เรียนบาลีกับพระครูชยาภิวังษ์ (กลิ่น) ที่วัดใหม่ (พุ่มเรียง) จนได้เป็นมหาเปรียญ ได้บวชพระ ได้ช่วยงาน
แปลบาลีในสมัยทำ ชุมทรัพย์จากพระโอบุชฎีระยะแรก เรียกได้ว่าอยู่ยืนมาตั้งแต่ต้น จนย้ายมาสวนโมกข์นี้
แล้ว ก็ยังได้มาช่วยงานกันอยู่อีกระยะหนึ่ง

ต่อมาก็เป็นยุคท่านปัญญา กับท่านบุญชวน ๒ ท่านนี้เคยเดินทางไปกับพระโลกนาถ รู้เรื่องพระ
โลกนาถจากหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา รู้ว่าผมไม่เล่นกับพระโลกนาถ เมื่อแยกทัพจากพระโลกนาถที่พม่า ก็
เดินทางมาจำพรรษาด้วยกันอยู่ปีหนึ่ง (๒๔๗๙) ดูเหมือนจะเดินทางกลับจากพม่า ทางระนอง

มาอยู่ด้วยกันก็คุยกันมาก วิพากษ์วิจารณ์กันมาก ท่านปัญญายังเจียดเวลามาสอนนักธรรมที่วัดพระ
ธาตุน และช่วยเทศน์วันพระที่ห้องธรรมทานที่ย้ายมาอยู่ริมทางรถไฟที่ไชยาบ้าง

๑) อาจารย์ครับ อาจารย์ปัญญา เคยพูดว่าแรงจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้อาจารย์มุ่งมั่นทำงาน เพราะรู้สึกอับ
อายชาวต่างประเทศ ว่าเราไม่มีคนที่รู้พุทธศาสนาดีเท่าเขา นี่จริงเท็จอย่างไรครับ

มันพูดเล่น ในความรู้สึกไม่มี พูดว่าน่ากลัวว่าอีกหน่อยฝรั่งจะรู้พุทธศาสนาดีกว่าคนไทย ดูจาก
หนังสือพิมพ์ในต่างประเทศ พวกมหาโพธิอะไรนี่แหละ ก็รู้ว่าฝรั่งเขาเริ่มจะเอาจริง เราจะมาม้วนอนหลับกัน
อยู่ไม่ได้

๒) ทำไมท่านทั้งสองนี้ถึงไม่ได้อยู่ทำงานกับอาจารย์เล่าครับ

มันเป็นเรื่องรสนิยม พอออกพรรษาท่านปัญญา ก็ไปเรียนบาลี ไปอยู่วัดสามพระยา ท่านบุญชวนก็
เคยไปเรียนบาลีครั้งหนึ่ง ทางชุมพร แล้วต่อมา คิดจะบุกเบิกสร้างวัดแบบใหม่ที่ดอนทรายแก้ว ทำแบบ
คล้าย ๆ สวนโมกข์ ผมก็ยังไม่ช่วยดู หลวงศรีสุพรรณดิษฐ์เป็นเจ้าภาพ แต่ทำไม่สำเร็จ มันไม่เหมาะ มันเล็ก
ไป ไม่มีน้ำมีท่า ชัยภูมิไม่ดี ต่อมาถูกจับตัวทำงานคณะสงฆ์ จนได้เป็นเจ้าของคณะสังฆาธิการอะไรต่าง ๆ จน
ได้เป็นเจ้าของคณะจังหวัดชุมพรจนเดี๋ยวนี้ ท่านมีความสามารถในการบริหาร มีปฏิญาณในการพูด เกลี้ยง
กล่อมน้ำใจคนร่วมงาน ท่านปัญญา ก็คงคิดจะไปทำอะไรใหม่ที่ปีนัง ไปเปิดกิจการใหม่ที่ปีนังโน่น ต่อมาผม
ขอรับรองให้ไปช่วยงานทางเชียงใหม่ แล้วตอนหลังท่านก็มาทำที่วัดชลประทานนี้

สมัยสวนโมกข์เก่าตอนปลาย ๆ ยังมีอีกชุดหนึ่ง ชุดมหาพร มหาเจี๋ยง มหาจรรย์ส เขาเป็นเพื่อนกัน ทั้ง ๓ องค์ จบประโยค ๖ จากวัดมหาธาตุที่กรุงเทพฯ ตอนแรกมหาจรรย์สยังไม่มา อีก ๒ องค์มาก่อน ต่อมา มหาพรกลับไป มหาเจี๋ยงยังอยู่ ยังได้เป็นองค์แรกที่มาจรรย์พรษาที่สวนโมกข์ใหม่นี้ก่อนผมจะมาอยู่ เมื่อผมมาอยู่แล้วก็ยังได้อยู่ที่สโมสรธรรมทาน วัดชยาราม เมื่อมหาเจี๋ยงกลับไปแล้ว มหาจรรย์สจึงได้มาอยู่กับผมระยะหนึ่ง ๓ คนนี้เป็นเกลอกัน ตอนนั้นมหาพรยังไม่มียี่หว่วว่าจะไปสนใจเรื่องทางวิญญานอะไร ปลุกมะละกอกินกันไม่หวาดไม่ไหว ผมเคยส่งเสริมให้เทศน์สังคายนายุ่ระยะหนึ่ง สมัยนั้นยังมีคนนิยม นิมนต์เทศน์สังคายนา ปรากฏว่าประชาชนติดใจกันมาก มหาพรดูจะเป็นคนมีความตั้งใจสูง สูงจนเตลิด อย่างเดี๋ยวนี้น มหาเจี๋ยงสนใจเรื่องสมุนไพรวินัย เคยเอ่ยว่านางจะเข้ามาเคี้ยวทำยา ได้ยาดีอย่างดี เขาบอระเพ็ดมาเคี้ยวได้ยาพิเศษอะไรอย่างหนึ่ง ทาแก้โรคผิวหนัง มหาจรรย์สได้แต่งหนังสือ ๒-๓ เล่ม เกี่ยวกับการเรียนบาลีวิธีใหม่ ต่อมาไม่สบายไปมรณภาพที่วัดหัวลำโพง มหาพรสึกแล้วกลายเป็นอาจารย์ค้นคว้า เรื่องวิญญานไป ยังเคยมาหาผมที่นี้ ขอทำอริยสังคยาจากพระโอบุชฐ์ที่ยังค้างอยู่ให้จบ เราบอกว่าจะทำเอง ถ้ามหาพรทำไม่รู้ว่า จะออกมาในรูปไหน ก็ยังเคารพนับถือกันอยู่ ผมไม่ได้รูล้ำเข้าไปในความคิดของเขา มหาเจี๋ยงก็สึก ไม่มีอะไรเป็นขึ้นเป็นอัน ก่อนสึกผมเคยแนะนำให้ไปช่วยงานเจ้าเซ็นที่เชียงใหม่ แต่ไม่ได้อยู่วัด อุโมงค์ อยู่วัดอื่น แล้วเข้าไปช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ ในระยะแรก เมื่อวางมือกันไป ท่านปัญญาจึงขึ้นไปลงโรง สมัยอยู่กับผมต่างก็อยู่กันอย่างอิสระ ต่างคนต่างหาสิ่งที่ตนชอบทำ มหาเจี๋ยงเคยริเริ่มเลี้ยงปลาทองที่สวนโมกข์เก่าด้วย เรื่องธรรมะดูจะไม่สนใจกันจริงจังนัก สนใจกันแค่ความรู้ชั้นนักธรรมเอกธรรมดา ๆ เท่านั้น

๑) อาจารย์ครับนอกจากนี้ มีใครอื่นอีกไหมครับ ที่มาอยู่ด้วยในระยะแรกและเมื่อมีพระมาอยู่ด้วย ระเบียบความเป็นอยู่ การศึกษาเล่าเรียนทำกันอย่างไรครับ

คนอื่นก็มี แต่มันไม่มีความหมาย มาชั่วคราว ที่มาทำเกะกะเกเรก็มีมหาสี มาแอบสูบบุหรี่ มาแอบเรียไรชาชาวบ้าน ความรู้ก็ไม่เลวกลับเป็นคนอย่างนี้ ผมก็ไม่ได้ทำอะไร เราเพียงแต่แสดงให้รู้ว่าไม่ต้อนรับ ไม่สูงส่งด้วย เขาก็ละอาย จากไปเอง การรับพระเข้ามาอยู่ ความจริงก็ไม่มีพิธีรีตองอะไรนัก ติดต่อกันแล้วก็มา ไม่มีพิธีรับอะไร เป็นนักธรรมเอกก็รับเลย ถ้าไม่จบนักธรรมเอกก็ให้อยู่ดูไปก่อน

เมื่อมาอยู่แล้วก็อยู่กันอย่างอิสระ ใครทำอะไรก็ได้ที่ไม่ผิดวินัย ที่จริงมันก็ไม่มียี่หว่วอะไรสำคัญที่จะต้องทำ ผิดวินัยอยู่แล้ว มีการทำวัตรเข้าเย็นพร้อมกัน ตอนนั้นก็ยังไม่ได้ทำวัตรแปล ตอนหลังผมชักขาดทำวัตร แต่มหาสำเร็จยังยืนโรงอยู่ มหาสำเร็จเขาชอบ เครื่องครัวมันคง

การศึกษาธรรมะโดยมากก็คุยกัน มีอยู่สมัยหนึ่งสนทนากันจนตึกทุกคืน ที่ได้ถุณกุฎสูงที่อยู่ริมสระนั้นแหละ มีโต๊ะและมีเก้าอี้ล้อมรอบ คุยกันจนเที่ยงคืน การถ่ายทอดธรรมะคือการคุยกันแบบนี้ วินิจฉัยข้อ

สงสัยกัน ส่วนมากผมก็เป็นคนพูด คนอื่นก็ฟัง แล้วซักถาม มันสนุก เพราะได้รับคำถามที่แปลก ๆ ที่กระทบใจ กระทบความรู้สึกบ้างเสมอ ๆ พระเณรที่อยู่ด้วยตอนนั้นต่างก็กล้าซักกล้าถามกันดี พระเณรมีไม่มาก ที่อยู่ยี่นโรงจริงก็มี ๔-๕ องค์เท่านั้น เรียกว่าอยู่กันแบบไม่มีผู้ปกครอง ไม่มีเจ้าอาวาส ไม่มีผู้บังคับบัญชา

๑) อาจารย์ครับ เห็นข้อเขียนในสมัยนั้นอาจารย์เขียนไว้ว่า ออกพรรษาแล้ว พระควรออกอุตงค์กัน อาจารย์ออกกันหรือเปล่าครับ และพระที่อยู่ด้วย ถืออุตงค์หรือการปฏิบัติแบบอาจารย์ทุกองค์หรือเปล่าครับ อย่างเรื่องไม่ใช้ร่ม ไม่ใช้รองเท้าอะไร

เขียนไว้ว่าควรจะทำแบบนั้นแบบพุทธกาล แต่เราออกไม่ได้ ไม่ได้ออก เพราะมีกิจธุระติดพัน และมันเป็นประโยชน์เดียว เลยอยู่ทำประโยชน์ที่มากกว่า พระองค์อื่น ๆ เขาก็ไม่ได้ทำตามเราทุกอย่าง บางองค์ก็ทำบ้าง แล้วแต่ความสมัครใจ การฝึกของเรามันเป็นเรื่องการทดลองดู บางอย่างมันก็ยังไม่แน่ใจว่าดีหรือไม่ การไม่สวมรองเท้า ไม่ใช้ร่ม มันเป็นการฝึกความแข็งแกร่ง พระควรมีร่างกายแข็งแกร่งที่สุด เพื่อให้ร่างกายน้อย มีโรคภัยไข้เจ็บน้อย มันเป็นการอุตงค์แบบหนึ่งก็ได้ แล้วก็รู้ว่าได้ผลดี ในแง่ความแข็งแกร่ง เป็นปี ๆ ไม่ต้องเป็นหวัดเลย ต่อมาเมื่ออายุมากขึ้น ร่างกายก็อ่อนแอลง ก็ต้องใช้ต้องสวมใส่บ้าง หรือเมื่อไปเข้ากับฝูงที่เขาใส่กัน เราจะไปฝืนอยู่คนเดียวก็ไม่ได้ เวลาไปประชุมอะไร เขามีร่ม มีรองเท้ากันทั้งนั้น ระยะเวลาแรกยามเราก็ไม่ค่อยใช้ เวลาไปเที่ยวหน้าแล้ง ไปนอนตามภูเขา ไปตามท่าชนะ เขาน้ำร้อน ก็เอาบาตรแพนยาม เอาบาตรไป

เรื่องเงินเรื่องทอง เมื่ออยู่ที่หมู่เรียงก็ไม่ต้องใช้กัน เพราะนายธรรมทาสเขาจัดการให้ แล้วมันก็เป็นธรรมเนียมของวัดป่า ที่ลังกาก็แบบนี้ วัดป่าถือเคร่งในเรื่องจับเงินจับทอง แต่เวลาขึ้นกรุงเทพฯ ก็ต้องจับจ่ายใช้สอย เป็นค่ารถค่าเดินทางอะไร ถ้าต้องมีเด็กไปอีกคนมันก็ไม่สะดวก เรื่องมาก เราก็ต้องจับจ่ายเองเป็นครั้งคราว ต่อมาเมื่อขยายมากขึ้น มาที่นี่ มันควบคุมกันไม่ได้ ก็ต้องปล่อยตามเลย แต่เราเองถือว่าไม่รับเป็นส่วนตัว แม้เขาจะถวายเป็นส่วนตัวก็ไม่รับ ถือเป็นของส่วนรวม ช่วยใช้เงินเขาให้เป็นประโยชน์

๒) อาจารย์ครับ แล้วที่อาจารย์เคยคิดจะปั้นพระเณรขึ้นมาเองเพื่อทำงานพระศาสนาละครับ

ไม่สำเร็จ ตอนนั้นมันได้ยื่นข่าวธรรมปาละ ฝึกพระเณรรุ่นพิเศษ ส่งไปถึงอังกฤษอะไรนั้น เรายังไม่มีความรู้อะไร ก็คิดไปปะ ๆ ปะ ๆ ไปตามเรื่อง ในที่สุดมันก็ไม่สำเร็จ ของเรามันไม่สำเร็จเพราะเณรมันไม่ยอมอยู่ มันอยากเรียนวิชาทางโลก อยากสอบ ม.๓ อะไรแบบนั้น เราก็พยายามหลอกล่อกันอยู่พักหนึ่ง สอนภาษาอังกฤษให้บ้างอะไรบ้าง แบบง่าย ๆ มันก็ไม่ทันใจกัน ตอนนั้นผมก็ทุ่มเทกับมันมากเหมือนกัน จนรู้สึกว่ารู้จักสามเณรพอ ๆ กับรู้จักพระไตรปิฎก ตอนที่เขียนเรื่องห้วงสามเณรนั้นแหละ เจ้าคุณลัดพลีฯ ก็สนับสนุนเต็มที่ หัดออกหนังสือพิมพ์กันด้วย วิทยาอาคม เหลืออยู่ ๒-๓ องค์ที่อยู่มาถึงที่นี่ สามเณรโกศล

สามเณรนอนม ต้องอยู่ต้องสอนกันเกือบตายกว่าจะเขียนกันได้ ตอนหลังก็สึกกันหมด บางองค์ก็สึกที่กรุงเทพฯ ที่อยู่นานที่สุดก็มหาสำเร้งนั่นแหละ อยู่ได้ตลอดรอดฝั่งจนบัดนี้

สามเณรพวกนั้นส่วนมากก็เป็นคนแถว ๆ นี้ รวมไปถึงท่าชนะด้วย ตอนนั้นผมคิดเปิดสอนบาลีแบบลัดขึ้น เรียน ๒ วันก็แปลเลย มีพระเณรมาเรียนกันบ้างจากวัดแถบนี้ ผมเลยบอกโครงการฝึกเณรออกไป ก็มีการรับช่วงกันออกไป บาลีไม่เท่าไรมันก็เล็ก ทำกันไม่ได้ มันเรื่องสนุก ๆ แปลก ๆ ก็ให้ไปเรียนต่อกันเอาเอง เณรที่เอามาฝึก ก็ให้เรียนธรรมะกันใหม่ ปฏิบัติภาวนาบ้าง ไหว้พระสวดมนต์ ฝึกจุดองค์ต่าง ๆ สักปีมันก็ไม่ค่อยอยากจะทำเรียน ถอนตัวกันออกไป บางคนว่าช่างนัก โกรธก็มี ด่าเอาก็มี แต่ไม่ใช่ด่าต่อหน้า มันเป็นการทดลองชั่วคราว ในที่สุดก็ไม่มี ความหมายอะไร ต้องเรียกว่าโครงการปั้นสามเณรล้มเหลวโดยสิ้นเชิง

❓ อาจารย์ครับ เจ้าคุณลัดพลีฯ นี่มารู้จักและช่วยงานกันได้อย่างไรครับ

ระยะแรกสุดเจ้าคุณลัดพลีฯ ก็คงเข้าใจผิด คิดว่าพวกเราทำกิจการใหญ่โต กลับมาจากเมืองนอกใหม่ ๆ ก็อยู่ที่ศาลอุทธรณ์ รู้จักสวนโมกข์จากหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาก่อน ติดต่อมาทางจดหมายก่อนว่าจะให้ช่วยอะไรบ้าง คงเข้าใจผิดเอามาก ๆ คิดว่าเรามีกิจกรรมเป็นล่ำเป็นสัน มีประโยชน์อะไรใหญ่หลวง ดูเหมือนจดหมายฉบับแรกจะบอกว่าจะให้มาอยู่ช่วยก็ได้ จะให้ออกจากราชการมาช่วยก็ยินดี เราบอกเป็นไปไม่ได้ ไม่มีอะไรดีพอถึงกับต้องทำอย่างนั้น เป็นงานเล็ก ๆ ทำกันแบบป่า ๆ ทำแบบบ้านนอก ๒-๓ คนทำ ถนนหนทางยังเข้าไปไม่ถึงด้วยซ้ำ ทำกันกลางป่ากลางทุ่ง ท่านยังไม่เคยมาเห็นอ่านแต่โครงการต่าง ๆ ที่ลงในพุทธสาสนาบอกว่ายังไม่เคยเห็นมีในเมืองไทยมาก่อน

ท่านเป็นนักเรียนนอก แต่สนใจธรรมะ มีจิตใจเป็นอิสระ อ่านหนังสือปรัชญาหรือศาสนาอะไรเรียกว่า ธรรมะหมด ปรัชญาทางด้านจิตใจของฝรั่ง หรืออย่างงานของกฤษณะมูรติ เรียกธรรมะหมด สนใจเรื่องทางจิตใจ เรียนจริง อยากรู้จริง ชอบธรรมะอย่างหลงใหล แต่ว่าเป็นคนมีความรู้เป็นหลักเป็นฐาน ใครชักจูงออกแนวทางไม่ได้ จูงไปทางไสยศาสตร์ไม่ได้ จากเจ้าคุณลัดพลีฯ ก็เนื่องมาถึงเจ้าคุณภรตราชสุพิช เนื่องไปถึงคุณสัญญา ธรรมศักดิ์ แล้วค่อยไปถึงคุณชานาญ ลือประเสริฐ แล้วจึงต้องไปถึงคนอื่น ๆ คณะเจ้าคุณลัดพลีฯ นี้ เป็นฆราวาสคณะแรก ที่มาเยี่ยมสวนโมกข์จากต่างจังหวัด (๒๔๘๑) ครั้งนั้นพระยาภรตราชสุพิช และคุณสัญญาก็มาด้วย ดูเหมือนหลังจากออกหนังสือพิมพ์ได้ ๔-๕ ปีแล้ว มาแล้วก็พักกันตามมีตามได้ นอนกุฏิที่พอนอนได้ โยมที่บ้านช่วยส่งปืนโต เจ้าคุณลัดพลีฯ ดูเหมือนจะอายุแก่กว่าผมสักปี ๒ ปี

พอแก่กว่าจะมีการฝึกภิกษุสามเณรรุ่นพิเศษ ก็รับอุปถัมภ์อุปการะเรื่องค่าใช้จ่ายต่าง ๆ หมด สร้างกุฏิอะไรนี้ เหมามาหมดอย่างที่เล่าแล้ว

สวนโมกข์สมัยนั้น แยกแบบนี้มีไม่มาก ต้องสนใจจริง ๆ ถึงจะมากัน คุณก็ นานายน สมัยยังทำการค้าอยู่ก็มา มาสนทนาธรรมกันตั้งแต่สมัยนั้น แยกปฏิบัติจริงจัง จนต่อมาได้บวชและตั้งสำนักเขาสวนหลวง ที่ผู้หญิงดูแลกันเองได้เป็นปีกแผ่น

กำลังหนุนจากโยมมารดาและน้องชาย

❓ อาจารย์ครับ โยมหญิงมีส่วนสนับสนุนงานของสวนโมกข์และคณะธรรมทานอย่างไรบ้างครับ ผมเห็นในพุทธศาสนาลงว่าทำพินัยกรรมมอบเงินให้ใช้ตั้ง ๖,๐๐๐ กว่าบาท อยากให้อาจารย์เล่าเรื่องเกี่ยวกับโยมหญิงไว้ด้วยครับ

โดยทั่วไปโยมหญิงไม่มีความเห็นอะไร ใ่วใจเรา ใ่วใจผมว่าเราจะทำอะไรคงไม่ผิด คงไม่เสียหาย ใ่วใจด้วยความเคารพเชื่อมั่น ก็เลยไม่ต้องพูดอะไรกันมาก แล้วโยมก็มีศรัทธาในลักษณะอย่างนี้อยู่แล้ว ศรัทธาที่เราได้ร่ำเรียนธรรมะ ศรัทธาที่ได้แบ่งปันความรู้ให้ผู้อื่น แล้วก็มีความรู้ความเข้าใจอย่างดีอยู่แล้วว่า ธรรมทานน่าจะเลิศกว่าทานทุกชนิด พอพูดเรื่องเผยแพร่ธรรมทาน จึงยอมรับหมด เห็นเป็นบุญกุศลอย่างลึกซึ้ง ที่จะเผยแพร่ธรรมะที่โลกยังไม่รู้ ยังไม่มีใครรู้ ยังไม่มีใครเคยทำ โยมจึงให้ใช้เงินในการทำกิจการต่าง ๆ ให้ใช้บ้านเป็นสำนักงานธรรมทานระยะแรก เป็นที่เทศน์ ทำหนังสืออะไรต่าง ๆ

ผมให้โยมทำเป็นพินัยกรรม (๑ มิ.ย. ๒๔๗๕) ไว้ ส่วนหนึ่งก็แบ่งให้เป็นมรดกแก่ลูก ๆ ๓ คน ที่เหลือก็ตั้งเป็นทุนต้นตระกูลพานิช เพื่อใช้ดอกผลในกิจการพระศาสนา มรดกส่วนของผม ผมไม่เอาก็สมทบลงมา ในส่วนนี้ ก็ได้ใช้เงินดอกผลจากทุนต้นตระกูลพานิชนี้ สร้างกิจการของสวนโมกข์ หอสมุดธรรมทาน และหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาามาแต่ต้น จนมีคนเห็นด้วยร่วมมือมากขึ้น ๆ จนเงินทุนเล็กน้อยเหล่านั้นไว้ ความหมายไป เมื่อโยมตาย (๒๔๙๐) จึงได้สร้างศาลาป่าช้า (วัดเวียง) โดยใช้เงินต้นของทุนนี้ไปราว ๕,๐๐๐ บาท เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้โยม เพราะเริ่มมีคนมาช่วยกิจการของคณะธรรมทานมากขึ้นแล้ว ที่เหลือคือที่ดินแปลงหนึ่งเป็นของคณะธรรมทาน และเหลือตั้งเป็นทุนไว้ผลิตหนังสือ มีคนอื่นมาสมทบเป็นทุนอยู่ในมูลนิธิธรรมทาน

❓ อาจารย์ครับ แล้วตอนถูกเขาว่าเป็นพระบ้าอะไรนี่ โยมหวั่นไหวหรือเปล่า

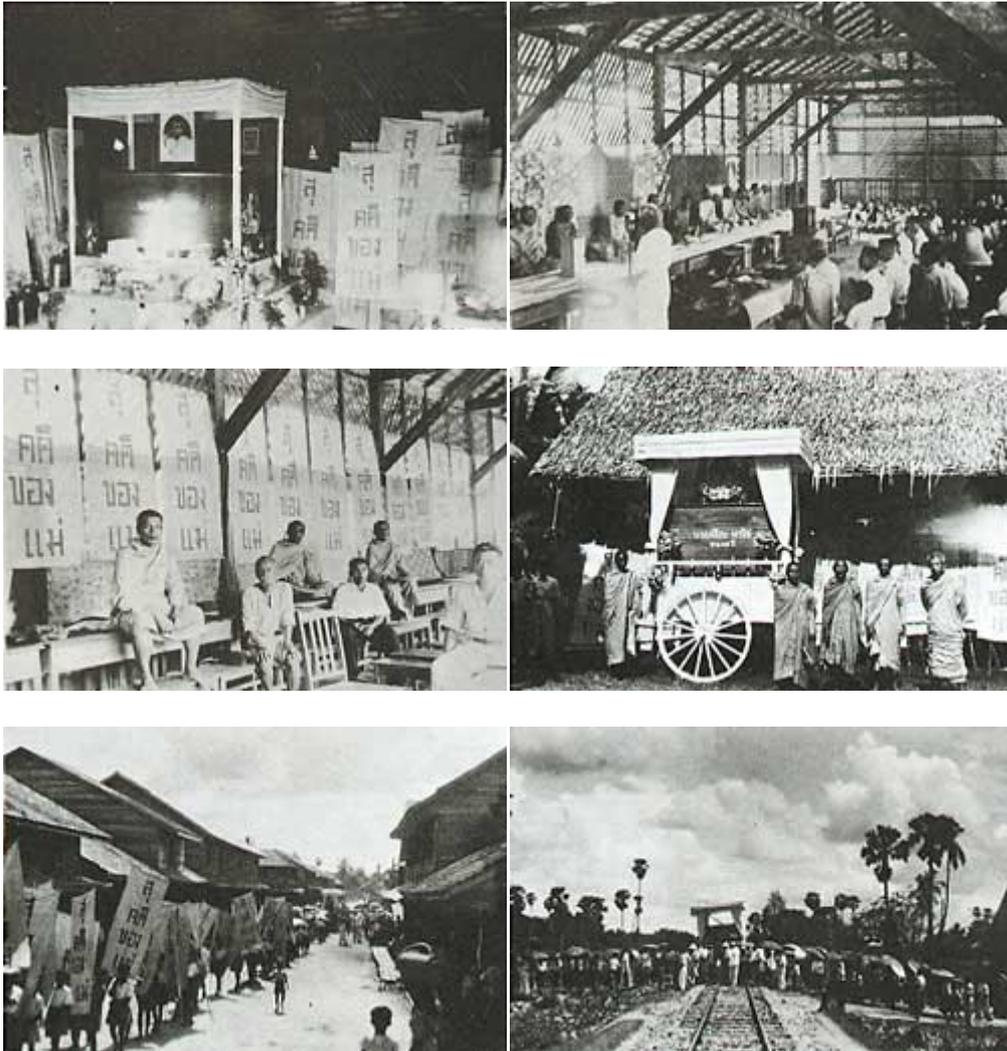
ใช้ เรื่องอย่างนี้ไม่มีหวั่นไหว มีแต่จะเก่งกว่าเราเสียอีก เพราะแกศึกษาธรรมะมาพอเพียง ตั้งแต่วุ่นพ่อ รุ่นปู่ รุ่นตาของแก

❓ อาจารย์ครับ เมื่อมีกิจการสวนโมกข์และอื่น ๆ แล้วนี่ อาจารย์ยังมีเวลาใกล้ชิดกับโยมหรือเปล่า เมื่อโยมยังมีชีวิตอยู่

โยมอยู่ที่บ้านก็ไปเยี่ยมบ่อย ๆ มีเวลาไปเยี่ยม ตอนอยู่พุมเรียง ออกบิณฑบาตก็พบปะกันทุกวัน

๑? ตอนจะดับนี้ อาจารย์ได้ใกล้ชิดหรือเปล่าครับ ได้ให้ธรรมะให้อะไรหรือเปล่า และงานศพจัดอย่างไรครับ

งานศพโยมมารดา

ไม่ได้ให้ เพราะโยมเป็นอัมพาต นอนอยู่หลายเดือน
แต่ผมก็ไปอยู่ใกล้ชิด ไปพักที่วัดชยาราม ไปอยู่ใกล้ ๆ วันนั้นดึกมาแล้ว ครูสีริยังเป็นคน ๆ ไปบอกที่วัดว่ายา
ตายแล้ว

งานศพก็จัดตามธรรมเนียม ผมก็เป็นประธานจัดงานศพ ญาติมิตรสหายก็มาช่วย พระเจ้าพระสงฆ์ก็มาช่วยกันมากมายหลายองค์ เพราะโยมอุปถัมภ์วัดต่าง ๆ ด้วย มาช่วยฟังสวด มาช่วยดูแลว่าต้องการอะไรบ้าง จัดอะไรบ้าง มันก็ไม่แปลกจากธรรมดา ตอนนั้นเขาทำกันเป็นธรรมดาที่จะต้องช่วยกันอย่างนี้ หลายองค์มานั่งอยู่ตลอดเวลา มาช่วยออกความคิด มาช่วยรับแขก จะมีแปลกอยู่บ้างก็ที่ผมเรียนแบบคนจีนที่เขามีแห้วเต็ก รู้สึกมันสวยดี เมื่อญาติผู้เฒ่าของผมคนหนึ่งที่บ้านดอนตายลง คนจีนที่บ้านดอนเขาระดมกันให้ นับเป็นสิบ ๆ แผ่น เป็นผ้าแพรอย่างดี เขียนอย่างดี ถือแห้วไปตามป่าช้า ผมเห็นว่ามันสวยดี ก็เลย (หัวเราะหึ ๆ) ทำบ้าง ดูเหมือนทำ ๓๐-๔๐ แผ่น ให้เด็กนักเรียนถือเดินตามขบวนศพ ผ้าเหล่านั้นพอไปถึงป่าช้าก็เป็นผ้าบังสกุล ถวายพระเป็นผ้าบังสกุล ผ้าดิบย้อมง่ายพอซักออก ซักตัวหนังสือออก ก็ทำเป็นผ้าอาบได้ ธรรมเนียมจีนนั้นมิตรสหายเขาให้ เขาจะระบุชื่อคนตาย เป็นการให้เกียรติยศ และถือเป็นหลักว่า ถ้าให้ผ่านแล้วไม่ต้องให้เงิน

๑ อาจารย์ครับ ตอนโยมมารดาเสียชีวิต อาจารย์มีความรู้สึกผูกพันอาลัยอาวรณ์บ้างหรือเปล่า

มันไม่ค่อยจะมี ถ้าไปอาลัยอาวรณ์ แกจะได้ล้อเอา แกมีความรู้ธรรมตามแบบของแก ว่าต้องไม่เสียใจ ไม่ร้องไห้ ไม่ทุกข์อย่างคนโง่ ๆ ที่ไม่รู้ธรรมะ แกยังเคยคุยว่า บรรดาพี่น้องของแกที่ไปพยาบาลพ่อของแกคือตาของผม ก่อนพ่อแกจะตาย เขาร้องไห้กันทุกคน แกไม่ร้องไห้ แกคุยอวดให้ผมฟังอย่างนี้ แกถ่ายทอดธรรมะจากพ่อโดยไม่รู้สึกตัวมากกว่าคนอื่น ๆ

แล้วผมก็เห็นมาแต่แรกที่เริ่มป่วย แล้วก็เพียบลงเรื่อย ๆ มันก็รู้สึกแปลก แล้วตอนนั้นก็มึนงงหลายอย่าง คือริบสร้างศาลาป่าช้าที่วัดเวียง ที่เล่าแล้วว่าใช้เงินทุนต้นตระกูลพานิชไปราว ๕,๐๐๐ บาท ในการซื้อไม้ขอเลหลังจากการสร้างศาลาสันติภาพ ของทางอำเภอที่ค้างอยู่ แล้วระดมขอแรงชาวบ้าน สร้างเสร็จภายใน ๓ วัน หลังจากนั้นเดี๋ยวนี้อยู่ที่ป่าช้าเก่าวัดเวียง ตอนโยมพ่อตายก็สร้างศาลาป่าช้าหลังหนึ่ง ที่ป่าช้าพุมเรียงหลังกลางนั้นแหละ เดี๋ยวนี้อีกดูเหมือนยังอยู่

ศาลาสันติภาพนั้น ตอนแรกเป็นความคิดของนายอำเภอจาด (อุรัสยพันธ์) คิดจะสร้างศาลาประชาคม ผมว่าถ้าอย่างนั้นอาจจะทำได้ โดยเราขอแรงประชาชนทำ ผมกับท่านพระครูสุทธธรรมสารจะช่วยเหลือ แล้วก็เอาไม้ที่จับยึดได้จากคนทำผิดไม่ได้เสียค่าภาคหลวงมาสร้าง (๒๔๘๙) ยกเสาไว้เป็นปี ความคิดมันรวนเร่ก็ไม่ได้สร้างต่อ ตอนนั้นมันเกิดสงครามเลยให้ชื่อว่าศาลาสันติภาพ

๒ อาจารย์ปัญญาเล่าไว้ว่า โยมเคยปรารถนอยากให้อาจารย์สืบทอดเชื้อแท้จริงเป็นอย่างไรครับ

ไม่เคยได้ยิน มีแต่ตอนหลัง ๆ มานี้ มีข่าว อาจจะเป็นตอนแรก ๆ มีสวนโมกข์แล้ว มีข่าวว่าคนที่เคยไปพูดจาอะไรกันไว้ เขาเตือนเขาถามว่าจะว่าอย่างไร ผมบอกว่าจะไม่ ไม่สืบทอดก็ต้องเปลี่ยน

❓ ผู้หญิงเขาก็อรอนานนะครับ เคยเห็นหน้ากันหรือเปล่า

อ้อ เขาก็อรอน ไม่ใช่ผู้หญิงรอน พ่อแม่ผู้หญิงเขาเดี๋ยวดรอน ไม่เคยเห็นหน้ากันก่อน (หัวเราะดู ๆ) ไม่อยากให้ระบุชื่อ บันทึกชื่ออะไรไว้เกี่ยวกับเรื่องนี้ ตอนหลังนี้เขาก็มีครอบครัวไปแล้ว

❓ อาจารย์ครับ แล้วเมื่อตั้งสวนโมกข์แล้วอาเสียงยังได้พบกันบ่อยหรือเปล่า

พบกันปีละครั้ง ๒ ครั้ง (หัวเราะหึ ๆ) แล้วก็เขียนคำกาพย์คำกลอนล้อไสยศาสตร์มาลงหนังสือพิมพ์ พุทธศาสนาเรื่อย ๆ มา แยกคอยอ่านของเรา แล้วก็พอใจ แสดงความพอใจเข้าหูอยู่บ่อย ๆ เพื่อให้เป็นกำลังใจ คอยอ่านพุทธศาสนาอย่างใจจดใจจ่อ

❓ อาจารย์ครับ มีญาติพี่น้องคนอื่นนอกจากคุณธรรมมาช่วยกิจการงานของอาจารย์หรือเปล่าครับ

อ้อ เขาไม่เข้าใจหรอก แล้วเขาก็มีหน้าที่การงานเต็มมือ ที่จะมาคิดว่าธรรมทานประเสริฐกว่าทานทั้งปวงนี้ไม่มี แล้วงานของเราก็เล็กลงกว่าที่จะต้องการความร่วมมือขนาดนั้น ประชาชนทั่วไปไม่น้อยที่คิดว่าการกระทำของคณะธรรมทานนั้นเป็นการหากำไร แล้วเห็นผมมีส่วนให้ญาติได้ทำการค้าหากำไร เห็นว่าผมเขียนหนังสือมีชื่อ ช่วยให้พิมพ์ขายได้ ทั้งคนในท้องถิ่นและคนต่างจังหวัด แต่ก็ไม่มากจนมีความหมายอะไรต่องาน พวกนี้เขาคิดตามแบบของเขาเอง ว่าถ้าไม่ได้กำไรแล้วจะเหนื่อยทำไม (หัวเราะ) คนเดียวนั้นมันมีความคิดอย่างนี้เกือบทั้งนั้น

❓ อาจารย์ครับ แล้วญาติพี่น้องมากวนหรือมาใช้ผลประโยชน์จากงานหรือชื่อเสียง มีบ้างไหมครับ

ไม่ปรากฏ เขาคงรู้ว่าผมไม่ทำให้ เวลาป่วยไข้ให้ช่วยฝากโรงพยาบาล ก็มีบ้าง (หัวเราะหึ ๆ) แต่น้อยเต็มที เพราะมันไม่มีความจำเป็นพอที่จะทำ เขาช่วยตัวเองกันได้

❓ อาจารย์ครับ ช่วยเล่าถึงความร่วมมือระหว่างสวนโมกข์กับคณะธรรมทานตั้งแต่ต้นด้วยครับ

มันไม่อาจใช้คำว่าร่วมมือ เพราะมันเป็นอันเดียวกัน ผมจะทำอะไรก็ส่งไปทางนั้น มันไม่มีลักษณะเป็น ๒ ส่วน ต่างคนต่างทำ นี่อะไรออกก็ส่งไปเท่านั้น นายธรรมทาสก็มีหน้าที่ดูแลเรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ จัดเก็บรักษาไว้ให้ และแบ่งจ่ายตามคำสั่ง มันก็มีส่วนเล็ก ๆ เท่านั้น งานการไม่มากมายอะไร ไม่ได้ยุ่งยากมากมาย ทำมาโดยตลอด ปัจจุบันก็ยังช่วยดูแลและรักษาการเงิน บำรุงสวนโมกข์อยู่ แล้วก็ทำหน้าที่ทำหนังสือพิมพ์ออกมา เขาต้องทำทุกอย่างให้หนังสือพิมพ์มันออกมาได้ เขามีหน้าที่หาเรื่องตามแบบของเขาเป็นส่วนหนึ่งเพื่อบรรจุลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาด้วย

❓ อาจารย์ครับ แล้วคณะธรรมทานเองมีกิจกรรมอะไรบ้างหรือเปล่า

ก็อย่างที่เคยม่าแล้ว ตอนแรกก็เป็นหีบอ่านหนังสือธรรมะ ให้คนมาเยี่ยมหนังสือธรรมะเป็นมุมหนึ่งที่บ้าน มาตั้งเป็นทางการหน่อยเมื่อมีสวนโมกข์แล้ว (ก.ค. ๒๕๗๕) แล้วก็ใช้บ้านโยมนั้นแหละเป็นสโมสรจัดเทศน์ประจำทุกวันพระ ต่อมาทางการเขาย้ายที่ว่าการอำเภอมาที่ตำบลตลาดใกล้ทางรถไฟ (มิ.ย. ๒๕๗๘) เพื่อความสะดวกในการทำงาน คณะธรรมทานก็ย้ายมาอยู่ที่ตลาดด้วย (พ.ย. ๒๕๗๘) อยู่ริมทางรถไฟ ไปทางวัดพระบรมธาตุฯ ผมก็เลยได้เดินตากแดดตากฝนมาเทศน์ที่นี่ด้วย ท่านปัญญาภิบาลก็เคยมาช่วยเทศน์บ้าง

❓ อาจารย์ครับ คำขวัญของคณะธรรมทานที่ว่า การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง นี้ได้มาอย่างไรครับ

นายธรรมทาสเขาเป็นคนเล็ก ดูเหมือนจะเป็นคำขวัญบนหน้าปกหนังสือของสมาคมมหาโพธิ์ด้วย ผมช่วยหาหลักฐานอ้างอิงทางบาลีให้

❓ อาจารย์ถ่ายทอดธรรมะให้กับชาวคณะธรรมทานอย่างไรบ้างครับ

อ้อ สำหรับผู้ร่วมงานก็ฟังเอาจากเทศน์ที่เราไปเทศน์บ่อย ๆ เขาก็ฟังทุกที่ที่มีการเทศน์ นายธรรมทาสนั้นเกือบไม่ต้องให้อะไร เขาอ่านเอาเอง ศึกษาเอาเอง จากภาษาอังกฤษเสียเป็นส่วนมาก การแลกเปลี่ยนความเห็น การโต้แย้งกันในเรื่องหลักธรรมไม่เคยมี จะมีเฉพาะที่เขาสงสัยว่าจะผิดพลาด เขาก็ให้ผมช่วยตรวจก่อนตีพิมพ์ อย่างนี้มีบ้าง

แถลงการณ์ของคณะธรรมทานที่ลงพิมพ์ในพุทธศาสนานานี้ นายธรรมทาสเขาเป็นคนเขียนหมด เขาว่าไปเลย แล้วแต่บรรณารักษ์ ผมเป็นคนถ่าย ๆ ฝ่ายวิชาการ ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องการรับสมาชิกอะไรต่าง ๆ

❓ อาจารย์ครับ งานคณะธรรมทานนี้ เคยมีงานประเภทต้องกู้เงินคนมาทำด้วยหรือเปล่า

ไม่มี มันไม่มีเพราะมันไม่จำเป็นต้องมี แล้วเราก็ไม่กล้าทำถึงขนาดนั้น ไม่จำเป็นต้องทำถึงขนาดนั้น ทำเท่าที่ทุนหรือหาทุนได้ ผมไม่เอาเด็ด นายธรรมทาสก็คงไม่เอาเด็ด

❓ อาจารย์ครับ การที่คณะธรรมทานจัดตั้งโรงเรียนพุทธนิคม (๒๕๗๙) นี้ เป็นดำริของใครครับ

ของนายธรรมทาสล้วน ๆ ผมไม่มีส่วนแม้แต่นิดเดียว จะมีบ้างก็ไปช่วยพูดกับครู ไปอบรมนักเรียนบ้าง

เหมือน ๆ กับคนอื่น ๆ อาจจะไปแนะครูเรื่องวิธีสอนภาษาอังกฤษบ้าง

❓ ความพิเศษของโรงเรียนพุทธนิคมคืออะไรครับ

คือสอนพุทธศาสนา สอนวิชาพุทธศาสนา ไม่มีกิจกรรมอะไรมากไปกว่าโรงเรียนอื่น มีการไหว้พระ สวดมนต์บ้าง ประกวดความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาบ้าง

❓ อาจารย์ครับ แล้วความคิดที่จะปั้นคนเป็นชาวพุทธที่ดีนี้ประสบความสำเร็จไหม

ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ต้องพูดว่าไม่ประสบความสำเร็จ มันเหลือความสามารถ ก็ทำได้อย่างปะปะ ๗ ๗ อย่างนี้ ครูที่หัวแหลมหน่อยก็ลาออกไปเป็นครูรัฐบาล อนาคตมันดีกว่า มันคงกว่า ๒-๓ คนที่เหลืออยู่ เป็นเพื่อนคู่ทุกข์ยากกันมา จนโรงเรียนไฟไหม้ชั้นมัธยมปลาย (๒๕๒๗) เหลือไม่กี่คน

ความจริงแต่ก่อนนี้ เมื่อโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอยังไม่มี เด็กแถวนี้ถ้าจะต่อมัธยมทุกคนก็เรียนที่โรงเรียนพุทธนิคม ข้าราชการแถวนี้ที่เป็นคนเกิดบ้านนี้ที่อายุ ๓๐ ขึ้นไปทั้งหมด เรียนที่โรงเรียนพุทธนิคม ทั้งนี้ แต่ก็เป็นการศึกษาอย่างธรรมดา มันยากเกินไป เด็กเขาไม่ต้องการเป็นเด็กธรรมะ เขาก็เป็นเด็กบ้าน เด็กเมือง เด็กทำกิจการงาน หาเงินอะไรไปตามสังคม

❓ อาจารย์ครับ ผมเห็นในแฟ้มเก่า ๆ มีโครงการเกี่ยวกับการจัดตั้งมหาวิทยาลัย

เคยคิดกันเล่น ๆ ยี่ ๆ ๆ พุดเล่นกันบ้างกับนายธรรมทาส ก็คิดกันธรรมดาว่าการศึกษาพุทธศาสนา ถ้ามีได้ถึงระดับมหาวิทยาลัยก็จะได้ อยากให้เรียนธรรมะให้แตกฉาน รู้ธรรมะแตกฉาน แต่มันทำไม่ได้ นายธรรมทาสเป็นคนเชื่อแน่นว่าทำไม่ได้ ผมเองเคยเอ่ยขึ้นมาว่าทำไม่ได้คิดไกลไปถึงระดับวิทยาลัย มหาวิทยาลัย คนเท่านั้น ทูรอนเท่านั้น มีกำลังเท่านั้น ทำไม่ได้แน่ ๆ จะทำอย่างแผนใหม่ตามเมืองนอกที่มีอยู่ ๒-๓ แห่ง เราก็ไม่ต้องการ มันมีธรรมะน้อยเกินไป แล้วมันไม่มีคนสอน ใ้เรายังไม่เชื่อตัวเองว่าจะสอนได้ ผมเคยคุยเล่นอยู่บ่อย ๆ ว่า เดียวนี้เราควรมีนักธรรมชั้นพิเศษต่อนักธรรมเอก เรียนเรื่องลึก ๆ ยาก ๆ ที่เราเอามาพูดกันบ่อย ๆ พบใครที่เกี่ยวข้องกับโรงเรียนนักธรรมก็จะพูด แต่มักจะถูกค้านว่าจะเอาครูมาจากไหน (หัวเราะ) ก็เลยเงียบ ปิดปาก

❓ อาจารย์ครับ อย่างว่าแต่ชั้นพิเศษเลยครับ แม้แต่ชั้นตรี โท เอก มันก็ต้องเปลี่ยนแล้ว ตั้งเกือบร้อยปีไม่เปลี่ยนเลย มันน่าจะสอนสิ่งที่เหมาะกับการแก้ปัญหาชีวิตคนที่เรียน

มันก็อยู่ในข้อที่หาครูไม่ได้ ถึงไม่เปลี่ยน มันก็น่าจะใช้ให้สมบูรณ์ตามที่วางไว้ ทีนี้มันเรียนโกง สอบโกง อะไรโกง มันมีความรู้ไม่ถึง ๑๐% ของหลักสูตรที่วางไว้

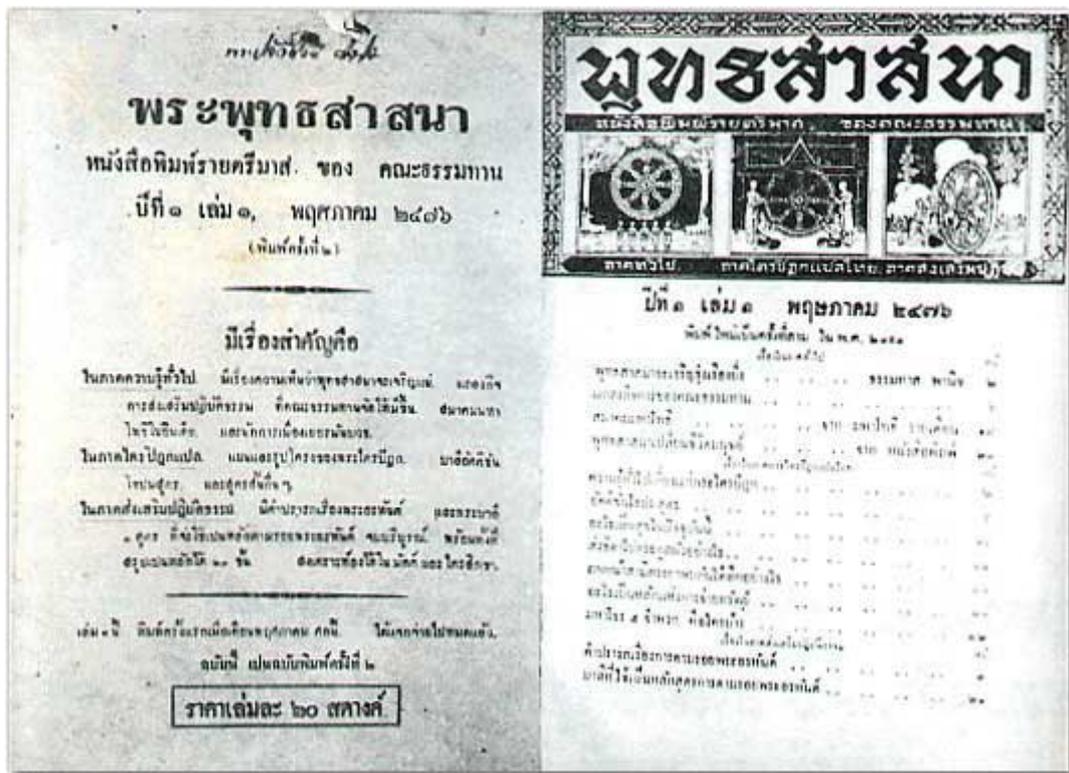
❓ อาจารย์ครับ การทำงานของคณะธรรมทานของสวนโมกข์แสดงบทบาทออกมามาก ๆ นี้มีผลกระทบให้เกิดความไม่พอใจหรือการปรับปรุงอะไรในหมู่พระสงฆ์อื่น ๆ ในท้องถิ่นหรือเปล่าครับ

อาจจะมึนบ้าง แต่ก็ไม่มีอิทธิพลมากเท่าไร มันไม่ได้กระทบกระทั่งใคร จะมีคนวิปริตจิตไม่สมประกอบ คนสองคนมองในแง่ร้าย คอยพุดใส่ร้าย แต่ก็ทำอะไรไม่ได้

๑ อาจารย์ครับ ในอนาคตมูลนิธิตรรมทานก็แทบจะไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอะไรกับสวนโมกข์เลยใช่ไหมครับ

ก็ทำหน้าที่ไวยว้จกรอยู่ตามมีตามได้ งานพิมพ์หนังสือบางส่วน มูลนิธิตรรมทานก็ช่วยรับไปทำแทน เป็นการแบ่งเบาภาระของมูลนิธิตรรมทาน เราก็ไม่ได้ทำอะไรแล้ว คือมันแก่แล้ว มันเตรียมตัวตายแล้ว เราพอใจแล้วเท่าที่ทำได้เพียงเท่านี้ จะมากจะน้อยก็แล้วแต่ มันได้ฝังรกรากลงไป ในจิตใจของประชาชนส่วนหนึ่ง หนังสือที่เราทำขึ้นไว้คงจะเป็นเครื่องมือ เป็นคู่มือต่อไปอีกพอสมควร พอดูกัน

เริ่มงานหนังสือพิมพ์และชีวิตนักเขียน

หนังสือพิมพ์ พุทธศาสนา รายสามเดือน เพื่อโฆษณางานของสวนโมกข์และคณะธรรมทาน เล่มแรกสุดยังไม่ได้ออกในลักษณะนังสือพิมพ์ พอพิมพ์ออกไปถูกทักท้วงว่าถ้าออกต่อๆ กันไปผิดกฎหมาย จึงขอจดทะเบียนเป็นหนังสือพิมพ์รายสามเดือน พิมพ์ครั้งแรกออกมาไม่นานก็ต้องพิมพ์ซ้ำครั้งที่สอง และต่อมายังไม่พิมพ์ซ้ำเป็นครั้งที่ ๓ อีกด้วย หนังสือนี้มี ๓ ภาค คือ ภาคแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย

ภาคส่งเสริมการปฏิบัติธรรม คืออธิบายธรรมะเพื่อเป็นหลักในการปฏิบัติ และภาคทั่วไป ลงข่าวคราวความเคลื่อนไหวของวงการพุทธศาสนาทั่วโลก รวมทั้งวิพากษ์วิจารณ์วงการพระศาสนาในเมืองไทยด้วย

นักเขียนหลักที่ยืนโรงประจำก็คือท่านอาจารย์และนายธรรมทาส แต่ท่านอาจารย์เขียนมากกว่า โดยใช้หลาย ๆ นามปากกา นอกจาก พุทธทาส แล้วก็มี อินุทปญฺโ ธรรมโยธ สังฆเสนา เป็นต้น

๑) อาจารย์ครับ ระหว่างการปลุกปั้นพระเณรกับการทำงานหนังสือ งานอย่างไรสนุกกว่ากันครับ

สมัยนั้นเราทำไปพร้อมกัน เราไม่ได้ละการทำหนังสือ การทำหนังสือนี้เรียกได้ว่าเราทำมาตลอด จนมาอยู่ที่นี้ มาตอนปลาย ๆ นี่จึงเลิกทำ มันไม่ใช่สนุกแบบที่เขาสนุกกัน สนุกอีกชนิดหนึ่ง ที่ได้ทำเรื่องที่ยาก พอรู้สึกว่าได้ทำเรื่องที่ยากรู้สึกสนุก ไม่ใช่สนุกแบบเฮฮา การฝึกพระเณร เมื่อรู้สึกไม่ได้ผลเราก็เลิก

๒) ตอนอยู่สวนโมกข์เก่านี้อาจารย์แบ่งเวลาในการใช้ชีวิตอย่างไรครับ

ไม่มีหลักอะไร ทำตามความสะดวก ตามที่มันจะมีอะไรขึ้นมาให้ทำ แล้วแต่เวลาไหนสะดวก จะค้นคว้าหนังสือก็สะดวกเวลากลางคืน กลางคืนอ่านหนังสือได้นานพอสมควรไม่มีใครรบกวน กลางวันมักจะมีคนไปมา มีนั่นมีนี่ทำ สนุกกันไป กลางคืนค้นคว้าพระไตรปิฎกเป็นส่วนมาก ไปเยี่ยมมาจากวัดพระธาตุฯ ของตัวเองก็มีบ้าง พอได้เค้าเงื่อนที่จะแปลก็เลือกออกมาแปล เลือกสูตรที่ดี ๆ แปลก ๆ น่าเผยแพร่ พอว่างก็เลิก ทำสมาธิแล้วก็นอน

๓) อาจารย์ครับ ดูเหมือนอาจารย์จะตั้งใจทำงานเผยแพร่แรงขึ้น ๆ กว่าปฏิบัติธรรม

ใช่แล้ว งานเผยแพร่นั้นทำให้ตั้งใจแรงขึ้น ๆ เพราะต้องทำให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แล้วก็เลยหันมาสนุกกับเรื่องเผยแผ่ เรื่องการปฏิบัตินั้นเรียกว่ามีพรักษาตัว รักษาเนื้อรักษาตัว พุดตามสำนวนภาษาปากก็ได้ เรียกว่ามีพรักษาหูลง ใหลงก็คือที่หัวควายมันนอน มันหวงที่ตรงนั้น มันคุ้มครองรักษา รักษาหูลงไม่ให้ใครมาดูหมิ่นได้ ก็เรียกว่าปฏิบัติเท่าที่จำเป็น แล้วเราก็ทำให้การปฏิบัตินั้นมีอยู่ในการศึกษาค้นคว้า มันจึงกลายเป็นเรื่องเดียวกันไป การเผยแพร่นั้นก็มีเรื่องการทำหนังสือเขียนหนังสือเป็นหลัก เป็นอันดับหนึ่ง เรื่องการเทศน์ก็กลายเป็นเรื่องสมัครเล่นไป ใครนิมนต์ก็ไปบ้าง แต่มันไม่ใช่การเทศน์แบบเดิม ๆ คนฟังจะรู้สึกแปลก มันเป็นเรื่องการบรรยายเรื่องที่ทันสมัยไป ใช้สำนวนเปรียบเทียบสมัยใหม่ ไม่ใช่สำนวนชาดกเหมือนเมื่อบวชใหม่ ๆ

๔) อาจารย์ครับ ตอนคิดจะทำหนังสือพิมพ์พุทธศาสนานี้ ปรารภกันว่าอย่างไรครับ

ก็เพื่อแถลงกิจการ เพราะเราคิดจะตั้งคณะกรรมการและสวนโมกข์ ก็จำเป็นต้องมีเครื่องมือสำหรับ จะโฆษณาหรือติดต่อ จึงจำเป็นต้องมีหนังสือพิมพ์เล็ก ๆ สักฉบับหนึ่ง จึงจัดขึ้นเหมือนอย่างเป็นทางการ เครื่องมือโฆษณาตัวเองอย่างนั้นแหละ

อีกส่วนหนึ่งก็เป็นการเผยแพร่ธรรมะเป็นบุญเป็นกุศล รวมกันเข้าทั้งสองส่วนก็เป็นหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เท่าที่จำได้ระหว่างนั้น ในเมืองไทยเราไม่มีหนังสือพิมพ์ทางพุทธศาสนาโดยเฉพาะออกมา ก่อนนั้น เคยมีธรรมจักรออกอยู่สมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า (กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) พอสิ้นท่านก็หยุดไป เอ้อ ดูจะมีก็แต่แถลงการณ์คณะสงฆ์เป็นหนังสือทางศาสนา (หัวเราะ) แต่ไม่ได้เป็นหนังสือทางหลักวิชา อะไร พอหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาออกมา เขาก็ถูกคิดกันขึ้นมา แม้บ้านนอกก็ยังมี กรุงเทพฯ ก็ควรจะ มี ต่อมาไม่นานธรรมจักรก็ฟื้นขึ้นมา และมีพุทธจักรตามออกมา

๑ ใครเป็นต้นคิดครับ อาจารย์หรือว่าโยมธรรมทาส

เป็นความเห็นตรงกันว่าจะต้องมีเครื่องมือ ใครจะเป็นคนพูดที่แรก ผมไม่ได้จำ จำไม่ได้ จะเป็นนายธรรมทาสเสียมากกว่า เพราะเขามีความคิดก้าวหน้ากว่าผมในเรื่องอย่างนี้ เขาอ่านหนังสือต่างประเทศ ซึ่ง มีการออกหนังสือพิมพ์ทางพุทธศาสนาไม่น้อยกว่า ๔-๕ ฉบับ ที่อังกฤษก็มี ที่ฮาวายก็มี ที่ลังกาก็มี ที่อินเดียก็มี ที่ญี่ปุ่นก็มี ที่พม่าตอนนั้นดูเหมือนจะไม่มี ที่อังกฤษชุดแรกสุดดูจะเป็น Buddhist Review ต่อมา มี Buddhism in England แล้ว British Buddhists ก็เคยมีอยู่ต่อมาจนเป็น The Middle Way ถึงทุกวันนี้

เมื่อคิดจะทำกัน ก็ให้นายธรรมทาสเป็นบรรณาธิการตามกฎหมาย ผมเป็นคนวางโครงหนังสือว่าจะ มีอะไรบ้าง แบ่งออกเป็น ๓ ภาค ภาคทั่วไป ภาคพระไตรปิฎก แล้วก็ภาคปฏิบัติธรรม กระทั่งออกแบบภาพ ปก ๓ ภาพนั้น ผมเป็นคนวาง (หัวเราะ) แล้วให้ช่างทำบล็อกทำได้ที่กรุงเทพฯ เราร่างว่าจะเอาอย่างนี้ ๆ เขาก็ช่วยทำให้ เราเองเขียนไม่ได้ดอกขนาดนั้น

ชื่อ**พุทธศาสนา** นายธรรมทาสก็เป็นคนตั้ง พุทธศาสนา แล้วก็ต้องมีรายตรีมาสต่อท้ายหน่อย ที่ใช้ "ส" สะกดนั้นก็เพราะแรก ๆ เราคิดจะ เฮ้อ ๆ อะไรละ ปฏิวัติคำที่มาจากสันสกฤตเสียให้เป็นภาษาบาลีหมด จึงมีมนุสส์ มีศาสนา แบบชาตินิยม ภาษาบาลีมันของพุทธ สันสกฤตมันไม่ใช่พุทธนี้ ทำไปได้พักเดียวแหละก็ไปไม่รอด แล้วมันก็ไม่เหมาะ เพราะภาษาไทยมันตายตัว มันลงตัวอยู่แล้ว แต่เดี๋ยวนี้หมดความคิด ชนิดนี้แล้ว สมัยนั้นภาษาเราก็ใช้ตามที่เขาใช้กันอยู่เป็นส่วนมาก แต่นอกจากเรื่องบาลีสันสกฤตแล้ว เราก็ นิยมภาษาสำนวนที่ใช้กันอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ด้วย ดังนั้น ถ้าเราไม่เห็นด้วยกับที่เขาใช้กันอยู่บ้าง เราก็ไม่เอา คือเราไม่เคารพพจนานุกรมเสมอไป

นายเย่เกย ซึ่งได้เปลี่ยนชื่อเป็น "ธรรมทาส"
 อย่างเป็นทางการในปี ๒๔๘๒
 เป็นผู้จัดการและจัดพิมพ์หนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา"

๑) แรกสุดจัดพิมพ์กันอย่างไครับ

ไม่มีอะไรพิเศษพิสดาร คือพอเขียนต้นฉบับเสร็จ ได้ต้นฉบับถูกต้องเพียงพอแล้ว ผมก็เอาขึ้นไปจ้างโรงพิมพ์สยามพานิชการที่สี่ลมพิมพ์ ผมควบคุมอยู่เองจนเสร็จ พิมพ์เป็นแผ่น ๆ ขนาดพับ ๒ ที่ก็ได้เท่าขนาด ๘ หน้ายก แล้วก็เอาลงมาพับ มาเย็บเล่มเองด้วยมือที่นี้ ปิดปกที่นี้ แล้วตัดข้าง เฮอะ ๆ ๆ ด้วยเครื่องตัดกระดาษถ้ายูปรูปขนาดใหญ่ เฮอะ ๆ ๆ น่าสงสาร ต้องพยายามในครั้งแรก ตัดทีละภาค เล่มหนึ่งมี ๓ ภาค มันก็บาง ๆ ไม่หนานักแต่ละภาค

ผมก็ต้องขึ้นไปคุมอย่างนี้จนเสร็จ ครั้งหนึ่งก็อาทิตย์ ๒ อาทิตย์ พักวัดปทุมคงคา เสร็จแล้วก็ส่งลงมาทางเรือ ทางโรงพิมพ์เขาก็ทำให้เร็ว เขาเห็นเป็นการบุญการกุศล เอื้อเพื่อความสะดวกทุกอย่าง ครั้งหนึ่งไปเกิดทะเลาะกับผู้จัดการของโรงพิมพ์ซึ่งเป็นมุสลิม คือเจ้าของโรงพิมพ์เขาเป็นไทย แต่เขาจ้างคนมุสลิมมาเป็นผู้จัดการ ชื่อ ม.อิสไมล เกิดไปกระทบกันเข้า ผมไปหาว่าครั้งหลังที่มันซ้ำและขลุ่ยขลัก เพราะว่าผู้จัดการนะแก๊ง ๆ ๆ เขาเลยโกรธ เลยเขียนด่ามา เขียนจดหมายตามมาด่า เขียนอย่างเอาจริงเอาจัง เห็นชื่อกำกับทุกหน้า ๆ ๆ หลายหน้า หกเจ็ดหน้า ผมไม่ได้ทะเลาะอะไร เขาโกรธมากเขาก็ด่าเอา เป็นจดหมายที่แปลกที่สุด คงตายไปแล้ว โมโหจัด เขาก็ออกหนังสือพิมพ์อยู่ฉบับหนึ่งเหมือนกัน หนังสือชื่ออะไรก็ลืมแล้ว โดยใช้โรงพิมพ์นั่นเอง แล้วพวกคนงานนะมันคล้าย ๆ กับแอนตี้ มาสนใจทำให้เราก่อน แก๊ง

ปล่อยให้เขาชักช้า (หัวเราะ) ก็เลยไม่ชอบหน้ากันมากขึ้น ไข่เด็กเรียงพิมพ์มันก็แปลก ไม่ชอบหน้าผู้จัดการ แต่เจ้าของแท้งเขาเป็นไทย ชื่อนายอะไรความจำลืมหืมหมดแล้ว ก่อนนี้เคยคล่องปาก

❓ พอเสร็จแล้วส่งออกแจกจ่ายอย่างไรครับ ไม่รู้จักใครมาก่อนเลย

ขอความช่วยเหลือจากไทยเขมมรายสัปดาห์ ไม่ใช่รายเดือนนะ รายสัปดาห์เขามีอยู่ต่างหาก พอดีเขาเห็นด้วย เขาส่งสาร ก็ช่วยเหลือทำให้ โดยการพิมพ์เป็นคู่มือลงในนั้น ใครอยากได้ก็ฉีกส่งมาพร้อมแสตมป์ เราก็ส่งหนังสือให้เปล่า (หัวเราะ) คงส่งมาหลายร้อยรายก็รู้จักกันกว้างขวางขึ้น จนกระทั่งมีการบอกรับ ต่อมาเมื่อสมาชิกตั้งพันกว่า

ไ้ตอนนั้น มันเป็นที่น่าประหลาด หรือเป็นของแปลกมากสำหรับประชาชน หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา บ้า ๆ บอ ๆ ออกที่บ้านนอก (หัวเราะ) มันมีอะไรที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ ก็เป็นเรื่องที่อยากจะลองดู

❓ ทางไทยเขมมนี้อาจารย์ติดต่อกันอย่างไรครับ

เปล่า ผมไม่รู้จัก นายธรรมทาสเขาติดต่อ แต่ผมเคยไปเยี่ยม คุณหญิงคชเสนีย์ เพราะแกนิมนต์ไปคล้าย ๆ ไปฉันทพล ก่อนนั้นเขาก็เคยเป็นคนธรรมดาอยู่แถวนี้ แล้วไปได้สามีเป็นพระยา คนในครอบครัวนี้แหละเป็นเจ้าของไทยเขมม

พุทธศาสนาที่ไม่ได้วางตลาด ไปฝากจำหน่ายที่มหาเมฆแห่งเดียว สมาชิกส่วนใหญ่จะเป็นคนกรุงเทพฯ แต่ผมไม่เคยขอดูรายชื่อเลย นักศึกษาปัญญาชนมันมีที่กรุงเทพฯ มาก แม้เดี๋ยวนี้ คนที่อ่านหนังสือของเรา ก็เป็นคนกรุงเทพฯ มาก

❓ อาจารย์ครับ แล้วต่อมา มามีโรงพิมพ์เองได้อย่างไรครับ

ขึ้น ๆ ลง ๆ มันไม่สะดวก ค่าส่งก็แพง ก็คิดจะมีโรงพิมพ์เล็ก ๆ เอง โรงพิมพ์กรุงเทพฯ อยู่ ๑ ปี ทั้งหมด ๔ เล่ม (๒๔๗๖) พอขึ้นปีที่ ๒ เล่มที่ ๑ ก็มาพิมพ์ที่นี่ เจ้าของโรงพิมพ์เล็ก ๆ แห่งหนึ่งแถวบำรุงเมือง ชื่อ นายจำปา เขาช่วยหาซื้อเครื่องพิมพ์ให้ยี่ห้อที่บ๊อบ ราคาไม่กี่ร้อยบาท ใช้แรงคนพิมพ์ได้ที่ละ ๒ หน้า พิมพ์รูปได้ด้วย ใช้อยู่ตั้งราว ๒๐ ปี คุณชำนาญ (ลือประเสริฐ) จึงหาเจ้ามือซื้อเครื่องใหม่ได้ พร้อมแท่นตัดกระดาษ ราคา ๒ หมื่นกว่าบาท ผู้บริจาคคือคุณแดง แต่สุจิ ขอให้ผมขึ้นไปพบที่วัดธาตุทอง มีคุณชำนาญนั่นแหละ เป็นไวยาวัจกร คุณนายแดงคงเป็นอุบาสิกาประจำวัดนั้น

๑ คนเรียงพิมพ์ตอนแรกเป็นอย่างไรครับ

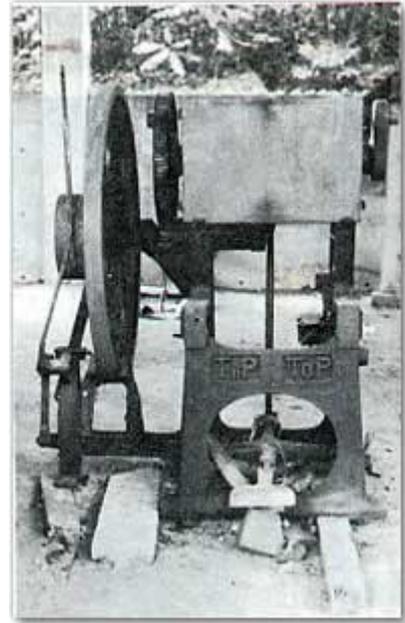
ผมพาเด็กคนหนึ่งชื่อประสิทธิ์ เคยเป็นเณรไปอยู่กับผมที่วัดปทุมคงคา ตอนหลังสึกกลับมาอยู่บ้าน ผมพาขึ้นไปฝากหัดเรียงพิมพ์ที่โรงพิมพ์นายจำปา ที่นั่นเขาหล่อตัวพิมพ์ขายด้วย และทำงานเป็นโรงพิมพ์เล็ก ๆ อยู่ด้วย ผมพานายประสิทธิ์ไปฝาก ๓ เดือน กลับมาก็สามารถเปิดโรงพิมพ์ได้ คนเรียงพิมพ์คนเดียวก็พอหลัง ๆ นี่บางคราว ๒ คนก็มี เราไม่ได้พิมพ์หนังสืออะไรมากมาย พิมพ์ให้หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาอยู่ได้เท่านั้น

ระยะต่อมาเคยคิดจะพิมพ์โบลาน หนังสือเทศน์จากโบลาน ซื้อเครื่องสำหรับพิมพ์แบบนี้มาแล้ว จากโรงพิมพ์ของ ส.ธรรมภักดี แต่โล ๆ เล ๆ ก็ไม่ได้พิมพ์ ปลดปล่อยให้เครื่องขึ้นสนิมอยู่จนบัดนี้ เคยฝากให้คุณจำเนียร รัตนมีศรี ไปพิมพ์ฟรี ๆ ที่บ้านดอนก็ยังไม่เอา

ตอนนั้นผู้ว่าราชการ คล้าย จิตพิทักษ์ ตอนยังเป็นผู้ว่าอยู่ที่นี้ เคยขออนุญาตเอาเรื่องของเราไปพิมพ์เป็นโบลานที่กรุงเทพฯ เรื่องของผมจึงมีโอกาสพิมพ์เป็นโบลานอยู่เรื่องหนึ่ง เดียวนี้ยังเก็บไว้ในห้องหนังสือ

ที่ไม่ได้พิมพ์ตอนนั้นก็เพราะโื้อ่โื้อ่กัน ผมก็โื้อ่โื้อ่เลือกเรื่องที่จะพิมพ์ ทางนั้นก็ดูจะไม่ค่อยเต็มใจ ก็เลยโื้อ่โื้อ่จนไม่ได้พิมพ์ (หัวเราะ) จนเครื่องพิมพ์ขึ้นสนิม แต่เครื่องของคุณแดงนั้น ทั้งเครื่องแท่นพิมพ์และเครื่องตัดใช้มาจนทุกวันนี้ ยังใช้การได้ดี

๑ อาจารย์แบ่งบทบาทกับโยมธรรมทาสอย่างไรบ้างครับ ในการทำพุทธศาสนา

แท่นพิมพ์แท่นแรก ยี่ห้อที่บ๊อบ ที่คณะธรรมทานใช้พิมพ์หนังสือพิมพ์ **พุทธศาสนา** เริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ และใช้ต่อมาเป็นเวลาราว ๒๐ ปี นายธรรมทาสเล่าว่าซื้อต่อ มาจากโรงพิมพ์ ๒๔ มิถุนายน ของนายสงวนตุลาภักษ์ ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์หัวก้าวหน้าเวลานั้น

มันเรื่องนิดเดียว เกือบจะไม่มีบทบาทอะไรกันนักหนา ผมก็มีหน้าที่หาหรือทำต้นฉบับ ๒ ภาค คือ ภาคพระไตรปิฎกแปล กับภาคปฏิบัติธรรม ผมทำเต็มที่เลย นายธรรมทาสเขาเป็นเจ้าของภาคทั่วไป มันทั่วไปจริง ๆ อะไรที่มีประโยชน์ก็แล้วกัน บางเวลาผมก็เขียนเรื่องไปลงภาคทั่วไปบ้าง ก็ทำมากันอย่างนี้ จนหลัง ๆ นี่ผมไม่ได้ทำ ไม่สบายบ้าง ทำอย่างอื่นบ้าง นายธรรมทาสเขายังไม่ยอมแพ้ เดี่ยวนี้ก็หาเอาจากต้นฉบับที่ผมพูดออกวิทยุ แล้วหนังสือพิมพ์ *วิวัฒนาการ* ที่จะเชิงเทราเขาถอดลงทุกฉบับ เขาส่งมาให้ก็สะดวกแก่ นายธรรมทาส ๓ เดือนก็ ๓ บท พอเหมาะกับหนังสือพิมพ์เล่มหนึ่งพอดี หรือบางที่เขาก็เอาจากชุดลอยปทุม หรือจากที่คุณอรุณวดี มีต้นฉบับจากเทปแล้วไปลงพิมพ์ แล้วก็มีการแถลงการณ์ของเขาเอง เรื่องโรงเรียน เรื่องมูลนิธิ

ผมทำจริงจั่งอยู่ราว ๒๐ ปี ต่อ ๆ มาก็คือเอาที่พูดที่เทศน์มาเรียบเรียงไปลง ต่อ ๆ มา หลัง ๆ ก็ถอดไปลงเลยดังที่ว่ามา

❓ พอลอกหนังสือไป มีปฏิกริยาเข้ามาอย่างไรบ้างครับ

จดหมายวิพากษ์วิจารณ์ จดหมายแนะนำ หรือจดหมายด่าก็เพิ่มขึ้น ๆ ในระยะเวลาประมาณปีที่ ๑๐ ถึงปีที่ ๒๐ มากที่สุด มันเข้มข้น สมควรที่จะถูกวิพากษ์วิจารณ์ แต่เราไม่รู้สึกละไร

แต่เสียงที่เข้ามานั้น เรื่องขมมีมากกว่า เรื่องด่ามีน้อย เพราะที่จริงมันก็ไม่ควรถูกตำหนิ นอกจากพวกกิณปฐนร้อนท้อง ออกหน้ารับ

ที่เขียนมาด่านั้น พระก็มี เขียนมาด่า อินุทปญโญ ใช้อธิบายจะถูกด่านี้ เขียนในนาม อินุทปญโญ นามพุทธทาสไม่เคยถูกด่า คนเขียนเข้ามาให้ปลด อินุทปญโญ ออกจากกองบรรณาธิการก็มี เรื่องสุภรยักร์ (หัวเราะ) มีบทบาทมาก พอพิมพ์ในหนังสือพุทธศาสนาก็มีคนเขียนมาด่า แล้วคุณก็ (นานายน) กับคุณวัลย์ น้องสาว เขาเอาไปพิมพ์เป็นเล่มเล็กขึ้นมา ไม่รู้เจตนาอย่างไร สั่งแจกไปยังพระต่าง ๆ เจ้าคณะอะไรต่าง ๆ ผมคิดว่าคงไปโดนพระมารยาทหยาบคาย มันก็เขียนไปรษณียบัตร ด่า ๆ ๆ อย่างเสีย ๆ หาย ๆ ด่าหยาบคายที่สุดที่ผู้ชายจะด่าผู้หญิงได้ หึ ๆ ๆ และคุณก็ก็ส่งไปรษณียบัตรนั้นมาให้ผมดู (หัวเราะ)

เรื่องสุภรยักร์ มันมีเค้ามาจากอรรถกถา แปลมาตามตัว ไม่ได้เขียนอธิบายความมาก แต่งเป็น (หัวเราะ) แต่งเป็นกาพย์

เรื่องเกี่ยวกับธรรมะแท้ ๆ ไม่มีเรื่องจะต้องถูกด่า เรื่องที่เปะปะออกไปนอกธรรมะ (หัวเราะ) นั้นแหละถูกด่า

❓ อาจารย์ใช้นามปากกาอย่างไรครับ

ก็มีพุทธทาส เขียนเรื่องธรรมะโดยตรง แล้ว อินุทปญฺโญ กับ ธรรมโยธ นี้เขียนเรื่องให้คนโกรธ สิริวิยาส เขียนโครงกลอน สังฆเสนา ก็เขียนแบบนักรบเพื่อธรรมเรื่องปรารภโลกก็ใช้ ทูรโถการมณจิต นี้นาน ๆ มีที่ ถูกด่าเรื่อย ก็ ธรรมโยธ กับ อินุทปญฺโญ เพราะเขย่าวิจารณ์กันอย่างแรง กระทบกันแรง ๆ ส่วน ข้าพเจ้า เขียนเรื่องแง่คิดฆ่า ๆ

๑ อาจารย์ครับ คนนอกเขียนเข้ามาประจำมีใครบ้าง

เรียกว่าไม่มีดีกว่า ที่ประจำนั้นไม่มี มีก็เขียนมาเป็นครั้งคราว ส่วนใหญ่ผมก็เขียนคนเดียว ใช้หลาย ๆ นามปากกา มีนายธรรมทาสบ้าง (หัวเราะ)

สมอมแม่สอด นี่ก็เขียนเข้ามาบ่อย เป็นเจ้าคุณอะไร เป็นเจ้าคณะอำเภอแม่สอดสมัยนั้น ท่านอ่านพุทธศาสนาแล้วเลยเขียนเข้ามา ได้พบกันโดยบังเอิญบนรถไฟ วันนั้นผมขึ้นรถไฟที่เชียงใหม่ ถ้ามไปถามมา อยู่แม่สอด (หัวเราะ) เลยรู้จักกัน

๒ อาจารย์ครับ แล้วอย่างเรื่องของ องุ่นอ่อน หรือของ นายเหตุผล มีความเป็นมาอย่างไรครับ

(หัวเราะ) นั่นแก๊งเขียน ไม่ใช่เป็นความรู้สึกหรือความรู้สึกอันแท้จริง เป็นเจตนาที่จะให้ผู้อ่านนึกคิดใน ทุกแง่ทุกมุม แก๊งเขียนค่านพุทธศาสนา ว่าถ้าจะค่านมันค่านได้อย่างไร แล้วจะตอบกันอย่างไร ให้คนอื่น ได้วิวินิจฉัย ได้มีความรู้ทางพุทธศาสนามากขึ้น

องุ่นอ่อนของนายธรรมทาส เขียนทำนองเลียนแบบของเปรี้ยว ตอนนั้น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กลับจากนอกใหม่ ๆ เขียนในลักษณะคิดค่านพุทธศาสนาเพ็งออกมาสด ๆ ร้อน ๆ นายธรรมทาสเลยเขียนในนามองุ่นอ่อน (หัวเราะ) นายเหตุผลนั้นผมเขียนเอง แล้วก็มีคนเขียนตอบเข้ามา เฮ้อ ๆ สนุก คุณสด กูธรมะ โรหิตก็เขียนเข้ามา ท่านบุญชวนก็เขียนตอบเข้ามา (หัวเราะ) แล้วมารู้ทีหลัง หัวเราะกันใหญ่ ท่านบุญชวนดูจะรู้ก่อน นายธรรมทาสคงบอก คุณสดนั้นไม่รู้จนกระทั่งมาที่นี่ นานมากทีเดียว (หัวเราะ) คุณสดตอนนั้นมา กับคุณระบิล บุญนาค คุณสดแกลสนใจเรื่องสหกรณ์ ผมก็พูดว่า ถ้าไม่มีธรรมะ สหกรณ์ไปไม่รอด

พวกผู้หวังดี ผู้สนับสนุน ส่วนใหญ่ก็รู้จักผ่านทางหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาทั้งนั้น จากคนหนึ่งก็ต่อไปอีกคนหนึ่ง เป็น ๒ ๓ ๔

ตอนนั้นก็รู้สึกสนุกเหมือนกัน แต่เราไม่คิดจะทำอีก (หัวเราะ) มันต้องยุติ มันทำไม่ไหวแล้ว ตอนนั้น พุทธศาสนา กลายเป็นการศึกษามโหฬารของเรา ศึกษาชีวิตด้านสังคม ด้านปัญหาทางศาสนา ทุกอย่างนะ มันน่าศึกษา มันเป็นการรู้ธรรมชาติเกี่ยวกับสังคมที่มันเห็นไม่ได้ด้วยตา มันต้องรู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร แล้ว ต้องเป็นอย่างไร เป็นการศึกษมาถึงที่มา เบื้องหลังที่เห็นไม่ได้ด้วยตา

? เคยเอื่อมถึงขนาดจะเลิกทำไหมอะ

ไม่เคยถึงขนาดนั้น แต่มันก็เริ่มเอื่อมขึ้นมา ทั้งเราและนายธรรมทาสมันรู้ว่าต้องพุงไปให้ได้ เริ่มเอื่อมทีละนิดทีละนิด เอื่อมอย่างมั่นคง (หัวเราะ) จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ไม่นึกว่าจะต้องทำอย่างนั้นอีกแล้ว เดี่ยวนี้พุทธศาสนาก็เป็นเพียงเครื่องมือสื่อสารของมูลนิธิธรรมทานเท่านั้น แต่ก่อนนี้ มันคิดจะให้ธรรมะเป็นธรรมทานด้วย

? อาจารย์ดูปฏิรูปเองทุกเรื่องหรือเปล่าครับ

ไม่ต้องดู เพราะว่าไว้ใจบรรณาธิการ ผมไม่ต้องตรวจปฏิรูปเลยนะ ตลอดเวลา แม้แต่ตามรอยพระอรหันต์ก็ไม่เคยตรวจปฏิรูป บรรณาธิการทำงานได้ผลงานดี เห็นอยู่

ตอนหลัง ๆ มาทำชุดธรรมโฆษณานี้ เคยดูบ้าง แต่ก็นิดหน่อยเท่านั้นแหละ ขอดูตอนพิมพ์เสร็จก่อน เย็บเล่ม ถ้ามีอะไรผิดพลาดร้ายแรง ก็เขียนเป็นใบแก้คำผิดให้ คือดูในใบพิมพ์เสร็จ เขาก็พิมพ์มาเรื่อย ส่งทยอยมาให้ดู ผมก็ดูบ้างไม่ดูบ้าง (หัวเราะ) เฉพาะที่ผิดร้ายแรงก็เขียนบอกไปในใบแก้คำผิด คุณอรุณวดีเป็นคนดูปฏิรูปให้จนกระทั่งส่งพิมพ์ ตอนหลังสุดนี้ผมก็แทบจะไม่ได้ดูแล้ว

? อาจารย์ครับ ระยะเวลาทำหนังสือพิมพ์จริงจังนี้ เวลาส่งเรื่องฉุกเฉินไหนครับ

มันตั้ง ๓ เดือน พอดี ๆ เขียนตามเรื่องราว เขียนตามความพอใจ ที่เขียนตรีมาสากลักขิตกาลพจน์ นั้นตั้งใจหน่อยว่าจะพิมพ์รวมเป็นเล่มสักที คงได้เป็นธรรมโฆษณเล่มหนึ่งเต็ม ๆ ต้องไปเก็บคัดออกมาจากหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาทุกเล่ม บางเรื่องผมก็พอใจตัวเอง มีเรื่องธรรมชั้นโลกุตระลึก ๆ ก็มี ผิว ๆ โลก ๆ ก็มี

เรื่องยาว ๆ อย่างเรื่อง *ปมเชื่อง* เรื่อง *อนัตตา* นั้นแหละ ค่อนข้างจะเหน็ดเหนื่อย นอกนั้นก็ทำประเดี๋ยวเดียว มันเป็นการเขียนเรื่องที่ถนัดพอเขียนได้ คั่นคว้าอะไรมากมายไม่ค่อยมี นิสัยมันไม่ค่อยดี คั่นบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ หมายถึงเอาไว้บ้างเหมือนกันว่าจะอ้างอะไร ตอนนั้นต้องเรียกว่าทำงานลวก ๆ เดี่ยวนี้ยังคิดนึกอะไรมากกว่า ตอนปัจจุบันที่เขียนหนังสือด้วยการพูด อย่างน้อยก็ทำบัตรขึ้นมาแผ่นหนึ่ง (หัวเราะ) เพื่อจะพูดวันเสาร์ เฉพาะชุดพูดวันเสาร์นั้นแหละทำบัตรหัวข้อที่พูดไว้ ตอนบรรยายชุดผู้พิพากษาต้องคิดล่วงหน้ามาก รวบรวมประเด็นต่าง ๆ ที่จะมีประโยชน์ แล้วโน้ตใส่สมุดแบบฝึกหัดเล็ก ๆ พูดครั้งหนึ่งก็ราว ๆ ใบหรือ ๒ ใบ จุดแต่หัวข้อ สมุดเล็ก ๆ ที่เด็กนักเรียนใช้เล่มหนึ่งพอดี ไว้บรรยายได้ ๑๐ ครั้ง

? อาจารย์ครับ แต่เวลาอ่านงานของอาจารย์นี้ งานสมัยเขียนผมรู้สึกกระชับกว่า มีรสชาติให้ขบคิด

มากกว่า อาจารย์ไม่ได้ร่างโครงไว้ก่อนหรือครับ

มันพร้อมกันนะ วางพล็อตไว้ในใจแล้วก็ลงโครงร่างเขียน เรื่องที่ยุ่งยาก ต้องค้นเอ็นไซโคลปีเดีย บริ ตานิก้า เป็นส่วนมาก ก็มีเรื่องศีลธรรม

การเขียนตอนแรกมันมีความระมัดระวัง และก็สามรถขัดเกลาให้กระชับ แต่ชุดพูดปากเปล่านี้มัน ทำไม่ได้ แล้วมันก็มากเข้า บางทีก็เอาตามเรื่องที่ถนัด

สมัยเขียนนั้น ผมพิมพ์ดีดเลย ไม่ได้ร่างด้วยปากกาก่อน นาน ๆ จะมีที่ฉีกทิ้งเขียนใหม่ทีหนึ่ง ส่วนมากก็ใช้ได้เลย ขัดเกลาแก้ไขนิดหน่อย เครื่องพิมพ์ดีดเครื่องแรกที่น่าหงวนถวยนั้นแหละ มันพิเศษที่ ตัวอักษรยกขึ้นมาครึ่งหนึ่ง ไม่ได้นอนแบนแบบสมัยนี้ เพราะฉะนั้น ระยะเวลาที่พิมพ์มันจึงสั้น พิมพ์ได้เร็ว แต่ เป็นแบบตีสระก่อน จึงตีตัวอักษร ส่วนมากก็ใช้เวลากลางวัน กลางคืนไม่สะดวก กลางคืนใช้อ่านค้นคว้า

๑ อาจารย์เคยถูกคุณธรรมทาสเซ็นเซอร์บ้างไหมครับ

นึกไม่ออก อ้อ มี นึกได้แล้ว เซ็นเซอร์โคลงฝรั่ง เรื่องปลาสมหมวก ผมไปขโมยเขามา แล้วเปลี่ยน ตามใจชอบ เขาเขียนว่าปลาสมหมวกขึ้นบกไม่ได้ ผมไปแปลงเสียให้สมหมวกธรรมะก็ขึ้นบกได้ อย่างอื่น เกือบจะเหมือนเดิม นายธรรมทาสบอกว่า ลงไม่ได้นะ ถ้างแล้วทีหลัง ๆ มีคนบอกให้ลงอีก จะทำไม่ได้ เขียนให้ด้อย่างนั้นอีกไม่ได้ ก็เลยระงับไป (หัวเราะ)

นอกนั้นก็ไม่เคยมี ผมก็ไม่เคยไปเซ็นเซอร์ของเขา ไม่มีหน้าที่ เขาก็ไม่ต้องส่งให้ผมดูก่อน เว้นแต่เรื่อง ธรรมะที่เขาเขียนแล้วไม่แน่ใจ มาให้ผมช่วยดู กันไม่ให้มีอะไรผิดพลาดเท่านั้น แก่นิด ๆ หน่อย ๆ

ตอนสงครามโลกที่เขาเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์กัน ของเราก็สะดวก ไม่มีปัญหาอะไร นายธรรมทาสเขา เป็นเพื่อนร่วมชั้นกับคุณเพรียง โจรจรัส เขาเป็นกรรมการเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์แห่งชาติ อยู่ที่บ้านดอน เราก็ก ส่งให้เขาเซ็นเซอร์นี่เลย

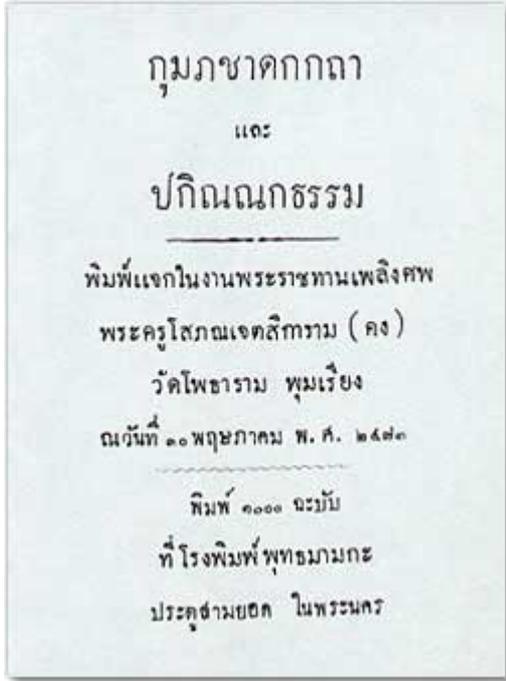
๒ ผมดูพุทธศาสนาเก่า ๆ เห็นบางปีก็รวมหลาย ๆ เล่มเป็นเล่มเดียว บางปีก็ ๒ ปีเล่มเดียว

มันเป็นเรื่องทำไมกันโดยเหตุผลใดเหตุผลหนึ่ง หรือว่าโกงมั่ง (หัวเราะ) ประหยัดงานให้มันน้อยเข้า เวลาเมืองอื่นยุ่ง ๆ โกงสมาชิก บางปีทั้งปี ๔ เล่มลดเหลือเล่มเดียวก็มี แล้วก็ตอนสงคราม มีปัญหาเรื่อง กระดาษหายาก บางทีก็ใช้กระดาษอาร์ตพิมพ์ทั้งเล่ม แต่เล่มบาง ๆ บางที ๒ ปีเล่ม ก็ตอนสงครามนี้แหละ เรื่องหากระดาษอะไรนี้ มันอยู่ในหน้าที่ของนายธรรมทาสเขา

๓ อาจารย์ครับ อย่างปีที่ ๒ ผมเห็นมีสำเนาปาฐกถาของอาจารย์ที่ไปพูดที่นครศรีธรรมราชมาลง ทำได้ อย่างไรครับ ตอนนั้นยังไม่มีเทปบันทึกเสียง

ผมจำไม่ได้ คงไปพูดก่อน แล้วเอาที่จดย่อ นั้นมาเรียบเรียงอีกที โครมมันยังอยู่ คำเรื่องมันยังอยู่แล้ว ก็ดีกว่า มันได้พูดไปทีหนึ่งแล้ว เนื้อความมันเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น มันเป็นระยะฝักหัด ยังไม่เป็นที่พอใจ

? อาจารย์ครับ งานเขียนชิ้นแรก ๆ สุดและท้าย ๆ สุดคืออะไรครับ

งานเขียนชิ้นแรกของท่านอาจารย์ ชื่อ "ประโยชน์แห่งทาน" ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ เขียนเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๓ บรรยายกาศทางวัฒนธรรมในตอนนั้น พระพุทธศาสนา เริ่มถูกท้าทายอย่างเปิดเผย จากคนหนุ่มที่รับอิทธิพลจาก ระบบคุณค่าแบบตะวันตก และขาดความเข้าใจที่ตีพอ ต่อรากฐานทางอารยธรรมของไทย เริ่มมีบุคคลอย่างนาย นรินทร (กลิ่ง) ออกหนังสือโจมตีพระสงฆ์ ตั้งแต่ชั้น สมเด็จพระสังฆราชลงมา รวมทั้งเริ่มตั้งคำถามเกี่ยวกับการให้ทานด้วย งานเขียนชิ้นนี้ และอีกสองชิ้นต่อมา ถือได้ว่าเป็นการตอบโต้ข้อกล่าวหา ต่อพระพุทธศาสนา ด้วยความเข้าใจผิดของคนสมัยนั้น

เรื่องแรก (หัวเราะ) แต่งในการฉลองโรงเรียน นักรธรรมวัดพระธาตุไชยา คือเมื่อผมเปิดสอนไปปีหนึ่งแล้ว ท่านพระครูโสภณฯ (เอียด) ท่านก็จัดการฉลองเพื่อหาเงินบำรุงการศึกษาที่นั่น แล้วก็พิมพ์หนังสือแจก เงินพิมพ์ก็ไปเก็บจากน้ำห้วงวนเหมือนกัน เป็นเจ้าของโรงเรียนนี้ (หือ ๆ ๆ) ดูเหมือนจะพิมพ์ที่โรงพิมพ์พุทธมามกะ ตอนนั้นผมขึ้นไปอยู่กรุงเทพฯ แล้ว (๒๔๗๓) ผมเขียนเรื่อง พระพุทธศาสนา ค่อนข้างแปลกสำหรับชาววัดสมัยนั้น ซึ่งไม่เคยได้ยินได้ฟังเรื่องแบบนี้ เรื่องต่อมา ผมเขียนเรื่อง **ประโยชน์แห่งทาน** พิมพ์รวมในหนังสือชื่อ "กุมภษาคกกถา" ซึ่งอาจารย์พระครูชยาภิวังษ์ (กลั่น) แปลมาจากภาษาบาลี และมีเรื่องของคนอื่น ๆ อีก พิมพ์มาแจกงานพระราชทานเพลิงศพของ พระครูโสภณเจตสิกการาม (คง) (๓๐ พ.ค. ๒๔๗๓) ซึ่งเป็นอุปัชฌาย์ ตอนนั้นยังเรียนอยู่กรุงเทพฯ หนังสือนี้เราหาไม่ได้เลย ตอนนั้นก็พิมพ์ที่โรงพิมพ์เดิมที่เป็นโรงพิมพ์ของนายเถา ศรีชลาสัย (เปรี๊ญญ) คือโรงพิมพ์พุทธมามกะ แถวประจวบคีรีขันธ์ เป็นโรงพิมพ์เล็ก ๆ ห้องเดียว นายเถาคนนี้เป็นศิษย์สมเด็จพระสังฆราช ต่อมาได้รับราชการที่กระทรวงการต่างประเทศ เปลี่ยนชื่อเป็นปริดา ค้นคว้าเรื่องทางโบราณคดีไว้เป็นหลักเป็นฐานหลายเรื่อง ต่อมาผมได้เอาเรื่องเกี่ยวกับการทำทานที่เขียนขึ้นสั้น ๆ ครั้งแรกนี้มาเขียนให้สมบูรณ์ พิมพ์แจกในงานฉลองสัญญาบัตรของพระครูคุณานุกุล (ศักดิ์) อาจารย์คู่สวด ตอนนี้นำไปพิมพ์ที่โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิ

เมลที่สี่พระยา พวกมหาเปรียญลาพรตที่ไปทำงานที่นั่น บอกว่ายังไม่เคยเห็นใครเขียนแบบนี้เลย ทำอย่างไม่น่าจะทำได้ มีอ้างอิงบาลี อรรถกถาฎีกาสมนุสรณ์ (หัวเราะ) ก่อนมาสวณโมกข์ ดูเหมือนจะเคยตั้งโครงเขียนเรื่องอริยสัจจ์ แต่ไม่สำเร็จ ต้นร่างยังคงอยู่ (หัวเราะ) ดีแล้วที่ไม่ได้เขียน ความคิดเด็ก ๆ แบบนั้น เขียน

มาคงขายชี้นำตายเลย เมื่ออยู่สวนโมกข์เก่าไม่นานก็เริ่มเขียนตามรอยพระอรหันต์ เขียนเป็นตอน ๆ เพื่อ
 สำหรับการศึกษาของตนเองด้วย เพื่อลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาด้วย เขียนอยู่หลายปี ในที่สุดก็ค้างอยู่
 แค่นั้น ดังที่เล่ามาแล้ว

เรื่องล่าสุดที่เขียนอย่างจริงจังก็เห็นจะได้แก่ "สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์" (๑๒ มิ.ย. ๒๕๖๖) มี
 พระเถระชั้นสูงรูปหนึ่ง บอกว่าแต่ไหนแต่ไรไม่เคยมีหนังสืองานศพครั้งไหนผู้ครั้งนี้ได้ คล้าย ๆ กับว่าถ้า
 ตัวเองตายอยากให้มีใครเขียนแบบนี้ ผมเขียนเพราะเห็นแก่พระคุณของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พระคุณ
 คุณเป็นศิษย์ที่รักษาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ ประมาณ เป็นทั้งอาจารย์ เป็นทั้งอุปัชฌาย์ เป็นการเขียนในยุคที่เบื่อก่อนเขียนเต็มที่
 แล้ว

หัวเลี้ยวหัวต่อของการเติบโต

❓ อาจารย์ครับ ตอนนี้อยากจะถามอาจารย์ช่วยเล่าถึงตอนขยับขยายจากสวนโมกข์เก่ามาสวนโมกข์
 ปัจจุบัน ว่าเป็นมาอย่างไร มีสาเหตุอะไรจึงได้คิดจะย้ายครับ

มันไม่ได้คิดจะย้าย ใช้คำว่าย้ายไม่ถูกหรอก (หัวเราะ) ผมมาพักที่วัดชยารามบ่อย ๆ เนื่องจากตอน
 นั้น เมื่อคณะธรรมทานย้ายจากพุ่มเรียงมาอยู่ที่ริมทางรถไฟ (๒๕๗๙) ก็มาเปิดห้องธรรมทาน เปิดห้องอ่าน
 หนังสือ เปิดห้องแสดงธรรมขึ้นที่นั่น ผมก็ต้องมาเทศน์เป็นประจำ บางคืนก็ไปพลอยนอนค้างที่กุฏิ ท่านพระ
 ครูโสภณฯ (พระครูโสภณเจตสิกการาม-ชา - ปัจจุบันเป็นเจ้าของคณะอำเภอยะโฮน) ตอนนั้นท่านยังเป็นพระปลัด
 ชา วัดมันจะร้างก็เลยให้ท่านปลัดเข้าไปเฝ้าอยู่ กุฏิหลังนั้นรื้อไปแล้ว พอผมไปพักมากเข้า ๆ ก็ทำให้เกิดต้อง
 สร้างที่พักที่วัดชยารามขึ้น คือหอสมุดหลังเล็กนั่นแหละ ต้องสร้างขึ้นมาสสำหรับเป็นที่พักด้วย เป็นที่เก็บ
 หนังสือ เขียนหนังสือด้วย ตอนสร้างหอสมุดนี้ (๒๕๘๒) จ้างเขา จ้างนายตัว ไปรื้อบ้านเก่า ทางบ้านเวียง
 ชื่อเขา จำได้ว่า ๗๕ บาท ไม่รู้ว่าค่าจ้างนายตัว หรือค่าบ้าน พื้นปูนนั้น ผมทำเอง เพราะต้องการทำกันปลวก
 มีน้ำล้อมรอบ ต้องทำเอง ช่างบนที่เป็นไม้เนื้อแข็งนายตัวทำ

พอมาพักบ่อย ๆ เข้า มันก็คิดว่าควรจะมีที่สะดวกสำหรับอบรมสั่งสอนประชาชนบ้าง ที่สวนโมกข์
 พุ่มเรียงนั้นมันไม่สะดวก มันเล็กนัก ดังนั้นก็ควรสร้างสถานที่ที่ใช้ในการประชุมได้ จึงคิดสร้างหลังที่เรียกกัน
 ว่าสโมสรธรรมทานขึ้น

และเพราะคิดจะสร้างอันนี้ ทำให้ได้มาพบสวนโมกข์ปัจจุบัน เนื่องจากต้องเข้ามาหาไม้ในป่า ต้อง
 เทียวสำรวจตามป่า ต้องขอแรงผู้คนที่มิใช่ช่างไม้ไปลากไม้ไปอะไร

? ขอความกรุณาอาจารย์เล่าตอนไปหาไม้ในป่าไว้ด้วยครับ เดินเข้าไปหรืออย่างไรครับ

เดินเข้าไปลึก ไปถึงควนรา ถึงเขาโพธิ์ ไปนอนที่ละหลายคืน ไปทีหนึ่ง ๙ วัน ๑๐ วัน ไปหลายครั้ง มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งเข้าไปช่วย ทำส่วนที่พระทำไม่ได้ ช่วยกันทำไม้กลมให้เป็นไม้เหลี่ยม แล้วใช้ช่างลาก ออกมาจากป่ารก มาไว้ริมทางใหญ่ ที่นี้คนก็เข้ามาช่วยลากไปวัดชยาราม สนุกสนาน (หัวเราะเบา ๆ) สนุกสนานกันเป็นบ้าเลย คนลากไม้เหลี่ยมละ ๔๐-๕๐ คน แล้วก็แข่งกันด้วย ไม้ประมาณ ๓๐-๔๐ เหลี่ยม

? เฉพาะตัวอาจารย์เองเข้าไปทำอะไรครับ

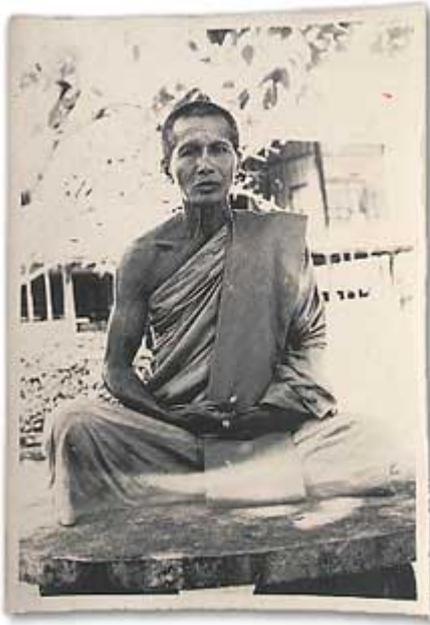
ไปดูซิ ไปดูให้งานมันเดิน ดูความสะดวก เพื่อความปลอดภัย ผมไปนอนในป่า ทำให้อาหารตามเข้าไปได้โดยง่าย (หัวเราะ) พวกชาวบ้านข้างวัดชยารามช่วยมาก เขาหุงหาไปเสร็จ แล้วเดินไปแต่เช้า ไปถึงก็ได้ เวลาคั้นเข้าพอดี ผมก็เลยไปหัดเลื่อยไม้บ้าง หัดตากไม้บ้าง เคยทำมาบ้างแล้วตอนอยู่วัดใหม่พุมเรียง ก็ได้มาเรียนเพิ่ม หัดผูกเชือกให้ช่างลากไม้ออกมา มันมีเคล็ดมีเทคนิคอะไรน่าสนใจมาก ผมสนใจความรู้พวกนี้ มันง่าย เรียกว่าลงทุนน้อย ของง่าย ๆ แต่ว่ามันได้ผลมาก ช่างวิ่งอย่างไรก็ไม่หลุด เขามีไม้เล็ก ๆ อันหนึ่งงัดคาคัดไว้ หรืออย่างไม้โคนลงมานอนกลม ๆ มีวิธีผ่าอย่างไรมันจึงจะเป็นเหลี่ยมขึ้นมา ท่านธนา (พระครูธรรมสาร เจ้าอาวาสวัดชยารามปัจจุบัน) ท่านก็ไปช่วยด้วย ไปนอนในป่าด้วยกัน เวลานอนก็เลือกนอนตรงโคนไม้ ใช้ใบไม้มาปูลาด ๆ หนา ๆ ที่นี้ก็นอน โดยใช้รากไม้แทนหมอน ใช้มาลาเรียอะไรไม่ปรากฏเลย มันเป็นฤดูแล้ง

ใช้มาลาเรียกลับมามีตามวัด ที่วัดพระธาตุฯ นี้ตัวร้าย แต่ก่อนนี้บางที่เด็กทุกคนนอนเจ็บเป็นไข้ มาลาเรียหมดทุกคนเลย บางพรรษาวัดชยาราม เด็กทุกคนนอนซมหมด ไม่มีใครหิวปีนโตก็เคย และรอดตัวก็ด้วยของง่าย ๆ เผลอตอนนั้นสงครามอินโดจีนใหม่ ๆ ยายหายาก มันฟลุค เจ้าคุณธรรมวโรดม วัดราชาธิวาส เป็นเจ้าคณะภาคสมัยนั้น ท่านเคยเอาต้นควินินมาปลูกไว้ที่วัดของท่าน แล้วมันแก้ปัญหาย่างนี้ได้ ก็เลยเอามาแจกให้ปลูกไว้ทุกวัด ตอนท่านแวะมาตรวจการ ท่านมาบ่อย ๆ เคยแวะที่นี้ ที่ไชยานี้หลายครั้ง ท่านมาแนะให้วัดทุกวัดปลูก แก้ปัญหานี้ แต่ว่าไม่ค่อยมีวัดสนใจหรอก ดูเหมือนจะเหลืออยู่แต่ที่วัดชยาราม และที่นี้ตรงหน้าโรงธรรมเท่านั้น วัดชยารามยังมีอยู่หลายต้น วัดธรรมดาไม่ค่อยสนใจ เวลาออกดอกก็พอดูได้ คล้ายดอกซากุระ ดอกละเอียดขาว คลุมไปทั้งต้น

เอาใบ ราก ต้น เปลือก ดอก เรียกว่าทั้ง ๕ ต้มน้ำกิน ๒-๓ วันก็ลุกขึ้นมาได้ และใช้รากอ่อน ๆ ได้ดิน รากใหญ่ ๆ ผนกับน้ำข้าวขาวพรมตัวเด็ก แก้ชักได้อย่างวิเศษ แก้เด็กชักตัวร้อน ต้นควินินแบบนี้มันขมอย่าง ดี ขมอย่างสนิท ไม่เหมือนกับต้นเลี่ยน มันคล้ายกัน แต่มันขมเยียน กินแล้วอาเจียน แต่ก็ได้ผลดีเหมือนกัน ควินินนั้นเรามาต้มกับสะเดาไทย ๆ ของเรา ก็ได้ผลดี แก้เป็นหวัดก็ใส่ขมิ้นอ้อยไปด้วย

๑. อาจารย์ครับ การระดมชาวบ้านมาช่วยงานกันแบบนี้ ทำกันอย่างไรครับ

นั่นแหละ เขาก็แปลกใจเหมือนกัน ว่าทำไมทำกันได้ หลังจากนั้นก็เงียบ ไม่มีอีกแล้ว เขาก็ประหลาดใจกันมากที่ทำได้ มันยังไม่เคยมีไม่เคยพบ ว่าคนไปช่วยกันลากไม้จากในป่า แล้วก็ลากแข่งกันไปข้ามทางรถไฟไปวัดชยาราม บางวันได้ตั้ง ๑๐ เหลี่ยม ๑๐ ซุง ไปลากมาจากป่าโน่น ไม้ตะเคียนดูเหมือนจะหมดคราวนั้น เดี่ยวนี้ชาวบ้านยังหาต้นตะเคียนไม่ได้ ตัดมา ๔๐-๕๐ ต้น เอามาทำเสา ทำคาน แป้ ตง จันทัน ไม้ตะเคียนทั้งนั้น กระดานพื้นก็ใช้ตะเคียน หลังจากนั้นอยู่ทน ฝาใช้ไม้ยางอย่างดี

พระครูสุทธธรรมสาร เจ้าอาวาสวัดชยาราม เพื่อนสหธรรมิกที่สำคัญมากรูปหนึ่งของพระมหาเจี๊อม ผู้ร่วมแรงช่วยงาน โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ท่านอาจารย์ถือว่า เป็นเพื่อนที่ตายแทนกันได้คนหนึ่ง ปัจจุบันถึงแก่กรรมภาพแล้ว

ความจริงมันมีธรรมเนียมอยู่บ้าง ในการที่ชาวบ้านจะมาช่วยกัน เมื่อมันมีเหตุการณ์ใหญ่กว่าธรรมดา จะสร้างอะไรใหญ่กว่าธรรมดา มันมีธรรมเนียมอยู่แล้ว เขาจะไม่จ้งกัน จ้งก็ไม่มีคนรับเหมาแล้วของเราก็ไม่ได้สร้างวัด ไม่ได้สร้างศาลาการเปรียญ สร้างเป็นสโมสร เป็นที่สำหรับประชุม เป็นที่สำหรับอ่านหนังสือ ก็เป็นของใหม่สำหรับประชาชน เราก็บอกกับคนคุ้นเคยกันไม่กี่คน เขาก็บอกเพื่อนฝูงอีกทีหนึ่ง รวมกันมันก็มากพอ เมื่อจับหัวหน้าหมู่ หัวหน้าคณะ ได้ ๔-๕ คนแล้ว เขาก็ไปหามาเอง เป็น ๑๐ เป็น ๑๐๐ ตาจุดเป็นคนหนึ่ง แกเป็นเจ้าของที่แยกที่นาให้เพื่อสร้างอะไรแปลก ๆ แกเองก็ช่วยเต็มที่ ช่วยติดต่อคนกว้างขวาง วานข้างวานอะไร แกเป็นคนช่วย แกพาผมไปถึงบ้านเจ้าของข้างก็ยังมี นายจุด แล้วก็นายคง น้องชายด้วย

แถวนี้ (ต.เลม็ด) ก็มีนายแคล้ว นายจร เป็นตัวตั้งตัวตี แถววัดชยารามก็นายอบ แถวล่างลงไปทางวัดสโมสร วัดสำโรงก็เป็นคณะของท่านพระครูสุทธฯ ของทางตำบลเวียงก็พระครูถาวรวัดตวิมล ตอนนั้นท่านเป็นพระปลัดแก้ว ท่านเหล่านี้ช่วยกันทั้งนั้น ช่วยกันร่วมมือ นายจุดมากกว่าเพื่อน เดินทุกวัน เดินทุกวัด นายจุด เสือนิล

ตอนก่อสร้างก็บังเอิญมีอีกคนหนึ่ง ชื่อนายกลั่น เป็นญาติ ๆ กันอยู่ที่สี่แยกตลาดไชยา แล้วก็ท่านธนฯ อีกแรงหนึ่ง ๒ คนนี้เป็นหัวหน้าในเรื่องการสร้าง มักวานกันเลื่อย วานหมู่บ้านนั้นหมู่บ้านนี้ ทำด้วยแรงมากที่สุด ก็ลุงกลั่นนี่แหละ แกเป็นลูกศิษย์ไปกรุงเทพฯ กับผมแทบทุกครั้ง ทุกคราว ตอนนี้อยู่แล้ว

ท่านธนะ นั้นเหนื่อยมาก เหนื่อยที่สุด แล้วท่านก็ต้องมาอยู่ที่วัดชยารามในเวลาต่อมา ผมไปอ้อนวอนท่านให้ย้ายจากวัดเดิมมาอยู่ที่วัดชยาราม ตอนแรกท่านไม่ได้ยิน ท่านมาช่วยเฉย ๆ ช่วยไปช่วยมา ท่านพระครูโสภณฯ (ข้า) เห็นได้จังหวะเหมาะ เลยยึดเยียดให้รักษาการเจ้าอาวาสจนเป็นสมภารต่อมาถึงบัดนี้

๑) อาจารย์ครับ แล้วตอนลงมือสร้างนี้ทำกันอย่างไรครับ อาจารย์ลงมือเองด้วยหรือเปล่า

ผมก็ทำกับเขาด้วย รวมกับผู้ที่มาช่วยเหลือ ส่วนที่จ้างได้ก็จ้างเช่นการไถบไม้กระดานอะไรพวกนี้ นอกนั้นก็วานกันมา เวียนกันมา คนหลายทิศหลายทาง แต่คนยืนโรงที่สุด ทำมากที่สุดก็ลูกกลิ้ง แก่งมาก ทำงานสายตัวแทบขาด โดยไม่ได้คิดอะไรเลย แก่รู้สึกเป็นเจ้าของเสียเอง

ห้องถิ่นแถบนี้ เขามีประเพณีอยู่อย่างหนึ่ง เรียกว่า "อุก" อุกแปลว่าปล้นนั่นแหละ คำเดียวกัน วัดไหนมีไม้มาก วัดอื่น ๆ เขาจะอุกมาเลื่อยให้ โดยความหมายก็คือนัดแนะกันแอบมาเลื่อยให้ แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะไม่มีวีแววเสียเลย มันมีวีแววเหมือนกัน เพื่อจะได้เตรียมอาหารไว้เลี้ยงได้ ๓-๔ วัดรวมกันมาเลื่อยไม้ของวัดนี้รวมแล้วก็ ๒๐-๓๐ องค์กร ก็ต้องเลี้ยงให้สมกัน ตอนนั้นเราก็ถูกอุกเหมือนกัน (หัวเราะหือ ๆ) แต่ก็มีข้อเสียเหมือนกัน คนที่ทำไม่เป็นก็ทำให้ไม้คุด ๆ งอ ๆ มันดีในแง่ไม่ต้องจ้าง แต่ก็เสียที่บางครั้งก็ทำให้เสียของ ต้องมาแก้ไข เสียเวลาและเงินเพิ่มบ้าง ผลงานมันไม่ได้ดีเท่ากับจ้างเขาเลื่อย จ้างเขามันได้ตรงตามแนวที่เราต้องการ ดูเหมือนนั้นจะเป็นครั้งสุดท้ายที่เราถูกอุกแล้วต่อจากนั้นไม่ได้ยินข่าวที่ไหนอีก เลิกมาจนบัดนี้ การอุกนี้มันต้องเป็นงานใหญ่ เป็นงานที่มีเกียรติ วานกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่เรียกว่าอุก อุคนั้นบังคับให้เลี้ยงด้วยมันก็ดีไปอย่าง เสียไปอย่าง (หัวเราะหือ ๆ)

๒) อาจารย์ครับ แล้วที่อาจารย์บอกว่า ไม้ฝาใช้ไม้อย่างดีนั้นเป็นอย่างไรครับ เขามาจากไหน

อ้อ ไม้ยางอย่างดี คือไม้ยางที่แก่แล้ว ทำแบบโรงเลื่อยฝรั่ง คือเอาเป็นขนชูโต ๆ แซ่ในน้ำเป็นปี ๆ ๒ ปี ๓ ปี แล้วจึงค่อยเอาขึ้นมาเลื่อย ไม้แบบนี้มันทนถึงที่สุด ไม้ยางตอนนั้นซื้อมาจากโรงเลื่อยอีสต์เอเชียติกที่บ้านดอน เป็นโรงเลื่อยใหญ่แบบฝรั่งอย่างที่ว่า

๓) อาจารย์ครับ ไม้ที่ตัดมาจากป่าครวนั้นไม่ผิดกฎหมายหรือครับ ต้องเสียค่าอะไรหรือเปล่า

ไม่ได้เสียค่าภาคหลวง บอกเขาให้มาเก็บ ถ้าไม่มาก็เฉยเสีย ในทางวินัยก็ถือว่าเราไม่ได้ตัด ตาจุดกับลูกกลิ้งเป็นคนตัด ในทางบ้านเมืองเขาเห็นเป็นของวัดเขาก็ยกเว้นกันทั้งนั้น ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว

แต่ตอนที่มาทำวัดนี้เสียค่าภาคหลวง ตอนที่จะทำศาลาโรงธรรม ไม้มันมากนักร เราก็ไปแจ้งให้เจ้าหน้าที่มาจัดการ ไม้มันมากนักรต้องเป็นเรื่องถึงป่าไม้จังหวัด ผู้กำกับตำรวจจังหวัดเกิดศรัทธาบุญขึ้นมาชักชวนมิตรสหายช่วยกันบริจาคเงินค่าภาคหลวงให้

? อาจารย์เอาเวลาที่ไหนทำหนังสือครับ ทำงานแบบนั้น

ตอนนั้นก็ทำไปตามมีตามได้ ตามบุญตามกรรม (หัวเราะหึ ๆ) แต่หนังสือยังออกอยู่เรื่อย ๆ ไม่ได้ขาด เพียงแต่อาจจะผิดเวลาไปบ้าง หลาย ๆ เล่มรวมเป็นเล่มเดียวบ้าง (หัวเราะ)

? อาจารย์ครับ หอสมุดกับสโมสรได้ใช้ทำอะไรบ้าง ครับ

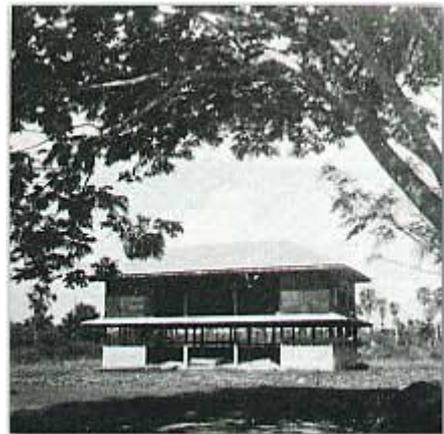
หอสมุดก็เป็นที่พัก ที่เก็บหนังสือ เขียนหนังสือของผม ผมเขียนหนังสืออยู่ที่นี้ ๓-๔ ปี ไป ๆ มา ๆ ระหว่างสวนโมกข์เก่า และเมื่อมา มีสวนโมกข์ปัจจุบันใหม่ ๆ ก็เลยไป ๆ มา ๆ ทั้ง ๓ แห่งอยู่ระยะหนึ่ง

สโมสรยังไม่ทันได้ใช้เป็นที่อบรมประชาชน สร้างอยู่ปีกว่ายังไม่เสร็จสมบูรณ์ ค้างอยู่เพึ่งมาทำต่อไม่นานมานี้ ตอนทำโรงเรียนพุทธบุตรของคุณวิรัตน์ (พระวิรัตน์ วิรัตน์) นี้ แต่ตอนนั้น ข้างบนก็ใช้ได้แล้ว เคยใช้เป็นที่เทศน์ของคณะธรรมทานอยู่บ้าง แม้เมื่อผมย้ายมาอยู่ที่นี้ (สวนโมกข์ปัจจุบัน) แล้ว แต่ส่วนมากก็ใช้เป็นที่พักแขก แขกของวัดบ้าง แขกของสวนโมกข์บ้าง สมัยนั้นการเดินทางยังไม่สะดวก บางครั้งต้องพักที่นั่นก่อนค่อยเดินทางมาที่นี่ เวลาเจ้าคณะภาคมา ก็เคยพักที่นั่น ข้าราชการก็มี ที่จำได้แน่ ผมลงไปช่วยด้วยก็คือ เขามาเผยแพร่โศตทัศน์ศึกษา เป็นครั้งแรกที่ได้เห็นเครื่องฉายสไลด์ยาวรูปร่างเหมือนกับปืนใหญ่ เขาก็พักที่นั่นแหละ ฉายลงมาจากบนสโมสรเลย จออยู่ทางตะวันออกไกลทีเดียว

เมื่อย้ายมาอยู่ที่นี้แล้ว ก็กิจการทางหอสมุดและสโมสรก็ค่อย ๆ เลิกไป เป็นส่วนหนึ่งของวัดชยารามไป มีท่านธนะ เป็นผู้มาดูแลเป็นเจ้าอาวาส เดียวนี้ก็ใช้เป็นอาคารของโรงเรียนพุทธบุตร ดังที่เห็น ๆ กันอยู่

หอสมุดธรรมทานในวัดชยาราม ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ใช้เป็นที่พักของพระมหาเจี๊อม ในระหว่างเดินทางจากสวนโมกข์พุมเรียง มาแสดงธรรมที่คณะธรรมทานแห่งใหม่ บริเวณใกล้ทางรถไฟ และใช้เป็นห้องสมุดกับที่ทำงานค้นคว้า ของพระมหาเจี๊อมด้วย

สโมสรธรรมทาน

? อาจารย์ครับ ตอนพบสวนโมกข์ปัจจุบัน พบอย่างไรครับ

ก็ตอนไปดูและการทำไม้ในป่า เดินผ่านที่แปลงนี้บ่อย ๆ จนวันหนึ่งจึงถามกันขึ้นว่า นี่มันที่ของใคร ทางเดินยาวเพื่อยึดไปเลย มีต้นมะพร้าวหลายหลาย ๆ เป็นที่ของใคร ก็มีคนบอกว่า ของหลวงพรหมปัญญา เขาจะขายถูก ๆ เขาเคยบอกขาย ๓๕ บาท ไม่มีคนซื้อ ทั้งหมดนี้แหละ (หัวเราะ) ผมก็เลยสนใจว่า ที่ตั้งเยอะแยะนี้ (หัวเราะ) ก็เลยติดตาม ๆ จนรู้ได้ว่าอาจจะซื้อได้ เพื่อทำเป็นแบบสวนโมกข์ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง จะดีกว่า เพราะพอเดินเข้ามาดู มันน่าดู มีภูเขาตรงกลาง มีลำธาร ตอนนั้นมันน้ำมาก ก็เลยพยายามติดตามติดต่อกับเจ้าของ ก็ได้นัดพบกันที่ตลาด เจ้าของเขาไปอยู่บ้านดอนแล้ว แกก็พูดตรง ๆ บ้าระห่าของแก (หัวเราะเฮ้อ ๆ) ว่า โอ ท่าน ท่านจะซื้อ ท่านมีทางจะบอกบุญได้มาก ผมเอา ๓,๐๐๐ บาท (หัวเราะเฮ้อ ๆ) เคยจะขาย ๓๕ บาท จะเอา ๓,๐๐๐ บาท มันบ้าที่สุด เราก็เฉยเสีย บอกว่าแพงนัก เราเฉยเสีย ต่อมาแกคงเกิดความลำบากทางการเงิน ทางการเงินบีบคั้นเข้า ๆ ก็ลดลงมาเรื่อย ลดเรื่อย ติดต่อกันมาจนผลสุดท้าย ตกลงกันราคา ๔๕๐ บาท วัตได้ ๙๐ ไร่ ไร่ละ ๕ บาท ตอนนั้นเราก็คิดจะทำอะไรให้มันน่าดู เรายังหวังว่าจะซื้อ จะขอจากที่ที่ติดต่อกันให้ได้อย่างน้อย ๒๐๐ ไร่ ทำไปทำมามันได้ตั้ง ๓๑๐ ไร่ สวนโมกข์เก่านั้น เราเช่าเพียง ๗๐ ไร่ เฉพาะตอนบน ข้างล่างมันมีที่อีก เป็นป่าจาก ยุงชุม สู้ไม่ไหว แล้วการคมนาคมไม่สะดวกนัก ถนนแบบเดี๋ยวนี้อย่างไม่มี สู้ที่นี้ไม่ได้ มันมีหวังจะทำให้ใหญ่โตอย่างไรก็ได้ มันสนองกิเลสได้มากกว่า (หัวเราะเฮ้อ ๆ)

ตอนนั้นมหาเจี๊ยกอยู่วัดชยาราม ก็เลยขอให้มหาเจี๊ยกมาอยู่ที่นี้ มหาเจี๊ยกมาอยู่เป็นคนแรก (หัวเราะ) แล้วนายอัน พ่อของภารโรงโรงเรียนวัดชยารามสมัยนั้นมาอยู่ด้วย ก็แล้วแต่จะทำอะไรกันก็ได้ ที่นี้ประชาชนแถวนี้เขาอยากจะมีวัด พอว่าจะมีวัดเขาจึงช่วยเหลือ ช่วยใส่บาตร ช่วยทุกอย่าง มหาเจี๊ยกก็ทำอะไรก็ออกแบกไปตามเรื่องของแก นายอันก็ทำตาลมะพร้าว บากต้นมะพร้าวเสียหายไปหลายต้น มหาเจี๊ยกอยู่สักปี ๒ ปี ผมจึงตามมาอยู่บ้าง เลยไป ๆ มา ๆ อยู่ทั้ง ๓ แห่ง (หัวเราะ) มันไม่ใช่ย้าย มันสร้างเพิ่มขึ้น อยู่ที่นี้บ้าง อยู่วัดชยารามบ้าง ไปพุมเรียงนาน ๆ ครั้ง ตอนนั้นมหาสำเร็จอยู่พุมเรียง ต่อมามหาสำเร็จมาช่วยงานทางนี้ จนพุมเรียงไม่มีใครอยู่ มันเหลือวิสัยที่จะรักษาก็ต้องปล่อยให้ร้างไประยะหนึ่ง (๒๔๘๙-๒๕๑๔) ของที่ชนได้ก็ชนมาที่นี้ กุฎีกยกให้วัดใหม่พุมเรียงไป กุฎีหลังเล็กที่ผมเคยใช้เขียนหนังสือ นานที่สุด ก็ยกมาที่นี้ หามกันมา ๒ หลังเล็ก ๆ ผู้ใหญ่ชิตสมัยยังบวชอยู่เป็นคนให้จัดการหามาไว้ ของอย่างอื่น ๆ ก็ชนลงเรือกันมา สัก ๒ เทียบก็หมด เอาของลงเรือตรงคลองพุมเรียง ตรงที่ผ่านหลังวัดสวนโมกข์เก่า พาออกสู่ทะเล แล้วเข้าคลองไชยา เข้ามาจนถึงปากด่าน ม้าปูนที่ตั้งอยู่หน้ากุฎีคุณนุ้ย ก็ชนมาคราวนั้น

บทที่ ๔ สร้างสวนโมกข์ที่มองเห็นได้

ก่อนจะมาเป็นส่วนโมกข์และธารน้ำไหล

ธารน้ำไหลในอดีต

❓ อาจารย์ครับ บริเวณที่เป็นสวนโมกข์อยู่เดี๋ยวนี้ ในสมัยแรก ๆ ที่อาจารย์มาพบ มีสภาพอย่างไรครับ

แรกสุด บริเวณแถวนี้ เขาเรียกด่านน้ำไหล มันเป็นช่องแคบ สำหรับดักจับผู้ร้าย ถ้าผู้ร้ายจากทางเหนือจะไปใต้ ทางใต้จะไปเหนือ ก็ต้องผ่านช่องนี้ ช้าง ม้า วัว ควาย จะไปทางใต้ก็ต้องผ่านช่องนี้ การเดินทางทางบกต้องผ่านช่องนี้ สมัยโบราณจึงใช้เป็นที่ยักจับผู้ร้าย ด้านหนึ่งเป็นเขานางเอ ด้านหนึ่งเป็นพรุ ลึก ลงไปไม่ได้

พรุคือที่ดินที่เป็นโคลนลึก เป็นโคลนปนหญ้า ปนใบไม้เน่า ลึกท่วมตัวก็ได้ เรียกว่าพรุ เมื่อก่อนโบราณ มันเป็นละหานทะเล แล้วตื้นเขินขึ้นมา กลายเป็นโคลนเป็นพรุ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผักหญ้า ภาษาทางภาคกลาง ก็ดูเหมือนจะมีคำว่าพรุ ปัจจุบันก็อยู่ฝั่งโน้นของถนนใหญ่ มันก็แคบเข้าเรื่อย ๆ พอตื้นก็ทำนาได้ พอทำนาก็ตื้นขึ้นโดยเร็ว ดินมันลงไปถม เลยกกลายเป็นท้องนามากเข้า ๆ ถ้ามันรกไปด้วยหญ้า ดินลงไปถมไม่ได้ ก็ล้วยไม้แวนดำ ชุกกะเรียน่าที่ผมเคยเรียกเป็นต้นไม้ประจำเมืองไซยานั้นก็เกิดบริเวณนี้แหละ

มากที่สุด ขึ้นอยู่บนต้นง สำหรับในเขตวัดนี้ แรก ๆ นอกจากที่มีต้นไม้แล้ว ก็มีแต่หญ้าคา ธารน้ำยังใหญ่กว่านี้มาก ลงไปอาบได้สบาย น้ำมาก เพิ่งตื่นขึ้น เมื่อตอนบนเขาทำไร่กันเสียแล้ว

สัตว์ป่ายังเหลืออยู่ตามสมควร ในบริเวณนี้เคยมีกวางป่ามากินลูกมะกอกตรงหอไตร ผมขึ้นไปจะกำลังกินอยู่พอดี กวางมีเขา ตัวเกือบเท่าม้า

เสือดาวสีออกดำก็มีตัวหนึ่ง อยู่มาตั้งแต่แรก อยู่ด้วยกันหลายปี ไม่รู้มันนอนตรงไหน พอคำก็ออกมา กินหมา ตัวหนึ่งกินได้ ๒-๓ วัน นับได้ว่ามันเอาไปกิน ๒๓ ตัว น่าใจหาย (หัวเราะ) หลายปี เป็นเวลาหลายปี บางคืนได้ยินเสียงมันร้องอยู่บนเขาพุทททอง ตอนนั้นเขาพุทททองยังไม่ได้สร้างอะไรเลย เราอยู่กันแต่ข้างล่าง มันไม่เคยปรากฏว่าทำร้ายใคร เห็นคนก็หนี บางคืนเด็ก ๆ มันร่อนนอนเล่นกันอยู่ที่โรงชั้นเก่าหลับไป หมามันนอนอยู่ใกล้ ๆ เจ้าเสือดาวตัวนี้มันกระโจนมาคาบเอาหมาไปกิน ไม่เคยเอาเด็ก ๆ เป็นแบบนี้อยู่หลายครั้ง เด็ก ๆ ก็กลัว เข้าไปนอนในกุฏิ นานเข้า นานเข้า ก็ออกมานอนอีก มันเป็นเสือดาว ถ้านอนอยู่กลางแดดจะเห็นเป็นวง ๆ แบบเสือดาว ตัวนี้มันคุ้นกับคนมาก บางเวลามันไปนั่งอยู่บนเรือน เจ้าของบ้านมาจากป่า พอเปิดประตูเข้าไป เจอเสือดาวนั่งอยู่ (หัวเราะ) หัวเราะกันใหญ่

เสือจริงก็มีเหมือนกัน เสือโคร่ง แต่มันอยู่ข้างนอก มันมาจากทางทิศใต้ เดินผ่านทางสาธารณะหน้าวัด เดือนยี่ เดือนมกราคม มันเป็นฤดูที่สัตว์ตระกูลแมวสืบพันธุ์ จะเป็นแมวก็ดี เสือกก็ดี มันจะเที่ยวหาคู่ บางทีร้องตลอดคืน ร้องอยู่บนเขานางเอ อิม ๆ ๆ คล้ายกับเสียงวัวผู้เมื่อจะเข้าขวิดกัน ตอนเช้าก็มักจะพบรอยเสือ ตามทางหน้าวัด เรื่อยไปจนถึงทางเข้าหมู่บ้านเขาน้ำผุด แล้วก็กลับเข้าป่าไป ผมบิณฑบาต ก็เดินตามรอยเสือ

? อาจารย์ไม่กลัวหรือครับ

กลัวอะไรได้ มันได้ยินอยู่ มันได้ยิน เสือถอยไปเรื่อย ออกไปจากวัดหน่อยหนึ่ง ก็เจอะเด็กตัวเล็ก ๆ เด็กหญิงของมาชาย เด็ก ๆ ยังไม่กลัว เราจะกลัวเสือได้อย่างไร (หัวเราะ) ชายหน้าตาย ชาวบ้านเขาไม่กลัวกัน แล้วมันก็ไม่ได้ทำอะไรด้วย ตอนนั้นมีบ้านติดอยู่ตรงหัวมุมวัดนี้ บ้านพี่แซม ลูกหลานแกมีตั้งฝูง พอเสือดาวอิม เด็กก็ร้องอิมกันไปหมด ร้องรับเสือดาวเป็นลูกคู่ ตอนเย็น ตอนจะพลบ เสือดาวมันร้อง เด็กก็ร้องรับเสือดาวเลย เราก็อายเด็กถ้าคิดกลัวเสือดาว เณรชุดที่ว่าจะอบรมพิเศษ ติดมาที่นี้คนหนึ่ง พอเสือดาวอิมตัวสั้นเลย (หัวเราะหึ ๆ) ต้องช่วยจับตัวให้หายกลัว เพราะมันไม่เคยรู้เรื่องเสือดาวเลย มันเป็นคนทำชนะ อยู่ไปทางทะเล ตะวันออก ความกลัวมันหลอนตัวเอง

บรรยากาศของสวนโมกข์ในยุคแรก ๆ เมื่อย้ายมาอยู่ที่ใหม่ ธรรมชาติโดยรอบร่มรื่น
ท่านมักจะมาเดินเล่นชมธรรมชาติในตอนเย็น ๆ เสมอ

เสือมันไม่มีเจตนาฟันธรรมชาติที่จะกัดคนเลย รู้สึกว่ามันจะเกรงขาม เพราะคนเดิน ๒ ขาสูงโดขึ้นไปมา ใ้เสือมันเดินต่ำเตี้ย สัตว์ทั้งหลาย ๔ เท้ามันต่ำเตี้ย คนสูงได้ มันก็เกรงขาม ถึงมันจะไม่กัดมันก็เกรง เกรงก็พยายามหลีกเลี่ยง ชาวไร่ชาวป่าอย่างนี้เขาคุ่นเคยกับเสือ พอเสือมาขโมยหมู ขโมยเป็ด ขโมยไก่ เขาก็ชวนกันไล่ตี มีอยู่คราวหนึ่ง มันมาแถวนี้ มาขโมยหมู ทุกบ้านช่วยกันเอาไม้ไล่ตามไล่ตี ตามจนเสือทิ้งหมูวิ่งหนีไปก่อน ออกจากด่าน พาหมูไปไม่ไหว

ตอนหลังมันคงไปอยู่อเมริกาทั้งหมด ใ้ตัวที่อยู่กับเราตั้งหลายปี ใ้เสือดำตัวนั้น มันถูกดักขาย ชายที่นี่ ๘๐๐ บาท ที่กรุงเทพฯ ขายได้ ๘,๐๐๐ บาท อเมริกาเขาซื้อต่อหลายหมื่น เขาต้องการเสือแบบนี้ เสือดาวสีดำซึ่งหายาก

ตรงที่ตั้งโรงหนังเดี๋ยวนี้ มีหมูป่าฝูงหนึ่ง ราว ๓๐ ตัว ตรงตึกโรงหนังนั้นเคยเป็นปลั๊กหมูป่า

อื่แก๊งรื่องเปื้อนป่าบ ๆ ๆ ตอนค่ำ มันเดินมาในวัดนี้ แล้วมันก็ลดลงไปเรื่อย ๆ จนเจียบหายไปเลย เดี่ยวนี้ไม่มีสักตัว

ตะกวดมีขั้วเยี้ย หมากัดตายหมด แล้วนกกระเต็นตามกวางนี้ สวย เทียวเดินตามดิน จิกได้เดือนกินสวย เดี่ยวนี้ไม่เหลือสักตัว หายหมด

ตอนแรก ๆ มาอยู่ ยุ้งไม่มี ไม่มีเอาเสียเลย (หัวเราะหึ ๆ ๆ) แล้วมันก็เริ่มมีบ้าง มากขึ้น ๆ จนเดี๋ยวนี้ ชุมมาก

ตอนแรก ๆ มาอยู่กันน้อย ๆ คน ๒ คน มันไม่ได้เพาะยุง คนมาก ก็เพาะยุงมากขึ้น โดยเฉพาะ ชาวบ้าน โอง ไห กระจบอก กระจบอง เพาะยุงได้มาก ที่ได้เร็วที่สุดก็ให้ที่ใส่กะปิ ควักกะปิออกแล้วแช่น้ำให้ สะอาด ตั้งไว้แบบนี้แหละ เพาะยุงที่สุดเลย ยุงตัวโต ๆ ทั้งนั้นด้วย

๑) สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านเป็นอย่างไรครับ ใกล้ชิดกับวัดแค่ไหน

ก็ที่บอกแล้ว ชาวบ้านแถวนี้เขาต้องการพระ ต้องการวัด ตอนแรกเขาไม่ได้อยู่กันแบบนี้ ที่อยู่ใกล้วัดมี หลังเดียว บ้านพี่แซม ตรงมุมวัดแล้วก็ตามมาเรื่อย ๆ (หัวเราะหึ ๆ) จนเป็นหมู่บ้าน เดิมเขาอยู่ทางเขาน้ำผุด กัน เดินธรรมา มันทิ้งราวครึ่งชั่วโมง ถ้าเดินบิณฑบาต จะช้ากว่านั้น ผมเดินบิณฑบาต ไปกลับหมู่บ้านนี้ แต่ว่าเดินเลยไปอีกหน่อยถึงที่เรียกว่าปลวกสูง ทั้งไปทั้งกลับ ๒ ชั่วโมงพอดี เดินอย่างบิณฑบาต เดินซมก ชมไม่ไปบ้าง เราสัมพันธ์ชาวบ้านที่นั่นค่อนข้างใกล้ชิด เพราะต้องการยกระดับชาวบ้านด้วย คนแถบนี้ล้าหลัง ที่สุดของไซยา ตรงปากด่านนี้ สารพัดจะล้าหลัง ในตอนนั้น การพนันมีทุกบ้าน อะไร ๆ ก็ง่าย ๆ บ้านเรือน แทบหาดีไม่ได้ ท่านพระครูสุทธฯ ท่านชวนชวายเป็นมาก อุตุสำหิไปชี้แจง อ้อนวอน ขอร้องให้เปลี่ยนแปลง กระทั่งว่าสอนให้ตำน้ำพริกแกงให้ละเอียด

มันเป็นหมู่ชนที่ไกลออกมาจากเจ้าหน้าที่ เจ้าหน้าที่ไม่รู้ไม่ชี้ อยู่กันอย่างง่ายที่สุด การแต่งเนื้อ แต่งตัวอะไรก็ตามแต่ แม้แต่ ดินบนบ้านก็ไม่กวาด บนเรือนคล้าย ๆ เต็มไปด้วยโคลน มันไม่ได้รับการอบรม ปลูกทั้งตัวใส่หม้อแกง ตำพริก ๒-๓ ขึ้นใส่ไปก็กินได้ ปลาทั้งตัวไม่เคยตัดครีบ ไม่เคยขอดเกล็ด ท่านพระครู สุทธฯ ท่านชวนชวาจนเปลี่ยนแปลงจนเหมือนกับที่อื่น

ผมเองไม่ค่อยมีเวลา การไปเยี่ยมเยียน โดยเฉพาะเวลาเจ็บไข้ พระครูสุทธฯ ทั้งนั้น ท่านเป็นหมอยุ่ หน่อย ๆ เหมือนกัน หมอแผนโบราณท่านไม่ค่อยอยู่พักที่นี้ มาตอนมีงาน กลางคืนดี ๆ ท่านก็เดินกลับไป พักวัดชยาราม ท่านก็ใช้วิธีล่อ หมอวันนี้กินแกงปลาทรงเครื่องอีกแล้ว หมายความว่าปลาไม่ได้ตกแต่งอะไร เลยทั้งหัว ทั้งหาง ทั้งครีบ ทั้งเกล็ด (หัวเราะเฮ้อ ๆ) หรือไม่ก็ล่อว่า นี่ไปกวาดฝุ่นทำตุ๊กตาสักตัวสิ ฝุ่นที่บน เรือน ไม่ใช่ฝุ่นข้างล่าง เด็กผู้หญิง เด็กสาวมันก็เริ่มอาย ความเปลี่ยนแปลงมันก็เกิดขึ้น ผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าไม่ค่อย ประสีประสา แต่เด็กผู้หญิง มันรุ่นสาว รุ่นสวยขึ้นมา มันก็อาย มันก็เปลี่ยนแปลง ตำน้ำพริกแกงให้ละเอียด ขึ้น แกงปลาก็ต้องตกแต่งกันบ้าง นี่งานพัฒนาแท้ ๆ เราทำมาก่อน เริ่มจากชนิดล้าหลังที่สุด แต่เราไม่ได้ อดไว้ สมัยนี้พัฒนากันหน่อย อดไว้กันนัก

๒) อาจารย์ครับ ถ้าเช่นนั้นอาจารย์ก็ต้องสนองความต้องการด้านพิธีกรรมชาวบ้านด้วยใช่ไหมครับ

มันก็ต้องมี เริ่มไปสวดมนต์ตามบ้าน สวดผี สวดศพ เวลาเจ็บไข้ไปสวดมนต์ เขาดีใจที่สุด ผมไม่ค่อย ได้ไป พระที่อยู่ด้วยกันไป ท่านพระครูสุทธฯ ไป

น้ำมนต์โดยตรงไม่เคยทำ แต่มันทำเป็นพิเศษอยู่บ้างแล้วก็กลายเป็นน้ำมนต์ คือ เวลาเข้าพรรษา สวดมนต์ ๓ ค่ำ ก็ตั้งบาตรน้ำมนต์ไว้ เขาก็มาเอาน้ำนั้น ไปใช้ในลักษณะที่เป็นน้ำมนต์ เอาไปใช้เกี่ยวกับการทำนาทำไร่ เอาไปรดนา รดข้าวกล้าอะไร หรือเอาไปเติมในบ่อ เป็นน้ำมนต์ไปทิ้งบ่อเลย

สวด ๓ ค่ำบ้าง ๗ ค่ำบ้าง แล้วแต่ สวดทุก ๆ ค่ำ พอครบ ชาวบ้านก็เอาขวดมา คนละใบ ๒ ใบ แบ่งน้ำในบาตรเอาไปใช้อย่างน้ำมนต์ เอาไปเก็บไว้ก็ได้ เก็บไว้บนหิ้งก็มี

๑ อาจารย์ครับ แล้วการอบรมสั่งสอนชาวบ้านในทางธรรมะ มีอะไรบ้างครับ

ก็อบรมกันในวันพระ มีเทศน์ มีสนทนาธรรมะกัน เราก็ขอร้องให้หยุดงานวันพระกัน ให้วันพระเป็นวันสงบ ก่อนนี้ชาวบ้านแถบนี้มันล่าหลัง เต็มไปด้วยอบายมุข ดื่มน้ำเมา เล่นการพนัน ก่อนนี้ มันก็ไปตกปลาไปทำนา อะไรต่ออะไร แม้แต่วันพระ พอมีวัดเข้ามา วันพระก็มาวัด ไม่ต้องไปทำอย่างนั้นในวันพระ ก็เรียกว่าดีขึ้น แต่ชาวบ้านก็มากันไม่มากนัก ๕ คน ๑๐ คน ๒๐ คน มารับศีล แล้วกลับบ้าน ไม่ได้นอนวัด มีอยู่บางสมัย มาสวดมนต์ ตอนเย็นกันบ้าง ต่อมาหลายปี ก็เริ่มฝึกให้เด็กผู้หญิงที่เริ่มโต สวดมนต์แปล การสวดมนต์ทำวัตร อยู่ในแผนการพัฒนาเหมือนกัน คิดทำแบบแปลให้สวด ทำกับมหาสำเร็จ การพัฒนาอื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ก็เป็นเบ็ดเตล็ด เรื่องการไหว้พระสวดมนต์เป็นเรื่องขึ้นหน้า เพราะจัดให้มีการประกวดกันระหว่างหมู่บ้าน ระหว่างคณะ พอมีงานวิสาขะ ที่วัดพระธาตุฯ ก็ไปประกวดกัน คณะบ้านทุ่ง คณะโมถ่าย คณะวัดธารน้ำไหล ฯลฯ ก็ประกวดกันว่าใครจะสวดได้ดีกว่า ได้เพราะกว่า ต่างคณะต่างก็ซ้อมกัน ในหมู่ของตน ที่โมถ่ายก็มีครูบัตตีเป็นผู้นำ ผู้ใหญ่พิศก็เป็นผู้นำสายบ้านทุ่ง แถวนี้อีกมีพี่ห่อ ตายเสียแล้ว ทางเสวยดก็มีบ่อนหนึ่ง ทางวัดชยารามก็พวกบ้านโคกหม้อ

อย่างที่บ้านโมถ่าย ครูบัตตีชักชวนให้เด็กหญิงเด็กชาย ที่จบประถมแล้ว ทำงานอยู่ที่บ้าน ชักชวนให้มาเรียนท่องสวดมนต์ ที่บ้านของแก แล้วแกก็ลงทุนของกิน (หัวเราะเฮ้อะ ๆ) หาหัวเผือกหัวมัน ให้กินเล่นกัน แล้วก็สวดมนต์กัน เมื่อได้ข่าวว่าจะต้องไปประกวดที่วัดพระธาตุฯ ก็ซ้อมกันใหญ่ ซ้อมกันทุกคืน

มีคนมาเล่า (หัวเราะ) นำข่าว ที่เสวยด ก็เร่งมือกันใหญ่ เดินไปไร่ ไปนาก็ท่องสวดมนต์แปลกัน คนหนึ่งหนักข้อ ตักข้าวเลี้ยงหมูก็ท่องมนต์แปลไปพลาง

ตอนนั้นบ้านเมืองสงบ ทั้งบ้านทั้งเรือนไปวัดได้ ไม่ต้องเป็นหวง กลางคืนก็ทิ้งมาซ้อมกันที่วัดได้ กุญแจพอรับประกันได้ เดียวนี้กุญแจไม่มีความหมาย

ในที่สุดก็สวดกันได้มาก สวดกันได้ดี ถึงคราวประกวดใหญ่ ก็ประกวดกันที่วัดพระธาตุฯ วันวิสาขะ ให้รางวัลเป็นการใหญ่ เด็กผู้ชายก็ให้หัดพูดหัดบรรยายธรรมะ เด็กผู้หญิงเสียดิก็ให้หัดสวดมนต์ใช้รางวัล ล้อ บ่อนติดอยู่หลายปี แล้วก็ค่อย ๆ เสื่อม เพราะมันเหนื่อยมาก ผมก็เบื่อง่าย

หนังสือสวดมนต์แปลนี้ เคยใช้เป็นแบบหัดอ่านหนังสือสำหรับผู้ใหญ่ด้วย คือผู้ใหญ่ที่ไม่รู้หนังสือ ก็สวดมนต์แปลได้ตามเด็ก ๆ ที่นี้ก็เอาตัวหนังสือมาดู เช่น นะโมตัสสะ ภาคะวะโต เขาก็เริ่มหัดแยกเป็น นะ เป็น โม เป็น ต เป็น ไม้หันอากาศ ไม่เท่าไร ไม่กี่เดือนก็อ่านหนังสือได้ นำเสด็จสมภารทางโรงครัวคนแรกของสวนโมกข์ก็หัดอ่านหนังสือจากสวดมนต์แปล แต่ก่อนไม่รู้หนังสือ

อีกช่วงหนึ่งของงานบุกเบิก

เมื่อแรกย้ายสวนโมกข์จากพุมเรียงมาอยู่ที่ใหม่ในปี ๒๔๔๕ นั้น ที่แห่งใหม่นี้มีธารน้ำไหลผ่าน

เมื่อจะต้องจัดทะเบียนเป็นวัดตามระเบียบของทางการ จึงใช้ชื่อว่า "วัดธารน้ำไหล"

ในระยะแรกท่านตั้งใจจะให้วัดธารน้ำไหลและสวนโมกข์แยกจากกัน โดยให้สวนโมกข์เป็นองค์กรอิสระแบบเอกชน

เพื่อให้สามารถดำเนินงานสร้างสรรค์ได้เต็มที่ โดยไม่ต้องติดขัดกับกฎระเบียบของวัด

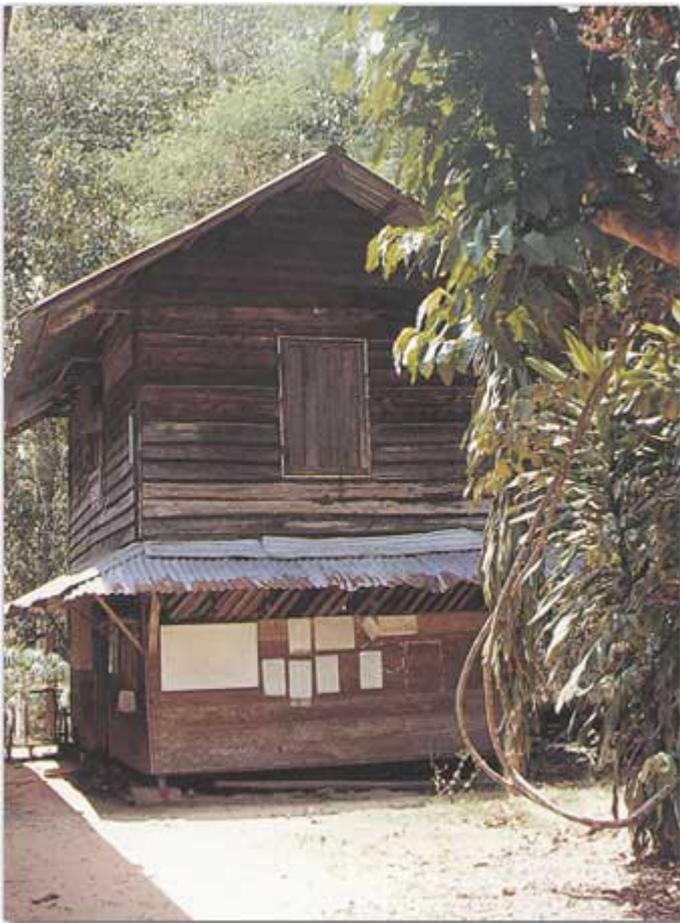
แต่เพื่อมิให้ขัดแย้งกับทางการคณะสงฆ์ จึงจดทะเบียนตั้งเป็นวัดให้ถูกต้องตามกฎหมาย

อย่างไรก็ตามการดำเนินการทั้ง ๒ ส่วนเป็นไปโดยราบรื่น จนกลายเป็นสวนเดียวกันในที่สุด

❓ อาจารย์ครับ ระยะแรกสุด อาจารย์ตั้งชื่อวัดนี้ว่า วัดด่านน้ำไหล หรือครับ

ไม่ได้ตั้งชื่อ ชาวบ้านเขาเรียกกันเอง เขาเรียกวัดเขาพุทธทอง ตามชื่อภูเขากลางวัด บางคนเรียกตามสะดวกว่าเขาทองก็มี วัดเขาก็มี เขาพุทธทอง มันรุ่มร่ามเรียกยาก เราเรียกสวนโมกข์ พอจดทะเบียนเป็นวัดใช้ชื่อธารน้ำไหลเหมาะสมที่สุด เพราะมันมีธารน้ำไหล ฟังดูมันเข้ากับธรรมชาติ ประชาชนทั่วไปแถวนี้ก็เรียกวัดธารน้ำไหล รู้จักอย่างเป็นทางการว่าสวนโมกข์

ระยะแรกตั้งใจจะให้แยกกัน ต้องการให้สวนโมกข์เป็นองค์ภริสระ ถ้าเกิดเรื่องอะไรขึ้นมา ก็สะดวกไม่ต้องไปทำตามระเบียบของวัด จะทำอะไรก็ทำได้เลย ไม่ต้องอยู่ในความควบคุม เป็นเอกเทศ เอกชนไปด้านหน้าจะใช้เป็นวัด ซ้ำหลังเป็นสวนโมกข์ แยกกันในทางกฎหมายในตอนแรก แล้วตอนหลัง ก็ยกให้เป็นวัดธารน้ำไหลหมดแล้ว เพราะมันไม่มีปัญหาอะไร

กุฏิหลังแรกของท่านพุทธทาสภิกขุ เมื่อย้ายมาอยู่สวนโมกข์ใหม่ ท่านพักที่นี่ประมาณ ๒ ปี ปัจจุบันยังคงสภาพเดิม เพียงเปลี่ยนหลังคามุงจากเป็นสังกะสีแทน

ภาพอดีตกุฏิหลังที่ ๒ ซึ่งย้ายมาอยู่บริเวณหน้าวัดมากขึ้น ท่านพักที่นี่
ประมาณ ๑๐ ปีเศษ

โณ) อยู่เดี่ยวนี้ ตอนแรกหลังคามุงด้วยจาก ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นสังกะสี

ตอนแรก ๆ ผมก็อยู่หลังที่ ๒ หลังที่ ๓ ก็เป็นที่รับแขก เจ้าคุณลัดพลีฯ มากักหลังนี้ ใช้รับแขกไป
พลาง

สร้างเป็นทรงง่าย ๆ ใช้งานสะดวก ทุกคนทำเป็น ใคร ๆ ก็รู้จักทำ เรียกว่าแบบทรงไทย (หัวเราะหึ ๆ)
หลังที่ ๔ สูดไปทางเหนือ สร้างสำหรับฝ่ายโรงครัว ทรงเดียวกัน แต่อาคารมุงด้วยไม้กระดาน เอากระดาน
มุง อยู่ได้หลายปีเหมือนกัน ลองมุงกระดานดู (หัวเราะหึ ๆ) แต่มันมีปัญหาตรงตาปู ตรงที่ตีตาปูเริ่มฝุ
น้ำมันซึม ตาปูที่ตอก ตอกได้ชั้นเดียว จะตอกทีเดียวกั้ ๒ ชั้นไม่ได้ ไม้ยึดหดไม่ได้ มันจะแตกออก ต่อมามัน
มีปัญหายุ่งมากขึ้น เมื่อนานเข้า เลยเปลี่ยนเป็นสังกะสี

? การปลูกสร้างที่นี้ดำเนินมาอย่างไร
ตั้งแต่ต้นครับ

แรกสุดก็กุฏิมหาเจี๋ยงเป็นหลังที่ ๑
อยู่หัวมุมสุดด้านโรงไฟฟ้า ถ่ายรูปไว้ก็มี ไม่
รู้อยู่ไหน ตัวเป็นกระดาน หลังคาแหลม มุง
จาก ชั้นเดียว ใต้ถุนสูง ลูกกลิ้งเป็นคนสร้าง
ให้

พอผมมาอยู่ (๒๔๘๗) ก็ทำหลังที่
ติดกับโรงฉัน ที่นายสินอยู่เดี่ยวนี้เป็นหลังที่
๒ ทำเป็น ๒ ชั้น หลังคามุงจากก่อน ทำ
ปรุงมาเสร็จจากวัดชยาราม ฝนทำด้วยไม้
กระดาน ทำเสา ทำรอด ทำช่อ ทำแป ทำ
อะไรเสร็จครบหมดแล้ว ขอแรงชาวบ้าน
แถวนี้ ๓๐ กว่าคน ไปทูนกันมา แรงผู้หญิง
มาชื้อไม้ฝาเพิ่มที่นี้ พอส่วนที่ทูนกันมา
แบกกันมาจากวัดชยารามมาถึง ก็ทำกันปุง
ปัง ๆ เดี่ยวเดียวก็อยู่ได้ ในวันเดียวนั้น
แหละ ก็อยู่กุฏินั้นเรื่อยมา จนกว่าเขาจะ
สร้างกุฏิหลังที่ ๓ ที่คุณนุ้ย (พระนุ้ย สมปณู

โรงธรรมเป็นหลังที่ ๕ หลังที่ ๖ ก็คือหลังที่ผมเคยใช้เป็นที่พักและที่ทำงานนานที่สุด โรงธรรมนั้นสร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหาแขกไปใครมา และก็ใช้เป็นที่เลี้ยงพระ สวดมนต์ ทำวัตร ฟังเทศน์ไปด้วยในระยะแรก

? การสร้างศาลาโรงธรรม ทำกันอย่างไรครับ

เสาคือไม้ตะเคียน ไม้เครื่องอื่น ๆ เป็นไม้เคี่ยม ก็ได้ซื้ออีกช่วยกันตัดมา ชาวบ้านแถวนี้เขาไปหามาเอง เป็นหนี้บุญคุณชาวบ้านอย่างมหาศาลทีเดียว แล้วก็ไม่มีใครจะตอบแทนอะไร วิชาความรู้เขาก็ไม่ต้องการ เงินทองก็ไม่มีให้ ถึงกับลงทุนขุดภูเขาสร้างโรงธรรม ขุดกันเป็นเดือน กลางคืนมันไม่ร้อน มันมีแรงกลางวันเขาต้องทำงานของเขาเอง กลางคืนมาช่วยงานวัด การเลื่อยไม้ตอนแรก ๆ ก็วานกัน มาช่วยเลื่อยกันเป็นส่วนมาก มาช่วยแล้วยังหาอาหารมากินกันเองอีก วัดไม่มีอะไรจะเลี้ยง นี่มันเป็นอีกแบบหนึ่ง ซึ่งก็เคยมีขึ้นในโลก และเดี๋ยวนี้มันก็หายไป

ไม้เสาคือไม้ตะเคียน ไม้เครื่องอื่น ๆ เป็นไม้ในป่าแถบนี้ ก็ต้องใช้วิธีเดียวกับที่สร้างสโมสรธรรมทาน ไม่มีวิธีอื่น แต่มันใกล้ป่า ใช้ช่างลากมากก็ถึงไม่ต้องใช้คนลาก เหมือนครั้งแรก ก็เข้าไปอยู่ในป่าที่เดียวหาไม้จนพอ เป็นหน้าที่ของท่านธนะ ไปช่วยดูแลให้กำลังใจ ทำไปเรื่อย ๆ ผมเดินไปเดินมาทุกวัน เพราะทำงานหนังสือหนังสือหาไปพลาง แต่คราวนี้ไม่มันมาก เราก็ไปแจ้งให้เจ้าหน้าที่เขาจัดการ ต้องเป็นเรื่องถึงป่าไม้จังหวัด ผู้กำกับตำรวจจังหวัดเกิดศรัทธา ใจบุญขึ้นมา ชักชวนมิตรสหาย ช่วยกันบริจาคเงินค่าภาคหลวงให้ (หัวเราะหึ ๆ) ดังที่เคยเล่าแล้ว

? อาจารย์ครับ ไม้เคี่ยมกับไม้ตะเคียน อย่างไหนจะดีกว่ากันครับ

ถ้าอยู่ในที่ไม้อับ ไม้เคี่ยมดีกว่า ถ้าในที่อับไม้ตะเคียนดีกว่า มอดปลวกไม่กินทั้ง ๒ อย่าง ถ้าเป็นสถานที่ถูกฝนถูกแดดเรื่อย ไม้เคี่ยมสู้ไม่ได้ ไม้ตะเคียนดีกว่า แต่ถ้าอยู่อย่างพื้นโรงฉันเก่า ไม้เคี่ยมดีกว่า ไม้ถูกแดดถูกฝน จะแข็งเป็นหินไปเลย ฎีกาหลังที่ ๓ นั้น ไม่ใช่ไม้เคี่ยม ไม่ใช่ไม้ตะเคียน เป็นไม้เบญจพรรณชั้นดี มีหลังคามุงแบบนี้ ไม้กะบากก็พอใช้ได้ ทนมาถึงทุกวันนี้ได้

❓ อาจารย์ครับ โรงธรรมนี้สร้างด้วยเงินทุนของใครครับ

ของเจ้าขึ้น ให้ ๘,๐๐๐ บาท นอกจากนั้นก็ช่วยกันคนละเล็กละน้อย ข้าวของหลายอย่างหามาได้โดยไม่ต้องซื้อ ที่ต้องซื้อก็มี กระจับและกระดานฝา ซื้อไม้จากบ้านดอน แรงงานจ้างก็มี ระดมพระเถรช่วยกันทำก็มาก สร้างอยู่ราว ๆ สักปีก็ใช้งานได้มานาน แต่ก็เพิ่งจะมาเสร็จสมบูรณ์ คราวหลังสุด (๒๕๒๘) นี้เอง คือมาเพิ่มกันเป็นห้องพักชั้นล่าง ค่าไม้คราวนี้ ๘๕,๐๐๐ บาท หายเข้าไปในโรงธรรมเลย ซื้อไม้ซุงมาจากเกาะสมุย มาเลื่อยที่นี่ ได้ความรู้ว่าทำแบบนี้เป็นความผิดพลาด แพงกว่าซื้อไม้จากโรงเลื่อย เพราะว่าจ้างเขาเลื่อยแบบนี้ เขาใช้เครื่องสายพาน มันกินเนื้อไม้มาก ตั้งครั้งนิ้วก้อย ตอนแรก ๆ เลื่อยมือ ไม่สู้จะเสียเนื้อไม้เท่าไร คราวนี้เป็นการลองดู คาดคะเนไม่ถูก

ศาลาโรงธรรม อาคารใหญ่หลังแรกของสวนโมกข์ ซึ่งเริ่มสร้างเมื่อท่านเข้ามาอยู่สวนโมกข์ใหม่ไม่นาน ใช้เป็นทั้งศาลาการเปรียญ และที่พักของผู้มาเยือน สร้างโดยพระเถรและชาวบ้านรอบวัด ซึ่งมาช่วยงานอย่างแข็งขันแม้กระทั่งกลางคืน

❓ อาจารย์ครับ ใครมาอยู่ที่นี้กับอาจารย์เป็นองค์ที่ ๓ ครับ

จำไม่ได้ จะเป็นมหาสำเริงมากกว่า ลูกชาวบ้านเขาก็เริ่มเข้ามาบวชกัน ต่อมาผมได้เป็นอุปัชฌาย์ด้วย (๒๕๙๐) เขาก็มาบวชที่นี่ แต่ก่อนนี้เขาบวชที่วัดชยาราม

ตอนสร้างโรงธรรม ชาวบ้านเริ่ม ๆ อพยพตามมาอยู่ใกล้ ๆ วัดแล้ว เมื่อไม่มีวัดเขาไม่กล้ามาอยู่ พอมีวัดก็ตามกันมา มาจากบ้านเวียง บ้านเนินสูง ช่าง ๆ ในนั้นก็มี

ตอนหลังพอสร้างโรงเรียนขึ้น (๒๕๙๘) ก็ยิ่งสะดวก โรงเรียนเป็นงบประมาณครึ่งหนึ่ง ของนายแคว้ว ช่วยยืมครึ่งหนึ่ง ผมไม่ได้ออกเงินออกแรงอะไรเลย แต่เขาก็ยังให้เกียรติ มีคำว่ำนันทอยู่ ในชื่อของโรงเรียน ตอนนั้นเป็นอริยธานุณี เขาก็ตั้งชื่อของโรงเรียนเป็น แคว้วประชานันท์ ตอนยังไม่มีโรงเรียน เด็ก ๆ แถวนี้นี้ก็มาอยู่วัด มาเรียนหนังสือกัน พระชิต พระเฉลิมเป็นคนสอน อยู่กัน ๑๐ กว่าคน

กุฎิหลังที่ ๓ ซึ่งมีผู้สร้างถวายให้เป็นที่พักหนังสือถาวร และเป็นที่พักก่อนปี ๒๕๑๐ ไม่นาน ท่านพักอยู่ที่นี่ จนถึงคราวอาพาธ จึงย้ายไปอยู่ทางห้องเล็กด้านหลัง

ขึ้นเป็น ๓,๒๐๐ จึงทำได้ กุฎิเล็ก ๆ นี้ชื่อของและจ้างเขาทำเป็นส่วนมาก ทำกันเองดูเหมือนจะ ๒-๓ หลัง เท่านั้น นอกนั้นจ้างหมาเอา นายเหลียวเป็นช่างไม้ประจำวัดมาจนทุกวันนี้ ทำจนครบ ๗๐ หลัง ตอนแรกกะจะมี ๒๕ หลัง แล้วมันไม่พอ ต้องเพิ่มเป็น ๗๐ หลัง ก็เติมพื้นที่พอดี แล้วมันก็เต็มความสามารถพอดีด้วยในเรื่องกิน เรื่องอยู่ เรื่องเจ็บไข้ต่าง ๆ ก็ยุติ หยุดพัก กว่าจะเสร็จหมดก็หลายปี ไม่ใช่ปีเดียวเสร็จ ระหว่างที่กุฎิเล็ก ๆ ยังไม่เต็ม ก็เริ่มสร้างโรงหนัง (มหรสพทางวิญญูญาณ) สร้างเรือ สร้างอะไรไปพร้อม ๆ กันด้วย บ้านพักอุบาสิกา ดูจะเป็นรุ่นสุดท้าย ในสมัยที่ผมยังออกไปคุมงานเอง ดูแลเอง ทางด้านมมวัดติดกับค่ายลูกเสือ นั้น ยังได้สร้างบ้านพัก สำหรับคนที่จะมาพักเป็นครอบครัวพิเศษ แต่แล้วก็ไม่สำเร็จประโยชน์ มาอยู่ป่าแบบนี้ หลวงชายพักแยกกันดีกว่า สะดวกกว่า

๑) อาจารย์ครับ ที่วัดนี้ตอนแรก ๙๐ ไร่ แล้วขยายเป็น ๓๑๐ ไร่ ได้อย่างไรครับ

ขยายทีเดียวเลย ชื่อ ๙๐ ไร่ แล้วก็ขอบ้าง เขาบริจาคบ้าง เอาที่เขาบริจาคไกลออกไป มาแลกกับที่อยู่ติดกับวัดบ้าง บุกเบิกออกไปบ้าง โดยนายอำเภอจาด อูร์สยันนท์ อุตสาหกรรมช่วยเหลือ เจริญ และช่วย

๒) อาจารย์ครับ การสร้างตึกหลังที่อาจารย์เคยอยู่ นี้มันมีความเป็นมาอย่างไรครับ ไม่ขัดกับหลักการอยู่อย่างเรียบง่ายหรือครับ

โยมไปช่วย แม่ยายของหมอบุญส่ง เลขกุล เป็นแม่ของคุณสุภาพ แก่สร้างให้ สมัยนั้นจ้างหมาเอาทำ ๖,๐๐๐ บาท รวมค่าวัสดุด้วยก็ราว ๑๘,๐๐๐ บาท ผมก็ยอมให้สร้างเพราะอยากมีที่เก็บหนังสือที่ถาวร ที่ปลอดภัย หนังสือเริ่มมีมากขึ้น ๆ ผมก็นอนตรงไม้กระดานริมหน้าต่าง เอามือยื่นออกมาสัมผัสต้นไม้ใบหญ้าได้ ไม่ห่างธรรมชาติ (หัวเราะ)

๓) อาจารย์ครับ แล้วกุฎิเล็ก ๆ เริ่มสร้างเมื่อไรครับ

สร้างมาเรื่อย ๆ พอสร้างเสร็จโรงธรรม ก็สร้างกุฎิเล็กหลังเชิงเขา ตรงกับศาลาธรรมโฆษณี่นี้แหละ เป็นหลังแรก (๒๔๙๕) ๗๕๐ บาท ทำได้หลังเดียว ต่อจากนั้นราคาเดิมทำไม่ได้ ของแพงเป็น ๑,๕๐๐ บาท จึงจะทำได้ ๒-๓ ปีต่อมาทำไม่ได้อีก

อำนวยความสะดวกในด้านกฎหมาย ในที่สุดก็ได้ทำเป็น นส.๓ ผืนเดียวกันหมดทั้งวัด ๓๑๐ ไร่เศษ เขาพุทธทองเท่ากับได้เปล่า เพราะยึดพื้นที่โดยรอบหมด ไม่ต้องซื้อหาอะไร (หัวเราะ)

❓ อาจารย์ครับ ตอนมาสร้างสวนโมกข์ใหม่นี้ อาจารย์ได้สรุปทเรียนอะไรจากสวนโมกข์เก่าหรือเปล่าครับ

ก็ไม่ได้วางแผนอะไร ดูไปพลาง ให้มันเข้ากับพื้นที่ พื้นที่มันไม่เหมือนกับสวนโมกข์เก่า มันเป็นภูเขาที่มันลาดเอียง ไปทางไหน พื้นที่มันก็ลาดเอียงไปหมด ก็ต้องตัดให้มันตรง ต้องคิดว่าจะทำทางเดินอย่างไร ทำอะไรที่ไหน มันก็นึกไปพลางทำไปพลาง สานต่อไป ต่อออกไป มันก็ไม่พ้นหลักที่จะต้องทำอย่างนี้ ไม่มีปัญญาที่จะคิดให้มันดีไปกว่านี้แล้ว ไม่มีความรู้ที่จะวางแผนอะไรล่วงหน้าออกมาทั้งวัด

โรงหนัง โรงปั้นและโพธิสัตว์

ทางเข้าโรงหนังทางทิศใต้ ด้านขวามือเป็นภาพแจกดวงตาแห่งธรรม

❓ อาจารย์ครับ โรงหนังกับโรงปั้นนี่อันไหนเกิดขึ้นก่อน และมีวัตถุประสงค์อย่างไรครับ

มันก็เกิดไล่ ๆ กัน พร้อม ๆ กัน พอสร้างโรงหนังขึ้นมา ข้างในจะใช้เขียนรูปสอนธรรมะ ข้างนอกนี่ก็อยู่ว่าจะทำอะไรดี ก็พอดีนึกได้ถึงภาพหินสลักที่อินเดีย ก็ต้องมีโรงปั้น มาปั้นภาพหินสลักติดข้างนอก โรงปั้นแต่ก่อน มันไม่ใช่สำหรับปั้นตุ๊กตาอย่างเดี๋ยวนี้นะ แรกสุดโรงปั้นเป็นที่ทำงานปั้นภาพหุ่นตุ้ม ชูตพุทธประวัติ โดยจะจำลองจากภาพหินสลักเดิม ต่อมาก็มีปั้นตุ๊กตาสอนธรรมะ แล้วก็เป็นที่ทิ้งอบายมุข เป็นที่เลิกสิ่งเสพติดต่าง ๆ ด้วย

การก่อสร้างในสวนโมกข์ ก็สร้างกันมาเรื่อย ๆ ตึกที่อยู่ติดกับกุฏิที่ผมอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็เป็นโกดังเก็บหนังสือ ทั้งชั้นบนชั้นล่าง จะเก็บหนังสือธรรมโฆษณีให้ครบ ๑๐๐ ชุด พอพิมพ์ครบแล้ว จะได้มีสัก ๑๐๐ ชุดไว้ให้ไปตามสถาบันต่าง ๆ ที่ควรจะมี เพื่อใช้ศึกษาค้นคว้ากัน เดียวนี้มันพิมพ์ได้ถึงห้าหกสิบแล้ว สัก ๑๐๐ เล่มก็เห็นจะพอ ๑๐๐ เล่ม ๑๐๐ ชุด แต่อาจจะตายก่อนก็ได้ คนข้างหลังเขาก็คงจัดการกันต่อไป รวม ๆ กันเป็นชุด ๆ ให้ตามสถาบันที่สมควรจะให้ กระทั่งในต่างประเทศก็อาจจะจำเป็น

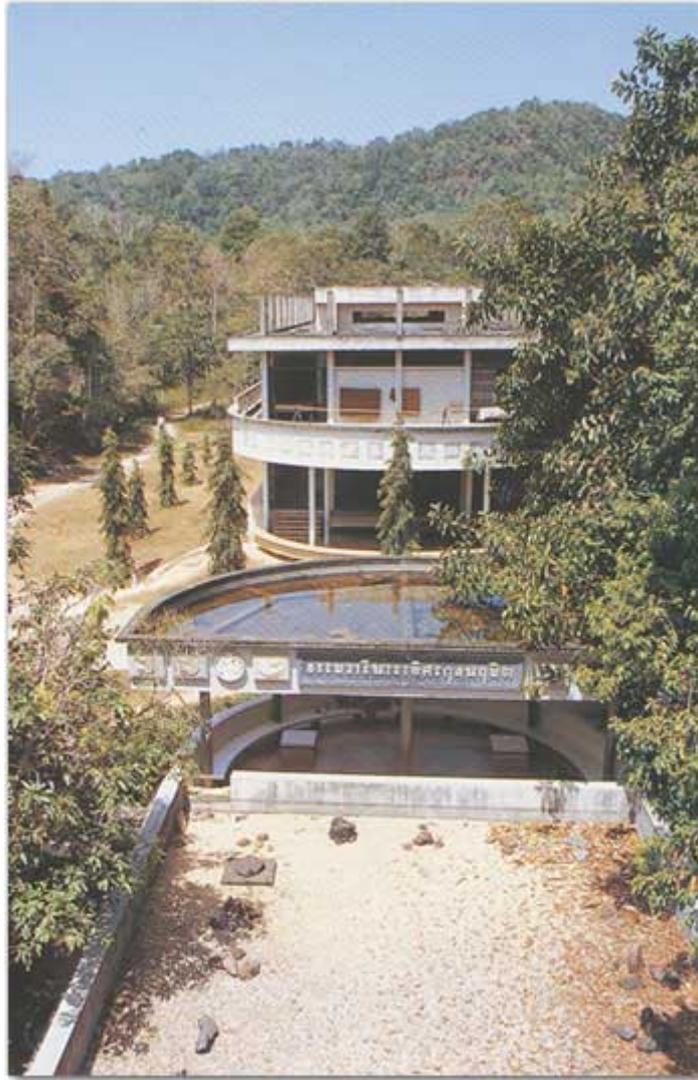
ภายนอกโรงหนังประดับด้วย ภาพจำลองหินสลักพุทธประวัติยุคก่อนมีพระพุทธรูป

ท่านอาจารย์เคยบรรยายเองในระยะแรกเริ่ม

ที่สร้างโรงหนัง ก็ต้องการเขียนภาพสอนธรรมะเป็นเรื่องแรก มันเริ่มคิดตั้งแต่ไปเห็นภาพที่ถ้ำอชันดาในอินเดีย แล้วเราก็อยากมีบ้าง ข้างในก็ใช้เป็นห้องประชุมได้ด้วย เพื่อไม่ให้เสียประโยชน์ หวังว่าจะสอนกรรมฐานวิปัสสนาก็จะสอนได้ ใช้เป็นที่ฟังธรรม ฉายสไลด์ ฉายภาพยนตร์ อะไรด้วย

เรื่อง ๒ ลำก็เป็นที่เก็บน้ำฝน ลำเล็กหน้าโรงหนังก็เก็บน้ำฝนจากหลังคาโรงหนัง แล้วเราก็อยากจะมีสวนหิน เลยออกแบบให้หลังเรือนเป็นดาดฟ้าเกลี้ยง จัดสวนหินอยู่พักหนึ่ง สวนหินแบบเซน แต่มันยุ่งยากที่จริงทำให้สายนกว่านั้นก็ได้ แต่มันเรื่องมาก แล้วก็ทำอยู่คนเดียว ทั้งไม่รู้จะจัดให้ใครดู คนที่มาโดยมากก็ตาไม่ถึงดูไม่รู้เรื่อง มันก็เลยล้มความตั้งใจ แต่ไม่แนะะ นึกสนุก ๆ อีกที อาจจะทำ แต่หินมันหายากเสียแล้ว หินสวย ๆ ต้องไปหาที่เกาะ ที่ทะเล จึงจะได้ก้อนแปลก ๆ มา

แล้วที่เก็บน้ำฝนมันไม่พอ ก็มาสร้างเรือลำใหญ่อีกลำหนึ่ง ข้างบนก็ใช้เป็นที่ประชุม เป็นที่ฟังเทศน์ เวลาฝนตก ชั้นสองก็เป็นที่พักพระที่จรมมา ฆราวาสผู้ชายบ้าง ที่จรมมาพักกันชั่วคราว

ธรรมนาวา สร้างหลังจากที่สร้างโรงหนังเสร็จแล้ว
โดยพระเถรและชาวบ้านหมุนเวียนกันมาช่วยอีกเช่นเดิม

จุดมุ่งหมายของการสร้างเรือ คือใช้เป็นที่เก็บน้ำฝน เพื่อให้มีน้ำสะอาดไว้ใช้ตลอดปี
โดยคาดฟ้าเรือเป็นกรวดทรายเพื่อกรองน้ำ
ส่วนเรืออีกลำหนึ่ง (ตอนบนของภาพ) ใช้ท้องเรือเป็นที่แสดงธรรมเวลาฝนตก
และในด้านปริศนาธรรม เรือที่สร้างขึ้นนี้ จะหมายถึงเรือธรรมที่นำสรรพสัตว์ข้ามห้วงทุกข์

❓ อาจารย์ครับ การสร้างเรือ สร้างโรงหนังนี้ ได้ใครช่วยครับ

ใครรู้ ใครก็ช่วย เรือลำเล็กนั้นคุณทองดี อิศรกุล ออกคนเดียว ๒ แขนบาท โรงหนังนั้น พักเอกสาตี
पालกุล ขวนขวายให้มากกว่าเพื่อน เขาคนของกรมทหารสื่อสารมาช่วย เขาหัวหน้าช่างมาเป็นหัวหน้าที่นี่
เราก็จ้างลูกจ้างให้บ้าง ระดมแรงจากชาวบ้านบ้าง คณะครูช่วยมากพานักเรียนมา ช่วยเทปูน ครั้งละ ๑ วัน

๑ คืน หรือ ๑ วัน ๒ คืน หรือ ๒ วัน ๑ คืนบ่อย ๆ ถ้าคิดเป็นเงินก็มากมาย แล้วก็ชาวบ้านด้วย แถวนี่ทั้งครู ทั้งนักเรียน ทั้งชาวบ้าน ดูเหมือนจะเกือบทั้งอำเภอ เวียนกันมา

ภาพถ่ายทางอากาศของธรรมนาวาทั้ง ๒ ลำ (ด้านซ้ายเป็นโรงหนัง)

เรือลำแรกจะเห็นเพียงท้ายเรือ

เรือทั้ง ๒ ลำ ท่านอาจารย์สร้างให้หัวเรือหันไปคนละทิศ

อันหมายถึงธรรมนาวาออกเผยแผ่ไปในทิศต่าง ๆ กัน

แล้วคุณสาส์ยังช่วยประชาสัมพันธ์ทางวิทยุ กรมทหารสื่อสาร ที่แกทำงานอยู่ คนก็ส่งเงินกันมาเรื่อย ๆ ทางกรุงเทพฯ คุณชำนาญ คุณวิโรจน์ ก็ช่วยรวบรวมเงินด้วย ผมออกสาส์นส่วนตัวเรื่องการสร้างโรงหนัง แบบสวนโมกข์ (๑ ก.ย. ๒๕๐๘) ด้วย รวม ๆ กันแล้วก็คงใช้เงินประมาณล้านบาท แต่ทางผมไม่ได้จัดไว้แน่นอน ทางนายธรรมทาสเขามีตัวเลขเงินที่ผ่านทางคณะกรรมการ (๘๒๔,๕๙๗.๗๐ บาท ๒๕๐๙) ใช้เงินล้านกว่า แต่ว่าสร้างของที่มีราคา ๒ ล้านกว่าบาท เพราะไม่ต้องซื้อของในราคาตลาด ของบางอย่างพันเอกสาส์ติดต่อมาให้ ราคาถูกมาก แล้วคนก็มาช่วยแรงกันมาก ชาวบ้านก็มาก หมู่บ้านนั้น หมู่บ้านนี้ พาคนละกันมา เป็น ๑๐ เป็น ๑๐๐ ทำกลางคืนกันก็มี มาแบบนี้เราก็ต้องทำอาหารเลี้ยงเขา ก็ต้องใช้จ่ายบ้าง ทางบ้านทุ่งก็มีผู้ใหญ่พิศนาคมา ทางโมถ่ายก็มีครูบัตตีเป็นตัวหลักอยู่ ทางวัดวชิรารามก็มีท่านพระครูถาวรฯ

๑๖ อาจารย์ครับ มีการออกแบบแปลนหรือเปล่า

มี เขาทำให้ ทางคุณสาส์นั้นแหละ แต่แปลนเดิมเขาไม่มีมุขยื่นออกมากลับเป็นที่หัวเข้าไป ผมแก้ไขเป็นมุขออกมา ไม้จันทน์ข้างในจะแคบมาก ในแปลนตอนแรก ดูเหมือนจะใช้หินมาประดับภายนอก หินก้อนบาง ๆ มาประดับภายนอกทั้งหลัง เราเห็นมันแพงนัก เลยเปลี่ยนเป็นเอาภาพพุทธประวัติมาติด ไม่แพงด้วย ได้ประโยชน์ด้วย เราก็เปลี่ยนตรงนั้น ตรงนี้ โดยไม่ต้องแก้แปลน นายสุรเดช นายช่างจากทหารสื่อสาร เขาก็ทำไปตามความประสงค์ของเรา ทำตามแปลนเดิมทุกอย่างไม่ได้ มันไม่เหมาะกับสภาพที่นี่ มันเป็นแบบที่เขาใช้ ๆ กันในกรุงเทพฯ ที่นี่ฝนสาดตายเลย ทำอยู่ราว ๆ ๕ ปี (๒๕๐๕-๒๕๑๐) จึงเป็นรูปเป็นร่างแต่ยังไม่

สมบูรณ ดูเหมือนพอทำไปได้สัก ๓ ปี ก็เอาภาพหินสลักมาติดได้ จึงทำข้างนอกไปพลาง ๆ ภาพข้างใน ดูเหมือนจะสัก ๑๐ ปีจึงเริ่มเขียนภาพได้

ภาพจำลองของโรงหนังที่มีผู้ออกแบบมาให้

❓ อาจารย์ครับ อยากให้อาจารย์เล่าความเป็นมาของโรงหนังและภาพปั้นชุดนั้น

ภาพปั้นชุดนี้มันหมายตาเอาไว้ก่อนไปอินเดียแล้ว ตั้งแต่อ่านเจอในหนังสือ มันพิเศษตรงที่เป็นพุทธประวัติที่เขายังไม่มียุคแรกของพระพุทธเจ้า พอไปอินเดียก็ไปถ่ายมาเพิ่มเติม ตอนหลังติดต่อไปทาง British Museum ที่อังกฤษ เขาก็ดีเหลือเกิน ถ่ายรูปมาให้ เราจึงคุยได้ว่า ภาพพุทธประวัติชุดนี้ของเราดี สมบูรณ์ที่สุดในโลก มันแสดงถึงความเจริญทางวิทยาการสมัยนั้น ที่เขาไม่บูชารูปเคารพกัน เขาใช้เป็นสัญลักษณ์ ไม่ใช่รูปสำหรับบูชา

ตอนเริ่มทำนั้นได้คุณไสว (พระไสว สีวาณ) เป็นช่างเขียน พระหลายรูปเป็นช่างปั้น ตอนนั้นมีคุณโกวิท (อดีตพระโกวิท เขมานันทะ) อยู่ด้วย พระภาคเสนจากอินเดียพอทำได้บ้าง แกมาช่วยให้หน้ารูปปั้นเหมือนอินเดีย แรก ๆ หน้ามันออกมาเป็นคนไทยไปหมด

พระใสว สีวาโณ เขียนภาพต้นฉบับซึ่งขยายมาจากภาพเล็ก ๆ ภาพต้นฉบับนี้ ส่วนหนึ่งท่านอาจารย์ถ่ายไว้เมื่อครั้งไปอินเดีย และอีกส่วนหนึ่งได้มาจากพิพิธภัณฑ์แห่งชาติของอังกฤษส่งมาให้

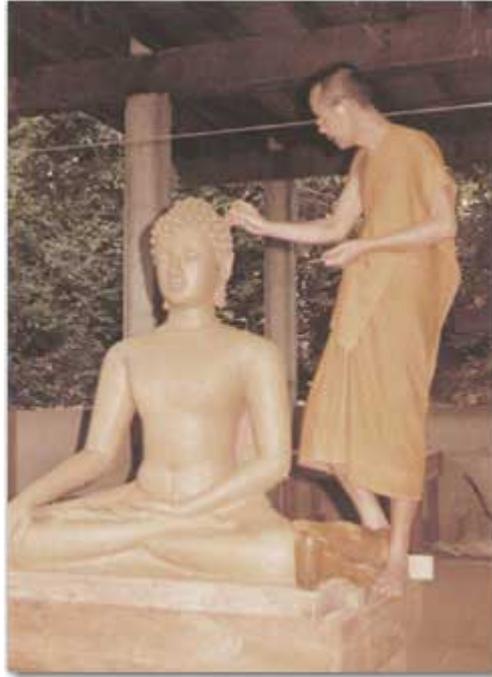
พระนาคเสนจากอินเดีย ผู้ช่วยให้ใบหน้าคนในรูปปั้นเป็นแขกแบบอินเดีย

บริเวณโรงปั้นแต่ก่อนก็เป็นป่ารก พอคุณใสวไปอยู่ก็ค่อย ๆ กลายเป็นโรงปั้น ตอนแรกก็เป็นโรงสังกะสี ค่อย ๆ ทำต่อ ๆ มาจนเป็นโรงคอนกรีตถาวรในปัจจุบัน

ขั้นตอนในการทำก็ต้องเริ่มจากเขียนภาพขยายจากภาพเล็ก ๆ ให้โตได้ขนาดที่ต้องการ ลงในกระดาษที่เนื้อ เหนียว ๆ พอได้ภาพที่พอใจแล้วก็เอาไปประทับที่ดินเหนียว ซึ่งทำได้ที่แล้ว ละเอียด เนื้อดี แล้วก็ตัดรอยภาพลงไปดินเหนียว แล้วจึงเริ่มแกะดินเหนียว โดยดูภาพนั้นอยู่เรื่อย ๆ ไป เอาภาพถ่ายมาดู จนเป็นที่พอใจ แล้วก็หล่อด้วยปูนปลาสเตอร์เป็นเนื้อดีฟ ต่อจากนั้นก็หล่อออกมาด้วยปูนซีเมนต์ เป็นภาพโพลีตี้ฟที่ใช้ได้ มันแกะดินเหนียวไม่ใช่แกะปูน แกะปูนก็ตายเลย ไม่มีทางทำได้

แกะดินเหนียวมีปลุกปล้ำอยู่ ๒-๓ องค์ ท่านทองสุข (พระทองสุข ธมฺมวโร) มีฝีมืออย่างนี้อยู่แล้ว แต่ไม่ได้แกะภาพอย่างนี้ เป็นคนมีฝีมือละเอียด เคยเป็นช่างตัดผม ก็สมัครเป็นช่างแกะดิน ในที่สุดทำได้นำหน้าใครหมด ภาพสวย ๆ กลม ๆ ฝีมือท่านทองสุขทั้งนั้น ภาพเชิญพระเกศาขึ้นสวรรค์ ภาพช้างนาฟ้าศิริ

ภาพนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส เป็นฝีมือท่านทองสุข เป็นภาพละเอียดที่สุด ดีที่สุดคือภาพเชิญพระ
เกศาขึ้นสวรรค์ ใช้เวลาแกะดินเหนียว ๓ เดือน ด้วยความอดทนอย่างยิ่ง ภาพอื่น ๆ โดยมากหยาบ ๆ ก็ ๑๕
วัน ๑๐ วัน ทำดีขึ้น ๆ จนภาพสุดท้ายถึง ๓ เดือน ก็น่าพอใจ

อาจารย์ทองสุข ธมฺมวโร ผู้ฝึกจากโรงเรียนจนกลายเป็นผู้ปั้นฝีมือถึง
กำลังปั้นพระพุทธรูปแบบสวนโมกข์ ที่ได้นำมาประดิษฐานเป็นพระประธาน
ณ อุโบสถธรรมชาติของสวนโมกข์บนเขาพุทธทอง
ในโอกาสที่สวนโมกข์อายุครบ ๕๐ ปี

นอกจากท่านทองสุข ก็มีคุณโกวิท และพระอื่น ๆ ร่วม ๑๐ องค์ ครูสอนหัตถศึกษา ที่เขาพนมแบกก็
มาช่วยทำ คนแกะทั้งหมดดูเหมือนจะมี ๑๐-๑๕ คน ที่นี้ก็กลุ่มกรรมกรก็มีคุณเดช (พระเดช ชิตจิตฺโต) เป็นผู้
หล่อ หล่อไปหล่อมมา และบดดินเหนียว ดินเหนียวต้องชุบน้ำมาจากดินชั้นลึกตั้ง ๕๐-๖๐ เซนต์ จึงจะพบดิน
เหนียวที่ดีที่จะเอามาใช้ได้

การปั้นภาพว่าจะเสร็จก็หลายปี จำไม่ได้ เริ่มสร้างโรงหนังราว ๒๕๐๕ ปลาย ๒๕๐๖ ทำโรงปั้น ทำ
เสร็จก็ช่วยหามกันมา

ผมก็ว่ามันประหลาด (หัวเราะ) มันפלुक มันไม่เคยคิด ไม่เคยนึกว่าจะมีความสามารถเลย เรื่องอย่าง
นี้

ปะติดปะต่อความหลังทุกเรื่องแล้วรู้สึกมันפלुक มันפלुकไปหมดทุกเรื่อง ความคิดความนึกมันเกิดขึ้น
ได้อย่างไร แล้วก็ไปได้บุคคล ได้ปัจจัยอื่น ๆ มาได้อย่างไร มันประหลาด บุคคลอย่างคุณสาตีมาช่วยมันก็

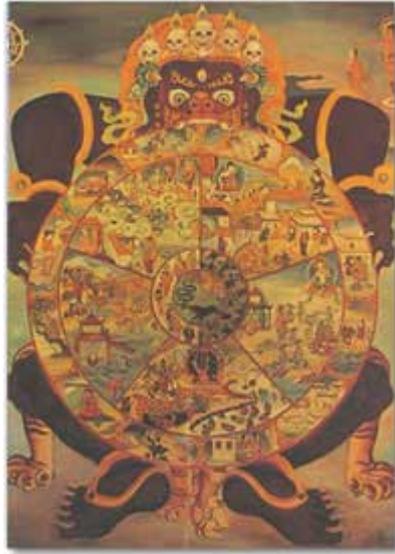
ไม่ได้รู้จักมักคุ้นมาก่อน เคยแต่มาเที่ยว พอปรารภขึ้นก็สนใจเลยเป็นตัวตั้งตัวตี โรงหนังนี้เป็นเรื่องของคุณ สาลี พันเอกสาลี ปาลกุล วิทยุสื่อสารทุกแห่ง วปถ. ทุกแห่งช่วยโฆษณาเรื่องนี้ และมีคนให้เงินช่วยเหลือ แก ก็รวบรวมส่งมาที่นี่ ส่งมาที่นี่โดยตรงก็มี พระชางันชางเขียนมันก็เป็นเรื่องฟลุค ไม่น่าจะมีได้ ถ้าเราเชื่อ เรื่องไสยศาสตร์ ก็ต้องบอกว่ามีพระเจ้าหรือเทวดาบันดาล ไม่งั้นมันก็ต้องเป็นเรื่องฟลุค จนกระทั่งบัดนี้ คน นั้นทำนั่น คนนี้ทำนี่ ที่อยู่มานาน ๆ เคยช่วยทำอะไรเป็นขึ้นเป็นอันมาแล้วทั้งนั้น อย่างท่านโพธิ์ (พระโพธิ์ จนุทสโร) มาจัดสอนฝรั่ง ตอนนี่มันก็เป็นเรื่องฟลุค (หัวเราะ)

๑ อาจารย์ครับ แล้วภาพในโรงหนังละครับ มีความเป็นมาอย่างไร อาจารย์วางแผนไว้ก่อนหรือเปล่าว่าจะเอาภาพอะไรลงตรงไหนก่อนหลัง

ทำตามมาเรื่อย ๆ คิดมาพลาง ทำมาพลาง เพราะแรก ๆ ยังไม่รู้ว่าจะได้ภาพไหนมา พอดีภาพชุด เซอร์แมนมาก่อน ก็เอาชุดนี้เป็นหลัก เขียนเป็นภาพชุดใหญ่สุด นอกนั้นก็เขียนชุดเบ็ดเตล็ด ภาพคำพังเพย ไทยอยู่ตามเสา ๑๐๐ กว่าภาพ เป็นฝีมือคุณโกวิททั้งนั้น ประดิษฐ์คิดเขียนขึ้นตามที่มีอยู่ ไม่ได้มีตัวอย่างที่ ไหน เขามีมาก่อนบ้างแต่เราไม่ชอบ ใช้ไม่ได้ ไม่เข้ากับความคิดของเรา คุณโกวิทเป็นผู้ร่างแบบ เป็นผู้ ควบคุมการเขียนภาพทั้งหมดในโรงหนังด้วย เรียกได้ว่าคุณโกวิทเป็นคนริเริ่ม แล้วแกก็ชวนเพื่อนของแกมา อีก ๒ คนที่มาช่วยมาก็คือนายสัมพันธ์ ก้องสมุทร และสุเทพ เมื่อคล้าย สุเทพนี่เขาเด็กวัดชยารามมาก่อน สัมพันธ์เขาคนเกาะสมุย ท่านโพธิ์พามา รู้จักมาทางท่านโพธิ์ พระเถรองค์ไหนที่มีเชื้ออยู่บ้างก็มาฝึก คุณสุ ชาติ (พระสุชาติ ปญาทีโป) ที่ช่วยวาดเสริมอยู่ทุกวันนี้ (๒๕๒๘) ก็ฝึกมาแต่สมัยนั้น คุณดำรงอีกคนหนึ่งก็ ลี้กไปแล้ว มีเมียไปแล้ว ไปอยู่ทางสงขลา มีอาชีพเป็นช่างเขียนไป

ภายในโรงหนังจะมีพระภิกษุทำหน้าที่อธิบายภาพปริศนาธรรม

ภาพปริศนาธรรมบนฝาผนังโรงหนัง เป็นฝีมือวาดของพระในสวนโมกข์
พระบางรูปมีฝีมือด้านศิลป์มากก่อน บางรูปมาหัดใหม่
ทั่วทั้งฝาผนังและตามเสา จะมีภาพทั้งแบบไทยๆ ภาพปริศนาธรรมแบบเซน
รวมทั้ง ภาพปฏิจลสมุปบาทของธิเบต (คลิกดูภาพขยาย)
ซึ่งแสดงกระแสการเกิดทุกข์ในใจคน

จะวางภาพตรงไหนอย่างไร คุณโกวิทเขาปรึกษาผมในแง่ที่ไม่ใช่ศิลปะ แต่เป็นความเหมาะสมอย่างอื่น ผมเป็นคนชี้ขาด เรื่องของศิลปะเป็นหน้าที่ของคุณโกวิทเต็มที่ เรียกว่าคุณโกวิททำงานมากที่สุด รูปปั้นขยายอวโลกิเตศวรนั้นคุณโกวิทก็ทำคนเดียว เป็นศิลปินถึงขนาดทีเดียว ถ้าแก่จะไปทางนี้ แต่ไม่รู้เพราะอะไร แกไม่เอาเป็นอาชีพ เขามาอยู่กับผมหลายปี

❓ ภาพชุดของเซอร์แมนได้มาอย่างไรครับ ทำไมจึงทำเป็นชุดที่ใหญ่ที่สุด

มันไม่มีรูปอื่น ตอนนั้น มันพลุคี่ที่สุดเหมือนกัน ดูเหมือนคุณชำนาญ ลือประเสริฐจะเอาภาพฝีมือของเซอร์แมนที่เขาแจกกันที่กรุงเทพฯ ส่งมาให้ดู ภาพ ฟันแล้วไว้ย นันแหละ เราเห็นว่าเข้าที่ดี ก็ถามว่าเซอร์แมนอยู่ไหน เริ่มรู้ข่าวคราวที่ละนิด จึงรู้ว่าแกตั้งใจจะมาที่นี่ แต่คงไปพบอาจารย์ประเดิมก่อน เลยไปอยู่เกาะพังงัน จนไปเป็นไข้ตายที่นั่น ความคิดหัวแหลมดี ภาพทุกภาพมีความหมาย เขียนไว้ให้คิด เมื่อได้ข่าวว่าเขาตาย ผมก็ขอรับรองว่ามีสมบัติอะไรในทางนี้ให้ส่งมาที่นี่ เขาก็ส่งลังกระดาษมีรูปภาพเหล่านี้มาให้ โชคดีที่สุด ไม่งั้นสูญหายไปหมดแล้ว มีแมลงสาบเต็มลังแล้ว เขาแกะไม้เป็นแบบพิมพ์ เรียกภาพพิมพ์ไม้

❓ อาจารย์ครับ ภาพชิ้นบนที่แสดงโลภะ โทสะ โมหะนั้น เป็นความคิดของอาจารย์หรือครับ

อ้อ นั่นเลียนแบบภาพอินเดีย สมุดภาพอินเดียเล่มหนึ่งทำองนั้น แต่เราดัดแปลงให้เข้ากับคนไทย มีอยู่หลายภาพที่ได้จากสมุดภาพเล่มนี้ ด้านล่าง ตั้งแต่ภาพธรรมจักร เกิดขึ้นมาทำลายสิ่งไม่ถูกต้องต่าง ๆ

ในโลก ภาพพระเยซูชุกล้นมาดุโลก ภาพเจราจาสันติภาพ ได้จากเล่มนี้ทั้งนั้น มันฟลุคไม่รู้ว่ามีใครเขาส่งมาให้
ความคิดมันเจ็บแสบแหลม

❓ แล้วภาพชุดปริศนาธรรมไทยละครับ

ไปค้นที่พิพิธภัณฑ์ ที่กองสมุดข่อย ที่เขาไม่รู้ว่ามีเรื่องอะไร ไม่รู้จะใช้อย่างไร ขอค้น เห็นภาพปริศนา
ธรรมไทย ถ่ายมาทั้งหมด คุณระบิล (บุญนาค) ไปช่วยถ่าย มาศึกษา มาลำดับภาพเอง เวลาที่พิพิธภัณฑ์ก็
ไม่มีใครรู้จัก ไม่มีใครรู้เรื่อง ของเราเองมีอยู่เล่มหนึ่ง ชุดกายนครนั้นแหละ ท่านพระครูสุทธนฯ พบที่วัดสโมสร
หยิบดูไม่รู้ว่ามีอะไร ก็เอามาดูเล่นกัน ดูไปมันเหมือนรูปหนังตะลุง ผมก็เอามาศึกษา ได้ชุดนี้มาเมื่อเขียนภาพ
ใหญ่ ๆ ในโรงหนังไปแล้ว ก็เลยไม่มีที่เขียน เลยเขียนไว้มุมใต้บันได ถ้าได้มาก่อนอาจจะเขียนแทนชุดเซอร์
แมนก็ได้

❓ อาจารย์ครับ แล้วพวกเครื่องโสตทัศนศึกษาในโรงหนังได้มาอย่างไร ได้ใช้กันเต็มที่ไหม ผมไม่ค่อยเห็นใช้
กัน

ระยะแรกใช้กันมาก ใช้กันเต็มที่นั่นแหละ ฉายหนังบ้าง ฉายสไลด์บ้าง บันทึกลีเสียงบ้างจนทชุดโทรม
ไป แล้วก็ขี้เกียจจะซ่อม ใช้กันจนถึงวาระสุดท้าย เครื่องเสียงยังใช้อยู่จนทุกวันนี้ มีคนเอาเครื่องใหม่ ๆ มา
ให้ใช้เสมอ ๆ

ครั้งแรกกระทรวงศึกษาให้มา เป็นเงินจำนวน ๒ แสนบาท แต่เขาไม่ได้ให้เป็นเงิน ให้มาเป็นของ
จำนวนเท่านั้น จะใช้อะไรต้องการอะไรบ้างก็เขียนออกไป เจ้าหน้าที่ไปซื้อไม่ตรงเป็นส่วนมาก เขามีระเบียบ
อย่างนั้น มีธรรมเนียมอย่างนั้น ตอนนั้น ม.ล.ปิ่น (มาลากุล) เป็นรัฐมนตรีศึกษาธิการ คุณอรุณวดีกับพวก
เป็นผู้ชวนขวายเป็นความช่วยเหลือ

สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในสวนโมกข์ ถ้าไม่นับการสร้างหนังสือแล้ว โรงหนังดูจะเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์มาก
ที่สุดแก่ประชาชน คนมาใช้เป็นที่ศึกษารวมกันมากขึ้น ๆ เรื่อย ๆ

พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์
ซึ่งอัญเชิญมาไว้
ที่บริเวณสนามหญ้าใกล้โรงฉัน

? อาจารย์ครับ ขอกรุณาเล่าความเป็นมาที่สร้างรูปปั้นอวโลกิเตศวร ไว้ใน สวนโมกข์ด้วยครับ

มันเนื่องมาจากเราพอใจเรื่องอวโลกิเตศวรมานานแล้ว ตั้งแต่แรกศึกษา
โบราณคดีสมัยศรีวิชัย โดยเฉพาะนายธรรมทาสเขาสนใจยิ่งนัก เป็นที่เชื่อได้
ว่า ประชาชนสมัยศรีวิชัยใช้รูปนี้เป็นที่บูชาทั้งในวัดและในบ้าน พระพุทธรูป
สมัยศรีวิชัยหายาก แต่รูปอวโลกิเตศวรกลับมีมาก ขนาดเล็กไว้ตามบ้านเรือน
ขนาดใหญ่สำหรับวัดสำหรับปูชนียสถาน ทำให้เรามีเรื่องพูดถึงเกี่ยวกับอวโลกิเต
ศวรได้มาก และเรื่องกวนอิมที่เมืองจีนก็ไม่ใช้เรื่องเล็ก เป็นเรื่องเดียวกับอวโลกิ
เตศวรนั่นเอง เราเอามารวมกันทำให้ประชาชนได้รู้เรื่องนี้ เมื่อเราโฆษณาเรื่อง
นี้มาก มีการเขียนเรื่องอวโลกิเตศวรด้วย นายธรรมทาสเขียนมากกว่าผม จึง
ควรมีรูปภาพ รูปปั้นเผยแพร่ด้วย แล้วที่นี้ตอนทำย ๆ ปั้นอย่างอื่นเสร็จแล้ว ก็
ขอแรงให้คุณโกวิทช่วยปั้นอวโลกิเตศวร ได้ปั้นไว้ถึง ๒ ขนาด ขนาดเล็กเอาไป
ไว้ตามบ้านเรือนได้ ขนาดกลางไม่ต้องปั้น จำลองก็อปปี๊จากของเดิม ขนาด
ใหญ่มากคือองค์ที่อยู่บนเสาสูงกลางสนามหญ้าใกล้โรงฉันนี้ แจกไม่ได้ ติด
ตายตัวอยู่ที่นี่ ขนาดกลางแจกไปบ้าง สวยดี ขนาดเล็กบางคนชอบเพราะเล็ก
จนเปื้อนทำ จนหมด ก็ไม่มีแจก

วิธีการใช้ประโยชน์ก็คือตั้งไว้ในที่เห็นได้ง่าย พอคุณเป็นทุกข์อะไร
ขึ้นมา โกรธอะไรขึ้นมา มองหน้าอวโลกิเตศวรจะหาย เอาไปใช้แบบนี้ ดูหน้า
แล้วสบายใจ

องค์ใหญ่ที่คุณโกวิททำนี้ อารมณ์ในใบหน้าไม่ถึงขนาด ๑๐๐

เปอร์เซ็นต์ของของเดิม ได้สัก ๘๐-๙๐

ขนาดเท่าของเดิมนี่ ขอจำลองจากพิพิธภัณฑ์ที่ไชยาอีกทีหนึ่ง เขาจำลองมาจากของจริงที่กรุงเทพฯ
ซึ่งกรมพระยาดำรงท่านมาพบที่วัดพระธาตุไชยา แล้วนำขึ้นไปไว้ที่กรุงเทพฯ

ใบหน้าของรูปปฏิมานี้ จะแสดงอารมณ์ สุขุม ปัญญา เมตตา ชันติ จะดูให้เป็นคนสุทธิคือบริสุทธิ์ทาง
จิตใจก็ได้ จะมองให้เป็นคนยอดทางปัญญาก็ได้ จะมองในทางเมตตาก็ได้ มีความอดทนก็ได้ ถ้ามีได้ครบ ๔
อย่างนี้ก็จะเรียกได้ว่าชั้นเยี่ยม ชั้นเลิศ ในไชยานี้ ฝีมือก็มีหลายชั้น ชั้นเลวทำหน้าที่เหมือนผู้หญิงขายปลา
ก็มี ศิลปินชั้นเลิศก็ต้องแบบองค์ที่สมเด็จพระยาดำรงพบ

ศิลปินจะต้องเป็นคนมีจิตใจดีมาก จิตใจสงบมาก ปกติมาก มีความรู้ทางธรรมสูง และเป็นศิลปินในทางบั้นด้วย จึงจะทำหน้าอย่างนั้นออกมาได้

การปั้นอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ตามคติของฝ่ายมหายาน ท่านอาจารย์ให้ปั้นไว้ เพื่อเป็นสื่อสอนธรรมะอีกแบบหนึ่ง รูปปั้นนี้ขยายจากองค์จริง ซึ่งค้นพบที่ไชยาในสมัยรัชกาลที่ ๕

ในยุคศรีวิชัยนั้น ตามบ้านเรือนโดยทั่วไปจะมีรูปปั้นไว้บูชา เพื่อระลึกถึงองค์คุณของโพธิสัตว์ ได้แก่ สุทธิ ปัญญา เมตตา ชันติ รูปปั้นนี้พระโกวิท เขมานันทะ เป็นผู้ปั้นขึ้น

❓ มีความเป็นมาในทางประวัติศาสตร์อย่างไรครับ

ทำจากคติมหายาน พบทั่วไปในอินเดีย ในประเทศไทยดูเหมือนจะชุกชุมหลายจังหวัด ในธิเบตก็มาก ในเมืองจีนก็เป็นกวนอิม

ที่อินเดียโดยมากเป็นรูปสลักหิน เขาไม่หล่อสัมฤทธิ์ เพราะตีบุกทองแดงของเขาหายาก

ภาพนี้นักโบราณคดีในไทยถือกันว่าเป็นภาพยุคปาละ แต่เมื่อผมเอารูปถ่ายไปให้พวกนักโบราณคดีอินเดียดู เขาร้องออกมาว่า คุปตะ ๆ และเป็นแบบชั้นยอดเสียด้วย สายตามผมเห็นพ้องกับที่ว่าเป็นยุคคุปตะ เพราะเหมือนกับคุปตะทั้งหลายในอินเดีย โดยเฉพาะคุปตะที่ถ้าอีลิแฟนต้าของฝ่ายฮินดู ที่นั่นเขาสวยมาก

เหมือนกัน ไม่ว่าจะฝ่ายฮินดูหรือฝ่ายพุทธ เขาก็คงใช้ช่างแบบเดียวกัน มือเดียวกัน โดยเฉพาะเค้าหน้านิยมแบบนั้น ที่ถ้าชั้นตานี้มีรูปอวโลกิเตศวรเยะ หน้าสวยเหมือนกัน แต่รู้สึกว่ามันสวยเท่าองค์ที่พบในบ้านเรา

❓ มีความเป็นมาในทางทฤษฎีฝ่ายมหายานอย่างไรครับ

เขาเขียนว่าเป็นโพธิสัตว์ประจำพระพุทธเจ้าอมิตาภะ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดพระพุทธเจ้าสมณโคดมของเราอีกที

โดยรูปศัพท์อวโลกิเตศวรแปลว่า ผู้ยิ่งใหญ่ หรือพระผู้เป็นเจ้า ผู้คอยสอดส่องดูแลโลก พุดได้ว่าพวกผู้มีปัญญาแห่งนิกายมหายานของสมัยนั้น ได้ประดิษฐ์คิดขึ้นเพื่อให้ร่างกายของตน มีสิ่งที่ไม่แพ้เปรียบพระอิศวรของฮินดูขึ้นมาบ้าง ถ้าจะให้มาเฉย ๆ คนก็ไม่เชื่อ ก็ต้องแต่งเรื่องให้มาเหนือเมฆขึ้นมาบ้าง ว่าแรกทีเดียวมีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น เรียกว่า อาทิพุทธะ พระอาทิพุทธะนี้แหละให้กำเนิดพระพุทธเจ้าโดยฉาน ของพระองค์อีกชุดหนึ่งเรียกว่า ธรยานีพุทธะ พระธรยานีพุทธะทั้งหลายก็มีพระพุทธเจ้าที่เป็นขึ้นมา นุสสีพุทธ คือเป็นมนุษย์มาอีกชั้นหนึ่ง เป็น ๓ ชั้น พระอมิตาภะก็เป็นพระธรยานีพุทธเจ้าองค์หนึ่งใน ๔-๕ องค์ มีอวโลกิเตศวรเป็นโพธิสัตว์ผู้ชายประจำพระองค์ มีตาราเป็นสักติของท่าน ถือกันว่าอวโลกิเตศวรเป็นโพธิสัตว์ชาย สักติของท่านเป็นโพธิสัตว์หญิง คล้าย ๆ สำหรับให้ประชาชนไหว้และบวงสรวงขอรับรอง ทำนองเดียวกับพระศิวะและพระอุมาของฮินดู พระธรยานีพุทธะแต่ละองค์ ก็บัญญัติอย่างนั้นอย่างนี้เลยครบถ้วนไปหมด พระพุทธเจ้าในทางหมอทางอะไรก็มี ทางอื่นก็มีครบที่มนุษย์จะเรียกร้องเอาเป็นที่พึ่ง เป็นการต่อสู้กันเพื่อป้องกันตัว หรือสร้างความมั่นคงให้แก่ลัทธิของตน เพื่อให้สู้กับลัทธิของฮินดูได้ ในทางปฏิมากรรมก็มีรูปเคารพอวโลกิเตศวรขึ้นมา ในเมืองจีนตำนานของจีน อวโลกิเตศวรมีตั้ง ๓๐ กว่าปาง เกินครุ สำเร็จเกินครุหลายเท่า รวมทั้งปางกวนอิมที่เป็นผู้หญิงด้วย แล้วบางปางเป็นยักษ์ดุร้ายก็มี ถ้าบุคคลจิตใจยังเป็นธรรมดาสามัญอยู่ สิ่งเหล่านี้ก็มีประโยชน์ แต่ถ้ามีจิตใจเหนือขึ้นมาแล้วก็ดูจะไม่ค่อยจำเป็น

❓ แล้วที่ยืนท่าทางแบบนักเลงหมาความว่าอย่างไรครับ

ก็ให้สมท่าทางพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ แบบนี้ฝ่ายพุทธก็ทำ ฝ่ายฮินดูก็ทำ ปฏิมาไหนจะให้ดูเป็นผู้ยิ่งใหญ่ก็ยืนแบบสามคด ตริพังคะ คด ๓ ที คอทีหนึ่ง เอวทีหนึ่ง ขาทีหนึ่ง ขา เอว คอ ผึ่งผายนี้ แสดงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไม่ใช่แต่ฝ่ายพุทธ ตอนหลัง ๆ ปั้นพระพุทธรูป ๓ คดอย่างนี้ก็มีพบที่นี้องค์หนึ่ง เป็นยุคศรีวิชัยที่พิพิธภัณฑน์ก็มีตัวอย่าง หลวงวิจิตรวาทา (นายอำเภอไชยาสมัยหนึ่ง) ผู้พบ เรียกว่าพระองค์คด ค้นพบแล้วก็ส่งไปถวายสมเด็จพระยาดำรงฯ

ภาพปั้นท่านอาจารย์
ปัจจุบันอยู่ที่โรงพยาบาล
สุนัขตัวข้าง ๆ ชื่อ "สมพาล"
ท่านให้ปั้นเพิ่มขึ้น
เนื่องจากมักมีผู้มากราบไหว้
ปิดทองรูปปั้นของท่าน
เพื่อขอหวย ขอโชคลางต่าง ๆ
ท่านบอกแก่ชาวบ้านว่า
หากจะขอธรรมะ
ให้ขอที่สมภาร (คือท่าน)
หากจะขอหวยให้ขอกับ
"สมพาล"

? อาจารย์ครับ เรื่องเกี่ยวกับการปั้น คำถามสุดท้ายนะครับ ที่โรงปั้นทำไมถึงมีรูปปั้นของอาจารย์ด้วยครับ

อ้อ เขาอยากจะทำ ท่านทองสุข ท่านไสวเขาอยากจะทำ แล้วก็ถ่ายรูปทุกด้านเอาไปเป็นแบบ คุณทองสุขเป็นคนทำขึ้นมาได้อย่างนั้น ต่อมาอีก ๔-๕ ปี คุณปุ่น (จงประเสริฐ) มาเห็นเขาก็เลยอยากก็อปปีให้ เป็นโลหะ ให้เป็นบรอนซ์ เขาก็ไปหาเงินหาทองมาทำ แล้วเจ้าเซ็นรู้เข้าก็ต้องการขึ้นมาอีกตัวหนึ่ง ก็เลยหล่อขึ้นมา ๒ ตัว ดูเหมือนจะเอาช่างมาที่นี้ มาประกบแบบที่นี้ แล้วเอาไปไว้ที่เชียงใหม่ตัวหนึ่ง เอาไว้ที่นี้ตัวหนึ่ง เก็บอยู่ในลังไม้ในโรงหนัง ยังไม่ได้ติดตั้ง ไม่รู้จะติดตั้งเพื่ออะไร พอตายแล้วค่อยติด เพื่อจะได้รู้ว่ารูปวางมันอย่างนี้ มันอาจจะเป็นประโยชน์บ้าง ถ้ามันยังมีชีวิตอยู่มาดูตัวดีกว่า (หัวเราะ)

? แล้วอาจารย์ไม่กลัวกลายเป็นรูปเคารพไปหรือครับ

ก็ตามใจมันดี ก็อย่างเดียวกันกับพระพุทธรูป มันเป็นธรรมดาของชาวบ้าน เคยปิดทองปิดอะไรกันเลอะเทอะไปหมด ผมไม่ได้รู้สึกชนิดที่ต้องการให้ใครหล่อรูปให้มีเกียรติมีอะไรทำนองนั้น อนุญาตหล่อไว้ดูเมื่อตายแล้ว คงมีประโยชน์บ้างเมื่อตายแล้ว

? ผมได้ยินว่านายปุ่นถึงกับเคยทำขายหรือครับ

ไม่จำเป็นต้องทำขาย รูปเล็กครึ่งท่อน แบน ๆ ทำขึ้นไม่กี่ตัว คงจะมีคนให้เงินบ้าง ผมบอกไม่ควรทำอย่างนั้น ไม่ต้องการอย่างนั้น เขาก็เลิก ก็หยุด พลเรือตรีคนหนึ่งตอนผมอยู่โรงพยาบาล เคยเอามาให้ผมทำพิธีมอบให้ตามธรรมเนียม คงได้มาจากคุณปุ่น ผมไม่มอบให้ แก่เสียใจ ละอาย เก้อเขิน เรื่องก็เงียบไป

โบสถ์ เทศน์ประจำปี และหินโค้ง

พระประธานท่ามกลางความสงบร่มรื่นบนโบสถ์เขาพุทททอง

❓ อาจารย์ครับ โบสถ์แบบสวนโมกข์นี้ มีความเป็นมาอย่างไรครับ อาจารย์มีจุดมุ่งหมายอย่างไรที่ทำแบบนี้

เพื่อให้ง่ายและประหยัด คล้ายครั้งพุทธกาลมากที่สุด ในสมัยพุทธกาลไม่มีอาคารโบสถ์แบบที่มีอยู่ในปัจจุบัน ท่านกำหนดใช้ที่กลางดิน หรือว่าใช้ในวิหารที่พัก กำหนดว่าอยู่ในวิสุคามสีมาก็ใช้ได้ วิสุคามสีมาคือเขตที่แยกจากหมู่บ้าน

ในระยะแรก ๆ ที่มาอยู่ที่นี้ ก็ไปลงอุโบสถที่วัดชยาราม บวชนาคก็ทำที่นั่น ต่อมาเมื่อเป็นวัดแล้วก็ขอวิสุคามสีมาได้ ก็ใช้ยอดเขาพุทธรณ์นั้นแหละเป็นโบสถ์

แรกที่เดียวตรงนั้นใช้เป็นที่พักงานเทศน์ประจำปีของสวนโมกข์อยู่หลายปี เดิมมันเป็นโคกสูง ก็ตั้งธรรมาสน์ ๓ ธรรมาสน์บนโคกนั้น คนฟังก็นั่งอยู่โดยรอบกระทั่งชั้นล่าง

ต่อมาก็เกลี้ยโคกนั้นให้แบนลง เพื่อใช้เป็นที่นั่งทำสังฆกรรม ลงอุโบสถ บวชนาค เพิ่งมาเกลี้ยลงอีกครั้งสุดท้าย เมื่อไม่นานมานี้เอง ตรงที่ใช้เป็นโบสถ์นั้นมันเป็นฐานพระเจดีย์เก่าถึงสมัยศรีวิชัย เพราะมีอิฐแบบศรีวิชัยอยู่เกลื่อนไป เมื่อเราไปพบมันมีหลุมลึกลงไปใต้ฐานเจดีย์ท่วมหัวคน เป็นเรื่องที่เราไม่เคยรู้ลงไปเพื่อค้นหาทรัพย์สมบัติ เราไปพบก็เลยช่วยกันเกลี้ยอิฐดินถมให้หลุมมันเต็ม ข้างบนทำให้เสมอพอนั่งได้

ใช้เป็นทีเทศน์มาเรื่อย ๆ จนกระทั่งใช้เป็นโบสถ์ ก่อนได้วิสุงคามสีมา ก็เคยใช้เป็นอรัญสีมาครั้งสองครั้ง เพราะมันห่างบ้านพอ

จนขอวิสุงคามสีมาได้แล้ว ก็ปักเขตคร่อมฐานเจดีย์นั้น คร่อมตอนสูงของเนินนั้นทั้งหมด เป็นเขตวิสุงคามสีมา ได้รับอนุญาตแล้ว เจ้าหน้าที่มาปักเขต เป็นวิสุงคามสีมาโดยสมบูรณ์ แต่เรายังไม่ได้ผูกพัทธสีมา มันไม่จำเป็น ที่เขาเรียกผังลูกนิมิตนั่นแหละ ทำกันเพื่อจะหาเงินมากกว่า เรายังไม่คิดจะทำ มันทำสังฆกรรมได้แล้ว

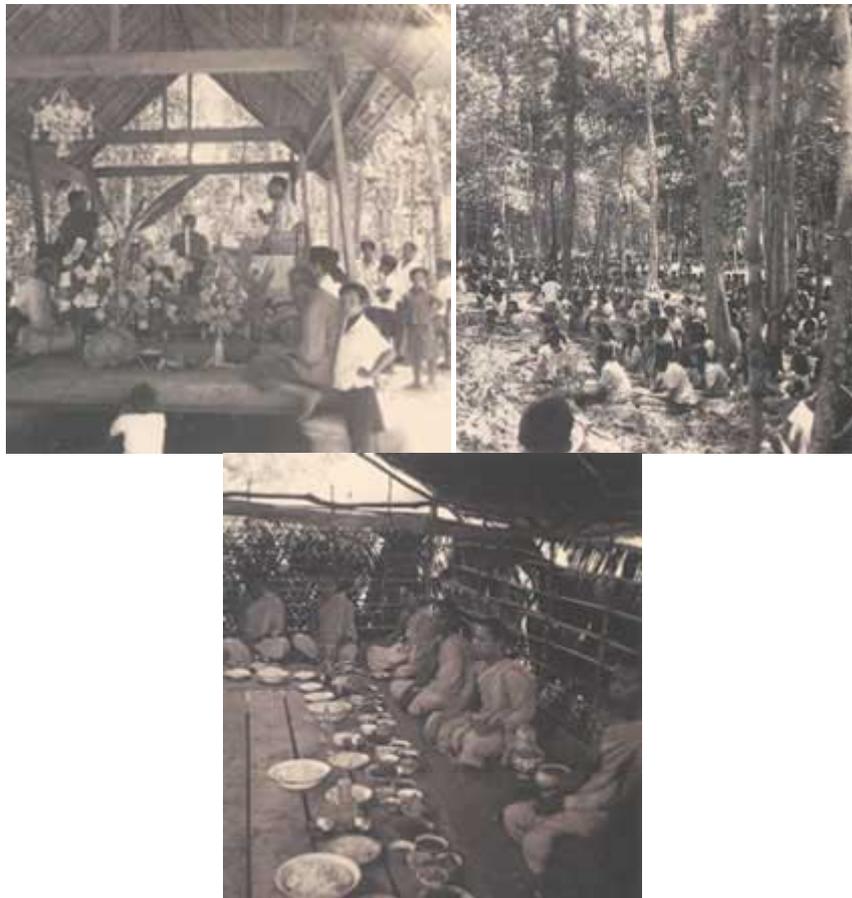
การลงปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ในสวนโมกข์ โดยมีท่านอาจารย์เป็นผู้สวด (ภาพปี ๒๕๐๖)

๑ อาจารย์ครับ เมื่อครู่อาจารย์พูดถึงงานเทศน์ประจำปีของสวนโมกข์ นั้นมีความเป็นมาอย่างไรครับ

ก็มีความประสงค์จะเลือกเรื่องแปลก ๆ มาสู่สังคัมผู้ฟังเทศน์ ให้ได้ยินเรื่องที่ไม่เคยได้ยิน แม้แต่เทศน์เวสสันดรชาดกก็เคยทำ แต่เราทำไม่เหมือนเขา เรามีแบบของเรา เลือกเอาคนที่ร้องเทศน์เวสสันดรทำนองเก่ง ๆ มา พระบ้าง สมรวาสบ้าง มีบรรยายสลับอธิบายความ ที่เขาเทศน์ไว้เป็นทำนองไพเราะ ผู้ร้องก็มีอย่างนายสอนบ้าง พระครูสมุณณ์บ้าง ตอนที่สำคัญ ๆ เขาร้องสัก ๑๕ นาที แล้วผมก็อธิบายเป็นวรรคเป็นเวร ตั้งแต่เริ่มกัณฑ์แรก วรรคจบ ๑๓ กัณฑ์ ได้เรื่องได้ราวดี มีร้องเป็นทำนองสลับเป็นตอน ๆ คนฟังก็พอใจ ไม่มีใครทำมาก่อน ที่ทำ ๆ กันมักนั่งฟังหลังซดหลังแข็งหลาย ๆ ชั่วโมง แต่ฟังไม่ค่อยรู้เรื่อง เราอธิบายเป็นธรรมดา คนก็เข้าใจง่าย งานของเราราว ๆ ๓ ชั่วโมง เลิกเย็นเกินไปไม่ได้ ชาวบ้านเขามากันไกล ๆ ต้องกลับบ้าน มีอยู่ปีหนึ่งพิเศษเทศน์ ๓ ธรรมมาสน์ ท่านปัญญาฯ ท่านบุญชวน แล้วที่ผม ธรรมดาก็มีผมกับมหาสำเร็จเป็นพื้น โดยมากผมก็เป็นคนวิเศษฯ ไม่ได้เตรียมกันแบบตายตัว ครั้งเตรียมครั้งขึ้นไปนั่งเอาบนธรรมมาสน์ แล้วแต่ผู้ถามจะซักเอาเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่รู้ ๆ กันแล้ว เช่น ถ้าเทศน์เรื่องอนัตตลักขณสูตร ก็จะถามในแง่มุมต่าง ๆ ให้เกิดความเข้าใจเรื่องอนัตตาเป็นต้น มลีนทปัญญา ก็เคยเอามาเทศน์

เริ่มจัดเมื่อมาอยู่ได้ปี ๒ ปี อาจจะเป็นปี ๒๔๘๘ จัดอยู่ ๔-๕ ปีก็เลิก เพราะคนเลี้ยงอาหาร คนหาอาหารทำไม่ไหว มันเหนื่อย คนมันมากันมาก เคยลองประมาณดูปีหนึ่งตั้ง ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ คน

เราจัดในวันสงกรานต์ คนเขามาเที่ยวสงกรานต์ด้วย มาฟังเทศน์ด้วย เป็นธรรมเนียมแต่โบราณ ชาวบ้านแถบนี้เขาจะมาเที่ยวสงกรานต์ที่เขานางเอกกัน ทางท่าฉาง ท่าชนะ เขาจะมาเที่ยวสงกรานต์กันที่นี่ มาไหว้พระบาทในถ้ำ ถ้ำนั้นเป็นถ้ำลักษณะสกัดหิน สกัดหินมาทำพระพุทธรูป เอาเข้าไปในเมือง แล้วสกัดข้างล่างเป็นรอยพระพุทธรูปเอาไว้ มีสกัดลวดลายตามปากถ้ำบ้าง คงจะราว ๆ สมัยกรุงศรีอยุธยา เขาทำพระพุทธรูปก็เต็มไปทั้งบ้านทั้งเมือง พระพุทธรูปเป็นแบบอยุธยา คงเป็นสมัยพระบรมไตรโลกนาถ สันนิษฐานว่าอย่างนั้น บ้านเมืองตอนนั้นคงสงบสุขในทางศาสนา

งานเทศน์ประจำปีของสวนโมกข์ ซึ่งเริ่มประมาณปี ๒๔๙๐

มีประชาชนจากอำเภอไชยา ท่าชนะ ท่าฉางมาร่วมงานนับพันคนในแต่ละปี มีการทำบุญเลี้ยงพระและแสดงธรรมแบบแปลก ๆ ซึ่งท่านอาจารย์พุทธทาสคิดค้นขึ้น เช่น มหาชาติรีวิว ซึ่งใช้พระเทศน์ถึง ๓ รูป สลับกันเล่าเรื่อง แห่ และว่าคาถาท่านอง

นอกจากนี้ก็มีการทำอาหารเลี้ยงผู้มาฟังเทศน์ด้วย

ต่อมาพิธีนี้เลิกไป เพราะชาวบ้านเจ้าถิ่น ไม่มีกำลังพอที่จะทำอาหารเลี้ยงคนนับพัน (บางปีถึง ๒,๐๐๐ คน) ได้ไหว

งานเทศน์ประจำปีของเราเป็นการรวบรวมปัจจัยด้วย เพื่อสร้างนั่นสร้างนี่ในวัด ตำบลหนึ่งเขาก็จะแห่พุ่มต้นไม้ธนบัตรมากลุ่มหนึ่ง ตำบลนั้น ตำบลนี้ แห่กันมาพุ่มสองพุ่มแล้วแต่ งานจึงเต็มไปด้วยพุ่ม ธนบัตรมีการบอกข่าวออกไปตามสาย สายโมถ่าย สายตะกรบ สายป่าเวกีส่งข่าวไปตามคนคุ้นเคย มีแจกใบปลิวกันเล็ก ๆ น้อย ๆ มันเป็นเรื่องง่าย ๆ ง่ายมาก ไม่กี่ครั้งก็บอคนติดจนต่อมาหลายปี เจ้าของบ้านสู้ไม่ไหว ต้องบอกเลิก

เขามากันไกล ๆ เดินมาที่ตั้ง ๓-๔ ชั่วโมง มาถึงก็หิวก็เหนื่อย ก็ต้องทำอาหารเลี้ยง จะซื้อจะหาแบบเดี๋ยวนี้มันก็ไม่มี จะเปลืองมันก็ไม่เปลืองเท่าไร แต่คนทำเหนื่อยมาก ทำอาหารเลี้ยงคน ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ คน ไม่ใช่เรื่องเล่น ๆ พี่หอกแกเป็นหัวหน้าแม่ครัว อยู่ที่บ้านปากด่าน ทำจนไม่มีเสียง พุดออกมาไม่ได้ยิน แม่ครัวส่วนใหญ่ก็คนแถวนี้ หมู่บ้านปากด่าน แล้วก็แถววัดแก้วอะไรก็มี

ต้องมาค้างคืนที่วัด ทำขนมจันกัน หรือรับไปทำที่บ้านก็มี ทำมาจากบ้านก็มี ที่วัดก็ตั้งครัวกันตรงริมธารน้ำไหล ตรงมีต้นยางใหญ่ ๆ อยู่เดี๋ยวนี้ ตรงนั้นมีจอมปลวกใหญ่อยู่ลูกหนึ่ง ก็ซุดหลุมกันรอบ ๆ จอมปลวกนั้น ตัดดินออกตั้งกระทะรอบ ๆ ได้ แล้วต้องปลุกโรงยวหลังหนึ่งไว้วางของ มันเหน็ดเหนื่อยกันไปทั้งนั้น แม่คนกินก็เหนื่อยเพราะเดินมากกว่าจะได้ไปฟังเทศน์ บางคนก็ต้องไปนอนฟังอยู่ชั้นล่าง แล้วฟังเสร็จก็ต้องรีบกลับ บ้านไกล ไม่ค่อยได้ตั้งใจฟังนัก คนอยู่ใกล้ก็ได้ประโยชน์ อยู่ไกล มันไม่ค่อยมีประโยชน์ ในที่สุดสู้ไม่ไหว เลยกของด จัดอยู่ ๔-๕ ปี เห็นจะได้

ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม

๑ อาจารย์ครับ แล้วหินโค้งมีความเป็นมาอย่างไรครับ

ตอนแรกฉันกับที่ศาลาโรงธรรม ต่อมาเกิดความคิดที่จะนั่งชั้นกลางดิน ก็นั่งชั้นกันกลางดิน ยังไม่เป็นหินโค้ง นี่หมายถึงเวลายามพิเศษซึ่งต่อมาเรียกฉันสาธิต ตามปกติก็ฉันที่โรงฉัน แล้วความคิดเรื่องหินโค้งก็ค่อย ๆ เข้ามา จำไม่ได้แล้วว่าความคิดฟักตัวขึ้นมาอย่างไร แต่เราชอบโค้ง พระจันทร์ครึ่งซีก มันสวยกว่า

เป็นศิลปะกว่าที่อื่น ๆ และก็สะดวก ประธานสงฆ์นั่งตรงกลางสามารถเห็นองค์อื่น ๆ หมด ตอนแรกอยู่ตรง
ด้านหน้าออกมา ไม่ได้ลึกเข้าไปใกล้เชิงเขาอย่างปัจจุบัน แต่นั่งกลางดินมันไม่สะดวก รักษาความสะดวก
ยาก ปีหนึ่งมีคนจากกรุงเทพฯ มานั่งฟังเทศน์ตรงนั้น คั้นไปทั้งตัว เชื่อคั่นคงเป็นเรื่องของสุนัข หมัดสุนัข
ความคิดที่จะยกพื้นขึ้นมาสูงเป็นหินโค้งก็ตามมา ใช้เลี้ยวพระ เวลาปกติใช้ฟังเทศน์ ฟังธรรมด้วย ถ้าฝนตก
ก็ใช้โรงธรรมในตอนแรก ต่อมาเมื่อมีโรงหนังมีเรือ ฝนตกก็ใช้โรงฉันทตามปกติ ฟังเทศน์ก็ใช้ที่เรือลำใหญ่ มัน
ก็เคลื่อนของมันมา เปลี่ยนแปลงมาเรื่อย ๆ

ท่านอาจารย์เริ่มให้มีการตักบาตรสาธิต เพื่อแสดงให้เห็นว่าในสมัยพุทธกาลนั้น การเลี้ยวพระจำนวนมาก ๆ ทำได้อย่างไร
โดยช่วงแรกทำกันในวันพระ และใช้วิธีนำบาตรจากพระมาตักภัตตาหารใส่ แล้วจึงนำไปประเคนให้พระฉันจากบาตร
เรียกว่าตักบาตรจานแฉก จัดกันที่ศาลาโรงธรรม

เมื่อเกิดลานหินโค้งในปี ๒๕๐๖ แล้ว จึงจัดกันที่ลานหินโค้ง

การตักบาตรสาธิตในปัจจุบัน จัดขึ้นทุกวันเสาร์ หรือในโอกาสที่มีผู้มาทำบุญพิเศษจากจังหวัดต่าง ๆ

❓ อาจารย์ครับ การฉันสาธิตนี้จัดไว้เพื่ออะไรครับ

คำว่าสาธิตนี้มันเป็นคำที่มีใช้อยู่ทั่วไป คือแสดงการกระทำให้ดู ทำให้ดูแทนที่จะพูดเฉย ๆ ฉันทสาธิต คือทำให้ดูว่าสมัยพุทธกาลเลี้ยงพระกันอย่างไร

สมัยโน้นก็จะให้พระนั่งเป็นระเบียบ แล้วก็มอบบาตรให้เจ้าภาพตัก เจ้าภาพก็เอาบาตรไปจัดอาหารใส่ แล้วก็เอามาถวายพระที่นั่งอยู่ ฉันทเสร็จแล้วก็อนุโมทนา ระยะเวลา ๆ ที่นี่ก็ทำแบบนี้ ตอนแรกที่นี่ก็ทำแบบนี้ คือเอาบาตรวางไว้ตรงแท่นหินใหญ่หน้าหินโค้งลงมาด้านล่าง ให้ทายกทายิกาจัด แล้วจึงนำไปถวายพระที่นั่งอยู่ที่หินโค้ง ที่นี่ต่อมาไม่มีคนชน ต้องการคนชนมากก็เลยเปลี่ยนเป็นเอาบาตรวางไว้ตรงหน้าพระที่นั่งอาหารต่าง ๆ ก็ใส่รวมลงไปในบาตร ของหวานวางในฝาบาตร เรียกเป็นการภายในว่าตักบาตรจานแมว

เคยทำแบบนี้ตั้งแต่ใช้โรงธรรมอยู่ การเอาบาตรไปจัดมันไม่สะดวก เวลายกกลับมาบาตรของใครของใครมักสลับกัน ควบคุมลำบากก็เลยมาจัดตรงหน้าแทน เลี้ยงพระจำนวนน้อย ๆ ก็ได้ แล้วระหว่างพระฉันก็มีการเติม คอยเติมจนบอกปฏิเสธ เวลาฉันก็ฉันด้วยมือ ผมขอร้องให้ทุกองค์ฉันด้วยมือ เป็นการบูชาพระพุทธเจ้าเป็นพิเศษวันหนึ่ง

การฉันแบบนี้ก็ทำเฉพาะโอกาสพิเศษ แรก ๆ ก็ทำทุกวันพระ และโอกาสที่มีคนมาเลี้ยงพิเศษ ต่อมาทำทุกวันเสาร์แทนวันพระ เพราะเรามีเทศน์วันเสาร์ แต่เดี๋ยวนี้ชักเล็ก ๆ ไป แต่ถ้ามีคนเลี้ยงพิเศษก็เอื้อเพื่อเขา มันยุ่งมากพอสมควร ทั้งคนเลี้ยง ทั้งพระที่มาฉัน เสียเวลามาก เพื่อความสะดวกโดยมากก็ฉันกันที่โรงฉัน นอกจากพระที่ทำงานพิเศษก็ตักไปฉันที่กุฏิได้ ฉันทโรงฉันที่นี้เคยเรียกฉันแบบรถไฟ คือเข็นอาหารใส่รถเข็น พระนั่ง ๒ ข้างหันเข้าหากันแล้วก็ตักใส่บาตรเท่าที่ต้องการ แล้วก็เข็นต่อไป

ตั้งแต่ไม่สบายผมก็ไม่ได้ไปฉันรวม ขอตัวเป็นพิเศษ ขอผ่อนผันไม่ต้องไปนั่งอย่างนั้น กว่าจะเสร็จมันขัดข้องต่อร่างกาย ถ้าผู้มีเกียรติมา คนพิเศษ มีบุญมีคุณมา ผมก็ไปช่วยพุดให้ไปต้อนรับ

๑ อาจารย์ครับ แล้วตอนสร้างหินโค้ง ขนหินกันมาจากไหนอย่างไรครับ

ขุดมาจากตรงช่องแหงที่เขากุฎทอง บางเวลาพระก็ช่วยกันทำ ท่านบัญญัติ ท่านพงศศักดิ์ เหล่านี้ทำกันมาก ลงแรงกันมาก บางเวลาก็จ้างเขาขุด วัลละ ๘๐๐ บาท มันเป็นเขาหินปนดิน ขุดออกมาแล้วก็เอาไปใช้ทั่ววัด ทำโรงเรียนหินก็เอาไปจากตรงนี้ ช่องนั้นเคยเรียกว่าถ้ำ เพราะตั้งใจจะทำถ้ำ กะจะขุดตัดภูเขาไปทะลุทางด้านโน้น แล้วหล่อกอนกรีตปิดข้างบนให้กลายเป็นถ้ำยาว สวนโมกข์ยังขาดถ้ำ เกิดความคิดจะทำถ้ำ แต่ก็ยังคาราคาซังมา ไม่อยากให้คนปลุกปล้ำกันมาก คงไม่มีใครทำต่อได้ มันเหนื่อยกันมาก

ถ้าทำ มันจะคล้ายประสาทรินที่เขมร เข้าทางฝ่ายนี้ แล้วเดินมุดถ้ำไปเรื่อย ๆ กว่าจะทะลุตั้งกิโยลเป็นถ้ำจำลอง

ท่านอาจารย์พุทธทาสถ่ายภาพร่วมกับพระนวกะ ที่โรงเรียนหิน

ทรายขาวเป็นพื้น

? โรงเรียนหินใช้ทำอะไรครับ

ใช้อบรมธรรมะ สมัยผมยังเดินเห็น คล่องแคล่ว ใช้ที่นั่นบ่อย พวกนักศึกษา พวกผู้พิพากษา พวกซิสเตอร์ ใช้ที่นั่น ทั้งนั้น คำบรรยายชุดบรมธรรมก็บรรยาย ที่นั่น แต่ก่อนนี้มันเป็นที่พักผ่อนหนึ่งของ สอนเมกซ์ ดูวิวกีสวย เดียวนี้ไม่ได้ใช้ก็รัก ไป ถ้าชำระสะสางกันใหม่ มันก็สวย ใช้

? อาจารย์ครับ การจัดหินโค้ง จัดโรงเรียนหินอะไรพวกนี้ มีใครมาวางแบบให้หรือเปล่าครับ

ไม่มี คนแถวนี้จะไปหาศิลปินแบบนี้ที่ไหน เราก็ไม่ได้ออกแบบอะไร ใช้ความคิดนึกชั่วขณะที่มองเห็น อะไรเป็นปัญหาเกิดขึ้นชั่วขณะก็แก้เอา เราชอบธรรมชาติอันรื่นรมย์เกลี้ยงเกลา เมื่อเที่ยวทะเล เคยเห็น ภาพวิวต่าง ๆ เห็นอะไรที่มีอยู่ก็อาศัยสิ่งนั้น เลยมาจัดให้มันกลมกลืน เกลี้ยงเกลา

? อาจารย์ครับ แล้วสวนสวนเมกซ์ที่สร้างยุคแรกทำไมทรงแปลกละครับ

(หัวเราะ) มันง่ายและต้องการให้มันแปลก หน้าต่างโล่ง ๆ มันจะไม่ได้อับ อยู่ในป่าแบบนี้ ไม่มีใครมองมาจากทางทิศไหน คนเข้าใจว่ามันเป็นป้อมตำรวจก็มี เรา เคย (หัวเราะ) เรียกสวนว่าเป็นกุฏิวิปัสสนา ล้อเลียนเพื่อน ก็ใช้พิจารณาอสุภะได้จริง ๆ ด้วย แต่ก่อนตรงมุมนี้ เคยมีสวนเล็ก ๆ หลังหนึ่ง ใช้เฉพาะของเรา เคยแขวนป้าย กุฏิวิปัสสนาชั้นหนึ่ง

เบื้องหลังสิ่งก่อสร้างหลากหลายของสวนโมกข์

ท่านอาจารย์บริเวณสระนาฬิกา ซึ่งสร้างขึ้นระหว่างสร้างโรงหนัง
ท่านสร้างที่นี่ให้เป็นสื่อสอนธรรมอีกอย่างหนึ่งของสวนโมกข์
โดยอาศัยเนื้อเพลงในบทกล่อมลูกของคนโบราณแถวรอบอ่าวบ้านดอน

"มะพร้าวนาฬิกา ต้นเดียวโนเน กลางทะเลขี้ผึ้ง
ฝนตกไม่ต้อง ฟ้ำร้องไม่ถึง
กลางทะเลขี้ผึ้ง ถึงได้แต่ผู้พันบุญเคย"

ซึ่งมีเนื้อหาเปรียบเทียบให้เห็นว่า พระนิพพานนั้นอยู่ท่ามกลางวิญญูสงสาร
หรือความรู้แจ้งแห่งทุกข์ แท้จริงอยู่ท่ามกลางความทุกข์นั่นเอง

❓ อาจารย์ครับ สระนาฬิกาใครช่วยอาจารย์ครับและมีความเป็นมาอย่างไร

มันมาจากบทกล่อมลูกของคนปักษ์ใต้ โดยเฉพาะที่ไชยา ที่มีความหมายลึกในทางโลกุตตรธรรม เราให้สร้างสระนี้ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงความเอาจริงเอาจังในทางธรรม ของปู่ ย่า ตา ยาย สมัยนั้น ในบทกล่อมลูกประมาณ ๕-๖ ร้อยบทนี้ มีบทธรรมะสูงสุดในทำนองโลกุตระอยู่ ๓-๔ บท เราเลือกเอาบทนี้ มันมีความหมายว่า นิพพานนั้นอยู่กลางวิญญูสงสาร เราสอนกันมาตามโรงเรียนนักธรรม เราสอนว่าโลกียะกับโลกุตระ ต้องแยกกันอยู่คนละทิศละทาง เหมือนฟ้ากับดิน ทั้งนี้เพราะเราพากันลืมนึก ตามที่พระพุทธเจ้า

ตรัสว่า มีทุกข์ที่ไหน ต้องดับทุกข์ที่นั่น นิพพานคือดับทุกข์ที่สุด มันก็ต้องอยู่ตรงกลางที่มีความทุกข์ที่สุดนั่นแหละ

ในสวนโมกข์นี้ เราต้องการจะสร้างอะไรชนิดที่ช่วยให้สะดุดตา สะดุดใจ เพื่อเป็นชนวนสำหรับพิจารณา รู้ลึกถึงธรรมะขึ้นมาได้หลาย ๆ อย่าง รวมทั้งสละนาฬิกานี้ด้วย เรียกว่าอุปกรณ์ของมหรสพทางวิญญาณ

สระนี้ นายสุจิต พันธุมนาวิน ทำ นายสุจิต ชุตคนเดียว ไปเยี่ยมแทรกเตอร์เขามา เขาทำงานด้วยแทรกเตอร์ สามารถทำคนเดียวได้ ไม่น่าเชื่อ (หัวเราะ) เป็นวิศนุกรกรรม เป็นวิศวกร ไม่น่าเชื่อ

๑ อาจารย์ครับ แล้วคุณสุจิตมาช่วยอาจารย์ได้อย่างไรครับ

แกก็มาเอง รู้เรื่องสวนโมกข์ แกอยากละชีวิตในเมือง คงจะเห็นประโยชน์ในทางชีวิตป่า ก็เลยมาจะขอบวช ผมก็ขอผลัดว่าอย่าเพิ่งบวช ทำประโยชน์ได้มากกว่าบวช ก็เลยบวชแบบไม่ต้องห่มเหลือง อยู่อย่างกะบวช ช่วยงานมากมายหลายอย่าง ที่ทำมากก็โรงไฟฟ้า ไฟฟ้าก่อนนี้มันไม่สะดวก ใช้ไฟปั่นเอง หมอไพบูลย์ส่งเครื่องมาให้ คุณสุจิตเขามีความรู้ แล้วเขาก็ช่วยงานทุกอย่างเกี่ยวกับช่าง ทุกอย่างทางไฟฟ้า ซ่อมรถยนต์ ทำถนน เครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ ซื่อหามา อย่างการขนหินมาใช้ตามที่ต่าง ๆ นายสุจิตเขาก็เป็นคนซื่อสัตย์กระะบะชนให้

เขาพักอยู่บนเขานางเอ ทำกุฏิเอง สร้างด้วยโครงเหล็ก ทำไว้ ๒ หลัง ตอนหลังคุณเทียน อายุมากหน่อย ทำตัวคล้าย ๆ เป็นครึ่ง ๆ อาจารย์ ก็เลยแยกไปอยู่ที่นั่นด้วย สร้างด้วยไม้อีกหลังหนึ่ง

ผมทำเองหลังหนึ่ง ศาลาเล็ก ๆ นั่งดูวิว มุงหลังคาสังกะสี ใต้ถุนเก็บของได้ ตอนนั้นชอบไปดูดวงอาทิตย์ที่นั่น ไม่ได้นอนที่นั่น ตอนตี ๕ ขึ้นไป ไปดูดวงอาทิตย์ ไปถ่ายรูป ตอนเย็นไปนั่งดูวิว ตอนนั้นต้นไม้ยังไม่บัง บางทีก็ตัดแต่งกิ่งก้านไม้เล็ก ๆ ที่บังวิวบ้าง

๒ อาจารย์ครับ บวชแบบคุณสุจิตนี้ได้ผลไหมครับ

ก็ได้ผลสิ มันก็ศึกษาไปด้วย ทำงานไปด้วย พร้อมกันไป นอกจากคุณสุจิตแล้ว ก็ยังมีอีก ๒ คน นายช่างกับนายพินิจ แล้วก็มหาเอี้ยนอีกคน อยู่ในประเภทเดียวกัน ขอผลัดไปก่อน อยู่ช่วยกันทำงาน นายช่างเขาช่วยนายสุจิตอีกที ช่วยทาสี ทาน้ำมันวานิช การผสมปูนเป็นหน้าที่ของนายสุจิต ผสมกันมากมาย ยาวนาน นายพินิจช่วยด้านสร้างบ้านพักในเขตอุบาสิกามาก ช่วยทำหลายหลัง

ต่อมา นายสุจิต เขาต้องกลับไปดูแลแม่ที่เป็นอัมพาต หาเงินจุนเจือแม่ ก็ต้องไปทำงาน ใจแข็ง สมัยมาอยู่ที่นี่ ภรรยาเขามานั่งอ่อนวอนเท่าไร ๆ ก็ไม่ยอมกลับไปอยู่ด้วยกัน เดียวนี้ดูเหมือนไปจัดทำสถานที่ที่นครสวรรค์ คล้าย ๆ แบบจะไปอยู่ตอนแก่เฒ่า เอาค่ากลอนต่าง ๆ ของเราไปหล่อเป็นป้ายเต็มไปหมด คนที่เคยไปมาเขาบอกว่าลมดีน้ำดีเป็นรูปเนินอะไรสวยงาม

นายช่างตอนหลังรับเราขอวข ผมก็บวชให้อยู่ ๓-๔ ปีเท่านั้น ก็สึกออกไป เห็นได้ลูกได้เมียแล้วกลับไปทำงานโรงกลึงกับพี่ชาย นายพินิจยังอยู่มาแบบนั้นจนทุกวันนี้ ไม่ค่อยสบาย สงสาร เคยเหนื่อยมามากมาย ช่วยงานช่วยการมา ทุกวันนี้ก็ให้แก่มาก่อน รักษาตัว

สระน้ำคุณชำนานาญที่เลยหัวเรือไปมีปากกันอยู่หน่อยหนึ่งนั่น ก็นายสุจิตสร้าง คนอื่นช่วย อยู่ตรงกับหัวเรือ เลยปล่าละเมาะหย่อมนั้นไป คุณชำนานาญเขาอยากสร้างอะไรเป็นที่ระลึกแก่มารดาของเขา เลยสร้างสระแบบนั้นให้ รอบ ๆ สระก่อนนั้นเป็นก้อนหินสะอาด ใช้เป็นที่นั่งสนทนาธรรม พักผ่อนเวลากลางวัน แหกมากก็นัดไปสนทนาธรรมกันที่นั่น นั่งล้อมรอบ ๆ สระ ความเงียบช่วยให้คุยกันได้ยิน ไม่ต้องตะเบ็ง เลี้ยงปลาเล่นไปด้วยกันก็ได้ เวลาหน้าฝนน้ำเต็มสระ เคยมีนกหงส์ปาลงมาว่ายเล่นด้วย ตัวสีดำ ปากแดง มีคนเคยไปแอบดู ขอบสระบุด้วยก้อนหินทั้งก้อน มั่นคงก้อนใหญ่เกินไป มีอะไรผิดพลาดบ้าง น้ำเลยขึ้นลงตามระดับน้ำได้ดิน หน้าฝนน้ำก็เต็มเปี่ยม เย็นสบายดีเหมือนกัน

? อาจารย์ครับ เรือน ๒ ชั้น บนเขาพุทททอง ที่เรียกหอไตรนั้นทำตั้งแต่เมื่อไร ตั้งใจจะใช้เป็นอะไร

ตั้งใจจะเป็นที่เก็บพระไตรปิฎก คิดพร้อม ๆ กับการเริ่มมีส่วนโมกข์ที่นี่ ต้องการให้เป็นที่เก็บรวบรวมพระไตรปิฎกอย่างสมบูรณ์ มีพระบาลี มีอรรถกถา มีฎีกา อนุฎีกาอย่างหอไตรที่สมบูรณ์แบบในกรุงเทพฯ แต่มันก็โลเลเหลวไหล ผัดเพี้ยนมาได้ทำให้สมบูรณ์ เลยใช้เป็นที่พักที่อยู่ไปพลาง โดยเฉพาะเวลามีงาน มีพระมากันมาก ๆ

ตอนหลัง ๆ เมื่อปีที่แล้วนี่เอง เริ่มทำหอสมุดที่หัวเรือ คุณสมยศ (พระสมยศ ยสุธมฺโม) เป็นหัวเรือหัวแรงลงมือทำจนมาเปิดได้ปีนี้

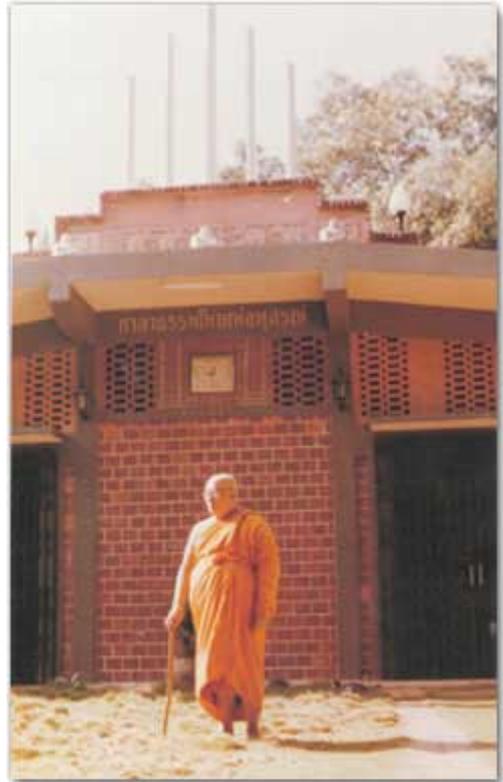
(๒๕๒๘) พระไตรปิฎกชุดต่าง ๆ จึงรวมเข้าไว้ในห้องสมุดนั้น พอตีคุณธัญจนมาอยู่ ก็ได้กำลังจากคณะบรรณารักษ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง มาช่วยจัดอยู่หลายครั้ง จนเรียบร้อย แต่ก่อนนั้นมีเพียงที่อ่านหนังสือห้องสมุดเล็ก ๆ น้อย ๆ คือตั้งโต๊ะแล้วเอาเก้าอี้ล้อม ทำบนโรงธรรมชั้นล่าง แล้วรื้อมาอยู่ใต้หัวเรือในที่สุด

หนังสือในห้องสมุดก็คนนั้นคนนี่ให้มา หลาย ๆ ปีมันก็มากเข้า พระไตรปิฎกก็มีคนให้หลายชุด เอ็นไซโคลปีเดีย เจ้าเซ็นซื้อให้ พระไตรปิฎกจีน ก็พวกจีนคนหนึ่งซื้อให้ โดยการแนะนำของหมอดันหม่อเซียง ลืมชื่อไปแล้ว พระไตรปิฎกพม่าที่เขาส่งตามมาให้เมื่อคราวไปปาฐกถาในงานรัฐสภาสังคายนาที่ประเทศพม่า นอกจากนั้นก็เป็นหนังสือทั่ว ๆ ไปที่มีคนส่งมาให้ ตั้งแต่อยู่สวนโมกข์ที่พุ่มเรียง ก็เริ่มมีคนส่งมา ต่อมาเป็นที่รู้จักมากขึ้นก็มีคนส่งมามากขึ้น เมื่อพระคุณยพาทย์สุวณฺโณเสียชีวิตแล้ว ลูกหลานก็ส่งหนังสือของแกมาให้จำนวนหนึ่ง ไม่ใช่ทั้งหมด คงส่งเล่มที่มีเข้ามา เพราะเห็นว่าที่บ้านจะเปิดเป็นห้องสมุดให้พระคุณย

๑ อาจารย์ครับ แล้วหนังสือในศาลาธรรมโฆษณิละครับ

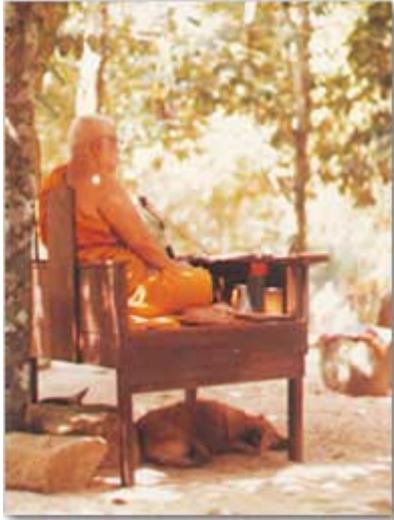
นี่มันเป็นที่รวบรวมงานหนังสือของเราเอง เป็นที่รวบรวมผลงานทั้งหมดที่มีอยู่ รวมทั้งเทพบันทึกเสียงด้วย แล้วก็ไว้เป็นที่บรรจุศพด้วย พอเราตายแล้วเอาไว้ในนั้น ได้ฐานพระพุทธรูป แล้วก็เอาปูนเทลงไปอีกหน่อย มันจะเป็นฟอสซิล (หัวเราะ) หลายพันปี คนเปิดออกดู สมบัติ ๓,๐๐๐ ปี มันก็ยังมิประโยชน์แก่การศึกษาเกี่ยวกับคน เกี่ยวกับกระดูกอะไรก็ตามที่เป็นความรู้ (หัวเราะ)

อีกอย่างหนึ่ง คนแต่งหนังสือกับหนังสือมันก็จะควรจะอยู่ด้วยกัน แล้วอยากให้เป็นที่นัดสนทนาธรรมกันที่นั่น เขียนกลอนสำหรับจะจารึกไว้แล้ว มีคนเอาไปท่องแล้ว

ก็ไม่ได้จริงจางอะไร อะไรก็ได้ มันแล้วแต่คนข้างหลัง ถ้าคนข้างหลังไม่ทำมันก็เป็นไปไม่ได้ แต่คิดไปในทางที่จะให้เป็นประโยชน์แก่คนข้างหลัง ง่ายสะดวก ทุกวันพระไปสนทนาธรรมกันที่นั่น ทำได้อย่างนั้นก็ดี มันมีความก้าวหน้าทางธรรมะเหมือนอย่างกะว่าเราไม่ตาย ยังอยู่รับใช้พระศาสนาตลอดกาล

ศาลาธรรมโฆษณเป็นที่รวบรวมผลงานไว้เป็นหลักฐาน ว่าได้ทำงานไว้ในโลกนี้ก็มากน้อย

ธรรมาสน์หลังนี้ ท่านอาจารย์เป็น
ผู้ออกแบบ และใช้ต่อเนื่องมาหลายสิบปี
ท่านออกแบบให้ขึ้นนั่งจากด้านข้าง
ซึ่งสะดวกกว่าการขึ้นนั่งจากด้านหน้า
อย่างธรรมาสน์ทั่วไป
และจัดให้มีที่พิง
รวมทั้งพื้นที่วางด้านข้างโดยรอบ
เพื่อวางนาฬิกา น้ำ สมุดโน้ต ได้ด้วย

เราเคยเห็นธรรมาสน์พิเศษอยู่ชนิดหนึ่ง คิดจะเอาอย่างแต่ไม่ได้ทำ คือหุ้มหมดทุกด้าน ปูเป็นลาย
ฉลุทุกด้าน ไปรุ่งไปหมดทั้งหลัง เว้นแต่ด้านประตูขึ้นลง ข้างบนมียอด เข้าไปนั่งข้างในไม่มีใครเห็น มีแต่
เสียงออกมา ไปรุ่งทุกด้าน ไม่เห็นหน้าคนเทศน์ จะนั่ง จะนอน จะออกทำอย่างไรก็ได้ (หัวเราะ) สบายดี ไป
เห็นที่เชียงใหม่ ครั้งแรกไม่รู้ว่าจะอะไร จนต้องถามเขาบอกว่าธรรมาสน์ สะดวกแก่พระเทศน์ สันนิษฐานเอา
เองว่าคงเป็นแบบเทศน์มหาชาติ จะโยกจะโคลง จะสั่น จะคลอน ตามชอบใจ ไม่น่าเกลียด พักคาง พัก
คอ โยกตัวได้ตามสบาย แต่เดี๋ยวนี้ไม่คิดทำแล้ว มันเกินไป

? อาจารย์ครับ แล้วตึกเล็ก ๆ สูง ๆ ที่เรียกกุฏิอาจารย์ชา มี
ความเป็นมาอย่างไรครับ

อ้อ กุฏิที่อยู่หัวเรือ สร้างสำหรับแขกพิเศษ พระผู้ใหญ่
เป็นต้น ปรารภเรื่องอาจารย์ชา อาจารย์ชาเคยตั้งใจจะมา
เยี่ยมที่นี่ ก็ทำกุฏิไว้ให้ท่านพัก แต่ท่านล้มป่วยเสียก่อน จน
เดี๋ยวนี้ ก็คงหมดหวังแล้วว่าจะมาได้ ก็เลยเรียกกุฏิอาจารย์ชา
มาตั้งแต่นั้น เพื่อเป็นที่ระลึก ไว้ใช้เป็นที่พักของแขกพิเศษ

? อาจารย์ครับ ธรรมาสน์ที่วางอยู่ในศาลาธรรมโฆษณ์และยก
ออกมาใช้ตอนมีงานนั้น ผมเห็นแปลกจากที่อื่น อาจารย์มีเหตุผล
อะไรหรือเปล่าครับที่ทำแบบนี้

เพราะความจน (หัวเราะ) ความจน คิดว่าท่านนั้นก็พอ ทำเป็น
กระบะ ๒ ตัว มีพนักพองได้ เผื่อบางที่เทศน์ปุจฉาวิสัชนาใช้ ๒ ที่
ถ้าไม่มีธรรมาสน์ ใช้อะไรก็ได้ นั่งตรงไหนก็ได้ เก้าอี้ตรงไหนก็ได้ ก้อน
หินก็ได้ ทำได้ทุกอย่าง

เราไม่ชอบแบบเปิดด้านหน้าที่เขาทำกันทั่วไป จึงเปิดด้านข้าง
ขึ้นด้านข้าง เคยโดนมาแล้ว มันรำคาญ ๆ ไปที่ไหนก็ขึ้นธรรมาสน์
เปิดด้านหน้าทั้งนั้น กว่าจะนั่งเรียบร้อย กว่าจะพับขาเรียบร้อย ยุ่ง
ต้องระวังผ้าไม่ให้เวิบวบ คนฟังเทศน์ก็ดูเป็นตาเดียวกันอยู่ เลยคิด
มาทำอย่างนี้ดีกว่า แต่ถ้าเป็นธรรมาสน์สูง ๆ แบบโบราณแท้ ๆ
ธรรมาสน์สูงท่วมหัวที่เป็นมณฑป บันไดขึ้นก็อยู่ด้านข้างเรียบร้อย
สบาย

ต่อไป

๑) เส้า ๕ เส้าที่อยู่ข้างบนมีความหมายว่าอย่างไรครับ ผมเห็นสิ่งก่อสร้างของสวนโมกข์มีแบบนี้หลายหลัง

๕ เส้านี้ ความชอบ ความรู้สึกนึกคิด ความดลใจที่แท้จริงมาจากอมราวดี วิหารอมราวดีทุกแห่ง แม้ที่
บุชาพระพุทธรูปจะมีซี้ด ๕ ซี้ดอยู่ข้างหลัง ผมก็ชอบคำว่า ๕ ก็เลยเอามาเป็นเส้า ๕ เส้า เป็นสัญลักษณ์
อย่างหนึ่ง แทนได้หลายอย่าง ละเส้า ๕ คือนิวรรณ์ ๕ ประพฤติ ๕ คือ พละ ๕ อินทรีย์ ๕ ได้ผล ๕ คือมรรค
ผล ๔ นิพพาน ๑ เป็น ๕ ยังมี ๕ อื่น ๆ อีกแยะ เป็นเรื่องความพอใจส่วนตัว เก็บอยู่ในใจ คนอื่นจะตีความ
อย่างไรก็ตามใจเขา เรานึก ๆ อยู่ในใจของเราว่า อินทรีย์ ๕ พละ ๕ จะตรงที่สุด ที่อมราวดีในอินเดียสมัย
โน้น เขาอาจจะหมายถึงพระพุทธเจ้า ๕ องค์ก็ได้

๒) อาจารย์ครับ แล้วที่พุกเล็ก ๆ ของอาจารย์ที่อยู่ปัจจุบันนี้ เป็นมาอย่างไรครับ

อ้อ ที่มันเกิดจากไม่สบาย มาจากโรงพยาบาล เกือบเดินไม่ได้ ห้องนี้มันมีเตียงคนเจ็บอยู่แล้ว กลับ
จากโรงพยาบาลครั้งหลัง (๒๕๑๘) ก็มาพักห้องนี้ มานอนพักฟื้น มันเป็นห้องน้ำห้องส้วมอยู่ในตัว จึง
สะดวกตอนนั้นค่าค่าน้ำประปาไม่เป็นเวลา

๓) อาจารย์ครับ แล้วเขตอุบาสิกาก่อตั้งขึ้นได้อย่างไรครับ ทราบมาว่าตอนแรกอาจารย์ไม่ยอมให้มี

ไม่มีซี ความคิดเดิมว่าจะไม่มีซี แล้วมันเกิดขึ้นเพราะมันต้องมีโรงครัว ตอนที่ยังไม่มีครัว พระหรือเณร
ก็ช่วยแก้ปัญหา อะไรกันบ้างที่คุณเฉลิมเรียกว่าพระแม่บ้านนั่นแหละ ทำเพิงหุงต้มเล็ก ๆ ด้านหลังของโรง
ฉัน ขึ้นมาทางเขาพุทธทอง ต่อมามันไม่พอ พระเณรมากเข้าก็มีคนเขาอาสาทำ ตอนแรกก็น้ำเสี้ยน แม่ของ
เนียม เขามาอยู่คนเดียว ปลูกเป็นกระท่อมบุงจากอยู่ แล้วก็เริ่มมีแขกไปใครมามากขึ้น แรก ๆ ก็พักอยู่กับ
น้ำเสี้ยน ต่อมาก็เลยปลูกถาวรขึ้น เป็นโรงครัวถาวร แล้วก็มีคนมาช่วยทำครัวมากขึ้น ดูเหมือนพีศิลจะเป็นคนที่
๒ ก็มาปลูกกระท่อมจนกระทั่งปลูกเป็นบ้านพออยู่ได้ น้ำย้อมเป็นคนที่ ๓ ก็เลยมีที่ ๔ ที่ ๕ คุณอรุณวดี คุณ
เงิน (หงส์นันท์) เมื่อมีแล้วก็ขยายปรับปรุงเป็นนิคมคนแก่ ทางตะกั่วป่า มาขอปลูกบ้านพัก ญาติทางฝ่าย
น้ำเขยมาขอปลูกบ้านห่มุม คุณนายทิวมาปลูกบ้านหลังใหญ่ หลาย ๆ คนเข้าเลยเต็มพื้นที่ที่จัดไว้เป็นเขต
อุบาสิกา ผมเห็นที่ตรงนั้นมันว่างอยู่มาก ถ้าไม่ทำอะไรมันขึ้นรก ก็เลยตัดถนนขึ้นมาสายหนึ่งให้เป็นเขต
อุบาสิกาไปมุมหนึ่งเลย แต่ไม่เปิดเป็นสำนักซี ไม่รับบวชซี บวชกันมาแต่อื่น

บ้านเหล่านี้ บางเจ้าของเขาก็ออกทุน มีพินิจคอยช่วยปลูกสร้างให้บางหลัง เสียแต่ค่าวัสดุอุปกรณ์
นายพินิจเขาออกแรง เสียสละมาก บางหลังเขาก็จ้างเหมาคนมาทำเอง

ผมก็เพียงแต่แนะนำให้ทำแบบประหยัดที่สุด ให้ง่ายที่สุด ควบคุมให้ระยะห่างพอดี ๆ

๑ อาจารย์ครับ ก่อนมีโรงครัวนี้ พระเณรทำอาหารกันแบบไหนครับ

โดยมากก็เรื่องอุ่นปิ่นโตที่ได้มาให้ห้อน เอาปิ่นโตลงไปนั่งในปิ่นโตทั้งปิ่นโต ตอนนั้นเดินปิ่นโต เด็กหิ้วปิ่นโตตามหลังพระ

ถ้าอาหารเหลือก็เอารวมกันเป็นหม้อเดียว ต้มเรื่อยไป เรียกว่าแกงรวม ฟังดูแล้วน่าขยะแขยง (หัวเราะ) แต่มันก็กลายเป็นของกินได้ บางเวลามันเหมาะสมอย่างไรไม่รู้ มันอร่อยเสียอีก ไม่ว่าจะอะไรใส่ลงไปหมด ต้มเดือดทุกวัน เหมือนกะชี้ควาย เรียกว่าแกงรวม อยู่อย่างนี้กันหลายปี จนเหลือกำลังเลยมีโรงครัว ผักหญ้าอะไรชาวบ้านเขาก็เอามาให้ไว้บ้าง ซื้อม่าง

การทำครัวในยุคแรก ๆ

ตอนโรงครัวยังไม่สมบูรณ์ ในพรรษาก็มี แกงแหว คือชาวบ้านเวียนกันแกงมาวัด วันละ ๔-๕ หม้อ ก็พอดีกับพระเณร ๙ องค์ ๑๐ องค์

เมื่อโรงครัวสมบูรณ์แล้ว ก็ไม่ต้องรบกวนชาวบ้าน ระยะเวลาที่ช่วยเดือนละ ๕๐-๖๐ บาท ขึ้นมาเรื่อย ๆ เดือนนี้เดือนละ ๖,๐๐๐ บาท วันละ ๒๐๐ บาท พระราว ๗๐ รูป เฉลียวหัวละ ๓ บาท นอกพรรษาพระน้อย เหลือก็สมทบเข้าไป บางทีพระมาก มังานพิเศษ มือบรรม มีอะไรก็ทดกันไป

๒ ทำไมตอนแรกอาจารย์จึงไม่ยอมให้มีชีครับ

เขาถือกันเป็นหลักทั่ว ๆ ไปว่าผู้หญิงหรือแม่ชีมาคลุกคลีกันนั้นมันมีเรื่องแบบโบราณ คำพูดของคนโบราณ

๓ พอมีเข้าจริง ๆ แล้วมีเรื่องยุ่ง ๆ หรือเปล่าครับ

เรียกได้ว่าไม่เคยมี การทำวัตรสวดมนต์อะไรก็ให้ทำแยกกันมาตั้งแต่ต้น มันไม่เหมาะที่จะให้พระเถรกับชีวาพร้อมกัน

❓ อาจารย์ครับ มีระเบียบในการรับ ในการอยู่อย่างไร

ไม่มีหลักอะไร คุณที่น่าไว้วางใจว่าจะไม่ทำให้น่ารำคาญ ก็ยอมให้อาศัย ระเบียบการอยู่นั้น รู้กันในตัว หรือตามธรรมเนียม

❓ แล้วย่าน้ำเสียมช่วยอาจารย์ได้อย่างไรครับ

แกเป็นสมภารวัดทางโรงครัวอยู่ ๑๐ กว่าปี เดิมแกค่อนข้างจะอยู่ว่าง ผัวแก่ตาย ก็อยู่กับบ้าน มีลูกคนเดียวคือเนียมแล้วมีเวลาว่างมาก มาช่วยทางป่าก่อนจะเข้าไปช่วยโรงครัว จนกระทั่งพักอยู่วัดเลย หลาย ๆ คนยุ เพราะมันไม่มีคน ผมเองไม่ได้ขอร้อง ไม่ได้ยุโดยตรง คนอื่นยุว่ามาช่วยวัดเถอะ ในที่สุดแกก็มา ต่อมาเจ้าขึ้นมาที่นี้บ่อย ๆ ก็มาเกลี้ยกล่อมลูกสาวไปช่วยทางเชียงใหม่ เมื่อน้ำเสียมอายุมากเข้า ก็ขึ้นไปอยู่กับลูกสาวทางเชียงใหม่ ทางนั้นเขาเอาใจเอาใจ แกก็ได้ไปเที่ยวไปอะไรด้วย ก่อนไปนั้นมีซีประเทืองมาอยู่แล้ว โยมวาสน์เอามาจากเพชรบุรี น้ำเสียมแกเหน็ดเหนื่อยมานานแล้ว อายุมากเข้าก็ไปเสียชีวิตที่โน่น

ส่วนหนึ่งของคณะอุบาสกอุบาสิกาที่อยู่ประจำในสวนโมกข์
ผู้ที่นั่งซ้ายมือสุดแถวกลาง คือ ลุงผิน ผู้อยู่เบื้องหลังงานก่อสร้างต่าง ๆ ทั้งหลายของสวนโมกข์

❓ อาจารย์ครับ คนที่เป็นกำลังของอาจารย์ในการทำงานก่อสร้างต่าง ๆ มีใครบ้างครับ

ระยะแรกสุด เป็นเวลานานก็ลุงกลืน พระครูสุทธนฯ ทำจนทำไม่ไหว จนแก่เฒ่า จนตายไป ท่านธนฯ ก็งอมมากแล้ว ยุคต่อมาก็คุณนายสุจิต นายพินิจ นางซ่างที่เล่าแล้ว ตอนหลังนี้ก็มีนายผิน เป็นคนคอยควบคุมการก่อสร้าง มีตาหลวงแซม มีท่านโพธิ์ช่วยกัน เราจ้างคนทำงาน ให้นายผินเป็นคนควบคุม หลัง

ใหญ่ ๆ ๒-๓ หลังที่สร้างระยะหลังสุดนี้ ตามินควบคุม ถ้ารับเหมาไม่มีใครรับ คนบ้านนี้ไม่กล้ารับ โรงฉัน และตึกแดง ๒ หลัง ทำด้วยวิธีนี้ จ้างคนให้นายผินคุม เดียวนี้ก็ยังทำด้วยวิธีนี้ จ้างคนเหมาเป็นตอน ๆ หรือว่าทำเป็นรายการรายการไป ตารางเมตรหรือยาว ๑ เมตรจะเอาเท่าไร วิเศษอยู่หลังหนึ่งคือหลังศาลาธรรม โฆษณีย์ พระเณรช่วยกันทำ ไม่ได้จ้างใครเลย นายผิน ตาหลวงเข้ม ท่านโพธิ์ ท่านสมยศ เป็นแรงสำคัญ เรา ออกแบบง่าย ๆ ง่ายแสนจะง่าย

๑ นายผินมาช่วยอาจารย์ได้อย่างไรครับ

ก็แปลกดีเหมือนกัน คุณเข้มชวนมา นายผินนั้นเป็นผู้มีอันจะกิน เสรีภาวะทางบ้านเรือนแล้ว อยากจะมอบชีวิตขั้นสุดท้ายรับใช้พระศาสนาตามประเพณีโบราณ จึงมาช่วยงานวัดเท่าที่จะช่วยได้ มีความรู้ทางก่อสร้างอยู่บ้าง จึงมอบหมายให้มีหน้าที่ควบคุมการก่อสร้างทั้งหมดอยู่ประจำที่วัด ทำงานโดยไม่ได้รับค่าตอบแทนใด ๆ นอกจากกุศล หรือการจุนเจือเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามสมควรแก่เหตุการณ์เท่านั้น ช่วย ผ่อนเบาภาระผมไปมาก

หลักการบางอย่างและฝันอย่างนักเลง

๑ อาจารย์ครับ ระยะแรกของการตั้งสวนโมกข์ ดูเหมือนอาจารย์จะเน้นที่การไม่สร้างถาวรวัตถุ แต่ทำไมระยะหลังจึงยอมให้มีการสร้างวัตถุมากขึ้นเรื่อย ๆ

ไม่ใช่ยอม (เสียงดู) เราสร้างเองแหละ ความจำเป็นบังคับนี้ คนมาจะนอนกันที่ไหน คิดดู แยกมามัน ไม่มีที่พัก นักเรียน นักศึกษา มากันที่เป็นร้อย ๆ ได้สร้างอาคารเพิ่มขึ้น เพราะแยกไม่มีที่พัก อย่างตึกแดง ๒ หลังใหญ่ ๆ วันนี้คนยังพักเต็มอยู่เลย (๑๔ ตุลาคม ๒๕) ชายหลัง หึ่งหลังหนึ่ง ๒ หลังยังไม่พอ ยังต้องสร้าง บ้านพักชุมพรขึ้นมาอีก ในนามของชาวชุมพร ยังมีเงินสะสมให้สร้างในนามของชาวชุมพรอีกหลังหนึ่ง แต่ ว่าเมื่อไรก็ยังไม่รู้ มันยุ่งผมก็ไม่ชอบ แต่มันจำเป็น เดียวนี้ยังนึกรำคาญ ที่คุณวิโรจน์ หมอเขาวัวจะจัดงาน ครบ ๕๐ ปี ปีหน้า ถ้าคนมามาก ๆ จะเอาที่ไหนให้เขาพักคิดดู โฆษณาพระมา ชมราวาสมา ที่ที่ไหนให้เขา พัก ได้ยินว่าพระจะพักในกลดที่อุทยานป่าไม้ ชาวบ้านจะพักที่ไหนก็ยังเป็นปัญหาอยู่

สมัยก่อน คราวหนึ่งท่านปัญญามา โดยไม่ต้องมีปีมีชลุ่ยอะไร นอนกันอย่างนี้ นอนกันกลางดิน คือนอนจนเต็มโรงธรรม แล้วต้องลงมานอนกันกลางดิน ผู้หญิงด้วย

เรื่องสร้างโบสถ์สร้างวิหารสวยงามนั้นไม่เคยคิด เพราะไม่ต้องทำเพราะยังไม่จำเป็น อย่างอื่นจำเป็นกว่า เช่นศาลาโรงมหรสพทางวิญญาณที่เรียกกันทั่วไปว่าโรงหนัง ก็เป็นผลดีมากในการเผยแพร่ประจำวัน เรือก็เป็นที่รองน้ำ เก็บน้ำฝนเพื่อสำรองไว้ใช้ แล้วข้างบนก็ใช้เป็นศาลาการเบรียญ เป็นที่ประชุมและที่ประกอบพิธีในยามฝนตก ตึกแดงก็เป็นบ้านพัก ดังที่ว่ามาแล้ว เป็นต้น

❓ อาจารย์ครับ ลักษณะการสร้างเพิ่มเช่นนี้ มันไม่ทำลายบรรยากาศความสงบของที่อยู่อาศัย หรือผู้มาแสวงหาหรือครับ

มันเป็นเรื่องที่ต่างฝ่ายต่างต้องเสียสละผลประโยชน์คนละครั้ง เราก็ได้รับประโยชน์ ผู้ที่มาก็ได้รับประโยชน์ เจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ของกรมทาง เขาเคยมาถามผมถึงเรื่องตัดถนนผ่าน ว่ามันจะต้องมีเสียงเกิดขึ้นมา ท่านจะว่าอย่างไร ให้ทำอะไรให้อ้อมไปทางไหน ผมก็ตอบว่าไม่เป็นไร มันต่างฝ่ายต่างต้องยอมเสียสละผลประโยชน์ส่วนตนคนละครั้ง เพื่อมนุษย์จะได้รับประโยชน์และความสะดวก เราก็ยอมให้หนวกหูบ้าง หลักของผมไม่ใช่ทำให้เจ็บกิริบ ไม่ได้ต้องการให้เจ็บกิริบตลอดกาล ต้องการให้ดังตามธรรมชาติธรรมดานั้นแหละ แต่เราต้องรู้จักทำจิตใจ ไม่ฟัง อย่างนี้มีประโยชน์กว่าไม่มีอะไรเลย ให้มันมีตามธรรมชาติแล้วเรามีจิตใจที่ไม่หวั่นไหวไปตามเสียงนั้น นี่คือนี่ที่เราต้องการ ถ้าไปยึดมันถือมันว่าจะให้มันไม่มีเสียงก็ยุ่งตาย มันจะห้ามได้หรือในโลกนี้ ได้ยินเสียงรถบ้าง เสียงเครื่องบินบ้าง เราก็ไม่ฟัง ไม่หวั่นไหวไปตามเสียงนั้น จิตไม่หวั่นไหวไปตามเสียงนั้น มันก็คือสงบ

❓ อาจารย์ครับ แล้วที่อาจารย์สร้างอะไรต่าง ๆ ในสวนโมกข์ เช่นโรงหนังอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ เพราะเตรียมรับถนนที่จะต้องผ่านหรือเปล่า

เปล่า ไม่ได้เตรียมรับ ที่มาสร้างวัดนี้ไม่ได้เตรียมรับถนน แรกสุดมันมีทางเดินอยู่ตามธรรมชาติ เราก็พอใจอยู่แล้ว ถนนมันมาเอง ครั้งแรกสุดนั้น ก็ชาวบ้านแถวนี้กับนายอำเภอจาด เขาเห็นว่ามันมีวัดนี้แล้ว เขาก็เลยทำหัวคันนาให้กลายเป็นถนนขึ้นมา แต่ก่อนนี้ขึ้นหัวคันนาที่หนึ่ง ลงหัวคันนาที่หนึ่ง เดินในคลองอีกที่หนึ่ง กว่าจะถึงก็เปียกปอน เขาก็ช่วยกันสร้างเป็นรูปถนนขึ้นมา มันทำมาหลายนายอำเภอ ค่อย ๆ ทำนายอำเภอจาดทำมากกว่าเพื่อน

บอกกล่าวชาวบ้าน มาด้วยศรัทธา ไม่ได้กะเกณฑ์อะไร นายอำเภอเขาขอความช่วยเหลือทางราชการให้ออกค่าน้ำมันเครื่องจักร ทำด้วยแรงคนก็มี ทำด้วยรถก็มี

ตอนแรก ๆ ผมไปดูอยู่ด้วย ผมไปทำอยู่ด้วยเลย พระที่ไปได้ ก็ไปทุกองค์ ไปช่วยหิ้วบุงก็กันเป็นแถว เอาดินไปเทที่ตัวถนน ขุดมาจากที่ไกล ลูกลงมาเป็นย่าน ทำกันถึงอย่างนี้ มักจะไปทำกลางวันด้วย พวกชาวบ้านอีกพวกหนึ่งมักเอาข้าวปลาอาหารมาเลี้ยง ส่วนมากเป็นขนมจีน เลี้ยงพระด้วย อันนี้เป็นลูกไม้ ถ้า

บอกว่าเลี้ยงพระจะมากันมาก มามากกว่าที่บอกว่าเลี้ยงคน เป็นธรรมเนียม คนที่มาช่วยกันทำ ก็ได้กินอิม
จนเดี๋ยวนี้มันเปลี่ยนแปลงไปมาก แล้วมันเสื่อมลงไปแล้ว เพราะความเจริญแบบใหม่ นี่ถนนเส้นเดิมเป็นมา
อย่างนี้ ส่วนถนนสายเอเชียนี้มาทีหลัง (เสรีจ ๒๕๒๑) ไม่ได้รู้ล่วงหน้าอะไรมากมาย จึงไม่มีเรื่องวาง
แผนการรับถนนแต่ประการใด

บรรยากาศหนึ่งของเส้นทางที่จะไปสวนโมกข์เมื่อ ๕๐ กว่าปีก่อน

? การพาชาวบ้านทำงานแบบนี้ มีครั้งอื่นอีกหรือเปล่าครับ

มีอีกครั้งก็ตอนแต่งคลอง คลองที่เคยเล่าว่าขนย้ายของจากสวนโมกข์เก่ามานั้นแหละ ชาวบ้านเรียก
คลองไซยา ตอนนั้นผมยังไป ๆ มา ๆ ระหว่างที่นี้กับวัดชยารามอยู่ ท่านธนฯ คุ่นเคยกับคนแถวนั้น ชักชวน
คนแถวนั้นให้เข้ามาช่วยแต่งคลอง ที่รกรุงรังให้โล่งโปร่งเรียบร้อย เอาการแห่พระทางเรือมาเป็นเครื่องให้
กำลังใจ ชาวบ้านมีแรงศรัทธาที่จะแห่พระ จึงมาช่วยกันแต่งคลอง เพื่อจะได้บุญ และได้ประโยชน์ด้วย การ
แต่งคลองเพื่อแห่พระด้วย ทำให้มีกำลังใจมากกว่าแต่งคลองเฉย ๆ ตอนนั้นถนนยังไม่ได้ทำ กลางวันไม่มี
เวลา เพราะเขาทำมาหากินกัน เขามากลางคืน ตบแต่งคลอง ตัดต้นไม้ ตัดรากไม้ที่มีมันรก ขุดรอกบ้าง
ทำกลางคืนถึงสองยาม มันเป็นธรรมเนียม ถ้าจะแห่พระจากวัดนี้ไปปากน้ำ คนก็เต็มใจมาช่วยแต่งคลอง
คลองไหนคลองไหนก็ตาม แต่ก่อนถนนก็เหมือนกัน พอจะถึงฤดูแห่พระ ก็ตากถนนกันจนเตียน ตรงไหนรก
หน่อยก็ช่วยกันระดมเข้าไป ที่ผมเรียงตากกันตั้งแต่ถนนเส้นนอกจนถึงถนนเส้นใน ที่จะไปศาลาเก้าห้อง
เพื่อจะแห่พระ

คลองที่แต่งเดี๋ยวนี้ก็รกรกหมดแล้ว เพราะไม่ได้ใช้กัน มีถนน มีรถสะดวก คลองก็ไม่ได้ใช้กัน

? อาจารย์ครับ กฎีกอนกริตเล็ก ๆ ๒ หลังมีอะไรพิเศษหรือครับ นอกนั้นเห็นสร้างเป็นไม้หมด

ตรงนั้นมันพิเศษ เรียกว่าดอนสำเร็จ เพราะแรก ๆ มหาสำเร็จเขาไปอยู่คนเดียว มันยังไม่มีอะไรเลย แรกอยู่กันแต่ข้างนอกแถวนี้ ไปอยู่ตรงนั้นองค์เดียวก็นับว่ากล้าหาญ คนที่พลาดไปอยู่ไม่ได้ มหาสำเร็จเขาเป็นคนรุดงค์ เป็นคนแรกที่ไปอยู่สมัยหนึ่ง

ก่อนนี้ปรับปรุงเป็นที่ที่สวยามแห่งแรกสำหรับธรรมชาติตามป่า มันมีต้นไม้แปลก ๆ ไม้เนาะ คล้าย ๆ กับต้นโกงกาง มีรากเป็นสายระยาง ปรับปรุงแล้วมันสวย ใช้เป็นที่สนทนาธรรม แยกเหวไปสนทนาธรรม กันที่นั่น ต่อมามันเล็ก มันไกล เดินลำบาก ที่นี้กฎก็ไม่ทั้งหลายสร้างอ้อมค้อมตีวงออกไปไกล ดอนสำเร็จก็ กลายเป็นเข้ามาอยู่ข้างในวงล้อม เลยสร้างกุฏิที่พักพิเศษไว้ ๒ หลัง ให้เหมาะสมแก่ลักษณะของเนินลูกนั้น

๑) อาจารย์ครับ ถ้าไม่ควบคุมการก่อสร้างให้มีขีดจำกัด อาจารย์ไม่กลัวจะนำเกลียดหรือครับ อยู่ในป่าแต่ เต็มไปด้วยตึก เห็นอาจารย์ว่าจะมีสร้างอีก

อย่างนี้ก็ทำเท่าที่ทำได้ มันก็ต้องดูไม่ให้เสียไป ไม่ให้เสียวิญ ผมมีความรู้สึกที่ตัวเองเป็นนักธรรมชาติ อยู่เหมือนกัน นิยมธรรมชาติ มีศิลปะอย่างธรรมชาติ ทำอะไรกลมกลืนกับธรรมชาติ คิดแล้วคิดอีก ถ้ามันไม่กลมกลืน ก็ตัดแปลงให้มันกลมกลืน

๒) อาจารย์ครับ สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในสวนโมกข์นี้ อาจารย์ต้องดิ้นรนชวนขวยมากไหมครับ

ไม่เคย มาเองทีละเล็กละน้อย คนรู้จักมากขึ้น คนละเล็กละน้อย มันก็มากขึ้น ไม่เคยออกประกาศ ใญ่ไร จะเคยก็ตอนทำโรงหนัง มีสาส์นส่วนตัวออกไปชี้แจงหลักการครั้งเดียว แล้วก็ตอนเทศน์ประจำปี ๔-๕ ปีนั้น ได้ปีละ ๒-๓ พันบาท สมัยนั้นก็เรียกว่าเยอะแล้ว และสร้างอะไรในนี้เรามีธรรมเนียมไม่จารึกชื่อ มี ยกเว้นบ้างในกรณีพิเศษ เช่น กุฏิเล็ก ๆ เพื่อสะดวกแก่การเรียกชื่อ

ตึกแดงใหญ่สำหรับที่พักชายหญิงทั้ง ๒ หลังนั้นก็สร้างด้วยเงินของญาติและมิตรสหาย รวมทั้ง บุคคลอื่น ๆ ที่เห็นด้วยกับหลักการนี้

๓) อาจารย์มีหลักในการใช้เงินที่เขาบริจาคอย่างไรครับ

ก็ไม่มีหลักอะไร จะทำอะไรก็ทำ ให้มีเหตุผลที่สุด ทำให้ประหยัดที่สุด คุ่มค่าที่สุด อะไรที่ตัวเองได้ก็ ทำ ที่จำเป็นต้องจ้างจิ้งจ้าง ที่จำเป็นต้องซื้อจิ้งจ้อ ทำในนามของสวนโมกข์ หรือส่วนตัว เสร็จแล้วก็ยกให้ เป็นของวัด

๔) อาจารย์ครับ ทำเองนี้หมายความว่า พระเณรช่วยกันทำหรือครับ

ยุคแรก ๆ พระสวณโมกข์ออกแรงทำงานกันมาก ใครมาอยู่ก็มักจะมีงานอย่างใดอย่างหนึ่งทำเสมอ ต่อมาเพื่อความสะดวกก็จัดเป็นวันกรรมกร ให้วัน ๗ คำและวันโกน เป็นวันอาบเหงื่อล้างตัว เป็นงานเสียสละเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว เป็นการปฏิบัติธรรมชั้นลึกอยู่ในตัว ไม่มีใครขบใจ ก่อนหน้าวันกรรมกรก็อด ๆ ยาก ๆ วันนั้นต้องฉันทเพลกันอีกมือหนึ่งตามมีตามได้ เดียวนี้มันดูค้อยยังชั่วขึ้น โดยมีคนเห็นใจสมัครเลี้ยงอาหารกันเพิ่มขึ้น คือทำงานโดยไม่ได้รับผลตอบแทนอะไร แม้แต่คำว่าขบใจ ทั้งนี้เพื่อการลดลงแห่งความเห็นแก่ตัว

ในยุคบุกเบิกนั้น งานก่อสร้างต่าง ๆ จะอาศัยพระเณรในวัด

ชาวสุุดของภาพคือพุทธศาสนิกชนในวัยหนุ่ม

? อาจารย์ไปลงงานกรรมกรด้วยหรือเปล่าครับ

แรก ๆ ก็ไปยื่นดู ไปร่วมทำบ้าง ทำมาจนเดี๋ยวนี้ทำไม่ไหว แต่ก่อนก็ไม่ได้ไปลงมือด้วยแรงอย่างเต็ม เครียด ไปยื่นดู ไปบงการ ไปชี้แนะ เพราะมีงานหนังสือต้องทำด้วย ที่ทำขนาดชนทรายเอง ผสมปูนเอง อะไรเอง ทำที่วัดชยารามมากกว่า หลังเลิกที่ผมเล่าแล้ว ทำกับเด็ก ๒-๓ คน ตั้งแบบเอง หล่อเอง แกะเอง ที่นี้ไม่ค่อยได้ทำ อ้อมันมีอันหนึ่งก็พื้นห้องโกดังเก็บหนังสือ และพื้นหน้าตึกทำงานหนังสือ ผมลงมือเอง เพราะคนอื่นเขาทำไม่ถูกใจ พื้นสีแดงเข้มผมขัดด้วยมือผมเอง คนอื่นมันไม่ตั้งใจทำจริง ต้องไปทำเอง ต้องไปบังคับให้ทำ มันทำลวก ๆ ไม่ได้ ถ้าผนังมีรูนิดเดียว แม้แต่เท่าเม็ดข้าวสารก็ไม่ได้ ปลูกมันจะขึ้นมาได้ จึงต้องไปดูแลหลายอย่าง ผมเคยมีเครื่องมือช่างไม้ประจำตัวชุดหนึ่ง เดียวนี้สูญหายไปไหนหมดแล้วก็ไม่รู้ คือ แยกจากเครื่องมือของส่วนรวม เวลาค้าคืนใช้ได้สะดวก

? ผมเห็นข้อเขียนของอาจารย์เดือนศิษย์หาว่า ทำงานอย่าทุ่มเรื่องเงิน อาจารย์มีประสบการณ์อะไรอยู่ เบื้องหลังหรือครับ

ก็มันจะเดือดร้อน การดำเนินงานอะไร อย่าทุ่มเทเรื่องเงิน จนหลับหูหลับตา จนเกินกำลังของคนทำงาน ถ้าเกินกำลังจะเดือดร้อน จะล้มเหลว มันต้องมีความรู้ในเรื่องที่จะใช้เงิน เขาให้มา เขาทำบุญมาใช้ผิด ๆ ถูก ๆ ไม่ได้ เราประหยัดในการที่จะใช้ คิดแล้วคิดอีก ทบทวนแล้วทบทวนอีก และทำชนิดที่ค่อย ๆ ขยายขึ้นทีละเล็กทีละน้อย อย่าไปวางแผนการใหญ่ แล้วไปกู้เงินเขามาทำ มันจะล้มเหลว มันจะพินาศ เพราะไม่มีปัญหาที่จะควบคุมในการใช้ เราไม่เคยทำอะไรถึงกับเป็นหนี้เป็นสินใคร ทำไปตามมีตามได้ ให้เติบโตเรื่อย ๆ ขึ้นไป ขยายออกไปเองตามกำลังความสามารถดีกว่า ปลอดภัยกว่า อย่างที่เรามีรถยนต์ตั้ง ๓ คัน มันก็เป็นรถที่เขาทิ้ง คุณชำนาญคันหนึ่ง หม่อมเจ้าปิยรังสิตคันหนึ่ง แล้วคุณสามีซื้อเมื่อใช้ในการขนส่งเกี่ยวกับสร้างโรงหนังนี้คันหนึ่ง รถกระบะคันนั้นแหละ ทั้งหมดเป็นรถที่เขาไม่ใช้แล้ว หยุดใช้แล้ว หม่อมเจ้าปิยรังสิตท่านพูดอย่างนั้น เอรารถมาทิ้งไว้คันหนึ่ง คันโพลีคันนั้นแหละ แต่ก่อนเคยมาพักที่นี้ ทั้งสามีและภรรยา (ม.จ.วิภาวดีรังสิต) พักที่บ้านคุณนายทิว หลังใหญ่ในเขตอุบาสิกา เป็นแขกพิเศษ เลยให้พักได้ทั้ง ๆ ที่เป็นผู้ชาย

? อาจารย์มีหลักอย่างไรครับ ที่ให้พักเป็นพิเศษได้

ก็ท่านเป็นแขกพิเศษนี้ มีอะไรบ้างที่จะไม่พิเศษ (เสียงดู) คือมันไม่มีที่ทำอะไรอื่น จะให้ไปพักที่ไหนก็ไม่ได้ อย่างนี้หลักของวินัยก็มีนะ ที่ผ่อนผันเป็นพิเศษก็มี เป็นหลักพุทธศาสนาด้วย

? อาจารย์ทำไมไม่ให้พักแบบชาวบ้านทั่วไปครับ

มันไม่สะดวกบางอย่าง หม่อมเจ้าประเสริฐศรี ชยางกูรมา ก็ให้พักที่นั่นทั้งครอบครัว ไปพักที่อื่นมันยุ่งตายเลย

? อาจารย์ครับ ภาพฝันเกี่ยวกับสวนโมกข์เมื่อ ๕๐ ปีที่แล้ว กับสภาพความเป็นจริงของสวนโมกข์ทุกวันนี้ มันสอดคล้องใกล้เคียง หรือผิดแผกแตกต่างกันแค่ไหนครับ

ไม่เคยฝัน ไม่เคยคิด ไม่เคยกะแผนการอะไรมากมาย ทำมาอย่างนี้ ทำมาตามสบาย ทำตามความคิดนึกชั่วขณะ มันเริ่มนิดเดียวเท่านั้น ต้องการหาที่ปฏิบัติธรรมเหมาะ ๆ อยู่เรื่อย ๆ ง่าย ๆ เพื่อการปฏิบัติธรรม เรียกชื่อว่าสวนโมกข์ เดียวนี้ก็เปลี่ยนมาเป็นสถานที่กว้างขวางขึ้น ตอนแรกมันหวังอยู่กระต๊อบเล็ก ๆ มันไม่มีภาพตึกอะไรแบบนี้ แต่เหตุการณ์มันบังคับให้ต้องทำ ปรารภประโยชน์ของประชาชน เริ่มจากสวนโมกข์พุ่มเรียง แล้วย้ายมาที่นี้ ก็กว้างขวางขึ้น

เดินผ่านบ่อย ๆ ดังที่เล่าแล้ว คุณกันไปคุยกันมา ก็เอาแหละ ชื้อตรงนี้ไว้ ทั้งที่ยังรุ่นอยู่ที่วัดชยาราม ยังติดพันอยู่ทางนั้น คิดว่าไปตายเอาดาบหน้า ชื้อไว้ก่อน มันก็ซื้อ คิดซื้อจนได้ ตอนแรกก็ไม่ต้องการให้เป็นวัด กลัวจะไม่สะดวก ต้องเกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ ต้องมีบุญชีมีอะไร มันจะอยู่เป็นสำนักเถื่อนก็ไม่ได้ ตอนแรกก็มี ๒ อย่างควบคู่กันแบบที่เคยเล่าแล้ว เห็นไม่มีใครทำอะไร มันรู้สึกขึ้นเรื่อย ๆ ว่ามีวัดสะดวกกว่า ทางเจ้าคณะจังหวัดก็บอกว่าไม่ได้แล้ว อยู่กัน ๒๐-๓๐ องค์เป็นวัดเสียดีกว่า เขาก็อะลุ่มอล่วย ให้เป็นวัดได้ง่าย ขอวิสุคามสีมาได้ง่าย มันก็ฟลุค ทำงานอะไร ๆ ได้เรื่อยมา

เดี๋ยวนี้มีรายจ่ายคิดเดือนละเกือบหมื่นบาท มันก็ฟลุคที่มันทำอยู่ได้ เมื่อแรกจ่ายเดือนละ ๕๐-๖๐ บาท เดี่ยวนี้ค่ากับข้าวเดือนละ ๖,๐๐๐ บาท ค่าไฟฟ้าขึ้นเป็น ๒-๓ พันบาท เริ่มแรกใช้ไฟหลวงเดือนหนึ่งไม่เกิน ๑,๐๐๐ บาท ผมเคยขอร้อง อย่าใช้เลย เตาไฟฟ้า เตาเร็ด หม้อหุงข้าว คงมีคนแอบใช้บ้าง ค่าข้าวสาร ค่าน้ำตาลอีกต่างหาก ค่าก่อสร้างไม่ได้คิดรวมในนี้ มันก็ฟลุคที่มันมีจ่ายเดือนละเกือบหมื่นบาท

❓ มาจากไหนครับ

คนนั้นคนนี้ให้ ส่วนมากเป็นคนที่คุ้นเคย เขาให้กันทุกคน ประจำก็มี ไม่ประจำก็มี ตามสบายใจก็มี แล้วคนที่มาทำบุญวัดนี้ ทัว ๆ ไปก็มี รวม ๆ กันมันก็อยู่ได้

❓ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์ใช้เงินชาวบ้านไปแล้วรู้สึกว่ามันคุ้มค่ามีไหมครับ

นึกไม่ออก ที่ใช้เงินอะไรแล้วไม่คุ้ม อ้อ แต่มีอยู่อันหนึ่งที่อาจจะเรียกได้ว่าใช้ยังไม่คุ้ม หอไตรที่อยู่ใกล้โบสถ์นั่นแหละ กลายเป็นที่อยู่เล็ก ๆ น้อย ๆ ตั้งใจจะใช้เป็นหอไตรไม่ได้ทำ คล้ายถ้าจะพิสูจน์ให้คุ้มค่า ก็ไม่คุ้ม จะต้องปรับปรุงให้มันคุ้มต่อไป

❓ อาจารย์ครับ แล้วที่อาจารย์ฝัน ๆ ไว้แล้ว ไม่สำเร็จก็มีเหมือนกันใช่ไหมครับ

ไอ้ะ เยอะแยะ สัมหมดแล้ว เคยคิดว่ารูปภาพในโรงหนังควรจะมีปุ่มกดและมีเสียงพูดออกมาได้ทุกภาพ คือต้องมีเครื่องบันทึกเสียงเล็ก ๆ อยู่ที่ภาพนั้น ๆ ติดประจำรูป พอกดแล้วก็อธิบายออกมา พอสมควรก็หยุด ถ้าคิดจะทำมันก็ได้ แต่กลัวจะไม่คุ้ม ใช้เงินไม่คุ้มค่า เคยโฆษณากันขนาดนั้น พูดให้คุณสาส์ฟัง แกก็เอาไปโฆษณา

❓ แล้วที่จะสร้างอินเดียดำลองก็ไม่สำเร็จใช่ไหมครับ

นั่นเป็นอีกอย่างที่ยังคาอยู่ ความคิดยังเหลืออยู่ พื้นที่ด้านนั้นแหละทั้งหมด ๖ ไร่ ทำเป็นสวนอินเดียดำลอง สร้างสวนอินเดียดำลองเล็ก ๆ แสดงสังเวชนียสถานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ดูจากข้างบน มองจากด้านที่

สูงกว่า มองเห็นได้ว่า อยู่กันอย่างไร ทำเจตีย่อม ๆ ๔-๕ องค์ ขนาดพอเหมาะเพื่อไม่ให้เสียประโยชน์ เป็นที่ทำการมฐฐาน ทำวิปัสสนาอะไรก็ได้ แล้วก็ทำส่วนที่ต่ำให้เป็นน้ำ เป็นมหาสมุทร เดินดูภาพพุทธประวัติได้ มีภาพพุทธประวัติติดอยู่รอบ ๆ แนวสวนอินเดีย เตี้ยวันนี้ยังคิดอยู่ ถ้าว่าสะดวกสบายเมื่อไร อาจจะทำได้

ความคิดนี้ไปได้มาจากพิพิธภัณฑสถานกลางแจ้งที่อินเดีย โบราณวัตถุเป็นหินทั้งนั้นเลย เขาแสดงไว้กว้างขวาง เป็นสนาม ไม่มีหลังคา มีรั้วรอบขอบชิด จัดให้ได้เป็นทางเดินแผนก ๆ เป็นยุค ๆ ความคิดเกิดขึ้นเมื่อไปเห็นอันนั้น แต่เราทำไม่ได้แน่ ทำสังเวชนียสถานอย่างเดียวกันก็เยอะแยะแล้ว

๑ เวลาอาจารย์จะสร้างอะไร ถ้าอาจารย์ดำริ แล้วพอมีคนมารับ จึงได้ทำใช่ไหมครับ

ต้องพูดขึ้น แล้วก็มีคนมาขอรับช่วย ส่วนที่เหลือเป็นป่าถัดอินเดียขึ้นไป จะทำเป็นเขตวิปัสสนา ล้อมกำแพงรอบ แล้วบางที่จะคิดเป็นฝ่ายมหายาน ให้เป็นเขตมหายาน พวกมหายานเขาอยากมาอยู่ ความคิดนี้รู้ไปถึงท่านดาไลลามะ เมื่อตอนท่านมาเยี่ยมสวนโมกข์ ท่านให้พระของท่านมาถามว่า ถ้าท่านจะทำ โดยยกกรรมสิทธิ์ให้ท่านได้หรือไม่ เราตอบว่าไม่ได้ กฎหมายเมืองไทย ไม่อนุญาตให้ทำเช่นนั้น ถ้าเป็นเขตวิปัสสนา ก็ทำกุฏิเล็ก ๆ กำแพงล้อมรอบเลย บางยุค บางสมัย อาจจะไม่ต้องออกมาบิณฑบาต

เรื่องถ้าเคยเล่าให้ฟังแล้วไม่ใช่หรือ กำลังจะลงมือทำอีกเรื่อง ก็สวนโมกข์สำหรับฝรั่ง ยังไม่รู้จะเรียกอะไรดี ท่านปัญญาเรียกสวนโมกข์นานาชาติ ผมอยากจะเรียกอาศรมนานาชาติ แต่ยังไม่เป็นที่ตกลงปรารภเหตุที่สวนโมกข์ปัจจุบันนี้ หมาทุกตัวไม่ยอมให้ฝรั่งอยู่ ไม่รู้เพราะอะไร ไม่ถูกกัน คงเป็นกลิ่นเนยกลิ่นอะไร หมามันได้กลิ่นแต่ไกล จึงไปซื้อสวนมะพร้าวไว้ ฝั่งข้างโน้นของถนน จะทำเป็นสวนวิปัสสนา มีที่พักพอสมควร และที่ปักกลด จะแนะนำให้ฝรั่งใช้กลด แต่ละคนมีกลด จิตใจโปร่งเบาสบายโดยอัตโนมัติ แต่ตอนนี้ฤดูฝน ทำยาก ทำเล่น ๆ ไปก่อน พอถึงฤดูแล้งจะระดมเป็นการใหญ่ ปลุ๊กบ้านเพียงพออาศัยอยู่ได้ ถ้าปลุ๊กบ้านพักมากมันหมดธรรมชาติ ตอนนี้นั้นก็ร้อน คนหลายคนชอบร่มมะพร้าว ต้องมีฝรั่งด้วยกัน เป็นตัวยื่นโรง มีความรู้พอ ส่วนหลักวิชาเล็ก ๆ เราจะช่วย

๒ งานทั้งหมดนี้ อาจารย์จะทำก่อนที่อาจารย์จะดับหรือครับ

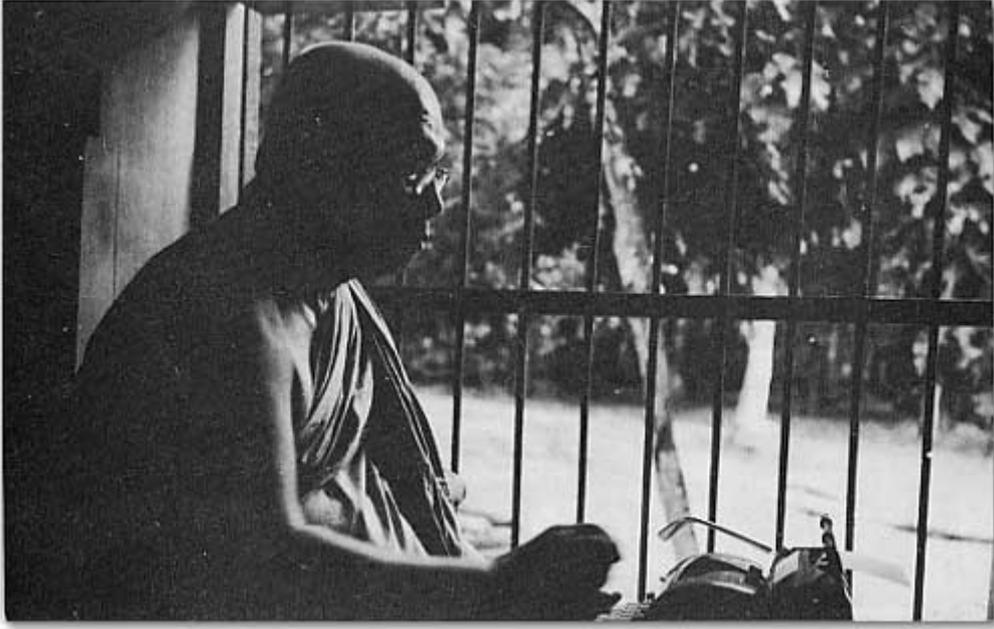
ไม่ได้คิดไว้อะไร (หัวเราะ) เรื่องนี้ไม่ได้คิด ถ้ามันสนุกเมื่อไรก็ทำเมื่อนั้น คิดไปเล่น ๆ นึกสนุกขึ้นมาเมื่อไรก็ทำ ถ้าตายแล้วก็ให้ผู้อยู่ข้างหลังทำต่อไป ถ้าเตี้ยวันนี้ทำไม่ได้ ก็ไม่ทำ ไม่ต้องทำเลยก็ได้ ผมสลัดทิ้งได้เหมือนถ่มน้ำลาย ถ้าเป็นคราวที่ไม่ต้องทำ หรือทำไม่ได้ ไม่มีความทุกข์แม้แต่นิดเดียว ไม่รู้สึกเลยว่าจะล้มเหลว ทำไปได้ก็ทำไป เลิกเตี้ยวันนี้ก็ได้ แล้วแต่ที่ปัจจุบันจายตา สวนโมกข์ที่มีอยู่ก็เลิกได้ แม้แต่เตี้ยวันนี้ก็เลิกได้ ถ้ามันต้องเลิก ไม่เดือดร้อน ไม่ทุกข์ใจ ไม่เสียตาย

? ตอนหนุ่ม ๆ อาจารย์คิดจะเลิกสอนโมกซ์มาครั้งหนึ่งแล้วใช่ไหมครับ

มันก็ไม่จริงจั่ง ยังไม่มีเหตุปัจจัยแสดงให้ชัดที่จะต้องเลิก เป็นความคิดที่จะไปอยู่เป็นฤาษีมูณีโดดเดี่ยว มันสบายกว่านี้ ถ้าอย่างนั้นก็ต้องเลิกสอนโมกซ์ หรือให้คนอื่นทำ แต่ประโยชน์มันน้อยไป ประโยชน์กับประชาชนชาวโลกมันน้อยกว่าอยู่กับหมู่คณะแบบนี้.

บทที่ ๕ ภาวนาที่สุทตทาส์ ประกาศพุทธธรรม

งานเขียนหนังสือ

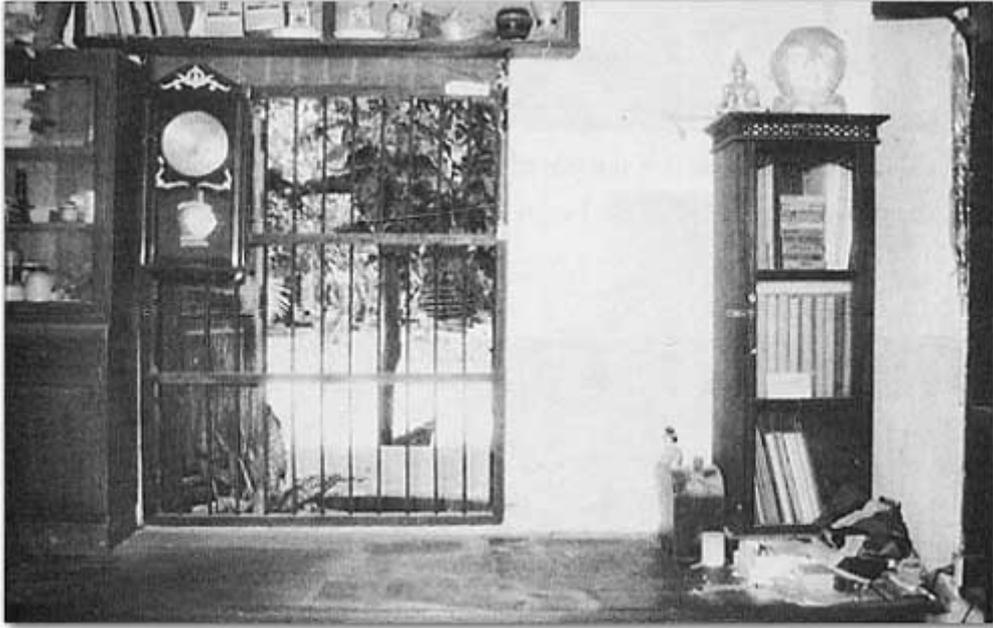

❓ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์เคยเล่าไว้ว่าทำหนังสือสนุกนั้น สนุกอย่างไรครับ

มันสนุกอัตโนมัติ พอใจ พอใจในตัวเอง คิดอะไรใหม่ ๆ คิดอะไรออกมาได้ ก็สำเร็จทีหนึ่ง เรื่องเล็ก ๆ แต่ทว่าสำเร็จก็พอใจ จะเป็นแง่ใดแง่หนึ่งที่คิดออกมาได้ อย่างคิดคำพูด ๒-๓ คำขึ้นมาใช้ได้ ก็พอใจแล้ว (หัวเราะ) พอใจและเป็นสุข (หัวเราะ) เช่นคำว่า ตัวกูของกู กิน กาม เกียรติ สะอาด สว่าง สงบ อะไรอย่างนี้ มันช่วยประหยัดการพูดจาได้มาก ช่วยให้พูดจาได้เร็ว

งานหนังสือนี้ บางวันบางเวลา มันคลั่งขึ้นมา (หัวเราะ) ก็ทำได้วันหนึ่ง ๑๘ ชั่วโมง ทำเล่น ๆ แต่นับรวม ๆ แล้ว วันหนึ่งมันได้ ๑๘ ชั่วโมง นี้คุยโตหน่อย ทำเข้าถึงเพล บ่ายถึงค่ำ คำถึง ๓ พุ่ ๔ พุ่ มกว่าจะนอน โดยมากเป็นงานแปล บางเรื่องมันชวนให้ค้น ชวนให้หาของใหม่ของแปลก แล้วมันค้นด้วยความยากลำบากด้วย เพราะความรู้บาลีของเราไม่คล่องแคล่ว ก็เลยกินเวลามาก แต่ไม่ใช่ทำแบบนี้มานานัก บางเวลาเท่านั้นที่รู้สึกทำงานวันละ ๑๘ ชั่วโมง

ตอนนั้นร่างกายไม่มีอะไรทรุดโทรม มันมีความสุข ความพอใจช่วยไว้ไม่ให้ทรุดโทรม ระยะเวลาทำสวนโมกข์ จนกระทั่งต่อมาอีกนาน ไม่เคยเจ็บป่วยอะไรรุนแรง เป็นมาลาเรียครั้ง ๒ ครั้งเท่านั้น

ท่านอาจารย์พุทธทาสนั่งทำงานที่ยกพื้นชิดฝาผนังที่มีหน้าต่างของกุฏิเล็ก
(ที่อยู่หลังที่ ๓ ของท่านในสวนโมกข์) ซึ่งใช้เป็นที่นั่งนอนด้วย
จนถึงคราวที่อาพาธเมื่อปี ๒๕๑๖ จึงย้ายไปอยู่ที่ห้องด้านหลัง

❓ อาจารย์ครับ ผมอ่านพบในพุทธศาสนา ปีแรกเห็นมีปรารภจะเลิกใช้ราชาศัพท์สำหรับพระพุทธเจ้า นี้เป็นความคิดของใครครับ

ผมก็เคยคิด แต่ว่าไม่ได้ทำ ไม่กล้าทำ มันจะถูกด่า (หัวเราะ) เลยถือตามคิดว่าอย่าไปฝันโลก พุดไปตามภาษาชาวโลก แต่อย่าถือถือความหมาย พระพุทธเจ้าก็ต้องพูดภาษาปุถุชน แต่ไม่ยึดถือความหมายอย่างปุถุชน

ตอนแรกที่ยากเอารราชาศัพท์ออก เพราะว่ามันรุ่มร่าม มันลำบากยุ่งยาก แต่มาคิดแล้วมันทำไม่ได้ ถ้าอยู่ในโลกก็ต้องเห็นแก่โลก ถ้าเกิดตัดออกทั้งหมดก็ยุ่งตาย เพียงแต่เราไม่ติดเท่านั้น

❓ อาจารย์ครับ ตอนนั้นเห็นอาจารย์เน้นเรื่องนักศึกษาหนุ่มมาก มีสาเหตุอะไรหรือครับ

มันก็ธรรมดา ธรรมสำหรับพวกนี้ขาดอยู่ โดยเฉพาะนายธรรมทาสเขาชอบใช้คำว่านักศึกษาหนุ่มสาว คนพวกนี้ยังขาดคนเขียนธรรมะให้อ่านเข้าใจ เราอยากให้คนหนุ่มสาวมีความรู้ธรรมะอย่างลึก จะได้ทำอะไรให้กับศาสนาได้ในอนาคต

❓ อาจารย์ครับ การที่พุทธศาสนา มีเรื่องของกรรมมีเนวิวิจรณปริชามาลงบอญนั้น อาจารย์ชอบงานของท่านหรือครับ

ชอบ ชอบเพราะแปลก และอาจใช้ประโยชน์ได้ แต่ไม่ถึงกับเอาเป็นหลักชั้นหัวใจของธรรมะ และคนทั้งหลายกำลังสนใจเรื่องชนิดนั้น เรื่องมฤตยูกถาและมรณานุสสรณ์ ดูเหมือนจะถอดไปจากทิเบต นอกนั้นก็ เป็นโคลงกลอนแปลกดี ผมคิดว่าคงถอดแบบจำลองมา เรื่องพ่อลูกสนทนาเรื่องนิพพาน สังเกตได้ว่าถอดออกมาจากโคลงภาษาอังกฤษเรื่อง The Better Land พูดถึงประเทศที่ไม่มีการรื้องให้ ไม่มีหุลุมฝังศพ ท่านนำมาแต่งคล้าย ๆ อย่างนั้น แล้วก็ไพเราะดี เราก็เอามาลงพุทธศาสนา

เขาเล่ากันว่า ท่านเป็นลูกของพระเจ้าอมเกล้าฯ ที่อุทิศตนฝึกฝนทางสมาธิ ลูกคนอื่น ๆ ไม่มีใครเอาทางนี้ ท่านไม่ได้บวช เป็นฆราวาสแต่เล่าว่าถึงกับสะกดจิตได้ นี่เขาเล่านะ เพราะผมไม่ทันแล้ว (หัวเราะ) ถ้าจะลงโทษมหาดเล็กคนไหนก็เรียกมา บอกเข้าว่าอย่า ใจคนนั้นมันก็รู้สึกเหมือนอยู่ในน้ำ แล้วมันก็ว่ายน้ำ ว่ายออกไป ๆ แต่ที่จริง อยู่ตรงนั้นแหละ จนกว่ามันจะยอมแพ้ ขอชีวิต จึงจะเลิก เขาเล่าทำนองนี้และอีกหลายอย่าง จะเป็นคุณนายสุดเป็นคนเล่า หรือเป็นใคร ผมก็ลืมเสียแล้ว ล้วนแต่เป็นพวกเลื่อมใสท่านทั้งนั้น ท่านสอนธรรมะด้วย แก่ผู้สนใจ เป็นธรรมะแบบสัสสทธิภูมิ มีตัวตนไปเวียนว่ายตายเกิด (หัวเราะ) อธิบายเรื่อง สัมภเวสี เรื่องอะไรได้ดีกว่าใคร ๆ

๑ อาจารย์ครับ แล้วความคิด สำหรับเขียนหนังสือ ของอาจารย์เอง ได้มาอย่างไรครับ

ก็เป็นผลมาจากการอ่าน ๆ นึก ๆ คิด ๆ จำ ๆ ไว้ เมื่อเวลาจะเขียน จะพูด มีความตั้งใจแรงขึ้น มันก็เบ่งออกมา เป็นธรรมดาอย่างนั้น อ่านอะไรจำไว้มาก ๆ เวลาต้องการใช้ก็เบ่งออกมา

แล้วอีกอย่างก็คือความคิดที่ผุดออกมาเอง ไม่ได้เจตนา มันมีเหตุปัจจัยของมันอย่างสมบูรณ์อยู่ข้างใน อย่างที่เคยเล่าแล้วว่า ต้องรีบจดไว้ เพราะมันหายไปได้ชนิดที่ไม่กลับมาอีก สมัยอยู่พุ่มเรียงความคิดแบบนี้มักจะออก ตอนเดินมาเทศน์ เมื่อมาอยู่ที่นี่แล้ว จะออกมาตอนบิณฑบาต ความคิดอะไรมันไหลออกมาอย่างลึกซึ้งชนิดไม่เคยคิดมาก่อน และแปลกใหม่ที่สุด มันไม่เจตนา แต่มันพลุกอย่างไรก็ไม่รู้ เดินบิณฑบาตเขาน้ำผุด เขียนจนเต็มฝ่ามือเยอะเยอะ (หัวเราะ) กลับมาถึงก็ลอกลงสมุด เวลาบิณฑบาตมีปากกาไปด้วย

เวลาบิณฑบาตรู้สึกว่ามันมาก จนไม่ได้เก็บไว้หมด เวลาเดินจิตมันเป็นสมาธิ ในพระบาสิก็มีอยู่ข้อหนึ่ง กรรณฐานเวลาเดิน จะทนทานต่อการพิสูจนที่สุด ไม่เหมือนกับอริยาบถนอน มันผันเรื่อย ๆ พอลุกขึ้นมา นั่ง มันก็ผิดแล้ว ถ้าออกมาเวลาเดินมันยากที่จะผิด แต่ความคิดที่เกิดเวลานอนก็มีบ้างเหมือนกันที่จดเอาไว้ มีคนชื่อปากกาชนิดที่มีไฟฉายอยู่ในนั้นมาให้ พอกดก็มีไฟเขียนได้ในที่มืด ๆ เลย

เราจดมาตั้งแต่แรก ๆ มีสวนโมกข์เก่า จนทุกวันนี้ จดไว้แล้วนาน ๆ ก็เปิดดูบ่อย ๆ ว่าจะเอาไปใช้ อะไรได้ที่ไหน ก็เอาไปใช้ เอาไปใส่ในเรื่องนั้นเรื่องนี้

เดี๋ยวนี้จุดแล้วไม่ค่อยได้เก็บ (หัวเราะ) จุดไว้ตามของจดหมายก็มี ความจริงสมุดโน้ตประจำตัวก็มี โน้ตโดยตั้งใจสำหรับเป็นคู่มือเทคนิคสำหรับพูด แต่คนอื่นอ่านไม่รู้เรื่อง อ่านได้คนเดียว และมักไม่ชอบใส่ กระเป๋า เลยจดตามแต่จะหากระดาษได้ใกล้ ๆ มือ (หัวเราะ)

❓ อาจารย์ครับ ความรู้ที่ได้แบบนี้มันเกิดจากจิตใจทำงานอย่างไรครับ ต่างจากนิวรรณ์อย่างไร นิวรรณ์ก็เกิด โดยไม่เจตนาเหมือนกัน ใช่ไหมครับ

นิวรรณ์มันเป็นฝ่ายออกสุด นี่มันฝ่ายกุศล ฝ่ายสติปัญญา แต่กิริยาอาการมันอาจจะคล้ายกัน เป็น ความคิดที่เกิดขึ้นโดยไม่เจตนา โดยไม่ได้ตั้งใจ ศัพท์บาลีสำหรับเรียกคงมีแต่ผมนึกไม่ออก มันคงเป็นความ ประจวบเหมาะ เกิดจากปัจจัยหลายด้าน มันนึกถึงสิ่งที่เรียกว่าจิต คนที่เป็นพุทธจิต วิตกจิต ความคิด แบบนี้คงเกิดง่าย เป็นธรรมชาติของความคิด เหมือนกะที่เขาเรียกว่าอะไร ของขวัญจากพระเจ้า เข้าใจว่า คนอื่น ๆ ก็จะมีแบบเดียวกัน

❓ อาจารย์ครับ แล้วเรื่องเล็ก ๆ อย่างนิพพาน ความว่าง อนัตตา ที่เขียนระยะแรก ๆ นั้น อาจารย์เขียนจาก ทฤษฎีหรือการปฏิบัติ และกลับไปอ่านตอนหลังมีที่พลาดบ้างไหม

เรื่องแบบนี้ไม่พลาด เพราะเราระวังมาก ตั้งใจมาก พยายามมองอย่างถี่ถ้วน การเขียนก็อาศัยจาก ทุกอย่างเท่าที่จะมีได้ จากการอ่าน การค้นคว้ามา จากการทดลอง หรือการประพฤติปฏิบัติแล้วเป็นการ รับรอง สิ่งที่ต้องอนุมานก็อนุมานเอา มันรวมกันไป เวลาเขียนก็ระดมมาทั้งหมด ที่จะเป็นประโยชน์ต่อคน อ่าน คนอื่นเขาเขียนไว้อย่างไรบ้าง เรามีอย่างไรของเราก็เขียนออกไป

❓ อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์เขียนบันทึกประจำวันหรือเปล่าครับ

เคยอุทิศเขียนกับเขาอยู่เหมือนกัน แต่เลิกมาตั้ง ๒๐ ปีแล้ว เวลาจะนอนก็บันทึกไว้ในสมัยนั้น

❓ อาจารย์ครับ ผมเห็นในจดหมายของอาจารย์ถึงพระยาธรรมาธิราช มีฉบับหนึ่ง ให้รวบรวมคำถามเกี่ยวกับ อนัตตาหลาย ๆ แง่มุมส่งมาให้ เพื่ออาจารย์จะได้นำมาวินิจฉัย ตอนนั้นดูเหมือนกำลังเขียนเรื่องอนัตตาของ พระพุทธเจ้าอยู่ การเขียนเรื่องอื่น ๆ อาจารย์ได้อาศัยวิธีนี้บ้างหรือไม่ครับ

ไม่มี เพราะไม่มีคนที่ควรจะขอร้องให้ทำเช่นนั้น เจ้าคุณธรรมาธิราช ก็ไม่ได้เขียนมาให้

❓ แล้วลักษณะเขียนเพื่อโต้ตอบต่อความเข้าใจผิดเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่นเรื่องโหราศาสตร์ของหลวงสา รานุประพันธ์นั้น มีหลายเรื่องไหมครับ

ดูจะมีบ้าง แต่เรื่องอื่นนึกไม่ออก

❓ เรื่อง "ปมเชื่อง" เขียนในลักษณะนี้หรือเปล่าครับ ตอนนั้นสวามีสัตยานันท์บุรีเขียนเรื่องปมด้อยและเพศคู่ ออกมาใช้ใหม่ครับ

ดูเหมือนจะออกมาใกล้ ๆ กัน ผมไม่เห็นด้วยกับเรื่องปมด้อย ทุกอย่างมันเรื่องปมเชื่อง เรื่อง อัสมิมานะ ตัวกู ของกู เป็นเรื่องอยู่เบื้องหลังที่ทำให้มนุษย์ต้องมีเรื่องนี้ เป็นหลักหัวใจของพุทธศาสนา บรรดาเรื่องทั้งหลายที่เกิดขึ้นทั้งทางโลกทางธรรม มันมีมูลมาจากปมเชื่องทั้งนั้น เขียนเรื่องนี้เลยได้บันทึก เรื่องซีเมางานซักพระ ที่ปากน้ำไชยาเอาไว้ ถ้าเห็นจริง ๆ มันสนุกกว่านั้นมาก มันเขียนได้ดีเต็มที่เท่าตัวเอง ดูแล้วมันน่าอัศจรรย์เรื่องปมเชื่องของคน

❓ อาจารย์ครับ แล้วทางมหามกุฏฯ มาติดต่อให้อาจารย์แต่งพุทธประวัติได้อย่างไรครับ

ไม่ใช่มหามกุฏฯ ติดต่อ ผมรู้จักกับมหาทองสืบ (ศุภมาร์ค) ซึ่งเป็นหัวหน้ากองตำรา เมื่อคุ้นเคยกัน มากเข้า เขาเคยเห็นฝีมือจากการแปลพุทธประวัติจากพระโอบุสฐ์มาแล้ว และเคยเสนอให้นักศึกษามหามกุฏฯ ใช้เป็นแบบเรียนมาแล้ว จึงบอกให้ผมแต่งอีก ต้องการให้เห็นสภาพสังคมอินเดียสมัยนั้นด้วย ตามความเป็นจริงก็ดูเหมือนตอนนั้นจะมีผมเท่านั้นที่สนใจในแง่ที่ว่านี้ มันไม่มีใครชอบทำอย่างนี้ แล้วมันก็ไปดันกับ หนังสือพุทธประวัติที่ใช้เป็นตำราเรียนอยู่ ที่แยกเอาพวกเทวทหะเป็นฝ่ายโกลียวงศ์ ผมพิสูจน์ว่าพวกเทวทหะเป็นฝ่ายศากยวงศ์ ไม่เกี่ยวกับโกลียวงศ์ อ้างหลักฐานมายืดยาวจนไม่มีใครกล้าค้าน เทวทหะเป็น ประเทศเล็ก ๆ ฝ่ายศากยยะอีกประเทศหนึ่ง แต่งไปได้บริเวณเดียว ตอนหลังเลยเกิดความคิดที่จะไปศึกษาดู ให้เห็นแจ้ง รู้ประจักษ์ชัดเจนนานที่สุดที่อินเดีย คิดว่ากลับมาคงเขียนได้ดี แต่แล้วก็ไม่ได้เขียนต่อ ใจความ รักที่จะทำงานแบบสวนโมกข์มันมีอยู่แรง ทำให้ไม่สามารถปลิกตัวไปเขียนอย่างนั้นได้ แล้วตอนกลับมาจาก อินเดียแล้ว ดูเหมือนมหาทองสืบจะสื่อกไปแล้ว คนอื่นมาเป็นหัวหน้ากองตำราแทน ก็เลยไม่ได้ทำต่อ แต่เล่ม ที่ทำแล้วนั้น เขายังพิมพ์รักษามาจนทุกวันนี้

❓ อาจารย์ครับ การรู้จักกับมหาทองสืบนี้ ทำให้ได้รู้จักกับสมเด็จพระสังฆราชเจ้าวัชรพรหม ด้วยใช่ใหมครับ

ใช่ มันสะดวก สมเด็จพระท่านมักจะเสด็จมาทรงสนทนากันเล่น กับพวกที่กองตำราตอนเย็น ๆ ซึ่งมีมหาทองสืบเป็นหัวหน้า เขาเคยเล่าเรื่องอะไรต่าง ๆ เกี่ยวกับสวนโมกข์ให้สมเด็จพระสังฆราชฟังก่อนแล้ว วันแรกที่พบกัน ท่านจึงทักว่า "แกทำไมเช่าวัดให้พระอยู่" (หัวเราะ) นี่แสดงว่ารู้เรื่องสวนโมกข์แล้ว ผมก็ไม่ได้ตอบ เป็นเรื่อง หัวเราะ เวลาพูดกับท่านก็ต้องใช้ราชาศัพท์ ฝ่าพระบาทเกล้ากระหม่อมเกล้ากระหม่อม ท่านใช้แก - กัน

ตอนหลังไปอีกที่ พระศาสนโสภณ (วัดราชาธิวาส) เจ้าคณะภาค ท่านพาผมไปเฝ้าเพื่อจะได้เปลื้องข้อหาที่ว่าเป็นคอมมิวนิสต์ (หัวเราะ) พระทิพย์ปริญญา ไปเที่ยวยูให้ใคร ๆ เข้าใจว่าผมเป็นคอมมิวนิสต์ รับจ้างคอมมิวนิสต์ รับประโยชน์จากคอมมิวนิสต์ พระศาสนโสภณท่านพาไปเพื่อให้สมเด็จพระสังฆราช มีโอกาสเข้าใจ

ถูกต้อง พอโผล่ไปเห็นหน้าท่านจำได้ทันทีว่า "กันอยากจะไปอยู่กับแกที่สวนโมกข์ซะแล้ว ที่นี้มันยุ่งจริง ๆ" (หัวเราะ) วันนั้นเลยไม่ได้มีโอกาสพูดเรื่องเปลื้องข้อหา พุดสรวลเสสสนุกสนานไปเสีย แล้วเจ้าคณะภาคท่านก็พูดธุระของท่าน จนไม่มีโอกาส หรือไม่เหมาะสมจะต้องพูดเรื่องนี้

๑ กับมหาทองสืบนี้รู้จักกันได้อย่างไรครับ

นี่ก็ไม่ออกแล้ว ก็คงจะเห็นหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา แล้วก็อยากจะรู้จัก ใครจะมีจดหมายถึงใครก่อน ลืมเสียแล้ว แต่ก็ติดต่อกันอย่างเป็นทางการเป็นนักศึกษาด้วยกัน (หัวเราะ) ผมเคยซื้อหนังสือ Communism ในชุด Home Library ให้มหาทองสืบเล่มหนึ่ง (หัวเราะ) ไม่ใช่ของมากซ์ ของใครไม่ทราบ ชื่อให้เขาเพราะอยากรู้ว่าเขาจะรู้สึกอย่างไร สมัยนั้นเรื่องคอมมิวนิสต์กำลังโด่งดัง กำลังเป็นของแปลก มองกันในแง่เป็นศัตรูของพุทธศาสนา เราควรรู้ไว้บ้าง ชุด Home Library นี้ผมซื้อไว้ ๒-๓ เล่ม เล่ม Communism นี้ผมไม่ได้เอาไว้เปิดผ่าน ๆ อ่านลวก ๆ ออกบ้าง ไม่ออกบ้าง เพราะมันยังเป็นของใหม่ ต่อมาเขาห้ามไม่ให้มีหนังสือคอมมิวนิสต์ ไม่ให้พิมพ์ ไม่ให้ขายด้วย หนังสือที่ผมหามาไว้ศึกษาหลายเล่มเลยต้องยกให้คุณเปี๊ว (เปรมะดิษฐ์) ไป (หัวเราะ)

๒ อาจารย์ครับทราบว่า อาจารย์เคยคิดทำหนังสือเกี่ยวกับหลักสูตรนักเรียนมัธยมไหมครับ

เราไม่มีหน้าที่ มันเป็นที่ของคณะสงฆ์ แต่ผมก็ได้ทำหนังสือเล่มหนึ่ง "ศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธี" เป็นธรรมวิภาคญาณภูมิ ทำสำหรับใช้ตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาขึ้นไป ทำแบบอธิบายความให้เข้าใจได้ง่ายกว่า สะดวกกว่า ลึกซึ้งกว่า ชัดเจนเป็นระบบกว่า ทำได้เล่มเดียว พอเป็นตัวอย่าง มันก็หมดเวลา หมดเรี่ยวแรง หมดความสนุก ทำพอให้คนอื่นเขารู้ว่าแบบนี้มันทำได้ มีครูสอนมัธยมบางคนเอาไปลองใช้อยู่เหมือนกัน แถวกรุงเทพฯ จำชื่อเขาไม่ได้เสียแล้ว แล้วผมก็เคยเสนอพระเถระผู้ใหญ่ว่าควรมีการสอนธรรมะชั้นลึกเลย นักเรียนเอกขึ้นไป เพราะมันยังมีธรรมะชั้นที่ลึกที่สูงกว่านั้น เสนอกับพระเถระที่พอจะคุ้นเคยกัน ท่านก็เห็นด้วย แต่มักจะลงเอยที่ว่าไม่มีคนสอน ก็เลยยังไม่มีใครทำกันจนบัดนี้

แบบเรียนบาลีพิเศษผมก็เคยทำ พอเริ่มเรียนวันนั้น ก็เริ่มแปลวันนั้นเลย ถ้าตามแบบโบราณ ต้องเรียนไวยากรณ์ให้ถึงคัมภีร์ที่เล่ม ๗ ก่อนแล้วถึงแปล แต่ผมก็ทำเล่น ๆ สอนเล่น ๆ สนุก ๆ เท่านั้นไม่ถึงกับพิมพ์เป็นหนังสือ

๓ อาจารย์ครับ ในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ปี ๒๔๙๕ มีบันทึกเปิดผนึกครบรอบ ๒๐ ปี ของคณะธรรมทาน ตอนหนึ่งมีว่าคณะธรรมทานตั้งปณิธานที่จะกำจัดบริยัติที่เฟ้อเป็นสินค้า หรือเป็นเครื่องมือทางการเมือง นี่หมายความว่าอย่างไรครับ

เพื่อเป็นสินค้าก็คือ ไม้ที่แป้นที่ตั้งของการแต่งหนังสือประกอบ ขยายกันเป็นการใหญ่ ในลักษณะเพื่อเป็นสินค้า ส่วนที่ว่าเป็นเครื่องมือทางการเมืองนั้น มันพูดด้วยความรู้สึกโมโห (หัวเราะ) เป็นเรื่องภายใน คณะสงฆ์เรื่องนิกาย พุทไปก็ไม่ได้ มันจะกระทบกระเทือน กลายเป็นหยาบคาย คนที่อยู่ในวงการนักปรีชาตินักปกครอง ของคณะสงฆ์ พุทเท่านี้เขาก็เข้าใจ พุทมากกว่านี้มันน่าเกลียด เขาเป็นว่าเราพูดด้วยความซื่อสัตย์ ก็เท่ากับไม่ได้พูดก็แล้วกัน (หัวเราะ)

๑ อาจารย์ครับ ทำไมเวลาเขียนธรรมะ หรือพุทธธรรมะนี้อาจารย์มักโยงถึงเหตุการณ์ของโลกด้วย

เพราะว่าเราต้องการให้มันมีประโยชน์ต่อคนในโลก ต่อประชาชนธรรมดาที่รู้เรื่องคดีโลก มันออกจะแหวกแนว ที่จริง ระเบียบโรงเรียนนักธรรม เขาห้าม ห้ามแต่กระทุ้งพาดพิงถึงเหตุการณ์ของโลก หรือกระทบคนนั้นกระทบเรื่องนี้ เรามันออกดี เพราะถือว่าธรรมะนั้นมันเรื่องของคน จะไปห้ามจำกัดได้อย่างไร ธรรมะเป็นเรื่องของมนุษย์ ต้องพูดถึงมนุษย์ทุกคนอยู่ดี

๒ อาจารย์ครับ มีงานเขียนชิ้นไหนที่อาจารย์มาดูตอนนี้แล้วเห็นว่าตอนนั้นเขียนไม่ถูกมีไหมครับ

ไม่ค่อยมี รู้สึกไปในการทำงานว่า โอ๊ะ นี่เราเขียนหรือ มันทำไมจึงดีอย่างนี้ (หัวเราะ) นึกในทางตรงกันข้าม ในทางจน จนนึกว่าไม่ใช่ตัวเองเขียน (หัวเราะ) คุณไม่เคยมีหรือ

๓ ผมเพิ่งหัดเขียนหนังสือครับ แต่อาจารย์ทำมาตั้ง ๕๐ กว่าปี ผมนึกว่าจะมีที่พลาดบ้าง

มันมีบ้างสัก ๑ เปอร์เซ็นต์ เรื่องหนึ่งก็คือเรื่องตายแล้วเกิด เมื่อเราเรียนนักธรรม เขาเรียนแบบสัตสัททิกฎ เมื่อเทศน์ก็เทศน์แบบนี้ แต่พอมาทำสวนโมกข์เข้า การศึกษาโดยตรงจากพระไตรปิฎกช่วยให้เรารู้ว่านั่นมันผิดแล้ว ต่อมาเลยเลิกสอนแบบนี้

อีกเรื่องคือวิปัสสนาคือการคิด ใช้คำผิด เคยพูดว่าวิปัสสนาคือวันคืนแห่งการคิด ที่ถูกต้องพูดว่าวิปัสสนาคือวันคืนแห่งการดูความจริงของธรรมชาติ คำว่าพิจารณาก็มักจะเข้าใจเป็นการคิดไปเสีย ก็เลยใช้ไปไม่ได้ วิปัสสนาคือเตรียมจิตให้ดู ดูแล้วเห็นเอง คำพูดทำให้ลำบากมาก เลยพูดกันไม่ค่อยรู้เรื่อง มันมีความหมายไปคนละทางสองทาง ไม่สู้ตรงกัน ตอนหลัง ๆ นี้ เราเลยชอบให้นิยามคำมันช่วยให้เราเข้าใจง่าย จำง่าย สะดวก เช่นธรรมะคือการปฏิบัติหน้าที่ ให้ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ของตน ๆ ทุกชั้นตอนแห่งการวิวัฒนาการ เพื่อประโยชน์ของตนเองและผู้อื่น (หัวเราะ) อย่างนี้มันสมบูรณ์ที่สุดเลย ถ้าใครจำนิยามบทนี้ได้ก็รู้ธรรมะ ไม่ใช่ธรรมะคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ธรรมะคือหน้าที่ที่ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์

๔ อาจารย์ครับ การเปลี่ยนจากการคิดมาเป็นการดูนี้ อาจารย์ได้รับอิทธิพลจากเซนหรือเปล่า

ไม่รู้สิ มันอาจจะได้รับโดยไม่รู้ตัวก็ได้ แต่ผมไม่รู้สิว่าถ่ายทอดออกมา

❓ อาจารย์ครับ ผมเห็นข้อเขียนของอาจารย์มักจะมีวันที่กำกับ พร้อมกับสถานที่ และจะเป็นวันสำคัญอยู่ไม่น้อย เช่น วิสาขบูชา ปีใหม่ มาฆบูชา หรือวันเกิด อาจารย์ตั้งใจอย่างไรครับ

ที่ลงวันที่กำกับนั้น ก็เพราะเราเห็นนักเขียนผู้ใหญ่เขาทำเป็นธรรมเนียมมาก่อน ตอนนั้นเราเด็ก ๆ ก็ทำตามจนทุกวันนี้ ฝรั่งเขาก็ทำกัน มันสะดวกแก่การเป็นประวัติศาสตร์ และนี่แหละเป็นผลให้ผมกลับมาดูแล้ว รู้สึกว่าเอ๊ะตอนนั้นเราทำได้อย่างไร จะกลับไปเขียนอย่างนั้นอีกก็ไม่ได้แล้ว (หัวเราะ)

ส่วนที่ตรงกับวันสำคัญนั้น ก็เพราะตั้งใจให้วันนั้นเป็นวันที่ทำอะไรเป็นพิเศษ ส่วนมากก็ลงตรงกับวันนั้นจริง ๆ ที่เลื่อนไปก่อนหลังบ้างแล้วลงให้ตรงก็มีเหมือนกัน แต่น้อย โดยมากมักเขียนในวันที่ยังไม่ทัน

❓ อาจารย์ครับ เวลาเขียนหนังสืออาจารย์มีปากกาประจำตัวใช้หรือเปล่าครับ

มี ใช้เป็นระยะยาวมี แรกเริ่มก็ใช้ปากกเกอร์หมึกซึมชนิดราคาถูกที่สุด ต่อมาเจ้าคุณลัดพลีฯ ชื้อให้อีกด้ามหนึ่ง เป็นชนิดดี ใช้อยู่นาน จนโดนอะไรทับแตก แล้วเอาไปซ่อมที่กรุงเทพฯ ต่อมาผมชอบทำอุตุริพิเศษ ดึงยางใส่หมึกออก แล้วเติมหมึกลงไปในกระบอกเลย หมึกมันก็กัดของข้างใน ส่วนที่เป็นโลหะเกิดสนิมหนาเตอะขึ้นมา ดันกระบอกพองตัวระเบิดแตกไปเลย ก็เลยทิ้ง ต่อมาก็ใช้ลูกลิ้นมาจนทุกวันนี้ แต่ผมก็ชอบใช้หลาย ๆ สี มาตั้งแต่ตอนนั้นแล้ว มีปากกเกอร์เขียนเป็นหลัก นอกนั้นก็ประกอบ ปากกาเงินแดงอันละ ๒-๓ บาทก็เคยใช้อยู่

สมัยเด็ก ๆ ก็เคยใช้ปากกาหมึกซึมของญี่ปุ่น เขาเรียกปากกาแสงแก้ว เป็นกระบอกไม้ไผ่ปลายเป็นแก้วเพื่อง ๆ ด้ามละ ๕ สตางค์

แต่เวลาเขียนบทความ เขียนอะไรที่จะไปพิมพ์ ผมมักติดพิมพ์เลย เขียนด้วยปากกามันไม่ทันความคิด เดียวมันลื่น วกไปวนมา ยุ่งหัว เขียนแล้วบางที่ตัวเองก็อ่านไม่ออก เลยใช้พิมพ์เป็นนิสัย ก็มีบ้างเหมือนกันที่ต้องพิมพ์ใหม่หมด แต่เป็นส่วนน้อยเท่านั้น จิตใจมันรอนรน ทำเฉื่อยชาไม่ได้ ที่ว่าร่างก่อนแล้วมาคัดลอกอีกทีนี้ ผมดูเหมือนจะเคยทำสักครั้งหรือ ๒ ครั้งเท่านั้น มันเคยถนัดมาตั้งแต่หัดแต่งกระทู้ธรรมเมื่อเรียนนักธรรมแล้ว เขาไม่ให้เขียนแล้วคัดลอกหรือ (หัวเราะ) เขียนแล้วก็เอาเลย หรือเมื่อหัดเทศน์ปากเปล่า มันจะมีเวลาไหนมาทบทวนได้ ก็ต้องว่าไปเรื่อยเปื่อย ก็เพียงแต่จดโน้ตหัวข้อใส่กระดาษแผ่นหนึ่ง หรือมีหัวข้ออยู่ในใจ แล้วก็เขียนหรือพูดไปตามนั้นเลย

❓ อาจารย์ครับ แล้วเวลาเขียนหรือพิมพ์อยู่แล้วเกิดคิดไม่ออก อาจารย์ทำอย่างไรครับ

เดินคิด หันไปหันมาในกฎ บ้านฝรั่งที่ทำเฉลี่ยไว้ยาวสำหรับเดินนั้นถูกต้องที่สุด พอคิดไม่ออก ได้เดินที่เฉลี่ยยาว ๆ เดินไปเดินมา พอเล็ดลมดี สมองเข้ารูป มันก็คิดออก แล้วก็ไปนั่งเขียนต่อ

❓ อาจารย์ มีหลักอย่างไรในการตอบจดหมายครับ ผมเห็นอาจารย์เขียนจดหมายมากเหมือนกัน

ก็ไม่มีหลักอะไร ตอบตามพอใจ ฉบับที่มันเข้าท่า ฉบับที่มันจำเป็น เขียนเพื่อ ๆ ก็มี โชคดีของคนรุ่นคุณที่ผมเป็นนักเก็บจดหมาย (หัวเราะ) ถ้าไม่นั้นก็ไม่มีเหลือ ผมติดพิมพ์ไว้ ๒ ฉบับ เก็บไว้ฉบับหนึ่ง ส่งไปฉบับหนึ่ง ถ้ามีจดหมายตอบกลับมา ก็เอาไว้ด้วยกัน ไปได้แบบมาจากใครหรือนึกขึ้นมาได้อย่างไรก็ลืมไปแล้ว

❓ อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์เลิกเขียนเมื่อไร

ก็ตอนมาอยู่ที่นี่สัก ๑๕ ปีแล้ว เริ่มหยุดงานเขียน ใช้พูดใส่เทปแทน เริ่มยุคมีเทปแล้ว ก็เลยค่อย ๆ เลิกเขียน ร่างกายมันเริ่มไม่ค่อยอำนวยด้วย มันไม่มีแรง มันลดความว่องไว มือติดพิมพ์ไม่ทันความคิด ทำให้ยุ่งยากเลยใช้หัลล์ตาพูด นึกให้ดีที่สุด แล้วพูดออกมา อยู่ในเทปแล้ว เอาไปลอก ลอกแล้วยังเอามาแก้ไขได้ แต่ตอนหลัง ๆ ก็ไม่ได้แก้ไข ลอกแล้วก็เอาไปพิมพ์เลย ถ้าแก้ไขได้คงจะดีกว่านั้นมาก

อย่างชุดบรรยายให้ผู้พิพากษาฟังนั้น ก็ทำไปพร้อมกัน พอบรรยายเสร็จก็ถอดออกมาพิมพ์ในพุทธศาสนา บรรยายครั้งสำคัญ ๆ ก็เอามาพิมพ์ในพุทธศาสนา ตอนหลัง ๆ มากก็บรรยายเป็นชุดแล้วพิมพ์เป็นเล่มเลย

งานแปลหนังสือ

❓ อาจารย์ครับ ที่นี้จะเริ่มเรียนถามอาจารย์เกี่ยวกับงานแปลบ้าง ในพุทธศาสนา มีภาคแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย อยากทราบว่าอาจารย์ใช้หลักเกณฑ์อย่างไร ในการเลือกมาแปลครับ

ไม่มีหลักเกณฑ์อะไรมาก เลือกรื่องที่เชื่อว่าแปลกใหม่ สำหรับผู้อ่านสามัญชน เรื่องที่คนทั่วไปควรจะได้อ่าน มันก็ไล่เรื่อยไป

การแปลก็ยึดหลักอย่างที่ผมชอบ (หัวเราะ) คือให้ฟังถูก ฟังง่าย และชัดเจนในภาษาไทย เนื้อความตรงตามบาลี อ่านแล้วเข้าใจได้เองทันที แต่ก่อนเขาก็มีแปลกันอยู่บ้าง แปลก ๆ กันก็มี ที่ลงในธรรมจักรชุมชน สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ยังอยู่ ผมก็ได้ผ่าน ได้ดู แต่ยังไม่ชอบ ยังไม่พอใจ ก็เลยมีแบบของตัวเอง เมื่อติดเรื่อง

ไวยากรณ์ คำ ๒ คำไม่แน่ใจ ก็ได้ปรึกษาอาจารย์พระครูชยาภินันท์ (กลั่น) ที่เคยเป็นอาจารย์บาลีบ้าง ตอนนั้นท่านมาอยู่วัดใหม่ (พุมเรียง) แล้ว

ไอ้ที่แปลจากภาษาอังกฤษนั้น จะมีเรื่องยุ่ง ๆ หน่อย ต้องนึกคิดมาก ผมรู้สึกว่าจะตั้งแต่แปลมาหนังสือ **สวางไป** เป็นหนังสือที่แปลยากที่สุด คือต้องใช้ความรู้ธรรมะ ที่เรามีอยู่เป็นเครื่องตัดสินว่า คำนี้ ควรจะแปลว่าอย่างไร ถึงจะเป็นนักเรียนเมืองนอก ปริญญาทางภาษายาวเป็นหางก็แปลไม่ได้ ยิ่งถ้าภาษาไทยไม่แตกจะยิ่งไปกันใหญ่เลย

สูตรของเว่ยหล่าง และ คำถามของสวางไป ทั้งสองเล่มนี้เป็นหนังสือสำคัญของพุทธศาสนานิกายเซน ท่านพุทธทาสแปลจากภาษาอังกฤษ โดยเริ่มแปลเว่ยหล่างก่อนในปี ๒๔๙๐

ไอ้หลักการ ๑๒ ข้อของคริสต์มาส ฮัมเฟรย์ ก็เหมือนกัน ผู้รู้ในกรุงเทพฯ เขายอมแพ้ มี ๒ ข้อที่แปลออกมาแล้วเนื้อความเหมือนกัน ผมแปลออกมาได้ครบ ๑๒ ข้อ ตามเนื้อความในภาษาอังกฤษ มันต้องมีการพิจารณากันให้สมเหตุสมผล

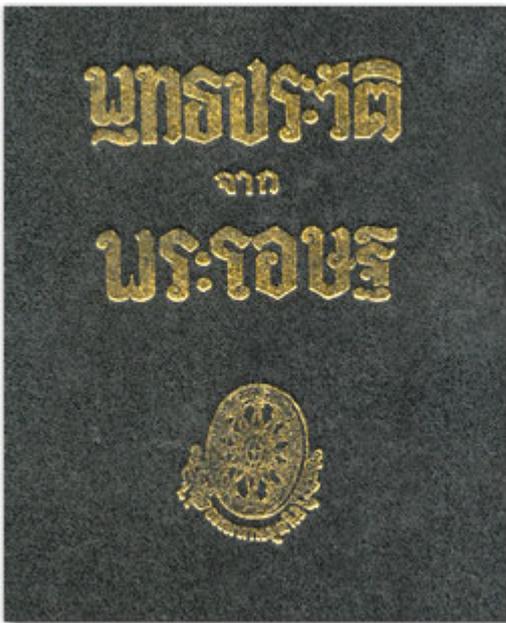
คราวนั้นตื่นตื่นกันมาก นายฮัมเฟรย์ก็มาเองเลย เขาเสนอหลัก ๑๒ ข้อแก่พระสังฆราชเองเลย ดูเหมือนจะเป็นสมเด็จเจ้าวัดบวรฯ แล้วคุณสุชีพแปลมาเป็นภาษาไทย ผมเคยอ่านมาก่อน เขาลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาที่อังกฤษที่เราับอยู่ เขาเสนอให้พุทธศาสนิกทั่วโลกรับข้อเสนอของเขาไปปฏิบัติ ทางไทยเราับ

พอเป็นพิธี ผมไม่ได้พบเขาเองแต่ได้ข่าวว่าเวลาเขาไปประชุมที่เชียงใหม่ พอเขาเห็นรูปและรู้ว่าผม เขา แสดงความเคารพใหญ่ แสดงว่าเคยรู้จักว่าเป็นใคร แล้วมีใครมาเล่าให้ผมฟังอีกที ก็ลืมไปแล้ว

๑) อาจารย์ครับ ความคิดจะทำหนังสือแปลชุดจากพระโอบุชฐ์ต่าง ๆ นี้ จุดเริ่มต้นเป็นมาอย่างไรครับ

ผมเห็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ เล่มหนึ่ง หนาเท่านิ้วก้อย ของพระญาณดิลกเป็นชาวเยอรมัน มาบวชอยู่ที่ เกาะไอร์แลนด์เฮอริเทจ ที่ศรีลังกา หนังสือชื่อ พุทธวัจนะ พอเปิดดูข้างในก็มีลักษณะอย่างนี้ คือเราไม่ต้อง ใช้คำของตนเอง ยกเอาคำบาลีมาต่อ ๆ กันไป เริ่มด้วยอริยสัจ ๔ อธิบายทุกข์ อธิบายสมุทัย เรื่อย ๆ ไป เมื่อ ถึงขันธ์ ๕ ก็อธิบายถึงขันธ์ ๕ โดยไม่ต้องมีคำของผู้ร้อยกรอง พอเห็นเขาก็สะดุดใจ จับใจ พอใจ ว่าทำอย่าง นี้ดีที่สุดในที่สุด แล้วเราก็เอาบ้าง ลองทำดูออกมาเป็นพุทธประวัติจากพระโอบุชฐ์ พิมพ์ออกไปครั้งแรกก็ได้รับความนิยม จนถึงกับมหาทองสีบเขาให้ใช้เป็นหนังสือเรียนของสภาการศึกษามหามกุฏฯ อยู่พักหนึ่ง

หนังสือเล่มนี้ของท่านญาณดิลก เล่มเล็กนิดเดียว เป็นขนาด ๑๖ หน้ายกเล็ก เดียวนี้ก็ดูเหมือนยัง พิมพ์อยู่ แปลออกเป็นหลายภาษา

เราก็เลือกเอาพุทธวัจนะที่มันเล็ก มันดีที่สุดในที่เคย ผ่านสายตา แรกสุดทำอริยสัจจากพระโอบุชฐ์ทยอยลงใน พุทธศาสนาแล้วชะงักไป มาทำ**พุทธประวัติจากพระ โอบุชฐ์**แทน แล้วก็มี**ขุมทรัพย์จากพระโอบุชฐ์** (พิมพ์ครั้งแรก ๒๔๙๙) แทรกเข้ามา แล้วมาทำ**อริยสัจจากพระ โอบุชฐ์**ต่อได้ ๒ ตอน (พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๐๒) โดยมีมหา สำเร็จช่วยจนจบเรื่องบริบูรณ์ แล้วต่อมาก็มี**ปฏิจจสมุป บาทจากพระโอบุชฐ์** (พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๒๑) มหาวิจิตร (แจ่มสว่าง) เป็นผู้ช่วยให้ความสะดวกทุกอย่าง จนครบ บริบูรณ์ทั้งเล่ม ทำทีเดียวเสร็จ แล้วก็ย้อนกลับไปทำอริยสัจ จากพระโอบุชฐ์ที่ค้างเดิมอยู่ จนสมบูรณ์ทั้ง ๕ ภาค

(๒๕๒๗) รวมทั้งภาคสรุปท้าย เป็น ๕ ภาคด้วยกัน แต่เดิมหนาเท่าหัวแม่มือ พอทำใหม่ หนาตั้งคืบ (หัวเราะ)

พุทธประวัติจากพระโอบุชฐ์ นั้น ครั้งแรกผมทำคนเดียวที่สวนโมกข์เก่า (พิมพ์รวมเล่มครั้งแรก ๒๔๗๙) ต่อมาได้ขยายอีก ๒ ครั้ง พออ่านพบก็โน้ตเอาไว้ ๆ แล้วก็พิมพ์ใส่เข้าไป ครั้งสุดท้าย (๒๕๒๓) นิมหาวิจิตร ช่วยสำรวจกันใหม่หมด ตั้งต้นกันใหม่ เขาก็เป็นผู้ค้นมาเสนอ ว่าเรื่องนี้เข้าเกณฑ์ใหม่ ผมเป็นคนเลือก แล้วก็เอามาซ่อมการแปลกันเสียก่อน อะไรเป็นปัญหา เขาไปยกกว้างคำแปลมา ผมก็ตรวจแก้คำแปลจนเป็นที่

พอใจ ให้คุณพรเทพ (พระพรเทพ ๕ิตปญฺโ) ดัดพิมพ์ พิมพ์เสร็จก็เอามาชนกันต่อกันเป็นเรื่อง แล้วทำ
ปทานุกรม

ตอนเอามาชนกันเป็นงานยากที่สุด มหาสำเร็จเคยคิดจะทำก็ทำไม่ได้ มหาวิจิตรก็ทำไม่ได้ ต้องเอามาเรียงต่อกันให้น่าดู ให้อ่านง่ายเหมือนกะรูปต้นไม้ มีโคนหนึ่ง แล้วก็แยกเป็นกิ่งก้านออกไป มันทำทนายคนทั่วประเทศ และทำทนายสติปัญญาของเราเอง มันค่อย ๆ ทำมาเป็นเวลาถึง ๒๐-๓๐ ปี ค่อย ๆ สะสมความรู้ ความเข้าใจ เรียกว่าศึกษา ฝึกฝนตนเองมากที่สุด เป็นนักเรียนอย่างยิ่ง

เรื่องปฏิจสุมุปาตจากพระโษษฐนี้ ทำรวดเดียว ทำอยู่ปีหนึ่งเต็ม ๆ ทำทุกวัน ทั้งเช้าทั้งบ่าย แล้วมหาวิจิตรอาจจะทำกลางคืนด้วย เพราะต้องคืนพระไตรปิฎกต่อ ถ้ามหาวิจิตรสามารถมาเป็นลูกมืออีกครั้ง ก็อาจทำหนังสือที่นำอัครรรยได้อีกเล่มหรือ ๒ เล่ม **สมาธิภาวนาหรือจิตภาวนาจากพระโษษฐ** เล่มหนึ่ง หรือพระไตรปิฎกที่คัดเลือกแล้วอีกเล่มหนึ่ง

❓ **สมาธิภาวนาจากพระโษษฐจะไม่ซ้ำกับสัมมาสมาธิในอริยสัจจากพระโษษฐหรือครับ**

อื้อย มันยังมีอีกมาก มากจนไม่สามารถรวบรวมลงในหมวดสัมมาสมาธิได้ มันละเอียดเกินจำเป็น ถ้ารวมแล้วคนอ่านจะเวียนหัว สมาธิภาวนาในบาลีก็หมายถึงเรื่องจิตใจทั้งหมด มันต้องพูดถึงธรรมชาติของจิตใจ อยู่ตามธรรมตามมันเป็นอย่างไร แล้วมันเกิดปัญหาขึ้นมาได้อย่างไร เราจะแก้ปัญหานั้นได้อย่างไร

ส่วนพระไตรปิฎกที่คัดเลือกแล้วนั้น อาจจะเทียบได้กับไบเบิล หน้าแรกก็ทำอย่างไรไบเบิล โลกเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ในอัครคัญญสูตร มนุษย์เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ต้องรวมเอาที่อยู่นอกพระโษษฐด้วย ถ้าเป็นพระไตรปิฎกเป็นเอาหมด เป็นพระไตรปิฎกเล่มเดียวจบ เสร็จแล้วคงไม่น้อยกว่าอริยสัจจากพระโษษฐ ต้องมีส่วนของ ๓-๔ เล่มที่ทำแล้วมาผสม ให้มีให้เป็นเอกภาพด้วยบ้าง ใจความสำคัญจะต้องซ้ำบ้าง แต่จัดรูปเล่มคนละอย่าง ๓-๔ เล่มที่ผ่านมาก็มีซ้ำกันบ้าง เช่นเรื่องเดียวกัน มองในแง่อริยสัจก็ได้ มองในแง่ปฏิจสุมุปาตก็ได้ อย่างนี้ก็ซ้ำกันบ้าง

❓ **อาจารย์ครับ ทำแต่ละเล่มนี้ มหาวิจิตรต้องเปิดพระไตรปิฎก ไล่มาใหม่ตั้งแต่ต้นทุกครั้งหรือครับ**

ต้องไล่กันใหม่ ค้นทุกเล่ม เท่าที่นึกได้ แม้แต่วินัยก็ไปพลิกดู เผื่อมันจะหลงอยู่ อภิธรรมปิฎกก็ใช้ ถ้ามีเรื่องที่เกี่ยวข้อง ใช้คำอธิบาย ไม่ได้เอาเรื่องมา เอามาทำเชิงอรรถว่าในอภิธรรม อธิบายคำนี้ว่าอย่างไร

❓ **อาจารย์ครับ อย่างในพุทธศาสนา เล่ม ๑ ปีที่ ๑ (๒๔๗๖) ทำไมอาจารย์เลือกอัคคิขันโธปมสูตร มาแปลก่อนครับ**

(หัวเราะ) อ้าว สูตรนี้มันรุนแรงไง มันกระทบคนปัจจุบัน กระทบพระปัจจุบัน ที่พิวพันลาภสักการะ มาก อย่างนี้นายจ้าว นายเพียง ชอบที่สุด ไม่มีใครแปลสูตรนี้ออกมาเลยนอกจากผม เขากลัวกัน จนบัดนี้ยัง ไม่มีใครแปลสูตรนี้ออกมา ตามตัวหนังสือมันว่าอย่างนั้น ๖๐ รูปอาเจียนออกมาเป็นโลหิต ๖๐ รูป สลดใจก็ ลาสิกขา ๖๐ รูปเกิดกรรมสังเวชบรรลุดูธรรมไปเลย เรื่องนี้น่าจะเอามาโฆษณาอีก (หัวเราะ)

❓ อาจารย์ครับ มันเป็นไปได้จริง ๆ ตามนั้นหรือครับ

ไม่วิจารณ์ ในบาลีมันมีอย่างนั้น

❓ ถ้าโฆษณามาก ๆ พระคงสึกกันหมด

ไม่สึกกันหรอก เขาถือว่าเขาแข็งพอ (หัวเราะ)

❓ อาจารย์ครับ งานเขียนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ ผมเห็นอาจารย์ใช้คำว่า "ว่างเปล่า" สมัยนั้นอาจารย์แปลมาจากคำว่าอะไรครับ

ไม่มีคำอื่น นอกจากคำว่า **สูญญตา** ในหมู่พุทธบริษัทกลางบ้าน อาจารย์แก่ ๆ หรือคนแก่ที่เคยบวช มา เขารู้จักคำว่าว่างเปล่ากันทั้งนั้น ในหมู่คนแถบนี้ เขาพูดกันอยู่แล้ว มันเป็นดินแดนที่ธรรมเคยรุ่งเรืองมานาน ก็ดูสิบทกล่อมลูกยังมีความหมายถึงนิพพานเลย

❓ ชุดแปลจากพระโอษฐ์ของอาจารย์ เคยได้รับปฏิกริยาในทางลบบ้างไหมครับ เช่นว่าแปลไม่แม่นยำ ไม่ตรง

นี่ก็ไม่ออก ไม่ได้รับคำคัดค้าน นอกจากในแง่ถูกต้อง แล้วยังไพเราะ สมเด็จพระวันรัตน์ (เฮง – เขมจารี) ท่านชมว่าแปลดี ชมทั้งต่อหน้าและลับหลัง

งานพิมพ์หนังสือ

❓ อาจารย์ครับ แล้วหนังสือของอาจารย์ที่มีการพิมพ์เป็นเล่มจำหน่ายแจกกันออกไปนี้ มันเกิดขึ้นได้อย่างไรครับ

ชุดแรกสุด เราก็รวบรวมเรื่องที่เคยลงพิมพ์ในพุทธศาสนา จัดเป็นเล่ม ๆ มีชุดจากพระโอษฐ์ ชุมนุมเรื่องยาว ชุมนุมเรื่องสั้น ชุมนุมข้อคิดอิสระ ชุมนุมอภิถัมภ์ชาติกาลพจน์ ชุมนุมบทประพันธ์โคลงกลอนของ

สิริวิลาส ชุมชุมเทศน์ครั้งสำคัญ ๆ อีก ๒ เล่ม รุ่นนี้คณะธรรมทานพิมพ์เอง เริ่มแรกเพราะว่าทำหนังสือพิมพ์พิมพ์ไม่ทัน เป็นการแก้ตัวต่อผู้อ่าน และที่อื่นเขาก็ทำเหมือนกัน หนังสือพิมพ์มหาโพธิเองก็เคยทำแบบนี้พิมพ์แล้วก็ลงโฆษณาในพุทธศาสนา คนเขาก็สั่งซื้อเข้ามา

แล้วต่อมาคุณสะอาด วัชรภักย์ เขาคงอยากได้อุบายได้กุศลและหารายได้ไปด้วย ก็มาขอไปพิมพ์ ตั้งเป็นสำนักพิมพ์สุวิฆานน์ ตอนนั้นแกมีอาชีพอะไรที่เกี่ยวข้องอยู่ทางรัฐสภา เป็นเลขาฯ หรืออะไรนี่แหละ แล้วก็พิมพ์หนังสือธรรมะขาย ทางเราไม่ได้เอาค่าลิขสิทธิ์อะไร แกมีหัวทางศิลปะ ทำปกสวยงามตามสมควร และพอออกมาก็เคยโฆษณาในสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ทุกเล่ม ทำจนร้านแตกกลายเป็นที่สนทนาธรรม เกิดบ่อนติดขึ้นมา คุณกวง (พระกวง มุตติภทฺโท) ก็อยู่ในกลุ่มนี้มาก่อน คุณพัก ญ สงขลา ก็อยู่ในกลุ่มนี้ ตอนหลังถูกจับเป็นคอมมิวนิสต์ระยะสั้นระยะหนึ่ง เป็นเพื่อนของคุณสะอาดเหมือนกัน กำไรดูเหมือนจะไม่ได้มากมายอะไร แล้วต่อมาไม่สบายก็เลยต้องเลิก คุณวิโรจน์ (ศิริวัชร) ก็มารับช่วงต่อ เป็นสำนักพิมพ์ธรรมบูชา

ตราสำนักพิมพ์สุวิฆานน์ และ นายสะอาด วัชรภักย์ เจ้าของผู้ดำเนินการ สำนักพิมพ์สุวิฆานน์

คุณสะอาดนั้น ระยะเวลาแรกติดต่อกันทางจดหมาย ต่อมาเคยมาที่นี้หน ๒ หน ได้มาสร้างกุฏิไว้หลังหนึ่ง บนเขาพุทธทอง ที่คุณเดช (พระเดช) อยู่ในปัจจุบันนั่นแหละ

คุณวิโรจน์ พอเห็นคุณสะอาดวางมือ แกก็ขอทำต่อ ดูเหมือนจะไม่ได้มาติดต่อผม ติดต่อกับนายธรรมทาส ผมไม่ได้มีหน้าที่ในส่วนนี้ตามที่แกเล่า พอแกได้อ่านหนังสือคู่มือมนุษย์ ทำให้แกเปลี่ยนชีวิตได้ ก็เกิดความคิดว่าถ้าเผยแพร่ธรรมะคงได้บุญแน่ คิดเปิดร้านขายหนังสือ ตอนแรก ๆ ก็ทำงานทนายความไปพลาง ๆ เพิ่งเลิกเมื่อไม่นานมานี้

❓ อาจารย์ครับ แล้วคุณปุ่น จงประเสริฐ มาช่วยอาจารย์ในด้านพิมพ์หนังสือได้อย่างไรครับ

ไม่ได้ช่วย แก่พิมพ์ของแกเอง แกเป็นคนมีความคิดโลดโผน เมื่อว่างจากราชการแล้ว ก็มุ่งจะเล่นงาน พระอลัชชี แล้วแกก็มักพิมพ์หนังสือแต่เรื่องชนิดนี้ โดยมากเขาตัดตอนหรือคัดย่อไปจากหนังสือของเรา อย่างตำราดูพระ ก็ตัดตอนไปจากชุมทรัพย์จากพระโอบุสร์ คู่มือมนุษย์ นี้คุณปุ่นก็ทำก่อน ย่อมาจากชุด อบรมผู้พิพากษาปีแรก ต่อมาผมมาปรับปรุงขึ้นให้มาตรฐานอีกทีหนึ่ง บางเรื่องเขาย่อแล้วเขาก็ไม่ได้บอกไว้ ชัดเจน เขาตัดข้อความบางตอนออก ทำให้คนเข้าใจผิด คนที่เขาแก้สิ่งหาเรื่อง หรือเขาไม่รู้ เขาก็เล่นงานผม บางอย่างแกย่อแล้วแกก็ใส่ความคิดของแกเอง อย่างเรื่องตายแล้วเกิด ไม่เกิด เป็นต้น แกทำของแกเอง ไม่ได้ขออนุญาตผม ผมก็ไม่ได้ห้ามปรามอะไร แล้วก็ไม่มีเวลาจะไปอ่านหนังสือของคุณปุ่นด้วย มันเดาถูก ว่าแกจะว่าอย่างไร โดยมากเขาติดต่อกับนายธรรมทาส ตอนจะบวชถึงมาติดต่อกับผม มีคนเขียนมาด่าผม ว่าสอนเป็นนัตถิกทมิฬ ตายแล้วไม่เกิด ความจริงมันคุณปุ่นทั้งนั้น ผมมาเห็นเข้ามันเกิดเรื่องแล้ว คุณปุ่นก็ ถูกด่าแยะเหมือนกัน ถูกบัตรสเน่ห์หัด่า คุณไสว แก้วสม ก็เหมือนกัน คัดไปแล้วเอาไปพูดจนเลยเกิด แต่ผม ไม่สนใจ ใครจะว่าอย่างไรก็ว่า ไม่รู้สึกละไรด้วย หลักฐานมันมีอยู่แล้ว ว่าเราพูดจริง ๆ เป็นอย่างไร ใน หนังสือเล่มนั้นเล่มนี้

๑ อาจารย์ครับ แล้วหนังสือชุดธรรมโฆษณาก็เกิดขึ้นมาได้อย่างไรครับ

มันเกิดจากการปรารภว่า ธรรมะที่เราพูดไปมากต่อมากแล้ว มันจะสูญหายเสียหายหมด ที่พิมพ์กันเล่ม เล็ก ๆ หรือที่อื่นเอาไปพิมพ์ มันก็กระจัดกระจาย ไม่เป็นชิ้นเป็นอัน จึงพยายามทำขึ้นให้เป็นชุด ๆ เป็นชุด สมบูรณ์ ตอนหลัง ๆ จึงเปลี่ยนวิธีพูด มาพูดเป็นชุด เป็นเรื่องราวต่อกันเพื่อสะดวกแก่การพิมพ์ เช่นชุดธรรม ปาติโมกข์ที่พูดหน้าโรงหนัง ชุดวันเสาร์ ซึ่งพูด ๓ เดือน ได้เล่มหนึ่ง ก่อนนี้ขึ้นไปยังมีชุดบรรยายโรงฉัน เรื่อง หลัก ๆ หลายเรื่องเหมือนกันที่บรรยายโรงฉัน อานาปานสติฉบับสมบูรณ์ ก็บรรยายโรงฉัน เรื่องพวกนี้เมื่อ คิดจะพิมพ์เป็นหนังสือเล่มใหญ่ขึ้นมาก็คิดว่าใช้ชื่อธรรมโฆษณ มันง่ายดี ความหมายก็ดี มีชื่ออื่นอีกให้ เลือก ๒-๓ เรื่อง มันรุ่งรัง

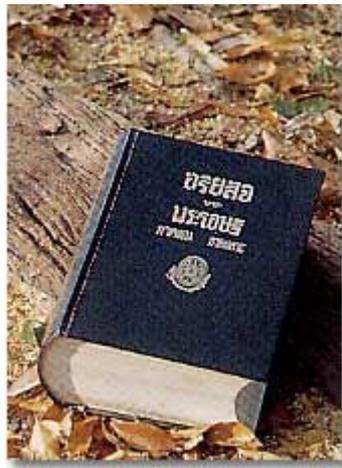

ตัวอย่างหนังสือชุด "ธรรมโฆษณของพุทธทาส"

ทุนที่ใช้พิมพ์ ตอนแรกก็ใช้ทุนของเจ้าคุณลัดพลีฯ ที่มอบไว้สำหรับพิมพ์หนังสือขนาดใหญ่ แต่ก่อนนี้ใช้เงิน ๓๕,๐๐๐ บาท ก็พิมพ์ได้เรื่องหนึ่ง ๑,๕๐๐ เล่ม เดียวนี้ต้องใช้แสนครึ่งจึงจะพิมพ์ได้เรื่องหนึ่ง บางคณะพี่น้องหลาย ๆ คนรวม ๆ กันก็มี พิมพ์แล้วให้ใส่รูปบรรพบุรุษได้เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ พิมพ์แล้วส่วนใหญ่ก็ขาย เพื่อจะเอาทุนมาพิมพ์อีก แจกส่วนน้อยเฉพาะบุคคลที่ควรแจก และส่งไปตามสถาบัน ตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ตอนแรกมีอยู่ ๓๕ รายการที่แจก เดียวนี้คงสัก ๕๐ รายการได้กระมัง

การจัดพิมพ์ ตอนแรก ๆ ก็นายธรรมทาสทำอยู่ ต่อมามันไม่ไหว ร่างกายทรุดโทรม คุณอรุณวดีรับภาระในเรื่องนี้ ในนามมูลนิธิสวนอุศรม ถ้าเขาไม่ช่วยมันอาจจะต้องเลิก คุณอรุณวดีก็สุขภาพแย่มากที่ แล้ว อาจจะยุติจบเกมเมื่อไรก็ได้เหมือนกัน เดียวนี้ได้ยินว่ามีปัญหาบ้าง ที่หนังสือขายไม่ได้ แต่อย่างนี้ก็ยังไม่เป็นอุปสรรคนัก มีคนขอเป็นเจ้าของภาพพิมพ์อยู่บ้าง ดังที่ว่ามาแล้ว

เท่าที่พิมพ์ออกมาแค่นี้ก็เรียกว่าโล่งไปที เราได้ทำสิ่งที่มันสมควรจะทำ ไม่เสียค่าข้าวสุกของผู้อื่นแล้ว เชื่อว่ามันคุ้มค่า อย่างน้อยผมกล้าพูดได้อย่างหนึ่งว่า เดียวนี้ไม่มีใครในประเทศไทย บ่นได้ว่าไม่มีหนังสือธรรมะอ่าน ก่อนนี้ได้ยินคนพูด จนติดปากว่าไม่มีหนังสือธรรมะจะอ่าน เราก็ยังติดปาก ไม่มีหนังสือธรรมะจะอ่าน ตอนนี้นับไม่ได้อีกแล้ว

อริยสัจจากพระโษษฐิ์ ภาคต้นและภาคปลาย ความหนาเกือบ ๒,๐๐๐ หน้า ผลงานของท่านอาจารย์พุทธทาส กล่าวได้ว่า มีความพอใจมากที่สุดเพราะทำได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด สามารถจะฝากเป็นอนุสรณ์แห่งธรรมไว้ในโลกได้

❓ อาจารย์ครับ ในบรรดาหนังสือที่ท่านทำทั้งหมด อาจารย์พอใจหนังสือเล่มไหนมากที่สุดครับ

พอใจถึงที่สุดก็คือ อริยสัจจากพระโษษฐิ์ รู้สึกว่าทำได้สมบูรณ์ที่สุด พอใจกว่าทุกเรื่อง ฝากไว้เป็นอนุสาวรีย์ในโลกได้

❓ ถ้าไม่นับชุดจากพระโขนงล่ะครับ งานของอาจารย์ที่ไม่ใช่งานแปล อาจารย์ชอบเล่มไหนที่สุด

(หัวเราะ) ยังไม่เคยคิด (หยุดนาน) พุดตามความรู้สึกก็พวกปรมาตถสภาวะธรรม สุนทรียตาปริทัศน์ ไอสราเรตัพพธรรม สันตัสเสตัพพธรรม อิทปิัจจยตา ชุดนี้นับว่าถึงขนาด เป็นที่พอใจ เราเรียกรวม ๆ ว่าชุดปรมาตถธรรม ลุ่มลึกกว่าธรรมดา แต่ผมพุดว่าพอใจทุกเล่มดีกว่า (หัวเราะ) แต่ละเล่มมันมีอะไรพอดีของมัน แง่หนึ่งเสมอ (หัวเราะ)

❓ ถ้ามีคนเขาไม่เคยศึกษาพุทธศาสนามาก่อน อยากจะเริ่มศึกษา อาจารย์จะแนะนำให้อ่านเล่มไหนครับ

โดยมากจะแนะนำให้อ่านหนังสือบรมธรรมมี ๒ เล่ม แล้วก็อ่านขรรยาวาสธรรม มันเป็นเล่มพื้นฐาน แล้วต่อจากนั้นก็เลือกเอาเอง ประเภทศีลธรรมก็มี ประเภทปรมาตถธรรมก็มี ประเภทเกี่ยวกับบ้านเมืองก็มี ผมทำไว้หมดแล้ว เต็มความสามารถแล้ว สมควรจะหยุดได้แล้ว (หัวเราะ)

งานพุดแล้วเป็นหนังสือ

❓ อาจารย์ครับ ต่อไปนี้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการพุด การเทศน์นะครับ อาจารย์เคยศึกษาวิธีพุดธรรมะ หรือวิธีเทศน์ของคนอื่นบ้างหรือเปล่าครับ

เมื่อผมอยู่วัดปทุมคงคา ผมใกล้ชิดกับมหาณ้อย ท่านเป็นนักเทศน์มีชื่อเสียงระดับสูงสุดของกรุงเทพฯ สมัยนั้น มี ๒-๓ คนเท่านั้นในระดับนี้ ท่านกรุณานิมนต์ผมไปด้วยเสมอ ๆ เพื่อเป็นพระสวดแจ้งในการเทศน์

สังคายนา คือเทศน์โต้ตอบกัน แต่มันใช้กันไม่ได้กับของเรา เลียนแบบไม่ได้ ผมก็เคยพยายามไปฟัง นักเทศน์ที่มีชื่อเสียงทุก ๆ คน ทุก ๆ แห่ง แต่ก็ไม่มากนักเพราะมีชื่อเสียงอยู่ไม่กี่คน แต่เรามาใช้กันไม่ได้โดยตรง

๑ อาจารย์ครับ แล้วพอมีสวนโมกข์ อาจารย์เริ่มเทศน์จริงจังเมื่อไรครับ

มันก็ไม่มีที่เรียกว่าเทศน์จริงจัง แสดงไปพอตัว เริ่มจากเทศน์ประจำที่คณะธรรมทาน ทั้งที่พุ่มเรียง และที่ย้ายมาไชยาแล้ว เทศน์ตามพอใจ มีการปรับปรุงให้เนื้อหาทันสมัย เทศน์แบบเดิม ๆ ที่เคยเทศน์มาแต่ก่อนนั้น มันพ้นไปแล้ว เทศน์ทำนองปาฐกถา แม้จะเริ่มตั้งนะโม แต่พอถึงตอนพูดก็เป็นปาฐกถา

เมื่อตอนเดินจากสวนโมกข์เก่ามาเทศน์ที่คณะธรรมทาน สมัยอยู่ริมทางรถไฟ ก็เคยแวะเทศน์ที่ท่าโพธิ์ที่หนึ่งก่อน ที่โรงเรียนประชาบาลท่าโพธิ์ ส่วนมากญาติ ๆ ไปฟังกัน เขาเคยแสดงความประสงค์ แต่ไม่กล้านิมนต์ เราก็ว่าเราไปก็ไปเทศน์กัน ประชาชนแถวนั้นเลยได้ฟังเทศน์ที่แปลกออกไป จากที่เคยฟังเทศน์โบราณกัน พอเสร็จก็เลยเดินมาเทศน์ที่คณะธรรมทานต่อ แฟนประจำ ๒๐-๓๐ คน จัดเทศน์เวลาพักเที่ยง พวกข้าราชการก็มาฟังด้วย ตอนหลังย้ายมาที่โรงเรียนพุทธนิคม บางที่เต็มโรงเรียนเลย เคยจัดวิสาขนาถบวชสำเร็จ คนฟังหลายร้อยคนก็มี

แล้วก็เปิดแสดงปาฐกถาเต็มรูป ฉากแรกที่กรุงเทพฯ (หัวเราะ) ปาฐกถาชุดพุทธธรรม เปิดฉากยืนพูดมีคนคัดค้านภายหลังว่าผิดวินัย ต่อมาผมเมื่อยขา ขอนั่ง ขอเก้าอี้สูง ๆ นั่ง พอให้พ้นขอบที่นั่ง ผู้ฟังไม่รู้ยืนหรือนั่ง ตอนแรก ๆ ก็ยืน เดียวนี้ยิ่งยืนไม่ไหว ขาเมื่อย ขาสั่น เดียวเดียวก็พูดไม่ได้ (หัวเราะ) ท่านปัญญาายังยืน

ความคิดที่จะใช้ปาฐกถาแทนเทศน์ มันเกิดจากรู้สึกว่าของเดิมเต็มสมัยแล้ว คิดจะเอาอย่างสากลเสียบ้าง ยืนบรรยายแบบสากล แต่มันผิดวินัยตามตัวหนังสือ ห้ามพูดกับผู้ฟังที่นั่งอยู่ ไม่เป็นใช้ ยืนแสดงธรรมกับผู้นั่งเป็นอาบัติทุกกฏ แต่เราตีความวินัยว่าเป็นคนละยุค คนละสมัย คนละถิ่น คนละประเทศ

พูดครั้งแรก (๒๔๘๓) ที่กรุงเทพฯ นั้น คุณสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นคนนิมนต์ขึ้นไปพูด ตอนนั้นเป็นปลัดกระทรวงยุติธรรม ไปแสดงที่พุทธธรรมสมาคม เมื่อยังอาศัยอยู่ที่ร้านขายหนังสือของมหาภูมิ หน่าวัดบวรฯ เห็นคนมาฟังเต็มห้อง

ก่อนไปเทศน์ ก็คิดว่า ทำอย่างไรจะไม่ให้ขายหน้าคุณสัญญา เขาอุตสาห์มานิมนต์ไป ได้เตรียมหัวข้อใส่สมุดแบบฝึกหัดนักเรียนเล่มเล็ก ๆ เมื่อรู้ว่าต้องพูดก็อยากใช้คำว่าพุทธธรรม ซึ่งเป็นชื่อของสมาคมในสมัยนั้นด้วย เห็นเป็นชื่อเรียกพุทธศาสนาที่เหมาะสมที่สุด ก็เลยตั้งใจที่จะให้ชุดนี้เป็นชุดที่เกี่ยวกับพุทธธรรมในทุกแง่มุม จึงพูดเกี่ยวกับพุทธธรรมทั้งนั้น เช่น วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม (๒๔๘๓) ผลแห่ง

ความสงบในฐานะเป็นพุทธธรรม (๒๔๘๕) พุทธธรรมกับสันติภาพ (๒๔๘๙) พุทธธรรมกับประชาธิปไตย (๒๔๙๐) ภูเขาแห่งวิถี หรือ อุปสรรคแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม (๒๔๙๑) ขยายความภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม (๒๔๙๒) ข้อคิดในปัจจุบันเกี่ยวกับพุทธธรรม (๒๔๙๓)

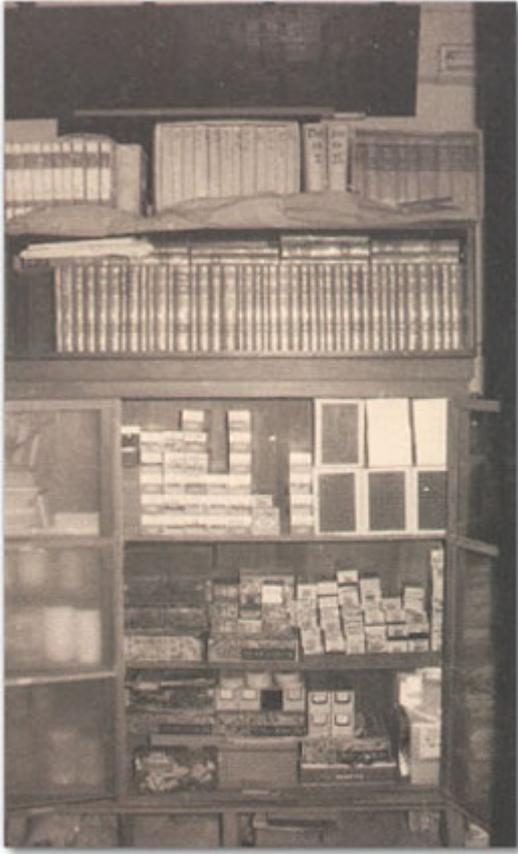
ไปพูดครั้งแรกก็รู้สึกหวั่นอยู่นิด ๆ เหมือนกันว่า จะทำไม่ได้ดี จะทำ ๕ แต้ม อะไรก็มีบ้าง แต่ไม่ถึงกับประหม่า คราวนั้นพูดนานเป็นประวัติการ ๓ ชั่วโมง (หัวเราะ) คนฟังเต็มห้องที่เขาให้บรรยาย ๒-๓ ร้อยคน เห็นจะได้ ทางผู้จัดเขาโฆษณาลงหนังสือพิมพ์รายวัน แล้วมีคนจดชวเลข แล้วก็แปลเป็นไทย เราก็เอามาตรวจแก้ ไปลงพุทธศาสนา เขาจดชวเลขทุกครั้ง จนตอนหลัง ๆ จึงมีเทปเส้นลวดมาบันทึกเสียง

เครื่องบันทึกเสียงเก่าแก่ ชนิดใช้เส้นลวดเป็นม้วนเทป เริ่มใช้งานประมาณปี ๒๔๘๕ ทำให้มีการถอดเทปคำบรรยายของพุทธทาสภิกขุ จัดพิมพ์เป็นหนังสือสำคัญ ๆ หลายเล่มในเวลาต่อมา

เครื่องบันทึกเสียงสมัยต่อมาของท่าน ซึ่งใช้แถบเทปสีน้ำตาลแบบม้วนอย่างในปัจจุบัน

ตู้เก็บสื่อต่าง ๆ ในห้องทำงานชั้นล่างของท่าน ซึ่งมักมีทั้งภาพถ่าย สไลด์ เทปเส้นลวด

❓ ผลการแสดงผลการศึกษาค้นคว้าครั้งแรกเป็นอย่างไรครับ

ดูเหมือนเขาจะตื่นเต้นกัน ถือว่าเป็นของแปลก เขาคงรู้สึกว่าเป็นของแปลก เป็นการอธิบายว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นธรรมชาติเกี่ยวข้องกับคลื่นแสง คลื่นเสียง คลื่นแก๊ส อะไรพวกนี้ อย่าให้เห็นเป็นของวิเศษ ให้รู้จักสังเกต ถ้าเรามีวิชา ก็ทำให้เราเห็นของอย่างหนึ่งเป็นอีกอย่างหนึ่ง เห็นงูเป็นเชือก เห็นเชือกเป็นงู สิ่งเหล่านี้คนไม่เคยได้ยิน ได้ฟังมาก่อน มีคนเล่าว่าพ่อเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี อ่านเรื่องนี้ ก็ออกปากว่าหนังสือนี้จะไม่ตาย เดี่ยวนี้ยังมีคนพิมพ์อยู่ ยังขายได้อยู่ คนเอาไปพิมพ์แจกงานศพกันมาก พระยาภรรตราชสุพิช เป็นคนแรกที่ขอไปพิมพ์แจกงานศพ แล้วจึงได้ไปถึงมือครูเทพเข้า เป็นหนังสือที่ทำให้แตกตื่นกัน

คุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ จะมาฟังทุกครั้ง แล้วเอาไปเขียนลงหนังสือพิมพ์ที่แกทำอยู่ เขียนทำนองเชียร์ ๆ ชวนคนไปฟัง แต่ไม่แน่ใจว่ามาครั้งแรกด้วยหรือเปล่า

สมัยนั้นขึ้นไปกรุงเทพฯ บ่อย ๆ บางสมัยขึ้นไปทุกปี แล้วก็ไปพูดที่อื่นด้วย มีคนนิมนต์ไปพูดที่อื่นต่อ

❓ เห็นมีคนเขียนว่า อาจารย์ปริทัศน์ พนมยงค์ มาฟังทุกครั้งหรือครับ

คงไม่ถูก ที่จำได้ครั้งเดียว ที่ยังจำติดตามืออยู่ครั้งเดียว เพราะเป็นพิธีที่ต้อง พอเข้ามาทุกคนยืนขึ้นหมด พอพูดจบตอนออกไปทุกคนก็ยืนขึ้นอีก เขาจัดให้นั่งพิเศษที่หนึ่งใกล้ ๆ ธรรมาสน์ ตอนนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แทนพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ครั้งนั้นผมพูดเรื่องพุทธธรรมกับประชาธิปไตย

๑ อาจารย์ครับ ชุดพุทธธรรมนี้ ครั้งแรกสุด "วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม" กับครั้ง "ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม" ครั้งไหนมีผลมากกว่ากันครับ ที่ทำให้คนแตกตื่น

ดูจะเป็นอันแรกมากกว่า ครั้งภูเขาทำให้พระทิพย์ปริญญาโกรธแทนพระพุทธเจ้า เขาต่อต้านมาก อยากให้รัฐบาลจับเราข้อหาคอมมิวนิสต์ทำเรื่องไปถึงหลวงกาจสงคราม ซึ่งเป็นอะไรที่เชื่อถือของจอมพล ป. หว่าผมรับประโยชน์จากคอมมิวนิสต์ จะมาทำลายพุทธศาสนา นี่มารู้ทีหลัง แต่หลวงกาจสงครามคงไม่เชื่อ เพราะเห็นเฉย ๆ กันไป พระทิพย์ปริญญาแกทำถึงขนาดนี้ แล้วยังทำเรื่องฟ้องสมเด็จพระสังฆราชด้วย ดูเหมือนจะฟ้องสมเด็จพระสังฆราชทั้ง ๒ องค์ ทั้งวัดบวรฯ และวัดเบญญฯ ซึ่งต่อกันมา จนพระศาสนโสภณเห็นว่าผมควรจะไปพบเพื่อเปลื้องข้อหา เพราะถูกกล่าวหาขอบด้านมากกว่าทุกที คนเชื่อพระทิพย์ฯ มากเหมือนกัน โดยเฉพาะพวกอภิธรรม และพวกที่คิดแบบอนุรักษนิยม ใครแตะต้องอะไรไม่ได้ เขาหาว่าผมจ้วงจาบพระพุทธเจ้า ความจริงผมพูดเพียงแต่ว่า พระพุทธเจ้าตามทัศนะของบุคคลนั้น เป็นภูเขาหิมาลัย แต่พระทิพย์ฯ เขาไปติดตามทัศนะของบุคคลนั้นออก กลายเป็นว่า ผมหาว่าพระพุทธเจ้าเป็นภูเขาหิมาลัย

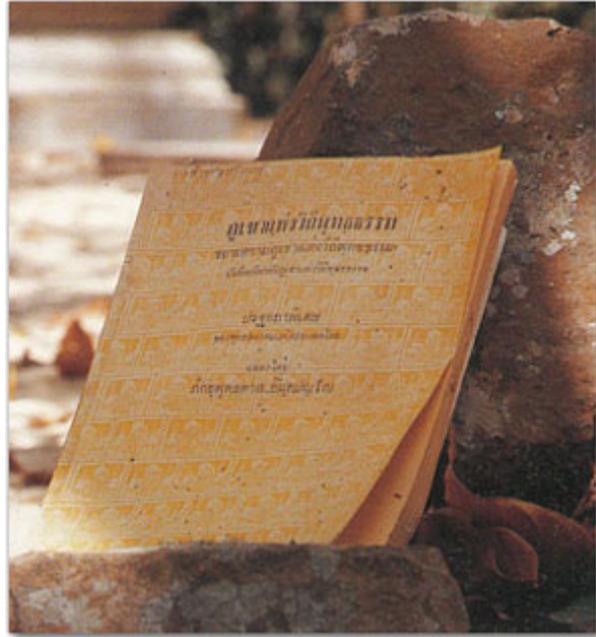
สมเด็จพระสังฆราช (ปลด) วัดเบญญฯ ก็เชื่อเขา แต่ไม่อาจทำอะไรได้ เพราะไม่มีหลักฐานชัดเจน คงสันนิษฐานว่าผมรับจ้างคอมมิวนิสต์ให้พูดเช่นนั้น

พอพระศาสนโสภณ (วัดราชาธิวาส) สมัยยังเป็นพระธรรมโกศาจารย์ พาเข้าไปเฝ้า พอเผลอหน้าเข้าไปที่บันไดเท่านั้น ตวาดออกมาเลยว่า ทำไมไม่ใช้หลักวิสุทธิมรรค (หัวเราะ) ไปใช้หลักอะไรว่าพระพุทธเจ้าเป็นภูเขาบังพระธรรม ผมก็ชี้แจงให้ท่านฟัง สนทนากันสักชั่วโมงไม่มากมายอะไร แล้วท่านก็มีธุระที่จะต้องพูดกับเจ้าคณะภาค เรื่องการปกครอง เรื่องอะไร

ตอนหลังก็เห็นเรื่องเงียบไป ไม่มีคำสั่งลงโทษ (หัวเราะ) หรือสิ่งอะไร แต่เตือน ๆ ไว้ ให้ใช้วิสุทธิมรรคเป็นหลัก (หัวเราะ) เรานิ่ง ไม่ได้ตอบท่านว่าอย่างไร

ตอนนั้นคุณชำนาญไปด้วย แกแอนตี้สมเด็จพระสังฆราชของคณิศรทุกอย่าง เท่าที่แกจะทำได้ (หัวเราะ) แอนตี้อย่างสุภาพ อย่างชวนหัว

"ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม" หนังสือที่มาจากการแสดงปาฐกถาธรรม ที่กรุงเทพฯ เมื่อปี ๒๕๙๑ หนังสือเล่มนี้สร้างความฮือฮา เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก เพราะพุทธทาสภิกขุ ได้วิพากษ์อย่างตรงประเด็น ถึงการนับถือพระพุทธรูปอย่างมกมาย และแบบบุคคล จนถึงขั้นให้ผู้นับถือ ไม่สามารถเข้าถึงพระธรรมคำสอนได้

"ระเบิดภูเขาหิมาลัย" หนังสือที่ออกมาเพื่อต่อต้านเรื่อง "ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม" โดยโจมตีว่า พุทธทาสภิกขุ รับจ้างคอมมิวนิสต์มาทำลายพระศาสนา และมีการนำเรื่องดังกล่าว ฟ้องพระเถระผู้ใหญ่ด้วย แต่ไม่เป็นผล

❓ อาจารย์ครับ ก่อนพูดชุดพุทธธรรมนี้อาจารย์คาดไว้ก่อนหรือเปล่าครับว่าจะทำให้ฮือฮากันขนาดนั้น

ไม่ได้คิด ทำไมจะต้องคิดเล่า (เสียงดู) มันเป็นเรื่องลองทำดู ไม่ได้คิดว่าจะถูกโจมตีมากมาย ยืนพูดก็อาบติเล็กน้อย ทุกกฎเท่านั้น แต่เราไม่รู้สึกรู้ว่าเป็น เพราะวัฒนธรรมมันเปลี่ยนแล้ว เนื้อหาก็กไม่ได้ตั้งใจจะเหยยให้โกรธ ตั้งใจจะเหยยให้สนใจที่สุด ใครพูดก็น่าตกใจทั้งนั้น คนที่ไม่มีเจตนาร้าย จะได้กลับไปพลิกดู

พิจารณาดู เราตั้งใจจะพูดถึงอุปสรรคทุกแง่ทุกมุมของการที่จะบรรลุพุทธธรรม ซึ่งมีมากมายก่ายกอง รวมทั้งข้อที่ว่าไปยึดถือพระพุทเจ้าผิด ๆ ถ้าเป็นพระพุทเจ้าที่ถูกต้อง ก็ไม่บัง ไม่เป็นภูเขาหิมาล้าย

คุณวิลาศ (มณีวัต) เขาชอบใจอะไรก็ไม่รู้ เขียนลงหนังสือพิมพ์ว่า ถ้าถูกจับปล่อยเกาะแล้ว ขอเอาหนังสือชื่อภูเขาแห่งวิถิปุทธธรรมเล่มเดียวไปอยู่ด้วยก็พอ ผมก็ไม่เข้าใจว่าหมายความว่าอย่างไร

ทางสวนโมกข์ ทางไชยานี้ เขาไม่ค่อยจะรู้ว่าเกิดอะไรขึ้น เขาก็ไม่วิตกกังวล และเรื่องอย่างนี้เขาก็ฟังถูกกัน

๑) อาจารย์ครับ แล้วกับพวกอภิธรรมนี้มีเรื่องราวกระทบกันมาอย่างไรครับ

มันต่อมาอีกปีหลัง ๆ แล้ว ผมได้ถูกส่งไปอยู่ที่พุทธสมาคม เมื่อย้ายมาอยู่ถนนพระอาทิตย์แล้ว ที่มันกระทบกันโง่งใหญ่ เมื่อผมพูดว่าพระอภิธรรมไม่ได้อยู่ในรูปของพุทธวจนะ เป็นถ้อยคำที่เรียงขึ้นใหม่ อันนี้เขาโกรธ เขาไปตัดบทเป็นว่า อภิธรรมไม่ใช่พุทธวจนะ ผมมุ่งหมายจะบอกว่า อภิธรรมไม่ได้อยู่ในรูปคำตรัสแบบพุทธวจนะ มีผู้เอาหลักธรรมไปร้อยกรองในรูปแบบอภิธรรม

เขาไม่ได้ลุกขึ้นคัดค้านในวันนั้น เขาไปรวมหัวกันเขียนหนังสือนักอภิธรรมด้วย ๗-๘ คน เขียนเป็นหนังสือหนาเท่าหัวแม่มือ ทุกคนรุมกันด่าผมแบบอภิธรรม ปีถัดมาผมก็เลยพูดเรื่องอภิธรรมคืออะไรในรายการบรรยายธรรมะวันเสาร์ มาว่าเราก่อน เขาก็เลยวามั่ง (หัวเราะ) พวกอภิธรรมในชุดที่ด่าผมบางคนก็ชวนตัวมาฟังถึงที่นี่ด้วย คราวนั้นพอเขารู้ข่าวว่าจะพูดเรื่องนี้ พวกกรุงเทพฯ อุตสาห์ขึ้นรถมาฟังที่นี่หลายคนทีเดียว ๑๐ คนเห็นจะได้ เขาบอกต่อ ๆ กันมาฟัง แล้วก็เห็นเงียบไป พอคุณวิโรจน์ เขาไปพิมพ์เป็นหนังสือ ก็เห็นเงียบไปพักใหญ่

จนนายอนันต์ เสนาขันธ์ สมัยเป็นพระมาเขียนด่าผมอีกที เมื่อไม่กี่ปีมานี้ ตั้งใจจะเหยียบย่ำเราให้แหลกไปเลย รวมทั้งพวกอภิธรรมบางคนด้วย อย่างนายบุญมี เมธางกูร และพระฝรั่งชาวอเมริกันที่สู้งงโกลกที่ถือตามตัวหนังสือมากเกินไป พระอนันต์ ดูจะเป็นคนที่ใช้ภาษาหยาบคายที่สุด

พอถึงวันล้ออายุคราวหนึ่ง (๒๕๒๓) ผมก็ตอบเสียคราวใหญ่จนเลิกตอบแยกกันไป ที่คุณวิโรจน์เขาไปพิมพ์อีก ชื่อธรรมะน้ำชำระธรรมะโคลน เรารอจนมีประเด็นมากพอ ก็ตอบเสียคราวหนึ่ง เขาเอาธรรมะโคลนแกล้งสาตมา เขาก็เอาธรรมะแท้ ธรรมะบริสุทธิ์ ล้างออกไป เขาคงคิดจะเหยียบย่ำเราให้จมดินไปเลย แต่เรามันไม่เป็นอย่างนั้นสักที ตอบคราวนั้นแล้วเห็นเงียบหายไป

รวมความแล้ว เราก็ถูกด่าเยาะเย้ยหมด แล้วก็ไม่ได้ตาย ยังอยู่ได้ มีใครไม่รู้พูดเหมือนกับให้เกียรติว่า ยิ่งตียิ่งดัง (หัวเราะ)

๑ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์บอกว่า พอขึ้นกรุงเทพฯ พุดที่พุทธสมาคมแล้วก็มีคนนิมนต์ไปพุดที่อื่นต่อ นั้นมีที่ไหนบ้างครับ ใครเป็นผู้นิมนต์บ้าง

ขึ้นไปคราวเดียว แต่มักจะต้องไปพุด ๒-๓ แห่งเสมอ เช่นที่โรงพยาบาลสงฆ์ ที่ศิริราช ที่วัดนรนาถ ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่สมาคมจีนตงฮั่ว ก็เคยไปพุด ๒-๓ ครั้ง ที่กรมสรรพากรก็เคยไป แล้วบางปีก็เลยขึ้นไปเชียงใหม่ พิชณูโลกอะไรก็เคยไป ขากลับจากกรุงเทพฯ ก็ต้องแวะถ้าแก่ลพที่เพชรบุรี ที่ราชบุรีด้วย นอกจากนั้นเคยตระเวนเทศน์เกือบทุกอำเภอของภาคใต้ ๒ ครั้งไปแบบเป็นทางราชการจัดไป

อย่างไรเทศน์บางแห่งนั้น มันฝากไว้กับการไปเที่ยว เช่นที่พิชณูโลก สุขุขทัยก็มี ไปเที่ยวแล้วเขานิมนต์เทศน์ เพราะเขารู้ว่าเราเป็นผู้เทศน์ คราวนั้นอยากไปดูเมืองสุขุขทัย เพื่อศึกษาโบราณคดี เขาก็ต้องนิมนต์เทศน์ ถ้าไปกรุงเทพฯ ที่หนึ่งก็มักจะมีโอกาสไปเที่ยวที่ไหนสักแห่ง คราวสุขุขทัยนั้นไปกับท่านปัญญา ท่านปัญญาออกไปเทศน์ผมก็พักอยู่ที่วัดมหาธาตุ เมืองสุขุขทัย อธิบดีกรมศิลปากร สั่งให้เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรที่นั่นให้ความสะดวก ดังนั้นเจ้าหน้าที่ศิลปากรที่นั่นจึงพาไปเที่ยว ทุกหนทุกแห่ง แม้กระทั่งในป่ารกก็ไปไปดูโบราณสถานต่าง ๆ

ที่โรงพยาบาลสงฆ์นิมนต์นั้น ดูจะไปจากวัดโพธิ์ สมเด็จพระสังฆราช เมื่อยังไม่เป็นสังฆราช เป็นผู้อุปถัมภ์โรงพยาบาลสงฆ์ โดยการหาทุน ที่นี้นิมนต์ผมไปคงจะได้เงินบำรุงมาก หรือจะไม่มากก็ไม่รู้ได้ แต่ที่เขาถวายภัตตาหารเทศน์ผมก็ช่วยเขาไปหมด นายแพทย์วิรัตน์ มรรคดวงแก้ว ผู้อำนวยการโรงพยาบาล กับคุณพิพัฒน์ นิลวัฒน์นนท์ ผู้แทนจังหวัดนี้เขาเป็นเพื่อนกันด้วย

ทางศิริราช ชุมนุมพุทธเป็นผู้นิมนต์ไป นึกชื่อไม่ออก คงเป็นหมอสุนัขอายุรวม ๆ กัน ดูจะมีหมอโรจน์ หมอประพันธ์ และหมออะไรอีกบางคนไปพุดเรื่องแก่นพุทธศาสตร์

ที่วัดนรนาถนั้น คุณปุ่นจัด เป็นศุภณัฏฐธรรมะ ไม่ใช่นิมนต์แต่ผม นิมนต์ใครก็ได้ แล้วสมภารท่านก็ชอบ

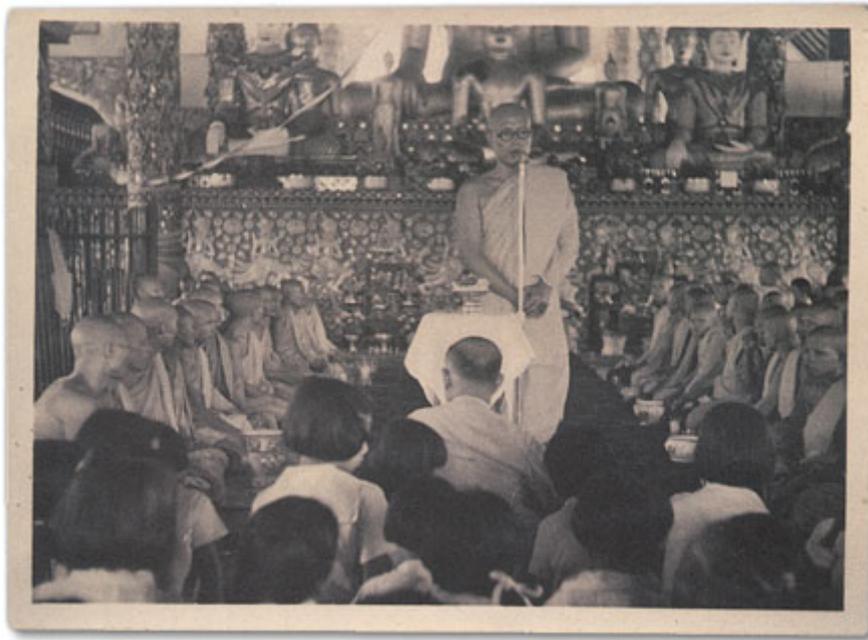
ที่จุฬาลงกรณ์ฯ คราวนั้น พระคุณยพากษ์ พระคุณยนาถ นายวิจิตร เป็นคนจัดการ ร่วมกับพวกจีนตงฮั่ว ร่วมกันจะให้ธรรมทานเอาบุญ ก็ไปขอใช้สถานที่ที่หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใช้หอประชุมใหญ่ เขามีการประชาสัมพันธ์กันอย่างไคร้ไม่รู้ คนมาฟังเต็มหอประชุม หลายพันคน ตอนหลังเคยไปพุดอีกครั้ง ๒ ครั้ง เมื่อตั้งชุมนุมพุทธแล้ว นายบุญลือ ศรีตุลา เป็นหัวหน้า สมเด็จพระราชาชนนีเคยเสด็จครั้งหนึ่งที่ธรรมศาสตร์ดูจะเคยไปพุดสัก ๒ ครั้ง ตามวิทยาลัยเทคนิคเคยเทศน์เกือบทุกแห่ง ตามวิทยาลัยครูก็เคยไป บางแห่ง ที่ครูสภาก็เคยครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง ในรายการวิวาทะกับคุณคึกฤทธิ์ (หัวเราะ) และเคยไปพุดที่หอประชุมเล็กของกระทรวงศึกษาหลายครั้ง

ที่กรมสรรพากร ดูเหมือนเขามุ่งหมายให้เราไปเทศน์ขู่ เรื่องการคอร์รัปชันมากกว่า แต่ผมก็เทศน์ไปตามธรรมดา ตามธรรมะธัมโมในเรื่องชีวิตจิตใจ ไม่ได้เทศน์กระทบข้าราชการทุจริต

ผมเทศน์ให้ข้าราชการฟังหลายหนเหมือนกัน มีครั้งหนึ่งเขาเอาไปพิมพ์เป็นการใหญ่ เทศน์ที่อาคารพิเศษสำหรับพิจารณาคดีสวรรคตที่กระทรวงยุติธรรม คุณบุน จงประเสริฐ ย่อไปพิมพ์ใช้ชื่อว่า ธรรมะปราบผีในตัวข้าราชการ เดิมไม่ได้ชื่อแบบนี้ เทศน์คำว่าพระราชาคืออะไร ตอนนั้นเป็นคำแปลใหม่ เล่าลือกันเป็นปาฐกถาที่มีการพิมพ์ต่อ ๆ กันมาครั้งเรื่องหนึ่ง พระราชาคือผู้ที่ทำให้ประชาชนร้องออกมาว่าพอใจ ๆ

ที่เชียงใหม่ ก็ไปพักที่วัดอุโมงค์ แล้วไปพูดที่พุทธสถานเชียงใหม่ เจ้าภาพเขาโฆษณา คนก็มาฟังกันมาก นอกจากนั้นก็ถูกนิมนต์ไปพูดตามวัดต่าง ๆ บ้าง วัดพันอันก็เคย แต่คนไม่มากนัก

ที่เพชรบุรีนั้น โยมวาสน์เขาขอร้องจนเป็นธรรมเนียม ถ้าขึ้นกรุงเทพฯ ขากลับต้องแวะเพชรบุรี เทศน์ที่วัดบุญทวี ถ้ากลับ ทุกครั้งแล้วก็ที่วัดสนามพรหมณ์ ของคุณนายบุญเยี่ยมอีกครั้งหนึ่ง แล้วที่อื่น ๆ บ้าง ที่เขาสวนหลวงราชบุรีบ้าง มันคล้าย ๆ พอดีพอเหมาะเป็นรายการแทรกเข้ามา

การแสดงปาฐกถาธรรมที่วัดสวนดอก จ.เชียงใหม่ ประมาณปี ๒๔๙๑
พุทธทาสภิกขุ เดินทางขึ้นเชียงใหม่ครั้งแรกในปีนี้
และเดินทางมาที่นี่อีกสิบกว่าครั้ง เพื่อให้คำแนะนำแก่กิจการของคณะพุทธนิคม
และการจัดตั้งวัดแบบสวนโมกข์

๑ อาจารย์ครับ แล้วที่ไปตระเวนเทศน์ที่หัวเมืองปักษาได้นี้เป็นมาอย่างไรครับ

ครั้งแรกไปกับพระยามรฤทธิธำรง (๑๕ มิ.ย. - ๒๐ ก.ค. ๒๔๙๓) ซึ่งเป็นข้าหลวงภาคของกระทรวงมหาดไทย ประจำภาค ๕ กินเนื้อที่ตลอด ๑๔ จังหวัดภาคใต้ นับแต่ประจวบฯ ลงมา ท่านเป็นข้าหลวงไปร่วมในการประชุมเผยแพร่ภาค ไปรู้จักกันที่นั่นเป็นครั้งแรก แล้วก็ตกลงกันว่าจะตระเวนเทศน์ นั่งรถไฟบ้าง นั่งเรือบ้าง ท่านมีเลขาฯ ไปด้วยคนหนึ่ง ตอนนั้นยังหนุ่ม ท่านอายุแก่กว่าผมสัก ๕ ปี เรือบินก็เคยขึ้น บางคราวรถไฟขลุกขลัก คนนั่งเต็มหมด เราจะปีนหน้าต่างกับเขาไม่ไหว ก็ขอนั่งตู้บรรทุกสัตว์กันไป ฉันทานอาหารเล็กๆ น้อยๆ ในตู้บรรทุกสัตว์นั้น ไปอย่างเป็นทางการ เขาวางกำหนดการเอาไว้ตายตัวหมดแล้ว เทศน์ทุกวัน บางวันเทศน์ ๕ ครั้ง (หัวเราะ) เกือบตาย เข้าก่อนฉันเทศน์ ฉันเสร็จก็เทศน์ก้านันผู้ใหญ่บ้าน บ่ายก็เทศน์อบรมข้าราชการ เย็นอาจเทศน์อบรมคนในเรือนจำ ค่า ๓ พุ่ม เทศน์อบรมชาวบ้าน เทศน์วันเดียว ๕ ครั้ง ตอนนั้นยังมีแรง เสียงก็ไม่แห้ง เขาก็จัดให้เราพักตามวัด ทางข้าหลวงก็มีข้าราชการในท้องถิ่นมาพาไปพัก ตอนนั้นก็นับว่าสนุก ได้เที่ยวไปในที่ต่าง ๆ ที่ไม่เคยไป ขณะเดินทางไปเทศน์ ในทะเลสาบสงขลา ได้แล่นเรือไปจอดตรงโน้น ตรงนั้น ตรงนี้ การไปเที่ยวเทศน์แบบนี้ถือว่า โชกโชนพอกันที เต็มขนาด

อีกครั้งหนึ่ง ไปกับคณะอนุศาสนาจารย์ ของกระทรวงศึกษาธิการ ทุกจังหวัดในภาคใต้เหมือนกัน เขาให้ผมพูดก่อน เขาพูดทีหลัง ตอนนั้นดูเหมือน จอมพลผิน ชุณหะวัณ เป็นเจ้าของโครงการ มีคุณพัฒนา นิลวัฒนานนท์ ส.ส.ที่นี่ เป็นตัวเชื่อมให้ผมไปร่วมไปช่วยเทศน์สั่งสอนประชาชน

การตระเวนเทศน์แบบนี้ พูดกับข้าราชการไม่ค่อยได้ผล ดูจะไม่ตั้งใจฟัง เทศน์ประชาชนคงได้ผลบ้าง แต่คราวไปกับคณะอนุศาสนาจารย์เกือบจะไม่ได้ผลเลย เพราะเขาให้เราพูดก่อน เราเทศน์ให้ประชาชนเกิดสลดสังเวช พออนุศาสนาจารย์ขึ้นไปพูด เน้นไปกษัตริย์ มั่นไปลบความรู้สึกในทางธรรมเสียหมด

๑ อาจารย์ครับ ผมอ่านเจอราว ๆ พ.ศ.๒๔๙๑ มีหน่วยเผยแพร่เคลื่อนที่ของคณะธรรมทานออกทำงาน มันเป็นอย่างไรรึครับ

เอ๊ะ ใครใช้คำอย่างนี้ (หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาครับ) อ้อ ผมลงเรือไปเที่ยวเทศน์ บ้านดอน กาญจนดิษฐ์ เกาะสมุย ทำกันเอง เป็นการส่วนตัว ไม่ใช่ในนามคณะสงฆ์อะไร เราใช้เรือใบที่เรียกว่าเรือดงเมล์ ถ้าหนึ่งมีนายทัศน (เจ้าของเรือ) และนายสติ ไปด้วย เป็นครั้งแรกที่ประชาชนแถวนี้ได้ยินเครื่องขยายเสียงหรือเทปบันทึกเสียง แดกตื่นกันใหญ่ พอเรือเข้าปากน้ำบ้านดอนก็เออลำโพงชักขึ้นครึ่งเสา แล้วเปิดเทศน์

พระยามรฤทธิธำรง (พร้อม ณ ถลาง) ข้าหลวงประจำภาค ๕ ซึ่งอาราธนาพุทธทาสภิกขุ ไปตระเวนแสดงธรรมตลอด ๑๔ จังหวัดภาคใต้ เป็นเวลาเดือนเศษ ในปี ๒๔๙๓ บุคคลท่านนี้เป็นฆราวาสผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง ซึ่งพุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความนับถือ เสมือนหนึ่งอาจารย์

สมเด็จพระวัดเทพศิรินทร์ จานเสียงชุดนั้นมันน่าฟัง เป็นจังหวะจะโคน แล้วเปิดขยายเสียงดังลั่น จนวนจะเที่ยงคืนแล้ว ทุก ๆ ทำน้ำ มีคนมาเฝ้าอดเต็มทุก ๆ ทำ (หัวเราะหึ ๆ) น่าสนุกตอนนั้น เขาไม่รู้เสียงอะไร ไม่เคยมี โดยเฉพาะเด็ก ๆ เต็มไปหมด ตามทำน้ำที่เรือผ่านเข้าไปในคลองบ้านดอนจนถึงที่จอดเรือในบ้านดอน รุ่งเช้ามีคนถามเสียงอะไร ๆ ดังไฟเราะเหลือเกิน

พอถึงบ้านดอนก็ถ่ายของลงเรือยนต์ นายอำเภอกาญจนดิษฐ์ เขาหาเรือมารับไปเทศน์อบรมประชาชนที่อำเภอกาญจนดิษฐ์และต่อไปที่เกาะสมุย

นายอำเภอเกาะสมุย พาตระเวนรอบเกาะ เขาออกหนังสือตาม พ.ร.บ.ปกครองท้องที่ เรียกประชุมเด็กอายุ ๑๕ ปี ถึง ๒๗ ปีทุกคนต้องมา กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ก็เอามาลงบัญชี ต้องเซ็นชื่อ หลบหลีกไม่ได้ มาเยอะทุกแห่ง เต็มไปหมด นี่ก็สังเกตเห็นว่าเด็ก ๆ เหล่านี้ มานั่งกัณฑ์กรวด ๆ ไม่อยากฟัง แต่ต้องทนฟัง ก็เลยโกรธ แล้วเราก็พูดแรง ๆ ว่าเกาะนี้จะจมทะเลก็เพราะพวกเธอ จะเลิกสอยก็เพราะพวกเธอ แล้วก็เทศน์เรื่องอบายมุข ใช้ถ้อยคำรุนแรงทั้งนั้น เกือบทุกแห่งเทศน์กับเยาวชน กลางคืนก็เทศน์กับคนแก่คนเฒ่า อุบาสก อุบาสิกาบ้าง

บางครั้งก็นอนกันบนเรือ แต่ส่วนมากพอค่ำก็ขึ้นบก กำหนดก็พาลูกน้องมาชนเครื่องมือขึ้น บางแห่งต้องลุยน้ำตั้งแต่สะพานมาชนเครื่องขยายเสียง เครื่องบันทึกเสียง เครื่องสไลด์ เอาให้หมด ตอนนั้นผมฉายเอง ฉายสไลด์เองด้วย ตอนนั้นเป็นครั้งแรกที่ได้เที่ยวเกาะสมุย เกาะพะงัน ตระเวนอยู่ร่วมเดือน นายอำเภอเกาะสมุยตอนนั้นชื่อ นายอำเภอโพธิ์ ศิวาลัย ต่อมาไปเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนนายอำเภอที่กรุงเทพฯ ไม่กี่ปีก็ตายในหน้าที่นั้น ถ้ายังไม่ตาย คงทำอะไรให้แก่บ้านเมืองได้มากคนหนึ่ง ขากลับดูเหมือนจะได้มาเทศน์ที่สุราษฎร์อีก ๒-๓ แห่ง ในนามของพุทธสมาคมจังหวัดสุราษฎร์ เพิ่งเปิดใหม่ เขาขอรับรอง เปิดแสดงที่วัดธรรมบูชา

❓ เครื่องชุดนี้อาจารย์ได้มาอย่างไรครับ

สะสมขึ้นทีละชิ้น ๒ ชิ้น เครื่องขยายเสียงชุดแรก ๖,๕๐๐ บาท คณะบำรุงสวนโมกข์ที่กรุงเทพฯ จัดซื้อให้ (๓ เม.ย. ๒๔๙๐) เครื่องทำไฟฟ้าอีก ๓ พันกว่าบาท เครื่องบันทึกเสียงอีก เครื่องละ ๓ พันบาท ๒-๓ เครื่อง คนนั้นให้คนนี้ให้ คุณหมอบุญลย์ ให้เครื่องฉายสไลด์อันเล็ก ๆ

ไปแบบเคลื่อนที่นี้ครั้งเดียวก็เลิก มันเหนื่อย มันขี้เกียจ แล้วคนๆ ที่ไปด้วยเขาก็มีงานต้องทำกัน อย่างนายสติ เขาก็เป็นคนหบดี (หัวเราะ) เจ้าของโรงสี เขาทำหน้าที่เกี่ยวกับไฟ มีอีกบางครั้งที่ถูกขอไปช่วยตามงานบ้าง เช่น งานโรงเรียน งานผูกพัทธสีมา แต่มันลำบาก

การประชุมของเจ้าคณะภาคที่นครศรีธรรมราช เคยขึ้นไปทั้งหมด ทางนั้นเขายังไม่มี เขาก็ใช้ของเราตลอด แสดงบทบาทพิเศษ (หัวเราะหึ ๆ) เจ้าคณะภาคเลยสมมติให้เป็นเผยแผ่ภาค (หัวเราะ) ก็เลย (หัวเราะ) ประกาศในที่ประชุมสงฆ์ เจ้าคณะจังหวัดทั้ง ๑๔ จังหวัด เจ้าคณะอำเภอเออะเอะเอะ ให้มีอำนาจประชุมได้ ส่งงานได้เป็นเผยแผ่ภาค

❓ อาจารย์ครับ แล้วการเทศน์อบรมข้าราชการตุลาการนั้น มีความเป็นมาอย่างไรครับ

ปีนั้น (๒๔๙๙) พอดีมีกฎหมายใหม่ออกมา ข้าราชการที่จะเป็นตุลาการ ผู้พิพากษา จะต้องได้รับการอบรมทุกวิชาที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานในหน้าที่ เขาจึงให้อบรมเออะเอะหมด แม้แต่ดนตรี แม้แต่เต้นรำ แม้แต่เล่นการพนันทุกชนิด ผู้พิพากษาจะต้องได้รับการอบรมให้รู้หมด มิฉะนั้นจะวินิจฉัยอรรถคดีเกี่ยวกับสิ่งนี้ไม่ถูก เพราะไม่รู้ความจริง ยังถือเป็นหลักมาจนเดี๋ยวนี้ อบรมภาษาอังกฤษนั้น คุณธานินทร์ กรัยวิเชียร อบรมมาหลายปี ให้ผู้พิพากษามีความรู้รอบตัว สำหรับจะเป็นผู้พิพากษาที่สมบูรณ์ คุณสัญญา ก็เห็นว่าต้องรู้พุทธศาสนาด้วย ก็เลยหาวิธีที่จะให้รู้พุทธศาสนาด้วย จึงนิมนต์ผมไปให้การอบรมเป็นครั้งแรก หลักสูตร ๑๐ ชั่วโมง ก็เลยทำติดต่อกันมา ผมอบรมอยู่ที่นั่น ๑๑ ปี มาอบรมที่สวนโมกข์ ๓ ปี ทั้งหมด ๑๔ รุ่น

เมื่อผมไม่ไปกรุงเทพฯ แล้วก็มาอบรมที่นี้อีก ๓ รุ่น ผมเห็นว่าเป็นการลำบาก ยุ่งยากลำบาก ผู้พิพากษาจะมานอนมากินอย่างไรกันได้ที่นี้ ทำได้ ๓ ปี เลยเล็ก คงเกิดอดทนระอาใจในหมู่ผู้พิพากษา ที่ต้องมานอนอย่างเตี้ยวัด เลยให้ไปทำความสะอาดที่กรุงเทพฯ ดีกว่า ท่านปัญญาธิบดีช่วงต่อมา จะยังคงทำอยู่กระมัง

❓ การอบรมชุดนี้ อาจารย์วางแนวอย่างไรครับ ซ้ำกันบ้างหรือไม่และผลเป็นอย่างไร โดยเฉพาะผลต่อตัวผู้พิพากษาเอง

ผมก็พยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้ซ้ำของเดิม ให้สูงขึ้นไป ให้ลึกเข้าไปจนมีผู้ออกปากครั้งสุดท้ายว่าผู้พิพากษาจะรับไหวหรือ พุดขึ้นไปถึงเรื่องอสังขตะ โลกุตระ นิพพาน มีอยู่ปีหนึ่งไม่ต้องอบรมเพราะสอบไม่ได้เลย แล้วมีอยู่ปีสอบได้ตั้ง ๘๒ คน

ผู้พิพากษาที่มารับการอบรมก็สนใจจด เป็นผู้ใหญ่แล้ว รู้ภาษาแล้วทั้งนั้น ตั้งใจจดกันใหญ่ รุ่นแรกที่ผมอบรมก็รุ่นคุณประสาท อวยชัย คุณปริดี เกษมทรัพย์

ส่วนจะมีผลอย่างไรต่อตัวผู้พิพากษานั้น ผมไม่ได้ประเมิน ไม่ได้เกี่ยวข้อง ไม่มีใครมาประเมินให้ฟัง ผมไม่ได้ติดตาม แต่ผลจากการอบรมชุดนี้ ที่เป็นหนังสือ มีผลมาก จากการอบรมครั้งแรกกลายเป็น คู่มือ

มนุษย์ มีคนได้รับประโยชน์มารายงานตัวนั้น ไม่หวาดไหว พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษก็ได้รับความนิยม ภาษาเยอรมันกำลังแปลอยู่ และยังมีพิมพ์เป็นหนังสือชุดตุลาการออกมาอีกหลายเล่ม

๑ อาจารย์ครับ ที่นี้อายากขอความกรุณาอาจารย์ช่วยเล่าถึงความเป็นมาของการเทศน์ชุดต่าง ๆ ภายในสวนโมกข์บ้าง เริ่มตั้งแต่แรก ๆ ย้ายมาอยู่เลยครับ

แรก ๆ ย้ายมาอยู่ก็ยังไม่ได้เทศน์เป็นชุด เทศน์วันประจำปีบ้าง วันพระบ้าง วันสำคัญบ้าง ไปตามเรื่อง มาเริ่มเทศน์เป็นชุดตอนบรรยายพิเศษประจำคืน ในระหว่างพรรษา ทำอยู่หลายปี ต่อมามันไม่ค่อยสะดวกเกี่ยวกับคนที่จะจัดจะบันทึก ก็เลยเลิก มาถึงยุคพูดที่โรงฉัน มักบรรยายในระหว่างพรรษาเหมือนกัน แล้วก็มีคนช่วยจด จดแล้วก็เอามาเรียบเรียงเป็นหนังสือเช่น ชุดคำสอนผู้บวช ชุดอานาปานสติสมบูรณ ก็ได้มาแบบนี้ คุณเชื้อ (พระเชื้อ สิริบุญโญ) ที่ตอนนี้ไปอยู่ชุมพร เป็นคนจดเอาจริงเอาจัง ตั้งใจอยากรู้จริง ได้อาศัยบันทึกของท่านมาพิมพ์หนังสือหลายชุด ต่อมาพอมีเครื่องบันทึกเสียงแล้วก็บันทึกเสียงไว้ มาถอดพิมพ์ ที่พิมพ์แล้วก็ยังมีหลายเรื่อง เช่น การศึกษารวมระอย่างฎกวิธี (๒๕๐๐) ชุดคนถึงธรรม ธรรมถึงคน ก็เป็นชุดใหญ่อีกชุดหนึ่ง ต่อมาคุณวิโรจน์ เขาไปพิมพ์เป็นหนังสือ ๓ เล่มจบ แล้วก็ "ตัวกู - ของกู" (๒๕๐๔) ยังพิมพ์อยู่จนทุกวันนี้

พอยุคพูดโรงฉันหมดก็มาเป็นยุคพูดหน้าโรงหนังตอนเย็น ๆ แล้ว ก็มายุคบรรยายวันเสาร์ นอกจากนั้น ตั้งแต่มีเครื่องบันทึกเสียง วันสำคัญ ๆ เช่น วันตายาย วันปีใหม่ วันมาฆะ วิสาขะ อาสาฬหะ ก็บรรยายแล้ว บันทึกไว้ทั้งหมด ต่อมาเมื่ออายุครบ ๖๐ ก็เริ่มมีชุดบรรยายวันล้ออายุ (๒๕๐๙ - ปัจจุบัน) ตอนนั้นก็พิมพ์ในชุดธรรมโฆษณำไปบ้างแล้ว

หน้าโรงหนัง พูดตอนเย็น ๆ (๒๕๑๐ - ๒๕๑๔) ๓ - ๔ วัน หรือ ๗ วัน พูดทีหนึ่ง พูดให้พระ เณร และคนในวัดฟังเป็นส่วนมาก ยังไม่ออกไปถึงข้างนอก ตอนนั้นคุณโกวิทยังอยู่ เป็นผู้ถาม เป็นผู้วิพากษ์วิจารณ์เป็นประจำ ยังไม่ออกไปถึงข้างนอก ชุดสัญญาตาปริทัศน์ ชุดธรรมปาฏิโมกข์ ก็พูดที่นี่ พระเรามีวินัยปาฏิโมกข์กัน ที่นี่เราเห็นว่าควรจะมีธรรมปาฏิโมกข์ด้วย ก็เลยให้ชื่อว่าธรรมปาฏิโมกข์ คู่กับวินัยปาฏิโมกข์ ชุดนี้ก็พิมพ์เป็นหนังสือชุดธรรมโฆษณำไปบ้างแล้ว ทำอยู่ไม่กี่ปีก็เปลี่ยนมาเป็นบรรยายวันเสาร์ (๒๕๑๔ - ปัจจุบัน)

๒ ชุดเทศน์วันเสาร์ เกิดขึ้นได้อย่างไรครับ

ก็เป็นส่วนหนึ่งของงานเผยแพร่ เหตุผลที่เลือกวันเสาร์มันมีอยู่ว่าเพื่อให้คนไกล คนต่างจังหวัด แม้แต่คนกรุงเทพฯ มาฟังได้ วันศุกร์เย็นก็ขึ้นรถไฟมา วันเสาร์ก็ฟัง เย็นถึงกลับ หรืออยู่ถึงวันอาทิตย์เย็นกลับไป

ทำงานวันจันทร์ก็ทัน มันก็มีอยู่พักหนึ่งที่คนกรุงเทพฯ มา ในลักษณะอย่างนี้ ต่อมาเรื่องมันคงจืด ๆ ลง ไม่สບอารมณ์ ก็ไม่ค่อยมีมา ทางมันไกลมาก นาน ๆ บ่อย ๆ มันก็ไม่ไหว

การจัดบรรยายวันเสาร์มันก็ประกอบกับผมหยุดไปไหนมาไหนมากขึ้น ใช้วันเสาร์แทน สบายกว่า แต่ในใจจริงก็เพียงว่าให้ได้เทศน์ แล้วให้ได้พิมพ์เป็นหนังสือขึ้นเท่านั้น

เรื่องที่จะเทศน์ก็คิดเป็นชุดไป ๓ เดือนนี้จะเทศน์อะไรชุดหนึ่ง ไม่ได้วางแผนทั้งหมด มันมากมายมหาศาล ทำไม่ได้ ๓ เดือน ก็ได้ออกมาเป็นหนังสือธรรมโฆษณเล่มหนึ่ง บางยุคก็จะเทศน์ธรรมะชั้นลึก ๆ ชั้นปรมัตถ์ต่อกัน บางยุคก็เป็นเรื่องสังคม เรื่องศีลธรรม มีบ้างชุด ๒ ชุดที่บรรยายตามคำขอ เช่น ชุดพุทธคุณบรรยาย พูดตามที่เจ้าขึ้นขอ คนอื่นก็มีบ้าง แต่จำไม่ได้แล้ว

๑ อาจารย์ครับ แล้วอย่างชุดอบรมนักศึกษาในสวนโมกข์นี่เป็นมาอย่างไรครับ

เริ่มทีละน้อย นักศึกษามาที่นี้กันทีละน้อย แล้วก็ค่อย ๆ มากขึ้น ๆ ชุดบรมธรรมคราวนั้น นักศึกษามาก (๒๕๑๒) ก็เลยคิดว่าควรจะพูดเป็นแบบฉบับไว้ใช้ต่อไป โดยไม่ต้องพูดอีก ก็เปิดโรงเรียนหินขึ้นตอนหัวรุ่ง จากนั้นก็มีฆราวาสธรรม (๒๕๑๓) มหิดลธรรม อะไรก็บ้าง ต่อ ๆ มา พยายามพูดไว้อย่างสุดความสามารถ เพื่อให้ใช้เป็นหลักฐานได้ต่อไป โดยมากพวกหัวหน้าชุมนุมพุทธจัดมา ตอนนั้นก็เกือบจะไม่จำเป็นจะต้องมาแล้วเพราะไปหาอ่านเองได้ มีสมบูรณ์ที่สุดแล้ว ไม่ต้องมากก็ได้ แต่อาจารย์ฟังเฟื่องยังไม่ยอม ยังมา ๆ ทุกปี โดยมากเป็นพวกครู เกี่ยวกับการศึกษา เกี่ยวกับการเป็นครูบาอาจารย์ เราพูดไว้มากจะผิดหรือถูกก็แล้วแต่ เราทำอย่างสุดความสามารถแล้ว

๒ อาจารย์ครับ แล้วธรรมะของอาจารย์เริ่มออกทางวิทยุตั้งแต่เมื่อไรครับ

ครั้งแรกจะเป็นเมื่อ ปชส.๗ ธนบุรี เอาเรื่อง "หลักพระพุทธศาสนา" ไปอ่านออกอากาศเป็นประจำ เวลา ๖ โมงครึ่งตอนเช้า (เริ่ม ๒๒ ก.ค. ๒๕๐๒) เขาอ่านจากหนังสือที่พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทานของกระทรวงยุติธรรม เมื่อ ๒๔๙๙ เป็นชุดอบรมผู้พิพากษาปีแรกนั่นเอง ต่อมาคุณสาลี (พันเอกสาลี ปาลกุล) มาขอให้ผมอัดเทปออกอากาศที่สถานีวิทยุ ปวธ. คุณสาลี เป็นผู้อำนวยความสะดวก ทำอยู่เป็นประจำทุกวัน ครั้งละครึ่งชั่วโมง ผมก็เอาชุดคนถึงธรรม ธรรมถึงคน และตัวกู - ของกู ที่พูดโรงฉัน แล้วมีคนจดไว้ มาอ่านใหม่เป็นตอน ๆ ให้ได้ครึ่งชั่วโมง ตอนนั้นเริ่มสร้างโรงหนังแล้ว แต่ยังไม่เสร็จ ออกอากาศอยู่นานติดต่อกันเป็นปี ๆ

แล้วยุคหลังสุดที่พูดอยู่ทุกวันนี้ เดือนละครั้ง อาทิตย์ที่ ๓ ของทุกเดือน นี้กรมประชาสัมพันธ์ที่กรุงเทพฯ เขาติดต่อมาเอง (เริ่ม ๑๘ มิ.ย. ๒๕๒๑) ไม่ใช่เฉพาะผม ท่านปัญญาด้วย มีคนอื่นด้วย ที่อื่นเขาคงไปอัดเสียงที่กรมประชาสัมพันธ์ ผมไปไม่ได้ ก็อัดส่งไปให้ ทางปชส. ที่สุราษฎร์ธานีนี้เขามารับจัดส่งไปให้

แล้วที่บ้านคอนตอนนี้มีอยู่ชุดหนึ่ง ชุดพุทธธรรมนำสุข นี่ออกทุกวันเสาร์ ออกทีวีด้วย เขามาถ่ายไปที่
หนึ่งหลาย ๆ ตอน แล้วไปออก บางทีเขาก็ออกซ้ำบ้าง

๑ อาจารย์ครับ สมัยตระเวนมาก ๆ นี้ อาจารย์แบ่งเวลาอย่างไรครับ

ไม่ต้องแบ่ง ทำไปตามความสะดวก ไม่ได้มีตารางที่ตายตัว เอาอะไรที่สำคัญก่อน ต้องไม่ให้บกพร่อง
สำคัญน้อยลงไปก็ถัดไป

เดี๋ยวนี้กำลังน้อยแล้ว โหมทำงานไม่ค่อยได้ แต่สมัยหนุ่ม ๆ ผมก็ไม่เคยทำงานจนเสียสุขภาพ มัน
กลัวเหมือนกัน เรื่องนี้มันเคยกลัวว่ามันจะเป็นโรคภัย บุปเตียวตายเลย คอยดู ๆ อยู่เสมอว่ามันบอกให้
ควรรหยุดหรือยัง ร่างกายจิตใจทั้งหมดมันจะบอก ระบบประสาทมันจะบอกว่าพอแล้ว เพลียแล้ว สับสนแล้ว
เส้นประสาทรอบกระหม่อมมันจะแสดงอะไรร้อนขึ้นมา พอมันเหลือกำลังแล้ว มันจะแสดงอาการร้อนขึ้นมา
นอนได้แล้ว มันจะบอกแบบนี้

ผมไม่เคยป่วยค้างงาน นี่ก็ไม่ออกว่าเคยมี แต่เวลาที่กำลังป่วยจนหาย เป็นไข้มาลาเรียจนหาย ไป
ไหนมาไหนไม่สะดวก นอนนี่ก็อะไรมีบ้าง นอนคิดหลายเรื่อง หลาย ๑๐ เรื่อง หลาย ๑๐๐ เรื่อง แล้วมันก็ใช้
ไม่ค่อยได้ เวลาป่วยความคิดที่ออกมาใช้ไม่ค่อยได้

๒ อาจารย์ครับ การเทศน์นี้อาจารย์มีหลักอย่างไรครับ

ผมก็ตอบไม่ได้ถึงหลัก เพราะมันรู้สึกแต่เพียงว่าจะพูดให้เขาได้รับประโยชน์ได้มากที่สุดทางธรรมะ
แล้วก็คิดขยายต่อไป คนฟังกลุ่มนี้ควรจะพูดอะไร ผู้ฟังเป็นใคร เป็นนักศึกษาชั้นเด็ก หรือชั้นผู้ใหญ่ ชั้นต่ำ ๆ
หรือชั้นสูง ๆ มันก็พูดให้เหมาะเท่าที่จะทำได้ มันไม่มีหลักอะไร คล้าย ๆ กับว่าได้มันก็ดี ไม่ได้ผลก็
ไม่เป็นไร ตอนแรก ๆ ก็ไม่ได้เชี่ยวชาญแตกฉานอะไร

๓ ก่อนพูดแต่ละครั้ง อาจารย์ต้องเตรียมตัวนานไหมครับ

ไม่นาน ไม่ต้องนาน พูดตามความคิดที่มันไหล เมื่อบรรยายวันเสาร์แล้ว จึงมีบัตรย่อเรื่องที่พูด เป็น
กิจจะลักษณะ หรืออย่างเรื่องอานาปานสติสมบูรณแบบ มันก็ต้องทำ เพราะทำตามแนวพระสูตร ทำเป็น
โครงไว้ว่าพูดเรื่องอะไรแล้วต่อไปเรื่องอะไร ถ้าเป็นเรื่องอื่น ๆ ก็มักจะนึกไว้ในหัว หมายถึงว่าจะพูดเรื่อง
อะไร แล้วพยายามพูดวกเข้าไป รุกเข้าไป ในเรื่องนั้น ไม่ได้วางรายละเอียดไว้ก่อน แม้แต่เดี๋ยวนี้ก็เหมือนกัน
ถ้าไปทำเข้า จิตมันก็ไปยุ่งอยู่ตรงนั้น

เมื่อพูดมากขึ้น คึกขามากขึ้น มันลึกเข้าไปของมันเอง เรื่องที่จะพูดปากเปล่าได้ มันต้องเป็นเรื่องที่เข้าใจหรือแตกฉานอยู่แล้ว จะพูดเรื่องนั้นเรื่องนี้ ต้องมีหลักฐานดีมาประกอบ เฉพาะบางข้อบางตอน แต่เค้าโครงทั้งหมดมันต้องเป็นเรื่องที่เข้าใจดีอยู่แล้ว มิฉะนั้นพูดไม่ได้ จะไปค้นทุกเรื่อง มันทำไม่ได้ เพราะมันพูดอยู่บ่อย ต้องพูดเรื่องที่ตัวเข้าใจและแตกฉานแล้ว เช่นข้อความบางตอน ต้องการหลักฐานประกอบก็ต้องไปดูบาลี บางทีก็ค้นนวกโกวาท ค้นพุทธภาษิต นอกจากจะแต่งหนังสือใหญ่ ๆ มันก็ต้องค้นจากพระคัมภีร์ แล้วก็กินเวลาหลาย ๆ วัน หลาย ๆ เดือน นั่นมันอีกแบบหนึ่ง เช่น ถ้าจะทำชุดพระโอษฐ์มันก็ต้องอยู่กับตำราดิกเลย ถ้าชุดอื่น ๆ ก็ตามสบาย อาศัยที่อยู่กับธรรมะมานาน สนใจมาตั้งแต่แรกบวช ตั้งแต่ก่อนบวช มันก็เหลืออยู่ในใจ มันคงเป็นหลักฐาน เป็นแนว ๆ เป็นเรื่อง ๆ เรื่องที่ไม่ถูกต้องมันก็ค่อย ๆ หลุดออกไป ๆ มันเก็บไว้นานมันก็มีหลายเรื่อง หลายแนว พอถึงเวลาจะพูดเรื่องอะไร แนวอะไร มันก็ปะติดปะต่อเรื่องนั้น ๆ ออกมา มันจึงไม่ได้เตรียมมาก ต้องพูดอยู่เกือบทุกวัน จะเอาเวลาที่ไหนไปเตรียมมาก

๑) อาจารย์ครับ การเทศน์ของอาจารย์มีลักษณะตามเหตุการณ์ทางสังคมด้วยใช่ไหมครับ

แน่นอน มันมีบ้าง อะไรเกิดขึ้นในโลก ในสังคม มีข่าวใหญ่ พูดถึงบ้าง เมื่อเขาเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ พูดเรื่องพุทธศาสนากับประชาธิปไตยให้ชาวบ้าน ชาวไร่ ชาวนาฟัง มันก็ไม่ได้เท่าไร ผมก็รู้แต่เขาควรจะได้ฟังว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองคืออะไร เขามีความประสงค์อย่างไร เหมือนกับหลักพุทธศาสนาหรือไม่ เช่นยังบอกว่าทางคณะสงฆ์ต้องเป็นเอกฉันท์ทั้งร้อยเลย คำนึงเพียงคนเดียวไม่ได้

๒) อาจารย์ครับ อาจารย์ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์นี่ เริ่มครั้งแรกกรณีพระเทพปริญาณัฐใช่ไหมครับ ต่อจากนั้นเคยมีเรื่องอะไรเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์อีกบ้างไหมครับ เห็นอาจารย์เคยเล่าไว้ว่าคนมาชวนให้ต่อต้านก็มี มาชวนให้ร่วมงานก็มี

พระเทพปริญาณัฐ ไปฟ้องหลวงกาจที่เล่าแล้ว สมัยหนึ่งผมมีหนังสือคอมมิวนิสต์แยะที่คนนั้นคนนี้เขียน นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร เอามาให้ก็หลายเล่ม ครั้นถึงคราวที่จอมพลสฤษดิ์ หรือใครจะกวาดล้าง จะสำรวจผู้นิยมคอมมิวนิสต์ (หัวเราะ) ผมก็ถามคุณป๊ว ญาติ ๆ ที่เป็นทนายความว่า การที่มีหนังสือคอมมิวนิสต์มีความผิดอย่างไรไหม (หัวเราะ) แกตอบว่าไม่มีความผิดอะไร แต่ถ้าเขาเกิดหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์แล้ว หนังสือเหล่านี้จะเป็นพยาน ทำให้เรายากที่จะหลบหลีก (หัวเราะ) ผมเลยให้แกหมด (หัวเราะ) หลายเล่ม มัดใหญ่ ทั้งไทยทั้งฝรั่ง เรากลับเหมือนกัน ถ้าว่าใครจะมาฟ้องหาว่าคอมมิวนิสต์ แล้วก็มาค้นอะไรกัน หนังสือเหล่านี้มันเป็นพยาน (หัวเราะ) ก็เลยไม่ได้เก็บเอาไว้ ไม่คิดเก็บเอาไว้ แม้แต่เล่มเดียว แต่เราไม่เคยถูกกล่าวหาจากเจ้าหน้าที่โดยตรง ได้ยินคนบอกว่ามีสันติบาลมาอยู่ในวัด มาคอยเฝ้าเรา แต่ผมไม่หนีออก

คนที่มาชวนเรา ร่วมมือต่อต้านคอมมิวนิสต์ เป็นกิจจะลักษณะก็คนอเมริกันโปรเฟสเซอร์ ไดเร็คเตอร์ เขาเป็น The Cultural Assistant ของ USIS ทางทหารของเขาให้มา เราบอกว่ากลัวก็เลสมากกว่ากลัว

คอมมิวนิสต์ เขาเลยสั้นหัว (หัวเราะ) เขามาค้างคืนที่นี่ กลับไม่ทัน นอนที่โรงธรรม เอาเครื่องกระป๋องมาให้ ถาดใหญ่ (หัวเราะ) ตามแบบความคิดนึกของฝรั่ง เขาให้ของขวัญ คุณกันไม่มาก พอพูดขึ้นก็เลยหมดทางหมดท่า ขึ้นไปคุยกันบนภูเขา เขากำลังติดธุระอะไรอยู่บนภูเขาด้วย และก็ให้มันเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์หน่อย ให้เกียรติหน่อยให้คุยบนภูเขา บนโบสถ์

เขาชวนว่าประเทศไทยนะ มันเป็นประเทศที่เขาเอาธุระเรื่องต่อต้านคอมมิวนิสต์ ถ้าคอมมิวนิสต์มาแล้ว ประเทศไทยก็จะสูญเสียพุทธศาสนา ผมก็เป็นพระในพุทธศาสนา ควรจะรับรู้หรือว่าเจ้าก็เจ้าการเรื่องนี้บ้าง เขาบอกว่ากลัวกิเลสมากกว่ากลัวคอมมิวนิสต์ เขาเลยไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไร เขาจะเสนอว่าจะให้มันให้นี้ ต้องการเครื่องขยายเสียงใหม่ ต้องการกระดาษใหม่ กระดาษพิมพ์หนังสือ ผมบอกไม่ต้องการ เจ้าขึ้น ต้องการกระดาษเขาให้กระดาษเยาะ เขาว่าต้องการอะไรบอกมา เราบอกยังไม่ต้องการอะไร พูดอย่างไม่ว่า เขา ไม่กล้าพูดให้เขาเสียใจ มันเกือบจะพูดออกไปแล้วว่ากลัวจะเป็นการผูกพัน แม้แต่เพียงเท่านี้ผมก็ไม่พูดก็ลาไป แกก็อยากให้เรื่องมันหายไป ครั้งเดียว อีกครั้งหนึ่งมีฝรั่งลูกน้องในหน่วยอะไรก็ไม่รู้เดินทางไกลแวะมา เมื่อถนนหน้าวัดที่ทำให้ญี่ปุ่นใช้มีใหม่ ๆ เคยมาหนึ่งที่โรงธรรม เขาก็กำลังดูหนังสือเรื่องประวัติศาสตร์โลก โดยรูปภาพ ต้นฉบับที่เขาเอาไปใช้เขียนภาพ ในโรงหนังสั้นแหละ ใ้ภาพหนึ่งมันมีภาพสมัยเหมาเจอตุงปฏิวัติเมืองจีน แล้วก็รูปเหมาเจอตุง เขาเห็นภาพเขาตาเหลือก เป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องที่ว่าที่นี้ถ้าจะเป็นคอมมิวนิสต์เสียแล้ว ผมใช้ให้เขาเปิดดูตลอดเล่ม เป็นหนังสือประวัติศาสตร์โลกธรรมดา แต่แสดงด้วยรูปภาพ ยุคนั้นเกิดมืออย่างนี้ ยุคนั้นเกิดมาอย่างนั้น ตั้งแต่โลกแรกมีมนุษย์จนถึงยุคเครื่องจักรปรมาณู แสดงว่าพวกอเมริกันนี่ กลัวคอมมิวนิสต์ขึ้นสมองเลย

คอมมิวนิสต์จริง ๆ มาติดต่อนั้นเป็นเรื่องน่าหัวที่สุด ตั้งแต่แรกมีสวนโมกขนิฐี เขาคงคิดว่าผมเป็นคอมมิวนิสต์หรือนิยมคอมมิวนิสต์ เขาเป็นพระมาขอพบ ผมกำลังทำธุระอะไรสักอย่างบนภูเขาพุทธทอง เขาก็ตามขึ้นไป เขาเริ่มคำพูดอย่างกับว่าเราเป็นแล้ว (หัวเราะ) บอกชวนลงมือทำงานอย่างนั้นอย่างนี้เถอะ ผมว่าไม่รู้เรื่องนี้ไม่เคยมีความคิดอย่างนี้ แกคงสะดุ้ง สะดุ้ง สะดุ้ง ใจ ถ้าจะเข้าใจผิด สำคัญผิดเสียแล้วว่าเป็นผู้นิยมคอมมิวนิสต์ ก็เลยลากลับไปในไม่ถึงชั่วโมง ไม่ได้อยู่ค้าง เป็นพระท่าทางฉลาดปราดเปรียว คงมาจากทางภาคอีสาน ผมก็ไม่ถามว่าลงมืออะไร นี่คอมมิวนิสต์แท้ได้อาศัยความสะดวกของผ้าเหลือง (หัวเราะ) บวชหรือจะใช้ผ้าเหลือง (หัวเราะ) ไปไหนมาไหนสะดวก แล้วก็มาชวนลงมือแบบคอมมิวนิสต์

๑ อาจารย์ครับ แล้วนายประเสริฐ ทรัพย์สุนทรละครับ มาชวนอาจารย์หรือเปล่า

ไม่ได้ชวนหรอก ไม่ได้ชวน แต่ว่ามาแสดงว่าดี มีเหตุผลอย่างนั้นอย่างนี้ ตั้งแต่ชวนให้เชื่อข้อแรกที่สุดของเรื่องว่าวัตถุนำจิตนี้ อธิบายโดยวิทยาศาสตร์ วัตถุนำจิตอธิบายด้วยปาก ให้เชื่อทฤษฎีเบื้องต้นของ

คอมมิวนิสต์ แต่ไม่ได้ชวนดำเนินงาน ปฏิบัติการอย่างคอมมิวนิสต์ ตอนนั้นแกก็ยังไม่ได้เป็นเท่าไร ยังอยู่วัด เพิ่งเสร็จการศึกษาใหม่ ๆ อักษรศาสตร์บัณฑิตรุ่นแรก ๆ

๑ อาจารย์ครับ แล้วใช้พวกวิชาวิธีอะไรนี่ อาจารย์ได้เข้าใจใหม่ครับว่าเป็นอย่างไร

เป็นวิธีใช้เหตุผลหลาย ๆ ชั้น ไม่เข้าใจอะไรมากกว่านี้ มีลักษณะเป็นโลจิกทั้งนั้น เหตุผลอย่างนั้น เหตุผลอย่างนี้ เหตุผลข้างล่าง เหตุผลข้างบน (หัวเราะ)

๒ อาจารย์ครับ ได้ทราบว่าตอนหลังแล้วตอนนี้คุณประเสริฐนี่ แกเลิกกับพวกคอมมิวนิสต์แล้วนี่มาชวนอาจารย์ให้ต่อต้านหรือเปล่าครับ

ไม่ ไม่มี ไม่ได้ติดต่อกันแบบนั้น ติดต่อกันอย่างเพื่อน ไม่ได้คุยเรื่องคอมมิวนิสต์เลย แต่ว่าเมื่อไม่นานมานี้ แกบอกผมว่าผมใช้คำพูดผิด วัตถุนิยม นิยมรสอร่อยของวัตถุว่ามันผิด คุณเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ก็เคยบอกผมบอกว่าถูกแล้ว ผมหมายความว่าถึงมันจะนิยมวัตถุในแง่ที่วัตถุเป็นหลักก็เกิด แต่มันก็ไปจบลงที่รสอร่อยจากวัตถุ

๓ อาจารย์ครับ ผมได้ยินว่ามีพระที่เคยใกล้ชิดอาจารย์รูปหนึ่ง มีแนวความคิดนี้มากใช้ใหม่ครับ ชื่อโกศล หรืออะไรนี่

ไม่ใช่พระใกล้ชิด เป็นเณรอยู่วัดนี้แล้ว สาบสูญไปตั้งนานแล้ว คือว่าลาไปบวชที่เกาะสมุย แล้วก็สาบสูญไปเลย เป็นเณรหลายปี ไม่มีใครคิดไม่มีใครหวังว่าเขาจะไปขอบอย่างนั้นได้ มันเพิ่งเป็นเมื่อปลายสุดที่จะออกไป ก่อนนี้ธรรมดา ดูจะออกไปก่อนนักศึกษามีเรื่อง บางคนพูดว่าไปอยู่ญวน บางคนพูดว่าคงจะตายแล้ว

๔ อาจารย์ครับ สมัยนั้นมันไม่มีหนังสืออะไรให้แกอ่าน แกจะไปนิยมได้อย่างไร

มีหนังสือไทยเล่มเล็ก ๆ คงมีเพื่อนสนับสนุน หามาให้ เขาเป็นคนชื่อ ๆ ธรรมดา ๆ เป็นเณรของอาจารย์โพธิ์ ติดตามอาจารย์โพธิ์ มาจากเกาะสมุย (หัวเราะ) แล้วอีกคนชื่อธนิต ธนิตนั้นเขาไม่ได้ตั้งต้นบวชที่นี่ ในที่สุดเขาก็นิยมคอมมิวนิสต์ สรรเสริญลัทธิคอมมิวนิสต์ แล้วก็หายสาบสูญไปเหมือนกัน

๕ อาจารย์ครับ แล้วที่อาจารย์ได้วิวาทกับคึกฤทธิ์นั้นมันมีเหตุผลอย่างไรครับ

เขานิมนต์ไปอภิปรายกันที่คุรุสภา ฝ่ายผมมี ๒ คน อาจารย์อะไรอีกคนลืมแล้ว (หัวเราะ) แต่แกไม่พูดเลย ให้ผมพูดคนเดียว เป็นฆราวาส มันจะเป็นความคิดของพวกคุรุสภา (หัวเราะ) แตกตื่นกันใหญ่ คนไปฟังเต็มไปหมด ฝ่ายโน้นมีอีกคนหนึ่งเหมือนกัน แต่ก็ได้พูด หัวข้อว่าไง (หัวเราะ) ลืมแล้ว ไปดูเอง ผลัดกัน

พูด (หัวเราะ) ดูเหมือนผมจะพูดก่อน พูดไปออกเรื่องจิตว่าง ตามแบบว่าหลักธรรมะที่สำคัญคือเรื่องจิตว่าง ฝ่ายนั้นเชื่อว่าคนที่จะเป็นผู้ทำงานในโลกด้วยจิตว่างนั้นไม่ได้ มันคนละพวก คนละชั้น อุปมาว่าเหมือนขนมปังทานเนย ๒ หน้าไม่มีใครทำ พูดกันอยู่ ๒-๓ ชั่วโมงได้ ท่านขึ้น หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัตน์ (หัวเราะ) ก็ไปฟังด้วยเหมือนกัน ไปเชียร์ผม (หัวเราะ) คนฟังก็ดูจะฟังกันเรื่อย ๆ จนในที่สุดก็ปิด ปิดฉากลาโรง แล้วหลังจากนั้นก็ไม่มีอีก ทีเดียว ทีเดียว (หัวเราะ) แล้วก็ไม่มีทางจะทำความเข้าใจได้ (หัวเราะ) ใครจะขอเชิญอีกก็ไม่เอาละ ไม่เอา ผมก็ไม่เอา เขาก็คงไม่เอา

❓ แล้วอันนี้เรื่องมาแต่ครั้งนั้นแล้ว ยังมีเรื่องอะไรต่อมามากหรือเปล่าครับ หลังจากครั้งนั้นแล้ว

มันไม่ปรากฏหลักฐาน คงจะมี แต่เขาคงจะมีความคิดที่จะไม่เห็นด้วยกับอานิสงส์ของจิตว่างอยู่ตลอดเวลา (หัวเราะ) เขียนล้อเรื่องจิตว่างอยู่บ่อย ๆ ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ เราไม่มีหนังสือพิมพ์ (หัวเราะ) เดี่ยวนี้เงียบไปแล้ว ไม่ล้อเรื่องจิตว่าง คงโดนจิตวุ่นกัดเอาบอบซ้ำ (หัวเราะ)

กับชาวบ้านและพิธีกรรมบางอย่างแบบสวนโมกข์

❓ อาจารย์ครับ เมื่อย้ายมาอยู่ที่ธารน้ำไหลนี้แล้ว ยังมีชาวบ้านเห็นกิจกรรมของสวนโมกข์ เป็นเรื่องน่าบอกรักหรือเปล่าครับ

ไม่ได้ข่าว เพราะไม่ได้ทำอะไรแปลก ๆ ที่ชาวบ้านเข้าใจไม่ได้ และเราก็เคยตั้งใจจะยกระดับชาวบ้านดังที่เคยเล่ามาแล้ว เมื่อผมมาที่นี่ ซึ่งเป็นเขตที่ล้าหลังที่สุด ธรรมเนียมเก่า ๆ บางอย่างยังเหลืออยู่ เช่นถ้าปลูกผัก ปลูกอะไรไว้ ถ้าขโมยมาขโมยเอาไป เขาจะนิมนต์พระไปบั้งสุกุลร่องผักนั้น เป็นการทำอันตรายแก่ขโมย ก็มีคนมานิมนต์ผมไปทำ ผมก็ไม่ได้ไปทำ แต่คงมีพระพื้นบ้านอื่น ๆ ทำตาม ๆ กันมาแต่โบราณ พระแกคงไม่รู้จะไปหลอกพระให้ช่วยบั้งสุกุลที่ขโมยมันซุ่มนั้ก

แต่สภาพโดยทั่วไป ชาวบ้านเขาก็อยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน ความเป็นอยู่ก็เสมอ ๆ กัน ไม่มีปัญหา ระหว่างคนมั่งมีกับคนยากจน อยู่กันแบบเพื่อน ขนบธรรมเนียมประเพณีส่งเสริมความเป็นเพื่อน ช่วยเหลือกันเต็มที่ คนนั้นไปช่วยคนนี้ คนนี้ไปช่วยคนนั้น ถึงกับจำว่าใครมาช่วยเรากี่ครั้ง เราต้องไปปลดหนี้ ปลดหนี้ให้หมด ไปช่วยตอบแทน ถึงกับจดจำไว้ไม่เอาเปรียบกัน คิดว่าทีหลังจะมีเพื่อนมาช่วยเราอีก ถ้าเราไม่ไปช่วยเพื่อนก็ขาดไปคนหนึ่ง ถ้าไม่ไปช่วยบ่อย ๆ ก็เท่ากับขาดหมด

ทำเลรอบ ๆ วัดนี้มันเป็นที่ทำกินของชาวบ้าน เป็นที่ว่างที่เขาจับจองไว้แล้ว แต่ไม่อาจมาอยู่เพราะมันไม่สะดวก เพราะไม่มีโรงเรียนให้เด็ก ไม่มีที่พึ่งพาอาศัย เปลี่ยว พอมีวัดเข้า มันก็หมดปัญหาเหล่านี้ ก็อพยพตามมาอยู่รอบ ๆ ไปหมด มันเป็นเรื่องแบบนี้ ผมเคยแนะนำทางราชการ กับพนักงานการปกครองหลายต่อหลายคน นายอำเภอที่เคยคุย ถ้าจะบุกเบิกพื้นที่ออกไปก็ใช้วัดเป็นเครื่องนำหน้า ทำให้ได้ผลสำเร็จมาก จะเบิกบ้านเบิกเมือง ให้ใช้วัดนำหน้าเป็นหัวหอก ที่ไหนก็เป็นอย่างนี้ ในป่าในดง ถ้ามีวัดเข้ามาอยู่ คนก็ต้องการเข้ามาอยู่ อย่างวัดนี้เป็นตัวอย่าง

จะเล่าให้ฟังก็ได้ แรก ๆ ที่มาอยู่นั้น ก็ช่วยทุกอย่างทุกประการ พอมีวัดสมบัติของวัดก็มีเยอะเยาะไปหมด ถ้วยชามก็มี จอบพรัาก็มี ปีบหาน้ำก็มี เมื่อแรกมาอยู่ ประชาชนแถบนี้ถึงกับยิ้มพรวดไปถางป่า ยิ้มจอบไปขุดนา วันไหนที่เขาจะเลี้ยงที่ท้องนาเป็นการใหญ่ เขาจะมาเยี่ยมงาน ชาม ที่วัดเอาไปปิบไปหาน้ำ ยิ้มขันน้ำอะไรไป

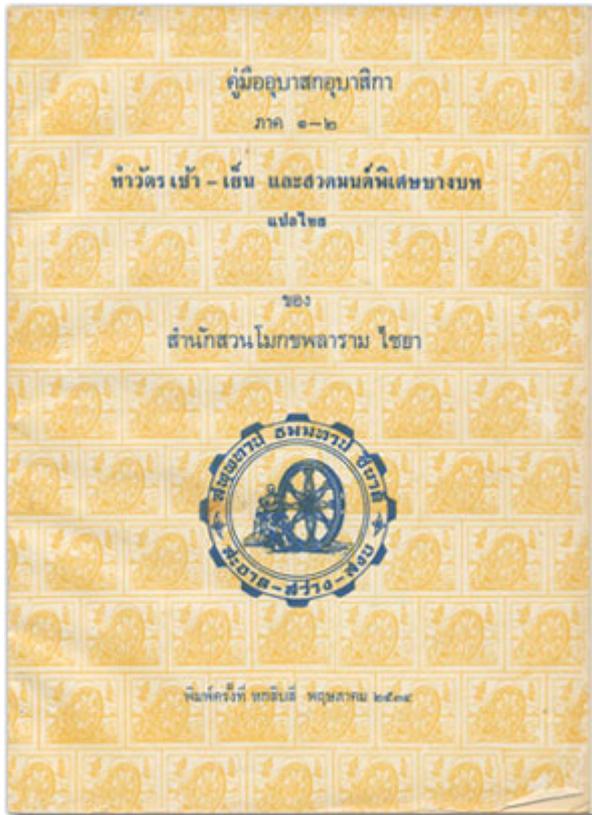
แล้วก็แนะนำให้รู้จักบรรเทาความทุกข์ยาก คือมันป่วยไข้กันมากในฤดูเกี่ยวข้าว เหนื่อยกันทั้งวันหลาย ๆ วัน จนป่วยไข้ ยุ้งก็มาก ผมก็แนะนำให้รู้จักใช้ยา เช้าก่อนไปนา กินควินินเม็ดหนึ่ง พอเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว กลับมาบ้าน กินยาแอสไพรินเม็ดหนึ่ง มันก็เป็นการป้องกันอาการเลวร้ายนั้นได้ ยาแอสไพรินช่วยไม่ให้เมื่อย ช่วยให้นอนหลับ แต่ก่อนมันนอนไม่หลับ มันเมื่อย มันเจ็บตัว ไม่หลับมันก็เสื่อมสุขภาพ ควินินมันป้องกันเชื้อมาลาเรียได้อย่างดี มันก็เลยไม่เป็นไข้ ไม่ครั่นเนื้อครั่นตัว นอนสบายได้พักผ่อนเต็มที่ ลูกขึ้นก็ไปทำงานได้ดีทุกวัน ๆ ต่อมาเขารู้จักยาเหล่านี้ เขาก็ไปหาซื้อกินเองได้ เราไม่ต้องให้แล้ว แต่ก่อนไม่ยอมกินกัน ยาเม็ดขาว ๆ แล้วไม่ยอมกิน ยาฝรั่งไม่ยอมกิน ต้องชี้แจงกันกว่าจะลองกิน

ธรรมดาอย่าร้าย ๆ ผมก็ไม่แนะนำให้กิน แต่ก็เหมือนกัน เด็กคนหนึ่งเด็กหญิงเล็ก ๆ มันเป็นคุดทะราดไปทั้งตัว ผมก็ให้ยาสารหนูอย่างแรง สไปโรซีล เม็ดเล็ก ๆ สีขาว เม็ดเดียว ไม่กี่วันหายหมด เลยมาขอกินใหญ่ ผมบอกว่ายาอย่างนี้ไม่มีให้ คุณต้องซื้อที่ร้านยา เดียวนี้ดูจะไม่ค่อยมีแล้ว สไตราซาน สไปโรซีล แก้วโรคอย่างนี้ชะงัดที่สุด แต่ถ้าเกินมันอันตราย เด็กคนนั้นมันน่าสงสาร กินเม็ดเดียวสักอาทิตย์หนึ่งมันหายหมด สักเดือนหนึ่งหายเกลี้ยงเป็นเนื้อดีหมด

ตอนนั้นผมใช้อยู่ประจำ ใช้สไตราซานฆ่าเชื้อมาลาเรีย มันมีเขียนอยู่ในฉลากยา ว่าสกัดเชื้อมาลาเรีย ไม่มีใครใช้ เขากลับมาใช้แก่พวกพุงพอง น้ำเหลืองเสีย เช่น คุดทะราด เป็นต้น ที่ผมกล้าใช้ก็อย่างมันเสียมากก็คือเป็นไข้ไทฟอยด์ ที่ถ่ายออกมาเป็นน้ำ เหมือนกับมีเลือดผสมออกมาด้วย ยานี้มันมีประโยชน์คือมันหยุดการเจริญเติบโตของเชื้อแบคทีเรีย ผมไปเห็นหมอชุมพร เขาใช้กับอาเลียง ผมไปนั่งดูเขารักษาแบบใช้ก็รักษาไป แต่บางมือให้สไตราซานไปด้วย ซื้อมาไว้ประจำ แต่เราไม่ได้เอามาแจก มันเป็นสารหนู ๒ ชนิดที่ไม่เป็นอันตราย เป็นยาเยอรมัน เดียวนี้ดูจะไม่มีขายแล้ว

นอกจากนั้นก็ช่วยตอบคำถามเกี่ยวกับกฎหมาย แต่เราไม่ได้ทำหน้าที่ผู้ให้เขาเป็นความกัน ช่วยพิมพ์หนังสือสัญญาที่มี พิมพ์ดีดให้ แล้วก็ชวนกันทำถนน ทำคลอง ทำทางเดิน เหมือนที่เล่าแล้ว ชวนกันคุ้มครองที่สาธารณะ เช่น ป่าไทรที่ขึ้นคร่อมคลองไชยา เป็นต้น

แล้วก็ยังให้มาสดมภ์ จนมีการสดมภ์ประกวดกัน เหมือนที่เล่าไว้แล้ว แล้วยังมีหัดเทศน์วันเสาร์ ให้หนุ่มชาวไร่ชาวนา มาพูดตามที่ตัวเองถนัด แล้วก็มีการวัดเป็นพำบ้าง เป็นจอบบ้าง พอเราเทศน์จบก็เป็นรายการบรรยายประกวด นายน้อยพูดได้เกือบทุกปี แกมีปฏิญาณโวหาร เป็นมโนห์รา พูดธรรมะตามความคิดเห็น ไม่ใช่ธรรมะตามแบบฉบับ ก็ยังมีประโยชน์ ทำสัก ๒-๓ ปี มันก็เริ่มเบื่อด้วยกันทั้งฝ่าย มันซ้ำซาก ก็เลิกกันไป

หนังสือทำวัตรสดมภ์แปล ฉบับของสวนโมกข์ เริ่มใช้ในสวนโมกข์ราว ๆ ปี ๒๕๓๖ ครั้งแรกแปลแล้วให้คัดลอกลงในกระดาษสมุดให้ชาวบ้านข้อมสวดกันก่อน แล้วแก้ไขขัดเกลา ให้เสียงลงกันและฟังลื่นไม่ขัดหู จนเป็นที่พอใจ จึงพิมพ์เป็นเล่ม (ครั้งแรก ๒๕๓๗) ปราบกว่าได้รับความนิยมแพร่หลายไปทั่วประเทศ นับเป็นหนังสือของสวนโมกข์ ที่มีสถิติการพิมพ์จำหน่ายจ่ายแจกมากที่สุด

❓ อาจารย์ครับ ได้ทราบว่าอาจารย์ช่วยตั้งชื่อให้เด็กด้วย อาจารย์มีหลักอย่างไรหรือเปล่าครับ

อันนี้มีบ้าง เมื่อมาอยู่ที่นี้มีมากขึ้น เมื่อก่อนก็ตั้งเฉพาะญาติ ๆ นาน ๆ คนหนึ่ง มาที่นี้มีทั้งคนใกล้ คนไกล ทางไปรษณีย์ก็มี ต่อมาผมก็เบื่อ จะเลิกเขาเขียนมาก็เฉยเสีย มาถามก็บอกว่าลืมนเสียแล้ว แบบมันหาย

แล้วบ้าง หลาย ๆ ครั้งเข้า เขาก็เริ่มเบื่อก็ลดลง ๆ จนเกือบจะไม่มีแล้ว มีแต่ญาติสนิทบางคน โดยทั่วไป ถ้าเป็นคนไม่สนิท เดียวนี้ก็ใช้วิธีลืมหาย แต่ก่อนบางครั้งครบตัวตั้งให้ทั้งหมดเลย อย่างลูกน้องของคุณมนัส ถ่ายรูป (มนัส จิระวงศ์) นั้น ก็ตั้งให้ทั้งหมด ของหมอจำเนียร (รัตนะมีศรี) ก็เช่นกัน

แม้ผมจะไม่เชื่อไสยศาสตร์ เวลาตั้งชื่อ ผมก็ตั้งให้มันถูกต้องตัวอักษร ตามตำรา เพราะว่าถ้าต่อไปข้างหน้า เด็กมันรู้ว่าไม่ถูกกับตัวอักษร หรือมีคนไปทักเข้า มันจะรำคาญใจ เลยตั้งตามตัวอักษร มันต้องเลือกเหมือนกัน แล้วที่นี้ก็ต้องให้สัมพันธ์กับนามสกุล แล้วก็ต้องให้มีความหมายดี ให้ใจความแปลกดีสำหรับยึดถือ แต่ว่าไม่ให้ซ้ำกับใคร ๆ ในประเทศนี้ (หัวเราะ) ต้องคิด ๔-๕ ตอนกว่าจะได้สักชื่อหนึ่ง เหนื่อยเหมือนกัน ตอนหลังเลยขอเลิก

บางคนตั้งให้แล้ว เขาบอกไม่ชอบก็มี อย่างสมณีย์ พ่อเขาว่าคล้ายชื่อแม่ชี ผมก็บอกว่าตามใจเราชอบอย่างนี้ คุณไม่เอาก็ได้ ดูเหมือนเขายังใช้อยู่ ลูกชายเจ้าคุณลัดพลี ๒ คน ผมตั้งให้ เขายังชอบใจนัก ตั้งให้ตั้งแต่อยู่พุ่มเรียง คนแรกชื่อรุ่งธรรม เกิดเมื่อเจ้าคุณลัดพลี เริ่มสนใจธรรมะ อีกคนเกิดเมื่อเจ้าคุณกำลังวิ่งเริงทางธรรมะ ก็ให้ชื่อเริงธรรม (หัวเราะ) ชื่ออื่น ๆ ลืมหมดแล้ว (หัวเราะ)

๑ อาจารย์ครับ แล้วความสัมพันธ์กับชาวบ้านนี่มันคลี่คลายมาอย่างไรครับ

ตอนแรกมันก็ผูกพันกันมากอย่างที่เล่ามาแล้ว ลูกเขาก็มาวชกับผมเป็นส่วนมาก ที่ไปวชที่อื่นก็มีบ้าง ไม่มากนัก แต่ก่อนเวลาแขกมาก็ต้องขออาหารจากชาวบ้านมาเลี้ยงแขก หิวปีนโตมาเลี้ยงในวัด มันก็ผูกพันกัน เวลาเจ็บไข้ก็ไปเยี่ยมเยียน โดยเฉพาะท่านพระครูสุตฺตฯ ทำมากที่สุด ใครเจ็บไข้ที่ไหนไปเยี่ยม ในนามของวัด ระหว่างคุณเฉลิมอยู่ก็ทำอยู่มาก มีหยูกมียาไปช่วยเหลือ มีพิธีกรรม ด้านพิธีกรรม สวดมนต์ฉันเพลอะไรก็ไปทำให้ ไปสวดให้ เดียวนี้พระก็ยังไปอยู่ ในด้านพิธีกรรม แต่ผมเองลดลง ๆ ๆ มาให้เวลากับการเผยแผ่ การทำหนังสือ การพูดธรรมะ อีกระดับหนึ่งมากขึ้น ๆ ความสัมพันธ์ก็เริ่มห่างออกมา ๆ เดียวนี้ก็มีร้านค้า เขาก็ซื้อกินเองได้ แรงงานก็จ้างเอา เพราะผมลงไปคุมไม่ไหว มันก็เลยห่างออกไปทุกที จนด้านศีลธรรม ความประพฤติ ปฏิบัติก็เสื่อมลง โดยเฉพาะรุ่นเด็ก ๆ วัยรุ่นตอนนี้ จนถึงกับมาขโมยของในวัดก็ไม่ต้องสรุปว่างานพัฒนาชาวบ้านด้านนี้มันล้มเหลว ผมทำงานอย่างอื่นหมดแรง หมดกำลัง หมดสมอง ไม่มีคนลงไปทำอย่างจริงจังต่อจากที่เริ่มไว้ในระยะแรก

๒ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์เล่าเกี่ยวกับการสวดมนต์แปลแบบสวนโมกข์ ซึ่งทำให้เด็ก ๆ ถิ่นนี้ในยุคหนึ่ง สวดมนต์เป็นกันมากนั้น ผมลืมหายไปว่ามีอะไรเป็นต้นเหตุ จึงทำให้อาจารย์คิดทำบทสวดมนต์แปลขึ้นครับ

คงคิดว่ามันดี ตรงที่มันฟังรู้เรื่อง มีความรอบรู้ของบางคนแถวนี้ เช่นผู้ใหญ่พิศ เป็นต้น ที่มีความประสงค์ หลายคนมีความประสงค์อยากสวดมนต์แปล สมัยโบราณท่านก็มีแปล แต่สวดไม่ได้ สมเด็จพระ

วันรัต (ทับ) ท่านก็เคยแปลไว้ แต่สวดไม่ได้ สวดไม่ลง แล้วต่อมาเจ้าคณะภาคเจ้าคุณธรรมวโรดมองค์ก่อน (วัดราชาธิวาส) ส่งสวดมนต์แปลมาสองสามบท ท่านเป็นเจ้าคณะภาคส่งมาบังคับให้สวด อันนี้เป็นเหตุที่ทำให้รู้สึกกันว่า เอ๊ะ สวดแปลนี้มันดี ท่านมีความคิดแบบคายแลบออกมาชนิดหนึ่ง ไม่ได้มากมายอะไรนัก บทละ ๒ ถึง ๓ นาทีเท่านั้น เราเลยมาแปลให้ทั้งหมด ทำวัตรเช้า วัตรเย็น ก็แปลอาศัยของเก่า ที่เขาแปล ไปได้ ในหนังสือสวดมนต์แปลบ้าง เพิ่มเติมเอาเองตามพอใจบ้าง ให้มันไพเราะเสียงลงกันได้ เอาเด็ก ๆ

รุ่น ๆ แถวนี้นำหัดซ้อมเสียงกันดู ให้ฟังเรียบร้อย สะดวก ลื่น ฟังไม่ขัดหู ตอนแรกคัดลอกกันด้วยมือ ก่อน จนเป็นที่พอใจแล้วจึงพิมพ์เป็นเล่ม (ครั้งแรก ๒๔๙๗) ก็ออกมาเป็นสวดมนต์แปลแบบสวนโมกข์ ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น ทั้งอุโบสถศีล ทั้งปัจจุเวกขณ์ และเบ็ดเตล็ด ตามที่เห็นกันอยู่ มันจะโดยอย่างไรก็ไม่รู้ มันพลุกโดยบังเอิญ คนชอบกันก็เลยแพร่หลาย จนเดี๋ยวนี้มีคนเอาไปสวดกันทั่วประเทศ เป็นหนังสือของคณะธรรมทานที่พิมพ์มากที่สุด พิมพ์เองบ้าง เขามาพิมพ์แจกบ้าง รวม ๆ คงจะหลายแสนฉบับแล้ว (หัวเราะ) ถ้าคณะสงฆ์จะออกแบบสวดมนต์แปลของคณะสงฆ์ออกมา คงจะลำบากเหมือนกัน (หัวเราะ) เพราะชาวบ้านเขาสวดแบบสวนโมกข์เต็มไปเสียทุกหนทุกแห่งแล้ว โรงเรียนบางแห่งเขาก็เอาไปใช้กัน

พระปาสาทิโก ชาวเยอรมัน มาอยู่ที่นี้ แกู้ภาษาไทยพอสมควร แกู้สึกว่าเป็นคำแปลที่เหมาะสมที่สุด เขาแปลกันที่อื่น ๆ มันไม่เป็นที่พอใจ แกก็อยากให้คำแปลที่เหมาะสมที่นำฟิ่งนี้มีขึ้นในภาษาเยอรมัน เลยแปลเป็นภาษาเยอรมัน ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น และข้างในบางบท เสร็จแล้วพิมพ์ที่นี้ แล้วส่งไปเยอรมัน ในห้องธรรมโฆษณาก็มีตัวอย่าง แกเองก็พอแปลจากบาลีได้และเคยเห็นที่เขาแปล ๆ กัน สำหรับจะศึกษา แต่ความหมายมันไม่ลึก ไม่ชัด ไม่เพราะ เหมือนกับฉบับของสวนโมกข์ แกเลยแปลใหม่จากภาษาไทยเลย ไม่ได้แปลจากบาลี

๑๒) ท่านมาอยู่กับอาจารย์ได้อย่างไรครับ

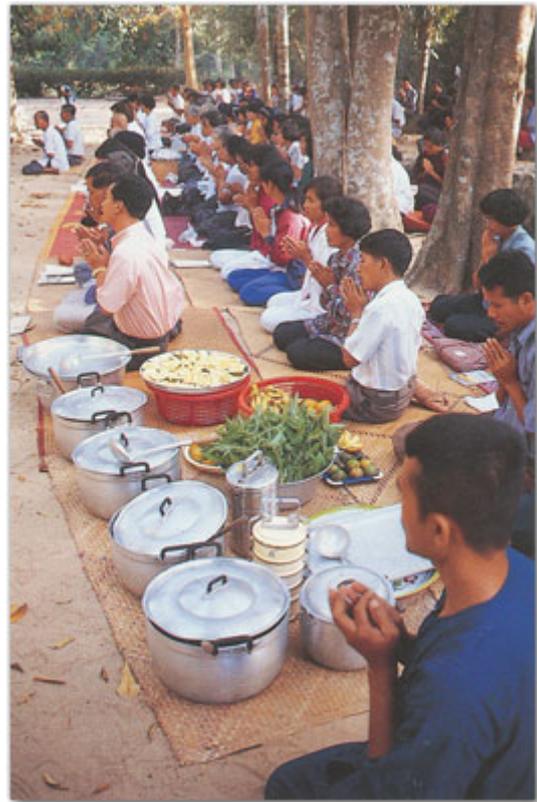
เขามาด้วยกัน ๓ รูป ปาสาทิโก วิมล สิริจันโท เป็นเยอรมันทั้งหมด มาอยู่กันสัก ๓-๔ ปีเห็นจะได้ ปาสาทิโก ดูจะบวชที่อื่นเดีย วิมล บวชที่พม่า สิริจันโท บวชกับสมเด็จพระญาณมุนี วัดจักรวรรดิ (ราชาวาส) ไม่ได้มาบวชที่นี้ ต่อมาสิริจันโท กลับไปญี่ปุ่น ไปศึกษาเซนที่ญี่ปุ่น แล้วสึก วิมล กลับไปเปิดกิจการที่เยอรมัน ปาสาทิโก ไปอยู่ฝรั่งเศส เพื่อค้นคว้าเรื่องที่มีอยู่ในภาษาทิเบต สูตรที่มีอยู่ในภาษาทิเบต เขารู้ภาษาทิเบตพอที่จะทำอะไรได้ เขามาสอบดูว่ามันตรงกับที่อื่นไหม มาสอบกันดูแล้วปรากฏว่าทิเบตน่าสนใจ เดียวนี้ยังทำงานนี้อยู่ แปลสูตรที่เป็นทิเบตซึ่งแปลมาจากสันสกฤตเดิม

สมัยอยู่กับผมก็อยู่อย่างอิสระ คุยสนทนากันบ้างตามโอกาส ความรู้ทางพุทธศาสนาเขาดี เคยเรียนในพม่า รู้ภาษาจีนด้วย วิมลนั้นเคยเรียนในพม่าหลาย ๆ ปี ปาสาทิโกเขาฉลาด เรียนง่าย สิริจันโทจะด้อย

กว่าเพื่อน ไปเรียนเซนที่ญี่ปุ่น วิมโล ดูเหมือนจะทำให้บ่อนติดอยู่พักหนึ่ง แต่เดี๋ยวนี้ถามดู เจียบไปแล้ว อาจจะมีสักแล้วก็เป็นได้

❓ อาจารย์ครับ การที่ให้ชาวบ้านสวดมนต์ในขณะพระฉัน ในวันที่มีการเลี้ยงพระที่นั่นนั้น เป็นการริเริ่มของที่นี่ หรือเปล่าครับ

มันเริ่มที่นี้ (หัวเราะในคอ) มูลเหตุก็คือ มันคุยกัน หนวกหู คุยเรื่องอะไรก็ไม่รู้ จู้กแจ๊กไปหมด ตั้งหลาย ๆ คน หนวกหู เลยตัดบพ อ้าวไหว้พระกัน ขณะพระกำลังฉัน ชาวบ้านก็สวดมนต์ แล้วก็ได้ประโยชน์ พระนั่งฟังสบายเลย ฉันเข้าไปปลาง ฟังไปปลาง ที่สวดบพปัจจุเวกขณียิ่งดีใหญ่เลย พิธีกรรมพวกนี้ มาเริ่มที่นี้ สมัยอยู่สวนโมกข์เก่ายังไม่ได้อะไรกับประชาชน

❓ อาจารย์ครับ แล้วในด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับประชาชนแถบนี้ เช่น งานประจำปีวัดพระบรมธาตุไชยา นี้ อาจารย์เกี่ยวข้องด้วยมากน้อยแค่ไหนครับ

ก่อนที่เขาจะตั้งผมเป็นเจ้าอาวาส ผมก็ช่วยพระครูโสภณฯ (เอียด) ด้วยความคิดอย่างนั้นอย่างนี้อยู่ แล้วพอมาเป็นเจ้าอาวาสเอง ก็ทำเท่าที่ทำได้ โดยมีพระครูสิริศรีวิชัยกิจ รองเจ้าอาวาส เป็นผู้นำ โดยร่วมกับเจ้าคณะอำเภอ ผมคล้าย ๆ กับอยู่รอบนอก เพราะเป็นเจ้าอาวาสที่ไม่ได้อยู่วัดนั้น งานของวัดพระธาตุฯ เขาเคยทำในนามของเจ้าคณะอำเภอทั้งนั้น ก็ทำไปตามเดิม จนเข้ารูปเป็นอย่างนั้น ทำในนามของเจ้าคณะอำเภอ เป็นวัดของส่วนรวม สมัยผมเป็นเจ้าอาวาสขอรับรองไม่มีมหรสพทั้งหลาย ไม่ต้องมี ให้มีแต่พิธีพระ รุ่งโรจน์จริง ๆ เขาก็ไม่มีมหรสพแบบนั้น มาอีกรุ่นหลัง ๆ มาแล้ว จัดให้มีมหรสพกันอย่างสุดเหวี่ยง มันน่าสลดสังเวช หลังงานเลิก ผมเคยเดินดู กำแพงโบสถ์ด้านที่ติดกับโรงเรียน มันดูไม่ได้เลย พอเลิกงานขายของเต็มไปด้วยชนไก่ มันมาทำกันในวัดเลย เหล้าอะไรก็มีขายทั้งนั้น มวยก็มี มีกระทิงระบำจ้ำบ๊ะ การพนันประเภท ๒ การพนันเบา ๆ ก็มี เลยขอรับรองให้เลิก คนที่มีรายได้ก็ไม่ชอบ พวกมันโกรธผมว่าเป็นต้นเหตุให้เลิก ทางอำเภอก็ไม่ชอบ เพราะไม่มีรายได้ นายอำเภอบางคนชอบจัดงานแบบนี้ เมื่อเลิกก็เหลือแต่พิธีพระพิธีกุศล บางปีเขาก็ไปจัดมหรสพที่หน้าอำเภอ พิธีพระทำที่

เพื่อมิให้อุบาสกอุบาสิกานั่งคุยในเรื่องไม่เป็นสาระ ในระหว่างที่พระฉัน ท่านอาจารย์จึงมีกุศโลบาย ให้ญาติโยมที่มาตักบาตรทำวัตรเช้าในระหว่างพระฉันด้วย

วัด มันก็ไปไม่รอด ก็เลยยุบตัวลง ๆ เหลือแต่งงานกุศลล้วน ๆ คำว่างานประจำปีก็หมดไปโดยสิ้นเชิง เหลือแต่งงานมาฆะ วิสาขะ อาสาฬหะ แต่ก่อนนั้นงานประจำปีเขาจัดเดือน ๕

๑ อาจารย์ครับ ปี ๒๕๐๐ กิ่งพุทธกาล ที่หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาประกาศมานานนั้น พอถึงปีนั้น ได้ทำอะไรกันเป็นพิเศษบ้างครับ

เราออกหนังสือเล่มหนึ่งเท่านั้น เพราะทางรัฐบาล ทางกรมการเมืองเขาจัดการอยู่แล้ว เขาจัดกันที่วัดพระธาตุ พอตีผมเกี่ยวข้องเป็นเจ้าของอาวาสอยู่แล้ว ก็เลยทำร่วมเป็นของกลางของบ้านเมืองที่นั่น เท่าที่จำได้ พิธีกรรมก็ไม่มีอะไร สวดมนต์เลี้ยงพระไปตามธรรมเนียม ทางราชการดูเหมือนจะทำการบูรณะวัดเป็นการใหญ่ทั่วประเทศ วัดสำคัญ ๑๔ แห่ง รวมวัดพระธาตุนี้วัดหนึ่งด้วย ให้เงินมา ๓ ล้าน ๔ ล้าน ทางอำเภอ ทางจังหวัดเป็นผู้จัดการทั้งนั้น เราไม่ได้เกี่ยวข้องกับเรื่องเงิน เรื่องทอง การทำวิหารหลวง ทำอุโบสถวัดพระธาตุเป็นเงินกิ่งพุทธกาล

๒ คดีกิ่งพุทธกาลนี้เป็นมาอย่างไรครับ

เป็นเรื่องสมมติ เพื่อจะทำอะไรกันให้ขยันขันแข็ง ไม่พบหลักฐานที่มาในบาลีพระไตรปิฎก หรืออรรถกถา ความคิดแบบนี้เป็นเรื่องที่พูดกันลอย ๆ ในหมู่พุทธบริษัท อาจจะเป็นแบบไตรภูมิพระร่วง ในลังกา อาจจะมีแต่อยู่ในพวกพุทธวงศ์ มหาวงศ์ อาจจะมีบ้าง พระจึงได้ยึดถือกันจริง ๆ จัง ๆ ถือว่าศาสนาจะเสียหาย จนถึงกิ่งพุทธกาล แล้วจะเจริญงอกงามขึ้น กลับเจริญขึ้น เหมือนสากตำข้าวที่กว้ตรงกลาง พอถึงตรงกลางแล้วก็โตขึ้น ถือว่าควรฉวยโอกาสเสริมให้มันกลับเจริญ

๓ อาจารย์ครับ แล้วที่สวนโมกขนิเว เคยทำพิธีรับกฐินหรือเปล่าครับ

เคยปีหนึ่ง (๒๔๙๕) แล้วเลิก ที่จริงเราไม่อยากจะให้มี บอกเขาว่าที่นี่ไม่มีสิมารับกฐินไม่ได้ ก็เลยไม่ได้รับ อยู่มาจน ๔-๕ ปี จนคณะกรุงเทพฯ เขาไม่ยอม คุณประสิทธิ์ จันทแสงสว่าง คุณชำนาญ ด้วย ใครต่อใครอีกหลายคน เขาบอกว่าจะทอดกฐินละนะ ไม่ยอมแล้วละ ก็เลยไปทำกันในทะเลที่ปากน้ำไชยา เป็นเรื่องของเขาทุกอย่าง เขาไม่ยอมเขาจะทำ เขาก็ทำไป นายประสิทธิ์ไปเช่าเรือพระมาจากบ้านดอน ที่เขาเสร็จจากการแห่พระแล้ว เขาคิด ๓ พันบาท ไปเอาบุษบกน้ำมา ลากจูงกันมาจากบ้านดอน มาที่ปากน้ำไชยา ทำพิธีทอดกฐินกันที่นั่น (หัวเราะ) ก็เลยเป็นครั้งแรกและครั้งเดียว มันสนุกก็สนุก ลำบากก็ลำบาก เลยบอกขอที่ไม่ต้องมียกต่อไป จนกระทั่งต่อมาได้วิสุตคามสีมาแล้ว จะทำสังฆกรรมอะไร ก็สะดวกแล้ว ก็ยังไม่อยากทำ มันยุ่ง เลยขอไม่มีจนเดี๋ยวนี้ รับได้แต่เพียงผ้าป่า

คราวนั้นที่มีทอดกฐินมันสนุกเรื่องเล่นน้ำ เรื่องเรือ มีคนเอาเรือมากันเป็นสิบ ๆ หลายสิบลำ เสียค่าใช้จ่ายไปเยอะแยะ ดูเหมือนเหลือเงินสัก ๘-๙ พันบาท (หัวเราะ) โยมวาสณ์ เป็นตัวการเรื่องอาหารการ

กิน เมื่อยังแข็งแรงอยู่ แกมาช่วยบ่อย มาหลายครั้ง เดียวนี้ได้ยินว่าลูกไม่ค่อยไหวแล้ว คงห่อมจนเดินจะไม่ไหวอยู่แล้ว มันเป็นเรื่องนิยม ถ้าใครมาทอดกฐินก็ต้องเลี้ยงเขา เดียวนี้มันมากันเป็นร้อยเป็นพัน ยุ่งตายเลย (หัวเราะ)

อีกอย่างหนึ่ง กฐินเดี๋ยวนี้มันเสียความมุ่งหมายเดิมหมดแล้ว ความมุ่งหมายเดิม เขาต้องการให้ภิกษุเย็บจีวรเป็น ฝีกภิกษุทำการเย็บ ย้อมซัก ทำอย่างที่เราเรียกว่าเป็นกรรมกรกันทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่ยกเว้นแม้แต่อาจารย์อุปัชฌาย์ เจ้าอาวาส แล้วก็สามัคคีกัน ยกให้คนที่เย็บจีวรเก่งที่สุด เดียวนี้ไม่มีแล้ว มีแต่จีวรสำเร็จรูปแล้วก็ยกให้สมภารทั้งนั้น ไม่ได้ประโยชน์ ตามความมุ่งหมายของกฐิน กลายเป็นพิธีรีตองอย่างหนึ่งไป ไม่ต้องมีดีกว่า ก็เลยไม่มีมาเป็นปกติจนบัดนี้

บุษบก ซึ่งใช้เป็นที่ทำสังฆกรรมรับกฐินกลางน้ำในปี ๒๔๙๕
ตั้งแต่ก่อตั้งสวนโมกข์มา มีพิธีทอดกฐินครั้งนี้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น

❓ อาจารย์ครับ ทำไมถึงต้องทำในน้ำครับ

ตอนนั้นที่นี้ยังไม่มีสีมา แต่ตามวินัยทำสังฆกรรมได้ ถ้าทำในน้ำ ที่เป็นน้ำตามธรรมชาติ ที่กว้างใหญ่ ฆราวาคน้ำสาตตถึงไม่ถึง ก็เลยทำอย่างนั้น ทำในทะเล มันจึงเรียกทำในสีมาน้ำ อุทกุกเขปสีมา จะทำในสีมาป่า อรัญสีมา ก็ไม่ได้เสียแล้ว เพราะว่าบ้านรุกเข้ามาใกล้เต็มไปหมด เหลือแต่สีมาน้ำพอทำได้ ก็เลยลองทำกันอยู่ครั้งหนึ่ง

❓ ทำไมท่านจึงอนุญาตสีมาน้ำครับ

อ้าว ก็ต้องไปถามพระพุทธรูปเจ้าดู มันเป็นเรื่องที่พระพุทธรูปเจ้าบัญญัติ สันนิษฐานว่า ทะเลหรือน้ำไม่มีใครถือกรรมสิทธิ์ ถ้าเป็นแผ่นดินมันมีเจ้าของ มีคนถือสิทธิ์ ดังนั้นจึงต้องให้พระเจ้าแผ่นดินอนุญาต สละกรรมสิทธิ์ ให้พระทำได้ ถ้าป่าอย่างสมัยนั้น ก็ไม่มีใครถือกรรมสิทธิ์ ก็เลยอนุญาตอัญญาสิมาอีกอย่างหนึ่ง

๑) อาจารย์ครับ แล้วการเวียนเทียน ในวันสำคัญของสวนโมกข์ เริ่มมาแต่ต้นเลยหรือครับ

ตอนแรก ๆ ที่นี้ไม่มี ไปเวียนที่วัดพระธาตุไชยา ผมก็ยังไปเวียนที่นั่น ตอนหลังมีคนต่างจังหวัดมาค้างที่นี้มากเข้า ๆ เขาไม่อยากจะไปวัดพระธาตุ เขาอยากทำวิสาขะในป่าแบบที่นี้ เลยต้องจัดวิสาขะที่เหมาะสมกับคนที่มาจากต่างจังหวัด ตอนแรกก็มีคน ๑๐ กว่าคน เป็นเวียนเทียนพิเศษ ทำตั้งแต่ตอนเย็น พอค่ำก็ไปวัดพระธาตุ ทำเป็น ๒ ที่ พอเสร็จที่นี้แล้ว ผมก็ไปพูดอะไรที่วัดพระธาตุนิดหน่อย

ก็เลยเกิดวิสาขะแบบที่นี้ มันจะเลิกเสียก็ไม่ได้ เพราะเขายังอุทิศส่วนมากัน และเพิ่มมากขึ้น ๆ คนแถวนี้ก็มาสมทบบ้าง แต่ส่วนใหญ่มาจากต่างจังหวัด ต่างอำเภอทั้งนั้น จนเดี๋ยวนี้ก็มากเท่า ๆ กับที่วัดพระธาตุที่วัดพระธาตุผมไปไม่ไหวก็เลิก ไม่ได้ไป

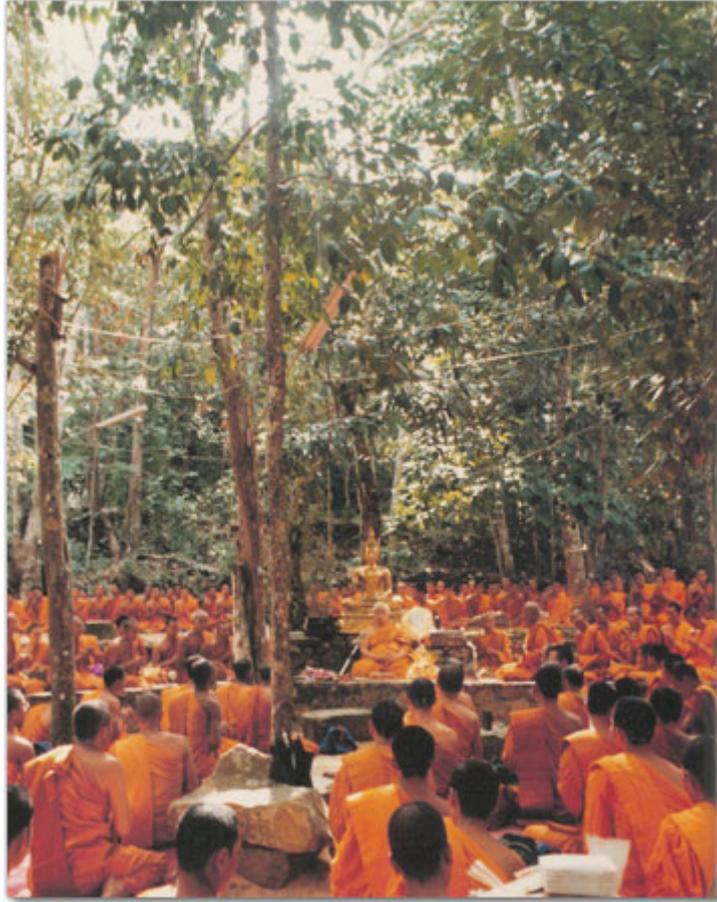
๒) งานอาสาฬหบูชาที่นี้มีก่อนไหมครับ

เรามีก่อน ไม่น้อยกว่า ๔-๕ ปี คนกรุงเทพฯ มาเห็นเข้า คุณชำนาญ เขาก็เอาไปป่าวข่าวทางโน้น ไปขูกันเอง บอกให้มหาเถรสมาคมประกาศ ถ้าไม่อย่างนั้นเขาจะทำเอง (หัวเราะ) ได้ยินว่าพระธรรมโฆษาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดชลบุรี เป็นผู้เสนอในที่ประชุมมหาเถรสมาคม แล้วเขารับรองประกาศทางการว่าวันอาสาฬหะเป็นวันพระสงฆ์ เราถือเป็นวันพระธรรมภิกษุเพิ่งเกิดขึ้น ไม่ใช่พระสงฆ์ มันผิดหลักเสียแล้ว เออวันมาฆะเป็นวันพระธรรมมันไม่ถูก พระสงฆ์ พระอรหันต์ ประชุมพร้อมกัน ๑,๒๕๐ รูป ต้องเป็นวันพระสงฆ์ เดียวนี้ผมยังพูดออกวิทูอะไรบ้างว่าวันวิสาขะเป็นวันพระพุทธรูป วันอาสาฬหะเป็นวันพระธรรม วันมาฆะเป็นวันพระสงฆ์ พูดกรอกหูอยู่เรื่อย แต่ก็ยากที่จะเปลี่ยนแปลง เพราะว่าเขาประกาศไปอย่างนั้นเสียแล้ว แต่มีคนเห็นด้วยกับเรามากกว่าที่จะเห็นอย่างนั้น

เราได้ข่าวพวกสมาคมมหาโพธิ์ที่อินเดีย เขาทำอาสาฬหะกันที่สารนาถก่อนหน้านั้น เราไม่รู้เหมือนกันว่ามันมีวันที่ควรจะบูชาเป็นพิเศษอีกวันหนึ่ง เขาทำกันที่สารนาถ อันเป็นที่เกิดของธรรมจักร หรือที่เกิดอาสาฬหะอยู่แล้ว ดูเหมือนเขาจะทำกันใหญ่โต ถือว่าสำคัญกว่ามาฆบูชาเสียอีก ทางเมืองไทยเรามีแต่มาฆะ วิสาขะ เพิ่งมารู้จักอาสาฬหะกันไม่กี่ปี

๓) อาจารย์ครับ แล้ววันทำวัตรขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ นี้ เริ่มมาอย่างไรครับ

หลายปีแล้ว ๑๐ กว่าปีเห็นจะได้ เป็นเรื่องที่ข้างนอกเขาคิดกันเอง ดูเหมือนพระครูถาวรฯ จะเป็นตัวตั้งตัวตี ร่วมกับเจ้าคณะอำเภอ เริ่มแรก ๆ ไม่กี่คน ผมไม่ได้สนใจเป็นพิเศษ แล้วมันค่อยเพิ่มขึ้น ๆ ขยายกันออกไปถึงชุมพร เจ้าคุณหลังสวนถ้าไม่ป่วยไข้ก็มาประจำ ตอนแรกทำคล้ายเป็นเรื่องส่วนบุคคล เรียกว่าทำวัตร ผมว่ามันเกินไป ผมเรียกว่าวันเยี่ยมสวนโมกข์ แต่เขาไม่ค่อยเรียกกัน

วันขึ้น ๑๓ ค่ำเดือน ๑๐ ของทุกปี พระภิกษุสามเณรทั้งจังหวัดสุราษฎร์ธานีและจังหวัดใกล้เคียง ตลอดจนลูกศิษย์ท่านจากแดนไกลอื่น จะเดินทางมาทำวัตรท่านอาจารย์ เพื่อแสดงความเคารพบูชาแด่พระผู้ใหญ่ ตามสังฆประเพณี ท่านอาจารย์เรียกวันดังกล่าวว่า **วันเยี่ยมสวนโมกข์**

❓ อาจารย์ครับ แล้วทำบุญลดอายุเกิดขึ้นได้อย่างไรครับ

ที่จริงมันไม่มีอะไรเลย พอถึงวันนั้นก็เทศน์พิเศษหน่อย แล้วก็อดอาหาร แต่ก่อนนี้รู้กันแต่คนวงใน คนภายในที่นับถือกันมาก ๆ ทำกันไม่กี่คน ให้ของขวัญ อดอาหาร แล้วมันก็เพิ่มขึ้น ๆ เดียวนี้อดกันเป็นร้อย ๆ มันไปตื่นตื่นสนใจกันทางกรุงเทพฯ แถวนี่เขาไม่ค่อยสนใจกัน เขาถือว่าขัดขวางเขาเสียอีก เขาต้องการให้

มันดี ให้มันครึ่ครึ้น เราไปทำให้มันลด นี่กสนุกขึ้นมาอยากล้อพวกที่ต่ออายุชนิดกลัวตาย เราล้ออายุชนิด
เยาะเย้ยความตาย

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ของทุกปี อันเป็นวันคล้ายวันเกิดของท่านอาจารย์
ที่สวนโมกข์จะมีงาน "ล้ออายุ" ท่านอาจารย์จะงดอาหาร ๑ วัน
และพุทธธรรมะประกอบการวิจาร์ณตนเอง ให้เป็นประโยชน์ต่อคนอื่นไปด้วย
ใครจะให้ของขวัญแก่ท่านอาจารย์ในวันนั้น ก็ร่วมงดอาหารด้วย ๑ วัน
ระยะแรกทำกันเป็นส่วนตัวในวงคนใกล้ชิด เริ่มเมื่อปี ๒๕๑๙ เมื่อท่านอาจารย์อายุครบ ๕ รอบ
ต่อมาก็มีผู้มาร่วมมากขึ้นตามวัยและผลงานของท่าน
และท่านจะบรรยายธรรม ๓ เวลา เช้า – บ่าย – กลางคืน
ช่วงหลังที่สุขภาพท่านไม่ดี จึงลดจำนวนครั้งลง

❓ อาจารย์ อดอาหารแบบเด็ดขาด หรือว่าฉันอาหารเหลวครับ

ฉันน้ำปานะ เดี่ยวนี้มันไม่มีความหมาย ไม่หิว อดสัก ๒-๓ วันคงจะได้ ยังคิดอยู่ถ้าน้ำหนักความอ้วน
ไม่ลด จะอดข้าวเลย อย่างที่ฉันทุกวันนี้ก็ฉันน้อยมาก ๓ เดือนลดลงได้ ๘ กิโลฯ จาก ๑๐๕ มาถึง ๙๗
รูปร่างสบายขึ้น ลูกขึ้นนั่งลงมันคล่องแคล่ว จะลูกจะนอนมันคล่องแคล่วขึ้น ตอนนี้งำลังต่อสู้กันอยู่ ขึ้น ๆ
ลง ๆ ระหว่าง ๙๗ กับ ๙๘ กลับไปกลับมาแต่ไม่เกิน ๙๘ (หัวเราะ)

หลายชีวิตที่ผ่านสวนโมกข์

พุทธทาสภิกขุ และพระภิกษุสามเณรในช่วง ๑๐ ปีแรกของสวนโมกข์แห่งใหม่

❓ อาจารย์ครับ ตอนนี้จะเรียนถามอาจารย์เกี่ยวกับการปกครองดูแลพระเถรตั้งแต่ต้นมานะครับ แรกสุดอยากจะเรียนถามอาจารย์ว่า อาจารย์มีหลักอย่างไรในการปกครองวัด

มันเกือบจะไม่มีหลักอะไร เพราะมันไม่ได้สนใจการปกครอง เพราะไม่มีหัวในการปกครอง นี้อย่างหนึ่ง แล้วอีกอย่างหนึ่งก็อยากจะให้เป็นแบบครั้งพระพุทเจ้า ไม่ต้องมีคำว่าปกครองอะไร ให้ทุกคนรู้สำนึกในหน้าที่และก็ทำหน้าที่ ไม่มีอะไรบังคับ ให้ดูคนอยู่ก่อน แล้วก็ทำให้ทุกคนตกลงกันเอาเอง เรื่องทำกิจต่าง ๆ แม้แต่เรื่องบิณฑบาต เรื่องทำวัตรสวดมนต์ เรื่องศึกษาเล่าเรียน การทำกิจกรรมบริหารรักษาวัด ให้ทุกคนมีสิทธิที่จะออกความคิดเห็น แล้วก็ตกลงกันเอง ตามที่มันมีแบบอย่างมาแต่ก่อน ๆ แล้วก็ทำตามแบบ

เมื่อที่แรก มันอยู่กันเพียง ๒-๓ คน ก็ไม่มีระเบียบอะไร พออยู่ ๔-๕ คนก็มีบ้างแล้วก็โดยธรรมเนียมโดยประเพณี ไม่ใช่โดยกฎอะไรนัก แม้คนจะมาอยู่มากขึ้น ก็คงอยู่อย่างนั้น แม้กระทั่งเดี๋ยวนี้ ก็ยังไม่รู้ว่ากฎหรือระเบียบอยู่ที่ไหน มันก็แปลกอยู่เหมือนกัน ทุกคนก็ดูเพื่อน แล้วทำไปตามที่เรียกว่า ทำไปตามประเพณี ไหว้พระสวดมนต์อะไรต่าง ๆ ไม่ได้บอกกฎเป็นลายลักษณ์อักษร หรือออกเป็นข้อบังคับอะไร มันก็ไม่ค่อยเรียบร้อยนัก บางอย่างไม่เรียบร้อย แต่เราก็พอใจที่ว่าจะอยู่อย่างรับผิดชอบตัวเอง อยู่อย่างไม่มีใครต้องบังคับ เมื่ออยู่กันได้ ก็น่าจะพอใจแล้ว เรียกว่าปกครองชนิดไม่มีใครบังคับ

ทางธรรมะก็รู้กันอยู่ กิจวัตรประจำวันคืออะไร ทุกคนก็พยายามทำให้มากเท่าที่จะทำได้ เรื่องนอกนั้นก็ตกลงกันเอง แม้แต่เรื่องบิณฑบาตก็ตกลงกันเองได้ เป็นสาย ๆ สายละก็คน วันไหนไปทางไหน ตกลงกันเอง เรื่องลาภสักการะก็ไม่มีอะไรมากมาย ก็ไปตามธรรมชาติธรรมดา ในที่สุดก็ตอบไม่ถูกว่ามีระเบียบ

การปกครองอย่างไร เป็นการเสี่ยงดูว่ามันจะเป็นไปอย่างไร โดยเชื่อว่ามันจะเป็นไปโดยชนิดที่ว่าปลอดภัย ไม่มีอะไรเสียหายร้ายแรง จะเสียหายบกพร่องบ้างก็เป็นเรื่องธรรมดา บางองค์เขาลักลอบทำอะไรไม่น่าดู ก็มีบ้างเหมือนกัน

❓ กิจวัตรของพระเถรที่นี้ตลอดกว่า ๕๐ ปี ไม่ได้เปลี่ยนแปลงหรือครับ

ก็เหมือนกันทุกยุคทุกสมัย ไม่ได้ปรับปรุงแก้ไข คือว่าบางยุค คนมันดีหน่อย ก็เรียบบร้อยหน่อย ยุคที่คนไม่เรียบบร้อย ก็มีอะอะบ้าง บางคนก็กลับไป ไม่เป็นเรื่องเสียหายร้ายแรงใหญ่โต เรื่องขโมยสบนุหรือดูจะมีบ้างเป็นธรรมดา มีอยู่ครั้งหนึ่งใครบางคนเอาเหล่าอะไรมา โดยไม่มีใครรู้ แต่มันก็รู้กันจนได้ แล้วเขาก็ไปเสีย เพราะเขาไม่ใช่จะมาอยู่จริง คนมันติดบุนหรือ ติดเหล่า ติดพวกนี้มา แต่ผมไม่ถือว่าเป็นเรื่องใหญ่โต

คณะพระซึ่งฉายรูปไว้ในปี ๒๕๒๕

ต่างคนต่างทำงานตามที่เพื่อนเขาทำ แล้วไม่ได้รับค่าจ้างรางวัล แม้แต่คำว่าขอบใจก็ไม่เคยพูด สรุปลความ เรียกว่าหลักการปกครองไม่มี คิดว่าปล่อยไปตามบุญตามกรรม เป็นการเสี่ยง แต่แล้วก็ด้วยความเป็นผู้ดีมีอยู่บ้าง หลายคนก็โมเลโมเกดดำรงอยู่กันมาได้ ที่ไม่ดีมันก็ค่อยตีตัวออกไป เลยเป็นเรื่องที่ถือว่าไม่มีปัญหา คำว่าการปกครองนั้นไม่รู้จัก ต่อไปก็ไม่แน่ ที่แล้วมาก็มาในลักษณะอย่างนี้ สนใจกันแต่เรื่องวิชาเรื่องธรรมะ เรื่องการปกครองยังไม่เคย ออกปากเรียกตัวมาสอบสวนไต่สวนยังไม่เคยมี

❓ อาจารย์ครับ ยุคที่มีการงานมาก โรงหนังโรงบั้นยังไม่เสร็จนี้ อาจารย์แบ่งงานกันทำอย่างไร

ไม่ได้บังคับ ไม่ได้แบ่ง แล้วแต่สมัครใจ จะไปฝึกการบั้น ฝึกอะไรตามพอใจ โดยมาก จะมีขอร้องบ้าง ก็ท่านไสวหัวหน้าโรงบั้นขอร้องเอง บิณฑบาตกวาดวัด ก็รู้กันอยู่อย่างนั้น ว่าเป็นหน้าที่ วันกรรมกรคล้าย ๆ กรรมกรก็มีมาเรื่อย เป็นที่รู้จักกันว่า วันนี้ไปช่วยทำงาน แล้วแต่จะบอกว่าทำอะไร ก็ได้ทุกคน ยกเว้นบ้างหลายคน เราไม่ได้จู้จี้พิถีพิถัน เอาแต่คนที่สมัครใจ ใครจะชี้เกียจบ้างก็ช่าง เรื่องไหว้พระสวดมนต์ เรื่องปาฏิโมกข์ไม่เคยมีกฎเกณฑ์ ว่าต้องไปทุกคน ถ้าไม่ไปจะถูกลงโทษ ไม่เคยมี การทำวัตรจึงมีน้อยองค์ แต่ลงปาฏิโมกข์ดูจะไปกันมาก ๆ มันพูดไม่ได้ว่ามีการปกครอง มันไม่มีอยู่ในหัว ในเรื่องระเบียบอย่างนี้

เรื่องขัดแย้งต่าง ๆ ก็ไม่ค่อยมีมาถึงผม ท่านโพธิ์เป็นคนไกลเกลี้ยให้เรียบร้อยโดยมาก ผมยังไม่เคยเรียกใครมาปรับความเข้าใจหรือปรับโทษ ก็ต้องเรียกว่ามันพลุค มันบังเอิญที่มันไม่มี แล้วมันก็อยู่อย่างนี้มาได้

ผมเคยร่างระเบียบการปกครองแต่ไม่ได้ใช้ ร่างเฉย ๆ ร่างเล่นสนุก ๆ มีเจ้าอาวาสองค์หนึ่ง แล้วมีเจ้าอธิการครบตามหน้าที่การงาน ๙ องค์ ๑๐ องค์ อธิการโรคภัยไข้เจ็บ อธิการต้อนรับปฏิคม เป็นต้น ทุกอธิการขึ้นกับเจ้าอาวาส ต้องมีคนจำนวนเพียงพอ แบบสวณโมกข์นี้ ถ้าจะทำคนหนึ่งต้องรับหลายหน้าที่ เขียนไว้แล้ว เลิก ไม่ได้นำมาใช้ เพราะวัดยังเล็ก คนน้อยไม่กี่คน เป็นเจ้าอธิการกันหมดวัด (หัวเราะ) วัดใหญ่ก็มีพระ ๑๐๐-๒๐๐ จึงควรทำอย่างนี้

ในยุคบุกเบิก งานก่อสร้างต่าง ๆ จะอาศัยพระเณรในวัด

๒ อาจารย์ครับ ได้ยินว่าสมัยเมื่ออาจารย์ยังมีเรี่ยวมีแรงอยู่ อาจารย์เดินตรวจวัดทุกวัน และดูเอาแรง ๆ ด้วย ถ้าทำไม่ถูก

ผมนี้ก็ไม่ออกว่าเคยเที่ยวไปดูใครแรง ๆ เดินดูมี ไม่ทุกวัน เดินดูความเรียบร้อย ความถูกต้อง เคยเดินดู แต่ไม่ใช่ทุกวัน มันมีการพูดจาเกลี้ยกล่อมให้รักษาเครดิตของตัวเองในฐานะเป็นพระองค์หนึ่ง เคยมีก่อนนี้ที่โรงฉัน ผมก็ไปฉันด้วย พอฉันเสร็จ ก็มีโอกาสพูดอย่างนี้มาก ก่อนนั้นถึงกับอบรมข้อความธรรมะเลย คำบรรยายเรื่องอานาปานสติก็บรรยายหลังฉันอาหาร ที่โรงฉัน ฉันแล้วก็นั่งจกดกัน เคยมีหลายเรื่องดังที่

เคยเล่าแล้ว ที่นี้ก็มักถือโอกาสพูดจาปรับปรุงเกี่ยวกับพระบรมขีใหม่ ให้สำนึกได้เอง ก็ไม่ค่อยมีเรื่อง ไม่มีการปกครองเคร่งครัด

❓ พระที่มาอยู่แล้ว ออกไปวิพากษ์วิจารณ์ในแง่ลบมีไหมครับ

ได้ยินว่ามี แต่ผมไม่สนใจ ไม่ติเตียน เราารู้สึกตัว แน่ใจว่าตัวเองไม่มีอะไรที่เสียหาย ที่ผิด ซึ่งควรแก่การติเตียน ถ้าเป็นการติเตียน มันก็เป็นเรื่องของเขาเอง เขาทำเพื่อประโยชน์ของเขาเอง จึงติเตียนเรา เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นว่า ผมไม่เคยบิณฑบาต โดยเฉพาะสมัยหลัง ๆ เรียกว่า กินดีอยู่ดี ยิ่งกว่าพระลูกวัด เรื่องอย่างนี้ติเตียนได้ (หัวเราะ) พระประจำที่นี้บางองค์ก็ไม่ได้บิณฑบาต โดยมากก็มีเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องทำงานอะไรอยู่ แต่บางองค์ใช้สิทธิเกินไปก็มีเหมือนกัน แต่ไม่ต้องพูดดีกว่า เพราะผมเองก็ไม่ได้ไปอยู่แล้ว จะพูดทำไม แต่เขาก็คงจะเข้าใจกันได้ เขารู้ได้โดยธรรมชาติว่ามันต้องมีการยกเว้นกันบ้าง อะไร ๆ ต้องพิเศษบ้าง เพราะมันละเอียดใจ มันก็เลิกสิทธิพิเศษที่เกินเลยเอง

❓ อาจารย์ครับ พอหลังจากการฝึกเนรขุดพิเศษแล้ว อาจารย์ไม่ได้ตั้งใจจะฝึกใครอีกแล้วใช่ไหมครับ

ไม่ได้ฝึกใคร เห็นแล้วว่ามันเป็นไปไม่ได้

❓ แล้วท่านมหาสำเร็จเล่าครับ

ไม่ได้ฝึกจริงจัง แล้วแต่เขาชอบทำอะไร เพราะเขาเรียนบาลีด้วย รู้บาลีคั่นคำว่าพระไตรปิฎกด้วยตนเองได้ แนะนำให้หัดเทศน์ โครนิมนต์เทศน์ ให้เทศน์ อย่างปฏิเสฐ เพื่อจะได้ชำนาญขึ้น แต่ก็ไม่วาย ไม่รู้ว่าทำอะไรให้ทันสมัยไม่ได้ จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ ก็ยังไม่รู้จักพูดให้ตรงกับสมัยกับบุคคล

เมื่อผมย้ายมาที่นี้แล้ว ท่านยังอยู่สวนโมกข์เก่าต่อ ชอบความว่าง จะมีเวลาอ่านเขียนมาก ถ้าอยู่วัดที่มีอะไรต้องทำมาก ก็ไม่ได้ใช้เวลาส่วนใหญ่เป็นเรื่องการศึกษาส่วนตัว แต่ตอนที่ท่านยังอยู่ที่สวนโมกข์เก่า ก็ยังมีพระอยู่ด้วย ท่านพูดจาดี ส่งเสริมดี ดูเหมือนจะสอนหนังสือให้พระเณรที่อยู่ด้วย ต่อมาท่านต้องกลับไปบ้าน พอท่านไม่อยู่ พระเณรที่อยู่ด้วยก็เริ่มสลาย มหาเจี๋ยงอยู่รังทำย จนกระทั่งเลิกสนิท มหาเจี๋ยงก็ขึ้นมาอยู่เสียที่นี้

ท่านเคยช่วยงานแปลบาลี เรื่องขุมทรัพย์จากพระโฆสฐ์ ท่านทำมาก ถูกกับนิสัย ชอบศึกษาในเรื่องถูกต้องเคร่งครัด วิธีทำ ผมก็ให้สำรวจว่ามีเรื่องอะไรบ้างที่มันเกี่ยวข้องกับหัวข้อนี้ แล้วเอามาเสนอพิจารณา ดูว่ามันจะใช้ได้ไหม ใช้ได้ก็ให้ร่างคำแปลมา แล้วผมแก้คำแปล เสร็จก็เอามาลำดับเป็นหมวดหมู่ ตอนหลังนี้ผมต้องทำเอง

เมื่อต่อมา ท่านออกไปอยู่ทางเกาะสมุย ผมยังบอกให้ช่วยรวบรวมเรื่องบุญตามาให้ที่ ท่านรวบรวมมาให้มหาศาล แต่ไม่ใช่เรื่องบุญตามา เรื่องพว่ ๆ ใช้อะไรไม่ถูก ชีวิตของท่านก็สิ้นโศกไปตามแบบ ยึดมั่นถือมั่นไม่กินเนื้อ ก็เลยทำให้ร่างกายทรุดโทรม

๑ อาจารย์ครับ หลังจากรุ่นท่านมหาสำเร็จ มหาเจี๋ยงแล้ว ต่อมาก็ใครมาช่วยงานอาจารย์อย่างใกล้ชิดอีกครับ

ไม่มี ไม่มีใครเป็นตัวเป็นตนที่จะเรียกว่าจริงจัง คนนั้นนิดคนนี้หน่อย คนที่ช่วยมาตั้งแต่สวนโมกข์ พุ่มเรียงและตามมาอยู่ที่นี้ก็มีผู้ใหญ่ชิต ตอนนั้นตายแล้ว ตอนนั้นแกบวชอยู่ ผมมาอยู่ที่นี้ก็ตามมาช่วยเหลือ อยู่จนลาสิกขา เขาเป็นคนถีนี่เอง บวชที่วัดเวียง แล้วไปอยู่กับผมที่สวนโมกข์เก่า ช่วยทำหน้าที่ในลักษณะแม่บ้าน ช่วยดูแลอาหารการฉัน ติดต่อกับประชาชน เรื่องอาหาร เรื่องแกงแหว คนแถวนี้รู้จักดี จัดสอนหนังสือเด็ก ๆ ทั้งหลายแถวนี้ ตอนนั้นยังไม่มีโรงเรียน เด็ก ๆ มาอยู่กันเป็นสิบ ๆ คน เปิดโรงเรียนเถื่อน ขึ้นอยู่หลายปี สอนแล้วให้ไปสอบวัดแก้ว

พอผู้ใหญ่ชิตลี้กไป คุณเฉลิม (พระเฉลิม ชุตินฺธฺโร) ก็มาทำหน้าที่นี้ต่อมา รับช่วงงานมา คุณเฉลิมเป็นคนสงขลา คงรู้ข่าวสวนโมกข์ทางใดทางหนึ่ง แล้วเสียดมาเพื่อมีประโยชน์

ท่านได้ช่วยบันทึกรายวัน กิจการต่าง ๆ ในสวนโมกข์ไว้หลายปี เรื่องแบบนี้ละเอียดลออ จับประเด็นเก่ง เป็นคนฉลาดที่หายาก เมื่ออยู่ที่นี้เห็นว่าไม่ก้าวหน้า ก็ไปหาทางก้าวหน้า ขึ้นไปอยู่เชียงใหม่พักใหญ่ ไปทำหนังสือพิมพ์ชาวพุทธ ตอนอยู่ที่นี้เคยออกหนังสือพิมพ์กระดาษฟูลสแก๊ป อ่านกันภายในวัดเหมือนกัน ตอนหลังก็กลับไปเป็นเจ้าของวาสที่บ้าน แล้วดูเหมือนท่านปัญญาฯ ขอให้กลับไปช่วยงานที่วัดชลประทานฯ จนเดี๋ยวนี้

๒ อาจารย์ครับ พอหมดยุคท่านเฉลิม ต่อมาก็เป็นยุคอาจารย์โพธิ์ ใช่ไหมครับ ที่ช่วยอาจารย์ทำงานแม่บ้าน อยากให้อาจารย์เล่าเกี่ยวกับท่านไว้ด้วย

ดูเหมือนจะเป็นอย่างนั้น ไม่ได้ชนกัน ไม่ได้ติดกัน มีใครกั้นกลางระหว่างนั้นก็ลืมเสียแล้ว แต่พอมาถึงยุคท่านโพธิ์นี้ไม่ต้องทำหน้าที่ด้านอาหาร ด้านเด็ก ด้านอะไรแล้ว มาแรก ๆ ก็ช่วยทุกอย่าง การเป็นอยู่ การเจ็บไข้ ท่านโพธิ์สอบได้นักธรรมตรี ท่านก็ช่วยเรื่องการศึกษาอะไรไม่ได้ แต่ความรู้มากกว่านักธรรมเอก บางคน เป็นผู้ดูแลพระ เป็นหูเป็นตาดูแลพระ ทำมาหลายปีเต็มที่แล้ว ดูจะมาหลังท่านไสว ผมจำได้เป็น อย่างนั้น ท่านไสวมาเป็นฆราวาส มาบวชที่นี้ บวชวัดชยาราม เรื่องอย่างนี้ผมไม่ได้จดไม่ได้จำอะไร

๓ อาจารย์ครับ แล้วมีใครอีกครับ ตอนนั้นคล้าย ๆ เป็นชุดหลายชีวิตในสวนโมกข์ ขอความกรุณาอาจารย์เล่าไว้ด้วย ดูเหมือนจะมีท่านบุญเอกอีกคนใช่ไหมครับที่ใกล้ชิดอาจารย์

เกือบจะไม่มีอะไรเล่า (หัวเราะ) คุณบุญเอกเป็นเพื่อนไว้คุยเล่น เป็นเพื่อนออกความคิดเห็นอะไรบ้าง บวชจากที่อื่นมาอยู่กับผมหลายปีเหมือนกัน กว่า ๕ ปี ดูเหมือนจะพ้องกับสมัยท่านเฉลิม ตอนนั้นยังหนุ่ม เป็นคนโหดะ ชัดคอหน่อยก็โกรธ (หัวเราะ) มันแปลกดี มันอยากโกรธ ล้อให้โกรธ แต่ไม่ผูกโกรธ หายเร็ว

การศึกษาธรรมะก็คุยกัน ตามปัญหาที่มีบ้าง แล้วก็ให้เขาช่วยอ่านหนังสือแล้วมาเล่าให้ผมฟัง แล้วก็ช่วยทำบัญชีหนังสือ บัญชีเรื่องทุกอย่างในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนานั่นแหละเป็นขึ้นเป็นอัน ให้ความสะดวก แล้วก็มิกล้องเล็ก ๆ ช่วยถ่ายรูปบ้าง อยู่กฎที่คุนพรเทพอยู่เดี๋ยวนี้ เวลาออกความเห็นก็แปลกดี เป็นความคิดเห็นที่มีค่า เคยรับราชการเป็นนายร้อยตรีมาก่อน แล้วตั้งใจบวช ต่อมาก็แยกไป คงเรื่องอยากสึก คือมันหมดหนทางก้าวหน้าอะไรถ้าอยู่ที่นั่น ออกไปแล้ว ก็กลับไปสึกที่บ้าน เดียวนี้ก็ทำหน้าที่หัวหน้าอุบาสกอยู่วัดชลประทานฯ

? อาจารย์ครับ แล้วพระนาคนเสนาเล่าครับ

เขามาอยู่ในฐานะนักเรียนทุนของอินเดีย มาศึกษาในประเทศไทย มาจากอินเดียก็ขึ้นทะเบียนเป็น วัดเบญจมฯ รู้เรื่องสวนโมกข์ก็มาขออยู่ด้วย ตอนนั้นดูเหมือนจะได้พรรษา ๔ พรรษา ๕ แล้ว เขามาอยู่ที่เรียน ของเขาเอง ผมไม่ได้สั่งสอนอะไร เพียงแต่คุยกันบ้าง มาตอนนั้นเริ่มสร้างโรงปั้นพอดี ก็มาช่วยแนะนำให้ปั้น หน้าเป็นแขก ก่อนนี้เราปั้นหน้าไทยเสียหมด แก้กช่วยบ้างเป็นชิ้นเบ็ดเตล็ด บั้นรูปผมอยู่รูปหนึ่ง ใคร ๆ ก็ว่าไม่เหมือนทั้งนั้น แล้วให้ท่านทองสุขช่วยแก้

ท่านเป็นคนฉลาด ฟันความรู้ภาษาอังกฤษดีพอสมควรมาแล้วจากอินเดีย แล้วชาวอินเดียเขาก็รู้ฮินดี รู้สันสกฤตมาแล้ว เรียนภาษาไทยก็ง่าย เรียนได้เร็ว ตอนมาใหม่ ๆ ความรู้พุทธศาสนาไม่ค่อยดี แต่ตอนนี้ดีพอสมควร แปลอานาปานสติฉบับสมบุรณ์เป็นภาษาอังกฤษ ผมว่าพอใช้ได้ เป็นนักทำสมาธิด้วย อยู่ที่นั่น พรรษาเดียว แล้วไปอยู่กับอาจารย์แป้นที่นครศรีธรรมราช ตอนหลังกลับไปอยู่วัดเบญจมฯ แล้วไปทำงาน เผยแพร่ที่อังกฤษ ถู่มังสวิวัติด้วย แขกอินเดียที่กรุงเทพฯ หลายคนพอใจ ติดต่อช่วยเรื่องเงินเรื่องทอง เดียวนี้ไปอยู่อังกฤษ แต่ยังไม่ทำงานไม่ได้ผลอย่างที่หวัง

? อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์พงศ์ดีเล่าครับ

ช่วยทำงานโยธา งานออกแรง ไม่ได้ศึกษาธรรมะกับผมโดยตรง ฟังเอาเอง เมื่อผมแสดงธรรม ไม่ได้สอนพูดกันเฉพาะตัว ทำงานทางกรรมกรเก่งมาก เรื่องสมาธิอยู่ที่นี้ยังไม่ค่อยสนใจเท่าไร ไปเอาจริงเอาจัง ตอนอยู่เชียงใหม่ ผมก็ไม่ได้สอนสมาธิกรรมฐานโดยตรง สอนหลักทั่ว ๆ ไปจากพระไตรปิฎก คือพูดให้ฟัง หรือบอกให้รู้ ไม่ใช่เรื่องปฏิบัติโดยตรง ถึงเดี๋ยวนี้ก็เหมือนกัน ไม่ได้สอนโดยตรงเพื่อการปฏิบัติ แต่ว่าสอนเรื่องราวให้

? แล้วท่านบัญญัติเล่าครับ

ก็เหมือนกัน ช่วยงานกรรมกร ตัวเล็ก ๆ แต่แข็งแรง ตัดเหล็กเป็นว่าเล่น ช่วยตัดเหล็กในการสร้างเรือ เป็นส่วนมาก เป็นคนมานะ ใจเข้มแข็ง อยู่กับผม ๒-๓ ปีเป็นอย่างมาก

? อาจารย์ครับ แล้วหลวงพ่อกวางเล่าครับ

มาเป็นฆราวาส พอจะไปอินเดียก็เลยชวนไปด้วย เป็นผู้ช่วยทำหน้าที่ล่าม พอกลับมาแล้ว ได้เวลาพอสมควรก็บวช ผมบวชให้เอง ก่อนบวชก็มีความรู้ทางธรรมะมาบ้างแล้ว อ่านหนังสือเซน หนังสือธรรมะภาษาอังกฤษมาบ้างแล้ว เป็นคนมีความคิด มีปัญญา มีความเฉลียวฉลาดเป็นพื้นฐาน ก่อนมาบวชเป็นช่างเอนจิเนียร์ ตำรับตำราทางวิศวกรรมมีมากมายก่ายกอง มอดกินหมดแล้ว อยู่ด้วยกันไม่นาน ก็ขออนุญาตไปอยู่ที่ถ้ำเขากรด คิดว่าสามารถจะอยู่คนเดียวได้ อยู่มาเรื่อย ๆ จนกระทั่งสู้ไม่ไหว มันไม่ค่อยได้รับประโยชน์อะไร เจ็บไข้ได้ป่วยด้วย เป็นโรคสีดวงประจำ คุณโพธิ์ก็ไปรับกลับมาอยู่ที่นี้

? อาจารย์ครับ แล้วการอธิบายภาพที่โรงหนั่ง อาจารย์ฝึกพระขึ้นมามีอย่างไร

แรก ๆ ผมอธิบายเองอยู่พักหนึ่ง จนกว่าพระทั้งหลายเริ่มเข้าใจ จึงอธิบายได้ ภาพพุทธประวัติหินสลักด้านนอก ผมอธิบายเองอยู่นาน ด้านในดูเหมือนคุณโกวิทเป็นรุ่นแรก เป็นผู้เขียนด้วยแล้วอธิบายด้วย ก็มีคุณสุชาติเป็นผู้รับช่วงการเขียน ช่วยอธิบายต่อ ๆ มากันเรื่อย ๆ อธิบายโดยไม่มีใครสอน โดยเฉพาะเคยฟังมากเข้า ก็อธิบายได้ อธิบายเสริมความคิดเห็นของตนเองเข้าไปบ้างก็ไม่มีไร คุณวรศักดิ์เป็นรุ่นต่อ ๆ มา ที่หลังคุณโกวิท

ผมเพียงแต่ทำอะไรไปตามหน้าที่ ไปตามความพอใจ ที่นี้ใครจะเรียน ใครจะศึกษาก็ดูเอาเอง มหาประทีป คุณพยอม ก็แบบเดียวกัน ไม่ได้สอนให้โดยเฉพาะสักคนเดียว การเป็นอยู่ เป็นการเรียนการสอนอยู่ในตัว เขาเรียนเอาเอง ฟังเอาเอง เก็บเอาเอง แล้วเขาก็เรียนนักธรรมกันมาแล้วทั้งนั้น มันก็มีความคิด ความเห็นส่วนตัวแล้วทั้งนั้น พุดไปก็ต้องมีที่ไม่ตรงกัน จะต้องมีเป็นธรรมดา ก็เลยไม่พุด เพียงแต่พุดให้คนอื่นฟัง แสดงธรรมให้คนอื่นฟังหรือจะทำอะไรก็ตาม เขาดูเอาเอง เห็นเอาเอง เลือกเก็บเอาเอง

ในยุคแรกนั้น

ท่านอาจารย์จะเป็นผู้บรรยายภาพต่าง ๆ

ในโรงหนังด้วยตนเอง

แล้วจึงให้พระค้อย ๆ ฝึกฝนตนเอง

จากการฟังท่านอาจารย์

จนทำหน้าที่เป็นผู้บรรยายแทนในปัจจุบัน

พระพยอม กลฺยาณ

ก็เคยเป็นผู้บรรยายภาพในโรงหนังอยู่

หลายปี

๑ อาจารย์ครับ แล้วอย่างมหาเอี้ยนละครับ

มาเป็นฆราวาสจะบวช ก็ขอรับรองว่าอย่าเพิ่งบวช ดูไปก่อน หลายปีจึงพอใจ จึงบวช อยู่แบบคุณสุจิต พ้องสมัยกัน ระหว่างเป็นฆราวาสอยู่ก็ทำงานทำการทุกอย่าง ช่วยคุณสุจิตเป็นส่วนมาก เพราะมีแรงน้อย ร่างกายอ่อนแอ ได้มามาก่อนตอนเป็นเณร แล้วสึก พอบวชอยู่สักปีก็กลับไปบ้าน ไปสร้างวัดสร้างวา ตอนอยู่นี้ก็แบบคนอื่น ๆ ความรู้ธรรมะเก็บเอาเอง คุณถวิล คุณดาวเรือง ใครต่อใครก็เหมือนกัน ท่านถวิล ส่วนมากก็อยู่โรงปั้น แล้วก็เก็บเอาเอง

ตลอดเวลาช่วงนี้ ผมมีความคิดเปลี่ยนแปลง รู้สึกว่าไม่ไหว ช่วยไม่ขึ้น ให้มันเป็นไปตามอิทัปปัจจยตา ไม่ได้มีเจตนาเจาะจงที่จะพัฒนาใครโดยเฉพาะ เพราะผมมีเรื่องยุ่งมากเหลือเกิน ช่วงที่เป็นกรรมการสงฆ์จังหวัด มีหน้าที่ช่วยเผยแผ่ทั้งหมด ทั้ง ๑๔ จังหวัด กรุงเทพฯ ก็ยังไปอบรมผู้พิพากษาอยู่ ผมไม่เคยคิดที่จะสร้างระบบการทำงาน เพราะไม่เชื่อความสามารถของตนเองในด้านนี้ มันก็ได้ผลเท่าที่เห็นอยู่ ครั้ง ๆ กลาง ๆ ต่อมาเขาก็ไปตั้งตัวเองกันทุกคน

๑ อาจารย์ครับ พระที่รับใช้อาจารย์อย่างใกล้ชิดแบบหลวงพี่สิงห์ทอง ก่อนหน้านี้มีใครบ้างครับ เข้ามารับใช้อาจารย์ได้อย่างไร

เขาก็เข้ามาเอง สมัครหรือพอทำอะไรได้ก็มอบให้ทำ ก็ต้องใกล้ชิดเข้ามาเอง ที่ใกล้ชิดก็ไม่ใช่เรื่องหนังสือ ผมพิมพ์ดีดเองทั้งนั้น เพิ่งมาสมัยคุณพรเทพที่ทำหน้าที่คล้าย ๆ เลขานุการ เพราะร่างกายไม่ไหวแล้ว อย่างสิ่งทองเขาก็เข้ามารับใช้เป็นส่วนตัว ใช้สารพัดอย่าง ภาษาอังกฤษ เรียก แมน ออฟ เวิร์ด รับใช้ทุกอย่างทุกประเภทที่เขาทำได้ เรื่องกิน เรื่องอยู่ เรื่องเจ็บ เรื่องไข้ เรื่องพาแขกหรือไปพัก เรื่องเงิน เรื่องทอง น่าอัศจรรย์ ทำงานมาก รับแขกก็เยอะแล้ว ยังซักผ้าโดยไม่ต้องใช้ ผมจึงรู้สึกว่ามันเป็นการฟลุคทุกอย่าง คนนั้นคนนี้ตามแบบของตน ๆ

ก่อนสิ่งทองก็มีพระนันท์ ตอนนี้อยู่บ้านเกิดเมืองนอนที่พะเยาแล้ว ถัดนั้นมาก็มีแผน ตอนนี้เป็นมหาแล้วไปอยู่ทางนครปฐม อยู่วัดไร่ขิง ตอนนั้นผมอยู่ข้างล่างกุฏิคุณนุ้ยก็มีภริยา แต่ตอนนั้นถูกระเกี่ยวกับเงินทองไม่มากเหมือนเดี๋ยวนี

ตอนภริยาก็ช่วยเหลือให้เรียนเรื่องกล้อง เรื่องวิทยุ ส่วนนักธรรมอะไรเขาก็เรียนสอบเอง ถึงเวลาก็จะไปตามกิลเลสของคนหนุ่มแล้วไปฝึกเรื่องวิทยุกับหมอไพบูลย์ที่หาดใหญ่ จนกลับมา ก็ช่วยตัวเอง เปิดร้านซ่อมวิทยุ แล้วไปทำสวนยาง ผมจึงไม่รู้สึกรู้ว่าควรจะเรียกตัวเองว่าอาจารย์ หรือเรียกใครว่าศิษย์ เพราะไม่มีเจตนา เขาดูแลตัวเขาเอง

๑ อาจารย์ครับ แล้วมหาวิจิตรเข้ามาช่วยงานหนังสือของอาจารย์ได้อย่างไร

เขามาเอง ได้ประโยค ๕ มาแล้ว ได้ยินข่าวสวนโมกข์ก็มาที่นี่ มีอะไรแปลก ๆ อยู่ คนเข้าใจไม่ได้ พูดจาอะไรแปลก ๆ จนเดี๋ยวนีมาช่วยงานเกี่ยวกับแปลบาลี ดูเหมือนจะเริ่มที่ปฏิจฉสมุขบาทจากพระโอบุสฐี เขาร่างคำแปลเสนอมาให้ ผมแก้ตามใจชอบหมด บางทีอธิบายให้ฟังก่อนแล้วค่อยไปยกร่างมา เมื่อยยกร่างมาแล้วก็แก้ตามที่ต้องการอีก ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับภฏภาษาบาลีไวยากรณ์ เขาเพิ่งเรียนมาใหม่ก็ยังไม่จำแม่น เขาแม่นยำคนเดียว เขาเคยเรียน เคยเป็นครูสอน ผมเหลว ลืมหมด คำนี้ทางไวยากรณ์แปลได้ก็อย่างต้องถามเขา เขาว่าให้ฟัง เรื่องอย่างนี้ต้องฟังเขา

๒ อาจารย์ครับ ผู้ที่เข้ามาอยู่ในเขตอุบาสิกของวัดรุ่นแรกเข้ามากันได้อย่างไรครับ อย่างที่อาจารย์เรียกพีศิล นาย่อม โยมเงินอะไรพวกนี้

เรื่องนี้มันก็ตอบยาก พีศิลแก้วรู้เรื่องสวนโมกข์ก็มาเที่ยว แล้วก็อยากจะอยู่วัด เทียวมาหลายวัดแล้ว ก็มาพบวัดนี้เข้า แกเป็นคนบางโน เป็นลูกคนมั่งมีแบบเก่า ที่เขาเรียกว่านายเรือ ไปค้าเรือสำเภาใหญ่ ต่อมาได้สามีแล้วแยกกัน ตัวคนเดียวก็มาขออยู่ แล้วนาย่อมก็คงรู้จักกับพีศิลเป็นเหตุให้มา เป็นคนที่อยากจะจบชีวิตในวัดเหมือนกัน ความรู้ทางธรรมะก็ศึกษาเอง ฟังเอาเอง ก็พอรู้เรื่องที่จะดำรงจิตของแก แต่นาย่อมยังชี้

โมโห ซี้กิมเลี้ยงที่ตายไปแล้วนั่นจำกรรมะไว้ได้มาก จิตใจค่อนข้างดี ค่อนข้างมีกรรมะ แต่ไม่ถึงขนาดเป็นนักศึกษา คนนี้เป็นญาติข้างพ่อ แก่เพียงแว้งคว้างอยู่ตามวัดต่าง ๆ ทางหัวหิน ในที่สุดก็มาอยู่ที่นี้

โยมเจนนั่นรู้จักกันที่กรุงเทพฯ มากเข้า ๆ เมื่อผมไปกรุงเทพฯ ที่ไร ก็ไปเลี้ยง ไปอะไรที่พุทธสมาคม รู้จักกันมากขึ้น ๆ แก่ก็ตามมาดู แล้วขอผมมาอยู่ที่นี่ จะอยู่เลย ก็ปลูกบ้านอยู่เลย คนอื่น ๆ ก็มาคล้าย ๆ แบบนี้ พอใจอยากจะทำชีวิตในวัด จึงเกิดเป็นนิคมคนแก่ขึ้นมา

พระเณร และอุบาสกอุบาสิกา ในปี ๒๕๐๔

๑ อาจารย์ครับ แล้วที่มีคนเขียนไว้ใน ๕๐ ปีสวนโมกข์ เกรงว่าอีกหน่อยเขตอุบาสิกาก็กลายเป็นบ้านพัก ร้อนของลูกหลานคนที่สร้างไว้ และไม่ได้เป็นพวกที่มีศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เป็นไปได้ไหมครับ

คงเป็นไปได้ คุณดูซิ บ้านคุณนายทวี ลูกหลานอะไรกัน เดียวนี้กลายเป็นที่พักรับแขกไปแล้ว เขาพูดเป็นธรรมเนียมกันเองว่า ถ้าเด็ก ถ้าไม่อยู่ต้องให้วัด เด็ก ๆ ลูกหลานที่จะมาอยู่วัดก็หายาก เพราะมันไม่สนุก มันไม่อยากมาเองแหละ มันไม่เหมือนบ้านพักตากอากาศ อย่างบ้านน้ำเลี้ยงที่ตายแล้ว แก่ก็ไม่มีลูกหลานที่ไหนมาอยู่ ซี้จุกก็เฝ้าไป บ้านน้ำทรัพย์ที่ตายแล้ว ก็ไม่เห็นมีลูกหลานที่ไหนมาอยู่ คนอื่นที่จำเป็นใช้ทางวัดก็จัดให้เข้าไปอยู่

๒ อาจารย์ครับ ผมเคยเห็นประกาศในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ทำนองอาจารย์ประกาศไม่ยอมมีลูกศิษย์ อาจารย์มีมติเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างไรครับ

ก็ถูกแล้ว ไม่เคยจะให้เป็นผู้ฝึกสอน หรือว่าทำอย่างลูกศิษย์ แต่ทำอย่างเพื่อนมนุษย์ ช่วยตามเท่าที่จะช่วยได้ เขาจัดของเขาเอง ให้เป็นอาจารย์ เป็นลูกศิษย์ ผมไม่ได้คิด ไม่ได้มีความคิด เพราะเราจะช่วยอย่างไร เพื่อนมนุษย์ ตามธรรมเนียม ตามประเพณีเรา เป็นผู้สูงอายุ อยู่ในลักษณะสมภาร เป็นเจ้าอาวาส คนเหล่านี้ก็เข้ามาขออาศัยอยู่ด้วย เพื่อการศึกษาธรรมะ เราก็ทำไปตามธรรมเนียม ไม่มีเจตนา

❓ อาจารย์ครับ ด้านนี้จะมองเป็นจุดอ่อนของอาจารย์ได้ไหมครับ คืออาจารย์เองไม่ได้เรียนจากครูคนไหน ไม่ได้มีใครเป็นครูฝึกอย่างจริงจัง

ถูกแล้ว ไม่เคยมีใครเป็นครูเป็นอาจารย์อย่างจริงจัง เป็นจุดอ่อนหรือไม่อ่อนก็ไม่รู้

❓ แล้วอีกอย่างหนึ่ง อาจารย์มุงทำงานมาก มุงความสำเร็จของงานมากกว่าให้ความสนใจตัวบุคคล ใช่ไหมครับ

ไม่มีเวลาที่จะไปช่วยคนจริงจังจริงๆ มีแต่ทำงานของตัวเองให้สำเร็จเป็นตัวอย่าง เขาก็ดูเอาเอง ผมถือว่าผมเทศน์ให้คนอื่นฟังเป็นการสอน ใครอยากจะทำก็เอา รู้สึกเขาพยายามเทศน์ให้เหมือนผมทั้งนั้น แต่ก็ทำได้เท่าที่ทำได้

❓ อาจารย์ครับ แล้วอีกอย่างหนึ่ง คนมีฝีมือหลายคนที่ผ่านมา แล้วไม่ได้อยู่ทำงานเป็นหมู่เป็นคณะนั้น เป็นเพราะอาจารย์ยกย่องให้เกียรติเขาน้อยเกินไปหรือเปล่า

ก็อาจจะเป็นไปได้ จะไม่ได้เอาใจใส่เลยก็ได้ เราทำของเราไป ก็ดูตัวอย่างเอาเอง แล้วก็ไม่รู้จะยกย่องอะไร

❓ อาจารย์ครับ อย่างสมัยหนุ่ม ๆ อาจารย์ไม่เสียดายบ้างหรือครับ เวลาคนใกล้ชิดจากไป ไม่รู้สึกอกหักหรือครับ

(หัวเราะ) มันจะเทียบกับอกหักไม่ได้ มันไม่ทันจะเสียดาย เขาค่อยถอยค่อยห่างออกไป ไม่ได้ยื่นคำขาด ยื่นคำบอกลา ผมไม่มีเรื่องเสียดาย ผมถือว่า เหตุปัจจัยอย่างไรก็ไปอย่างนั้น

ราชการคณะสงฆ์และพระผู้ใหญ่ที่รู้จัก

พุทธทาสภิกขุ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อปี ๒๔๙๐
ในช่วงก่อนที่สวนโมกข์จะได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแสดงเขตโบสถ์ในปี ๒๕๑๕ นั้น
การประกอบพิธีอุปสมบทจะทำที่โบสถ์วัดชยาราม (ภาพปี : ๒๕๐๘)

❓ อาจารย์ครับ ทราบว่าอาจารย์เคยรับราชการคณะสงฆ์อยู่ระยะหนึ่งใช่ไหมครับ ขอความกรุณาอาจารย์
เล่าความเป็นมาไว้ด้วย

ก็ช่วงระยะสั้น ๆ เขาเปลี่ยนระบบการปกครองคณะสงฆ์เป็นระบบประชาธิปไตย มีสังฆสภา สังฆ
นายก มีการบริหาร ๔ องค์การ อยู่ ๆ ผมก็ได้รับหนังสือแต่งตั้งให้เป็นองค์การเผยแพร่ประจำจังหวัดสุราษฎร์
ธานี (๒๔๘๗) เป็นตำแหน่งควบคุมดูแลการเผยแพร่ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ตอนหลังผมพบเจ้าคุณเกษม
บุญศรี ซึ่งรู้เรื่องนี้อยู่บ้าง ถามว่าจะแต่งตั้งให้เป็นอะไรทำไมไม่ทาบทามกันก่อน ทำอย่างนี้ไม่เข้าท่าเลย ก็
เลยหัวเราะกันใหญ่แล้วบอกว่า ถ้าถามก็ไม่เอาละสิ เลยตั้งมาเลยไม่ต้องทาบทาม (หัวเราะหึ ๆ)

❓ อาจารย์ครับ อาจารย์ได้ทำอะไรบ้างในตำแหน่งเผยแพร่จังหวัด

ไม่มี นอกจากเวลาประชุม ไปพูดอะไรบ้างในที่ประชุม ศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัด อบรมเจ้าคณะสังฆาธิ
การกันที่นั่น ผมมีบรรยายเรื่องต่าง ๆ ที่เขามอบให้ เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาสต่าง ๆ อบรม
กันที่นั่น ผมไม่เคยใช้อำนาจหน้าที่เรียกประชุมผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเองเลย (หัวเราะหะ ๆ)

ต่อมาไปประชุมระดับภาคกับเจ้าคณะภาค (พระศาสนโสภณปลอด) ท่านตั้งให้ผมเป็นองค์การเผยแผ่ประจำภาค ๕ (๒๔๙๒) มีอำนาจเรียกประชุมอะไรได้ ผมก็ไม่ได้ทำอะไร นอกจากเวลาเขาเรียกไปประชุม ไม่เคยใช้อำนาจหน้าที่ในการสั่งการจัดการอะไร เป็นตำแหน่งสมัครเล่นเท่านั้น (หัวเราะเบา ๆ)

๑) อาจารย์ครับ แล้วสมณศักดิ์ พัตยศต่าง ๆ อาจารย์ได้มาอย่างไรครับ เกี่ยวกับตำแหน่งหน้าที่การงาน หรือเปล่า

ดูเหมือนจะไม่เกี่ยวข้องกันนัก สมณศักดิ์ต่าง ๆ นั้น เจ้าคุณศาสนโสภณ (ปลอด) เป็นผู้จัดการให้ ท่านสนับสนุนผมสุดเหวี่ยง ที่ได้เป็นพระครู เป็นเจ้าคุณ เป็นอุปัชฌาย์ก็องค์นี้แหละ ท่านอยู่วัดราชาธิวาส เคยเป็นเจ้าคณะภาค ตอนนั้นเป็นพระธรรมโฆษาจารย์

๒) สมณศักดิ์ต่าง ๆ อาจารย์ได้รับตามลำดับอย่างไรครับ

ไปค้นเอาเองสิ (หัวเราะดู ๆ) มันก็เริ่มเป็นพระเงื่อม แล้วก็ป็นมหาเงื่อม (๒๔๗๓) แล้วก็ป็นพระครูอินทปัญญาจารย์ (๒๔๘๙) ต่อมาก็ป็น พระอริยนันทมุนี (๒๔๙๓) ป็นพระราชาชยกี (๒๕๐๐) แล้วครั้งหลังสุดก็ป็น พระเทพวิสุทธิเมธี (๒๕๑๔) (หัวเราะ)

ตอนป็นอุปัชฌาย์ (๒๔๙๐) ป็นเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุฯ (๒๔๙๒) และป็นอริยนันทมุนีดูเหมือนจะในเวลาไล่ ๆ กัน

๓) อาจารย์ครับ อาจารย์ไม่ได้ทำงานคณะสงฆ์จริง ๆ จัง ๆ ทำไมเขาจึงให้ยศฐาบรรดาศักดิ์พวกนี้ล่ะครับ

ผมก็ไม่ทราบ เขาอาจจะถือว่า งานสอนโมกข์ป็นงานที่มีประโยชน์ต่อสังคม ป็นความชอบในทางราชการบ้างก็ได้ อย่างนี้เขาถือว่าเอื้อเพื่อป็นพิเศษ ตอนป็นพระครูอินทปัญญาจารย์ ทางนี้ก็ไม่ได้ทำเรื่องขอขึ้นไป โดยปกติพระผู้ใหญ่ในท้องถิ่นที่มีหน้าที่ จะป็นผู้ทำเรื่องขอขึ้นไป แต่กรณีของผมป็นเรื่องผู้ใหญ่ข้างบน ทางนี้ก็ประหลาดใจกัน เจ้าคณะจังหวัดยังไม่รู้เรื่องเลย

๔) อาจารย์ครับ พัตยศต่าง ๆ นั้น อาจารย์ไปรับที่กรุงเทพฯ หรือครับ

ตอนป็นพระครูอินทปัญญาจารย์ ไปรับที่จังหวัด ทำพิธีกันที่วัดธรรมบูชา ป็นวัดธรรมยุต มีผู้ได้รับพระครูรูปหนึ่ง เจ้าคุณรูปหนึ่ง ต่อ ๆ มาต้องเข้าไปรับที่กรุงเทพฯ ผมบอกไม่สบาย ไม่ได้ไป ให้กรมการศาสนาเก็บไว้ แล้วคุณพัฒน (นิลวัฒน์นนท์) ไปเอามาให้ ๒ คราว ครั้งสุดท้าย เจ้าคุณปัญญาฯ เอามาให้ ที่ว่าไม่สบายนั้น มันเกี่ยวกับประสาทการทรงตัวไม่ดี เดียวไปล้มในทีประชุมก็เสียหายหมด

๕) มีการฉลองกันหรือเปล่านั้นครับ

ตอนเป็นพระครู เขาฉลองรวมกันทั้งหมด มาตอนหลัง เราไม่ได้ไปรับ ใครเขาจะฉลอง ที่ระยะนาน มากจึงค่อยไปเอามา เมื่อถึงคราวจำเป็นจะต้องใช้พัด เช่น เวลาไปรับกฐินพระราชทานที่วัดบรมธาตุฯ หรือ เมื่อเจ้านายเสด็จ อย่างวันก่อน เจ้าฟ้าชายทรงมายกฉัตรยอดพระธาตุ เราต้องไปอยู่ในที่ประชุมด้วย ก็ต้องใช้พัด

ขบวนแห่จากวัดชยารามมาวัดพระบรมธาตุไชยา ในปี ๒๔๙๒
เมื่อครั้งพุทธทาสภิกขุ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุไชยา ซึ่งเป็นพระอารามหลวง

❓ อาจารย์ครับ อาจารย์เคยเขียนไว้ว่า เป็นหลวงตาดีกว่าเป็นเจ้าของ แล้วการที่อาจารย์ยอมรับยศศักดิ์พวกนี้ จะไม่ขัดกับที่เขียนไว้หรือครับ

กลอนนั้นมันเขียนทีหลัง เขียนไว้ที่ภาพรับพัดยศ ไม่รู้ไปอยู่ไหนแล้วรูปนั้น (หัวเราะ) แต่เป็นภาพที่เผยแพร่ไม่ได้ มันอวดดี มันกระทบกระเทือน คุณูกคนให้พัด คนแต่งตั้ง พระนาคนเสนเคยชวนผมคืนพัดยศ อ่อนวอนให้เป็นผู้ว่า เขาจะหาพระที่อยากจะคืนพัดยศรวมได้เยอะเยอะ คิดแบบนี้มันบ้า ไม่ใช่ความถูกต้อง มันไม่รู้ว่ในโลกนี้ต้องมีเรื่องสมมติ เรื่องปุถุชน

ถ้าเป็นเจ้าคุณ บางครั้งเวลาพูดอะไรมันก็มีคนฟังมากกว่า ตั้งแต่ชวนาไปจนถึงราชการนั้นแหละ เวลาออกวิฑู ถ้าเป็นพระ ก. พระ ข. พุท ก็มีคนสนใจน้อย มันเป็นธรรมเนียมของสัตว์ที่มีกิเลส ถ้าฟังเจ้าคุณเทศน์กับฟังพระครูเทศน์มันผิดกันลิบลับ

❓ อาจารย์ครับ ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุกับพัดยศพวกนี้ มันเกี่ยวข้องกันหรือเปล่าครับ และอาจารย์ทำอะไรในฐานะเจ้าอาวาสบ้าง

คงจะเกี่ยวข้องกันในตอนแรก เพราะเป็นพระอารามหลวง เขาตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสก่อน แล้วอ้างตำแหน่งเจ้าอาวาสนั้นตั้งให้เป็นเจ้าคุณ แล้วเลื่อนต่อ ๆ ไป แต่ผมไม่ได้ทำงานในฐานะเจ้าอาวาสเป็นการเฉพาะ เป็นเจ้าอาวาสโดยจำเป็น แต่งตั้งโดยไม่ต้องทาบทาม ไม่ต้องบอกใคร เมื่อรับตำแหน่งเจ้าอาวาสใหม่ ๆ มีการแห่จากวัดชยาราม ตามคำสั่งเจ้าคณะภาคด้วย ผู้ว่าราชการจังหวัดมาเป็นประธาน นายอำเภอ ใครต่อใครยุ่งกันใหญ่ ผมค้างคืนเดียวก็กลับมาสวนโมกข์

ความจริงพระครูสิริศรีวิชัยกิจ ท่านรักษาการเจ้าอาวาสอยู่ก่อน ท่านควรจะได้เป็นเจ้าอาวาส ตามธรรมเนียมควรจะได้เลื่อนท่าน แต่ที่นี้เนื่องจากได้เลื่อนเป็นวัดหลวงเสีย ก็ต้องการพระที่สูงกว่านั้น หรือมีเครดิตอะไรบ้าง เจ้าคณะภาคจึงชวนขวายเป็นมีการแต่งตั้งผมเป็นเจ้าอาวาส ผมก็ไม่ได้แต่ต้องกิจการประจำต่าง ๆ ในวัด ปล่อยให้รองเจ้าอาวาสบริหารไปตามเดิมกับหมู่คณะที่อยู่กันมาก่อนแล้ว นอกจากเวลามีพระราชพิธี หรือมีเรื่องนโยบายติดต่อกับทางราชการ ทางจังหวัดจึงมาถึงผม

เมื่ออยู่สมัยหนึ่ง (๒๔๙๓) ผมเคยได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สาขาประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี ต่อจากพระครูโสภณฯ (เอียด) เนื่องจากสมัยนั้นยังไม่มีเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่มาอยู่ประจำ มีแต่โรงที่ช่วยดูแลความปลอดภัยเท่านั้น ทางกรจึงต้องขอความร่วมมือจากพระสงฆ์ในท้องถิ่น สมัยนั้นเป็นยุคที่หลวงบริบาลเป็นหัวหน้ากองโบราณคดี

สำหรับกองบูรณะต่าง ๆ ภายในวัดพระธาตุนั้น ทำเป็นราชการเกือบทั้งนั้น ใช้งบประมาณของหลวง คุณพัฒน์ นิลวัฒนานนท์ ส.ส. สุราษฎร์ธานีสมัยนั้น มาติดต่อกับผมเป็นประจำ เพื่อให้การดำเนินงานสะดวกและเรียบร้อย

เมื่อคราวฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษมีเรื่องมาก เขาทำตามราชการสั่ง ผมก็พลอยถูกเขียนชื่อติดลงไป เป็นประธานกรรมการบ้าง เป็นกรรมการบ้าง ในงานนั้นงานนี้ ซึ่งมีการรับเหมาและดำเนินการโดย คณะกรรมการอำเภอ และคณะกรรมการจังหวัด ซึ่งก็ยุ่งพอใช้อยู่เหมือนกัน (หัวเราะ) เช่น มีการสร้างวิหารหลวง สร้างโบสถ์ สร้างกำแพงวัด เป็นต้น เราเป็นเจ้าอาวาส แต่ไม่ได้ประจำที่นั่น งานเหล่านี้ก็เท่ากับเป็นการช่วยรองเจ้าอาวาส และคนที่อยู่ที่นั่นเท่านั้น พอถึงสมัยเจ้าคุณชยาภิวัฒน์ (เอียด) รองเจ้าอาวาสองค์ต่อมา ท่านทำทุกอย่าง และจะทำเก่งกว่าผมเสียอีก การสร้างศาลาใหญ่ นั้น ท่านสร้างด้วยความคิดความพยายามอดกลั้นอดทนมาก ซึ่งผมสร้างไม่ได้ (หัวเราะ)

๑ อาจารย์ครับ ในหน้าที่อุปัชฌาย์ อาจารย์มีเกณฑ์ในการเลือกคนบวชอย่างไรครับ

มันเลือกไม่ได้ มีแต่คนเขามาขอรับบวชให้ ในท้องถิ่นไชยานี้ เขามีธรรมเนียมมาตั้งแต่สมัยตัวเมืองอยู่ที่ ต.พุมเรียง เจ้าคณะเมือง รองเจ้าคณะเมืองอยู่ที่นั่น และเป็นอุปัชฌาย์ทั้งคู่ ใคร ๆ จึงไปบวชที่

พุ่มเรียงกัน ไม่วัดโพธารามซึ่งอุปัชฌาย์ผมอยู่ ก็วัดสมุหนิมิตที่เจ้าคุณชยาภิวัฒน์อยู่ บางทีหลาย ๆ นาคจนคำมีเดกว่าจะเสร็จ บวชแล้วกลับไปอยู่วัดใดก็ได้ โดยมากก็อยู่วัดใกล้ ๆ บ้าน เมื่อผมได้อุปัชฌาย์แล้ว ก็มีคนจะมาทำอย่างนั้นกับผม ผมบอกว่าขอตัว อย่าต้องทำอย่างนั้นเลย จะอยู่วัดไหนก็หาอุปัชฌาย์ใกล้วัดนั้น เพราะอุปัชฌาย์เดี๋ยวนี้ก็มีมากหลายองค์แล้ว จึงกลายเป็นธรรมเนียมขึ้นมาว่า ไม่รับคนอื่นบวช นอกจากคนที่มาอยู่วัดนี้ ผมจึงบวชให้น้อยมาก ระยะเวลา ๆ โดยมากก็บวชชาวบ้านแถวนี้ ถ้าบวชกันที่วัดชยารามก็ชาวบ้านใกล้ ๆ วัดชยาราม ถ้าที่วัดพระธาตุก็ชาวบ้านใกล้ ๆ วัดพระธาตุฯ ตอนต่อ ๆ มากี่เหลือแต่ที่สวนโมกข์นี้กับที่วัดพระธาตุฯ ตอนหลัง ๆ วัดพระธาตุฯ ก็ไม่บวช บวชเฉพาะคนที่มาอยู่ที่นี่ และทำพิธีบวชที่นั่นเท่านั้น เพราะท่านเยื่อนรองเจ้าอาวาสที่วัดพระธาตุฯ ก็ได้รับแต่งตั้งเป็นอุปัชฌาย์แล้ว

ชาวบ้านรอบ ๆ สวนโมกข์นี้ เขาก็บวชลูกชายกันที่นี่ ที่ไม่ยอมบวชวัดนี้ก็มีบ้าง ตัวเจ้านาคเองนั้นแหละ คล้าย ๆ กับรังเกียจว่าที่นี่เคร่งครัด พิถีพิถัน ในเรื่องให้เรียน ให้ทำงาน ไม่ให้สูบบุหรี่ อย่างนี้เขาไปบวชที่วัดอื่นก็มี

๑ อาจารย์ครับ คนหนุ่มจากถิ่นที่อ่านหนังสือของอาจารย์แล้วศรัทธามากบวชและทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับพ่อแม่ เขา มีบ้างหรือเปล่า

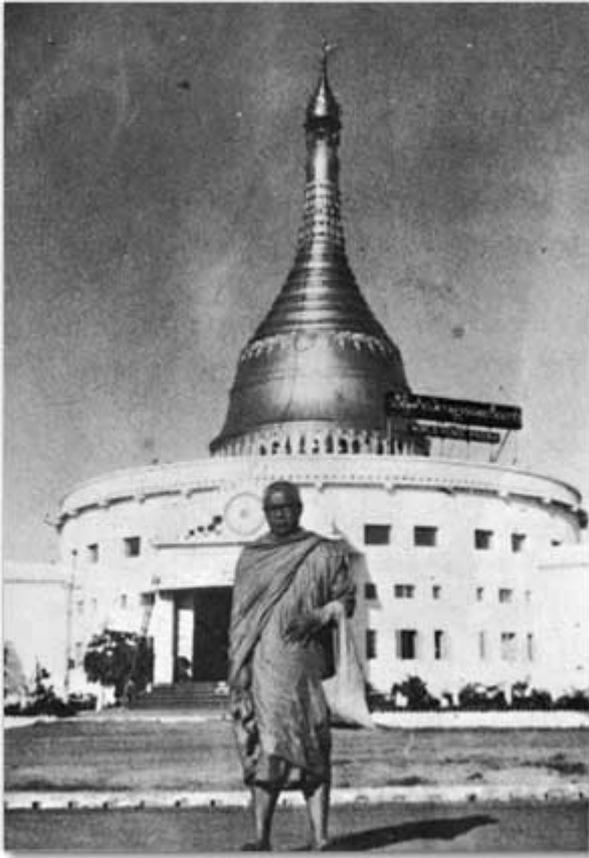
ที่เคยบวชให้แล้วมีปัญหาเกี่ยวกับพ่อแม่ นั้น ก็ไม่ออก มีคนหนึ่งเป็นหม่อมราชวงศ์ มาเคยยันคะยขอขอ บวช ผมก็บอกว่าบวชไม่ได้ ไม่รู้ว่าคุณมาจากไหน ต้องให้พ่อแม่อนุญาตมาก่อน ผมก็สงสัยอยู่แล้วว่าพ่อแม่จะไม่ให้บวช มันจะมาบวชแต่มาคุยโต ทำตัวเป็นรู้มาก รู้จนดำหนิติเตียนคนอื่น ผมบอกบวชให้ไม่ได้ ที่นี้เขาก็เขียนไปบอกพ่อแม่เขาว่า ขอให้พ่อแม่ส่งคำอนุญาตมา เดียวนี้เขาโกนหัวแล้ว ทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้โกน หลอกพ่อแม่ว่าโกนหัวแล้ว พ่อเขาก็เขียนไปรษณียบัตรมาด่าผมว่าอะไรกัน ไม่รู้ชื่อไหนชื่อไหนอะไรโกนหัวแล้ว ผมก็ตอบไปสั้น ๆ ว่ายังไม่ได้โกนหัว นานเข้าเขาก็กลับไปว่าจะไปบวชที่เชียงใหม่แล้วก็ไม่ได้บวช

๒ อาจารย์ครับ พระศาสนโสภณ (ปลอด) ท่านได้รู้จักคบหากับอาจารย์มาอย่างไรหรือครับ จึงได้หนุนอาจารย์มาโดยตลอดถึงขนาดพาไปเปลื้องข้อหากับสมเด็จพระสังฆราชถึง ๒ พระองค์ ทั้ง ๆ ที่ท่านเป็นธรรมยุต

ท่านไม่ถือนิกาย ตอนนั้นการปกครองคณะสงฆ์ยังรวมกันทั้ง ๒ นิกาย สมัยท่านเป็นเจ้าคณะภาค ผมก็ทำงานได้บังคับบัญชาของท่าน ก็อย่างที่ว่า ผมไปช่วยบรรยายหลายตอน บรรยายแก่เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอแถวนี้ทุกจังหวัด ท่านเป็นคนไปเรียกประชุมเอง ท่านก็หวังดีเมตตาปรานีกับผมมาก ด้วยเหตุอะไรไม่ทราบ ทราบแต่ว่าให้ช่วยทำงานให้

พูดถึงวัดราชาฯ มีเรื่องเกี่ยวกับผมอยู่บางอย่าง คือมีน้ำผู้ชายบวชอยู่ที่นั่น ตอนผมจะบวช ได้มาชวนผมไปบวชที่วัดราชาฯ โยมผู้หญิงก็ยินดี เพราะว่าเป็นญาติ (หัวเราะเบา ๆ) แต่ในที่ประชุมญาติ อาเสียงคัดค้านว่า อะไกรัน บวช ๓ เดือน ต้องไปบวชถึงกรุงเทพฯ เลยล้มความคิด ถ้าผมไปอยู่วัดราชาฯ (หัวเราะเฮ้อ ๆ) ประวัติศาสตร์ก็ต้องเป็นอีกอย่างหนึ่ง สนวนโมกข์จะเกิดได้หรือไม่ได้ก็ไม่รู้ (หัวเราะหึ ๆ)

๑ อาจารย์ครับ การไปแสดงปาฐกถาในงานฉฐสูสังคายนาที่ประเทศพม่า นั้น มีความเป็นมาอย่างไรครับ

ท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุในร่างกุ้ง เมื่อคราวเป็นตัวแทนคณะสงฆ์ไทย ไปร่วมงานฉฐสูสังคายนาที่พม่า ในปี ๒๕๔๗ โดยมีพระพิมลธรรม (อาจ อาสโ) เป็นหัวหน้าคณะ มาก (หัวเราะเฮ้อ ๆ)

เจ้าคุณพิมลธรรม (อาจ) ผู้เป็นหัวหน้าทีม เสนอแก่พระผู้ใหญ่ว่า ผมมีความเหมาะสม ที่จะไปเป็นผู้กล่าวคำปราศรัยในที่ประชุม นั้น จึงถูกส่งให้ไป โดยไม่ได้บอกให้รู้ตัวก่อนล่วงหน้าในระยะยาว ต้องเตรียมคำปราศรัยในเวลาอันฉุกเฉินทุก ผมพูดเรื่อง ลักษณะที่น่าอัศจรรย์บางประการของ พุทธศาสนาแบบเถรวาท และต้องปราศรัยเป็นภาษาอังกฤษด้วย อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ช่วยผมมากในเรื่องแปลคำปราศรัยเป็นภาษาอังกฤษ ผมกับคุณเป็ว (เปรมะติฐฐะ) ช่วยกันยกร่างแปลทีหนึ่งก่อน แล้วคุณสัญญาเป็นคนแก้ไข แก้มากเหมือนกัน แดงไปหมดแหละ คำไม่เหมาะสม คำยืดยาด คุณสัญญาช่วยแก้ไข จนถึงกับสามารถพิมพ์ต้นฉบับคำปราศรัย ไปพร้อมเสร็จจากเมืองไทย พอไปถึง เจ้าหน้าที่ทางโน้นเขาขอทราบเรื่องนี้ ผมก็เลยให้ต้นฉบับที่จะปราศรัยนั้นไปชั่วคราวเดียว เขาก็พิมพ์คำปราศรัยเป็นสมุดเล็ก ๆ ขึ้นมากมาย กองสูงท่วมหัว ถึงเวลาปราศรัยจริง ไม่ได้พูดทั้งหมด พูดเฉพาะที่เวลาอำนวย สบาย

ไปพม่าคราวนั้น (๒๕๔๗) มีเรื่องเกร็ด ๆ น่าสังเกตหลายอย่าง คราวนั้นเจ้าสี่หนูเสด็จด้วย ทางพม่าเขาจัดพิธีรับเสด็จอย่างมีเกียรติสูงสุด อย่างชนิดที่เราไม่เคยคาดคิดมาก่อนว่าจะเป็นถึงขนาดนั้น และเวลามีพิธีกรรมทางศาสนา คนที่มีเกียรติสูงสุดของประเทศอย่างอื่น ๆ เขาจะมานั่งพับเพียบต่อหน้าพระสงฆ์ เหมือนอุบาสกอุบาสิกาอื่น ๆ ไม่มีลักษณะของผู้มีอำนาจบาตรใหญ่อะไรเลย และตอนนั้นมี

ประชุม พ.ส.ล. (พุทธศาสนาสัมพันธ์แห่งโลก) ด้วย ผมก็ได้เข้าร่วมประชุม มีสิ่งแปลกประหลาดอย่างหนึ่ง (หัวเราะ) คือผู้มีเกียรติสูงสุดของประเทศอีกคนหนึ่ง เป็นที่เคารพนับถือทั้งทางฝ่ายบ้านเมืองและฝ่ายศาสนา คือ อุตวิน ท่านไม่ยอมพูดภาษาอังกฤษเลย จึงพูดภาษาพม่าในที่ประชุมชาวต่างประเทศหลายชาติหลายภาษา ว่ากันว่าท่านผู้นี้ไม่ยอมพูดภาษาอังกฤษ นับตั้งแต่วันที่ประเทศพม่าหลุดจากอำนาจการปกครองของอังกฤษเป็นต้นมา

? อาจารย์ครับ "เค้าโครงเผยแผ่พุทธศาสนาสำหรับสมัยปัจจุบัน" ที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ พุทธศาสนา (๒๔๙๖) นั้น มีความเป็นมาอย่างไรครับ

นั่นเจ้าคณะภาคองค์ต่อมา คือพระธรรมวรานายก (สมบุญธมฺ) สั่งให้ทำ ตอนนั้นท่านประจำอยู่ที่นครนายก แต่มีสำนักงานอยู่ที่วัดมหาธาตุฯ ที่กรุงเทพฯ ตอนนี้เป็นอธิการบดีมหาจุฬายฯ สมัยนั้นผมเป็นผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ไม่ได้ไปมาหาสู่กัน ทักทายกันตามปกติเวลาพบกันตามหน้าที่การงาน เมื่อเขียนให้ท่านแล้ว ท่านเคยเอาไปประกาศ แต่ใครจะนำไปใช้หรือเปล่านั้นก็ไม่ทราบได้

? อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์เลิกเกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์เมื่อไร

มันเลิกได้เมื่อไร (เสียงดู) เดียวนี้ก็ยังเกี่ยวข้องเป็นเจ้าของเจ้าอาวาสวัดพระธาตุฯ อยู่ มีอะไรก็ต้องทำตามระเบียบเขา บางอย่างมันเลิกไม่ได้ ส่วนที่เป็นเผยแผ่จังหวัดนั้น ตำแหน่งยุบไปเองเมื่อเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (๒๕๐๕) องค์การเผยแผ่ องค์การอะไรต่าง ๆ ก็เลิกหมด ผมถือว่าตำแหน่งผมก็ยุบไปด้วย

? อาจารย์ครับ การเปลี่ยน พรบ. คราวนั้น มีผลกระทบต่อพระศาสนาโดยส่วนรวมอย่างไรบ้างครับ

ผมไม่อยากจะเกี่ยวข้องเรื่องนี้ เพราะรู้ว่าเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับการเมืองระหว่างนิกาย จึงเปลี่ยนกลับไปใช้พรบ. ที่มีหลักการคล้ายกับการปกครองคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ผมก็ไม่ค่อยเข้าใจมากนัก ไม่เห็นมีอะไรดีขึ้นหรือเลวลงสักเท่าไร เมื่อก่อนก็ทำอะไรไม่ได้มาก องค์การต่าง ๆ ก็ทำเป็นพิธีกรรมเสียมากกว่า

? อาจารย์ครับ แล้วกรณีพระพิมลธรรม (อาจ) ถูกจับเมื่อ ๒๕๐๕ นั้น อาจารย์คิดว่ามีผลกระทบต่อทิศทางของคณะสงฆ์อย่างไรหรือไม่ครับ

ไม่ได้คิด ลืมหมดแล้วตอนนี้

? อาจารย์ครับ เท่าที่ฟังอาจารย์เล่ามา ดูเหมือนอาจารย์ใกล้ชิดกับพระผู้ใหญ่ทางฝ่ายธรรมยุต อย่างเจ้าคณะภาควัดราชาฯ หรืออย่างสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงศฺรสมณังคฺย ทั้งยังคุ้นเคยกับกองตำรากรมกฎหมาย โดยเฉพาะ

มหาทองสีบ และโยงไปถึงสมเด็จพระสังฆราชวัดบวรฯ ทางมหาจุฬายาฯ อาจารย์ก็ใกล้ชิดสนิทสนมกับใครบ้าง หรือเปล่า ทางมหาจุฬายาฯ มาขอให้อาจารย์แต่งหนังสืออะไรให้บ้างไหมครับ

ไม่ ไม่ได้ขอเรื่องอะไร สันนิษฐานว่า คงจะรู้สึกไม่มีความจำเป็น บรรดาพระมหาเปรียญที่ไปเรียนมาจากอินเดียคงมีมากพอ ครั้งหนึ่งเมื่อเจ้าคุณธรรมวรวงศ์ ไปธุระทางใต้ แล้วแวะเยี่ยมไชยา พามาหาเจริญเมื่อยังบวชอยู่มากด้วย ท่านได้ใช้ให้มหาเจริญจดชื่อตำราภาษาอังกฤษต่าง ๆ ที่ผมมีอยู่ไปทุกเล่ม (หัวเราะ) มีลักษณะว่าจะไปซื้อใส่ห้องสมุดมหาจุฬายาฯ ให้สมบูรณ์ แต่จะได้ทำอย่างนั้นหรือไม่ก็ไม่ทราบ ทางมหาจุฬายาฯ ไม่เคยขอเรื่องให้ผมแต่งหนังสือ อาจจะมีใจที่ผมมีงานเต็มมือ แต่เคยนิมนต์ผมไปเทศน์งานประจำปีหลายครั้ง เป็นงานหาทุนประจำปีของมหาจุฬายาฯ และเมื่อไม่นานมานี้ (๒๕๒๒) ได้ให้ปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพุทธศาสตร์ แก่ผม ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติอย่างสูง

สำหรับเรื่องคุณเคยนั้น พระลูกวัดในวัดมหาธาตุฯ หลาย ๆ องค์ก็คุ้นเคยกัน บางองค์ เคยเรียนหนังสือหรือว่ารู้จักกันมาตั้งแต่ตอนผมไปเรียนที่วัดปทุมคงคา

๑) อาจารย์ครับ สมเด็จพระวันรัต (เฮง) นั้น อาจารย์รู้จักคุ้นเคยกับท่านหรือเปล่า

ไม่ได้คุ้นเคยกับท่าน ท่านเพียงแต่ชมว่าแปลหนังสือดี ชมทั้งต่อหน้าและลับหลัง ชมลับหลังนั้นหลวงบริบาลมาแล้วให้ฟัง ว่าท่านสรรเสริญผมว่าแปลดี ให้ลูกศิษย์ของท่านฟัง ว่าแปลแล้วอ่านรู้เรื่อง ฟังดูไม่ใช่จริงจังนัก อาจคล้ายกับว่าพูดปลุกเร้าหัวใจพระทั้งหลายให้ขันแข็ง ดูพระในป่าซึ่งมันไม่น่าจะเป็นไปได้ ยุให้เกิดกำลังใจ ทำงานอย่างขันแข็ง หลวงบริบาลมาแล้วว่ารุ่นนั้นหลาย ๆ องค์ทำงานกันอย่างเต็มที่ แล้วต่อมา สมเด็จพระวันรัตแสดงความประสงค์ว่าอยากจะพบ ผมก็ไปกราบนมัสการท่าน แต่ก็ไม่ได้พูดคุยกะไรกันมาก นอกจากชมว่าแปลดี แล้วให้ผ้าไตรมาเป็นกำลังใจ เป็นรางวัล (หัวเราะ)

ตอนงานพระราชทานเพลิงศพท่าน ทางคณะเจ้าภาพนิมนต์ผมไปเทศน์ครั้งหนึ่ง ตอนนั้นพระศาสนโสภณ (ช้อย) ท่านเป็นประธานคณะเจ้าภาพ ที่แรกได้ยินว่าจะนิมนต์ไปเทศน์ปลุกจิตสำนึก ๒ ธรรมมาสน์กับอาจารย์สด อาจารย์วิปัสสนาวัดปากน้ำ ผมบอกไม่เอา ไม่เอาเด็ดขาด เพราะเราจะเทศน์คนเดียว (หัวเราะ) ผมพูดเรื่อง "ลักษณะน่าอัศจรรย์บางประการของนิพพาน" ขึ้นหัวลงท้ายแบบเทศน์ แต่ตรงกลางเป็นบรรยายแบบปาฐกถา

๒) อาจารย์ครับ นอกจากกรณีสมเด็จพระสังฆราช (ปลด) วัดเบญจมบพิตรที่อาจารย์เคยเล่าแล้ว ยังมีพระเถระผู้ใหญ่องค์อื่นที่เข้าใจอาจารย์ไปโน้มน้าวอีกไหมครับ

เท่าที่รู้ ตอนแรก ๆ เข้าใจผิดก็มีเจ้าคณะภาคองค์ก่อนโน้น เจ้าคุณธรรมวโรดม วัดราชาธิวาส เมื่อครั้งที่ท่านเป็นเจ้าคณะภาค ระยะเวลาที่ท่านมองสวนโมกข์ในแง่วิปริต จัดเข้าพวกคล้าย ๆ แบบนายอินทร์

(กลิ้ง) ท่านมักพูดให้เจ้าคณะต่าง ๆ ในภาคใต้ให้เข้าใจอย่างนั้น แม้พระครูโสภณฯ (เอียด) ที่รักใคร่คุ้นเคยกับผม ท่านก็พูดให้ฟังในทำนองท่านระวางสวนโมกข์ ให้ช่วยกันระวัง กลัวว่าจะเป็นเรื่องแหกตาประชาชน (หัวเราะ) ตอนหลังเมื่อท่านออกจากหน้าที่การงานแล้ว ท่านเห็นเราไม่ได้ทำอะไรที่น่าตำหนิติเตียน ไม่มีอะไรเป็นที่ไม่น่าไว้วางใจ เป็นระยะเวลายาวนานมา ท่านคงคิดว่าอย่าให้บาปมันค้าง ท่านก็เรียกผมไปพบ บอกอนุโมทนาเห็นด้วยกับการกระทำที่ผ่านมา ว่าทำดีมีประโยชน์ แล้วก็ให้ผ้าไตรมาไตรหนึ่งเป็นรางวัล ตอนนั้นท่านชรามากแล้ว ป่วยหนักด้วย เป็นมะเร็งอยู่สัก ๒ ปีก็ดับ

๑ อาจารย์ครับ ผมพบในแฟ้มเอกสารเก่า ๆ มีข้อความบางตอนแสดงว่าอาจารย์เคยไปพักหรือไปทำอะไรที่วัดสามพระยา ไม่ทราบว่าไปเรื่องอะไรครับ

ไม่เคยไปอยู่ ไม่เคยไปพัก ไปธุระ ไปขอรื่องท่าน (สมเด็จพระวัดสามพระยา) ให้แต่งตั้งอาจารย์บาลีของผมให้เป็นอุปัชฌาย์เป็นกรณีพิเศษ คือพระครูชยาภิวังษ์ (กลั่น) ท่านมีฐานะเหมาะสมทุกอย่าง แต่ท่านเป็นพระผู้เฒ่า ลำบากแก่การเดินทางมาสอบข้อสอบในกรุงเทพฯ พอพูดขึ้นท่านก็รู้ว่าใครเป็นใคร เพราะเป็นคนรุ่นราวคราวเดียวกัน ท่านจำได้ ผมขอให้ท่านสั่งเป็นกรณีพิเศษ ท่านก็ว่า อ้อ ๆ ต่อมาท่านพระครูก็ได้เป็นอุปัชฌาย์ ผมก็ไม่ได้สนใจต่อ

๒ อาจารย์ครับ อาจารย์เคยเล่าว่า ได้ไปพบอาจารย์สุลักษณ์ครั้งแรก ที่งานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าคุณภักทรผู้เฒ่าก่อน (อิน) ไม่ทราบว่าอาจารย์ได้รู้จักคุ้นเคยกับเจ้าคุณองค์นั้นอย่างไรครับ

มันพลุก ผมไปธุระอื่นที่กรุงเทพฯ แล้วท่านปัญญาฯ ชวนไป ท่านเป็นคนบ้านหัวเตย (จังหวัดสุราษฎร์ธานี) นี่เอง ผมพบกับท่านไม่บ่อยนัก ท่านคงเห็นว่าผมเป็นคนทำชื่อเสียงให้แก่บ้านเกิดเมืองนอน ผมยังประหลาดใจที่ท่านรู้จักผมดี ตอนที่ผมรับสัญญาบัตรเป็นพระครูอินทปัญญาจารย์ เขานิมนต์ไปแสดงความยินดีที่วัดประยูรวงศ์ฯ หลาย ๆ องค์ด้วยกัน ผมพลอยติดไปด้วย ท่านยังเอาดอกไม้เครื่องสักการะมาถวาย ท่านเป็นพระผู้ใหญ่กว่ามาก เป็นเจ้าคุณ เป็นเบรียญ ๙ ประโยค เรายังเป็นพระเด็ก ๆ ผมถามว่าทำไมจึงทำอย่างนี้ ท่านว่าเขามีธรรมเนียมแสดงความยินดี ไม่ใช่แสดงความเคารพ คราวหนึ่งมารถไฟด้วยกัน ห้องนอนเดียวกัน คุยกันมากในรถไฟ แต่ไม่ได้คุยเรื่องโหราศาสตร์ ซึ่งผมไม่มีความรู้เลย (หัวเราะ)

๓ อาจารย์ครับ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเทพศิรินทร์นั้น หลังจากได้มาเยี่ยมอาจารย์ที่สวนโมกข์เก่าแล้ว ต่อจากนั้นได้ติดต่อกันอย่างไรต่อมาอีกครับ ท่านได้อนุเคราะห์อาจารย์ด้านงาน ที่อาจารย์ทำอยู่หรือเปล่า

ท่านสงเคราะห์กิจการโดยสมทบทุนมูลนิธิสำหรับใช้พิมพ์หนังสือหมิ่นบาทหรือ ๒ หมิ่นบาท ลืมแล้ว ด้านการอื่นไม่ได้ขอรับอะไร ไม่ได้ช่วยในผลประโยชน์หรือยศศักดิ์อะไร ตอนผมทำงานเป็นเผยแผ่ ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแทนองค์สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชทำงานไม่ค่อยได้ ชรามากแล้ว ท่าน

รวมเป็น ๙ ท่านต้องการให้รู้ว่า อุปาทิคืออะไร มีความหมายไม่เหมือนอย่างที่เขาสอน ๆ กัน ผมเอามาพูดถึงบ่อย ๆ เจ้าคุณศรีวิสุทธิวงศ์ วัดลิงขบ ฝั่งธนฯ ไม่เห็นด้วย เขียนด่าผม

บางเรื่องสมเด็จพระท่านก็ล้อ อย่างคำว่า มโนราห์ ท่านล้อว่าทำหนังสือพิมพ์ใหญ่โตยังเขียนผิด หลักในภาษาบาลี มันมีอยู่เรื่องสุทธกับมโนหฺรา นี่แสดงว่าท่านเห็นว่าเราไม่รู้ ก็อยากให้เรา มีเรื่องอะไรก็ถามได้ สงสัยอะไร อยากถามอะไร ถามเมื่อไรก็ได้ ที่ผมเขียนว่า เปิดโรงเรียนพิเศษกับท่านนั่นแหละ

เรื่องเกี่ยวกับบุคคลเบ็ดเตล็ด ท่านมักเล่าให้ฟังเรื่อย เรื่องท่านหญิงใหญ่ ดูเหมือนจะชื่อดำรงธรรมสาร แต่งปุจฉาวิปัสสนา ท่านสนับสนุนให้พิมพ์ ผมเคยเอามาพิมพ์ลงในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เรื่องคนนั้นคนนี้ อย่างนั้นอย่างนี้ ท่านเล่าบ่อย ๆ ท่านมีวิธีจำคนโดยการเปรียบเทียบ อย่างผมนี้ ท่านพูดบ่อยว่า หน้าเหมือนขุนนิราพาส อุปาสกประจำวัดเทพศิรินทร์ เป็นนักธรรมะตัวเอกคนหนึ่ง คงจะเผยแผ่เก่ง อายุแก่กว่าผม ตายนานแล้ว แต่เพื่อไม่ให้ลืม จำคนนั้น ชื่อนั้น หน้าเหมือนคนนั้น ลืมยาก ผมยังเคยได้ยินท่านบอกพระองค์อื่นว่าผมหน้าเหมือนขุนนิราพาส

เรื่องที่ท่านเคยตำหนิผมตรง ๆ ก็มีเรื่องถือยามถูกเนื้อ ตอนท่านมาสวนโมกขนิมิตนั่นแหละ ถือยามให้ท่าน ท่านบอกว่า ต้องให้จิวรพันแขนแล้วให้ยามอยู่บนจิวร ยามจะได้ไม่เปื้อนเหงื่อ คราวนั้นท่านค้างคืนหนึ่ง พักที่กุฎิสังกะสีล้วน หลังสุดทางเดินสูทิศตะวันตก กุฎิหลังนั้นไม่มีเหลือแล้ว เป็นกุฎิทรงสี่เหลี่ยม กว้างวาหนึ่ง ยาว ๖ ศอก สูงวาหนึ่ง มีบานพับเปิดปิดรอบด้าน มีเตียงพับลงได้ ยกขึ้นก็เป็นโต๊ะหนังสือ เป็นเตียงนอนได้ เสาค้ำ บันไดขึ้นเดียว ก่อนท่านจะมา ดูเหมือนพระคุณยพากษ์สุวรรณมณฑลจะเป็นคนติดต่อก่อน ต้องมีการติดต่อทางคณะสงฆ์ มิฉะนั้นเจ้าคณะจังหวัดคงไม่ได้มาต้อนรับ

๑๒ สมเด็จพระท่านเป็นนักเทศน์หรือเปล่าครับ

เป็นนักเทศน์สุภาพ เป็นนักเทศน์ธรรมะ นักเทศน์ตามแบบฉบับ ไม่ใช่เทศน์แบบโต้กัน แบบแสดงละคร ท่านอยู่ในระดับนักเทศน์ที่ได้รับความนิยม หรือเขาจัดเป็นนักเทศน์ชั้นสูงสุด

กองทุนและบางบุคคลที่รู้จัก

๑๓ อาจารย์ครับ ตอนต่อไปนี้ ขอความกรุณาอาจารย์เล่าถึงบุคคลต่าง ๆ ที่อาจารย์รู้จักโดยเฉพาะคนที่ช่วยเหลือกิจการของสวนโมกข์และคณะธรรมทาน

คนที่ช่วยอุปถัมภ์ในการทำงาน มันมีไม่กี่คน ก็เลยนึกไม่ออกว่าจะพูดอย่างไรดี (หัวเราะ) พูดในเรื่องการช่วยเหลือด้านการเงิน เรื่องใหญ่เรื่องแรกที่ต้องอาศัยคนช่วย มันก็มีกะปริดกะปรอยไปอย่างนั้น ผู้ที่ปวารณาช่วยเป็นจริงเป็นจังสมัยแรก ๆ ก็มีเจ้าคุณลัดพลีฯ คนหนึ่งตั้งใจปวารณาขันอาสา คล้าย ๆ กับว่าจะเอาเท่าไรก็ได้ นอกจากนั้นก็แทบจะไม่มีใครขันแข็งถึงขนาดนั้นในระยะแรก ๆ ตอนหลังต่อ ๆ มาก็ค่อยมีมากขึ้น ๆ ดังที่เห็นกันอยู่ จะเอาชื่อไปโฆษณาก็ดูจะไม่ดี มันกระดาก พูดไปก็อาจจะผิด ๆ ถูก ๆ เพราะไม่ได้จำไว้ มันลืมนั่นเลือนไปมากแล้ว ถ้าพูดถึงคนเอาใจช่วยก็มีเยอะแยะมากมาย คนที่ช่วยด้วยแรงชนิดเห็นดีเห็นชอบไม่ว่า ก็มีอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งก็ไม่มากนัก จะเอามาสาธยายก็ไม่ได้ประโยชน์ (หัวเราะ) มันแตกต่างกันมาก

? อาจารย์ครับ เขาเฉพาะคนที่สำคัญ ๆ ก็ได้ครับ

อย่างเจ้าชื่น (สิโรรส) ช่วยสร้างโรงธรรม ตั้งแต่สมัยเรายังยากจน คุณสาธุก็ช่วยสร้างโรงหนังอย่างทุ่มเทที่สุด หมดเปลืองมากที่สุด คนที่ช่วยพิมพ์หนังสือก็มีจนนับไม่ไหว ไปดูเอาเองตามชื่อที่เขาประกาศตามหนังสือ นับทั้งหมดก็หลายคน ประชาชนที่ไปมาก็ทำบุญช่วยเป็นค่าอาหาร การเป็นอยู่ เรื่องน้ำ เรื่องไฟ พิมพ์หนังสือแจก เขาก็ช่วยกัน สรุปแล้วเรื่องเหล่านี้มันเรื่องธรรมดาตามมาก ถ้าสามารถดำรงกิจการทางด้านสติปัญญาไปให้ได้แล้ว มันก็มีมาเอง ต้องตั้งเข็มทำเรื่องแสงสว่างทางสติปัญญาให้มาก การช่วยของคนเหล่านั้นจึงจะมีประโยชน์หรือคุ้มค่า หรือว่าจะได้บุญ ถ้าช่วยเฉย ๆ โดยเราไม่ทำอะไร ผมรู้สึกว่ามันไม่ยุติธรรม ช่วยส่องแสงสว่างมันถูกต้องและยุติธรรม บรรดาทุกคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องก็ช่วยกันทุกคน ทุกยุคทุกสมัย

อย่างคุณชำนาญ (ลือประเสริฐ) ก็เห็น้อยมาก ช่วยมาก ขวนขวายมาก เดียวนี้กำลังเจ็บป่วย ทุพพลภาพ การเงินก็ช่วย ช่วยยานพาหนะ พาไปนั่นไปนี่ ช่วยติดต่อดูราชการงานที่จำเป็น เรียกว่าสารพัดอย่าง เหมือนกับที่เขาเรียกว่าหนุมานอาสา (หัวเราะ) ช่วยด้านพาหนะพาไปไหนมาไหนมากที่สุด

มีคนช่วยมากตามความถนัดของตน รวม ๆ แล้วก็ครบหมดที่จะรอดอยู่ได้ หรือทำการงานไปได้ เขาเป็นว่าได้พบคนที่สามารถช่วยแ่งนั่นบ้าง แ่งนี้บ้าง เพิ่มขึ้น ๆ ตามลำดับ จนไม่มีอะไรขาดแคลน พูดอย่างนี้ดีกว่า อย่าไประงูชื้อมากมายเลย เจ้าตัวบางคนก็ต้องการไม่ให้ระงูชื้อ อยากทำบุญโดยบริสุทธิ์ ไม่อยากเอาหน้าหรือออกหน้า โดยถือว่าปิดทองหลังพระ ใ้บุญมากกว่าปิดทองหน้าพระ (หัวเราะ) เราก็ได้ทำมาอย่างนั้นจริง โดยมากไม่ได้เชิดชู ไม่ได้ประกาศ ไม่ได้ยกย่อง ไม่ได้โฆษณา ไม่ได้ปิดป้าย ใครมาขอรับรองสร้างนั่นสร้างนี่ สร้างแล้วก็แล้วกัน ไม่ได้ประกาศชื้อ ไม่ได้ติดชื้อเป็นส่วนมาก มีบ้างก็ผลล ไม่สำคัญอะไร นึกสนุกขึ้นมาก็ติดบ้าง อย่างโรงหนังนำติดชื้อของพันเอกสาธุก็ไม่ได้ติด แต่ที่เรือลำเล็กนั้นติดชื้อคุณทองดี

อิสระกุล เขาขอเป็นเจ้าของภาพสร้างคนเดียว ออกหมด ๒๐๐,๐๐๐ บาท แล้วแม่นวล สร้างเรือลำใหญ่ ๔-๕ แสนก็ไม่ได้ติดชื่อ เป็นคนทางตะกั่วป่า เดียวนี้ตายแล้ว ลูก ๆ ยังมาอยู่เรื่อย ๆ

๑) แม่นวลมารู้จักกับอาจารย์ได้อย่างไรครับ

(หัวเราะ) เหมือนคนอื่น ๆ มาตามข่าวเล่าลือ อ่านหนังสือหน้าหา แยกมาพบปะเป็นครั้งแรก แล้วก็พอใจ ก็ตามมาเรื่อย ๆ หลายปีเต็มที่แล้ว จะให้ผมจำ ผมจำไม่ได้แน่ว่ารู้จักครั้งแรกอย่างไร นี่ก็ไม่ออก แต่พูดได้ว่าตามธรรมดาเหมือนคนทั่ว ๆ ไป มีคนไปมาที่นี้ไปเล่าให้ฟัง ก็อยากมาดู การเงินการทองนั้นพูดได้ว่าทุกคนช่วยตามมากตามน้อย ส่วนช่วยให้ความสะดวกก็หลายคน ช่วยด้านกำลังใจเป็นห่วงหวังดีก็มีมากเหมือนกัน (หัวเราะ) แม้ไม่ค่อยได้ทำอะไรทางวัตถุก็ตาม

๒) ที่ช่วยด้านกำลังใจสำคัญ ๆ มีใครบ้างครับ

ไม่ออกชื่อ (หัวเราะ) กระดาก อย่าออกชื่อเลย ทำให้ลำบาก รู้เอาเองว่ามีอยู่ตามธรรมดา ตามธรรมดาต้องเป็นอย่างนั้น คนที่ใคร ๆ ก็รู้อยู่แล้วและระบุได้เต็มปากก็คือเจ้าคุณลัดพลีฯ ช่วยกันทุกอย่างทุกประการ

เมื่อรู้จักกันแล้วที่สวนโมกข์เก่า (๒๔๘๑) พอท่านซื้อหนังสือ ท่านต้องซื้อ ๒ เล่ม และส่งมาให้ผมเล่มหนึ่งเสมอ ทำอย่างนี้อยู่หลายปี หนังสือพวกกฤษณะ มูรติ หนังสือเซน วิเวกนันทะ หนังสือจวงจื๊อก็มาก ทั้งนี้ก็เพื่อความสะดวกในการไต่ถามกัน ต้องการจะไต่ถามก็ต้องเรียนรู้ไว้ก่อน มีกันคนละเล่ม ถามกันสะดวก เขียนจดหมายคุยกันก็มี แล้วพอมารุงเทพฯ ก็คุยกันมาก (หัวเราะ) คุยกันชนิดที่เรียกว่า นำหัวเราะ นิ่งรอกไปด้วยกัน ไปจุดที่ลานพระบรมรูปทรงม้า (หัวเราะ) เวลากลางคืนก็เคยมี ๒-๓ หน เพราะเจียบดี ทำแบบผู้หญิงผู้ชายเขาไปคุยกัน แต่เราคุยกันเรื่องธรรมะ

๓) อาจารย์ครับ เจ้าคุณลัดพลีฯ ปฏิบัติธรรมจริงจังหรือเปล่าครับ หรือสนใจเฉพาะด้านพุทธรูปปัญญา

พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงศ์ ลัดพลี)

ข้าราชการระดับสูง ซึ่งรู้จักงานของสวนโมกข์ ผ่านทาง หนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา" จนกระทั่งมีการติดต่อและรู้จักกันเป็นการส่วนตัวในที่สุด บุคคลท่านนี้ ท่านอาจารย์ถือว่าเป็นสหายธรรมทานหมายเลขหนึ่ง เพราะเป็นบุคคลแรกที่เข้าใจและสนับสนุนงาน ของสวนโมกข์อย่างถึงที่สุด

พูดได้ว่าท่านพยายามปฏิบัติธรรมะสุดความสามารถ เป็นคนมีความจริงใจในธรรมะ มีความยุติธรรม นิสัยตรงไปตรงมา กล่าวหาญ เด็ดเดี่ยว ไม่ค่อยยิ้ม ลูกน้อง เสมียน พนักงานเกรงกลัวอยู่ ไม่เคยยิ้มให้กับใคร อารมณ์ขันมีน้อยมาก มีได้ยาก ที่ว่าสนใจทางด้านพุทธปัญญาชั้น แนนอน เพราะไม่สามารถทำวิปัสสนากรรมฐานได้ ศึกษาทางด้านปัญญาเป็นหลัก

❓ เวลาคุยกัน มีมิติที่ไม่เห็นด้วยกับอาจารย์ไหมครับ ประเด็นที่คิดต่างกัน

นี่ก็ไม่ออก แต่คล้ายคล้ายคล้ำคลว่าพูดอะไรคนละทางกันบ้าง แต่นี่ก็ไม่ออกว่าเรื่องอะไร

❓ อาจารย์ครับ แล้วอย่างพระยามรฤทธิธำรง ที่พาอาจารย์ตระเวนเทศน์ตลอดภาคใต้ และอาจารย์เคยบอกว่าถือเป็นอาจารย์หนึ่งนั้น เป็นในแง่ไหนครับ

เป็นในแง่ที่พูดเล่าเรื่องต่าง ๆ ที่เราไม่รู้ให้ฟัง เรื่องที่คนอื่นพูดไม่ได้ เล่าไม่ได้ ตลอดเวลาที่สัมพันธ์กัน แม้แต่นั่งในรถไฟก็พูดคุยให้ฟัง พักที่ไหนก็เล่าให้ฟัง ตลอดเวลา ทั้งเรื่องส่วนตัวและเรื่องคนอื่น แสดงความคิดเห็นทางธรรมะธัมโม บางทีก็ทักเรื่องภาษาไทยที่ผมเขียนหรือพูดผิด ผมใช้คำว่าอลเวง ท่านก็บอกว่าที่พูดนั้นต้องหมายถึงอลวนอลเวง ต้องไพเราะครั้นเครง ไม่มีความหมายในทางร้าย ถ้าอลวนมีความหมายในทางร้าย อย่างนี้เป็นต้น

ครั้งหนึ่งเคยเล่าให้ฟังว่า ฝรั่งเศสรัฐบาลเชิญมาเป็นที่ปรึกษาเรื่องข้าว ในฐานะผู้เชี่ยวชาญเรื่องข้าว พอเดินทางเข้ามาทางรถไฟจากสิงคโปร์ เห็นข้าวในนา ๒ ข้างทางรถไฟ ไม่รู้จัก ต้องถามคนที่นั่งมาด้วยว่า นั่นต้นอะไร อย่างนี้ก็ยังมี

บางทีก็เล่าเรื่องเพื่อนฝูงที่กรุงเทพฯ อย่างนายเลิศที่คุ้นเคยกันมา เคยหยอกล้อกันมา สมมติเป็นนิทานหยอกล้อกันก็มี ทำให้ผมได้รู้ว่าเออ คนพวกนี้เขาเจริญขึ้นมาได้อย่างไร มีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร ศึกษากันมาอย่างไร จึงเป็นอย่างที่เขาเป็น ๆ กันอยู่ ซึ่งมันคงมีอีกไม่ได้ สำหรับสมัยต่อ ๆ ไป เพราะอะไร ๆ มันเปลี่ยนไปหมด คนแบบนั้นเป็นคนธรรมดาสามัญแบบหนึ่งแบบคนสมัยโบราณ มีอารมณ์ มีความนึกคิดตรงกันข้ามกับเด็ก ๆ สมัยนี้ เขาไม่ค่อยแตกตื่น ไม่ตื่นตูม ไม่คิดไปในทางอวดดี มีความคิดเห็นของตนเอง ไม่แสดงตนเป็นผู้รู้ มีการคุยสนุกแบบล้อเลียนอย่างสุภาพ

ตัวพระยามรฤทธิธำรง เป็นคนสนใจธรรมะ เป็นนักศึกษาระยะ ทำสมาธิกรรมฐานแบบง่าย ๆ มีความคิดที่ตรงละเอียดแบบคนประจบประแจงไม่เป็น เป็นภาพพจน์ของขุนนางผู้ใหญ่ที่สุจริต เยือกเย็น สุขุม แน่วแน่ วางตนไม่เจ้าศเจ้าอย่าง เป็นคนมีอารมณ์ขันอยู่มาก มีนิสัยอารมณ์ขัน ชอบความขัน พูดให้เกิดอารมณ์ขันอยู่เสมอ ขันแบบผู้ใหญ่แบบโบราณ

ทางการเมือง ไม่วางตัวเป็นฝ่ายไหน เป็นฝ่ายตัวเองมาก ๆ ฝ่ายที่ตัวเองเห็นว่าถูกต้อง ไม่แสดงออก นอกหน้าว่าเป็นฝ่ายไหน เป็นแบบฉบับของคนโบราณได้คนหนึ่ง เคยบวชเรียนมา และศึกษาธรรมะอยู่เรื่อย ลูกชาย ๓ คน ก็เคยให้มาบวชที่นี้ ต้องการให้บวชแบบพระป่า แทนพระเมือง

เรื่องคนที่รู้จักเหล่านี้ เล่าไปก็เหมือนกับยกย่องตัวเอง สรรเสริญตัวเอง ชวนให้คนอื่นนึกคิดไปได้ว่า เราพูดเพื่อประโยชน์ของตัวเอง แล้วมันก็มีแต่เรื่องอย่างนี้เสียด้วย คือเล่าเรื่องคนที่เขายกย่องนับถือเราก็ เท่ากับยกตัวเอง มีอีกคนหนึ่ง ออย่าเอ่ยชื่อเขาเลย ถึงกับนิมนต์ให้เข้าไปฉันในห้องนอน ถูตามความเชื่อแบบเก่า ๆ ให้เป็นสิริมงคลอะไรทำนองนั้น ผมไปกรุงเทพฯ ที่ไร ก็ต้องมาคอยดูแล้วว่าฉันอะไร ผมไม่ได้บอกหรอก แล้วแต่จะเอามา มีปิ่นโตหลาย ๆ สาย หลาย ๆ คน

หลาย ๆ คนก็ติดต่อกันมาเรื่อย ๆ จนตายจากกันไป โดยมากก็ไม่ได้ไปเผาศพด้วย ศพเจ้าคุณลัดพลี ๆ ก็ไม่ได้ไป เขาดีเกินกว่าที่จะไป ไปเหมือนกับไปล้อเล่น ทำอะไรเล่น งานสมเด็จวัดเทพศิรินทร์ผมก็ไม่ได้ไป งานศพคุณปรานี งานศพแม่ของคุณชานาญ ก็ไม่ได้ไปทั้งนั้น ไม่อยากได้เกียรติ ไม่อยากเป็นผู้มีเกียรติ เจ้าภาพเขาคงเสียใจบ้าง แต่เราคิดว่ามันคนเดียว คิดถึงคุณความดีของเขาดีกว่าไปเผาเขา ความดีของเขา มีมาก ไปงานศพสัก ๑๐ หนมันก็ไม่คุ้มกับความรัก ความเสียสละของเขา ยุคก่อน ๆ ที่ไปงานศพที่ กรุงเทพฯ ก็มี ๒-๓ รายเท่านั้น งานศพแม่พูน ลูกโยมตุ้มรายหนึ่ง เพราะเราได้รับอุปการะจากโยมตุ้ม ตลอดเวลาที่ไปเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ แล้วก็ไปงานศพพระยาอรรถกรมมนูตติ คนบ้านใกล้เคียงรู้จักคุ้นเคยมาตั้งแต่เด็ก ดังที่เคยเล่าแล้ว แล้วก็งานศพพระยาอมรฤทธิ ที่เราถือว่าเป็นอาจารย์คนหนึ่ง ไปวันเดียวแล้วก็กลับ

๑) อาจารย์ครับ คุณปรานี (พุ่มชูศรี) ช่วยงานอาจารย์ด้านไหนครับ

ช่วยจิปาณะ อย่างถ้าไปเชียงใหม่แกเป็นเจ้าภาพทุกอย่าง (หัวเราะ) ทุกประการ ไม่ว่าจะทำอะไร ไปไหน แม้แต่จะศึกษาอะไร จะติดต่อกับใคร เรียกว่ามาวัด วันละ ๓ เวลา

๒) ก่อนข้างจะเป็นคนรู้จักอาจารย์ใช่ไหมครับ

อก็รู้จัก เพราะคอยสังเกตนี่

๓) ที่คุณปรานีตายเร็ว เพราะทำงานหนักใช่ไหมครับ

เพราะงานหนัก งานหนักแบบงานการ ทำแทนสามีทุกอย่าง ในด้านการค้า ในด้านการผลิต แกรู้จักกันอยู่ก่อนกับเจ้าชิน ก็พลอยรู้เรื่องสวนโมกข์ ก็ติดต่อเข้ามา ได้ศึกษาธรรมะ เพื่อเอาไปใช้แก้ปัญหาในชีวิต ในการงาน แกเป็นคนมีมั่งมีคนหนึ่งในเชียงใหม่ เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป กับเจ้าคุณลัดพลี ก็สนิทสนมกัน

มาก เป็นคนเก่าคนแก่กันมา บางทีนัดไปพร้อมกัน เวลาผมไปเชียงใหม่ เจ้าคุณลัดพลีฯ ไปด้วย ไปพักสวนชา (แก่งปันเต้า อ.เชียงดาว) เพื่อให้พิเศษกว่าไปพักในกรุงในเมือง เข้าใจว่าก่อนจะตาย ได้พยายามเอาธรรมะไปใช้เต็มที่ ในแง่การทำงานทางพระศาสนา ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบ้าง ในสังคมพุทธบริษัทที่เชียงใหม่ ทั้งทางด้านการศึกษาและการปฏิบัติ

๑) อาจารย์ครับ พระคุณวิทยาสุนทรญาณัฐ รู้จักคุ้นเคยกับอาจารย์ได้อย่างไรครับ ทราบว่าเป็นคนใกล้ชิดสวนโมกข์อีกคนหนึ่ง

นึกไม่ออกว่าเริ่มรู้จักกันอย่างไร คงผ่านทางหนังสือพิมพ์พุทธศาสนามากกว่า รู้เรื่องสวนโมกข์จากทางนั้น แล้วก็อยากให้มีสวนโมกข์ที่อื่นบ้าง ก็มาขอให้เราช่วยกันคิดช่วยกันนึก พระคุณฯ อยากทำที่นครศรีธรรมราช ตอนนั้นรับราชการอยู่ที่นั่น มีเพื่อนหลายคนが見ด้วย พูดกันรู้เรื่อง ก็เป็นหัวหน้ามาติดต่อกับผม จนได้มหาจุฬไป แล้วก็ต้องเหลวในที่สุดดังที่เคยเล่าแล้ว แต่พระคุณฯเองยังติดต่อกับสวนโมกข์เรื่อยมา ท่านศึกษาธรรมะจากสมเด็จพระสังฆราชเป็นส่วนใหญ่ และเคารพนับถือกันอยู่นอกไปกว่าทางศาสนา เป็นเรื่องส่วนบุคคล ว่ากล่าวตักเตือนได้อย่างลูกหลาน บวชกับท่านด้วย เป็นคนเอาจริงในเรื่องการปฏิบัติธรรมคนหนึ่ง เอาจริงด้วยศรัทธาก็มาก ปฏิบัติกรรมฐานด้วย ช่วยเหลือสวนโมกข์ด้วยความหวังดีด้วยกำลังใจ ชี้แจงให้คนอื่นรู้จัก การเงินการทองก็ช่วยบ้างตามแบบคนที่ไม่ร่ำรวยอะไร

พระยาคุณวิทยาสุนทรญาณัฐ
ข้าราชการระดับสูงอีกท่าน
หนึ่ง
ซึ่งท่านอาจารย์ถือว่าเป็น
สหายธรรม
ที่สำคัญมากเช่นกัน
เพราะมีบทบาทช่วยเหลือ
กิจการงานเผยแผ่ของสวน
โมกข์
มาโดยตลอด

๒) อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ช่วยงานอาจารย์อย่างไรบ้าง

ก็ทั่ว ๆ ไป เรื่องอาหารการบิณฑบาต เรื่องพาไปเที่ยว เรื่องความสะดวก ผมรู้สี่กษการ พยายามปกปิดไม่ให้รู้ว่าต้องการอะไร มิฉะนั้นจะต้องคอยเที่ยวซื้อของให้ อาจารย์สัญญา ไม่ใช่คนร่ำรวย

๓) การปฏิบัติธรรมเป็นอย่างไรครับ ด้านความเข้าใจธรรมะเป็นอย่างไร

ไม่มีเรื่องภาวนา มีแต่เรื่องพุทธปัญญา มุ่งทางสังคมมากกว่า มุ่งการเผยแผ่มากกว่าที่จะทำของตัวเอง ยอมเสียสละ ยอมเสียเวลาของตัวเองไปทำเพื่อสังคม ช่วยเหลือโลกอย่างเต็มที่

๔) อาจารย์ครับ แล้วงานที่พุทธสมาคมได้ผลไหมครับ

ผมก็ไม่ทราบ ไม่ตอบได้ แต่มันก็ต้องได้ผลเท่าที่มันได้ เท่าที่เขาทำได้ ไม่ไร้ผลดอก คงมีเป็นขึ้นเป็นอันอยู่หลายสิ่ง เช่นจัดให้มีการศึกษาธรรมะ เป็นรูปเป็นร่าง เป็นล่ำเป็นสัน ทำไปตามตารางสอนส่งเสริมให้มีการเรียนอภิธรรมพักหนึ่ง ทำให้คนรู้อภิธรรมหลายคนเหมือนกัน มันก็ได้ตามสติปัญญา หรือความสามารถของคนที่เกี่ยวข้องเรียกว่าดีกว่าไม่ทำ (หัวเราะ)

๑) อาจารย์ครับ แล้วทาง พสล. (พุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก) อาจารย์เกี่ยวข้องด้วยหรือเปล่าครับ

ไม่มี ไม่ได้เกี่ยวข้อง แต่ท่านหญิงพูนนั้นรู้จักกันเป็นส่วนตัว เคยมาเยี่ยมที่นี่

๒) อาจารย์สัญญาเคยเอาเรื่องราวการมาปรึกษาหารือกับอาจารย์บ้างหรือเปล่าครับ

ไม่มี เรื่องอย่างนั้นไม่มี เพราะรู้ว่าผมคงไม่ตอบ เคยถามบ้างในการที่ต้องรับหน้าที่นายกรัฐมนตรีครั้งนั้น เคยถามว่า ควรจะถือหลักธรรมอะไร ผมก็ตอบไปตามเรื่อง กำปั้นทุบดิน ตอนนั้นผมไปนอนเจ็บอยู่ที่ศิริราช ก็ไปเยี่ยม ไปคุยระหว่างนอนเจ็บอยู่ ผมก็ตอบกำปั้นทุบดิน ธรรมะของโพธิสัตว์ สุทธิ ปัญญา เมตตา ขันติ (หัวเราะ) คุณสัญญา ยังจดไว้ หมออุดม (ไประชะกฤษณะ) ก็จด ถ้าเข้าใจ มันใช้ได้ตีความหมายดีมาก สุทธิชัดตรง และมีปัญญาไม่ประมาท มีเมตตากรุณา แล้วอดกลั้นอดทนเป็นเบื้องต้นเราเป็นผู้ใหญ่ขึ้นเท่าไร ความอดกลั้นอดทนต้องมีมากขึ้นเท่านั้น

๓) ในทางส่วนตัวก็เป็นคนที่สนิทสนมกันมากกับอาจารย์ใช่ไหมครับ เป็นหนึ่งในคณะที่สนิทสนม ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาตั้งแต่แรกใช่ไหมครับ

มันก็อย่างนั้น แต่คำว่ามากก็ตอบไม่ถูก ก็เรียกว่าคอยเอาใจใส่ช่วยเหลือเท่าที่จะทำได้

๔) อาจารย์ครับ แล้วอย่างคุณเรียบคุณเรียบละครับ

พอเริ่มรู้จัก ก็ช่วยเป็นเงินเป็นทอง เป็นอะไรบ้าง ดูเหมือนติดต่อกันจากทางคุณชานาญออกไป

๕) อาจารย์ครับ คนกลุ่มนี้สนใจธรรมะ จริงจังหรือช่วยด้านเงินด้านทองเท่านั้น

ธรรมะส่วนตัวก็พยายามสนใจ แต่ทำได้เท่าที่ทำได้ ถ้าเรื่องเงินเรื่องทองเพื่อการเผยแผ่ เขาก็ช่วยเหลือตามกำลัง

๖) อย่างคุณชานาญนี้ ไม่ได้ปฏิบัติธรรมขั้นสูงเท่าไรใช่ไหมครับ

ก็เต็มทีของแก

? ทำกรรมฐานหรือเปล่าครับ

เอ๊ะคุณนี่ (เสียงดู) ถือตัวว่าหัวก้าวหน้า แล้วยังไม่เคารพสิทธิมนุษยชนของคนอื่นเขา ถ้ามแบบนี้มัน รุกรานนี่

? ผมคิดว่าเป็นประโยชน์แก่คนรุ่นหลัง ที่จะศึกษาประวัติชีวิตของอาจารย์และประวัติศาสตร์ของสวน โมกข์ จะได้เข้าใจได้ว่าคนแวดล้อมของอาจารย์เป็นคนอย่างไรบ้าง อย่างน้อยก็มองจากทัศนะของอาจารย์ เอง เพราะตอนนี้ก็เริ่มมีคนพูดแล้วว่าคนแวดล้อมบางกลุ่มเป็นคนไม่ได้เรื่อง ผมเพียงแต่ทำหน้าที่เป็น เลขาธิการที่เข้มงวดของประวัติศาสตร์เท่านั้นแหละครับ

(หัวเราะดู ๆ) คุณชำนาญแกก็ทำกรรมฐานตามแบบของแก รวม ๆ กันไปกับโยคะ และไท่เก๊ก ทำอา นापานสติแบบง่าย ๆ เป็นคนสนใจเรื่องบุญตามากที่สุดคนหนึ่ง ถึงกับเอาไปท่องติดปากว่า ยูตี ๆ ใน ภาษาจีน ซึ่งแปลว่าเช่นนั้นเอง เป็นคำแปลของคำว่า ตถตา ซึ่งโดยเนื้อแท้ก็คือบุญตา เป็นเรื่องจำเอาไป ใช้ ส่วนผลของการปฏิบัติก็นับได้ว่ามากอยู่ เช่นเวลาเจ็บป่วยนับว่าดีมาก ไม่มีความทุกข์หรือความ หวาดกลัว มีลักษณะหัวเราะเยาะความตายได้มากพอใช้ ตอนนี้ได้ข่าวว่าอาการป่วยหนักลงทุกที คุณยิ้ม ภรรยาฉันเสียไปก่อนแล้ว ยกศพให้โรงพยาบาล ไม่มีพิธีตองอะไร คุณยิ้มจำกรรมะได้มาก แล้วเข้าใจ ชอกแซกละเอียดลออลึกซึ้ง แต่ความเป็นผู้หญิงทำให้หนักแน่นไม่ได้

? อาจารย์ครับ แล้วอย่างเจ้าฉัน เข้าใจกรรมะระดับไหน

เข้าใจกรรมะแบบสรุป แบบสรุปความ ไม่ค่อยมีเวลาทำกรรมฐาน จำคำบางคำไปยึดถือเป็นคติ เป็น หลัก แล้วก็พยายามทำให้ได้อย่างนั้น แต่ยังมีโรคชอบสร้างวัตถุครอบงำอยู่มาก กำลังขอร้องให้บรรเทา

? อาจารย์ครับ บุคคลเหล่านี้มาทำให้อาจารย์แยกระหว่างเศรษฐกิจบุญกับนายทุนหรือเปล่าครับ

ไม่ใช่ปรารถนาคนเหล่านี้ แต่คนเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า เศรษฐีที่ไม่ใช่นายทุนใจร้ายนั้นมีได้ คือมันไม่ได้ กอบโกยอะไรเลย หรือถ้ากอบโกยก็กอบโกยโดยสุจริต หรือนำมาส่งเคราะห์คนที่ควรส่งเคราะห์ เรื่องเศรษฐกิจ บุญนั้น ได้มาจากพระคัมภีร์โดยตรง ซึ่งมีอยู่มากในครั้งพุทธกาล

? อาจารย์ครับ คณะอุบาสิกาทองเพชรบุรีและราชบุรี ได้ช่วยเหลืองานการอะไรของอาจารย์บ้างครับ

เขาจะช่วยอะไรได้ เขาเคยฝากของมาให้บ้าง โยมวาสน์จากถ้ำแกลบเพชรบุรี เคยมาช่วยรับกฐิน ช่วยทำอาหารเลี้ยงคนมาทอดกฐินที่เคยเล่าแล้ว แกถนัดเรื่องอย่างนี้ นอกจากนี้คณะนี้บางคนยังได้ช่วย ถอดเทปออกเป็นตัวอักษร เพื่อการพิมพ์ ช่วยให้เราเบาแรงด้านนี้ไปก็มี

โยมวาสน์แกอยู่ที่สำนักถ้ำเกลบนั่น แต่ไม่ได้เป็นหัวหน้าปกครองฝ่ายซี เขามีหัวหน้าปกครองฝ่ายซีที่ เด็ดขาดอีกคนหนึ่ง โยมวาสน์เป็นผู้ช่วยในด้านทุนทรัพย์ แก่เรียไร หรือรวบรวมเงินที่เขาบริจาคทุกครั้ง ตั้ง เป็นกองทุนกลาง เอาดอกผลใช้ จะใช้เงินต้นบ้างหรือไม่ก็ไม่ทราบ ใช้เพื่อแจกจ่ายอุดหนุนซีทุกคนเป็น ประจำ บำรุงวัดด้วย เดือนหนึ่งแกไปเที่ยว เก็บเงินตั้ง ๑๐ วัน รวมทั้งที่กรุงเทพฯ ด้วย คุณเรียบ คุณเรียมก็ ช่วยมาตลอดเวลา

ความเข้าใจธรรมะก็พอใช้ได้ มีมากอาจารย์ หลายยุคหลายสมัย ฟังแทบตลอดเวลา เทปบรรยาย อบรมผู้พิพากษา โยมวาสน์ฟังทุกกัณฑ์ ทุกตอน แก่ออกค่าเทปของแกเอง ทางเราก็อบปีให้ เปิดฟังกันทุก วัน กับแม่ซีทั้งหลายด้วย วันละม้วนทุกวัน เรียกว่ามีความรู้ดี มีแม่ซีเป็นนักธรรมเอกเยอะเยอะไปหมด คุณ มณฑา แสงสมบุญที่ที่เคยเป็นครู เขาออกไปอยู่กับโยมวาสน์ เป็นผู้เคยช่วยถอดเทปได้ เดียวนี้ไม่มีแล้ว หยุดแล้ว

สำหรับทางฝ่ายราชบุรีนั้น คุณก็ นานายน ได้ร่วมมือในการเผยแพร่อย่างเต็มกำลังสติปัญญาของตน เป็นผู้ที่มีความประสงค์เพื่อความรู้เรื่องธรรมะโดยแท้ ตลอดเวลาที่ติดต่อกันมาเพื่อธรรมะทั้งนั้น

เมื่อค้าขาย รวบรวมเงินทองได้ทุนสำรองไว้เป็นหลักแล้ว ก็ออกไปตั้งสำนักเองที่เขาสวนหลวง ตอน จะออกไปก็ได้มาคุย มาบอก มาปรึกษา แก่เป็นคนกล้าหาญ ไม่กลัวตาย มีลักษณะเป็นผู้นำ คิดจะเปิด สำนักสำหรับผู้หญิงขึ้น ปกครองดูแลกันเอง ก็ทำได้อย่างที่แกคิด และยังมีคนติดตามไปเป็นลูกศิษย์มากขึ้น ๆ

ความเข้าใจธรรมะ ก็ตามแบบของแก ไม่สู้ละเอียดอ่อน ฟุ้ง ๆ ที่อ ๆ พุดแต่เรื่องเดียว แต่ก็พุดมาก เน้นมาก เน้นจนถึงกระดูก ถ้าปฏิบัติตามนั้นได้ก็ดับทุกข์ได้ การเน้นนี้มันเน้นได้แต่การพุดทางทฤษฎี พุด เรื่องเดียวอย่างที่ผมพุด สรุปความได้ว่ามีประโยชน์แก่คนเหล่านั้นตามสมควร

๑ อาจารย์ครับ คุณก็ นี่เริ่มติดต่อกันมาอย่างไรครับ

ตั้งแต่สมัยที่ยังอยู่สวนโมกข์เก่า แก่อ่านหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ศึกษามาอย่างดีแล้ว ค่อยมาพบ ผม ก็ให้พักที่บ้านโยม กลางวันก็มาคุยกันที่ได้ถุณภูมิตรงริมสระเล็ก เรื่องที่คุยกันก็เป็นเรื่องปรมัตถธรรม ที่ แก่ได้ศึกษามาแล้ว มาซักถามเพื่อความเข้าใจ ก็ต้องนับว่าเป็นผู้หญิงพิเศษ (หัวเราะเบา ๆ) ไม่แต่งงาน น้องสาวก็ไม่แต่งงาน และรับงานทางสำนัก ต่อมาเมื่อคุณก็ตายแล้ว ตอนมาหาผม ไม่มีแว่วว่ามีความทุกข์ อะไรมา มาแบบนักศึกษาระยะ แก่อยากแต่งกลอน แต่แต่งไม่เป็น ผมเลยสอนให้ทางไปรษณีย์ ยังได้เอา มาลงหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาอยู่หลายชิ้น ในสมัยนั้น

เยี่ยมสำนักปฏิบัติธรรมเขาสวนหลวงที่ราชบุรี อุบาสิกาก็ นานายน คือคนที่สวมแว่นดำ

ตอนที่แกมานั่งคุยครั้งหนึ่ง พอได้เห็นหนูไต่ตรงสระนั้น หนูมันเข้าไปอยู่ในโพรงไม้เสาที่กั้นขอบสระ มีงูตัวใหญ่ขนาดกินหนูได้ มันจะเข้าไปในโพรง หนูไล่ ๆ ออกมาตั้งไกล พอหนูมันวิ่งกลับเข้าโพรง งูก็ตามมาอีก หนูก็ไล่อีก ทำอย่างนี้ ๒-๓ หน (หัวเราะหึ ๆ) คุณก็นั่งดูตาเขม็ง ถึงไม่เชื่อโซคกลาง ก็ต้องเชื่อโซคกลาง อย่างในกรงกบิลพัสดุ์เดิมเป็นที่อยู่ของฤๅษีกบิล ถ้าเสือไล่เนื้อมาถึงตรงนั้น เนื้อจะกลับไล่เสือ ถ้างูไล่เขียดมาถึงตรงนั้น เขียดจะกลับไล่งู แต่ของเราไม่ใช่เขียด เป็นหนูที่เข้าไปอยู่ในโพรงไม้ (หัวเราะ) เดี่ยวนี้เสานั้นก็ยังอยู่ ที่กั้นดินอยู่ขอบสระ แต่โพรงอาจจะตันแล้ว เป็นเสาโบสถ์เก่า รื้อลงแล้วก็เอาไปกั้นดินไว้ เป็นไม้กลั่นเกลานานเข้ามันก็กล่อน ๆ เป็นโพรง หนูเข้าไปอยู่ได้

❓ อาจารย์ครับ คำถามตอนท้าย ๆ นี้ จะเกี่ยวกับนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ที่รู้จักกับอาจารย์นะครับ แรกสุดนี่อยากทราบว่า คุณวิลาศ มณีวัต มาเกี่ยวข้องกับอาจารย์ได้อย่างไรครับ

จำไม่ได้ นึกทบทวนความจำเกี่ยวกับคุณวิลาศ ได้ยากมาก ดูเหมือนเมื่อตอนแกเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ที่จุฬาฯ มาขอเรื่องของผมไปลง นั่นดูจะเป็นครั้งแรก ผมเขียนบทความเรื่องธรรมะคืออะไรให้อธิบายธรรมะในความหมายต่าง ๆ ๒๐-๓๐ อย่าง ทุกแง่ทุกมุมเท่าที่จะนึกได้ เมื่อแกเรียนจบแล้วก็รับหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเป็นประจำก็รู้เรื่องของเรแล้วเขียนเรื่องเกี่ยวกับสวนโมกข์อยู่บ่อย ๆ ลงในคอลัมน์สายลมแสงแดด เขียนถึงโดยตรง เขียนถึงโดยอ้อม ทำให้คนรู้จักสวนโมกข์ขึ้นแยะ เขียนตามความพอใจ ตามถนัด เคยช่วยแนะนำหนังสือบรมธรรมที่หนึ่ง คนซื้อหมดสต็อกเลย (หัวเราะ) อย่างน้อยแกก็ต้องถือว่าเป็นลูกบ้านเดียวกัน แกเกิดที่ไชยาเหมือนกัน เวลาพบกันก็ไม่ได้สนทนาธรรมะกันมากนัก เพราะถือว่าอ่านเอาเองดีกว่า เคยมาเยี่ยมผมเป็นครั้งเป็นคราว เมื่อไม่นานก็มาเยี่ยมครั้งหนึ่ง แต่ก็หลายปีแล้ว

นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ และนายวิลาส มณีวัต นักหนังสือพิมพ์ มาเยี่ยมสวนโมกข์ เมื่อปี ๒๔๙๕
นายกุหลาบนั้น เข้าฟังปาฐกถาธรรมของพุทธทาสภิกขุ ที่กรุงเทพฯ เกือบทุกครั้ง และนำไปเขียนเผยแพร่ต่อเสมอ

❓ อาจารย์ครับ คุณวิลาสเป็นนักหนังสือพิมพ์คนเดียวที่เขียนถึงสวนโมกข์ในลักษณะแนะนำให้
คนรู้จัก คนอื่นมีอีกหรือเปล่าครับ

มีคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ คุณสุลักษณ์ ก็เคยเขียนบ้าง หลัง ๆ มานี้ก็ มี คุณเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์
สมัยเมื่อผมไปพูดที่พุทธสมาคมเสมอ ๆ คุณกุหลาบเขียนถึงบ่อยในหนังสือพิมพ์ที่แกเป็นบรรณาธิการอยู่
ผมจำไม่ได้แล้วว่าหนังสือพิมพ์อะไร ดูเหมือนว่าทุกคราวที่ผมไปพูดชุดพุทธธรรม แกจะย่อความไปลง
หนังสือพิมพ์ทุกที หลังจากนั้นจึงมาสวนโมกข์ มากับคุณวิลาส มณีวัต คู่กันหลาย ๆ เรื่อง แต่เรื่องหลักแก
มาหาความรู้เรื่องปฏิบัติธรรม แต่ผมไม่ได้สอน ไม่ได้แนะเรื่องปฏิบัติโดยตรง เพราะเวลาไม่พอ วัน ๒ วันไม่
พอ ให้ไปหาหนังสืออ่าน เช่น ตามรอยพระอรหันต์ ตอนนั้นก็เล่มนี้พอจะอ้างได้ พูดได้ว่าคุณกุหลาบรู้จัก
เลือกธรรมะที่มีประโยชน์ ไปใช้ให้เป็นประโยชน์กับชีวิตของแก แต่ไม่ค่อยได้เรียนอย่างชาววัด เขาเรียน
อย่างชาวบ้าน ชาววัดเรียนอย่างเป็นพิธี เรียนอย่างท่องจำหลักอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างชาวบ้านก็คือเรียน
อย่างอิสระ เจ้าคุณลัดพลีฯ ก็เหมือนกัน คุณกุหลาบศึกษาพระธรรมะแบบเจ้าคุณลัดพลีฯ อ่านจาก
ภาษาอังกฤษด้วย วารสารพุทธศาสนาในต่างประเทศแกก็รับอยู่ประจำ แกเคยปรารภว่าจะพาเจ้าคุณศรา
ภัยพิพัฒน์มา แล้วก็ไม่ได้มา ดูเหมือนจะไปพบกันที่กรุงเทพฯ พร้อมกับใครอีก ๒-๓ คน ตอนนั้นพระยาศรา

ภัยฯ คงหมั่นได้เรื่องกุมนำนาจ ทีนี้ใครคงจะบอกให้ได้ยินพุทธภาษิตว่า อำนาจเป็นใหญ่ในโลก คนพวกนี้ เขาไม่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนั้น ก็มาถามให้ผมอธิบายไล่เรียง ผมบอกว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงหมายถึงอำนาจเป็น อำนาจอะไรอย่างนั้น หมายถึงอำนาจกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้ใช้ปืน (หัวเราะ)

๑ อาจารย์ครับ แล้ว ส.ธรรมยศ ละครับ

เคยพบกันที่สุราษฎร์ฯ ครั้งหนึ่ง เขามาในคณะของเจ้าคุณมหาเกษมบุญศรี เมื่อยังบวชอยู่ เขาติดตามคณะนั้นมา เขาก็พยายามจะคุยธรรมะกับผม ผมไม่มีเวลา ฟังดูมันแปลก ๆ เคยส่งเรื่องมาให้ลง พุทธศาสนา แต่ไม่ได้ลงให้ เข้าใจว่าไม่ถูกรสนิยมของผู้อ่านหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา เราไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากการเกี่ยวข้องกับคุณ ส.ธรรมยศ เพียงแต่เราได้ฟังอะไรแปลก ๆ บางคำ

๒ อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์สุลักษณ์ ละครับ

คงจะพบกันครั้งแรกที่วัดทองนพคุณ ตอนไปงานศพเจ้าคุณภัทรองค์ก่อน หรืออาจจะเคยพบก่อนหน้านั้นก็ได้ รู้สึกว่าคุณสุลักษณ์รู้เรื่องผมดี รู้จักกันดีแล้ว อาจจะทำหนังสือต่าง ๆ แล้วเพิ่งได้พบตัวกัน แกเคยพาผมไปสนทนาร่วมหมู่กับครูบาอาจารย์ที่จุฬาฯ ยังจำได้เพียงแต่ว่า ครูบาอาจารย์เหล่านั้นไม่ยอมรับเรื่องของเรา คุณสุลักษณ์ก็พยายามทำความเข้าใจ ปรบความเข้าใจ แต่มันก็ทำไม่ได้ มองกันคนละทาง ตอนหลังได้ไปเที่ยวเกาะด้วยกัน ดูเหมือนคุณระบิลจะเป็นคนชวนมา จำไม่ค่อยได้แล้ว เดียวนี้รู้สึกว่าร่าหมดแล้ว ความจำเรื่องต่าง ๆ พร่าไปหมดทุกเรื่อง แล้วจะต้องเป็นมากขึ้น

๓ อาจารย์ครับ ผมเห็นมี ๓ คนที่เขียนเรื่องเกี่ยวกับชีวิตและงานของอาจารย์ คุณชิต ภิบาลแทน คุณอรุณ เวชสุวรรณ คุณสัมพันธ์ ก้องสมุทร คนเหล่านี้รู้จักอาจารย์ได้อย่างไรครับ

เขาอยู่ที่นั่นกัน ชิตบวชอยู่ที่นี้ ๑ พรรษา เขาเป็นครูโรงเรียนพุทธนิคม ตอนหลังลาออกไปอยู่กรุงเทพฯ นายอรุณ ก็คนบ้านนี้ บ้านอยู่หลังวัดชยาราม ปากท่อ ไม่ได้บวชที่นี่ แต่เขายึดถือว่าร่วมบ้านเกิดเมืองนอนกัน กอบกู้บ้านเกิดเมืองนอน เขาทำงานพัฒนาอย่างนี้ตั้งแต่ยังเป็นพระ สัมพันธ์เป็นคนเกาะสมุย ท่านโพธิ์พามา มีฝีมือในการเขียนภาพ เลยให้เขียนรูปปฏิมากรรมรูปบาทใหญ่ในโรงหนัง

๔ อาจารย์ครับ เห็นในหนังสือของคุณสัมพันธ์เขียนไว้ว่า อาจารย์เคยสนทนากับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ๓ วันติดต่อกัน ไม่ทราบว่าคุณสุลักษณ์รู้จักกันอย่างไรครับ ขอความกรุณาอาจารย์เล่าไว้ด้วย

จู่ ๆ ก็มีคุณวุฒิ สุวรรณรักษ์ เขาเป็น สส. จังหวัดนี้ เขามายกบอกว่าท่านปรีดีมาขอรับรอง ให้ไปช่วยหาที่ทำสวนโมกข์ที่อยุธยา จึงได้ไปพบปรึกษาหารือกัน ที่ตำหนักท่าช้าง ปรึกษาเรื่องธรรมะธัมมิม เรื่องวิธีเผยแพร่พุทธศาสนา ปรึกษาที่จะมีเพลงในพุทธศาสนา ท่านมีมหาเปรียญ ๘ ประโยคคนหนึ่งอยู่วัดเบญญฯ ชื่อมหา

ญาณ เป็นที่ปรึกษาไว้ใช้เรื่องภาษาบาลี ที่ไปคุยกันไม่ใช่ทั้ง ๓ วัน แต่ท่านนิมนต์ให้ไปติดต่อกัน ๓ วัน ต่อมาไปดูที่อยู่ชุกชุม ไม่พบที่เหมาะสม ที่มันแคบเกินไป ตอนนั้นเจ้าคุณพิมลธรรมก็ไปด้วย ท่านยังไม่ได้เป็นพระพิมลธรรม มีหน้าที่ปกครองอยู่ทางอยุธยา ไม่พบที่เหมาะสม ที่วัดภูเขาทองนั้นกว้างขวางดี แต่ก็น้ำท่วมทำไม่ได้ ต่อมาท่านปรีดี ก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะทำได้ ก็เลยเลิกกัน

๑) ท่านปรีดี เข้าใจธรรมะดีไหมครับ

ก็ดูเอาเองจากหนังสือต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นดี ผมไม่ได้คุยธรรมะโดยตรง แต่คุยวิธีการที่จะเผยแพร่มากกว่า ดูเหมือนท่านอยากให้มีสวนโมกข์หลาย ๆ แห่ง คุยเรื่องวิธีที่จะปรับปรุงการเผยแผ่ทั่วไปให้มันได้ผลแน่นอนขึ้น ดูท่านจะหวังดีต่อศาสนาโดยบริสุทธิ์ใจ

๒) อาจารย์ดูจากอะไรครับ ที่ว่าท่านบริสุทธิ์ใจ

ก็ดูจากที่คุยกันดี ดูจากความต้องการที่แสดงออกมา คงหวังที่จะทำประโยชน์อันนี้เกี่ยวกับศาสนาให้เป็นหลักเป็นฐาน เป็นชื่อเป็นเสียง คงหวังอย่างนั้น แต่ทำไม่ได้

๓) อาจารย์ครับ ในหนังสือของคุณสัมพันธ์ บอกว่า เวลาอาจารย์ไปพูดที่พุทธสมาคม ท่านปรีดีมาฟังทุกครั้งหรือครับ

เป็นไปไม่ได้ ที่จำได้นั้นอย่างมากไม่เกิน ๒ ครั้ง ที่จำได้แม่นก็ครั้งที่ไปพูดเกี่ยวกับพุทธธรรมกับประชาธิปไตย

๔) เมื่อตอนที่ท่านออกไปอยู่เมืองนอกแล้ว ยังได้ติดต่อกันอีกหรือเปล่าครับ

ไม่ได้ติดต่อกันโดยตรง เพียงฝากหนังสือไปให้ มีคนมาหาผม เขาจะไปปารีส ดูเหมือนเขาจะถามเองว่าจะฝากอะไรบ้าง ผมฝากหนังสือให้อ่านไปให้ห่อหนึ่ง แล้วท่านก็ตอบรับมาว่าขอบคุณ ได้ใช้อ่านพอดี

๕) อาจารย์ครับ แล้วบุคคลในท้องถิ่น นอกจากชาวบ้านที่มาช่วยเหลือออกแรงงานต่าง ๆ มาทำบุญ เลี้ยงพระตามปกติแล้ว มีใครช่วยงานอาจารย์อีกบ้างหรือไม่ครับ

มันจะต้องพูดว่า มันเกือบจะไม่มีเลย คุณคิดดูซิ เขาจะช่วยอะไรได้ (หัวเราะ) จะช่วยทางแต่งหนังสือธรรมะรัชมโ เขาก็ช่วยไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้ ที่นี้ช่วยอย่างเป็นทางการ อย่างเพื่อนบ้านธรรมดาก็มีแหละ อย่างพวกทนายความ เมื่อมีเรื่องที่จะต้องทำตามระเบียบกฎหมายบ้าง อะไรบ้าง ก็ได้คุณปิว (เปรมะติษฐะ) ช่วย พี่ชายแกเป็นนายอำเภอกาญจนดิษฐ์ที่เคยเล่าแล้วว่าช่วยจัดหาเรือให้จากบ้านดอนไปกาญจนดิษฐ์ จากกาญจนดิษฐ์ไปเกาะสมุย ตอนเขาเรือติดเครื่องขยายเสียงไปเผยแพร่ธรรมะ คุณละออง (แสงเดช)

ก็ช่วยต้อนรับเวลาแขกไปใครมา แขกของสวนโมกข์ก็หลายคนเหมือนกันที่คุณละของแกช่วยต้อนรับขับสู้ หมอจำเนียร (รัตนะมีศรี) ที่บ้านดอน ก็ช่วยในเรื่องเจ็บไข้ ในฐานะเป็นหมอยู้งาน ทั้งหมดนี้ก็คบกันอย่าง เพื่อนผู้หวังดี เห็นด้วยในการทำงานที่เราทำ เป็นคนบ้านเดียวกัน รุ่นราวคราวเดียวกันมา ช่วยในทุกโอกาสที่จะช่วยกันได้ ช่วยให้ความสะดวก จิปาถะ จนกระทั่งช่วยคุ้มครองป้องกัน หวังดี คอยระวัง ความร้าย ความเสียหายที่จะเกิดขึ้น แต่มันก็ไม่มีอะไร ก็เรียกว่าช่วยเต็มที่ที่คนหวังดีจะช่วยได้ คุณป้าอายุเท่าผม คุณละของแกที่ว่า หมอจำเนียรอ่อนกว่า เคยเป็นเด็กที่วัดพระธาตุฯ สมัยพระครูโสภณฯ (เอี่ยม)

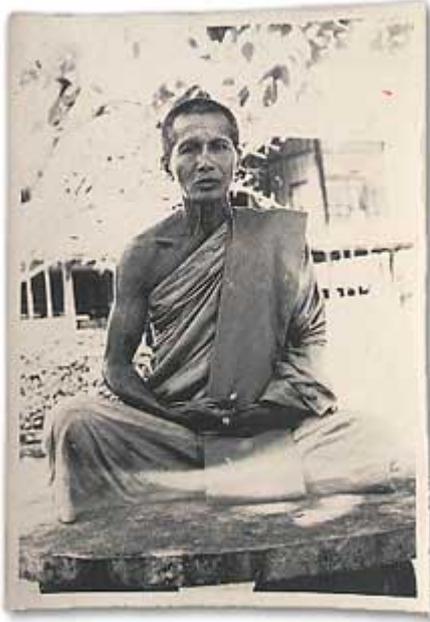
๑) อาจารย์ครับ ในชีวิตของอาจารย์ อาจารย์มีหลักในการคบมิตรอย่างไรครับ

(หัวเราะเสียงเข้ม ๆ) พูดแล้วมันก็เหมือนกับโอหัง คือว่า เราไม่ค่อยคิดจะขอความช่วยเหลือจากมิตร ไม่ได้คิดจะไปดึงมาเป็นมิตร หรือขอรับรองให้เป็นมิตร แต่ถ้าเขาแสดงความประสงค์อะไรเข้ามา เราก็ยินดีที่จะพิจารณาหรือคบหาสมาคมกัน ปัญหาจึงไม่ค่อยมี ความผิดหวังจึงไม่ค่อยมี และผมนี่มันเป็นอะไรก็ไม่รู้ มันไม่ค่อยจะรู้สึกว่าคุณเราจะต้องพึ่งพาผู้อื่น หรือมิตรอย่างที่เขาถือเป็นหลักกันอยู่ อะไรหน่อยก็มิตร ๆ ผมอยากจะไม่ต้องให้มิตรช่วยนั่นแหละดี มีหลักที่จะช่วยตัวเองไปเสียหมด เรื่องหลักการคบมิตรก็เลยไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร

บรรดามิตรที่เขามาคบหา จนเป็นมิตรขึ้นมา นี่ล้วนแต่เขาเป็นผู้ที่อย่างน้อยก็เสนอคำปรารภมา ครึ่งหนึ่ง (หัวเราะ) ในความจำของผมรู้สึกว่าคุณไม่เคยขอรับรองใครเพื่อความเป็นมิตร พยายามแต่ทำตัวให้ดี ให้นำไวใจ ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น นั่นแหละ แล้วคนบางคนเขาก็อยากจะคบด้วย ก็พยายามติดต่อกัน จนได้เป็นมิตรกัน

ไต่ความโอหังของผมมันก็มีอยู่ตลอดมาจนเดี๋ยวนี้ มันไม่คิดว่าจะเอาใครเป็นมิตร หรือจะขอให้ใครช่วยเหลือไปเสียทำเดียว มันจึงพยายามทำแต่เท่าที่ตัวเองจะทำได้ โดยไม่ต้องรบกวนมิตร แต่ที่นี้มันจะเป็นเรื่องโชคดี หรือจะบังเอิญก็แล้วแต่ มันก็มีคนที่มาเป็นมิตร มาให้ความช่วยเหลือ มิตรมันก็เกิดขึ้นเหมือนกัน แล้วเราก็ไม่เคยผิดหวังเรื่องมิตร เพราะเราไม่ได้หวังอะไร คุณก็อาจจะเห็นได้ แม้แต่อยู่ทุกวันนี้ก็ไม่ค่อยได้ สู้สึ หรือพยายามอะไรในเรื่องที่จะเป็นมิตร จนคนเขาต้องเตือน (หัวเราะ) ให้หามิตรไว้บ้าง ถ้ามีการผูกพันกันไว้ก็คงจะมีเยอะไปหมด แต่ก็กลัวขึ้นมาอีกว่า จะตอบแทนไม่ไหว จะจำไม่ไหว จะยุ่งไปหมด ถ้าเราผูกพันมิตรอย่างที่เขาผูกพันกัน ผมคิดว่าคงจะมีมิตรเยอะไปเลย เราก็เลยต้องควบคุมไม่ให้เกิดมิตรจนเหลือกำลังที่จะทำหน้าที่รักษาความเป็นมิตร

แต่ไม่ใช่ผมขอวดี มันเป็นเอง มันไม่คิดทำอะไรที่จะต้องให้ผู้อื่นช่วย โครงการหรือแผนการมันจะวางไปในทำนอง ทำเองได้ทั้งหมด คุณก็ดูเอาเองซิว่า ผมมีหลักในการคบมิตรอย่างไร มันบอกไม่ถูก (หัวเราะเบา ๆ)

พระครูสุทธธรรมสาร อดีตเจ้าอาวาสวัดชยา
ราม เพื่อนสหธรรมิกที่สำคัญมากรูปหนึ่ง ของ
พระมหาเงื่อม ผู้ร่วมแรงช่วยงานโดยไม่เห็นแก่
เหน็ดเหนื่อย ท่านอาจารย์ถือว่า เป็นเพื่อนที่
ตายแทนกันได้คนหนึ่ง ปัจจุบันมรณภาพแล้ว

? อาจารย์ครับ เพื่อนที่อาจารย์ว่าตายแทนกันได้นี้ เช่นใครบ้างครับ

เพื่อนที่เป็นพระด้วยกันนี้แหละ ยกตัวอย่างคนเดียวได้ คือท่านพระครูสุตฺตฯ คุณดูเอาเองซิ แต่คุณ
อาจจะไม่เห็นเห็นก็ได้ แต่มีมากกว่าหนึ่งแหละ แต่ไม่อยากจะพูด อย่าพูดดีกว่า จะกลายเป็นอวดดี แต่ผมก็
ไม่ได้ไปมาหาสู่อะไร เพราะว่ามันเป็นเพื่อนโดยจิตใจร้อยเปอร์เซ็นต์ก็พอแล้ว ภายนอกอาจจะดูไม่
อึ้งขึงขอบอะไรเลย (หัวเราะ)

ที่ตอบมานี้ คงจะใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้นา เพราะผมมันไม่มีแผนการที่จะมีเพื่อน มีแผนการที่จะทำ
โดยไม่ต้องมีเพื่อน แต่เมื่อบางคนเขาพอใจ เขาก็มาเป็นเพื่อนเอง หรือเป็นเพื่อนอยู่โดยไม่ต้องรู้จักกันก็คง
เป็นหลักเหมือนกัน แต่เป็นหลักที่ไม่มีใครยอมรับ เพราะมันผิดหลักที่เขาถือ ๆ กันอยู่ทั่วไป (หัวเราะ)

ของเล่นในชีวิตสมณะ

? อาจารย์ครับ อาจารย์เคยเล่าถึงชีวิตตอนอยู่สวนโมกข์เก่า มีของเล่นหลายอย่าง เลี้ยงไก่ เลี้ยงนก เลี้ยง
กา และยังไปเที่ยวกับตาหลวงมินด้วย ในตอนนี้ ขอความกรุณาอาจารย์เล่าเรื่องเกี่ยวกับของเล่นของ

? อาจารย์ครับ อย่างนี้อาจารย์ก็ไม่มีเพื่อนสนิทครับ

ฟังคำว่าสนิทไม่ออก เพื่อนที่รักใคร่อย่างยั้งก็มี
เหมือนกัน เพื่อนชนิดที่ว่ารักใคร่ตายแทนกันได้ก็มีเหมือนกัน
คนที่เขาเห็นว่าเรามีประโยชน์ มีคุณค่า ทำไมจะมี

? อาจารย์ครับ มันต่างกันนะครับ เพื่อนที่คบในแง่ทำ
ประโยชน์ ทำงานการเพื่อพระศาสนา มันก็แบบหนึ่ง เพื่อนที่
อาจจะไม่เกี่ยวข้องในเรื่องงานการ แต่เรารู้สึกเป็นเพื่อนคุย
อะไรให้ฟังได้มาก แลกเปลี่ยนกันมาก พูดความในใจให้กัน
มาก ก็อีกแบบหนึ่ง แบบหลังนี้อาจารย์มีหรือเปล่าครับ

มันไม่ค่อยจะมี เพื่อนคุยหรือเพื่อนปรึกษาหารือ เพราะ
เรามันทะนงตัวเกินไป แต่ก็เรียกว่าโชคดีแหละที่มีเพื่อน โดย
ไม่ได้สนใจที่จะสร้างสรรค์ เมื่อออกมาเทศน์สั่งสอนก็มีเพื่อน
เพื่อนคุยธรรมะก็มี เพื่อนที่ไม่ใช่ทางธรรมะ เพื่อนเถียงกันก็มี

อาจารย์ในระยะต่อ ๆ มาของชีวิต จนกระทั่งปัจจุบันไว้ด้วยครับ คงเป็นอีกด้านหนึ่งที่จะช่วยให้เข้าใจชีวิตของอาจารย์ได้รอบด้านขึ้น

มันปนกัน เรียกว่ามันสับสนปนกัน สมัยหนึ่งเคยเล่นชนิดที่มีประโยชน์ทางวัตถุ เคยเล่นหีบเสียง เรียนภาษา เล่นพิมพ์ดีดเพื่อพิมพ์หนังสือ เล่นกล้องถ่ายรูป เพื่อรวบรวมรูป และอะไร ๆ ที่มันคล้าย ๆ อย่างนี้ ก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งการเล่น

เรามักจะชอบไปซื้อหาของเก่า ๆ มาซ่อมเล่นสนุก ใช้ประโยชน์ได้ ก็สนุก เล่นอย่างจิตใจก็เล่นเพลินกับธรรมชาติ เคยเล่นต้นไม้แปลก ๆ แปลกสำหรับเรานะ ไม่ใช่แปลกสำหรับผู้อื่น สะสมต้นไม้แปลก ๆ เรื่องปลา เรื่องนก เรื่องแมว เรื่องหมา กระทั่งจิ้งจก ตุ๊กแก ก็เคยเป็นเรื่องเล่น สมัยหนึ่ง ๆ แล้วในที่สุดก็กลายเป็นเรื่องเป็นราวไปได้

นอกจากนั้นก็มีการพักผ่อน นั่งเล่น นอนเล่น ทำสมาธิเล่น สมาธิเคยทำอย่างเล่น ๆ มันหลายประเภท ผมเคยเล่นเกือบทุกอย่างตามความเหมาะสม ตามโอกาส จะจัดลำดับไม่ค่อยได้ แต่มันก็มีลำดับอยู่ในตัว ตามที่อายุมันมากเข้า อะไรเข้า สถานะของตนมันเปลี่ยนไป เรื่องเล่นก็ต้องเปลี่ยนไปพอเหมาะสม

เคยชอบไปเที่ยวทะเล ลงเรือไปเล่นทะเล ไปลอยทะเลก็เคยหลายครั้ง จัดจอมปลวกให้เป็นระเบียบก็เคยทำมาแล้ว จอมปลวกอยู่ที่นั่นบ้างที่นั่นบ้าง เราก็ย้ายเอามาทำให้เป็นระเบียบ ตรงที่ ๆ เราอยากให้มันอยู่ แล้วเอาแผ่นปูนวางข้างบน ทำเป็นโต๊ะได้ ย้ายแล้วปลวกยังอยู่ในนั้น ต้องขุดลึกมาก แล้ว ๔ คนจึงหามไหวข้างล่างที่อยู่ใต้ดินมันโตกว่าข้างบน ข้างบนเป็นโพรง ปลวกแถวสวนโมกข์เก่าตัวเหลือง ๆ เป็นปลวกที่ไม่กัดของ ย้ายมาตั้งเป็นแถว ๆ ข้างกุฏิของเรา ใกล้เคียง ๆ แถวนั้นไม่พอ ก็ไปหาจากที่ไกลออกไป บางทีก็ตาย แล้วก็เล็กร้างไปก็มี ถ้าทำผิด นายทัศน์เขาเป็นคนแข็งแรงมาก ช่วยย้ายจอมปลวก นายทัศน์เป็นอีกคนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับสวนโมกข์มาตั้งแต่แรก คอยช่วยเหลือตลอดเวลา ช่วยทำแทบทุกอย่าง

เขาเป็นคนพุ่มเรียง เกิดที่นั่น เห็นกันมาตั้งแต่เด็ก รุ่นอ่อนกว่าผมหน่อย เคยตั้งเนื้อตั้งตัวได้ด้วยตนเอง มีเรือลำเล็ก ๆ จนมีเรือลำใหญ่ จนมีโรงถ่าน มีร้านค้า สมัยผมอยู่สวนโมกข์เก่า มักไปปรึกษาหาหรือขอความคิดเห็นตลอดเวลา จนกระทั่งไปอยู่กรุงเทพฯ ไร่สวนของนายทัศน์ เขาก็อยู่เกือบตรงกับสวนโมกข์เก่า เยื้องไปทางตะวันตก ระหว่างถนนเส้นบ้านทุ่งกับไชยา จึงไปนั่งเที่ยว ไปคุยสนทนากันบ่อย ๆ อย่างนี้ก็เรียกว่าเล่น คุยกันเล่น

เคยเอาเรือนายทัศนีย์ไปเที่ยวทะเล ไปดอนเสียด ซึ่งเป็นเกาะทรายอยู่กลางอ่าว นายทัศนีย์เป็นคนให้ความสะดวกเพราะเขามีเรือ เคยพาหลวงบริบาลไปดูทะเลฝั่งโน้นด้วย เขาก็เลยคุ้นเคยกับหลวงบริบาล คุ้นเคยกับฝรั่งบางคนที่มาศึกษาโบราณคดีด้วย

สิ่งที่เรียกว่าเล่นมันมีความหมายมาก กินความกว้างขวาง จากเล็กที่สุดจนถึงใหญ่ที่สุด แม้แต่แต่งโคลงแต่งกลอน มันก็เป็นของเล่น ไม่ได้จริงจัง ผมก็ไม่รู้จะบอกอย่างไร บอกได้แต่ว่าเคยเล่นสิ่งเหล่านี้มาตามโอกาส

ผมเคยแม้แต่ปรุงอาหารเล่น แกงดอกถั่วต้มที่ไม่มีใครเคยคิดว่าจะกินได้ จะแกงได้ เราก็แกงมาแล้ว (หัวเราะ) ต้องใส่กะทิมาก ๆ ใส่มะขามเปียกให้มันเปรี้ยว ๆ ใส่น้ำตาลให้พอ ๆ กัน ก็กินได้ อร่อยดีเหมือนกัน แกงนี้ทำให้เขารู้รส ให้ยอมรับว่ามันก็กินได้เหมือนกัน อร่อยดีเหมือนกัน (หัวเราะ) ดีกว่าปล่อยให้เสียไปมากมายยกอง ต้องใช้ประโยชน์ ช่วยถ่ายสะดวกนิดหน่อย ไม่ถึงกับเป็นยาระบาย เล่นมาหลายอย่างเลยไม่รู้จะตอบอย่างไร (หัวเราะ)

๑ อาจารย์ครับ โคลงกลอนนั้นอาจารย์ชอบแบบไหนครับ

แบบของที่มีอยู่ก่อน ที่เราพยายามท่องจำไว้มากก็ คำฉันท์ของกรมพระปรมาธิบดีชินธโร คำโคลงโลกนิติที่เคยพยายามท่อง ของครูเทพ เราก็ชอบ ของรัชกาลที่ ๖ ก็รู้สึกนิยม เพราะเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องทำยาก ที่ท่านแปลจากเชคสเปียร์ ท่องจำไว้หลายตอน เรื่องธรรมาสรรพสังคราม ก่อนนี้จำได้เกือบหมด เดี่ยวนี้ลืมเกือบหมด (หัวเราะ) แต่ด้วยอะไรไม่รู้ ผมเกิดไม่นิยมสุนทรภู่ ความรู้สึกมันอาจจะเกิดจากเคยได้ยินว่าแกกินเหล้า แกเมาผู้หญิง เลยเหมาเอาว่าคงเอาความรู้สึกอันนั้นมาเขียนกลอน แต่ถ้อยคำของแกก็เพราะดี เรายังเคยแต่งล้อสุนทรภู่ (หัวเราะ)

สุนทรภู่ เขากลอนดี เพราะมีเหล้า

ปลุกเร้า กลอนกาพย์ ให้อาบหวาม

ส่วนเราเหล้า ไม่มี มีแต่น้ำ

จะปลุกปล้ำ เท้าไร กลอนไม่ดี

(หัวเราะ) ยังมีอีก ๔ บาท นึกไม่ออกแล้ว คุณสัญญาท่องจำแม่นยำจนเดี๋ยวนี้

เวลาเราแต่งเอง ก็เลือกแบบให้เหมาะสมกับเรื่องที่จะแต่ง ถ้าไปแปลงของฝรั่งมา ก็จะแต่งเป็นบทดอกสร้อย ที่เป็นคำฉันท์หรือคำโคลงนั้น แต่งล้อกรรมพินิจวิจิตรวรรณปรีชา เรื่องแม่ลูกสนทนาเรื่องนิพพาน

บางเรื่องเราก็ลงทุน แต่งล้อตัวเอง เพื่อให้คนอื่นได้ประโยชน์ก็มี ที่ตั้งใจแต่งจริง ๆ ยาวพอสมควร ก็มี แต่นิราศลพบุรี แต่งให้คุณสัญญา คนพาไปเที่ยว ภาพก็กลอนนอกนั้น ก็แต่งยามว่าง แต่นาน ๆ เข้ามันก็มากขึ้น จนพอจะพิมพ์เป็นเล่มได้ (หัวเราะ)

๑) อาจารย์ช่วยเล่าเรื่องกล้องด้วยครับ ที่ว่ารวบรวมรูปนั้น รูปอะไรครับ

รูปวิว วิวตามความพอใจของเราอย่างในกล้องที่เก็บ ๆ ไว้ นั่นแหละ เมื่อเล่นถ่ายรูปก็ถ่ายวิวมากกว่า อย่างอื่น กล้องถ่ายหนึ่งก็เคยเล่น เดียวนี้ก็ยังมีอยู่ พันเอกสาส์ให้มา กล้อง ๑๖ มิล ๕๐ ฟุต และกล้อง ๘ มิลซูเปอร์กับ ๘ มิลธรรมดา ก็ได้ถ่ายไว้ไม่น้อย คงเตรียมขึ้นราหมดแล้ว เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดทั้งนั้น ที่ชอบมากที่สุดก็ถ่ายปลาใส่ตู้กระจก สวยมาก เรียกว่าเพชรพลอยในหนอง เมื่ออยู่ในหนองมันไม่สวยไม่น่าดู พออยู่ในตู้กระจก มันสวยวิเศษไปเสียทุกตัว เวลาถ่ายเป็นหนึ่งออกมา เครื่องฉายก็มีตั้ง ๒ เครื่อง เดียวนี้ไม่รู้ว่าจะใครจะเป็นคนใช้มัน ตอนนั้นคุณบุญชูอยู่ เขาทำทุกอย่าง

เกี่ยวกับการทำงานของพระในสวนโมกข์ก็เคยถ่ายไว้ เดียวนี้ต้องอุทิศแล้ว สละให้แก่การนำเสีย การขึ้นรา มันรักษาลำบาก มันต้องมีห้องปรับอากาศ ปรับความชื้นอะไร แล้วก็ไม่ว่าจะทำไปเพื่ออะไร

๒) อาจารย์ครับ เพื่อนเล่นกล้องของ อาจารย์มีใครบ้างครับ

มีหลายคน นายมณี ศรีพัฒน์ อยู่กรุงเทพฯ เป็นเพื่อนเล่นกันมาที่ไชยานี้ ก็ไม่มีใครที่ว่าเป็นเพื่อนเล่นกล้อง ผมมักสอนให้เล่นจนเป็นกันหลายคน ครูวงศ์เขาก็เล่นตามผม ผมเคยไปถ่ายทั่วกรุงเทพฯ ทั่วอย่างหยาบ ๆ ผมไม่รู้แห่ง อาจารย์พระครูชยาภิวังค์พาไป สมัยที่ยังอยู่กรุงเทพฯ แกพาไปทุกแห่ง วัดฝั่งธนสวย ๆ ไปทั้งวัน

๓) อาจารย์ครับ แล้วอย่าง ร. บุณนาคละครับ

ไม่ใช่ตอนแรก เพิ่งมารู้จักกันเมื่อผมเลิกเล่นกล้องแล้ว เขาขึ้นปรมาจารย์มีชื่อ รู้จักกันในฐานะ นักศึกษารอระมะ ไม่ใช่เพื่อนเล่นกล้อง คุณระบิดมาช่วยกิจการของสวนโมกข์ ในด้านถ่ายภาพพุทธประวัติ

หินสลักจำลองเป็นชุด ถ่ายเป็นหนังก็เคยมี เดียวนี้ไม่รู้ไปไหนแล้ว ถ่ายเป็นสไลด์ก็มาก เรื่องวันหนึ่งในสวนโมกข์ เป็นหนังที่มีมือคุณระบิลร่วมกับเพื่อนอีกคนหนึ่งชื่อสุขุม นอกจากนั้น ยังช่วยอัดรูป เมื่อเราต้องการให้อัดรูป แยกไปวานคุณพูล เกศจำรัส ที่วิทยาลัยเทคนิคกรุงเทพ พุ่มมหาเมฆ ช่วยอัด คุณพูลเป็นอาจารย์ มีลูกน้องเยอะ ภาพไปอินเดียที่วางระเกะระกะนั้น อัดที่เทคนิคพุ่มมหาเมฆทั้งนั้น มีคนช่วยออกค่าใช้จ่ายให้คุณระบิลเป็นคนช่วยทำกรอบ ทำอย่างประณีตและมีมือ รูปพวกนั้นจึงทนทานมาได้บัดนี้ แล้วก็สอนให้คุณบุญชู (พระบุญชู) ทำเป็นถ่ายได้ ล้างได้ อัดได้ ทำเคล็ดต่าง ๆ ได้ แก่เป็นคนฉลาด มีหัวทางนี้ ก็ทำได้ตามที่คุณระบิลแนะ

อีกคนที่คบหากันในเรื่องรวบรวมรูปก็คือ นายเที่ยง เขามีร้านถ่ายรูปที่สงขลา เดียวนี้เลิกแล้ว ชายของในตลาดแทน เคยแนะเคล็ดในการทำรูปคนเดียว ดูเป็น ๒ คนคุยกัน เป็นต้น เรื่องแบบนี้ คุณบุญชูทำได้สนิทมาก

ผู้ที่เล่นตามผมอีกคนหนึ่งคือเจ้าชื่น สีโรรส เชียงใหม่ นับได้ว่าเป็นผู้ที่ได้ถ่ายภาพไว้มากที่สุด ทั้งตอนไปอินเดีย และในประเทศไทย ประเทศพม่า

หมอไพบุลย์ สิทธิคุณ ที่อยู่หาดใหญ่ ช่วยเหลือด้วยเรื่องอุปกรณ์สารพัดอย่าง

รุ่นหลังสุด นี้ก็มีคุณมนัส จิระวงศ์ ซึ่งคอยให้ความสะดวกเกี่ยวกับรูปตลอดเวลาจนทุกวันนี้

❓ อาจารย์ครับ ทราบว่าอาจารย์เคยประดิษฐ์สไลด์ขึ้นใช้เอง ตั้งแต่สไลด์ยังไม่แพร่หลายอย่างทุกวันนี้ อยากให้อาจารย์ช่วยเล่าถึงวัตถุประสงค์และวิธีทำด้วยครับ

เราได้เคยเห็นที่กรุงเทพฯ ที่เขาฉายสไลด์กัน ชนิดไม่ต้องมีแผ่นสไลด์ ชนิดที่ใช้ภาพหนังสือสอดเข้าไปข้างใต้ แล้วภาพนั้นก็ออกมาปรากฏที่จอได้ แล้วก็คิดว่า เราควรจะมีการใช้ของอย่างนี้บ้าง ก็ศึกษาว่ามันจะทำได้อย่างไร ในขั้นแรกนั้น ไม่เคยคิดว่าจะซื้อ เพราะว่ามันไม่มีทุน จึงศึกษาจนรู้ว่าทำอย่างไร ก็ทดลองอย่างนั้น ทดลองอย่างนี้ (หัวเราะ) จนรู้หลักของมัน ก็เลยประกอบขึ้นด้วยตนเอง เป็นลังไม้ยาวเกือบวา เพราะว่าไปใช้ไฟฉายที่ใช้หน้ารถยนต์ มาทำเป็นตัวแสง มันก็กินเนื้อที่ยาว แล้วก็ใช้คอนเด็นเซอร์ ก็หาได้ยากตามความประสงค์ ไปซื้อปะปะมา มันก็ทำให้ต้องใช้ไฟก๊สยาว รวมกันเข้าจึงยาว จึงหนัก ใช้เลนส์กล้องถ่ายรูปขนาดใหญ่หน่อย ทำเลนส์ รวมกันจึงเป็นลังไม้ยาวเกือบวา ที่นี้ก็ต้องรู้จักล้างฟิล์มให้เป็นโพสิทีฟ คือสไลด์แบบสำเร็จรูป ชนิดที่ล้างกลับได้เลยแบบสมัยนี้ มันยังไม่มี หาไม่ได้ เราก็ฟิล์มแดงธรรมดา เขาเรียกกันว่าฟิล์มแดง (หัวเราะ) เป็นฟิล์มถ่ายรูปชนิด ๓ นิ้วนั้นแหละ ถ่ายแล้วล้างที่หนึ่งแล้วก็ล้างกลับ เป็น ๒ นิ้วมันก็ใช้ได้ แต่ถ้าฟิล์มเขียวใช้ไม่ได้ ก็เลยได้สไลด์ขนาดใหญ่ ๖ x ๖ นิ้ว พอดีใช้กับเครื่องที่ทำขึ้น แล้วก็ถ่าย

เอาตามที่ต้องการว่าควรจะมีอะไรบ้าง รวมทั้งก็อปไปรูปในหนังสือต่าง ๆ บางทีก็ถ่ายเอาเลย ในที่สุดก็ได้ผลตามความประสงค์ เพียงแต่ว่ามันไม่สะดวก มันใหญ่โตเทอะทะ

เอาไปฉายให้คนดู เอาไปฉายในงานศพอาจารย์ผมที่เคยเป็นสมภารวัดใหม่พุ่มเรียงที่เคย อาจารย์หนูนั่นแหละ (หัวเราะ) หามกันไป เด็ก ๒ คนหาม แล้วก็ใช้เสื่อน้ำมันเป็นจอพับสีบรอนซ์เข้าด้านหลัง ทางออกเป็นจอ (หัวเราะ) ยาวกว่า โกลาหลที่สุดแหละ (หัวเราะ) ต้องใช้เด็ก ๔-๕ คน แรก ๆ ไปถึงไหนก็ตื่นตื่นที่นั่น ทำอย่างนี้อยู่ปี ๒ ปีได้ จึงใช้เครื่องสำเร็จรูปของฝรั่ง ที่หมอไปบูลย์ให้เป็นรุ่นแรก รุ่นต่อมา กมล สุโกศล ให้ กิติ์ขึ้น แล้วก็ได้เครื่องที่กระทรวงศึกษาธิการช่วยซื้อให้กิติ์ที่สุด (หัวเราะ) สำหรับเครื่องสไลด์

❓ อาจารย์ครับ ทราบว่ายุคหนึ่งอาจารย์เคยพยายามใช้หนังตะลุงในการเผยแพร่ธรรมะด้วยใช่ใหมครับ

นี่เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง เมื่อมีภาพเขียนชุดขนาดเท่าเขากระต่ายแล้ว ก็ขอร้องให้พวกหนังตะลุงเอาไปเล่นเป็นการสอนธรรมะ มันน่าจะสะดวกในเรื่องมันมีพระเอก มีนางเอก มียักษ์ พอจะเล่นเป็นหนังตะลุงได้ เผิดหนังตะลุงมาอยู่ที่วัดเวียง ก็เลยขอร้องเขาให้ช่วยลองดู ตามบทหนังตะลุงที่คุณวรศักดิ์ (พระวรศักดิ์ วรรณภูมิ) แต่งขึ้น ยี่ดียว ฉายภาพเป็นสไลด์ แล้วร้องบรรยายแบบหนังตะลุง ใช้ดนตรีแบบหนังตะลุง มันก็น่าดูแหละ แต่ว่ามันยาวเกินไป หลายชั่วโมง ในที่สุดก็เอ๋อ คนดูมันทนไม่ไหว แล้วเรื่องมันก็ไม่สนุกนัก ดูกันเดี๋ยวเดียวก็ง่วงนอน มันยาวตั้ง ๔-๕ ชั่วโมง ลองกันที่นั่นทีหนึ่ง แล้วอีกทางหนึ่งก็ทางสงขลา ขอร้องให้เพื่อนฝูงที่รู้จักกัน พุดจา เจริญกับหนังตะลุงที่มีชื่อเสียง ให้เอาเรื่องอย่างนี้ เอาภาพอย่างนี้ไปลองเล่นดู เขาก็รับปาก ต่อมาก็แจ้งมาว่าไม่ไหว (หัวเราะ) ว่าเป็นเรื่องที่เล่นยาก ประชาชนไม่ชอบดู เป็นเรื่องที่อธิบายไม่ค่อยจะถูก ยังสั่งมาเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อไม่นานนี้ว่าขอเวรคืน นี่ยังคิดเล่น ๆ อยู่ว่าถ้ามันสะดวก จะทำวีดีโอเป็นหนังตะลุงฉายสไลด์ บรรยายเป็นหนังตะลุง เป็นของน่าจะทำได้ แต่เดี๋ยวนี้มันชักจะเปื้อนแล้ว อาจจะต้องทำตัวประกอบเพิ่มขึ้น ระหว่างนี้ เรายังไม่มีเวลา

❓ อาจารย์ครับ แล้วเกี่ยวกับปลาที่อาจารย์เริ่มเลี้ยงมาตั้งแต่เมื่อไร และมันสนุกอย่างไรครับ

เริ่มเลี้ยงเมื่ออยู่วัดชยาราม เริ่มเลี้ยงในที่ซึ่งน้ำรอบ ๆ ที่พัก ที่ซึ่งน้ำนั้นผมทำกับมือเอง มหาเจี๋ยงเลี้ยงปลาทอง ปลาเงิน ผมเลี้ยงปลาใหญ่ ๆ มาที่นี้ก็ยังเลี้ยงปลาด้วย เพื่อความเย็นและเพื่อกันมดก้นปลวกด้วย ทำเป็นที่ซึ่งน้ำรอบกุฏิ แล้วเลี้ยงปลาในนั้น มีพระรูปหนึ่งชื่อทิวี ตอนนั้นก็กลับไปบ้านที่จันทบุรีแล้ว เคยผสมลูกปลาทองออกมาเป็นพัน ๆ ตัว เรามีเอ็นไซโคลปิเดียปลาด้วย (หัวเราะ)

เลี้ยงปลาหมักสนุก ถ้ารู้เรื่องความลับที่จะทำให้มันโตเร็ว ให้มันเปลี่ยนสี ให้มันรอดชีวิต มันมีมากมายหลาย ๑๐ อย่าง จนหมดเวลากับมันได้มาก ๆ ผมเคยบ้าเป็นพัก ๆ เคยนั่งดูปลาวันทั้งวัน ผสมออกมาจนเกือบคล้ายสีธงชาติก็มี ดูผาด ๆ คล้ายธงชาติ

คุณประยูร ชอบเอามาให้จากกรุงเทพฯ ญาติของแกเลี้ยงปลาขาย เอาปลาแพงที่สุด คู่ละตั้ง ๔,๐๐๐ บาท มาให้ตั้งหลายตัว ปลาดีสก็สปอมปาดัว มันก็ดีจริง ๆ เหมือนกัน มันอยู่ได้สบาย มีสีเหลืองมันหลายสี สีม่วง สีเขียว สีคราม เป็นปลาที่แพงที่สุดในบรรดาปลาเลี้ยงทั้งหลาย บ้านเดิมของมันอยู่ที่อเมซอน เป็นปลาชนิดที่อยู่ในระหว่างต้นอ้อที่เกิดอยู่ในบึง ตัวมันจึงแบนเหมือนจาน เขาเลยเรียกดีสก็ส ที่แปลว่าจานนั่นแหละ

มีคนในตลาด ชื่อ นายกระจ่าง เป็นนุรุษไปรษณีย์ เขาก็เลี้ยงเหมือนกัน เลยหาอาหารมาเลี้ยงของเราด้วย เราก็ให้ปลาไปตอบแทน เยอะแยะไปหมด เราเองใช้อาหารแผ่นดินที่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉีกให้มันกิน แต่ปรากฏว่าไม่ดีเท่าอาหารสด ปลาทะเลบ้านเรามีชนิดหนึ่งที่คล้ายกับดีสก็สปอมปาดัว เป็นปลาน้ำเค็ม สวยน้อยกว่า ชาวบ้านเรียกปลาซีเก็ง บางตัวก็สวยงามเหมือนกัน มีหลาย ๆ สี

เลี้ยงปลาทำให้รู้ว่าปลาไม่จุก เอาอาหารวางอยู่บนใบบัว มันก็รู้ได้ มันตอดใบบัวทะลุตรงอาหารพอดี แล้วก็มีกรับเสียงด้วย ปลาทุกชนิดมีเส้นแล็ตเทรลไลน์ ยาวตั้งแต่คอไปตามลำตัวทั้ง ๒ ด้านถึงหางนั่นแหละ เป็นเส้นรับเสียง หรือหูของมัน มันจำได้ด้วยว่าเสียงใครเดินมา มันแยกเสียงได้ ผมเดินมามันรู้ มันขึ้นมา มันรู้ว่าเป็นคนที่เคยให้อาหาร มันรับเสียงกระเทือนจากแผ่นดินได้ คนอื่นเดินมามันไม่ขึ้น

และก็ได้ความรู้อีกว่า ปลา มี ๒ ประเภท อนาคตอีกแบบหนึ่ง อากาศอีกแบบหนึ่ง (หัวเราะ)

พวกตระกูลปลาตะเพียน ปลาหางแคบ จะเคลื่อนที่เรื่อยไม่อยู่ประจำ แม้แต่ออกไข่แล้วก็ทิ้งไปเลย มันไม่รู้ไม่ชี้ ไม่มีการยึดถือว่าที่ตรงนี้ของเรา รังของเรา ลูกของเรา ไข่ของเรา ไม่มีการยึดถือเลย มันไม่น่าเชื่อ คล้ายเครื่องจักร เห็นได้จากปลาทอง ปลาตะเพียนทั้งหลายก็เหมือนกัน จะมากันเป็นฝูง ไล่กันมา แล้วก็ไขว่คว้าไว้ที่หน้า แล้วก็หายไปหมด อยู่ข้างหลัง ไข่ก็ออกเป็นตัวเองตามบุญตามกรรม รอดไม่ถึง ๑๐ เปอร์เซ็นต์ มดกินเสียบ้าง แดดเผาเสียบ้าง ถึงอย่างนั้น มันก็มีพันธุ์เหลือ เพราะไข่เป็นล้าน ๆ ปลาตระกูลปลาตะเพียน แม่หนึ่งอย่างน้อยออกไข่ครั้งละ ๔,๐๐๐ ฟอง

ที่นี้ปลาอีกชนิดหนึ่งมันตรงกันข้าม มันมีตัวกู ของกู พอเป็นหนุ่มเป็นสาวหน่อย มันก็จับคู่ มีคู่ของกู มีที่อยู่ของกู บริเวณนี้ใครเข้ามาไม่ได้ รังของกู เมียของกู เข้ามาเป็นคู่ตาย โดยเฉพาะปลากัด ปลากิม ปลากระดี่ แม้แต่ปลาหมอ พวกนี้หางเป็นพัด คือไม่เป็นแคบ ๒ แคบ เพราะเขาไม่ต้องว่ายน้ำทวนกระแสน้ำ หรือไม่ต้องการว่ายน้ำไกล ๆ อยู่กับที่ตลอดเวลา ปลาทั้งหมดที่อยู่ในลักษณะอย่างนี้ เขาเรียกพวกปลาซีกครึ่ง

ส่วนแบบแรกเขาจัดเป็นพวกปลาคาร์ป หรือไซบรินด์ เป็นพวกไม่อยู่กับที่ ก็เลยเรียกว่า แม่น้ำปลาที่มีอยู่ ๒ ชนิด อนาคตอีกพวกหนึ่ง อนาคตอีกพวกหนึ่ง (หัวเราะ) พวกไม่มีเรื้อนกับพวกมีเรื้อน

ปลากัดนี่เป็นพวกสูงสุดในเรื่องตัวกู ของกู นอกนั้นก็รอง ๆ ลงไป มันกัดกันจนตาย เป็นนักรู้ ตอนเด็ก ๆ ผมเคยเลี้ยง เมื่อมันคึกขึ้นมาถึงที่สุดแล้ว ไปมองมันก็ไม่ได้ ใครไปมองมันก็ทำท่าจะกัด หูทาง หางทาง จะกัดคนที่ไปมอง ถึงขนาดนั้น เรียกว่ามีอัสมิมานะสูงสุด ปลาอื่นไม่เป็น เดียวนี้ก็มีปลาออสก้า ใครเข้าไปใกล้มันก็ทำท่าจะกัด ผมไม่เคยเลี้ยงในตู้กระจก เลี้ยงในบ่อ หย่อนนิ้วลงไปก็ทำท่าจะกัด เป็นตระกูลปลาซีกครี๊ดเหมือนกัน

ปลาเลี้ยงทั้งหลายนี้ ต้องการออกซิเจนมากกว่าอาหาร ถ้าขาดออกซิเจนแล้ว อาหารก็ไม่กิน ตั้งใจว่าจะเขียนเรื่องปลาเกี่ยวกับธรรมะก็ไม่ได้เขียนสักที เดียวนี้ร่างกายมันไม่ค่อยอำนวยแล้ว เก็บข้อมูลไว้เะะบันทึกไว้เป็นปี ๆ เคยตั้งใจจะเขียนเรื่องปลาเกี่ยวกับการดับทุกข์ (หัวเราะ)

๑ อาจารย์ครับ แล้วพวกจิ้งจกตุ๊กแก อาจารย์เล่นกับมันอย่างไรครับ

เลี้ยงไว้ช่วยจับแมลง (หัวเราะ) มันก็เล่นเหมือนกัน คอยดูมันทำอะไรได้บ้าง ฉลาดเท่าไร โง่เท่าไร เดียวนี้ก็ไม่มีแล้ว แมววังแกมัน ก่อนนี้มีหลายตัว เลี้ยงไว้เฉย ๆ มันหากินของมันเอง กินแมลงอะไรของมันตามเรื่อง ไว้ฟังเสียงดูเล่น หัดเลียนเสียงตุ๊กแก ไม้รู้จะหัดอย่างไร เคยคิดจะเอาเสียงตุ๊กแกไปใส่ไว้ตอนทำยเวลาบรรยายจบ พอ...ทุกทิวา ราตรีกาลเทอญ...ตุ๊กแก คงโกลาหลกันใหญ่ ไม่ได้ทำ เป็นความคิด ไม่กล้าทำ (หัวเราะ)

๒ อาจารย์ครับ แล้วนก อาจารย์เคยเล่นไหมครับ

นกนางเขนดง มันเคยมาออกลูกในไหเล็ก ๆ ที่เราเอาไปวางไว้บนหลังกันสาดหน้าต่าง มาออกลูกได้ ๒-๓ คอก มาไม่ไหว แมวคอยรังควาน ตอนสุดท้าย ย้ายไหขึ้นไปสูง ใกล้หลังคา ฟันแมว แต่ไม่ฟันตุ๊กแก ออกลูกอ่อน ๆ มาตุ๊กแกกินหมด ไหยังติดอยู่เลย แต่ดูมันจะร้อนเกินไปด้วย อุณหภูมิร้อนเกินไป มันไม่กล้าไข่ เดียวนี้

นกนางเขนดงเกือบจะสูญพันธุ์แล้ว เพราะมีการดักไปขายที่กรุงเทพฯ ตระกูลนกนางเขน สีดำ หน้าอกแดง ตัวเมียสีเทาหน้อย หน้าอกเหลือง เขาว่า

เอาไปขายที่กรุงเทพฯ ได้ตัวละ ๓๐๐ บาท ทั้ง ๆ ยังเป็นนกป่า ไม่ทันได้ฝึกหัด เด็ก ๆ ช้างวัดคอยดักไปขาย ตัวแทนที่ตลาด ครั้งหนึ่งมันเคยเข้าไปออกลูกในกุฏิพระ ภูมิคุณบัญญัติ เป็นนกทางเขนดง แก่ดูแลจนพิกสำเร็จจนบินไปหมด เลี้ยงไม่ไหว มันกินเนื้อสัตว์ ไม่กินข้าวสุก กินแมลง ต้องคอยสับหมูบะซ้อให้กิน แล้วมันขี้เหม็นที่สุด

อีกสมัยหนึ่งเคยเลี้ยงนกยูง นายทัศน์เขาซื้อมาให้ เขาไปค้าขายปลาตอนน้ำบ้านดอน ซื้อมาจากไหนไม่รู้ ตัวละ ๓ บาทเท่านั้น เป็นตัวผู้ เลี้ยงที่สวนโมกข์เก่า แล้วมาเลี้ยงต่อที่นี้ มาตายที่นี้ เลี้ยงปล่อย ไม่ได้ใส่กรง แล้วมันไปเที่ยวในหมู่บ้าน ไปจิกลูกไก่ของชาวบ้าน ชาวบ้านตีปีกหัก เลยกลายเป็นนกปีกหัก บินขึ้นสูง ๆ ไม่ได้ นอนต่ำเตี้ยเกินไป เสือดำเอาไปกิน หมาเรื่อง

อีกสมัยหนึ่ง เลี้ยงนกกาฮัง นกเงือกขนาดใหญ่ ผมคิดว่าในบรรดานกทั้งหมด นกเงือกนี้ฉลาดที่สุด ฉลาดกว่านกอะไรหมด แม้อีกาที่ถือกันว่าเป็นนกฉลาดแล้ว ก็ยังสู้นกเงือกไม่ได้ มันรู้อะไรได้ไว รู้ได้ลึก รู้สังเกต เล่นฉลาด โยนของให้รับ ไม่เคยพลาด โยนห่างก็ชะโงกออกมารับ โยนบนหัวก็รับได้

นายสมบูรณซื้อมาให้คู่หนึ่งตั้งแต่เป็นลูกนก ปล่อยไว้ที่โรงปั้น มันไม่ชอบ มันมาอยู่แถวนี้ ก็เลยเลี้ยงกัน กินผลไม้ อุ่นชอบที่สุด กินอุ่นตั้งกำมือ โยนให้ทีละเม็ด โยนส่งเดชมันก็รับได้เหมือนกัน แล้วมันก็ร้ายกาจ อย่างวางของบนโต๊ะนี้ มันรื้อหมด จับพลิก จับพลิก พลิกทิ้ง พลิกทิ้ง บางทีของทั้งหมด บาตรปิดอยู่ มันก็กัดทีเดียวฝาบาตรกระเด็น แล้วก็กินของในบาตร สารพัดที่มันทำความรำคาญ แต่กัสนุก คนมาเยี่ยม จิกหัว จิกหลัง หลังสุดไปจับสายไฟแรงสูง ตกลงมากรอบที่โคนเสาไฟฟ้าตรงข้างบันไดศาลาโรงธรรม มันคงตายตั้งแต่ตอนเย็นวันก่อน ไปพบรุ่งขึ้นนอนตายตัวแข็งแล้ว ตีนไหม้หมดทั้ง ๒ ตีน

ถ้าตัวเล็ก ชาวบ้านแถวนี้เขาเรียกนกเงือก ตัวใหญ่เขาเรียกนกฮาง ตัวเล็กนั้นเคยเลี้ยงเมื่ออยู่สวนโมกข์พุมเรียง มีพระเขาเอามาให้ที่วัดชยารามก่อน แล้วเอาไปเลี้ยงที่สวนโมกข์พุมเรียง เกือบไปเหมือนกัน มันกระโดดเจาะตาครูสิริ (ลูกชายคนโตของคุณธรรมทาส) เมื่อยังเล็ก ๆ เป็นรอยเหนือตาและใต้ตา ถ้าพอดีกับตาก็ตาบอด นี่ดีที่มันเจาะคร่อมลูกตา

ตอนเลี้ยงที่สวนโมกข์เก่า มันบินตามพระ เวลาพระไปบิณฑบาต มันไล่ตามพระไป เกาะฝายโน้นที่ฝายนี้ที่ ไกล ๆ ข้างถนน ตอนหลังจิกหัวคนใส่บาตร โกลาหลกันใหญ่ ผลที่สุดต้องเลิกคบ ไม่ให้อยู่วัดไล่ตีมัน คิดว่ามันจะไปอยู่ป่า แต่มันก็เข้าไปอยู่ในหมู่บ้าน ไปอยู่บ้านคนนั้นที่ บ้านคนนี้ที่ ที่แรกมันก็น่าสนุก น่าสงสาร เขาให้กินกล้วย กินอะไร พออยู่ชินเข้า มันก็เปิดหม้อข้าวหม้อแกงกินเองหมด เขาก็ไล่จากบ้านโน้นไปบ้านนี้ ได้ยินว่าตลอดย่านตลาดหัวจตุทัย ตั้งแต่บนสุดถึงล่างสุดตลาดพุมเรียง นกตัวนี้เคยอยู่ ไม่น้อยกว่า ๑๐ บ้านถึง ๒๐ บ้าน ผลสุดท้ายไม่มีใครคบ เข้าไปในหมู่บ้านมุสลิม ก็ไปทำอย่างเดียวกันอีก ก็เลยถูกจับแกง จบเรื่อง (หัวเราะ)

ไก่ต๊อก เราก็เคยเลี้ยง ส่งเสียงดังสนั่นหวั่นไหวไปหมดวัด ในที่สุดก็ไม่คุ้มครอง อีเห็นป่าก็กินหมด ไก่วงก็เคยเลี้ยง คุณควนเอามาทิ้งไว้ เขาเป็นอัยการ ตอนนั้นจะย้ายไปที่อื่น เป็นชนิดลาย แปลกที่ว่าไก่วงนี้จิกแล้วตีไม่เป็น คอยแต่จะขึ้นเหยียบคู่ต่อสู้ เลยสู้ไก่แจ้ตัวเล็ก ๆ ก็ไม่ได้ ไก่แจ้เป็นมวยไทย ไก่วงเป็นมวยอะไรก็ไม่รู้ นำหัว (หัวเราะ)

ไก่ธรรมดานี้เราเลี้ยงมาตลอดเวลา ก่อนนี้เลี้ยงที่โรงฉัน ตกเย็นต้องพาดบันไดให้มันขึ้นนอนบนพุ่มไม้ แล้วเอาบันไดออก มีสังกะสีหุ้มโคนต้นไม้ อีเห็นขึ้นไปกินไม่ได้

เคยเลี้ยงหลายชนิด ชนิดหนึ่งเรียกไก่ลุ่น ไม่มีหาง ลุ่นเหมือนนกคุ้ม นกกระทา เดียวนี้หายไปหมด ทั้งตัวผู้ตัวเมีย หางลุ่นจึงเรียกไก่ลุ่น คนเลี้ยงขายพูดว่ามันได้กำไรดี เพราะทำให้กินอาหารเท่าไรก็เป็นน้ำหนักเป็นเนื้อ ไม่มาทำหาง มีมากอยู่พักหนึ่ง ต่อมานานเข้า คุ้มครองไม่ดี อีเห็นเอาไปกินหมด

คุณเพรียง (โรจนรัศ) เคยเอาไก่เล็กซอนพันธุ์แท้ที่ชนะการประกวดมาให้คู่หนึ่ง มันไข่ปีหนึ่งตั้ง ๓๐๐ ฟอง พอได้ ๕ ฟอง ก็ให้คนบ้านหนึ่งเอาไปฟัก ได้กันเกือบทุกบ้าน เดิมเป็นไก่ขาว พอชาวบ้านเอาไปผสมไก่ตะเภา มันก็ค่อยลดลง สีค่อย ๆ เหลืองขึ้น มันรักษาพันธุ์แท้ไม่ได้ บ้านพี่ซึ้ง พันธุ์ผสม ได้ไข่ปีละ ๑๔๐ ฟอง แล้วก็จางไป ๆ เดียวนี้ไม่มีเชื้อไก่เล็กซอนเหลืออยู่ตามหมู่บ้านแถบนี้อีกแล้ว

มีไข่พันธุ์แท้ลูกหนึ่ง ผมให้เณรชื่อจวนจัดการฟักให้ ใส่ลังไม้ไว้ แล้วให้จุดตะเกียงเล็ก ๆ แบบที่เขาตั้งไว้ตามร้านขายบุหรี่ปูไว้ข้างใต้ แล้วใส่ปรอทไว้ ให้วัดความอบอุ่นได้ ๓๒ องศาอยู่เรื่อย ๒๗ วันมันก็ออกมา เป็นลูกไก่ที่ฟักในลังด้วยตะเกียง (หัวเราะ) แล้วเณรเขาก็ฉลาด ไปรอยข้าวลงไปทีปlovak ให้ไก่คุ้ยเหยือกิน มันก็กินอาหารธรรมดา อ้วนใหญ่พิเศษ ขนเป็นมัน ตัวใหญ่กว่าไก่ธรรมดา แล้วก็ จิกตีคนเดินมาวัด ไล่ตีทางหลัง เดือดร้อนกัน โดยเฉพาะผู้หญิง จิกตีเป็นการใหญ่ มันคงรู้ว่าผู้หญิงแต่ไม่เป็น (หัวเราะ) มันแทงด้วยเดือยเลือดไหลไปหลายราย ในที่สุดก็โดนใครไม่รู้ตีตาย

สมัยอยู่สวนโมกข์เก่า ก็เคยเลี้ยงไก่เล็กซอนมาแล้วทีหนึ่ง มันไปผสมกับไก่ป่า เป็นไก่เลอะเทอะสีต่าง ๆ อยู่พักหนึ่ง แล้วค่อย ๆ กลับเป็นไก่ป่าตามเคย ไก่ที่มีมาอยู่กับผมมีหลายชุด มันสมควรมาอยู่ใกล้ชิดเพื่อต้องการคุ้มครองเหมือนกัน ไม่ใช่เพื่อกินอย่างเดียว

๑ อาจารย์ครับ แล้วมาละครับ อยู่สวนโมกข์เก่าอาจารย์ไม่เคยเลี้ยง ทำไมมาที่นี้จึงเลี้ยง

ไม่ได้ตั้งใจจะเลี้ยง มันมาเองเป็นส่วนมาก ตั้งใจเลี้ยงก็มีอยู่ตัวหนึ่ง นายสติ เอามาให้ เป็นหมาพันธุ์ใหญ่มาก อัลเซเชียน ที่เขาถือว่าฉลาดที่สุด แต่ตัวนี้มันโง่ ไม่รู้เพราะอะไร เลี้ยงหมาเลี้ยงแมวมันคุ้มกัน กระรอก ปราบกระรอก ปราบงู

ยุคหนึ่ง แกล้งตั้งชื่อให้ตัวหนึ่งว่า สมภาร เป็นหมาดำพันธุ์ไทยหูปรก เลี้ยงไว้ต้อนรับคนมาขอหอยเบือ มาขอเลข ๓ ตัวบอกไปขอสมภารโน่น (หัวเราะ) สันหัวกันรู้ว่าดำโดยอ้อม ไปก้มหัวมัน มันเลียที่ทีกิเอาไปแทง เมื่อคุณทองสุขปั้นรูปผม ก็เลยปั้นรูปหมาสมภารไว้ด้วย มันอยู่ใกล้ ๆ ผมตลอดเวลา ลูกไปไหนก็ตามไป ไปเทศน์ก็ไปนอนอยู่ข้างธรรมาสน์ มันก็รัก

เราเหมือนกัน แต่ผมดูออกว่า มันไม่ได้รักเรา เพื่อจะคุ้มครองเรา มันรักเราเพื่อจะให้เราคู่ครองมัน คนมักเข้าใจผิดกัน ที่มันคุ้มครองเราก็เป็นไปตามสัญชาตญาณของมัน มันรู้ว่าฝ่ายไหนเป็นศัตรู ถ้าทำอันตรายคนที่มันรัก มันก็จะต่อสู้ แม้จะรู้ว่าสู้ไม่ได้ มันก็ต้องสู้ จะใช้คำกตัญญูมันเกินไป มันชอบมานอนหลับข้าง ๆ มันรู้ว่าปลอดภัย ที่อื่นไม่แน่ใจว่าใครจะคุ้มครองมัน นอนใกล้เรา มันรู้ว่าปลอดภัย มันจึงหลับง่าย ไม่ใช่มาคุ้มครองเรา ถ้าศัตรูมา มันก็ต่อสู้ศัตรูร่วมกัน

อีกตัวหนึ่งชื่อไอ้ตี่ หมาไทยสีดำเหมือนกัน แต่หูตั้ง มันมีหน้าที่สำหรับพาคนไปเที่ยวรอบวัด ถ้าคนเดินช้าล้าหลัง มันจะหยุดรอจนกว่าคนจะเดินไปทัน ทำอย่างนี้จนรอบวัด มีชื่อเสียงไปหลายจังหวัด (หัวเราะ) มันเกิดฟลุคเป็นของมันขึ้นมาเอง ไม่ได้ตั้งใจฝึก พอแก่เข้า หมานอกวัดมารุมกัดตาย เรื่องหมานี้ไม่เคยศึกษาอย่างที่เขากำกัน มันเป็นของแพง ก็เลยไม่เล่นตามวิธีของเขา เราให้กินข้าวธรรมดา อัลเซเชียนก็ให้กินข้าวธรรมดา ไม่มีเนื้อ ไม่มีกระดูก

๑ อาจารย์ครับ แล้วด้านต้นไม้ดอกไม้ เล่นอะไรบ้างครับ

ไม่เคยจริงจัง เคยปลูกเล่นต้น ๒ ต้น กัลยไม้กระเช้า ๒ กระเช้า เมื่อยังอยู่ภูภิไธยข้างล่าง ได้ชายคาเคยแขวนกระเช้ากัลยไม้ ไปเชียงใหม่ที่หนึ่ง ติดมือมาต้นหนึ่ง หลายทีก็หลายต้น คราวหนึ่งเจ้าราชภาคินัย เชียงใหม่ ขอร้องให้เอาฟ้ามุยมาต้นหนึ่งเป็นที่ระลึก เหลืออยู่จนกระทั่งบัดนี้ ทั้งที่อื่นไม่รู้ก็ต้นต่อกี่ต้น ตายไปหมดแล้ว ขอนี้จะพิสูจน์ว่า กัลยไม้ภาคเชียงใหม่ มาเลี้ยงภาคใต้ก็ได้ ไม่มีปัญหาอะไร แม้จะเลี้ยงอย่างเทวดา เลี้ยงแขวนไว้ในที่เหมาะ ๆ ตามบุญตามกรรม ที่บ้านเจ้าคุณภรรยาสุพิชนั้น เป็นคลังหน้าว้าว อย่าง

ดี ๆ ที่สุด ชอบบให้มาเที่ยวละต้นเสมอ ผมยอมรับเพียง ๑ ต้น หน้าวัชร์ก็ กั้วยไม้ก็ดี ยอมรับครั้งละ ๑ ต้น หน้าวัชร์เดี๋ยวนี้นี้ไม่ค่อยเห็น ดอกใหญ่มาก ไว้ที่วัดชยาราม ตอนนี้อยู่ขโมยไปหมดแล้ว เคยสนใจเล่น ๆ สนใจศึกษาบ้าง เอาคู่มือกั้วยไม้มาศึกษา ก็เลยได้รู้จักกั้วยไม้ในพฤษที่เรียกว่าแวนด้า ที่ผมถือว่าเป็นดอกไม้ประจำเมืองไชยา จนตอนนี้ถูกคนกรุงเทพฯ มาขนไปหมด ขนเป็นตู้ ๆ รถไฟเลยหมด เราแนะนำให้คนที่มาเยี่ยมรู้จัก แล้วก็รู้ต่อ ๆ กันไปที่กรุงเทพฯ นักเลงดีเลยมาขนไปจนหมด

ตำรากั้วยไม้ที่เป็นภาษาไทย ก็อ่านฉบับของกรมพระนครสวรรค์ฯ ละเอียดถูกต้องที่สุด เป็นเล่มใหญ่ คุณเพ็ญเอามาให้ นอกจากนั้น ก็ที่นั่นบ้างที่นี้บ้าง หนังสือพิมพ์ กสิกร บ้าง ตอนอยู่สวนโมกข์ ผมเรียงเคยไปเก็บกั้วยไม้ตระกูลหวาย เรียกว่าหวายตะมอย อยู่ในป่าข้าง ๆ วัด เอามาปลูกให้มันเป็นแถว ดอกขาว เอามาติดตามต้นไม้ ให้เป็นธรรมชาติขึ้นในวัด เดี๋ยวนี้นี้ไม่ค่อยเห็นแล้ว คงจะเหลืออยู่บ้าง หวายตะมอย ดอกขาว บานพร้อมกันทั้งประเทศ เท่าที่เราเห็นทุกต้น ทุกตำบล ทุกอำเภอ ทุกจังหวัด (หัวเราะเบา ๆ) ในประเทศไทยภาคใต้ ทั้งภาคใต้ดอกปีละ ๒ ครั้ง

ต้นไม้อื่น ๆ ก็ศึกษาบ้าง แต่ไม่ได้ศึกษาอย่างพฤกษศาสตร์ ศึกษาในทางใช้ประโยชน์ เช่นเรื่องหยูกเรื่องยา เป็นเรื่องทั่ว ๆ ไป ศึกษาให้รู้จักไม้ดี ไม้แพง ไม้ถูก ตระกูลไม้ตะเคียน ไม้ยางอะไร เป็นอย่างไร กันถูกหลอกเท่านั้น

๑ อาจารย์ครับ แล้วเรื่องวิทยุ อาจารย์เล่นอย่างไรครับ

ผมไม่ได้ประกอบวิทยุ เล่นฟังเท่านั้นแหละ สมัยที่ยังอยู่วัดชยารามเปิดให้คนที่อยากฟัง มาฟังรอบกุฏิ สมัยนั้นคนยังไม่ค่อยมีวิทยุกัน และตอนระยะสงคราม ถ่านไฟฉายในตลาดไม่มีขาย ใครมีวิทยุก็ต้องหยุดหมด เราไม่ยอมแพ้ ไปเอาน้ำเกลือที่บ่อน้ำร้อน ซึ่งมีแอมโมเนียคลอไรด์เอามาใส่ถ้วยเล็ก ๆ แล้วก็เอามาถ่านไฟฉายที่หมดแล้ว ปอกข้างนอกออกทิ้ง คงเหลือไว้แต่ข้างในที่หุ้มแกนถ่าน หย่อนลงไปในตัวนั้น แล้วหย่อนสังกะสีชิ้นหนึ่งลงไปแช่ แล้วต่อจากถ้วยนี้ไปถ้วยนั้น จนครบจำนวนโวลต์ที่ต้องการ กระบะใหญ่ ๆ ก็พอใช้เปิดวิทยุตลอดสมัยที่ไม่มีถ่าน ที่นี้คนก็พลอยมาฟัง โดยเฉพาะข้าราชการอำเภอที่มีหน้าที่บันทึกข่าว ก็ได้มาพลอยฟังและคอยจด เมื่อมีคำสั่งด่วน

ต่อมาผมเคยไปเอาน้ำจากบ่อน้ำร้อนมาตรวจดูด้วยกล้องจุลทรรศน์ เอาน้ำมาเคี่ยวจนงวด เป็นน้ำตาลทรายเปียก ๆ ก็มาเกลี่ยดูใต้กล้องจุลทรรศน์ ก็พบว่ามึผลึกสีเหลี่ยมจตุรัสมากที่สุด นี่ก็คือเกลือโซเดียมคลอไรด์ เกลือธรรมดา รองลงไปเป็นผลึกทรงกระบอกข้าวหลาม นี่เป็นแอมโมเนียคลอไรด์ เป็นตัวที่ต้องการ เพื่อกัดสังกะสี ตามแบบหม้อไฟฟ้าที่เรียกกันว่า เลอคลังเซ่ ที่น้อยลงไปกว่านั้นก็คือโปรแตสเซียมคลอไรด์ เป็นผลึกหัวแหลมท้ายแหลมรูปหลอดชอง แต่มันอยู่ในน้ำ ไม่มีใครมีปัญญาแยกออกมาเฉพาะได้ ถ้าแยกได้รวยตายเลย เพราะขายได้ราคาแพง

ที่ไปได้สุดครวณั้นก็ไปธุระ นายกลิ่นเขาพาไปเที่ยวเทศน์ในถิ่นนั้น นายกลิ่นที่ว่านี้ คนละคนกับ นายกลิ่นที่ช่วยก่อสร้าง นายกลิ่นนี้อยู่ในราววิสาข เป็นภรรยาความ อ่านพุทธศาสนา รู้เรื่องคณะกรรมการ มาขอบวชอยู่ด้วย ก่อนบวชขอนิมนต์ไปเทศน์โปรด ยะลา นราววิสาข ครวณั้นออกไปเขตมลายูชนิดหนึ่ง เพื่อจะได้จับรถไฟที่ตุมบัต ตอนนั้นดูง่าย ๆ อย่างไม่รู้ การผ่านแดนไม่มีพาสปอร์ต แคนั้นเขาอนุญาตให้ไป มากันได้

ไปเทศน์ที่ราววิสาขหลายแห่ง แล้วก็ผ่านยะลา นายอะไรคนหนึ่งเขามีโรงเลื่อยเล็ก ๆ ในสวนยาง ลืมชื่อเสียแล้ว เขานิมนต์เทศน์ที่ยะลา เรียกว่าแย้ทั้งคนเทศน์และคนฟัง คนฟังก็ฟังไม่รู้เรื่อง คนเทศน์ก็เป็น ของใหม่ ไม่เคยเทศน์ให้คนชนดินนั้นฟัง ทำไม่ถูก เลยนั่งงงกัน

ที่ไปกลับต้นนั้น ได้ไปเยี่ยมหมู่บ้านคนไทยในกลันตัน มีวัด มีพระแซมเป็นเจ้าอาวาส เกษอรั้งให้ ช่วยส่งหนังสืออะไรไปให้บ้าง ผมก็เลยถือโอกาสเขียนเผื่อ ๆ ไว้ในหนังสือพิมพ์ พุทธศาสนา ว่าชาวพุทธไทย ทางใต้อยู่กันลำบากอย่างไร ต้องการความช่วยเหลืออะไร ถ้าจะส่งของไปให้ส่งที่นั่นที่นี้ ก็เขียนเผื่อ ๆ ไว้

โดยปกติ การไปเที่ยวเฉย ๆ นั้นไม่ค่อยมี ไปทำธุระก่อน เช่นไปเผยแพร่ธรรมะ แล้วก็พลอยเป็นเหตุให้ ได้เที่ยว อย่างที่ตระเวนทั่วภาคใต้ที่เคยเล่าไว้แล้ว ถ้าต่างประเทศ อาจจะเรียกได้บ้างว่าไปเที่ยว อย่างเป็นทางการก็ไปเที่ยว ไปเขมรก็ไปเที่ยว ไปพม่าก็ต้องว่าไปเที่ยว ไปทำหน้าที่ตามต้องการนิดหน่อย ไปเที่ยวเป็นส่วนมาก ในเมืองไทยนั้นตั้งใจจะไปเที่ยวโดยตรงนั้นดูจะไม่มี

ไปลพบุรี จนได้เขียนนิราศอะไรไว้นั้นก็ไปเข้าเย็นกลับ อยู่กรุงเทพฯ ไปดูเมืองลพบุรี ราชธานีเก่า เป็น ความต้องการของเจ้าคุณลัดพลีฯ อาจารย์สัญญาว่า ผมควรไปเที่ยวดูอย่างนั้นบ้าง ไปดูพระพุทธรูป สวรรบุรี ไปถึงลพบุรี ก็ดูวังเก่า ดูสวนสัตว์ ไปดูเขาวงพระจันทร์แต่ที่ไกล มีความรู้เรื่องต่าง ๆ น้อย การดูก็ได้ผลน้อย

สุขทัยไปดูแบบศึกษาประวัติศาสตร์ ท่านปัญญาฯ ไปเทศน์ ตามท่านไปดูประวัติศาสตร์ อยู่ชาก็ ไปดูตอหินที่ทำสวนโมกข์ให้ท่านปรีดี เจ้าคุณพิมลธรรมตอนนั้นยังเป็นพระศรีสุธรรมพาไปดูตรงนั้นตรงนี้ ดังที่เล่าแล้ว ได้เที่ยวบางแห่งนิด ๆ หน่อย ๆ บางปะอินก็เคยไป อุตรดิตถ์ก็ไป ศรีสะเกษนัลย์ก็ไป ก่อนไปก็ อ่านเท่าที่จะอ่านได้ ที่อุตรดิตถ์มีคนรู้จักเป็นคนไชยา ไปเป็นข้าราชการอยู่ เขาก็พาเที่ยว

ที่เพชรบุรี คุณเปรม ธรรมรักษ์ ต้องการให้ไป รู้จักเพราะหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา คนส่วนมากที่รู้จัก เขาก็ผ่านทางหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาทั้งนั้น จนเกิดความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ขยายออกไปเหมือนอย่างที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ นี่เป็นประโยชน์คุณค่าของหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาอย่างมาก

แต่ผมก็ไม่ได้เที่ยวทั่วทุกจังหวัดหรอก อีสานไม่มีเลย นอกจากนครราชสีมา และก็ไม่มีเวลาได้ดูอะไร
มากนัก แล้วแต่เขาจะพาไป ไปดูโบราณสถาน อย่างอื่นนี่ก็ไม่ออก

เชียงใหม่เที่ยวมากจนจำไม่ได้ คน
พาเขาไปเกือบทุกแห่ง เรียกว่าทุกอำเภอ
เรื่องอย่างนี้จำไม่เก่ง เขาพาไปเที่ยววันนี้
รุ่งขึ้นมาไปอำเภออื่น เวียนหมด แต่
ประมาณได้ว่าทุกอำเภอ เขตแม่ฮ่องสอน
ไปถึงแม่สะเรียง ไม่ได้ไปถึงตัวแม่ฮ่องสอน
คนพาไปโดยมากก็คณะเจ้าขึ้น ลูกบ้าง
หลานบ้าง เจ้าขึ้นเองบ้าง คุณปรานีบ้าง
คุณปรานีมักพาไปข้างเหนือ ไปสวนชา

(เขต อ.เชียงดาว) ไปแก่งบันเต๊ะ ห้วยตาด ผมเคยพักที่สวนชา ดูเหมือนจะเคยแล้ว เป็นสวนชาที่ใหญ่
ที่สุด ของคุณประสิทธิ์ พุ่มชูศรี ไปโดนแมลง ทางนั้นเขาเรียกอะไรก็ไม่รู้ ทางใต้เรียกเบ็ง คล้ายกับริน แต่ตัว
ใหญ่กว่ามาก มันกัดเข้าแล้วได้เรื่อง วันนี้มีรอยนิดเดียว ฟรุ้งนี้เป็นลูกขึ้นมา จากสีแดงกลายเป็นสีม่วงนูน
แล้วก็กลายเป็นสีดำ หลายวันกว่าจะหาย เกือบ ๑๐ วัน ต่อเขตขึ้นไปจากห้วยตาดเป็นมูเซอ มาเป็นคนงาน
ของคุณประสิทธิ์ก็มี คุณประสิทธิ์ชวนจะไปเปิดวัดโปรดพวงมูเซอ (หัวเราะ) ทำไม่ได้หรอก พูดภาษาเขา
ไม่ได้

? อาจารย์ครับ แล้วการเที่ยวทางเกาะสมุยล่ะครับ

โดยมากก็คนจากภาคอื่นแวะมาเยี่ยมสวนโมกข์ แล้วก็เลยไปเที่ยวเกาะสมุย ผมไปด้วยก็มี ไปกันเอง
ก็มาก อย่างคณะเจ้าขึ้น คณะคุณปรานี เราเคยพาไปเกาะสมุย หมู่เกาะอ่างทองก็เคยไป คุณปรานีดูจะเคย
ไป ๒-๓ เที่ยว เขาเรืออะไรลืมนแล้ว ๒ ลำ ชื่อเคยคุ้นปากที่สุด วันหนึ่งคืนหนึ่ง ๗๕๐ บาท นอนได้ตั้ง ๓๐ คน
ในเรือลำนั้น ไปเช่าที่เกาะสมุย การไปเกาะสมุยเขามีเรือประจำทางอยู่แล้ว แล้วไปเช่าเรือพิเศษนี้ไปนอน
ค้างตามหมู่เกาะอ่างทอง บางคนค้างในเรือ บางคนก็ขึ้นไปนอนบนบก ได้ถ่ายรูปสวย ๆ มาแยะ พอเช้าตูลง
เรือหางยาวไปเที่ยวระหว่างเกาะเล็กเกาะน้อย ตอนเช้าส่วนใหญ่แดดไม่จัด รูปสวยที่สุด สไลด์ชุดนั้น มัน
ขึ้นราเน่าหมดแล้ว

ครั้งหนึ่ง คุณระบิลไปด้วย ไม่ใช่ครั้งคุณปรานี คุณสุลักษณ์ไป คุณอังคารก็ไปด้วย ตอนนั้นผู้ใหญ่ทิว
ที่เกาะแตนหาเรือให้ คุณสุลักษณ์เมาคลื่นง่าย เมาก่อนคนอื่น (หัวเราะหึ ๆ)

? เมืองกาญจนบุรี อาจารย์เคยไปหรือเปล่าครับ

ไป ไปดูโรงงานทำกระดาษ ก็ถือโอกาสไปเที่ยวที่นั่นบ้าง ที่นี้บ้าง คุณอะไรเป็นข้าราชการบำนาญ เป็นสมาชิก พุทธศาสนา ชั้นที่สนใจมากถึงขนาด คนนี้แหละพาไปเที่ยวอย่างแข็งขัน ได้รับความสะดวกจาก เขาทั้งนั้น โรงงานกระดาษต้องขออนุญาต แถบออกไม่ต้อง ไปถึงบุกเลย คนเหล่านั้นทำตามแหมด แกเป็นคนเก่าคนแก่ที่นั่น อ่อนอกออกแล้ว ขุนกัลยา ไปดูวัดเหนือ ไปดูวัดใต้ พักที่วัดเหนือ สมภารให้เกียรติมาก จัดให้พักในโบสถ์ ยุ่งยากจะตาย ให้เกียรติยิ่งยุ่งยาก

ป่าพุกเค้เคยไป เจ้าคุณลัดพลีฯ คุณชำนาญพาไป ไปกันหลายคน เอาเก้าอี้ผ้าใบไปกางนั่งนอนคุยกัน ไม่ได้ไปค้าง ไปวันเดียวกลับ แค่วะระบุรี ไกล ๆ กรุงเทพฯ ตอนนี้ได้ยินว่าเขาทำเป็นสวนพฤกษศาสตร์ แล้ว

❓ อาจารย์ครับ ท่องเที่ยวพวกนี้ อาจารย์ไปแล้วรู้สึกว่าได้อะไรบ้างครับ

ไม่คิด เอาแต่ความเพลิดเพลินพัก ๆ สรุปลแล้วไม่ต้องไปก็ได้ เดียวนี้จึงไม่อยากไป

❓ ไม่อยากไป หรือไปไม่ไหวครับ

ไม่อยากไป ถ้าจะดันทุรังไปก็ไปได้ เมืองนอกก็ไปได้ แต่ไม่อยากไป มันเบื่อล่วงหน้า พอไปแล้วก็ได้ ความกลับมาว่า ไม่ต้องไปก็ได้ เกือบจะทุกแห่ง มันเบื่อยิ่งกว่าเบื่อ ไปเมืองนอก ยิ่งเบื่อ ผลที่ได้รับไม่คุ้มค่ายุ่งยาก ความเจริญสมัยใหม่เหล่านี้ ใช้อะไรกับเราไม่ได้ผล ถ้าสมัยก่อน ๆ ไฉน มันยังอยากไปดูของแปลก ๆ เดียวนี้มันไม่มีของอะไรแปลก มันอย่างนั่นเอง เลยหมดอยาก เที่ยวชมธรรมชาติอะไรก็ไม่ค่อยอยากเที่ยวอยากจะนอน อยากนอนอ่านหนังสือ นอนคิด นอนนึกอะไรมากกว่า

❓ อาจารย์ครับ หากตอนนี้อาจารย์ ไม่ต้องทำอะไร อาจารย์จะหงุดหงิดไหมครับ

ไม่หงุดหงิด มันก็หลับเอง หงุดหงิดนั้น มันต้องการอะไรอยู่แล้ว มันไม่ได้ แต่เดี๋ยวนี้มันไม่รู้ว่าจะต้องทำอะไร

❓ อาจารย์ครับ ถ้าไม่มีเทศน์วันเสาร์ ไม่ต้องพูดกับคน ไม่ต้องรับแขก อาจารย์อยู่ได้หรือครับ

คิดว่าอยู่ได้ โดยการอ่านหนังสือแปลก ๆ หนังสือที่ไม่เคยอ่าน แต่ในที่สุดก็รู้ว่า ได้ผลไม่คุ้มค่า แสบตา เดียวนี้ผมอ่านอะไรก็ได้ หนังสือนักเรียนชั้นประถมสมัยนั้นก็อ่านได้ อ่านเพลิน แต่มันไม่ถึงกับต้องอ่านหนังสืออย่างนั้น หนังสือที่ซุกอยู่เป็นปี ๆ ได้มาแล้วยังไม่เคยอ่านก็ยังมี

❓ อาจารย์ครับ ถ้าถึงกับอ่านหนังสือไม่ได้ อาจารย์อยู่เฉย ๆ ได้ไหม

ก็ยังคงคิดอยู่เหมือนกัน เบื้องหน้าถ้าสมมติว่าตาบอด จะทำอะไร คงสนุกได้บ้าง ก็คงได้คิดอะไรแปลก ๆ บอกให้คนอื่นจดหรือบันทึกเสียงไว้ ขอบันทึกเสียงไว้ อาจจะเอาไปใช้ประโยชน์ได้ คงไม่ถึงกับเหงาจนรำคาญ สำนวนจิตให้ดี ยังมีความคิดอะไรแปลก ๆ อีกมาก ปัญหาที่ว่าโลกจะตกลงเรื่องสันติภาพกันได้เพราะอะไรนี่ เป็นปัญหาที่สิงสถิตในใจผมอยู่ตลอดเวลา มีความเหมาะสมเมื่อไร อาจจะมีคำตอบออกมา

ของเล่นตอนแก่เดี๋ยวนี้ ก็คืออย่างนี้ การคิดถึงอะไรแปลก ๆ ยาก ๆ คิดอะไรใหม่ ๆ (หัวเราะหึ ๆ)

บทที่ ๖ การศึกษาค้นคว้า

เหตุผลของการศึกษา

❓ คำถามตอนแรกในบทนี้ จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายที่อาจารย์ศึกษาปริยัติธรรม ระยะเวลาสุดท้ายที่อาจารย์กลับมาถึงพุ่มเรียงเพื่อปฏิบัติธรรม แล้วมาจับงานปริยัติอีกครั้งหนึ่งนั้น อาจารย์มีความมุ่งหมายอย่างไรครับ

มันไม่ใช่ความมุ่งหมาย แต่มันมีความจำเป็นบังคับ คือว่าเราออกมาจากกรุงเทพฯ ด้วยเจตนาข้อใหญ่ก็คือ เพื่อจะปฏิบัติธรรม ทีนี้พอมาจะลงมือปฏิบัติธรรม มันก็ปรากฏว่า ความรู้ไม่พอ และอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ที่เขาพูด ๆ สอน ๆ กันอยู่ แม้จะมีบ้าง เราก็ไม่เห็นด้วย เราเลยจำเป็นที่จะต้องค้นหาหลักเอาเอง อันนี้มันจึงทำให้ต้องไปสนใจกับสิ่งที่เรียกว่าปริยัติ แต่ไม่ใช่เพื่อเป็นนักปริยัติ หากเพื่อจะเก็บเอาหลักธรรมมาสำหรับใช้ปฏิบัติ ทีนี้มันก็ต้องช่วยตัวเอง จึงต้องค้นเอาจากพระไตรปิฎกด้วยตนเอง ถึงแม้ว่าเขาจะมีพระไตรปิฎกแปลกันอยู่บ้าง ก็น้อยมาก และก็ไม่ใช่ที่น่าไว้วางใจ เราเป็นคนชอบช่วยตัวเองมากกว่า จึงขอสมัครค้นคว้าด้วยตัวเอง เพื่อเก็บเอาหลักธรรมะที่จะอาศัยได้นั้นมาเป็นหลักปฏิบัติ ซึ่งหลักเหล่านี้ก็ได้มาตามสมควร สำเร็จรูปออกมาเป็นหนังสือที่เรียกว่า ตามรอยพระอรหันต์ ทีนี้มันมีความจำเป็นแทรกเข้ามาอีก คือว่าทางคณะกรรมการจะออกหนังสือพิมพ์กัน หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา รายตรีมาต้องการให้เราช่วยในการงานนี้ด้วย ก็เลยเปิดแผนกเผยแผ่พระไตรปิฎก ส่วนที่ควรที่จะเผยแผ่ จึงต้องคัดเลือกเอาพระไตรปิฎกส่วนหรือสูตรที่ควรที่จะเผยแผ่มาแปล มาให้หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา มันก็เลยกลายเป็นสองเรื่องเข้า ก็ค่อนข้างจะมากอยู่ในการที่จะต้องไปเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกในรูปแบบที่คล้าย ๆ กับปริยัติ แต่ไม่ใช่ปริยัติ ไม่มีวิธีการศึกษาอย่างรูปแบบปริยัติ ศึกษาอย่างรูปแบบจะคัดเลือกเอาส่วนที่จะใช้ปฏิบัติได้มาเป็นหลักปฏิบัติ แม้ที่เราจะเผยแผ่ไปในหนังสือพิมพ์ก็ยังมีมุ่งหมายอย่างนั้น คัดเลือกเอามาแต่สูตรที่จะมีประโยชน์แก่การปฏิบัติ หรือความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติของประชาชนทั่วไปด้วย นี่คือมูลเหตุอันแท้จริงที่ต้องมาเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกอีก มันไม่ใช่เรื่องเปลี่ยนกลับหรืออะไร มันเป็นเรื่องที่ก้าวหน้าต่อไป

❓ อาจารย์ครับ นอกจากพระไตรปิฎกแล้ว ตอนหลังนี้อาจารย์ค้นคว้าออกมาถึงเรื่องอื่น ๆ อีกเป็นอันมากทำไมจึงต้องเป็นเช่นนั้นครับ

ถ้าว่าโดยแท้จริงนั้น ตอนแรกก็มุ่งมันอยู่แต่พระไตรปิฎกเท่านั้น แต่เมื่อได้อ่านหรือได้พบเรื่องของฝ่ายอื่น เช่น พวกฝ่ายเซน เป็นต้น มันกลายเป็นพบว่ามันมีประโยชน์เหมือนกัน มันจะใช้ประกอบในการศึกษาได้ดี โดยเฉพาะอย่างเช่นนั้น มันเป็นเทคนิคของการรวบรัดที่สุด ทำพร้อมกันไปในคราวเดียว ทั้งสมณะและวิภีสนา แล้วยังมีพิเศษที่ว่าสามารถใช้คำพูดที่คมคายที่สุด เมื่อพบอย่างนี้ (หัวเราะ) ก็เลยต้อง

สนใจด้วย สนใจและพยายามเอามาใช้เป็นประโยชน์ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ จึงได้ศึกษาเรื่องอื่น ๆ มากออกไปนอกจากพระไตรปิฎก แล้วประกอบกับนิสัยที่ชอบศึกษาอย่างไม่มีขอบเขตจำกัดอยู่แล้ว ก็เลยเป็นไปได้โดยง่าย ที่จะศึกษาขยายวงกว้างออกไป

? อย่างวิทยาศาสตร์ก็เห็นอาจารย์ศึกษาจริงจังมาก

(หัวเราะ) มันก็ศึกษาเท่าที่จะทำได้ เล่นหรือจริงก็ไม่รู้ (หัวเราะ) เท่าที่มันชอบ เท่าที่มันพอใจ แล้วก็มีความหวังอยู่มากเหมือนกันว่าจะใช้วิชาวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ธรรมะ และคิดว่าเราจะเผยแผ่ธรรมะให้แก่ นักวิทยาศาสตร์ ซึ่งจะเป็นหมู่มชนที่มีอิทธิพลมากในอนาคตนั้น จะต้องทำอย่างไร จึงศึกษาวิถีทางวิทยาศาสตร์เมื่อ ๆ เอาไว้ ศึกษาเท่าที่จะทำได้ ดูมันก็ได้มากมายอะไรนัก แต่มันเท่าที่จะทำได้ เท่าที่จะเอามาสนองความประสงค์ที่ว่า จะเผยแผ่ธรรมะแก่นักวิทยาศาสตร์ หรือใช้วิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ สิ่งใดที่ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ตามนี้ก็พยายามเต็มที่

? แล้วเกี่ยวกับปรัชญาอินเดียล่ะครับ

ปรัชญาอินเดีย นั้น เราารู้สึกว่าเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา บางอย่างมันเป็นพื้นฐานหรือเป็นแบ็คกราวนด์ของพุทธศาสนา และมีชาวอินเดียบางคนอ้างว่า หลักพุทธศาสนานั้นแยกตัวออกมาจากเวทानตะ อย่างนี้มันก็ทำให้ต้องศึกษาปรัชญาอินเดีย แล้วก็อยู่อีกตอนหนึ่งในระยะต่อมา ผมรับแต่งหนังสือให้คณะบางคณะ เช่น คณะกองตำรากรมการศึกษานานาชาติ เรื่องพุทธประวัติ มันก็ต้องเอาปรัชญาอินเดียมากล่าวในฐานะเป็นบทแรก ๆ เพื่อให้รู้ว่าชาวอินเดียมีความรู้กันอยู่อย่างไรในยุคที่พระพุทธเจ้าเกิดขึ้น อันนี้ก็เป็นเหตุอันหนึ่งเหมือนกัน ที่ทำให้ต้องศึกษาปรัชญาอินเดีย ศึกษาเพื่อประโยชน์ให้รู้พุทธศาสนามากขึ้นบ้าง ศึกษาเพื่อตอบปัญหาที่ถูกกล่าวหาบ้าง แล้วมันก็พบความน่าสนใจ คือมีรสมีชาติในการศึกษามากเหมือนกัน แล้วมันก็พบตามข้อเท็จจริงที่ว่า บางแง่ไม่ใช่ทั้งดุ้น บางแง่ก็มีส่วนเป็นรากฐานของพุทธศาสนา หรืออย่างน้อยก็ช่วยให้รู้จักพุทธศาสนาดีขึ้น ดังนั้นสมัยหนึ่งแม้ว่าจะเป็นระยะสั้นก็ตามเถอะ ก็เคยห่มตัวศึกษาปรัชญาอินเดีย

? แล้วปรัชญาตะวันตกล่ะครับ

ปรัชญาตะวันตกนั้นว่าน้อยมาก เพราะว่าไม่ค่อยศรัทธา เราจึงมักจะดูถูก เพราะว่ามันไม่มีเรื่องลึกซึ้งสูงสุดไปในทางดับทุกข์ มันเป็นเรื่องของนักคิดธรรมดาสามัญ หรือ มันคิดไปแต่ในเรื่องธรรมดาสามัญไม่มาในทางที่จะดับทุกข์ หรือเพื่อมรรค ผล นิพพาน ดังนั้นจึงสนใจน้อยมาก แล้วก็อีกอย่างหนึ่งก็คือ เห็นว่ามันมากเกินไป กว่าที่จะไปทำกับมันได้ ก็เลยศึกษาแต่บางเรื่องของเขา บางเรื่องของบางคน แล้วก็มักจะศึกษาเฉพาะเรื่องของคนที่เกี่ยวข้องอ้างอิงมาถึงพุทธศาสนา อย่างเรื่องของโซเปนฮาว เป็นต้น

❓ แต่ดูเหมือนอาจารย์จะจับจิตวิทยาตะวันตกไว้มากเหมือนกันใช่ไหมครับ ตอนที่เขียน "ปมเชื่อง" รู้สึกว่านำมาเปรียบเทียบกันอยู่

เท่าที่เห็นว่ามันพอจะเปรียบเทียบได้ ก็เอามาเปรียบเทียบเพื่อเข้าใจพุทธศาสนาดีขึ้น และเพื่อป้องกันไม่ให้มัน (หัวเราะ) ปั่นกันจนเป็นเรื่องมีผลร้าย เพื่อให้รู้จักแยกออกจากกัน บางทีมันก็นึกไปทำนองดูหมิ่นว่ามันต่ำเตี้ย ต่ำต้อยกว่ากัน ถ้าเอามาพูด ก็พูดให้เห็นในทางที่มันยังไม่ถูกต้องมากกว่า ยังไม่ถูกต้องในการที่จะดับทุกข์ ไม่ใช่ดูถูกดูหมิ่นอะไรเขามากมาย แต่ถ้าพูดในเรื่องที่ดับทุกข์ มันยังไม่ถึงขนาด มันก็อยากให้พุทธบริษัทรู้จักคุณค่าของพุทธศาสนาของตัวเอง จึงเอาไปเปรียบเทียบบ้าง ตามที่ทำได้ มันก็ไม่ใช่มากมายอะไรนัก

❓ แล้วคริสต์ศาสนาล่ะครับ

คริสต์ศาสนานั้นมีมูลเหตุหลายอย่าง หลายทิศทาง ดูเหมือนนายธรรมทาสเขาสนใจก่อนผมเสียอีก ชอบเอาอะไรมาอ้างอิง พูดกับมิตรสหายในคณะธรรมทาน (หัวเราะ) ผมก็เกิดสนใจขึ้นมาบ้าง อีกทางหนึ่งก็อยากจะทำอะไรสักอย่าง ทำไมจึงมีคนนับถือมาก และพร้อมกันนั้นก็เกิดสงสัยว่า ทำไมรัชกาลที่ ๖ ที่แต่งเทศนาเสื่อปานั้นจึงประณามไว้อย่างรุนแรง ผมก็บังเกิดสนุกขึ้นมาบ้างเหมือนกัน อย่างตอนที่ออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาแล้ว มีบาทหลวงบางคนเขาเขียนมา จะหวังดีหวังร้ายอะไรก็ไม่รู้ แต่มันพาดพิงถึงพุทธศาสนาในลักษณะที่ว่า จะลองเชิงหรือว่าจะหาช่องโอกาสมาเปรียบเทียบ ผมก็เลยศึกษาในแง่ลบ (หัวเราะ) คริสต์ศาสนาตามความรู้สึกของเรา แล้วตอนนั้นเราก็รู้คริสต์ศาสนาน้อยมาก คือรู้แต่คำว่า พระเจ้า ในความหมายที่เขาใช้ ๆ กันอยู่ในภาษาคน ก็เลยเขียนต่อต้านพระเจ้า (หัวเราะ) พิมพ์เป็นหนังสือขึ้นมา คือตอบปัญหาของบาทหลวง บาทหลวงที่ว่าก็คือ ยอน อุลลิอานา (หัวเราะ) ซึ่งตอนหลังก็มาเป็นมิตรกันเดี๋ยวนี้ตายแล้ว

แต่การเขียนครั้งนั้นมันกระเทือนไปถึงฝ่ายอิสลาม มีนักศึกษาฝ่ายอิสลามเขียนมาทำนองคัดค้านข้อความที่พาดพิงถึงพระเจ้า ในลักษณะเป็นการจ้วงจาบ เพราะว่าเราพูดอย่างพระเจ้าชนิดบุคคล ก็มีผลมาก หนังสือพิมพ์ของชาวคริสต์ก็เขียนต่อต้านเรื่องนี้ ตอบโต้เรื่องนี้ แต่ต่อมา เมื่อใช้หลักภาษาคน - ภาษาธรรม ก็มองเห็นไปอีกทางหนึ่งว่า พระเจ้า ที่สอนอย่างภาษาคนนั้น มันสอนคนโง่ พระเจ้าควรจะมี ความหมายในภาษาธรรม สอนคนที่มีสติปัญญา แต่ว่าเขาบันทึกไว้อย่างในรูปภาษาคน เป็นเหตุให้นึกว่าการพูดสำหรับคนที่ไร้การศึกษา มันก็ต้องมีอยู่ส่วนหนึ่งในพระคัมภีร์ หรือจะเป็นส่วนมากด้วยซ้ำไป ตอนหลัง ๆ ผมจึงพูดถึงพระเจ้าในลักษณะอื่น ในลักษณะที่พระเจ้าจะมีความหมายที่มีประโยชน์และเข้ากันได้ทุก ๆ ศาสนา เอาพระเจ้ามาช่วยคุ้มครองโลก นี้จะได้แก่บทเขียนหลัง ๆ นี้มันก็เป็นผลที่สนใจเกี่ยวเรื่องพระเจ้ากันมาเป็นเวลานาน สำหรับคริสต์ศาสนานั้น ระยะเวลา มันก็รู้สึกว่าเป็นคู่แข่งขันโดยแน่นอน จึงจะต้องรู้

เรื่องของฝ่ายที่เป็นคู่แข่งกัน ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ จึงพยายามศึกษาเท่าที่จะศึกษาได้ แต่ก็ไม่ใช่ มากมายถึงขนาดที่เรียกว่า เต็มขนาดอะไรกัน ก็เพียงเท่าที่พระในป่าจะทำได้ เดียวนี้กลับมีความมุ่งหมาย ว่าทุกศาสนาที่มีอยู่ในโลก จะต้องคงมีอยู่ในโลกต่อไปแหละ สำหรับบุคคลบางคนเป็นพวก ๆ ลดหลั่นเป็น ชั้น ๆ ลงไป ก็เลยมองไปถึงข้อที่ว่าคนจะต้องสัมพันธ์แก่กันและกัน ในระหว่างคู่ต่างศาสนา จะเป็นเรื่อง การเมืองก็ดี เรื่องเศรษฐกิจก็ดี จะต้องมีความสัมพันธ์ในระหว่างคนที่ต่างศาสนาต่อกัน กระทั่งว่า มัน จะต้องแต่งงานกันระหว่างคนที่ต่างศาสนา กัน และมีหลักเกณฑ์อะไรที่จะทำให้สัมพันธ์กันได้ด้วยดี แม้ เดียวนี้ก็ยังคงคิดอยู่ว่า (หัวเราะ) คู่ผิวเมียวที่มันต่างศาสนา จะต้องมีหลักทางศาสนาอย่างไร คนถือพุทธต่าง กับคริสต์ก็มี ต่างกับอิสลามก็มี นี่มันจึงเป็นเรื่องที่จะต้องคิดว่าจะวางหลักทางศาสนา กันอย่างไร แล้วเขา จะได้เข้ากันอย่างสนิท ไม่เกิดปัญหาขึ้นมา

๑) เฉพาะในทางพุทธศาสนาเอง ต่างนิกายออกไป อย่างทางมหายาน วัชรยาน อาจารย์ได้ศึกษามากไหม ครับ

จะเรียกว่ามากก็ไม่ได้ เพราะว่ามีเรื่องอยู่อีกมาก ก็ศึกษาเท่าที่โอกาสจะอำนวย คงจะพอ ๆ กัน กระมัง ถ้าเทียบการศึกษาคริสต์กับศึกษามหายาน แต่วามหายานนั้น เราไม่ค่อยจะต้องศึกษาอะไรให้มาก เพราะว่ามันคล้าย ๆ กับเถรวาท (หัวเราะ) เข้ากันได้กับเถรวาทของเราก็มีอยู่มากแล้ว ก็ประหยัดได้ ส่วน คริสต์นั้นต้องศึกษาในฐานะที่มันแปลกออกไป และจะเป็นผู้คัดค้าน ในระยะแรก จึงศึกษาอย่างพิถีพิถัน มากกว่าศึกษามหายาน ตรงนี้ต้องพูดกันสักหน่อยว่า มหายานอย่างที่พูดถึงนี้ คือมหายานชนิดที่สำหรับ คนด้อยการศึกษา สำหรับผมนั้น นิกายเซน ผมไม่จัดเป็นมหายาน แต่ว่ามีคนหลายคนเขาไปจัดเซนเป็น มหายาน คล้าย ๆ กับว่าถ้ามันเกิดในเมืองจีน เมืองญวน แล้วมันก็จะ เป็นมหายาน ที่จริงเซนนั้นเป็นผู้ คัดค้าน ล้อเลียนมหายาน ฉะนั้นจึงเอาข้อความในมหายาน สูตรของมหายาน ไปอธิบายใหม่อย่างล้อเลียน เรื่องสวรรค์ เรื่องสุขवादอย่างนี้ พวกเซนไม่ได้ถือว่าอยู่บนสวรรค์ทางทิศตะวันตก สวรรค์อยู่ที่การเข้าถึงจิต เดิมแท้ นี้เรียกว่า เป็นผู้ต่อสู้ล้อเลียน ทำทลายมหายาน

แม้ว่ามหายานชั้นดี มันก็ไม่มีเรื่องอะไรแปลกออกไปจากเถรวาทสูตรใหญ่ ๆ ยาว ๆ เช่น สัทธัมม ปุณทริกสูตร ใจความสำคัญ มันก็ไปอยู่ตรงที่ละอุปาทานในขันธ ๕ สูตรใหญ่ ๆ อย่างอื่น ประจำนิกายอื่น ๆ ก็เหมือนกัน มันไปจบลงที่ละอุปาทาน ในขันธ ๕ ทั้งนั้น ข้างต้น ๆ ของสูตรเหล่านี้มันอาจเลอะเทอะ เปรอะปะ เติลิดเปิดเปิงไปไหน ๆ ก็สุดแท้ อย่างลังกาวดารสูตรว่าจะไปสอนชาวลังกา พวกทศกัณฐ์นะให้ ถือศีล จะไปสอนเรื่องไม่กินเนื้อเป็นต้น แต่พอตอนท้าย ตอนจบสูตรก็เป็นเรื่องละความยึดมั่นถือมั่นใน เบญจขันธ์นั่นเอง ดร.ชูสุกิ จึงมองว่าลังกาวดารสูตรนี้เป็นเงื่อนต้นของเซน (หัวเราะ)

๒) อาจารย์ครับ แล้วสำหรับทางวัชรยานล่ะครับ

เท่าที่ผมทราบ เท่าที่ศึกษามา ไม่ชอบ ไม่ค่อยได้ศึกษาก็มากน้อย แล้วก็ยิ่งได้ยินว่า มันมีอะไรพิเศษเกี่ยวกับเรื่องเพศ เกี่ยวกับเรื่องกามารมณ์ ดังนั้นก็เลยไม่ได้สนใจ ไม่มีเวลาจะสนใจ ไม่มีเวลาพอที่จะเจียดให้ แล้วการตีความรูปเคารพของวัชรยาน ที่รูปผู้หญิงกับผู้ชายประกบกันอยู่โดยอวัยวะเสียบกันนั้น ผมเห็นว่ามันเต็มที จะจริงแท้หรือไม่ก็ไม่ทราบ แต่เขาพูดกันอย่างนั้น แล้วผมก็ไปพบที่อินเดีย ก็เลยซื้อเข้ามาตัวหนึ่ง ไม่กล้าให้ใครดู จนเดี๋ยวนี้ ไม่กล้าให้ใครดู เดี่ยวมันจะเข้าใจผิด ว่าเรานี่เป็นอะไรไปแล้ว แล้วเมื่อไม่นานมานี้ มีคนส่งมาให้อีกตัวหนึ่งอีก ก็เลยให้เก็บเงียบ ถ้าให้ใครดู แล้วคงจะเข้าใจผิด รูปพระพุทธรูปกระทำประกบกันอยู่กับปรัชญาปารมิตา ถ้าอุปมากันอย่างนี้ถือว่าการตีความกับสิ่งที่เรียกว่าไม่คุ้มค่าเวลาเลย ก็เลยไม่ค่อยสนใจ เข้าใจว่าคงจะมีอะไรที่ไม่ใช่อย่างนั้นกระมัง ก็มันมีอะไรดี ๆ อยู่เหมือนกัน มิฉะนั้นท่านทะเลาะมา คงจะไม่ยึดถือวัชรยานนี้ แต่ที่มันจะสอนคนภายนอกแล้วใช้อุปมาที่โหดโหดมากอย่างนี้ มันทำกันลำบาก ในเมืองไทยไม่มีใครจะมี เพราะมันยากที่จะอธิบายให้เข้าใจได้ บางคนอธิบายว่าศรัทธากับปัญญา ต้องประกบคู่กัน

๑) อาจารย์ครับ แล้วทางด้านสังคมศาสตร์สมัยใหม่นั้น อาจารย์ได้ศึกษาเท่า ๆ กับวิทยาศาสตร์ไหมครับ

คำว่าสังคมศาสตร์ สำหรับผมเนี่ย ผมเห็นด้วยกับสวามี สัตยานันทบุรี ที่เขาพูดว่า มันเกือบจะทุกวิชาแหละ ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่สังคมศาสตร์ วิชาอะไรที่สังคมควรจะรู้ แล้วก็ก็เป็นสังคมศาสตร์หมด มันจึงลงมากระทั่งถึงเรื่องศาสนา เรื่องกฎหมาย เรื่องอนามัย เรื่องสุขภาพ เรื่องอะไรต่าง ๆ เรียกว่าเป็นสังคมศาสตร์หนึ่ง ๆ ทั้งนั้น แล้วมันก็ศึกษากันไม่รู้จักจบ สวามี สัตยานันทบุรีแกถือหลักอย่างนั้น แล้วเราก็ได้ฟังเป็นครั้งแรก ก็พลอยถือหลักอย่างนั้นไปด้วย แล้วเราก็ตกลงเห็นพ้องกันว่าเราไม่สามารถจะเผยแพร่ สังคมศาสตร์ได้ทุกวิชา จะเลือกเผยแพร่เฉพาะบางศาสตร์เท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ปรัชญา ศาสนา ที่เรียกว่าวิธีดับทุกข์ นี่เป็นศาสตร์ที่สังคมควรจะรู้ เพราะตัวหนังสือมันเปิดโอกาสให้อย่างนั้น ศาสตร์ที่สำหรับสังคมควรจะรู้ฉบับไม่ไหว อักษรศาสตร์ วัฒนธรรม อะไรต่าง ๆ ก็นับเป็นสังคมศาสตร์ ผมเลือกศึกษาเฉพาะ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ไป ๆ มา ๆ สังคมศาสตร์ที่อ่านมากหน่อยก็ไม่พ้นปรัชญาอินเดีย

๒) สังคมศาสตร์แนวคิดตะวันตกยังไม่ได้อ่านเลยใช่ไหมครับ

ไม่ ไม่ได้สนใจ ไม่ได้เกี่ยวข้อง โดยถือเสียว่ามันเหมือนกัน คือสิ่งที่สังคมควรจะรู้ รู้เอาได้เอง ไม่ต้องไปอ่าน หรือไม่ยอมซื้อหนังสือชนิดนั้น (หัวเราะ) ให้เปลืองมากออกไป

๓) อาจารย์ครับ เห็นมีช่วงหนึ่ง อาจารย์มาเล่นทางโบราณคดี พงศาวดารมากใช่ไหมครับ

ก็มี มีมูลเหตุมาจากการที่เมืองไชยา เต็มไปด้วยหลักฐานทางโบราณคดี ทางประวัติศาสตร์ มันก็อดสนใจด้วยไม่ได้ เท่าที่ผมสนใจแล้วก็เขียนเป็นหนังสือแนวสังเขปโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน แล้วก็ยัง

รวบรวมไว้อีกมากพอ แต่ว่าเดี๋ยวนี้มันเหนื่อยแล้ว มันอ่อนเพลียแล้ว ไม่อาจจะเขียนได้อีกแล้ว แม้ว่าถ้าจะเขียน ก็เขียนได้อีก มากเท่าตัวรูปภาพต่าง ๆ ก็สะสมไว้ด้วยความตั้งใจตั้งใจ เดี่ยวนี้มันเบื่อหมด ปล่อยให้เสียหมด วิชาโบราณคดีไม่ดับทุกข์ (หัวเราะ) การศึกษาทางโบราณคดีไม่ดับทุกข์ แต่ถ้าเป็นเรื่องกระตุ้นให้เล็ก ๆ น้อย ๆ ให้สนใจวิธีการดับทุกข์ที่เขาเคยใช้กันมาแต่โบราณ โบราณคดีอย่างนี้ก็สนใจมากเหมือนกัน แต่ถ้าเป็นเรื่องวัตถุต่าง ๆ แล้ว ก็ชักจะหมดศรัทธา เราไม่เรียกว่าเป็นเรื่องของพุทธศาสนา มันโบราณคดีของวัตถุ ของศิลปะ ของความคิดของมนุษย์ในแง่ของศิลปะมากกว่า ถ้าขยายออกไปถึงสถาปัตยกรรมด้วยแล้ว ยิ่งแล้วใหญ่

❓ อาจารย์ครับ แล้วอย่างเรื่องโบราณคดี คุณธรรมทาสสนใจก่อนอาจารย์หรือเปล่าครับ หรือว่าสนใจพร้อม ๆ กัน

อาจจะก่อนก็ได้ ผมก็ไม่แน่ใจ ผมลืมเสียแล้ว เขาสนใจที่จะพิสูจน์เรื่องเกี่ยวกับเมืองไชยาเป็นส่วนใหญ่ ส่วนผมนั้นสนใจทั่วไปด้วย ไม่ได้หมายมั่นปักหลักอะไรที่ไชยาเท่านั้น

หนังสือที่ใช้ค้นคว้า

❓ ตอนต่อไปจะเกี่ยวกับหนังสือ และคัมภีร์ที่อาจารย์ได้ศึกษาค้นคว้านะครับ ตลอดชีวิตการเป็นนักศึกษาของท่านอาจารย์ หนังสือชุดสำคัญ ๆ ที่ใช้ค้นคว้าศึกษามีอะไรบ้าง อาจารย์จำได้ไหมครับ

อันนี้เป็นหลักทั่วไป คือว่า พระไตรปิฎกเป็นหัวใจ เป็นชุดที่สำคัญที่สุด แล้วก็จำเป็นจะต้องมีชุดอธิบายพระไตรปิฎก คือ อรรถกถา ผมต้องมีอรรถกถาเท่าที่จะมีได้ แล้วก็พระไตรปิฎกที่ฝรั่งแปล เพื่อเอามาเทียบเคียงคำแปลของเรา ก็มีประโยชน์อยู่บ้าง แต่ก็มีบางอย่างที่เห็นด้วยไม่ได้ ที่จะแปลอย่างฝรั่งแปล ยกตัวอย่าง คำสองคำที่ว่า **สุวจิ มุทุ อนุติมานิ** บทสวดที่ใช้สวดเจริญพุทธมนต์ **สุวจิ** ฝรั่งแปลว่า พุทธดี ในเมืองไทยนี้ แปลว่า ว่าง่าย ว่าง่ายสอนง่าย คนละทิศคนละทางเลย แปลว่า พุทธดี หมายถึงคนที่มีคำพูดดี แต่ตัวแท้ต้องแปลว่า เป็นคนว่าง่าย **สุ** แปลว่า ง่าย ในที่นี้ไม่ได้แปลว่า ดี อย่างนี้ก็มียุ่บ่อย ๆ แล้วก็ที่ว่า หลักธรรมปฏิบัติ ซึ่งถ้าไม่ใช่ปฏิบัติ มันก็แปลได้ไม่ถูกต้อง เช่น คำว่า "**สพฺพกายปฏิสฺสเวติ**" **สพฺพ** คำนี้ ฝรั่งเขาแปลว่า whole แต่ที่ถูกต้องต้องแปลว่า all เพราะมันมีหลายกาย ทุก ๆ กาย ถ้าคำว่า whole นั้นมันหมายถึงทั้งหมดของสิ่งเดียว ถ้าใช้คำว่า all มันหมายถึง ทั้งหมดของทุกสิ่งหรือหลายสิ่ง คำบาลีมันมีอยู่สำหรับคำว่า whole แต่ไม่ใช่ คำว่า **สพฺพ** ต้องใช้คำว่า สกล หรือ **เกวล** ที่นี้คำแปลของฝรั่งโดยเฉพาะในอานาปานสติสูตรที่ว่านี้ เขาแปลว่า whole body ผมบอกให้ทุกคนที่พอจะบอกได้ว่าอย่างนี้มันไม่ถูก บางคนก็

เชื่อ บางคนก็ไม่เชื่อ เราก็เอาความคิดของเรา ความรู้ที่เรามี ตัดสิน (หัวเราะ) ซึ่งมันก็มีเหตุผล ถ้าแปลว่า all มันก็หมายถึงทุก ๆ ภาย ทั้ง ๒ ภาย คือกายเนื้อและกายลม ถ้าใช้คำว่า whole ก็กายลมอันเดียว แต่ว่าทั้งหมดทั้งสิ้นรอบกายเดียว แต่เราก็เชื่อว่า เราถูก ฉะนั้น เราจึงไม่เอาตามฝรั่งในเรื่องอย่างนี้ ในกรณีอย่างนี้ แต่ก็มีเหมือนกันที่ว่า ฝรั่งเขาแปลออกไปได้คมคายกว่า ดีกว่า ก็มีบ้างเหมือนกัน พระไตรปิฎก ภาษาอังกฤษที่เป็นคัมภีร์สำคัญ ๆ เราก็มี ได้ชื่อเอาไว้ ชุดของ Pali Text Society นอกจากนั้นก็ยังมีอีกชุดหนึ่ง *The Sacred Books of the Buddhist* มีทั้งบาลี ทั้งอรรถกถา อยู่ในชุด *The Sacred Books of the East* มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดเขาจับให้นักศึกษา รวบรวมความรู้ สติปัญญา ของตะวันออกทั้งหมด ที่นี้พวกฝรั่งที่เป็น ชั้นอาจารย์ ๆ ที่ถนัดในเรื่องอะไรก็รับเขียนเรื่องนั้น ๆ เป็นเล่ม ๆ คนละเล่ม ๒ เล่ม ทั้งหมดตั้ง ๗๕ เล่ม มันก็ขาดคราว หาชื่อไม่ได้ครบ ชื่อได้ไม่กี่เล่ม ๒๐-๓๐ เล่ม มันเป็นหนังสือที่สร้างขึ้นก่อนแต่ที่การศึกษานูรพวิทยาของฝรั่งจะถูกตั้งและแน่นอน มันจึงเพี้ยนเสียส่วนใหญ่ สูตรอะไรต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา ก็เพี้ยน แม้ที่เกี่ยวข้องฮินดูนั้นก็เพี้ยน เช่น โยคสูตรเล่มที่อยู่ในชุด *Sacred Books of the East* ผิดกันอย่างลิบลับจากฉบับที่ **สวามี สัตยานันทปุริ** แปลเป็นภาษาไทย ซึ่งใช้ได้ดี แก้วสันสกฤต แปลจากสันสกฤต ฝรั่งรู้สันสกฤตบ้าง ู ๆ ปลา ๆ แปลจากสันสกฤต มันก็เลยมีแปลชนิดที่คาดคะเนสันนิษฐานอะไรมาจนไม่สำเร็จประโยชน์ ยังมีอีกหลายเล่มแม้แต่สูตรเต๋าเต๋ออิงของเหลาจื๊อ ก็มีหลายคนแปลใช้ไม่ค่อยดี ผู้ฉบับที่คนจีนรู้ภาษาไทยแล้วแปลเป็นภาษาไทยไม่ได้ จะดูเหมือนเป็นยุคแรกเริ่มของฝรั่งที่หันมาทางตะวันออก ยิงู ๆ ปลา ๆ เรื่องของมันลึกเกินไป (หัวเราะ) เพียงแต่ทำออกมาให้ได้เป็นเล่ม ๆ เท่านั้น แต่เป็นหนังสือที่ได้รับความยกย่องที่สุด เป็นเอกที่สุด ยุคหนึ่ง เมื่อแรก ๆ ออกมา

? อาจารย์ครับ รวมแล้วคัมภีร์ไตรปิฎกของอาจารย์มีกี่ภาษา

ก็มีภาษาบาลีและภาษาไทย และที่แปลออกมาก็มีเป็นภาษาอังกฤษบ้างแค่นั้นแหละ แล้วก็ภาษาบาลีแต่ใช้ตัวอักษรพม่าอีกชุดหนึ่ง นั่นเขาให้ เมื่อผมไปร่วมฉฐฐสังคายนา ที่พม่าเขาให้เป็นเครื่องตอบแทนส่งตามมาให้ ก็เรียกว่าคล้ายกันเกือบจะทั้งหมด กับพระไตรปิฎกไทย นาน ๆ จะมีคำผิดกันบ้าง ซึ่งก็มีเหตุผลที่จะผิดกันบ้าง เช่น ของเรามีคำว่า **อทุกุติโย** ไม่มีบุคคลที่ ๒ ของพม่าเป็น **อตุตทุติโย** มีตนเป็นบุคคลที่ ๒ ก็หมายความว่าคนเดียวนั่นแหละ **อทุกุติโย** ไม่มีคนที่ ๒ ก็คือคนเดียว **อตุตทุติโย** มีตนเป็นคนที่ ๒ ก็คือคนเดียวกันนั่นแหละ แต่ตัวหนังสือมันผิดกัน อย่างนี้ไว้เปรียบเทียบ แล้วบางทีของเรามีคำดกหล่น ในประโยคบ้าง หลาย ๆ ประโยคบ้าง ไม่เต็ม ของพม่าบริบูรณ์ สมบูรณ์มาก สมบูรณ์กว่า เพราะเขาเทียบเคียงมาก เทียบเคียงจากทุกทิศทุกทาง เขาเพิ่งทำนี่ เครื่องมือมันพร้อม มันเจริญแล้ว

? อาจารย์ครับ แล้วฉบับภาษาจีน อาจารย์ก็มีไหมครับ

นั่นเขาเรียกว่า พระไตรปิฎก แต่ว่าความจริงไม่ใช่พระไตรปิฎก มันเป็นเรื่อง ที่ได้แต่งขึ้นในเมืองจีน เกี่ยวกับพระไตรปิฎก แม้แต่เรื่องเช่นโดยตรงก็ไม่มี มีแต่คำอธิบายพาดพิงเกี่ยวกับเซน ทะเลาะเบาะแว้งกันอย่างไร เขามีหมด ในชุดนั้นนะ (หัวเราะ) ไม่ใช่พระไตรปิฎก แต่เรียกกันเองว่า พระไตรปิฎกจีน เป็นชุดเหมือนกับอรรถกถา พระไตรปิฎกจีน เช่น สูตรต่าง ๆ นั้น ไม่มี

ผมอ่านภาษาจีนไม่ได้ แต่มีเรื่องสนุก ๆ มาก เบ็ดเตล็ดมาก แต่ก่อนคุณช่างบวชที่นี่ เขาช่วยอ่านให้ ฟัง ก็เป็นสติปัญญาที่คมคาย ผู้ที่แต่งหนังสือ ก็หลาย ๆ คน ไม่ใช่คนเดียวแต่ง แต่งกันคนละยุค คนละสมัยหลาย ๆ คนแต่ง จึงเป็นหนังสือตั้งเต็มตู้เอกสารขนาดนั้น เต็มตู้พอดีเลย ไม่ใช่ตัวพระสูตรเลย ตัวคำอธิบายชั้นหลัง เป็นวินิจฉัย เป็นวิพากษ์วิจารณ์ อาจารย์คนไหนมีสติปัญญา จะอธิบายอะไรก็เขียนขึ้น ผมก็ประหลาดใจเหมือนกันเขาส่งมาให้ อาซิมคนหนึ่งที่บริจาคเงิน สั่งซื้อพระไตรปิฎกจีนมาให้ แรกก็ดีใจว่า พระไตรปิฎกจีน พอมาดูไม่ใช่ตัวพระไตรปิฎก มันเป็นรวบรวมอรรถกถา คำอธิบายพระไตรปิฎกก็เนื่องกับพระไตรปิฎก เขาส่งมาให้สัก ๒๐ ปีแล้ว

❓ อาจารย์ครับ คัมภีร์อรรถกถา อาจารย์มีครบหมดไหมครับ

เท่าที่จำเป็นจะต้องใช้ ก็มีครบหมด อรรถกถาบางคัมภีร์ที่ไม่อยากจะใช้ ไม่อยากจะมี ก็มี พวกอปทาน พวกเปตวัตถุ วิมานวัตถุ (หัวเราะ) นี่ไม่ต้องการได้ แต่เดี๋ยวนี้อาจจะซื้อได้ ก็คิดจะซื้อเหมือนกันให้ครบชุด เพราะเขาเพิ่งพิมพ์

❓ แล้วคัมภีร์ที่แต่งทางลานนา อาจารย์มีหรือเปล่า

พระไตรปิฎกลานนาไม่มี นอกจากนั้นก็ไม่มีอะไรมาก มีแต่เพียง *ปัญญาสชาดก* ซึ่งก็แปลเป็นภาษาไทยหมดแล้ว อีกเล่มก็ *ชินกาลมาลีปกรณ์* ที่มหาแสวง มนวิฑูร แปล แต่ก็ยังเป็นเพียงโบราณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา กับมีอะไรที่ไม่ค่อยสำคัญนัก เช่น *มังคลัตถทีปนี* *เวสสันดรทีปนี* แต่ก็นับว่าเก่งแหละ อุดสำหรับรวบรวม ไม่ว่าจะคำอธิบายไว้ที่ไหน ในอรรถกถาก็รวบรวมมาไว้หมด สะดวกมาก ไม่ใช่อธิบายธรรมะอย่างอิสระ เป็นที่รวบรวมคำอธิบายจากอรรถกถาที่นั่นที่นี้ ที่เป็นเรื่องเดียวกันก็เอามารวมไว้หมด แล้วมันก็ดีตัวเอง (หัวเราะ) เป็นธรรมดาระหว่างอรรถกถา

❓ อาจารย์ครับ หนังสือนอกวงการพุทธศาสนาโดยตรง ชุดสำคัญ ๆ ที่อาจารย์ใช้อยู่หรือมีอยู่ มีอะไรบ้างครับ

มันก็มีหลายชุด คนเขาให้มาบ้าง ซื้อเองบ้าง เขาคิดว่าเราควรมีเลยซื้อมาให้บ้าง ปรชญาอินเดียมียหลายชุด ชุดใหญ่ก็ของ *สวามิวิเวกนันทะ* นั่น *เจ้าคุณลัดพลี* ให้ ท่านเป็นผู้สนใจ แล้วไม่มีเพื่อนคุย เลยสั่งหรือซื้อที่ละ ๒ ชุด ให้ผมชุดหนึ่ง เพื่อว่าจะได้คุยกัน แต่ก็มีโอกาสน้อยที่จะถกเถียง ต่างคนต่างก็รู้ระ ที่

วิพากษ์วิจารณ์กันมากหน่อย ก็เกี่ยวกับภพคุณมูรติ นอกจากนี้ ก็มีพวกหนังสือเช่น ชุดคำศัพท์ของชูสุกิ อีกชุดก็ของชาร์ล ลูคส์ พวกนี้บางชุด**หมอบประพันธ์ อาริยมิตร**เป็นคนให้ เพราะหมอบประพันธ์เขาสนใจเช่น อยู่ หนังสือของมหาตมา คานธี ผมก็มีเพราะสนใจอยู่บ้าง แต่ไม่ได้สนใจถึงที่สุด เพราะเขาเป็นนักการเมือง ส่วนชุดสมบูรณของลีโอ ตอลสตอยนั้น เป็นของคุณกง (พระกง มุตติภทโท) ผมก็ดูบ้าง บางเรื่อง ไม่รู้สึกแปลกจากที่เราเคยคิดนึกกันอยู่เท่าไร ชุดใหญ่อีกชุดหนึ่งที่มีคนเห็นว่าเราควรมีไว้ (หัวเราะ) แล้วไปบอกให้คุณเรียบซื้อมาให้ ก็คือ *The Great Books of the West* ทั้งหมด ๕๖ เล่ม ยาวตั้งว่า มุ่งหมายเกี่ยวกับปรัชญาตะวันตก ตั้งแต่ *อีเลียด* ของโฮเมอร์ เรื่อยมาตามลำดับสมัย เป็นงานของนักปรัชญาตะวันตกเป็นคน ๆ ไป คนหนึ่งเล่มหนึ่ง ๆ ลงมาจนถึงมาร์ก ถึงใครต่อใครในยุคหลัง ๆ ก็มี ชุดนี้ก็ได้ใช้ประโยชน์บ้างบางเล่ม คัมภีร์ไบเบิลก็อยู่ในชุดนี้ ส่วนมากใช้เมื่อต้องการรู้ว่าฝรั่งเขาคิดกันอย่างไร ในเรื่องนั้นเรื่องนี้ ที่เราจะพูดหรือกำลังศึกษาอยู่ในแง่ของพุทธศาสนา หนังสือมันมากนักเกินกว่าที่จะอ่านไหว ก็เอาเฉพาะเรื่องเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องและกำลังเป็นปัญหา เรื่องทางปรัชญาไม่ค่อยชอบ

? อาจารย์ครับ ผมเห็นในตู้ชั้นบนมีหนังสือเกี่ยวกับเรื่องเพศหลายเล่ม เช่น *The Sex Life of Unmarried Adults*, *The Sex Behaviour of Human Male*, *Encyclopedia of the Sex*.

ก็มีบ้าง ศึกษาบ้าง ซื้อเองก็มี คนซื้อให้ก็มี *กามสูตร*ก็มี (หัวเราะ) ท่านปัญญาเอามาให้ ก็ไม่ได้ศึกษาอะไรมากมาย แต่พอรู้เค้าเงื่อนทั้งหมด บางเล่มก็ดูแต่สารบัญ ส่วนมากซื้อเมื่อตอนไปอินเดีย แล้วบางทีก็สงสัยว่ามันจะตบตา เช่น *กามสูตร* เขาเขียนแล้วก็อ้างว่าเป็นหนังสือธรรมะ ต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง จึงจะเป็นธรรมะ ให้หนังสือนั้นเป็นหนังสือธรรมะ แต่พอดูเนื้อเรื่อง ที่ไหนได้ ก็เป็นเรื่องธรรมดา เรื่องเพศเรื่องกามารมณ์ แต่เขาไปอ้างว่านั่นคือการปฏิบัติที่ถูกต้อง ให้มีการปฏิบัติที่ถูกต้อง เป็นธรรมะหมด ฉะนั้นการบริโภคกามก็เป็นธรรมะ ที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง เขาพูดอย่างนี้ เราไม่ค่อยเห็นด้วย เรารู้สึกว่ายังมีเรื่องตบตาให้คนสนใจ หรือมิฉะนั้นก็เป็นเรื่องที่เขาเชื่อเช่นนั้นจริง ๆ ในหมู่คนเหล่านั้น ที่บูชาพระสูตรนั้น ที่แรกก็ภาษาเขียน หนังสือพวกนี้มันจำเป็นน้อย เรียกว่าไม่มีก็ได้ ถ้ามีก็เป็นเพียงสำหรับเปรียบเทียบของเรา คำนวณดู มนุษย์มันเคยคิดเรื่องอะไรที่จะทำให้ดีที่สุด แล้วจึงจะดับทุกข์ได้

? อาจารย์ครับ แล้วหนังสือชุดเกี่ยวกับธรรมชาตินี้ อาจารย์มีมากใช้ไหมครับ

ก็ไม่มากเท่าไร เพราะมันเป็นเรื่องไม่ค่อยได้ตั้งใจอะไรนัก แต่ผมก็ชอบบ้าง เรื่องสัตว์ เรื่องต้นไม้ ในฐานะเป็นเรื่องสนุก เบ็ดเตล็ด เรื่องปลา ก็มีหลายเล่ม นกก็มี เยอะแยะเลยนก เอ็นไซโคลปีเดียเรื่องปลาก็มี แล้วก็เรื่องคน คนทั่วโลกเป็นเชื้อชาติ ๆ นี้อ่านสนุก ชื่อชุด *Illustrated Encyclopedia of Mankind* มีคนเดินตลาดมาขายถึงที่นี่ เลยซื้อเอาไว้ ๒๐ เล่ม ๔ พันกว่าบาท *Encyclopedia* ธรรมดามี ๒ ชุด เก่ากับใหม่ของ *Britannica* เจ้าขึ้นชื่อให้ชุดหนึ่ง เราซื้อเองชุดหนึ่ง

๑ อาจารย์ครับ ตั้งแต่ต้นจนถึงยุคปัจจุบัน อาจารย์รับหรืออ่านวารสารอะไรบ้างครับ

จำไม่ค่อยได้แล้ว สมัยเมื่อแรกบวช อ่าน "ไทยเชชม" อ่าน "ดวงประทีป" และหนังสือชุดแรกของหลวงวิจิตรวาทการ พวกวิชา ๘ มหาบุรุษ นี่อ่านกันอย่างเอาเป็นเอาตาย ไม่ใช่แต่เรา ใคร ๆ ก็เหมือนกัน แตกตื่นกันใหญ่ เราก็อ่านบ้าง ต่อมาได้อาศัยไทยเชชมรายสัปดาห์ ช่วยโฆษณาหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ให้บ้าง "เสนาสาร" เป็นวารสารอีกเล่มหนึ่งที่ผมอ่านมากในสมัยนั้น เป็นหนังสือของพวกเขาแต่ลงเรื่องที่ไม่ใช่เรื่องของทหารมาก "สยามสมัย" เห็นบ้าง แต่อ่านบางเล่มเท่านั้น อีกเล่มที่อ่านมากหน่อยก็ "ศรีกรุง" หนังสือพิมพ์รายวันก็ไม่ได้รับประจำ บ้านพระยาอรุณกรมมนูตตีเขารับประจำ แล้วเขาส่งต่อมาให้ มี "กรุงเทพเดลิเมล์" บ้าง "สยามออบเซิร์ฟเวอร์" บ้าง ตอนนั้นเรามันก็เด็กบ้านนอก ไม่เกิดความคิดความอ่าน ทางด้านการเมืองอะไร อาจจะมีรู้สึกกับเขาบ้างว่าอยากจะฉลาด อยากจะทันโลก แต่มันก็ไม่ว่าจะทำอย่างไร มีอะไรก็คิดว่ามาอ่านเท่านั้นแหละ

ช่วงมีสวนโมกข์ที่พุมเรียง ไม่ค่อยได้อ่าน ไม่มีเวลาที่จะอ่านหนังสือพิมพ์ เพิ่งมารื้อฟื้นการอ่านหนังสือพิมพ์ อ่านวารสารอีกทีตอนช่วงหลัง เมื่อเริ่มมีหอสมุดธรรมทานที่วัดชยารามแล้ว ตอนหลัง ๆ มานี้ก็มีคนส่งเล่มโน้น เล่มนี้มาให้เสมอ ๆ ไม่ได้สั่งซื้ออ่านเอง

๒ อาจารย์ครับ อาจารย์มีหลักอย่างไร ในการใช้หนังสือชุดต่าง ๆ ที่อาจารย์มีอยู่

มีหลักว่า พอเกิดสงสัยอะไร มีหนังสือเล่มไหนเหมาะก็ใช้ค้น ใช้หนังสือประกอบ เรื่องที่เราจะพูด จะเขียน จะศึกษา เราไม่ได้ยึดของใครเป็นหลัก เป็นสรณะ ของคนนี่ที่ คนโน้นที่ หนังสืออย่างเอ็นไซโคลปีเดีย ก็อ่านแต่เรื่อง (หัวเราะ) ศาสนาทั้งนั้น อย่างอื่นไม่ได้อ่าน เช่น ปรัชญาของศีลธรรมนี่ ก็ได้มาจากเอ็นไซโคลปีเดีย กับจากหนังสือบางเล่มที่เกี่ยวกับ philosophy ของศีลธรรม

ผมก็ไม่ได้มีการอบรมหรือรับการอบรมที่จะเป็นนักศึกษาอะไรนัก ก็เป็นมาอย่างบ้านนอกธรรมดา บวชแล้วมันจึงค่อยสนใจมากขึ้น ก่อนหน้านั้นมันก็เหมือนเด็ก ๆ ชาวนา ไม่ค่อยจะชอบนักกับหนังสือหน้าหา ชอบเล่นมากกว่า ชอบวิ่ง ชอบควาย ชอบเบ็ด ชอบไก่ ยังไม่มีรสนิยม ไม่ถึงขนาดที่จะรู้สึกถึงรสชาติของการศึกษา หนังสือหน้าหา ศึกษากันอย่างเล่านิทานตลกสนุก ๆ กับพวกเด็ก ๆ ด้วยกัน พอมาศึกษาธรรมะ มันยึดธรรมะเป็นแกน เป็นหลัก คือเป็นแกนกลาง อะไร ๆ ก็เอามาหาธรรมะ อะไร ๆ ก็ดึงเข้ามาหาธรรมะ ก็ได้เท่าที่ทำได้

วิธีศึกษาค้นคว้า

❓ ข้อแรกสุดในตอนนี้อย่าเรียนถามอาจารย์ว่า อะไรเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้อาจารย์หันมาสนใจคัมภีร์ชั้นพระบาลี* ในขณะที่วงการพุทธศาสนาในเมืองไทยสนใจแต่คัมภีร์ชั้นอรรถกถาเท่านั้น

เรื่องนี้มันมีอยู่ ๒ ความหมายแรก ที่เราสนใจพระบาลีก็เพราะว่าเรื่องที่มีมันจะแน่นอนเด็ดขาดชัดเจน มันมีอยู่ในคัมภีร์ชั้นบาลีหรือชั้นพระไตรปิฎก อีกความหมายหนึ่ง การศึกษาในโรงเรียนทั่วไปนั้น เขาจัดให้เรียนคัมภีร์ชั้นอรรถกถาเพื่อจะได้ไปอ่านพระบาลี ถ้าใครเรียนอรรถกถาแตกฉานแล้ว จะอ่านพระบาลีได้ด้วยตนเอง แต่เดี๋ยวนี้ก็ปรากฏว่านักเรียนนักศึกษาที่เรียนสอบประโยคต่าง ๆ ได้แล้วก็หยุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่ได้ไปสนใจในตัวพระบาลี เพราะไม่มีอะไรบังคับ ทั้งนี้เพราะการสอบไฉนนั้นสอบตามหลักสูตรที่เป็นคัมภีร์อรรถกถา ฉะนั้นจะโทษว่าสนใจกันแต่อรรถกถาก็ไม่ถูก เพราะใช้เป็นหลักสูตรนักเรียนก็ต้องสนใจแต่อรรถกถา ก็ไม่มีโอกาสจะไปสนใจพระไตรปิฎก และมันต้องซื้อ ต้องหา มันแพง แต่ถ้าเราจะต้องการู้เรื่องที่เป็นหลัก ก็ต้องสนใจพระบาลีไตรปิฎก

ทีนี้ประชาชนส่วนใหญ่ เขาได้รับคำสั่งสอนแนะนำแต่เรื่องชั้นอรรถกถา ชั้นบาลีอาจจะยาก หรือสูงเกินไป ชั้นอรรถกถามันมีเรื่องปาฏิหาริย์ หรือเรื่องทำนองที่อาจจะเอามาขยายให้เข้ารูปแบบกับไสยศาสตร์ได้ สำหรับคนทั่วไปมันสนุกดี ไม่ทำให้ง่วงนอน คัมภีร์อย่างไตรภูมิพระร่วง ก็เกิดขึ้นจากการรวบรวมอรรถกถาทั้งนั้น ประชาชนส่วนมากก็เรียนรู้อันแต่ในระดับนั้น เพราะมีโอกาสเพียงเท่านั้น โดยที่จริงแล้ว มันไม่ใช่เจตนาของประชาชน เราต้องการรู้เรื่องโดยตรงก็ต้องค้นจากพระบาลี ข้อเท็จจริงมันมีอยู่อย่างนี้

❓ อาจารย์ครับ ทำไมเขาจึงไม่ใช่พระบาลีเป็นตัวแบบเรียน สำหรับหลักสูตรไปเลย ในเมื่อมันมีข้อความที่ลึกซึ้งและการเรียนก็มีตั้งหลายปีหลายประโยค

เขาจะเรียนภาษา ไม่ใช่เรียนธรรมะ เพราะมีความจริงอยู่ว่า ถ้ารู้อรรถกถาแล้วมันไปอ่านบาลีได้ รู้ อรรถกถาของทุก ๆ ชั้นตอนของบาลีแล้ว มันไปอ่านบาลีได้เอง เขาก็ให้เรียนอรรถกถา เพื่อไปเรียนบาลีเอาเอง เป็นเรื่องของส่วนตัว แต่แล้วมันก็ตายด้าน (หัวเราะ) หยุดอยู่เพียงแค่นั้น อันนี้มันเป็นความเห็นของผู้วางหลักสูตรว่า ถ้าอ่านอรรถกถาได้ต้องอ่านชั้นบาลีได้ เพราะว่าภาษาอรรถกถามันยากกว่าชั้นบาลี มันมีหลักเกณฑ์อย่างนี้มาตลอด จนบัดนี้

❓ หลักสูตรทุกประเทศ เป็นแบบนี้หรือเปล่าครับ

ผมเข้าใจว่าไม่แบบนี้ทั้งหมด ในประเทศพม่าก็มีบางประโยคหรือบางชั้นตอน ให้เรียนพระบาลีโดยตรงก็มี แต่ในเมืองไทยเรียนอรรถกถาล้วนตั้งแต่ต้นจนปลาย

❓ ก่อนที่จะมาทำสวนโมกข์ ท่านอาจารย์ได้ค้นพระบาลีไปเพียงใดครับ

ก่อนที่จะมีความคิดเรื่องสวนโมกข์ เราก็ได้สนใจเรื่องจากพระบาลีอยู่มาก ตอนนั้นก็ยังไม่พ้นการเกี่ยวข้องกับอรรถกถา สนใจเรื่องจากทั้งบาลีและอรรถกถา เราเคยมีความใฝ่ฝันที่จะสร้างหนังสือเป็นเล่ม ๆ เป็นเรื่อง ๆ ไป ที่ทำสำเร็จ ได้พิมพ์หนังสือเล่มออกไปแล้ว ก็มีอยู่เล่มหนึ่ง เรียกว่า การทำทาน แม้เพียงเท่านี้ก็เป็นเหตุให้ต้องค้นบาลีมาก คือเรื่องเกี่ยวกับทานมีอยู่ในที่ไหนเอามาใส่กันเข้า อรรถกถานั้นมันอยู่ใกล้มืออยู่แล้ว แต่ใจความที่สำคัญที่ไพเราะ ที่น่าสนใจมันอยู่ในคัมภีร์ประเภทบาลีทั้งนั้น ดังนั้นแม้ก่อนจะมีความคิดเรื่องสวนโมกข์ มันก็มีความคิดเรื่องจะทำหนังสือ เป็นเล่ม ๆ เป็นหลักฐาน มันก็เลยสนใจพระไตรปิฎก ไปหาซื้อพระไตรปิฎก เศษ ๆ อยู่นอกชุด ขายถูก ๆ อยู่แถวเวียงนครเขมร ดังที่เคยเล่าแล้ว (หน้า ๑๑๕ เล่ม ๑)

❓ ตอนนั้นฉบับแปลไทย ฉบับหลวงยังไม่มีใช้ไหมครับ

ยังไม่มีฉบับแปลไทย มีแต่ที่เขาเรียกว่า ชุดธรรมสมบัติ แปลลงในหนังสือธรรมจักรุ สมัยสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส รวมแล้วได้จำนวนหนึ่งเหมือนกัน พออาศัยเป็นเครื่องมือได้และก็ได้อาศัยฉบับของโรงพิมพ์ไท ๒-๓ เล่มเท่าที่มันมี เป็นเครื่องช่วยเปรียบเทียบคำแปลต่าง ๆ นอกจากนั้นก็ค้นรณเภาเอง เพื่อจะหาคำแปลออกมา แล้วก็อาศัยอรรถกถา อาศัยดิक्ขันนารีชั้นที่มันดีพิเศษ เช่น ดิक्ขันนารีของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) ของอังกฤษ เรามีตั้งแต่ออกมาเริ่มสวนโมกข์แล้ว เขามีมาขายในเมืองไทย ดูจะเป็นระยะที่ยังไม่ได้เย็บรวมเป็นเล่มใหญ่ นึกไม่ค่อยออกแล้วว่าซื้อได้ที่ไหน แต่ว่าไม่ได้สั่งจากนอกเองแน่ นักเลงบาลีในเมืองไทย เขารู้จักหนังสือพวกนี้กัน คนที่เขาเป็นนักเลงจริง ๆ เขารู้จัก ในระดับนาคะประทีป เสฐียรโกเศศ เขามีหนังสือพวกนี้ทั้งนั้น

❓ อาจารย์ครับ พอลงมาเริ่มสวนโมกข์ ก็เริ่มค้นต่อตามที่ตั้งใจไว้หรือเปล่าครับ

พอคิดจะมีสวนโมกข์ มันก็เลยตั้งใจจะค้นแต่เรื่องเกี่ยวกับปฏิบัติกัมมัฏฐานวิปัสสนา เรื่องอื่นเช่นเรื่องการทำทาน อะไรพวกนี้เลิกค้น เลิกสนใจ เท่าที่เรียวแรงและเวลามี มันก็เกือบจะไม่พอที่จะค้นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติทางจิตใจอยู่แล้ว เพราะต้องเริ่มสำรวจกันอีกทีหนึ่ง

❓ ขอความกรุณาเล่าถึงวิธีการค้นคว้าเช่นตั้งเค้าโครงอย่างไร เลือกจะศึกษาอย่างไร อ่านตามลำดับเรื่อย ๆ หรืออย่างไร

มันก็เหมือนกับ ที่เคยบอกวันก่อนแล้วว่าอยากจะมีหนังสือที่เป็นโครงปฏิบัติโดยสมบูรณ์ ซึ่งต่อมาก็ใช้ชื่อ ตามรอยพระอรหันต์ เล่มนี้ ใช้เวลานาน ติดต่อกันมา มันก็ผ่านพระไตรปิฎกทุกเล่ม เพื่อจะหาเฉพาะเรื่องที่ใช้ตามรอยพระอรหันต์ได้ ค้นไปค้นมาได้ออกมาพอสมควรที่จะเขียนเป็นเรื่องตามรอยพระอรหันต์ได้

ภาคหนึ่ง ตั้งแต่ได้ฟังเทศน์และก็พอใจในพุทธคุณ ออกบวช และก็ปฏิบัติตามลำดับจนไปถึงชั้นออกป่า ตอนจะปฏิบัติกัมมัฏฐานโดยตรงไม่ทันได้เขียน มันค้างเติ่ง ทิ้งระยะห่างกันหลายปี เพิ่งจะได้มาเขียนกันใหม่ในรูปที่เรียกว่า "อานาปานสติ" เป็นหนังสือ อานาปานสติภาวนา สำเร็จเป็นหนังสือเล่มใหญ่ ก็ถือว่าต่อ ยอดเรื่องตามรอยพระอรหันต์นั่นเอง

❓ เวลาอาจารย์อ่านเพื่อเก็บเรื่อง "ตามรอยพระอรหันต์" ซึ่งสำเร็จเฉพาะเรื่องศีลนั้น อาจารย์เก็บทั้งศีลสมาธิ ปัญญาไว้แล้ว หรือเก็บเฉพาะศีลครับ

อ้าว ที่แรกก็สำรวจหมด แล้วกะไว้ ตอนไหนเป็นตอนไหน แล้วลงมือเขียนตั้งแต่ตอนแรก ๆ มาตามลำดับ ตามรอยพระอรหันต์นั้นเรื่องศีลใช้หลัก จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล แทนการใช้หลักปาฏิโมกข์

❓ อาจารย์อ่านพระบาลีแล้วอ่านอรรถกถาเทียบไปด้วยหรือเปล่า อย่างจุดนี้ต้องอาศัยวิสุทธิมรรค ด้วยหรือเปล่า

ก็อาศัยเหมือนกัน ถ้ามันมีอยู่ที่ไหนบ้างก็เอามาเป็นเครื่องช่วย แต่เรามีหลักแน่นอนว่าจะเอาตามข้อความในพระบาลี คือว่าถ้าอ่านแล้วมันติด เอาเรื่องไม่ได้ จึงเปิดอรรถกถา เพื่อจะเอาเรื่องให้ได้ ก็ต้องใช้คู่กันมา ภาษาอังกฤษยังไม่ค่อยมี ตอนนั้นยังไม่ค่อยรู้เรื่องสมาคมบาลีปกรณ์ ฉบับภาษาอังกฤษนี้ มาเริ่มใช้ตอนหลัง ๆ ตั้ง ๒๐ ปีของการมีส่วนร่วมก็แล้ว มันจึงมาเกี่ยวข้องกับฉบับภาษาอังกฤษมากขึ้น เพื่อเป็นเครื่องช่วยเปรียบเทียบ ไม่ได้เอาจริงจัง เพราะว่าตัวจริงมันอยู่ในบาลีแล้ว และเราก็เชื่อของเราเอง ที่เอมาจากบาลี ไม่ค่อยจะเชื่อเรื่องของคนอื่นแปล แม้แต่ฝรั่ง เราทำไปตามมีตามได้ ทำตามสะดวกที่จะมีมา ระยะแรกฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษดูจะมีสักเล่มหนึ่ง เอามาศึกษาเทียบบ้าง และก็หายาก และเพิ่มมีฉบับบาลีแปลอังกฤษของ ๓ นิกายแรก เมื่อได้ไปประชุมที่พม่า (๒๕๙๗) แวะร้านขายหนังสือและก็ไม่แพงก็ซื้อมาหลายเล่ม

❓ การค้นคว้าพระไตรปิฎกมีรสชาติเหมือนการเสพคบกับนางฟ้าจริง ๆ อย่างที่อาจารย์เคยเขียนไว้หรือเปล่าครับ

มันเพลิน ๆ เป็นคำที่เขาพูดไว้ก่อนและเราก็ใช้เป็นเครื่องปลุกปลอบตัวเอง ให้พอใจให้สุดเหวี่ยง และมีลักษณะพอจะเปรียบเทียบได้ คล้าย ๆ กับเกิดความหลงใหลจนไม่อยากจะทำอะไร รู้สึกเป็นของแปลกของใหม่ที่ไม่เคยได้ยิน ดูจะเชื่อว่าหลาย ๆ คนก็คงไม่เคยได้ยิน ความแปลกของคำพูดมันช่วยให้พอใจในฐานะเป็นของแปลกและลึกซึ้ง นี่เป็นลักษณะมัวเมาในแง่ของปริยัติ บางยุคบางสมัยมันหมกมุ่นอยู่แต่เรื่องอย่างนี้ เป็นเนื้อเป็นตัวของวันคืนแห่งการศึกษา เวลากำลังสนุกมันก็สนุกจริง ๆ เหมือนกัน มันมีอยู่เป็นระยะ เป็นช่วง ๆ

๑) อาจารย์ครับ ระหว่างคั้นนั้นเคยทำอะไรหมกกำลังใจคิดจะเลิกไหมครับ เช่นเวลาอ่านแล้วตีความไม่แตก

ไม่เคยมี เมื่อยังไม่รู้และตีความไม่แตก ก็เก็บไว้ก่อน บันทึกไว้ก่อน ต่อมาก็ค่อย ๆ รู้ พบนั่นพบนี้ก็รู้ขึ้นมาเอง ความที่อยากจะคั้นของที่ไม่เคยมีคั้นรู้ให้ออกมาสู่ประชาชนมันมีมาก มันมีลักษณะกิเลส เหมือนกับว่าจะอดว่าเป็นผู้เปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เคยเปิดเผย กิเลสอย่างนี้ก็มี ทำให้สนุก ฉะนั้นจึงมีเรื่องอะไรหลายเรื่องถูกเปิดเผยออกมา เพราะเราเป็นผู้เปิดเผย ก่อนนี้คำว่าปฏิจลสมุปบาท เรื่องสุญญตา เรื่องตถาคตนั้นชาวบ้านพูดไม่เป็นหรือ (หัวเราะ) เดี่ยวนี้ชาวบ้านก็พูดเป็นกันบ้างแล้ว

๒) อาจารย์อ่านวันละกี่ชั่วโมงครับ

มันไม่ได้ตั้งกำหนด ตามสะดวก บางวันก็มีธุระอย่างอื่น ก็ไม่ได้อ่าน ระหว่างอยู่ที่สวนโมกข์ผมเรียงส่วนมากอ่านตอนกลางคืน เป็นเหตุให้ต้องใช้ตะเกียงหลอด ก่อนนี้ใช้ตะเกียงน้ำมันมะพร้าว ปล่อยให้ไว้ในถ้วย มันไม่สะดวก จึงต้องใช้ตะเกียงหลอด เพราะมันต้องค้ำบ้าง ต้องพิมพ์ติดบ้าง เมื่อมาอยู่สวนโมกข์นั้นก็คิดว่ามันไม่ต้องการใช้พิมพ์ติดอีกต่อไป ก็เลยให้ที่คณะธรรมทาน เข้า! พอมาทำหน้าที่เข้าเลยจำเป็นต้องใช้อีก จึงขอคืนมาใช้อีก ใช้กันตลอดเวลาที่ต้องทำต้นฉบับลงหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา หรือส่งโรงพิมพ์ ลองคิดดูคนเดียวทำทุกอย่าง มันจะทำได้สักก็มากน้อย คั้นคว่ำ เขียนคัดลอก พิมพ์ติด คนเดียวทำ

๓) อาจารย์อ่านแล้วผ่านไปแล้วมาทบทวนใหม่ หรืออ่านแล้วหยุดคิดเป็นตอน ๆ

มันจะต้องอ่านเพื่อเก็บสิ่งที่เราต้องการ แล้วคัดลอกออกมาเพื่อเอามาใช้อีกอย่างอื่น เอามาชกกัน แต่ถ้ามันเป็นเรื่องที่แปลโดยตรงได้ ก็แปลโดยตรง ส่งลงหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ฝ่ายพระไตรปิฎกแปล (หัวเราะ) กลายเป็นพระปาที่ทำงานกับพระไตรปิฎก รู้สึกมันไม่ค่อยมีหรือ ถ้าอยู่ป่าก็อยู่ป่าไปเลย เดี่ยวนี้มันกลายเป็นคนเดียวกัน พระปาที่ทำงานพระไตรปิฎกก็เพื่อความ เป็นพระปา รอบรู้ในเรื่องของพระปา คั้นคว่ำเรื่องการเป็นอยู่ในป่า

๔) ระยะเวลา การคั้นคว่ำ การเขียนและการปฏิบัติส่วนตัวสัมพันธ์กันอย่างไรครับ

ปฏิบัติส่วนตัวเท่าที่จะปฏิบัติได้ สวดมนต์ไหว้พระ นั่งสมาธิตามเวลา พอเสร็จกิจประจำวันเหล่านั้นแล้วก็อ่านหนังสือ (หัวเราะ) รวมความแล้วเวลาที่ทำหนังสือมากกว่า

๕) ข้อเขียนยุคแรก ๆ ผมเห็นมีตอนที่อาจารย์พูดถึงสังฆกรรมปฏิรูป**มาก ที่นี้ในการคั้นคว่ำ อาจารย์มีจุดมุ่งหมายที่อยากจะขจัดสิ่งเหล่านี้ออกไปหรือเปล่าครับ

โอ้ เห็นแต่ก่อนนั้นอีก ก่อนอยู่สวนโมกข์ ตั้งแต่ก่อนบวช หนังสือเล่มนี้เขาชอบเอามาเทิดทูนกัน เราสนใจธรรมะกัน ก็มีใครเอามาให้ดู จะให้เรียนจะให้ท่อง พออ่านเข้าไปได้ สัก ๒-๓ ใบ โอ๊ย! ไม่ไหว ๆ นี่มันไม่ใช่ ๆ อิติปิโสถอยหน้าถอยหลังแล้วว่าทีละตัวสำหรับหนึ่งตัวแล้วว่าถอยหน้าถอยหลังอีก

๑ คัมภีร์พวกนี้แต่งที่ในเมืองไทยหรือว่าแต่งที่ลังกา

เข้าใจว่าแต่งที่เมืองไทย

๒ ก่อนมีสวนโมกข์ เรื่องตายเกิด เรื่องเทวดา อาจารย์มีคติอย่างไรครับ

ก่อนเรียนบาลี เมื่อแรกเรียนบาลีมาใหม่ ๆ มันก็เทศน์เหมือนเขาเทศน์กัน ตายแล้วต้องเกิด ต้องเกิดให้ดี ต้องทำให้ดีเพื่อจะเกิดดี แต่ก็ไม่เคยยืนยันว่าเกิดแน่หรือไม่เกิด เพราะว่าเราเรียนเหมือนเขา เรียนจากโรงเรียน ซึ่งเรียนเหมือน ๆ กัน จำได้ว่าผมยังเคยเทศน์อภิธรรมมัตถสังคหะ เทศน์เรื่องทำนองว่าตายแล้วเกิด ทำนองเหมือนกับลงทุนไปค้าทะเล เทียบท้องเที่ยวไปในทะเล เรือผูกแล้ว ผูกแล้ว ล้ำแล้วล้ำอีก จนกว่าคนนั้นมันจะหยุดการค้า ไม่ชอบการค้า เลิกค้า มันจึงจะไม่ลงเรือเที่ยวไปในทะเลอีกต่อไป

เรื่องเกี่ยวกับเทวดานั้นน่าคิด ในพระไตรปิฎกที่เขาถามพระพุทธเจ้าว่าเทวดามีหรือไม่มี พระพุทธเจ้าตรัสว่า จะถามอะไรอีกล่ะ เพราะว่ามันเชื่อมกันอย่างอุโฆษไปแล้ว เชื่อมกันไปทั้งบ้านทั้งเมือง จะมาถามอะไรกันอีกล่ะ (หัวเราะ) กลับตอบเสียอย่างนี้ ไม่ตอบว่ามีหรือไม่มี อย่างนี้เราก็เอามาพิมพ์โดยเร็ว แม้กระทั่งข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าจะดูพวกเทวดา รูปร่างอย่างไรละก็ให้ดูพวกกษัตริย์ลิจฉวี สวยสดงดงามแบบที่เห็นกันอยู่ อย่างนี้ก็เอามาพิมพ์ เอามาพูดให้คนได้ยิน แต่ถ้าถามว่า ทำอย่างไร จึงจะเป็นเทวดา อย่างนี้ พระพุทธเจ้าอาจจะทรงตอบ (หัวเราะ) หรืออาจจะทรงตอบว่าธรรมะขั้นนั้น ขั้นนี้ ประพฤติแล้วจะได้เป็นเทวดา พวกนี้มีในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเล่มแรก ๆ คุณไปเปิดดูเรื่องอย่างนี้เราเห็นเป็นของแปลกขึ้นสำคัญที่จะเอามาเปิดเผย เพราะเขาเชื่อเรื่องผีเรื่องเทวดากันมากนัก เป็นวัฒนธรรมไปเลย

๓ อาจารย์ครับ อาจารย์ค้นพบเรื่องพวกนี้ได้อย่างไร

มันค้นเรื่องที่ต้องการ แล้วก็มาพบเข้า เดียวนี้ก็ยังมีความลักษณะอย่างนั้น การค้นเรื่องอริยสัจจากพระโษษฐิให้ทั่วถึงนี้ ก็พบข้อของอย่างอื่นที่ปลีกย่อย ทีดี ๆ ลึก ๆ อึกเยอะแยะไปหมด ก็บันทึก ๆ ไว้บ้างและใช้ให้เป็นประโยชน์ และก็พบสิ่งที่เราเคยรู้แต่ค่อย ๆ แล้วมาพบคำอธิบายที่สมบูรณ์มากขึ้น ๆ มันก็มีครบหมด

๔ อาจารย์เคยอ่านพระไตรปิฎกจบทั้งชุดเลยไหมครับ อ่านแบบเปิดทีละหน้าจบทั้งชุดเลยมีไหมครับ

ไม่ได้อ่านทุกตัว แต่ว่าเปิดทุกใบมี (หัวเราะ) เปิดทุกใบ ก็อย่างน้อยเห็นหัวเรื่องว่านี่เรื่องอะไร เรื่องอะไร เป็นเรื่องที่เราต้องการจะได้เดี๋ยวนี้หรือไม่

❓ อาจารย์มีพระไตรปิฎกครบชุดเมื่อไรครับ เห็นอาจารย์เคยเล่าว่าต้องเดินมาเยี่ยมวัดพระบรมธาตุเป็นประจำในระยะแรก ๆ

มีครบชุดเมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโงศ์ องค์สภานายกมหามกุฏราชวิทยาลัย ประทานให้ ผมปรารภกับมหาทองสีบว่า สอนโมกข์ควรจะมีพระไตรปิฎก มหาทองสีบเข้าไปพูล สมเด็จพระสังฆราชให้ให้มา และต่อมามีใครให้อีก เดียวนี้มีตั้ง ๔ ชุด ฉบับบาลีอยู่ที่วัดชยารามชุดหนึ่ง อยู่ที่ตู้ตรงโน้นชุดหนึ่ง อยู่ห้องสมุดชุดหนึ่ง เวลาทำอะไรกันหลาย ๆ คนสะดวง มหาวิจิตรเอาไปให้อยู่ชุดหนึ่ง

❓ แล้วอาจารย์ไม่เคยซื้อเองหรือครับ

ซื้อเอง เคยซื้อเล่มละ ๕ บาทอย่างที่เล่าแล้ว รวม ๆ กันได้ประมาณตั้ง ๒๐ เล่ม (หัวเราะ) เป็นของที่ถูกต้องใจพอใจที่สุด สมัยนั้นสตางค์ไม่ค่อยมี

❓ หลังจากทำ "ตามรอยพระอรหันต์" แล้วทำอะไรต่ออีกครับ

เมื่อความคิดเกิด ก็เลยทำชุดจากพระโอษฐ์ดีกว่า นึกดูว่าจะทำอะไรดี ทำชุดจากพระโอษฐ์ดีกว่า ก็ทำพุทธประวัติ (หัวเราะ) ทำอริยสัจ เล็ก ๆ น้อย ๆ ก็หยุด มันทำยากกว่าพุทธประวัติ ซึ่งภายในเวลาไม่นาน ก็ได้พิมพ์เป็นเล่ม เล่มหนาเท่านี้ไว้ ทางมหาทองสีบชอบมาก สั่งให้บรรจุในการเรียนของนักศึกษามหามกุฏฯ ตอนแรก ๆ แปลก ไม่มีใครเคยดูริทำอย่างนี้ มันเห็นเป็นของแปลก แล้วมันเป็นหลักฐานดีด้วย (หัวเราะ) เรื่องก็จึงเพิ่มเรื่อย ๆ เดียวนี้หนาเกือบครึ่งคืบ (หัวเราะ)

❓ แล้วเวลาอาจารย์จะทำชุดจากพระโอษฐ์ที่หนึ่งก็ต้องอ่านใหม่หมดหรือครับ

ต้องเปิดหมด เปิดทุกใบ ฉะนั้นตลอดที่ผ่านมา ๕๐ ปี ก็เปิดหลายรอบ หลาย ๆ เทียว หลายคราว แต่ว่าในอธิธรรมนั้นนะไม่จำเป็น เพราะมันไม่มีอะไรที่จะต้องการ เปิดเหมือนกัน แต่ว่าเปิดหลาย ๆ เอาข้อความมาเป็นเชิงอรรถของเรื่องจากพระสูตร เช่นเรื่องปัจจุสมุปบาทจากพระโอษฐ์นี้ก็มีใจความสำคัญจากอธิธรรมอยู่ประโยคหนึ่งว่าพอจิตเกิดกิเลส ปัจจุสมุปบาทก็ตั้งต้น อย่างนี้มีในอธิธรรม

❓ ที่อาจารย์บอกว่าพลิกพระไตรปิฎกตลอดเวลา หมายความว่าอย่างไรครับ

หมายความว่าเกี่ยวข้องหรือค้นคว้าอะไรอยู่จนกระทั่งบัดนี้ ตั้งแต่แรกเริ่ม พอจะพลิกได้ก็พลิกอยู่จนกระทั่งบัดนี้ มันสงสัยนั่นสงสัยนี่อยู่เรื่อย สอบสวนอยู่เรื่อย

❓ มีนิกายไหนที่อาจารย์พลิกมากที่สุด ใช้มากที่สุดเลย

มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย ส่วนอังคุตตรนิกายก็รองลงมา แต่ก็เรียกว่ามาก ที่นิกายใช้น้อย

❓ ทำไมใช้มากที่สุดที่มัชฌิมนิกายครับ

มันเรื่องพอดี ๆ กับประชาชน เรื่องพอดี ๆ กับจะศึกษา พอดี ๆ และมันชัดเจน เป็นเบื้องต้นเป็นอะไร ชัดเจน อย่างที่นิกาย พรหมชาลสูตร ก็มาทำกันจริงจังเมื่อคราวนี้ คราวทำอริยสังคจจากพระโฆษฐี (๒๕๒๗) ก่อนนั้นดูผิว ๆ

❓ แล้วเวลาที่อาจารย์ติดขัด อาจารย์ทำอย่างไร ได้ปรึกษาใครหรือเปล่า

ไม่มีที่จะปรึกษาใคร อยู่ที่สวนโมกข์หาคนปรึกษายาก พยายามดิ้นรนอย่างนั้นอย่างนี้ คั้นที่นั่น คั้นที่นี่ หาทางเทียบเคียงอย่างนั้นอย่างนี้ คำบางคำต้องแปลงเป็นสันสกฤต แล้วก็ไปดูปทานุกรมสันสกฤตจึงได้คำแปลที่ดีออกมา เราก็มีดิถีขันนารีสันสกฤต เดียวนี้มอดกินหรือเปล่านั้นไม่รู้ ใจที่มีเรื่องดี ๆ เบ็ดเตล็ดยังมี เยอะ เคยคิดกับมหาวิจิตร ถ้าเขาจะปลื้มตัวมาช่วยได้ ทำเรื่องจากพระโฆษฐีเล่มสุดท้าย สมาธิภาวนาจากพระโฆษฐี

❓ อาจารย์ครับ แล้วเวลาอาจารย์ติดขัด อาจารย์ได้ปรึกษากับทางสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเทพศิรินทราวาสหรือเปล่าครับ

(หัวเราะ) ไม่ได้ปรึกษา เรื่องทางภาษาบาลีไม่ค่อยได้ปรึกษา ถ้าเป็นคนตั้งใจจริงมันเกือบจะไม่มีปัญหา พออาศัยอรรถกถาของสูตร ๆ นั้นจนได้เรื่องออกมา ผิดถูกก็แล้วแต่ บางทีเราก็ไม่เอาตามอรรถกถาเราอวดดี ก็มีอยู่บ่อย ๆ

❓ อาจารย์ใช้เวลาไหนแค่นั้นที่จะแยกออกได้ว่า จำนวนแบบนี้เป็นจำนวนรูนั่น จำนวนแบบนี้เป็นรูนไหน

มันก็บอกไม่ถูกว่าเมื่อไร มันเห็นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ รู้จักสังเกตเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะมันชิน วินัยก็จำนวนอย่างนี้ สุดตันตะก็จำนวนเป็นอย่างนี้ อภิธรรมก็จำนวนเป็นอย่างนี้ อย่างน้อย ๓ รูปแบบนี้ไม่เหมือนกัน เรื่องในสุดตันตะนั้นก็มียหลายรูปแบบ เพราะมันหลายยุคหลายสมัย ทับ ๆ กันไป พลิกหลาย ๆ ครั้งเข้าก็แยกออก มันรู้ขึ้นมาเองเพราะมันชินเข้า ๆ ว่าใช้อย่างนี้ ๆ อ้าว เดี่ยวอย่างนี้มาอีกแล้วก็รู้

❓ คำถามสุดท้ายสำหรับตอนนี้ อาจารย์มีเคล็ดลับยังงั้น ในการที่จะศึกษาบาลีให้แตกฉาน เพื่อจะเป็นประโยชน์กับคนที่ต้องการศึกษาต่อไปอีก

ไม่มี เคล็ดลับไม่มี มีแต่จะทำมันเรื่อยไป ทำมันเรื่อยไป มันจะค่อย ๆ ชำนาญ คล้าย ๆ มันบอกขึ้นมาเอง มันบอกของมันขึ้นมาเอง ดูจะไม่มีใครมีเคล็ดลับอะไร ถ้ามันติดขัดขึ้นมา มันมีข้อเท็จจริงอยู่อย่างหนึ่งว่าความรู้รอบตัวสำคัญเหมือนกัน ช่วยให้สันนิษฐานคำแปลได้ดี ได้มากขึ้น เขากันแต่ตามแบบฉบับแท้ ๆ ก็ไม่ค่อยตรงจุด

? อาจารย์ยกตัวอย่างได้ไหมครับ

ตัวอย่างมันก็ (หัวเราะเบา ๆ) เรื่องเกี่ยวกับต้นไม้ต้นไผ่ เกี่ยวกับเรื่องเจ็บเรื่องไข้ เรื่องเป็นเรื่องตายอะไรเหล่านี้ ถ้าเรามีความเข้าใจชัดเจน กว้างขวาง พอจะยุติคำแปลของภาษาบาลีเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็สรุปความได้ดี เรื่องชาวบ้าน เรื่องบ้าน ๆ เรือน ๆ นี้ ถ้าแตกฉานละก็มีประโยชน์มากเหมือนกัน ผมไม่บอกได้ว่ามีเคล็ดอะไร มีแต่ทำให้ทำไปเท่านั้น สำเร็จประโยชน์จากการทำให้มาก ทำให้ชำนาญ คนอื่น ๆ เขาไม่ทำนี่คือเขาไม่ต้องการ เขาไม่จำเป็นจะต้องทำ ไม่จำเป็นจะต้องสนใจกับบาลี อ่านแต่ที่เขาแปล ๆ เขียน ๆ ไว้มันก็พอเสียแล้วสำหรับคนทั่วไป แต่สำหรับเรานี่ไม่พอ มันต้องการมากกว่านั้น ที่จริงถ้าจะทำให้สนุกก็ยังทำได้ อีกเรื่องหนึ่ง เรียกว่าของแปลก ๆ ในพระไตรปิฎก (หัวเราะ) เรื่องเดียว ๆ เล็ก ๆ เามาแสดง เามาเปิดเผย ก็เป็นหนังสือสนุกอีกสักเล่มหนึ่ง (หัวเราะ) แต่มันไม่มีแรงจะทำ เดียวนี้มันไม่มีแรงจะทำ

? เรื่องสมาธิภาวนาจากพระโอรสผู้ ผมเห็นอาจารย์ตั้งเค้าไว้นานเหมือนกัน ผมเห็นต้นฉบับที่เขียนไม่เสร็จ ตั้งแต่เริ่มมีสวนโมกข์ใหม่ ๆ

ก็เคยคิด ๆ เพราะว่ามันอยู่ในขอบเขตของภาระงานของเรา ถ้ามันมีออกมาสักเล่มจะวิเศษที่สุด ผู้เป็นนักปฏิบัติทั้งหลายจะได้อาศัย

แต่ก่อนเราก็เชื่อว่าพระไตรปิฎกแต่ต้องไม่ได้ ครั้นมาถึงเดี๋ยวนี้พระไตรปิฎกก็ต้อง (หัวเราะ) พิจารณา จะต้องคัดเลือก จะต้องพิสูจน์ เรียกว่าไม่ถือเอาสักว่ามีในพระไตรปิฎก ต้องมองเห็นความดับทุกข์ได้จึงจะถือเอา (หัวเราะ)

* คัมภีร์ชั้นพระบาลี หมายถึงพระไตรปิฎกซึ่งเป็นพุทธวจนะ เรียกย่อ ๆ ว่าพระบาลี

ชั้นอรรถกถา หมายถึงคัมภีร์ที่แต่งโดยพระอาจารย์รุ่นหลัง เพื่ออธิบายพระบาลี

** สัทธรรมปฏิรูป หมายถึงธรรมะปลอม ธรรมะเทียม ไม่ใช่ของเดิมแท้ที่พระพุทธเจ้าทรงสอน

พิเคราะห์พระไตรปิฎก

❓ ช่วงนี้เป็นตอนที่ ๔ ของบทนี้ จะขอเรียนถามอาจารย์เกี่ยวกับหลักที่อาจารย์ใช้เป็นเกณฑ์วินิจฉัยหลักธรรมต่าง ๆ คือจากการอ่านพุทธศาสนาเล่มแรก ๆ จะเห็นได้ว่าอาจารย์เริ่มวิพากษ์วิจารณ์พระไตรปิฎก เช่น บอกว่าพระวินัยกับพระอภิธรรมนั้นเป็นสำนวนร้อยกรองเพิ่มเติมในภายหลัง ไม่ใช่พุทธพจน์โดยตรง และก็บอกว่าทั้ง ๓ ปิฎกมีบางตอนแต่งเติมจนเผื่อไปก็มี เป็นต้น ขอเรียนถามอาจารย์ว่า ตอนนั้นเพิ่งเริ่มงานไม่นานและก็เริ่มก้าวเข้ามาสู่วงการหนังสือ อาจารย์สั่งสมความมั่นใจขึ้นมาได้อย่างไร ที่จะกล้าเสนอความคิดออกมาเช่นนั้น และก็มีหลักอะไรในการที่จะตัดสินว่าอะไรเป็นของเดิมแท้ อะไรเป็นเรื่อง que เพิ่มเข้ามา

ไม่ได้มีหลัก (หัวเราะ) ว่าไปตามความรู้สึก พออ่าน ๆ เข้าหลาย ๆ เทียวเข้า มันก็เกิดความรู้สึกเองตามหลักสามัญสำนึก สังเกตเห็นว่ามันมีอยู่อย่างนั้น ๆ แสดงอะไรอยู่อย่างนั้นแล้วเรื่องก็บอกอยู่ในตัว เรื่องที่เป็นคำอธิบายปลีกย่อยในวินัยปิฎกมันก็เห็นได้ชัดว่าไม่ใช่ทำในสมัยพระพุทธเจ้า อย่างนี้มันก็ไม่ค่อยแปลกเท่าไร ใคร ๆ ก็รู้สึก และโดยเฉพาะพวกฝรั่งนั้น จะรู้สึกงายที่สุด เพราะเขาสังเกตสังกาเก่ง เราเริ่มรู้สึกสะดุดสงสัยขึ้นมาว่านี่มันไม่ใช่ ตอนนั้นก็ยังไม่มากเท่าเดี๋ยวนี้ (หัวเราะ) ถ้าเดี๋ยวนี้มันรู้สึกแน่นอน เจียบขาด และความรู้สึกอย่างนั้นเดี๋ยวนี้มันแน่นแฟ้น

เรื่องทำนองนี้มันมีอยู่ในคัมภีร์ที่สร้างขึ้นเป็นภาษาบาลี เช่น พุทธวงศ์ หรือ มหาวงศ์ หรือหนังสืออย่าง สมันตปาสาทิกา ก็มีข้อความว่า สมัยแรกยังไม่มีพระไตรปิฎกเป็น ๓ ปิฎก เพราะอภิธรรมและวินัยรวมอยู่ในขุททกนิกาย ไม่มีคำว่าปิฎก มีคำว่าอาคมหรือนิกายแทน ห่านิกาย **ทิมนิกาย** เป็นเรื่องยาว **มัชฌิมนิกาย** เรื่องกลาง **สังยุตตนิกาย** เรื่องสั้น **อังคุตตรนิกาย** ขุททกนิกาย เรื่องเบ็ดเตล็ด

ถ้าไม่ไปอ่านเอง ไม่รู้หรือออกและก็อธิบายยาก คือบางอย่างมันไม่สมเหตุสมผล โดยเฉพาะวินัยมันมากโดยไม่จำเป็น เขาแต่งเป็นทำนองสมมติตัวอย่างคดี (หัวเราะ) ขึ้นมามาก ถ้าเกิดอย่างนั้นวินัยจ้อยอย่างนั้นเป็นเรื่อง ๆ ไป วินัยส่วนนี้ที่ว่าเพิ่มเติม ส่วนที่ไม่เพิ่มเติมก็มี ส่วนเดิมที่แท้มันเป็นหลักเกณฑ์แท้ ๆ มันก็มีไม่ใช่ไม่มี แต่เราก็เห็นว่ามันมีการเพิ่มเติม ส่วนอภิธรรมปิฎกนั้นก็เหตุผลหลายอย่าง เคยเขียนไว้แล้ว โดยเฉพาะสำนวนโวหารที่ใช้ และเรื่องที่ต้องไปเทคนิคบนสวรรค์นั้นยังไม่ไว้ใจ แล้วอีกข้อหนึ่งก็คือว่า เรื่องที่เอาไปอธิบายในอภิธรรมปิฎกหัวข้อแรก ๆ มีอยู่ในสุดตันตปิฎก หาพบได้ในสุดตันตปิฎก

เมื่อลูปคำหลายปีเข้าก็พบหลักทั่วไปเป็นเกณฑ์วินิจฉัย คือหลักมหาปเทศในมหาปนิพพานสูตร แล้วก็มีมหาปเทศ ๔ ในวินัย ที่นี้ก็หลักตัดสินธรรมวินัยที่ตรัสแก่พระประชาบดีโคตมี และที่เข้มขันที่สุดก็คือกา

ลามาสูตร นี้เราก็อู้จักใช้ (หัวเราะเบา ๆ) รู้จักใช้มันตั้งแต่แรก ๆ ถ้ามีปัญหาเกิดขึ้นจะใช้ ๔ เครื่องมือนี้ ใคร ๆ ก็ต้องถือหลักอย่างนั้น

❓ หลักเกณฑ์ทั้ง ๔ หมวดนั้น เราจะใช้หมวดเดียวหรือว่าต้องใช้ร่วมกันครับ

แล้วแต่เรื่องมันจะเกิดขึ้นในแง่ไหน ควรจะใช้อย่างชุดไหน เรื่องเกี่ยวกับวินัยก็ใช้มหาปเทศของวินัย ถ้าเกี่ยวกับสุตตันตะก็ใช้ของสุตตันตะ และสุตตันตะมีตั้ง ๓ แห่ง อ่านดูตามตัวบทนั้นก็พอรู้ได้เองว่าควรใช้ในกรณีอย่างไร กาลามาสูตรนั้นมันเพียงแต่ว่าไม่เชื่อทันทีเท่านั้น ให้เอาไปจับหลักเกณฑ์ที่ว่าดับทุกข์ได้ อย่างไม่หรือไม่ ส่วนหลักตัดสินธรรมวินัยในโคตมีสูตรนั้นชัด บอกว่าถ้าอย่างนั้น ๆ ใช่ ถ้าอย่างนั้น ๆ ไม่ใช่

❓ อาจารย์ครับ อย่างโคตมีสูตร* ข้อเดียวก็ใช้ได้หรือต้องใช้ทุกข้อร่วมกัน

อ้อ! มันแล้วแต่เรื่องสิ บางเรื่องจะใช้แต่ข้อ ๒ ข้อเท่านั้น ถ้าทั้ง ๔ ข้อมันครบถ้วน เพื่อไว้หมด ส่วนในมหาปเทศ สุตตันตะนั้นมันกว้าง ๆ ถ้าข้อที่พูดขึ้นมาในที่เสนอนั้นอันไหนมันเข้ากันได้กับหลักส่วนใหญ่ทั้งหมดในสุตตันตะและในวินัยก็นั้นแหละใช้ได้ คือดับทุกข์ตามแบบพุทธศาสนา ถ้ามันใช้กันไม่ได้กับสูตรทั่ว ๆ ไปหรือวินัยทั่ว ๆ ไป ก็ไม่ใช่หลักในพุทธศาสนา นี่กล่าวไว้อย่างกว้างขวางที่สุดแล้วก็ (หัวเราะ) อย่างดีที่สุดแหละ ถ้ามันเข้ากันได้กับส่วนมาก ให้พิจารณาดู ถ้าเข้ากันได้ก็หมายความว่ามันพลัดหลงเข้ามา ถ้าเข้ากันได้ก็เอาออกไปเสีย ท่านใช้คำว่าอย่างนั้น "ขัดกับหลักทั่วไป" เท่าที่มีอยู่ เรายังไม่มีหน้าที่หรือไม่มีความจำเป็นที่จะต้องวินิจฉัยถึงขนาดนี้ เพียงแต่เอาหลักเกณฑ์อันนี้มาโฆษณา ให้ผู้ศึกษาทั่ว ๆ ไปรู้ว่ามันมี เตรียมพร้อมอยู่ที่จะวินิจฉัย แต่ก็ยังไม่เคยใช้วินิจฉัยหลักเกณฑ์ข้อไหนแล้วเอามาแสดง ส่วนกาลามาสูตรนั้น มันก็พูดกว้าง ว่ายังไม่เชื่อแม้พระพุทธรเจ้าตรัสเอง ต้องพิสูจน์เห็นความดับทุกข์ได้เสียก่อนแล้วจึงจะเชื่อ แล้วจึงต้องลองปฏิบัติดู แต่มีคนเข้าใจผิดกันมาก แล้วก็พาลว่าเราว่าอย่างนั้นด้วย เช่นว่า ห้ามไม่ให้ฟังคำบอกเล่า ห้ามไม่ให้ดูที่เขาทำตาม ๆ กันมา ห้ามไม่ให้ฟังเสียงข่าวเล่าลือ ห้ามไม่ให้เปิดพระไตรปิฎก ไม่ใช่อย่างนั้น เข้าใจผิด ทำได้ทั้งนั้นแหละแต่อย่าเพิ่งเชื่อ แล้วก็เอามาวินิจฉัยดูว่ามันจะดับทุกข์ได้หรือไม่ ดับทุกข์ได้ก็เอา สำหรับใครกล่าวก็ได้ ถ้ามันดับทุกข์ได้ เมื่อเรียนหลักทั่ว ๆ ไปมากพอแล้ว มันก็รู้ได้เอง ว่าคำกล่าวนั้นเป็นไปเพื่อบรรเทากิเลสหรือไม่ เพื่อกำจัดกิเลสหรือไม่ เพื่อสกัดกั้นแห่งปัจจุสมุปบาทหรือไม่ ถ้ามันเป็นอย่างนั้นก็ใช้ได้ ศึกษากาลามาสูตรแตกฉาน แล้วก็เป็นผู้สามารถจะวินิจฉัยอะไรได้ด้วยตนเอง (หัวเราะ) ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น และแม้ที่จะเชื่อตัวเอง เชื่อความคิดเห็นของตนเอง ก็ยังต้องเอาความคิดเห็นตัวเองไปวินิจฉัยดูก่อน ว่ามันถูกกับเรื่องดับทุกข์หรือไม่ ไม่ใช่ว่าตรงกับความคิดเห็นของตนแล้วจะถูกต้อง ต้องดูว่าดับทุกข์หรือไม่ นี่ควรจะศึกษาหลักกาลามาสูตรกันไว้ให้มากที่สุด

❓ แต่ในชีวิตจริงของเรา เราจะต้องเชื่อหลายสิ่งทีพิสูจน์ไม่ได้ว่าดับทุกข์ได้หรือไม่

ถ้าอย่างนั้นเก็บไว้ก่อนดีกว่า ถ้าจะปฏิบัติหลักพุทธศาสนา เมื่อยังไม่เห็นทางที่จะดับทุกข์ได้ก็เก็บไว้ก่อน รอจนกว่ามันจะมีเหตุผลแสดงออกมา คือศึกษาเพิ่มเติมหรือว่าดู ฟัง ได้ยิน ได้ฟังเพิ่มเติม ถ้าสงสัยหรือรู้สึกว่ามันน่าลองก็ลองดู เดี่ยวนี้ดีที่ว่าหลักที่ถูกต้อง ที่ดับทุกข์ได้มันมีอยู่มาก พอได้ยินได้ฟังมันก็หมดปัญหา ใช้ได้เลย แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังต้องทำตามนี้ ไม่ใช่ว่าพอได้ฟังมาแล้วเอาเลย ให้ปัญญามาก่อน ศรัทธาเสมอ สรุปรวมหลักกาลามสูตรก็คือ ให้ปัญญามาก่อนศรัทธา พูดถึงปัญญาก็ต้องระวังให้ดี (หัวเราะ) ถ้ายังไม่เคยมีปัญญาอาจจะศึกษามาผิดก็ได้ ฉะนั้น จึงต้องย้ายลงไปด้วยคำว่ามันทำลายโลกะ โทสะ โมหะ เกือบจะเรียกว่าสามัญสำนึก แต่ก็ไม่ใช่สามัญสำนึกทีเดียว คือมันต้องหยั่ง ต้องทดสอบ ใคร่ครวญสอบสวนดูให้มากกว่า แต่ให้เข้าไปในทำนองสามัญสำนึกก็จะรู้สึกมาได้เอง ด้วยใจตัวเอง ว่าอันนี้จะดับทุกข์ได้ เราเอาเรื่องนี้มาเผยแพร่ก็เพื่อทำให้ทุกคนรู้จักใช้หลักอันนี้ มันอยู่ในยุคสมัยที่จะต้องเพิกถอนความมมงายหลายอย่างหลายชนิด ก็ต้องอ้างหลักอย่างนี้ออกมาหรือว่าทำให้ผู้อื่นเข้าใจหลักอันนี้เสีย

๑) ระยะเวลาที่ผ่านมา อาจารย์พูดถึงกับว่าแม้กล่าวอยู่ในพระไตรปิฎก ถ้ามันไม่ถูกต้องตามเหตุผลของยถาภูตสัมมัมปัญญาแล้ว บัดทิ้งได้เลย

มันก็คือไม่ถูกต้องตามกาลามสูตรคำเดียวกัน ถ้าไม่ถูกต้องตามหลักยถาภูตสัมมัมปัญญาก็คือ ไม่ถูกต้องตามหลักกาลามสูตร

๒) ยถาภูตสัมมัมปัญญาคืออะไร แปลว่าอะไรครับ

กับบอกกันอยู่แล้วนี่ ปัญญาชอบตามที่เป็นจริง ที่นี้ตามที่เป็นจริงมันอยู่ลึก ต้องศึกษา ต้องทบทวน ต้องใคร่ครวญ ต้องหยั่ง ต้องเทียบ

๓) อาจารย์ครับ แล้วปุถุชนจะรู้ได้หรือ

ปุถุชนมันก็ต้องรู้มาตามลำดับ ที่เรียกว่าทุกข์เกิดอย่างไร โลกะ โทสะ โมหะ คืออะไร ก็ค่อย ๆ รู้ ปุถุชนที่ไม่เคยเล่าเรียนมาเลยแท้ ๆ ไม่มีทางจะรู้ แต่จะค่อย ๆ รู้ขึ้นมาได้ ถ้ารู้จักใช้หลักกาลามสูตร เช่นว่า โกรธขึ้นมาแล้วเป็นทุกข์ไหม นี่ก็เป็นเรื่องเดียวกัน มันเอาความรู้สึกที่เคยผ่านมาแล้ว เป็นเครื่องช่วยตัดสินใจ ประกอบ เพราะถ้าว่าไม่บ๊อบอกเกินไป เราก็จะรู้ความหมายของคำว่าโลกะ โทสะ โมหะ นี้ได้ พอได้ยินเรื่องอะไรแปลกเข้ามาในจิตใจ มันก็สังเกตได้ทันทีว่า มันไปในพวกโลกะ โทสะ โมหะ หรือไปในพวกอโลกะ อโทสะ อโมหะ ถ้ามันเป็นไปในพวกโลกะ โทสะ โมหะ มันก็ดับทุกข์ไม่ได้เราก็ไม่เอา ถ้าว่ามันสังเกตเองก็พอจะเข้าใจได้เองตามหลักว่าความอยาก ความยึดมั่นเป็นทุกข์ ถ้าฟังคำว่า "อยาก" "ความยึดมั่นถือมั่น" ถูก ก็รู้ด้วยตนเองทันทีว่า มันเป็นทุกข์ละ ทีนี้ถ้าความรู้สึกอันใหม่ที่มีปัญหาขึ้นมาในลักษณะที่เป็นไปเพื่อความอยาก เป็นไปเพื่อความยึดมั่นถือมั่นหรือไม่ ก็จะมีส่วนที่รู้ได้มากขึ้น แต่ต้องเป็นปุถุชนที่ (หัวเราะ)

ปกตินะ มีความรู้สึกนึกคิดปกติ รู้จักสังเกตเรื่องความทุกข์ เรื่องความไม่ทุกข์ เรื่องโลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เพราะว่าเขาพูดด้วยคำธรรมดาทั้งนั้น ไม่ได้พูดด้วยคำเทคนิค คำเหล่านี้ถือเป็นคำธรรมดาทั้งนั้น ต่อมาถึงสมัยนี้ เมื่อเข้าใจไม่ได้ (หัวเราะ) ต้องเรียนเฉพาะ จึงจัดเป็นคำเทคนิค แต่ในสมัยพุทธกาลแท้ ๆ คำเหล่านี้ไม่ใช่คำเทคนิค คำที่ประชาชนฟังแล้วรู้เรื่องเองฟังออกเอง

❓ อาจารย์ครับ แม้แต่ระยะหลังที่อาจารย์เสนอให้ฉีกพระไตรปิฎก อาจารย์ก็อาศัยหลักอันเดียวกันนี้มาตลอด หรือมีหลักอย่างอื่นด้วย เวลาวินิจฉัยว่าอันไหนควรจะฉีก อันไหนไม่ควรฉีก

อย่างนั้นใช้หลักอย่างที่ว่า ที่เห็นชัดว่ามันไม่เกี่ยวกับความทุกข์ที่มันไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์ เช่น เรื่องสุริยคราส จันทรคราส ไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์ แต่เป็นการสร้างความเชื่อในหมู่คนที่ไร้การศึกษาสมัยนั้นให้หันมาสนใจพระพุทธเจ้า ถ้าเพียงแต่ออกชื่อพระพุทธเจ้า ราวุกี่ต้องปล่อยพระจันทร์ เข้าใจว่าในอินเดียหรือในลังกา สมัยที่เดิมสูตรนี้เข้ามา คนมันเชื่ออย่างนั้นมาก เลยเอามาพูดไว้เสียเลย มาบรรจุไว้ในพระไตรปิฎกเสียเลย เรื่องยักษ์ก็เหมือนกัน คนกลัวยักษ์กันมาก ฉะนั้น ถ้ามีเรื่องที่ไม่ต้องกลัวยักษ์ มันก็มีประโยชน์แก่มหาชน ท่านเหล่านี้คงมองถึงประชาชนชั้นที่ต่ำสุด ชั้นที่ไร้การศึกษา เขาเชื่อเทวดากันอยู่อย่างนั้นโดยมากถือโอกาสเอาเทวดามาเป็นเครื่องชักจูงให้เขาหันมาถือพุทธศาสนา โดยใจความสำคัญว่า แม้แต่เทวดาก็ยอมรับนับถือพระพุทธเจ้า คนธรรมดาทำไมจะไม่ต้องยอมรับนับถือ ในพระสูตรเรื่องอริยสัจแท้ ๆ เรื่องมรรคมืองค์ ๘ แท้ ๆ ยังต้องเอาเทวดามาช่วยสนับสนุน ว่าสิ่งวิเศษเกิดขึ้นแล้วในโลก บอกกันทุกชั้น ๆ ของเทวดา ธรรมะที่ใคร ๆ ไม่อาจจะคัดค้านได้เกิดขึ้นแล้ว ประชาชนได้ยินถึงเรื่องเทวดาก็ยอมด้วย เพราะเขาฝากกันไว้กับเทวดาอยู่เป็นพื้นฐาน ใช้คำว่าฉีกรู้สึกมันหยาบคาย แต่ไม่รู้จะใช้คำว่าอะไร

❓ อาจารย์หมายความว่าอย่างไรครับ คำว่าฉีกของอาจารย์

ปลดออก ระวังเสีย สำหรับเมื่อจะแสดงแก่นชนิดไหน ถ้าจะมีสำหรับคนทั่วไป คนพื้นฐานที่ไร้การศึกษาก็ไม่ต้องฉีกออก และไม่มีอะไรที่จะต้องฉีกออก แต่ถ้าจะแสดงแก่นักวิทยาศาสตร์แท้จริง นักโบราณคดีแท้จริง ต้องปลด ๆ ออกเสีย ๖๐% เหลือ ๔๐% จึงจะสะอาด สะอาดบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เหลือแต่แก่นกับแก่น เหลือแต่เพชรเหลือแต่ทองคำ (หัวเราะ)

❓ แสดงว่าอาจารย์ไม่ได้เสนอให้เขาเปลี่ยนแปลงพระไตรปิฎกฉบับหลวงว่า ให้เอาสูตรนั้นออก สูตรนี้ออก

ไม่ (เสียงดู) ไม่ได้ไปแตะต้องฉบับไหนโดยตรง ฉบับไหนก็ตรงกันหมด บอกแต่ว่า เมื่อจะเอามาเผยแผ่ ให้แก่นักวิทยาศาสตร์ และนักโบราณคดี เขาจะรู้ว่าพระไตรปิฎกเป็นมาอย่างไร เขาศึกษาเอาจากสำนวนที่มันต่าง ๆ กัน อย่างอภิธรรมนี้นักโบราณคดีไม่ยอมรับ

❓ อาจารย์ครับ ผมขอให้อาจารย์เล่าความเป็นมาของพระไตรปิฎกสักหน่อยครับ

ใครจะเล่าถูก มันได้แต่สันนิษฐานเท่านั้น

❓ **ครับ เท่าที่อาจารย์สันนิษฐาน**

สันนิษฐานเท่าที่ปรากฏอยู่ในเวลานี้ มันมีข้อความบางตอนหรือบางสูตร ที่มันไม่สมเหตุสมผลว่าจะเป็น พระพุทธเจ้าตรัส หรือมันไม่เป็นเหตุผลอย่างวิทยาศาสตร์ที่ว่าต้องดับทุกข์ด้วยการดับกิเลสตัณหา ไม่ต้องใช้เทวดามาช่วย ถ้าตรงไหนต้องอ้างอิงเทวดา ตรงนั้นเอาออกได้ ให้มันทนต่อสติปัญญาของนักศึกษาแห่ง ยุคปัจจุบัน รวมทั้งนักวิทยาศาสตร์และนักโบราณคดี ถ้าถึงขนาดนั้นก็ต้องเอาออกราวสัก ๔๐% บางสูตร เอาออกทั้งสูตร บางสูตรเอาออกบางตอน จะให้เล่าทั้งหมด ใครจะเล่าได้ เพราะเกิดไม่ทัน ไม่ได้เกิดทันเห็น มันได้แต่สันนิษฐานจากสิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ว่าอันนี้มันขัดกับอันนี้ อันนี้มันขัดกับอันนี้ อันนี้มันเหลือเกิน เหลือเหตุผล เมื่อดูทั่วถึงแล้วจึงสรุปความว่าก็ต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ไม่มีใครเล่าได้ เหมือนเรื่องที่คุณได้เห็นมาเอง เพราะมันเรื่องก่อนเราเกิดเป็นพัน ๆ ปี

❓ **ระยะแรกนี้ พระท่านก็จำ ๆ กันเอาไว้ใช่ไหมครับ**

ตามที่ท่านเขียนไว้ครั้งแรก ๆ ก็ยังจำ ๆ กันเอาไว้ สังคายนา ๓ ครั้งนี้ก็ยังจำ ๆ เอาไว้ ครั้งที่ ๕ จึงจะมีการเขียน แต่ผมไม่เชื่อ อาจจะมีการเขียนบ้างแล้วก็ได้ โดยเฉพาะครั้งที่ ๓ คงจะมีการเขียนบ้างแล้ว แต่ไม่สมบูรณ์ เมื่อจะเอาไปลังกาคงจะมีการเขียนบ้าง แต่เขาพูดว่าการทำสังคายนาครั้งที่ ๕ ที่ลังกาจึงมีการเขียนลงเป็นลายลักษณ์อักษรหมด

❓ **อาจารย์ครับ จะจำได้หมดได้อย่างไรตั้งเยอะตั้งแยะ**

อันนั้นคุณก็ไปรู้เอาเอง แต่ที่พม่าเมื่อผมไปยังมีองค์หนึ่งจำได้ทั้งหมด เขายอมรับกันทั้งประเทศ เมื่อเอามาทดสอบ บอกให้กล่าวสูตรไหน ก็ว่าได้หมด แต่ไม่ได้ไล่ไปทั้งพระไตรปิฎก เพราะมันมากเกินไป เพราะมันไม่มีเวลา แต่ว่าจะให้ว่าสูตรไหน บอกมา นิกายไหนสูตรไหน สูตรเท่าไรบอกมา จะว่า แล้วเขาก็ นิมนต์องค์นี้มาเป็นผู้วิสาขนาในการทำสังคายนาครั้งที่ ๖ ที่เขานิมนต์ผมไปร่วม เขาใช้วิธีสมมุติถาม สมมุติตอบ ที่จริงมันไม่ได้ทำอย่างนั้น แต่ว่าเอามาถามตอบเป็นพิธีเหมือนกับเทศน์สังคายนา พระองค์นี้ก็ยังไม่มาหาผมที่ที่พักเป็นส่วนตัว เขาถวายรองเท้ามาคู่หนึ่ง ผมยังเก็บไว้ ยอมรับกันทั้งประเทศ จนรัฐบาลก็ยอมรับ ให้เกียรติให้อะไรเกี่ยวกับว่าเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก ผมก็ไม่อยากเชื่อ แต่วามันก็ (หัวเราะเบา ๆ) ก็มีอย่างนี้

❓ **แล้วอย่างฉบับที่เราใช้อยู่ นับถอยหลังไปมากที่สุดได้แค่ไหน เพราะทราบว่ามีช่วงหนึ่งถูกเผาด้วยใช่ไหมครับ**

มีพอเป็นเค้าเงื่อน ไม่มีตรงสูตร ไม่มีเต็มสูตร มีแต่พอเป็นเค้าเงื่อนให้รู้ว่าเคยมี เคยรับไว้ใช้ ผมไม่ได้สำรวจเองก็ตอบไม่ได้ แต่เท่าที่คนอื่นเขาเคยสำรวจดู เพราะมันมีเค้าเงื่อนส่วนน้อยที่สุดที่ตรงกัน ส่วนใหญ่ที่สุดพูดกันคนละแบบ

❓ พระไตรปิฎกที่เราใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ ถ่ายมาจากลังกาอีกทีใช่ไหมครับ

ตามข้อสันนิษฐานว่าเป็นอย่างนั้น เพราะว่าการทำพระไตรปิฎกให้เป็นตัวอักษรนั้น ทำที่ลังกาและประเทศทั้งหลายก็คงจะได้ถ่ายจากลังกา ถ้าถือว่าที่นครปฐมเป็นสุวรรณภูมิ เมืองที่พระเจ้าอโศกส่งผู้ประกาศศาสนา มา มันก็ต้องได้รับพระไตรปิฎก (หัวเราะ) ชนิดนั้นจากอินเดียโดยตรง แต่นี่มันไม่ปรากฏ มันไม่ปรากฏว่าที่ไหนได้รับ ที่รับกันมาใช้อยู่นี้จากลังกาเป็นต้นตอ แต่ใคร ๆ ก็ไม่อยากให้เสียเกียรติ (หัวเราะ) ก็เลยไม่พูด หรือไม่พูดอะไรเสียเลย

❓ ถ้ารับจากลังกานั้น ก็รับยุคสมัยสุขุทัยใช่ไหมครับ

แล้วแต่จะสันนิษฐาน ถ้ายุคสุขุทัยที่ว่าก็น่าจะเป็นพระนักปฏิบัติมากกว่า ไม่ใช่พระไตรปิฎก ที่เป็นพระวิปัสสนา พระป่า มันก็มีหลักฐานชัดเจนอยู่ว่าเป็นพวกอรัญวาสีอยู่ในป่าทั้งนั้น ผมก็ไปดูที่นั่น อรัญญิกจังหวัดสุโขทัย มีพระเจดีย์รูปทรงแปลก จนในหลวงรัชกาลที่ ๖ ใช้คำว่า พระเจดีย์ทรงจอมแห เหมือนกับแห (หัวเราะ) ทอดลงไปอย่างนี้ มีก้อนหินเล็ก ๆ จัดเหมือนคอกหมู ซึ่งเขาเขียนอธิบายนี่คือกุฏิของพระอรัญญิกครั้งกระนั้น (หัวเราะ) มันยังไม่มีทางทำพระคัมภีร์ เอาก้อนหินมาจัดเป็นสี่เหลี่ยมก็มุดเข้าไปได้ คล้ายกับถ้ำที่ก่อสร้างด้วยก้อนหินเล็ก ๆ

❓ ทางลานนาก็มีคนที่ยิวชาญพระไตรปิฎกมาก่อนแล้วใช่ไหมครับ ก่อนสุขุทัย แต่งคัมภีร์ได้หลายคัมภีร์

แต่งที่ลานนานั้น มันก็ต้องเมื่อเรียนพระไตรปิฎกและอรรถกถากันแล้ว อย่างแต่งคัมภีร์มังคลัตถปิป นั้นต้องมีการศึกษาบาลี ศึกษาอรรถกถา ศึกษาฎีกาอะไรครบถ้วนแล้ว จึงแต่งได้ อาจจะมีหลังสุขุทัย แล้วบางเรื่องก็ไม่ใช่พุทธศาสนา เป็นเรื่องพงศาวดาร เช่น พระรัตนปัญญาที่แต่งชินกาลมาลีปกรณ์

เรื่องอย่างนี้เดี๋ยวนี้ผมไม่คิด เคยคิด พยายามจะคิด แต่เห็นว่ามันไม่มีทางจะคิด ก็เลยไม่คิด ก็มันจะเอามาจากไหนสลับเปลี่ยนกันก็ครั้งก็หน แลกเปลี่ยนกันส่วนไหนบ้าง เมื่อไรไม่ค่อยสำคัญ เพราะว่าเดี๋ยวนี้พระไตรปิฎกเถรวาทมันก็ตรงตรงกันหมดแล้วทุกประเทศ จะผิดกันแต่ตัวหนังสือสักตัวหนึ่งเท่านั้น ไม่เป็นไร เหมือนกับที่ผมเล่าให้ฟังแล้ว อุตตฤติโยกับอทุติโย อย่างนี้ไม่เป็นไร

❓ อาจารย์ครับ วินัยปิฎกนี้สันนิษฐานว่าระยะแรกจะเป็นอย่างไร แล้วมันมาถึงปัจจุบันนี้ได้อย่างไรครับ

มันต้องพูดตามสังคายนาก่อน เมื่อทำสังคายนาน่า ท่านสังคายนาพระวินัยปิฎกก่อน เอาคนที่รู้วินัยดี คือพระอุบาลีมาสอบถามว่า เรื่องอย่างนี้พระพุทธรูปเจ้าตรัสที่ไหนอย่างไร พูดให้หมด และเล่าให้หมด ให้ช่วยกันจำไว้ มันคงจะมีเฉพาะเรื่องใหญ่ ๆ เรื่องเล็ก ๆ อย่างนี้ อย่างที่เห็นในปัจจุบันคงไม่มี ไม่ได้ทำ ทำเรื่องใหญ่ ๆ โดยเฉพาะปาฏิโมกข์ ถ้าฟังดูแล้วเป็นการเล่าเรื่อง มันยังไม่มีการบัญญัติเป็นคำตายตัวอะไร เล่าเรื่องว่า เกิดที่นั่นเป็นอย่างนั้น ๆ เช่น ปฐมปาราชิก และก็ให้ช่วยกันจำเรื่องนี้ไว้ เป็นการอ่านขึ้นในที่ประชุมว่า ข้อความอย่างนี้ ให้ช่วยจำกัน ไม่ได้ร้อยกรองอะไรนัก ครั้นมาถึงสมัยที่หลัง ๆ นี้คงจะร้อยกรองเป็นภาษากะทัดรัดขึ้น อย่างนี้ทุกข้อ ๆ ของวินัย และก็ทุกสูตร ๆ ของสูตร จำไว้แต่เค้าเรื่อง แน่นนอนเป็น อย่างนั้น ส่วนที่มันเรียบร้อยเป็นกลอน ตามหลักภาษานี้ คนละยุคไม่ใช่ยุคสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ ๒

๑) ขอให้ท่านอาจารย์ช่วยตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการทำสังคายนานี้ ทั้งในอินเดีย ลังกา พม่า และไทย เท่าที่เคยทำมาทั้งหมดครับ

ถ้าถามอย่างนั้นมันยืดยาว กว้างขวางมาก มันต้องรู้เค้าเงื่อนกันก่อนว่า ชั้นแรกทำในอินเดีย ๓ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ แล้วทางหนึ่งก็แยกไปลังกาเป็นครั้งที่ ๔ และครั้งที่ ๕ ทางลังกาเขายอมรับ ๓ ครั้งแรกนี้ แต่ว่าเพิ่ม ๒ ครั้งเป็น ๕ ครั้ง ฝ่ายพม่าเขายอมรับแต่ครั้งที่ ๕ ของลังกา แต่กลายเป็นครั้งที่ ๔ ในสายที่มาจากพม่า แล้วมาทำในพม่าอีก ๒ ครั้ง ๆ เป็นครั้งที่ ๕ ที่ ๖ ในพม่า ที่นี้ในทางประเทศไทยนี้เอาแน่ไม่ค่อยได้ เพราะว่ายอมรับลังกาทั้ง ๒ ครั้งด้วย เป็น ๕ ครั้งแล้ว ก็เพิ่งมาทำในประเทศไทย ทำทางลานนา ๖ หรือ ๗ ไม่แน่ จำไม่ได้แล้ว แล้วก็ทำครั้งกรุงเทพฯ (หัวเราะ) เป็นครั้งที่เท่าไร ๘ หรือ ๙ จะนับรวมกันไม่ได้หรอก เพราะว่าต่างคนต่างก็มีเครดิตของตัวเองที่จะนับ

มันก็มีอย่างนี้ มันจะเอาแน่นอนเห็นที่คงจะยาก เพราะมีแต่เค้าเงื่อน พอจะสันนิษฐานกันมา แต่มันไม่มีปัญหาอะไรแล้ว คือว่าเดี๋ยวนี้ ทั้งไทย ทั้งพม่า ทั้งลังกา มันตรงกันหมดแล้ว จารึกเป็นหลักฐานไว้เรียบร้อยแล้ว พิมพ์เป็นเล่มสมุดกันแล้ว

เรามันถือหลักกาลามสูตร เอาเท่าที่เดี๋ยวนี้มีอยู่อย่างไร แล้วพิจารณาเอาแต่ที่ดับทุกข์ได้ ใ้ที่มันไม่ใช่เรื่องดับทุกข์หรือไม่ใช่การดับทุกข์ก็ปล่อยข้าม จะทำกับพระไตรปิฎก ได้เพียงเท่านั้นสำหรับยุคนี้ อะไรเป็นเรื่องดับทุกข์โดยตรงก็เอามาใช้เป็นหลักปฏิบัติดับทุกข์ ส่วนที่มันไม่เกี่ยวกับเรื่องดับทุกข์ก็ปล่อยไว้ เป็นการบอกให้รู้ว่ามันเคยมีมาอย่างไร เคยมีมาเท่าไร จะเป็นประวัติศาสตร์อยู่ในตัว แล้วส่วนนั้นก็ไม่ต้องใช้ ถ้าจะใช้ก็ใช้สำหรับคนที่เขายึดถืออย่างปรับปรายไปหมดทุกตัวอักษรจำเป็นจะต้องยอมเชื่อว่าราहुจับ พระจันทร์ อย่างนี้เป็นต้น

๒) อาจารย์ครับ แล้วที่รัชกาลที่ ๕ ท่านลือว่า สังคายนาดัมหัวตะ หมายถึงความว่าอย่างไร

ท่านใช้คำว่า "ไม่เหมือนสังคายนาแต่มีหัวตะของเมืองเรา" คือไม่ได้ทำอะไร ไม่ได้แต่ต้องข้อความ เนื้อหาของเรื่อง เพียงแต่ดูตัวอักษร บางตัวที่มันผิดเพี้ยน ซ้ำๆ ที่ลือว่าแต่มีหัวตะก็เพราะว่าบางหัวมันเล็ก ไปมันก็เป็นตัว ค ถ้าหัวมันใหญ่มันก็เป็นตัว ต (หัวเราะ) คล้าย ๆ กับจะสำรวจดูทุกตัวอักษรว่าตัวอักษรนี้ ถูกต้องไหม ก็เลยคล้าย ๆ กับแต่มี ๆ หัวของตัวอักษร ซึ่งมันไม่น่าจะเรียกว่าทำสังคายนา สังคายนาลึก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับตัวหนังสือตัวอักษร ไม่ใช่เรื่องราวที่จะต้องคัดออกเพิ่มเติม

❓ แล้วที่แท้จริง ๆ ทำกันอย่างไรกันครับ ที่ท่านหมายความว่าต่างไปจากนี้

ดูเหมือนท่านจะหมายถึงไปถึงฝ่ายมหาดาน ที่ทำสังคายนาเป็นครั้งที่ ๔ ต่อจาก ๓ ครั้งในอินเดีย ทำกันครั้งที่ ๔ ฝ่ายสายเหนือ ไม่ใช่ฝ่ายเถรวาท ทำที่คันธาระ ท่านว่าครั้งนั้นคงจะได้ทำกันถึงขนาดที่เรียกว่าชำระข้อความ ไม่ใช่เพียงแค่เป็นแต่มีหัวตะตัวอักษร อย่างที่เขาพูด มาถึงขั้นพิจารณาว่าข้อความนี้ผิดข้อความนี้ถูก เหมือนที่ทำที่พม่าครั้งหลังนี้ ก็ไม่เพียงแค่มีหัวตะตัวอักษร วินิจฉัยข้อความกันเลย มันจึงมีข้อความที่สันนิษฐานว่าที่ถูกมันควรจะเป็นอย่างนั้น แต่ก็สั้น ๆ ปลีกย่อยเท่านั้น แล้วเขาก็ไม่แก้ไขของเดิม เขาจะเขียนบันทึกไว้ต่างหาก แล้วเอามาพิมพ์ไว้ตอนท้ายว่า ประโยคนั้น อย่างนั้น ๆ ที่หน้านั้น ๆ มันควรจะเป็นอย่างนี้ ๆ อย่างนี้ก็เรียกว่าไม่ใช่แต่มีหัวตะ (หัวเราะ)

❓ ของเราเคยทำอย่างนี้ไหมครับ

เท่าที่ทราบไม่เคยมี ไม่เคยมีทำแก้ไขข้อความอย่างนี้ ยังไม่ได้ลงความเห็นว่าจะเป็นอย่างนั้น จะเป็นอย่างนี้ ที่พม่านั้นในที่ประชุมมีผู้เสนอคล้าย ๆ ที่ทำสังคายนาในอินเดีย แล้วที่ประชุมนั้นก็วินิจฉัยตามข้อเสนอ แล้วทั้งหมดนั้นก็นำมาวินิจฉัยกันอีกทีหนึ่งทั้งคณะใหญ่ ในที่สุดก็ลงมติกันว่า ควรจะเป็นอย่างนั้น ข้อความนั้นควรจะเป็นอย่างนี้ พระไตรปิฎกทุกเล่มถูกวินิจฉัยหลาย ๆ ประโยค สังคายนาสเสร็จจะต้องพิมพ์ที่เขียนวินิจฉัยต่าง ๆ ไว้ท้ายเล่ม ไม่ไปแก้ไขของเก่าเลย นี่ดี ทำอย่างนี้ดี เมืองไทยสังคายนาดั้งหัวตะ (หัวเราะ) เป็นคำล้ออย่างนี้ ก็ยังปรากฏอยู่เดี๋ยวนี้ในคัมภีร์ ในพระไตรปิฎกของเรา คือคำว่า อตมมยตา ที่บางแห่งยังคงเป็น อคมมยตา ระหว่างตัว ค กับตัว ต นี่ก็ไม่กล้าวินิจฉัยว่าเป็นอย่างไรแน่ คงจะคัดลอกมาจากตัวเก่าซึ่งบางแห่งเป็นอตมมยตา บางแห่งเป็นอคมมยตา บางแห่งกลายเป็นอกมมยตาก็มี นี่เรียกว่าทำอะไร (หัวเราะ) ตรงไหน ไม่แน่ใจ ก็ไม่กล้าแต่ต้องเลย เห็นได้ชัด มีตัวอย่างเห็นอยู่ว่าไม่ได้แต่ต้อง

ผมไม่ได้รอบรู้พระไตรปิฎกอะไรนักหนา เพียงแต่ว่าตั้งใจรวบรวมข้อความจากพระไตรปิฎกเท่าที่มีอยู่ เอามาเฉพาะเท่าที่เห็นจำเป็นจะเอามาทำให้มีประโยชน์ได้ เอามาทำเป็นเรื่องราว เป็นหนังสือ เป็นเรื่อง ๆ ไป ไม่ได้มีส่วนแห่งการสังคายนา เพียงเลือกเก็บเอาตามที่พอใจที่มันมีอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งหมดที่เขาทำกันแล้ว เอามาทำหนังสือชุดจากพระโอบุชู้

๑ ในการสังคายนาที่พม่า เขาวินิจฉัยกันว่าพระสูตรไหนเพิ่มเข้ามาใหม่ไหมครับ

ไม่มี ไม่ปรากฏว่าทำถึงอย่างนั้น เท่าที่ทราบ ทำเพียงว่าข้อความบรรทัดนี้ ประโยคนี้ น่าจะเป็นอย่างนั้น มันคงจะผิด คัดลอกผิด หรืออะไรผิด มันเพียงแต่เรียบเรียงบางประโยคหรือหลาย ๆ ประโยคก็ได้ ดูเหมือนจะไม่ได้แตะต้องหรอก สูตรอย่างสุริยคราส จันทรคราสปล่อยไว้ตามเคย ผมไปครั้งเดียว เขาทำกัน ๖ ครั้ง เขาประชุมกัน ๖ ครั้ง ผมไปครั้งเดียว ครั้งที่เขาพิมพ์แล้ว เอามาอ่าน ไม่ได้ไปประชุมเพื่อตรวจสอบแก้ไข แต่ไปเพื่อยอมรับที่เขาตรวจแก้ไขแล้ว เช่นเดียวกับองค์อื่น ๆ ที่ไปในคณะเดียวกัน ไปแค่ตรวจเหมือนกับพระอื่น ๆ ด้วยซ้ำ มันไม่ดีกว่า มีตั้ง ๒ พันกว่ารูปหรือ ๓ พันรูปที่จะตรวจอย่างนี้ ตรวจแล้วก็อ่านหนังสืออย่างนี้ ต่างคนต่างก็อ่านไม่ต้องรอพร้อมกัน อ่านเสียงขรมไปหมด พวกพม่าก็อ่านอย่างพม่า พวกลังกาก็อย่างลังกา (หัวเราะ) พวกไทยก็อ่านอย่างไทย แต่ตัวอักษรพม่า ไทยเราเจ้าคุณพิมลธรรมเป็นหัวหน้า (หัวเราะ) ท่านดึงผมไป สมเด็จพระญาณสังวร ก็ไป แล้วก็เจ้าคุณวฑฺฒนญาณ พอดีประชุม พ.ศ.๑๙๖๖ ประจำปี ปีนั้นด้วย ก็ถือโอกาสแยก มีเวลาเข้าประชุม พ.ศ.๑๙๖๖ บ้าง

๒ ประชาชนที่เขาเชิญมาวินิจฉัย นำเชื่อถือไหมครับ เมื่ออาจารย์ดูจากข้อความที่เขาวินิจฉัยแล้ว

มันนำเชื่อถือ ข้อความที่วินิจฉัยเสร็จแล้วก็นำเชื่อถือ นำพิจารณา เขาพิมพ์คำวินิจฉัยเป็นภาษาบาลี ก็นับว่ามีประโยชน์ สรุปความแล้วก็ได้รับความคิดเห็น มติของพระสงฆ์ที่คงแก่เรียนหลายประเทศ (หัวเราะ) อย่างน้อยก็ประเทศพม่าเอง ประเทศไทย ประเทศลังกา ประเทศเขมร ประเทศลาวก็มี แล้วประเทศอื่นเขาก็ยังมีอีก ประเทศกลุ่มอัสสัม ถ้าเป็นมหายานก็ไม่ไปเกี่ยวข้องเลย ถ้ามหายาน เข้าไปนั่งคนละแห่ง ไม่ได้นั่งรวม พม่าถือว่ามหายานไม่ใช่พุทธ ไม่รวมสังฆวาส ไม่รวมสังฆกรรม เป็นจีน ญี่ปุ่น พม่า ไม่ให้ที่นั่งที่ประชุม ให้นั่งเสียอีกแห่งต่างหาก

สังคายนาอย่างนั้นมันน่าทำ ทำอย่างที่พม่าทำ แต่มันควรจะทำให้กว้างขวางกว่านั้น

๓ อาจารย์ครับ แล้วที่นี้พูดมาถึงเรื่องการแปลพระไตรปิฎกฉบับบาลีเป็นภาษาไทยนี้ ผมเห็นว่าในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนานี้มีการปรารภเรื่องนี้มาตั้งแต่แรก ๆ

เรามีความเห็นว่าจะมีการแปลที่จริงจังและถูกต้องกันเสียที เราแสดงความเห็น ถือว่าถ้าใครมีอำนาจก็ควรเป็นจักรกลในการกระทำ

๔ อาจารย์ครับ แล้วที่เขาแปลกันนั้น มีส่วนเนื่องมาจากการกระตุ้นยั่วของหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาหรือเปล่า

อย่าพูดอย่างนั้น เขาเห็นว่าถึงเวลาแล้ว ถึงประเทศพม่าก็เพิ่งแปลจบ เมื่อไม่นานมานี้ ดังกาก็มี ซึ่งแปลเป็นภาษาดังกาเมื่อไม่นานมานี้ มันยาก เป็นงานใหญ่ ถือว่าจะเป็นพุทธบูชา ๒๕ พุทธศตวรรษ ทำอย่างรีบร้อน มีขลุ่ยขลุ่ยบ้าง เป็นการพิมพ์ครั้งแรก ค่อย ๆ พิมพ์ค่อย ๆ แก้ไขไป

❓ **อยากฟังอาจารย์ พูดถึงคุณภาพของการแปลครั้งนั้น**

ไม่ได้ดอก คือว่าเรา (หัวเราะ) ก็มีความเห็นไปตามแบบของเรา ยังมีส่วนที่เราไม่เห็นด้วยว่าควรจะแปลอย่างนั้น สำหรับคำนั้นอย่างนั้นก็อยู่บ่อย ๆ แล้วก็เจียบ ๆ เพราะว่ามันเป็นเรื่องอำนาจที่มีผู้ได้รับมอบหมายให้ทำ ในฐานะเป็นของหลวง เป็นฉบับหลวง แต่เราก็ใช้ศึกษาเอาเหมือนกัน ก็เทียบเคียงกับที่เราจะแปลออกไปใหม่ ว่าถ้าไม่ตรงกัน มันจะมีน้ำหนักอย่างไร มันควรจะเป็นอย่างไร ก็ใช้เทียบเคียงกัน มันหาวิธีเพื่อนำไปใช้มากที่สุด

❓ **อาจารย์พบที่แปลผิดอย่างจัง ๆ บ้างไหมครับ**

มันไม่ใช่เรื่องสำคัญ เป็นคำบางคำไม่สำคัญ จะเรียกว่าผิดไม่ได้ดอก

❓ **ทำไมเขาจึงแปลสำนวนอ่านแล้วไม่ค่อยรู้เรื่อง**

ตั้งแต่โบราณมา เขาไม่นิยมใช้สำนวนภาษาปัจจุบัน ใช้สำนวนคล้าย ๆ กับในโรงเรียนบาลี เมื่อพูดถึงคนอ่าน คนอ่านจะต้องเอามาใคร่ครวญ หาใจความของคำแปลเหล่านั้นอีกที ว่าหลักสำคัญหรือใจความสำคัญจะมีอยู่อย่างไร มันจะใช้เทียบกับหลักกาลามสูตรว่า เมื่อว่าอย่างนั้นแล้ว มันจะดับทุกข์ได้อย่างไร ถ้ามันเห็นทางว่าจะทำให้ดับทุกข์ได้คือ มีเหตุผลก็เอา ถ้าเขียนเป็นสำนวนปัจจุบันก็คงได้ แต่คงจะถือกันว่าไม่ขลัง ไม่ศักดิ์สิทธิ์ ถ้าใช้สำนวนตลาด

❓ **การเรียนบาลีของเรา อาจารย์คิดว่ามีทางทำให้มันเรียนง่ายขึ้นไหมครับ แทนที่จะต้องใช้เวลาเรียนตั้งมากมาย และเรียนกันแบบโบราณ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย ขณะที่ทางตะวันตกเขาพัฒนาวิธีเรียนบาลีขึ้นมาตั้งเยอะ**

เท่าที่ผมสังเกตเห็นเอง แต่แรกเริ่มเดิมทีทีเดียว ตอน ๆ แรกเรียนยากมาก ที่เรียนมูลกัจจายนะ หนังสือก็ยังใช้อยู่ ก็เรียนยากมาก เรียนเป็นปี ๆ บางทีก็ยังไม่รู้เรื่อง ให้ท่องสิ่งที่ไม่รู้เรื่อง ท่องคำบาลีบ้าง ปนไทยบ้าง ไม่รู้เรื่องกันอยู่เป็นปี (หัวเราะ) ที่นี้สมเด็จพระญาณสังวรญาณวโรรสท่านก็ได้ปรับปรุงให้มันเรียนง่าย คือแบบที่ใช้กันอยู่ในโรงเรียนปัจจุบันนี้ ที่เรียกว่า บาลีไวทยากรณ์ เรียกว่าง่ายขึ้นเยอะ ง่ายขึ้นหลายเท่าเลย แต่แล้วก็ไม่มีใครปรับปรุงต่อมามาก คงใช้เรียนวิธีนี้ แต่ถึงอย่างนั้นก็เรียกว่า ยังดีกว่าที่ใช้รวบรัดอย่างที่ฝรั่งใช้วิธีเรียนบาลี คือ รวบรัดมาก ไม่เรียนถึงรากศัพท์ ไม่ค่อยเรียนถึงไวยากรณ์บ้าง ถือว่าใช้

เรียนอย่างเรียนภาษา ๆ หนึ่ง เหมือนอย่างที่เราเรียนภาษาอังกฤษหรือภาษาไทย อย่างนั้นไม่ลึกซึ้ง ทีนี้เราอยากจะได้เรียนให้ลึกซึ้งว่าคำ ๆ นี้ มันประกอบด้วยรากศัพท์อะไร ปัจจัยอะไร แปลได้ก็อย่าง สรุปความได้ว่าเรียนอย่างของไทยเราเรียนรู้ดีกว่าที่ฝรั่งใช้วิธีเรียนอย่างนั้น ถึงแม้แบบเรียนครั้งที่เขาทำขึ้นในลังกา ไม่ใช่ฝรั่งทำดอก มันก็ยิ่งเสียไปมากนะ หหมดไปมากเหมือนกัน ที่จะรู้ถึงรากศัพท์

ถ้าจะรู้ให้ถึงรากต้องอดทนมาก ทั้งความเพียร ทั้งอดทน ภาษาสันสกฤตก็เหมือนกัน ถ้าจะเรียนให้รู้จริง ก็ต้องเรียนด้วยความยากลำบากสักหน่อย มีเรื่องท่องจำมากเหมือนกับภาษาฝรั่งเศส แต่ละคำมันแต่ละศัพท์ มันมีลิงค์เฉพาะ จะเป็นเพศโดยเฉพาะ ก็หมุนแปรไปตามกฎเกณฑ์ของมัน ผมยังชอบวิธีเรียนอย่างเมืองไทย ไม่ชอบวิธีเรียนอย่างที่ฝรั่งเรียนตามแบบเรียนที่ทำกันขึ้นสำเร็จรูปง่าย

❓ แล้วอย่างเมืองไทยนี้มีทางปรับตัวให้มันสะดวกขึ้นกว่าที่มันเป็นอยู่ในปัจจุบันไหม

โอ้! มันก็เกี่ยวกับอำนาจ อำนาจไหนจะมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ไม่มีทางจะทำได้ ไม่มีใครเคยคิด ทั้งบาลีทั้งนักธรรมมีทางทำให้ง่ายขึ้นอีกมาก แต่จะเอาอำนาจที่ไหนจะไปทำได้ แต่เราก็ได้ทำอยู่โดยอ้อม คือ เราอธิบายธรรมะหรือแปลบาลีวิธีของเรา ให้เขาเห็นอยู่ เขาก็มองเห็นว่าอย่างนั้นชัดเจนดี ง่ายดี สมเด็จพระวันรัต (เฮง) ที่วัดมหาธาตุ ท่านยังเรียกผมไปสรรเสริญต่อหน้าว่า แปลอย่างนี้เหมาะแก่สมัย

❓ อาจารย์ครับ ผมเห็นบทความของอาจารย์วิพากษ์วิจารณ์อิทธิพลมาตั้งแต่ปี ๒๕๗๖ และทำมาเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบัน อาจารย์เห็นความจำเป็นอย่างไรหรือครับที่ต้องทำมาอย่างนี้

คำวินิจฉัยโดยละเอียดในเรื่องนี้ ไปอ่านดูจากหนังสือ อิทธิพลคืออะไร ที่ผมเขียนตอบพวกอิทธิพลที่เขาถามกันต่อผม แต่ใจความโดยสรุปก็คือ อิทธิพลปฏิภนเป็นของที่เพิ่มเข้ามาทีหลัง หลายยุค หลายคราว แล้วในเมืองไทยเรามีการโฆษณาให้คนหลงใหล กลายเป็นเรื่องยึดถือมากมาย ก็อยากจะบอกให้รู้ว่า ไม่ต้องยึดถือกันถึงขนาดนั้น มันจะกลายเป็นเรื่องงมงาย เช่นที่ถือกันว่าสร้างอิทธิพลเจ็ดคัมภีร์ ที่เขาทำเป็นผูก ๆ แบบโบราณ จำนวนเจ็ดผูกเล็ก ๆ ที่แจกเอามาขาย ถ้าสร้างอุทิศคนตาย จะได้นุญสูงส่งไม่มีอะไรเท่าที่นี้แต่ละวัดก็มีคนสร้างมาถวายมาก มันเหมือนกันหมดทุกชุด มากจนไม่มีที่จะไว้ ไว้บนเพดานกุฏิ เพดานโรงฉัน จนหนูกิน ผมเลยเรียกว่าอิทธิพลรังหนู เพื่อจะได้หยุดกันเสียบ้าง

❓ แล้วที่อาจารย์ล้อพวกอิทธิพลเม็ดมะขามหมายความว่าอย่างไร

นี่มันมาในยุคหลัง ๆ เมื่อการศึกษาอิทธิพลอย่างพม่าเข้ามาในเมืองไทย ต้องเรียนกันว่าจิตมีเท่านี้ ดวงเท่านี้ดวง แจกแจกกันออกไป ทีนี้เพื่อไม่ให้หลงก็ต้องเอาของอย่างเม็ดมะขามมาช่วย อิทธิพลแบบนี้ก็คือ อิทธิพลมุตตงสูงคุด คือย้ออิทธิพลที่มีมากมายมหาศาลให้มันกะทัดรัด เพื่อจะได้เอามาเล่าเรียนกันได้ อิทธิพลในครั้งพุทธกาล มีอยู่ไม่มากหรอก เพิ่งมาเติมกันเข้าไป ในการทำสังคายนาครั้งหลัง ๆ จนเป็นเจ็ด

คัมภีร์มหาศาล ถ้าเป็นอภิธรรมอย่างครั้งพุทธกาลก็มีประโยชน์ เป็นการอธิบายธรรมะให้ลึกลงไปในทางที่จะดับทุกข์ได้โดยง่ายยิ่งขึ้น ต่อ ๆ มามันลึกจริง แต่ลึกไปในทางปรัชญา ไม่ค่อยมีประโยชน์ต่อการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ ฝรั่งเศสเรียกอภิธรรมปฎิกว่า เมตาฟิสิกส์ ที่จริงมันก็น่าสนุก เรียนอย่างปรัชญา แต่ถ้าไปสนใจแบบนั้น ก็ไม่ค่อยสนใจสุดต้นตะซึ่งจะดับทุกข์ได้ (หัวเราะ) มันก็ไม่เกิดประโยชน์ คล้าย ๆ กับเฮโรอีน (หัวเราะ) จึงมีเหตุผลเพียงพอที่เราจะพูดถึงอภิธรรมในการทำงานองค์ด้านบ้าง แต่ไม่ใช่เจตนาจะต่อสู้หรือปะทะหรือจะล้มล้างกัน แต่เพื่อให้คนหันมาสนใจการปฏิบัติแบบสุดต้นตะให้มากพอสมควรจนดับทุกข์ได้

๑ อภิธรรมบางสายเขาก็มีการปฏิบัติด้วยไม่ใช่หรือครับ อย่างสายยุบหนอพองหนอ หรือสายมหาศีลละยาดอกของพม่า

เขาปฏิบัติตามหลักในสุดต้นตะ แต่อ้างเอาอภิธรรมเป็นเครดิต จับแพะชนแกะ ให้มันเข้ากันได้ แต่เวลาปฏิบัติมัน เขาทำสติปัฏฐานตามแนวสุดต้นตะ เพราะในอภิธรรมปฎิกไม่มีแนวในการปฏิบัติ

* โคตมีสูตร คือหลักตัดสินธรรมวินัย ๘ ประการ ถ้าธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อ (๑) ความคลายกำหนด, ความหายติด (๒) ความหมดเครื่องผูกมัด, ความไม่ประกอบทุกข์ (๓) ความไม่พอกพูนกิเลส (๔) ความอยากอันน้อย, ความมักน้อย (๕) ความสันโดษ (๖) ความสงัด (๗) การประกอบความเพียร (๘) ความเลี้ยงง่าย ธรรมเหล่านี้ ฟังรู้ว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา

จากครูบาอาจารย์ในอดีต

❓ อาจารย์ครับ มีผู้กล่าวหาอาจารย์ว่า ดูถูกดูหมิ่นคำอธิบายของครูบาอาจารย์ในอดีตว่าผิดพลาดหมด และอาจารย์ได้ตอบว่าไม่จริง เพราะว่าอาจารย์ได้อาศัยความรู้ของครูบาอาจารย์ในอดีตเป็นอันมาก แต่มีบางอย่างที่อาจารย์ไม่เห็นด้วย ก็ต้องปฏิเสธ กระผมขอให้ท่านอาจารย์ช่วยเล่าให้ฟังว่า อาจารย์ศึกษาความรู้จากครูบาอาจารย์ในอดีตอย่างไรบ้างครับ

ครูบาอาจารย์ที่เป็นบุคคลนั้นเราก็มีการรวบรวมมาฟัง มาวินิจฉัยกันอยู่เรื่อย ๆ ข้อนี้ทำกันมาตั้งแต่ก่อนมีสวนโมกข์ เรียกว่าใครมีอะไร ที่ไหน เราก็เอามาใคร่ครวญพิจารณาดู โดยมากเป็นเรื่องเทศน์ของผู้มีชื่อ องค์นั้นองค์นี้ **เจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์** (จันทร์ สิริจันโท) สมเด็จฯ วัดเทพศิรินทร์ หรือใครหลาย ๆ คน คนที่น่านับถือ ซึ่งไม่ค่อยเป็นที่รู้จักแก่สังคมธรรมดาสามัญ ผมก็เคยอ่าน แต่มันเป็นเรื่องที่เนื่องมาจากการจะหัดเทศน์ เรียกว่าผู้ต้องการจะเป็นนักเทศน์จะทำอย่างนั้นกันทุกคนนะ (หัวเราะ) เพื่อนฝูงของเราก็ทำ อุตส่าห์รวบรวมค้นหา อย่างเช่นหนังสือของใครที่มีชื่อเสียง ต้องให้เจ๊กเสาะหามาให้ครบชุด เจ๊กที่แบกห่อหนังสือขาย เป็นอย่างนี้ อาจารย์ที่เป็นบุคคลพยายามที่สุดเท่าที่จะหามาได้ หามาฟัง ไม่กล้าที่จะวิจารณ์ว่าผิดว่าถูก แต่เราก็มีธรรมเนียมกันว่าได้ฟังว่าคนนั้นว่าอย่างนั้น คนนี้ว่าอย่างนี้ เรื่องนั้นเป็นอันว่าอย่างนั้น เรื่องเดียวกันอีกคนว่าอย่างไร ก็รู้ส่วนที่เขาคัดค้านกัน การอธิบายธรรมะที่แหวกแนวที่สุดก็คงเจ้าคุณอุบาลีฯ แหวกแนวที่ผู้อื่นทำกันอยู่ ผมไม่มีความคิดที่ว่าดูถูกดูหมิ่น ยืนยันได้ แต่ว่าฟังไว้ ๆ แปลก ๆ ฟังไว้ เรายังเป็นเด็ก จะไปมีความคิดลบหลังผู้เฒ่านั้นทำไม่ได้

❓ เคยพบกันโดยตรงไม่ผ่านหนังสือมีบ้างไหมครับ

ไอ้ ยากที่จะพบเพราะว่าเป็นผู้สูงอายุและก็ตายไปแล้วก็มี และเราจะไปพบได้อย่างไร เราเป็นพระเด็ก ๆ ไม่มีใครรู้จัก แม้ที่เป็นฆราวาสก็มีอย่างเช่น (หัวเราะ) กรมหมื่นวิจิตรวรณปริชา ผมอ่านหนังสือของท่านมาก ฟังความคิดเห็นมาก นั่นละแบบมหายาน เรื่องวิญญูณ เรื่องชาติหน้าอะไรแบบมหายาน แต่มันก็มีประโยชน์ที่ทำให้คน (หัวเราะ) มีศีลธรรม เกลียดบาป กล้านบุญกันได้เหมือนกัน และส่วนที่เห็นตรงกันก็มีที่นี้ก็เหลือแต่อรรถกถา อรรถกถานี้พูดได้ว่าไม่ยอมรับตามอรรถกถาไปเสียทั้งหมด แต่ก็ขอบคุณมากที่ว่าเราได้อาศัยบางเรื่องที่ไม่อาศัยอรรถกถาละก็ ไม่มีทางตีความออกได้ อย่างนี้ก็มี พูดยากกว่าจะทำอะไรกับอรรถกถา เราคัดเลือกเอาที่มีประโยชน์หรือว่าใช้เป็นประโยชน์ได้ ที่ไม่เห็นด้วยก็เฉยเสีย ก็เฉยเสีย ก็ไม่เอามา คำอธิบายธรรมะที่อธิบายข้อธรรมะแท้ ๆ ของอรรถกถา เราก็รับเอาแต่บางส่วน ส่วนที่เป็นการเล่านิทานท่องเที่ยว (หัวเราะ) ก็ไม่ค่อยรับ เพราะเห็นว่าท่านมักจะเอาเรื่องที่มีมันอยู่ในที่ที่ท่านมีชีวิตอยู่มาปน อย่าง **พระพุทธโฆษาจารย์*** เขียนอรรถกถาธรรมบทนั้น เอาเรื่องในที่ที่ท่านมีชีวิตอยู่มาผสมเข้ากับเรื่องครั้งพุทธกาล เช่น เรื่องเกี่ยวกับสถานที่ เรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องเกี่ยวกับการดูหมิ่นกษัตริย์

ยกย่องพรหมณ์ เป็นเรื่องในลังกาเสียมากกว่า สำหรับผมไม่ค่อยจะมีความหมายอย่างนั้น เพราะว่ามันมีความคิดอิสระ เอาตามที่ตัวเห็นตัวรู้สึก ถ้าตีความมันก็ตีความเป็นของตัวไปเลย ไม่เป็นของอรรถกถา แม้ว่าบางทีเค้าเจื่อนได้มาจากอรรถกถา หรือคิดออกตามแนวของอรรถกถาก็มี ไม่ใช่ไม่มี จึงไม่มีเหตุผล ไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องไปดูหมิ่นอรรถกถา แต่นั่นแหละคำพูดมักจะหลุดปากไปเสมอว่า "เป็นเพียงอรรถกถาเท่านั้น" มีบ่อยหลุดปากแบบนี้ แต่ในใจจริง ไม่ได้คิดจะลบหลู่ดูหมิ่น เราก็อธิบายไปตามต้องการที่จะอธิบาย คนเขาแกลังกล่าวโทษว่าผมลบหลู่อรรถกถา หรือก็คัดค้านอรรถกถา มันไม่ถึงกับคัดค้าน แต่เราไม่เอาด้วย (หัวเราะ) มันมีอยู่บ่อย ๆ แต่เป็นเรื่องอะไรบ้าง ลืมเสียแล้ว ไม่ค่อยจะจำได้

❓ อรรถกถาที่อธิบายเรื่องปฏิจสุมุปาบทถูกต้องมีไหมครับ

เรียกว่า (หัวเราะ) คนละแนว ที่ว่าอรรถกถาอธิบายปฏิจสุมุปาบทเพราะเป็นเรื่องหลายชาติ เกี่ยวข้องกันระหว่างชาติ เรียกว่ารอบหนึ่งเกี่ยวข้องกับระหว่างชาติหลายชาติ อรรถกถาทั้งหมดนั้นผู้เขียนเป็นคนเดียวกับที่เขียนวิสุทธิมรรค เราตอนแรกก็เรียนอย่างนั้น แล้วก็ยอมรับอย่างนั้น แล้วเมื่อสอนผู้อื่น ก็สอนอย่างนั้น ต่อมา (หัวเราะ) เราแหวกแนวมาเป็นเรื่องชาติในความคิดนี้รู้สึก ตอนนี้เป็นเรื่องที่แยกทางกันเดินเลย แล้วมันก็ไม่ต้องกระทบกัน เลยยกให้เป็นเรื่องทางศีลธรรม และทางปรมาตถธรรม คำอธิบายอย่างนั้นก็มิใช่ประโยชน์ทางศีลธรรม คนนั้นตายแล้วไปเกิดเป็นอีกคน คนเดียวกัน ถ้าอย่างนั้นมันเป็นสัตสสตทิวฐิ ส่วนเราไม่พูดถึงคนตายแล้วไปเกิด พูดว่าเมื่อไรมันเกิดตถหา เมื่อนั้นมันก็เป็นปฏิจสุมุปาบทรอบหนึ่งแล้ว ฉะนั้น วันเดียวมันเกิดตถหาได้หลายหน เกิดตถหาทุกที เป็นทุกข์ทุกที หมายความว่า เป็นทุกข์ที่หนึ่งก็ปฏิจสุมุปาบทรอบหนึ่ง ในวันเดียวมีได้หลายรอบ มันขัดกับอรรถกถาที่ว่าเอาส่วนเหตุใช้ชาตินี้ เอาส่วนผลใช้ชาติโน้น แล้วกลายเป็นเหตุเพื่อผลในชาติต่อไปอีก แล้ว (หัวเราะ) มันจะเป็นได้อย่างไรเพราะในวันเดียวมันยังเกิดตถหาได้หลายที สำหรับเรื่องปฏิจสุมุปาบทนี้ มันเดินกันคนละแนว ถึงพวกโน้นก็คัดค้านไม่ได้ ที่เราจะพูดว่าเกิดตถหาที่หนึ่งก็ปฏิจสุมุปาบทรอบหนึ่ง มันไม่มีใครคัดค้านได้ดอก แม้ในอภิธรรมก็ยอมรับคล้าย ๆ อย่างนั้น คือบัญญัติว่า พอมันเกิดกิเลสวันละกี่หน ปฏิจสุมุปาบทก็ตั้งต้นเท่านั้นหนเท่านั้นรอบ

❓ อาจารย์ครับ อย่างเกี่ยวกับพระพุทโธชาจารย์โดยตรงนี้ อาจารย์เคยเขียนไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ว่า มีผู้ลงความเห็น ว่า ท่านเป็นเพียงผู้แปลเท่านั้นไม่ใช่ผู้แต่ง นอกจากปกรณ์พิเศษ เช่น วิสุทธิมรรค แต่ว่าแม้แต่ วิสุทธิมรรค ตอนหลัง ก็มีคนบอกว่าจะลอกมาจาก วิมุติมรรค อีกที แล้วก็เผาต้นฉบับเสีย

ไม่ถึงอย่างนั้น ท่านแต่งตามนั้น แต่งตามเค้าวิมุติมรรค เพียงแต่เพิ่มเติมตัวอย่างที่เป็นท้องถิ่นทาน เข้าให้มันมากกว่าเดิม

❓ แล้วทำไมท่านต้องเผาฉบับเดิมทิ้งด้วยครับ

มันก็น่าเห็นใจนะ ถ้ามันมีอยู่ ๒ ฉบับแล้ว มันก็ค้ำกันตายเลย คนจะศึกษาอย่างไรไหว (หัวเราะเบา ๆ)

๑ มันเหมือนกับท่านเป็นนักขวยโอกาส

จะว่าอย่างนั้นมันก็มีทาง แต่ว่ามันไม่ถึงกับเป็นอย่างนั้น ท่านอาจตั้งใจจะทำให้ดีที่สุด อาจหวังดี จะให้ดีที่สุด หรือว่าเพื่อแสดงภูมิของตัวให้มากที่สุด *วิมุตติมรรค* ถ้าไม่มีใครแปลเป็นภาษาจีนทั้งหมด เท่าที่อธิบายใน *วิมุตติมรรค* มันพอดีและก็เป็นหลักฐานดี กะทัดรัดพอดี พระพุทธโฆษาจารย์ไปอธิบายอีกมากมาย ก็ไม่เห็นมีอะไรแปลก มันเป็นเพียงขยายความ ทางไวยากรณ์ทางภาษาบ้าง เอนิทานเป็นเรื่อง ๆ มาประกอบบ้าง มีนิทานไม่รู้กี่สิบเรื่องใน *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* *คัมภีร์วิมุตติมรรค* ไม่ต้องมี เขาอธิบายได้โดยไม่ต้องเอนิทานมาเป็นเรื่องให้นำหน้า

๒ แล้วตอนที่อาจารย์แต่งตามรอยพระอรหันต์ อาจารย์ก็จะจัดลำดับแบบ *วิสุทธิมรรค* หรือเปล่า คือศีล นิเทศ สมานินิเทศและปัญญานิเทศ กะไว้แบบนั้นหรือเปล่าครับ

มันไม่ชัดถึงอย่างนั้น แต่มันก็ไม่หลักความเป็นอย่างนั้น เพราะว่าทางปฏิบัติในพระศาสนา มันก็ต้องเป็นอย่างนั้น อธิบายพื้นฐานด้านศีลไปก่อน แล้วก็ขึ้นมาถึงสมาธิ จนไปถึงปัญญา ถึงใครแต่งก็ต้องแต่งอย่างนั้น

๓ แล้วตอนนั้นอาจารย์เห็นเรียงครับว่า การอธิบายหมวดปัญญาอาจารย์ไม่เห็นด้วย

ยัง ยัง ยังไม่มีปัญหาเรื่องนี้ ก็คือว่ามันมีระเบียบ หรือมีธรรมเนียมที่จะอธิบาย **ศีล สมาธิ ปัญญา** แต่เดี๋ยวนี มันมามองกันดูอีกทางหนึ่งในการปฏิบัติจริง ๆ ของคนจริง ๆ นั้น ต้องให้ปัญญานำหน้าอยู่เรื่อยไป ให้มีศีล ให้มีสมาธิ โดยมีปัญญานำ ตามหลัก *อัฐังคิกมรรค* ให้หมวดปัญญา มาก่อนหมวดศีล หมวดสมาธิ เมื่อแต่งหนังสือตามรอยพระอรหันต์ ยังยึดหลักศีล สมาธิ ตามธรรมเนียม ตาม (หัวเราะ) หลักทั่วไป และก็หาเรื่องที่มีน้ำหนักมีความหมายดีเอามารวม ๆ กันไว้เป็นหมวด ๆ หมวดศีล หมวดสมาธิ หมวดปัญญา ส่วนหมวดจุดดั่งนั้นใช้แทรกประกอบ มันก็อยู่ระหว่างศีลกับสมาธิเรียกว่าหมวดจุดดั่ง แต่ในหลักเกณฑ์แท้ ๆ เรามีตั้งแต่ศีล สมาธิ ปัญญา ถ้าว่าจะให้สมาธิเป็นไปโดยสะดวกโดยง่าย ผู้ที่สมควรจะถือจุดดั่งด้วย (หัวเราะ) ศีลก็มีเพื่อสะดวกแก่การที่จะเป็นสมาธิ จะมีสมาธิ ใ้ที่ลำบากแท้ ๆ มันก็มีอยู่ แต่ข้อนี้มันเห็นได้ชัดและง่ายเลยเถิด เมื่อพระพุทธเจ้าท่านตรัสวิธีดับทุกข์ทั้งหลายโดยมากก็จะตรัสเป็น *อัฐังคิกมรรค* มืองค์ ๘ แต่บางที่ท่านก็ไม่ตรัส *อัฐังคิกมรรค* ตรัส ๒ คำสั้น ๆ ว่า **สมถะและวิปัสสนา** ศีลหายไปเลยเพราะรวมอยู่ในสมถะ จุดดั่งถ้าใครเห็นว่าจำเป็นก็รู้เสียว่ามันรวมอยู่ในสมถะ ระบบสมถะทั้งหมดมันทำให้ระงับ จึงรวมเอาศีลเอาจุดดั่งไว้ด้วยได้ ส่วนระบบปัญญาหรือระบบเห็นแจ้ง ๆ แสงตลอด ต้องแยกตัวออกเป็นระบบหนึ่งต่างหาก มันก็มีอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัส *อัฐังคิกมรรค* ไป

ตรัสคำสั้น ๆ ๒ คำ ว่าสมณะและวิปัสสนา ที่แรกคำนี้ผมไม่ค่อยจะสนใจคิดว่ามันเหมือนคำพูดของชาวบ้าน แต่เมื่อมาดูที่หลังพบในพระบาลีเอง แม้พระพุทธเจ้าก็ตรัสแบบสั้น ๆ ด้วยคำเพียง ๒ คำว่าสมณะและวิปัสสนามากเหมือนกัน ซึ่งถ้าขยายออกก็เท่ากับอัญญสังคิมรรค สมณะเป็นหมวดสมาธิ วิปัสสนาก็เป็นหมวดปัญญา หมวดศีลก็รวมอยู่ในคำว่าสมณะ

๑) ช่วงไหนที่อาจารย์เริ่มเห็นว่าการตีความปฏิจสุมุปาบทตามวิสุทธิมรรคไม่ถูก

มันก็อยู่ในช่วงที่มาศึกษาปฏิจสุมุปาบทมากเข้า มีสวณโมกข์แล้ว ค้นคว้าพระไตรปิฎกมากขึ้น เมื่อก่อนมีสวณโมกข์หรือแรกมีสวณโมกข์ใหม่ ๆ ปี ๒ ปี (หัวเราะ) ก็ยังสอนอย่างเดิม และพอมารู้ชื่อของพระไตรปิฎก อ่านข้อความในพระบาลีโดยตรงมากขึ้น และในที่สุดมันสะดุดขึ้นมาเองว่าก็หลักปฏิจสุมุปาบทมันมีอยู่ชัดแล้วนี่ว่า ถ้ามีต้นหากก็ต้องมีอุปทาน มีภพมีชาติ และเราก็มีต้นหาวันละหลาย ๆ หน (หัวเราะ) จะไปคาบเกี่ยวกันตั้งชาติชนิดเข้าโงงที่หนึ่งอย่างนี้ อย่างไม่ได้ ก็เลยหาทางพิจารณาว่าเป็นอย่างไรกัน ในที่สุดก็พบว่า คำว่าชาตินี้มัน ๒ ความหมาย ถ้าทางร่างกายเกิดจากท้องแม่มันครั้งหนึ่งครั้งเดียว เกิดแล้วก็เลิกกันไปแล้ว แต่ชาติที่เกิดมาจากต้นหาอุปาทานมันมีทุกคราวที่เกิดต้นหา วันหนึ่งได้หลาย ๆ หน เป็นอุปาทานวันละหลาย ๆ หน จะมีภพมีชาติได้วันละหลาย ๆ หน คือไม่ใช่ชาติทางกาย ไม่ต้องเข้าโงง จึงแยกตัวออกมาและมันก็ต้องยิ่งหาเหตุผลและหลักฐานอะไรมาส่งเสริมมากขึ้น และก็พบขึ้นเรื่อย ๆ และความคิดนึกทางเหตุผลที่มันออกมาเอง อย่างที่ว่ามันก็มีมากขึ้นเรื่อย ๆ เราเลยพบหลักที่เรียกว่าภาษาคนภาษาธรรมเพราะเหตุนี้ ชาติในภาษาคน เด็ก ๆ มันก็เห็นเกิดจากท้องแม่ ชาติภาษาธรรมเกิดโดยจิตใจ เกิดเป็นความคิดเป็นตัวกูของกูขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ไม่มีใครมองเห็น แล้วมันไม่ต้องเกิดทางท้องแม่ มันเกิดผลงขึ้นมาในความรู้สึกนึกคิด ถ้าความอยากมันเป็นไปแก่กล้าแล้ว ความคิดว่าตัวกูผู้อยากมันเกิดขึ้นมาเอง เกิดอย่างนี้คือความเกิดทางภาษาธรรม ก็เลยในที่สุดเขาเป็นว่า ยกปฏิจสุมุปาบทแบบอธิบายกันคร่อมภพคร่อมชาติไว้เพื่อส่งเสริมศีลธรรมแบบปรมาตถธรรมหรือสังฆธรรมโดยแท้จริง คือแบบที่ไม่ต้องข้ามภพข้ามชาติ เพียงในชาติเดียวก็มีหลายรอบหลายวงแล้ว และมันก็คาบเกี่ยวกันระหว่างวง ความคิดว่าตัวกูครั้งเดียวมีผลเนื่องไปถึงการเกิดตัวกูครั้งหลัง แต่มันไม่เป็นคน มันเป็นเพียงกระแสจิต ชนิดนี้เก็บไว้สอนในชั้นปรมาตถธรรมเพื่อความหลุดพ้นโดยตรง

๒) อาจารย์ใช้เวลาขบอยู่นานไหมครับ

ก็เป็นปี ๆ คิดดู สวณโมกข์มัน ๕๐ ปี (หัวเราะ) สักครึ่งหนึ่งก็ ๒๕ ปีเห็นจะได้ เดียวนี้มันกลายเป็นย้ำเหมือนตอกตะปูว่า ต้องเป็นอย่างนี้ อย่างอื่นไม่สำเร็จประโยชน์ จะกันกระแสปฏิจสุมุปาบทได้อย่างไร ถ้ามันอยู่คนละชาติ เรืองอยู่ที่นี้เดี๋ยวนี้ ซึ่งจะต้องมีสติกันกระแสของปฏิจสุมุปาบทอย่าให้ไกลไปถึงความทุกข์ ตาเห็นรูป หูฟังเสียง เป็นต้น ควบคุมให้ดี อย่าให้พุ่งไปจนถึงความทุกข์ นี่เป็นวิทยาศาสตร์อย่างยิ่ง

๑ กลับมาทำงานครูบาอาจารย์ในอดีตอีกสักนิด อย่างงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ นั้น หลังจากตั้งสวนโมกข์แล้วอาจารย์ยังศึกษาอยู่อีกหรือเปล่า

อ้าว มันแน่นอน เพราะมันเป็นหนังสือหลักที่ต้องศึกษาอยู่ ต้องใช้คำว่าศึกษา คำอธิบายต่าง ๆ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในนวโกวาทก็ดี *ธรรมวิภาคเล่ม ๒* ก็ดี *ธรรมวิจารณ์สำหรับนักธรรมเอก* ก็ดี ยังต้องเอามาศึกษา ก็พบข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งว่า ท่านต้องอธิบายอย่างนั้นเพราะในสมัยนั้นมันมีเท่านั้น และเรื่องเกี่ยวกับภาษาคนภาษาธรรมไม่มีวิเวกใน (หัวเราะ) ความรู้สึกนึกคิดของท่านเลย

๒ คิดเรื่องเปลือก กระพี้ แก่นอะไร ดูเหมือนท่านก็เคยใช้มาก่อน

นั่นแน่นอน ก็ท่านมีปัญญา และก็เห็นว่าส่วนไหนเป็นแก่น ส่วนไหนเป็นกระพี้

๓ ในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ผมเห็นอาจารย์เอางานของสมเด็จพระวันรัต (พลับ) มาลงหลายเรื่องหลายตอน

มีบ้าง คือถ้าดีเป็นที่พอใจก็นำมาเปิดเผยให้เป็นที่รู้กัน ก็เอามาลงของใครก็ได้ หลายอย่างอธิบายอย่างสอดคล้องกันก็มี แต่ถ้าให้อธิบายปฏิเสธสมมุติบาทก็คงจะไม่พ้นอย่างข้ามภพข้ามชาติ ท่านเป็นคนในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ คาบเกี่ยว จัดเป็นฝ่ายอรุณาวาสี

๔ งานของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราลงกรณ์ เรื่อง *อภิธานป์ปทีปิกา* อาจารย์ได้ใช้ประโยชน์มากไหมครับ เห็นอาจารย์เขียนบรรณวิจารณ์อย่างชื่นชม

เป็นเรื่องทางภาษา ไม่ใช่ทางธรรมะ ธรรมะนิดหน่อยเป็นส่วนประกอบ เป็นประโยชน์ทางภาษา ทางที่จะแปลภาษา เข้าใจว่าไม่ใช่งานของท่านเอง ตัวงานของท่านคือ ท่านชำระหนังสือเล่มนี้ให้มันถูกต้องตามตัวอักษรและก็พิมพ์ออกมา คนที่แต่งคัมภีร์นี้ไม่รู้ว่ามีใครเหมือนกัน ผมไม่ได้ฟังไม่สนใจ ท่านเอาชื่อเอาคำที่เป็นไวยากรณ์แทนกันได้มาประมวลรวมกันไว้ สำหรับคำว่าพระพุทธเจ้าก็หลาย ๆ สิบคำ คำว่าพระอรหันต์ ก็หลายสิบคำ คำอะไรล้วนแต่หลาย ๆ คำทั้งนั้น เราได้ใช้ประโยชน์อันนี้ ได้ประโยชน์ จากผู้ที่แต่งเดิม สมเด็จพระสังฆราชเจ้านั้น ท่านได้ทำให้มีขึ้นในภาษาไทย เราก็ได้รับประโยชน์มาก คำชินโนนีมในประเภทไวยากรณ์ แม้กระทั่งเรื่องต่าง ๆ ที่ซึ่งไม่ใช่เรื่องทางธรรมะเป็นเรื่องต้นไม้ เป็นเรื่องบ้านเมือง เป็นเรื่องภูเขา เป็นเรื่องธรรมชาติ ทำให้ความรู้กว้างขวาง หนังสือเล่มนั้นมีประโยชน์ ถ้ารู้จักใช้ หรือว่า มันอยู่ในฐานะที่จะใช้หนังสือเล่มนั้น ก็เรียกว่าใช้ได้มาก (หัวเราะ) แต่พวกอภิธรรมไม่ได้รับประโยชน์จากหนังสือนี้แม้แต่คนเดียว เพราะเขาไม่มีเรื่องที่จะต้องสนใจอย่างนี้ หรือจะใช้อย่างนี้ เขามีหน้าที่จะนั่งนับเม็ดมะขาม (หัวเราะ) ถ้าเป็นนักศึกษาแท้จริง ต้องศึกษาในส่วนที่เป็นภาษาศาสตร์ อักษรศาสตร์ด้วย ในอภิธรรมไม่มี และเรื่องราวในหนังสือนี้มีพอ เกินที่จะศึกษาจะท่อง จะนั่งคำนวณเสียอีก

* พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นพระภิกษุชาวอินเดีย (สมัยราว ๆ พ.ศ. ๑๐๐๐) เดินทางมาศึกษาพระไตรปิฎกในลังกาและ
แต่งคัมภีร์อรรถกถาขึ้นใหม่ทั้งยังเป็นผู้แต่งปกรณ์พิเศษ ชื่อ "วิสุทธิมรรค" ซึ่งอธิบายเรื่องปัจจุสมุปบาทแบบข้ามภพข้าม
ชาติ การศึกษาปริยัติธรรมระดับสูงสุดในประเทศไทย ใช้คัมภีร์เล่มนี้เป็นหลัก

มหายานศึกษาและจิตวิทยา

๑ อาจารย์ครับ ตอนนี้ผมจะขอเรียนถามเรื่องเกี่ยวกับมหายานศึกษา และจิตวิทยา อยากทราบว่าอาจารย์เริ่มมาสนใจมหายานตั้งแต่เมื่อไร และอะไรเป็นจุดเริ่มต้น

ผมไม่ได้แตกฉานเรื่องมหายานอะไร เกี่ยวข้องบ้างเท่านั้น มันมีความเห็นตัดบทออกไปว่า ไม่ค่อยมีอะไรมาก หรือดีกว่าเถรวาท (หัวเราะ) เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้ค้นคว้าอะไรถึงที่สุด ถึงจะได้อะไรมาจากมหายาน ก็ไม่ดีกว่าหรือเหนือกว่าที่เถรวาทมี ที่แรกทีเดียวผมก็ไม่รู้เรื่องมหายานได้ยินแต่ชื่อ และได้ยินไปในแง่ที่เป็นฝ่ายร้ายฝ่ายลบ ว่ามหายานนี้เขาเพิ่มเติมอะไรขึ้นมาเยอะ ทำให้ยุ่งยาก ใ้เราก็อยากจจะรู้ว่ามันอะไรบ้าง มันจริงหรือเปล่า พอพวกมหายานผ่านมา หรือเราพอจะอ่านได้ที่ไหน ก็หาอ่าน ศึกษาพิจารณาในที่สุด มันก็จับเค้าใจความสำคัญได้ว่าเขาต้องการจะให้ง่ายขึ้น สำหรับคนที่ไม่มีการศึกษาชาวบ้านนอกคอกนา เขาจะบัญญัติคำสอนลัทธิอะไรต่าง ๆ ให้มันง่ายเข้า เช่นการพิจารณาพระพุทธรูปอย่างลึกซึ้งที่เขาทำไม่ได้ มันก็ลดลงมาจนเหลือออกชื่อท่านก็แล้วกัน จึงมีการสวดมนต์เพียงออกชื่อพระพุทธรูปเจ้าบางองค์ เช่น อมิตาภะ เป็นต้น แล้วก็ขยายออกไปว่าถ้าใครสวดได้ ๘ หมื่นครั้ง หรือ ๔ หมื่นครั้ง ก็เป็นอันว่าแน่นอนว่ารอดตัวไปสวรรค์แน่ ไปสวรรค์ตามแบบนั้น มันก็น่าสนใจ เพราะว่าเราจะรักษาชนกลุ่มที่ด้อยการศึกษา บัญญาน้อยเอาไว้ในวงพุทธศาสนา ไม่ให้มันแตกคอกนออกออกไปเป็นศาสนาอื่นที่ง่ายกว่า และอย่าลืมนะว่า มันเกิดขึ้นในอินเดีย แล้วก็ค่อยไปเมืองจีน มันก็น่าชมเชยที่เขาจะรวบรวมเอาประชาชนที่ไม่มีการศึกษาเอาไว้ได้ ถ้าเอากันอย่างเถรวาทตรง ๆ แล้ว บางคนมันอาจจะไม่ได้รับประโยชน์อะไรก็ได้ ที่นี้ มหายนานบัญญัติกันให้มันง่ายเข้ามา เพียงแต่ออกชื่อ ๘ หมื่นครั้ง ก็ไปสูขาวดีทางทิศตะวันตกของพระพุทธรูปเจ้าองค์ที่ออกชื่อ (หัวเราะ) นี่เป็นเหตุให้เขามีพระพุทธรูปเจ้ามาก ๆ ชนิด ตามเหตุผลที่มาจากความต้องการของคนที่ไม่มีการศึกษา ฉะนั้นจึงบัญญัติพระพุทธรูปเจ้าเสียมากมาย ยังไม่พอ ยังบัญญัติโพธิสัตว์ขึ้นมาช่วยพระพุทธรูปเจ้า บัญญัติตาราขึ้นมาช่วยโพธิสัตว์ องค์หนึ่งนับเป็นพันเป็นหมื่น ก็สมกับชื่อที่เรียกว่ามหายานแล้ว หมายความว่า จะเป็นยานใหญ่ขนเอาคนไปทั้งหมด ถ้าเป็นเถรวาทคนไปได้ไม่กี่คน (หัวเราะ) เขาจึงเปรียบเทียบมหายานเท่ากับว่าเกวียนที่เทียมด้วยวัว แล้วก็เถรวาทนี่เป็นเกวียนที่เทียมด้วยแพหรือด้วยกระต่าย (หัวเราะ) มันขนคนไปได้น้อย

๒ อาจารย์ครับ แต่ถ้าเผื่อว่าเขาทำไว้สำหรับคนโง่เท่านั้น ทำไมคัมภีร์บางอย่างของมหายานจึงเป็นเรื่องลึกซึ้ง อย่างเช่นมัทยามิกะของนาคาชุน

นั่นก็เป็นส่วนหนึ่งแต่ไม่ใช่สำหรับคนโง่ คนโง่ไม่อาจเข้าใจมัทยามิกะมหายานส่วนที่ลึกซึ้ง มันก็ไม่แปลกไปกว่าเถรวาท มัทยามิกะมันก็สงเคราะห์เข้าในมัทชฌิมปิฎก คืออธิบายให้มันเหมาะสมกับสมัชชามากขึ้น จะพูดอย่างนี้ก็ได้ว่า มหายนานี้ขยายออกไปให้ใหญ่ ทางหนึ่งขยายออกไปทางต่ำ คือทาง

ประชาชนที่ไร้การศึกษา แล้วอีกทางก็ขยายออกไปในทางสูง คือในผู้ที่มีสติปัญญามีการศึกษาดี บางสูตรที่เกิดขึ้นสำหรับคนที่มีการศึกษาดีก็มีมาก แต่แล้วก็มีมันไม่พ้นจากที่จะใช้ความเชื่อเป็นใหญ่ ใช้ศรัทธาเป็นใหญ่ สูตรสำคัญ ๆ เช่น สัทธัมมปุณฺณทริกสูตรก็ยังมีเค้าเงื่อนใช้ศรัทธาเป็นใหญ่อยู่เหมือนกัน ผมจึงพูดว่ามันไม่มีอะไรสูงกว่า ลึกกว่า แปลกกว่า ของเถรวาทอยู่นั่นเอง และก็มีส่วนประกอบส่วนที่เขาต้องการพิเศษเข้าไปได้ด้วยในสูตรนั้น มันจึงเป็นสูตรที่ยืดยาวและมีทุกชั้น ง่าย ๆ สำหรับคนโง่ ๆ ส่วนที่ลึกซึ่งขึ้นไปสำหรับคนมีสติปัญญา เรื่องอานุกาพของพระพุทธเจ้า ของพระโพธิสัตว์ มันก็ยังเป็นของสำหรับคนโง่อยู่นั่นเอง ยึดมันถือมันในพระพุทธเจ้า ในพระโพธิสัตว์ แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่วายว่า พอไปถึงเมืองจีนต้องสอนกันอีกแบบหนึ่ง จึงเกิดเซนขึ้นมา ซึ่งล้อเลียนหรือตอบโต้มหายานปรับปราศรัยของอาชัม เมื่ออาชัมออกชื่ออมิตาภะ ๘ หมื่นครั้งแล้วจะได้ไปสูขาวดี มันก็มีคำล้อว่าอมิตาภะอะไรกัน แง่สำคัญในเซน อมิตาภะคือจิตเดิมแท้ ออกชื่อจิตเดิมแท้ถึง ๘ หมื่นครั้ง มันคงรู้เค้าเงื่อนของจิตเดิมแท้ได้บ้าง แล้วมันก็เพื่อหลุดพ้นไม่ใช่ไปสวรรค์หรือสูขาวดี ฉะนั้น เซนจึงไม่มีเรื่องสวรรค์สูขาวดี ส่วนนิกายสูขาวดีของมหายานแบบสำหรับประชาชนทั่วไปเป็นนิกายต่างหาก เรียกเทียนไท่ หรือสูขาวดี ข้อที่น่าสังเกตของเซนก็คือทำปัญญากับสมาธิควบคู่กันไป ไม่แยก แบ่งออกมาทีเดียวทั้ง ๒ อย่าง ซึ่งมาเทียบเคียงดูเดี๋ยวนี้ เห็นได้ว่าระบบอานาปานสติสามารถรับหน้า เชนิฎฐหน้ากับเซนได้ คือมันควบคู่กันไปหมดทั้งสมถะและทั้งวิปัสสนา ทำระบบเดียวออกมาทั้ง ๒ อย่าง

๒) ตำราที่อาจารย์ใช้ศึกษามหายนใช้ภาษาอะไรครับ

ส่วนมากก็เป็นภาษาอังกฤษ ที่เป็นภาษาไทยก็พิเศษอยู่เล่มหนึ่ง คือคำวิจารณ์ลัทธิมหายนของรัชกาลที่ ๕ ออกความเห็นถวายเป็นสมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส หนังสือเล่มนี้ดีมาก เดียวนี้ชักจะหายาก พระราชวิจารณ์มหายานของรัชกาลที่ ๕ ท่านเขียนดีมาก คือเล่าเรื่องมาก อ้างไปถึงพวกชาดกอะไรต่าง ๆ จะเกิดมหายานขึ้นมาได้อย่างไร และแสดงว่าท่านก็เห็นว่ามีส่วนดี และบางทีจะเห็นไปถึงกับว่าน่ากลัวมันจะมาครอบงำประเทศไทย ผมเคยมีเล่มหนึ่งแต่ไม่รู้จะไปเก็บไว้ที่ตรงไหน หนังสืออื่นที่เป็นภาษาไทยมันมีเขียนแต่อย่างสั้น ๆ ตื้น ๆ ง่าย ๆ ขยายออกไปรับคนได้มาก มันไม่ถึงตัวมหายานจริง ๆ และพอนิกายเซนมาบางคนก็เอาเป็นมหายานเสียอีก อย่าไปออกชื่อเขาเลย นี่เรียกว่ามันไม่ได้รู้จักมหายานกันอย่างแท้จริง เซนเป็นผู้ล่อมหายาน ผู้คัดค้านมหายาน มหายานเมื่อยังอยู่ในอินเดียก็ไปเรื่องทางฝ่ายสูง จะขยายไปทางฝ่ายสูงไปครอบงำปรัชญาต่าง ๆ หรืออะไร พอมาทางตะวันออก มาทางเมืองจีน มันขยายไปในทางต่ำ ไปรวมเอาคนที่ไม่มีการศึกษาไว้ จะให้มันง่ายถึงขนาดว่าออกชื่ออมิตาภะก็หมื่นครั้งแน่นอน คนนั้นพอจะตายก็มีรถมารับอยู่บนหลังคา อาชัมจึงสวดแค่ว่านะโมอมิตาภะเท่านั้น

๒) แล้วหนังสือภาษาอังกฤษที่อาจารย์ศึกษานั้น อาจารย์สั่งซื้อมา หรือว่าไปซื้อเองหรือว่ามีคนส่งมาให้

ไม่แน่มันแล้วแต่จะมีมาได้ เดี่ยวนี้ผมก็มีไม่กี่เล่ม ไม่ครบ สูตรสำคัญ ๆ ของมหายาน ชั้นเลิศ หรือชั้นเอกก็ ๙ สูตรหรือ ๑๔ สูตร ผมก็มี เช่น *ลัทธิดาวสูตร* *ลัทธิมมปุณทริกสูตร* *ลัทธิมมปุณทริกสูตร* ก็มีอยู่ในชุด *The Sacred Books of The East* ซึ่งคำแปลเชื่อถือไม่ค่อยได้นัก

๑) อาจารย์เอาเรื่องมหายานลงในพุทธศาสนา โดนต่อต้านบ้างไหม

ไม่ ไม่ปรากฏว่าใครต่อต้านคัดค้านถึงกับจะด่าว่า กลับขบใจว่าได้ฟังของแปลก แล้วบางคนมาพูดกับผม ว่ารู้พุทธศาสนาเพราะเซนนี่ก็มีมากเหมือนกัน อ่านหนังสือเว่ยหล่างก็มีมากเหมือนกัน ไม่รู้มันจะจริงหรือเปล่า (หัวเราะ) ว่าอ่านได้รู้เรื่อง ผมก็สงสัยอยู่เหมือนกัน แต่มีมากผู้ที่อวดดีขนาดที่พูดว่า เขาอ่านแต่หนังสือเว่ยหล่าง ไม่อ่านหนังสือเรื่องอื่น

๒) รู้สึกอาจารย์ซาเคะพูดคล้าย ๆ แบบนี้

อาจารย์ซาเคะได้รับสมัญญาว่าอาจารย์เซนแห่งเถรวาทของภาคอีสาน

๓) อาจารย์เริ่มจากหนังสือเล่มไหนก่อนครับ

ก็เริ่มจากเว่ยหล่าง เจ้าคุณลัดพลีฯ ส่งมาให้และขอรับรองให้แปล ผมไม่สามารถจะแปล แต่ก็ยังค้นหุ้รังที่จะแปล ภาษาอังกฤษค่อนข้างง่าย แต่การตีความให้ถูกต้องนี่ยากมาก ถ้าไม่รู้ธรรมะแท้จริงอยู่บ้างแล้ว คงจะแปลออกไปผิด เพราะหนังสือใช้คำธรรมดา ๆ มีประโยคธรรมดา ๆ ที่มีความหมายลึก ๆ อาศัยที่เรารู้หลักธรรมะแท้ ๆ ของฝ่ายเถรวาทอยู่ ถ้ามันมีปัญหานั้นก็เอาตามหลักนี้ มันอาจจะผิดไปโดยไม่รู้ตัวก็ได้ แต่ผมเชื่อว่าถูกต้องตามความหมายของเว่ยหล่าง

๔) ทำไมเจ้าคุณลัดพลีฯ ท่านถึงอยากให้แปล

เพราะท่านชอบเรื่องที่ใช้สติปัญญา เหมือนอย่างหนังสือเล่มเล็ก ๆ นี้ อ่านดู ก็เรียกว่าพอใจมาก สนใจเป็นอย่างยิ่ง เรียกว่าชุดแรกออกมาใหม่ พิมพ์เป็นครั้งแรก ภาษาอังกฤษ **ว่องมุหล่า** เป็นผู้แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ **หมอดันม่อเซียง*** คัดค้านว่าไม่ถูกอยู่บางแห่ง ไม่ถูกอยู่หลายแห่ง แต่ผมก็ไม่รู้แน่ว่าจริงหรือไม่จริง แกว่า**ว่องมุหล่า**แปลไม่ถูก แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษทำให้เขว แต่เราก็รักษาหลักสำคัญหลักถูกต้องไว้ได้ในการแปลเป็นภาษาไทย

๕) ฉบับภาษาไทยมีใครช่วยอาจารย์ตรวจคำแปลให้หรือเปล่า

ไม่มี ทำเองล้วน

๑? ที่หมอตันม่อเซียง เขาบอกว่าแปลไม่ถูกนั้นเขาเทียบจากภาษาอังกฤษหรือภาษาไทยที่อาจารย์แปล

แกู้ภาษาจีน ภาษาอังกฤษก็รู้อ่าง แต่แกอาจจจะรู้จากที่เราแปลก็ได้ เรายืนยันว่าแปลตาม ภาษาอังกฤษ แกก็ว่าบางอย่างไม่ถูกมันเป็นส่วนน้อยไม่ใช่ส่วนใจความ ใ้อคำเล็ก ๆ น้อย ๆ ใ้อเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ คุยกัน เวลาผมไปกรุงเทพฯ ทุกทีต้องไปคุยกับหมอตันม่อเซียง เรียกว่าทุกครั้งก็ได้ ตอนหลังไปไม่ ไหว แกก็ยังมีมาหาผมที่โรงพยาบาล ที่ที่นอนพัก แกก็งอมเต็มที่แล้วเหมือนกัน คนรุ่นพอ ๆ กัน แกก็แก่มาก เมื่อผมแปลหนังสือ ฮวงโป้นั้น มันมีที่ปรึกษาคำคือ **คุณวาทัญญู ณ ถลาง** เมื่อบวชอยู่ที่นี่ได้เคยซักถามเรื่อง คำภาษาอังกฤษ

๒? เวลาอาจารย์ไปคุยกับหมอตันม่อเซียงทุกครั้ง คุยกันเรื่องอะไรครับ

สารพัด สารพัดอย่างแกชอบเล่าเรื่องเบ็ดเตล็ด ลืมหมดจำไม่ไหว เรื่องพาดพิงถึงคนนั้นพาดพิงถึงคน นี้ ถ้าเรียกภาษาจีนละก็ แกเป็นนักศึกษาคนหนึ่ง แกก็รู้แต่ทางธรรม ส่วนทางประวัติศาสตร์แกก็พูดได้บ้าง คือแกไม่ได้ (หัวเราะ) สนใจมากมายอะไร แกสนใจแต่ธรรมะ

๓? เทียบกับเสถียร โพธิ์นันทะละครับ

บางอย่างก็คัดค้านกัน บางอย่างก็ขัดแย้งกัน ทฤษฎีบางอย่างขัดแย้งกัน นายแพทย์ตันม่อเซียงอธิบายให้ผมฟังอย่างนั้น แต่ว่าคุณเสถียรก็นับถือหมอตันม่อเซียงมาก

ผมสังเกตเห็นว่ามหายานนั้นมันเรียกว่ามันขยายตัวออกไปทั้งในเบื้องต่ำ ที่สำหรับคนที่ใ้การศึกษา และ เบื้องสูงสำหรับคนที่มีการศึกษามาก และในอินเดียนั้นก็มีการศึกษาทางนี้มาก เมื่อสมัยมหาวิทยาลัยนาถัน ทา เขามีนักคิด นักศึกษา เพราะฉะนั้น มันอาจจะเป็ผลงานของที่นั่นก็ได้ หรือว่าทำเพื่อใ้ให้นักศึกษาที่นั่น ได้ (หัวเราะ) ไ้กันใ้สนุก เรียกว่าสูตรสำคัญ ๆ ตั้งต้นมาจากอินเดีย แล้วก็มาที่เมืองจีน ก่อนเกิดนิกายเซน สูตรมหายานเหล่านี้ไปถึงเมืองจีน คงจะไปตั้งแต่ครั้ง**ยวนฉ่าง** (ถึงข้าจ้ง) ส่วนฟาเหียนนั้นมันเป็นเรื่องไป สืบเสาะเรื่องชนิดขลังศักดิ์สิทธิ์เสียมากกว่า เกม ๆ ไสยศาสตร์ปนฮินดูมา ใ้รู้ตัวก็ได้ แต่ถ้าว่ายวนฉ่างเขา เป็นนักศึกษาแท้จริง เอาเรื่องโดยตรง โดยแท้จริงมา นั้นจึงใ้พระคัมภีร์โดยตรงมา สำหรับฟาเหียนนั้นจะ เป็นนักบันทึกประวัติศาสตร์ บันทึกของแกจะเป็นเรื่องประวัติศาสตร์เสียมาก จนใ้อาศัยใ้ข้อมูลจนบัดนี้ ส่วนอีกคนหนึ่งที่มีชื่อเสียงพอ ๆ กันก็คือจ้ง คนนี้สนใจเรื่องการปฏิบัติ บันทึกแต่เรื่องการปฏิบัติ ที่เมืองนั้น เมืองนี้ที่ผ่านไป มีการปฏิบัติอะไร แกก็บันทึก สรุปความสั้น ๆ ว่า อัจฉิงบันทึกในแง่ของการปฏิบัติ ๓ คนนี้ทำ ประโยชน์มาก ผมมีหนังสืออัจฉิงและยวนฉ่าง ของฟาเหียนไม่มี ใ้ต้องการเพราะมันไม่ได้พยายาม ใ้ พยายามจะมี เพราะเห็นว่ามันไม่ต้องก็ได้

๔? ใ้เวลามากไหมครับ ตอนแปลเว่ยหล่าง

หลายเดือนเหมือนกัน เพราะมันทำตามสบาย ทำทีละตอน ๆ พิมพ์ทีหลัง แล้วยัง ๒-๓ บทสุดท้ายก็
เกียจแล้ว แล้วมันเกิดอะไรแทรกแซง ไม่ได้แปล ไปพิมพ์เป็นเล่มเท่านั้นมันพอแล้ว ข้อความที่คล้าย ๆ กัน
ซ้ำ ๆ กัน แล้วคุณอะไรมาแปลทีหลัง เอามาต่อท้ายเข้าในการพิมพ์ครั้งหลัง

❓ เมื่ออาจารย์ตีความไม่ออกนี่อาจารย์ทำอย่างไรครับ

มันไม่เคยจนปัญญาถึงกับจะยอมแพ้ มันค้นไปได้ด้วยความรู้จากหลักธรรมที่เราศึกษามาก่อนแล้ว
มันหยุดไม่ได้ มันต้องพิมพ์ในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเป็นตอน ๆ ก็ต้องให้ออกไปเท่าที่จะได้ รวมความแล้ว
มันยังมีประโยชน์ คำแปลนั้นยังมีประโยชน์ ใช้ประโยชน์ได้ ฮวงโพนั้นยากกว่าลึกกว่า คำพูดพูดลึกกว่า พูด
กันในแง่สัญญาตา ลึกกว่า เอาสัญญาตามาพูดสำหรับประชาชนได้อย่างลึกกว่า

❓ หมอตันม่งเซียง หรือว่านายเสถียร โภธินันทะ อ่านแล้วก็ไม่ได้ค้านว่าอาจารย์แปลผิดตรงไหนใช่ไหม
ครับ

ไม่เห็นมี คุณเสถียรก็ทันอ่านหนังสือนี้ และก็ได้อ่านที่เราแปล ไม่ปรากฏว่าคุณเสถียรวิพากษ์วิจารณ์
หรือเขียนอะไร

❓ ที่อาจารย์ศึกษาเช่นนี้มีส่วนทำให้อาจารย์มาเข้าใจเถรวาทบางแง่บางมุมชัดขึ้น หรือว่าเปลี่ยนความคิด
บางอย่างหรือไม่

ไม่มี ที่ว่าเปลี่ยนความคิดบางอย่างก็ไม่มี แต่ให้ความรู้ไปในทางปฏิภาณ การพูดให้เฉียบแหลม ให้
คมคาย ให้ลึกซึ้ง พูดอย่างเว่ยหล่าง น่าฟัง พูดอย่างนักปราชญ์ ดูตามบันทึกแล้วปรากฏว่าพวกที่ศึกษา
เหล่าจื้อ เต้ามาแล้ว ก็ยินดีมาฟังเว่ยหล่างซึ่งเป็นพระไม่รู้หนังสือ (หัวเราะ)

❓ ตอนพิมพ์ครั้งแรก ทำไมอาจารย์ใช้ชื่อวังกองตำรา คณะธรรมทานแปลครับ

ก็จะได้ไม่ (หัวเราะ) ยกตัวเอง (หัวเราะ) แต่แล้วก็ไม่ตรงตามความจริง เพราะว่าแปลคนเดียว กอง
ตำราคณะธรรมทานก็ไม่มีใคร นอกจากนายธรรมทาส และเขาไม่ได้ทำงานนี้แม้แต่คนเดียว (หัวเราะ)

❓ ผมเห็นอาจารย์เคยเขียนไว้ในพุทธศาสนาปีที่ ๔ เล่มที่ ๑ (ปี ๒๔๗๙) บอกว่าได้เห็นสารบาญละเอียด
พระไตรปิฎกแปลภาษาญี่ปุ่น จากพระญี่ปุ่นรูปหนึ่ง อยากทราบว่าอาจารย์พบกันอย่างไร เป็นจุดเริ่มต้นให้
สนใจมหายานหรือเปล่า

เขาถือเป็นหนังสือคู่มือ บัญชีหนังสือของนันโซ รวบรวมมาทำบัญชีสารบาญเพื่อการศึกษา แล้วมัน
สะดวกที่จะอ้างอิง ผมเคยเห็นของใครผมก็ลืมแล้ว (เว้นนาน) อ้อ! แต่ก่อนนี้มีบ่อย พระญี่ปุ่นเขามาเพื่อจะ

ศึกษาพุทธศาสนา เพื่อจะขอบวช มีมา ๒-๓ รุ่น รุ่นละ ๒-๓ องค์ แล้วบวชอยู่ทางวัดอรุณฯ ที่อยู่ทางฝั่งธน เราก็ไปพบ ในฐานะว่าแปลก อยากพบพระญี่ปุ่นในฐานะที่ว่าแปลก บางคนอุตสำหรับเรียนภาษาไทย ตอนแรก ๆ มีสวนโมกข์นั้นไปกรุงเทพฯ เสมอ มากกว่า ๑ หนต่อปี ที่นี้ได้ยินข่าวหนังสือพิมพ์ว่าพระญี่ปุ่นมาและ ก็อยากจะพบ บางทีก็ไปอาศัยร้านถ่ายรูปชาวญี่ปุ่นที่เรารู้จักคุ้นเคยกัน เพราะเราเคยไปติดต่อเรื่องถ่ายรูปล้างรูป วานแกเป็นล่าม (หัวเราะ) พวกนี้พยายามที่จะมาบวชอย่างไทย หนุ่ม ๆ ทั้งนั้นคงเห็นว่ามันแปลก และจะมีอะไรที่มีค่า แต่แล้วก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เพราะไม่ได้อุทิศจริง ไม่ได้เสียเวลาทั้งชีวิตเพื่อจะทำงาน อันนี้ เดี่ยวเดียวพอมันเหน็ดเหนื่อยลำบากเข้าก็เลิก เราไปคุย ๒-๓ ครั้งก็ไม่ได้เรื่องไม่ได้ราวอะไรมากนัก มันคุยกันยาก ต้องผ่านล่าม

❓ การที่อาจารย์ได้รับนิมนต์ให้ไปพูดที่พุทธสมาคมไทย-จีน ประชานันท์ เริ่มต้นอย่างไรครับ

นี่เป็นเรื่องของหมอตันม่อเซียงทั้งนั้น หมอตันม่อเซียงอยากให้พวกจีนได้ฟังธรรมะอย่างเถรวาท หรือธรรมะเปรียบเทียบระหว่างเถรวาทกับมหายาน ผมก็ขอบพูดในลักษณะเปรียบเทียบ

❓ หมอตันม่อเซียงได้รู้จักกันอย่างไรครับ

ก็คงผ่านหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ผมก็ลืมเสียแล้วครั้งแรกที่สุดมันพบกันโดยวิธีอย่างไร รู้สึกแกมาหาผมเมื่อไปพักที่กรุงเทพฯ และก็แลกเปลี่ยนกันมาเรื่อย ๆ และก็คุยกันตั้งนาน แกเคยเขียนโคลงสวดดีผมในภาษาจีน (หัวเราะ) ผมเก็บไว้ไม่รู้หายไปไหนเสียแล้ว อ่านให้ฟังแล้วแปลให้ฟัง (หัวเราะ) ผมไปพูดหลายครั้งหลายแห่ง หมอตันม่อเซียงเป็นล่ามโดยมาก เข้าใจว่าเริ่มไปพูดหลังจากเว่ยหล่าง ลงพิมพ์ในพุทธศาสนาได้ไม่เท่าไร หมอตันม่อเซียงเคยมาสวนโมกข์ครั้งหนึ่ง เมื่อคราวประชุมสมาคมพุทธศาสนาทั่วประเทศที่ค่ายลูกเสือธรรมบุตร (ติดสวนโมกข์)

❓ อาจารย์ครับเสถียร โพธิ์นันทะนี้ได้รู้จักกันหรือเปล่า

เขาอ่านหนังสือพุทธศาสนา อยากรู้จัก และก็พยายามติดต่อกัน อย่างไรก็ตามก็ไม่ทราบในครั้งแรก จนกระทั่งว่าถ้าผมไปกรุงเทพฯ ก็ต้องไปคุยกันที่วัดกันมาตุยาราม ระหว่างที่คุณสุชีพ ยังเป็นพระอยู่ คุยเรื่องวินิจฉัยธรรมะข้อนั้นข้อนี้มากกว่าอย่างอื่น เขาความรู้ดี ความจำดีแน่ แต่ความรู้บางอย่างที่เกี่ยวกับความคิดความเห็น เป็นธรรมดาที่มันไม่ตรงกัน ก็มี คือผมอธิบายเรื่องจิตว่างกับจิตประภัสสรและจิตเดิมแท้ นั้น มีอะไรบางแง่ ที่คุณเสถียรเขาไม่เห็นด้วย เขาเขียนค่านอย่างค่อนข้างรุนแรงในหนังสือบางเล่ม

❓ คุณเสถียร เสถียรสุตรู้จักอาจารย์ได้อย่างไรครับ

จำไม่ได้ว่าเป็นครั้งแรกเมื่อไร แต่รู้จักผ่านหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาอีก ที่จำได้เพราะชอบไปหาผมที่ วัดปทุมคงคา ที่ไปพักตอนแรก ๆ แล้วเขาก็คุยกับหมอดันม่อเซียงอยู่เสมอ คงจะคุยกับหมอดันม่อเซียงเรื่องผมด้วย แก่คิดจะแปลคัมภีร์เถรวาทออกเป็นภาษาจีน ตั้งใจจะทำหรือลงมือทำแล้วบ้าง แต่ไม่สำเร็จ จะแปลมัชฌิมนิกาย หรือแปลอะโรกีสัมเสียดแล้ว คิดว่าจะแปลอวดของดีของเถรวาทบ้าง แก่ก็เป็นคนสอบสวน อยู่เสมอว่าคัมภีร์เถรวาทอะไรไปตกหล่นอยู่ที่เมืองจีน แก่บอกแก่เคยพบ เดี่ยวนี้เรา (หัวเราะ) ไม่ต้องการเถรวาท ไม่ต้องการมหายาน ต้องการคำพูดอะไรก็ได้ที่มันพิสูจน์ได้ว่าดับทุกข์ได้ก็พอแล้ว

๑๖ อาจารย์ครับ นอกจากพุทธศาสนาและเซนแล้ว วิชาความรู้เกี่ยวกับปรัชญาจีนอื่น ๆ อาจารย์ศึกษาหรือเปล่า

ไม่ค่อยได้ศึกษา เพราะมันเหลือวิสัย แต่หนังสือเบ็ดเตล็ดบางส่วน ซึ่งเป็นของกระเด็นกระสาย อย่าง เหลาจื๋อ จางจื๋อ ชงจื๋อ ก็ศึกษานิดหน่อย อ่านจากภาษาอังกฤษบ้าง ภาษาไทยบ้างแล้วแต่โอกาส อ่านจาก (หัวเราะ) ลัทธิของเพ็ชเชียน (หัวเราะ) ของพระยาอนุมานช ก็นิยายอ่าน เหลาจื๋อก็อ่าน อย่างเล่มเล็ก ๆ ที่ฝรั่งพิมพ์ออกมีหลายฉบับ ๑๐ กว่าฉบับ เราเคยมี ๒-๓ ฉบับ แปลคนละคนไม่เหมือนกัน บ้างก็น่าไว้วางใจ บางคนก็ไม่น่าไว้วางใจ ของจางจื๋อก็มี

๑๗ ภาพนิทานจีนเต๋าในโรงหนังได้มาอย่างไรครับ

อ้าว ก็รวบรวมเท่าที่จะหาได้ เท่าที่เอามาได้ มันไม่ลึกซึ้ง หรือว่าลึกกลับ หมอดันม่อเซียงช่วยรวบรวม แล้วถ่ายก็อปี่มา จากหนังสือ จากภาพเขียนของที่สมาคมจีนอะไรไม่รู้ในกรุงเทพฯ ภาพบางชุดได้มาจากหนังสือภาษาอังกฤษก็มี

๑๘ ดูเหมือนอาจารย์เคยเล่าว่ามีพระที่รู้ภาษาจีนดีมาอยู่กับอาจารย์รูปหนึ่ง ได้เคยศึกษาอะไรร่วมกันหรือเปล่าครับ

ไม่ได้ศึกษาร่วม แต่เราให้อ่านให้ฟัง ชื่อซัง เขามีชื่อไทย ผมจำไม่ได้แล้ว ความรู้ภาษาจีนพอใช้ได้ ไม่รู้เรียนมาอย่างไร พออ่านหนังสือออกและเชื่อว่าถูกต้องด้วย เข้าใจธรรมะอย่างจีนพอไปได้ ผมให้อ่านเรื่อง (หัวเราะ) แปลก ๆ นิทานสั้น ๆ หลายเรื่องซึ่งคมคายทั้งนั้นเลย (หัวเราะ) ให้เขาเลือก คำอธิบายเว่ยหลงอย่างทำนองอรรถกถาก็มีอยู่ในชุดนั้น ดูจะได้เคยให้แกทำสารบาญชื่อที่หนึ่ง และก็หายไปไหนแล้ว ชื่อของหนังสือทุกเล่ม สารบาญทุกเล่ม เล่มไหนมีเรื่องอะไร มันตั้งร้อยเล่ม

๑๙ อาจารย์ครับ ภาพปริศนาธรรมแบบทิเบตในโรงหนังนั้นได้มาอย่างไรครับ

มันมี ๒ ภาพเท่านั้น ภาพยักษ์แสดงปฏิเสธสมุบบาท กับภาพช้างและลิงดำขาว ภาพแรกนั้นเราขอให้ **คุณระบิล** (บุญนาค) ช่วยก็อปี่มาจากภาพเขียนในผ้าแพรซึ่งเป็นสมบัติของจอห์น โบลเฟลด์ เขาได้มาจากอิเบตโดยตรง เป็นภาพที่เขียนอยู่แทบทุกโบสถ์ในอิเบต มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่ลายเขียนหยาบบ้าง ละเอียดบ้าง อีกรูปนั้นท่านทะเลลามาะให้ไว้เป็นภาพแสดงวิปัสสนาญาณขั้นต่าง ๆ เข้าใจว่าเป็นภาพที่เขียนขึ้นตามความคิดริเริ่มของท่านเอง ท่านให้ไว้ตอนที่มาเยี่ยมสวนโมกข์ ความหมายก็พอจะเทียบ พอจะอนุโลมกับของเราได้แต่ไม่ตรงกันแฉงทีเดียวนัก

* หมอตันม่อเซียงเป็นนักศึกษาทางด้านมหายาน และเป็นนักเทศน์ผู้มีชื่อเสียงในหมู่พุทธบริษัทจีนของเมืองไทย และได้้นำคำสอนของท่านอาจารย์พุทธทาสไปประยุกต์เทศน์ให้เหมาะแก่ชาวจีนเป็นอันมาก

ภาวติวิทยา

๑ อาจารย์เคยเล่าว่ามีอยู่สมัยหนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับปรัชญาอินเดียอย่างค่อนข้างจะจริงจัง ตอนนี้จะขอเรียนถามอาจารย์เกี่ยวกับเรื่องนี้ เริ่มจากว่าอาจารย์เริ่มศึกษาอย่างไรครับ

มันนี่ก็ไม่ค่อยออกเสียแล้ว คือมันนาน และเราก็ไม่ได้รับเอาไว้ในฐานะเป็นเรื่องจำเป็น มันเป็นเรื่องใหญ่โตและผมก็ไม่ค่อยจะแตกฉาน ผมมาเริ่มศึกษา เมื่อสมัยที่สวามี สัตยานันทบุรีเข้ามาเผยแพร่ความรู้หรือลัทธิของเขาที่กรุงเทพฯ ยังจำได้ว่า เป็นสมัยพระปกเกล้าฯ ที่สวามี สัตยานันทบุรีเข้ามา และก็แสดงปาฐกถาที่จุฬายฯ สมเด็จพระปกเกล้าฯ เสด็จไปฟังด้วย เขาพูดยืดยาว แต่ที่น่าขำของใจที่สุดก็คือเขาบอกว่า เบื้องหลังหรือรากฐานของพระพุทธศาสนาคือเวทมนตร์ พระพุทธศาสนาออกมาจากเวทมนตร์ เราก็รู้สึกเป็นเรื่องที่รู้สึกหรือว่ากระทบกระเทือน (หัวเราะ) ก็เลยอยากรู้ขึ้นมาว่าเวทมนตร์ที่เขาพูดถึงกันอยู่นั้นคืออะไร รวมทั้งทัศนะทั้ง ๖ อย่างของอินเดียด้วย ก็ศึกษาดู มันก็ไม่น่าจะต้องสนใจดอก แต่ว่าเวทมนตร์นี้มันมาใกล้ชิดกันมาก แต่แล้วมันก็ไม่ใช่อันเดียวกัน เพราะว่ามีตัวตน เวทมนตร์อยู่ในพวกที่มีตัวตนสำหรับจะทำความบริสุทธิ์หลุดพ้นแล้วไปรวมกับปรมาณูมัน หลักการมันคล้าย ๆ อย่างนั้น ก็เลยไม่ใช่พุทธศาสนา แต่จะสอนเรื่องการละกิเลส สอนเรื่องการให้มัทสนะที่ถูกต้องนั้นคล้ายกันมาก ผมก็เลยไม่สนใจอะไรอีก เพราะไม่มีอะไรที่จะใช้ประโยชน์ได้ ในที่สุดก็เลิกไป ไม่ค่อยรู้อะไรนัก ถ้าจะรู้กันจริงต้องศึกษากันมาก ต้องศึกษากันอย่างละเอียด แล้วมันก็จะไม่คุ้มค่า รู้สึกไม่คุ้มค่า ก็เลยเลิกในที่สุด แม้ที่สวามีคุยว่าลัทธิที่อาฬารดาบสสอนพระพุทธเจ้านั้นก็คือลัทธิสังขยะ (หัวเราะ) ผมเอามาดูแล้ว เห็นว่าเป็นไปไม่ได้ ที่ปรากฏในพระบาลีนั้น อาฬารดาบสสอน อากิญจัญญายตนะคือรูปฌานที่ ๗ ผมเลยเลิกเสีย ไม่ค่อยมีความรู้อะไรที่เกี่ยวกับปรัชญาอินเดียทั้ง ๖ ทัศนะนั้น เพราะมันจบแค่เวทมนตร์ มันเข้ากันไม่ได้ คือไม่รู้สักว่าจะดับทุกข์ได้ เป็นเพียงปรัชญา ทัศนะทั้ง ๖ นั้นเมื่อจะปฏิบัติเขาจะปฏิบัติตามหลักที่เรียกว่า โยคะ เป็นนิกาย ๑ ใน ๖ เหมือนกัน ผมก็เอาเรื่องโยคะสูตรมาอ่านดู สวามีเขาแปลออกเป็นภาษาไทยทั้ง ๒ ภาค คนที่สนใจทำมากที่สุด ก็คือพระยาภะรตราชสุพิช ก็ไม่สำเร็จตามนั้น เราเอามาใคร่ครวญดูก็ไม่อาจจะกลมกลืนกันได้กับอานาปานสติ ก็เลยระงับไป แต่บางคำหรือบางประโยคของเขาเข้าที่ เรื่องปรัชญาอินเดียนั้น ผมความรู้ไม่ถึงงู ๆ ปลา ๆ หรือก เพียงอ่านบ้างด้วยความพยายามที่จะเข้าใจ พอเห็นว่าจะเอาเป็นประโยชน์หรือเป็นที่พึ่งไม่ได้ ก็เลิกกัน มุ่งมันเอาแต่พุทธปรัชญาซึ่งเป็นเรื่องในพระบาลีโดยตรง จนกระทั่งมาพบอานาปานสติสูตร (หัวเราะ) ก็พอใจ ด้วยเห็นว่าเป็นที่พึ่งได้และก็เป็นพุทธแท้ ๆ เลยละทิ้งใช้เรื่องอื่น ๆ อย่างนั้นเสีย แม้ว่าจะเป็นของอินเดียด้วยกัน

๒ ก่อนที่อาจารย์จะพบอานาปานสตินั้น การปฏิบัติของอาจารย์รู้สึกติดขัดหรือครึบถึงไปหาทางโยคะ

มันก่อนหน้านั้นอีก โยคะเกิดนิยมเกิดแตกตื่นในกรุงเทพฯ ในสมัยของสวามี มีคนไปศึกษากันมาก รวมทั้งนาคะประทีปด้วย ผมเคยพบนาคะประทีปที่สำนักสวามี หลายหน มีช่วงหนึ่งนาคะประทีปไปขอให้ สวามีอธิบายอภิธรรม นัดเป็นนัด ๆ ไปเลย ๓ วันครั้ง ๕ วันครั้ง ผมก็ไปด้วย ๒-๓ ครั้ง ในที่สุดก็ไม่ไหว ผม ไปแย้งขึ้นอย่างค่อนข้างไม่มีมารยาทว่าที่แปลนั้นไม่ถูก ที่แปลโลภมูล เป็นมูลแห่งโลภะ จิตดวงนี้เป็นมูล แห่งโลภะ ผมว่าในเมืองไทยเราแปลว่ามีโลภะเป็นมูล (หัวเราะ) จิตดวงนั้นมีโลภะเป็นมูล ไม่ใช่เป็นมูลแห่ง โลภะ (หัวเราะ) เถียงกันไปเถียงกันมา (หัวเราะ) นาคะประทีปบอกว่า ถูกของท่านมหาแล้ว ๆ สวามีก็ยังไม่ ยอม (หัวเราะ) จะเอาอะไรกับผมเรื่องปรัชญาอินเดียมากไม่ได้ พุดไปก็หยาบคายคือไม่เลื่อมใส ไม่เชื่อ ใน ที่สุดสรุปความที่เราจัดปรัชญาอินเดียทั้งหมด มีเวทानตะเป็นสูงสุดในสายวิวัฒนาการของความคิดนี้ใน ประเทศอินเดียเรื่อย ๆ มา และก็ยังไม่กระโดดพ้นห้วงแห่งอาตมัน มีอาตมันเป็นสูงสุด ที่นี้พอมาถึงพุทธ ศาสนามันกระโดดมาจากขอบเขตของอาตมัน ไม่มีอาตมัน มันอยู่กันคนละชั้น อย่างที่กล่าวไว้ในบาลีถึงคำ สอนบางลัทธิที่ว่าไม่มีอะไรเลย ไม่มีแม้แต่อาตมันนั้นก็ไม่ได้รวมอยู่ใน ๖ ทศนะที่วานี้ แต่กลับมามีปรากฏ อยู่ในบาลีไตรปิฎกคือ นัตถิกทิกขุ ๖ ทศนะที่ ๖ ที่เขานิยามยกย่องกัน มันก็ไม่พ้นอิทธิพลของคำสอนหรือ ความเชื่อเรื่องอาตมัน ต้องมีอาตมันเป็นผู้หลุดพ้น ส่วนพุทธศาสนานั้นถือว่าจิตหลุดพ้น (หัวเราะ) เลย ตรงกันข้าม เรามีอาตมันเป็นตัวยืนใจ แล้วมีจิตนี้เป็นสมบัติของอาตมัน เป็นเปลือกนอกของอาตมัน ผู้ หลุดพ้นที่แท้จริงก็คืออาตมัน ส่วนในพุทธศาสนายืนยันชัด เป็นพระพุทธานุภาพในพระบาลีว่า สิ่งที่หลุดพ้น คือจิต และตัวตนคืออาตมันนั้นไม่มี ฉะนั้น ผมจึงเตือนอยู่เสมอว่า พุทธบริษัทต้องพุดให้ถูก ต้องพุดว่าจิต หลุดพ้น อย่าพุดว่าตัวตนหรือบุคคลหลุดพ้น เพราะมันไม่มี นี่เป็นความแตกต่างที่เข้ากันไม่ได้ ก็เลยยุติ การศึกษาปรัชญาอินเดีย

❓ อาจารย์ครับ ถ้าผมอ่านแล้วจำไม่ได้ อาจารย์เขียนไว้ว่า เวทานตะนี้เขาก็สอนให้ละในเรื่องโลกียธรรม

ต้องละสิ จะเข้าถึงอาตมันก็ต้องละโลกียธรรมที่เลว ๆ หยาบ ๆ เช่น ละกามารมณ์ ข้อนี้บางแง่เขา อธิบายดี เป็นคำอธิบายของสวามีเองที่อธิบายน่าฟังมาก ตอนที่อาตมันจะหลุดพ้นมาได้ก็ต้องหลุดพ้นจาก โลกียธรรม โดยเฉพาะคืออกามคุณ

❓ ถ้าหลุดพ้นได้จริง ๆ แสดงว่าเขามายึดอสังขตธรรม* ว่าเป็นตัวตน ใช่ไหมครับ

เขาพุดถึงน้อยมาก เรื่องอสังขตะ แต่เขาวางมีสิ่งที่เป็นตัวตนในชีวิตทุกชีวิตมีอาตมัน ตัวตนนั้นแหละ ทำผิด ทำถูกจนก้าวหน้า จนวิวัฒนาการ จนหลุดพ้นออกไป จนไม่มีแบ่งแยก จะเป็นของใหม่หรือของเก่าก็ ไม่รู้ เขาว่าถ้ามันแก่เต็มที จะหลุดพ้นก็เรียกว่ามหาตมัน เช่น มหาตมะคานธี (หัวเราะ) เมื่อเป็นมหาตมัน แล้ว หลังจากนั้นก็นั่นนนอนว่าไปสู่อบรมานัน เท่าที่ศึกษามานี้บ้างก็ได้รับความอย่างนี้

❓ ถ้าพ้นโลกียธรรมได้ก็แสดงว่าก็สามารถเป็นอริยบุคคลขั้นต้น ๆ ของเราก็ได้ใช่ไหมครับ

คงไม่ได้ เพราะมันมีอาตมัน เพราะมันไม่ละสักกายทิฏฐิ ถ้าเป็นโสดาบันต้องละสักกายทิฏฐิ ซึ่งเป็นศูนย์กลางหรือใจกลางของอาตมัน ตรงนี้แหละที่บัญญัติไว้เหมือนกัน คือเขาไม่มีละอิตตวาทุปาทาน เพราะเขาต้องการให้อาตมันนั้นแหละเป็นผู้ได้ เป็นตัวตนที่มีอยู่ตลอดเวลา จึงละอาตมันเสียไม่ได้ พุทธศาสนาต้องการให้ละอิตตวาทุปาทาน คือความรู้สึกว่ามีตัวตนเสียให้ได้ นี่ทำให้ต้องจัดไว้คนละพวกเลย

❓ แต่ของเราจะไม่มีตัวตนก็ตอนที่ละขั้นสูงขึ้นไปแล้ว ที่เป็นพระอรหันต์แล้ว ไซ้ไหมครับ ระยะเวลา ๗ มั่นก็ยังมีอยู่

เริ่มแรกก็ละบางส่วนดี เริ่มชุดเจาะเข้าไปจนเหลือน้อยเข้า ๆ จนหมดไปเอง สักกายทิฏฐิคือละอิตตวาทุปาทานในขั้นต้น ในขั้นต้น ๆ แต่เผชิญคำอธิบายไปอธิบายเหมือนกันเสีย เป็นละอิตตวาทุปาทานในขั้น ๕ เหมือนกัน ถ้าเป็นอย่างนั้น การละสักกายทิฏฐิของพระโสดาบัน ก็กลายเป็นพระอรหันต์ (หัวเราะ) ไป คนที่ไม่รู้เรื่องนี้ก็จะงงเพราะว่าในบาลีเป็นอย่างนั้น อธิบายการละสักกายทิฏฐิกับละอิตตวาทุปาทานเหมือนกัน ทุกตัวอักษร ละความสำคัญว่าตนว่ามีตนในขั้น มีขั้นในตน มีตนเป็นของขั้น นั้นเหมือนกัน แต่เรารู้ได้ทันทีว่าโสดาบันอยู่ในระดับที่ไม่สิ้นสุด ในระดับที่ไม่ถึงขนาด

❓ แสดงว่าสักกายทิฏฐิกับมานานุสัย ทั้ง ๒ อย่างนี้จัดอยู่ในหมวดอิตตวาทุปาทานเหมือนกัน

อยู่ในกลุ่มเดียวกันแต่ว่าคนละระดับ มานานุสัยมันใช้เป็นคำรวมเป็นขั้นที่พระโสดาบันจะต้องละขึ้นไปจนถึงพระอรหันต์ รวมเรียกมานานุสัย ต้องใช้คำเต็มว่า อหังการมมังการมานานุสัย คำอันยัตยารนี้เป็นที่รวมหมด พระโสดาบันก็ละตามส่วนเท่านั้น ละส่วนนอกส่วนหยาบ พระอรหันต์ละหมด

❓ ถ้าอย่างนี้แม้เขาจะละโลกียธรรมแบบของเขาได้ จะจัดให้เขาเป็นอริยบุคคลขั้นต้น ๆ ของเรา ก็ยากไซ้ไหม

ก็ไม่มีทาง ไม่มีทาง จะต้องเป็นอย่างของเขา ของเขาก็มีอริยบุคคล มีคำอรหันต์ใช้ด้วยเหมือนกัน

❓ ถ้าอย่างนี้อื่นดูธรรมนี้มีทางที่จะเข้ากับพุทธธรรมสนิท เหมือนกับที่อาจารย์ตีความคริสตธรรมได้ไหม

อ้อ นั้นเราพยายามที่จะให้กลมกลืนกัน ต้องผ่อนสั้นผ่อนยาวมาก ถ้าจะให้กลมกลืนกันก็ได้ แต่อย่าไประบุข้อจำกัดต่าง ๆ ใน (หัวเราะ) คัมภีร์ พูดกันถึงแต่ว่าพระเจ้าก็คืออย่างนั้น ๆ แต่เวทนานตะนี่ไปไกล ไม่มีพระเจ้าอย่างชนิดที่ต้องอ่อนวอนต้องอะไรกัน มีพระเจ้าเป็นพรหม เป็นปรมาตมันโน่น เป็นพระเจ้าที่สูงกว่าพระเจ้าทั่วไป ลัทธิเวทนานตะนี่ คำอธิบายมีส่วนที่น่าฟังมาก เกือบ ๆ ถึงพุทธศาสนา สวามีเขาเรียกว่า บ่อเกิดแห่งพระพุทธศาสนา คือเวทนานตะ และผมเข้าใจเอาเองว่าไม่มีใครเข้าใจที่คน หนังสือเล่มนั้นก็ควรอ่าน แต่ไม่มีใครอ่านที่คน บ่อเกิดแห่งมติพุทธศาสนา สวามี สัตยานันทปุรีแต่ง

๑) นอกจากอาจารย์จะอ่านหนังสือของสวามีแล้ว อาจารย์ศึกษาหนังสืออย่างอื่นอีกหรือเปล่า

ก็มีบ้าง ถ้ามันมีหนังสือเล่มไหนพูดถึงเรื่องนี้แล้ว ก็อ่านทั้งนั้น อ่านอย่างที่จะฟังดูว่ามีอะไรแปลกออกไปอีก และในที่สุดมันก็ไม่มีอะไรแปลกออกไปอีกก็เลยเลิกกัน หนังสือฝรั่งอธิบายผู้สวามีอธิบายไม่ได้ทั้ง ๒ ทศวรรษนั้น ฝรั่งก็มีอธิบายหลายคนมีหลายเล่ม สวามีเขาก็ออกหนังสืออะไรอยู่ตอนนั้น เป็นหนังสือภาษาไทยรายเดือน ของสำนักของแกเอง แกล้งเรื่องอย่างนี้อยู่มาก ในที่สุดเราก็ต้องระงับการอ่านเรื่องประเภทนั้น แต่จะฟังเหมือนกัน ถ้าเขาพูดคำประโยคไหนอะไรมาในฐานะที่ว่าระดับทุกซีได้ ฟังเหมือนกัน (หัวเราะ) แล้วดู ๆ ไปไม่เห็นมีเรื่องจะดับทุกซีได้ ก็เลยเลิก เดียวนี้มีหลักอย่างนี้เสียแล้ว แม้ในฝ่ายคัมภีร์ฝ่ายพุทธเอง ผมก็มารู้จักอย่างนี้ ไม่ต้องพูดถึงเรื่องฝ่ายนอกวงพุทธออกไป ยินดีจะฟังถ้ามันพูดมาน่าฟังเรื่องปรัชญาอินเดีย ผมจับมาประมาณ ๒๐-๓๐ ปี มีช่วงศึกษาจริงจังตอนแต่งพุทธประวัติระยะหนึ่ง แต่ก็ได้แค่นั้น ถ้าศึกษาละเอียดจริงต้องมากกว่านั้น หนังสือที่ใช้ของหลายคนหลายเล่ม ถ้าหนังสือเล่มไหนจะพูดถึงเรื่องธรรมะชั้นสูงทางปรัชญา มันจะมีทัศนะ ๒ นี้มาเป็นเครื่องเปรียบเทียบด้วยเสมอ หรือว่าเกริ่นเป็นบทนำ ถ้าเป็นปรัชญาหรือวิชาของฮินดูมันก็ต้องอันนี้เป็นบทนำทุกเล่ม

๒) ผมดูในจดหมายหรือว่าในตัวของอาจารย์ เห็นว่าอาจารย์ศึกษาต่อลงมาถึงนักคิดฮินดูรุ่นหลัง ๆ ด้วย อย่างวิเวกนันทะหรือรามกฤษณะหรือรพินทรนาถ ฐากูร หรือกฤษณมูรติ

ต้องมี ก็ต้องมีบ้าง เพราะว่าวิเวกนันทะนั้นแหละคือผู้เผยแพร่ฮินดูธรรมไปทั่วโลก วิเวกนันทะนั้นแหละเป็นอาจารย์ของสวามี สัตยานันทปุรี วิเวกนันทะภาคภูมิใจที่สุด ที่จะพูดว่าเขาเป็นลูกศิษย์ของรามกฤษณะ ซึ่งผมเอามาอ่านดูแล้ว (หัวเราะ) มันเป็นบ้าดี บ้าดี นี้เอง รามกฤษณะไม่ไหว มีอาการเพ้อคลั่งเหมือนคนบ้า แต่เขาว่ามาจากคำสอนธรรมะของพระเจ้า หนังสือนั้นมันต้องมีชุดหนึ่ง ๗ เล่ม เล่มหนึ่งว่าด้วยรามกฤษณะ แล้วก็ ๒ เล่มว่าด้วยวิเวกนันทะ ทั้งหมดนี้เป็นชุด *Complete Works of Vivekananda* เจ้าคุณลัดพลีฯ ซื่อให้ชุดหนึ่ง กฤษณมูรตินั้นที่หลังมาอีก นี่มันคนละอย่าง กฤษณมูรตินี้ไม่ได้เผยแพร่ลัทธินึงเลย และเขาจะเลิกคำว่าลัทธินึง เลิกคำว่าครู ให้เหลือเป็นความจริงของธรรมชาติ คล้าย ๆ กับเราพูดไม่ส่งเสริมลัทธินึง

๓) แต่ในจดหมายที่อาจารย์เขียนถึงเจ้าคุณลัดพลีฯ อาจารย์บอกว่า คำสอนของกฤษณมูรติก็เข้าทำนองเวทมนตร์ที่ยึดตัวชีวิตที่แท้ว่าเป็นตัวตน แต่ไม่ได้พูดออกมาเท่านั้นเอง

ไม่ใช่สิ นั่นจะพูดว่า ถ้าจะสงเคราะห์ในลัทธินึง มันก็พอจะจัดเข้าในเวทมนตร์ แต่จริง ๆ มันไม่ได้ดอง เพราะเขาไม่มีพระเจ้า ไม่มีคณะ ไม่มีลัทธินึง เขากระโดดไปไกลกว่าคำว่า พระเจ้า หรือ ระบบนั้นระบบนี้ซึ่งผูกพันอยู่กับพระเจ้า หรือกับครูบาอาจารย์ หรือกับธรรมะ ผมนึกถึงคำว่าเป็นผู้ปลดปล่อยอย่างยิ่ง ปลดปล่อยบางชนิดที่เรียกว่าไม่รู้จะไปเอาอะไร จะไปมีหลักเกณฑ์อย่างไร มันปลดปล่อยมากเกินไป จน

(หัวเราะ) ไม่รู้จะไปเอาอะไร พุทธศาสนาเรานี้ก็อาจจะใช้ได้นะคำว่า ผู้ปลดปล่อย คือปลดปล่อยจากโลกียะ ไปสู่โลกุตระ กฤษณมูรติก็คคล้าย ๆ อย่างนี้แหละ เขาใช้คำว่า เลิกผูกพันกับสำนักนั้น สำนักนี้ เป็นตัวเอง ศึกษาเอาจากความรู้สึกรู้สึกนึกคิดในภายในก็แปลว่าเพื่ออิสระ จะเรียกให้ถูก ก็เรียกว่าลัทธิปลดปล่อยอย่างอิสระ ถ้ามีสำนักก็ขึ้นอยู่กับสำนัก ต้องพูดตามหลักของสำนัก คือหลักของลัทธิ ซึ่งไม่ต้องตามความจริงของตัวเองในภายใน ที่มองเห็นแล้วก็พูดออกมาตามนั้น เปรียบคล้ายพุทธศาสนา (หัวเราะ) แต่ไม่เป็นพุทธศาสนา เป็นลัทธิอิสระในทางความคิด มีใครให้เทบผมมาตั้ง ๕ ม้วนใหญ่ ๆ ไม่เคยเปิดฟังเลย (หัวเราะ)

๑) อาจารย์รู้จักสวามี สัตยานันทบุรีได้อย่างไรครับ

เจ้าคุณลัดพลี เป็นคนพาไป เจ้าคุณลัดพลี เป็นคนรู้จักก่อนว่า เขามีสนทนาเรื่องแบบนี้นี่กันที่นั่น เขา มาชวนผมไป ที่หลังกัฏฐักคู้เคยกันขึ้น ครั้งแรก ๆ สนทนาที่บางลำภู ห้องแถวที่สวามีเช่าพักอยู่ ครั้งหนึ่ง ย้ายมาสนทนาที่ถนนสีพระยา เป็นบ้านใครหรือสำนักงานของใคร อยู่ชั้น ๒ พบกันอยู่หลายครั้ง ต่อมาผมก็ไม่ค่อยได้ติดตาม ไปอ่านหนังสือที่แกเขียนสะดวกกว่า นึกออกแล้ว แกออกหนังสือชื่อ *Voice of the East* ออกอยู่หลายเล่ม เป็นรายเดือน มีทั้งภาษาไทย และภาษาอังกฤษ ผมอยากจะทำว่า แกจะมองผมเป็นผู้ต่อต้านด้วยซ้ำไป

๒) อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์กรุณา กุศลาสัยนี้มีส่วนเกี่ยวข้องกับอาจารย์ในเรื่องการศึกษาทางด้านอินเดีย หรือเปล่า

ก็เรียกว่ามีส่วน ช่วยหาซื้อหนังสือดี ๆ ที่ว่าควรจะอ่านนะส่งมาให้ระหว่างไปอยู่ที่อินเดีย เมื่ออยู่ อินเดียเขียนถึงกันมากกว่า เมื่อกลับมาแล้วไม่ค่อยพบกัน เขาคงจะเข้าใจผิดว่าผมไม่ยินดีคบกับคนที่ลาสิกขา (หัวเราะ) เข้าใจผิดอย่างนั้น เข้าใจว่าเป็นอย่างนั้น

๓) แล้วกับอาจารย์กรุณารู้จักกันได้อย่างไรครับ ครั้งแรกนี้

อ้อ ก็อยู่ในชุดนั้นนะ ชุดที่ไปกับพระโลกนาถ อยู่ในชุดพระโลกนาถ ผมก็จำไม่ได้ ใครจะเขียนถึงใครก่อน ช่วงที่ติดต่อกันตอนอยู่ที่อินเดีย ติดต่อกันส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องงานหนังสือ หนังสืออะไรที่ดี ราคาถูก หนังสือของสมาคม Theosophy ให้ช่วยเลือกหาเลือกซื้อเล่มที่มีประโยชน์ ราคาไม่แพงส่งมาให้ เรามันทำอย่างคนจน ๆ ทำ

๔) เรื่องเกี่ยวกับปรัชญาอินเดียก็คงมีแค่นี้ครับ

นั่นแหละผมรู้น้อยมาก รู้ไม่ถึงงู ๆ ปลา ๆ ด้วยซ้ำไป แต่มันรู้ชัดลงไปอย่างหนึ่งว่า มันไม่ตรงไม่เฝงกับหลักพุทธศาสนา รู้ว่ามันลดลงไปชั้นหนึ่ง ไม่ขึ้นมาจนถึงขั้นสูงสุดยอด คือว่างตามแบบพุทธศาสนา เขายัง

ต้องการจะมีตัวตนอยู่ มีที่สุดจุดจบอยู่ที่ตัวตนถาวร ไม่ใช่จบที่มีความดับที่ถาวร ก็เรียนให้รู้หัวใจที่แตกต่างกัน อย่างนี้มันก็พอเสียแล้ว มันก็ไม่ว่าจะศึกษาไปทำไม เพราะมันใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ แต่รู้ว่ามันมากมายมหาศาล ปรัชญาอินเดียมากล้นทมิฬมากนิกาย แล้วก็มากมาย แล้วก็ไม่ได้ดับทุกข์ ตามแบบของพุทธศาสนา คือไม่มีเรื่องเช่นเรื่องอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาทโดยตรง ก็มีนิด ๆ หน่อย ๆ ถ้าอย่างนี้มันก็ไม่ใช่ว่าเรื่องดับทุกข์ตามหลักของพุทธศาสนา มันยังอดมีสิ่งที่สูงสุดเบื้องต้นที่มีอำนาจบันดาลสร้างสรรค์อะไรไม่ได้

* อสังขตธรรม คือ สิ่งที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง หมายถึงนิพพาน

แดนพุทธภูมิและโบราณคดี

๑ อาจารย์ครับ ตอนนี้อยากให้อาจารย์เล่าเรื่องไปอินเดีย ครั้งนั้นปรารถนาเหตุอะไรครับจึงได้ไป ผมทราบว่า ตอนแรกอาจารย์ก็จะไปเพียงเดือนเดียว แล้วอยู่ต่อมาอีก ๓ เดือน

ผมไม่ได้ตั้งใจจะไปร้อยเปอร์เซ็นต์ ก่อนหน้านั้นเคยปรารถนาไว้บ้าง มันคาบเกี่ยวกับเรื่องพงศาวดาร พุทธศาสนาและโบราณคดีที่เราสนใจอยู่ แต่แท้จริงแล้วตอนจะไป (๒๕๙๘) มันก็ไปด้วยความเคี้ยวเซ็ญ ชักชวน เจ้าขึ้นขอร้องให้ไป เป็นผู้ออกทุนออกค่าใช้จ่ายให้ ซื่อหนังสือกลับมาคราวนั้นคงเป็นเงินหลายหมื่น กะจะไปลังกาด้วย แต่เที่ยวเพลินจนจะครบ ๓ เดือน มันเหนื่อยที่สุดแล้ว เลยกลับ ความจริงลงไปถึงมัทราส แล้ว อิกไม่กี่มายน้อยก็ถึงแล้ว แต่มันรู้สึกไม่ไหว ก็กลับ สรุปแล้วมันก็ได้อะไรเป็นชิ้นเป็นอันทางจิตใจ ทางวัตถุได้หนังสือมา ๔-๕ หีบ

ไปคราวนั้น ไปถึงก็ไปดาร์จีลิงก่อน เพราะฤดูกาลบังคับ ซ้ำกว่านั้นมันจะหนาวเกินไป และก็สะดวก แก่การศึกษาเรื่องธูป เพราะที่นั่นชนชาวธิเบตมาก เป็นพ่อค้า เป็นกรรมกรอยู่ที่นั่น เคยอ่านพบในหนังสือ ว่าน้ำชาใส่เนยเป็นของดีของธิเบต ก็ได้พบที่ดาร์จีลิง พบทั่วไปหมด เอาทั้งน้ำชาและเนยใส่ลงไป ใน กระบอก (หัวเราะ) แล้วตำจนเข้ากันก็รินออกมากิน (หัวเราะ) ผมไม่กล้าลอง ได้แต่มอง มันเหมือนกับซี ะไรสักอย่างหนึ่ง แต่เขาบอกว่าดีที่สุดใน (หัวเราะ) ไปพบความหนาวที่ไม่เคยพบที่ไหน หนาวที่สุดที่เคยพบ ขึ้นไปอยู่บนยอดภูเขา ขึ้นไปด้วยรถจิป ไปดูอาทิตย์ขึ้นมาจากข้างล่าง ที่ ๆ เรายืนมันอยู่ระดับเมฆหรือเหนือ เมฆ พระอาทิตย์ค่อย ๆ ทะลุขึ้นมา สวยมาก (หัวเราะ) ไปดูพระอาทิตย์จากหลังเมฆ ได้ถ่ายรูปมา เหมือนกัน แต่คงเน่าหมดแล้ว มีคนบอกว่าวันที่ผมเห็นนั้นสวยขนาดกลาง มีบางวันสวยกว่านั้นมาก ใจของ อย่างนี้แหละนับว่าได้หลายอย่าง แต่ทางจิตใจไม่ค่อยได้อะไร มันรู้สึกประหลาด รู้สึกหัวกลับ (หัวเราะ) มัน รู้สึกไม่คุ้มกับพระคุณของพระพุทธเจ้า ที่อุตส่าห์มาถึงอินเดีย จะไหว้อย่างไร จะเอาหัวโขกพื้นสักหมื่นครั้ง มันก็ไม่คุ้มกับพระคุณของพระพุทธเจ้า เอาธูปเทียนมาจุดเท่าไรก็ไม่คุ้ม เห็นชาวธิเบตเขาไหว้ตามแบบธิเบต ก็นึกอยู่ในใจว่ามันคุ้มหรือ พวกธิเบตเขากราบอย่างที่เราเรียกว่าอัฐางคประดิษฐ์ ยืนขึ้น แล้วก็ทูลตัวลงเหยียดตัวไปข้างหน้าราบกับพื้นหมด แล้วค่อย ๆ ลากเข้าเข้าไปแล้วจึงคู้ตัวลุกขึ้นยืน ทำแบบนี้เรื่อย ๆ ไป เหมือนตัวทาก เขาทำตลอดเวลา วนไปรอบ ๆ เว้นเวลากินอาหาร เราก็จนปัญญาที่จะตอบแทนพระคุณของพระพุทธเจ้าได้โดยวัตถุโดยกิริยา ธูปเทียนที่เขาฝากไปจากเมืองไทย ผมก็เอาไปทิ้งถึงขยะหมด ไม่ได้บอกใคร เจ้าของฝากไปจะเสียใจ มันละลายตัวเอง จุดไปก็เหมือนหัวเราะเยาะตัวเองเหมือนไปล้อเล่น คณะที่ไปด้วยกันเขาไปไหว้กราบอะไรกันตามธรรมเนียม ผมขอแยกตัว ออกมานั่งชิมอยู่พักหนึ่ง ไปเห็นความใหญ่โตของพุทธคยา มันทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น เราจะไปเผาธูปเทียน จะเผาซี้อย่างสักเท่าไรมันก็ไม่คุ้ม

❓ ความรู้สึกนี้เกิดมาจากอะไรครับ

เข้าใจว่ามันเกิดจากสถานที่หรือความซาบซึ้ง (หัวเราะ) อาจจะเป็นเรื่องของความโบราณ ความศักดิ์สิทธิ์บ้าง (หัวเราะ) ความจริงอยู่ที่ไหนมันก็น่าจะเกิดได้ เพราะมันนึกคิดได้ คำนวณได้ แต่มันไม่พุ่งขึ้นมาในใจเหมือนกับอยู่ที่นั่น ที่นี้พอเป็นแบบนี้ที่พุทธคยาแล้ว ที่อื่นมันก็ไม่ประทับใจเท่าแล้ว มีแต่ซากอิฐซากหิน ที่ลุมพินีก็มีแต่เสาหลัก (หัวเราะ) ที่กุสินาราก็มีแต่วิหารพระนอน ที่พุทธคยาเป็นที่รวมของความรู้สึก เพราะพระพุทธรูปเจ้าที่นั่นมันปลุกความรู้สึกคล้าย ๆ กับว่าถ้าพระพุทธรูปเจ้าอยู่ก็อยู่ที่นี้

❓ ที่อาจารย์ตั้งใจจะไปหาร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนานั้น ได้เรื่องได้ราวไหมครับ

มันก็เพียงแต่ไปเห็นว่าสถานที่นั้นที่รับสมอ้างกับที่เราเคยอ่านในหนังสือ แต่ที่พุทธคยามีอำนาจอะไรอย่างหนึ่งที่อธิบายยาก รู้สึกถึงพระคุณของพระพุทธรูปเจ้ามากมายมหาศาลกว่าอยู่ที่นี้ ความจริงเวลาที่เรานึกที่อื่น มันก็นึกได้มหาศาลเหมือนกัน แต่มหาศาลทางเหตุผล ไม่ได้มหาศาลทางอารมณ์ ความรู้สึก แล้วครานั้นมันเกิดความคิดชนิดที่ว่าพระพุทธรูปเจ้าอยู่ในตัวเรา เมื่อเกิดอย่างนี้ก็เลยกลายเป็นเรามาหาสิ่งที่มีอยู่ในตัวเรา บ้าซัด ๆ (หัวเราะ)

❓ ทำไมอยู่ถึง ๓ เดือนครับ

ตามสบาย แล้วแต่เจ้าขึ้น เทียบไปตามโบราณสถานที่เขาเขียนไว้ พิมพ์ไว้แล้วในหนังสือนำไปเที่ยว ไปกันตามสบายไม่มีอะไรบังคับ กลางคืนก็พักตรงนั้น ตรงนี้ ไม่ได้ติดต่อกับอะไรไว้ล่วงหน้า ซุกซลัก แต่ก็กลายเป็นสนุกไป แรกสุดก็ไปพักที่สมาคมมหาโพธิ์ที่กัลกัตตา แล้วออกตระเวนรอบอินเดีย แล้วก็กลับมาที่มหาโพธิ์ ขึ้นเครื่องบินกลับ

พักอยู่ที่สมาคมตั้งเกือบเดือนหนึ่ง เทียบตามร้านหนังสือ โดยมากรู้สึกว่าที่กัลกัตตาจะมีร้านหนังสือมากกว่าที่ไหนหมด วันนี้ไปร้านนั้น วันนั้นไปร้านโน้น ส่วนใหญ่ก็ซื้อหนังสือโบราณคดีมากกว่าเพื่อน แล้วก็หนังสือพระไตรปิฎกภาษาอังกฤษ หนังสือปรัชญาอินเดีย ตอนนั้นผมกำลังบ้าโบราณคดี เสาะหาหนังสือโบราณคดีเฉพาะที่เกี่ยวกับศรีวิชัย เยอะแยะไปหมด บางเล่มที่ต้องการหาซื้อในร้านไม่ได้ มันขาดคราวแล้วเป็นส่วนมาก ก็ไปตามห้องสมุด ไปขอคู่มือเกี่ยวกับศรีวิชัย หนังสือที่เขาขายก็เป็นหนังสือใหม่ ๆ ที่เขียนทีหลัง หนังสือของ ดร.มะขุมทาร์ ที่เขียนเกี่ยวกับศรีวิชัยชื่อมาทั้งชุด (หัวเราะ) คนเขียนเป็นโปรเฟสเซอร์ทางโบราณคดีที่มีชื่อเสียงมาก อุตสาหกรรมรวมไว้ละเอียดยลลอบ เก็บมาจากบันทึกของจีนบ้าง ของอาหรับบ้าง

คณะเราเดินทางเหมือนกับธุดงค์ พักบ้านพักบ้าง พักบนรถไฟบ้าง ถ้ามองจากรถไฟพาที่พักไม่ได้ ก็จัดหาที่พักตามมีตามได้ ครั้งหนึ่งลงรถไฟที่เมืองปัตตะนะ คุณสีลันันท์บอกรู้จักกับพระธูปรูปหนึ่งที่

เข้าบ้านคนมั่งมีคนหนึ่งอยู่ ค่ำแล้วก็ไปถามหา พบบ้าน แต่เจ้าของบ้านไม่อยู่เสียอีก พระองค์ที่ว่าเช่าที่พัก เจ้าของบ้านก็ไม่อยู่ กลายเป็นต้องพักที่โรงเลี้ยงม้า เอาเสื่อเอาอะไรปูแล้วก็นอน ลูกขึ้นเข้าที่ไหนได้ ที่ปูเสื่อทับนั้น ขี้ม้าทั้งนั้น (หัวเราะ) เรียกว่าจุดจุกแท้ ๆ ต่างคนต่างก็มีมุ้งของตัวเอง ค่อยยังชั่วหน่อย ปรากฏว่าน้องชายของเจ้าของบ้านนั้นเป็นนักโบราณคดี แกเอาหนังสือที่น้องชายของแกแต่งมาให้ผมเล่มหนึ่ง เรื่อง *สุกรกันทะ* อาหารมื้อสุดท้ายของพระพุทธเจ้า นั่นแหละเป็นเหตุการณ์สุดท้ายที่แปลกที่สุด แกยืนยันว่าเดี๋ยวนี้ยังเรียกกันว่าสุกรกันทะ ดูจากที่อธิบายลักษณะต่าง ๆ แล้ว ก็จะต้องเป็นหัวตันบุกชนิดหนึ่ง บุกมีหลายชนิด ชนิดที่เป็นหัวกินได้ ตามชายทะเลมีมาก เขาไปขุดเอาหัวมากินกัน ต้นคล้าย ๆ บอน แต่ใบมีแฉกมาก ต้นเอามาแกงส้มได้ ที่แหลมชุยแถวพุมเรียงมีมาก เขาเอาหัวมาทำแป้งบุก ก็คือแป้งไม้เท่าที่ซื้อขายราคาแพงมาก เพราะต้องสั่งเข้ามาจากเมืองจีน เขาเอามาทำขนม หรือเวลาคนไข้กินอะไรไม่ได้ เขาก็เอาแป้งบุกขงให้กินขึ้น ๆ ทำให้มีแรง

? อาจารย์ไปพักเมืองฤๅษีเทศด้วยหรือเปล่าครับ

ไป แต่ไม่ได้พัก พวกสวามีทั้งหลายชวนให้พักแต่พวกเราไม่ได้พัก มีแปลกที่ว่าสวามีศิวานันทะ หัวหน้าใหญ่ของที่นี่ พอเห็นผมเดินเข้าไปกับคณะ เห็นผมเป็นพระกับพระอีกองค์หนึ่ง แกลุกขึ้นจากเก้าอี้พนมมือขึ้นว่าพุทฺธัง สรณัง คัจฉามิ ทำให้เรานึกว่าแกเล่นตลก หรือว่ารวมเอาพระพุทธเจ้าเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาฮินดูที่แกถืออยู่ แกอยู่ในคณะเดียวกับวิเวกนันทะเหมือนกัน แต่ว่าสอนไม่เก่งเหมือนสังฆยานันทะ แต่ก็พิมพ์หนังสือเล่มเล็ก ๆ ที่แกเขียนขึ้น แล้วก็ขาย ทำยาขายด้วย มีแจกบ้าง ได้ความว่าเมื่อหนุ่ม ๆ เคยมาขายยาที่สิงคโปร์ มลายู พออายุมากก็กลับไป บวชเป็นสวามี ควบคุมสวามีเด็ก ๆ ทั้งหมด อยู่ฝั่งแรกที่ไปถึง ถ้าข้ามไปอีกฝั่งหนึ่งนั้นเป็นพวกสวามีที่อยู่กันอย่างอิสระ ก็ไม่ได้คุยสนทนาเรื่องลึกซึ้งอะไร เวลาที่จวนค่ำแล้ว แกก็ให้หนังสือ คณะเราก็กินบุญบ้าง ดูจะพอใจ (หัวเราะ) ทุกแห่งในอินเดีย ถ้าให้สวดสวดจะพอใจมาก ถ้าคุยก็คุยเรื่องโยคะแบบฮินดู เราก็มารู้จะเอาไปทำอะไร

? อาจารย์ใช้ภาษาอังกฤษหรือครับ

ถ้าพูดเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็พูดภาษาอังกฤษ ถ้าพูดมาก ๆ พูดลึกซึ้งก็ให้คุณกงช่วยแปล มีวันหนึ่งเขาให้ผมพูดปราศรัยเนื่องในโอกาสอะไรอย่างหนึ่งที่สมาคมมหาโพธิ ผมเขียนให้คุณกงช่วยแปล เสร็จแล้วช่วยอ่านเลย (หัวเราะ) พวกนั้นเขาคคล้าย ๆ จะรู้ว่าเราทำอะไรกันอยู่ในเมืองไทย เห็นต้อนรับพิเศษกว่าธรรมดา เขาขอเลี้ยงอาหารตลอด เราไม่รับ ขอรับแต่เมื่อเช้า เมื่อเพลหาเอาตามร้าน ดูเขาจะเอาอกเอาใจ แม้จะเอาอาหารเนื่อมากินกัน เขาก็ไม่ว่าอะไร (หัวเราะ) ธรรมดาเขาถือมังสวิรัตินั่น ผมสนใจแหมเป็นพิเศษ แหมที่นั่นก็พลอยมังสวิรัตินั่นไปด้วย เอาขนมปังปังยังไม่ทันจะทานเนยโยนให้ วิ่งตะครุบเลย (หัวเราะ) มังสวิรัตินั่นถึงแมงตัวโต ๆ และก็อ่อนด้วย เราสมัครไปเที่ยวอย่างอิสระที่สุด ไม่ต้องคำนึงถึงเรื่องอาหาร มีอยู่วันหนึ่ง ฉันเข้า

กาแฟคนละถ้วยกับขนมอะไรชิ้นหนึ่ง แล้วไปขึ้นภูเขากัน (หัวเราะ) แถวเมืองราชคฤห์ ภูเขาเวภาระ ที่นั่นมีแต่กระจับ ก็เลยซื้อกระจับกินกัน กระจับต้มบ้าง กระจับดิบบ้าง วันนั้นก็ได้กินกระจับดิบแทนน้ำ กระจับต้มแทนข้าว (หัวเราะ) ไปอย่างนั้น มันไม่มีปัญหาเลย เพราะมันไม่รู้จะไปเรียกร้องเอาจากใคร ต่างก็สมัครใจกันเอง

? อาจารย์สังเกตชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรหรือเปล่าครับ

ทุกหนทุกแห่งที่ผ่านไปก็ศึกษาสังเกตไปเรื่อย ๆ ที่ยากจนก็จนมาก ที่มั่งมีก็เหมือนอยู่บนนิมาน ช้าง ๆ ตึกของคนมั่งมีเต็มไปด้วยขอทาน บาทวิถีเต็มไปด้วยขอทาน รู้สึกว่าเต็มที เหมาะสำหรับจะดูทีเดียวก็พอ ไม่เหมาะสำหรับจะอยู่ มันมีแต่ภาพที่น่าเศร้า ขอทานมากเกินไป วัวก็มาก สกปรก ผู้หญิงที่สวยก็พันธุ้แคชเมียร์ซึ่งมีน้อย ที่ดาร์จีลิง ผู้หญิงชาวบ้านก็ดำ ๆ อย่างนิโกรบ้าง ตัวดำ ๆ ทั้งนั้น นุ่งห่มไม่มีดี เราไม่ชอบการนุ่งห่มแบบนั้น ตรงท้องก็เปิด พันไปพันมา ตรงหลังก็เปิด พวกแขกซิกข์พันธุ้แท้ ๆ สวยทั้งผู้หญิงผู้ชาย ซิกข์หนุ่ม ๆ บางคนไฉ้ผมมวยเหมือนกับภาพพระกฤษณะที่เขาพิมพ์ขายกัน แล้วผู้หญิงก็สวย แต่อินเดียทั่วไปไม่ใช่อย่างนั้น ล้วนแต่ดำ ร่างใหญ่ก็มี ร่างเล็กก็มี ล้วนแต่ดำไปหมด

? อาจารย์ครับ พระพุทธเจ้าของเราเป็นพันธุ้ไหนครับ

ความเห็นของผมไม่เหมือนใคร ผมคิดว่าจะพันธุ้เหลือง พันธุ้พวกออสเตรเลียมากกว่าจะเป็นพันธุ้มองโกลอยด์ เพราะถ้าเป็นมองโกลอยด์ จะต้องเหมือนกับทิเบตหรือญี่ปุ่น ตาเล็ก ๆ หยี ๆ ไม่เปิดโต แต่รูปร่างพระพุทธเจ้าตามสันนิษฐานไม่ใช่อย่างนั้น แล้วพระพุทธเจ้าก็ไม่เป็นฝรั่งจ๋า ที่มาจากเปอร์เซีย อย่างพวกเผ่าอารยัน เป็นไปไม่ได้ เราเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นชาวเนปาล มีลักษณะผิวเหลือง สูงโปร่ง จมูกงุ้มน้อย ๆ ไม่ใช่พันธุ้คอเคเซียนแบบฝรั่ง หรือมองโกลอยด์แบบทิเบต ผมคิดว่าคงจะเป็นออสเตรเลียซึ่งเป็นพันธุ้เดียวกับเนปาล กับเขมร กับกระเหรี่ยงนี้แหละ คนไทยก็พันธุ้นี้ เขาฮากันใหญ่ โดยเฉพาะท่านสุภัทระ เขาไปคุยให้คุณคึกฤทธิพิง ได้ยินว่าคุณคึกฤทธิพิงบอกว่า อ้ออะไร ๆ ก็ให้เป็นไทยไปเสียทั้งนั้น (หัวเราะ) เดียวนี้หมดปัญหาเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าเป็นชาติอะไรก็ได้ (หัวเราะ) ท่านจะเกิดที่ไหนก็ได้ จะเป็นอะไรก็ได้ ไม่รู้ไม่ชี้ รู้แต่ว่าสอนให้ดับทุกข์ได้อย่างไร ถ้าดับทุกข์ได้ก็เลื่อมใส

? อาจารย์ครับ ภาพหินสลักพุทธประวัติชุดที่ยังไม่มีรูปพระพุทธเจ้านั้น อาจารย์ได้มาคราวไปอินเดียนี้หรือครับ

โอ้! มันหลายทิศหลายทาง ต้องลงทุน ต้องเที่ยวติดตาม พยายามสุดเหวี่ยงเท่าที่จะหามาได้จากหนังสือ จากตัวจริง จากของจริง จากที่ไปอยู่ที่ประเทศอังกฤษ ทางพิพิธภัณฑ์เขาเอื้อเฟื้อมาก เราแสดงความจำนงอยากจะได้ภาพอะไร เขาก็จัดให้เจ้าหน้าที่ส่งมาให้ แล้วก็คิดเงินเหมือนกับค่ารูปธรรมดา หิน

สลักที่ดี ๆ คงหายไปมาก เป็นของส่วนบุคคลคงหายไปด้วยการซื้อขายต่อ ๆ กันไป เมื่ออังกฤษมาปกครอง อินเดียชั้นอังกฤษทำอะไรได้ตามพอใจ ประชาชนไม่รู้เรื่อง สิ่งเหล่านี้รัฐบาลก็ยังไม่รู้ ไม่มีเวลาสนใจเรื่องเหล่านี้ ชาวบ้านที่ยงวัดเทียวซูด เจอก็เอามาขาย ขายฝรั่งเป็นส่วนตัว เจ้าหน้าที่ของบริษัทอีสต์อินเดีย นั้น (หัวเราะ) ซ้อมมาก ส่วนมากมันไปตกอยู่ที่ British Museum ผมก็ขอร้องให้เขารวบรวมให้ แต่ที่สูญหายไปเลยก็คงไม่น้อยเหมือนกัน

๑? ที่ไปอินเดียคราวนั้นไปหาจากไหนบ้างครับ

ที่สาญจี นั้นถ่ายเอง มันมีดีกว่าที่เขาพิมพ์ลงในหนังสือ ที่พุทธคยา ก็มีบ้าง ส่วนในพิพิธภัณฑสถานอินเดีย มิวเซียมนั้นของยุคการทูตทั้งหมด เขารื้อมาจากในดงในป่ามาไว้ที่นั่น แล้วก็มีส่วนแห่งอีกเล็ก ๆ น้อย ๆ เรา จะเอามาปั้นจำลองใหม่ ถึงแม้พอเป็นเค้าเงื่อนก็พอทำได้ สำหรับที่สาญจี โดยมากมันอยู่บนเสา เสาใหญ่ ๆ เสาประตูทุกด้าน มันสลักภาพเหล่านี้ไว้เป็นตอน ๆ ประตูกุศินัน ประตูกุศินี้ ประตูกุศินัน อยู่ที่เขาประตูเป็นส่วนมาก ส่วนที่การทูตนั้นมีที่รั้วหรือมันจะอยู่ในอะไรก็รู้ไม่ได้ เพราะมันเอาชิ้นกลมมาติดไว้ในอาคารใหม่ แต่ก่อนจะอยู่ยังงี้ก็ไม่รู้ เจ้าหน้าที่บอกว่าที่เหลืออยู่ถึงปัจจุบัน เราเก็บมาได้ประมาณ ๒๕ เปอร์เซนต์ ๗๕ เปอร์เซนต์ ไม่รู้มันหายไปไหนแล้ว

๒? ของสวนโมกข์เองนี้ได้มาจาก British Museum สักกี่เปอร์เซนต์ครับ

น้อยมาก น้อยกว่าที่เอามาจากอินเดีย ได้มาสัก ๑๐ เปอร์เซนต์เท่านั้น ชุดอมราวดีได้จากพิพิธภัณฑสถานที่มีทราส เขาขนจากที่เดิมไปใส่ไว้ในพิพิธภัณฑสถานที่มีทราส ที่เดิมเขาทำเขื่อน น้ำท่วม โบราณสถานแห่งนั้นจมอยู่ใต้น้ำแล้วเดี๋ยวนี้ ก็เลยไปดูเอาจากที่เขาขนไปไว้ในพิพิธภัณฑสถานแล้วไปถ่ายรูป กับบางรูปที่เขาถ่ายไว้ก่อนถ่ายไว้ชัดเจน ถ่ายไว้สวย ที่มาปั้นใหม่ ปั้นไว้สมบูรณ บางรูปเลยสวยกว่าเก่า โดยเฉพาะรูปเทวดาเชิญพระโมลีขึ้นสวรรค์

๓? อาจารย์ตั้งใจตั้งแต่แรกใช้ใหม่ครับว่าจะเอามาเป็นตัวอย่างสำหรับปั้นแบบนี้ จึงได้เตรียมกล่องหรืออะไร ๆ ไปเพื่อการนี้

(หัวเราะ) มันก็ทุกอย่างแหละ ผมเคยเห็นในหนังสือก่อนแล้ว ผมเคยเห็นในหนังสือว่ามีอยู่ประเภทหนึ่งที่ไม่มีพระพุทธรูป แล้วก็มีความรู้ว่ามันเป็นรุ่นเก่า ก่อนจะมีพระพุทธรูป พ.ศ. ๖๐๐ จึงเริ่มมีพระพุทธรูป แล้วก็อยากรู้เรื่องก่อนมีพระพุทธรูปให้มันสมบูรณ จึงรวบรวมขึ้นมา ยังไม่มีโรงหนัง* ยังไม่ได้ทำโรงหนัง แต่มันอยากรู้ มันรวบรวมเอาไว้ อยากรู้ก็เตรียมมาด้วย สำหรับจะทำไว้เป็นหลักเป็นฐานขึ้นที่ไหนสักแห่ง ก็พอดีสร้างโรงหนัง ก็ไปติดที่ฝาผนังโรงหนังจะสะดวกกว่าอย่างอื่น

๔? อาจารย์ครับ สรุปว่าไปอินเดียได้ประโยชน์อะไรบ้าง

หุยมหิม ๆ มากมาย ที่สำคัญก็คือไปเกิดความรู้สึกว่า เราไม่สามารถจะตอบแทนพระคุณของ พระพุทธเจ้าได้ ด้วยการกราบไหว้บูชา ด้วยวัตถุรูปเทียน แล้วก็ไปได้ภาพชุดพุทธประวัติที่ว่าที่ยังไม่มี กับ ได้หนังสือหลายหีบ (หัวเราะ)

คราวหลังไปก็ไม่มีอะไรจะเล่า เจ้าคุณวัดไทยพุทธคยานิมนต์ไปร่วมในการผูกพัทธสีมา เขาจัดให้ผม เป็นพวกที่มีเกียรติ ไปเป็นเกียรติ ใช้งบประมาณหลวง ไม่มีเวลาไปเที่ยวไหน ไปร้านหนังสือแห่งหนึ่ง ไปซื้อ รัยบัยัมมารูปหนึ่ง (หัวเราะ) ที่เคยเล่าแล้วใช่ไหม ไม่ได้ไปทำอะไรมากนักนอกจากสวดกรรมวาจาถอน สีมารอบหนึ่ง

๑๒ ต่อไปนี่อยากจะขอให้ท่านอาจารย์เล่าเกี่ยวกับที่อาจารย์เล่นทางโบราณคดีอยู่พักหนึ่งนะครับ อยาก ทราบว่า มูลเหตุมาอย่างไร แล้วอาจารย์มาเล่นพวกนี้ได้ยังไง ทำไมถึงเลิกไปในตอนหลัง อยากให้เล่าเกร็ด ๆ ไร่ให้ด้วยครับ

สำหรับผมก็ต้องพูดว่า เข้ามาเกี่ยวข้องกับโบราณคดี สมัยที่ผมเป็นครูสอนนักเรียนอยู่ที่วัดพระ บรมธาตุไชยาเมื่อพรรษาที่ ๔ ปี ๒๕๓๓ ระหว่างจำพรรษาอยู่ที่วัดพระธาตุ มีเจ้าหน้าที่โบราณคดีคนนั้นคน นี้ โดยเฉพาะหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์เขามา มาจัดมาทำพิพิธภัณฑ์ ดำริกับท่านพระครูโสภณเจตสิกaram (เอียด) ท่านก็รวบรวมสิ่งของไว้เป็นส่วนตัวแยะ ซึ่งต่อมาก็ยกให้พิพิธภัณฑ์ แล้วผมก็ได้ยินได้ฟังเขาพูดกัน เรื่องนั้นเรื่องนี้เรื่องโน้น ฟังดูเรื่องมันก็น่าสนใจจนในที่สุดจับเค้าเงื่อนเรื่องศรีวิชัยอย่างใหญ่โต อย่าง มโหฬาร อย่างมีเกียรติ ก็เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง (หัวเราะ) ที่จะต้องสนใจบ้าง เพราะว่าเป็นบ้านเกิดเมือง นอน นี้ก็พลอยเข้าไปดูเข้าไปศึกษาสังเกต เข้าไปออกความคิดความเห็น มันเป็นเรื่องก่อหวอดตั้งแต่นั้นมา แล้วผมก็มีนิสัยชนิดที่ทำอะไรก็มักจะเอากันจริง ๆ ก็เป็นบ้าไปพักหนึ่ง (หัวเราะ) บ้าไปพักหนึ่ง จนกระทั่ง พิมพ์หนังสือเรื่องโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอนขึ้นมา ความสนใจมันก็มีขนาดนั้น ได้ฟังของเขาบ้าง ได้ สังเกตเอาเองบ้าง อะไรบ้าง

๑๓ ก่อนหน้าที่อาจารย์จะได้ทำหนังสือแนวสังเขปโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอนนั้น อาจารย์ได้แนวจะสำรวจ ศึกษาจากไหน**

หนังสือของดร.ควอริทซ์ เวลส์ นักโบราณคดีชาวอังกฤษ *Towards Angkor* เป็นหนังสือเล่มแรกที่ เราอ่านเมื่อสนใจในเรื่องศรีวิชัย เรื่องการเดินทางจากตะกั่วป่าถึงไชยา เขามาอ่านดูกลายเป็นเรื่องสนุก เรื่องเบ็ดเตล็ดมีมากในหนังสือเล่มนั้น หมายความว่าจากอินเดียแล้วก็ข้ามแหลมมลายูที่ตะกั่วป่าแล้วมุ่งไป ยังเขมร แกะเข็้อย่างนั้น ก็ใช้คำว่าสะกดรอย หรือตามรอย ตามรอยชาวอินเดีย ออกจากอินเดียตรงไปสู่ เขมร หนังสือเล่มนั้นสนุกมากเลย แล้วเราก็เลยค้น (หัวเราะ) ค้นหา สังเกต อะไรตามที่เขาเคยเขียนไว้ ซึ่ง

มันก็ไม่สมบูรณ์นักหรือไม่ถูกต้องทั้งหมด แต่มันก็มีส่วนมาก แล้วตอนที่เกี่ยวกับไชยานี้เขาเขียนไว้วิจิตรพิสดาร (หัวเราะ) ระบุเรื่องนั้นเรื่องนี้ในไชยามาก ก็เลยสนุก เราชักเชื่อบ้าง ไม่เชื่อบ้าง แล้วแต่ความรู้สึก

๑ อาจารย์เคยไปพบสมเด็จพระยาตำราฯ นั้นมีเรื่องอะไรเป็นเหตุหรือครับ

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์เป็นผู้ชักนำให้ได้พบกัน ไปเล่าเรื่องชาวเพ-ลาถวาย เพราะมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งเขาเชื่อว่า ที่เขาเพ-ลาถนั้นอาจจะเป็นเมืองไชยาเก่าก็ได้ เขาเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าเมืองไชยยา (หัวเราะ) ตามเสียงชาวบ้าน ซึ่งก็คือ ไทรยา ต้นไทรที่เป็นยานั่นเอง แล้วก็มีคนเฉลียวใจว่า อาจจะเป็นเมืองไชยาเก่าก็ไปดูแล้วก็ไม่เห็นมีอะไร เป็นภูเขาธรรมชาติเป็นทิวล้อมด้วยภูเขา เขาเลยใช้เป็นที่ตั้งกองช่างป่าเข้าไปในนั้น แล้วก็รักษาไว้ได้จนกว่าจะทำคอกเสร็จจึงตั้งคอกเข้าคอก

๒ อาจารย์อ่านหนังสือของท่านหรือเปล่าครับ

อ้าว อ่านซิ พยายามอ่านทุกเล่มของท่านที่เกี่ยวกับโบราณคดีในภาษาไทย ไม่มีหนังสืออะไรจะน่าสนใจเท่าหนังสือของท่าน แต่ตอนนั้นหนังสือประเภทนี้ก็มีไม่กี่เล่ม จำได้ว่าเล่มแรกก็อ่านตำนานพุทธเจดีย์ในประเทศสยาม แนวอื่นของท่านไม่ค่อยได้อ่าน เรื่องบ้านเมืองเรื่องปกครองอะไรไม่ค่อยได้อ่าน ประวัติพุทธศาสนาอ่านบ้าง เกี่ยวกับลังกาอะไรนั้นก็ได้อ่าน

๓ จากหนังสือโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน ดูเหมือนอาจารย์ออกไปสำรวจหลายแห่ง อาจารย์เริ่มอย่างไรครับ

ไม่มีการเริ่ม เวลาว่างเหมาะที่จะไปที่ไหนก็ไปที่นั่น ไกล ๆ ก็แค่เวียงสระ ซึ่งมีแต่โบราณวัตถุสมัยหินทรายแดงทั้งนั้น ที่นั่น ดร.ควอริทซ์ เวลส์ได้พบพระพุทธรูปท่าฝ่ามือ ลักษณะเหมือนของคุปตะ แต่เป็นของเล็กใส่กระเป๋ามาจากอินเดียก็ได้ แต่ก็แปลกที่เป็นหินทรายแดง อินเดียไม่เคยปรากฏทำอะไรด้วยหินทรายแดง เขาทำด้วยก้อนดินเผา ที่ตะกั่วปากก็เคยไป ไปหลายแห่ง ไปรดก็ได้ไปรด ต้องไปเรือก็ไปเรือ ตามโอกาสเรื่องอาณาจักรศรีวิชัยนี้ หลายคนก็ไม่เห็นด้วยกับ ดร.เวลส์ จึงแบ่งเป็น ๒ ค่าย ค่ายที่ว่าต้องอยู่บนแหลมมลายู แถวไชยาลงไป นี่ก็เป็นอีกค่ายหนึ่ง พวกนี้ถือตามความเห็นของดร.มะซุมทาร์ชาวอินเดียผู้เป็นนักคิดค้นคว้าเรื่องบนแหลมมลายู ดร.เวลส์ก็เดินตามความคิดของดร.มะซุมทาร์ กับอีกหลายคน ส่วนอีกค่ายหนึ่งก็มีศาสตราจารย์ฮอร์จ เซเดส์ (หัวเราะ) เป็นผู้นำเสนอว่าอยู่บนเกาะสุมาตรา แต่ถ้าไปดูพื้นที่กันแล้ว มันก็ไม่ค่อยมีอะไร ที่ปาเล็มบัง ไม่ค่อยมีอะไร ผมเชื่อว่าเกือบทุกแห่งบนแหลมมลายูนี้เคยเป็นศูนย์กลางความรุ่งเรืองของศรีวิชัย ทั้งที่ไชยา ทั้งที่นครขุ ทั้งที่เกดาร์ สมเด็จพระยาตำราฯ ก็ดูท่านจะมีความเห็นอย่างนี้ว่าเขามาจากอินเดีย ที่แรกก็ตรงเมงมาที่ตะกั่วปากแล้วข้ามมาที่ไชยา แล้วค่อย ๆ เลื่อนลงไป ทางใต้ทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่งไปเขมร ทางตะวันออก ผมสังเกตดูโบราณวัตถุที่พบที่ไชยา มีลักษณะเหมือนอินเดีย

มากกว่าที่อื่น ที่อื่นก็เป็นพื้นบ้านมากขึ้น ๆ โดยเฉพาะที่บาหลี่ ไม่มีเค้าหน้าของอินเดียเหลืออยู่เลย เรื่องพวกนี้เป็นสมมติฐานที่ต้องเปลี่ยนไปตามหลักฐานที่ขุดค้นพบใหม่ ๆ การติดตามเสียเวลามาก ต้องใช้เวลาพอ ๆ กับศึกษาพระไตรปิฎกทั้งหมด เราเลยเลิก ไม่มีเวลาพอ เหมือนที่เคยเล่าแล้ว สรุปว่าโบราณคดีไม่มีประโยชน์สำหรับความดับทุกข์

❓ อาจารย์ครับ การศึกษาโบราณคดีนั้นมันสนุกตรงไหน บางคนจึงได้ทุ่มเทแบบหลงใหลได้

ผมมันไม่มีอะไรดอก เรื่องโบราณคดีมันยังน้อยกว่าสมัครเล่นเสียอีก มันเป็นเรื่องบ้านเกิดเมืองนอนก็สนใจบ้างเป็นธรรมดา ส่วนใหญ่มันเพลินเพราะเป็นของแปลก ได้ยินของแปลกของใหม่เกี่ยวกับบ้านเกิดของตัวเอง พบหลักฐานทางจีน ภาษาอาหรับ อาณาจักรซุมสุตซีหรือสิบู่ซาอะไรพวกนี้ ส่วนนักโบราณคดีตัวยงที่ถึงขนาดหลงใหลนั้น ก็คงสนุกกับการสันนิษฐานตามเหตุผล หลักฐานที่ค้นพบ ทั้งโบราณวัตถุ โบราณสถาน หลักฐานเอกสาร เรื่องทางภูมิศาสตร์มันต้องดึงมาหมด ประกอบเป็นแนว คิดว่าควรจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่งมันก็เป็นงานมีเกียรติ ความอยากมีชื่อเสียง ได้ค้นพบ ได้เสนอในที่ประชุม แล้วก็คงได้เงินเลี้ยงชีวิตด้วย ที่เล่นกันจริง ๆ จัง ๆ ก็คงแบบนี้

* คำว่าโรงหนังในที่นี้ หมายถึงตึกหลังใหญ่ที่สร้างขึ้นเพื่อการสอนธรรมะด้วยภาพเขียนและภาพปั้นในส่วนโมกข์

* คำถามนี้เป็นของ**ครูภิญโญ ภิญโญศิริกุล** นักโบราณคดีท้องถิ่นของไชยา ซึ่งกรุณามาร่วมสัมภาษณ์เกี่ยวกับเรื่องโบราณคดี

คริสต์ศาสนาและอิสลาม

❓ อาจารย์ครับ อาจารย์ศึกษาคริสต์และอิสลามอย่างไรครับ

มันก็ตามหลักทั่วไป ถ้าจะศึกษาคริสต์ศาสนาก็ตั้งต้นจากไบเบิล ถ้าจะศึกษาอิสลามก็ตั้งต้นจากอัลกุระอ่าน

❓ อ่านโดยละเอียดหรือครับ

(หัวเราะ) อ่านไบเบิลละเอียดกว่าอ่านอัลกุระอ่าน แต่จะเรียกว่าละเอียดที่สุดก็คงจะไม่ได้ (หัวเราะ) เพราะว่าเรามันไม่มีข้อผูกพันอะไร อ่านเท่าที่ต้องการจะอ่าน เกิดความรู้สึกเปรียบเทียบอยู่ในใจเสมอ ว่าข้อนี้มันตรงเรื่องราวหรือหลักเกณฑ์ในพุทธศาสนาอย่างไร จนถึงกับเอามาพูดในลักษณะเปรียบเทียบ เป็นเรื่องสมัครเล่น มากกว่าที่จะเอามาเป็นเรื่องดับทุกข์ เป็นเรื่องเปรียบเทียบเพื่อทำความเข้าใจกัน ไม่ต้องรังเกียจกันมากกว่า

❓ การกระทบกระทั่งระหว่างชาวพุทธกับชาวคริสต์ในสมัยที่อาจารย์ตั้งสวนโมกข์ใหม่ ๆ มีหรือไม่ครับ

ไม่ปรากฏ ชาวคริสต์เขากำลังเผยแพร่กันตามความประสงค์ของเขา ประชาชนคนไทยก็ถือว่ารัฐบาลไทยก็ไม่ได้ตั้งข้อรังเกียจอะไร แต่ความรู้สึกโดยธรรมชาติมันก็มี เรียกว่าต่างศาสนา โดยหลักทั่ว ๆ ไป ประชาชนชาวพุทธหรือปู้ยาตายายก่อนโน้น เขาก็ถือว่าเป็นมิชฉาปฏิญญา ถ้ามิใช่พุทธก็ต้องถูกจัดเป็นลัทธิมิชฉาปฏิญญา กระทั่งว่าตัวหนังสือฝรั่ง กระดาษพิมพ์เป็นตัวอักษรฝรั่ง หนังสือพิมพ์ฝรั่งผมก็ได้ยินว่าคนแก่ ๆ เขาเรียกว่าหนังสือมิชฉาปฏิญญา (หัวเราะ) เขาเข้ามาไม่ได้ แม้แต่กระดาษห่อของก็เขาเข้ามาไม่ได้ นี่มันเรียกว่าโดยพื้นฐานมันก็เรียกว่าต่อต้านหรือรังเกียจกันอยู่ แต่เขาก็ไม่ได้ทำอะไรให้มันเกิดขึ้น เพียงแต่เป็นการป้องกันตัว หรือทำรั้วป้องกันไว้ไม่ให้เข้ามาอย่างยิง ฉะนั้น อ่านหนังสือฝรั่งไม่ได้ ถือว่าอ่านหนังสือของมิชฉาปฏิญญา เมื่อผมไปอยู่ที่กรุงเทพฯ ท่านเจ้าคุณที่วัดปทุมคงคา ท่านก็ยังถือหลักอย่างนี้ ซึ่งไม่นานนักเมื่อผมไปอยู่กรุงเทพฯ นี้เอง แสดงว่าไม่ต้องอ่านกันแล้ว ถ้าหนังสือของพวกฝรั่งไม่ต้องอ่านกันเลย ถือว่าไปอ่านหนังสือของมิชฉาปฏิญญา เดี่ยวพวกมิชฉาปฏิญญามันจะครอบงำเอาไม่ทันรู้ นี่พื้นฐานจิตใจของประชาชนทั่วไปเป็นอย่างนี้ นี่แสดงว่าแรงหรือไม่แรง ความรู้สึกมันก็ลดลงไป ๆ เมื่อพวกฝรั่งเขาแสดงบทบาทอะไรที่เป็นที่ถูกใจคนไทยมากขึ้น ๆ ใจความรู้สึกนี้มันก็หายไป ๆ เขาก็ประกาศเผยแพร่ศาสนาคริสต์ได้เพิ่มขึ้น ๆ แต่ก็อย่างที่เห็นกันอยู่ ได้ผลน้อยมาก ไม่ทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงอะไร

❓ ในหนังสือพุทธศาสนาหลายเล่ม อาจารย์เขียนในลักษณะที่คล้าย ๆ กับว่าน่าจะทำอะไร ๆ ให้เป็นการแข่งกับเขาใช่ไหมครับ หรือแม้แต่การทำโรงเรียนพุทธนิคมก็รู้สึกว่าจะต้องทำแบบชาวคริสต์

ไม่มีความรู้สึกว่าย่ำแย่ แต่มีความรู้สึกว่าย่ำแย่แบบ ถ้ามันเป็นวิธีการที่ดี การตั้งโรงเรียนและก็มีสอนศาสนาตามแบบที่เขาทำอยู่มันเป็นวิธีการที่ดี เราก็อยากจะเลียนแบบ ความคิดจะต่อต้านแข่งขันนั้นมันก็ไม่ค่อยจะมีอะไรนัก ถ้าเป็นวิธีการที่ดี ที่จะทำให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองก็เอามาใช้ ในคัมภีร์ของเขาที่มันสอดคล้องกับพุทธศาสนาก็มีอยู่บ่อย ๆ เช่นว่าจะไปเขียนฝังในตาของผู้อื่น ทั้งที่ไม่ท่อนหนึ่งอยู่ในตาของตนก็มองไม่เห็น อย่างนี้มีทั่วไป เอามาใช้แทนกันได้ หลักหรือคำพูดเบื้องต้นที่ยังไม่ถึงจุดสุดท้าย ใช้แทนกันได้เกือบจะทุกศาสนา รู้สึกว่าอย่างนั้น แต่คำพูดที่จะดับทุกข์สิ้นเชิงในตอนสุดท้ายนั้น ก็ต่างกันเป็นธรรมดา

๑๖. พระเถระผู้ใหญ่ในสมัยนั้น ท่านมีความรู้สึกว่าจะต้องระวังตัวเกี่ยวกับคริสต์ศาสนาหรือไม่

ที่เห็น ไม่ค่อยมี สมัยเมื่อผมแรกบวช รู้สึกว่าไม่มี ไม่มีความหวั่นไหวถึงขนาดนั้น คิดกันว่าเขาทำไปก็แค่นั้น

๑๗. บุคคลอย่างสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์หรือว่าพระผู้ใหญ่อย่างพระพิมลธรรม เวลาท่านทำงานเกี่ยวกับบริหารคณะสงฆ์ในฐานะสังฆมนตรีอะไรนี้ ท่านรู้สึกว่าจะต้องระวังในเรื่องนี้หรือไม่

ไม่เห็นวี่แวว ท่านไม่เห็นว่ามันเป็นสิ่งที่จะเป็นอันตราย เป็นภัยอันตรายอะไร บางทีท่านก็คงจะนึกเมตตากรุณาบ้างก็ได้ และเขาก็หวังดีแก่ประชาชน แจกเงินแจกของแก่คนเจ็บคนไข้เนี่ยมันก็ดี ถูกหลักพุทธศาสนา

๑๘. บางแห่งเห็นอาจารย์เขียนไว้แรงเหมือนกัน เช่นว่า พวกโรมันคาทอลิกครอบงำพวกเราบางหมู่บางเหล่าอยู่ในปัจจุบัน (เขียนเมื่อ ๒๔๘๔) คล้าย ๆ กับว่าเราต้องทำให้ดีไม่แพ้เขา หรือว่าต้องระวังอย่าให้เขามาครอบงำ มันมีเหตุอะไรเป็นรูปธรรม ทำไมอาจารย์จึงพูดอย่างนี้

นั่นคงจะเป็นยุคตอบปัญหาบาทหลวง แต่เท่าที่ผมจำได้ยังนึกได้อยู่ในความรู้สึก ไม่เคยกลัวโดยแท้จริง แต่อาจจะเขียนออกไปอย่างนั้นก็ได้ เพื่อคนอื่นหรือเพื่ออนาคต

๑๙. เรื่องตอบปัญหาบาทหลวงเกิดขึ้นได้อย่างไรครับ

บาทหลวงยอน อุลลิอานาเป็นคนแรก ที่เขียนจดหมายมาถามปัญหาเป็นข้อ ๆ เช่นว่า เกี่ยวกับความเกิดใหม่ในพุทธศาสนามีหลักอย่างไร เกี่ยวกับพระเจ้ามีหลักอย่างไร เป็นต้น ตั้งปัญหามาเป็นข้อ ๆ ชาวพุทธมีความเห็นอย่างไร เมื่อสังเกตดูปัญหาเหล่านั้นแล้ว ต้องเรียกความรู้สึกฝ่ายร้ายมันเกิดขึ้น มองรู้สึกไปในแง่ว่า พวกนี้ถามล้วงความลับในพุทธศาสนาเขาไปเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่หรือต่อต้าน มันก็เกิดกิเลส (หิวเราะ) ไม่ชอบขึ้นมา ก็เลยตอบชนิดที่เรียกว่า ไม่มีทางที่จะเข้ากันได้ และตอนนั้นมันเป็นอย่างนั้นจริง ๆ เพราะผมมันมุ่งหมายพระเจ้าอย่างบุคคลเท่านั้น ไม่มีพระเจ้าอย่างธรรมะเหมือนเดี๋ยวนี้ ก่อนนั้น

มีพระเจ้าองค์เดียว (หัวเราะ) พระเจ้าอย่างที่เรามี เดียวนี้มีพระเจ้า ๒ องค์ พระเจ้าอย่างบุคคลกับพระเจ้า อย่างธรรมชาติ มันก็เลยเขียนตอบป้องกันไว้ล่วงหน้าอย่างรุนแรง เกือบกระทั่งจนถึงพวกอิสลาม พวกอิสลามก็เขียนจดหมายโดยตรงมาต่อว่า เพราะอ่านหนังสือเล่มนั้นเข้า ตอนนั้นมันรู้สึกมากทีเดียว รู้สึกในทางร้าย มุ่งร้าย เพราะว่า (หัวเราะ) พระเจ้าแบบที่ว่าผูกขาดกันหมดอย่างนั้น เราไม่ชอบ ต่อมาอีกนานจึงมองเห็นว่าพระเจ้าไม่จำเป็นจะต้องเป็นอย่างนั้น แม้คำพูดเขียนไว้อย่างนั้น แต่ความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่นก็ได้ เดียวนี้มีพระเจ้าชนิดที่เป็นกฎของธรรมชาติ เขาอาจจะเขียนมุ่งหมายถึงว่ากฎธรรมชาติเป็นพระเจ้า แต่เขาเขียนในรูปบุคคลหรือวัตถุมันก็ออกมาอย่างนั้น ต่อมาบาทหลวงยอน อุลลิอานา ก็กลายเป็นคนรู้จักคุ้นเคยกันเข้าทุกที ๆ มาประชุมมาที่นี้มา ๒ วัน เขาคงเปลี่ยนความรู้สึกหมดแล้ว เพราะตอนหลัง ๆ ไม่พูดอย่างนั้น เลยกลายเป็นคล้าย ๆ เป็นเพื่อนเป็นมิตรอะไรกัน จนเมื่อแก่เสียชีวิตนี้ เขายังเขียนจดหมายมาเชิญผมไปงานศพ เป็นอันว่าจบกัน เลิก ปิดฉากกัน ที่ตอบเขารุนแรงนั้น เดียวนี้ยังรู้สึกละอายอยู่

❓ ที่อาจารย์ไปแสดงปาฐกถาให้พวกโปรเตสแตนต์นั้นเป็นมาอย่างไรครับ

นานมานาน ห่างกันมาก นานมากตอนหลัง ผมก็เขียนเป็นเรื่องทำนองว่าจะประสานความเข้าใจซึ่งกันและกัน แล้วโปรเตสแตนต์ที่เชียงใหม่เขามาเชิญไปพูด ทำนองจะทำความเข้าใจซึ่งกันและกัน ใช้ความมุ่งหมายอย่างนี้ เราจึงพยายามพูดในลักษณะเปรียบเทียบ ตีความเสียใหม่เพื่อให้เข้ากันได้ การเปรียบเทียบตามความรู้สึกแท้จริงนั้นมันทำได้ทั้ง ๒ อย่าง ผมรู้สึกจะทำได้ทั้ง ๒ อย่าง ทำให้ไม่มีทางพูดให้เข้ากันเลยก็ได้ พูดให้มีทางที่จะอะลุ่มอล่วยจะกลมกลืนกันก็ได้ มันแล้วแต่เจตนา ถึงเดี๋ยวนี้ก็เหมือนกัน แล้วแต่เจตนาจะพูด ถ้าจะพูดให้เกิดขัดแย้งขึ้นก็ทำได้ แต่มันจะมีประโยชน์อะไร ในโลกซึ่งมันแคบเข้า ๆ คนต้องมาอยู่รวมกันเข้า สัมพันธ์กัน แล้วเขาต้องมีศาสนาที่ถูกต้องกับจิตใจของเขา ฉะนั้น เราก็ต้องให้อภัย เดียวนี้ผมจึงพูดเสียใหม่ว่าต้องมีทุกศาสนา (หัวเราะ) ต้องทรงไว้ทุกศาสนา สำหรับคนทุกแบบทุกรูปทุก ระดับ

❓ อาจารย์ครับ ยุคที่ไล่ ๆ กับที่อาจารย์ตอบปัญหาบาทหลวงนั้น รู้สึกว่าอาจารย์จะเน้นเรื่องศาสนาสากลมาก เพราะอะไรครับ คือในแง่ที่ศาสนาพุทธนี้เป็นศาสนาที่สากล เป็นความจริงสากล

นั่นมันก็พูดค่อนข้างมาทางจะเข้าข้างตัว หรือว่าเป็นโอกาสที่จะให้ประโยชน์แก่ตัว มันก็ชวนพูดในลักษณะว่า ใครจะเป็นสากลกันได้มากกว่า เราก็หวังกันอยู่ว่า พุทธจะเป็นสากลได้มากกว่า จึงชวนพูดเรื่องศาสนาอาจจะเป็นศาสนาสากล แต่เดี๋ยวนี้คำว่าสากลผมมันเปลี่ยนความหมาย ก่อนโน้นสากลแต่ในพวกมีปัญญา พวกมีสติปัญญา นักเรียน นักศึกษา เดียวนี้มาสากลถึงคนโง่ ถึงคนล้าหลัง คนชาวป่า ชาวนา ชาวไร่ ถ้าสากลลงมาถึงพวกนี้แล้วมันก็ต้องมีหมดทุกศาสนา ต้องมีครบหมดทุกศาสนา ฉะนั้น ศาสนาที่จะสากลแต่เพียงศาสนาเดียวคงจะไม่ได้ เพราะว่ามนุษย์ชนิดที่ยังต้องพึ่งพระเจ้า พึ่งผู้อื่นนั้น ยังมีอยู่มาก ถ้า

จะให้มันเป็นศาสนาสากล ดูเหมือนต้องรวมกันทุกศาสนามากกว่า แต่ดูจะไม่มีใครยอมคิดอย่างนี้ ส่วนเราเห็นว่าอย่างนั้น ต้องอยู่ร่วมกันหมด จึงจะได้ศาสนาสากล คือเอามาเรียงกัน คำสอนแบบไหนเอามาแต่คน ส่วนไหนก็ใช้ได้หรือเหมาะสมกับคนส่วนนั้น แล้วแต่คนพวกไหนมันจะเลือกเอา จะให้หัวพระเจ้า (หัวเราะ) อย่างญาติปีศาจก็ได้ จะให้หัวพระเจ้าอย่างสูงอย่างพวกคริสต์เขาพูดก็ได้ หรือไม่มีพระเจ้าอย่างพุทธศาสนา มีแต่กฎของธรรมชาติก็ได้ ถ้าในศาสนาไหนมีให้ครบทุกอย่าง อย่างนี้มันก็เป็นสากลแน่ แต่ดูจะไม่มีใครทำได้ มันไม่มีศาสนาไหนที่จะมีครบถ้วนอย่างนั้น เพราะมันเกิดกันคนละที่ คนละแห่ง คนละยุค คนละสมัย คนละเหตุการณ์ ฉะนั้น ถ้าจะมีศาสนาสากลก็คืออยู่ร่วมกันหมด

❓ พวกโปรเตสแตนต์มารู้จักกันได้อย่างไร

เขาอ่านหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาอยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน ตอนที่ผมได้ตอบปัญหาบาทหลวง เขาคงอ่านกัน เขาเห็นว่าเราคงจะมีอะไร ๆ ที่ควรจะสนทนากัน เขาอาจจะมีความคิดไปไกลถึงขนาดว่าอาจจะชนะเรา ชนะน้ำใจเราได้ ถ้ามาพูดจากัน

❓ ในห้องหนังสือของอาจารย์ ผมเห็นหนังสือของนักคิดสมัยใหม่ฝ่ายคริสต์ศาสนา ๒-๓ เล่ม ไม่ทราบว่าอาจารย์ได้อ่านหรือเปล่า เป็นนักคิดที่ตีความพระเจ้าค่อนข้างสมัยใหม่ เช่น *The Phenomena of Man* และ *The Future of Man* ของ Teilhard de Chardin หรือ *The New Man* ของ Thomas Merton

(หัวเราะ) ไม่ค่อยได้สนใจอ่าน เคยแต่เปิดแพล็บ ๆ (หัวเราะ) เดียวนี้มันหมดปัญหาแล้ว จะดับทุกข์มันต้องเป็นอย่างถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ

❓ อาจารย์ครับ ที่เขานิมนต์ไปพูดที่เชียงใหม่ ไม่ได้ติดต่อกันเป็นส่วนตัวใช่ไหมครับ

ไม่ ไม่รู้จักเป็นส่วนตัว แต่เขาคงรู้จากกิจการงานของเรา และเขาก็อยากจะได้คนแปลก ๆ ไปพูด ให้เป็นการปาฐกถาที่น่าฟัง เขาพูดไปถึง ๔-๕ ครั้งแล้ว ผมไปเป็นครั้งที่ ๕ แล้วกระมัง

❓ หนังสือหลักที่อาจารย์ใช้ศึกษามีแต่คัมภีร์ไบเบิล เล่มอื่นอาจารย์ไม่ได้ใช้เท่าไรใช่ไหมครับ

๐๐ (หัวเราะ) มันไม่มี มันไม่มีหนังสืออะไร หนังสือที่เขาเขียนเป็นความคิดเห็น มันก็มีบ้าง หนังสือ *The Immitation of Christ* อะไรนั่น ก็พอจะมีเรื่องที่น่าสนใจ

❓ อาจารย์ได้ศึกษาในลักษณะที่แลกเปลี่ยนความเห็นกันไหม แบบว่ามานั่งคุยกันอย่างนี้ บาทหลวงยอน อุลลิอานา เคยมานั่งถกเถียงกันไหม

ไม่เคย

? อาจารย์พูดที่เชียงใหม่ครั้งแรกแล้ว มีคนต่อต้านไหม

ไม่มี และมันเกือบจะไม่มีใครได้อ่านกันก็คนดอก นอกจากฝ่ายโน้น ตอนนั้นก็เรียกว่าพระเจ้า พระสงฆ์ไม่เคยสนใจเรื่องอะไรมากมายเหมือนเดี๋ยวนี๊ เพิ่งจะมาอะอะขึ้นเมื่อเรื่องนี้เกิดขึ้นแล้วที่เกิดความกลัวว่าเขาจะกลืนเรา และคุณก็ดูซิ มันก็ยังเป็นส่วนน้อย ไข่ส่วนที่ไม่นี้ก็ไม่รู้สึกอะไร ก็ยังมีอยู่มาก พวกกัน ตื่นตูมไปเอง คิดถึงข้างหน้าในอนาคตกันดีกว่า ว่ามันจะมีศาสนาอะไรรับหน้านักวิทยาศาสตร์ขั้นสุดทำการที่วิทยาศาสตร์เจริญถึงที่สุด ศาสนาอะไรจะรับหน้า หมายถึงในแง่ที่ใช้เป็นประโยชน์ได้มากกว่า

? อาจารย์ครับ แล้วอย่างเพื่อนทางอิสลามสัมพันธ์กันมาอย่างไรครับ

คือว่า **คุณประยูร วทานยกุล** เป็นเพื่อนกับ**คุณพัก ณ สงขลา** นักการเมืองซ้ายสมัยนั้น แล้วคุณพักนี่เขาศึกษาพุทธศาสนา ทั้งที่นิยมคอมมิวนิสต์ แล้วก็ใช้สำนักงานพบปะกันที่ร้านสุวิชาชนน์ คนนั้น คนนี้ คนโน้น หลาย ๆ คน รวมคุณประยูรเข้าไปด้วย เพราะเขาเป็นเพื่อนส่วนตัวกัน คุณประยูรจึงได้มารู้เรื่องของสวนโมกข์มากขึ้น แล้วต่อมานานเข้าคงจะเห็นว่าจะพูดกันรู้เรื่องได้ แก่ก็เลยติดต่อทางช่วยบริจาคบำรุงกิจการของคณะธรรมทานและสวนโมกข์ คุณประยูรนี่บริจาคมาก จนถ้าถือตามหลักอิสลามแล้วก็ต้องว่าผิดหลัก เพราะเป็นการทำบุญนอกศาสนา (หัวเราะ) เพื่อนอิสลามส่วนมากก็คงไม่พอใจ คุณประยูรไม่เพียงแต่พอใจเลื่อมใสเท่านั้น ยังได้บริจาคในลักษณะที่เป็นการทำบุญด้วย นอกจากนั้นผมยังได้ขอร้องให้แกช่วยแปลเรื่องี่พูดโดยภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษอยู่บ่อย ๆ กระทั่งเรื่องี่ไปพูดที่เชียงใหม่ นั้น แกแปลจากภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษ แกเข้ามาสู่ความรู้สึก ด้วยการสังคมกับเพื่อน ๆ ที่เป็นชาวพุทธ ก็เป็นเหตุให้รู้จักสวนโมกข์ และก็พอใจ แกก็สนใจ สนทนาพาทีเรื่องต่าง ๆ มันก็เข้ากันได้ เพราะแกก็เริ่มมีพระเจ้า อย่างที่ไม่ใช่บุคคล แม้กระนั้นแกก็ยังเรียกตัวเองเป็นอิสลามอย่างยิ่ง (หัวเราะ) คราวหนึ่งเมื่อไปอินเดียด้วยกัน ไปถึงที่แห่งหนึ่งไปขอพัก เป็นที่พักของพระสงฆ์ลังกา ผมก็พูดไม่ทันยังคิดว่าพวกเราชาวพุทธมาท่องเที่ยวอินเดีย คุณประยูร (หัวเราะ) แกสวนขึ้นมา ผมคนหนึ่งเป็นอิสลาม (หัวเราะ) แกไม่ยอมให้พูดดีคลุม บอกเจ้าของที่พักเลยว่าผมเป็นอิสลาม พวกเราไปไหว้ที่ไหน คุณประยูรซึ่งไปด้วยกันก็ทำละหมาดที่นั่น และถ่ายรูปมามากเหมือนกัน สนใจเรื่องพระเซน เขาสนใจมหาตมะคานธี และบางเวลาแกปลีกตัวไปมัสยิด ที่เผอิญอาจจะหาได้ในขณะที่ท่องเที่ยวไปนั้น เดี๋ยวนี๊แกก็ไม่ค่อยสบาย เป็นโรคเบาหวาน คงจะลำบาก

? นอกจากคุณประยูรแล้ว อาจารย์ไม่รู้จักเพื่อนอิสลามคนอื่น ๆ อีกหรือ

ไม่ ไม่มี

ตะวันตกและวิทยาศาสตร์

❓ อาจารย์ครับ ตลอดเวลาที่ผ่านมา ในการทำงานเผยแพร่ของอาจารย์ จะเห็นได้ว่าตั้งแต่เริ่มเขียนหนังสือ อาจารย์ก็เริ่มวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมตะวันตกมาโดยตลอด ผมอยากเรียนถามว่าอาจารย์มีวิธีอย่างไรในการศึกษาเรื่องทางตะวันตกครับ

ไม่ค่อยมี คุณสังเกตดูเถอะ ที่ว่าจะตั้งใจวิพากษ์วิจารณ์โดยตรงไม่ค่อยมี มีเขียนถึงบ้างในฐานะที่เปรียบเทียบ หรือนำมาสนใจ น่าจะเอามาผสมผสานกัน แต่ที่เขียนวิพากษ์วิจารณ์โดยตรงดูจะไม่มี คุณเห็นตรงไหนบ้าง เช่นอะไรบ้าง

❓ อย่างการที่อาจารย์พูดถึงการตามกันฝรั่งมากเกินไปก็เป็นเรื่องใหญ่ ประเด็นใหญ่ประเด็นหนึ่ง ที่อาจารย์โยนลงมาในสังคมยุคนี้ เราจะต้องทำให้คนตื่นตัวว่าเราจะต้องมีทางออกของเราเอง

(หัวเราะ) ถูกแล้ว เรื่องนี้อยู่ในความรู้สึกมากที่สุดทีเดียว เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องเสียหายและเป็นเรื่องขัดขวางความเจริญของธรรมะ แทนที่พุทธบริษัทจะปฏิบัติธรรมะ ก็หันไปตามกันฝรั่งเสียหมด ไม่ค่อยเข้าใจถึงโทษของการจัดการศึกษาตามแบบกันฝรั่ง คนเหล่านี้ก็ไม่เหมาะที่จะศึกษาหรือปฏิบัติธรรมะ ถ้ามันเข้ามาเกี่ยวข้องกับในแง่อย่างนี้ เราจึงจะพูดไปบ้าง ไม่ได้มีเจตนามากมายอะไรหรอก มันจะสะดุดขึ้นมาเรื่อยๆ ครั้งว่า ไฉนมันติดอยู่ที่ว่าตามกันฝรั่ง แต่ก็ไม่ได้พูดในลักษณะตำหนิติเตียนฝรั่งนะ แต่บอกให้เห็น บอกให้รู้ว่า นี่มันเป็นอุปสรรคที่จะเจริญในทางธรรมะ แม้การเมืองของประเทศชาติก็ต้องอาศัยธรรมะ ธรรมะเป็นไปไม่ได้เพราะว่าตามอย่างฝรั่ง โดยเฉพาะที่มันขัดขวางกันอย่างยิ่ง ก็คือเรื่องไม่บังคับตัวเอง วัฒนธรรมฝรั่งหรืออุดมคติการศึกษาฝรั่ง มันไม่มีเรื่องการบังคับตัวเอง ไม่สอนให้บังคับตัวเอง พวกกันเห็นว่ามันไม่เป็นประชาธิปไตย เลยให้เด็ก ๆ เป็นอิสระ ไม่บังคับตัวเอง อย่างนี้ เราเห็นว่าเสียหายอย่างยิ่ง เด็กเหล่านั้นย่อมไม่เหมาะที่จะรู้ธรรมะ วัฒนธรรมไม่บังคับตัวเองเป็นปฏิปักษ์โดยตรง โดยจัง ๆ กับพุทธศาสนา เช่น การจูงกอดกันตามที่สาธารณณะ โดยเห็นเป็นการถูกต้องไปเสีย นี่คือการไม่บังคับความรู้สึก มันก็มีนิสัยปล่อยตามความรู้สึก ปล่อยตามกิเลส มันหันหลังให้กับหลักธรรมะ ที่จะต้องบังคับความรู้สึกไว้ให้อยู่ในระเบียบ นี่เป็นเรื่องไม่เห็นด้วยกับวัฒนธรรมฝรั่ง หรือหลักศึกษาอย่างฝรั่งให้มีประชาธิปไตยระหว่างครูกับศิษย์มากเกินไป ผมก็พูดบ้างเฉพาะเมื่อมีอะไรมากระทบความรู้สึก ถ้าเข้ามาในขอบเขตที่ว่าขัดกับความรู้สึกแล้วก็พูดบ้าง เจตนาที่จะค้านโดยตรงหรือตะพิดนั้นก็ไม่มี ไม่มีแผนการต่อต้าน แต่จะพูดถึงบ้างในเมื่อมันมาขัดขวางกับเรื่องของเราที่จะเผยแพร่ธรรมะ

❓ อาจารย์ครับ อย่างบางเรื่องที่อาจารย์พูดแล้วอ้างไปถึงว่าฝรั่งเขาคิดอย่างไรบ้าง เช่น ว่าในการอบรมผู้พิพากษา ผมจำได้ว่ามีปีหนึ่งอาจารย์พูดถึงวัตถุนิยม อาจารย์ก็จะแจ่มแจ้งว่าฝรั่งเขาคิดอย่างไรในเรื่องวัตถุ

นิยม หรือว่า อะไรเรื่องเกี่ยวกับอนาคต ฝรั่งเศสอย่างไรบ้าง คนนั้น คนนี้ ความรู้อย่างนี้อาจารย์ศึกษาอย่างไรครับ

อ้าว ก็ศึกษาเท่าที่มันมี เท่าที่มันพิมพ์ออกมาให้ปรากฏ หรือว่าอ่านหนังสือเรื่องรายนั้น ก็เห็นว่ามันตรงหรือไม่ตรง เข้ากันได้หรือเข้ากันไม่ได้กับหลักพุทธศาสนา โดยเฉพาะเรื่องอดีต-อนาคต นี่เราهماได้เลยว่า นอกจากพุทธแล้วมันก็เป็นเรื่องอดีตในรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ จะสอนจะพูดให้คนที่นิยมอดีตมาเข้าใจอนาคตมันก็ลำบาก ต้องพูดประวัตรั้งขึ้นมาบ้าง นี่เรียกว่าไม่ได้เป็นเรื่องของฝรั่งเศสหรือไม่ฝรั่งเศส เป็นเรื่องของมนุษยส่วนใหญ่ยึดหลักอดีตโดยไม่รู้ตัว แต่เราก็ได้พยายามเปรียบเทียบชี้แจงให้เขาเห็นประโยชน์ของการถืออนาคต นี่ก็พยายามอยู่เหมือนกัน

② เวลาอาจารย์วิจารณ์นักคิดคนไหน อาจารย์ไปอ่านของนักคิดคนนั้นเลย หรือว่าอ่านที่เขาตีความงานของนักคิดคนนั้นอีกทีหนึ่ง

ทั้ง ๒ อย่าง แล้วแต่มันจะมีมาทางไหน บางทีผมอ่านเรื่องของคนที่เขาวิพากษ์วิจารณ์อีกต่อหนึ่ง หนังสือบางเล่มก็มีฝรั่งเศสหรือคนอินเดียเขียน พยายามจะเอามติเรื่องอดีตของพวกเขาฝรั่งเศสคนนั้นฝรั่งเศสคนโน้น มารับรองเรื่องอดีต ในคัมภีร์ภควัทคีตาก็เป็นเรื่องอดีตไปหมด เราต้องการจะตั้งไปสู่อนาคต เราไม่มีห้องสมุดที่สมบูรณ์ บางทีก็อ่านหนังสือพิมพ์ (หัวเราะเบา ๆ) และหนังสือบางเล่มก็ยืมเขามาอ่าน

③ เวลาอาจารย์ค้นว่าเขาคิดยังไง อาจารย์ใช้หนังสือชุดไหนเป็นหลัก

ไม่อาจจะเป็นหลัก มันตามสบาย คือว่าเราไม่ได้ตั้งโครงการทำให้มันเหมือนกับว่าต่อต้านกันทั้งหมด เป็นความคิดส่วนน้อยส่วนหนึ่งเท่านั้นที่จะวิพากษ์วิจารณ์ความคิดเรื่องอดีตของพวกเขาอื่น บางทีก็ได้เค้าเงื่อนนิด ๆ หน่อย ๆ ก็มาขยายความมาตีความให้มันเป็นเรื่องของมนุษย์พวกหนึ่งขึ้นมา และก็ใช้เป็นเรื่องคู่เปรียบเทียบกับต่อสู้ ชัดแย้ง วิพากษ์วิจารณ์ แต่ก็เป็นเรื่องไม่มากมายอะไร สำหรับเอ็นไซโคลปีเดียก็ใช้ไม่บ่อย ใช้เฉพาะเรื่อง สงสัยเรื่องอะไรก็เปิดดูเฉพาะเรื่อง โดยมากแล้วจะพูดได้ว่าในเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรมเท่านั้น เรื่องอื่นไม่ค่อยได้ใช้ ที่ใช้จริง ๆ จัง ๆ ก็เรื่องศีลธรรม (หัวเราะ) ส่วน *The Great Books of The West* นี้เกือบจะไม่ได้ใช้ ดูผิว ๆ ถึงแม้จะมีหนังสือเหล่านี้ก็เหมือนกับไม่มี ยังใช้น้อยมาก เอ็นไซโคลปีเดีย โดยเฉพาะของพุทธะคำหนึ่งเท่านั้น แล้วคำอื่น ๆ ที่เนื่องกันกับพุทธะเขาบอกไว้ให้เสร็จ แล้วก็ดูคำว่า *Morality* คำหนึ่งและคำอื่น ๆ ที่เนื่องกันกับคำ ๆ นี้ ดูเหมือนกับว่าจะใช้ไม่คุ้มค่านัก

④ เวลาอาจารย์วิจารณ์มากซ์ หรือว่าวิจารณ์ dialectic materialism อาจารย์อ่านของมากซ์หรือเปล่า

ไม่ค่อยได้อ่าน (หัวเราะ) อ่านเท่าที่สะดวก หนังสือบางเล่ม หรือหนังสือพิมพ์หรือที่เขาพูด ๆ กัน พอรู้ว่าเค้าเงื่อนเป็นอย่างไร แล้วก็ตัดบทเลย ตัดไปเสียเลยที่ไม่ต้องอ่าน คือผมประมาณว่ามากซ์ไม่เคยศึกษา

พุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ศึกษาพุทธศาสนาผิว ๆ ในขั้นแรกที่พูดกันผิด ๆ คาล มากซ์ก็ไปจัดพุทธศาสนาไว้ในกลุ่มเดียวกับศาสนาอื่น ๆ เขาก็เลยพูดเกี่ยวกับศาสนาผิด ผิดสำหรับพุทธศาสนา ถ้ารู้พุทธศาสนาจริงคงไม่พูดอย่างที่พูด พอเห็นอย่างนี้แล้วก็เลยไม่สนใจ ใน *The Great Books of The West* มีเล่มใหญ่เล่มหนึ่งเรื่องมากซ์คนเดียว แต่ก็อ่านไม่ไหว (หัวเราะ) ไม่อ่านไหว เปิดเห็นแล้วผ่านเลย เปิดเห็นแล้วก็อ่านไม่ไหว เพราะปฏิเสธตั้งแต่ที่แรกแล้วว่า เราไม่ถือเอาตามความคิดของมากซ์เป็นหลักอะไรได้ เพราะเขาไม่รู้พุทธศาสนา ก็เลยไม่ค่อยอยากอ่าน

❓ แล้วเวลาอาจารย์วิจารณ์เขา อาจารย์ไม่กลัววิจารณ์ผิดหรือครับ

ไม่น่าจะผิด เพราะวิจารณ์ว่าไม่รู้พุทธศาสนา เขาไม่มีทางที่จะวางหลักธรรมะสำหรับโลก ถึงจะวางก็ไม่ถูกสำหรับมนุษย์ และการที่เอาศาสนาไปแปลความหมายอย่างนั้นก็ไม่ถูกกับความจริง พอได้ยินคำว่าศาสนาเป็นยาเสพติดแล้วก็หมดศรัทธาแล้ว เพราะว่าศาสนาพุทธนี่ไม่เป็นยาเสพติด แต่กลับจะเป็นเครื่องปราบปรามยาเสพติด เช่น ไสยศาสตร์ เป็นต้น

❓ อาจารย์ครับ ที่นี้กลับมาทางด้านเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ อ่านจากงานของท่านอาจารย์ ผมรู้สึกที่อาจารย์ให้เครดิตกับวิทยาศาสตร์พอสมควรตั้งแต่ต้น ที่นี้ผมอยากเรียนถามอาจารย์ว่า สมัยที่อาจารย์เริ่มมาสู่วงการหนังสือ คนไทยสมัยนั้นมีทัศนะยังงี้ต่อวิทยาศาสตร์ อย่างในหนังสือของปัญญาชนยุคนั้น ที่อาจารย์อ่านนี้เขาพูดถึงวิทยาศาสตร์ในทางไหนกันครับ

ผมไม่สนใจวิทยาศาสตร์ทั้งหมด วิทยาศาสตร์แขนงอื่น ๆ นอกจากวิทยาศาสตร์ที่เอามาใช้อธิบายพุทธศาสนาได้ คือเอามาสนับสนุนพุทธศาสนาได้ อย่างนี้จะเป็นตอนแรก ๆ เรียกว่าดึงวิทยาศาสตร์เข้ามาเกี่ยวกับเรื่องศาสนา ที่น่าอ่านก็คือหนังสือของนายสมัคร บุราวาศ แก่แต่งตั้งแต่อยู่เมืองนอก และเป็นเค้าเงื่อนเป็นข้อ ๆ ข้อปลีกย่อยของหลักวิทยาศาสตร์สนับสนุนหลักใหญ่ของพุทธศาสนา โดยเฉพาะสนับสนุนเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้อ่านและพยายามศึกษา แต่พอเห็นว่าเป็นเรื่องสนับสนุนได้ ดั่งนั้นก็เลยไม่รู้ว่าจะศึกษาไปทำไมอีก (หัวเราะ) มันพอแล้ว เพราะแน่ใจพอแล้ว ตอนแรก ๆ นายสมัคร บุราวาศเขาเขียนพุทธศาสนาเปรียบเทียบกับวิทยาศาสตร์ มาตอนหลังเขียนมาก ๆ เขียนเป็นปรัชญาเลย พุทธศาสนาเป็นปรัชญาอ่านไม่ไหว

❓ แต่ว่าอาจารย์เขียนถึงวิทยาศาสตร์ก่อนที่นายสมัคร เขาจะเขียนหนังสือเล่มนี้ละครับ เพราะนายสมัครเพิ่งเขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ กว่า แต่อาจารย์อ้างถึงวิทยาศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕

(หัวเราะ) ก็นั่นแหละวิทยาศาสตร์อย่างที่เขาวา ๆ กัน อย่างที่เขาว่า ๆ กัน ตอนนั้นมันยังไม่รู้ว่าวิทยาศาสตร์คืออะไรด้วยซ้ำไป รู้แต่เพียงว่าถ้าเป็นเรื่องพิศูจน์และทดลองก็เป็นเรื่องวิทยาศาสตร์ ถ้าเป็น

เรื่องการคำนวณและก็เป็นเรื่องปรัชญา เรามองเห็นอยู่ หลักพุทธศาสนา หัวข้อธรรมะ ต้องการพิสูจน์ ทดลอง ไม่ต้องการคาดคะเนคำนวณ มันผิดหลักกาลามสูตร ตรรกเหตุ นยเหตุ มันต้องพิสูจน์ ทดลอง จนทนต่อการพิสูจน์ว่ามันจะดับทุกข์ได้ ฉะนั้น เรื่องนี้ไม่สำคัญอะไรเกี่ยวกับผม เพราะไม่ได้ตั้งใจจะสอนวิทยาศาสตร์อะไรให้มันมากมาย เพียงแต่ว่าพอใจแล้วว่าพุทธศาสนานี้มันมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ จะต้องใช้วิธีการอย่างวิทยาศาสตร์มาแต่ต้อง มาเกี่ยวข้องกับ ก็เลยพูดออกไปให้เพื่อน ๆ รู้ด้วยเท่านั้นเอง ถ้ายิ่งถอยหลังลงไปถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ผมยิ่งไม่มีความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์อะไรนัก รู้ยูนิตเดียวว่าต้องพิสูจน์และทดลองค้นคว้า ถ้าว่าเป็นเรื่องคำนวณละก็เป็นเรื่องปรัชญา เป็นเรื่อง logic เป็นเรื่องอะไรไปตามเรื่อง อย่าเอามาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเลย ไม่ได้อธิบายกันอย่างแตกฉาน ชี้แจงชัดเจนอะไร เรื่องเหมา ๆ ว่าพวกเราถือพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการวิทยาศาสตร์กันเกิด ให้พระพุทธรูปเป็นนักวิทยาศาสตร์ชั้นเอกชั้นเลิศของโลก คือเป็นเรื่องดับทุกข์ เกี่ยวกับเรื่องดับทุกข์สิ้นเชิง เป็นวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับจิตใจ

❓ ถ้าอย่างนั้น ระยะเวลา ๆ อาจารย์ก็อ่านจากหนังสือแบบเรียน อะไรอย่างนี้หรือครับ

ก็เคยอ่านหนังสือแบบเรียน เท่าที่เคยเรียนมาในหนังสือแบบเรียน ก็สรุปความหมายของคำว่า วิทยาศาสตร์เอาเอง ตอนนั้นมันมีปัญหาอยู่อย่างหนึ่ง เพราะว่าคำว่าวิทยาศาสตร์ ที่ใช้กันอยู่ในเมืองไทย (หัวเราะ) มันหมายถึงการเล่นแร่แปรธาตุเสียเป็นส่วนใหญ่ อย่างในตลาดเขาจะมีคำพูดว่าของ วิทยาศาสตร์หรือของจริง อย่างนี้เป็นต้น คำว่าวิทยาศาสตร์ประชาชน (หัวเราะ) เข้าใจความหมายไปอีกทางหนึ่ง กลายเป็นเรื่องหลอกลวงและเป็นเรื่องทำเทียมอะไรไปเสีย และที่พระเถระผู้ใหญ่ก็ยังพูดว่าได้ วิทยาศาสตร์ ใช้พวกวิทยาศาสตร์ หมายถึงว่าเป็นเรื่องพวกปลอม ๆ พวกที่สนุกสนาน พวกเอร็ดอร่อย พวกหลอกลวงทั้งนั้นแหละ และก็เกลียดคำว่าวิทยาศาสตร์ เกลียดพวกวิทยาศาสตร์ ที่นี้ (หัวเราะ) เราก็ลำบากที่จะเสนอขึ้นมาใหม่ เอาวิทยาศาสตร์เป็นหลักเกณฑ์ที่มันมีประโยชน์ที่จะรู้ธรรมะ ใช้กับธรรมะ ทำธรรมะ ให้เป็นวิทยาศาสตร์ มันขัดกันยุ่งไปหมด กับความรู้สึกของประชาชนหรือแม้แต่ของพระเถระ (หัวเราะ) ส่วนใหญ่สมัยนั้นเป็นคำที่เสียหาย ไม่ใช่เป็นคำที่มีเครดิต

❓ ปัญญาชนที่กลับมาจากเมืองนอก เขายกย่องวิทยาศาสตร์กันใช่ไหมครับ หนังสือที่อาจารย์อ่านอย่าง น.ม.ส. หรือว่าครูเทพ หรือว่าหลวงวิจิตรฯ อะไรอย่างนี้

ก็ไม่ได้เขียนเรื่องวิทยาศาสตร์กันนักดอก ไปดูเถอะ เขียนเรื่องอื่นกันทั้งนั้น แต่ว่าที่เต็มอัดอยู่ในหมู่ประชาชน ถือว่าวิทยาศาสตร์เป็นเรื่องหลอกลวงเป็นเรื่องฉาบเทา จนถือว่ามันเป็นเรื่องไวใจไม่ได้ (หัวเราะ) เพราะมันจะทำอะไรหลอกใครที่ไหนเมื่อไรก็ได้ อย่างของวิทยาศาสตร์ก็หมายความว่าของปลอม

❓ ถ้าอย่างนั้น แรก ๆ อาจารย์ไม่ได้ค้นคว้าเกินกว่าตำราแบบเรียนภาษาไทยที่มีอยู่

ไม่เกิน หนังสือค้นคว้าก็ไม่มีด้วย แล้วมันไม่สามารถจะอ่านภาษาอังกฤษชนิดยาก ๆ ได้

❓ แล้วทำไมอาจารย์ถึงมาแปลคำบางคำเป็นภาษาไทยได้ อย่างเช่นอีเล็คตรอน โปรตอน เป็นวิหขรูป มูลรูป อะไรพวกนี้

(หัวเราะ) ไม่ใช่ผมเป็นคนแรก คนอื่นพูด ไม่ใช่ผมเป็นคนแรก จะเป็นเรื่องของนายสมค์ก็ได้ นาย **สมค์ บราวาศ** หมายความว่าไม่มีอะไรนักดอกเกี่ยวกับผม เป็นแต่ชอบคำว่าวิทยาศาสตร์ เพราะว่ามันเป็นเรื่องทนต่อการพิสูจน์เท่านั้นเอง (หัวเราะ) ธรรมชาติต่อการพิสูจน์เหมือนวิทยาศาสตร์

❓ อาจารย์ครับ การศึกษาวิทยาศาสตร์มีส่วนช่วยให้อาจารย์เข้าใจธรรมชาติหรือเปล่า

ก็ผมไม่ได้เรียนวิทยาศาสตร์อะไรมามากมาย เรียนธรรมชาติออกไปหาวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่เรียนวิทยาศาสตร์เข้ามาหาธรรมชาติ มันมาเรียนธรรมชาติเต็มเนื้อเต็มตัวแล้วก็คืบคลานออกไปหาวิทยาศาสตร์เพื่อสนับสนุน

❓ แต่การอธิบายธรรมชาติของอาจารย์ก็ได้รับอิทธิพลของวิทยาศาสตร์ไม่น้อย เช่นอ้างถึงทฤษฎีของวิวัฒนาการของดาร์วิน การอ้างถึงหลักจิตวิทยาของฟรอยด์อะไรพวกนี้

เท่าที่มองเห็นและเข้าใจ ก็อยากจะพูดให้เพื่อนกัน เพื่อนฝูงกัน คิดทำนองนี้บ้าง

❓ แล้วอาจารย์มองอนาคตความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับศาสนาอย่างไรครับ

ถ้าอย่างนี้ละก็เป็นเรื่อง (หัวเราะ) ที่คิดต่อกันมาเรื่อย ๆ จนบัดนี้ก็อย่างที่กำลังพูดอยู่ (หัวเราะ) เกือบทุกคราว ว่าหลักธรรมชาติที่ทนต่อการพิสูจน์แบบวิทยาศาสตร์นั้นมีอยู่ จะต้องคัดเลือกเอาเฉพาะหลักธรรมชาตินี้ ฉะนั้น จึงต้องเว้นพระไตรปิฎกบางส่วนออกไป ที่ไม่ทนไม่เข้ากับหลักวิทยาศาสตร์ เช่นเรื่อง จันทรคราส สุริยคราส เรื่องเมืองยักษ์ เรื่องอะไรพวกนี้ ผมยังคิดอยู่ในใจเสมอว่าพุทธศาสนาจะเผชิญหน้ากับโลกในสมัยวิทยาศาสตร์ได้ถึงที่สุด คือโลกในอนาคต เมื่อวิทยาศาสตร์ไม่สามารถจะช่วยโลกได้ เราก็เสนอหลักธรรมชาติหรือธรรมะเข้าไป ให้นักวิทยาศาสตร์สามารถใช้วิทยาศาสตร์ช่วยโลกได้

❓ เพราะอะไรวิทยาศาสตร์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ถึงไม่สามารถจะช่วยโลกได้

เพราะมันไม่มองในเรื่อง (หัวเราะ) ดับทุกข์เสียเลย วิทยาศาสตร์ทั้งหลายไม่มองในเรื่องดับทุกข์ในจิตใจของคนเสียเลย มองออกข้างนอก ก้าวหน้าในทางวัตถุเรื่อยไป เท่ากับไม่ได้ใช้วิทยาศาสตร์ดับทุกข์ของโลก ใช้วิทยาศาสตร์เพื่อความก้าวหน้าของโลกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แล้วถ้าอย่างนี้แล้วมันก็ช่วยให้คนมีกิเลสมากขึ้น ต้องให้เวลากลับตัวอีกสักพัก จึงจะเอาปัญหาเรื่องดับทุกข์เป็นเรื่องใหญ่ และใช้วิธีหรือวิชา

ความสามารถทางวิทยาศาสตร์มาเป็นเครื่องมือ อย่างไรก็ตามจะใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาสนับสนุนในการละกิเลส (หัวเราะ) แม้ในทางวัตถุ หรือไปจากทางวัตถุ ก็ยังได้ ยังดี ยังดีมาก มันอาจจะไปถึงกะว่าใช้ยา กินเพื่อบรรเทาโลภะ โทสะ โมหะได้ (หัวเราะ) ก็ยังดี แต่เขาจะคิดหรือไม่ก็ไม่รู้

❓ ใช้ได้หรือครับ ถ้าใช้ยา กินเพื่อละกิเลส

อ้าวเราก็ได้ยาทางระบบประสาททางร่างกายเป็นยาระงับอย่างที่ใช้กันอยู่ทุกวัน คงไม่เหลือวิสัยที่วิทยาศาสตร์จะมียาคือวัตถุทางเคมีที่ทำให้โกรธไม่ได้ ผมคิดว่าทำได้ ให้โกรธไม่ได้ หรือให้ผิดปกติเกินไปไม่ได้ มันก็ยังมีผลดีชั่วระยะหนึ่ง ถ้าศึกษาว่าความโกรธเกิดขึ้นมา มันมีปฏิกิริยาทางเคมีของอะไร ก็มียา กินเพื่อระงับไออาการนั้นเสีย มันก็อาจจะป้องกันหรือระงับความโกรธได้ ถ้าเอาวิทยาศาสตร์มาใช้กันในแง่ดับกิเลสดับทุกข์ มันอาจจะชวนชวายเป็นได้ถึงขนาดนี้ เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเคมีในระบบประสาท วิทยาศาสตร์จะค้นได้ จะสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงนั้นให้มีผลในทางให้หยุดกิเลสหรือป้องกันกิเลส แม้ชั่วคราวก็ยังดีกว่าไม่มีเสียเลย เหมือนกับใส่ทองวิทยาศาสตร์นั้นแหละ มันยังดีกว่าไม่มีทองอะไรจะใส่เสียเลยใช่ไหมล่ะ

❓ สงสัยจะมีแล้ว ผมเคยคุยกับจิตแพทย์สมัยใหม่

แต่มันยังไม่จริง ยังไม่จริงจัง ยังไม่เหมือนกะที่ไปคิดทำปรมาณู ทำคอมพิวเตอร์ทำอะไรต่าง ๆ ถ้าใช้ความคิดทั้งหมดมาค้นในเรื่องนี้มันก็คงจะดี แต่นั่นมันเป็นส่วนร่างกายหรือในส่วนระบบประสาท ต้องศึกษาเรื่องจิตให้ถึงที่สุด โดยเฉพาะเรื่องปฏิจจสมุปบาท ให้เข้าใจถึงที่สุดจนควบคุมกระแสของปฏิจจสมุปบาท นี้ จะมีผลในการดับทุกข์ได้ถาวร เดียวนี้ทางวัตถุมันมุ่งไปทางผลิตสิ่งที่ส่งเสริมกิเลส ไม่มีที่จะมาในทางควบคุมหรือระงับกิเลส ถึงจะทำยานิดนี้ขึ้นมาไม่มีใครซื้อแน่ เพราะเขาต้องการสิ่งที่ส่งเสริมกิเลสทั้งนั้น

❓ หลักทั่ว ๆ ไปของวิทยาศาสตร์นี้ อาจารย์คิดว่าพระสงฆ์ปัจจุบันควรจะมีหรือไม่

แน่นอนสิ ในส่วนที่เป็นประโยชน์แก่การเข้าใจหลักธรรมะแล้ว ควรจะมีอย่างยิ่ง เพราะอิทัปปัจจยตานั้นมันเป็นกฎวิทยาศาสตร์

❓ ส่วนไหนของวิทยาศาสตร์จะช่วยให้เข้าใจธรรมะได้ดีขึ้น

กฎของวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วยเหตุผล เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี กฎอิทัปปัจจยตามีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์อยู่อย่างเต็มที่ แล้วมนุษย์ก็จะเริ่มสนใจเรื่องต้นเหตุของความทุกข์ ต้นเหตุของวิกฤตการณ์กัน อย่างเต็มที่ พบแล้วก็กำจัด หรือควบคุมตามแต่กรณี เรื่องร้าย ๆ ในจิตใจของมนุษย์ก็จะลดลง

๑ อาจารย์เห็นข้อจำกัด หรือว่าเห็นขอบเขตของวิทยาศาสตร์แบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ว่ามันมีข้อจำกัดอยู่ตรงไหน

ต้องพูดว่ายังไม่มีขอบเขต ยังไปได้อีกไม่มีที่สิ้นสุด จะทำของแปลกของใหม่ออกมาได้อีกไม่มีที่สิ้นสุด หลักก็คือ(หัวเราะ) อาศัยสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยถูกต้อง ก็ได้ผลออกมาอย่างถูกต้อง

๒ ผมถามใหม่ หมายความว่าวิทยาศาสตร์ปัจจุบันนี้มีจุดอ่อนอะไรบ้าง

ก็อย่างที่ว่านั่นแหละ คือไม่เอามาใช้ในทางที่จะดับทุกข์ เอาไปใช้ในฝ่ายที่ส่งเสริมความทุกข์ ส่งเสริมกิเลส เป็นอุปกรณ์ส่งเสริมกิเลส

๓ มันมีข้อต่างกันไหมครับระหว่างวิทยาศาสตร์อย่างนั้นกับวิทยาศาสตร์แบบดับทุกข์ เพราะว่าวิทยาศาสตร์แบบดับทุกข์มันเป็นเรื่องปัจจัยตั้ง วิทยาศาสตร์แบบนั้นมันเป็นเรื่องพิสุจน์แล้วมันใช้เป็นสาธารณะได้

มันเป็นเรื่องจะหาประโยชน์ของคนที่จะใช้วิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือ ถ้าเขาเอาความคิดอย่างนั้นมาทุ่มเทในเรื่องธรรมะ จะชักชวนกันมาแต่ในเรื่องอย่างนี้ มันก็จะสนใจในเรื่องดับทุกข์ได้มากขึ้น เดียวนี้บุคคลแต่ละคนมันถูกจูงถูกดึงไปโดยไม่รู้สึกตัว ให้ไปเผลอในเรื่องปัจจัยของกิเลส นั่นแหละคือผลผลิตทางวิทยาศาสตร์ อยากรู้อะไรให้แปลก ให้สวย ให้อร่อย ให้วิจิตรพิสดารยิ่ง ๆ ขึ้นไป มันเป็นผลของการประพัตติถูกต้องตามหลักของวิทยาศาสตร์ ในการให้เกิดของใหม่ ๆ ออกมาเรื่อย แผลกออกมาเรื่อย แล้วมันก็น่าอัศจรรย์มากยิ่งขึ้นจนคนหลงใหล อย่างปรากฏว่าไอ้นาฬิการุ่นใหม่ที่มีวันที่ เขาคำนวณให้มันมีวันที่ตรงในตัวมันเอง ทั้งที่บางเดือนมี ๒๘ วัน บางเดือนมี ๓๑ วัน โดยเราไม่ต้องไปแตะต้อง (หัวเราะ) มันน่าอัศจรรย์ อย่างนี้เป็นต้น นี่เสียหิวคิดไปตั้งเท่าไร ๆ ถ้ามันเอาหัวเหล่านี้มาใช้ในเรื่องเกี่ยวกับความดับทุกข์ทางจิตทางใจกันบ้าง รวมกันแล้วมันเสียหัวไปทางที่ส่งเสริมเหตุปัจจัยที่ส่งเสริมกิเลส

๔ ในแง่นี้ สมมติว่ามีคนระดมสมองมาคิดวิธีที่จะแก้ความทุกข์ได้ แต่เราคิดออกไปแล้วมันไม่สามารถแจกไปใช้ทุกคนได้ ไม่เหมือนกับนาฬิกาที่มันขายเอาไปใช้ได้ทุกคน

(หัวเราะ) ถูกแล้ว แต่ถ้าเราพิสุจน์ว่ามันดับทุกข์ได้ เขาก็หันมาสนใจเอง ทำขายเฉพาะคนเป็นโรคประสาทอย่างเดียวก็นพอแล้ว เป็นเบื้องต้นง่าย ๆ กำจัดความรู้สึกที่เป็นเหตุให้เกิดโรคประสาท หรือกำจัดโรคประสาทที่กำลังเกิดอยู่ก็ดีถมไปแล้ว แต่เดี๋ยวนี้เราพูดเพื่อจะเปรียบเทียบข้อแตกต่างระหว่างศาสนาที่มีพระเจ้า กับศาสนาที่ไม่มีพระเจ้ายิ่งกว่า พุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์ ไม่ต้องมีพระเจ้า ศาสนาที่มีพระเจ้าไม่มีทางที่จะเป็นวิทยาศาสตร์ เพราะว่าอะไร ๆ ก็แล้วแต่พระเจ้า ซึ่งมีอารมณ์อย่างบุคคลนี้ มันเสียหาย

มากตอนนี ถ้ามีความรู้สึกคิดนึกอย่างบุคคล ถ้าพระเจ้าเป็นอย่างนั้นจริง พระเจ้าก็ต้องสร้างโลกดีกว่านี้ ช่วยสร้างไม่ให้โลกมีปัญหา

❓ ผมเคยอ่านเจอที่คุณสมัคร บุราวาศเขียนไว้ว่า อาจารย์เป็นนักธรรมชาติวิทยาและก็รู้จักต้นไม้ทุกต้นในสวนโมกขนิเวจริงหรือเปล่าครับ

(หัวเราะ) เป็นไปไม่ได้ เพียงแต่พยายามรู้จักให้มากที่สุดเท่าที่จะรู้จักได้

❓ อาจารย์ศึกษารวมชาติวิทยาโดยอาศัยหนังสือหรือศึกษาจากของจริงครับ

ก็ทั้ง ๒ อย่าง ไปอ่านมาจากหนังสือเรื่องชีววิทยาเป็นรากฐาน พื้นฐาน ใ้ต้นไม้เหล่านี้จะรู้จักกันในแง่ไหน ถ้ารู้จักมันในแง่หยูกยาผมก็สนใจมาพอสมควร สนใจกันในแง่พฤกษศาสตร์ ก็สนใจอยู่เหมือนกัน ศึกษาอยู่เสมอว่าใ้ไม้ต้นไหนเนื้อของมันมีคุณลักษณะอย่างไร คุณสมบัติอย่างไร ก็สนใจอยู่มาก เป็นเรื่องเล่นเป็นเรื่องสนุก ผมก็สนใจมากกว่าคนที่ไม่เคยสนใจเท่านั้น จนมันค่อย ๆ รู้ว่าใ้พวกนี้มันพวกไหน สกุลไหน มันมีทางสังเกตกันโดยศึกษาอย่างนี้ จนรู้เป็นพวก ๆ พวกต้นไม้ที่ดีที่สุด แล้วก็รองลงมา มันก็ไม่สกุลเดียวกัน ไม้สายเดียวกัน คนละชนิดแต่ว่ามันก็สายเดียวกัน ผมเคยสำรวจดูว่าไม้เคี่ยมแข็งที่สุด แล้วไปไม้ตะเคียน แล้วก็ไปไม้ที่ระหว่งนั้น ไปไม้ยาง แล้วก็เลวกว่าไม้ยาง มันก็พบกันว่ามันเป็นสายเดียวกันแท้ ๆ แล้วก็ธรรมชาติมันมาตามกฎเกณฑ์ของมัน

ทางหยูกยานี้ก็สนใจเหมือนกัน ก่อนนี้ต้องใช้หยูกยา ก็รู้ว่าเมื่อต้นนี้มันกินแก้อะไรได้ ที่คล้ายกันมันก็ต้องได้ด้วย (หัวเราะ) ก็เลยใช้ยาอย่างตรัสรู้ตัวเอง (หัวเราะ) นี่เรามีอยู่บ่อย ๆ จนกระทั่งรู้ว่า ใ้! มันก็เหมือนกัน มันก็แก้ได้ด้วยกัน แต่ว่าใ้ต้นไม้บางชนิดมันมีส่วนที่ทำให้แสง มีส่วนที่ทำให้เหม็นหื่น ให้อาเจียนอยู่ด้วย ต้นไม้ต้นนี้เลยใช้ไม่ได้ ถ้าใช้ได้ก็ต้องเอาไปสกัดออกเสียก่อน หรือมิฉะนั้นก็กินเข้าไปยอม อาเจียนยอมทนความยากลำบากแล้วก็เอาผลคือโรคหายได้ก็ยิ่งได้ เช่น เรื่องต้นเลี่ยนกับต้นควินินที่เคยเล่าแล้ว

❓ อาจารย์เคยใช้เองไหมครับ

ไม่เคย แต่เคยให้คนอื่นลอง นึกถึงคำที่เขาพูดว่า หมอชิวโกมารภักจ์เดินไปที่ไหน ต้นไม้ทั้งหลายก็ร้องบอกว่าตัวแก้อะไร มีคุณสมบัติอะไรกันทั้งป่าเลย นี่คือความชำนาญ เคยเห็นไม้มาหลายอย่างแล้ว ไม้ที่มันตระกูลคล้ายกันอย่างนี้ ก็เลยบอกได้ว่ามันแก้อะไร เพียงแต่ฉีกใบมาดมดู ก็พอจะรู้ว่ามันอยู่ในพวกไหน แต่เราไม่ถึงอย่างนั้น รู้อะไรบ้างมากกว่าคนธรรมดา ที่ว่าธรรมชาติวิทยานั้นมันหลายแขนง หลายแง่ หลายมุม หลายด้าน

? เรื่องนกเรื่องอะไรนี่อาจารย์ศึกษาหรือเปล่าครับ

มันก็เล่นเล็ก ๆ น้อย ๆ อ่านหนังสือเรื่องนก อ่านหนังสือเรื่องปลา อ่านหนังสือเรื่องสัตว์ อ่านหนังสือเรื่องแร่ธาตุ เคยสะสมไข่ม้วนแร่ธาตุไว้ ศึกษาตัวอย่างเป็นกระยะ ๆ เดียวนี้ไม่รู้หายไปไหนหมดแล้ว

? อาจารย์ครับ แร่ธาตุนี่เล่นสนุกด้วยหรือครับ มันไม่สวยไม่อะไร

มันไม่สนุกเท่าไรดอก แต่ว่ามันก็มีที่น่าสนใจ เป็นแร่ธาตุยุคแรก แร่ธาตุยุคหลัง แร่ธาตุยุคหลังมาอีก นายสมัคร บุราวาศเขามาหาแถวเขาน้ำร้อนในไชนานี้ก็พบหินรุ่นแรก เรียกอีกเนี่ยส ที่ว่าพอโลกเย็นลงก็มีอีกเนี่ยส (หัวเราะ) อีกเนี่ยสนี่ค่อยถูกทำให้ละลายไปแล้วจับกลุ่มกันใหม่ สลายไปแล้วจับกลุ่มกันใหม่ เกิดเป็นแร่ธาตุนั้น แร่ธาตุนี่ แร่ธาตุนั้นขึ้นมา เป็นแม่ของแร่ธาตุ ของคำว่าธาตุที่ประกอบกันเป็นโลก ที่ภูเขาน้ำร้อนนี้บางชั้นมี เขาเอาให้ผมดูตามที่เขาเรียนมา จะจริงเท็จยังไงสุดแท้ เขาว่าภูเขาน้ำร้อนลูกนี้มันก็คงจะเนืองกันมาตั้งแต่แรกสร้างโลก เคยเป็นภูเขาไฟตรงนี้แล้วก็ละลายไปหมดแล้ว ก็ไม่รู้กี่ล้าน ๆ ปี นายสมัคร เขามาค้างที่นี่ ๒-๓ คืน มาหนหนึ่งก็พาไปเที่ยวดูตามที่เห็นว่าควรจะให้แถมดู พาไปเดินรอบเขาน้ำร้อนและเขานางเอ แกจะอ่อนกว่าผมไม่กี่ปี พอ ๆ กัน ตั้งแต่แกอยู่เมืองนอกแกอ่านหนังสือพุทธศาสนา แล้วพอแกก็เป็นคนศึกษาพุทธศาสนา เป็นอุบาสกวัดไหน เป็นพระยาอะไร ผมก็ลืมแล้ว คล้าย ๆ กระทรวงเกษตร พระยาอะไร พระยาโภชากรหรืออะไรทำนองนั้น แต่แล้วก็ดูซิ คุณสมัครไม่ได้สนใจเรื่องดับทุกข์ (หัวเราะ) สนใจแต่จะไปพูดเรื่องที่มีเหตุผลเกี่ยวโยงกัน ไม่สนใจเรื่องนิพพานหรืออิทัปปัจจยตาให้เต็มที่ ตอนหลังดูเหมือนจะหันไปหาทางดูฤกษ์ดูยามอะไรด้วย

? มนุษย์เวลามันหันเหกับโลกธรรมนี่มันอดมาหาทางไสยศาสตร์ไม่ได้

ผมว่าเรื่องไสยศาสตร์นี่มันสำคัญ

? ๙๙ เปอร์เซนต์ ของโลกมนุษย์ คงต้องอยู่กับพวกนี้

เวลาผิดหวังก็ต้องนึกถึงสิ่งที่เข้าใจไม่ได้

? ผิดหวังหรือว่าอยากได้มาก

ถ้าคนที่ศึกษาธรรมะให้มาก ให้มากเท่า ๆ กับศึกษาวิทยาศาสตร์นี่คงจะดีมาก แล้วมันก็ไม่ใช่นั่น

? โหราศาสตร์มันก็มีส่วนหนึ่งที่เป็นวิทยาศาสตร์ด้วยเหมือนกันใช่ไหมครับ

ไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร

❓ เขาเก็บสถิติกันนานพอรู้ว่าถ้าดวงดาวดวงนี้มันมา มันจะมีผลอย่างนั้น ๆ

มันก็ได้ ถ้ามันมีเหตุผลอย่างนั้น มันก็เป็นวิทยาศาสตร์ได้ เดียวนี้โหราศาสตร์ไม่รู้รู้อย่างนั้นเลย และก็สมมติว่าวันนั้นเป็นเทวดาคงคี่นั้น วันนี้เป็นเทวดาคงคี่นี้ ดาวนั้นเป็นเทวดาคงคี่นั้น ดาวพุธ ดาวพระเกตุ ดาวราหู ดาวอะไร ฯลฯ ว่ากันไปตามแบบนั้น (หัวเราะ) ดาราศาสตร์น่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ โหราศาสตร์ไม่ใช่

❓ โหราศาสตร์เอาดาราศาสตร์มาโยงกับชีวิตมนุษย์อีกทีหนึ่ง

ผู้แรงกรรมได้หรือ แรงของดวงดาวจะผู้แรงกรรมคือการกระทำได้หรือ

❓ คิดอย่างนี้ ก็คิดอย่างพุทธมาก ๆ คนต้องไม่กลัวกับโลกกรรมเท่าไรก็ได้ ดันไปเรื่อย ๆ

การกระทำที่ถูกต้อง (หัวเราะ) สำคัญเหนือสิ่งใดอื่น แต่เขาก็แย้ง แม้แต่ทำให้ถูกต้องมันก็ยังไม่ได้ผล (หัวเราะ) ก็เลยหันไปหาไสยศาสตร์ เขาทำดีที่สุด ถูกต้องที่สุด ตามหลักวิชามันก็ยังขาดทุน ที่จริงมันไม่ดูให้ดี มันมีอะไรแฝงอยู่ในนั้นที่ไม่ถูกต้อง แฝงอยู่ในนั้นแล้วก็มองไม่เห็น ก็เข้าใจว่าเราทำถูกต้องหมดทุกอย่างแล้ว มันก็ยังไม่สำเร็จหรือยังขาดทุนอยู่ และพวกนี้ก็ได้ค้นคว้าศึกษาในส่วนที่มันยังไม่ถูกต้อง ไม่ได้ค้นคว้าศึกษาเท่าไร ตอนหลังคุณสมัครเขียนหนังสือทางปรัชญาออกมาจนอ่านไม่ไหวดียว มากมายก่ายกอง ผมก็เลยอ่านไม่ไหว

❓ ผมเห็นอาจารย์เขียนถึงเรื่องจิตวิทยาบ่อย ๆ อยากทราบว่าอาจารย์อ่านหนังสือของใคร

อ้าว ก็อ่านหนังสือทั่ว ๆ ไป (หัวเราะ) เมื่อสวามีสัตยานันท์บุรีเขาออกหนังสือ *Social Science* พักหนึ่ง ออกมาได้หลาย ๆ เล่ม เขาก็ลงแต่เรื่องอย่างนี้ เขาแปลมา แล้วก็เขียนขึ้นด้วย สวามีก็เคยเขียนเรื่องวิทยาศาสตร์ สะดวก อ่านง่ายไม่ต้องอ่านยุ่งยากอะไร อ่านง่าย ๆ สรุปใจความได้ง่าย ๆ แล้วเราก็สนใจที่เขาพูดถึงฟรอยด์เป็นผู้พูดว่าอะไร ๆ ก็ล้วนมีมูลรากมาจากความรู้สึกลึกซึ้งทางเพศทั้งนั้น มันก็จริง มันก็จริงที่สุดแหละ แต่มันก็มีขอบเขตอยู่เพียงกามาวจรภูมิ ส่วนพวกที่มีจิตเป็นรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ มันก็ไม่ค่อยเป็นอย่างนั้นด้วย และฟรอยด์ไม่รู้เรื่องนี้ รู้แต่เรื่องกาม กามคือเรื่องมนุษย์ธรรมดา ก็เลยเขียนออกไปอย่างนั้น ผมจึงถือว่าฟรอยด์ไม่รู้เรื่องรูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ คำพูดนั้นจึงถูกต้องทีเดียว

❓ แสดงว่าอาจารย์ไม่ได้ศึกษาจิตวิทยาตะวันตกอย่างเป็นล่ำเป็นสันเท่าไร

ไม่ คือเอามาใช้ประกอบในการศึกษาพุทธศาสนา อ่านก็ไม่ค่อยจะออก หนังสือแนวนี้ไม่มีมาก เพียงได้อินเค้าเงื่อนใหญ่ ๆ หลักใหญ่ ๆ ก็มาสนใจแยกแยะเอาเอง เช่นได้อินว่ามีผู้ว่าทุกอย่างขึ้นอยู่กับความรู้สึกทางเพศ มันก็จริงที่สุด พอมีความต้องการก็เกิดความโลภ พอไม่สมประสงค์ก็เกิดโทสะ เกิดโมหะ เกิดอะไร ความรู้สึกทางเพศเป็นเหตุบันดาลให้เกิดอะไรขึ้นทุกอย่าง แต่จริงเฉพาะในหมู่มนุษย์ที่ยังมีจิตใจอยู่ในระดับกาม (หิวเราะ) ภายใต้อารมณ์ของกาม มันก็เว้นพวกอรุณาจารย์ อรุณาจารย์ เว้นพระอรหันต์ นี่พรอชได้ไม่รู้เรื่องพระอรหันต์ แต่มันก็เป็นคำพูดชนิดที่เรียกว่า เอาข้างเข้าถู เช่นว่าทำไมจึงออกบวช ก็เพราะความรู้สึกเบื่อกาม (หิวเราะ) นี่ก็เรียกว่าอาศัยกามอยู่ดี (หิวเราะ) แต่เป็นโน้ตตรงข้ามว่ากามมันบีบคั้นให้ออกบวช พูดได้ว่าทุกเรื่องในปุถุชนคนธรรมดาไม่มีมูลเหตุมาจากสิ่งที่เรียกว่าเซ็กซ์ ทำสงครามกันก็เพราะต้องการปัจจัยแห่งเซ็กซ์

❓ ผมเห็นอาจารย์เขียนคำนำเกี่ยวกับอรรถรสแห่ง**โอมาร์คัยยม** เป็นต้นฉบับที่ไม่ได้พิมพ์ ก็ดูเหมือนอาจารย์จะชอบปราชญ์คนนี้นัก นี่ก็เป็นตะวันตกอีกด้านหนึ่งที่อาจารย์ได้เล่นอยู่ ผมเลยอยากทราบว่าทำไมอาจารย์ถึงชอบครับ

เขาเป็นคนแรกที่ล้อพวกที่ถือพระเจ้า หรือหลงมกมายในพระเจ้า แล้วมันก็มีอะไรที่กลับกันอยู่มาก คือคนทั่วไปจะหาว่าโอมาร์คัยยม บูชากาม อะไรก็อ้างโอมาร์คัยยม ในลักษณะที่บูชากาม ถึงมีเขียนแต่เรื่องกาม ความจริงเป็นคำล้อ เป็นเรื่องล้อ เขาล้อพวกบูชากาม แล้วก็พวกที่บูชาพระเจ้านั่งอ้อนวอนพระเจ้าให้ช่วย เขาจึงว่าไปกินเหล้าเสียดีกว่าไปอยู่กับผู้หญิงเสียดีกว่า แต่งให้ผู้หญิงมันชวนไปทำอะไร ๆ กัน เสียดีกว่ามานั่งไหว้พระเจ้าอยู่ ตอนท้ายใช้ว่า กามมันดีกว่าพระเจ้า เป็นคนล้อกาม หรือล้อพระเจ้าอย่างแยบคาย จนคนไม่รู้เท่า ไม่มีใครคิดออก เพิ่งเร็ว ๆ นี้ มีคนแปลโอมาร์คัยยมออกมาอีกครั้งหนึ่ง คน ๆ นี้เข้าใจโอมาร์คัยยมถูก เพราะว่าไม่ได้ชักชวนให้ไปบริโภคกาม มันทำได้ละเอียด แนบเนียน แยบคาย ไพเราะ เราเริ่มรู้สึกมาตั้งแต่แรกอ่าน ว่านี่มันไม่ใช่อย่างนั้น ไม่ใช่ชวนให้บูชากาม เป็นเรื่องที่ไปบริโภคกาม เสียดีกว่ามานั่งไหว้พระเจ้าอยู่ ความจริงเขาพูดเพื่อตำหนิที่หลงพระเจ้า ที่นี้คนก็หาว่าบูชากาม แรกที่สุดก็อ่านโอมาร์คัยยมของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ตอนนั้นก็ไม่มีใครแปลอีก ตอนหลังก็มาอ่านภาษาอังกฤษ รู้ว่าเขาแปลมีส่วนถูกอยู่มาก โดยใจความ แต่ดูคนทั่วไปจะไม่เข้าใจเรื่องว่ามุ่งหมายจะล้อคนที่นั่งไหว้พระเจ้า แต่ว่าดูเหมือนกรมพระนราธิป คงจะเข้าใจถูก ท่านเขียนต่อท้าย ๆ ที่พูดในต้นนั้นไม่รู้ของเดิมมาจากไหน เช่นที่ว่า "ดูหนึ่งดูละครแล้วย้อนดูตัว" ที่คนชอบพูดกันมากนั้น เข้าใจว่าจะเป็นการชมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ แล้วมีอยู่คำหนึ่งที่ว่า "พระเจ้าสร้างเรา ใครเล่าสร้างพระ" นี่แสดงว่าท่านก็ไม่เชื่อพระเจ้าเหมือนกัน อยู่ในพวกที่ไม่เชื่อพระเจ้า เป็นอย่างเดียวกับโอมาร์คัยยมที่คัดค้านพระเจ้า ดูเหมือนใครพูดว่าโอมาร์คัยยมนี้ ฉบับภาษาอังกฤษ มีตั้ง ๓๐ ล้านวน แปลต่าง ๆ กัน แปลตามความเห็นของตัวเอง ไม่ค่อยเหมือนกัน แต่ในที่สุดสรุปความได้ว่าทุกคนเชื่อไปอย่างนั้นหมด เชื่อว่าโอมาร์คัยยมเป็นคนบ้ากามหมด

(หัวเราะ) พวกที่อ่านหนังสือโอมาร์คัยยัมก็เลย (หัวเราะ) ได้ความรู้ผิด ๆ จากของเดิม พระคุณยอนานัย พิจารณาให้ผมเล่มหนึ่ง ปกหนังแกะ (หัวเราะ)

๑ งานในทำนองวรรณกรรมคลาสสิกของตะวันตกนอกจากคนนี้แล้ว อาจารย์อ่านของใครอีกบ้างหรือเปล่า

ควรจะเรียกว่า ไม่ เพราะไม่อ่านจริง ๆ จัง ๆ แต่ว่าอ่านบ้าง ผ่านมาแล้วเป็นอ่าน สำหรับโอมาร์คัยยัมนี้อ่านมากหน่อย ผมไปได้มาจากนครศรีธรรมราช คุณนายสุด แกมี แกอ่านไม่รู้เรื่อง แกให้ผม แล้วนายธรรมทาสเขาชอบมาก หนังสือเล่มนั้นก็เลยตกอยู่ที่นายธรรมทาส ความคิดลึก มองเห็นพระเจ้าอะไรเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระ ก็ล้อพวกที่มันนั่งไหว้พระเจ้า มานั่งหมอบนั่งกราบอยู่หน้าแท่นบูชา ไปหาผู้หญิงไปกินเหล้าไปอะไรกันดีกว่า แกเขียนคมคายมาก เพราะว่าเล่นสำนวนชวนกันไปอยู่กับผู้หญิงดีกว่า ไปกินเหล้าดีกว่า เป็นเหตุให้ผู้อ่านเข้าใจว่า เอ๊ะ ใฉนี้มันชอบอย่างนั้น ความลึกกลับของมันอยู่ตรงนี้ อย่างนี้ ผมเข้าใจว่าฝรั่งไม่กี่คนหรอกที่จะรู้ถูกต้องอย่างนี้ เขาใช้โอมาร์คัยยัมเป็นตัวอย่างบุคคลบ้างกามทั้งนั้น จัดเป็น materialism อย่างยิ่ง อย่างหนัก จัดเป็นพวกที่เข้าไปตีมันกันดีกว่า ฟุ้งนี้อาจจะตายแล้ว ฟุ้งนี้เราอาจจะตายเสียก็ได้ ไปบริโภคกามเสียดีกว่า เขาเป็นตำรับ เจ้าตำรับ โอมาร์คัยยัม แต่มันมีค่าเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่พอสังเกตได้ว่า แกไม่ได้เป็นอย่างนั้นหรอก ล้อ ๆ อย่างยิ่ง ค่า ๆ อย่างยิ่ง ค่าพระ ค่าพวกเจ้าหน้าที่บูชาพระ โดยเฉพาะ คือเอาพระเจ้ามาล้อ ใน catalog หนังสือชั้นปริญญาถ้าตรวจสอบดูจะมีชื่อหนังสือโอมาร์คัยยัมหลายเล่มแล้วก็ในลักษณะที่ต่างคนต่างแปล ไม่ใช่แปลคนเดียวกัน ของบริษัทนั้น ของบริษัทนี้ ผมเคยสังเกตเห็นหนังสือโอมาร์คัยยัมแพร่หลายมาก ฉบับเต็มมันก็มี ๒๐๐ กว่าบท ฉบับย่อก็มี ๑๐๐ กว่าบท

๒ แล้ววรรณกรรมฝรั่งเล่มอื่นที่ประทับใจอาจารย์มีอีกไหม ที่อ่านผ่านไปแล้วรู้สึกอยู่ในใจอยู่ว่า เออ เขาเขียนได้ลึกซึ้ง

ยังนึกไม่ออก เพราะแม้แต่เรื่องอย่างนี้ก็ได้ประทับใจอะไรจนเกินไป

๓ เซ็คสเปียร์ อาจารย์อ่านหรือเปล่าครับ

อ่านภาษาไทย เคยคัดคำบางคำมา (หัวเราะ) ใช้เป็นคำสุภาษิต คำตัดพ้อ คำอะไรต่าง ๆ คมคายมาก แล้วผมก็อ่านเพียง ๓ เรื่องเท่านั้น เรื่องตามใจท่าน เรื่องเวนิสวานิช และโรมิโอจูเลียต อีกเรื่องเป็น ๓ เรื่อง โรมิโอจูเลียตดูเหมือนไม่ได้อะไรเลย ๆ เรื่องเวนิสวานิช ยังมีสุภาษิต "เขาช่างสอนจริงหนอไอ้ขอทาน แล้วสอนให้คัดค้านคนช่างสอน" (หัวเราะ) ที่แรกสอนไม่ให้ขอ ที่หลังก็กลับขอ คำแปลของรัชกาลที่ ๖

๔ แล้วอย่างวรรณกรรมของฝ่ายซ้าย อาจารย์ได้อ่านบ้างหรือเปล่า พวกนิยายของฝ่ายซ้ายอ่านไหมครับ

ไม่รู้ว่าจะไร้ซ้าย อย่างไร เช่นอะไรละ

๑) เซ่นงานเขียนของศรีบูรพา ของแม็กซิม กอกี้ อะไรพวกนี้มาถึงอาจารย์ไหมครับ

เคยผ่าน ๆ ไม่ได้อ่าน แม็กซิม กอกี้ ันั้นเคยอ่านบ้าง

๒) แล้วนิยายไทย อาจารย์อ่านบ้างหรือเปล่า

ถ้าเป็นนิยายไทยก็อ่านเกือบทุกเรื่องเท่าที่ผ่านมาก็อ่านทุกเรื่อง

๓) ดอกไม้สดนี้อาจารย์อ่านหรือเปล่า

อ้อ นิยายอย่างนี้หรือ อ่าน ๆ บ้าง อ่านบ้าง ก่อนนี้เคยอ่านในหนังสือพิมพ์รายวัน ตามประชาชน หนู่ม ๆ ก็อ่านหนังสืออย่างนี้

๔) สมัยบวชแล้วก็ยังอ่านไหมครับ

บวชแล้วก็ไม่ค่อยมี ไม่ค่อยมีโอกาสพบ เรื่องของสันต์ เทวรักษ์ที่เขียนสำนวนหยดย่อยก็เคยอ่าน แต่ ว่าถ้าเราจะเอามาใช้บ้างก็จะดูน่าขยะแขยง

๕) เกี่ยวกับทางด้านวิชาการในด้านตะวันตก อาจารย์มีใครเป็นที่ปรึกษาหรือเป็นเพื่อนปรึกษา หรือเป็น เพื่อนศึกษาด้านนี้ไหม

ไม่มี อยู่ที่นี่ไม่มี ปรึกษากันทางจดหมายก็ไม่มี มีนิด ๆ หน่อย ๆ ก็คุณพ่อ มิตินทางกูร คุณพ่อ สมัยนี้แกก็เปลี่ยนเป็นนักสมาธิ ทำสมาธิอย่างยิ่ง เป็นคนคราวเดียวกัน เจอกันอยู่ที่วัดปทุมคงคา เมื่ออยู่วัด ปทุมคงคาได้คุยกับเขาบ้างเรื่องชนิดนี้ คนอายุรุ่นราวคราวเดียวกันแต่เดี๋ยวนี้อายุไม่ไหวแล้ว คงอมเต็มที เหมือนกัน เป็นนักศึกษาปริญญา ตามความคิดของตนเอง (หัวเราะ)

สังคมไทยและคณะสงฆ์

❓ ต่อไปนี่จะเป็นตอนเกี่ยวกับเรื่องที่อาจารย์รู้จักสังคมไทยอย่างไรนะครับ ผมจะถามเป็นข้อ ๆ ข้อแรกจะเห็นได้ว่าตลอดเวลา ๕๐ ปีที่อาจารย์สอนธรรมะมานี้ อาจารย์มีการพูดอ้างอิงเหตุการณ์ทางสังคมขณะนั้น ๆ อยู่ตลอดเวลา นอกจากนั้น เห็นว่าอาจารย์พยายามหาทางออกให้กับสังคมโดยอาศัยหลักธรรมะ บางอย่างนี้ผมก็เห็นด้วยกับอาจารย์ บางอย่างผมก็ไม่เห็นด้วย บางเรื่องผมว่าอาจารย์ตีประเด็นไม่ค่อยแตก อย่างไรก็ตาม ผมอยากจะขอความกรุณาอาจารย์ได้เล่าถึงวิธีที่อาจารย์ศึกษาปัญหาสังคมหรือว่าจะทำความเข้าใจสังคมที่เป็นอยู่ อาจารย์มีวิธีการอย่างไร

ไม่มีเทคนิคอะไร โครงการไม่มี มันมีแต่เพียงว่าจะช่วยให้ประชาชนให้รู้ธรรมะได้อย่างไรเท่านั้น แล้วก็ดูว่ากับพวกไหนควรจะพูดอย่างไร มันมีเท่านั้น ดูจากพวกไหน ชนิดไหน ควรจะพูดอย่างไร ไม่มีการ (หัวเราะ) วางแผนการหรือวางอะไร ผมเป็นตามแบบนักเทศน์ทั่ว ๆ ไปตามความคิดนึกชั่วขณะเสียมากกว่า

❓ แต่ดูเหมือนว่าอาจารย์จะติดตามเหตุการณ์อยู่ประจำ

ถ้ามีโอกาสก็ฟังจากวิทยุ รายการประจำก็คือข่าว (หัวเราะ) เดียวนี้ก็มีข่าวโดยตรงของสถานีประเทศไทย ข่าวโดยอ้อมของสมมติ เป็นต้น ผมยังนึกไม่ออกว่า มันหมายความว่าอย่างไรที่ว่าศึกษาสังคม

❓ เราต้องทำความเข้าใจให้ใหม่ครับ เราถึงจะประยุกต์ธรรมะให้เข้ามาเหมาะกับการแก้ปัญหาสังคมได้

(หัวเราะหึ ๆ) ไม่ได้ละเอียด ไม่ได้เจาะจงถึงขนาดนั้น พูดธรรมะไปตามสบาย โดยคิดว่าเรื่องนี้คงจะมีประโยชน์ คงจะนำฟัง ส่วนใหญ่ก็เหมือนที่พูดจะให้ศีลธรรมของสังคมกลับมา มองสังคมว่าขาดศีลธรรมจะให้ศีลธรรมกลับมา ก็พูดชักชวนชี้แจงอยู่เรื่อย ๆ

❓ ความรู้เกี่ยวกับสังคมมันละเอียดอย่างไร อาจารย์เอามาจากไหน

ตามความรู้สึกที่เห็นได้ตามธรรมดาจากหนังสือพิมพ์ จากวิทยุ จากข่าวคราวต่าง ๆ เห็นได้ว่ามันเลวลง ๆ คนมีจิตใจเห็นแก่ตัวมากขึ้น ๆ

❓ วิทยุนอกจาก ๒ รายการนี้แล้ว อาจารย์ฟังอย่างอื่นอะไรอีกบ้าง

ไม่ได้ฟังนะ เพราะไม่ค่อยมีเวลาจะฟัง และไม่มีเรื่องที่ว่าจะต้องฟัง บางยุคบางสมัย ไม่ใช่เรียกว่าฟังประจำ เคยฟังวิทยุปักกิ่ง วิทยุบีบีซี วิทยุญี่ปุ่น ฟังสนุก ๆ มันไม่ได้เรื่องที่ถูกต้อง

๑ อาจารย์ครับ แล้วอย่างหนังสือพิมพ์ที่อาจารย์อ่าน ยุคหลัง น.ม.ส.มาแล้ว อาจารย์มีแฟนนักเขียนประจำบ้างไหมที่เป็นนักวิจารณ์สังคมที่อาจารย์ชอบ

(หัวเราะ) งาน น.ม.ส. เราก็ไม่ได้มองไปในเรื่องวิจารณ์สังคม เป็นเรื่องวรรณคดี เป็นเรื่องเกี่ยวกับภาษาวัฒนธรรม ไม่ได้ฟังเพื่อจะฟังความคิดของผู้อื่น ฟังเป็นข่าว แล้วเอามาสรุปเองว่า อะไรจะเป็นอย่างไร ใ้ความคิดของผู้อื่นเราไม่ค่อยชอบ มันเพียงแต่เหมาเอาว่าสังคมเป็นอย่างไร คือพูดโน้มน้าวให้สนใจศีลธรรม ศีลธรรมกลับมา ก็ยังพูดอยู่ แม้ครั้งหลังสุดนี้ยังพูดอยู่ ศีลธรรมกลับมา ต้องใช้คำว่ากลับมา เพราะมันเคยมี แล้วมันหายไป ก็ต้องใช้คำว่ากลับมา

๒ จากการคุยกับคน อาจารย์ได้เข้าใจสังคม โดยอาศัยวิธีนี้บ้างไหม มีคนเอาข่าวคราวข้อมูลมาให้อาจารย์เป็นพิเศษหรือเปล่า

ไม่ค่อยมี สนทนาเรื่องธรรมะ เรื่องธุระ ไม่ได้สนทนากันอย่างการเมืองการบ้าน

๓ มีบางยุคอย่างเช่นยุคนายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร อาจารย์ก็คุยกันเยอะใช่ไหมครับ

ก็บางครั้งบางคราว เขามาที่นี้ก็คุยกันรู้จักกันในฐานะเด็กวัด เด็กวัดราชาธิวาส อยู่วัดเรียนหนังสือ แล้วเขาเป็นคนเรียนอักษรศาสตร์ ก็ช่วยเขียนเรื่องลงหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาบ้าง เป็นเหตุให้ติดต่อกัน แล้วเขาเคยช่วยแปลเรื่องฝรั่งลงหนังสือพิมพ์พุทธศาสนาบ้าง ตอนนั้นไม่มีวีแววการเมือง ต่อมาก็กานแล้วจึงหันไปหาคอมมิวนิสต์เข้า แล้วก็มาอธิบายเรื่องคอมมิวนิสต์ให้ฟัง ว่าคืออย่างนั้น ๆ ผมก็เรียกว่าฟังไม่ถูก เขาหาหนังสือมาให้อ่านบ้าง หนังสือไทย ๆ แต่ก็ไม่มีความรู้สึกถึงขนาดที่เรียกว่าจะเข้าใจ หรือชอบ ผมไม่ได้ศึกษาสังเกตสังคมวิทยาอย่างจริงจังอะไร

๔ อาจารย์ครับ แล้วคราว ๒๕๓๕ นี้ข่าวคราวมาถึงพุมเรียงอย่างไร

อ้าว มันก็มีหนังสือพิมพ์ยังงี้ละ นำหัว (หัวเราะ) เพื่อนยังเหลืออยู่คนหนึ่ง ที่เขาจะมาอยู่สวนโมกข์ด้วยกัน เป็นพระ ผมมานี้แล้ว พอเขาเกิดปฏิวัติ แกก็เขียนเล่ามาอย่างไม่รู้ว่าเขาทำอะไรกัน (หัวเราะ) ไม่รู้ว่าทำอะไรกัน ต่อมาก็รู้ตามข่าวหนังสือพิมพ์ ตามข่าวแถลงการณ์ของรัฐบาล

๕ แล้วประชาชนในพุมเรียงมีปฏิกิริยาอย่างไร

ไม่มี เรียกว่าไม่มีก็ได้ นายธรรมทาสเขาเกณฑ์ให้ผมพูด เทศน์ครั้งหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องเปลี่ยนแปลงการปกครอง เทศน์เป็นลักษณะว่าประชาธิปไตยนะเข้ารูปเข้ารอยกับหลักพระพุทธศาสนา (หัวเราะ) ผมก็ว่าไปตามนั้นแหละ ว่าประชาธิปไตยเหมือนกับการปกครองสงฆ์ ในพุทธศาสนาพระสงฆ์เป็นใหญ่ ประชุม

สงฆ์ ลงมติแล้ว ก็ถือเป็นเด็ดขาด แล้วก็ทุกคนมีเสรีภาพ มีสิทธิเสรีภาพเท่ากัน สรุปความว่าพูดให้เห็นว่า ระบบประชาธิปไตยนั้นยิ่งตรงกับหลักพุทธศาสนา ชาวบ้านพวกนั้นเขาจะฟังถูกที่ไหน ชาวบ้านแบบนี้ฟังถูกไม่กี่คน แม้แต่พุทธศาสนา เขายังไม่ค่อยรู้ แล้วประชาธิปไตยก็ยิ่งแปลก เป็นของแปลก

๑) อย่างนี้แสดงว่า สมัยนั้นอาจารย์กับคุณธรรมทาสก็เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลง ๒๔๗๕

(หัวเราะ) ไม่มีความคิดว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย จำเป็นจะต้องยอมรับสภาพการณ์ว่าเป็นอย่างนั้น เพื่อจะให้ประชาชนชาวบ้านไม่ตกใจ ตกตื่น ก็พูดทำนองนั้น เราก็ไม่ตื่นตื่น มันมีบ้าง ตื่นตื่นในทางที่มันแปลกออกไป ไม่ตื่นตื่นถึงขนาดใหญโต เราก็เคยได้ยินได้ฟังกันอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว ว่า เมืองนอกเขามีระบบประชาธิปไตย เดียวนี้ก็เข้ามาถึงเมืองเรา ไม่รู้สึกไปในทางไม่ดี รู้สึกมันจะเป็นไปในทางดี แต่ก็ไม่ได้มองบุคคล เหมว่าประชาธิปไตยนี้คงจะดี

๒) อาจารย์ครับ แล้วอย่างสภาพทางสังคมหลังจาก ๒๔๗๕ มา นี้ ในความคิดของอาจารย์หลังจากนั้นแล้ว รู้สึกอย่างไรบ้างกับสภาพสังคม

ไม่ได้เจตนาหรือตั้งใจจะมาศึกษา แต่ก็รู้สึกว่ามันเคลื่อนไหวไปในทางประชาธิปไตย กำลังเหไป ในทางประชาธิปไตย จนกระทั่งเกิดประชาธิปไตยพระกันขึ้นมา แล้วก็เกิดที่วัดปทุมคงคาเสียด้วย (หัวเราะ) เตรียมจะยึดอำนาจเจ้าอาวาส (หัวเราะ) ทำให้เปลี่ยนระบบการปกครองใหม่ให้มันเสมอกัน ให้เจ้าอาวาสอยู่ใต้อำนาจของคณะกรรมการอย่างนี้เป็นต้น แต่ผมไม่ได้ยุ่งด้วย ไม่ได้เห็นด้วย แล้วผมก็มาเสียแล้ว ไม่ได้อยู่ที่นั่น ที่วัดปทุมคงคาที่ผมเคยอยู่ มหาน้อยเป็นตัวตั้งตัวตีเหอประชาธิปไตยจะเอามาใช้กับวงการคณะสงฆ์ แล้วต่อมามันก็ได้เป็นไปในทำนองนั้น มีพรบ.คณะสงฆ์ ออกเป็นกฎหมายใหม่มีเป็นแบบเดียวกันกับประชาธิปไตย มีสังฆสภา มีคณะสังฆมนตรี สังฆนายก แบบเดียวกันนั้นเลย

๓) ระหว่างที่เขาเคลื่อนไหวจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในคณะสงฆ์นี้ อาจารย์รู้เรื่องหรือเปล่า

รู้ พระรูปที่เวลานั้นแหละเขียนมาเล่าให้ฟังเรื่อย มันเกิดที่วัดปทุมคงคาก่อน คณะปฏิสังขรณ์ มหาณิน มหาน้อยเป็นตัวตั้งตัวตี

๔) อย่างปัญญาชนนอกวัด มีปฏิกริยาอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลง ๒๔๗๕ อย่างพวก น.ม.ส. หรือใครต่อใครที่อาจารย์เป็นแฟนที่อ่านงานเขาอยู่ประจำ พวกนี้แสดงออกอย่างไร

พวกที่เป็นปัญญาชนที่เด่น ๆ ในสมัยนั้น พวกครูเทพ น.ม.ส. เขาคงเห็นว่าต้องไปตามนั้น ต้องร่วมมือด้วยกัน ถือหลักอำนาจเป็นใหญ่ในโลก ใครกุมอำนาจไว้ได้ต้องเชื่อฟังคนนั้น คือว่าอย่าไปปะทะ ขัดขวางคนนั้น น.ม.ส. ก็ดูร่วมมือดี ครูเทพก็ร่วมมือดี น.ม.ส. เป็นผู้เอาเรื่องประชาธิปไตยในประเทศอังกฤษ

มาแล้ว ตั้งแต่ก่อนมีสวนโมกข์ ผมอยู่วัดปทุมคงคา น.ม.ส.แสดงปาฐกถาให้ชื่อว่าเรื่อง ปาร์เลียมেন্টใน ประเทศอังกฤษ ก็เล่าเรื่องประชาธิปไตยที่นั่น จึงเกิดเป็นนวนวน (หัวเราะ) ให้คนสนใจประชาธิปไตย ที่จำได้ เล่าในปาฐกถานั้นว่าลูกหมูของนายโจอยู่เฉย ๆ ก็มีคนมาซื้อตั้ง ๑๐ ปอนด์อย่างนี้ ที่จริงยังไม่ถึงปอนด์ มี คนมาซื้อตั้ง ๑๐ ปอนด์ คนจะมาซื้อเพื่อเป็นการหาเสียง โดยที่เจ้าของก็ยังไม่รู้ว่าทำไมมันจึงต้องแพงอย่าง นี้ (หัวเราะ) กะหล่ำปลีมีคนมาซื้อหัวหนึ่งตั้งหลาย ๆ ปอนด์ ตัวอย่างที่ยกมาแล้วให้ฟัง ผมก็ไปฟังปาฐกถา คราวนั้น แต่ไม่ค่อยรู้เรื่อง รู้แต่ว่ามันต่างกันมากกับในประเทศไทย

? พูดที่สามัคยาจารย์สมาคมหรือครับ

สมัยนั้นคงจะแสดงปาฐกถา เป็นขึ้นเป็นอันหนอยก็ต้องที่สามัคยาจารย์สมาคม โรงเรียนสวน กุหลาบ เป็นที่แสดงปาฐกถาครั้งสำคัญ ๆ ของคนสำคัญ ๆ ของแขกสำคัญ ๆ คราวนั้นเราก็ฟัง พระอื่นก็ไป ฟัง แต่ไม่เข้าใจ ฟังครั้งแรก ฟังไม่เข้าใจ

? สภาพสังคมในพุมเรียงมีอะไรเปลี่ยนแปลงใหม่ครับ

ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงที่เนื่องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประชาชนก็จะฟัง (หัวเราะ) เจ้านาย เจ้าหน้าทีไปตามเดิม อะไร ๆ ก็คอยฟังเจ้านาย เจ้าหน้าทีตามเดิม ข้าราชการแบบราชาธิปไตยอยู่ในบ้าน นอก มันต้องแบบบ้านนอก บ้านนอกก็ต้องแบ่งได้แบบบ้านนอก ประชาชนจะต้องเคารพเชื่อฟัง คนที่เคย เคารพนับถือเชื่อฟังมาแต่กาลก่อน ก็ยังคงเรียกพ่อนายแม่นายกันไปตามที่เคยเรียก

? สภาพทางด้านศีลธรรมของสังคมนับจาก ๒๔๗๕ มาถึงปัจจุบันนี้ อาจารย์เห็นเป็นแนวโน้มอย่างไรบ้าง หรือไม่

ศีลธรรมคงไม่เกี่ยวกับเรื่องนี้ มันเกี่ยวกับการเจริญของโลก ความก้าวหน้าทางวิทยาการ มนุษย์ก็ ต้องเป็นอย่างนี้ ถึงแม้ว่าจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มนุษย์ก็เห่อเรื่องทางวัตถุมากขึ้น สนุกสนาน เอร์็ดอ้อย ถึงแม้ในสมัยราชาธิปไตยก็เห่อฝรั่ง คนที่ทำอะไรเห่อสมัยใหม่นัก บางทีก็เห็นพุทธศาสนาเป็น เรื่องล้ำหลัง แต่นี่เป็นธรรมดา การที่ไปตามฝรั่งมากนั้นก็เห็นพุทธศาสนาแบบเก่าล้ำหลัง พระเลิกฉันข้าว ด้วยมือ (หัวเราะ) ฉันข้าวด้วยช้อนส้อม ความรู้สึกส่วนตัวผมไม่ได้รู้สึกว่ามันเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้ง สำคัญอะไร แค่นั้นแหละ ก็คืออย่างนั้น มนุษย์อย่างนั้น แต่เรายังมีหน้าที่ต้องสอนเรื่องดับกิเลส ดับทุกข์ อยู่ ไปตามเดิมไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง

? เวลาความเจริญสมัยใหม่เข้ามาถึงไชยา มันมีผลกระทบต่อชีวิตประชาชนอย่างไรบ้างครับ

ไอ้ มันไม่ได้เข้ามาตาม มันเข้ามาทีละนิด ๆ มันก็เปลี่ยนไปที่ละนิด จนไม่ค่อยรู้สึก เช่น ชอบ แต่งตัวสวย ชอบโก้ ชอบหรู ชอบสูบบุหรี่ ชอบนั่งร้านกาแฟ นั่นก็มีขึ้นมา ซึ่งแต่ก่อนนั้นไม่มี ไม่มีร้านกาแฟ แล้วจะนั่งร้านกาแฟได้อย่างไร (หัวเราะ)

๑) อาจารย์เห็นตัวอย่างเป็นรูปธรรมอะไร ทำไมอาจารย์ถึงเห็นโทษของความเจริญสมัยใหม่ ตั้งแต่สมัยนั้น
ครับ

เหมาทั้งหมด เหมาทั้งประเทศ หรือทั้งโลก หมายถึงยุคที่วัตถุก้าวหน้า คนทั้งโลกไม่เฉพาะในประเทศไทย หลงแต่ความสุขความก้าวหน้า มีความเจริญแผนใหม่ทางวัตถุ ก็เกิดเห็นแก่ตัว เกิดเกลียดศาสนา เกลียดสิ่งที่ยึดมั่นตรงกันข้าม เห็นศาสนาเป็นเรื่องขัดคอในเรื่องความเสวยสุขแบบใหม่ ตัวอย่างรูปธรรม เช่น คนมาพึ่งเทศน์ที่วัดน้อยลง คนที่จะทำบุญทำทานแบบเก่าน้อยลง แม้แต่แห่พระลากพระตามแบบประเพณี ก็น้อยลง ลดลง

๒) แล้วพวกที่โจมตีพุทธศาสนานั้นส่วนใหญ่เป็นคนกลุ่มไหนครับ อย่างแม้แต่ความคิดที่เห็นศาสนาเป็นยาเสพติด ก็เริ่มมีแล้วใช่ไหมตั้งแต่สมัยนั้น

ไอ้ที่เห็นศาสนาเป็นยาเสพติดนี่มันเมื่อเกิดคอมมิวนิสต์แล้ว มีคำว่าศาสนาเป็นยาเสพติด ก่อนนี้ไม่มีใครมาพูดว่า ประชาชนก็จะบอกว่ายีนดีสมักรับยาเสพติดคือศาสนาอยู่แล้ว แล้วก็เสพติดอยู่แล้ว คอมมิวนิสต์มาพูดว่าศาสนาเป็นยาเสพติด ก็ไม่มีใครเชื่อ รู้สึกว่าไม่ค่อยมีใครยอมเห็นว่าเป็นเช่นนั้น

๓) แล้วกลุ่มที่โจมตีศาสนาก่อนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มไหนเป็นพวกไหน

ไม่ปรากฏชัดเจน ไอ้พวกอันธพาลมันก็ตามแบบอันธพาล เพียงแต่มันไม่ชอบ มันก็ไม่เอา ไม่ได้มาตั้ง ป้อมต่อสู้กันนัก ทุกคนไม่มีที่โจมตีศาสนาของตน คงจะเหมือนกันไปหมดทุกแห่ง ๆ จนกว่าจะมี นักศึกษาแหวกแนว เห็นศาสนาเป็นของล้าหลังหรือว่ามันไปมองบางแง่ มองแต่บางแง่แล้วก็ไปพูดอย่างนั้น ซึ่งมันไม่ถูก มันไม่ยุติธรรม พวกที่อุทริมาโจมตีศาสนาก็เพราะไม่เข้าใจพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ เขามองกัน ในแง่ที่ทำให้คนอ่อนแอ ทำให้คนล้าหลัง ทำให้คนเกียจคร้าน อย่างนี้ก็มี มันก็มีมูลมาจากทางฝรั่ง ทางคนไทยก็ไม่ได้คิดนึกกันถึงขนาดนั้น ที่ว่า "สันโดษ" ในทางพุทธศาสนาทำให้คนไม่ทำงาน มันก็เข้าใจคำว่า สันโดษผิด คนอย่างไซเปินฮาวเออร์มองพุทธศาสนาในแง่ร้าย เป็นเพสสิมิสม์ เขาเป็นปัญญาชนถึงขนาด นั้น แต่เมื่อมันมองไม่รอบคอบ (หัวเราะ) ไม่ถี่ถ้วน ก็เป็นเครื่องถ่วงทำให้พุทธศาสนาชะงัก ในการที่จะเข้าไปในหมู่มนุษย์พวกนั้น ที่จริงต้องพูดว่าพุทธศาสนาของโลกในแง่ที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย แก่ไขให้ดีก็ได้ แก่ร้ายให้ดีก็ได้ ถ้าเขาเข้าใจมาถูกต้อง เขาจะต้องเข้าใจอย่างนี้ ไม่ใช่แง่ดี ไม่ใช่แง่ร้าย เป็นไปตามเหตุตาม ปัจจัย เขาต้องการอะไรก็สามารถจะทำได้ ประชาชนไทยไม่มีปัญหาเกี่ยวกับหลักพุทธศาสนา แล้วเขาเอา

แต่ตามแบบง่าย ๆ แบบบูชา นั้บถือจนกลายเป็นไสยศาสตร์อย่างนี้ ทำตามขนบธรรมเนียมประเพณีก็แล้ว
กัน

๑ ได้ยินว่า **คุณเสนีย์ ปราโมช** เวลากลับจากเมืองนอก เขาเขียนบทความโจมตีพุทธศาสนา อาจารย์นี่ก็
ออกใหม่

นี่ก็ออก ที่ใช้นามปากกาว่า **อรุณเบรียว** แล้วก็โจมตีพุทธศาสนาก็ไม่มีใครเชื่อ ในที่สุดไม่มีใครเชื่อ
(หัวเราะ)

๒ การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ที่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ที่อาจารย์เล่าเมื่อกี้ อาจารย์มีส่วนร่วม
อะไรหรือเปล่า กับคณะปฏิสังขรณ์

ไม่เลย ไม่ได้มีส่วนร่วม ไม่ได้ร่วมทั้งความคิดและการกระทำ ผมยังไม่แน่ใจ ยังหวั่น ๆ อยู่ ถ้าเวลานั้น
ผมอยู่ที่นั่นน่าจะเจอกับเขาด้วยก็ได้ (หัวเราะ) ก็เรามีความคิดก้าวหน้าอยู่

๓ อาจารย์เห็นการเปลี่ยนแปลง พ.ร.บ.คณะสงฆ์ ๒๕๔๔ เป็นอย่างไรครับ

ไม่รู้สิกละ (หัวเราะ) แทบจะไม่ได้สนใจเรื่อง พ.ร.บ. จนออกมาแล้ว จนเขาปฏิบัติกันแล้ว เราก็คือว่า
มันเปลี่ยน แล้วมันเปลี่ยนอย่างนี้ เขาก็แต่งตั้งผมให้เป็นองค์การเผยแพร่ของจังหวัดสุราษฎร์ธานี

๔ แล้วอาจารย์รู้สึกว่ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ฉบับนี้ออกมาแล้ว ในทางปฏิบัติมีผลต่อคณะสงฆ์อย่างไรบ้าง มี
ผลต่อสังคมอะไรบ้าง

มันพูดยาก เพราะมันไม่ทันจะได้ทำอะไรโดยแท้จริง ชั่วไม่กี่ปี มันไม่ได้ทำอะไร โดยแท้จริงตาม
หลักการนั้น มันก็ทำเป็นพิธีเสียมากกว่า ไม่ค่อยมีผลแท้จริง แล้วมันก็เท่านั้น เท่าที่ว่าแบ่งหน้าที่กันทำ มันก็
ไปบังคับ หรือว่าไปกระตุ้น ใ้ผลที่เห็น มีน้อยเต็มที แม้แต่ปล่อยอยู่อย่างเก่าก็ไม่แตกต่างกันนัก แต่เราก็
สะดวกในการเผยแพร่ขึ้น ก็มีอำนาจทางราชการ (หัวเราะ) ขึ้นมา ก็เลยบวกเข้าด้วยกัน การเผยแพร่ก็เอา
ความมุ่งหมายของสวนโมกข์บวกกันเข้าไป การเผยแพร่ตามหน้าที่ราชการดูเหมือนจะเคยเล่าแล้วว่าเจ้า
คณะภาคองค์ที่เป็นธรรมยุต อยู่วัดราชาธิวาส ก็สนับสนุนผมมาก สนับสนุนเพื่อให้ทำหน้าที่ไปบรรยายในที่
ประชุมในนามเจ้าคณะภาค ประกาศให้เป็นเผยแพร่ประจำภาค แต่ผมก็ไม่ได้ทำอะไร ไม่กล้า รู้สึกว่ามัน
เสี่ยง การปกครองแบบประชาธิปไตยนี้ถ้าจัดให้ดี ๆ ให้เป็นจริง ก็เข้ากับหลักธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าด้วย
ไม่เสียหาย

๕ หลักธรรมวินัยในแง่ไหนครับ

สงฆ์เป็นใหญ่ นั่นแหละ เมื่อจะปรินิพพาน ก็ตั้งหลักการให้สงฆ์เป็นใหญ่

❓ ถ้าอย่างนั้นทำไมอาจารย์ถึงเสนอเรื่องเผด็จการ

ให้สงฆ์เผด็จการ

❓ ให้สงฆ์เผด็จการ ก็ไม่ใช่เผด็จการซิครับ

ก็ยิ่งดีกว่ารุ่มร่าม งุ่มง่าม ใ้เอ้ ใ้เอ้ ไม่มีอำนาจ ไม่มีความเด็ดขาด

❓ ถ้าพระสงฆ์เผด็จการ มันก็ประชาธิปไตย เราเรียกเผด็จการไม่ได้เพราะว่า...

ทำไมจะเรียกไม่ได้ เป็นคอมมิวนิสต์ก็เรียกเผด็จการได้

❓ คอมมิวนิสต์นี่ซิครับเผด็จการ แต่พระสงฆ์เป็นใหญ่นี้มันไม่ใช่เผด็จการ เพราะมันอาศัยการตัดสินใจร่วมกัน

อ้าว ก็ตอนหลังผมเขียนว่า ขอให้สงฆ์มีการกระทำชนิดที่มันเฉียบขาด ๆ ไม่ใช่ใ้เอ้

❓ คือถ้าเฉียบขาดหลังจากสงฆ์ตัดสินใจ ก็ใช้ได้แน่ ไม่ใช่เผด็จการตามที่เขาใช้กันทั่วไป เป็นเรื่องอำนาจอันชอบธรรมเพราะมาจากการตัดสินใจของหมู่คณะ

เฉียบขาดโดยธรรมวินัย สงฆ์เผด็จการตามธรรมวินัย เผด็จการเดี๋ยวนี้มันไม่เป็นตามนี้ ก็ยังใ้เอ้

❓ อย่างนี้ อาจารย์ต้องเขียนนิยามคำว่าเผด็จการใหม่ ถ้าอาจารย์ให้สงฆ์เผด็จการ นี่มันไม่ใช่เผด็จการในความหมายที่เข้าใจโดยทั่ว ๆ ไป คนละความหมายครับ

เผด็จการโดยธรรมวินัย โดยสงฆ์ ไม่ใช่เผด็จการโดยกิเลสของบุคคลใด

❓ อาจารย์ศึกษาความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของคณะสงฆ์อย่างไร หรือไม่ ในการที่จะนำมาเป็นหลักเกณฑ์จัดตั้งสวณโมกข์

ก็เหมือนที่เล่ามาแล้ว มันเป็นเรื่องที่ไม่ได้มีเจตนาเจาะจงเป็นรูปเป็นร่างเป็นล้าเป็นสันอย่างนั้น เป็นเรื่องรู้สึกเบื่อชนิดนั้นก็เลยอยากจะกอบกู้ชนิดนี้ มันไม่มีแบบฉบับที่จะมาดูมาจากที่ไหน เราปรับปรุงแบบฉบับหรือหลักเกณฑ์ที่มาจากพระคัมภีร์ ภายในพระคัมภีร์ มันไม่มีที่จะไปเอาที่ไหนมาเป็นหลัก นอกจาก

คัมภีร์แล้ว ประวัติการปฏิรูปศาสนาในยุครัตนโกสินทร์ก็อ่านผาด ๆ ดูเหมือนไม่ค่อยมีและก็เชื่อว่าใช้ไม่ได้ มันใช้ไม่ได้ มันแบบตามบุญตามกรรม

❓ แล้วอย่างการเปลี่ยนแปลงในสมัย ร.๔ ละครับ

ไม่มีความรู้สึกอะไร นอกจากตั้งนิกายใหม่ เป็นการช่วยให้ปฏิบัติวินัยให้เคร่งครัดขึ้น (หัวเราะ) แล้วก็ใครทำก็ได้ เรื่องนี้ไม่พูดดีกว่า พูดแล้วมันมีผลกระทบกระเทือน

❓ การเปลี่ยนแปลงหลายอย่างในรัชกาลที่ ๔ มีผลมาถึงยุคอาจารย์ด้วยหรือเปล่า

ไม่มีผลต่อผมโดยตรง มีผลต่อบ้านเมือง มันก็มีธรรมชาติเกิดขึ้น มีปัญหาที่เกิดมาจากมี ๒ นิกายเกิดขึ้น

❓ แล้วมีส่วนให้ทำให้มหานิกายปรับปรุงตัวดีขึ้นไหมครับ

ก็ต้องเรียกว่าดีขึ้น มีส่วนทำให้ปฏิบัติดีขึ้น ในยุคสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสท่านมีหลักที่จะให้รวมกันอีก ทำให้มหานิกายดีขึ้นจนรวมกับธรรมยุตได้ ท่านก็มุ่งหมายอย่างนั้น แต่ก็ทำไม่สำเร็จ

❓ อาจารย์ครับ การเรียนปริยัติที่เป็นล่ำเป็นสัน ก็ต้องถือเป็นผลจากที่รัชกาลที่ ๔ ท่านทรงวางฐานไว้ด้วยหรือเปล่า

ทราบไม่ได้ แต่มันแสดงออกมาเมื่อรัชกาลที่ ๕ เมื่อสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ อาจจะมีผลต่อเนื่องกันได้ รัชกาลก็เนื่องกัน แล้วท่านก็เป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ ๔ คงจะได้รับอิทธิพล แต่ว่าสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการเปลี่ยนแปลงมาก ก็เชื่อว่าท่านหวังผลดีให้ตัดเทียมกันไป ให้กลับกลมกลืนกันไป แต่แล้วมันไม่เป็นเช่นนั้น กลับตรงกันข้าม นี่ต้องเรียกว่ามันเป็นกิเลสของมนุษย์ มานะทิฏฐิ

❓ อาจารย์ครับ สมัยแรก ๆ มีสวนโมกข์ การป็นเกลียวกันระหว่างฝ่ายปริยัติกับฝ่ายวิปัสสนามีหรือยัง

ไม่ค่อยมีโอกาสกระทบกัน เพราะไม่ได้สัมพันธ์ เสียงมาจากพระป่าตำหนิพระบ้านว่าไม่ปฏิบัติมีมาก ได้ยินมาก พระบ้านก็มักจะตอบได้ว่าพระป่านั้นดีแต่ปฏิบัติไปอย่างงมงาย ไม่รู้พระบาลีไม่รู้พระพุทธประสงค์อย่างถูกต้อง มันก็มีแต่ต่างฝ่ายต่างพูดกันบ้าง

❓ เสียงจากพระป่าตอนนั้น เป็นพระป่าทางฝ่ายไหนครับ

ทางภาคอีสานมีมาก ทางภาคใต้มีประปราย น้อยมาก ภาคใต้มีพระธาตุคงค์อยู่บ้าง เป็นสำนักหลัก แหล่งไม่ค่อยมี มีทางภาคอีสาน

๑) เห็นอาจารย์เขียนเกี่ยวกับพระที่อวดเคร่งไว้บ้าง เขาอวดกันอย่างไรครับ สมัยนั้น

ก็เคร่งกันแบบวินัย ถือวินัยให้เคร่ง (หัวเราะ) จนใคร ๆ เห็นว่าเคร่ง ๆ จนเกือบจะทำอะไรไม่ได้ เรื่องกิน เรื่องอยู่ เรื่องนุ่ง เรื่องห่ม เรื่องไป เรื่องมา เรื่องขึ้นรถ ลงเรืออะไรก็ตามแต่ เรื่องอวดเคร่งกันอยู่ได้ก็มีเรื่องไม่ยอมจับศตางค์ ไม่ยอมฉันทนม แต่ก่อนนั้นก็ไม่ว่ากันว่ามันฉันทไม่ได้ด้วยกันทั้งนั้น เคยฉันทด้วยกัน เพิ่งมารู้ทีหลังว่าฉันทไม่ได้ พรรคพวกไม่ฉันทนม เขาว่าเป็นอาหาร ก็ไม่มีเหตุผลอะไร ตามวินัยเกี่ยวกับอาหาร ฉันทอาหารเวลาวิกาลไม่ได้ แต่ตอนนี้ไม่รู้แน่นอนว่าอยู่ในข่ายของอาหารหรืออยู่ในข่ายเภสัช บางพวกก็เคยหลงว่าเป็นเภสัชไปพักใหญ่ ก่อนที่มารู้ว่าไม่ใช่เภสัช

๒) อาจารย์ครับ แล้วการตั้งมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้นอาจารย์มีความหวังอะไรบ้างไหม

ไม่รู้เรื่อง คือว่าเราเกือบจะไม่รู้เรื่องว่าเขากำลังทำอะไรกัน ก็เลยไม่รู้จะหวังอะไรถูก เท่าที่รู้เรื่องก็คือคงจะมีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องทางโลก ทันสมัยมากขึ้น

๓) ส่วนหนึ่งก็เหมือนกับที่อาจารย์เรียกร้อมมาตลอดในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ให้ปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์

อู๋ เราก็ต้องให้ศึกษาเพื่อรู้หลักธรรมวินัยลึกซึ้งยิ่งขึ้น ที่นี้พอตั้งมหาวิทยาลัยเหล่านี้ขึ้น ก็ไม่ได้สนใจธรรมวินัยยิ่งขึ้น สนใจเรื่องนอก ๆ สนใจตามแบบเมืองนอก

๔) ตอนหลังจาก พ.ร.บ. ๒๕๔๔ ออกมาแล้ว การแบ่งแยกนิกายนี่ลดลงไหม

มันก็มีอาการกระทบกันน้อยลง เรียกว่าการปกครองไม่ขึ้นต่อกัน แล้วเหตุการณ์มันก็ผ่านมามาก พอจะสำนึกตัวด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย

๕) เมื่อมีการกล่าวหาและกัจับกุมพระพิมลธรรมนั้น มีผลต่อคณะสงฆ์อย่างไรบ้าง

มันก็อย่างนั้นแหละ ก็พอมองเห็นได้ ทางมหานิกายก็รู้สึกเป็นปมด้อย รู้สึกเสียหายต่อนิกาย มีพระจำนวนมากที่กำลังต่อสู้ดิ้นรนต่อสู้ มันก็ทำลำบาก ทำไปยากหรือทำไม่ได้ แต่ท่านเหล่านั้นจะต่อสู้จนชนะความหรือชนะอะไรก็ตาม ที่เกี่ยวกับพระศาสนา รู้สึกจะไม่คุ้มเลย เพราะมันไม่ได้เสียหายเฉพาะมหานิกายอย่างเดียว มันเสียหายต่อพระศาสนาโดยส่วนรวมด้วย จะทำอย่างไรได้ เรื่องมันเกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว ใครจะทำอย่างไรได้ มันก็ต้องเป็นอย่างนั้น*

๑) การที่ท่านถูกจับกุม มันเกี่ยวข้องกับ การเปลี่ยนแปลง พ.ร.บ.ฉบับ ๒๕๐๕ ด้วยใช่ไหม ทำไมถึงมีการเปลี่ยนมาใช้ พ.ร.บ.๒๕๐๕

มีการเคลื่อนไหวเพราะมีผู้ถือว่ามีเป็นธรรมดาอะไรบางอย่างต่อฝ่ายธรรมยุติ ไม่ใช่จากมหรานิกาย คือ การเปลี่ยนจาก พ.ร.บ. ๒๔๘๔ เป็นการคืนอำนาจฝ่ายธรรมยุติ

๒) แง่มุมมันเป็นอย่างไรครับ

ผมไม่ค่อยรู้เรื่อง รู้แต่เท่านั้น แต่พูดกันอย่างขวานผ่าซาก มองเห็นการเสียเปรียบ จึงพยายามย้อนกลับมา พ.ร.บ. รศ.๑๑๒ ซึ่งถือกันว่าฝ่ายธรรมยุติได้เปรียบ (หัวเราะ)

๓) อาจารย์ครับ ถ้ามองโดยรวมแล้ว ในรอบ ๕๐ ปีที่ผ่านมา อาจารย์รู้สึกที่สังคมไทยมีด้านไหนดีขึ้น ด้านไหนเลวลง อาจารย์รู้สึกอย่างไรบ้าง

ไม่รู้สิ รู้สึกมันไปตาม (หัวเราะ) ธรรมชาติ ไปตามเหตุตามปัจจัย ตามธรรมดาที่มันจะต้องเป็นอย่างนั้น ไม่แปลก ในทางศีลธรรมไม่เห็นดีขึ้น ในด้านความรู้ ด้านหลักวิชาดีขึ้นมาก ความเลวร้ายทางศีลธรรมมากขึ้น

๔) อาจารย์ครับ ต่อไปเป็นคำถามเบ็ดเตล็ด ๒-๓ ข้อ ตก ๆ หล่น ๆ จากตอนต้น ๆ นะครับ สมัยอาจารย์เริ่มงานใหม่ ๆ มีการซื้อขายพระเครื่องกันเป็นแบบอุตสาหกรรมแบบที่เป็นอยู่ปัจจุบันหรือเปล่า

ตามท้องสนามหลวงเริ่มมีแล้ว เมื่อผมไปบรรยายอบรมผู้พิพากษาตอนเด็กแล้ว ผมก็ไปดูที่สนามหลวง เขาขายพระเครื่องกัน ผมยังจำติดตามีฝรั่งเล็ก ๆ ผอม ๆ แอบถ่ายรูปผม รูปร่างคล้ายสแควอร์* (หัวเราะ) ผมกำลังมองดูกระแฉกที่เขาวางพระเครื่องขาย ไม่ได้นั่งลงไป แต่ว่าเดิน อดอยากไปดู ๆ เท่านั้นเอง

๕) อีกเรื่องหนึ่ง ผมคุยกับตาหลุน แกว่าแกเป็นเด็กวัดรุ่นเดียวกับอาจารย์ และว่าเด็กวัดรุ่นนั้นมีคำล้อทุกคน อาจารย์จำได้ไหม

(หัวเราะ) อาจารย์ของผมเป็นคนผูกเป็นบทประพันธ์ขึ้นมาว่า (หัวเราะ) ชี้อินไฉ่ชิต ชี้อัดไฉ่เง้อม เต๋อ้ม ๆ เณรนาค ปากมากไฉ่หลุน สัปดนไฉ่จ้อง ชี้อองไฉ่หยุด มุดหัวไฉ่ช่วย สุดสวຍหรือญ สำคัญไฉ่เกตุ ชี้อะหลด ตาหลุนนาค (หัวเราะ) คำว่าชี้อัดคือชี้อะเหนียว เป็นภาษาของบ้านนี้ ผมจะชี้อะเหนียวหรือไม่ ไม่รู้หมายความว่าอย่างไร รู้แต่เพียงว่าไม่อยากจะเอาของใคร และไม่อยากจะให้อะไรแก่ใครเท่านั้น เณรนาคเขาชอบเดินเต๋อ้ม ๆ คือเดินก้ม ๆ หย่ง ๆ คำว่าสัปदनบ้านนี้เขาออกเสียงว่าสัปदन ไฉ่จ้องมันชอบไปเก็บพริก เก็บมะเขือที่ปลูกไว้ยังไม่ทันจะได้ที่ ชี้อองไฉ่หยุด มันเป็นญาติผู้ใหญ่ของผม อะไร ๆ ก็ร้อง ไม่ทันพูดก็ร้อง หัว

มุดไ้ช่วย ถ้ามอะไรหัวมุดเสีย ไม่พุด สุดสวยหิรัญ (หัวเราะ) เป็นลูกของผู้พิพากษา บ้านอยู่หน้าวัด พ่อเอาไปฝากอยู่วัดบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ หน้าตาสวย แก้มแดง ในที่สุดไปเป็นอธิบดีกรมสรรพากร เพิ่งตายไป ในชุดนั้นก็เหลือแต่ผมกับตาหลุนเท่านั้น (หัวเราะ)

๑๖ โดยปกตินี้อาจารย์เป็นคนอ่านหนังสือเร็วหรืออ่านช้าครับ

อ่านลวก (หัวเราะ) คืออ่านหนังสือนี้อ่านหยาบ อ่านเอาแต่ใจความลวก ๆ ไม่ค่อยได้อะไรนัก มีนิสัยหยาบ ๆ ไม่ได้อ่านถึงขนาดขีดเส้นใต้ หรือว่าจดบันทึก มันอวดดีว่าไ้เรื่องอย่างนี้มันรู้กันอยู่แล้ว ตรง ๆ กับที่เรารู้ ไม่ต้องขีดเส้นใต้ บางทีผมอ่าน ๆ ดู ไม่ได้มีขีดเส้นใต้ ถ้ามีก็น้อยเต็มที ไม่เหมือนหนังสือคุณกวง หนังสือคุณกวงขีดเส้นใต้เกือบจะทุกบรรทัด (หัวเราะ)

๑๗ ผมเห็นกล่องบัตรกล่องหนึ่งของอาจารย์มีโน้ตบัตรคำ คำเหล่านี้เป็นคำอะไรประเภทไหนที่อาจารย์จะทำโน้ตออกมาครับ

อ้อ มี แต่เคยทำอยู่พักหนึ่ง เป็นบัตรคำประเภทธรรมะ เพื่อความสะดวกที่จะใช้แล้วก็ทำได้ไม่เท่าไร ทำอะไรไม่จริงด้วยผมนะ และก็ไม่เคยมีความอดทน แต่ความคิดนะมี คิดจะทำอย่างนั้น คิดจะทำอย่างนี้ คิดจะเก็บความคิดดี ๆ ไว้เป็นระบบ เป็นอะไรคล้าย ๆ เพื่อจะสะดวก ความคิดยังมีจนกระทั่งบัดนี้ แต่เราทำไม่ได้ จะทำบุญซีเรื่องในพระไตรปิฎก ก็เคยคิด เดียวนี้เป็นอันว่า ยอมไม่มีความคิดอย่างนั้น คือความคิดมันเหลืออยู่เพียงเรื่องเดียว เรื่องจะดับทุกข์อย่างไรเท่านั้นเอง

๑๘ เวลาอาจารย์ไปกรุงเทพฯ อาจารย์เป็นแฟนหนังสือร้านไหนประจำ ถ้าต้องไปซื้อหนังสือ จะซื้อร้านไหน

ส่วนมากไปที่ร้านสี่กั๊กพระยาศรี กรุงเทพมหานคร ที่หน้าร้านเขียนว่ามาดีไปดี ร้านนั้นไปบ่อย แล้วหนังสือฝรั่งเขาขายถูก ๆ เช่น *National Geographic* แยะทีเดียว เขาขายถูก ๆ แต่ไม่มีปก เป็นหนังสือที่ขายไม่ได้ ที่จะต้องส่งบริษัท เขาขอฉีกปกคืน แล้วก็เอาตัวหนังสือนั้นไว้ ที่นี้เขาเอาไว้ขายถูก ๆ เข้าไปเลือกไ้รูปสวย ๆ ซื้เอาไว้ดูรูปเล่น หนังสือในร้านนั้นมันมีมาก แต่ราคาเต็มอัตราทั้งนั้น เป็นร้านหนังสือสมบุรณ์แบบ แล้วกรุงเทพบรรณาคารก็เลิกไปในที่สุด

๑๙ แล้วหนังสือสั่งจากนอกโดยตรงมีไหม

ไม่มี ถ้ามีก็นายธรรมทาส นายธรรมทาสเขามี ผมไม่รู้เรื่องที่จะสั่ง คนที่รู้จักชื่อมาให้หรือชื่อส่งมาให้ มีบ้าง ตอนคุณกรอุมาอยู่อินเดียเคยให้ช่วยหาให้บ้างที่เล่าแล้ว

* สัมภาษณ์ก่อนพระพิมลธรรม จะได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์

* **โตแนลด์ เค. สแวงเธอร์** เป็นนักวิชาการชาวตะวันตกคนแรกที่ศึกษางานคิดงานเขียนของท่านอาจารย์พุทธทาสอย่างจริงจัง และมีส่วนสำคัญที่ทำให้นักวิชาการด้านพุทธศาสนาชาวตะวันตกหันมาสนใจงานของท่านอาจารย์ ได้แปลงานของท่านอาจารย์เป็นภาษาอังกฤษ และเขียนบทความเกี่ยวกับท่านอาจารย์หลายชิ้น

บทที่ ๘ การศึกษาค้นคว้า

ทฤษฎีกับการปฏิบัติ

๑) อาจารย์ครับ ในตอนนี้ ผมจะขอเรียนถามอาจารย์ถึงชีวิตด้านปฏิบัติธรรมของอาจารย์เอง เพื่อจะให้คนรุ่นหลังได้เข้าใจถึงชีวิตด้านในของอาจารย์ เพราะคนรุ่นผม เริ่มไม่เข้าใจว่า ชีวิตพระสงฆ์นั้นอยู่ได้อย่างไร โดยเฉพาะชีวิตของพระสงฆ์รุ่นอาจารย์ มีความสุข ความทุกข์อะไร มีค่าตรงไหน อีกอย่างหนึ่ง ถ้าอาจารย์เล่าถึงชีวิตด้านปฏิบัติ ผู้ที่เลือกจะดำเนินชีวิตตามแบบพระสงฆ์ที่ดั่งงาม จะได้ข้อคิดข้อเตือนใจต่าง ๆ รวมทั้งด้านกำลังใจด้วย ผมเชื่อว่าจากจุดเริ่มต้น เมื่อท่านอาจารย์เริ่มทำสวนโมกข์ ถึงปัจจุบันนี้ อาจารย์คงต่อสู้กับอะไรในตัวเองอยู่ไม่ใช่น้อย แล้วก็มีข้อผิดพลาดมากมาย ที่จะเป็นบทเรียนให้กับคนรุ่นหลัง ๆ

(หัวเราะ) มันไม่มีเรื่องอะไรมากมาย ที่จะต้องนึกไปถึงขนาดนั้น มันเป็นเรื่องของคนธรรมดาคนหนึ่ง ที่ค้นคว้ามา จะเรียกว่า ตามบุญตามกรรมก็ได้ แล้วมันก็ประสบผลเป็นอย่างนี้ อย่างที่เห็นอยู่นี้ ไหนถามใหม่สิ ถามว่าอย่างไร ให้มันเป็นคำถาม เป็นข้อ ๆ ไปสิ

๒) ครับ เมื่อมองชีวิตการปฏิบัติธรรมของอาจารย์โดยรวมแล้ว มีช่วงเปลี่ยนแปลงที่เห็นแตกต่างกันอย่างชัดเจนไหมครับ

เช่นอะไร

๓) เช่นในเรื่อง "สมัยนั้นเมื่อเรายังเที่ยวหาอัตตา" ที่อาจารย์เขียนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓ จะเห็นเหมือนกับว่า ครั้งหนึ่ง อาจารย์เคยยึดความว่างว่าเป็นตัวตน แล้วก็เกิดการเปลี่ยนแปลง รู้ว่าไม่ใช่แล้ว ผิดแล้ว เหมือนกับเปิดเข้าสู่มิติใหม่ อะไรแบบนั้น

บทความนั้นมันเขียนสำหรับทุกคน สำหรับชีวิตทุกคน เป็นลักษณะอย่างนั้น ไม่ใช่ของเราคนเดียว แต่มันใช้ชื่ออย่างนั้น ก็เพื่อให้มันสะดุดหรือกระตุ้นอะไรสักหน่อย ไม่ใช่เรื่องของผมคนเดียวที่เป็นอย่างนั้น คือทุกคนจะเป็นอย่างนั้น กว่าจจะรู้เรื่องอนัตตา ถ้าไม่รู้เรื่องมันก็แล้วไป มันก็ยึดอัตตาจนตาย มันรู้ขึ้นมา มันก็เปลี่ยนแปลง เมื่อยังไม่รู้เรื่องอนัตตา นี่กันอย่างนี้ เมื่อรู้กันแล้ว ก็เปลี่ยนเป็นอีกอย่าง เขียนเป็นคำล้อล้อชวนหัวด้วย จึงออกมาในรูปอย่างนั้น

๔) คำถามผมตอนนี้มุ่งประเด็นว่า ในชีวิตอาจารย์ มีช่วงการเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ทางคุณภาพของชีวิต อะไรบ้างครับ

ผมก็ต้องบอกว่า มันไม่มีช่วงที่เปลี่ยนแปลงใหญ่โต มันมาทีละนิด ๆ ค่อยเติบโตมาทีละนิด ๆ เราเกิดมาเป็นทารกจนโต ช่วงเปลี่ยนแปลงโดยแท้จริงมันก็พูดยาก แต่มันก็เปลี่ยนทีละนิด ๆ จนมาอยู่สภาพอย่างนี้ ผมนึกไม่ออกนี่ว่าเปลี่ยนแปลงอย่างไร มันก็บวช แล้วก็มาพบเรื่องที่ดีกว่า ก็ไม่สึก แล้วศึกษาเล่าเรียน ค้นคว้ามาทีละนิด ๆ มันไม่มีการเปลี่ยนแปลงเหวี่ยง หรือขนาดเหวี่ยงทางนั้น เหวี่ยงทางนี้ มันไม่มีหรอก

❓ เปลี่ยนในแง่ของคุณภาพข้างใน เช่นกิเลสเรื่องนี้ มันเด็ดขาดไปแล้ว เรื่องนั้นมันไม่เด็ดขาดมีไหมครับ

ไม่มี ให้พูด พูดไม่ได้แน่ มันเปลี่ยนทีละนิด พร้อม ๆ กันแหละ ทั้งร่างกาย จิตใจ สภาพของชีวิต เปลี่ยนมา ๆ ทีละนิด ๆ มันมองไม่เห็นเลยว่ามันเปลี่ยนแบบเดียวเป็นมุม ขอให้ทุกคนตั้งต้นเดินมาตามหลักเกณฑ์ทีละนิด ๆ แล้วก็เปลี่ยนทีละนิด เหมือนต้นไม้ งอกขึ้นทีละนิด ๆ จนกว่ามันจะเติบโต จะให้เอาอะไรเป็นการเปลี่ยน ยังนึกไม่ออก

❓ อย่างเกจิอาจารย์หลายคน มักจะเล่าเรื่องของตัวเอง ว่ามีประสบการณ์พิเศษอย่างนั้น อย่างนี้ ที่ทำให้รู้สึกว่ บัดนี้ชีวิตเราเปลี่ยนแปลงไปแล้ว เข้าสู่สภาพของชีวิตใหม่แล้ว เป็นช่วง ๆ ไป ของอาจารย์ไม่มีหรือครับ

ไม่มี แล้วก็ไม่มีเรื่องขนาดนั้น ที่จะเล่าให้ใครฟัง มีแต่การศึกษาเพิ่มเติม การปฏิบัติเพิ่มเติม การศึกษาเพิ่มเติม แล้วรู้ หรือเห็น แล้วเข้าใจ รู้สึกเข้าไป ๆ ไม่รู้ว่าได้รู้เมื่อไร พูดเป็นภาษานั้น ๆ หน่อย ไม่รู้ว่ามันตรัสรู้เมื่อไร แต่ที่จริงมันไม่ได้ตรัสรู้อะไรมากมาย จะถามว่าเมื่อไรก็ยังไม่รู้ ค้นคว้ามากขึ้น เผยแผ่มากขึ้น ปฏิบัติมากขึ้น เรื่อย ๆ ไป

❓ อาจารย์ครับ ตามหลักนั้น ถ้าหากเรารู้แล้ว มันต้องรู้ใช่ไหมครับว่าเราหมดไปแล้ว กิเลสอันนั้นอันนี้ ตามหลักวิชาที่เขาเรียกว่า เกิดญาณอย่างนั้น ญาณอย่างนี้

ที่ไปตัดสินกันอย่างนั้นก็มิ แต่เราไม่ได้ตั้งใจ ไม่ได้เจตนา ไม่ได้ประสงค์จะรู้ รู้ว่ามันดีขึ้นก็พอแล้ว แต่วันละเท่าไรไม่ต้องรู้ รู้แต่ว่าสิ่งไม่พึงปรารถนามันลดลง ลดลง เท่าไรก็ไม่รู้ เรียกว่าลดลง มีเรื่องในบาลีพูดเกี่ยวกับเรื่องทำนองนี้ว่า นายช่างทั้งหลายรู้ว่า ดำเครื่องมือนั้น สึกไปทุกวัน ทุกวัน แต่ไม่รู้ว่าสึกไปวันละเท่าไร ปีหนึ่งสึกไปเท่าไร ก็ไม่ต้องรู้ มันไม่มีอะไรวัด แล้วมันก็วัดยาก รู้แต่ว่าถ้าเป็นอยู่โดยชอบ อะไรจะลดลงไป แต่สักเท่าไรก็ไม่รู้ รักษาความเป็นอยู่โดยชอบไว้เท่านั้น

❓ อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์เคยใช้วิธีลองออกไปเผชิญกับอารมณ์ที่มากกระทบ เพื่อให้รู้ว่าเราหมดอันนั้นไปแล้วหรือยัง บ้างหรือไม่

ไม่เคย ถ้ามันจะเป็น เป็นไปโดยอัตโนมัติ โดยเจตนาจะลงมือไม่มี เช่นรู้แต่ว่าเรากลัวผีน้อยลง ๆ จนเดี๋ยวนี้ ไม่กลัวผีเลย รู้แบบนี้

❓ ก่อนที่อาจารย์จะลงมือปฏิบัติธรรม อาจารย์ได้ตั้งแนวไว้หรือเปล่าครับว่า ในบรรดาหนทางหลาย ๆ แบบที่จะบรรลุธรรม เช่น โดยการฟังธรรม โดยการเทศน์ โดยการตริกตรอง โดยการทำวิปัสสนา หลาย ๆ แบบนี้ อาจารย์ใช้แบบไหนสำหรับตัวเอง

ไม่ ไม่ เพิ่งรู้ทีหลัง มาอ่านบาลีวิมุตตายนสูตรที่หลัง ก่อนนี้ค้นคว้ามากขึ้น มันก็รู้มากขึ้น เรายังใช้วิธีที่เรียกว่า เรียนจากพระคัมภีร์ เรียนจากหนังสือสมุท มากขึ้น ๆ มันก็พอจะสังเคราะห์กันได้ กับหลักที่ว่า ฟังธรรม ฟังธรรม ในบางเวลา จิตใจเหมาะสม ปลอดภัย ก็รู้สว่างไสว ชื่นใดชั้นหนึ่ง เต็มที่เสียทีหนึ่ง ที่เหลือ ก็ยังเหลือต่อไปอีก เดี่ยวนี้ถ้าจะพูด มันพูดไม่ได้ว่าใช้วิธีหนึ่ง วิธีใดโดยเฉพาะ ใน ๕ วิธีนั้น คือมันเรียนมากขึ้น ค้นคว้ามากขึ้น แล้วมันก็พอใจที่จะเป็นอย่างนั้นมากขึ้น แล้วมันจะไปเอง ละไปเองโดยไม่รู้สึกตัว

ความจริงทำวิปัสสนาอย่างเคร่งครัด เคร่งเครียด ทั้งวัน ทั้งคืน ทั้งเดือน ทั้งปี ก็ไม่เคยทำ แต่มันเป็นของมันในตัวเอง ในขณะที่ได้ฟังอะไรใหม่ ความจริงต้องเรียกว่า ค้นพบ เราไม่ได้ฟังจากที่ไหน แต่ว่าเราค้นพบ คือฟังจากหนังสือ ฟังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ มันก็อยู่ในพวกที่ฟัง ฟังธรรม คืออ่านเอาจากพระคัมภีร์ ก็ต้องสังเคราะห์เข้าในการฟังธรรม รู้เรื่องอะไรเพิ่มขึ้นก็พอใจ ความพอใจก็ทำให้ปฏิบัติอยู่ในตัวโดยอัตโนมัติ รู้อะไรใหม่ก็ปฏิบัติเข้ากันกับที่รู้อะไรใหม่ ๆ เรียกว่าวันละนิด วันละนิดก็ได้ การอ่านมันมีทุกวัน สมัยแรกมีสวนโมกข์ อ่านทุกวัน เคยอยู่กับหนังสือทั้งวัน ๆ ไม่ได้มีเข็มทิศหรือเบนทิศอะไรไปเป็นรูปธรรมอย่างนั้น จนเดี๋ยวนี้ก็ไม่รู้ว่ามันรู้อะไร เมื่อไร ไม่ได้จำไว้

❓ อาจารย์ครับ อย่างในชีวิตของอาจารย์ ในด้านการเทศน์คือการเขียน การพูดนั้น มีมาก ทีนี้ระหว่างการอ่านหรือการเทศน์ หรือการพูดให้คนอื่นฟังนั้น มันมีผลในเรื่องการเข้าใจมากน้อยอย่างไร คือมันมีวิธีหนึ่งในวิมุตตายนสูตร ที่เราอาจจะบรรลุได้ ด้วยการสอนคนอื่น แล้วทีนี้ อาจารย์สอนคนอื่นมากมาอย่างนี้ มีส่วนเปลี่ยนแปลงคุณภาพจิตของอาจารย์แค่ไหน

โอ๊ย มันไม่สู้รับเข้ามา คือรับเข้ามามาก มีผลมากกว่าที่ให้ออกไป การศึกษาเพิ่มเติมเข้ามา มากกว่าที่เราสอนมากนัก ที่สอนนี่นิดเดียวเท่านั้น แล้วมันก็เป็นผลจากการที่รับเข้ามา คือฟังเข้ามา แล้วว่าที่จริงมันเรียกว่าทำทุกอย่าง รับเข้ามา หรือฟังเข้ามาก็ทำ สอนออกไปก็ทำ สาธยายก็ทำ ใคร่ครวญโดยตรรกนั้นก็ทำ ทำวิปัสสนา ทำสมาธิก็ทำ เลยเรียกว่าครบทั้ง ๕ อย่าง อย่าทำแบบเบนไปเบนมา เหวียงไปเหวียงมา หรือทิศทางใด ต้องเร่งขึ้นมาพร้อม ๆ ทุกอย่าง เร่งขึ้นมาพร้อม ๆ ทีละนิด ๆ เหมือนการก่อจอมปลวก บอกคนชั้นหลังเถอะว่า ทำมาอย่างนี้ ไม่ได้มีการเบนหรือเลี้ยวไปเลี้ยวมา ทำพร้อม ๆ กันมา แล้วก็โดยไม่ได้ตั้ง

เจตนา มีความอยากรู้ก็อ่าน ฟัง ค้น ถึงเวลาเทศน์ ก็เทศน์ ตามสะดวก ตามพอใจ เวลาทอง อย่างไหนพระ
สวดมนต์ทำวัตร เป็นเวลาทอง ก็ทอง หรือทองอะไรอื่นโดยเฉพาะก็มีบ้าง ซึ่งมีน้อย คิดค้นเพื่อได้ตอบ
ปัญหาฝึกปฏิบัติอย่างนี้มาก ทำมากเหมือนกัน ในสมัยที่เล่าเรียน ชอบโต้แย้งออกความเห็นกับเพื่อน
เสมอเหมือนกันได้ เพื่อนที่ต่ำกว่าก็ได้ การเพ่งมาให้เห็นแจ้งในทางภายในนี้ มันฝาก ๆ กับเรื่องเหล่านี้ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งเรื่องสัญญาตานี้ เป็นเรื่องที่คัดออกมาจากทุกอย่าง ที่ศึกษา ที่ตั้งใจปฏิบัติ ค้น ๆ ออกมา เพื่อจะ
เข้าใจของตัวเอง และจะพูดให้คนอื่นฟัง แล้วก็เพื่อจะกำจัดความทุกข์ ความกระวนกระวาย ไม่ให้กระวน
กระวายใจ ในบางครั้งบางครั้งด้วย ออกมาเป็นเช่นนั้นเองบ้าง ช่างหัวมันบ้าง

❓ อาจารย์ครับ การที่อาจารย์พูดย้ำเรื่องอนัตตา เรื่องสัญญาตา เรื่องเช่นนั้นเอง บ่อย ๆ นี้ ส่วนหนึ่งก็เป็น
การพูด เพื่อย้ำกับตัวเองด้วยใช่ไหม หรือเพื่อทำให้ตัวเองซาบซึ้งด้วยใช่ไหมครับ

เมื่อพูดกับผู้อื่น ก็มุ่งหมายให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ให้เขาเข้าใจ เรื่องของตัวเองมันมีอยู่ทุกเรื่อง ทุก
ระยะ ทุกเหตุการณ์ มันก็ย้ำได้ทั้งในการศึกษาเพิ่มเติม ทั้งการเทศน์สอนออกไป หรือแม้ ในการสวดมนต์
ภาวนา หรือว่าคิดใคร่ครวญที่จะแต่งอะไรให้มันลึกซึ้ง นาน ๆ ก็มาเพ่งทางจิตใจให้เห็นลึกถึงภายใน ให้ซุ่ม
ให้ฝัง ให้ลงรกลงราก

❓ อาจารย์ครับ แล้วใน ๕ วิธีนี้ ธรรมชาติร่วมกันเองของ ๕ วิธีนี้ ที่ทำให้คนเราบรรลุนิพพานคืออะไร อะไรทำ
ให้เราเข้าใจลึกซึ้งมากขึ้น อะไรคือธรรมชาติร่วมกันของ ๕ วิธีนี้

ก็มันกลมกลืนกันนี่ ทั้ง ๕ ส่วน ๕ องค์ประกอบ มันกลมกลืน มันไม่ตีกัน มันไม่ขัดกันเลย มัน
กลมกลืนกันมากขึ้น

❓ ผมหมายถึงว่า ธรรมชาติร่วมของมัน คือแต่ละวิธี มันไปทำอย่างไรในจิต ทำให้คนเราคลายความยึดมั่น
ลง อะไรคือกลไกการทำงานของมัน

คือทุกเรื่องมันทำให้เกิดความพอใจ เกิดปีติ เกิดสุข คือความพอใจ อันนี้มันเป็นธรรมชาติมากที่สุด
เมื่อฟังเกิดความพอใจ เมื่อเทศน์ก็เกิดความพอใจ เกิดความพอใจในธรรม ความพอใจในธรรมนี้ ออกจาก
การทำอย่างนั้น ผ่านมาทางความพอใจ แล้วก็สุขก่อน แล้วจึงจะปัสสัทธิ จึงเป็นสมาธิ จึงจะเห็น จึง
จะเดินไปตามกระแสจิตล้วน ๆ ทั้ง ๕ องค์ในวิมุตตายนสูตร มีหลักเดินอย่างเดียว เรียกว่าปลุกให้เกิด
ความพอใจ เป็นสุข พอใจ จิตใจชนิดนั้นก็ปัสสัทธิ ในความเป็นสมาธิ หรือขณะในความเป็นสมาธิจะเห็น
แจ้ง ตามที่เป็นจริง นี่มันเป็นเรื่องธรรมดาแล้ว ไม่ใช่เรื่องบุคคล เรียกว่าหลักธรรมะหรือกฎเกณฑ์ของ
ธรรมชาติเกี่ยวกับเรื่องอย่างนี้

❓ แต่ถ้าทุกคนทำถูก มันก็จะผ่านขบวนการอันนี้ทุกคนใช่ไหมครับ

มันเหมือนกันทุกคน ใน ๕ อย่างนี้ มันมีแต่ว่าบางคนมีอย่างนั้นมากบ้าง อย่างนี้มากบ้าง แล้วแต่โอกาส คนที่ไม่มีโอกาสจะสอนใครเลย มันก็ไม่ได้พบผลที่จะได้รับอย่างนี้ จากการที่สอน ที่เทศน์ บางคนไม่เคยทำสมาธิวิปัสสนาเสียเลย มันก็ขาดไปอีกอันหนึ่ง ที่นี้อย่างไหนทำผิด ๆ ผลก็เป็นผิด ๆ ไป อย่างจะท่องทำวัตรสวดมนต์ให้เกิดผลลึก ๆ จริง ๆ แล้ว มันต้องตั้งใจมากเป็นพิเศษ ฟังแล้วเข้าไปในความรู้สึก ชุ่มฉ่ำลงไปโดยการท่องเอง หรือการฟังผู้อื่นท่อง แต่การท่องเองรู้สึกว่ามันยังไม่เท่าไร มันมีการท่องเพื่อความสนุกมากกว่า เว้นไว้แต่ผู้นั้นมีความรู้ ความฉลาด สามารถพอ ตั้งใจท่อง เพื่อเอาความหมายอันลึกซึ้งของคำที่ท่อง อย่างนี้ถ้าทำได้ ก็ดี ถ้าให้ครบทั้ง ๕ วิธีมันสนุก มีรสมีชาติ ไม่เบื่อ

๑ อาจารย์ครับ ถ้าอย่าง มองโดยสรุป ระหว่างปริยัติ ปฏิบัติ กับการเผยแผ่ ของอาจารย์ สัมพันธ์กันอย่างไรครับ

ทำพร้อมกันไป (หัวเราะ) บางเวลาศึกษาคัมภีร์ ฟุ่่งนี้ก็ไปเทศน์ บางเวลาก็เป็นกรรมกรก่อสร้าง (หัวเราะ) บางเวลาก็ลงคลองไปพัฒนา (หัวเราะ) นอกหน้าที่ของภิกษุตามธรรมดา หรือความหมายของภิกษุ เราเป็นช่างก่อสร้าง บางทีก็ไปหาไม้ในป่า บางทีก็ไปแต่งคลองให้ใช้ประโยชน์ได้ ไปทำถนนให้ใช้ประโยชน์ได้ บางสมัยไปทำถนนทุกวัน ทุกวัน ถ้าเราไม่ไป คนก็ไม่มา ถ้าเราไป คนก็มาช่วยมาก ถ้าเราไม่ไป ไม่มีใครเอาอาหารมาเลี้ยงคน ถ้าเราไป ก็อ้างเราให้เอาอาหารมาเลี้ยงพระ เสร็จแล้วเลี้ยงคน มันทำทุกอย่างที่มันไม่ผิดวินัย หรือมันไม่เสียหาย ทำทุกอย่าง ศึกษาเรื่องหยูกเรื่องยา ไปช่วยคนเจ็บคนไข้ บางเวลาบางสมัยก็ทำมาก สรุปให้มันจริงที่สุดก็คือมันทำทุกอย่างที่รู้สึกว่าจะทำได้ และพอใจ ทำทุกอย่างมากกว่า ๕ อย่างนั้นก็มี (หัวเราะ)

๒ อาจารย์ครับ นอกเหนือจาก ๕ อย่างนี้ มันมีส่วนช่วยให้เข้าใจธรรมะ ให้เห็นถึงธรรมะเหมือนกันหรือเปล่า

ทั้งนั้นแหละ การทำอะไรก็ตาม ถ้ามันมีปัญญา มีความเฉลียวฉลาดกันบ้าง จะมองเห็นแง่ของธรรมะเสมอ มองเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของมนุษย์ทั้งหลาย มองเห็นกิเลสก็มี ในแง่ของความดีก็มี ในแง่ของธรรมดาของธรรมชาติล้วน ๆ ก็มี ฝึกเป็นคนรู้จักสังเกตคนทุกชนิด ตามที่มันกระทำได้ กลายเป็นความรู้มาในชั้นหลัง คนนี้เห็นหน้า เห็นกิริยาท่าทาง ฟังพูดจาอะไรบ้าง ก็พอทายได้ ว่าคนนี้ต้องเป็นอย่างไร ก็คุณลองนับดูเอาเอง เกิดมาทำอะไรบ้าง แม้เกี่ยวกับสวนโมกข์ ทำอะไรบ้าง เป็นสมุหบัญชีก็เคย เป็นศิลปินก็เคย เป็นนักโบราณคดีก็เคย มันไม่เคยขัดขวางกับธรรมะเลย มันก็ให้การทำงานสำเร็จลุล่วงไปด้วย ฝึกให้เรารอบรู้ เฉลียวฉลาด รอบด้านด้วย เรื่องที่ควรจะทำก่อนบวช แต่มันไม่มีโอกาส มันเพิ่งมาทำ มันเพิ่งมีโอกาสเมื่อบวชอย่างนี้ก็มี ก่อนนี้ผมไม่เคยเลี้ยงไม้ ไม่เคยไต่กบไม้ บางยุคบางสมัย ก็ต้องทำหน้าที่ บางทีทำได้ดีกว่าคนอื่น เช่น พิจารณาชุงท่อนนี้ จะเลี้ยงมันอย่างไรจึงจะถูก ได้ผลดีที่สุด และมีส่วนผิดพลาดบิดเบี้ยว

เสียหายน้อยที่สุด เพราะเรามีความรู้อะไรอยู่บ้าง ที่เล่าเรียนมา เลขคณิตบ้าง เรขาคณิตบ้าง รู้จักเหลี่ยม รู้จักอะไรบ้าง โดยเฉพาะไม้ที่เป็นท่อนกลม มันเลื่อยยาก ทำไม้ตีบูดเปียกหมด

❓ อาจารย์ครับ แล้วมีไหม่ว่างงานที่นอกจาก ๕ อย่าง มันทำให้รู้สึกว่ารำคาญแล้วจิตใจไม่ก้าวหน้า จนอยากจะทำ อยากจะเลิก อย่างนี้ไหม่ คือทำไปแล้วมันยังรู้สึก ทำให้เราภาระหนักขึ้น ก็เลสมากขึ้น อะไรอย่างนี้

(หัวเราะ) ไม่ค่อยมี เราจะทำตามที่มันมีเหตุผลให้ทำ ทำไปแล้ว ได้ประโยชน์ทั้งนั้น ได้รับประโยชน์ทั้งนั้น ไปลากไม้กับช่างลากไม้ ก็ได้ความรู้ตั้งหลายอย่าง ผมอัศจรรย์ใจที่สุดคือที่ผูกซุงให้ช่างลากอย่างง่าย ๆ ซึ่งเราคิดเองก็ไม่ออก มันง่าย ๆ ตะหวัดที่เดียวช่างวิ่งอย่างไรก็ไม่หลุด เดียวนี้ผมยังพอใจในความรู้ของมนุษย์ที่เขาได้ค้นได้พบกันมาแล้ว ถ้าคบกับคน มันควรจะรู้จักกิเลสของคนนานาชนิด เพราะคนมันนานาชนิด กิเลสมันก็นานาชนิด

จะให้เอาผมเป็นตัวอย่าง ก็ต้องบอกว่าลองทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ และควรลอง ที่ควรลอง หรือลองได้ (หัวเราะ) ทุกด้านทุกแง่ทุกมุม ที่มันอยู่ในวิสัยที่ลองได้

❓ อาจารย์ครับ ถ้าจะถามว่าธรรมะข้อไหน หรือว่าธรรมะหมวดไหน ที่อาจารย์ใช้มากที่สุดในชีวิตปฏิบัติธรรม อาจารย์จะตอบว่าอย่างไร

ตอบไม่ถูก ถ้าคะเน ๆ เหมมา ๆ กันก็ไม่พ้นเรื่องที่เป็นธรรมะอยู่แล้ว การพิจารณา สติสัมปชัญญะ ใคร่ครวญโดยโยนิโสมนสิการ ที่ได้รับประโยชน์มากที่สุดก็โยนิโสมนสิการ การเพิ่มพูนความรู้หรือปัญญา อันลึกซึ้งมันก็มาจากโยนิโสมนสิการ ไม่ว่าจะเรื่องบ้าน เรื่องเรือน เรื่องโลก เรื่องธรรมะ การรับเข้ามาโดยวิถีใดก็ตาม เช่น ฟังจากผู้อื่น อ่านจากหนังสือ หรือจากอะไรก็ตาม ที่เรียกว่านอกตัวเรา ฟังเข้ามาพอถึงแล้ว ก็โยนิโสมนสิการเก็บไว้เป็นความรู้ เป็นสมบัติ พอจะทำอะไร จะลงมือทำอะไร ก็โยนิโสมนสิการในสิ่งที่จะทำ ให้ดีที่สุด มันก็ผิดพลาดน้อยที่สุด เรียกว่าไม่ค่อยจะผิดพลาดเลย เท่าที่จำได้ ในความรู้สึก อะไรที่ควรกระทำ จะได้ จะมี มันไม่เคยพลาด เพราะเราเป็นคนโยนิโสมนสิการตลอดเวลา และรู้สึกว่ารำคาญขึ้นมากก็เพราะเหตุนี้ ถ้าจะเรียกว่าฉลาดนะ

❓ อาจารย์ครับ แต่คนทั่ว ๆ ไปนั้น เรื่องที่เข้ามาทำให้เราพิจารณามันมีเยอะไหม่ ถ้าเราพิจารณาทุกเรื่อง ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตนี้ เวลาในชีวิตก็คงไม่พอ

ไม่ใช่ออย่างนั้น เรื่องที่มันมีเรื่อง เรื่องที่มันเป็นเรื่อง เรื่องที่มันต้องพิจารณา นอกนั้นมันละลายไปเอง ก็คุณดูซิ วันหนึ่ง ๆ มันมีเรื่องอะไรบ้างที่ควรจะพิจารณา เขาก็ทำแต่เรื่องที่เขาจะทำ เป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่อง

การเป็นเรื่องราว เรื่องหยุมหิม เรื่องประกอบหยุมหิม ผมไม่สนใจ ไม่มีนิสัยสนใจ ฉะนั้น จึงอ่านหนังสือ บางเล่มไม่ได้ เช่นมันพิถีพิถัน จู้จี้

ผมไม่มีเซ็ม ไม่มีความมุ่งหมายอะไรที่ตั้งไว้แต่แรก โดยเฉพาะตั้งแต่เด็กแล้วยังไม่มี มันตั้งไม่ถูก มันก็เป็นมา ๆ ตามบุญตามกรรมของมัน เล่าเรียนมาเท่านั้น ได้บวชเท่านั้น ที่ผ่านมาในความรู้สึก ที่รู้สึกว่ามันดีมีประโยชน์ก็สนใจ นับแต่ไม่ได้คิดจะบวชนะ บวชเพื่อโยมให้โยมพอใจเท่านั้น จะมีเซ็มอะไรที่เป็นเป้าหมายก็ไม่มี ก็ปะปะมา บวชแล้วมาพบธรรมะเข้า พอใจ ผมก็พอใจธรรมะ (หัวเราะ) คิดอยู่กับธรรมะ เป็นเรื่องของสติปัญญา ผมคงเป็นพวกที่เรียกว่า พุทธิจิต ชอบสนุกกับการคิดการนึก การใช้ปัญญา มาบวชเข้า มันได้พบอันนี้ ก็เลยสนุก เป็นความสุขในการคิดนึกพิจารณา พบของแปลก พบของใหม่

สิ่งต่าง ๆ มันก็เช่นนั้นเอง ก็ไม่ได้ลองทุกสิ่ง มันลองสัก ๑๐% จะไม่ถึง แต่มันรู้หมดเลย ว่ามันเช่นนั้นเอง แค่นั้นเอง อย่างเรื่องเพศตรงข้ามก็ไม่มีโอกาสลงอะไร แต่มันมีความแน่ใจว่า มีไป ก็เช่นนั้นเอง แค่นั้นเอง สักว่าแค่นั้นเอง ๆ มันก็หมดไป ปัญหาที่หมดไป สติปัญญาที่เล่าเรียนมาทางอื่น ศึกษาทางอื่น พอที่จะรู้ได้ว่ารสทางเพศ เพศรสก็แค่นั้นเอง แคंब้าวบเดียวเท่านั้นเอง วิเศษวิโสอย่างไรไปไม่ได้ เพราะมันวบเดียว มันเป็นเรื่องของกิเลส ไม่ใช่เป็นเรื่องของสติปัญญา

ปัญญาสิกขา

❓ อาจารย์ครับ ในทางทฤษฎี จุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรม ต้องเริ่มจากเห็นทุกข์สักในอริยสัจ ๔ ทีนี้ชีวิตอาจารย์ไม่ได้ผ่านการครองเรือนมาก่อน จะเข้าใจทุกข์สักได้อย่างไรครับ

โอย ตามแบบนี้แหละแสดงว่า คุณไม่รู้จักทุกข์สัก สิ่งที่เป็นความทุกข์นั้น เรา รู้จักมันโดยที่ไม่รู้ว่าเรียก ความทุกข์ เถินรู้จักเสียอีก แต่ไม่รู้ว่าจะชื่ออะไร คุณพูดถึงอริยสัจได้อย่างไร เพราะมันเรียนแล้ว (หัวเราะ) จึงพูดได้ ที่จริงมันควรจะมีอริยสัจมากมายโขอยู่เหมือนกัน แต่ไม่ได้เรียกชื่อตามที่เขาเรียก เพราะไม่รู้ แต่เรารู้ว่าโลกะเป็นอย่างไร โทสะเป็นอย่างไร ความทุกข์เป็นอย่างไร ตัณหาเป็นอย่างไร สิ่งที่เราเรียกว่าตัณหา เกิดกับจิตใจเยอะแยะ แต่เราไม่รู้ว่ามีตัณหา เรื่องซันท์ ๕ ก็เหมือนกัน ที่เรารู้จักกันดี ๆ แต่เราไม่รู้ว่าจะเรียกว่าอย่างนั้น พอมาเรียนเข้าก็รู้ว่าเรียกว่าอย่างนั้น

❓ อาจารย์ครับ อย่างเรื่องอริยสัจ เราจะรู้เกินจากตัวหนังสือได้อย่างไรครับ

รู้ว่าสิ่งที่เป็นความทุกข์ เคยกัดเรา เคยทรมานเรา เราก็รู้จักสิ่งนั้น โดยความรู้สึกอยู่แล้ว แต่เราไม่ได้เรียกเป็นภาษาบาลีอย่างนั้นอย่างนี้ ตัดทอนความอยากอย่างโง่เขลา อย่างอวิชชา เราก็เคยมา เราารู้สึก เพราะเราเคยมา แต่เราไม่รู้จักเรียกชื่อภาษาบาลี ถ้าเราสังเกต ทุกที่ที่เราอยากอย่างบ้า ๆ มันทรมานใจ นั่นแหละทุกข์ ส่วนที่ว่าง ไม่เกิดสิ่งเหล่านี้ มีความสงบสุข เราก็เคยผ่านมาบ้าง เพราะมันก็มีกันมาทุกคน เวลาที่กิเลสมันไม่ปรากฏ นั่นแหละคือความดับทุกข์ การปฏิบัติที่ถูกต้องก็ปฏิบัติได้ ตามที่ได้ยินได้รับฟัง ได้รับคำสอนมา การเจริญมรรคให้ครบเป็นองค์ ๘ นี้ต้องศึกษามาก แต่มันรู้สึกได้โดยธรรมชาติ เริ่มจากความเข้าใจถูก มีความไฝฝืนถูก ต้องการถูก ที่ควรจะต้องการ แล้วก็ทำถูก ทำถูกต้องอย่างนั้น ก็ยึดเป็นหลักเกณฑ์แน่นแฟ้น เป็นอริยมรรค มีองค์ ๘ ในตัวโดยอัตโนมัติ แต่เรายังไม่รู้จักชื่อ บางคนมีมรรคองค์ ๘ ก็ไม่รู้จัก ถ้าตั้งอกตั้งใจศึกษาจากชีวิตโดยตรง มันก็รู้ได้ แต่เราไม่ได้เรียนเรื่องจะศึกษาอย่างไร ไม่ได้รับคำสอนว่าจะศึกษามันอย่างไรก็เลยไม่ได้ศึกษา

๑) อาจารย์ครับ เวลาศึกษาชีวิตโดยตรง เราต้องอาศัยหลักกรรมพวกนี้เป็นแนวใช่ไหม หรือไม่จำเป็น

มันรู้ทีหลัง มันรู้ได้จากที่มันเกิดขึ้นได้อย่างไร จากภายในโดยตรง มันรู้ได้ รู้ได้ก่อนจะมาศึกษา เรื่องชื่อเสียงเรียงนามของกรรมะของสิ่งเหล่านี้มาทีหลัง

๒) การที่เราจะรู้โดยตรงต้องทำอะไรบ้างครับ อย่างสัมมาทิฐิ เราจะให้มันงอกงามขึ้นเรื่อย ๆ ต้องทำอย่างไร จึงจะรู้โดยตรงจากชีวิตอย่างนี้

มันก็ตั้งต้นตั้งแต่ ก.ข. มา อย่างเป็นไปจับไฟเข้า มันก็ร้อน มันมีความเข้าใจถูกต้องขึ้นมาว่า ไฟนี้จับไม่ได้ รู้แบบนี้เพิ่มขึ้น ๆ อะไรเป็นอย่างนี้ ๆ เป็นสัมมาทิฐิขึ้นมา นี้เรียกว่าเรียนโดยธรรมชาติ เด็ก ๆ รู้ว่าจับไฟไม่ได้ เพราะมันไปจับไฟเข้าแล้ว หรือแมลงบางชนิดจับไม่ได้ มันจับแล้วเคยต้อย เมื่อมันก็รู้ไม่จับอีก ความรู้ความเข้าใจอะไรที่ถูกต้อง แล้วก็เป็นของตายตัว แน่นแฟ้นว่า เป็นอย่างนั้น ๆ ถูกต้อง พระพุทธเจ้าก็อาศัยการ "คลำ" อย่างนี้ จึงค่อยรู้เรื่องที่จะต้องรู้ เช่นเรื่องอริยสัจ แล้วคำนวณดูและหยั่งเห็นว่าอะไรเป็นอย่างไร ๆ ผมเคยพูดว่าอาจารย์ของพระพุทธเจ้าชื่อนายคลำ แล้วก็ยืนยันยืนยงอยู่บัดนี้ว่าอาจารย์ของพระพุทธเจ้าชื่อนายคลำ ความไม่รู้ อวิชชา หรือว่าตัดทอน ทามตัดทอน ทามารมณ มันมีอำนาจปิดบังไม่ให้รู้ไม่ให้คิดลึกลงไปได้ มันก็มีอยู่แค่นี้ มันติดอยู่เท่านั้น แต่มนุษย์ควรจะทะลุออกไปได้ สัตว์เดรัจฉานทะลุออกไม่ได้

๓) อาจารย์ครับ การที่เราจะเอาประสบการณ์ของชีวิตมาคิดให้เป็นประโยชน์ได้ มันจะต้องหลังจากที่ความทุกข์ผ่านไปแล้วใช่ไหม ระหว่างที่มันมีความทุกข์อยู่ เราไม่มีจิตที่เป็นสมาธิพอที่จะคิดใช่ไหม

(หัวเราะ) บางอย่างพร้อมกัน บางอย่างก็ไปด้วยกันพร้อมกัน ที่หน้าที่หลังมันเป็นพิเศษ มันก็สอนทุกทีที่เราไปสัมผัสอะไรเข้า มันก็สอนให้ทุกที ไปหลงในรสอร่อยของมัน มันก็เริ่มคิดผิด มันทำให้เราต้องเจ็บปวดเสียทีก่อน จึงค่อยรู้อีก

โชคดีที่มีธรรมะให้เรียนไขอยู่แล้ว มันไม่ต้องคลำมาก เพราะพระพุทธเจ้าคำให้จนเพียงพอ เราก็สะดวกง่ายที่จะเดินตามนั้น คือคลำตามนั้น ตามที่ได้แนะไว้แล้ว ตามที่อธิบายไว้แล้ว เรื่องที่สำคัญที่สุดคือเกิดมาควรจะได้อะไร เกิดมาทำไม มันไม่ได้สอนกัน ปล่อยให้รู้สึกเอาเอง มันก็เกิดมาเพื่อสิ่งเวิ้งว้างที่สุดเท่าที่ธรรมชาติมันจะให้รู้สึก แต่ที่จริงอร่อยก็ตาม ไม่อร่อยก็ตาม ไม่ใช่การพักผ่อน มันต้องไม่มีทั้ง ๒ อย่างคือการว่าง หรือพักผ่อน ค่อยรู้ทีหลังว่ามีขั้นสูงสุด กว่าจจะรู้เรื่องว่าบุญและบาป สุขหรือทุกข์ ดีหรือชั่วเป็นเรื่องยุ่งทั้งนั้น ว่างจากสิ่งเหล่านี้เสียได้แหละสูงสุด ผมเกิดมาก็ไม่รู้เกิดมาทำไม เป็นเด็ก ๆ ไม่มีทางรู้ ไม่มีทางจะรู้ว่าเกิดมาทำไม พ่อแม่ก็ไม่ได้สอนว่าเกิดมาทำไม แต่ก็ได้รับการดูแลว่าทำอย่างนั้นทำอย่างนี้ ที่เรียกว่าดี ๆ ให้เรียนหนังสือ ให้ประพฤติดี ก็ดี ไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม จนกระทั่งเป็นหนุ่ม ก็ยังไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม เพื่อประโยชน์อะไร แต่มันก็ได้กระทำทุกอย่างตามที่เขาสอนให้ทำ ตามขนบธรรมเนียมประเพณีมีให้ทำ จึงมีการศึกษา มีการทำมาหากิน มีการเป็นอยู่อย่างที่ว่าตามธรรมเนียม ตามประเพณีให้ทำ ที่นี้พอถึงคราวที่จะบวชนี้ โยมอยากให้เห็นบวช หรือบวชตามธรรมเนียม ก็ไม่รู้เกิดมาทำไม แต่เอาละ บวชตามธรรมเนียมคงจะดีแน่ มิฉะนั้น เขาคงไม่ตั้งธรรมเนียมบวช มันก็บวช บวชแล้วมันก็เรียนธรรมะมา ก็ยังไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม เรียนธรรมะ ๓ ชั้นแล้วก็ยังไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม เป็นครูแล้วก็ยังไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม จนกระทั่งเรียนบาลีก็ยังไม่รู้ มันเพิ่งรู้เมื่อมีสวนโมกข์แล้ว ศึกษาธรรมะในชั้นนี้ ในชั้นลึกมากเข้า ๆ จึงค่อย ๆ รู้ ว่าเราควรจะต้องถือหรือจะสรุปความว่า เราเกิดมาทำไม ความคิดมันก็แย้งว่าก็เราไม่ได้ตั้งใจจะเกิดมานี้ ทำไมเราจะต้องรับผิดชอบเรื่องนี้หนักเล่า แต่ในที่สุดมันก็ว่าต้องรับผิดชอบแหละ ถึงไม่ได้ตั้งใจจะเกิดมา เพราะมันเกิดมาแล้ว ก็ต้องทำอะไรจึงจะดี ก็พบเรื่องนี้ ทำเรื่องที่ไม่เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น เราเกิดมาอย่าอยู่อย่างเป็นทุกข์ อย่าทำสิ่งเป็นทุกข์ เกิดมาให้ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ สรุปครั้งแรกอย่างนี้กันก่อน แต่ก็ยังไม่ค่อยรู้ว่าอะไร จะพูดว่าเพื่อนิพพาน เพื่อได้นิพพานมันก็พูดไม่เป็น พูดไปไม่ถูก นึกไปไม่ถึงตัวนิพพานคืออะไร แต่เมื่อทำงานกับธรรมะมากเข้า ๆ ทั้งการเรียนด้วยตนเองและเผยแผ่แก่คนอื่นนี้ มันบังคับมาทีละน้อย ๆ ให้ตอบคำถามว่า เราควรเกิดมาทำไม มาพบคุณวิโรจน์พวกนี้ เขามันก็มีปัญหาที่ตรงกับเรา จึงถือว่าสำคัญที่จะต้องศึกษาว่าเกิดมาทำไม ผมก็สรุปเอาเองว่า เกิดมาเพื่อได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ นี่มันตรรกะ มันไม่ได้รู้ชัดเจนแจ่มแจ้ง แต่รู้สึกว่ามันถูกต้อง ทางตรรกะมันจะถูกต้องแล้ว ถ้าเราได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ แล้วมันคืออะไร มันจึงค่อยไต่ไปตามทางของนิพพาน ให้มีชีวิตที่เย็น ไม่เป็นทุกข์เลย นั่นแหละคือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ เรียกว่าเพื่อจะให้ชีวิตที่จะไม่เป็นทุกข์ มิฉะนั้นก็เท่ากับเกิดมาไม่มีค่าอะไร ไม่รู้จักทำไม่ให้เกิดความทุกข์ พอสมควร ไม่ถึงที่สุดหรอก ใช้คำว่าที่สุดไม่ได้ แต่ว่าถึงขนาดที่เป็นที่พอใจ อย่างนี้

เราไม่มีความทุกข์ก็เลยพลอยผสมโรงกับความเพิดเพลินในการทำเพื่ออย่างนี้ ผึกฝนให้ทำอย่างนี้ ให้ดีที่สุด มันเพิดเพลินอยู่กับการให้ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดแล้วก็เผยแผ่ให้มากขึ้น เรียกว่าต้องได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ค่อย ๆ ฐูละเอียดมากเข้าก็เข้าร่องรอยของธรรมะที่ว่า ไม่มีโลภะ ไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ ไม่มีกิเลส ไม่มีความทุกข์ใด ๆ ก็ไม่มีอะไรดีไปกว่านี้ คือไม่มีความทุกข์ ผลสุดท้ายสรุปความว่าสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้อคือไม่มีความทุกข์ ชีวิตที่ไม่มีความทุกข์เลย

ที่นี้ก็มาคิดเรียนลัดเอาบ้าง ว่าไม่มีความทุกข์เลยนั้น จะทำได้อย่างไรบ้าง (หัวเราะ) มันก็ยังมีที่จะเรียนลัด ไม่ต้องการอะไรให้มากไปกว่าที่จำเป็น นี่มันก็เรียนลัด กระทั่งรู้ว่าทำจิตอย่างไร เราจะไม่เป็นทุกข์เหมือนกัน ทำจิตอย่างไร อะไรจะเกิดขึ้น เราก็ไม่เป็นทุกข์ก็แล้วกัน เรียกว่าเรียนลัด ระหว่างนี้ก็สอนวิธีเรียนลัดแต่โดยมาก ผสมโรงกับพระธรรมของพระพุทธเจ้า ถ้ามันรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วมันก็จะไม่เป็นทุกข์ มันจะเฉยได้เอง มันจะเช่นนั้นเอง พูดเรื่องเช่นนั้นเองมากขึ้น ประกอบกับอายุมันมากเข้า อายุมันมากเข้าทุกที เวลาเหลือน้อยลงทุกที มันก็ยิ่งง่าย ไม่เท่าไรมันก็ตาย ก็เหมือนกับว่า ให้พอดีกับตายเท่านั้น

เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยสนใจที่จะมีเกียรติ ไม่สนใจจะบรรลุถึงนิพพานหรือไม่ เป็นพระอรหันต์หรือไม่ ไม่อยู่ในความคิด รู้แต่ว่าอยู่อย่างไม่มีทุกข์เรื่อย ๆ ไปก็พอแล้ว ทำประโยชน์ให้เพื่อนมนุษย์ให้มากที่สุดด้วย ตัวเองก็สบายดีด้วย ทำผู้อื่นให้ได้รับประโยชน์อย่างที่เราได้รับด้วยเรื่อย ๆ ไป แค่นี้ก็พอแล้ว จะเป็นอะไร สักแค่นี้ ไม่สนใจ เรื่องความบัญญัติว่าเป็นอย่างนั้นว่าเป็นอย่างนี้ เป็นโสดา สกทาคา อรหันต์ เดี่ยวนี้ไม่อยู่ในความสนใจ ไม่อยู่ในความรู้สึก เพราะต้องการเพียงว่าเราจะไม่มีความทุกข์ ทำประโยชน์ผู้อื่นให้พร้อมไปในตัวอย่างมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แล้วก็ไม่ต้องการอะไรมากไปกว่านั้น ไม่ต้องการจะเป็นอะไรไปมากกว่านั้น พอที่จะสงเคราะห์ได้ว่า มันไม่ต้องการภพคือความเป็น มันอยู่ในลักษณะที่ว่างจากภพ ว่างจากความเป็น เหลือแต่ร่างกาย จิตใจ นามรูปเคลื่อนไหวไป ในลักษณะที่ไม่เป็นทุกข์ ให้มีประโยชน์กับผู้อื่นมากที่สุด จนกว่ามันจะดับลงไป เหมือนกับว่าตะเกียงหมดน้ำมัน ไม่ต้องถามว่าไปไหน ไฟหมดเชื้อเพลิง ไม่ต้องถามว่าไปไหน จบกันแค่นั้น นี่แหละเรื่องทีพูดได้มีแค่นี้ ถ้าใครเห็นด้วย มันก็ทำตามได้โดยไม่ยากเลย ถ้าไม่เห็นด้วย ก็ไม่มีทางที่จะทำอะไรได้ เพราะเขาต้องการจะเป็นนั่นเป็นนี่ ได้นั่นได้นี้ อะไรก็ไม่รู้ อุดมคติบ้า ๆ บอ ๆ เราไม่ต้องการ ต้องการแต่วันหนึ่ง ๆ ไม่มีความทุกข์

มันคงจะแปลก ถ้าไปเล่าให้ใครฟัง ไปพูดให้ใครฟัง มันเคยหวังจะได้บรรลุมรรค ผล นิพพานอย่างยิ่งอย่างแรงเหมือนกัน เมื่อสมัยที่มันไม่รู้ว่านั้นคืออะไร ตามเขาว่า ตามเขาอธิษฐานกัน ต้องการกัน ปวารณา กัน เราก็พลอยกับเขา เดี่ยวนี้ไม่ต้องการความเป็นอะไรอย่างที่ว่า ให้มันอยู่อย่างไม่มีความทุกข์ เมื่อมันยังไม่ตาย ยังมีเรี่ยวมีแรงก็ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นให้มากที่สุดด้วย ตัวเองไม่เป็นทุกข์ด้วย คนอื่นได้รับประโยชน์ด้วย พอใจแล้ว ไม่ต้องเป็นอะไรมากกว่านั้น

๑ อาจารย์ครับ แต่ถ้าเป็นคนหนุ่ม ๆ ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่มันก็แรง

ก็แรงสิ มันก็แรง เพราะมันไม่รู้ว่าเป็นอะไรเข้า คืออะไร คืออย่างไร ก็เหมือนผมแหละ เมื่อหนุ่มอยู่ มันก็อยากตามที่เขานิยมกันว่าดี ว่าประเสริฐ ว่าวิเศษตามที่ได้ยินได้ฟังเขาว่า ทุกคนมันจะเป็นอย่างนั้น เมื่อหนุ่ม ๆ จนกว่าจะได้เรียนรู้ธรรมชาติในขั้นลึกที่สุด ว่าความรู้สึกที่ว่าเป็นอะไรนั้น หนัก เป็นของหนัก ทรมานจิตใจ เป็นอะไร ๆ พิเศษเท่าไร ไม่ดับทุกข์หรอก ถ้าไม่มีการเป็น ต้องการจะเป็นอยู่ มันยังไม่สิ้นทุกข์ ไม่เป็นอะไร ไม่ต้องเป็นอะไร มันหมดปัญหา มันไม่ต้องเป็นภาระหนัก ชีวิตที่ไม่มีภาระ ก็คือชีวิตที่ไม่ได้เป็นอะไร ไม่ได้หมายมั่นยึดมั่นให้เป็นอะไร มันเป็นหลักที่ใช้ได้ทั่วสากลโลก เฉพาะผู้ที่เข้าใจได้ เมื่อเข้าใจไม่ได้ มันก็ไม่มีประโยชน์อะไรกัน คิดอย่างนี้

๑ อาจารย์ครับ แล้วอย่างที่พระอานนท์เคยบอกว่า ให้เอามานะละมานะ เอาตัณหาละตัณหา เราจะนำมาใช้จัดการกับความอยากมีอยากเป็นเพื่อให้นำไปสู่ความไม่มีไม่เป็นในภายหลังได้ไหม

มันเป็นสำนวนของพระอานนท์องค์เดียวเท่านั้น ที่ใช้สำนวนอย่างนี้ อาศัยตัณหาละตัณหา แต่มันคนละความหมาย ตัณหาที่ถูกละ กับตัณหาที่จะละตัณหา มันคนละความหมาย แล้วเป็นตัณหาที่ไม่ควรจะเรียกว่าตัณหา ตัณหาคือความอยากอย่างโง่ เข้าในอำนาจของอวิชชา ความอยากที่มาจากสติปัญญาไม่ควรเรียกว่าตัณหา แต่ขอเอมใช้สำนวนนี้ ตัณหาที่มาจากสติปัญญา คือความต้องการที่มาจากสติปัญญานั้นแหละเอามาละความต้องการอย่างโง่เขลาด้วยกิเลสตัณหาเสีย จึงใช้คำว่าอาศัยตัณหาละตัณหา อาศัยมานะละมานะ มันก็เหมือนกัน มันคนละมานะ มานะของกิเลสตัณหาคือเป็นตัวเป็นตนอย่างนั้นอย่างนี้ มานะของสติปัญญา คือรู้ว่าเราก็คือเป็นคนคนหนึ่งเหมือนกัน เมื่อคนนั้นมันละได้คนนี้ก็ต่อละได้ เป็นมานะที่มาจากสติปัญญา อาศัยมานะนี้ละมานะที่มาจากกิเลสตัณหา สำนวนอย่างนี้ต้องเรียกว่าพิเศษ ก็มีแห่งเดียว มีแต่พระอานนท์พูดสำนวนอย่างนี้ ตัณหาหมายถึงกิเลสตามธรรมดา แต่พระอานนท์ให้หมายถึงตัณหาของปัญญา ของวิชชา เอามาละตัณหาของวิชชา ของกิเลส เพื่อพูดให้สะดุดใจภิกษุณีน้องคนนั้น ส่วนกามารมณนั้นอย่าไปเกี่ยวข้องเลย จงซักสะพานเสียเถิด (เสตุฆาต) ซักสะพานคือ ตัดขาดไม่ต้องไปเกี่ยวข้องกัน คำพูดพระอานนท์มี ๓ บรรทัด ใช้ตัณหาละตัณหา มานะละมานะ ส่วนกามคุณนั้น ทำการซักสะพานเสียเถิด อย่าเข้าไปเกี่ยวข้องแต่ต้องเลย ถ้าแปลความหมายไม่ถูกต้อง ก็ฟังไม่ถูก และยิ่งไปกว่านั้น อาจจะทำผิดก็ได้ ทำไปผิด ๆ ก็ได้ เพิ่มตัณหาใหญ่เลย เพิ่มกามารมณใหญ่เลย ไม่ได้ละตัณหา จนเกิดลัทธิที่เอากามารมณมาแก้ปัญหาก็ได้ เช่น ลัทธิตันตริกบางนิกาย เป็นต้น

หลักสำคัญที่สุดในการอบรมปัญญามันมีว่า พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาอยู่ พิจารณาให้ชัดขึ้น ๆ โดยวิธีใดก็ตาม ให้ชัดขึ้น ๆ และเมื่อมันจะละอะไรได้ขั้นหนึ่ง แล้วพิจารณาอีก ข้าที่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็จะละไป ๆ ข้า ๆ จนกว่าจะหมดทุกข์ เป็นโสดาบันแล้วก็ฟังอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนเป็นสกทาคามี เป็น

สกทาคามีแล้วก็เพ่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนเป็นอนาคามี เป็นอนาคามีแล้วก็เพ่งจนกลายเป็นพระอรหันต์ คือเห็นความเป็นเช่นนั้นเอง ของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งทั้งปวง นี่มันมีอยู่อย่างนี้ มันน่าอัศจรรย์ ตรงที่ไม่ต้องเพ่งอันอื่น นอกจากอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

❓ เพ่งนี้หมายความว่าอย่างไรครับ

อะไรที่เข้ามาในความรู้สึก มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของมัน เปลี่ยนแปลงอย่างน่าเกลียด เห็นความที่ไปจับแล้วก็เป๋นทุกข์ เช่นความสุข ความรู้สึกเป็นสุข อร่อย นี่เอามาทำเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา คือความสุขอันอร่อยนั้นแหละเปลี่ยนแปลง มองดูในแง่ที่เปลี่ยนแปลง เห็นความเปลี่ยนแปลง เมื่อเห็นความเปลี่ยนแปลงก็เห็นความน่าเกลียด ที่หลอกลวงที่เป็นทุกข์ ไปหลงรักมันเข้าก็เป็นทุกข์ พอเห็นว่าไม่เที่ยง และหลอกลวงอย่างนี้แล้ว มันก็คืออนัตตา คือไม่ใช่ตัวตนของอะไร มันอาจจะทำพร้อมกันไปได้ทั้งโดยคำนวณด้วยเหตุผลก็ได้ แล้วเห็นแจ้งในสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นเช่นนั้นจริงก็ได้ เสร็จแล้วมันสำเร็จประโยชน์ตรงที่เห็นเช่นนั้นจริง ๆ โดยไม่ต้องคำนวณด้วยเหตุผล เพราะถ้าคำนวณด้วยเหตุผล เดียวมันก็กลับไปตามเดิม อีก ต้องพ้นการคำนวณ คือเห็นเป็นน่าเบื่อหน่ายแบบสังเวชคฉายกำหนด โดยการเห็นจริง โดยไม่ใช่เหตุผล เห็นเด็ดขาดตลอดไป ดูเหมือนวิมุตตตายตนสูตรข้อที่ ๕ ข้อสุดท้ายนั้นเห็นด้วย ญาณทัศนะ ข้อ ๔ ใครครวญนั้นแหละใครครวญโดยตรรกะ โดยวิธี logic เห็นด้วยวิธี logic ที่ฝรั่งจะศึกษาได้มากที่สุดเวลานี้ ก็คือโดยวิธี logic โดยวิปัสสนาแท้ ๆ ยังไกลอยู่

❓ เพราะอะไรครับ

เพราะมันไม่เป็น มันทำไม่ได้ เพราะมันทำไม่ถึง เพราะเขานิยมยึดถือมันแต่เรื่องการใช้เหตุผล ตามวิธี logic เป็นวิสัย ฝรั่งมันทำได้อย่างมากก็แค่นั้น

❓ อาจารย์ครับ เราจะดูของจริงโดยไม่ใช่เหตุผล จิตต้องไม่มีนิรวณใหม่ ถ้ามีนิรวณ มันก็ดูไม่ได้

ถูกแล้ว เรียกว่ามันเป็นสมาธิ มันก็ไม่มีนิรวณ จิตเป็นสมาธิเรียกว่านิมโนล อ่อนโยน นิมโนลควรแก่การงานทางจิต เหมาะสมที่สุด ถูกต้องที่สุด ควรแก่การงานทางจิต จิตนี้จึงจะเห็นโดยไม่ต้องคิด

❓ อาจารย์ครับ อย่างนี้คนธรรมดาไปถึงยาก เพราะว่กว่านิรวณจะหมด มันต้องได้ฌานแล้ว นิรวณจึงจะหมด

มันก็ได้ มันแล้วแต่เหตุปัจจัย ถ้ามันคิดถูก บำรุงจิตถูก นิรวณมันก็ไม่เกิด

❓ แม้แต่ไม่ได้ฌานหรือครับ

ถ้านิวรรณ์ไม่เกิดขึ้น ก็ควรจะถือว่ายิ่งกว่าได้มานเสียอีก คือได้สมาธิโดยถูกต้องแล้ว

๑ อาจารย์ครับ แล้วมนุษย์ทั่วไปต่างมีอนุสัย นิวรรณ์มันไม่ได้เกิดอยู่ตลอดเวลาหรือครับ

ถูกแล้ว เวลาที่มันไม่เกิดนี่แหละ ใช้เวลานั้นให้เป็นประโยชน์ เวลาที่นิวรรณ์ไม่เกิด กิเลสไม่เกิด จิตเป็นอย่างไรก็ดี ชาติเกิดกิเลสนิวรรณ์ตลอดเวลา มันก็ตาย เป็นบ้าและตาย เวลาที่นิวรรณ์ไม่เกิดก็มี แต่มันมักจะเกิดหรือเกิดจนธรรมดาเนี่ย ง่ายๆ ง่ายๆ ติดต่อกันไป ต่อเนื่องกันไป ระยะเวลาของมันเป็นส่วนน้อย แต่มันมีพอที่จะไม่ให้มันเป็นบ้าตาย ถ้านิวรรณ์ไม่ว่างเว้นเสียเลยมันก็เป็นโรคประสาท เป็นบ้า แล้วก็ตาย กิเลสก็เหมือนกัน โลกะ โทสะ ร้อนเป็นไฟ ถ้าเกิดตลอดเวลา ก็ตาย เส้นโลหิตแตกตาย วิธีคิดนี้ของพวกฝรั่งทั้งหลายอาศัยฝ่าย logic ไม่ใช่ฝ่ายวิปัสสนา

๒ อาจารย์ครับ แต่ถ้าหากว่าคิดตรง คิดถูกต้องหลัก จิตมันก็สอดคล้องเหมือนกันใช่ไหมครับ

สอดคล้องก็ถือเอาประโยชน์ที่จิตมันมองเห็น แล้วเสริมให้มองเห็นด้วยวิปัสสนาให้ได้ แม้จะตั้งต้นแต่การคิดจากตรรกะ พอเห็นแล้ว ทำให้ความเห็นชัด ลึก ดิ่งถึงรกถึงราก แจ่มแจ้ง จนเป็นวิปัสสนา ที่เป็นเพียง intellect หรือ comprehension อะไรพวกนี้ยังไม่พอ อย่างมาก ฝรั่งมีคำใช้ก็คือ intuitive wisdom ผมก็ไม่แน่ใจว่ามันจะถึงขนาดวิปัสสนาขนาดสูงสุดหรือไม่ ดูมันไม่มีคำอื่นใช้ อาศัยคำเหล่านี้พอเป็นเครื่องแบ่งปันจัดระยะชั้นตอน

ปัญญา ๓ ชั้นนั้นแหละ ศึกษาไว้ให้ดี ๆ เข้าใจให้ดี ๆ สุตมยปัญญาจากการศึกษาค้นคว้า จินตามยปัญญาจากการคิด ภวนามยปัญญาจากวิปัสสนาภาวนา เรามักมีแต่การศึกษากัน อย่างมากก็เพียงการคิดคำนวณ ใคร่ครวญ คำนวณตามวิถีทาง logic บ้าง philosophy บ้าง ไม่ขึ้นไปถึงขั้นที่เรียกว่าวิปัสสนา ภาษาฝรั่งใช้คำว่า insight เราก็ไม่รู้คำนั้นจะมีความหมายสักเท่าไร แต่ถ้าว่ามันสูงไปกว่า intellect ก็พูดกันไปที่ก่อน ถือว่า intuitive wisdom หรือ insight อยู่ในระดับวิปัสสนา

๓ อาจารย์ครับ อย่างข้อสัมมาสังกัปปะมันก็อยู่ในระดับปัญญาขั้นคิดใช่ไหมครับ เราป้องกันไม่ให้จิตคิดไปทางก่อกุศล ดังนั้นเราก็ต้องให้จิตคิดไปในทางที่จะไม่ก่อกุศล

ไม่ใช่การคิด สัมมาสังกัปปะ ไม่ใช่การคิดด้วยเหตุผล มันเป็นความรู้สึก ที่ไปตามอำนาจของสัมมาทิฐิ สัมมาทิฐิมันบอกให้รู้อย่างนี้ผิด อย่างนี้ถูก ความต้องการก็เกิดขึ้นสอดคล้องกับความจริงข้อนั้น ฉะนั้นสัมมาสังกัปปะ จึงไม่มีทางผิด มันคิดไปแต่ทางถูก เพราะมันมีมูลจากความเห็นที่ถูกต้อง ความรู้ที่ถูกต้อง ความเชื่อที่ถูกต้อง สังกัปปะ คำนี้แปลว่าความต้องการ ต้องการด้วยสติปัญญา ถ้าต้องการด้วยกิเลสตัณหา ก็เรียกว่าตัณหา และอะไรอีกหลายชื่อ ล้วนแต่เป็นพวกตัณหาทั้งนั้น เพราะเป็นความต้องการที่ไม่ถูก อวิชชาตัณหาครอบงำเข้าไป ความต้องการในความหมายกลาง ๆ เรียกว่าสังกัปปะ คือมันมาฝ่ายวิชาแล้ว มา

ฝ่ายสัมมาทิฐิแล้ว ไม่ต้องเจตนาคิดเพื่อจะดำริอะไรขึ้นมาใหม่ ปล่อยมันไปตามอำนาจของสัมมาทิฐิ ฉะนั้น ทำสัมมาทิฐิให้รุ่งเรืองอยู่เสมอ มันเป็นครูให้เกิดสัมมาสังกัปปะเอง เมื่อมีสัมมาทิฐิควบคุมอยู่ สัมมาสังกัปปะก็ปรารถนาอยู่ มันก็เกิดการกระทำที่ถูกต้อง สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว ถูกต้องไปตามอำนาจของ ๒ ข้อข้างต้น ซึ่งเป็นปัญญา ศีลเป็นไปตามอำนาจของปัญญา และกัณฑ์ที่จะ เกิดสมาธิ ซึ่งก็เป็นไปตามอำนาจของปัญญาอีก

? อาจารย์ครับ สัมมาทิฐิตามตำรามักจะพูดถึง ๒ อย่าง คือเห็นพระไตรลักษณ์กับเห็นอริยสัจ ๔ ที่นี้ ๒ อย่างนี้มันสัมพันธ์กันอย่างไรครับ

ไอ้ ก็ดูซิ ถ้าเราเห็นความจริงแบบอริยสัจ ๔ ก็เห็นเป็นทุกข์และความดับทุกข์ ถ้าเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความจริงของธรรมชาติ ถ้าเห็นแล้วมันก็ตัดตัณหา ที่นี้สัมมาทิฐิที่ไม่ได้เอามาพูดกัน อยู่ใน พระไตรปิฎกมีอีกเยอะ เช่นเห็นสุญญตา เห็นอิทัปปัจจยตา เห็นสุญญตานั่นแหละมาก เห็นอนัตตาที่เป็นไป ถึงที่สุด เห็นว่าไม่มีตัวตน อย่างนั้นไม่มี มีใช่คนนี่ มีใช่คนอื่น มีใช่อย่างนี้ มีใช่อย่างอื่น คำเหล่านี้ไม่ค่อยได้ เอามาพูดกัน มันพูดยาก พูดลำบาก คือไม่เห็นอย่างที่คนธรรมดาเห็น โดยประการทั้งปวง

? อาจารย์ครับ ทำไมมีหลายอย่างนัก

มันก็อย่างนั้นแหละ ธรรมชาติมีอย่างนั้น แล้วแต่จะดูกันแง่ไหน จะดูนามรูป กายใจ จะดูกันแง่ไหน ในแง่ไม่เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาก็ได้ ในแง่ว่าง ว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน ก็คืออนัตตานั่นเอง เมื่อเห็นอนัตตาของสิ่งใด ก็เกิดปัญหาในสิ่งนั้นไม่ได้ มันก็เป็นมรรคที่ดับทุกข์

? แล้วในแง่อริยสัจ ๔ ละครับ

มันจัดรูปไว้เป็นระบบให้เห็นง่าย ๆ ให้เห็นสัมพันธ์กันง่าย ๆ เป็นหลักเบื้องต้น เห็นทุกข์ เหตุให้เกิด ทุกข์ ภาวะตรงกันข้ามคือความดับทุกข์ แล้ววิธีการที่จะเข้าถึงอันนั้น คือพูดให้เป็นหลัก ให้มันง่าย ให้มันชัด ขึ้นมา สัมมาทิฐิ เห็นตามที่เป็นจริง ใช้คำว่าเห็นตามที่เป็นจริง เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือเห็นหลัก อริยสัจ ๔ นั้นเอง

? ผมจัดไม่ค่อยลงตัวระหว่างอริยสัจ ๔ กับไตรลักษณ์ มันลงกันอย่างไรครับ

ต้องนึกถึงสัมมาทิฐิ เห็นถูกต้องตามที่เป็นจริง มีหลาย ๆ แบบคือเห็นความจริงในรูปแบบของ อริยสัจ ๔ เห็นความจริงในรูปแบบของไตรลักษณ์ เห็นความจริงในรูปแบบของปัจจุสมุปบาท เห็นความจริงในตถตา อิทัปปัจจยตา ธรรมัญญิตตา ธรรมนิยามตา จนกระทั่งมีคำอธิบายเกี่ยวกับความว่าง กระทั่ง เห็นไม่เป็นบวกไม่เป็นลบ ไม่เป็นแง่ดีไม่เป็นแง่ร้าย มันก็รวมอยู่ในข้อนี้ รวมในข้อสัมมาทิฐิ ถ้าเห็น

ความสุขเป็นบวกลอย มันทักยังโง่อยู่ คือหลงในความสุข เห็นความสุขในฐานะเป็นของหลอกลวงให้หลง มันทักดีขึ้นไปกว่า แต่ก็ยังมีปัญหาเรื่องเกี่ยวกับหลงอะไรกันอยู่ เห็นความสุขเป็นความว่าง ว่างไม่มีตัวตนของความสุข จะเป็นตัวตนของใครก็ได้ เห็นความสุขอย่างนี้ เรียกว่าเห็นเลยขึ้นไป เลยความบวกลอยความเป็นลบ อะไรก็ตามที่มนุษย์จะหลงยึดถือเป็นคู่ ๆ ตามหลักที่ฝรั่งทำไว้ละเอียดลออเหมือนกัน เรื่องอย่างนี้เป็นวิทยาศาสตร์ยิ่งกว่าวิทยาศาสตร์ เพราะมันเป็นเรื่องทางจิตใจ วิทยาศาสตร์ของฝรั่ง เป็นเรื่องทางวัตถุเสียส่วนใหญ่ เป็นเรื่องทางจิตใจน้อย

๑ อาจารย์ครับ ถ้าเรามองจากแง่มุมของอริยสัจ ๔ ลักษณะทุกข์นี้เราควรจะกำหนดรู้ แล้วสมุทัยเราควรละนิโรธนี้ควรทำให้แจ้ง มรรคควรทำให้เกิดมี แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้ว มันต้องเริ่มจากมรรคก่อนใช่ไหมครับ คือมันไม่ได้มาตามลำดับ การที่เราเริ่มจากมรรคนั้น มันทักเท่ากับกำหนดรู้ทุกข์ กำหนดละสมุทัยใช่ไหมครับ

อะไรก่อน แล้วแต่เหตุการณ์ แล้วแต่เหตุการณ์จะทำให้เห็นอะไรก่อน แต่ถ้าว่าจะพูดโดยทั่วไป ตามหลักต้องถูกความทุกข์คุกคามข่มขี้อา แล้วอยากจะทำดับทุกข์ จึงตั้งมั่นเพื่อจะทำดับทุกข์ จึงไปสนใจเรื่องดับทุกข์ที่เรียงไว้เป็นลำดับดีแล้ว เป็นลำดับตามธรรมชาติ ที่จะต้องเห็นโดยลำดับอย่างนั้น ถ้าไม่มีจุดตั้งต้นว่าเห็นความทุกข์เป็นของที่น่าเกลียด น่ากลัว น่าขยะแขยง มันทักไม่ชวนชวาย เห็นความทุกข์แล้วมันอยากจะทำดับทุกข์ ก็ปฏิบัติ แต่เห็นความทุกข์ล้วน ๆ ไม่เห็นถึงราก เหตุของความทุกข์ก็เรียกว่ายังไม่เห็นโดยสมบูรณ์ ความดับทุกข์ก็เหมือนกัน ต้องเห็นวิธีที่จะให้ดับได้ด้วยจึงจะสมบูรณ์ แยกเป็น ๒ คู่ คำแรกเป็นตัวประธานทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ คู่หลังความดับทุกข์และทางให้ถึงการดับทุกข์ คำแรกของทั้ง ๒ ตอนเป็นคำสำคัญคือทุกข์กับการดับทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์มันก็ประกอบอยู่กับทุกข์ ทางให้ถึงความดับทุกข์ก็เพื่อประกอบความดับทุกข์ เพื่อให้ได้ความดับทุกข์ การปฏิบัติมรรคมืองค์ ๘ มันเป็นการปฏิบัติชนิดที่ว่าเป็นพื้นฐาน ให้มีความถูกต้องอย่างนั้นตลอดเวลา จะไม่เกิดกิเลสและไม่เกิดทุกข์ สัมมาวิหาโร เป็นอยู่โดยชอบ เป็นอยู่โดยอริยมรรคมืองค์ ๘ มันทักไม่อาจเกิดทุกข์ หรือเกิดกิเลส ไม่เกิดโดยเด็ดขาดก็คือพระอรหันต์ จึงตรัสว่าถ้าเป็นอยู่โดยชอบแล้ว โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์

๑ อาจารย์ครับ ถ้าเราไม่เดินองค์มรรค เราจะละสมุทัยหรือเราจะเห็นนิโรธก่อนได้หรือไม่ ถ้าไล่มาตามลำดับ

เราทำได้โดยนัยตรงกันข้าม ถ้าความทุกข์เกิดมาจากตัณหา ดับตัณหาเสียก็คือความไม่มีทุกข์ เป็นการเห็นผ่านมาจากความทุกข์ที่เกิดมาจากตัณหา ถ้าดับตัณหาเสีย ก็ดับทุกข์ ที่นี้วิธีจะดับตัณหาทำอย่างไร ก็มายึดมรรคมืองค์ ๘ ศึกษาอย่างนี้ ลักษณะอย่างนี้ผมถือว่าเป็นอภิธรรมที่แท้จริง อภิธรรมตามศาลาวัด นับเม็ดมะขาม มันอภิธรรมเกิน เพื่อ อภิธรรม แปลว่าธรรมอย่างยิ่ง ถ้าอย่างยิ่งก็คืออย่างนั้น คือ

ไม่เกิน การแจกจิต แจกเจตสิก แจกรูป แจกอะไรเกินความต้องการ เป็นอภิธรรมเกิน อภิธรรมยิ่งคืออย่างนี้ อภิธรรมเกินคืออย่างนั้น ต้องศึกษาในระดับที่เป็นอภิธรรมไว้บ้างก็ดี แต่อย่าให้ไปเป็นอภิธรรมเกินเราว่า อย่างนี้ พวกนั้นเขาโกรธ

๑) อาจารย์ครับ ถ้านิโรธคือทำให้แจ้ง นิโรธน่าจะมาที่หลังมรรค เป็นผลของมรรค

คือเรายังไม่ได้ทำให้แจ้งอย่างนั้น แต่เรารู้เรื่องของนิโรธในฐานะที่ว่า ถ้าดับตัณหาเสีย ทุกข์ก็ดับ เดียวนี้เราแจ่มแจ้งในทุกข์ ตัณหาที่เกิดทุกข์ ก็เลยรู้ว่าถ้าดับตัณหาเสีย ไม่มีตัณหาเสีย ทุกข์ก็ไม่มี

๒) รู้โดยอนุมานหรือรู้โดยเห็นครับ

มีได้ทั้ง ๒ อย่าง

๓) ปุถุชนก็รู้ได้ทั้ง ๒ อย่างหรือครับ

ถ้ารู้โดยอนุมาน มันก็ไม่สำเร็จประโยชน์ แต่มันก็เป็นเงื่อนไขให้พยายามดับทุกข์ เป็นจุดตั้งต้นได้ เหมือนกัน รู้โดยอนุมานว่าดับตัณหาเสีย ทุกข์จะดับ อันนี้มันทำให้ชวนชวายเป็นการที่จะดับตัณหาเสีย จึงไปหามรรค ปุถุชนก็มีปัญญาในขั้นอย่างนี้ได้ เป็นเรื่องจินตามยปัญญา มีได้

๔) แต่ถ้าสมมติว่าถ้าเราเห็นใจของเราเวลามันไม่มีกิเลส ตรงนี้จะอยู่ในลักษณะเห็นนิโรธหรือเปล่าครับ

แล้วแต่เราเห็นอย่างไรซิ ถ้าเห็นในแง่ที่ดับตัณหาแล้วทุกข์ดับ ก็เห็นนิโรธ

๕) ถ้าเห็นในภาวะที่ไม่มีกิเลสเฉย ๆ อย่างนี้

ไม่รู้ว่ามันเห็นในลักษณะอย่างไร จะเห็นเพื่อ ๆ หรือเห็นเหมือนกับเห็นสิ่งธรรมดาสามัญเสียก็ได้ ไม่ได้รู้โดยประจักษ์ว่า ดับตัณหาแล้ว ทุกข์ดับ

๖) ถ้าเรารู้ว่า อ้อ ตอนนี้มีไม่มีกิเลส ใจมันสบาย อย่างนี้เห็นนิโรธหรือเปล่า

ก็เป็นความรู้เท่านั้น ความรู้อย่างนั้นเท่านั้นก็ยังดีกว่าไม่รู้

๗) แต่ไม่ถือว่าอยู่ในนิโรธใช่ไหมครับ

สงเคราะห์เข้าในหมวดนี้ ไม่มีทางจะไปสงเคราะห์เข้าในหมวดอื่น

๑ อาจารย์ครับ เรื่องสัมมาสังกัปปะอีกครั้งหนึ่งครับ ผมอ่านเจอในชุดจากพระโอบุชฐ์ของอาจารย์ มีตอนหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ช่วงก่อนที่ท่านตรัสรู้นั้น ท่านก็ดำริไปในทางออกจากกาม ดำริไปในทางเนกขัมมะ แต่ว่าพอสมาธิไม่พอ ก็ฟุ้งซ่าน ต้องกลับมาทำสมาธิใหม่ อย่างนี้ผมรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่มีเจตนาด้วย มันไม่ใช่เป็นสิ่งที่เป็ผลของสัมมาทิฏฐิอย่างเดียว สมนตอย่างปกติ คนปุถุชนทั่ว ๆ ไป เวลาเรามีอารมณ์กระทบ เช่นอารมณ์ที่น่ารัก เราก็ดำริไปในทางที่จะเอามาหาเรา เอาเข้ามาหาตัวเรา ทีนี้สัมมาสังกัปปะ ก็คือดำริที่ไม่เอาเข้ามาโดยเจตนา

มันก็ต้องเป็นการปฏิบัติทุกข้อ ทั้ง ๘ ข้อแหละ ทีนี้ที่พูดว่าสัมมาสังกัปปะ มันเป็นไปตามอำนาจของสัมมาทิฏฐิ ฉะนั้นจึงไม่มีทางจะผิด การปฏิบัติต้องปฏิบัติทั้ง ๘ ข้อ แต่เราอย่าไปตั้งเจตนาเอาเอง ขอให้มันเป็นไปตามอำนาจของสัมมาทิฏฐิ สังกัปปะ ความปรารถนานั้น ก็จะถูกต้อง ความเข้าใจถูกต้อง เป็นสัมมาทิฏฐิ ความต้องการ หรือใฝ่ฝันก็ถูกต้อง เมื่อความใฝ่ฝันถูกต้อง การกระทำก็ถูกต้องตามที่จะดับทุกข์ สัมมาวาจา สัมมากรรมันโต สัมมาอาชีโว มันก็จะถูกต้องสำหรับจะดับทุกข์ ทีนี้ก็มีความพากเพียรที่ถูกต้อง ให้มีสติที่ถูกต้อง มีสมาธิที่ถูกต้อง ครบอย่างนี้แล้วมันก็ดับทุกข์ เกิดเป็นสัมมาญาณ มีความรู้ถูกต้อง สัมมาวิมุตติ มีความหลุดพ้นถูกต้อง ความถูกต้องมี ๑๐ องค์ประกอบ แต่มาพูดกัน เฉพาะในแง่การปฏิบัติมีองค์ ๘ นอกนั้นมันเป็นผลของการปฏิบัติ มีความรู้ถูกต้อง หลุดพ้นถูกต้อง เป็นผล

๒ ถ้าอย่างนี้ ในทางปฏิบัติ โดยเฉพาะสัมมาสังกัปปะ ก็หมายถึงว่า เราละวางความคิดของเรา ไม่ดำริไปในทางกาม ทางพยาบาท ทางวิหิงสา ให้มันดำริไปในทางตรงกันข้ามกับพวกนี้ ใช่ไหมครับในทางปฏิบัติ

มันก็เหตุผลมาจากสัมมาทิฏฐิ มันดับทุกข์อย่างไร มันไม่ดับทุกข์อย่างไร ปรารถนาถูกทางที่จะดับทุกข์ คือออกจากกาม คือไม่พยาบาท ไม่เบียดเบียน ธรรมะจะสัมพันธ์กันอย่างถูกต้องกลมกลืนกันทั้งหมด ถ้าขัดขวางกัน ไม่เข้ากัน มันก็ผิดแล้ว มันไม่ใช่ธรรมะด้วย

๓ อาจารย์ครับ แล้วอย่างนี้ ถ้าเป็นฆราวาส เขาคิดเรื่องแต่งงาน เรื่องมีลูก มีเมีย แล้วเขาจะปฏิบัติสัมมาสังกัปปะได้อย่างไร ในแง่ของเนกขัมมสังกัปปะ

ก็มีสัมมาทิฏฐิที่จะดับทุกข์เลย มามีสัมมาทิฏฐิที่ถูกต้อง แล้วมีสัมมาสังกัปปะ แม้แต่การครองเรือนก็ต้องเป็นธรรม แตกต่างกับคนที่ไม่รู้คือไม่ครองเรือนเพื่อกามตัณหา แต่ครองเรือนเพื่อสืบพันธุ์บริสุทธิ์ มันก็มีหลักที่พึงเชื่อถืออยู่ได้ว่า พระโสดาบันครองเรือน ไม่ลุ่มหลงในกามตัณหา แต่ว่ามันยังเป็นคนอย่างนี้อยู่ มันก็ต้องการสืบพันธุ์ แต่การสืบพันธุ์ชนิดที่ไม่ใช่เพื่อกามตัณหา มันเป็นการสืบพันธุ์เพื่อการสืบพันธุ์ ไม่ใช่อำนาจของกามคุณหรือกามตัณหา ฆราวาสที่จะต้องสืบพันธุ์ก็ทำเป็นหน้าที่

๔ อาจารย์ครับ ในทางปฏิบัติทำได้หรือครับ

ได้ ไม่ได้ ก็ต้องมีหลักอย่างนี้

๑) อย่างพระโศดาบัน ท่านยังละกามราคะไม่ได้ใช่ไหมครับ

ก็ต้องเป็นไปตามลำดับ ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจจา สิ้นพตปรามาส ตั้ง ๓ อย่างก่อน จึงจะไปเป็นโศดาบัน สกทาคามี ละกามราคะขั้นต้น พระอนาคามีโน้นจะได้สิ้นเชิง สำหรับฆราวาสที่คุณว่าเมื่อกี้ สำหรับสัมมาสังกัปปะ ใฝ่ฝืนจะออกจากกาม ถึงแม้บริโภคมกามอยู่ ถ้าเข้าไปเพื่อจะออกจากกาม ก็เป็นสัมมาสังกัปปะได้ เป็นฆราวาสครองเรือนบริโภคมกามอยู่ แต่มีความตั้งใจความปรารถนาที่จะออกจากกาม มันก็เป็นสัมมาสังกัปปะได้

๒) ครับ ถ้าอย่างนั้น ผมคิดว่าเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ

แต่เรื่องที่ผมว่า ต้องไปรู้จักแยกแยะของ ๒ อย่างนั้นออกจากกันคนละเรื่อง คือ กามคุณกับการสืบพันธุ์

๓) ในแง่ทฤษฎีหรือในแง่ตรรกะมันแยกได้ แต่ในทางธรรมชาติ รู้สึกมันจะไม่แยกกัน

แล้วแต่สติปัญญา กามคุณทำด้วยอวิชชาตัณหากิเลส การสืบพันธุ์ ก็ไม่มีสติสัมปชัญญะ มีเรื่องซน ๆ คือปฐมบัญญัติพระสุทิน ที่แม่เขาเอาลูกสะใภ้หรือเมียมาให้สืบพันธุ์ ไม่รู้ว่าสืบพันธุ์ชนิดไหน ตามเค้าเรื่องมันต้องไม่ใช่ตามกามารมณ์ เป็นเพียงสืบพันธุ์ตามความประสงค์ของแม่ จะเป็นไปได้หรือไม่ ก็แล้วแต่

๔) ตามเค้าเรื่องพระสุทิน ไม่ได้เป็นพระอรหันต์ใช่ไหมครับ

นั่นแหละ เป็นภิกษุธรรมดาอยู่ ต้องการให้แม่ได้มีผู้สืบสกุล ตามความประสงค์ของการสืบพันธุ์ อย่างนี้เห็นได้ เจตนาไม่ใช่เพื่อกามคุณ เจตนาเพื่อให้แม่ได้มีพันธุ์ เรื่องของจิตมันลึกซึ้ง พุดอะไรได้ง่ายโดยส่วนเดียวไม่ได้ มีข้อยกเว้นหลายอย่าง

ลีลสิกขา

๑) อาจารย์ครับ ในหนังสือ ตามรอยพระอรหันต์ อาจารย์เขียนไว้ว่า พระวินัยหรือศีลจำเป็นแก่การปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงโลกุตระโดยแท้ พวกที่มีศีลเศร้าหมองอยู่ในใจตนเอง แม้ไม่เป็นที่เสียหายแก่หมู่คณะก็ตาม แต่ผู้นั้นไม่อาจก้าวผ่านขั้นสมาธิไปได้เลย ความทุกข์ภายในใจ แม้รู้แต่คนเดียว ก็เป็นข้าศึกอย่างแรงต่อ

การบรรลุผลของสมาธิ กล่าวคือฌาน ศีลนี้เป็นบาทฐานของมรรคผลทั้งหลาย เพราะพอจิตจะเริ่มสงบ ความรู้สึกทุกสิ่งย่อมเกิดขึ้นมาแทนทุกครั้งไป อาจารย์ยังถือตามคตินี้จนถึงทุกวันนี้หรือเปล่าครับ

ก็ถือ ถึงไม่ต้องถือก็เป็นการถืออยู่ หลักอันนี้ยึดได้ตลอดไป อย่าให้มีความรู้สึกอะไรที่มีลักษณะว่า ทุกสิ่ง มันเป็นหลักทั่วไป เมื่อความรู้สึกว่าทุกสิ่งมารอบวง จิตไม่มีทางเป็นสมาธิได้

๑) อาจารย์ครับ ระยะเวลาหลัง ๆ ต่อมา ผมเห็นข้อความอาจารย์เขียนว่า การรู้จักกำหนดปฏิบัติอย่างกว้าง ๆ จึงจะสำคัญ และฉลาดทันกาลยิ่งกว่า โดยเฉพาะกรณีรบกวนเกี่ยวกับการตามรอยพระอรหันต์ ซึ่งไม่เคยทราบถึงสิกขาบทอันหยาบหยาบเหล่านี้เลย ที่นี้การปฏิบัติตามพระวินัย อาจารย์ถืออย่างไร ถือทุกข้อหรือเปล่า

ทุกข้อที่เล่าเรียนมา ความตอนนั้นมันหมายความว่า ถ้ามาสนใจเรื่องปฏิบัติ มันมุ่งอยู่แต่ปฏิบัติทางจิต สิ่งที่เราเรียกว่าศีลก็ดีเองโดยไม่ต้องคำนึงถึง ไม่ต้องมาท่องอยู่อะไรอยู่อย่างที่เราคิดกันโดยมาก หากทำความเข้าใจไป พวกศีลก็เกิดขึ้นมา เรียกว่ามีอยู่โดยอัตโนมัติ เจตนาที่จะทำสมาธิก็คือศีล นี่มันเลื่อนขึ้นมาอย่างนี้ ก่อนนี้เจตนาที่จะรักษาศีลสิกขาบทก็คือศีล ถ้าล่องพ้นมาจากนั้น อะไร ๆ ที่มันเป็นเจตนาสำหรับจะทำจะบังคับตัวให้ทำ อันนั้นเป็นศีล จนบังคับตัวให้ทำสมาธิข้อนี้ก็ศีล บังคับให้ฟังปัญญา อันนั้นก็ศีล ไม่ใช่ตัวสิกขาบทหรอก แต่มันไม่มีการล่องสิกขาบทใด ถ้ามันมาฟังจดจ่ออยู่ จะทำสิ่งนั้น สิ่งนี้เป็นตัวสมาธิหรือตัวปัญญา บางคนจะเข้าใจว่าขณะทำสมาธิหรือเจริญปัญญาก็ไม่มีศีล ศีลมันมี โดยความหมายว่าบังคับตัวให้ทำอะไรอยู่อย่างจริงจัง เรียกว่าศีล คือสำหรับระวังและบังคับ จากศีล สิกขาบทมาเป็นศีลเพ่งจิต ศีลคือการเพ่ง เพ่งจิต ควบคุมให้มีการเพ่งจิตให้อยู่ในความถูกต้องอยู่เสมอ การควบคุมส่วนนี้เป็นศีล ส่วนที่เป็นความสงบระงับก็เป็นสมาธิ ส่วนที่เป็นความเห็นแจ้งก็เป็นปัญญา นี่เรียกว่าเริ่มมีศีลแท้จริงกันอย่างนี้

๒) อาจารย์ครับ ในตามรอยพระอรหันต์ บางตอนนี่ ดูเหมือนกับอาจารย์คิดว่าน่าจะเปลี่ยนศีล ๒๒๗ ข้อนี้ เช่นมีข้อความตอนหนึ่งบอกว่า "บัดนี้ เราควรแก้ไขตัดทอนเพิ่มเติมจำนวนสิกขาบทในปาฏิโมกข์ที่สอดคล้องหรือไม่"

เราทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะเพื่อนไม่ยอม ถือหลักว่าพระพุทธเจ้าไม่ให้เปลี่ยนแปลงหลักเกณฑ์อะไรที่ได้บัญญัติไว้แล้ว เช่นสิกขาบท ๒๒๗ หรือ ๑๕๐ ก็ตาม ที่นำมาสวดทุกกึ่งเดือน ตอนนั้นมันเป็นความคิดชั่วขณะว่า ถ้ามันไม่ติดขัดกับข้อนี้ ไม่ติดขัดข้อที่ว่าไม่ควรเปลี่ยนแปลงแก้ไขในสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ ก็ควรเปลี่ยนให้เหมาะสมได้ แต่ที่จริงมันก็ไม่มีบัญญัติโดยตรง ให้เอาสิกขาบทจำนวนเท่านี้มาสวด มันเพียงแต่ทำทำกันอย่างไรที่สงฆ์ได้ทำกันมา ก็เลยไม่มีใครกล้าไปเปลี่ยนแปลง ผมมันมีความคิดอิสระหน่อย ถ้ามันจะเปลี่ยนแปลงให้มันเหมาะสมยิ่งขึ้นมันก็ควรจะได้ มีความหมายเพียงเท่านั้น ไม่ได้คิดว่าเราจะ

เปลี่ยนแปลงได้ หรือว่าเราจะเปลี่ยนแปลงกฎที่เรียกว่ากฎของเถรวาท มติของพระอรหันต์ชุดแรก ข้อตกลง พระเถระในการประชุมสังคายนาครั้งแรก

๑) อาจารย์ครับ แล้วสมัยอาจารย์อยู่รูปเดียวใน ๒ ปีแรก อาจารย์ลงปาฏิโมกข์หรือเปล่า

ก็ไปลงที่วัดโพธาราม

๒) อาจารย์ครับ ในตามรอยพระอรหันต์ อาจารย์เขียนว่า การปลงอาบัติควรจะปลงเฉพาะข้อที่ตัวเองอาบัติ แล้วก็ปลงให้รู้เรื่องว่าเราต้องอาบัตินั้น ๆ อาจารย์ทำตามที่เขียนไว้หรือเปล่า สำหรับตัวอาจารย์เอง

มันก็ทำตามแบบมหานิกาย ซึ่งไม่รู้กันได้ว่า อาบัติอะไรที่มีอยู่ที่ต้องอยู่ ถือว่ารู้กันทั้ง ๒ ฝ่าย เขาแสดงอาบัตินั้น เรียกว่ามันปลงอาบัตินั้นแล้วกัน เป็นการปลงอาบัติแบบเก่าเดิม ๆ ที่ทำกันมา ถ้าต้องระบุ ลึกขาทันนั้น เป็นธรรมยุต ซึ่งบางทีก็ทำเหมือนกัน แบบระบุอาบัติที่ต้อง แต่โดยมากไม่ได้ทำ เป็นมหานิกาย ทำตามแบบมหานิกาย

๓) อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์เคยต้องอาบัติสังฆาทิเสสหรือเปล่า

ไม่เคย

๔) สมัยที่มีสวนโมกข์ใหม่ ๆ เคยมีพระต้องอาบัติสังฆาทิเสสหรือเปล่า

ไม่มี พระ ๒-๓ องค์เท่านั้น

๕) อาจารย์ครับ แล้วเรื่องเงินทอง อาจารย์ถือหลักปฏิบัติอย่างไร ตั้งแต่ต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้

ไม่มีเป็นของตัวเอง ไม่รับเป็นของตัวเอง ถือหลักมาอย่างนั้น ถ้าเขาให้ เขาถวายก็ถือเสียว่าเขาชวนให้ทำ อย่างใดอย่างหนึ่ง เขาไม่ได้ให้เราแม้เขาจะบิให้ เราก็ไม่รับเป็นของเรา ช่วยใช้แทนเขาในสิ่งที่ประโยชน์ เพราะมันหลีกเลี่ยงไม่ได้ มันอยู่ในยุคสมัยในสังคมที่มันหลีกเลี่ยงไม่ได้ ที่ต้องทำเหมือนกับพระทั้งหลาย

๖) ทราบว่าระยะแรกสวนโมกข์พยายามถือปฏิบัติเรื่องไม่จับเงินจับทอง

เมื่อมันยังทำได้ เมื่อมันยังไม่มีกึ่งองค์ ยังทำได้ พอมันมากเข้าก็เหลือที่จะควบคุม เรื่องนี้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่เปลี่ยนแปลงไปโดยอัตโนมัติ ซึ่งไม่ตรงตามวินัยกันหลาย ๆ เรื่อง ไม่รับเงินแต่มีเงิน อย่างนี้ก็ใช้ไม่ได้ ผมไม่ได้ถืออะไร ถือแต่ว่าไม่มีเป็นของตัวเอง ไม่รับเป็นของตัวเอง มีคนเขาให้ ให้เพื่อทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นของผู้นั้น เราเป็นเพียงผู้จัดการ

ถ้าไม่อย่างนั้น ทำไม่ได้ ลองคิดดู จะทำอะไรไม่ได้ จะทำสิ่งที่เป็นประโยชน์กับมหาชนกว้างขวางทำไม่ได้ เมื่อยังเห็นแก่ประโยชน์ที่แท้จริงส่วนใหญ่อยู่ ก็ไม่ให้เรื่องส่วนน้อยมาเป็นอุปสรรค อย่างเขาทำบุญประจำวันก็รับไว้ แล้วก็ใช้ทำอะไรเสียอย่างหนึ่งแล้ว แล้วเลิกกัน รับไว้แต่ไม่ใช่รับไว้เป็นของตัวเอง เรื่องจับนี้ผมมันมีความเห็นอย่างอื่นไม่เหมือนกับที่เขาถือ ๆ อยู่ แต่ก็ไม่อยากจะพูด มันจะเกิดเรื่องร้ายขึ้นมา วัตถุนามาสนั่นเป็นโลหะเงินและทอง ส่วนใบสั่งจ่ายทั้งหลาย แม้นบัตรเป็นต้น ก็เป็นใบสั่งจ่าย ไม่จำเป็นที่จะรับก็ไม่รับ จำเป็นที่จะต้องรับก็รับ รับเงินที่ใส่ซองมา เจ้าของถวายมา นั่นก็ไม่ถือว่าเป็นวัตถุนามาสไม่ใช่เงินและทอง และเรื่องวัตถุนามาสนี้อยู่นอกปาฏิโมกข์เป็นอภิธมาจาร เดียวนี้มีการใช้เช็คกันเกร่อไป ถ้ามีจิตใจที่ถูกต้องมันก็ไม่ควรเป็นอนามาส เป็นการสั่งจ่าย ใบสั่งจ่ายอะไร ความหมายสำคัญมันก็อยู่ที่ว่าจะรับเป็นของตัวเองหรือไม่ ถ้ารับเป็นของตัวเองก็ปัญหา เราชี้เกี้ยวสนใจเรื่องนี้ ตัดบทไม่รับอะไรเป็นของตัวเอง ยิ่งเดี๋ยวนี้ยังไม่ต้องรับอะไรไว้เป็นของตัวเอง ไม่มีเรื่องที่จะต้องใช้เงิน ที่ส่วนตัวนั้นไม่มี ที่เป็นของส่วนรวมก็ใช้ไปรับของก็รับไม่หวาดไหว โดยไม่ต้องรับเงิน ไม่นึกถึงเรื่องเหล่านี้เลยก็ได้ ผู้ที่ปฏิบัติพัฒนาจิตใจไม่ต้องนึกถึงเรื่องนี้ ถือว่าไม่มีที่จะรับเป็นของตัวเอง จิตใจ ที่ไม่รับเป็นของตัวเอง แล้วตั้งหน้าตั้งตาทำสมาธิภาวนายิ่งใหญ่ เช่นเขาให้เงิน ถ้ามาแต่ที่ไกล เขาให้เงินค่ารถไฟมา มันก็ควรจะเลิกกัน เสรีกันที่ค่ารถไฟ

๑ อาจารย์ครับ อย่างอภิธมาจารข้ออื่น ๆ อาจารย์ถือหรือเปล่าครับ

ถ้านึกได้แล้วเป็นถือหมด

๒ อย่างเช่นการรักษาบาตรในวินัยมีอย่างละเอียดว่า ต้องรักษาอย่างนั้นอย่างนี้ อาจารย์ทำตามนั้นหรือ

ทำก็มี ไม่ได้ทำก็มี เราไม่ได้เกี่ยวข้องกับบาตรมากขึ้น ๆ

๓ ฟินทุผ้าอาจารย์ทำหรือเปล่า

ทำมาตั้งแต่แรกบวชเลย เป็นหลักปฏิบัติ แต่เดี๋ยวนี้บางทีก็เผลอไปไม่ได้ทำ

๔ สมัยหนุ่ม ๆ สมัยอาจารย์ยังเดินไหว การลงอุโบสถ อาจารย์ถือเคร่งหรือเปล่า ต้องไปลงทุกครั้งหรือเปล่า

ไม่เคร่ง แต่ว่า (หัวเราะ) มันไม่เคยขาด แต่ไม่ได้ถือเคร่ง แต่ไปลงไม่ได้ขาด

๕ การเคารพกันตามอาวุโสนี้ อาจารย์ถือหรือเปล่า

พยายามถือเท่าที่จะทำได้ เผลอไปก็มีบ้าง มันเป็นเรื่องของมนุษย์ด้วย ไม่ใช่เป็นวินัยอย่างเดียว

๑ อาจารย์ครับ แล้วอย่างเรื่องร้องเท้าเห็นอาจารย์เขียนไว้บอกว่า พระพุทธเจ้าท่านปรับอาบัติภิกษุที่ใช้ร่ม และสวมรองเท้าในที่ใกล้บ้านหรือละแวกบ้าน ตอนหลังอาจารย์ทำไมไม่เน้นเรื่องนี้อีก แม้แต่พระในสวนโมกขวิทย์ใส่รองเท้ากัน

อ้อ มันมากขึ้น มันก็คุมไม่ไหว มันเรื่องที่ไม่สำคัญนัก มันควบคุมไม่ไหว แต่คอยตักเตือนอยู่เสมอ เรื่องร่ม เรื่องรองเท้า

๒ ทำไมพระพุทธเจ้าไม่ให้สวมนอนเข้าบ้านครับ

ไปดูในปฐมบัญญัติสิ คงเป็นธรรมเนียมของนักบวชทั่วไป ใช้รองเท้าเฉพาะเดินทางไกล นอกบ้าน นอกวัดก็ใช้ แต่ว่าในวัดมันไม่ใช่ บ้านยังพอจะสวมได้ตามโอกาส แต่โดยมากเขาถือ เขายกเว้นตรงที่ว่า เป็นผู้ป่วยถือว่าเป็นผู้ป่วย การไม่ใส่รองเท้าเป็นเรื่องแสดงกับความเจ็บป่วย ซึ่งเดี๋ยวนี้ในบ้านก็สวม ผมเคยไม่สวมไปบ้านหมอตันมือเขียงครั้งหนึ่งในตรอกนั้น คันเกือบตาย น้ำลายทั้งนั้นที่พื้น จะทำอะไร มันก็ต้องสวมแม้เข้าไปในบ้าน โดยจัดตัวเป็นผู้ป่วย พื้นถนนน้ำลายหนาเประอะไปหมด หรือน้ำอะไรก็ไม่ทราบ เหยอะ แหยะ ๆ ไปหมด

๓ ถ้ากรณีนั้นก็ควรจะสวมรองเท้าไหมครับ

แล้วแต่ ตัดสินเอาเอง แต่เราถือว่าเป็นคนป่วย จะปล่อยอย่างนั้นไม่ได้เป็นอันตราย

๔ เรื่องการขุดดินตัดหญ้าปลูกต้นไม้ อาจารย์ถือหรือเปล่าครับ

เคยทำบ้างเหมือนกัน เคยทำบ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ (หัวเราะ) นี่ก็ไม่ได้เจตนาจะทำจริงจังอะไร เพียงทำให้เป็นตัวอย่าง ให้คนอื่นเขาทำถูกเรียกว่าน้อยมากแหละ เดียวนี้ไม่มีแล้ว อาบัติเป็นสิ่งที่จะต้องต้อง เพราะจะเป็นสิ่งที่ต้องแสดงอาบัติ หรือออกจากอาบัติ มันมีว่าอย่างนั้น

๕ อาจารย์ครับ ทำไมถึงจะต้องต้อง

คิดดูเอาเอง เพราะธรรมดาคนมันก็ต้องต้อง ทำอย่างที่เราเรียกว่าอาบัติแหละ ไม่อยากพูดมากไป แม้แต่พระอรหันต์ก็ยังมียกเขียนยืนยันว่าต้องอาบัติหรือแสดงอาบัติ ทั้ง ๆ ที่เนื้อแท้ไม่มีอาบัติ ไม่เป็นอาบัติ แต่ต้องทำตามระเบียบวินัย เพื่อเป็นตัวอย่างอันดีแก่พวกที่ไม่ได้เป็นอรหันต์ เพราะฉะนั้นอาบัติมีมาสำหรับไว้ต้อง ต้องแล้วต้องทำคืน ตามอาบัตินั้น ๆ นอกจากลาสิกขาไปเสีย หรือทำปรีวาส หรือว่าแสดงอาบัติ แล้วแต่ระเบียบถือไว้อย่างไร

๑) อาจารย์ครับ สมมติว่าเราต้องอาบัติสังฆาทิเสส เราลาสิกขาไป โดยไม่ได้เข้าปริวาส มาบวชใหม่ต้องเข้าปริวาสอีกหรือเปล่า

ไม่เคยพบ ตั้งแต่ศึกษาไม่เคยพบ แต่ที่เขาถือเป็นหลักทั่วไปก็น่าจะดูต้องทำอย่างนั้น ที่ถูกมันควรจะถือว่า มันเสร็จกันไปแล้ว เลิกกันไปแล้ว ไปเป็นฆราวาสแล้ว ฟ้นจากความเป็นพระแล้ว ควรจะเลิกกันไปหมด แต่ก็ยังมีบางคน หรืออาจจะมีในอรรถกถาฎีกาอะไรก็ไม่ทราบ ที่เขียนไว้อย่างนั้น คนเขาเอามาถือกัน อย่างนั้น เป็นความเห็นของพระอาจารย์บางพวก ถ้าถือกันตามเหตุผล หรือโดยธรรมชาติ มันควรจะยุติกันเมื่อลาสิกขา

๒) อาจารย์ครับ ในเรื่องข้อควรศึกษาเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ อาจารย์บอกว่าเวลาสนทนากัน เราควรสนทนากัน แต่เรื่องอริยสัจ จะทำให้คนเราเข้าใจเรื่องนี้ดีขึ้น มีกำลังใจที่จะเห็น พิจารณาจนเห็นแจ้งเรื่องนี้ได้ง่ายขึ้น ไม่ให้สนทนาในเรื่องเดรัจฉานกถา แต่ว่าจริง ๆ แล้วมนุษย์มันต้องสนทนานอกเรื่อง ที่เรียกว่าเดรัจฉานกถา อยู่ดี แม้แต่พระก็ขาดไม่ได้

มันไม่ต้องสนทนา ไม่ใช่คำว่าสนทนา สนทนาเป็นเรื่องที่ยกเอามาเป็นจริงเป็นจัง มันจะพูดจะถาม เรื่องบ้านเมืองบ้าง ไม่เห็นเป็นไร ถ้าเอามาสนทนาในฐานะที่เป็นปริวารเรื่องอริยสัจ เอาเรื่องบ้านเมืองมาสนทนาจนให้รู้ในข้อที่ว่าต้นเหตุเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อย่างนี้ก็ไม่เห็นเป็นอะไร แต่ถ้าเอามาสนทนาเป็นความลุ่มหลง เช่นบ้การเมือง สนทนาแต่เรื่องการเมืองก็ใช้ไม่ได้

๓) อาจารย์ครับ แล้วในศีล ๒๒๗ ข้อ ที่ใช้ถึงปัจจุบันนี้ ตามประเพณีของพุทธศาสนาในสังคมไทยนี้ อาจารย์เห็นว่าข้อไหนที่ตีความหมายไม่ถูกต้องตามพระบาลีหรือเปล่า เช่น ที่เขียนไว้ในวินัยมุขอย่างนี้ ที่ตีความไม่ถูกมีบ้างไหม

ข้อ ไม่พูด ถ้าเป็นเรื่องอย่างนั้นจะไม่พูด แล้วก็ไม่ต้องพูด

๔) แล้วที่ปฏิบัติเฉไฉละครับ

ปฏิบัติเฉไฉ รู้สึกตัวว่ามันก็มี เช่นเรื่องเกี่ยวกับเงินทองอย่างหนึ่ง แม้แต่เรื่องจิ๋วก็ผิดวินัยทั้งนั้น จิ๋วนี้มันใหญ่เท่าจิ๋วสุดศต หรือใหญ่กว่าเสียแล้ว นิยมใช้จิ๋วใหญ่กันอย่างนี้เสียแล้ว

๕) อาจารย์ครับ แล้วอย่างความหมายของข้ออทินนาทานในปาราชิกนั้น จำนวนที่ต้องอาบัติปาราชิก ความหมายจริง ๆ มันน่าจะหมายถึงแค่ไหนครับ ที่ว่า ๕ มาสก

บาทหนึ่ง เท่ากับทองคำหนักเท่ากับข้าวเปลือก ๕ เม็ด สำหรับครึ่งกระโถนทองคำหนักเท่ากับ ข้าวเปลือก ๕ เม็ด เป็นบาทภาษาอินเดีย

❓ อาจารย์ครับ อย่างที่เราถกกันเป็นบาทสตางค์ก็ไม่ถูกใช่ไหม

ยิ่งดีเสียอีก ถือให้มันเล็กเข้ามา คือถ้า ๕ มาสกเท่ากับทองคำ ๕ เม็ดข้าวสารคงจะหลายสิบบาท หรือหลายร้อยบาท นี่มันหนึ่งบาทเท่ากับบาทไทย มันยิ่งดีเสียอีก คือมันพอสมควรแก่การที่จะถือว่าเป็น อทินนาทานแล้ว เงินจำนวนหนึ่งซึ่งประชาชนถกกันว่าเป็นมาตรฐาน สำหรับบัญญัติเรื่องลักเรื่องขโมย

❓ อาจารย์ครับ คติเรื่องพ้นอาบัติ หรือคติเหนืออาบัติ แบบพระเก่า ๆ บางรูปสามารถที่จะทำอะไรที่ นอกเหนือบัญญัตินี้ เป็นคติที่มีมานานแล้วใช่ไหม ในสังคมสงฆ์ อย่างที่อาจารย์เล่าถึงตาทหลวงมิน

มันเป็นเรื่องสมมติ ใคร ๆ ถู่ว่าแกไม่มีอาบัติ อาบัติเข้าไม่จุแล้ว จะไม่ปรับอาบัติ พวกที่ไม่อาบัติก็คือพระอรหันต์เท่านั้น เรียกว่าปาปมุตตะ พ้นจากบาป พ้นจากอาบัติ ทำอะไรไม่เป็นอาบัติ ทำอะไรไม่เป็นบาป มีแต่พระอรหันต์ผู้หมดตัวตนเท่านั้น

❓ ผมไปทางภาคกลาง รู้สึกมีคติที่เขาเรียกว่าพ้นจ้งไร คล้าย ๆ เขาเป็นพระผู้เฒ่า ชาวบ้านก็อภัยให้ อะไรอย่างนี้ คตินี้ก็มีเหตุผลใช่ไหม

เหตุผลเป็นเรื่องสมมติ เป็นปาปมุตตะที่สมมติ คนแก่ง ๆ เงิน ๆ หลง ๆ ลืม ๆ ให้อภัย บางอย่างยกให้เป็นปาปมุตตะไป แต่ไม่ใช่ปาปมุตตะเดียวกับพระอรหันต์

❓ อาจารย์ครับ ในตามรอยพระอรหันต์ อาจารย์มีการพูดถึงเรื่องการสำรวจอินทรีย์มาก อาจารย์ปฏิบัติตามนั้นหรือเปล่า

พยายามเท่าที่จะทำได้ เพราะกลัวกิเลส พยายามเท่าที่จะปฏิบัติได้

❓ มีตอนหนึ่งอาจารย์เขียนไว้ว่า ให้หลบสิ่งที่ควรหลบ ให้เอาชนะสิ่งที่ควรเอาชนะ อาจารย์กรุณา ยกตัวอย่างที่เราควรหลบ แล้วหลบหมายความว่าอย่างไร

บอกอยู่ในตัวแล้ว อะไรหลบได้ หลบ ถ้ามันหลบไม่ได้ก็ต้องเอาชนะ ต้องแล้วแต่เรื่อง

❓ ชนนี้หมายถึงอย่างไร ทำอย่างไรจึงเรียกว่าสำรวจเพื่อเอาชนะ

ก็ไม่เห็นวันไหนไปตาม ไม่มีความหมายขึ้นมา มันเป็นหลักทั่วไป สิ่งที่หลบไม่ได้ หรือแม้แต่สิ่งที่เอาชนะไม่ได้ มันก็ยังมันก็ต้องไปตามเหตุผลตามปัจจัยของมัน เรื่องมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกี่ยวกับเรื่องในสังคม เรื่องที่ว่า ถ้าเข้าไปแล้วมันยุ่ง อย่าเข้าไปในสังคมนั้น หรืออย่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับบุคคลนี้นะ นี้เรียกว่าหลบ แต่ถ้าหลบไม่ได้ ทำชนิดที่ไม่ให้เกิดโทษเมื่ออันนั้นยังต้องเข้าไป จะทำอะไรไม่ให้มันเกิดผิดพลาดไป เรียกว่าเอาชนะมันให้ได้ ต้องเอาชนะในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่าไปรบราฆ่าฟันต่อตีอะไรกัน คือไม่ให้มันทำอะไรเราได้ คือชนะ

๑๒. ตอนสำรวจนี้ จำเป็นเฉพาะตอนที่เรายังอยู่ในขั้นการฝึกใช้ใหม่ อย่างอาจารย์อายุมากอย่างนี้ ไม่ต้องสำรวจแล้วก็ได้ใช้ใหม่

ไม่ได้ พร้อมกันไปหมด ที่ต้องสำรวจก็สำรวจ

๑๓. ทุกวันนี้อาจารย์ยังต้องสำรวจอยู่หรือครับ

ยังต้องสำรวจเหมือนกัน เพราะมันกลัวกิเลส กลัวความทุกข์ ให้สำรวจสำหรับผู้ฝึกอย่างขั้นแรก ขั้นเด็ก ขั้นประถม ขั้นอะไรนั้น มันก็สำรวจ สำรวจในความหมายหนึ่ง เขาไม่รู้จัก แม้แต่ความทุกข์อะไรจะเกิดขึ้น เมื่อจะต้องมาฝึกก็ฝึกตามบทสำรวจที่กำหนดให้ ค่อย ๆ รู้ขึ้นมา ๆ มันมีความหมายอย่างหนึ่ง คำพูดอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งพูดว่าอยู่เหนือการสำรวจ พ้นจากการต้องสำรวจ ตามธรรมชาติก็ใช้กับพระอรหันต์ คือใช้ในกรณีที่มีมันต้องวางเฉย คำว่าสำรวจมีทั้งอย่างศีล มีทั้งอย่างธรรมะ ของพวกที่สำรวจอย่างธรรมะ ก็คือ สำรวจ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำรวจอย่างศีล ก็สำรวจในสิกขาบทในปาฏิโมกข์

๑๔. อาจารย์ครับ การสำรวจที่เรียกว่าอินทริยสังวรนั้น ถือว่าเป็นศีล อยู่ในขั้นศีล หรือขั้นสมาธิ

ก็ถูกอยู่ในขั้นสมาธิ แต่มันจะพูดผิดหรือสอนผิด หรืออาจารย์พวกไหนจัดไว้ผิด จัดไว้เป็นพวกศีล คงจะในวิสุทธิมรรคอีกนั่นแหละ เพิ่มศีลเข้าไปเป็น ๔ ปาฏิโมกข์สังวรศีล อินทริยสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล ปัจจุบันชนศีล นี้มีในวิสุทธิมรรค ที่ถูก สังวรอยู่ในพวกสมาธิ

๑๕. อาจารย์เขียนไว้ว่า ถ้าเราฝึกอินทริยสังวรอย่างจริงจัง จะทำให้จิตยอมโอนอ่อนผ่อนตามความปรารถนาของผู้ที่เป็นเจ้าของจิตทุก ๆ อย่าง เมื่อเจ้าของให้เฉยก็เฉย เพื่อความเป็นสุขของเจ้าของ เมื่อเจ้าของต้องการให้รู้สึกไปอย่างอื่นในทางกุศล ก็เป็นไปตามปรารถนา เช่นให้รู้สึกในอาหารที่จิตที่คิดว่าอร่อยที่สุด ถือกินโดยในอาหารนั้นก็ ได้ แบบนี้มันไม่เป็นการหลอกตัวเองหรือครับ

คือมันไม่เกี่ยวกับสังวร มันเกี่ยวกับอุบายอย่างอื่นที่จะทำกับจิตใจ มันมีความหมายที่ไม่ถึงขั้น
 สำรวมอินทรีย์ ไปอ่านดูให้ดี คืออธิบายปัญหาที่จะเกิดขึ้นมาเนื่องจากคำว่าอินทรีย์สังวร ถ้ามันมีเหตุผล
 อย่างอื่นเกี่ยวกับวินัยอย่างอื่นซึ่งอยู่ เช่น ไม่ทำลายศรัทธาปสาทะของทายกผู้ให้ มันก็ทำได้

๑) อาจารย์ครับ ในตัวอินทรีย์สังวรเองนี้ ไม่เป็นการหลอกตัวเองหรือครับ สมมติว่าเรามีความสุขอย่างนี้ เรา
 น่าจะมีสิทธิ์ที่จะมีความสุข ถ้าหากว่าเราเจอในสิ่งที่เราพอใจ

ในแง่ธรรมะ อยู่ที่ว่าไม่เป็นทุกข์ ทำเพื่อไม่ให้ไม่ทุกข์ เราเสวยสุขก็ได้ เสวยอะไรเอ็ดอร่อยก็ได้ จะ
 กินที่เอ็ดอร่อยหรือว่าเสวยสิ่งที่เรียกว่ามีความสุขก็ได้ แต่ระวังจิตไม่ให้ไปยินดี ไม่ให้ไปหลงไหล ไม่ให้ไป
 ยึดถือเอา

๒) จิตที่ไปยินดี กับจิตที่มีความสุข นี่มันไม่ใช่อันเดียวกันหรือครับ

จิตมันมีดวงเดียวเท่านั้นแหละ ที่นี้ไปบริโภคในสิ่งที่เป็นสุข ที่อร่อยก็เพียงแต่รู้สึกว่าร่าเริงและสุข
 เท่านั้น แล้วก็ไม่นินดี ไม่มีอุปาทานในอร่อยในสุขนั้น นั่นคือข้อปฏิบัติที่เป็นหลัก ไม่ใช่ไปห้ามว่าไม่ให้ไปกิน
 เสียเลย ไปกินได้ ที่เอ็ดอร่อยหอมหวานอะไรก็สัมผัสได้ แต่ว่าอย่าไปหลงความอร่อยหรือความสุข เขามีคำ
 กล่าวไว้ดี ไม่ให้เกิดกิเลสขึ้นเพราะการสัมผัสนั้น สัมผัสนั้นสัมผัสได้ แต่มันยังมีระเบียบทางวินัยบัญญัติไว้
 อีกส่วนว่า อะไรห้าม อะไรไม่ห้าม ถือกฎวินัย แต่ส่วนที่เป็นของธรรมะเรียกว่าที่อร่อยก็กินได้ ระวังอย่าให้
 จิตไปบูชาเข้า ไปอุปาทานเข้า

๓) อย่างตอนที่ว่ายินดีนั้น มันเป็นคนคล้ายกับการคิดซ้าลงไปมีความสุขนั้นใช่ไหมครับ

คือโยงต่อดังนั้น เห็นเป็นของพิเศษ สุขให้มันเห็นตามที่เป็นจริง มันก็สักแต่ว่าเวทนาเท่านั้น ไม่ใช่สุข
 ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่อร่อยหรือไม่อร่อย บริโภคสิ่งที่ธรรมดาถือกันว่าร่าเริงที่สุด (หัวเราะ) มันกับอกเสียเอง
 ตะโกนว่าสักว่าเวทนาเท่านั้น ๆ ไม่ใช่อะไรที่จำเป็นพิเศษกว่านั้น ที่จะไปยึดคั่นเป็นเกียรติ เป็นบูชาชั้นเลิศ
 ประเสริฐ ที่ไม่อร่อยก็เหมือนกัน ที่อร่อยก็เหมือนกัน สักว่าเวทนาเท่านั้น นี่หลักทางธรรมะ ถ้าหลักทางวินัย
 ที่ต่ำ ๆ ลงไป ก็แนะนำว่าอย่าไปยุ่งกับสิ่งที่ทำให้เกิดปัญหาอย่างนี้ดีกว่า หลีกเลี้ยงเสียดีกว่า

๔) ผมเข้าใจไม่ชัดเจนตอนที่มีความสุขแล้วไม่นินดี

ก็คือโยง ยินดีก็คือโยง ยินร้ายก็คือโยง

๕) ถ้าเราไม่นินดี แล้วจะมีความสุขหรือเปล่าครับ

ก็ไปคิดดูเอาเอง ยินดีหรือยินร้าย จิตกระเพื่อม วุ่นวาย ระวังระสาย ทั้ง ๒ อย่าง ไม่ยินดีไม่ยินร้ายก็สงบสุข ยินดีก็ปั่นป่วน ยินร้ายก็ปั่นป่วน ที่สงบคือว่าง ไม่ยินดียินร้ายเป็นสุขอย่างชนิดนิพพาน ชาวบ้านฟังไม่ถูกที่ว่านิพพานก็สุขอย่างหนึ่ง

ครั้งหนึ่งพวกผู้หญิงชาวบ้านสมัยนั้น นิยมรำวงกันมาก ถามว่าจะเอาสวรรค์หรือจะเอานิพพาน ชูมือเอานิพพานกันทั้งนั้น ทั้งที่ไม่รู้ว่านิพพานอะไร พอบอกว่าในนิพพานไม่มีรำวงนะ ถ้าอย่างนั้น ไม่เอาขอถอนเอาไปสวรรค์ สวรรค์มีรำวงเยอะ คนเรามักจะตีความเอง เอาตามความรู้สึกของตัวเอง ตามความรู้สึกที่เป็นสุขที่สุด ก็คือความรู้สึกที่เขารู้จักกันอยู่ เพียงแต่มันมีมากที่สุด เข้มข้นที่สุด เขาไม่อาจจะเข้าใจว่าสุขคือหยุดหมด เลิกหมด เป็นกลางหมด ว่าง ไม่กระดุกกระดิก สงบเย็น เขารู้จักแต่ว่าความสุขก็คือความทรมานทรมายอย่างหนึ่ง

๑ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์เน้นสอนเรื่องให้มีสติเมื่อมีผัสสะ ให้ระวังตอนผัสสะในระยะหลัง ๆ นี้ มันก็คือเรื่องเดียวกับอินทริยสังวรใช่ไหม

ก็ได้ อินทริยสังวรขั้นสูงสุด คือไม่ให้เกิดกิเลสขึ้นมา เพราะการสัมผัสนั้น ๆ เรื่องอินทริยสังวรในความหมายธรรมะขั้นสูงสุด สังวรที่ว่าอย่าไปดู ไปแล ไปฟัง ไปสัมผัสมันนั้นเป็นขั้นต้น และเห็นว่ามันจะอันตราย ผู้ที่มีจิตใจสูงก็สัมผัสได้โดยไม่มีอันตราย ดูก็ได้ ฟังก็ได้ อะไรก็ได้ แต่ที่มันไม่ผิดวินัยนะ ไม่ผิดระเบียบของบรรพชิต นี่ถ้าพูดสำหรับฆราวาสก็ยังไม่ปัญหา ยิ่งลองดูง่าย

๒ อาจารย์ครับ อย่างในตามรอยพระอรหันต์นี้ อาจารย์ปฏิบัติตามทุกอย่างหรือเปล่า

พยายาม แต่อย่าลืมนะว่าตามรอยพระอรหันต์นั้น มันเขียนเพื่อผู้อื่น เป็นหลักสำหรับคนทั่วไป จะเกี่ยวกับผมก็มากน้อยไม่ได้วัด แต่ว่าถ้ามันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ มันกลัวทั้งนั้น พยายามที่จะไม่ให้เกิด

๓ อาจารย์ครับ แล้วอย่างการหัวเราะนี้ สมัยอาจารย์หนุ่ม ๆ อาจารย์หัวเราะหรือเปล่า

หัวเราะ เตี้ยนี้หัวเราะ

๔ แล้วอาจารย์เคยเขียนบอกว่า การหัวเราะนี้มันเป็นอาการของเด็ก ๆ

นั่นพระพุทธเจ้าว่า โดยไม่นิยมหัวเราะ แต่ถ้ารู้ธรรมะมากขึ้น มันหัวเราะลดลง น้อยลง การหัวเราะเป็นเด็ก ๆ อะไรน่าขันหน่อย ก็หัวเราะ พอโตขึ้นมาแค่นั้นไม่หัวเราะแล้ว ไปหัวเราะที่สูงกว่านั้น พอโตขึ้นไปอีกรู้ธรรมะมาก ก็ไม่หัวเราะแล้ว แค่นั้น ก็หัวเราะเป็นนัย ๆ

❓ อาจารย์ครับ ในชีวิตการปฏิบัติของอาจารย์ อาจารย์เคยปฏิบัติเครื่องจนเครียดหรือเปล่า สมัยหนุ่ม ๆ นี้ เป็นไหม เครื่องนี้ไม่มีไหม

คำว่าเครียดไม่มี ตั้งใจจะทำให้ดีที่สุด แต่ไม่เข้าเขตที่เรียกว่าเคร่ง พอมาทำหน้าที่สื่อธรรมะ การเผยแผ่ธรรมะ มันก็ไม่มีโอกาสที่จะไปกำหนดสิ่งเหล่านี้ เครื่องกับเครียดมันคนละคำทีเดียว ไกลกัน เคยทำให้เคร่งเพื่อทดลองดูว่ามีดีอะไร คือทดลองดูผลความเคร่ง

❓ เช่นอย่างไรบ้างครับ

แล้วแต่ เรื่องกินผัก เรื่องไม่นอน อะไรเหล่านี้ เคยทั้งนั้น

❓ อาจารย์ครับ เวลาอาจารย์ไปกรุงเทพฯ นี้ พักตามบ้านโยมหรือเปล่า

มีบ้าง ก็บ้านคุณชำนานู เขามีเรือนพิเศษไว้ ที่ไม่ได้อยู่ เป็นเรือนว่างพิเศษไว้ให้แขกพัก พักที่พุทธสมาคมก็เคยมี นอกนั้นก็พักที่วัด มันแล้วแต่นายกผู้อุปฐาก เขาจะสะดวกให้พักที่ไหนที่เขาอุปฐากสะดวก เราก็มีการยินยอม ได้ไปพักที่บ้านของคุณชำนานูที่อยู่ฝั่งธนหลายหน เรียกว่าอยู่ในสลัม บ้านหลังนั้น แวดล้อมไปด้วยสลัม มองดูเข้าไปในเพิงสลัม มีโทรทัศน์ (หัวเราะ)

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสตรี

❓ อาจารย์ครับ เกี่ยวกับสตรี อาจารย์ถือหลักอย่างไรครับ

ก็ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ในหนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑ ที่ตรัสแก่พระอานนท์ ในเมื่อยังอยู่ในสภาพตั้งต้น ไม่ติดต่อด้วย ไม่ดูไม่แลไว้ได้เป็นการดี ถ้าเราต้องเสียสละ เพื่อจะได้ประโยชน์อะไรจากการติดต่อ ให้เลิกข้างไม่ติดต่อก็ดี ถ้าจำเป็นต้องติดต่อก็ต้องมีสติสัมปชัญญะเต็มที่ ครั้นเมื่อมันสูงขึ้นไปถึงขั้นที่มีหน้าที่ที่จะต้องสั่งสอนสตรี มันอยู่คนละชั้น ถ้าเชื่อตัวเองว่าจะทำได้โดยไม่เสียหายก็เอา ถ้าว่ามันไม่แน่ใจเกรงจะเกิดเสียหายก็อย่าเอา อย่าเกี่ยวข้อง อย่าแตะต้อง มันไม่มีหลักอะไรที่แปลกใหม่จากที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้

❓ อาจารย์ทำตามหลักนี้เพียงใดครับ

มากเท่าที่จะทำได้ มันต้องระวัง คือเรื่องอย่างนี้ผมไม่ชะล่าใจ ไม่เห็นเป็นเรื่องเล็กน้อยอย่างที่เขามักจะพากัน กลัว เขาเรียกว่ากลัว เพราะว่าโดยวินัย เราทำไม่ได้อยู่แล้ว ไม่ควรทำอยู่แล้วโดยธรรมชาติอันตราย เผลอนิดเดียว อันตราย

๑ โยมอรุณวดีเล่าว่า สมัยอาจารย์ยังหนุ่ม เวลาสนทนากับสตรี อาจารย์จะไม่มองหน้า อาจารย์มีเหตุผลอะไรหรือครับ

ก็มันไม่มีเรื่องที่จะต้องมองดูหน้า ดูผมจะเป็นอย่างนั้น ไม่ชอบมองหน้าคน มองหน้าสบตาเกิดความหมายอะไรขึ้นมา มันเข้าใจผิดกันได้ ไม่มองหน้าหลับตาพูดได้ยิ่งดี จะได้มีสมาธิ พูดแต่เรื่องจริงที่มีประโยชน์ที่ควรพูด ไปมองเข้า มันจะเป็นอารมณ์ที่จะทำให้ใจยุ่งเปล่า ๆ บางคนหน้ามันสวย บางคนหน้ามันไม่สวย บางคนหน้ามันหยี อะไรก็ไม่รู้ เสียเวลาที่จะไปรู้สึก แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะไม่มองเสียเลย บางทีก็เหลือบไปพอดี ไปเห็นประจันหน้ากันก็มี เราแสดงความมั่นคง เขาจะดึงเราไปไม่ได้ ก็พอแล้ว

๒ อาจารย์เคยคุยกับผู้หญิงสองต่อสองไหม

บอกว่่ากลัวยังไง เดี่ยวนี้บางทีก็มี เรานั่งอยู่คนเดียว บางคนเข้ามาคุย บางทีก็คุยเหมือนกัน แต่ว่าสองต่อสอง ในลักษณะกามารมณ์ (หัวเราะ) มันกระดาก หรือละอาย หรือกลัว เรื่องเหล่านี้ถือตามวินัยก็ได้ ถ้าผิดวินัย ก็ไปแสดงอาบัติ ไปออกอาบัติเสียให้ถูกต้อง

๓ อาจารย์ครับ ตั้งแต่อาจารย์บวชมา ไม่เคยนึกชอบผู้หญิงคนไหนเลยหรือครับ

ชอบก็ชอบอย่างอื่น ไม่ได้ชอบในความหมายทางเพศ รู้สึกว่าแค่นั้นเอง มันเหมือนกันหมด เคยอ่านหนังสือของ น.ม.ส. เมื่อบวชใหม่ ๆ เขียนไว้ว่า พอดับเทียนแล้วก็เหมือนกันทุกคน (หัวเราะ) แสดงว่ารสบ้า ๆ นั้นเหมือนกันทุกคน ไม่มีสวย ไม่มีงาม ไม่มีนิ่มนวล ไม่มีวิเศษวิโส ดับเทียนแล้วมันเหมือนกันทุกคน อย่างนี้มันก็ช่วยให้คิดนึกอะไรได้มาก ไม่มีคนสวย ไม่มีคนซีเหว่ ดับเทียนดับตะเกียงเสียแล้ว สัมผัสทางเนื้อหนังเหมือนกันทุกคน

๔ อาจารย์ไม่เคยคิดสึกเลยหรือครับ

(หัวเราะหึ ๆ) มันเคยคิด หรือเคยเอียงไปหาบ่อย ๆ เหมือนกัน บางยุคบางสมัย แต่ว่าเล็กน้อย ชนิดเอียงไปมาก หูดหวิด ๆ จวนจะออกไปอย่างนี้ ก็เหมือนจะมีบ้างกระมัง มันลืมหืมเสียแล้ว แต่ไม่ถึงกับออกไป (หัวเราะ) ก็ต้องเรียกว่าโชคดี มันเลี้ยวของมันเอง หรือว่าโดยมีอะไรแวดล้อม ทำให้มันเลี้ยวของมันเอง

๕ อาจารย์ครับ อาจารย์ใช้วิธีขับขี้เมท พลังงานทางเพศหรือเปล่าครับ

มันเป็นไปโดยอัตโนมัติ ไม่ได้มีแผนการ คือเราทำงานที่เราชอบหามรุ่งหามค่ำ แล้วพลังงานที่เหลือที่รุนแรงทางนั้น มันก็ลด มันก็หมดไป แรงกระตุ้นอยากมีชื่อเสียง อยากให้มีประโยชน์แก่ผู้อื่นที่เขาคอยรอผลงานของเรา อันนี้มันมีมากกว่า นี่ก็เลยทำเสียจนหมดแรง พอเพลียก็หลับไป พอตื่นขึ้นมาก็ทำอีก ไม่มีโอกาสใช้แรงไปทางเพศตรงกันข้าม เราไม่ได้เจตนาโดยตรง มันเป็นไปเอง เหตุการณ์มันบังคับให้เป็นไปเอง คือเราทำอะไรทำให้มันง่วนอยู่กับงาน พอใจในงาน เป็นสุขในงาน มันก็ซบปลื้มเมทของมันเป็นเอง เอาแรงทางเพศ มาใช้ทางสติปัญญา เอาแรงงานของกิเลสมาใช้เป็นเรื่องของสติปัญญา ต้องมีงานอันหนึ่งซึ่งพอใจ หลงใหลขนาดเป็นนางฟ้า เหมือนกับเรียนพระไตรปิฎก ต้องหลงใหลขนาดเป็นนางฟ้า

สมัยหนุ่ม ๆ เขียนลงในพุทธศาสนา เป็นตอนสั้น ๆ ไม่ยาว มีคนชมบ้างติบ้าง มันก็สนุก เขียนไปได้ ที่นี้อีกทีหนึ่ง ถ้ามันแปลกก็สนุก รู้สึกว่านี่แปลก ไม่เหมือนใครแน่ ถ้ามันซ้ำ ๆ กับคนอื่น มันไม่สนุก เดี่ยวก็วงนอน ถ้ารู้สึกว่าจะแปลกแหวกแนวไปแล้วก็ต้องฮือฮากันบ้าง ผมมีสมาชิก ๔-๕ คน เป็นญาติทั้งนั้น ญาติแก่ ๆ เขาคอยอ่าน แต่ไม่อ่านเปล่า เขาเชียร์ เขามาพูดถึงบทความที่ลงไปแล้วทำนองเชียร์ เราก็ก็สนุกอีกที่จะเขียนต่อ หรือว่าคนไกล ๆ เขียนมาเชียร์มาชมก็สนุกมาก เราได้จดหมายอยู่บ่อย ๆ จดหมายจากที่ไกล ๆ ก็มี

สำหรับผมโดยเฉพาะ มันพูดได้ว่า รู้ที่อยู่ว่าสึกออกไป ก็ทำอะไรให้มีประโยชน์ ไม่ว่าแก่ผู้อื่น หรือตัวเองก็ตาม ไม่ได้มากเท่าที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ จะช่วยเพื่อนมนุษย์ ในด้านวัตถุก็ตาม ด้านสติปัญญาก็ตาม ไม่มีทางช่วยได้เหมือนอยู่ในเพศบรรพชิต ถ้าอยู่ในเพศนี้ยังทำอะไรที่เป็นประโยชน์ได้มาก ๆ เรื่องความรู้สึกเกี่ยวกับชื่อเสียงอะไรทำนองนี้ มันต้องมีบ้างตามความรู้สึกของคนธรรมดา แต่มันไม่รุนแรง พูดให้มันสั้นก็คือบวชพระอยู่นี้ทำอะไรให้เป็นชื่อเสียงแก่ตัวเอง หรือแก่วงศ์ตระกูลของตัวเองได้มากกว่า สึกออกไปมันก็เท่านั้น มันเห็นอยู่แค่นั้น เทียบส่วนกัน ไกลกันร้อยเท่าพันเท่าหมื่นเท่า

ถ้าตีค่าในด้านที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ เดี่ยวนี้ตีค่าเท่าไร สึกออกไปไม่มีทางทำได้ จะสึกออกไปพิมพ์หนังสือขาย ก็ไม่ค่อยมีใครเชื่อถือ มีหลายคนสึกออกไปแล้ว เราก็เห็น ๆ อยู่ เขาไปพิมพ์หนังสือขาย แต่ความเคารพในพระธรรมไม่มี แล้วมันไม่มีใครประพฤติตามเรา อยู่เป็นพระ พูดอะไรสักคำหนึ่ง คนยังสนใจ มันเป็นประโยชน์แก่ประชาชนและเพื่อนมนุษย์

๑ อาจารย์ครับ ความคิดที่จะเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมนี่ มันไม่ถูกความแรงของความรู้สึกทางเพศ กระแทกบ้างหรือครับ

มันก็ถูกแหละ มันก็ต้องมีเหมือนกัน ความรู้สึกทางเพศมันก็ต้องเกิด แต่ว่าความรู้สึกทางนี้เหมือนกับสิ่งด้านทาน เช่นว่าคลิ้นกับฝั่ง คลิ้นมันก็แรงเหมือนกัน แต่ว่าฝั่งมันแข็งแรงพอจะรับ (หัวเราะ)

ความรู้สึกว่าเป็นพระ ทำอะไรได้มากกว่า ไกลกว่า สูงกว่า แพงกว่านี้ มันมีมาตั้งแต่แรกแล้ว ตั้งแต่แรกเรียนปริยัติก็มีความคิดแบบนี้ ตอนหลังเมื่อมาทำงานแบบนี้เข้า มันยังเห็นชัดว่าเราอาจจะทำสิ่งที่มีค่าได้มากกว่านี้ ถ้าเห็นแก่ตัวเอง อย่างมากก็ครอบครัว มันก็มีเท่านั้นแหละ ผมเคยนึกเอาว่า การสืบทอดที่ชอบอ้างถึงกันนั้น ผู้สืบทอดด้วยธรรมะไม่ได้ สืบทอดความดีด้วยธรรมะ ในทางนามธรรม ภาษาธรรมดีกว่าเรื่องโลก ๆ ดิบ ๆ เช่นว่าใครรู้จักลูกหลานของเชคสเปียร์บ้าง เดียวนี้ไม่มีใครรู้จัก ที่นี้พระพุทธรูปเจ้าท่านสืบทอดด้วยตัวท่านเอง ไม่สืบทอดทางบุคคล ทางสายโลหิต สกุนของพระพุทธรูปเจ้าเดี๋ยวนี้ไม่รู้อยู่ที่ไหนแล้ว แต่สกุนในทางธรรมะของท่านยังอยู่ สกุนด้านคุณธรรมนี่จริงกว่า แน่ช่นกว่า พวกที่มาชวนให้สึกไปสืบทอดรักษานามสกุนไว้ ไม่มีน้ำหนัก ไม่มีความหมาย (หัวเราะ) เพราะเราสืบทอดโดยธรรมะได้ดีกว่า นานกว่า เข้มแข็งกว่า เรื่องสืบทอดก็เป็นอันว่าไม่มีปัญหา ยกเลิกได้ (หัวเราะ)

❓ อาจารย์ครับ ครั้งที่อาจารย์ประสบวิกฤตจริง ๆ อาจารย์ใช้อุบายเฉพาะหน้าอย่างไรบ้างครับ

ไม่เห็นมีวิกฤตอะไรจริง ๆ (เว้นนาน) บอกไม่ได้ว่ามีวิกฤตอย่างไร เมื่อไร

❓ แบบจนเจียนจะไปไม่ไป ตัดสินใจอย่างไรครับ

นั่นมันเรื่องคิดฝัน เวลามันช่วยได้ หรือว่าไม่รู้ไม่ชี้ (หัวเราะ) มันช่วยได้ มันเหมือนกับคลื่นกระทบฝั่ง พอพ้นสมัยพ้นเวลา มันก็ไม่วิวหายไปไหน แต่สรุปแล้วมันต้องทำงาน พอถึงเวลาเข้ามันต้องทำงาน มันรักงานอยู่ พอถึงเวลาเข้าไปทำงานเสีย ความคิดฝันนั้นก็ค่อย ๆ ซาไป ๆ มันไปสนุกในงาน

❓ แต่ความขัดแย้งในใจลึก ๆ ก็มีอยู่ตลอดเวลา

นั่นก็เรียกว่าถูกรบกวน กามฉันทนิเวศรบกวน แต่ถ้าเรามาสนุกในงานเสียมากกว่า ความรู้สึกนั้นก็หมดฤทธิ์ไปเอง ทำอะไรเราไม่ได้ คล้าย ๆ กับที่เขาพูดไว้เป็นอุปมา ผมก็เคยเอามาพูดบ่อย ๆ พระไตรปิฎกชื่อวาณี เป็นนางฟ้าเกิดจากดอกบัว คือพระโอรสของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นจอมแห่งมุณี จงมารังวัดจิตใจของข้าพเจ้าไว้เต็มที มันเป็นไปเองเรื่องการศึกษาสิ่งใหม่ สิ่งแปลก สิ่งยาก สิ่งลึก มันจึงรังวัดจิตใจ เข้าใจว่าไม่เฉพาะแต่พวกเรา แต่พวกอื่นเช่นพวกนักศึกษาฝรั่งด้วยกันก็คงมีผลอย่างนี้ การศึกษามันจับหัวใจ มีโอกาสน้อยมากที่จะคลุกคลีทางกามารมณ์ไปแต่งงานกับนางฟ้าเสีย (หัวเราะ) ใช้คำว่าสมรสกับนางฟ้ากล่าวคือพระไตรปิฎก หรืออะไรก็ได้ที่ตัวชอบสุดเหวี่ยง

❓ อาจารย์ครับ แรงจูงใจในเรื่องการบรรลุธรรมเคย ๆ ไม่พอหรือครับ

มันยากที่จะพอ เพราะเราไม่ค่อยที่จะรู้ถึง โดยมากคนทั่วไปไม่ค่อยรู้ถึงขนาดที่จะจูงใจ ดึงใจไปหมด แต่ว่าเราเห็นได้ว่ามันต้องอาศัยอะไรอย่างอื่นบางอย่าง เราเคยเห็นคนที่เขาเล่นของเล่นบางอย่าง

โดยเฉพาะอย่างยิ่งนกเขา ปลา กัด ไก่ชน เขาหายใจเป็นนกเขาตลอดวัน ไม่ได้อยู่บ้าน เวรร้อนไปตามทุ่งนา กลางคืนก็ยังสนใจอยู่กะนกเขา จนลุกเมียดองหย่ากันก็มี มันเป็นรสเดียวกัน มันเป็นราคาะ สงเคราะห์ลงใน รูปราคาะ คนนั้นชื่อ นายหวอด อยู่ใกล้ ๆ วัดเวียง เขารักนกเขาและเล่นปลากัดเป็นสรวงะ ไก่ชนก็เล่น สาม อย่างนี้ตั้งเขาไปหมด ไม่มีเมียเป็นตัวตน แล้วก็ไม่มีลูกด้วย ถึงขนาดลี้มกามัดถนหา ถูกภวตถนหาตั้งไปหมด เขามาที่บ้านโยมผมบ่อย โยมชายผมแกชอบนกเขาเหมือนกัน แต่ไม่ได้เล่นขนาดนั้น ชอบเยี่ยมเขามาฟัง เข้าใจว่านักค้นคว้าประดิษฐ์ทางวิทยาศาสตร์ด้วยกันก็น่าจะเป็นแบบนี้ มันไม่ใช่เรื่องของปัญญาสูงสุด เป็น เรื่องของมานะสูงสุด เป็นเรื่องสมาธิ ไม่ใช่เรื่องปัญญา บางคนถือเพียงข้อเดียวก็พอ ถ้าลี้กออกไปทำอะไร ได้แค่ข้อมือ แต่ถ้ายังอยู่ทำอะไรได้เป็นวา ๆ เป็นเส้น ๆ เป็นกิโลเมตร (หัวเราะ)

๑) อาจารย์เคยศึกษาวิธีการของพวกโยคี ที่หาวิธีผันเปลี่ยนพลังงานเพศไปใช้ทางอื่นหรือเปล่าครับ

เคยศึกษาโดยหลัก ไม่เคยศึกษาโดยรายละเอียด คือท่าทางของโยคีทั้งหลาย มันเป็นเทคนิคกลุ่ม หนึ่ง ที่จะลดความรู้สึกทางกาม และไปเพิ่มความรู้สึกทางธรรมะ และของเขามีนะ ห้ามไม่ให้ทำอย่างนั้น อย่างนี้ ที่มันจะไปส่งเสริมความรู้สึกทางกาม แล้วให้ไปทำท่าที่มันระงับความรู้สึกทางกาม ก็ได้ผลเป็นความ เข้มแข็งทางจิต มันก็เป็นเรื่องชั้นสูง เป็นโยคะชั้นสูง แม้แต่อาหารการกินเขาก็ไม่กินอย่างนั้นอย่างนี้ ที่ ส่งเสริมความรู้สึกทางนี้ มันมีอยู่ในคัมภีร์พวกนี้ ไปหาอ่านดูเอง

๒) อาจารย์เคยลองสังเกตเรื่องอาหารไหมครับ

เออ มันมีจริงอย่างเขาว่า อย่างผักทองสุก ผักทองที่แก่จัด ที่เอามาปรุงเป็นอาหารคาวหวาน เหล่านี้ ส่งเสริม ขนุนสุกก็ส่งเสริมกระตุ้นความรู้สึกทางนี้ มันมีน้ำตาลชนิดนั้น พวกโยคีไม่กล้ากิน ละมุดสุกก็ เหมือนกัน ในตำราไสยศาสตร์ของพวกนักเลงคาถาอาคมถือเครื่องรางของขลังก็มีตรงกับพวกโยคี ไม่กิน ผลไม้อย่างนั้นอย่างนี้ เขาถือว่าเป็นเรื่องทำลายวิชาอาคม มันทำให้น้ำอสุจิไหลเหลวแล้วรวบวน

ฉะนั้น อย่าอยู่ด้วยสิ่งที่ยังทำให้เกิดความรู้สึกทางเพศ เช่นอ่านหนังสือพิมพ์ปัจจุบันแล้วแย้ หรือดู โทไรทัศน์มันคงแย้ใหญ่ พระบางองค์อยู่ด้วยสิ่งเหล่านี้ ในที่สุดมันก็แย้ มันกรุ่นด้วยความรู้สึกทางนี้ ตลอดเวลา

ฉะนั้น ควรระวังจิตใจให้ดี แวดล้อมตัวเองให้ดี ถ้ารักจะอยู่ในเพศบรรพชิต มองกามคุณในลักษณะแค่นั้นเอง เป็นค่าจ้างของธรรมชาติไว้หลอกจ้างสัตว์ที่มีชีวิตให้สืบทพันธุ์แค่นั้นเอง ไม่เช่นนั้น สัตว์มันไม่สืบทพันธุ์ เพราะมันไม่สนุกอะไร จึงเอากามคุณมาเป็นเหยื่อล่อ ก็เลยสมัครใจทำตามกันใหญ่โดยไม่รู้สึกตัว ไม่ทัน รู้ตัวว่าเป็นค่าจ้าง ไปติดเบ็ดแล้วทำตามความต้องการของพรานเบ็ดโดยธรรมชาติ ไม่รู้ตัวกัน

จุดงควัต

❓ อาจารย์ครับ มีอยู่ตอนหนึ่งที่อาจารย์พูดเมื่อไม่นานนี้เองว่า "เรามีชีวิตใกล้ขีดธรรมชาติ แล้วก็ต่ำสุดคือต่ำไม่ได้อีกแล้ว เรื่องกินอยู่ เรื่องนุ่งห่ม เรื่องอะไรอย่างชนิดที่ต่ำไม่ได้อีกแล้ว นั่นแหละคือข้อที่มันพลัดตกไม่ได้อีก หกล้มไม่ได้อีก เพราะมันต่ำถึงที่สุดแล้ว มันยังเหลือแต่จะขึ้นไปเท่านั้นแหละ มันเหลืออยู่ที่จะขึ้นไป ไม่ต้องระวังเรื่องว่ามันจะตกลงไปอีก เพราะว่ามันตกถึงต่ำที่สุดแล้ว" ทีนี้ผมจะเรียนถามว่า ต่ำถึงที่สุดแล้ว นี่มันหมายความว่าอย่างไรครับ

มันเรื่องกินอยู่ อย่างนี้มันพูดเรื่องกินอยู่ เมื่อเป็นอยู่ กินอยู่อย่างต่ำแล้ว จิตใจก็ไม่รู้จะต่ำไปถึงไหนอีก มันก็มีทางเดียวที่จะขึ้นมา มันเป็นการพูดเอาเปรียบแบบธรรมชาติ ถ้ามันต่ำถึงที่สุดแล้ว ไม่มีทางที่จะไปแล้ว ก็มีแต่ทางกลับขึ้นสูง อยู่อย่างต่ำ ๆ ในทางฝ่ายร่างกาย จิตใจ มันก็ต่ำลงไปอีกไม่ได้ มันก็ต้องดีขึ้น

❓ อาจารย์ครับ แล้วมันเหมาะกับคนที่ทำงานทุกรูปแบบหรือเปล่าครับ

แบบธรรมดาทั่ว ๆ ไป คือต้องการให้เขามองเห็นด้วยตนเองว่าอยู่ต่ำสุดแล้ว ก็ไม่มีจะต่ำอีก มีแต่จะขึ้น ต่ำสูงในที่นี้มันมีความหมายพิเศษ สูงถ้าเข้าใจผิดก็สูงด้วยกิเลส สูงอย่างนั้นมันไม่เท่าไรก็พึงโครมลงมาอีก อยู่ให้ต่ำก็ปลอดภัย มีแต่จะให้สูงขึ้น ค่อยรู้ประสีประสา ค่อยรู้เท่าทันขึ้นมา ความหมายธรรมดา ๆ ไม่มีอะไรพิเศษ เรื่องชวนพระให้อยู่ต่ำ ๆ

❓ อาจารย์ครับ อย่างที่อาจารย์ฝึกอยู่กับธรรมชาตินี้ มีผลต่อชีวิตและการทำงานในเวลาต่อมาอย่างไรบ้าง

มันก็พูดยาก หรือพิสูจน์ยาก แต่ว่ามันอยู่อย่างต่ำมาแล้ว มีแต่จะสูงขึ้น กินง่ายอยู่ง่าย อยู่ที่ไหนก็ได้ ไม่มีปัญหาอะไรอีกต่อไป เรื่องกินเรื่องอยู่ ต่ำแล้วมันมีแต่จะสูง ต่ำถึงที่สุดแล้วมันจะกลับขึ้นมาสูง ถ้าใช้คำว่าอยู่สูง หมายถึงอยู่สูงด้วยกิเลส มันจะพลัดตกต่ำลงมา

❓ อาจารย์ครับ เรื่องความเป็นอยู่นี้ อาจารย์ต้องปรับตัวมากหรือเปล่า ระยะเวลาที่ลงมาจากกรุงเทพฯ แล้วค่อย ๆ ฝึกเข้ากับธรรมชาติ หรือว่าอยู่ก็อยู่ได้เลยโดยเฉพาะเรื่องการกินอยู่

อย่างผมนี้ไม่ต้องปรับตัวอะไร สมัยคร่อนั้นเลย เราว่าเขาเอง เราตั้งเขาเอง เรากำหนดเขาเอง เราไม่ได้ไปทำในอาณัติของใคร หรือภายใต้กฎบัตรของใคร จะเรียกว่าปรับตัวก็ไม่ถูก เท่าแต่ว่าจะกินอยู่ง่าย ๆ ที่สุดเท่านั้น กินอยู่ต่ำ ๆ ของถูก ๆ ง่าย ๆ

❓ อาจารย์เคยทดลองแบบไหนบ้างครับ

ไม่ต้องทดลองแบบไหน แบบที่ได้มาอย่างที่เขาให้มา เท่าที่เขาให้มา เรื่องกินอาหารตามที่ได้มา ไม่ได้แก้งทำให้ยุ่งยากลำบากขึ้น เรื่องนอนก็นอนอย่างต่ำที่สุด บางทีก็มีเสื่อ บางทีก็ไม่มีเสื่อ หนุนหมอน ไม้รองด้วยสังฆาฏิพับ มุ้งไม่มี เว้นแต่ไม่สบายเจ็บไข้

❓ เรื่องกรำแดดกรำฝนนี้ ไม่ต้องค่อยปรับหรือครับ

มันก็เหมือนค่อย ๆ ปรับแหละ ที่แรกมันก็บอยหน่อย คือไม่ชุ่มบ่าม รองเท้าก็เหมือนกัน ค่อย ๆ เป็นค่อย ๆ ไป จนว่ามันไม่ต้องสวม

❓ เวลาไม่สวมนี้หนังตีนหนาขึ้นใช่ไหมครับ

แล้วแต่เดินมากเดินน้อย หรือสถานที่ที่เดิน ที่สวนโมกข์ไม่หนา เพราะเป็นทรายร่น ทรายนิ่ม ถ้าเดินตามทางรถไฟ เดินรถดงค์ตามทางรถไฟจะต้องหนาปีก

❓ อาจารย์คิดว่าถ้าเราอยู่กับธรรมชาติอย่างนี้ แล้วกลับเข้าไปอยู่ในเมืองนี้มีประโยชน์ไหม

มันก็มีประโยชน์ คือมันอยู่ง่ายขึ้นไปอีก อยู่ง่ายขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะมันอยู่อย่างไรก็ได้เสียแล้ว ที่นี้จะอะไรก็ได้

❓ ที่อาจารย์เขียนบอกว่า การอยู่แบบธรรมชาติ ธรรมชาติมันจะปรุงแต่งเรา เราก็จะมีชีวิตใหม่ที่ปรุงแต่งขึ้นมาท่ามกลางการแวดล้อมของธรรมชาติ ชีวิตใหม่นี้มีความหมายมากน้อยแค่ไหน

หมายถึงผิดจากที่เราเคยอยู่อย่างสำเร็จสำเร็จแล้ว ก็กว้างมาตรฐานเอาไว้ว่าต้องอย่างนั้นต้องอย่างนี้ ต่อไปนี้ก็เข้ากันได้กับธรรมชาติทุกชนิด เหมือนกับว่าอยู่ในเมือง กินอยู่อย่างคนในเมืองแล้วกลับมาอยู่กับธรรมชาติอย่างต่ำที่สุด ที่นี้กลับเข้าไปในเมืองอีกไม่มีปัญหาอะไร ไม่มีปัญหาเรื่องสิ่งเหล่านี้อีกต่อไป

❓ อาจารย์ครับ อย่างการอยู่ท่ามกลางธรรมชาติแบบนี้ มีผลต่อการศึกษาระยะ ในแง่ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ อย่างไรบ้าง

อ้อ มันก็แล้วแต่คน ผมไม่เห็นมีปัญหาอะไร แม้กินอยู่อย่างต่ำ ก็ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับการศึกษา เกี่ยวกับการปฏิบัติ ไม่ขัดขวาง บางคนคิดเอามั่นยึดถือว่าต้องได้กินดี ต้องได้อิ่ม ได้อาหารดีหรืออ้อมอยู่เสมอ เมื่อเข้ามามีคนหนึ่ง ก้อนบวชเขาก็มาที่นี้เสมอ คนนี้เขาจะค้นพระไตรปิฎก ศึกษาพระไตรปิฎก หาเรื่องราวที่เขาต้องการ พรรษาที่แล้วมานี้เขาบวช บวชแล้วเขาทำตามที่เขาทำได้ เดียวนี้มาร้องอุทธรณ์ว่า อาหารไม่พอ พอตอนเย็นข้าวก็ไม่ได้กิน ตามที่จะทำให้ชุ่มชื้นแข็งแรง ทำงานไม่ได้ จะต้องสึก บวชพรรษาเดียวก็สึก เรื่องมันจะตามใจตัวเอง อยากจะสึก แต่แกก็มูมานะมาหลายปี แล้วมาที่นี้ แกเป็นผู้ใหญ่แล้ว

เปิดร้านซ่อมทีวี วีดีโอ แล้วพวกญาติ พวกน้องทำ เดียวนี้กำลังค้นเรื่องโศดาบัน ปรากฏว่าบวชแล้วค้นได้น้อยกว่าฆราวาส เป็นฆราวาสพักผ่อนตามพอใจ ได้กินตามพอใจ หิวขึ้นมาก็กินได้ ทำงานไปพลางก็กินได้ อย่างพระทำไม่ได้ เลยต้องสึก มันเดินกันคนละแบบ

❓ ในกรณีของอาจารย์เอง หมายความว่า การอยู่กับธรรมชาติกับการพัฒนาทางด้านจิตใจ ด้านปัญญา นั้นสัมพันธ์กันอย่างไรครับ

มันก็พัฒนาทางด้านจิตใจเป็นส่วนใหญ่ เรื่องหนังสือรองลงไป กินอยู่ไม่มีความหมาย เป็นบิوار การกินการอยู่ไม่มีความหมายอะไร กินอิ่มแล้วก็แล้วไป ก็รู้สึกว่าจะเหมาะสมเหมือนกันที่ทำงานปรียัตติ แม้เวลาทำงานทางจิต ทำภาวนาก็ไม่เห็นมีปัญหาอะไร มีแต่ความเข้มแข็ง มีแต่ความเฉยได้ ไม่ค่อยรู้สึกจะวณ กระวายเดือดร้อน หรือไม่มีปัญหาอะไรเกี่ยวกับเรื่องกินหรือเรื่องอยู่

❓ อาจารย์ครับ แล้วมันมีผลต่อการเข้าใจธรรมะขั้นลึกหรือเปล่าครับ

ผมเชื่อว่ามันมี การเป็นอยู่อย่างธรรมชาติช่วยให้รู้จักธรรมชาติได้ง่ายขึ้น แต่คำว่าธรรมชาติในที่นี้ หมายถึงธรรมชาติในแง่ของที่ว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือในแง่ที่มันจะต้องเป็นไปอย่างนั้น ซึ่งไม่ต้องดัดแปลง ไม่ต้องลำบากยากเย็น เป็นอยู่อย่างธรรมชาติเพื่อให้จิตใจเกลี้ยง ช่วยให้จิตใจเหมาะที่จะเข้าใจธรรมชาติ ส่วนใหญ่มันก็เป็นรูปธรรมอยู่แล้วก็เห็นชัด ส่วนนามธรรมมันก็ขึ้นอยู่กับการที่สบายปกติ เกลี้ยง จิตใจปกติอารมณ์ดีอย่างนี้มันก็ทำได้เหมือนกัน ผมอยากจะพูดว่าอย่าไปนึกกับมันนักเรื่องนี้ ทำไปก็แล้วกัน ทำที่จะทำ ทำที่อยากจะทำ อย่าไปคิดให้มันเกิดปัญหา

❓ อย่างที่เราอยู่กับธรรมชาติ ทำให้เราเข้าใจอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้อย่างไร

นี่มันไปตามเรื่อง เป็นไปตามเรื่องของธรรมชาติ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือตัวธรรมชาติ นานเข้าก็เป็นความรู้สึก เพราะมันไม่ได้รู้สึกอะไรมาก ไม่มีเทคนิค ไม่มีอะไร เพราะมันเรียกว่าอยู่ป่าเพื่อให้มันต่ำที่สุด ให้มันง่ายที่สุด ไม่มีอะไรเป็นภาระ แล้วเวลาก็เหลือมาก จะเรียนหนังสือ จะศึกษาทางหนังสือก็ได้ จะทำจิตใจก็ได้ มันก็เลยไม่รู้จะเล่าอะไรให้เป็นเทคนิคขึ้นมา เราอยู่ป่าก็โดยที่เชื่อว่ามันต้องว่างมาก สะดวกสบาย เบบ้างอะไรบ้างตามแบบที่เห็นในบาลี เรื่องเกี่ยวกับครั้งพุทธกาลก็ไม่ต้องไปมีปัญหาอะไร ไม่ต้องไปหยิบอะไรขึ้นมาทำให้เป็นปัญหาที่จะต้องแก้ไข มันเหมือนกับกระโจนออกไปสู่ที่ว่าง แล้วก็สบายทำอะไรก็ได้ จึงไม่มีเรื่องที่จะบรรยาย

❓ อาจารย์เคยจาริกธุดงค์ไปที่ไหนบ้างหรือเปล่าครับ

ไม่เคยจุดงค์ แบบที่เขาทำไม่เคย เดินอยู่แต่ในสวนโมกข์ เพราะว่าพอมาเริ่มงานเช้า มันอยากจะทำ แต่หนังสือ ถ้าออกเดินจุดงค์มันก็ไม่ได้ทำหนังสือเสียเลย ก็เลยไม่คิด เคยคิดเหมือนกันว่าจะลองทำบ้าง บางครั้งบางคราว เสร็จแล้วมันก็ไม่ได้ทำ

๑) แล้วนอนกับดินกับทรายอย่างนี้เคยไหม

(หัวเราะ) มันก็มีเหมือนกัน เคยนอนเล่นที่ชายหาดเป็นคราว ๆ ที่คันธุลี (ตำบลหนึ่งในเขตอำเภอท่าชนะ สุราษฎร์ธานี) คนรู้จักคุ้นเคยกัน เขามีสวนมะพร้าวอยู่ที่คันธุลี แล้วลูกชายของแกมาบวชอยู่ด้วย ก็ไปนอนที่ชายหาด เป็นที่ตะแคง ไม่ต้องใช้หมอน ที่ดีอยู่แล้ว พอนอนเหยียดเท้าไปทางน้ำก็สบาย ใช้ผ้าอาบผืนเดียวปู อย่างนี้เอาแน่ไม่ได้ เพราะความเหน็ดเหนื่อยช่วยให้หลับง่าย อากาศทะเลช่วยให้หลับดี มันรู้แต่เพียงว่าเป็นความง่ายในการที่จะนอน ไม่ได้ยึดถือไม่ได้จัดเป็นหลักปฏิบัติ ไม่ได้จัดให้เป็นการปฏิบัติ แต่เป็นเรื่องปล่อยตามสบาย ความที่มันอยากจะทำหนังสือ มันก็เลยไม่อยากจะไปไหน เนื่องจากจิตใจมันปกติ มันสะดวก อำนาจที่เราต้องการ ไม่มีอะไรเป็นปัญหาทางจิตใจ มันก็เลยไม่สำคัญอะไร นอกจากทำหนังสือ ทำหนังสือเป็นข้าเป็นหลัง ถ้าเรื่องที่ต้องคิดนึกมันก็เป็นเรื่องทำพร้อมกันไปกับทำหนังสือ เอาเรื่องยาก ๆ มาทำ ต้องคิด ต้องนึกพร้อมกัน เรียกว่าทำวิปัสสนาโดยที่มีปากกาอยู่ในมือ ไม่มีแบบ ไม่มีพิธี คงจะยากถ้าใครจะเอาอย่าง เพราะมันไม่มีแบบ ไม่มีพิธี ไปตามสะดวก ไปตามสบาย แต่เชื่อว่าทุกคนทำได้

๒) อาจารย์ครับ ถ้าอย่างนี้หมายความว่าจุดงค์ตัวนี้อาจารย์ถือตอนแรก ๆ พอต่อมา ก็ไม่ค่อยได้ถือเท่าไร เพราะแล้วแต่มันสะดวก เรื่องงานเรื่องการนี้เป็นหลักใช่ไหมครับ

ถืออยู่เท่าที่มัน... มันเหมือนกับไม่ยึดถือ ใช้จิ๋วเท่านั้น ฉันทอาหารเท่านั้น นอนแต่น้อย ไปบิณฑบาตเป็นวัตร ถ้าไม่ไปบิณฑบาตมันก็ไม่ทำอะไรจะฉันท แล้วก็บิณฑบาตตามลำดับบ้าน ล้วนแต่เป็นจุดงค์เท่านั้น แต่ไม่ได้ตั้งใจ ไม่ได้สมาทานอะไร ก็รู้ว่ามันถูกแล้ว ไม่อยากจะทำให้มันเกิดเป็นเรื่องขึ้นมา ให้มันไม่มีเรื่องยุ่ง ๆ ขึ้นไป คนที่ไปยึดถือให้เป็นเรื่องเป็นแบบเคร่งเครียด เราทำไม่ได้ เอาอย่างไม่ได้

๓) อาจารย์ครับ ที่อาจารย์เขียนเรื่องเกี่ยวกับการนอน ถ้านอนแบบสี่เหลี่ยมแล้วกำหนดรู้เวลารู้ตื่นอะไรอย่างนี้ อาจารย์ปฏิบัติตามนั้น หรือว่าเขียนตามตำราไว้ให้เป็นแบบเฉย ๆ

เคยลองแล้วทั้งนั้น

๔) แล้วอาจารย์ทำแบบนี้มาตลอดหรือเปล่าครับ

เรียกว่าไม่ตลอดดีกว่า บางเวลาก็ไม่ได้ทำ แต่ว่าทำจนเป็นนิสัยไป มันก็เหมือนกับไม่ได้ตั้งใจจะทำนอนตะแคงข้างขวานี้สบาย นอนในท่าอื่นไม่ค่อยสบาย ไม่ค่อยจะหลับสนิท

❓ เรื่องกำหนดเวลาดึ้นแล้วครับ

เคยตื่นตรงเผงไม่ผิดแม้แต่นาทีเดียวหลาย ๆ ครั้งแหละ จนมันเป็นธรรมดาไปเสีย ไม่รู้มันมาแต่ไหน ถ้าเราตั้งใจจะตื่นให้ตรงเวลาเท่านั้น ก็ตื่นได้ตรงอย่างน่าประหลาดที่สุด แต่ก็ไม่รู้ว่าด้วยอำนาจของอะไรอธิบายไม่ได้ แต่ก็ไม่พ้นจากธรรมชาติ เป็นเช่นนั้นเอง

❓ แล้วที่อาจารย์บอกว่าให้นอนเหมือนกับตื่นอยู่มันเป็นอย่างไรครับ

อ้อ นั้นมันสำนวน สติไม่ขาด ตอนจะหลับ หลับไปด้วยสติ ขณะหลับไม่ต้องพูด พอตื่นขึ้นมามันตื่นขึ้นมาด้วยสติ แล้วถือว่าสติไม่ได้ขาดตอน

❓ แต่ตอนหลับก็หลับธรรมดาอย่างนี้

ก็หลับธรรมดา หลับอย่างที่เรียกว่ามีสติหลับ ขณะหลับไม่มีทางจะทำผิดอะไรได้ แต่เมื่อตื่นอยู่หัวทำยให้มันมีสติติดต่อกัน มันเป็นส่วนพุดหลับเหมือนกับตื่นอยู่ ถือว่ามันไม่ได้เกิดเรื่องเสียหายอะไรขึ้นเมื่อหลับ

❓ ถ้าอาจารย์สุขภาพปกติ อาจารย์นอนและตื่นเป็นเวลาหรือเปล่า หรือว่าแล้วแต่งานการครับ

ถ้าว่าสุขภาพปกติไม่มีอะไรแทรกแซง ตื่นตรงตามเวลา นอนตรงตามเวลา ไม่ได้กำหนดชั่วโมง นอนตามสบาย เสร็จแล้วมันก็จะตื่นตรงของมันเอง

❓ หลับกี่ชั่วโมงครับเมื่อสุขภาพดี

ไม่แน่ คือถ้าสมัยโน้น ก็นอนประมาณสัก ๖ ชั่วโมงได้

❓ แล้วพออายุมากขึ้นล่ะครับ

พออายุมากขึ้นมันก็น้อยเข้าน้อยเข้า ความชราทำให้นอนน้อยลง

❓ ไม่ใช่นอนมากขึ้นหรือครับ และทำไมความชราจึงทำให้คนนอนน้อยลง มันน่าจะต้องการพักผ่อนมาก

(หัวเราะ) พักผ่อนไม่ใช่หมายความว่าถึงหลับก็ได้ คนชราออกกำลังน้อยลง การหลับมันมักจะหลับอึดหรือหลับมีประโยชน์เต็มความหมายได้ง่ายขึ้น มันนอนน้อยชั่วโมงก็ได้

❓ อาจารย์สมัยหนุ่ม ๆ ที่อาจารย์ทำงานสุดเหวี่ยงนั้น มีช่วงที่วิตกกังวลเรื่องงานจนนอนไม่หลับหรือไม่

ไม่เคยมี เวลาเหนื่อยถึงเวลาหลับก็นอน

❓ แล้วเวลาเดินทางไปต่างจังหวัด ไปนอนที่อื่น ก็หลับดีหรือครับ

มีเหมือนกัน ผิดที่นอน นอนไม่ค่อยหลับ นอนในที่ที่มันเปิดให้คนอื่นเห็น อย่างนี้ก็นอนไม่หลับ แต่ไม่ค่อยจะมี

❓ นอนแบบไหนที่让别人เห็นครับ

เขามักจะจัดให้นอนในห้องที่รับแขกนั่นเอง เช่นไปตามวัด วัดธรรมดาสามัญทั่วไป เขาให้นอนห้องรับแขกนั่นเอง มันไม่ต้องมีอะไรปิดกันก็มี มันก็ไม่แน่ แล้วแต่เหตุการณ์ นอนดีเกินไปก็มี เช่น ให้นอนในโบสถ์ก็ถือว่ามีเกียรติ ให้นอนในโบสถ์แทนที่ได้รับความสะดวก กลับลำบาก

❓ อาจารย์ครับ อย่างฟุ้งนี้ต้องปาฐกถาสำคัญ คืนนั้นนอนไม่หลับ อย่างนี้มีไหมครับ

ไม่มี มันเตรียมไว้ก่อนงานนั้นหลายวันแล้ว

❓ อาจารย์ครับ การนอนด้วยหมอนไม้แบบที่ใช้กันในสวนโมกข์ทุกวันนี้ อาจารย์ได้แบบมาจากไหนครับ

ตอนอยู่สวนโมกข์เก่าไม่ได้ใช้แบบนี้ ใช้แบบคล้ายม้านั่งเตี้ย ๆ ดูเหมือนเคยเล่าแล้ว แบบที่นอนไม้ที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ คิดทำกันตอนอบรมธรรมทูต เพราะในบาลีมีว่าหนุนที่นอนไม้ แล้วมารจะไม่รบกวน ที่นอนไม้ที่กึ่งตามในป่าที่นอนเล็ก ๆ พอหนุนได้ ตามธรรมเนียมในอินเดีย พวกที่ต้องการจะอยู่อย่างเข้มแข็ง แม้เป็นฆราวาสก็ใช้กัน พวกกษัตริย์ลิจฉวีก็หนุนที่นอนไม้เพื่อให้เข้มแข็งอย่างนักรบ นักรบวาทก็เพื่อให้สันโดษมากขึ้นเพื่อไม่ให้นอนมาก เป็นนักรบแบบหนึ่งด้วยเหมือนกัน

❓ อาจารย์เองใช้มาจนทุกวันนี้หรือเปล่าครับ

เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยได้ใช้แล้ว ยิ่งไม่สบายยิ่งไม่ได้ใช้ อายุมากเข้าก็ตามสบายเสียบ้าง ถึงหนุนที่นอนไม้ก็ไม่ใช้ที่นอนไม้ล้วน ๆ มีสังฆาวุฑฒิรองทับ รวมความว่า มันไม่มีแบบอะไรที่ตายตัว เอาตามสบายอย่างง่ายที่สุด อย่าให้มีปัญหาแล้วกัน ไปจำกัดตายตัวอย่างนั้นอย่างนี้ ยิ่งบ้ำใหญ่ อย่าไปรู้ไปชี้มันมากนักแหละดี

๑ อาจารย์ครับ เรื่องการฉันอาหารของอาจารย์นี้ บางทีผมคุยกับอาจารย์แล้วรู้สึกว่าคุณครูเรื่องรสอาหารมาก รู้เรื่องอะไรอร่อยอย่างไร รู้เทคนิคมาก แต่เวลาอาจารย์เขียนเรื่องการฉันนี้ รู้สึกเขียนเคร่งครัดมาก บอกให้ต้องพิจารณาเป็นแบบกินเนื้อลูกในทะเลทราย อะไรแบบนี้

นั่นมันเขียนสำหรับการปฏิบัติของผู้ที่จะเริ่มฝึกปฏิบัติ เขียนสำหรับพระบวชใหม่หรือเริ่มต้นการปฏิบัติ นานเข้ามันก็ชินเป็นนิสัย มันก็กินเรียบร้อย กินน้อย ๆ ก็พอสมควร ไม่มีอะไรเกิดเป็นปัญหาขึ้นมา

๒ ระยะเวลาที่อาจารย์บวชแรก ๆ อาจารย์ก็ฝึกแบบนี้ ปัจจุบันจะอย่างไรอย่างนี้หรือครับ

อ้อ ทุกคนต้องทำตามประเพณี

๓ ตอนอยู่ที่สวนโมกข์ ตอนที่อยู่แบบปฏิบัติจริง ๆ นี้ พิจารณาก่อนฉันอะไรอย่างนี้ ทำจริง ๆ ในใจ หรือว่าทำบ้างไม่ทำบ้างครับ

บางโอกาสไม่ได้ทำ มีเรื่องยุ่งอย่างอื่นอยู่เช่นเรื่องหนังสือ เรื่องพิธีเรื่องอะไรต่ออะไรก็ไม่ได้ทำ ทำสักว่าพอเป็นพิธี ถ้ามันสะดวกสบาย มันก็คิดปัจเจกชนอย่างศึกษา ปัจเจกชนอย่างจริงจังให้รู้เรื่องเอามาแต่งหนังสือ ไม่ได้ทำเป็นระเบียบตายตัวไปหมดตลอดเป็น ๑๐ ปี มันก็เปลี่ยนไปตามเรื่อง

๔ บางคิดให้พิจารณาว่าเหมือนฉันเนื้อลูกในทะเลทราย แบบนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องคิดใช้ใหม่ ไม่ได้รู้สึกจริงจังเท่าไรใช้ใหม่ครับ

มันเอาไว้เตือนว่า มันจะกินมาก มันจะกินอร่อย มันจะกินเกินพอดี แม้แต่เรื่องลดความอ้วนก็เหมือนกัน ต้องคอยมีสติเตือนอยู่อย่างนี้ สมมติเป็นหลักไว้ว่า ไม่กินอย่างนั้น ไม่พิจารณาอย่างนั้น เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าติเตียน เราไม่ต้องการให้มีอะไรในลักษณะที่พระพุทธเจ้าติเตียน ก็คอยนึกอยู่เสมอ อย่างนั้นก็แวบขึ้นมาเป็นธรรมดา ถ้าเป็นเรื่องก่อนสวนโมกข์ ดูมันจะชอบกินอร่อย ชอบกินมาก ไม่ค่อยนึกมีลักษณะอย่างนี้ คอยดูว่ามันจะมีอะไรอร่อย

๕ ตอนนั้นก็ไม่เห็นรูปอาจารย์อ้วน เห็นอาจารย์ผอมสั้มยก่อนสวนโมกข์

มันเป็นธรรมดา มันอ้วนตามแบบอายุมาก

๖ ฉ้นมากหรือเปล่าครับ เวลาอ้วนร่างกายต้องการอาหารมากหรือเปล่า

ลดลง ถ้าพูดถึงเมื่อก่อนแรกบวชฉันมาก อยู่กรุงเทพฯ ก็ยังฉันมาก ฉ้นอร่อยและฉันมาก คือฉันตามพอใจ ไม่มีการห้ามลื้อ พอออกมาอยู่สวนโมกข์คือแบบป่า จึงฉันแบบมีการห้ามลื้อ

๑ อาจารย์ครับ อ้วนแล้วฉันทันมากหรือเปล่าครับ

ยิ่งน้อยลง เดี่ยวนี้ไม่น่าเชื่อ คนไม่รู้ ประมาณสัก ๔-๕ ซ้อน แล้วก็ดูจากระประมาณวันละซึ้นเท่านั้น แล้วมันก็อ้วนอย่างนี้ ร่างกายวิปริต มันคล้ายว่ากินเข้าไปเท่าไรมันย่อยหมด กินน้อยมันย่อยหมด นี่เป็นเรื่องธรรมชาติ

๒ อาหารอะไรอาจารย์ถูกปากมากเป็นพิเศษครับ

เปลี่ยนเรื่อย

๓ เปลี่ยนตามวัยหรือครับ

เรียกว่าเปลี่ยนตามวัยก็ได้ เช่น ชอบกินผักสัก ๓-๔ เดือน มันก็เปลี่ยนเป็นไม่ชอบอีกแล้ว ที่นี้กินปลา หรือชอบกินเปรี้ยว ๆ สัก ๒-๓ เดือนมันก็ไม่ชอบอีก เรียกว่ามันเปลี่ยนแปลงอย่างนี้ มันไม่มีอะไรที่แน่นอน ปีกลายฉันทันผักมากที่สุด ปีนี้เกือบจะไม่ฉันทัน ถึงมีก็ไม่ฉันทัน

๔ อาจารย์ครับ มันเป็นเหตุการณ์ธรรมชาติ หรือเป็นเพราะว่าเราตั้งใจ

ตามธรรมชาติ ไม่ได้ตั้งใจ รู้สึกขึ้นมาเองว่า ไม่ชอบ ไม่ชอบ

๕ ที่อาจารย์ชอบน้ำพริกนี้ชอบมาตั้งแต่หนุ่ม ๆ หรือว่ามาชอบอายุมากครับ

น้ำพริกมันเคยชอบมาเรื่อย ๆ แต่เดี๋ยวนี้ โดยเฉพาะ ๓-๔ เดือนนี้ ไม่ชอบ แต่มันก็จำเป็นจะต้องฉันทันน้ำพริก ไม่อย่างนั้นมันจะไม่ได้ฉันทันเอาเสียเลย ฉันทันน้ำพริกคลุกข้าว แล้วฉันทันผัก กับปลาเค็ม ต้องสรุปความว่ามันชอบเปลี่ยน ตามธรรมชาติ มันชอบเปลี่ยน เปลี่ยนอย่างนั้นเปลี่ยนอย่างนี้

๖ อาจารย์ครับ สมัยที่อาจารย์ทดลองฉันทันผลไม้อย่างเดียว ผักอย่างเดียว ใครเป็นคนส่งให้

โยมที่บ้าน มันก็ไม่หนักหนาอะไร ถือว่าฉันทันเจ ๓-๔ องค์ได้เหมือนกันหมด ได้ผักมาจำนวนหนึ่ง แล้วเต้าเจี้ยวหลนสักกระทงหนึ่ง มันก็มีพอ โดยเฉพาะคราวที่มหาจุลอยู่ มหาจุลเขาเป็นคนปฏิบัติกินเจ แล้วก็เลยให้ความสะดวกทั้งหมดเลย เพื่อให้โยมเขาลำบาก กินแต่ผักไม่ต้องจิ้มอะไรทำอะไรก็เคยลอง กินแต่ผลไม้ล้วน ๆ ไม่กินข้าวก็เคยลอง จำพวกเผือก มัน กัวย มะละกอ ฉันทันแต่ผลไม้ อุจจาระไม่เหม็นเลย ฉันทันแต่ของหวาน ขนมหวานอยู่ไม่ได้ ๒-๓ วันก็จะตาย

๗ ลมชื้นไซ้ใหม่ครับ

ไม่ใช่ลมขึ้น ช้างในฝันรู้สึกอย่างไรก็ไม่รู้ ทุนไม่ได้ แล้วมันหิวด้วย ของหวานมันกินเข้าไปได้ไม่มาก
เดียวเดียวมันก็หิว

๑ สมัยสวนโมกข์ตอนแรก น้ำปานะตอนเย็นฉันกินอย่างไรครับ

ระยะยาวมากระยะหนึ่ง ก็คือใบชুমเห็ดต้ม ใบชুমเห็ดผิงไฟแล้วก็ต้มน้ำตาลทรายแดง สมัยนั้น
น้ำตาลทรายแดงปีบละ ๓ บาทเท่านั้น เหมือนเป็นของทิ้ง มีกลิ่นมีอะไรมากกว่าน้ำตาลทรายขาว ผสมกับ
ใบชুমเห็ด กลิ่นประหลาด ๆ นี่แหละเป็นส่วนมาก น้ำอ้อยน้ำส้มไม่ค่อยจะพบเพราะไม่มีใครทำ มันยุ่ง บาง
สมัยมีน้ำลูกหว้าคั้น บ้านนี้เรียกลูกเขียง มีบ้างเหมือนกัน มันมีต้นอยู่ในสวนโมกข์เก่า ให้เณรทำบ้าง
มะขามป้อมก็มี ลูกจันทน์ก็มี มีคนส่งไปให้ ลูกจันทน์เทศเหมือนเดี๋ยวนี้นี้ มันไม่ได้มีกฎเกณฑ์อะไร แล้วแต่มันจะมี
มีกฎเกณฑ์ที่ว่าแล้วแต่มันจะมี

สมัยอยู่สวนโมกข์เก่า มีบ่อยครั้งเหมือนกันที่พากันไปฉันริมทะเล บิณฑบาตผ่านตลาด แล้วก็เลยไป
ชายทะเล บางทีก็แกล้งให้เขาจัดเรือให้ลงเรือไปฉันในทะเล เรียกว่าทำทุกอย่างที่จะทำได้ ฉันที่ริมหนองเพื่อ
จะได้ฉันบัว อย่างนี้ก็เคย รู้สึกไม่ถูกต้องตามวินัยนัก ตำนานพริกไปแล้วไปนั่งล้อมหนองบัว เด็กถอนบัวมาให้
จิ้มน้ำพริก มันสนุก เปลี่ยนอากาศ เมื่อมาอยู่สวนโมกข์นี้แล้ว บางทีก็แกล้งไปฉันในคลองที่ปากด่าน ก่อน
จะออกทะเล คลองนั้นไปฉันบ่อย เพื่อซ่อมคลองให้ใช้ได้ ไปฉันเกือบทุกวัน ตอนฝึกพวกกรรมทูต ก็พาไปฉัน
ที่โรงนาพี่ช้อง ให้บรรพชาศมันคล้ายครั้งพุทธกาล ลองดูบ้าง มันเป็นเจตนาที่จะให้พระกรรมทูตได้ชิมอะไร
ดูบ้าง

๑ อาจารย์เขียนถึงความสุขจากการไร้สมบัติ แล้วทำให้ชีวิตเราสบายนี้ แต่ทำไมมนุษย์ส่วนใหญ่จึงอยากมี
สมบัติเยอะ ๆ ครับ

มันเป็นกิเลสอย่างอื่น เป็นความต้องการที่แรงกล้า จะมีทรัพย์สมบัติเป็นทุนสำรอง เพื่อหาความ
สะดวก สบาย สนุกสนาน เฮอร์ดอว์รอย ความจริงแม้มีสมบัติก็รู้สึกเหมือนไม่มีสมบัติได้ มันสงเคราะห์เข้าไปใน
เรื่องว่าง ว่างทางจิต

๑ ฟังอาจารย์เล่า ๆ มา รู้สึกว่าชีวิตอาจารย์ไม่เคร่งเครียดเท่าไร ไม่เคร่งครัดเท่าไร ทำตามสบาย ๆ หลวม
ๆ เป็นจังหวะ แล้วแต่จังหวะ แล้วแต่ความเหมาะสม ไม่ได้ถือเคร่งครัด แต่ทำไมหนังสือที่อาจารย์เขียน
ออกมาเช่น "คำสอนผู้บวช" อย่างนี้ มันมีลักษณะที่ทำให้คนอ่านรู้สึกว่เคร่งมาก

สำหรับความรู้สึกผู้บวชใหม่ ควรจะเรียกว่าเคร่งก็ได้ แต่อย่าให้ความหมายเป็นครัด หรือเครียด คำ
ว่าเคร่งมันกำกวม ๒ ความหมาย เคร่งในอุปาทานเป็นบ้างก็ได้ เคร่งด้วยสติปัญญามันก็พอดี

มัชฌิมาปฏิปทา มันก็พอดี มัชฌิมาปฏิปทา คือหลักเกณฑ์ของการเคร่ง เคร่งส่วนใหญ่ มักจะอดทน เคร่ง เพื่ออดคน ที่ว่าเคร่ง เพื่อจะให้กิเลสหมดเร็ว นั้นมีน้อยมาก

❓ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์เคยเขียน เรื่องพระควรวลิกยาเสพติดนั้น มตินี้อาจารย์ยังถือมาทุกวันนี้หรือเปล่าครับ

ไม่มีปัญหาครับ

❓ หมายความว่าอาจารย์ให้เหตุผลตอนนั้นว่า ถ้าไม่มีกำลังใจพอที่จะเลิกสูบบุหรี่แล้วจะปฏิบัติธรรมไม่ได้

นั่นแหละว่าสำหรับคนอื่น แม้แต่บุหรี่ยังเลิกไม่ได้ แล้วจะไปทำอะไร ก็มีภูมิจิตภาวนาจะทำได้ อย่างไม่

❓ อาจารย์ครับ คิดแบบนี้ไม่เคยไปหรือ พระที่ท่านทำก็มีภูมิจิตแล้วท่านยังสูบบุหรี่ก็มี

ที่ยกเว้นก็มี แต่ที่นั่นแหละคือข้อที่ผมไม่นับถืออาจารย์บางรูป

❓ ถ้าถือว่ามันเป็นของเล็ก ๆ ทีละทีหลังได้ เพราะว่ามันไม่ใช่ของสำคัญที่สุด และมันก็ยังมียุคอยู่บ้าง สำหรับบางคน ถ้าคิดอย่างนี้ได้ไหม

อย่างนั้นก็ได้อีก แต่เราว่ามันมีหลักว่าให้เอาความถูกต้องเป็นหลักเท่านั้น ไม่ต้องมีปัญหาอะไร กลับ เห็นว่ามีคุณไปเสีย ก็ไม่ต้องพูดกัน

❓ อาจารย์ครับ สำหรับบางคน ของพวกนี้มันก็มีคุณใช้ใหม่ เขาไม่ได้บุหรี่ เขาอาจจะต้องทำอะไรที่เลวร้ายกว่านั้น

นั่นมันคนที่ติดแล้ว

❓ หรือคนที่แก้ปัญหาวีรุตไม่ได้ ต้องหันมาหาพวกนี้ก่อน หนีชั่วคราว แต่เขาอาจจะเป็นคนดีก็ได้

ก็อาจจะดีในส่วนอื่น แต่เขาก็เป็นคนอ่อนแอ ในส่วนที่เขาไม่ถือหลักว่า ถ้าไม่ดีแล้วต้องทิ้ง ไม่ถือหลักว่า ถ้ารู้สึกว่าการนี้ให้โทษ ไม่มีประโยชน์ แล้วไม่ละ

❓ มันเป็นของเล็กน้อย

ในเรื่องอย่างนี้ไม่มีเล็กน้อย ถ้าเป็นทางจิตใจไม่มีอะไรเล็กน้อย มันเสียทั้งหมด

๑) มันต้องละ ขึ้นมาทีละชั้น ๆ ไซ้ใหม่ครับ อินทรีย์ของมนุษย์มันไม่เท่ากัน

มันต้องละก่อน เรื่องเหล่านี้ต้องละก่อน เรื่องพื้นฐานง่าย ๆ เรื่องพื้นฐานต้องละกันก่อน

๒) อาจารย์ครับ ถ้าบางคนถือหลักว่า เรื่องนี้มันไม่เสียหายมากนัก เราอมเสียไปก่อน แล้วเราพยายาม ป้องกันเรื่องที่เสียหายมากกว่า อย่างนี้

มันคงจะถูกของเขา แต่ผมไม่เห็นด้วย ของง่าย ๆ ของขั้นแรกขั้นมูลฐาน มันไม่ใช่เฉพาะบุหรี่ปริหรือหมาก ทุกเรื่อง ซึ่งเป็นเรื่องเล็กน้อย ๆ แต่มันเป็นเครื่องวัดว่า คนนี้ไม่ถือหลักว่า ถ้าไม่มีประโยชน์แล้วต้องละ หลักธรรมะมีอย่างนั้นด้วย ไม่ต้องพูดถึงว่าให้โทษ เพียงแต่ว่ามันไม่มีประโยชน์ยังต้องละ ถ้ายังให้โทษด้วยแล้วยังต้องละใหญ่ มันจึงจะมีหลักเกณฑ์ที่แน่นอนถูกต้อง เป็นร่องเป็นรอย ถ้ามันเลือกพูด เลือกปฏิบัติเลือกอย่างนั้นอย่างนี้เอาได้ ไม่มีหลักไม่มีเกณฑ์

๓) สำหรับคนที่ จะเดินตรงทางนี้ มันต้องเป็นคนส่วนน้อยที่อาชาไนยจริง ๆ ไซ้ใหม่ครับ มนุษย์เราส่วนใหญ่ ก็อ่อนแอทั้งนั้นไม่ใช่หรือครับ

ไม่ใช่ ต้องทุกคน ไม่ยกเว้นใคร ถ้าเมื่อสิ่งนี้ไม่มีประโยชน์ ต้องละ ทุกคนต้องละ ยิ่งถ้าสิ่งนี้ให้โทษ ยิ่งต้องละใหญ่ จึงจะเข้าหลักพระพุทธศาสนา

๔) อาจารย์ครับ คนเราต้องมีของเล่นของอะไรบ้าง

มันต้องพิสูจน์ว่าไม่มีโทษ คือให้มันมีประโยชน์ ของเล่นที่มีประโยชน์ก็มี ของเล่นที่ไม่มีประโยชน์ก็มี ให้โทษก็มี พุทธรวม ๆ กันไม่ได้ ของเล่นมันต้องมี พักผ่อนหย่อนใจต้องมี ฤๅษีมันต้องเล่นฌาน บาลีเรียกว่าฌานกีฬา มีฌานเป็นกีฬา เป็นพระอรหันต์ก็ยังเล่นฌาน

จิตศึกษา

๑) อาจารย์ครับ ตอนนี้ข้อความกรุณาอาจารย์ช่วยเล่าเกี่ยวกับพัฒนาการที่อาจารย์ฝึกสมาธิมาตั้งแต่ต้นครับ

เรื่องให้เล่ามันลำบาก ต้องถามเป็นข้อ ๆ มา ทั้งหมดมันไม่รู้เริ่มตั้งแต่ครั้งไหน ให้เล่าทั้งหมด มันเหลือความสามารถ

? อาจารย์เริ่มฝึกสมาธิจริงจังช่วงไหนครับ

ช่วงแรก ๆ มีสวนโมกข์ ตอบได้ว่าอย่างนี้ แต่มันก็เป็นสิ่งที่พุดยาก คือว่ามันฝึกไปพลางคั่นไปพลาง คั่นพระไตรปิฎก พบเรื่องเกี่ยวกับสมาธิมาก หรือชัดเจน ในตอนหลัง ๆ มาอีก ในตอนนี้มันทำพร้อมไปกับเรื่องคิด เรื่องคั่น มันเลยทำสมาธิอยู่ในตัว ในการคิด ในการคั่น แต่ละวัน เพราะแต่ละข้อ แต่ละข้อ ต้องวิ นัจฉัยมาก ก็เลยคิดแต่ละข้อ แต่ละข้อ เหมือนกับทำวิปัสสนาเลย อย่างนี้มันก็มีอยู่ระยะยาวมาก

นั่งทำสมาธิอย่างเดียว มันก็อย่างหนึ่ง การพิจารณามากเป็นพิเศษ ไม่ค่อยเกี่ยวกับการนั่ง มันอีก อย่างหนึ่ง ตอนหลัง ๆ ทำอย่างหลังเสียมากกว่า ยิ่งตอนหลังมาอีก กระทั่งเดี๋ยวนี้ วิปัสสนาทำเมื่อจะหา เรื่องไปพุด จะหาเรื่องไปพุดให้เขาฟัง แต่ว่าพระอาจารย์ทั้งหลายตามแบบวิปัสสนา เขาคงไม่รับรอง เขาไม่ รับรองว่ามันเป็นการทำภาวนา หรือสมาธิภาวนา เรามันต่างกันอย่างนี้ นั่งทำที่สงบคนเดียว มันเป็นเรื่อง สมาธิเสียมากกว่า แล้วมันก็มีขีดจำกัด มีขอบเขตจำกัด ตอนหลัง ๆ มากก็กลายเป็นทำเพื่อพักผ่อน มันไม่ ก้าวหน้าในวิชาความรู้อะไร ต่อเมื่อทำเป็นวิปัสสนา คือเพื่อความเห็นแจ้ง ไม่ใช่สมาธิเงียบ นี่มันจึงเป็น โอกาสให้ทำในอิริยาบถไหนก็ได้ คือทำให้ความรู้โพลงออกมาอย่างลึกซึ้ง ยิ่งกว่าแต่ก่อน มันมีได้แม้ขณะที่ นั่งคุยกับแขก ชนิดที่ว่าต้องคิดนึกหาความจริง หรือหลักเกณฑ์ชั้นลึกมาพุด นี่มันก็เลยเปลี่ยนไปหมด

ไอ้ที่ทำไปพร้อมด้วยกับการศึกษาพระไตรปิฎก คั่นคว้าเรื่องสมาธิวิปัสสนา จากพระไตรปิฎกโดยตรง นั้น มันก็เป็นสิ่งที่ทำกันมาก ได้ผลมาก เพราะมันต้องเอาความหมายในตัวหนังสือมาทำการเพ่งหาความ จริง จนกระทั่งเลยไป เป็นการเห็นแจ้งโดยไม่ต้องคิดต่องนึกนี้มันรวมกันแล้ว ตั้งแต่ต้นจนปลาย หลาย ๑๐ ปี มันดำเนินมาอย่างนี้ ถ้าพุดทั้งหมดมันต้องพุดอย่างนี้ เวลาที่จะทำสมาธิ ก็กลายเป็นเรื่องพักผ่อนไปเสีย คือมันไม่ใช่จะต้องการเพื่อจะเป็นรากฐานของวิปัสสนาจึงเรียกว่าตอบไม่ถูก ว่าจะให้ว่าอย่างไร เป็นการ บรรยายเป็นข้อ ๆ ทำไม่ถูก เพราะมันเนื่อง ๆ มา แล้วก็เปลี่ยน ๆ มาตลอดเวลา ๕๐ ปี มันเปลี่ยนมาก ถ้าม เป็นข้อ ๆ มันตอบง่าย

? อาจารย์ครับ อาจารย์เคยเข้าเจียบแบบไม่พุดกับคนเลย สมัยแรกสุดนั้น เกี่ยวกับการทำสมาธิโดยตรง หรือเปล่า

นั่นแหละเรื่องหาโอกาสทำสมาธิแบบเงียบโดยตรงด้วยและเพื่อจะทดสอบดูด้วยว่า การไม่พบปะกับ ใครเลยไม่พุดจากกับใครเลย มันจะมีผลอย่างไรบ้าง เป็นการศึกษาทดลองเพราะก็ได้ยินว่าพระพุทธรเจ้าท่าน ก็ทำอย่างนั้น เรียกว่าปฏิสังขลันวิหาร ๓ เดือนบ้าง หลายสัปดาห์บ้าง ไม่พบใคร แม้แต่คนเอาอาหารไป ถวาย ก็ไปวางไว้อย่างนั้น วางไว้ในที่ ๆ กำหนด แม้เป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว ก็มีการทำอย่างนี้ นี่เป็นเรื่องการ พักผ่อนที่สุด ก็เลยอยากจะลองดูบ้าง

? อาจารย์ลองนานเท่าไรครับระยะนั้น

มันก็หลายเหมือนกัน เป็นเดือน ๆ แต่พูดไม่ได้ว่าหลายเดือน

? ในช่วงพรรษาใช้ไหมครับ

นี่ก็ไม่ออกแล้ว ในพรรษาหรือนอกพรรษา มันลำบากแก่คนที่เขาจะให้ ธรรมดาเราไปบิณฑบาต ที่นี้ของการบิณฑบาต ทำให้เกิดภาวะแก่คนที่ต้องเอามาให้ นี่ก็ทำไปไม่ได้ตลอดปี

? อาจารย์จำได้ไหมว่าครั้งยาว ๆ อาจารย์ทำกี่ครั้ง

ครั้งยาวมันก็ครั้งเดียว นอกนั้นก็ช่วงสั้น ๆ เป็นสัปดาห์บ้าง อะไรบ้าง ครั้งยาวมีอยู่ครั้งเดียว ต่อ ๆ ไปก็ไม่มี มีพิเศษบ้าง ขอรับรองว่า เราไม่บิณฑบาต พวกเธอเอามาให้สักงานวางไว้ตรงนั้น อย่างนี้ก็มี ๕ วัน ๗ วัน ก็มี ไม่ยาวเป็นเดือน ขอจากพระเถรที่ไปบิณฑบาตมาได้ บางสมัยเอาข้าวคดุกแกง (หัวเราะ) พุดแล้วยังน้ำลายไหล (หัวเราะ) ข้าวสุกคดุกกับเนื้อปลา เนื้ออะไรที่กินได้ ที่ไม่มีก้างอันตราย เอามาขยำบด บดด้วยช้อนใหญ่ในอ่างใหญ่จนเข้ากันดี แกงก็หยอดลงไปบ้าง บางทีใส่น้ำปลาบ้าง ตักเป็นจาน ๆ ปะหน้าด้วยผัก กลิ่นหอม เช่น โหระพา เป็นต้น ก็เรียกว่ามันเป็นเรื่องอร่อยไปเสียอีก อร่อยกว่าฉันธรรมดา ที่เลือกกินกับอะไรก็ได้ตามพอใจ กลับไม่อร่อย สู้อย่างนี้ไม่ได้

? พระเถรคดุกมาให้เสร็จ หรืออาจารย์มาคดุกเอง

เขาคดุก แม้ว่าบางทีก็คดุกทีเดียวทั้งหมดของอาหารที่ได้มา แล้วก็ตักแบ่งกันเป็นคน ๆ อย่างนี้ไม่ใช่อย่างที่เข้าเจียบ

? อาจารย์รับช่วงยาวที่เข้าเจียบอาจารย์ฝึกอะไรบ้าง ทดลองอะไรบ้าง

ทดลองอะไรบ้าง มันพูดยาก ทดลองทำสมาธิแบบนั้นบ้าง แบบนี้บ้าง แต่รวมอยู่ในแบบของพระบาลีที่ศึกษาจากพระบาลี ตามตำรับตำรา ไม่ใช่แบบของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง นี่เขาเองบ้าง แบบที่ตั้งใจเองนี่เขาเองมั่ง บางทีแบบฟรี แบบตามสบายใจ มีผลเหมือนกัน มีความเป็นสมาธิมีผลเหมือนกัน เราก็รู้จักสมาธิตามหลักพระบาลี มาตั้งแต่ก่อนพบหลักในพระบาลีด้วยซ้ำไป เช่น บริสุทธโธ สมาหิตอ กมมนิโย นี่สังเกตเห็นก่อนแล้ว ว่าไม่ใช่ฝึกสมาธิเจียบ แข็งเป็นท่อนไม้

? การทดลองฉันอาหารก็ทดลองช่วงนั้นใช้ไหมครับ ที่ฉันผักอย่างเดียว

มันหลายอย่าง ตามสบายใจ ตามจะคิดออก ไม่ใช่ยุคเดียวสมัยเดียว ระดมกันหมดทุกอย่าง ไม่ใช่ทำไม่ได้ มันยุ่งยาก สู้ทีละอย่างตามสะดวกไม่ได้

❓ เท่าที่อาจารย์พอจะนึกได้ นอกจากเรื่องสมาธิแล้วอาจารย์ทดลองอะไรอีก ช่วงที่เข้าเจียบไม่พุดนั้น ตอนนั้นยังเขียนหนังสืออยู่ใช่ไหมครับ

เขียนก็มี ไม่เขียนก็มี การอยู่ในระยะเข้าเจียบ เขียนหนังสือก็มี ไม่เขียนก็มี นั่งเพ้อ ๆ ใจลอยไปก็มี

❓ ตอนนั้นอาจารย์ฝึกอานาปานสติแล้วหรือยังครับ

ฝึกอานาปานฯ ตามแบบเท่าที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร ตอนแรก ๆ ในสวนโมกข์ยังไม่พบสูตรอานาปานฯ ที่มาใช้เดี๋ยวนี้ เรียกว่ารู้จักอานาปานสติได้ก่อนเดียว คือการกำหนดลมหายใจก่อนเดียวเท่าที่กล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร มันมี ๔ ชั้นแรกหมวดแรก หมวดแรกของอานาปานสติ อยู่ในมหาสติปัฏฐานสูตร ก็ฝึกตามพอใจก็มี แล้วแต่สะดวกที่ว่าจะทำตอนไหน เพราะว่ามันจะตั้งต้นที่ตอนไหนก็ได้ คือมันไม่ได้ยึดหลักทุกตัวอักษร มันรู้แต่มันเป็นหลาย ๆ ข้อ หลาย ๆ แบบ หลาย ๆ ประเด็น ทำแบบไหนก็ได้ กำหนดลมหายใจเป็นสมาธิก็ได้ กำหนดความระงับแห่งลมหายใจก็ได้ กำหนดในความสุข ความรู้สึกเป็นสุข เพราะสมาธิก็ได้ ถ้าอย่างนี้แล้วมันไม่ใช่มหาสติปัฏฐานสูตรแล้ว มันเลยเขตของมหาสติปัฏฐานสูตร มาในหมวด ๒ ของอานาปานสติสูตร

❓ อาจารย์ครับ ผมเห็นในสมุดบันทึก อาจารย์มีการฝึกอาโลกัสถัญญาจนหลับตาเห็นได้แม่นยำ

ของเล่น สม่ครเล่น

❓ ใช้จินตนาการเอาหรือครับ

ไม่ใช่จินตนาการ แต่มันก็ไม่ว่าจะเรียกอะไร จะเรียกว่าจำกัดตาก็ได้ อย่างกลางวันดูอย่างนี้แล้วก็หลับตา ให้เห็นเหมือนกับที่ลืมตา อย่างนี้ก็เป็นอาโลกัสถัญญาได้

❓ อาจารย์ต้องมีพื้นฐานสมาธิก่อนหรือเปล่าจึงมาฝึกแบบนี้ได้

ทำเล่นก็ได้ เด็ก ๆ ทำเล่นก็ได้ อย่างผมนี้ มันก็เรียกได้ว่า มีพรสวรรค์ในเรื่องสมาธิตามธรรมชาติ มันก็ง่าย แต่ว่าในแบบที่สมบูรณ์มันดีกว่า แนบเนียนกว่า แยกคายกว่า มีหลักเกณฑ์ว่า เพียงเด็ก ๆ ทำเล่นอย่างนี้ก็จัดให้เป็นอาโลกัสถัญญาได้ แก่งวงนอนได้ดี

❓ ภาพที่เห็นมันก็เหมือนกับอุคหนิมิตติตตาหรือเปล่าครับ

เหมือนกับภาพจริงอย่างนี้ ถ้าจะจัดเข้าในหมูนิสิตก็จัดเป็นอุคหนิมิต ไปนั่งกลางแจ้งยิ่งดี หลับตาก็ยังเห็นเหมือนกับสึมตา เก็บไปทำกลางคืนได้ด้วยก็ยิ่งดี ยิ่งเก่งมากไปอีก ทิวาสัญญาทำกลางคืนเห็นเป็นกลางวัน อาโลกสัญญาทำในที่มืดที่ไม่มีแสงสว่างให้เห็นเป็นแสงสว่าง

❓ มีคนเขียนถามอาจารย์ในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนายุคแรก ๆ ว่า ทำอย่างไรถึงรู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้นเสมอ อาจารย์ตอบสั้น ๆ ว่าสติปัฏฐานที่ฝึกดีแล้ว ให้รู้จักอารมณ์ จะเป็นตัวที่รู้เท่าทันอารมณ์ พออ่านแล้วก็ไม่เข้าใจว่าฝึกอย่างไรครับ

ก็เหมือนอย่างที่ว่า ฝึกสติ สำหรับรับอารมณ์ด้วยสติ แล้วไม่ปรุงแต่งอารมณ์นั้นให้เป็นผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ตามแบบของอวิชชา สูงสุดมีได้เพียงเท่านั้น ฝึกสติรับอารมณ์ เข้ามาแล้ว โอ มันสักแต่ว่าอารมณ์ ก็เป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส นี่ก็สักว่าเป็นธาตุตามธรรมชาติ อารมณ์นั้นก็ปรุงแต่งเป็นอวิชชาสัมผัส ถ้าเป็นอวิชชาสัมผัสมันถึงเป็นเรื่อง เป็นความหมายของอารมณ์นั้น ๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดยินดียินร้าย อย่างนี้เรียกว่ารับอารมณ์ด้วยอวิชชาสัมผัส ถ้ามีสติพอ อารมณ์สักว่าอารมณ์ อารมณ์สักว่าธรรมชาติ สักว่าธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย มาตามเหตุตามปัจจัย มันก็เป็นอวิชชาสัมผัส มันก็ไม่เกิดเวทนาใจ ตัณหาใจ มันหยุดเสียได้ แล้วมันก็รู้ว่าเราควรทำอะไรในเรื่องนี้ มากะทบนี้ ถ้าไม่ต้องไปทำอะไรก็ไม่ทำอะไร ถ้ามันเป็นเรื่องที่ต้องจัดต้องทำ ก็ทำไปด้วยสติสัมปชัญญะต่อไป

❓ เวลาเราเกิดผัสสะ ตอนนั้น การที่จะไม่ยินดียินร้าย ใช้วิธีคิดเอาหรือใช้วิธีรู้สึก เพื่อไม่ให้ยินดียินร้าย

ไม่อาจจะทำอย่างนั้นได้ ไม่ใช่เวลาสำหรับคิด มันเป็นการเอาความรู้แจ้งที่ทำไว้ก่อน ๆ มา อารมณ์ทั้งหลายถูกนำมาพิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่เป็นปกติ นั่นเป็นปัญญา พอเกิดเรื่องสัมผัสอารมณ์ ก็มีสติระลึกถึงความรู้นั้นมา ไม่ใช่มาคิดอยู่เดี๋ยวนี้ ไม่มีทางที่จะคิดแยกแยะคำนวณอะไร เวลาที่มีอารมณ์มากะทบ ไม่มีทางจะทำได้ เพราะมันเร็วเหมือนสายฟ้าแลบ มันต้องแวบเดียว มาเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เคยทำอยู่เป็นประจำ มาจับกับอารมณ์นี้ อารมณ์นี้จึงปล่อยไป เป็นธาตุตามธรรมชาติ

❓ พุดอีกภาษาหนึ่งคือห่วงความรู้สึกที่ต้องการขึ้นมาใช่ไหมครับ

อย่างนี้ เราไม่ใช่คำว่าห่วง ถ้าห่วงมันยังมีพิธีต้องมาก ต้องใช้คำว่า สติระลึกถึงความรู้ที่เคยมีมา

❓ ความรู้อันนี้เป็นความรู้สึกใช่ไหมครับ ความรู้สึกที่ไม่ยินดียินร้าย ไม่ใช่ตัวความคิดเห็น

ความรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอย่างไร ความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เอามายันเข้ากับอารมณ์ที่เกิดขึ้นหรือสัมผัสขึ้น ไม่ใช่เวลาที่คิดนึกทบทวนหรือแม้เวลาที่ทำวิปัสสนา สติตอนนั้นทำไม่ได้ วิปัสสนาทำไว้

เวลาอื่น ต้องเป็นผู้มีปัญญา เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พอสมควรเท่าที่จะทำได้ พอมีอะไรมากระทบ สติ เอาความรู้อันนั้นมาทันเวลา มีสัมปชัญญะยื่นเฝ้าอยู่

❓ สิ่งที่เราระลึกได้นั้นมันต้องเป็น concept มันต้องเป็นความคิดใช่ไหมครับ

เรียกว่าญาณ ดีกว่า หรือปัญญา ไม่ใช่ความคิด ถ้าความคิดมันทำอะไรไม่ได้ ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ มันต้องเป็นความรู้ชนิดญาณหรือปัญญา หรือวิชา

❓ จะว่าถึงความรู้สึกออกมากก็ไม่ใช่ว่า

โอ ความรู้สึกมันกว้าง ไม่รู้จะใช้กับความหมายไหน มันต้องเป็นความรู้ ความรู้แจ้ง เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เคยทำมาแต่กาลก่อน เอามาติดกับสิ่งที่มันมากระทบให้มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาไปเสีย ตอนนั้นเรียกว่าสัมปชัญญะแล้ว ซึ่งในโรงเรียนนักธรรมไม่ได้สอน ว่าสติสัมปชัญญะกับปัญญาทำงานกันอย่างไร ปัญญาต้องเจริญ เรื่องภาวนา ต้องเจริญปัญญา วิปัสสนาให้รู้เรื่องนั้นเรื่องนี้ตามที่ควรจะมี แต่ว่าโดยเฉพาะเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรื่องสำคัญอยู่ตรงนี้ ที่เรียกว่ามีปัญญารู้สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันพ้นวิสัยแห่งความคิดแล้ว เป็นความรู้แล้ว เรียกว่าญาณหรือปัญญาเสียแล้ว มีอยู่ที่นี้พอมีอารมณ์มากระทบ สติระลึกได้ถึงรู้นั้น ความรู้นั้นก็มา มาจัดการหรือมาเล่นงานตัวจริงที่เข้า มากระทบ เมื่อระลึกได้เรียกว่าสติ เมื่อมายืนคุมเชิง เอาปัญญามายืนคุมเชิงอารมณ์นั้นอยู่ เรียกว่า สัมปชัญญะ ปัญญาทำงานไปเรื่อย ๆ พวกสัมปชัญญะนี้มันเป็นพวกปัญญา พวกสติมันเป็นพวกสมาธิ สติ เป็นสมาธิ สัมปชัญญะเป็นปัญญา โดยสติระลึกความรู้เรื่องนี้มาได้ สติเอาปัญญามา แล้วปัญญานี้มายืน คุมเชิงอยู่ต่อหน้าอารมณ์นั้น เฉลียวอารมณ์นั้น อันนี้เรียกว่าสัมปชัญญะ สัมปชัญญะทำงานเรื่อยไปจนหมดปัญหา ถ้าว่าสิ่งนี้ไม่ต้องทำอะไรก็ไม่ต้องจัดการอะไร ถ้าเป็นเรื่องที่ต้องจัดการก็ต้องจัดการ เช่นว่า เสียงขอความช่วยเหลือ ถ้าเป็นเสียงดำ เสียงสรรเสริญ ไม่ต้องก็ได้ ไม่ต้องจัดการกับมัน ถ้าเป็นเสียงขอความช่วยเหลือมันต้องจัดการ สัมปชัญญะมีหน้าที่ต่อไปว่า นี่ต้องทำอะไร ก็ทำไป ทำไปด้วยสติ ไม่ได้มาแผลง มาหลงสิ่งเหล่านี้ ถ้าไม่มีสติ ปัญญาเป็นหมันหมด ปัญญามหาศาลอย่างไรก็เป็นหมันหมด เพราะไม่ได้เอามาใช้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ถ้าไม่มีปัญญา สติก็ทำอะไรไม่ได้เหมือนกัน เหมือนกับไม่มี เครื่องมือ ไม่มีอาวุธ ถ้าไม่มีสัมปชัญญะ สติก็ทำงานไม่ได้ เกิดเดี๋ยวเดียวก็ดับไป มันต้องมีสัมปชัญญะยื่น คุม ๆ อยู่ให้ทำถูกต้องไปจนตลอดเรื่องราว อันนี้เป็นหลักใหญ่ที่มนุษย์จะต้องมี จะต้องรู้ ใช้ได้ในปัญหาทุก ชนิดในโลก

❓ ขั้นตอน ๆ ก่อนที่เราจะมาถึงขั้นที่เอามาใช้ได้แบบนี้ เราต้องฝึกอย่างไรครับถึงจะเรียกว่าสติสัมปชัญญะที่ บำรุงฝึกฝนไว้แล้ว

ต้องฝึกปัญญา เหมือนกับปัจเจกชน พระแรกบวชเข้ามาอยู่วัดให้เรียน *ยถาปัจจยํ ปวตตมานํ* ๕
 นั่นก็เรื่องปัญญาทั้งนั้น ยถาปัจจยํ ปวตตมานํ ธาตุมตตเมเวตํ ยทิทํ แล้วก็ *นิสสโตโต นิชชีโว สุญญโณ* ดูว่าสิ่ง
 เหล่านี้ไม่เที่ยง คือเปลี่ยนอยู่เสมอ น่าเกลียด เพราะเปลี่ยนอยู่เสมอ ถ้าไปยึดเรื่องเข้าก็เป็นปัญหา ก็เป็น
 ทุกข์ คือไปยินดีในร้ายเข้าก็มีเรื่อง แล้วก็เป็นเช่นนั้นเอง เหตุการณ์ธรรมชาติ ไม่ถือว่าตัวตน แต่อันนี้ยาก
 มาก ที่พระบวชใหม่จะพิจารณาได้ แต่ก็ไม่เหลือวิสัย ถ้ามีครูบาอาจารย์ที่ดี สอนให้ มันก็คงจะต้องทำได้ รู้
 เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่เป็นประจำ อย่างเขาจะปัจเจกชนประจำวันก็เป็นเรื่องฝึกปัญญาอยู่ ปัจเจก
 ชนนั้นไม่ใช่สมาธิหยุดนิ่ง เป็นสมาธิที่เป็นปัญญา รวมกันอยู่กับปัญญา พิจารณาเห็นอยู่ ยถาปัจจยํ
 ปวตตมานํ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ แม้คนธรรมดา มันมีการปฏิบัติจริง มันก็เห็นสิ่งทั้งหลาย
 ทั้งปวง ไม่ว่าจะอะไรที่เรารับรู้ เราสัมผัส ว่าเปลี่ยนไปตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ อันนี้
 ต้องศึกษาหน่อย คำว่าธาตุก็ไม่ค่อยจะรู้จัก เป็นของที่มีอยู่ตามธรรมชาติ บทสำคัญที่สุดก็คือ นิสสโตโต นิชชี
 โว สุญญโณ ให้อะไรเรื่องความเป็นของไม่ใช่สัตว์บุคคล คำเหล่านี้ชาวบ้านไม่ได้เรียน สัตว์ บุคคล ภาษาธรรมะสูง
 ๆ แล้วก็ภาษาเก่าแก่ของชาวอินเดียด้วย ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล พุทธศาสนาสอนอย่างลบล้างลัทธิ
 ความเชื่อเก่าแก่โบราณของอินเดีย เป็นไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ลัทธิเก่าแก่โบราณของอินเดียมันมีสัตว์ มัน
 มีบุคคล เป็นหลักธรรมดาโดยมาก เมื่อพุทธศาสนาออกมา กลับตรงกันข้าม ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่มีสิ่ง
 ที่ควรเรียกว่าสัตว์ หรือควรเรียกว่าบุคคล นี่แหละปัญญายอดสุด ฝึกให้มีเอาไว้

พอเกิดเรื่องอะไร สัมผัสทางอายตนะ สติระลึกถึงความจริงข้อนี้ ปัญญาข้อนี้เรียกว่า สติไปชนเอา
 ปัญญามาเผชิญกับอารมณ์นั้นอยู่ เรียกว่าสัมปชัญญะรู้สึกตัวทั่วพร้อมอยู่ในขณะนั้น สติแปลเป็นไทยว่า
 ระลึกได้ แต่ตัวศัพท์แท้ ๆ แปลว่า แล่นไปอย่างรวดเร็วเหมือนกะลูกศร กิริยาของลูกศรเรียกว่าสติ แล่นไปอย่าง
 เร็ว เพื่อเอาความรู้มา ไปดึงความรู้มา ทันทับเหตุการณ์นั้น ความรู้ที่ระลึกว่าปัญญา ปัญญากลายเป็น
 สัมปชัญญะ รู้สึกตัวทั่วพร้อมในทุกแห่งทุกมุมกับอารมณ์นั้น ๆ ในลักษณะที่อารมณ์นั้น ๆ จะไม่ปรุงแต่งให้
 เป็นสังขาร ตามปฏิจจสมุปบาทฝ่ายที่เป็นทุกข์ มันก็ไม่เกิดทุกข์ มันมีอย่างเดียวเท่านั้นที่จะต้องฝึก ไม่ว่าจะ
 อารมณ์อะไร อารมณ์ทางมโนวิญญาณ ยิ่งลำบากมากที่สุด เป็นนามธรรมที่รวดเร็วมาก มีปัญหามาก รูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ๕ อย่างนี้มันไม่เท่าไร มันเป็นเรื่องวัตถุ แต่ว่าธรรมารมณ์ซึ่งเป็นเรื่องทาง
 วิญญาณ มโนวิญญาณ ต้องเก่งมากถึงจะทำได้ทัน เพราะว่ามันเกิดขึ้น มันปรุงไปจนเป็นยินดี ยินร้าย เป็น
 ทุกข์ เป็นสุขเสียแล้ว จึงค่อยรู้สึกตัว ทุกข์เสียแล้วจึงค่อยรู้สึกตัว แต่มันก็ได้สติอีก ถ้าเป็นทุกข์แล้ว เกิดสติ
 ขึ้นมา ระลึกได้ถึงความที่ไม่ต้องเป็นทุกข์ ระลึกถึงปัญญา ระลึกถึงอะไรมาอีก มันจะจัดการอย่างเดียวกัน
 อีก เวลาอารมณ์ร้าย สัมผัสจิต สติชนปัญญาทำลายเสีย ด้วยสัมปชัญญะ เมื่อเราเรียนนักธรรมชั้นตรี
 สอนเรื่องสติสัมปชัญญะ เท่าที่ยังจำได้อยู่ เป็นเรื่องน่าทึ่งที่สุด เป็นเรื่องที่ไม่ถึงหลักธรรมะ ที่จะดับทุกข์ได้
 สอนแบบเด็ก ๆ กัน

๑ อาจารย์ครับ การฝึกสติแบบนี้ ตามที่อาจารย์พูดเหมือนกับการฝึกปัจเจกชนนี้ ฝึกอย่างนี้เป็นฝึกสมณะหรือวิปัสสนา

แล้วกัน มันทั้ง ๒ อย่างสิ (เสียงดู) ที่ทำการฝึกจิต บังคับจิตเป็นศีล การที่รวบรวมพลังจิตที่จะคิดนึกได้เป็นสมาธิ ได้ผลแห่งความรู้แจ้งอะไรขึ้นมาเป็นปัญญา ศีล สมาธิ ปัญญา เป็น ๓ เกล็ดเหมือนฟันเขือก ๓ เกล็ด ศีล สมาธิ ปัญญา แยกกันไม่ได้ ถ้าแยกกันไม่ทำหน้าที่ ทำหน้าที่ไม่ได้ มี สมาธิ ปัญญา โดยไม่มีการบังคับจิต ทำไม่ได้ เขือก ๓ เกล็ดก็เป็นศีล สมาธิ ปัญญา เขือก ๔ เกล็ดก็มรรคมรรค ๔ บางคนเขาเน้นแต่เรื่องศีลอย่างเดียว แล้วโทษพวกเราว่าเราไม่เน้นเรื่องศีล

๒ อาจารย์ครับ เท่าที่กระผมสังเกตดูทั่วไป ส่วนใหญ่เขาฝึกสมาธิโดยตรงก่อน แล้วจึงฝึกวิปัสสนาต่อไป*

เขาไม่ได้ศึกษาธรรมชาติของจิตอันลึกซึ้งว่า ถ้าไม่ครบทั้ง ๓ มันไม่ทำงาน มันทำงานไม่ได้ เดียวนี้เราพิจารณาอะไรให้เห็นความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเรื่องปัญญา จิตที่เป็นสมาธิพอสมควรรองรับอยู่ทั้งนั้นเลย การที่ทำให้ทุกอย่างได้เช่นนี้ ต้องมีการควบคุม บังคับ ส่วนนี้เป็นศีล พอลงมือทำวิปัสสนา มันก็มีทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา มันนำหัวที่ว่า เอ้ารับศีลเดี๋ยวนี้ เดียวนี้ให้มีศีล แล้วลงมือทำ เป็นสมาธิ แล้วจึงเป็นปัญญา จะพิจารณาวิชาความรู้อะไรก็ตาม จะมีพร้อมทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา สมาธินี้มันซ้อนกันอยู่กับปัญญา ซ้อนกันอยู่เป็นรากฐานของปัญญา โดยไม่แสดงตัว แล้วศีลมันก็ซ้อนอยู่ในสมาธิโดยไม่ได้แสดงตัว เพราะมันต้องมีการบังคับให้ทำ เจตนาที่จะทำสมาธิก็เป็นศีล มีการบังคับให้ทำอะไรถูกต้องตามระเบียบนี้เป็นศีล มันก็เลยซ้อนอยู่ในสมาธิ ซ้อนอยู่ในปัญญา เราจึงเห็นว่าเจริญปัญญาอย่างเดียวเท่านั้น มันครบหมด เขาไม่รู้จิตวิทยาข้อนี้เพียงพอ เหมือนเราฉายภาพไปที่จอ เราเห็นภาพ เรามักจะรู้สึกแต่ภาพ เราไม่ค่อยรู้สึกถึงแสง ซึ่งเป็นตัวที่นำภาพไปว่ามีอยู่ด้วย ไม่ค่อยรู้สึก ต่อเมื่อเอาภาพออกเสีย มีแต่แสงเปล่า ๆ เต็มจอว่าง ๆ ถึงจะรู้ว่านั่นแสง ถ้ามีภาพไปอยู่ด้วย เราไม่สนใจเรื่องแสง ที่มันมีซ้อนอยู่ในภาพ นี่แหละสมาธิซ้อนอยู่ในปัญญาอย่างนี้

นึกถึงบทสวดมนต์ที่สวดกันอยู่เป็นประจำ ในเจ็ดตำนานคือรัตนสูตรที่ว่า สมาธิ มานนตริกนยมาหุ สมาธินา เตน สโม น วิชชติ ไม่มีสมาธิไหนจะเสมออนันตริยสมาธิ คือสมาธิที่ซ้อนอยู่ในปัญญาโดยไม่แสดงตัว ถ้าไม่มีสมาธิ ปัญญามันทำอะไรไม่ได้ เหมือนกับว่าไม่มีแสง ภาพมันไปด้วยไม่ได้ มันไม่รู้ว่าจะไปกับอะไร เวลามันปรากฏ มันปรากฏเป็นภาพ ไม่ได้ปรากฏเป็นแสง สมาธินี้เรียกว่าอนันตริยะก็ได้ อนันตริยะก็ได้ ไม่มีสมาธิใดเสมอด้วยสมาธินี้คือสมาธิที่ใช้งาน สมาธิที่นั่งทำตัวแข็งเฉย ๆ ไม่ได้ใช้งานทางปัญญา ก็ไม่มีประโยชน์อะไรนัก สมาธิที่กำลังใช้งานอยู่เราไม่ต้องแสดงตัว มันไม่เจตนาจะแสดงตัว แต่มันเป็นธรรมชาติ จิตมีสมาธิเช่นนี้ เมื่อปัญญาเกิดขึ้นและตั้งอยู่ทำหน้าที่ เมื่อมีการคิด การพิจารณา คือเรื่องของปัญญา สมาธินี้ก็ไม่ต้องเกิดเองเหมือนเด็ก ๆ จะทอยกอง โยนหลุม หรือเด็ก ๆ จะยิงหนังสติ๊ก พอให้คิดจะยิง

สมาธิมันก็เกิดเอง ถ้าสมาธิมันดี มันก็ยิ่งแม่นยำที่ไม่ดีมันก็ยังไม่แม่นยำ เจตนาจะยิ่งพอตั้งใจจะยิ่งจะกว้างหรือจะโยน สมาธิก็เกิดขึ้นเองมารวมอยู่ในนั้น เร็วมาก นี่เขาเรียก อนันตริยสมาธิได้เหมือนกัน แต่ขั้นต่ำสุดจะว่ามนุษย์และสัตว์ทั้งหลายรอดตัวอยู่ได้ด้วยอนันตริยสมาธิ ก็ไม่ผิด ไม่มีใครไปเห็นมัน ไม่มีใครไปชอบคุณมัน ทั้งที่คนเราก็ออยู่รอดตัวอยู่ได้ด้วยอนันตริยสมาธิ ทุกอิริยาบถ เช่นเราจะเดิน มันเคยชินเสียแล้ว ที่จริงมันมีสมาธิที่จะเดิน แม้มันจะสะดุดบ้าง มันจะล้มบ้าง ไม่ถูกทางบ้างก็ตาม มันก็เป็นอันสงฆ์ของอนันตริยสมาธิ ซึ่งพร้อมกันไปกับการเดินหรือการทำงานทุกชนิด

การที่จิตมันรวมกำลังกันเพื่อทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเรียกว่าสมาธิ พอเราทำอะไรออกไป จะเรียกได้ว่ามีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ก็ได้ แต่ไม่มีใครเชื่อ ไม่อยากพูดให้คนด่า (หัวเราะ) ไม่ว่าจะทำอะไรลงไป มีศีล สมาธิ ปัญญา แม้มันจะกินข้าว มันก็ต้องมีการบังคับ เพื่อกินให้ถูกต้อง กินเข้าปาก การบังคับในการกินข้าวมันเป็นศีล แล้วมีสมาธิจะกินข้าวแล้วก็มีสติที่จะกินข้าวให้ดีที่สุด มีสติระมัดระวัง มีความถูกต้องดี ก็เลยเป็นศีล สมาธิ ปัญญา แมแต่การกินอาหารประจำวัน หลักเกณฑ์อันนี้เอามาใช้ในทางจิตใจที่สูงขึ้นไป หรืออย่างคนเล่นดนตรี ทำเสียงดนตรี มันมีทั้งศีล สมาธิ ปัญญาอยู่ ที่บังคับให้ทำนั้นมันเป็นศีล มีจิตแน่วแน่คือสมาธิ มีความรู้ที่จะทำให้เป็นเสียงถูกต้องไพเราะตามโน้ต ก็เป็นปัญญา ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นรากฐานของการทำงานทุกชนิด พอเราว่ามีศีล สมาธิ ปัญญา มีในทุกการทำงาน บางคนเขาก็ต้องหาว่า เราว่าเอาเองหรือหลอกลวงผู้อื่น แล้วมันจะพลาดหาไปว่า ถ้าอย่างนั้นก็ทำอะไร มันมีอยู่ในตัวเองหมด แล้วก็ไม่ต้องทำอะไรความจริงแล้ว ครั้นมาถึงเรื่องที่จะต้องพิจารณาให้ลึกซึ้ง แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไป มันอีกระดับหนึ่ง ถึงอย่างไรก็มีศีล สมาธิ ตามธรรมชาติ ซ่อนอยู่ในนั้น

มันมีอยู่แล้ว เพียงแต่ดูให้เห็นเท่านั้น ดูให้เป็น คือให้เห็นว่ามีอยู่แล้ว เราไม่รู้ว่าหลักนี้มันมีอยู่แล้วในชีวิต ศีล สมาธิ ปัญญา มันมีอยู่แล้วในชีวิต เอามาขยับเลื่อนขั้นให้มันสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป เรียกว่า ปฏิบัติธรรมที่สูงขึ้นไป ได้รับผลประโยชน์สูงขึ้นไป จนถึงกับว่าดับทุกข์ขั้นสูงได้

๑) อาจารย์ครับ ขอย้อนกลับมาเมื่ออีกอีกนิด การที่เรารู้เท่าทันมโนสัมผัสมันยาก แล้วเราจะมีเทคนิควิธีอะไรพิเศษที่จะรู้เท่าทันมโนสัมผัสครับ

มันเรียนคนละที ต้องฝึกให้รู้ว่าอารมณ์ต่าง ๆ เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พอมันมาถึงเข้าจริงให้มีสติ เอาความรู้นั้นมารับหน้าอารมณ์นั้น ให้เห็นว่ามันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เวลาทำวิปัสสนาเพื่อพิจารณาในแง่ของปัญญา ศึกษา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไปอีกทางหนึ่งก็ฝึกการใช้สติให้มันเร็วเข้า

ผมว่าวิเศษที่สุดก็ระบบอานาปานสติ ๑๖ ขั้น ถ้าฝึกหมดนั้นจะมีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา อย่างสมบูรณ์ที่สุด การบังคับให้ทำนั้นเป็นศีล จิตรวมพลังทำเป็นสมาธิ ความรู้แจ้งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นปัญญา มันมีฝึกครบในอานาปานสติ ๑๖ ขั้น พอฝึกสติแรก ๆ หมวดที่ ๑ ฝึกสติ ฝึกสมาธิ รวมกันไปหมวดที่ ๑ สี่ขั้น ถ้า

ฝึกแบบนี้ ชุดนี้มันเป็นการฝึกสติ ให้มีมากให้เร็ว เพราะมันฝึกอยู่เสมอ แล้วก็หมวดที่ ๔ บทสุดท้าย อนิจจา นุปัสสี วิราคานุปัสสี นิโรธานุปัสสี มันเป็นปัญญาและผลของปัญญา ส่วนเรื่องเวทนา เรื่องจิต หมวด ๒ หมวด ๓ ก็เป็นเรื่องรวม ๆ กัน ฝึกสมาธิบ้าง ฝึกปัญญาบ้าง แล้วแต่มองในแง่ไหน มองในแง่ความรู้เรียกว่า ปัญญา ในแง่รวบรวมกำลังจิตเรียกว่าสมาธิ มองแง่พื้นฐานบังคับให้ทำเรียกศีล เราจึงมีศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ตลอดเวลาที่ทำอานาปานสติ ๑๖ ชั้น

❓ อาจารย์ครับ แล้วเห็นในข้อเขียนอาจารย์ยุคแรกนั้น อาจารย์เน้นเรื่องการฝึกสติในอิริยาบถต่าง ๆ คือให้ รู้ตัวก่อนทุกครั้งที่จะเคลื่อนไหว การฝึกเช่นนี้มีผลอย่างไรต่อการที่ให้เอามาใช้ครับ

นั่นมันฝึกสติโดยตรง ในการฝึกสตินั้น มันมีสมาธิรวมอยู่ด้วย สติกับสมาธิเป็นหมวดเดียวกัน ตอน หลังนี้ผมเสนอระบบลำดับชั้น ผมว่ารัดกุมที่สุด ในคำบรรยายวิปัสสนาระบบลำดับชั้นแบบยุคปรมาณู มันเอามา คลุกขยำต่อกันตั้งแต่ศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งสติ ทั้งสัมปชัญญะ ทั้งอะไรอยู่ในอิริยาบถนั้น ๆ เรียกว่าระบบลำดับชั้น แต่ไม่มีใครสนใจเรื่องนี้

❓ อาจารย์ครับ ระบบลำดับชั้นนั้นมีความจำเป็นอย่างไร ถึงมีการพัฒนาระบบนี้ขึ้นมา

เพื่อจะเขียนหนังสือ เขียนคู่มือให้คนเขาศึกษาได้ง่าย จำง่ายเป็นหลักง่าย ซึ่งให้มันเป็นขั้นตอนอย่างนี้ จำง่ายว่าเดี๋ยวนี้เรากำลังฝึกอยู่ในชั้นไหน ชั้นวิ่งตาม หรือชั้นเฝ้าดู ชั้นสร้างนิมิต หรือชั้นบังคับนิมิต ก่อนหน้านี้มันยุ่งยาก เฝือกแล้ว แล้วมันก็มากนัก เพื่อไม่ให้มาก ทำไปคราวเดียวในรูปทรงเดียว เป็นได้ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา จนกระทั่งเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นนามรูป รู้จักนามรูป รู้จักขันธ์ & รู้จักละอุปาทาน ใน ขันธ์ & ทั้งหมดนี้เสร็จอยู่ในระบบลำดับชั้น คงจะเหมาะที่สุดสำหรับยุคปรมาณู ไม่ต้องทำเป็น ๑๖ ชั้น ทำไป ง่าย ๆ อย่างนี้ ไม่ต้องแยกเป็น ๑๖ ชั้นตอน แล้วมันจะเป็น ๑๖ ชั้นตอนอยู่ในตัวโดยอัตโนมัติ

❓ ชั้นตอนมันก็ช้อยย่อยมากเหมือนกัน ชอยละเอียดมากครับ

ละเอียดง่าย ๆ ทั้งนั้น

❓ จากชั้นหนึ่ง มาถึงอีกชั้นหนึ่ง จำเป็นที่จะต้องเดินตามนั้นหรือเปล่าครับ

ต้องการให้ทำทุกชั้น ตามความหมายที่กล่าวไว้ทุกชั้น ได้ชื่อว่ารู้จักนามรูป รู้จักอะไรเป็นขันธ์ & อยากรู้จักอนิจจังของขันธ์ & ความมุ่งหมายมีเท่านั้น พุดให้สั้นก็รู้จักอนิจจังของขันธ์ & รู้จักทุกขัง อนัตตาเอง แล้วเรื่องจะไปสู่วิวิธะ นิโรธะเอง

มันเป็นความคิดที่รุ่มอยู่ในจิตใจของผมอยู่เสมอ คือหาวิธีที่ง่ายสำหรับเพื่อนมนุษย์ เพื่อช่วยเพื่อนมนุษย์ในการปฏิบัติธรรม มันมีอันนี้เป็นพื้นฐาน จึงอธิบายอะไรออกมาแปลก ๆ ประหลาด ๆ หลายคนเลยเห็นว่าผิด เห็นว่านอกศาสนาก็มี

* คำถามนี้ และคำถามในตอนต่อ ๆ ไป ที่มีเครื่องหมายนี้กำกับ เป็นคำถามของพระบุญเพ็ง นิสสากโร ซึ่งมาช่วยสัมภาษณ์ในบทนี้

ผลพวงแห่งความเพียร

❓ อาจารย์ครับ ถ้ามองชีวิตที่ผ่านมาทั้งหมด หากอาจารย์ใช้เวลาในเรื่องการเทศน์ หรือว่าการเขียน น้อยกว่าที่ผ่านมา งานภายในด้านการลดกิเลสจะก้าวหน้าได้มากกว่าในปัจจุบันหรือเปล่าครับ

ตามความรู้สึกรู้สึกของผม ไม่ถือว่าเป็นกิเลส ตั้งใจพูดให้ดีที่สุด สำเร็จผลมากที่สุด ไม่ถือว่าเป็นกิเลส ไม่ใช่เป็นผลของกิเลส ถ้าทำแล้วมันมีผลมันพอใจ มันหลงใหล มันยกหูชูหาง จึงจะเป็นกิเลส เราก็เคยนึกและเคยกลัวที่สุด ถ้าจะพอใจ ยินดี เมื่อมีผู้ต้อนรับ มันเผชิญได้ไปอ่านเรื่องแปลกหรือพิเศษเรื่องหนึ่ง คือว่า สวามีวิเวกนั้นแหละ เมื่อไปเผยแพร่ลัทธิของเขาที่อเมริกาในวันแรก ก็ได้รับผลอย่างยิ่ง ได้มีการต้อนรับอย่างยิ่ง ได้รับความสำเร็จอย่างยิ่ง เขากลับมาร้องไห้ กลับมาที่พัก แล้วมาร้องไห้ว่า เป็นเรื่องเสียหายแก่จิตใจ เพราะการต้อนรับอย่างนี้ มันทำให้ดีใจ เลยถือเป็นโชคร้ายไปเสียอีก เรื่องอย่างนี้มันฝังใจผมมานานแล้ว การที่ไปหลงใหลกับผลสำเร็จ คือความเลวทรามอย่างหนึ่ง เลยไม่กล้าคิด

❓ อาจารย์ครับ ผมไม่ได้หมายความว่าอย่างนั้น ผมหมายความว่า สมมติถ้าอาจารย์ดำเนินชีวิตอีกแบบหนึ่ง ไม่มาพูด ไม่มาเขียน ไม่มาสอนเยอะ ๆ แบบนี้ ถ้ามุ่งปฏิบัติอย่างอื่น หรือเป็นการปฏิบัติธรรมอย่างเดียว ก็แล้วแต่ อาจารย์คิดว่ามันมีส่วนที่จะทำให้พ้นทุกข์ได้มากกว่านี้หรือเปล่าครับ

มันหลายความหมาย เราค้นเรื่องความทุกข์เพื่อดับ และค้นความดับทุกข์อย่างยิ่ง ที่นี้เราก็มีหลักของเรา หรือหลักทั่วไปก็ได้ ว่าสิ่งใดที่เรารู้แล้วมันก็ควรพูด มันก็เลยพูด จึงทำพร้อม ๆ กันมาทั้ง ๒ อย่าง แล้วการที่จะต้องพูดนั้นแหละ มันทำให้ต้องระมัดระวังมากขึ้น ให้คิดให้ละเอียดมากขึ้น เพื่อมันจะไม่ได้ผิด มันก็เลยกลับเป็นผลดี ในการที่ไปพูดหรือต้องพูดด้วย รวมความแล้วมันเพิ่มประโยชน์ขึ้นมาอีกอย่างและความดับทุกข์ก็ไม่ได้เสียไป ได้ตามสมควรจะได้ นอกนั้นเป็นของพลอยได้แฝงเข้ามา แล้วไม่มองว่ามันจะทำให้เสียหาย ถึงขนาดที่ว่า ถ้าไม่มีจะมีผลดีกว่านั้น เพราะมันไม่มองเห็นว่าจะไปทำอะไรให้ดีกว่านี้ ถ้าไม่ทำสิ่งนี้ด้วย ก็เลยทำสิ่งนี้ด้วย ก็เลยกลายเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่งแฝงไว้ในเรื่องเล็กด้วย ผมบอกผู้อื่นนานแล้ว แม้จนกระทั่งบัดนี้ว่า ถ้าคุณอยากจะรู้เรื่องอะไร คุณจงตั้งต้นการศึกษา เหมือนอย่างที่เราจะไปเป็นครูเขาในเรื่องนั้น เรียนให้มากในเรื่องนั้น แล้วคุณก็จะรู้เรื่องนั้นดี ดีจนพอ ดีจนเกินพอ ไม่ว่าเรื่องอะไร ถ้าเราอยากจะเรียน อยากจะศึกษาของเรา เราจะทำให้เหมือนกับว่า เราจะเป็นครูสอนเรื่องนั้นทุกเรื่อง มันมีหลักอย่างนั้น คือมันเรียนมาก คิดมาก มันทบทวนมาก มันก็เลยได้ผลดีกว่าที่จะตั้งใจเรียน เพียงแต่เรารู้คนเดียว ก็ยังยืนยันจนบัดนี้ ถ้าใครอยากจะรู้เรื่องอะไรก็ให้ตั้งต้นตั้งเรียน เหมือนอย่างจะไปเป็นครูเขา

❓ อาจารย์ครับ ผมเห็นอาจารย์เขียนไว้ว่า งานที่อาจารย์ทำไว้ให้พุทธศาสนานี้ อาจารย์พอใจแล้ว อาจารย์ภูมิใจแล้ว ถ้าอย่างนั้นแปลว่า การปฏิบัติส่วนตัว อาจารย์ก็พอใจแล้วใช่ไหม

โอ นั่นมันเป็นความหมายที่คุณไม่รู้ไม่ถึง หรือว่าซัดไว้ ผมว่าเท่าที่ทำมานี้ พอคุ้มค่าข้าวสุกแล้ว ไม่เดือดร้อน ไม่เป็นห่วงว่า ใครจะมาหาว่าเกิดมาที่หนึ่งทำงานไม่คุ้มค่าข้าวสุก เหลือต่อไปนั้นเป็นผลกำไร เหลือเพื่อ ไม่เกี่ยวกับพอใจหรือไม่พอใจอะไรนัก พอใจในการทำงาน ที่คุ้มค่าที่เป็นคนหนึ่งที่กินข้าวของประชาชน

❓ อาจารย์ครับ ถ้าอย่างนั้นงานเฉพาะตัวเอง อาจารย์พอใจแล้วหรือยัง การที่ได้รับความก้าวหน้าทางด้าน ศิล สมาธิ ปัญญา ของอาจารย์เองนี้ อาจารย์พอใจแล้วหรือยังครับ

พอใจ แต่ไม่ใช่ถึงว่าถึงที่สุด ไปพอใจส่วนที่มันออกไปในทางที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น พอใจ เรียกว่า ผมพอใจ ถ้าเป็นเรื่องส่วนตัวแท้ ๆ ไม่เกี่ยวกับพอใจหรือไม่พอใจ มันเกี่ยวกับถูกหรือผิด เสร็จแล้วเรารู้สึกว่า ได้ถูกมาตลอดเวลา อาจจะมีอะไรต่อไปอีกก็ได้ ผมไม่เหมือนคนอื่นหรอก ไม่ได้คิดว่าตัวเองจะเป็น โสดาบัน เป็นสภาคามี อนาคตามี หรืออรหันต์ ไม้วัดและไม่พยายามจะกำหนดอย่างนั้น เพียงแต่เรามีความ ทุกข์เหลืออยู่หรือไม่ ถ้ามีความทุกข์เหลืออยู่ ก็ต้องเอาทุกข์ออกไป คอยดูว่ามีความทุกข์ชนิดไหน แปลก ออกมา คอยดูอยู่

❓ อาจารย์ครับ แล้วทุกวันนี้อาจารย์รู้สึกมีความทุกข์อะไรบกรวมไหมครับ

ต้องพูดว่าไม่มี แต่ถ้าพูดว่าไม่มี ก็กลายเป็นอวดอุตริมนุสสรธรรม (หัวเราะ) เพราะไม่อยากอะไร ไม่ต้องการอะไรจนเป็นปัญหา เพราะมันกลัวความอยากชนิดนั้น เลยไม่กล้าอยาก มันจะทำให้เกิดความทุกข์ ขึ้นมา เกิดปัญหาขึ้นมา แต่การพูดว่าไม่อยากอย่างนั้น ก็ว่าเท่ากับอ้างโดยความเป็นพระอรหันต์ คือความ หมดอยาก ถ้าใครพูดคำนี้เป็นการประกาศตัวเองเป็นพระอรหันต์ ที่นี้เรายังไม่พูดเพราะเรายังเชื่อว่าอาจจะ มีความอยากอย่างอื่นที่ไม่เคยมี มันอาจจะเผลอวันใดวันหนึ่ง ถ้าเผลอออกมาก็ยังไม่หมดทุกข์ ถ้าไม่เผลอ จนตายก็เลิกกัน ดีแล้ว เลิกกัน จึงระมัดระวังไม่ทำอะไรโดยการอยาก งานที่ทำอยู่นี้มันก็ระมัดระวัง ไม่ทำ ด้วยความอยาก ทำด้วยเหตุผลของสติปัญญา เพื่อจะมีประโยชน์กับโลกมนุษย์

❓ งานที่อาจารย์รู้สึกว่า ถ้าไม่ได้ทำแล้วนอนตายตาไม่หลับมีหรือไม่ครับ

โอ๊ย อย่างนั้นไม่มี อย่างนั้นยิ่งไม่มีใหญ่

❓ มีคนเขาบอกว่า ท่านอาจารย์พุทธทาสนี้เป็นนักปรัชญา ไม่ใช่ นักศาสนา

แล้วแต่ อาจใช้คำพูดไม่เหมือนกัน ผมก็สอนอยู่ทุกวัน ว่าพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา พูดไม่รู้ก็สิบครั้ง แล้ว พุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา เป็นวิทยาศาสตร์ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ด้านจิต ด้านวิญญาณ

❓ แต่อาจารย์ใช้วิธีของปรัชญามากในการสอนคนให้เข้าใจธรรมะ

ไม่ทราบ ไม่เคยพยายาม

❓ การตีความ การอธิบาย การใช้เหตุผลแม้จะไม่ใช่ว่าเป็นตัวปรัชญา แต่ก็ใช่วิธีของปรัชญาอย่างหนึ่ง

เราพยายามอย่างยิ่งที่จะให้คนเข้าใจแจ่มแจ้ง ในสิ่งที่สำคัญที่สุดในพุทธศาสนา เราถือว่าพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา วิธีการที่เราสอนคนก็ไม่ใช่ว่าคำนวณทางเหตุผล แต่มันมีวัตถุประสงค์หรือของจริง ตัวจริงมาตั้งอยู่เป็นบทพิสูจน์ หรือทดลอง เราอาจใช้คำปรัชญาไม่ตรงกัน ปรัชญาเป็นเรื่องคำนวณ ธรรมะเห็นแจ้ง โดยไม่มีการคำนวณ หรือพันการคำนวณไป ถ้าต้องคำนวณอยู่ ยังไม่ใช่พุทธศาสนา ไม่ใช่รู้แจ้งในพุทธศาสนา เรื่องอย่างนี้เคยถกกันบ้างแล้ว ในสมัยที่สวามีสัตยานันท์ฯ ยังมีชีวิตอยู่ เคยไปคุยไปสนทนากัน นาคะประทีปเป็นคนไม่ค่อยขาดในการประชุม พูดคุยอย่างนี้ เสฐียรโกเศศมาเป็นครั้งคราว ผมไปกับเจ้าคุณลัดพลีฯ ผมต้องติดเจ้าคุณลัดพลีฯ ไปด้วย เจ้าคุณลัดพลีฯ มาชวนจึงจะไปบ้านสวามี เรื่องไปเองตามลำพังไม่มี เคยคุยกันถึงเรื่องนี้ เรื่องปรัชญาคืออะไร ตลอดถึงคำว่าปรัชญาใช้กับคำว่า philosophy ไม่ได้ แต่ใครได้เอาไปใช้เสียแล้ว ก็เลยต้องรู้กันไว้ว่า เป็นฟิโลโซฟี หรือเป็นปรัชญา ถ้าเป็นปรัชญาอย่างความหมายของปรัชญาอย่างอินเดียแท้ ๆ ผมก็เป็นผู้ใช้ปรัชญา

❓ อาจารย์ครับ ในความหมายของ philosophy นี้ อาจารย์ก็ใช้นะครับ คือถ้าเป็นนักปรัชญา เขาจะตั้งสมมติฐานขึ้นมา แล้วเขาก็ว่าไปตามนั้นโดยใช้เหตุผล แต่ที่นี้ของอาจารย์แทนที่จะเป็นตั้งสมมติฐานขึ้นมาใหม่ อาจารย์ก็เอาคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นสมมติฐาน แล้วก็อธิบาย หรือตีความเพื่อให้เห็นด้วยกับคำสอนนั้น

โอ เราไม่ได้เอาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นพุทธภาษิต มาเป็นสมมติฐาน อ๋อใช้คำว่าสมมติฐานกับคำเหล่านี้ แม้แต่เราจะพยายามพิสูจน์ความจริงของสิ่งเหล่านั้น จะไม่เรียกว่าสมมติฐาน

❓ แต่ขบวนการพิสูจน์ความจริงของสิ่งนั้น อาจารย์ก็ใช้ขบวนการปรัชญาคือใช้เหตุผลอธิบาย แต่ได้บอกว่าจะเข้าถึง จะต้องใช้การดูให้เห็นแจ้ง ไม่ใช่การคำนวณ

นั่นมันบางอย่าง มันต้องคาบเกี่ยวกัน หรือมันตั้งตัวมาจากสิ่งนั้น โดยวิธีนั้น ซึ่งรวมเรียกว่าเป็นเพียงการดู ยังไม่ใช่การเห็น ธรรมะในพุทธศาสนาต้องหมายถึงการเห็น ไม่ใช่เป็นเพียงการดู เห็นอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง รอบคอบหมดสิ้น จึงเรียกว่าวิปัสสนา ที่นี้การคำนวณไม่ใช่วิปัสสนา เป็นได้บ้างเพียงรากฐานเบื้องต้น รากฐานเริ่มต้น แต่ก็มีห้ามไว้ในกาลามสูตร

❓ อาจารย์ครับ กาลามสูตรนี้ท่านห้ามไม่ให้เชื่อเลย

ไม่ให้เชื่อตามเหตุผลของ intellect

❓ แต่จริง ๆ แล้ว เราต้องใช้ทั้ง ๑๐ อย่าง คือไม่ให้เชื่อ แต่เราต้องใช้มันทั้ง ๑๐ อย่าง

เราผ่านไปแล้ว เราไม่เชื่อ ผ่านไปได้ จะทดลองดูก็ได้ ถ้าเห็นที่น่าสนใจ

❓ ทุก ๆ ข้อมันต้องใช้ทั้ง ๑๐ ข้อ

นั่นแหละมันเป็นเรื่องไม่ใช่ไม่ผ่าน เป็นเรื่องผ่าน แต่ไม่ยุติตามนั้น ฟังตาม ๆ กันมาเราก็ต้องฟัง ไม่งั้นเราจะมีความรู้อะไร เราทำตาม ๆ กันมาบางอย่าง มันก็จำเป็นต้องทำ ความคิดกะ ๆ เอา มันก็มี แม่เด็ก ๆ มันก็มี คิดตามนัยปรัชญามันก็มี การตรึกตามอาการ การพิสูจน์จนทนได้ต่อความคิดของตน อันนี้มันมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ แต่ไม่ถึงขนาดก็ได้ แม้สมณะนี่เป็นครูของเรา พุดออกมา อย่าไปเชื่อทันที แต่ฟังแล้วเอามาทดสอบดู แม้แต่ความรู้ศีลธรรมดาสามัญ ถ้ามันดับทุกข์ได้ ก็ลองดู บางอย่างก็เห็นได้ชัดว่าดับทุกข์ได้ เช่นพูดว่าไม่มีโรคะ ไม่มีโทษะ ดับทุกข์ได้ อย่างนี้มองเห็นได้ ไม่ใช่ปรัชญา

❓ อาจารย์ครับ แล้วในประสบการณ์ของอาจารย์นี่ อาจารย์เคยประสบสิ่งๆ ที่เรียกว่าวิปัสสนูปกิเลสหรือเปล่าครับ ในชีวิตการปฏิบัติของอาจารย์

ไม่รู้เรื่อง ไม่เคยถูกลอกจนถึงจะเรียกว่าอย่างนั้น ถ้ามันเข้าใจผิด ติดตันไปไม่ได้ ก็พอจะเรียกได้ บางอย่างมันมีอยู่ มีบ้าง แต่เราไม่ได้สังเกตในแง่นี้ สังเกตแต่พยายามที่จะให้มันดีขึ้นนิดหนึ่ง ดีขึ้นนิดหนึ่งเสมอไป วิปัสสนูปกิเลสก็ไม่เคยพบที่เป็นพุทธภานิต ตามความจำของผม อาจารย์วิปัสสนาว่าขึ้นมาเอง แต่มันก็ถูกแล้ว มีเหตุผลที่ว่าอย่างนั้น

❓ อาจารย์ครับ ที่อาจารย์ว่ามีบ้าง อาจารย์ยกตัวอย่างได้ไหม

ไม่ได้จำไว้ ง่าย ๆ เช่นว่าทำสมาธิ ทำสมาธิแล้วเป็นสุข ก็ไม่ยากทำวิปัสสนาต่อไป เรียกว่าวิปัสสนูปกิเลส

❓ อาจารย์ก็เคยเป็นอย่างนั้นอยู่บ้าง

มีสิทธิที่จะเป็นอย่างนั้น

❓ อาจารย์ครับ เวลาจะเข้าใจธรรมะอย่างลึก ๆ นี้ มันเกิดญาณขั้นต่าง ๆ ตามที่เขาเขียนไว้ในวิปัสสนาญาณ ๘ หรือเปล่าครับ

ถ้าเรารู้จักแยก ก็เป็นไปอย่างนั้น มันก็เรียกว่าถูก แต่นั่นพูดให้เป็นขั้นตอนไว้มาก แต่ที่จริงมันแวน เดียวผ่านไปถึง ๙ อย่าง

❓ อาจารย์ครับ ในชีวิตปฏิบัติธรรมของคนคนหนึ่ง ต้องผ่านอย่างนี้หลาย ๆ ครั้งใช่ไหมครับ หรือว่าครั้ง เดียวก็จบไปเลย

มันก็แล้วแต่ว่าจะละหมดหรือไม่หมด ถ้ามันละหมดมันก็เสร็จ จบเท่านั้น ถ้าละไม่หมด ละแต่เพียง บางส่วน ก็มีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อ แล้วแต่ฉลาดมาก ฉลาดน้อย ในคราวนี้ ฉลาดมาก ฉลาดน้อย ฉลาดถึง ที่สุด มันไม่แน่ ยิ่งรู้มากยิ่งยากนาน นั่นคือมันรู้เกี่ยวกับชื่อ เกี่ยวกับอะไรต่าง ๆ เกี่ยวกับบัญญัติต่าง ๆ เกี่ยวกับแยกชอยมากเข้า ๆ ชื่อญาณต่าง ๆ นั้น ไม่ใช่พระพุทธเจ้าตรัส เป็นคำอธิบายในอรรถกถาชั้นหลัง มากกว่า โดยเฉพาะญาณ ๑๖ ที่เขาชอบอ้างกันนัก มันไม่มีในพุทธภาษิต

❓ อาจารย์ครับ ญาณต่าง ๆ มันเป็นผลที่เกิดขึ้น ไม่ใช่เป็นขั้นตอนที่เราเอามาปฏิบัติใช่ไหมครับ

ความรู้หรือญาณเป็นผลของการปฏิบัติไปอย่างถูกต้อง ผลกับการปฏิบัติไม่ใช่สิ่งเดียวกัน ความรู้มัน เดินไปทางธรรมชาติของมัน ความรู้ตอนนั้นเรียกว่าญาณที่อนั้น ความรู้ตอนนี้เรียกว่าญาณที่อนี้ เขา บัญญัติขึ้นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติ ตัดกิเลสก็ตัดกิเลส รายละเอียดอย่างนี้มันอรรถกถาชั้นหลัง นำเอามาสอน ก็สอนตามหนังสือนั่นอีก ดูจากหนังสือ ไม่ใช่ดูจากตัวจริง แล้วอาจารย์ก็บอกว่าคุณจบแล้ว ไปได้ ใครจะไปรู้ว่าจบจริงหรือไม่จบจริง

❓ อาจารย์ครับ แล้วในทางปฏิบัติ ชั้นต่าง ๆ เช่น ชั้นที่เห็นความเกิดความดับ เห็นแต่ความดับ หรือว่าเกิด ความเบื่ออย่างนี้ ชั้นพวกนี้เราเอามาเป็นขั้นตอนของการปฏิบัติได้ไหม คือพยายามมองทุกอย่างตามนั้นได้ ไหม

อาศัยแวนนั้นได้ เป็นไปได้ เพราะว่าผู้บัญญัติเป็นผู้ที่ฉลาดปราดเปรื่องเหมือนกัน เห็นความเกิดและ ความดับ เห็นแต่ความดับ เห็นเป็นสิ่งที่น่ากลัวที่สุด เห็นเป็นเรื่องที่น่าเบื่อหน่าย และเห็นเป็นเรื่องที่เป็นโทษ แล้วเห็นเป็นสิ่งที่น่าจะหลุดพ้น คือว่างเฉย ในสังขารทั้งปวง พอว่างเฉยในสังขารทั้งปวง มันจะเลื่อนไปทาง ไนน์ ทางฝ่ายที่ไม่มีทุกข์

❓ เราฝึกทำใจในชั้นต่าง ๆ คล้าย ๆ กับเป็นการน้อมจิต น้อมความรู้สึกขั้นตอนต่าง ๆ ไปตามที่ได้เรียนมา ใช่ไหมครับ

ใช้ได้ ถ้าว่าเรารู้หลักนี้อยู่บ้าง แต่ว่าความรู้ที่เรียนมาอาจจะนำจิตไปเสียแต่ตามที่ได้เรียนมา ไม่ได้ เป็นไปตามความจริงของธรรมชาติเหมือนกับที่เขาทำ ๆ กันอยู่ ความรู้มันชักนำไปเสีย เป็นญาณด้วยการ

เขียน มีใช้การปฏิบัติ ในพุทธภษิต คำว่าญาณ ๑๖ ไม่มี แม้แต่ญาณบางชื่อก็ไม่มี มีในหนังสือที่ไม่ใช่พุทธภษิต อาจจะมีบ้างในคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ แล้วมันมีสมบูรณในหนังสือตอนหลัง เช่นวิสุทธิมรรค แต่เขาก็ถือชุด ๙ เป็นสำคัญ ที่เพิ่มเข้ามาเป็นเรื่องพวงเข้ามาให้มันสมบูรณหมด ในพม่า เขาพยายามกันมากที่จะวางหลักอะไรให้ง่าย ให้ดี ให้ถูก ให้สมบูรณ ประกวดกัน บรรดาอาจารย์ผู้เฒ่าทั้งหลายในพม่า แต่งหนังสือค้นหา เกี่ยวกับพวกนี้ คนละมาก ๆ แล้วเป็นการประกวดกันด้วยว่าใครได้มาก บางคนได้แต่งตั้งร้อย ๆ เรื่อง โดยมากนับความมากน้อยด้วยผู้ของโบราณ องค์ที่มีชื่อเสียงเด่นก็คือมหาสิสยาตอ

๑) อาจารย์ครับ มีคนอื่นเขาฝากถามว่า ที่อาจารย์เขียนกลอนไว้บทหนึ่งว่า พุทธทาสจักมีต่อไป จะไม่ตาย เขาถามว่าเขียนแบบนี้มันไม่เป็นการแสดงอัตตาแบบจะให้ชื่อตัวเองเป็นอมตะอยู่ต่อไป อะไรทำนองนั้น หรือครับ

ก็ได้ จะมองอย่างนั้นก็ได้อ แต่พุทธทาสในที่นี้หมายถึงผลงานของพุทธทาส หรือคำว่าพุทธทาส ควรจะออกชื่ออยู่เสมอ คืออยากให้ผลงานอยู่อย่างไม่มีตาย

๒) อาจารย์ครับ อย่างนี้ไม่ใช่เป็นการยึดมั่นถือมั่นผลงานของตัวเองหรือครับ

ไม่ เราแสดงความประสงค์ให้ช่วยกันทำอย่างนั้น ให้ช่วยกันใช้ผลงานของพุทธทาส อย่าให้เป็นหมัน กลอนข้อนี้ตั้งใจจะเขียนไว้ติดที่หลุมฝังศพ ยังไม่ได้ติด ก็ไม่ได้บอกใคร

๓) มีคนพิมพ์แจกไปแล้ว

(หัวเราะ) จะแสดงเป็นปณิธานก็ได้ อยู่รับใช้พระพุทธานุชาตตลอดนิรันดร มันก็ควรจะรู้ได้ เหมือนที่เขาใช้คำโดยภาษาคน โดยสมมติในโลก คนนั้นไม่ตาย คนนี้ไม่ตาย พระพุทธเจ้าไม่ตาย พุทธทาสก็ตั้งจะไม่ตาย ต้องคอยอยู่รับใช้พระพุทธานุชาตเรื่อยไป เอาคนง่าย ๆ อย่างเชคสเปียร์ เขาก็ถือว่าไม่ตาย เพราะมีคนออกชื่อแกอยู่เรื่อย ที่นั่นที่นี้ในโลก ตลอดวันตลอดคืน คนออกเสียงเชคสเปียร์อยู่ มันก็ไม่ตาย โดยความหมายนี้ไม่เป็นไร ปล่อยให้เขาเข้าใจผิดตามความพอใจบ้างก็ได้ เราไม่ได้คิดอย่างนั้น อ่านไปดี ๆ ก็พอจะเข้าใจได้ อยู่รับใช้พุทธานุชาต ไม่ใช่อยู่เป็นตัวตน และผลงานนี้อยู่รับใช้พุทธานุชาต ขอฝากฝังเพื่อนฝูงทั้งหลายที่อยู่ข้างหลัง ช่วยทำให้สำเร็จ

๔) อาจารย์ครับ มีคนตั้งข้อสังเกตว่า เนื่องจากอาจารย์เป็นคนที่ศึกษาค้นคว้าอะไรด้วยตัวเองตลอด ไม่มีครูบาอาจารย์ อันนี้มีส่วนทำให้อาจารย์มีปฏิญญาล้ำ ไม่ค่อยฟังความเห็นคนอื่น นี่เป็นความจริงเพียงไรครับ

ผมไม่มอง ผมถือความถูกต้องตรงที่มันดับทุกข์ได้ จะต้องไปเชื่อคนอื่นทำไม เพราะคนอื่นมันต้องเชื่อคนอื่นที่เขาว่าถูกว่าดี เราไม่เชื่อ เราว่าถูกหรือดีตรงมันดับทุกข์ได้ เราก็เห็นอยู่เองว่าดับทุกข์ได้หรือไม่ ถือหลักอันนี้ ต้องการให้คนอื่นถือด้วย คำว่าถูกที่ดับทุกข์ได้

๑) บางอย่างมันพิสูจน์ไม่ได้โดยตรง โดยทันทีทันใดใช่ไหมครับ

ต้องรอเวลาบ้าง ต้องลองบ้าง เท่าที่พิสูจน์ได้ก็พิสูจน์ดู ใครเห็นว่าดับทุกข์ได้ก็ลอง ถ้ามันดับทุกข์ได้ก็เอา ถือเอาเป็นหลักที่ถูก จะเรียกว่าความเห็นกล้าแข็งก็ได้ ในลักษณะที่ว่าผิดไม่ได้ แต่กล้าแข็งอย่างจงหองอย่างอดดีมันไปอีกอย่าง

๒) อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์เคยเลือก หรือต้องเลือกระหว่างความสุขใจกับเกียรติหรือไม่

ไม่เคย ไม่เคยเลือก เกียรติที่เรารู้สึกมานานว่า มันแค่สมมติ ของจริงมันอยู่ที่ไม่ใช่สมมติ เราสนใจของจริง คนมีเกียรติมันมันไม่แน่ พวกหนึ่งว่าเป็นคนดี พวกหนึ่งว่าเป็นคนบ้า เป็นคนเลว เป็นคนโกง คำว่าเกียรติเป็นเรื่องสมมติของคนธรรมดา ๆ

เบ็ดเตล็ดและสุขภาพ

๑) อาจารย์ครับ ที่นี้เป็นคำถามเบ็ดเตล็ดตก ๆ หล่น ๆ ขอเรียนถามอาจารย์เก็บเอาไว้ ผมจำได้เมื่อหลายปีมาแล้ว อาจารย์เคยเล่าว่า อาจารย์เคยเห็นคนแก่คนหนึ่ง พอฝนตกพรา ๆ ก็ถือจอบไปขุดดิน แล้วทำให้สุขภาพดี อาจารย์จำได้หรือเปล่า

มีหลายคน คนที่ต้องจัดเป็นเอตทัคคะคือ มารดาของพระยาอรรณกรมมุนุตี ที่บ้านอยู่ตรงกันข้ามเวลาฝนตกเป็นเวลาที่จะลงไปอยู่กับสวนพลู แกมีหน้าที่ทำให้พลูงามเท่านั้น อายุมากแล้ว ก็ไม่รู้จักหนวไปคู้ย ไปขุด ไปตะล่อม ไปอะไร พอพลูงามแล้ว ก็ไม่รู้ไม่ชี้ พวกลูกหลานเก็บไปขายเอง เป็นคนไม่มีความทุกข์ เรียกว่าเป็นคนมีความทุกข์น้อย

๒) ผมไม่เคยได้ยินคนทำแบบนี้มาก่อน นี่มันเป็นเรื่องเฉพาะทางถิ่นนี้หรือเปล่าครับ

ผมว่ามีทั่วไป คือมันมีเคล็ดลับอยู่ว่า ออกไปทำงานกลางฝน มันไม่เหนียว มันไม่มีแดด แล้วมันสนุกไปกับเรื่องฝนที่ช่วยรดน้ำให้ผักซึ่งปลูกไว้ ใคร ๆ ก็น่าจะทำได้ พอฝนตกแล้วลงไปอยู่กับสวนครัว คู้ยเข้าไป แล้วมันจะได้ดูให้ถูกต้อง ไม่ให้เกิดผิดพลาดขึ้นมาเมื่อน้ำเขา

๑ อาจารย์เห็นแบบนี้แล้ว มีส่วนที่ทำให้ตอนหลังอาจารย์ก็เดินกลางฝนบ้าง อะไรบ้างหรือเปล่า เกี่ยว ๆ กันอยู่บ้างไหมครับ

ไม่นี่ก็ออกว่าเกี่ยวกัน แต่มันมีเหตุผลอย่างเดียวกัน เราไม่ได้คิดนึกถ่ายทอดความคิดนั้นมา กสิกรทุกคน พอมีฝนก็คงลงไปอยู่สวนผักสวนครัว สวมหมวกกะ ไม่ใช่หัวเปล่า สวมหมวกงอบ อยู่กับสวนครัว สวนผัก ทำอย่างดี สนุก เมื่อเด็ก ๆ พอฝนตกปั๊บ ผมก็ออกมาปั้นแผ่นดินที่ประเทศไทยกลางถนน ทำให้เป็นทะเล และมีแผ่นดินประเทศไทยไหลขึ้นมากลางน้ำ เล่นเวลาฝนตกไม่เหนียว และก็สนุก ทำได้ ให้เป็นแผนที่ประเทศไทยชัดขึ้นมา ลงแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน เลยกี่ได้ ไหลออกมาในทะเล

๒ ก่อนที่ผมเข้ามาสวนโมกข์ ผมไปวัดฟังเทศน์ฟังธรรมอยู่ประจำ เสร็จแล้วพระท่านสอนว่าศาสนาจะหมดนิพพานนั้นหมดไปนานแล้ว นี่เลยทำให้ญาติโยมเขาเชื่อว่า อย่าไปนิพพานเลย มันหมดไปแล้ว หมดไปนานแล้ว*

นี่เพราะเขาไม่รู้ว่ามีผล นิพพานคืออะไร เป็นการพูดตาม ๆ กันมา ผิดหลักกาลามสูตร (หัวเราะ) พูดตาม ๆ กันมา ควรจะศึกษาสิ่งเหล่านี้ไว้ เพื่อจะรู้สภาพของพระศาสนา ที่ว่าทำไมมันจึงติดตัน ไม่ให้ผลเต็มที่ตามที่มันเป็นจริง ตามที่มันมีได้จริง ทั้งนี้ก็เพราะว่าผู้ถือมันทำผิดเสียเอง ที่นี้ เราก็ต้องมาช่วยกันปลดปล่อยอุปสรรค อันนี้ต้องพยายาม ต้องอดทนที่เขาจะด่าจะว่า อย่างที่ผมพูดอยู่ทุกวัน นรก สวรรค์ ที่นี้ และเดี๋ยวนี้ คนที่เขาไม่ยอมเชื่อ ก็ด่า เขาจะยืนยันว่าตายแล้วไปเกิด เป็นคนคนเดียวกันไปเกิดรับผล เราไม่เห็นด้วย การพูดว่าวิญญาณนี้ไปเกิดนั้น เป็นมิจฉาทิฎฐิในพุทธศาสนา แต่ว่าเขาเชื่ออย่างนั้นมี และบางที่โรงเรียนนักธรรมจะสอนอย่างนี้ด้วย วิญญาณนี้ไปเกิด ไปอ่านดู ในแก้วตตสูตรหรือมหาตัมหาสังขยสูตร ภิกษุชื่อสาติพูดว่า วิญญาณนี้ไปเกิด พระพุทธเจ้าตรัสว่า อย่าพูดอย่างนั้น เพื่อปกป้องความถูกต้องของพุทธศาสนา เราต้องพูดว่า ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ยังไม่มีคน มันมีแต่กระแสที่ปัจจุบัน จะมีวิญญาณอย่างบุคคลไปเกิดนั้นไม่ได้ แต่ถ้าในแง่ของศีลธรรม เขากลับเห็นว่ามียุทธ เขาก็ยังสอนกันอย่างนั้น เพื่อให้คนกลัวบาป รักบุญยิ่งขึ้น ให้ทำดี และหวังว่าจะได้ตายแล้วไปเกิดดี แม้ในบาลีเองก็มีคำว่า ไปสูคติสวรรค์ สูสูคติหลังแต่การตาย มันน่าจะถามว่าอะไรไปสูสูคติอยู่เหมือนกัน (หัวเราะ) *กายสส เกทา ปรี มรณา สัคคิสูคติ อุปปชชติ* ย่อมเข้าถึงสูคติโลก สวรรค์ เบื้องหน้า แต่การตาย เพราะการทำลายร่างกาย ในบาลีมีอยู่ทั่วไป ผมก็จนปัญญาเหมือนกัน ที่จะอธิบายพุทธภาษิต ๒ แห่งไม่ให้ขัดกัน เลยตัดสินใจเอาว่า อย่างนี้พูดกันอย่างภาษาคนเพื่อศีลธรรม อย่างโน้นพูดเป็นภาษาธรรมเพื่อปรมัตถธรรม เพื่อความจริง เมื่ออยู่ที่นี้เดี๋ยวนี้ ยังไม่มีตัวตน แล้วอะไรจะไปเกิดเป็นคน แม้เดี๋ยวนี้มันก็ไม่มี มีแต่กระแสการปรุงแต่งของธาตุตามธรรมชาติ ตามเหตุตามปัจจัย ไม่มีคนอยู่เดี๋ยวนี้ ไม่มีใครอยู่ ไม่มีใครตาย แล้วใครจะไปเกิดเล่า พวกท่านสอนจนขัดกัน ในตัวเอง เพราะว่าไม่ได้แยกเป็นภาษาคนและภาษาธรรม ไม่ได้แยกไปเพื่อโลกิยะสำหรับปุถุชน และ

ปรมาัตถธรรมเพื่อสำหรับพระอริยเจ้า ถ้าเราถามว่าพุทธศาสนาสอนเรื่องไม่มีตัวตนใช่ไหม ก็ยอมรับว่าไม่มีตัวตน แล้วใครจะไปเกิด

❓ ธรรมชาติไปเกิด

ต้องไม่ใช่คำว่าคนนั้น ในบาลีใช้คำว่าคนนั้น เรานั้น ไปเกิด

❓ แต่เราเมื่อวานนี้ กับเราวันนี้ สมมติเป็นเรา อย่างนี้ก็ยังมีใช่ไหม

ก็ต้องพูดว่าอย่างนั้น ว่านี่พูดอย่างสมมติ พูดอย่างภาษาคน ความจริงแล้วชั่ววินาทีเดียวกันไม่ใช่คนเดียวกัน จะเอาเราไหนเป็นผู้ตายผู้เกิด ที่เป็นคน ๆ เดียวกันได้อย่างถาวร

❓ อาจารย์ครับ ความจริงถ้าอธิบายให้สอดคล้องกับเขาก็อธิบายได้ โดยไม่ขัดกันก็ได้ ถ้าอาจารย์ใช้คำว่านรกสวรรค์ ในอนาคตมันเนื่องแต่เดี๋ยวนี้ไป แบบอาจารย์พูดเมื่อกี้ก็ไม่มีปัญหา

ขึ้นอยู่กับนรกสวรรค์ ที่นี้เดี๋ยวนี้

❓ อย่างนี้ก็ไม่มีปัญหา

แต่ก็มีคนไปด่า เขียนทำนองด่าว่าผมยกเลิกเรื่องนรกสวรรค์ เขาหมายถึงแต่นรกสวรรค์โน้น

❓ สมัยก่อนอาจารย์ใช้คำไม่ค่อยชัดหรือเปล่า อาจารย์ไม่ได้ใช้คำว่าขึ้นอยู่กับนรกสวรรค์เดี๋ยวนี้ ถ้าอาจารย์ใช้คำว่าขึ้นอยู่กับมันก็ชัดอยู่แล้ว

แต่ว่าเมื่อพูดเรื่องนี้มันใช้คำอย่างนี้ เมื่อก่อนหน้าโน้นมันก็ไม่ได้พูดเรื่องนี้ มันก็ไม่มีโอกาสได้ใช้คำอย่างนี้

❓ บางทีลูกศิษย์อาจารย์เองเขาไปตีความออกไปทางนั้น คืออาจารย์เดินอยู่ตรงกลางนี้ เขาตีผิदनิตเดียวก็เป็นอุจเฉทปฏิฐิได้

เราให้ถือสวรรค์ในอก นรกในใจ นรกสวรรค์ที่นี้มันน่าจะกลัวว่านรกที่ตายแล้ว ไม่เห็นและไม่น่ากลัว

❓ อาจารย์ครับ อาจารย์เคยพูดว่า การก้าวผิदनิตมันช่วยให้ก้าวถูกได้ อาจารย์จำเหตุการณ์สำคัญ ๆ ของอาจารย์ ที่ก้าวผิदनิตแล้วทำให้ก้าวถูกได้บ้างไหม

เป็นเรื่องหยาบหยาบมากมาย ความคิดผิด ๆ ช่วยให้พบความคิดที่ถูก หยาบหยาบมากมายหลายสิบเรื่อง เคยคิดผิดไปอย่างไร แล้วพอรู้ว่าผิดก็กลับมาพบความถูก ผมพูดอยู่บ่อย ๆ ว่าความผิดสอนดี สอนเพื่อความถูก สอนแรง สอนเจ็บปวด ความทุกข์สอนดี สอนดีกว่าความสุข ความสุขมีแต่ทำให้หลง ผิดถูกเป็นเรื่องสมมติตามธรรมชาติ เป็นอิทัปปัจจยตาเสมอกัน

❓ **ความคิดที่ผิดหลายสิบอย่างที่มันสอนให้เกิดความคิดที่ถูกต่อนั้น อาจารย์จำได้บ้างไหม**

ไม่ต้องจำหรอก ถึงใครก็เหมือนกัน คือความผิดมันสอนให้ทำถูก เพราะมันรู้จักเปรียบเทียบ เรื่องอย่างนี้มันก็ไม่จำเป็นที่ต้องเอามาบอก

❓ **มีข้อความในพระไตรปิฎกที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนอสุภกรรมฐานครั้งหนึ่ง เสร็จแล้วพระองค์เสด็จไปเข้าเฝ้าพระยะหนึ่ง กลับมาภิกษุพากันฆ่าตัวตาย จึงทรงเปลี่ยนเป็นอานาปานสติ อย่างนี้ไม่ทราบว่าเป็นมาอย่างไร***

มันก็จะจริง เพราะว่าในจำนวนภิกษุเหล่านั้น มีโง่ ๆ อยู่มาก เกรตรองอยู่มาก

❓ **มีคำว่าสัตัพัญญู ซึ่งส่วนมากทั่ว ๆ ไป อธิบายว่า เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ทำอะไรไม่ผิดอีก แล้วพอมหาเจตเรื่องสอนจนพระฆ่าตัวตาย อย่างนี้มันทำให้สงสัยเรื่องคำว่าสัตัพัญญู***

ความหมายของคำว่าสัตัพัญญูนั้นมันกำกวม ความหมายที่แท้จริงมีเพียงว่า ท่านทรงทราบทุกอย่างเกี่ยวกับความดับทุกข์ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ที่ผมเขียนว่า พระพุทธเจ้าพูดภาษาจีนไม่ได้ ให้มาขับรถยนต์เดี๋ยวนี้ก็ได้ ท่านดูแล้วก็อ้างนิรุกติปฏิบัติสัมภิตา ว่าพูดภาษาอะไรก็ได้

❓ **อาจารย์ครับ ในชีวิตที่ผ่านมา อาจารย์คิดว่า เคยทำอะไรที่ไม่จำเป็นไปบ้างไหม**

ก็ที่เรียกว่าทำผิด มันก็มีบ้าง แต่มันไม่ใช่เรื่องสำคัญ ไม่ใช่เรื่องต้องวินาศหรือฉิบหาย ถือว่ามันฟลุคอีก มันโชคดี แล้วมันฟลุค มันมันว่ต่างวนอยู่กับการศึกษา ค้นคว้าหาความรู้ทางธรรม ทางศาสนา เรื่องทำผิดคิดร้าย มันก็ไม่ว่าจะเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ความผิดพลาดแรง ๆ ถึงกับต้องเปลี่ยนใหม่ มันก็หนีไม่ออก

❓ **ประเภทรู้สึกว่เสียเวลาไปเปล่า ๆ มากมาย แล้วก็ไม่มีประโยชน์อะไรเลย มีไหมครับ**

ยังนึกไม่ออก เพราะมันไม่ได้ไปทำ ไม่มีโอกาสไปทำ หรือลองอะไรมานานัก อย่างผมเคยคิดจะทำเปียนโนใช้เองตามแบบของเรา พอลงมือทำต้องใช้เครื่องโลหะบ้าง อะไรบ้าง มันไม่ทันสำเร็จ รู้สึกป่วยการ จึงเลิก อย่างนี้จะเรียกว่าอะไร (หัวเราะ)

? อย่างนี้แหละครับ อยากรู้

เรื่องเล็กน้อยเกินไป

? แล้วอย่างเรื่องโบราณคดี อาจารย์ถือเป็นการเสียเวลาหรือเปล่า

เดี๋ยวนี้อีก ก่อนโน้นชอบโบราณคดี ขวนขวายรวบรวมไว้ อย่างเดี๋ยวนี้อีกยังเก็บไว้ รู้สึกว่าจะไม่คุ้มค่ากับเวลาคือไม่ดับทุกข์ จัดโบราณคดีเป็นวิชาที่ไม่ใช่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ มันเหมือนนอกรีตเพื่อเจ้อทั้งนั้น ก็เลยรามือ พวกที่เคยเล่นกันมา มารบเร้ามาขอให้เขียนต่อ หม่อมเจ้าจันทร์จรัญ รัชนี มาทุกปี งามทุกปี งามให้เขียนต่อ พยายามเขียนต่อ ผมก็ไม่อยากจะให้เขาผิดหวัง หรือว่ามีความรู้สึกไปในทางเป็นทุกข์ ก็บอกแล้วว่า ยัง ยังไม่กล้าบอกว่าเดี๋ยวนี้อันนี้ไม่ชอบเสียแล้ว กลียดเสียแล้ว ไม่กล้าบอก เดี๋ยวนี้อันนี้เป็นเรื่องไม่คุ้มค่าเวลา แต่ก็ยังเสียตายนวิชาความรู้ที่รวบรวม เป็นประโยชน์แก่คนพวกนี้แหละ แต่เกรงว่าคนชั้นหลังมันก็จะมายึดถือ เสียเวลา พลอยเสียเวลาเหมือนอย่างเราอีก เราก็จะต้องรับบาปในส่วนนี้

? เท่าที่อาจารย์ทำงานทั้งหมดนี้ งานชิ้นไหนที่กะว่าได้ผลมาก แต่ได้ผลน้อยกว่าที่คาดเอาไว้

ก็มีส่วนอยู่บ้าง เรื่องธรรมะยาก ๆ เราคิดว่าประชาชนจะเข้าใจได้ เขาก็เข้าใจไม่ได้ มันก็เลยได้ผลน้อย โดยเฉพาะคำสอนเรื่องสุญญตา อนัตตา ได้ผลน้อย

? แต่หนังสือพวกนี้กลับขายดีผิดคาดใช่ไหมครับ ตอนแรกอาจารย์ไม่ค่อยกล้าพิมพ์พวกนี้ พอพิมพ์แล้วกลับขายได้ดีกว่าหนังสือทางสังคม ทางอะไรพวกนั้น

ผมก็ไม่ทราบเหมือนกัน แต่รู้ว่าประชาชนไม่รู้จักเรื่องอนัตตา เรื่องสุญญตา มากเหมือนที่เราหวังไว้ เรื่องความว่าง ไม่คิดว่าจะมีคนเข้าใจผิด หรือเอาไปล้อเลียนมากเหมือนอย่างที่มี มองในแง่หนึ่งว่า โอ คนที่รู้เรื่องสุญญตา ได้เพิ่มขึ้นเหมือนกัน เพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่คนที่รู้แล้วไม่ยอมรับ ปฏิเสธ เอาไปล้อก็มีเยอะ แต่ถึงอย่างไรมันก็ก่อหวอด ตั้งตัวติดแล้ว เรื่องความว่าง

? อาจารย์ครับ แล้วงานที่ได้ผลมากกว่าที่คาดไว้มีไหม คือคาดไว้นิดเดียว แต่ได้ผลเยอะ

นึกไม่ออก มันก็ไม่ค่อยจะหวังผล ประเมินผลอะไร ไม่ได้สนใจเรื่องนี้

? ที่อาจารย์ไปปาฐกถาที่กรุงเทพฯ อาจารย์ไม่คิดว่ามันจะได้ผลมากมาย

ก็ไม่เคยประเมินผล แต่รู้ว่ามันได้ผล ได้ผลมากเกินคาด นี่ก็ไม่ได้สนใจ

๑ ในอุดมคติ ๓ ข้อของท่านอาจารย์ ข้อไหนได้ผลมากกว่าเพื่อน*

(หัวเราะ) มันก็ทำมาทั้ง ๓ ข้อ มันก็ได้ผลด้วยกันทั้ง ๓ ข้อ แต่ก็ไม่มีข้อไหนถึงที่สุด ทำให้ทุกคนเข้าใจศาสนาของตน ให้คนละวัตถุนิยมออกมาจนได้ ทำความเข้าใจระหว่างทุกศาสนา มันยากพอ ๆ กัน มันเป็นอุปสรรคพอ ๆ กัน คนที่เขาอ่านข้อความ ศาสนาเปรียบเทียบของเราเข้าใจดี อะไรดี มันก็ยังไม่เกิดผลอะไร

๒ เคยมีคนชวนอาจารย์ไปทำงานต่างประเทศหรือเปล่าครับ

นี่ก็ไม่ออก อ้อ คนพูดเปรย ๆ เยอะไปหมด มากมาย ไม่มีความหมายกับผม พวกเยอรมันก็เคยชวนผมไปเยอรมัน รูนปาสาทิโก วิมโล เขาไปยุโรปอะไรเข้าที่เยอรมัน ให้กลุ่มนักศึกษาเยอรมันเขียนมาถึงพุทธสมาคม ว่าช่วยให้จัดผมไปเยอรมัน ค่าใช้จ่ายของเขาเอง คุณสัญญา ก็บอกผม ผมบอก โอ้ย ไม่มีทาง เพราะได้ปฏิญญาไว้แล้วในข้อหนึ่งว่าจะเฝ้ารั้ง รับหน้าศัตรูที่จู่เข้ามาถึงบ้านเรา (หัวเราะ) มันไปไม่ได้ รู้ประมาณตัวเองว่าไปไม่ได้ ไม่ได้เตรียมตัว ภาษาก็ไม่ค่อยถนัด มีแต่ภาษาคุย ไม่มีภาษาสำหรับแสดงปาฐกถา หรืออะไรอย่างนี้

๓ อาจารย์ครับ นอกจากเรื่องภาษาแล้ว มีปัญหาอื่นหรือเปล่า ที่ทำให้อาจารย์ไม่ไป

มีบ้าง รู้สึกมีบ้าง รู้สึกไม่ชอบบรรยากาศร้อนจัดหนาวจัด หรือที่ว่ามันไม่เข้ากับธรรมชาติ แม้แต่กลิ่นเนยผมก็ไม่ชอบ มันเต็มไปด้วยระเบียบ มันเต็มไปด้วย formality จุกจิกหยาบหยาบไปหมด เมื่อพระโลกนาถชวน ผมก็บอกอย่างนี้ พระโลกนาถพยายามแล้วพยายามอีกว่าจะได้ผลดีที่สุด ผมบอกว่างานมีอยู่ในประเทศไทยให้เราทำ ตอนนั้นทุกคนก็ให้ผมไปกับพระโลกนาถ รวมทั้งคุณสัญญาด้วย ญให้ไปกับพระโลกนาถ เพราะต่างหลงในคำโฆษณาของพระโลกนาถ จะไปตีกรุงโรมให้แตก (หัวเราะ) ตีวาทิกันให้แตก

๔ อาจารย์ครับ ผมเห็นอาจารย์เขียนจดหมายมาก อาจารย์มีหลักในการตอบจดหมาย อย่างไรบ้างครับ

มันไม่มากมาย เพราะมันหลายสิบปีแล้ว มันจึงดูมาก ที่จริงไม่มาก ไม่ค่อยตอบ เดี่ยวนี้ยังไม่ตอบ ตอนนั้นก็เลือกตอบเฉพาะคนที่ผูกพันกันอยู่ ผมเรียกว่าไม่มาก ถ้าเทียบกับเวลาที่ล่วงมา จดหมายเพียงเท่านี้ไม่ถือว่าเยอะ

๕ ถ้าไม่รวมงานพูด จดหมายกับงานเขียนคงพอ ๆ กัน งานเขียนลงพุทธศาสนา ๒๐ ปี กับจดหมายคงพอ ๆ กัน สาระก็ไม่แพ้กัน ความสนุกจดหมายมากกว่าครับ

ตอนนั้นมันสะดวกที่จะตอบจดหมาย ตอบแต่คนพอใจจะตอบ ไม่ได้ตอบทั้งหมด มีคนที่ไม่ตอบบ้างเหมือนกัน แต่เดี๋ยวนี้ตรงกันข้าม มีส่วนที่จะไม่ตอบเกือบทั้งหมด คนมาถามปัญหา ก็ตอบไม่ไหว คนขอ

ความช่วยเหลือ ขอหนังสือ ขออะไรก็ไม่ตอบ ไม่มีให้ เลยไม่ตอบ มีคณะครูโรงเรียนต่าง ๆ เขียนมาขอหนังสือมาก ก็ไม่ตอบ นักโทษในเรือนจำก็มีหลายราย ขอหนังสืออะไรบ้าง ก็ไม่ตอบ

❓ น่าจะตั้งใครสักคนทำหน้าที่นี้ล่ะครับ เป็นประโยชน์

มันทำไม่ได้ ทำไม่ตรงกับเรา ไม่เหมือนและไม่ตรงกับที่เราต้องการ เลยตั้งไม่ได้

❓ บางคนอาจจะสนใจจริง เช่น นักโทษอย่างนี้

ก็ถูก แล้วมันก็อยู่ในสภาพที่ต้องการ แต่เราถือว่ามันทำไม่ไหว ทำเท่าที่จะทำได้ อย่างอื่นสำคัญกว่าหมดแรงแล้ว หมดแรง ผมว่าผมไม่ได้เป็นคนเขียนจดหมายมาก ตามความรู้สึก

❓ อาจารย์ครับ อาจารย์รู้สึกตัวเองแก่เมื่อไหร่ครับ

แก่ทางร่างกาย อายุราว ๖๕ ปี รู้สึกว่า เอ นี่มันเริ่มแก่ไป แต่ทางจิตใจยังไม่รู้สึก

❓ อาจารย์ครับ เวลาารู้สึกแก่ทางร่างกายมันรู้สึกเป็นอย่างไรบ้าง

ก็มันอ่อนเพลีย มันจะทำงานมาก ๆ เหมือนอย่างแต่ก่อนไม่ได้ ความอดทนต่อดินฟ้าอากาศมันก็อ่อนลง ตั้งแต่นั้นมันก็รู้จักเป็นหวัด เป็นอะไรกับเขาบ้าง เมื่ออายุ ๖๕ พอสังเกตเห็น รู้สึกว่าแก่แล้วทางร่างกาย แล้วก็แก่มากขึ้น ๆ จนเดี๋ยวนี้ นี่ร่างกายแก่มาก ไม่ค่อยจะมีแรงจะลุก จะเดิน จะนั่ง จะยืน แต่จิตไม่แก่ แต่มันก็ไม่คิดนึกอะไรมากขึ้น เพราะร่างกายเป็นพื้นฐาน จิตมันอาศัยร่างกาย แต่ส่วนของจิตล้วน ๆ คือความนึกคิดไม่แก่ มันจะยังหนุ่มขึ้นเสียอีก สถิติปัญญาทำหน้าที่ของสติปัญญา รู้สึกว่ามันยังไม่แก่ แต่จิตใจก็เกี่ยวกับกาย มันอาศัยอยู่บนรากฐานของกาย มันรู้จักตัดทอนออกไป เรื่องต่าง ๆ รู้จักตัดทอนออกไป ก็เหลือน้อย มันก็พอทำไหว ยังคงพอทำไหว

❓ อาจารย์มีโรคประจำตัวอะไรหรือเปล่า

ถ้าพูดอย่างเขาว่า ๆ กัน จะเรียกว่าไม่มีก็ได้ โรคประจำตัวทางร่างกายมีโรคว่า ถ้าท้องผูกเมื่อไหร่ มันจะมีอาการเลือดออกเมื่อนั้น เป็นมาตั้งแต่อายุ ๒๐

❓ เลือดออกแสดงว่าเป็นริดสีดวง

ท้องผูกแบบริดสีดวง นี่พร้อมอยู่เสมอ กินอาหารผิดเรื่องของมัน โดยเฉพาะหอยแครง ฉันไม่กินตัวจะมีอาการนี้เกิดขึ้น ก็เลยไม่ฉัน ถ้าฉันก็ต้องกินยาแก้โรคนี้ ยาญี่ปุ่นขนานที่ได้ผลดี トラคองด้า ถ้าวันไหนกินของ

พวกนี้เข้าไปเป็นบวมขึ้นมา ก่อนมันจะเลือดออก กิน ๓๐ เม็ด หายไปหลาย ๆ วัน เขาให้กินวันเว้นวัน สัก ๒ อาทิตย์ก็จะหายขาดได้

❓ อาจารย์ครับ แล้วอาจารย์เคยล้มเจ็บหนัก ๆ ไหม สมัยหนุ่ม ๆ

ไม่มี อย่างมากเป็นไข้มาเลเรีย ๒-๓ วัน ตอนหลัง ๆ เป็นหวัด ๒-๓ วัน ก็เรียกว่าเจ็บหนัก แต่ที่มันเป็นครวนี้ (๒๕๒๘-๒๕๒๙) ที่ว่าไม่สบายในครวนี้ นั่น ก็ไม่เรียกว่าหนักหนาอะไร เดียวนี้ก็ค่อยยังชั่วแล้ว

❓ อาจารย์ครับ ที่ต้องเข้าโรงพยาบาลมีครั้งเดียวที่ผ่าตัดหรือครับ

นั่น ผ่าตัดไส้ติ่งแค่นั้น ครั้งหลังไปนอนศิริราชเรื่องเกี่ยวกับในสมองในกะโหลก มันไม่ได้ล้มหมอนนอนเสื่อ อย่างที่เรียกว่า แพบ ไม่ใช่ มันรบกวน มันร้อนเป็นไฟเท่าเหรียญบาทใกล้กระหม่อม ตอนนั้นนั่งพูดก็เลยหลับไปขณะพูด

❓ ที่หลับแบบนั้นไม่ใช่เป็นลมใช่ไหมครับ

คล้าย ๆ เป็นลมชนิดหนึ่ง หลับไปแล้วมันก็ตื่นมา แล้วก็เพี้ยนนิดหน่อย เขาก็เห็นว่าเป็นเรื่องมากมายใหญ่โต แล้วบางคนใช้คำว่าสลบ ผมไม่ใช่สลบ มันหลับไป ตื่นขึ้นมามันก็ยังดี ๑๕ นาทีได้มั้ง นั่งอยู่บนหินโค้ง ข้างพุทธรูปบนหินโค้ง วันนั้นคุยอะไรที่ไม่ต้องขึ้นธรรมาสน์ พอตื่นขึ้นมาด้วยยาสลอน ยาหอมทั้งนั้น (หัวเราะ) คนนั้นก็ยาหอม คนนี้ก็ยาหอม ถามว่าทำอะไรกัน ๆ มีคนบอกว่าเป็นลม ๆ เราสู้สึกหลับไปนิดหนึ่งแล้วตื่นมา คุณชำนาญเขาเป็นคนไม่ยอม ต้องเอาไปรักษา ไปตรวจ ไปรักษาที่กรุงเทพฯ ทุกคนเห็นเป็นเรื่องร้ายแรง แล้วพอดีคุณสัญญาเป็นนายกรัฐมนตรีตอนนั้น เอ่ยปากคำเดียว เฮลิคอปเตอร์ตำรวจมารับ

❓ อาจารย์ครับ ครวนี้เข้าไปแล้ว ได้รับความอะไรบ้าง

เขาก็รักษาตามแบบเขา กินยาบ้าง อะไรบ้าง เราก็นอน ๒๐ วัน เห็นจะได้ กว่าหมอจะให้มา ไปเปิดวัดที่ศิริราช (หัวเราะ) รุงขึ้นเต็มไปด้วยปีนโต สำหรับอาหาร ไม่ได้กินอาหารอย่างของโรงพยาบาล

❓ ใครเป็นหมอประจำที่รับผิดชอบครับ

หมอวิกิจ วีรานุกวัติ พวกหัวหน้าใหญ่ของโรงพยาบาลนั้น เป็นแขกพิเศษ เป็นคนไข้ของนายกรัฐมนตรี (หัวเราะ)

❓ อาจารย์ได้รู้จักหมอประเวศที่นั่นหรือเปล่า

หมอประเวศเคยรู้จักผมมาก่อน เมื่อผมไปนอนป่วย แกก็มาหา แสดงตัวว่าเป็นหมอประเวศ ผมนึกไม่ค่อยออกว่าเคยรู้จักมาก่อนเมื่อไร แต่เคยอ่านเรื่องของหมอประเวศ

❓ อาจารย์ครับ แล้วตอนผ่าตัดไส้ติ่ง ผ่าที่เชียงใหม่มันมีเหตุอย่างไร จึงต้องเข้าโรงพยาบาลผ่าตัด

มันเป็นไส้ติ่งอักเสบ ไปป็นภูเขาที่สูงขึ้นไปอีกเรียกว่าดอยปุย เหนื่อยมาก ท่านปัญญาาก็ไปด้วย โยมวาสนาก็ไป (๒๕๐๕) ไปพักที่ดอยบวกห้า แล้วขึ้นไปเที่ยวดอยปุย คงจะเป็นเพราะเหน็ดเหนื่อยเกินประมาณ ในการขึ้นไปดอยปุย แล้วกลับลงมาในวันนั้นติด ๆ กัน ผมรู้สึกเหนื่อยที่สุด แต่ก็ไล่หาคนอื่นที่เขาไม่เหนื่อย มันก็ต้องหลับตาเดิน ลืมตาจะว่าเดินตรงนั้นถึงตรงนั้น แล้วหลับตาเดิน พอถึงลืมตาอีก ตั้งกำหนด แล้วก็หลับตาอีก เหนื่อยถึงขนาดนั้น ไม่ได้บอกใคร เดินมาจนถึงที่พัก พอตึกเข้าก็ปวดจุดตรงที่รู้กันว่าเป็นไส้ติ่ง ปวดที่ตรงนั้น เจ้าขึ้นเขาเตรียมยาไว้พร้อม และลูกสะใภ้เขาก็เป็นนางพยาบาลเป็นหมอ ช่วยจัดช่วยทำให้ เจ้าขึ้นเป็นคนฉีดยาแก้ปวดท้อง จุดตำแหน่งไส้ติ่งอักเสบ บรรเทาความปวด มันปวดชา ๆ มันปวดกระตุบ ๆ บอกไม่ถูก ไม่ใช่ปวดบิด ปวดทื่อ ๆ ซา ๆ เสียว ๆ เจ็บ ๆ เหมือนว่าช็อคไฟฟ้า พอรุ่งขึ้นพวกแมวก็กามมา เดินไม่ได้ ทำเป็นเก้อห้าม หามมาขึ้นรถที่บันไดดอยสุเทพ มาพักค้างคืนที่วัดอุโมงค์ รุ่งขึ้นเข้ารับการผ่าตัดที่โรงพยาบาลสวนดอก หมอชื่อประกอบ อยู่โรงพยาบาล ๔-๕ วัน ก็ย้ายไปพักอยู่บ้านพักบนดอยสุเทพ บ้านของหลวงศรีประกาศ นายเทศมนตรี ถึง ๙-๑๐ วัน ค่อยมาอยู่วัดอุโมงค์ต่อ อย่างนั้นเรียกว่าบังเอิญไม่ทันแตก คือเขาเอามาให้ดูเป็นก้อนเท่าหัวแม่มือ

❓ ช่วงป่วยคราวหลัง อาจารย์ไม่ค่อยทำตามหมอสั่งเท่าไรใช่ไหมครับ เรื่องยาเรื่องอะไร

ผมพยายามทำเท่าที่จะทำได้ พยายามทำตามที่ทำได้ แต่ถ้าว่ามันมีความจำเป็นที่ต้องดื่อก็กมีเหมือนกัน เช่นว่าไปบวชและไปพูดอย่างนั้นหมอห้าม ไม่อยากให้เป็น เดี่ยวนี้ก็พยายามฉันทตามที่หมอสั่งหลาย ๆ วันจึงจะมีผิวนิดสักที ไม่มีอะไรที่เป็นเรื่องพิเศษ ธรรมดา แต่ว่าผมก็มีลักษณะไม่ค่อยเชื่อ ว่าอะไร ๆ จะตรงตามที่หมอว่าเสมอไป ผมก็เลยดื้อบ้าง หลีกเลียงบ้าง หมอบางคนก็พูดค้านกันเอง จนไม่รู้จะเชื่อใคร เช่นในเรื่องก็เกี่ยวกับอาหาร

❓ อาจารย์ครับ ทุกวันนี้มีแขกมาก อาจารย์นั่งรับแขก เปื่อไหมครับ

มันแล้วแต่บางคน บางคนมันก็น่าเปื่อ บางคนก็ไม่น่าเปื่อ ตอบไม่ถูก บางคนคุยสนุก บางคนก็ไร้สาระ เปื่อ แต่ผมถือหลักอย่างหนึ่งว่า จะพยายามเท่าที่จะพยายามได้ เพื่อให้ผู้อื่นสบายใจ อย่างนั้นจึงมีการทน เรียกว่าทนก็ได้ ทนรับแขก ทนทำอะไรว

❓ อาจารย์ครับ แขกหรือคนที่มาคุยกับอาจารย์ อาจารย์มีวิธีที่จะเรียนจากเขาด้วยหรือเปล่า หมายความว่าหาความรู้จากเขา

มันก็แล้วแต่ เขาพูดอะไรมีประโยชน์ก็จำไว้ บางทีก็เอาเป็นชนวนสำหรับคิด แต่ก่อนผมชอบฟังคนอายุมาก ๆ บางคนคุย ได้ฟังของแปลก ๆ เรื่องราวในสมัยโน้น สมัยที่เราไม่มีโอกาสได้ยิน คนแต่ก่อนเขาชอบพูดอย่างไร ชอบทำอย่างไร มีโอกาสได้ยินได้ฟังจากแขก เดียวนี้คนแก่ ๆ ก็หาย ๆ กันไป เราเคยรู้เรื่องของคนโบราณ จากการคุยกับคนแก่ ๆ จนกว่าไม่มีคนแก่ (หัวเราะ) คือเราแก่กว่า เลยกลายเป็นหน้าที่ที่ต้องพูดให้เขาฟัง

๑) รุ่นอาจารย์ยังได้รู้จักกับศิลปะในการคุย ผมได้ยินว่าคนไทยสมัยก่อนนี้คุยเก่ง ในเรื่องคุยให้เพื่อนมีความสนุกเพลิดเพลิน ให้มีความรู้

คำที่ผมเอามาใช้ต่อเช่น นกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ ก็คนแก่พูดให้ฟังทั้งนั้น ซึ่งเราเอามาดัดแปลงเอามาใช้รับช่วงต่อไป งามอยู่ที่ผี ดีอยู่ที่ละ พระอยู่ที่จริง ก็ไม่ใช่เราคิดขึ้นเอง ฟังคนแก่ แล้วรู้สึกฝังใจ พอใจ

๒) รุ่นผมโตมา ไม่ค่อยเจอพวกนี้เสียแล้ว

นั่นแหละ มันก็เปลี่ยน กินข้าวสุกอย่าให้เสียข้าวสาร ทำงานอย่าให้เสียแรง ฟังไม่ค่อยถูก พอเขามาพูดครั้งแรก เราก็สะดุ้ง เกิดสนใจ อะไรกันแน่ เราหาคำอธิบายเขาเอง บางทีมันก็ง่าย ๆ แต่ฟังเป็นลึก กินข้าวสุกอย่าให้เสียข้าวสาร หมายความว่า เสียข้าวสารเปล่า กินข้าวสุก เสียข้าวสารเปล่า ทำงานอย่าให้เสียแรง ให้มีผลคุ้มค่า คนแก่เขาอุตสาหะจำ อุตสาหะจำเป็นของพิเศษ มีค่า มาเล่าให้เราฟังอีกต่อหนึ่ง ถ้าเราไม่ช่วยรักษาไว้ก็หายไป เดียวนี้เอามาเขียนให้กลายเป็นลายลักษณ์อักษรเสีย อธิบายให้เห็นประโยชน์ ใช้ประโยชน์ให้มากขึ้น ผมช่วยรักษาของเก่าอย่างนี้หลายอย่าง

๓) อาจารย์ครับ วันพิธีของสวนโมกข์ เช่นวันปีใหม่นี้ วันวิสาขะ วันอะไรต่ออะไร อาจารย์ยังทำด้วยความพอใจหรือเปล่า

มันทำเพื่อชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านได้มีอะไรทำ ตักบาตรปีใหม่ ชาวบ้านเขาชอบ

๔) อาจารย์เบื่อ ๆ บ้างไหมครับพิธีพวกนี้ หรือว่ายังสนุก ๆ อยู่

ถ้าว่ามันไม่ค่อยมีแรงมันก็เบื่อ ไม่ต้องทำก็ได้ ไม่ต้องทำก็ได้ เรื่องต่าง ๆ ไม่ทำก็ได้ ทำเพื่อให้ชาวบ้านสบายใจ ให้ผู้อื่นสบายใจ โภชัสตวัรมีหน้าที่ทำให้ผู้อื่นสบายใจ

ภาคผนวก

ปฏิทินชีวิต ๘๐ ปีของท่าน *คุณหอม*

(๒๔๔๕-๒๕๒๕)

๒๔๔๙

- เด็กชายเงื่อม หรือพุทธทาสภิกขุในเวลาต่อมา เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๗ พฤษภาคม ตรงกับวันขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเมีย บุตร นายเซียงและนางเคลื่อน พานิช ที่หมู่บ้านกลาง ตำบลพุมเรียง ซึ่งสมัยนั้นยังเป็นที่ตั้งของจังหวัดไชยา

๒๔๕๑

- เด็กชายยี่เกย หรือ ธรรมทาส พานิช ผู้น้องชาย เกิดเมื่อ วันที่ ๑๓ สิงหาคม

๒๔๕๒

- ย้ายที่ตั้งตัวจังหวัดไปอยู่บ้านดอน

๒๔๕๗

- เมื่ออายุ ๘ ขวบ บิดามารดาพาเด็กชายเงื่อมไปฝากเป็นเด็กวัดที่วัดพุมเรียง เป็นเวลา ๓ ปี เพื่อรับการศึกษาเบื้องต้นตามแบบโบราณ

๒๔๖๐

- เด็กชายเงื่อมกลับมาอยู่บ้าน เข้าเรียนชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดโพธาราม และเล่าเรียนที่นี้จนถึงชั้นมัธยม

๒๔๖๔

- ย้ายมาเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๒ ที่โรงเรียนสารภีอุทิศ ตำบลตลาด เพื่อจะได้อยู่กับบิดา ซึ่งมาเปิดร้านค้าอีกแห่งหนึ่งที่ตำบลนี้

๒๔๖๕

- บิดาถึงแก่กรรมด้วยโรคลมปัจจุบัน เด็กหนุ่มเงื่อมออกจากโรงเรียนมาช่วยดำเนินการค้ากับมารดา
- ระหว่างนี้ นายยีเกย น้องชาย บวชเป็นสามเณรและเรียนชั้นมัธยมอยู่ที่โรงเรียนประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี

๒๔๖๘

- เปิดโรงเรียนนันทกรรมขึ้นปีแรกในตำบลพุมเรียง

๒๔๖๙

- ต้นปีนายยีเกยเข้าเตรียมแพทย์จุฬา
- ก่อนเข้าพรรษานายเงื่อมบวชเมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ได้ฉายา "อินุทปญฺโญ" จำพรรษาที่วัดพุมเรียง
- ปลายปีสอบได้นักธรรมตรี ไม่ลาสิกขาตามกำหนด
- ปิดเทอมปลายปี นายยีเกยกลับบ้านและไม่ไปเรียนต่อ เพื่อเปิดโอกาสให้พระเงื่อมได้บวชเรียนต่อไป

๒๔๗๐

- พระเงื่อมสอบได้นักธรรมโท

๒๔๗๑

- ต้นปีพระเงื่อมเข้าเรียนต่อกรุงเทพฯ ครั้งแรกที่วัดปทุมคงคา อยู่ได้เพียง ๒ เดือน ก็เดินทางกลับมาจำพรรษาที่วัดพุมเรียง
- ปีนั้นสอบได้นักธรรมเอก

๒๔๗๒

- เป็นครูสอนนักธรรม โรงเรียนนักธรรม วัดพระบรมธาตุไชยา
- นายยีเกยตั้งคณะธรรมทานขึ้นต้นขึ้น โดยเปิดหีบหนังสือธรรมะให้คนยืมอ่านที่ร้านไชยาพานิช
- เริ่มรับหนังสือวารสารพุทธศาสนาภาษาอังกฤษจากต่างประเทศ
- นายยีเกยเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ในกรุงเทพฯ ใช้นามปากกาว่า "ธรรมทาส"

๒๔๗๓

- พระเงื่อมขึ้นกรุงเทพฯ มาอยู่วัดปทุมคงคาอีกครั้งหนึ่งเพื่อเรียนบาลีต่อ
- เขียนบทความขึ้นแรกชื่อ "ประโยชน์แห่งทาน" เพื่อพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระอุปัชฌาย์ มีเนื้อความตอบคำถามของคนสมัยใหม่ที่เริ่มสงสัยคุณค่าของการทำทานแบบที่ทำ ๆ กันอยู่
- ปลายปีเขียนบทความขนาดยาวเรื่อง "พระพุทธศาสนาชั้นบุญชน" อธิบายคุณค่าของพระพุทธศาสนาด้วยภาษาสมัยปัจจุบัน และเริ่มแสดงความคิดเห็นว่า มรรค ผล นิพพาน เป็นเรื่องที่เป็นไปได้จริงในสมัยปัจจุบัน บทความนี้พิมพ์เป็นหนังสือแจก งานฉลองโรงเรียนนักธรรมวัดพระบรมธาตุไชยา
- ปลายปีนั้นสอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค เป็นพระมหาเงื่อม อินฺทปญฺโญ

๒๔๗๔

- เปื่อเรียนมากขึ้น คั่นคว้าศึกษาออกตำราเรียนออกไป ความคิดอุดมคติเริ่มตั้งมั่น
- ปลายปีสอบเปรียญธรรมประโยค ๔ ตก เตรียมเดินทางกลับบ้านเพื่อทำงานตามอุดมคติ

๒๔๗๕

- เดินทางกลับถึงพุมเรียง (๖ เม.ย.)
- เข้าอยู่ในวัดร้างตระพังจิก ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสวนโมกข์ (๑๒ พ.ค.)
- นางเคลื่อนทำพินัยกรรมมอบเงิน ๖,๓๗๘ บาท ตั้งเป็นทุนต้นตระกูลพานิช ใช้ดอกผลบำรุงสวนโมกข์และคณะธรรมทาน
- คณะธรรมทานตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการจะลักษณะ (ก.ค.) เปิดบ้านหนึ่งหนึ่งเป็น "ห้องธรรมทาน" มีทำบุญเลี้ยงพระและเทศน์ทุกวันพระและวัน ๘ ค่ำ
- เริ่มเขียน "ตามรอยพระอรหันต์" ในเดือนสิงหาคม

๒๔๗๖

- ออกหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ราย ๓ เดือน
- เริ่มเขียนบทความวิพากษ์วิจารณ์สภาพพระพุทธรูปและพระสงฆ์ใช้นามปากกา "ธรรมโยช" "ชินวาทก์" ฯลฯ และเขียน "ทำไมไม่ไปกับพระโลกนาถ" ลงหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย ฉบับวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๔๗๖

๒๔๗๗

- คณะกรรมการขึ้นชื่อแทนพิมพ์มาพิมพ์หนังสือเอง เขียน "คัมภีร์พระกัณฑ์วิปัสสนาธุระเนื่องกันอย่างไร"
- เริ่มแปล "พุทธประวัติจากพระโอษฐ์"
- แปล "บาลีมหาสติปัฏฐานสูตร"
- สด กุรุมะโรหิต เขียนเรื่องมาจากปักกิ่ง ทั้งหมดนี้ลงพิมพ์ในพุทธศาสนา
- ก่อนเข้าพรรษาเดินทางไปนครศรีธรรมราช ปาฐกถาเรื่อง "การส่งเสริมปฏิบัติธรรม" และ "หลักพุทธศาสนา" ให้แก่คณะของพระคุณูปนายกสุวัฒน์ ซึ่งเปิดสวนปันตาราม ตามแบบสวนโมกขพลาราม
- ในพรรษาเข้ากรรมฐาน ๓ เดือนงดพูด จดบันทึกปฏิบัติธรรมเป็นรายวัน
- เขียนบทความขนาดยาวเรื่อง "การปฏิบัติธรรม" (๑๗ ก.พ.)

๒๔๗๘

- ทางราชการย้ายที่ว่าการอำเภอจากพุมเรียง ไปอยู่ที่ตำบลตลาด ริมทางรถไฟ
- คณะกรรมการและโรงพิมพ์ธรรมทานย้ายตามไปอยู่ที่ตำบลตลาดด้วย
- เริ่มแปล "อริยสัจจากพระโอษฐ์" ลงพุทธศาสนา
- เดินทางไปเทศน์ถิ่นไทยทางใต้สุด กลับมาเขียนเรื่อง "พระพุทธรูปในถิ่นไทยทางใต้"
- เริ่มติดต่อกับสามเณรภุคณา กุศลลาสัย (ต่อมาคืออาจารย์ภุคณา กุศลลาสัย) บรรพชิตไทยรูปเดียวที่เดินเข้าไปถึงอินทียพร้อมทั้งพระโลกนาถ (พระภิกษุชาวอินทีย)

๒๔๗๙

- แปลและแต่งกาพย์สุภรย์กษ อันเป็นคำวิจารณ์พระสงฆ์อย่างรุนแรง (จากบางตอนของสุภมังคละ วิลลาสินี)
- เขียน "คุณค่าของปริยัติ" ซึ่งให้เห็นความสำคัญของการเชื่อมระหว่างทฤษฎีและการปฏิบัติในพุทธศาสนา
- เขียน "สังคายนาคัมภีร์หัตตะ" เรียกร้องให้แปลพระไตรปิฎกเป็นไทย และวิจารณ์การทำสังคายนาคัมภีร์ผ่าน ๆ มา

- ท่านปัญญาอันนันทะ พระราชาญาณกวี (บุญชวน) และสามเณรสำเร็จ มาร่วมจำพรรษาอยู่ด้วย
- พิมพ์รวมเล่มพุทธประวัติจากพระโอษฐ์ครั้งแรก
- คณะธรรมทานเปิดโรงเรียนพุทธนิคม

๒๔๘๐

- หัวหน้ากองตำรากรมการศาสนา ประกาศใช้พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ เป็นหนังสือประกอบแบบเรียน (๑๕ มิ.ย.)
- แปล "ลังกาตลลสูตร" จากพระสูตรฝ่ายมหายาน ลงพุทธศาสนา
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโรเถร) วัดเทพศิรินทร์ ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม และผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เดินทางมาเยี่ยมสวนโมกข์และค้างคืน ๑ คืน (๒๖ มิ.ย.)
- เขียน "บรรณวิจารณ์อธิธานัปทีปนิภา" และ "ต้นบัญญัติสิกขาบท" ไว้อาลัยวาระสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวราธิบดี (๑๖ ธ.ค.)

๒๔๘๑

- เริ่มอบรมสามเณรชุดพิเศษ เพื่อสร้างนักเผยแผ่ที่ทันสมัย (งานที่ไม่ประสบความสำเร็จในเวลาต่อมา)
- เรียบเรียง "เกียรติคุณของพระพุทธเจ้า" หนังสือพุทธประวัติสำหรับคนหนุ่มสาว ลงวันที่ ๑๑ ม.ค.
- เขียนบทความขนาดยาว "อนัตตาของพระพุทธเจ้า"
- พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ (วงศ์ ลัดพลี) อธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ พระยาภะรตราษสุพิช ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ และนายสัญญา ธรรมศักดิ์ มาเยี่ยมสวนโมกข์เป็นครั้งแรก

๒๔๘๒

- นายยีเกยเปลี่ยนชื่อเป็น "ธรรมทาส" อย่างเป็นทางการ
- สร้างหอสมุดธรรมทาน ที่วัดชยาราม เป็นที่พักและที่ทำงานอีกแห่งหนึ่ง
- มีบทความเกี่ยวกับกฤษณมูรติ ลงพุทธศาสนา
- เขียนบทความขนาดยาว ๕๕ หน้า "ตอบปัญหาบาทหลวง" หักล้างความเชื่อเกี่ยวกับพระเจ้าแบบบุคคลอย่างรุนแรง ลงพุทธศาสนา

๒๔๘๓

- เกิดสงครามในยุโรป ทำให้กระดาษแพง หายาก พุทธศาสนา ๒ เล่ม ออกรวมเป็นเล่มเดียว
- เริ่มมีบทความต่อต้านสงครามเรื่อง "ไฟไหม้โลกยุคกึ่งพุทธกาล" ลงพุทธศาสนา
- แสดงปาฐกถาที่กรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก ตามคำอาราธนาของพุทธธรรมสมาคม (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ.๒๕๔๔) ในหัวข้อเรื่อง "วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม" (๑๓ ก.ค. พุศฺ ๒ ชั่วโมง ๑๕ นาที)

๒๕๔๔

- ทางราชการเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่ จาก ๑ เมษายน เป็น ๑ มกราคม
- เริ่มแปล "ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์" ลงพุทธศาสนา

๒๕๔๕

- เริ่มสร้างสโมสรธรรมทาน ที่วัดชยาราม
- หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาเริ่มลงเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน
- แสดงปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยเรื่อง "ความสงบในฐานะเป็นผลแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม"

๒๕๔๖

- วางเงินซื้อที่บริเวณธารน้ำไหลจากหลวงพ่อบุญญา เมื่อ ๑๘ มีนาคม
- หลวงบริหารบุรีภัณฑ์เป็นผู้เชื่อมโยงให้ได้เข้าสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่วังวรดิศ เพื่อปรึกษาหารือเรื่องโบราณคดีเมืองไชยา
- เทศน์งานพระราชทานเพลิงศพของสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) เรื่อง "ลักษณะน่าอัศจรรย์บางประการของนิพพาน" (๒๒ ส.ค.)
- เขียนความเรียงเรียงเชิงประวัติ เกี่ยวกับชีวิตและงานในสวนโมกข์ที่ผ่านมาชื่อ "สิบปีในสวนโมกข์"

๒๕๔๗

- ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าฝ่ายองค์การเผยแผ่ประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี (๒๒ ม.ค.)
- ย้ายมาจำพรรษาที่สวนโมกข์แห่งใหม่ บริเวณธารน้ำไหล เขาพุทธทอง (สวนโมกข์ปัจจุบัน)
- คณะพระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์มาเยี่ยมครั้งที่ ๒

๒๕๔๘

- ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระครูอินทปัญญาจารย์
- ปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง "พุทธธรรมกับสันติภาพ" (๒ มี.ค.)
- เลิกสวนโมกข์แห่งเดิมที่พุมเรียงโดยสิ้นเชิง (ก่อนหน้านี้นี้ยังมีพระอยู่ประจำ)
- ปาฐกถาธรรมที่สมาคมพุทธบริษัทไทยจีนประชา เรื่อง "ข้อควรทราบเกี่ยวกับหลักพุทธศาสนา ระหว่างนิกายต่าง ๆ" (๒๙ ธ.ค.)

๒๕๙๐

- ปาฐกถาที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง "พุทธธรรมกับเจตนารมณ์แห่งประชาธิปไตย" ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในขณะนั้นเข้าฟังด้วย (๑๑ พ.ย.)
- เกิดคณะพุทธนิคมที่เชียงใหม่
- ปาฐกถาที่หอประชุมใหญ่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง "พระพุทธศาสนาจะช่วยพวกเราในปัจจุบันนี้ได้อย่างไร" (๓๑ พ.ค.)
- เริ่มแปล "สูตรของเว่ยหล่าง" ลงพุทธศาสนา

๒๕๙๑

- โยมมารดาถึงแก่กรรม (๒๔ เม.ย.)
- เดินทางขึ้นเชียงใหม่ครั้งแรกเพื่อช่วยให้คำแนะนำแก่กิจการของคณะพุทธนิคมเชียงใหม่ (ก่อนเข้าพรรษา)
- ออกตระเวนเทศน์ตามเกาะสมุย เกาะพะงัน
- ปาฐกถาธรรมที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่อง "ภูเขาแห่งวิถิปุทธธรรม" (๕ มิ.ย.) และเริ่มถูกโจมตีในข้อหาเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์
- ออกพรรษา ท่านปัญญาอันทะขึ้นไปประจำอยู่ที่เชียงใหม่

๒๕๙๒

- ได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าองค์การเผยแผ่ประจำภาค ๕ (ภาคใต้ ๑๔ จังหวัด)
- ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระบรมธาตุไชยา (๓๐ มิ.ย.)

๒๕๙๓

- พักสวนซากัลล์หมู่บ้านแก่งบันเต้า อ.เซียวดาว จ.เชียงใหม่ เป็นเวลา ๒๐ วัน เพื่อเขียน "โบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน" (ม.ค.)

- ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สาขาประจำจังหวัดสุราษฎร์ธานี
- เขียนบทความทดลอง เสนอเกี่ยวกับจิตวิทยาแบบพุทธ เรื่อง "ปมเชื่อง"
- ตระเวนเทศน์หัวเมืองปักษ์ใต้ กับพระยาอมฤตฤทธิ์อารง (พร้อม ณ ถลาง)
- ได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาพระที่นั่งมรุทธาธิบดีสำหรับพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน ณ วัดพระบรมธาตุไชยา ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระอริยธานมุนี (๔ ธ.ค.)

๒๔๙๔

- อบรมข้าราชการในสำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรมและศาล ที่กรุงเทพฯ เรื่อง "ทุกขขันธ์ปญฺหนกคา" (๒๐ ก.ย.)
- มีประกาศในพุทธศาสนาว่าพระยาอนุমানราชชน ส่งหนังสือมาให้ห้องสมุดธรรมทานหลายเล่ม

๒๔๙๕

- นายกุหลาบ สายประดิษฐ์ มาเยี่ยมสวนโมกข์ (ก.พ.)
- คณะพุทธนิคม เชียงใหม่ ออกหนังสือพิมพ์ชาวพุทธ เมื่อวันวิสาขบูชา
- มีพิธีทอดกฐินครั้งแรกและครั้งเดียวของสวนโมกข์
- เขียน "บันทึกเปิดผนึกครบรอบ ๒๐ ปี" ลงในพุทธศาสนา ซึ่งออกรวมเป็นเพียงฉบับเดียวในปีนั้น
- เริ่มมีการบรรยายประจำคืนในช่วงพรรษา เพื่ออบรมพระภิกษุสามเณรภายในสวนโมกข์

๒๔๙๖

- แสดงธรรมเรื่อง "ศาสนาคือโรงพยาบาลของโลก" ที่โรงพยาบาลสงฆ์ ในโอกาสเปิดตึกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (๒๑ ก.พ.)
- คณะธรรมทานได้รับอนุญาตให้จดทะเบียนเป็น "ธรรมทานมูลนิธิ" (๒๔ พ.ย.)
- มีผู้บริจาคแทนพิมพ์และเครื่องตัดกระดาษให้ใหม่
- มีการขายสไลด์ในสวนโมกข์ ริเริ่มการเผยแพร่ธรรมโดยการขายสไลด์

๒๔๙๗

- อธิษฐานไม่ออกนอกเขตตลอดพรรษา
- พิมพ์หนังสือทำวัตรสวดมนต์แปลครั้งแรก
- ร่วมประชุมและกล่าวปราศรัยในนามตัวแทนคณะสงฆ์ไทย ในงานฉัฐสูสังคายนาที่ประเทศพม่า เรื่อง "ลักษณะนำอัครจริยบางประการของพุทธศาสนาแบบเถรวาท" (๖ ธ.ค.)

- เขียน "โลกอาจรอดได้ แม้เพราะกตัญญู" (๘ มี.ค.) เป็นบทความที่เด่นบทรหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์แบบพุทธที่มีลักษณะนิเวศวิทยาในตัว

๒๔๙๘

- อบรมข้าราชการตุลาการครั้งแรก เรื่อง "ใจความสำคัญของพุทธศาสนา" ณ ห้องบรรยายเนติบัณฑิตยสภา ต่อมาพิมพ์เป็นเล่มชื่อหลักพระพุทธศาสนา และพิมพ์ในชุดธรรมโฆษณ์ ชื่อ "ตุลาการิกธรรม เล่ม ๑" การบรรยายชุดนี้ทำต่อเนื่องมาอีกรวม ๑๔ ครั้ง

๒๕๐๐

- แสดงธรรมที่โรงพยาบาลสงฆ์ เรื่อง "ธรรมะคือโอสถสำหรับโลก" (ก.พ.)
- เทศน์ในโอกาส ๒๕ พุทธศตวรรษ เรื่อง "หนทางดับความเลวร้ายในยุคปัจจุบัน" ที่วัดพระบรมธาตุไชยา
- คณะพุทธรักษาเชียงใหม่ตั้งชาวพุทธมูลนิธิ
- ในพระราชบรรยาย "การศึกษาธรรมะอย่างถูกวิธี" หรือ "ธรรมวิภาคทฤษฎี" ต่อมากลายเป็นหนังสือพื้นฐานที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งของสวนโมกข์
- ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาชาฎกวี

๒๕๐๑

- ตั้งสำนักปฏิบัติธรรม "สวนอุศม" และ "สวนอุศมมูลนิธิ" ที่กรุงเทพฯ เป็นอีกองค์กรหนึ่งในเครือข่ายของสวนโมกข์
- ทางราชการประกาศให้วันอาสาฬหบูชาเป็นวันสำคัญทางศาสนา สอดคล้องกับที่สวนโมกข์ทำมาก่อน
- ไปเขมร ชม นครวัด นครธม

๒๕๐๒

- กรมศิลปากรส่งศิลาจารึกจำลองทุกหลักที่ทำจากไชยามาถวาย
- ทำนบปัญญานันทะลงมาจำพรรษาที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์
- เจ้าชิน สีโรส หัวหน้าคณะพุทธรักษาและบุตรลงมาอยู่ที่สวนโมกข์ในระหว่างช่วงเข้าพรรษา
- สถานีวิทยุ ปชส.๗ ธนบุรี นำ "หลักพระพุทธศาสนา" ที่อบรมข้าราชการตุลาการครั้งแรก ไปอ่านออกอากาศเป็นประจำทุกวัน เวลา ๐๖.๓๐ น. ในระหว่างช่วงเข้าพรรษา

- พิมพ์อริยสัจจากพระโอษฐ์ ครั้งแรก
- บรรยาย "อานาปานสติ" (ฉบับสมบุรณ์) ในระหว่างพรรษาในสวนโมกข์

๒๕๐๓

- โรงเรียนพุทธนิคมเปิดชั้นเตรียมอุดมศึกษา
- แสดงธรรมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง "ส่วนสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ทุกคนควรรู้จัก" ตามคำอาราธนาของสมเด็จพระราชชนนี องค์อุปถัมภ์ของชมรมกลุ่มศึกษาพุทธศาสตร์และประเพณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีผู้ฟังประมาณ ๓,๐๐๐ คน (๒๘ ธ.ค.)

๒๕๐๔

- ในพรรษาพูดเรื่อง "ตัวกู-ของกู" อบรมพระสงฆ์สามเณร
- ร่วมสัมมนาเรื่อง "การศึกษาพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัย" ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (๒๖ พ.ย. - ๒๒ ธ.ค.) และแสดงธรรมอบรมนิสิต รวม ๗ ครั้ง

๒๕๐๕

- เริ่มสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณ (โรงหนังแบบสวนโมกข์) และมีโรงปั้นเพื่อปั้นภาพพุทธประวัติยุคแรกของโลก ทั้ง ๒ อย่างนี้ใช้เวลาราว ๑๐ ปี จึงเสร็จ

๒๕๐๖

- อภิปรายแบบธรรมสภาจักฉา กับหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ครั้งแรก ในหัวข้อ "การทำงานคือการปฏิบัติธรรม" มีนายป๋วย ใจนบุนานนท์ และ นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ร่วมด้วย ที่หอประชุมคุรุสภา (๖ ธ.ค.)

๒๕๐๗

- อภิปรายแบบธรรมสภาจักฉา (ที่กลายเป็นวิวาทะ) กับหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ครั้งที่ ๒ และครั้งสุดท้าย ที่หอประชุมคุรุสภา เรื่อง "การทำงานด้วยจิตว่าง" (๑๓ ก.พ.)

๒๕๐๘

- ปาฐกถาธรรมเรื่อง "สิ่งที่เรายังเข้าใจผิดกันอยู่" ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย กรุงเทพฯ (๒๑ ม.ค.)
- ปาฐกถาธรรมเรื่อง "การส่งเสริมจริยธรรมแก่เด็กวัยรุ่น" ในที่ประชุมสามัญประจำปี ที่คุรุสภา (๒๗ เม.ย.)

๒๕๐๙

- เริ่มมีงานล้ออายุ ครั้งแรก (๒๗ พ.ค.)
- ปาฐกถาธรรมเรื่อง "สิ่งที่เรายังสนใจกันน้อยเกินไป" ในที่ประชุมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ณ พุทธสถานเชียงใหม่ (๘ พ.ย.)
- ปาฐกถาธรรมเรื่อง "ผีหัวเราะเยาะมนุษย์" แก่ผู้ร่วมประชุมยุวพุทธิกสมาคมทั่วประเทศครั้งที่ ๑๐ ยอดเขาพุทธทอง สวนโมกข์ (๑๔ พ.ย.)

๒๕๑๐

- เป็นประธานในการอบรมพระธรรมทูตรุ่นแรกที่จะไปเผยแผ่พระศาสนาในต่างประเทศ
- ปาฐกถา "คริสต์ธรรม-พุทธธรรม" ณ วิทยาลัยพระคริสตธรรม เชียงใหม่
- ในพรรษา เริ่มบรรยายชุด "ธรรมปาฏิโมกข์" แก่พระสงฆ์สามเณรภายในสวนโมกข์ (กระทำต่อเนื่องทุกพรรษาถึง พ.ศ. ๒๕๑๔)

๒๕๑๑

- เป็นประธานในการประชุมสมาคมพุทธศาสนาทั่วประเทศ ครั้งที่ ๑๖ ณ ค่ายลูกเสือธรรมบุตร ติดกับสวนโมกข์ (๑ ธ.ค.)
- พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ "สหายธรรมหมายเลขหนึ่ง" ถึงแก่อนิจกรรม (๑๙ เม.ย.) มอบทุน ๒๐๐,๐๐๐ บาท ให้ธรรมทานมูลนิธิ
- เริ่มโครงการพิมพ์หนังสือชุดธรรมโฆษณ์

๒๕๑๒

- บรรยายชุด "บรมธรรม" แก่ พระนิสิตภาคฤดูร้อน

๒๕๑๔

- เริ่มบรรยายธรรมประจำวันเสาร์และทำต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

- ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น "พระเทพวิสุทธิเมธี" (๕ ธ.ค.)
- เขียน "บันทึกคำชี้แจงเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องปฏิจลสมุปปาท" (๓๐ ก.ย.)

๒๕๑๕

- บรรยายชุด "แก่นพุทธศาสนา" ที่โรงพยาบาลศิริราช
- บรรยายชุด "สอนพุทธศาสนาผ่านคัมภีร์ไบเบิล" ในสวนโมกข์

๒๕๑๖

- บรรยายเรื่อง "มหาวิทยาลัยกับความรู้เรื่องจิต" แก่อาจารย์คณะแพทยศาสตร์จากมหาวิทยาลัยมหิดล ที่มาสวนโมกข์ (๓๐ ส.ค.)
- เขียนบทความขนาดยาว "สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรเถร) เพื่อพิมพ์ในหนังสือครบรอบ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรเถร)
- บรรยายเรื่อง "ประชาธิปไตยแบบสังคมนิยม" ในสวนโมกข์ (๑๑ พ.ย.)
- อาพาธ ขณะกำลังเทศน์และเข้ารับการรักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราช (ธ.ค.)

๒๕๑๗

- บรรยายเรื่อง "มหิดลธรรม" แก่พระนักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์
- บรรยายเรื่อง "สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา" (๑๕ ก.ย.)

๒๕๑๘

- บรรยายชุด "โมกข์ธรรมประยุกต์" สำหรับพระนักศึกษาคณะศึกษาศาสตร์
- บรรยายเรื่อง "พระพุทธเจ้ามีอุดมคติเป็นสังคมนิยม"
- บรรยายเรื่อง "สังคมนิยมชนิดที่ช่วยโลกได้" (๒๗ พ.ค. ๑๘)

๒๕๒๑

- เริ่มปาฐกถาธรรมทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ทุกวันอาทิตย์ที่ ๓ ของเดือน

๒๕๒๒

- บรรยายชุด "ใจความแห่งคริสต์ธรรม เท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ"

- ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพุทธศาสตร์ จากมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย

๒๕๒๕

- สอนโมกข์อายุครบ ๕๐ ปี พิมพ์แถลงการณ์ ๕๐ ปี สอนโมกข์
- พิมพ์กฎบัตรของพุทธบริษัท ในวันวิสาขบูชา

๒๕๒๗

- พิมพ์อริยส์จากพระโอบุษฐ์ ฉบับสมบูรณ์

๒๕๒๘

- อาหารค่อนข้างหนักตั้งแต่ต้นปี

๒๕๒๙

- ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาอักษรศาสตร์ (ศาสนาและปรัชญา) จากมหาวิทยาลัยศิลปากร
- ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง

จาก อุตชีวะประวัติของท่านพุทธทาส "เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา"

